FUNDACIÓ JAUME BOFILL
1374
(I)

CAD
(Centre d'Investigació sobre Canvi Social i Democràcia, grup de recerca de la Divisió II de la Universitat de Barcelona)

RECERCA

UNA NOVA SOCIETAT CIVIL: ACCIONS COL·LECTIVES DE MASSES A L'ESPANYA POSTRANSICIONAL (ca. 1982-2002)

INFORME FINAL

LLIURAT A LA FUNDACIÓ JAUME BOFILL

JULIOL DEL 2003

Direcció: Salvador Aguilar Solé

Coautors: María Trinidad Bretones
Rosa Carbó
Marisa Duarte
Josep Miquel García
Gisela Murillo
Marta Pérez Soria
Joaquim Sempere

Colaboradors: Xavier Godàs
Cecilia Levit
Joan Carles Ortega
Sebastián Romero
Jordi Torrent

El treball que es presenta a aquest INFORME és un compendi del treball de camp realitzat i del conjunt de la recerca, i un material preparatori per a convertir aquesta en una o varies publicacions en format de llibre. ES PREGA NO UTILITZAR O CITAR EL MATERIAL SENSE AUTORITZACIÓ EXPRESSA DEL DIRECTOR DE LA RECERCA I DEL DIRECTOR DE LA FUNDACIÓ BOFILL.

"... la intención teórica de este trabajo –y quizá este sea el único sentido válido del término 'teórico' en nuestra disciplina- consiste en arrancar a la historicidad y a la singularidad de las distintas crisis algunos fragmentos de conocimiento de orden nomológico".

Michel Dobry
(1988:31)

ÍNDEX

Part I. Introducció 4
1. Presentació de l'estudi 5
2. L'objecte i l'estratègia d'investigació 14
Part II. Modelització 22
3. Teoria de l'acció col.lectiva: la noció d'*acció col.lectiva de masses* 23
4. Model teòric operacional: les mobilitzacions i l'estructura d'oportunitats polítiques 37
5. La noció de *societat civil* 65
6. Una teoria de la vaga general 69
Part III. El context històric de les mobilitzacions 91
7. Els cicle polítics del període 1976-2003 92
Part IV. Els episodis empírics de les mobilitzacions de masses 97
8. Precedents : les mobilitzacions durant la transició política 98
9. Les mobilitzacions entorn del referéndum sobre l'OTAN 133
10. Les vagues generals de 1985 i 1988 228
11. Les vagues generals de 1992 i 1994 306
12. La vaga general del 20J de 2002 309
13. 1991: les mobilitzacions contra la Guerra del Golf i la crisi d'opinió 357
Part V. Materials annexos 463
14. Bibliografia 463
15. Annexos. Dades sistemàtiques sobre els episodis de mobilització 481
16. Sigles sistemàtiques 599
17. Anàlisi de les vagues: metodologia de treball 602

I

INTRODUCCIÓ

Capítol 1 ▪ PRESENTACIÓ DE L'ESTUDI

I.

El present Informe que lliurem a la Fundació Jaume Bofill recull els aspectes més destacats d'una recerca que ha ocupat durant aproximadament un any i mig, però amb els prolegòmens prop de dos anys, a bona part dels membres del grup d'investigació de la Universitat de Barcelona denominat CAD (Centre d'Investigació sobre Canvi Social i Democràcia). La investigació ha consistit en una indagació sobre la protesta social recent al nostra país; específicament, sobre els principals episodis contemporànis d'acció col.lectiva que han esclatat a Espanya i a Catalunya, amb dos paràmetres delimitadors bàsics:

a) haver-se produït en el periode postransicional, és a dir, amb la fase de resolució de la transició política ja culminada (cosa que, com altres investigadors, hipotitzem que es produí pel 1982, amb el primer relleu democràtic i pacífic del Govern i amb el que anomenem *transició institucional* ja acabada); per tant, entre 1982 i 2003 aproximadament.
b) haver mobilitzat un seguiment massiu i adquirit, degut a aquest motiu, a vegades reforçat per altres, una significació política excepcional, fora d'allò que es considera normal en l'activitat política quotidiana (i tenint en consequència un impacte molt notable en el decurs mateix del periode postransicional).

Els candidats immediats que satisfan aquestes condicions són els episodis d'acció col.lectiva següents: les mobilitzacions i moviments emergents que es produeixen entre 1982 i 1986 al voltant de la protesta contra l'entrada d'Espanya a l'OTAN; el que sembla un *cicle* de vagues generals que recolzen en l'experiència dels anys de la transició, especialment del 1976, i que es produeixen pel 1985, el 1988, el 1992, el 1994 i el 20J de 2002; les mobilitzacions en contra de la primera Guerra del Golf, pel 1991; i les grans mobilitzacions amb motíu de la segona Guerra del Golf del primer trimestre de 2003.

Per què aquesta indagació? Per què aquests paràmetres delimitadors? Hi ha diversos motíus que expliquen el nostra interés en la qüestió i que hem de mencionar en aquesta Presentació, en allò fonamental i dit breument, aquests: la sequència de protestes té entitat (quantitativa i qualitativa) i crida l'atenció per sí mateixa; però la seva anàlisi pot permetre també identificar factors causals de la transició política i el periode postransionals fins ara poc explorats; i finalment, aquesta acció col.lectiva massiva i que es produeix amb una regularitat sorprenent durant el periode 1982-2003 ens dona informació substantiva sobre la societat civil propia del periode postransicional, la que emergeix després de 1982. Vegem els arguments amb una mica més de parsimònia.

Si bé s'acostuma a reconéixer a la transició política espanyola un cert (o inclús elevat, segons els observadors) "èxit" en l'intent de pacificar una comunitat complexe en un moment històric especialment difícil (la mort física del dictador que encapsalà un Règim de la variant dels feixismes durant prop de quaranta anys i sense ni recanvi intern viable ni suficient organització de l'oposició política per poder democratitzar imperativament el país), crida l'atenció el poc interés que han mostrat els investigadors per la part de protagonisme (i, per tant, d'"èxit") que pugui correspondre a la ciutadania en general en la consecució d'aquella fita. Els estudis

disponibles s'ocupen molt sovint dels esquemes hipotètics de programació ("monitorització") des de d'alt (el rei, Fernández Miranda, l'"amic" nordamericà etc.) o de l'activitat estratègica de les elits polítiques i socials que passarán després a ocupar l'estructura institucional del nou règim. S'ocupen molt poc, però, del paper que hi va jugar "la gent" corrent en la cruïlla del canvi de règim. En el benentés que ens referim al paper *polític* que hi va jugar, no al paper indirecte de recolzament mitjançant el vot, participació en la formació privada d'opinió o similar; ens interessem, per tant, pel paper deliberat i col.lectiu, per *l'acció col.lectiva* visible i tangible practicada per aquesta "gent corrent", per la ciutadania. Encara que la nostra investigació directe aquí en aquest punt es limita a algunes mobilitzacions fora de lo normal que es produeixen pel 1976, la importància que tenen en el context present, pensem, és que varen configurar una mena de "primer repertori" d'aprenentatge de la protesta social sota les noves condicions (de més lliberalització política) per a una població amb molt poca pràctica sobre això, per raons obvies, durant la dictadura; aquest petit tast a un moment tant estratègic com 1976, però, ilumina aspectes importants de les accions col.lectives que sí estudiem abastament, les postransicional posteriors a 1982, i permet copsar l'estret vincle que atribuim entre la transició (1976-1982) i el periode postransicional (1982-2002) a la present recerca. En síntesi, el primer motíu de l'indagació és per tractar de vincular la protesta des d'abaix, la transició política i el resultant periode posterior (1982-2003, en el qual centrem el treball de camp)

Segon argument motivador de la investigació: el total desacord amb els estudiosos de la transició i la "consolidació democràtica" que proposen que, un cop instalat el nou règim, cap al 1982 al cas espanyol, la democràcia liberal resultant ja s'ha de considerar per sí mateixa, desvinculada del seu passat; l'argument, en síntesi, proposa que les transicions no tenen efectes determinants apreciables, ni molt menys estructurals, més enllà de la "fase resolutiva" de Rustow[1]. La filosofia bàsica de la present recerca, ben al contràri, és que les condicions en que es porta a terme el pacte transicional són rellevants durant molt de temps després, primer, i, segonament, que els règims polítics instaurats d'aquesta manera poden donar lloc a una variant peculiar de "democràcia" que és estructuralment anòmala i que genera efectes (també estructurals i, per tant, reproduibles) durant molt de temps després. Les anomenem, parafrasejant Dahl, "poliarquies postransicionals" per tal d'indicar precisament això[2]. Pensem, a més, per al cas espanyol i català:

a) Que hi ha vincles estrets entre aquest configuració estructural peculiar del nou Règim i el cicle de potents mobilitzacions de masses que s'identifiquen entre 1982 i l'actualitat, i que hem citat.
b) Això ens porta a pensar que la terminologia estándar de la literatura sobre les transicions per al periode posterior al canvi institucional, és a dir, la coneguda com a etapa de "consolidació democràtica", és dubtós que pugui considerar-se una denominació feliç. Per aquest periode posterior tant crucial, i que al nostra parer pot ser molt llarg, és més prudent i menys apologètic parlar de "periode postransicional": és un periode obert, pot ser de "consolidació democràtica", però pot ser no[3], durant el qual la inexorable ambigüitat del pacte transicional porta a una situació de resultats potencials múltiples (entre els quals, el malajustament crònic de l'ordre polític).

En tercer lloc, prenem en compte la natura poc corrent, experimental, fins i tot "miraculosa" de la transició espanyola, com han fet notar molts estudiosos, i prenem

en compte també ón, fonamentalment, cal ubicar els grans factors causals d'aquest procés. Vegem Pérez Díaz (1984:28), per exemple:

"*Parece imposible, a primera vista, que este salto histórico se haya realizado a partir del franquismo, y menos aún que lo haya sido sin ruptura traumática, de forma relativamente incruenta y con una aparente, extraña, facilidad. No pienso que la democracia liberal haya sido la consecuencia querida o esperada del franquismo. Todo lo contrario. Pero, de un modo paradójico que, reconozco, hace las delicias del sociólogo fascinado por el espectáculo de las consecuencias indeseadas de la conducta humana, sí es cierto que el régimen actual es el resultado de procesos iniciados y desarrollados en los últimos quince a veinte años del régimen anterior*".

Així i tot, tot i l'aparent "facilitat" amb que es realitzà la transició i s'enfocà el periode posterior, crida l'atenció la impressionant sequència de protestes socials de gran dimensió que hem esmentat i que envaeixen el conjunt d'aquest darrer periode, teòricament de "consolidació democràtica", en un ordre polític que, com a mínim amb l'excepció basca, es pot considerar aproximadament pacificat. Crida l'atenció doblement atesa la aparenment escasa atracció que ha exercit aquesta protesta popular sobre els investigadors. Nosaltres creiem que la importància, i fins i tot desmesura, d'aquest cicle de protesta està fora de dubte; i intuitivament hipotitzem que té alguna relació amb el periode transicional. En resum: la transició pot ser ha estat "exemplar" i "exitosa"; i l'ordre polític finalment instal.lat a Espanya i a Catalunya pot ser és bàsicament pacificat. Però una i altra han deixat un llegat en forma de esporàdica – però massiva- i paradoxal o enigmàtica disconformitat des d'abaix que amb aquesta recerca ens plantegem contribuir a iluminar.

Quart, el cicle de protesta que és l'objecte central del present estudi, i també la mateixa transició i el periode posterior, es produeixen al sí d'una época on, gairebé universalment, ha rebrotat amb gran força "la qüestió" de la societat civil. Dit d'una altra manera: tant a Chiapas com a Porto Alegre o Itàlia contemporàniament, com a Portugal i Polonia immediatament abans, per mencionar alguns dels episodis emblemàtics del resorgiment de la societat civil, aquesta ha passat a ser reconeguda com la variable clau per a revigoritzar l'estat critic de la majoria de democràcies liberals en existència i previsibles per al futur pròxim. I també per a cercar les fonts de les transicions "exitoses" que encapsalen Portugal i Espanya als setantes (per exemple, Pérez Díaz, 1993) i Polonia als vuitantes i norantes. En el marc d'aquesta *era de la societat civil*, doncs, pot ser es poden establir analogies entre experiències com l'espanyola a la transició i la postransició i les dels països de l'Est que intentaven escapar de dictadures estalinistes amb, també, molt poca vertebració de les forces polítiques opositores. A més, definida aquí telegràficament, la societat civil és centralment auto-organització de la ciutadania (Baker, 2002:1); i això és també el que trobem en el nostre cicle de protesta, de manera que utilizem aquest com un indicador indirecte per reconstruir l'evolució que segueix la societat civil espanyola i catalana.

Cinquè, l'anàlisi empírica de la sequència d'episodis de protesta social massiva que hem esmentat permet iluminar o almenys entreveure aspectes importants, finalment, de l'història contemporània de l'esquerra espanyola i catalana. Com en tantes altres coses, la transició espanyola ha servit per comprimir en el temps, en lapses molt breus, processos de canvi social i polític que en països més "normals" han ocupat lapses molt llargs (décades, inclús segles). Aquí, en una generació, i per centrar-nos en el tema que ara ens ocupa, s'han liquidat els moviments socials clàssics, s'ha pacificat el *clivatge* de classe (per a la qual cosa ens podem guiar com a indicador pel

comportament dels sindicats "de classe" actualment operatius), s'ha configurat l'esquerra parlamentaria moderna (just quan al nostre entorn aquesta entrava en una crisi d'identitat pot ser definitiva), han emergit els nous moviments socials, s'ha ensorrat el comunisme d'inspiració soviètica i estalinista, ha sorgit una *nova esquerra*, s'ha forjat un moviment de resistència a la globalització neoliberal... Els episodis de la protesta social d'aquesta generació (la de la transició política i les mobilitzacions massives iniciades pel 1982 fins avui) han pres forma al voltant d'aquestes transformacions de l'esquerra espanyola i catalana; i segurament encara és més cert lo contrari: aquesta esquerra d'ara mateix i del futur immediat s'ha pastat al voltant d'aquestes lluites socials de les quals n'han estat protagonistes però també criatures.

II.

L'Informe que segueix recull els punts nodals de la indagació i del treball de camp portat a terme durant un any i mig (entre gener de 2002 i juliol de 2003, tot i que mig any abans, cap a l'estiu de 2001, havia començat al sí del CAD un debat sobre les hipòtesis generals de l'estudi, les teories a aplicar etc.). L'Informe está estructurat en cinc parts i quinze capítols.

La Part I, *Introducció*, exposa els prolegòmens. Fonamentalment dos, corresponent un capítol a cadascún d'ells. Un, aquesta Presentació (capítol 1), on s'exposen els aspectes més generals de la investigació. Al capítol 2 es tracta de l'objecte de la recerca, d'una manera més pormenoritzada i operacional, incloses les hipòtesis generals que ens hem proposat contrastar. I també, un cop establerts els objectíus fonamentals, de l'estrategia seguida per trobar-hi respostes (l'operacionalització bàsica, la metodologia de treball general, el treball de camp portat a terme).

La Part II, *Modelització*, conté quatre capítols que tracten de les teories emprades i dels models i elaboracions conceptuals que s'han pres en compte i, en alguns casos, s'han elaborat especialment per tal d'encaminar la operacionalització de les preguntes genèriques establertes a la Part I així com d'organitzar la cerca de dades i el seu tractament. El capítol 3, *Teoria de l'acció col.lectiva: la noció d'acció col.lectiva de masses*, tracta de cercar fonaments teòrics per a un fenomen, central a la recerca, com és la protesta massiva que és bàsicament auto-organitzada (una característica que, com veurem, afecta a bona part –però no tots- dels episodis inclosos en el nostre cicle de protesta), quelcom que no és directament assimilable a un moviment social, bé que les accions o episodis poden estar vinculats a algún o alguns moviments. El resultat és la noció d'"acció col.lectiva de masses", emparentada però també molt diferent, de la tradicional categoria clàssica en els estudis de moviments socials anomenada "acció de turba" (o *mob action*). El capítol 4, *Model teòric operacional: les mobilitzacions i l'estructura d'oportunitats polítiques*, proposa un model per al conjunt de la recerca. Aquesta investiga centralment episodis d'acció col.lectiva, de manera que aquest model estableix una teoria per a ubicar l'estudi d'aquests fenomens, teoria que es fonamenta en la perspectiva de l'estructura d'oportunitat política que, durant la darrera generació d'estudis, ha servit sovint per a tractar les mobilitzacions de la ciutadania en diferents ordres polítics. El capítol 5 tracta de la noció de *societat civil*, dels seus orígens i canvis de significat, proposant un model operacional sobre el contingut actual de la noció. El capítol 6, finalment, *Una teoria de la vaga general*, és un intent de donar fonament conceptual al fenòmen de la vaga i, sobre tot, a les vagues de "nou tipus" que ens interessen aquí, com la emblemàtica de 1988 a Espanya i Catalunya: vagues doblades de manifestació massiva amb un for component auto-organitzat i que expressen demandes polítics no canalitzades per les organitzacions formals ortodoxes. Hem de fer constar

aquí una mancança producte de la impossibilitat de atendre durant aquest any i mig tots els aspectes rellevants d'una recerca que, a mesura que progressava, mostrava la complexitat inherent al seu objecte. Es tracta d'una reflexió conceptual sobre els fenomens de les transicions polítiques i del periode immediatament posterior (postransicional), intentant apropar la noció de "consolidació democràtica" al terreny de la realitat i suggerint l'ampli ventall de possibilitats adicionals que s'obren per aquelles societats que han pasat per una *transició institucional* (és a dir, una renovació institucional completa que, a l'àmbit d'allò polític, inaugura un nou règim). En una possible futura segona fase d'investigació, la recerca hauria de prestar una atenció aprofondida i comparada a aquestes nocions i models sobre les transicions i el periode posterior a llur institucionalització. Les bases empíriques per a fer-ho amb propietat estàn contingudes al present Informe.

En resum, la Part II és una part teòrica on es defineixen instruments per a generar i tractar dades noves pel que fa les preguntes que es planteja la recerca.

La Part III, *El context històric de le mobilitzacions*, tracta de les principals variables ambientals que acompayen el pas d'un episodi al següent, i al conjunt del cicle de protesta. Hi havia aquí varies possibilitats, la principal la d'abordar aquesta qüestió com un estudi d'història espanyola i catalana recent. I en part, es tracta d'això. Però en part més important es tracta d'una altra cosa. En sintonia amb el model operacional mencionat (capítol 4), el que interessa de cara a la recerca és identificar, no tots els factors ambientals, sinó els factors ambientals principals que són rellevants com a impulsors de les mobilitzacions seleccionades. Vist des d'aquesta perspectiva, s'ha optat per utilitzar la noció de *cicle polític*, diferenciar el periode 1982-2003 en cicles interns –i encara més, en subcicles interns a cadascún- i aillar així uns subperiodes al voltant d'uns quants indicadors principals dels cicles: grau de lliberalització política; orientació dominant de les polítiques públiques; les principals estrategies d'ordre (i per tant de tractament de la protesta) manejades per les autoritats; i les aliances dominants durant els periodes entre les forces polítiques i socials. La noció, doncs, fa referència a cicles que són històrics però dels quals es destaca un conjunt de variables *polítiques* seleccionades.

Partint d'aquesta idea, el capítol 7 identifica aquest cicles polítics, identificació que és producte del treball de camp realizat pel que fa els episodis de protesta esmentats. Els cicles bàsics són aquests:

a. La transició institucional: 1976-1982.
b. El cicle polític socialdemòcrata: 1982-1996, dividit en tres subcicles: 1982-1988, 1988-1993 i 1993-1996.
c. El cicle polític conservador: 1996-2003, dividit en dos subcicles: 1996-2000 i 2000-2003.

En síntesi, aquesta Part III organitza en periodes coherents les variables polítiques principals que contribueixen a definir combinacions canviants d'oportunitats i constrenyiments, combinacions a partir de les quals les mobilitzacions tenen més o menys possibilitat de produïr-se i, en cas de fer-ho, de la manera amb que ho fan, actuant així a mode de "factors causals" o motivadors dels episodis d'acció col.lectiva que formen el nostra objecte empíric. Com explica molt bé Kitschelt (1986:58)

"Les estructures d'oportunitat política estàn formades per configuracions específiques de recursos, estructures institucionals i precedents històrics per a la mobilització social que faciliten el desenvolupament de moviments de protesta en certs casos i el limiten en uns altres. Tot i que no determinen completament el curs que seguiràn els moviments socials, una comparació acurada entre ells permet explicar-se moltes coses pel que fa les

variacions entre moviments amb demandes similars però situats en ubicacions diferents".

Aquesta Part III, malauradament, en ser el producte fonamentalment del treball de camp i haber-se realitzat aquest de manera molt apretada, a la qual cosa ha contribuit molt la lentitud extrema amb que s'han obtingut les fonts informatives (la premsa de l'època) en els arxius corresponents, no ha estat possible tractar-la amb idèntic grau d'aprofundiment que els capítols teòrics anteriors. Resta doncs com un aspecte central que una eventual i futura redacció d'un llibre ha de tenir com a pas previ.

La Part IV, que consta de set capítols, es titula *Els episodis empírics de les mobilitzacions de masses* i és la part empírica central de l'investigació. Está composada pels episodis particulars que hem mencionat abans[4], però –gràcies al treball dels capítols de la Part II- amb idèntic fonament, enfocament i metodologia. L'exposició del tractament és també comuna i consta en cada un dels capítols de quatre seccions internes idèntiques o molt semblants que facilitaràn l'anàlisi conjunta pormenoritzada en una eventual i futura segona fase de la investigació:

A. Descripció sintética del fenomen, la investigació particular (l'episodi) i les principals troballes.
B. Teoria: els materials conceptuals i teòrics *específics* de l'episodi particular que s'han elaborat, el quadre de variables utilitzades per a l'anàlisi i la metodologia *específica* emprada.
C. Enquadrament del fenomen, quan és el cas d'un episodi que és part d'una sequència (per exemple, en el cas del cicle de vagues generals).
D. Anàlisi.

El capítol 8 tracta dels precedents de les grans mobilitzacions postransicionals, és a dir, del model de conflicte propi de la transició, entre 1976 i 1982, i en particular de les vagues generals i grans manifestacions del periode (especialment, del 1976). El capítol 9 analitza la primera gran onada mobilitzadora del periode postransicional, les accions col.lectives de masses i el moviment social que es generen al voltant de la protesta contra l'OTAN entre 1982 i 1986 aproximadament. Inclou dos elaboracions conceptuals. Una, sobre la noció de "repertori d'acció", una noció especialment requerida en l'estudi d'aquest cas. I dos, sobre l'aplicació de la diferenciació conceptual de Doug McAdam entre moviments "iniciadors" i "derivats", atés que la hipòtesi de la investigació és que el moviment anti-OTAN és un moviment iniciador que innova i prepara el terreny per a les mobilitzacions posteriors. Els capítols 10-12 tracten part del cicle de vagues generals que es portaren a terme entre 1985 i 2002 i que, en certa mesura, connecten amb les vagues del periode de la transició tractades al capítol 8. El capítol 10 analitza les primeres i grans vagues generals del periode del PSOE en el Govern, de les quals la primera (1985) es pot considerar com de preparació, mentre que la segona (1988) és la més important i seguida de tota la serie. El capítol 11 és un petit compendi de les dues vagues generals de, diguem-ne, transició dins del cicle analitzat, les de 1992 i 1994, que no han estat analitzades empíricament a fons per manca de mitjans. El capítol 12 analitza la primera, i fins ara única, vaga general del periode d'hegemonia del Partit Popular, la del 20 de juny de 2002. El capítol 13 investiga les mobilitzacions contra la primera Guerra del Golf pel 1991. En la mobilització (vaga general) de 14 de desembre de 1988 ja havien ingressat a l'escenari polític, com a actor formal de primer ordre, els medis de comunicació de masses, produint-se per primer cop allò que la recerca anomena "crisis d'opinió": una majoria de la ciutadania s'oposa a una política pública "d'Estat" (compartida per dretes i esquerres hegemòniques) mentre

que l'*establishment* polític la porta a terme a qualsevol preu i amb l'ajuda aparenment incondicional dels mass-media. Aquesta pauta es repeteix i augmenta en intensitat amb ocasió de la primera Guerra del Golf pel 1991, de manera que el capítol inclou l'anàlisi d'aquest fenomen connexe amb les mobilitzacions. El capítol 14, *Annexos*, inclou un volum important de dades i sistematització de la informació recollida durant l'estudi dels episodis esmentats.

Com a Part V de *Conclusions* volíem incloure un únic capítol. El capítol 15, *Conclusions temptatives sobre postransicions incertes*, feia un repàs i síntesi de les troballes dels capítols anteriors i perfilava els resultats més generals als quals havia arribat fins al moment la investigació. El seu títol parafraseja l'ortodox però molt important estudi d'O'Donnell i Schmitter (1986) sobre les transicions polítiques per tal d'indicar que, si ens guiem per l'experiència espanyola, i contràriament al que pensaven molts dels seus defensors i estudiosos, els periodes postransicionals són plens d'incerteses i ofereixen poques garanties de la pretesa "consolidació democràtica". Home, sí... però deu n'hi do els desarreglos amb que opera aquesta societat espanyola i catalana postransicional, una mostra significativa dels quals són les mobilitzacions investigades. La realitat de les coses (és a dir, que hem anat tancant les parts de l'estudi al darrer moment) ens fa pensar que és més aconsellable omitir el que seria un capítol final apresurat i mancat d'una anàlisi col.lectiva. Creim, però, que el treball que sí hem acabat té suficient entitat com perquè les conclusions generals provisionals es puguin inferir amb certa facilitat de la seva lectura, tasca que demanem al benevolent lector o lectora que porti a terme per sí mateix. Pel que fa les conclusions generals definitives, hauràn d'esperar a una eventual treball col.lectiu en el futur pròxim de cara a preparar un llibre.

III.

Pel que fa l'autoria dels resultats de l'investigació que presentem s'ha de dir el següent. El treball s'ha portat a terme amb un raonable esperit d'investigació col.lectiva, de manera que pot afirmar-se que una part dels resultats analítics són compartits per tot l'equip de recerca (especialment per les persones que figuren com a coautores a la Portada i pel seu director) i en certa manera són el resultat d'aquest esforç intel.lectual cooperatiu. D'altra banda, com és lògic, el treball s'ha pogut fer degut a una marcada divisió del treball, que ha exigit una gran dedicació de treball per part dels membres de l'equip durant l'any i mig de treball de camp (aprofito l'avinentesa per agraïr molt afectuosament aquesta entrega). Això fa que sigui imperatiu i legítim identificar, tot i l'elaboració col.lectiva aludida, quin o quins són els autors o autores principals de cada capítol.

Els capítols 1 a 4 i 6 corresponen al director de l'estudi. Pel que fa el capítol 5 va ser l'objecte central d'unes sessions de seminari a la Facultat de Ciències Econòmiques de la UB que marxaven en paral.lel al treball de camp. Sobre la qüestió de la societat civil hi varen intervenir principalment Salvador Aguilar, María T. Bretones i Joaquim Sempere. El resultat d'aquest treball es troba en part al capítol 4 i en part al 5; aquest últim conté una nota teòrica de la qual és autor en Joaquim Sempere. El capítol 7 coorespón a Salvador Aguilar. El capítol 8 correspón al treball de Rosa Carbó. El capítol 9, al treball de Josep Miquel García i Joaquim Sempere. El capítol 10, a Gisela Murillo. El capítols 11 i 12, al treball de Marisa Duarte. El capítol 13, al treball de Marta Pérez Soria (les mobilitzacions) i María T. Bretones (la crisi d'opinió). El capítol 14 correspón al conjunt de dades sistemàtiques que cada autor o autors principals dels capítol han trobat o generat en la realització de la seva part del treball.

Finalment, s'ha d'afegir que una de les coses de les quals ens sentim més satisfets col.lectivament perquè és una de les fites ideals de qualsevol recerca és que, en paral.lel a la seva realització, una part de l'equip ha aconseguit satisfer compromisos acadèmics diversos coincidint amb la seva contribució a la recerca, directa o indirecta. Són aquests:

- Rosa Carbó, Treball de fi de carrera de la Llicenciatura en Sociologia de la UB, titulat "Conflicte social i transició política. El model de conflicte y les mobilitzacions en la transició espanyola", el qual ha estat avaluat amb un Excel.lent.
- Gisela Murillo, Treball de DEA del segón any de doctorat, Doctorat en Sociologia de la UB, titulat "El conflicte entre partit i sindicat socialdemòcrates a l'Espanya posterior a la transició", el qual ha estat avaluat amb un Excel.lent.
- Josep Miquel García, Treball de DEA del segón any de doctorat, Doctorat en Sociologia de la UB, titulat "'OTAN no, Bases fora!': les mobilitzacions espanyoles contra l'OTAN", el qual ha estat avaluat amb un Excel.lent.
- Marisa Duarte, Treball de DEA del segón any de doctorat, Doctorat en Sociologia de la UB, titulat "Acción colectiva y política competitiva: la huelga general española del 20J de 2002", el qual ha estat avaluat amb un Excel.lent.
- Marta Pérez Soria, Treball de DEA del segón any de doctorat, Doctorat en Sociologia de la UB, titulat "Les mobilitzacions espanyoles contra la primera Guerra del Golf", el qual ha estat avaluat amb un Excel.lent.
- Cecilia Levit, Treball de DEA del segón any de doctorat, Doctorat en Sociologia de la UB, titulat "Piquete y cacerola: la lucha social y la cuestión de la democracia en la Argentina contemporánea", avaluat amb un Excel.lent.
- Joaquim Sempere, Josep Miquel García i Xavier Godàs, Ponència al Congrés de l'AECPA a celebrar el septembre de 2003 a Barcelona sobre les mobilitzacions contra l'OTAN.

IV.

Qualsevol recerca sobre qüestions de l'amplitud de les que tractem aquí es deutora de l'ajut i contribucions de moltes persones a les quals cal agraïr la seva intervenció. Limitant aquest reconeixement als casos més evidents, farem esment dels següents.

En primer lloc, la colaboració de l'*staff* de la Fundació Utopia i, en general, del personal de l'Arxiu Històric de Cornellà. La recerca s'ha portat a terme materialment a l'oficina que, mitjançant conveni entre la UB i la Fundació Utopia, el CAD utilitza a les instalacions de la Fundació Utopia. Agraïm aquesta cooperació tant fonamental a aquesta institució (i en nom seu, a Francesc Castellana i Jordi Izquierdo) i en particular l'ajut prestat per la bibliotecaria (Beatriu Pasarín) i la secretaria de la Fundació Utopia (Maricarmen Caballero).

Agraïm també l'estímul intel.lectual i cooperació pràctica prestada pel professor Pedro Ibarra, de la Universitat del País Basc. I les dels professors Carlos Zeller (UAB) i Jordi Roca Jusmet (UB), els quals no han pogut integrar-se a la recerca, com era la intenció original, però han contribuit directa i indirectament a fer-la possible. Agraïm també l'atenció i els comentaris fets per les persones que varen frecuentar el Seminari d'investigació que el CAD va portar a terme en paral.lel a la recerca a la Facultat d'Econòmiques de la UB; igualment, a les persones que varen asistir a la sessió que, en la mateixa Facultat, va organitzar el Seminari de Teoria i Estructura Socials per discutir un paper de S. Aguilar del qual figura aquí un extracte en forma de capítol 3.

Agraïm molt a la Fundació Jaume Bofill la concesió d'un ajut que ha permés fer-se càrrec de les despeses més bàsiques generades per la recerca. Esperem que sigui indulgent amb el petit pas final que no hem estat capaços de fer (els tres capítols esmentats inacabats), en el convenciment que hem aprofitat òptimament l'ajut concedit amb el treball que sí hem estat capaços de fer i que es presenta aquí.

Agraïm la cooperació de la biblioteca de la Facultat de Ciències Econòmiques de la UB i l'ajut de la seva cap, Carme Gambús. Cal fer esment també, com "agraïment negatiu", la poca cooperació i els mals modes mostrats per la responsable de l'hemeroteca de la Universitat Autònoma de Barcelona d'on s'han extret la majoria dels materials de recerca documental que s'han utilitzat. Es una pena que, després de tants anys d'aguantar els entrebancs a l'investigació posats sistemàticament pel franquisme (el vell i el nou), ens trobem encara en situacions tant "ancien régime" com el protagonitzat per aquesta senyora. El comportament contrasta amb l'impecable professionalitat mostrada per l'equip de treball del Servei de Copisteria i els treballadors de la biblioteca situada en la dita hemeroteca, que agraïm molt.

Finalment, l'agraïment més efusiu és per a l'equip de recerca. Han estat molts mesos, de molta feina i amb poques contrapartides immediates. Tot i això, la recerca s'ha fet en un ambient positiu i cordial, amb algún inevitable estirabot, que tothom ha sabut apreciar. La culminació exitosa de compromisos acadèmics individuals diversos coincidint amb la investigació ha sigut un just premi que ens ha omplert a tots i totes de satisfacció.

VI. L'equip de treball ha integrat persones, algunes de nacionalitat no espanyola, que usen el català, el castellà i el català i castellà a la vegada (alternativament). Els capítols que es presenten han estat redactats en l'idioma en que cada persona es sentia més comode per a expresar-se.

---

[1] Aquest és l'argument, entre molts d'altres, de Juan J. Linz (1982).

[2] S'hauria de fer una anàlisi comparada entre varios casos de transició política i sobre la base de la proposta que acabem de mencionar, la de les "poliarquies postransicionals". En absència d'estudis suficients sobre això, de moment podem dir que, pel que fa el cas espanyol, hi ha molts indicis, que es mencionen al llarg de l'estudi, de que anem ben orientats.

[3] No són pocs els comentaristes que, en els darrers anys, comencen a considerar que allò instalat a Espanya i Catalunya és una "democràcia electoral", és a dir, un sistema polític relativament liberalitzat però amb un contingut democràtic desigual i escàs, i amb no pocs elements poc i àdhuc anti-democràtics.

[4] Amb l'excepció, per raons obvies (l'episodi es produí quan la recerca ja estava iniciada), de les mobilitzacions contra la Guerra d'Irak del primer trimestre de 2003. Pensem que, sense dubte, formen part integral del nostra objecte teòric aquí (i es poden llegir com un indici que les hipòtesis centrals de l'estudi estaven ben encaminades). En una eventual segona fase de la recerca hauràn de ser tractades i inserides en el motllo teòrico-conceptual de la present investigació (requisit que, a primera vista, es satisfà amb facilitat).

Capítol 2 ▪ L'OBJECTE i L'ESTRATEGIA D'INVESTIGACIÓ

1. El punt d'arrencada de la present investigació és una pregunta general: per què proliferen amb regularitat a la societat espanyola i catalana, una societat bàsicament estable, entre 1982 i l'actualitat i amb la transició política ja conclosa, grans mobilitzacions de protesta política? L'objecte d'aquesta investigació és donar compte del notable canvi de les pautes de consens i conflicte per les que atravesa la nostra societat després de 1982, o almenys d'una part important d'aquest canvi de pautes.

Hi ha una societat civil que emergeix durant el franquisme. I també una societat civil característica del periode que anomenem *transició institucional* (1976-1982). La *hipòtesi central de l'estudi* és que en els darrers aproximadament vint anys apareix *una nova societat civil*, diferent de les anteriors, que contribueix vigorosament a modificar les pautes de consens i conflicte heretades i que, tot i la majoritària inserció de la població en les rutines de la política institucional, pressiona aquesta per altres vies –mitjançant grans mobilitzacions de protesta- per tal d'avançar en la expressió de les seves demandes i la democratització de la societat. El fenomen és aparent en allò que sembla un cicle de protesta identificable entre 1982 i l'actualitat. L'objecte d'aquest estudi és investigar els punts àlgids d'aquest cicle, els episodis d'acció col.lectiva relacionats al capítol 1, i donar així raò –mitjançant l'ús d'un indicador potent, l'acció col.lectiva, i especialment aquella amb una forta lògica auto-organitzativa- de part almenys del contingut i l'orientació de la nova societat civil emergent. Els objectes de la investigació empírica són els principals nodes d'aquest cicle de protesta i que ja hem citat al capítol anterior: les diverses vagues generals (i centralment, aquelles que superen la categoria de "vaga sindical", notablement la del desembre de 1988) i les grans mobilitzacions de masses del periode (com les produides per l'entrada d'Espanya a l'OTAN i la Guerra del Gol de 1991); el que tenen en comú aquestes accions col.lectives és l'expressió massiva que fa la ciutadania dels seu interessos i les seves inclinacions polítiques democratitzadores fora del circuit de la política institucional.

2. La investigació explora, per tant, les pautes de consens i conflicte que travessen la dinàmica social a Espanya i a Catalunya com a resultat de la transició política i a partir de 1982. Aquesta divisòria de 1982 pretén assenyalar que és en aquesta data quan la fase de construcció institucional pròpia de les transicions, allò que Rustow (1970) anomena "fase decisòria" ja s'ha culminat: els canvis dràstics del règim polític, la nova Constitució, la definició dels actors principals, el primer relleu democràtic i pacífic al Govern, la definició de la nova estructura jurídica general i els inicis de la sectorial etc. Espanya i Catalunya entraven a partir d'aleshores en la fase postransicional anomenada habitualment "de consolidació democràtica". L'objecte central de la recerca és el trajecte que, en aquest context postransicional, segueix la societat civil: la seva composició (grups socials i actors dominants) així com les seves orientacions i activitats relatives al consens i al conflicte, les quals considerem una mesura fonamental de la variació de les pautes esmentades abans.

3. La societat civil sota el franquisme té una configuració específica. I la societat civil del periode de la transició és també *sui generis*, es diferencia clarament de l'anterior i respón perfectament als trets establerts per teories i experts (ben sintetitzades, per exemple, a O'Donnell i Schmitter 1986). La *hipòtesi genèrica de l'estudi* proposa que, entre aproximadament 1982 i l'actualitat, emergeix a Espanya i a Catalunya *una nova societat civil* clarament diferenciada dels tipus anteriors assenyalats i, en paral.lel, un model de conflicte

social també característic i diferenciat dels dos anteriors, el propi de la era franquista i el de la transició. Aquesta nova societat civil emergent respon en part (a) a certes continuitats amb les anteriors; en part també (b) al pas de la societat espanyola i catalana durant el periode estudiat des d'una societat industrial a una altra postindustrial; en part, així mateix, (c) a la configuració a Espanya d'una democràcia liberal "postransicional" (producte d'un procés compacte i en certa manera espasmòdic de canvi polític que origina anomalíes estructurals amb efectes de llarga durada); i en part, finalment, (d) al dinamisme recurrent d'una ciutadania que en certs moments estratègics de crisi política, i auto-organitzada o al marge en bona part de la política institucional, fa públics llurs interessos però també *passions* (Hirschman, 1978) i pressiona al sistema polític per tal de democratitzar més profundament la política i la societat. Aquest darrer pas (d) és el que ocupa la part central del treball empíric realitzat. I els processos a-d esmentats, paràmetres seleccionats per la investigació i relatius al rerafons històric al sí del qual es produeix la dinàmica de l'objecte d'investigació, l'acció col.lectiva de masses.

4. El model de conflicte social de l'Espanya i Catalunya dels darrers vint anys exhibeix sintèticament cinc regions principals (vegeu Aguilar, 2001a: capítol 6). *Primera*, la "política dels interessos": la interacció permanent i altament formalitzada entre empresaris, treballadors, sindicats, patronals i Administracions (a la que s'hi ha d'afegir la que protagonitzen, més perifèricament, altres actors com ara els col.legis professionals i altres). Aquesta política dels interessos es configura apretadament entre 1976 i 1982, utilitza repertoris industrials i, amb posterioritat, ha quedat estabilitzada en uns estandards que s'assemblen als habituals als països del nostra entorn (vegeu per exemple Crouch 1996). *Segona*, les "accions col.lectives de masses": mobilitzacions de gran envergadura, efímeres però altament "innovadores" en la mesura que, també en altres països europeus, expressen més reivindicacions de "titularitats" que no pas de "provisions" (vegeu Dahrendorf 1991 i Sen 1981), es produeixen al marge de la política institucional establerta (com ha fet notar Andrés Ortega, 1998) i responen a la lògica d'una ciutadania que reclama veu política adicional. Utilitzen repertoris postindustrials. *Tercera*, el sector dels moviments: "vells" moviments socials però, sobre tot, emergència dels "nous" moviments socials i de moviments específics (o "issue-movements") i, més recenment, de moviments "novíssims" (Ibarra, Aguilar 2001b). Utilitzen tant repertoris industrials (el moviment obrer) com postindustrials. *Quarta*, la proliferació d'organitzacions de moviment (Zald i McCarthy, 1987) de nou estil, com ara les ONG, que utilitzen repertoris postindustrials (Revilla, 2002). I *cinquena*, certs episodis de "guerra interna" (per utilitzar la noció de Gurr, vegeu Aguilar 2001a:cap. 6) a Euskadi.

Dins d'aquesta bateria de expressions del conflicte social recent a la nostra societat, el present estudi es concentra a les regions tercera i, sobre tot, segona que s'acaben d'esmentar. I parteix de la *hipòtesi general* (exposada amb un cert detall a Aguilar 2001b) de que durant el periode seleccionat (ca. 1982-2003) es produeixen a Espanya i Catalunya una cadena de fenomens de protesta massiva, un *cicle* de grans manifestacions ciutadanes, que sembla respondre a una lògica d'acció novedosa i encaixar en un perfil de canvi en procés d'esdevenir dins el repertori de la protesta occidental (quelcom suggerit així mateix pels esdeveniments esdevinguts en altres societats del nostre entorn, especialment a França, pel 1995, i a Italia, pel 2001-2002 -vegeu Ortega 1998 i Flores d'Arcais 2002-, als quals s'hi podríen afegir les grans manifestacions massives contra la Guerra d'Irak del primer trimestre d'aquest any 2003).

5. Com a resultat del que acabem d'argumentar, els fenomens pormenoritzats que configuren l'*objecte empíric de la investigació* són els següents. Primer, el cicle de vagues general que esclata entre 1985 i 2002 (1985, 1988, 1992, 1994 i 2002), amb l'important precedent de les vagues generals del periode transicional, sobre tot del 1976. Una hipòtesi específica és que, com a mínim, la vaga de 1988 supera en el seu desenvolupament la condició de vaga purament

sindical per esdevenir una "acció col.lectiva de masses": més una manifestació que una vaga i amb un fort component d'auto-organització i d'expressió heterodoxa de les demandes. Segon, les mobilitzacions al voltant de l'entrada d'Espanya a l'OTAN entre 1982 i 1986. Una hipòtesi específica és que aquestes mobilitzacions donen lloc a diverses accions col.lectives de masses i un moviment social, i que contribueixen a generar un ventall de nous moviments socials que havien començat a apuntar durant el curs de la transició. Tercer, les mobilitzacions contra la Guerra del Golf de 1991, que repeteixen o aprofundeixen la pauta del cas anterior.

La *finalitat del treball empíric* és la d'establir les similituds entre aquests fenomens, hipotèticament sintetitzables en els trets als quals s'ha aludit de: caràcter massiu de les mobilitzacions, predomini de la auto-organització, perdua pasatgera de la centralitat de les organitzacions polítiques formals –com ara sindicats, partits i grups d'interés- i impuls fonamental cap a una democratització adicional d'una societat i un sistema polític precipitats per la transició previa; i establir també les diferències fonamentals entre els episodis i els contextos respectius. I com a colofó de tot això, i sobre la seva base, establir o suggerir algunes de les tendències centrals que operen al sí de la societat civil que emergeix de la transició i de les noves pautes de consens i sobre tot conflicte que regeixen la societat espanyola i catalana contemporània.

6. Aquest estudi, en resum, es pot catalogar com un treball de sociologia política, i en particular, de sociologia de l'acció col.lectiva. La seva operacionalització central ha consistit en considerar que l'acció col.lectiva actúa a mode d'indicador robust de l'objecte central, la societat civil espanyola i catalana posterior a 1982. Què aporta el coneixement disponible de la teoria social actual al respecte i cap a on es decanten els presupòsits principals, la "filosofia", de la present investigació? La resposta es pot sintetitzar en quatre pasos, a continuació.

(6.1) Pel que fa el *tema abstracte de la investigació* empírica que porta a terme l'estudi, es tracta d'una variant de la protesta social. Es produeix quan conjunts numéricament important d'individus expressen els seus interessos: i) utilitzant no canals institucionals sinó l'acció directe; ii) i sense dotar de continuitat a la protesta mitjançant xarxes permanents de coordinació (com sí és el cas amb els moviments socials). El fenomen, en consequència, forma part d'allò que tècnicament es denomina "acció col.lectiva informal", una variant de l'acció col.lectiva la manifestació més coneguda i familiar de la qual són els moviments socials, essent l'altra component de la mateixa justament el nostre objecte principal aquí, és a dir, l'acció col.lectiva de masses. Creiem que hi ha un interés objectiu de la ciència social per investigar aquesta area de l'acció col.lectiva informal amb més profunditat, i en particular l'acció col.lectiva de masses, perquè la recurrència del fenomen contemporàniament es connex amb la falta de vitalitat de les democràcies. L'estat de coneixement al respecte podríem dir que és substantiu i a la vegada obsolet. És substantiu perquè els sociòlegs de la història i els historiadors socials han estudiat de manera recurrent el fenomen sota la denominació tradicional de "turba" (*the mob*) o "multitud" (*the crowd*) i han produit abundant investigació sobre aquest format de l'acció col.lectiva -diguem-ne- directe (vegeu per exemple Lorenzo, 2001). Però és un coneixement a la vegada obsolet en la mesura que, a l'era contemporània i en els països de l'OCDE, el fenomen ja no fa referència a motins de subsistència i accions similars portades a terme per masses d'extracció popular a la cerca d'unes mínimes condicions de vida sino a masses d'individus instruits, inserits en uns estándards de vida elevats i que demanden una major qualitat de la vida político-democràtica. Protestes com aquestes han esdevingut recenment amb motíu de la Guerra d'Irak (2003) però també abans, com hem esmentat, com a mínim a França, a Italia i també a Espanya i a Catalunya, i aquest és l'escenari principal de la dimensió empírica de l'estudi.

(6.2) El *tema específic d'investigació* és la protesta espanyola entre 1982 i 2002, doncs ja s'ha dit que la protesta del primer trimestre de 2003, plenament congruent amb la línia argumental que estem desenvolupant, ha quedat de moment fora del marc de la recerca, que en aquell moment, quan es produí aquest darrer esclat, estaba ja en la seva fase de finalització. Aquesta protesta social, ja s'ha dit, configura quelcom similar a un "cicle de protesta" (hipotèticament en el sentit que l'hi assigna Tarrow; clarament en el sentit descriptiu normal, no tècnic, de l'expressió) que implica una renovació del repertori d'acció col.lectiva als països del Primer Món. En aquest sentit, l'estudi s'alimenta principalment de les tradicions intel.lectuals que han inaugurat, respectivament, Sidney Tarrow i Charles Tilly (la millor expressió sintètica de les quals i de la seva aplicabilitat en l'estudi de casos es troba en el llibre de recent aparició en castellà, i patrocinat pel nostre grup d'investigació, compilat per Mark Traugott, 2002). La recerca es planteja també iluminar un xic la relació entre aquest cicle de protesta i l'immediatament previ procés de transició política i el seu llegat inexorable, l'etapa postransicional o de, segons molts experts, "consolidació democràtica", una qüestió de moment poc clara.

En síntesi: el nivell de coneixement disponible sobre els fenomens implicats en la investigació és escàs, carència que s'ha procurat equilibrar amb la producció endògena dels materials teòrics i conceptuals que s'inclouen als capítols corresponents (3-6 més els apartats corresponents als capítols de la Part IV).

(6.3) Hi ha finalment uns *objectes contextuals*, és a dir, certes qüestions generals dels entorns històrics i socials on es produeix la protesta que són, obligadament, paràmetres importants de la indagació. Principalment dos: el procés postransicional, del qual hem fet ja esment (i que es solapa i diferencia del procés, ortodox en els estudis del corrent principal sobre les transicions polítiques, de la "consolidació democràtica"); i el pas durant el periode 1982-2003 de la societat espanyola i catalana de la condició de societat industrial a la de societat postindustrial (la qual cosa té implicacions conegudes sobre el model de conflicte social imperant).

Pel que fa el primer cas, l'estudi s'emmarca en les tradicions analítiques inaugurades per Víctor Pérez Díaz (1987, 1993, 1996) que atorguen a la societat civil un paper estratègic facil.litador de la transició, primer, i de la configuració posterior de l'ordre polític i social, després. Doug McAdam, Sidney Tarrow y Charles Tilly (2001) identifiquen amb encert l'acció col.lectiva com a factor precipitant del curs efectivament seguit per la transició espanyola i la seva posterior etapa de consolidació. Al sí d'aquest enfocament, cal citar també les contribucions notables de Ramón Adell (1989) i Cayo Sastre (1997). En certa manera, allò que l'estudi modestament es proposa és proseguir aquests dos conjunts d'interpretacions (sobre la societat civil, sobre l'acciuó col.lectiva) per al periode complet que abarca des de 1982 fins l'actualitat.

Pel que fa el postindustrialisme, l'estudi recolza sobre tot en els treballs seminals de Bell (1976), Touraine (1969), Esping-Andersen (1999 i 2000), Kitschelt i altres (1999) i Castells (1995).

(6.4) Pel que fa les *hipòtesis de partida*, i recollint allò exposat fins aquí, són en allò fonamental aquestes:

i) Els canvis sociestructurals de les formes d'organització social tendeixen a generar models de consens i conflicte característics i relativament homogenis. Aquest és també el cas de la transició i el periode postransicional espanyols.

ii) Durant el periode posterior a la transició institucional, és a dir, entre 1982 i l'actualitat, es produeix al sí de la societat civil espanyola i catalana un canvi dràstic pel que fa a les pautes de consens i conflicte que exhibeix, almenys relativament a les pròpies dels periodes anteriors

(l'era franquista i la transició institucional 1976-1982), un canvi, a més, que és innovador en termes comparats.

iii) L'acció col.lectiva desencadenada per la dita nova societat civil, la del periode 1982-2003, és un factor d'impacte decisiu sobre la trajectòria seguida per la transició i pel nostre focus aquí, el periode postransicional. Un dels components destacats i recurrents d'aquesta acció col.lectiva han estat les grans mobilitzacions massives a la cerca d'una major democratització de la societat.

(Aquesta perspectiva intuitiva sobre la lògica d'almenys algunes de les mobilitzacions investigades l'hem denominat "hipòtesi de la pressió democratitzadora". Es concreta en una varietat d'actituds i accions; per exemple, fent referència a la vaga general de 1988 es concreta en:

1. La manca de representativitat que els manifestants-vaguistes atribueixen a les institucions polítiques formals (el govern, els partits etc.) i la cerca d'alguna alternativa.
2. La necessitat de limitar el poder executiu per mitjà de contrapoders que permetin corretgir allò que es percep com errors i desviacions en l'exercici del poder.
3. La manca de responsabilitat política que s'atribueix a una part almenys de la presa de decisions.
4. El fort biaix en la implementació de les polítiques públiques a favor dels interessos més organitzats i econòmicament poderosos.
5. El reclam de drets de ciutadania. Els manifestants-vaguistes (i en part també els sindicats convocants) emeten una demanda de que no hi hagi ciutadans "de segona" (joves, dones, excluits) sotmesos a la subocupació, l'atur, la temporalitat i la marginació. Es pot percebre una mena de "economia moral" que s'oposa a la cultura del "campi qui pugui" estimulada pel govern del PSOE i particularment pel seu ministre d'Economia Carlos Solchaga.
6. La manca d'un funcionament de les institucions, entre les quals les associacions intermitges, com ara els sindicats mateixos, més democràtic i sensible a les demandes des d'abaix.
7. El distanciament i la manca de confiança de la ciutadania envers les elits polítiques i l'estil de govern basat en l'engany, el clientelisme, la corrupció etc.
8. Als fenomens de protesta massiva que tenen com a eix reivindicacions econòmiques s'els hi reconeix habitualment la cerca d'una més alta qualitat de la vida econòmica. Allò que fa pensar en la "hipòtesi de la pressió democratitzadora" és que, sovint, a les protestes analitzades, apareix una reivindicació per una millor qualitat de la vida *política* i del propi sistema democràtic.

Hi han dificultats per *testar* aquesta "hipòtesi democratitzadora". Fonamentalment, perquè al tractar-se d'una peculiaritat que integra formes de protesta fonamentalment auto-organitzades, l'acció no exhibeix, o si existeixen són molt peculiars i poc "guerrers" (com es va poder observar, per exemple, a Barcelona amb ocasió de les protestes de febrer de 2003), "cuartels generals", líders reconeguts i mediàtics etc. És una pressió notable però que, paradoxalment, deixa pocs rastres. Des del punt de vista de la recerca, els indicis es poden percebre, de manera indirecta, per mitjà de les declaracions dels líders sindicals convocants, abans i sobre tot després de les accions; i també mitjançant l'examen dels editorials i articles d'opinió dels diaris i revistes, sobre tot els immediatament anteriors i posteriors a les accions on es detecta la "pressió democratitzadora".)[1]

[1] El text entre parèntesi parteix d'unes notes de Gisela Murillo.

7. La dimensió empírica de l'estudi, el treball de camp, i com a consequència de tot l'anterior, s'ha focalitzat en deu *objectius específics* o *ítems-target*, els quals, per ordre cronològic, són aquests:

1. La vaga general de 21.02.1985
2. La vaga general de 20.06.1985
3. Les mobilitzacions de masses motivades per l'entrada d'Espanya a l'OTAN, ca. 1982-1986
4. La xarxa de moviments originada en el referéndum sobre l'OTAN, ca. 1982-1986
5. La vaga general de 14.12.1988
6. Les mobilitzacions de masses originades en la primera Guerra del Golf i la política exterior espanyola al respecte, ca. 1990-1991
7. L'actuació del mass-media com a actors en la *crisi d'opinió* generada al voltant de la primera Guerra del Golf, ca. 1990-1991
8. La vaga general de 28.05.1992
9. La vaga general de 27.01.1994
10. La vaga general de 20.06.2002

Són aquests nou ítems (tots els episodis d'acció col.lectiva menys el 7) els que selecciona la recerca com a indicador robust d'una nova societat civil que fa la seva aparició després de 1982. L'objecte empíric de la recerca, en consequència, consisteix en reunir tota la informació que poguem sobre aquests episodis; entendre bé la dimensió que té cadascún d'ells i la lògica que segueix; analitzar la lògica de conjunt, si es el cas, que hipotèticament creiem que sí, en tant que "missatge" recurrent de la nova societat civil i indicador d'alguna peculiaritat de l'ordre polític postransicional (en la mesura que són majoritàriament, aquests episodis, simptomes pot ser d'algún malfuncionament crònic d'aquest ordre).

8. Tenim fins aquí exposades, les línies generals de la investigació i, específicament, quin és el seu objecte bàsic. Es tracta ara de definir l'*estrategia d'investigació* seleccionada, o dit d'una altra manera: sapiguent quines són les preguntes, definir les formes de cercar respostes que adoptem i les raons per fer-ho.

Pel que fa l'estrategia d'investigació la idea general és aquesta:

a) Observar en detall un cicle de mobilitzacions de protesta, els nostres ítems-*target* relacionats a l'epígraf 7 anterior.
b) Verificar si la hipòtesi central és comprova o no. La hipòtesi és que aquestes mobilitzacions de masses són en part (i) reaccions a la transició política previa i al tipus d'ordre polític instalat per aquesta, i en part (ii) contenen una lògica de pressió democratitzadora. El que cerquem és verificar si els episodis d'acció satisfàn o no, i fins a quin punt, la hipòtesi.
c) Utilitzar els episodis d'acció col.lectiva seleccionats com a un indicador potent del contingut i orientacions de la societat civil, *nova*, que va desplegant-se amb posterioritat a la transició i durant el periode 1982-2003.

Operacionalment, doncs, el que hem cercat per a cada un dels ítems-*target* és:

a) Recollir informació sistemàtica sobre l'esdeveniment en sí.
b) Recollir informació sistemàtica, especialment, sobre aquells trets característics que unifiquen els episodis de mobilització: participació massiva; predomini de les demandes polítiques democratitzadores; caràcter efímer; predomini de l'auto-organització al marge o amb una certa desvinculació de l'estructura política institucional.

c) Recollir informació sobre el comportament de les variables contextuals que intervenen en cada episodi i que formen l'estructura explicativa bàsica de la nostra anàlisi (sobre aquest punt, vegeu la Part II, Modelització).

Per a cercar la informació amb que abastir de dades a-b-c s'han utilitzat les fonts que a continuació es relacionen però l'enfàsi central ha estat en establir una base de dades procedent de la revisió meticulosa de la premsa de la época. Les fonts són:

a) Com diem, centralment, la premsa, en el doble sentit de la premsa professional, especialment la anomenada "de referència", però també la produida eventualment pels moviments o col.lectius mobilitzats, quan existeix (com és el cas abastament pel que fa les mobilitzacions contra l'OTAN).
b) Complementàriament, i selectivament (per manca de recursos suficients:
   (b.1) Documentació interna procedent de les entitats implicades en les mobilitzacions.
   (b.2) Fonts estadístiques disponibles.
   (b.3) Sondejos d'opinió rellevants.
   (b.4) Un quart procediment, que al final no s'ha pogut utilitzar (perquè depenia d'un conveni amb una fundació privada que el feia possible però que, finalment, no ha cuallat), ha estat la formació de grups de discusió, amb activistes participants en les mobilitzacions, experts i periodistes.
   (b.5) Lògicament, la bibliografia especialitzada disponible.

9. Pel que fa l'anàlisi dels fenomens de protesta mitjançant la premsa, l'estrategia de producció de dades més utilitzada a l'Informe que segueix, cal fer algunes consideracions.

(9.1) La selecció dels diaris amb que treballar s'ha fonamentat en quatre criteris: continuitat, frequència diaria, professionalitat (utilitzant en cada cas, com a mínim, un diari de referència) i ser d'àmbit estatal ("espanyol"). En algún cas, de manera justificada i puntual, s'hi ha afegit un criteri adicional: utilitzar complementàriament diaris i premsa d'àmbit regional per tal de donar cobertura als esdeveniments en zones puntualment necessàries; o d'orientació obertament diguem-ne "conservadora" (és a dir, suposadament i apriorísticamnt, posicionats en contra dels episodis d'acció col.lectiva objecte d'anàlisi, com una manera d'obtenir informació sobre l'impacte de les protestes sobre la dreta "sociològica" en el nivell d'una part important dels seus líders d'opinió).
(9.2) Utilitzant en la mesura del possible els Index que elaboren els grans diaris, s'han seleccionat els ítems-notícia que són el fonament de les bases de dades que s'han elaborat durant el treball de camp. S'han fotocopiat aquests ítems i s'han construit "llibres-arxiu" amb les fotocopies per tal de facilitar-ne el seu ús. El contingut dels "llibres-arxiu", degudament filtrat i buidat seguint uns protocols uniformes, s'han introduit en les bases de dades informàtiques de manera que cada un dels ítems s'ha pogut codificar numéricament seguint els criteris d'un "quadre de variables" centrals per a cada episodi. Aquesta estructura de buidatge permet establir connexions entre els episodis, al sí dels episodis i entre aquestos i les variables contextuals.
(9.3) En general, pel que fa l'enfocament de la metodologia seguida pel treball de camp central (el buidatge de la premsa) ens hem guiat per experiències previes molt conegudes, com ara Kriesi et alii 1995, Adell 1989 i Sastre 1997. La utilització de la premsa per tal de formar bases de dades per a l'anàlisi de l'acció col.lectiva és un recurs habitual, a vegades l'únic, i en consequència són conegudes les aventatges i desventatges que comporta. Bàsicament són aquestes:

a) Aventatges. La més important és que, en absència de moviments socials articulats al voltant d'una protesta (que poden aportar un seguit de fonts d'informació alternatives), la utilització de la premsa és sovint l'únic mètode d'abordatge disponible.
b) Desaventatges. Les principals són les següents. Una, que la lògica del periodista és sovint molt diferent, com és lògic, de la que necessitaria l'investigador per treure un gran partit d'aquesta font i, a vegades, pot ser sovint, és una lògica molt exbiaxada en contra de la protesta. Dues, el biaix periodístic més frequent no és l'ideològic descrit sinó un altra purament tècnic: la manca de sistemàtica, rigurositat (que en el cas dels grans periodistes no hi falten, però no necessàriament "passen" el filtratge del redactors en cap que seleccionen els ítems que finalment apareixen publicats). Tres, que inclús si la cobertura és correcta, les variables bàsiques que interessen l'investigador (per exemple: participació, demandes principals, suport organitzat, etc.) no són recollides – quan ho són- amb sistematicitat.

Biaix, asistematicitat, irrelevància, incompletitud... Així i tot, com hem dit, aquests problemes de la "qualitat" de les fonts periodístiques no són obstacle perquè, a partir d'elles, es construeixin bases de dades rellevants. Raons principals:

a) La primera és que la teoria permet donar direcció operacional a les dades de que es disposa, per deficients que siguin. Es pot recordar al respecte que Tilly fa servir els esdeveniments violents com un esbiaixat però útil localitzador de l'acció col.lectiva en general (1978:245,251; vegeu al respecte Kriesi et alii 1995:260)[2].
b) La segona és que, tot i les deficiències, si es construeix una serie es pot fer la hipòtesi, raonable, de que les deficiències són aleatories i es distribueixen com una constant i, per tant, afecten de manera homogenia al conjunt de les dades (amb lo qual, l'inferencia final que pot fer l'investigador té aquí un suport racional tot i conéixer-les). Com diuen amb raó Kriesi et alii (1995:255):

"per aquelles variables que són possible subjecte d'esbiaix... la millor solució no és permetre que el codificador [la persona que llegeix els ítems-notícia i els hi assigna codis numèrics] infereixi el que 'realment' va passar sino crear instruccions de codificació que converteixin en sistemàtic l'esbiaix".

En general, l'Apèndix ("The newspaper data") de l'estudi de Kriesi et alii (1995:253-273) ha estat una guia utilíssima per al present treball i és probablement la més solvent reflexió explícita sobre aquesta metodologia aplicada a l'acció col.lectiva que hi ha disponible.

[2] Diu Tilly (1978:245): "Els esdeveniments violents tendeixen a estar més ben documentats que els seus contraparts no violents i, en consequència, serveixen com un esbiaixat però útil localitzador [*tracer*] de l'acció col.lectiva en general".

II

MODELITZACIÓ

Capítol 3 ▪ TEORÍA DE L'ACCIÓ COL.LECTIVA: LA NOCIÓ D'*ACCIÓ COL.LECTIVA DE MASSES*

1. El abordaje del objeto de investigación que se ha explicado en el capítulo previo hace imperativo solucionar cuanto antes la naturaleza específica y peculiar del tipo de movilizaciones por las que aquí nos interesamos. Unas, muy claramente, adoptan el formato conocido de una acción colectiva (especial, porque es masiva) propiciada por un movimiento social. Es el caso de algunas de las movilizaciones contra la OTAN y del movimiento que se gestó alrededor de esta protesta. Es el caso también de algunas de las huelgas generales objeto de estudio, promovidas por el movimiento obrero organizado (como la del 20J de 2002). Sin embargo, ¿cuál es el sujeto, desde un punto de vista teórico y conceptual, cuando fijamos nuestra atención en manifestaciones masivas en buena parte auto-organizadas (como es el caso de las movilizaciones contra la Guerra de Irak de 2003 o, parcialmente, en movilizaciones "convencionales" pero que acaban teniendo un fuerte componente auto-organizado, como la huelga general española del 14-D de 1988[1])? ¿Son movimientos sociales o de qué se trata? Como es obvio, es una cuestión esencial que afecta a toda la investigación llevada a cabo. Nuestra respuesta, en síntesis, es que no se trata, de manera dominante al menos, de movimientos sociales sino de otro fenómeno de la misma familia que aquéllos (la acción colectiva informal) que se ha denominado tradicionalmente, en la literatura especializada, "turba" o "muchedumbre" (*mob* y *crowd* respectivamente) y que, por las razones que se explican a continuación, denominamos *acción colectiva de masas*.

2. *Hacia una teoría para las movilizaciones de masas contemporáneas: los datos del problema*[2].

Hay una ortodoxia dominante en el terreno de la teoría social que intenta dar cuenta de los fenómenos de la acción colectiva en una gran variedad de contextos. Este "consenso teórico", predominante en la vida académica, gira alrededor de dos grandes tradiciones: la de los grupos de interés; y la de la "lógica de la acción colectiva" olsoniana y sus derivaciones[3]. Esta ortodoxia dominante, no obstante, con independencia de sus logros reales (y también de sus limitaciones y déficits, de los que no nos ocupamos aquí), deja sin explicar numerosos fenómenos empíricos de gran envergadura de la historia contemporánea de la acción colectiva, de los que destacaríamos cuatro: la oleada de movilizaciones de los años sesenta en la mayor parte de los países occidentales (movilizaciones aproximadamente

---

[1] Semejante en este aspecto a las movilizaciones francesas de 1995, entre otras.

[2] Este capítulo es una versión extractada y modificada de un artículo previo, publicado en su día por el director del estudio con el propósito de servir como uno de los fundamentos teóricos de la investigación. Véase Aguilar 2001b.

[3] Estas dos tradiciones no siempre van de la mano. Peter Lange (1977,1982) opina, con razón, que la obra de Olson es una carga de profundidad contra la versión ingenua de la "teoría de los grupos" por lo que se refiere a la actividad política; lo que Olson plantea de fondo es que ésta es, frecuentemente, no escogida sino inducida (por organizaciones que utilizan incentivos), y que el "efecto multiplicador" que la "teoría de los grupos" espera de la contribución natural de los individuos a la acción colectiva no se corresponde necesariamente con la observación empírica. Por eso, con sentido del humor, Lichbach (1998:12) ha tachado las proposiciones olsonianas de "Ley General de la Inacción Colectiva".

coincidentes con la aparición de la obra clásica de Olson y que, además, contribuyen a impulsar profundas transformaciones societarias en esos países); la oleada reciente de la coyuntura fuerte de 1989 (las movilizaciones en los países del Este que preludian las salidas de la dictadura en esas sociedades); las movilizaciones de masas francesas del último trimestre de 1995; y el objeto de nuestra investigación aquí, a saber, el ciclo de grandes movilizaciones de masas que se producen en España entre 1982 y 2003 (desde la movilización sobre la OTAN y el referéndum convocado por el gobierno del PSOE hasta las grandes manifestaciones contra la Guerra de Irak del primer trimestre de 2003).

El enigma que intentaremos descifrar es este: ¿cómo es posible que el "consenso ortodoxo" al que hemos aludido haya sido incapaz de ofrecer explicaciones satisfactorias sobre fenómenos de acción colectiva de la importancia de los mencionados[4]? Y si esto es así, ¿qué modificaciones deben introducirse en la teoría para encontrar tales explicaciones?; ¿cuál es el arsenal teórico al que la sociología puede acudir para abordarlas? Nuestra respuesta, en síntesis, es que, por motivos diferentes, ni la tradición olsoniana ni la de los grupos de interés están diseñadas para comprender fenómenos ubicados dentro de lo que conocemos como acción colectiva informal.

El segundo enigma en el que nos vamos a centrar es un caso particular del anterior: la coyuntura de cambio societario de 1989 en el Este europeo y el papel que juegan en ella los movimientos sociales. Veamos lo que dice un cualificado observador del fenómeno, Piotr Sztompka (1995:335):

La mayoría de los autores [estudiosos del fenómeno de la revolución] parecen creer que las revoluciones implican necesariamente violencia y coacción. Este es el único punto rebatible, a la vista de la evidencia histórica de movimientos "revolucionarios" básicamente no violentos y sorprendentemente eficaces y de largo alcance, como el gandhismo en la India, o movimientos sociales recientes en Europa central y del este, que forzaron el colapso del comunismo (por ejemplo, la "revolución pacífica" de la Solidaridad polaca, o la "revolución de terciopelo" en Checoslovaquia). Los observadores contemporáneos no han vacilado al denominar a estos últimos casos como revoluciones. Consideremos la opinión de un eminente historiador británico: "Las revoluciones de 1989 fueron revoluciones reales: revueltas populares ante las que los gobiernos armados, uno tras otro, sucumbieron; fue la recuperación por las naciones de su perdida libertad" (Trevor-Roper). Podría añadirse que, aunque en el caso de las revoluciones anticomunistas (con la triste excepción de Rumanía)

---

[4] Un aspecto derivado de la cuestión, pero en el que no entraremos aquí, es averiguar en qué se funda la legitimidad intelectual de unas tradiciones teóricas tan poco eficientes. Digamos simplemente que un divertido -pero durísimo, y seguramente algo injusto- argumento en esa dirección es el avanzado por Hirschman (1985:78-79): "Olson proclamaba la imposibilidad de la acción colectiva por parte de grandes grupos (de manera similar a la proclamación de Daniel Bell sobre el 'final de la ideología') en el momento exacto en que el mundo occidental estaba a punto de quedar sumergido en una oleada sin precedentes de movimientos, marchas, protestas, huelgas e ideologías públicos.(...) el éxito del libro de Olson se debe en parte a que fue contradicho por la evolución de los acontecimientos subsiguientes. Una vez que éstos habían completado su recorrido sin mayores contratiempos, las muchas personas que los encontraron profundamente inquietantes pudieron retornar a las páginas de *La lógica de la acción colectiva* y encontrar en ellas razones sólidas y tranquilizadoras sobre por qué esas acciones colectivas de los sesenta, para empezar, nunca debieron ocurrir, tal vez fueron menos reales de lo que parecieron o era muy improbable su reaparición. Por tanto, el libro no sufrió al ser contradicho por los acontecimientos sino que, al contrario, se benefició de ello y se convirtió en un gran éxito entre aquellos que evaluaron esos acontecimientos como intolerables y totalmente aberrantes. ¡De esta manera, en las ciencias sociales, las falsas profecías pueden constituirse en piedra angular de la fama y la reputación!".

la violencia efectiva estuvo ausente, la amenaza potencial de violencia estaba implicada con claridad en lo masivo de la movilización y en el nivel de compromiso o excitación emocional de las masas. Fue bajo la presión de esa amenaza persistente de fuerza como se produjo la abdicación de las autoridades comunistas. [El subrayado es nuestro.]

Sztompka sintetiza en este párrafo tanto su propia concepción de las movilizaciones a las que alude, como la de numerosos observadores occidentales (la mayoría, periodistas, pero también no pocos científicos sociales). El enigma es el siguiente: he aquí un actor social singularísimo, capaz de derrocar nada menos que a poderosos y extremadamente coercitivos sistemas sociales (el modelo soviético estalinista de organización social) y desencadenar transformaciones sociales de gran magnitud que, sin embargo, desaparece a continuación sin dejar rastro[5]. Según nuestro punto de vista, y en marcado desacuerdo con el dictamen de Sztompka: ni esos procesos de presión para el cambio fueron "revoluciones"[6] (aunque este aspecto de la cuestión no nos interesa directamente aquí) ni esas movilizaciones de masas, en términos generales, procedían de actores que se pudieran asociar con lo que habitualmente denominamos "movimientos sociales".

Tanto en uno como en otro caso, la consideración de nuestros enigmas nos permitirá poner de relieve la importancia de la teoría y de la conceptualización correcta para afrontar el análisis de fenómenos novedosos como los citados. En el segundo caso, poniendo de relieve que, aunque "se parecen" o son "de la misma familia", los actores colectivos que operan en la caída de los regímenes estalinistas no son movimientos sociales, careciendo de sentido, en consecuencia, tratarlos y analizarlos como si lo fueran y siguieran la lógica de la acción colectiva que asignamos habitualmente a aquéllos. En el primer caso, y situados ya en un plano más general, poniendo de relieve la falacia consistente en postular una única "lógica de la acción colectiva". Por varios motivos, que argumentaremos, lo que podemos observar empíricamente son lógicas *plurales* de la acción colectiva; y como parece natural, una de las habilidades fundamentales de un investigador debe consistir en identificar correctamente la variante o combinación de variantes a la que pertenece el fenómeno que observa y que pretende explicar (derivando así con propiedad la lógica de la acción colectiva que nos da la clave, no sólo para investigar, sino para hacer las preguntas relevantes). Como veremos, el "consenso ortodoxo" hace referencia en realidad, no a una única y universal "lógica de la acción colectiva", sino a una variante particular de ésta, la de las asociaciones económicas[7].

---

[5] Obviamente, dejamos de lado el caso de Solidarnosc, que de ninguna manera desaparece sin dejar huella. Pero tampoco se trata exactamente de un movimiento social, aunque opera en el seno de uno. En la presentación que sigue nos centramos en las grandes movilizaciones efímeras que presidieron el cambio de régimen en algunos países del Este en la coyuntura de 1989; por ejemplo, las de Leipzig (*La Vanguardia*, 10.X.1989, p. 4) y Berlín Este (*La Vanguardia*, 5.XI.1989, p. 3)

[6] Ciertos estudiosos (Dahrendorf, Garton Ash) tienen dudas sobre lo acaecido y se inventan la palabreja "refolución" (reforma desde arriba más revolución desde abajo) para designarlo. Pero la mayoría de observadores no tienen dudas: la revolución comunista ha sido interrumpida (y ha colapsado) por efecto de una revuelta popular de orientación emancipatoria. Un experto como Sakwa (1999:87) opta por una sugestiva interpretación intermedia: "La era del revolucionarismo de la Ilustración finaliza con una revolución. La paradoja es deliberada: las revoluciones de 1989-91 fueron revoluciones antirrevolucionarias", en el sentido de que ponen fin tanto a un ciclo revolucionario (el que empieza en 1917) como a una época y "su forma de entender la política y los procesos de cambio social".

[7] Algo que ha visto muy bien, en época reciente, Sidney Tarrow (1997:43-44): "Al parecer, a McCarthy y Zald no les preocupó el hecho de que Olson no estuviera fundamentalmente interesado en los movimientos sociales, sino en los grupos de interés. De hecho, Olson había generalizado a partir de una categoría aún más limitada: las asociaciones económicas. En este terreno, su versión de los problemas de la acción colectiva es claramente válida por tres razones. La primera es que en las asociaciones

3. *Lógicas plurales de la acción colectiva.*

Sabemos que las expresiones empíricas del conflicto social son innumerables. Charles Tilly (1998:30), bajo la denominación de "conflicto político", las describe acertadamente así:

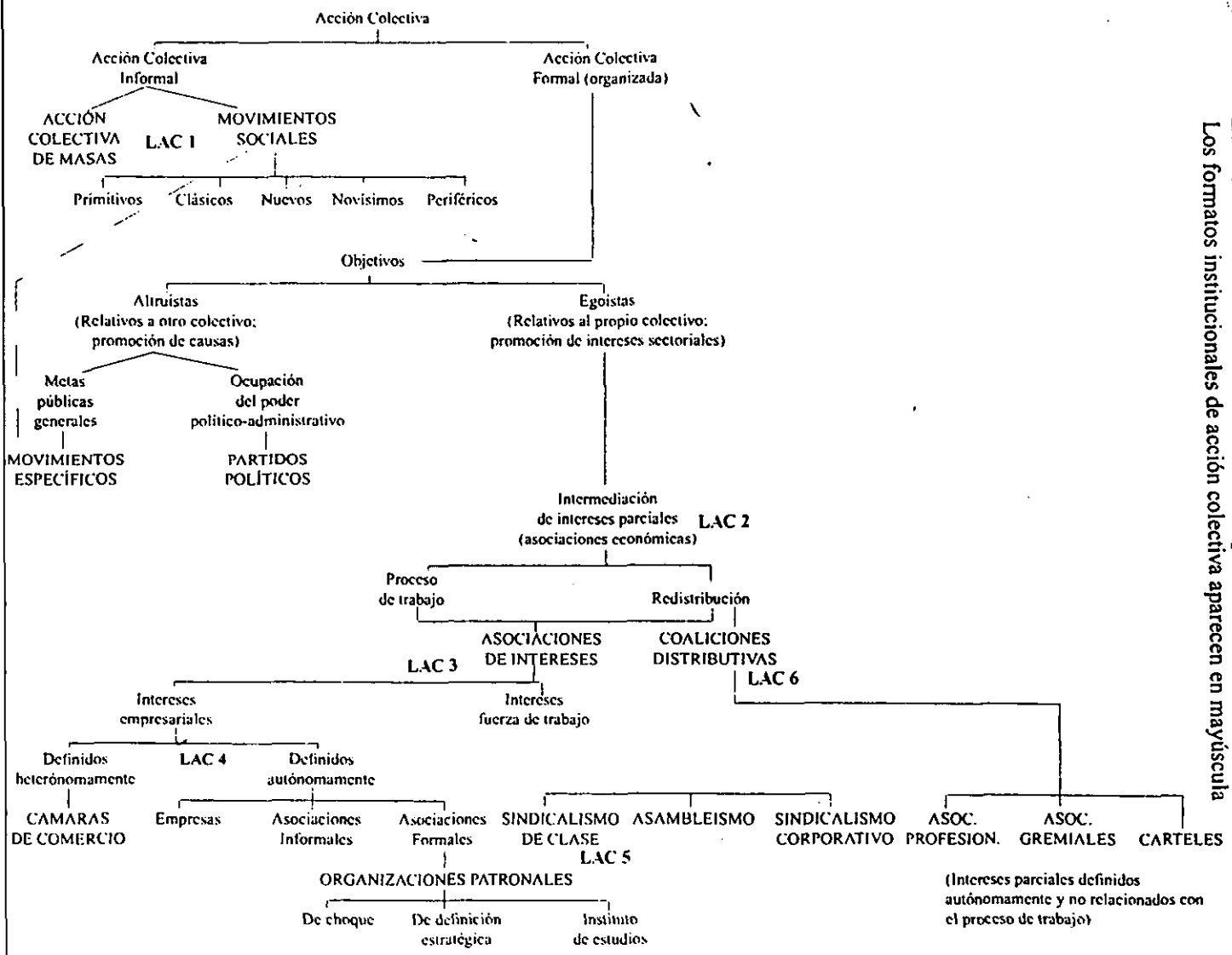
El conflicto político incluye todas las ocasiones 1) en las que algún grupo de personas realiza reivindicaciones colectivas públicas visibles sobre otros actores (reivindicaciones que si se cumpliesen afectarían los intereses de estos últimos) y 2) en las que al menos una de las partes afectadas por reivindicaciones, incluyendo terceras partes, es un gobierno. Por lo tanto, el conflicto político abarca revoluciones, rebeliones, guerras, conflictos étnicos, movimientos sociales, genocidio, campañas electorales, la mayoría de las huelgas y cierres patronales, parodias públicas, incautaciones colectivas de mercancías, y muchas otras formas de interacción.

Si consideramos un país medio contemporáneo de la OCDE, la noción de "acción colectiva" sirve para dar cuenta de únicamente una parte de esta amplia variabilidad fenoménica del conflicto político[8]. Lo que nos interesa establecer aquí es si la lógica subyacente a los fenómenos aludidos por Tilly y que pertenecen a esta categoría de "acción colectiva" es la misma. Para ello, i) nos interrogaremos sobre las variantes tipológicas de la acción colectiva y su correspondiente expresión en actores institucionales diversos (las "instituciones de acción colectiva"); y ii) consideraremos el conocimiento sociológico sólido acumulado sobre tales variantes (de manera que, en su caso, se puedan establecer varias lógicas de la acción colectiva derivadas de ese conocimiento). Mi respuesta a esta interrogación trata de ampliar una perceptiva conceptualización propuesta por Schmitter y Streeck (1981) y queda sintetizada en la figura que sigue (modificado a partir de Aguilar, 1994: 202), objeto de comentario a continuación.

económicas la medida del éxito es la utilidad marginal, claramente definida y generalmente comprendida. En segundo lugar, para tales organizaciones es crucial qué proporción del grupo participa en la acción colectiva, ya que si sus líderes no son respaldados por un número suficiente de miembros, sus oponentes carecen de motivos para tomarles en serio. Finalmente, estas asociaciones están organizadas de modo transparente y cuentan con líderes fácilmente identificables que intentan movilizar a miembros formalmente asociados en una acción colectiva en torno a una serie finita de objetivos. Pero, teóricamente, ninguno de estos criterios es aplicable a los movimientos sociales".

8 Hay otras tres categorías teóricas para pensar el conflicto político en un régimen poliárquico (Aguilar, 2001:cap. 6): la "política institucional" (que configuran la "política de los intereses", o interacción permanente entre intereses organizados y entre éstos y el Estado; y la política partidaria, o interacción entre los partidos políticos formales y entre éstos y el Estado); y lo que Gurr (1969), en formulación clásica, ha definido correctamente como "conspiración" y "guerra interna". Aunque ahora no nos interese desarrollar la idea, obsérvese que procediendo a partir de estas nociones teóricas formales (todas ellas respaldadas por auténticas *teorías*, en cuyo seno cobran sentido aquéllas, y respondiendo a lógicas distintivas), el amplio abanico de fenómenos enunciado por Tilly en su cita anterior se distribuye conceptualmente sin dificultad entre las cuatro categorías del conflicto social enunciadas. Para una clasificación alternativa de las dimensiones del conflicto social, véase Melucci (1996).

Figura 3.1

El árbol de la acción colectiva en una poliarquía ideal-típica.
Los formatos institucionales de acción colectiva aparecen en mayúscula

En el contexto de una sociedad media de la OCDE, la acción política de los individuos en pos de sus intereses y pasiones ("causas") encuentra contemporáneamente cada vez menos un cauce viable (eficiente) en la *acción individual*[9]: los individuos que viven en sociedades complejas se ven progresivamente empujados a la *acción colectiva*. Esta, nuestro objeto de reflexión aquí, puede ser *informal* o *formal* (dotada de organización).

La *acción colectiva informal* tiene diversas variantes principales. Estructuralmente, exhibe tres formas: la *acción colectiva de masas*, los *movimientos sociales* (generales) y los *movimientos específicos* (o monográficos, o "issue-movements", orientados a objetivos restringidos, relativamente efímeros, que representan intereses muy amplios y que se dotan de alguna asociación-organización estable[10]). La acción informal presenta una lógica peculiar de la acción colectiva (LAC 1, en la figura) perfectamente diferenciada de la característica de otros entes o formatos institucionales que aparecen en la figura[11]. Y la sociología actual conoce razonablemente bien su dinámica gracias entre otros, pero sobre todo, a los estudios de Charles Tilly y Sidney Tarrow. Sin embargo, como exploramos en el siguiente epígrafe, la sociología de los movimientos sociales puede establecer ya diferenciaciones internas de esta lógica sectorial (de la acción informal): por un lado, al diferenciar entre dos tipos estructurales notablemente divergentes del fenómeno (la acción colectiva de masas y los movimientos sociales); y por otro, al distinguir lógicas de acción colectiva divergentes en los tipos (estructurales, históricos) de los movimientos.

La *acción asociativa formal* significa que ciertos sujetos de la acción están en condiciones y buscan dotarse de organización formal (con lo cual la pauta de acción colectiva forzosamente diverge del caso anterior). Una parte de los entes institucionales que genera esta pauta persiguen principalmente objetivos que afectan a sectores sociales que exceden (o incluso, no coinciden con) la base social más próxima al ente: o bien

---

9 Como bien señalaron Pérez Yruela y Giner (1988:22) al remarcar la tendencia de las sociedades modernas a la "corporatización", entendida como "la presencia creciente de grandes organizaciones que mediatizan las formas de estructuración y conflicto y generan nuevos modelos de interacción entre el Estado y la sociedad civil" (entre ellos, "la primacía de la acción colectiva sobre la individual para la defensa de los intereses").

10 Esta es la razón por la que aparecen en la figura como parte de la acción asociativa formal, aunque conectados (línea discontínua) a los movimientos sociales, puesto que son una variante de éstos.

11 Es esta lógica distintiva de la acción colectiva informal la que hace en buena parte inaplicable la lógica olsoniana (como se ha argumentado en la Presentación anterior; sólo en el caso de organizaciones de movimiento social y ciertas asociaciones estables puede esa lógica tener utilidad). El punto crítico fue ya bien captado por Albert Hirschman a principios de los ochenta, citando a Pascal (1982:85,86): "La acción orientada hacia lo público pertenece ... al grupo de actividades humanas que incluye la búsqueda de comunidad, belleza, conocimiento y salvación. Todas estas actividades 'conllevan su propia gratificación', como sugiere la trillada frase, pero lo que realmente sucede en esta zona todavía necesita ser mejor comprendido. (...) [L]a característica peculiar de estas actividades ... [es] la fusión -o confusión- entre el esfuerzo de búsqueda y el logro obtenido ... Una vez se comprende esta característica esencial de la participación en la acción colectiva en pos de la mejora pública, las serias limitaciones del punto de vista 'económico' acerca de esa participación, y acerca de los obstáculos para alcanzarla, se hacen inmediatamente patentes. La lección que cabe derivar de la confusión entre el esfuerzo de búsqueda y el logro es que la distinción neta entre los costes y los beneficios de la acción orientada al interés público se desvanece, puesto que el esfuerzo de búsqueda, que debería contabilizarse en el apartado de los costes, resulta ser parte del beneficio. (...) Lejos de desentenderse y tratar de conseguir un viaje gratis, un individuo verdaderamente maximizador intentará ser tan activista como las circunstancias lo permitan, dentro de los límites demarcados por sus otras actividades y objetivos esenciales." Una conclusión con la que converge al menos en parte el análisis de Marisa Revilla (1994:188), pero en términos olsonianos (de manera que la identidad colectiva -que algo tiene que ver con el "esfuerzo de búsqueda" de Hirschman- se podría tratar como un incentivo selectivo).

persiguen intereses muy amplios, cuasi-universales y se orientan a promocionar "causas" que benefician a mucha gente (con frecuencia, los *movimientos específicos*); o bien se orientan a la ocupación del poder político-administrativo (los *partidos*), lo cual, teniendo en cuenta el fenómeno contemporáneo del "catch-all party" (Kirchheimer), separa a los partidos del siguiente caso. Este lo constituyen aquellas instituciones de acción colectiva que representan y defienden exclusivamente intereses de su base social más próxima[12] (intereses sectoriales), siendo las asociaciones económicas (patronales, sindicatos, colegios profesionales, etc.) su expresión más acreditada. El conocimiento que poseemos de la lógica de acción que distingue a estas asociaciones es sobre todo deudor del trabajo clásico de Olson ya citado (1965) y del torrente de investigación que ha generado (Lichbach, 1998:cap. 1). La "lógica de la acción colectiva" olsoniana es la lógica de las asociaciones económicas (LAC 2 en la figura).

Las asociaciones económicas presentan, a su vez, dos variantes estructurales. Una se orienta a la acción para el avance de intereses en el sentido fuerte (los estándares de vida y oportunidades vitales de sectores muy amplios de la población que derivan de la estructura social estratrificada), las *asociaciones de intereses*; la otra, las *coaliciones distributivas*, como su precisa denominación indica, designan a colectivos de individuos que explotan para su provecho una situación de monopolio sobre un área de actividad social (trátese del SEPLA, los maquinistas de la RENFE, los controladores aéreos, los trabajadores chilenos del cobre, o las coaliciones que se forman en ciertos estratos de la universidad pública española)[13]. Por lo que se refiere a las *asociaciones de intereses*, la sociología sabe también mucho sobre su lógica de acción colectiva, porque una parte de ésta (LAC 3 en la figura, deudora sobre todo de los estudios de Offe -1992- y Schmitter y Streeck -1981-) es común tanto al colectivo que forman los empresarios como al de los trabajadores asalariados. Otra parte importante, sin embargo, de la lógica de acción de esos dos grupos es bien divergente, como bien han mostrado Schmitter y Streeck (1981) entre otros (la LAC 4 de la figura) para el caso de los empresarios[14] y Lange (1982) y Gourevitch (1984) para el caso de los trabajadores[15].

---

[12] Y lo hacen legítimamente, siendo ésta una de las características distintivas de las poliarquías (véase Dahl, 1986:esp. capítulos 9 y 10).

[13] Los "intereses" que persiguen las coaliciones distributivas son más ventajas comparativas relativas y derechos de acceso para los miembros del grupo, con independencia de los efectos sociales que producen y de los que no se corresponsabilizan (véase Pérez Yruela y Giner, 1988:26; y Olson, 1982), que "intereses" en el sentido anterior. La búsqueda de "ventajas" más que la defensa de intereses desvincula de hecho, en términos prácticos, este tipo de acción colectiva del proceso de trabajo de una sociedad. La comprensión cabal de la LAC 6 de la figura, esto es, la lógica de la acción colectiva distintiva de estas coaliciones, es también deudora sobre todo de la obra de Olson. Se pueden distinguir tres formatos institucionales principales: las *asociaciones profesionales* (como los colegios profesionales); las *asociaciones gremiales* (como ASETMA); y los *cárteles* (asociaciones que regulan la provisión de un bien y, por tanto, su "precio", en régimen de monopolio u oligopolio).

[14] Para éstos, la asociación formal es una de las variantes posibles de la acción colectiva (que da lugar a las organizaciones patronales: unas "de choque", las que tratan del conflicto industrial y la negociación colectiva, como la CEOE en España; otras, "de definición estratégica", como el Cercle d'Economia de Barcelona o el Círculo de Empresarios de Madrid; y finalmente, los institutos de estudios allegados a los dos sectores anteriores, como el Instituto de Estudios Económicos español); las otras variantes son las Cámaras de Comercio y, como estudió clásicamente Wright Mills y ha recordado recientemente Offe, la propia empresa y la asociación informal en clubs e instituciones sociales muy diversas donde los empresarios crean opinión y cultura de grupo.

[15] La asociación formal de los trabajadores da lugar históricamente a tres variantes principales: el *sindicalismo de clase* (es decir, las confederaciones nacionales de sindicatos que mantienen como base social potencial al conjunto de la fuerza de trabajo de una economía nacional, como es el caso de CCOO, UGT, USO, CGT etc. en España); el *sindicalismo corporativo*, o "amarillo" (que representa la tendencia

La conclusión de este análisis sintético es esta:
a. La lógica de la acción de los movimientos es una más entre un abanico de lógicas de acción que exhiben los entes institucionales especializados en esa labor (las "instituciones de acción colectiva").
b. Dentro de la "familia" a la que pertenecen los movimientos (la acción colectiva informal) también hay lógicas plurales de la acción (siguiente epígrafe).
c. Es totalmente injustificado hablar hoy de una única y universal "lógica de la acción colectiva".

4. *La lógica de acción de los movimientos sociales*

Para cada diferenciación de los movimientos en tipos que la sociología sea capaz, fundadamente, de establecer, podría postularse una lógica de la acción colectiva. Aunque en sentido estricto esto es cierto, también lo es que sólo tiene sentido establecer lógicas plurales de la acción si ello contribuye a una mayor precisión de la actividad investigadora porque demarca diferencias *muy* marcadas, estructurales, entre la acción de uno y otro tipo; esto es lo que permite la investigación precisa y la formulación de preguntas pertinentes Por tanto, muchas de las clasificaciones de los movimientos (por ejemplo, la de Tilly -1978; véase 1995:28- que distingue entre "reactivos" y "proactivos"), muy útiles en ciertos aspectos de la investigación de la acción de los movimientos, lo son poco si lo que pretendemos -como es el caso aquí- es establecer el sentido global o de conjunto que cabe esperar de un determinado caso empírico de acción colectiva informal y, en consecuencia, las preguntas relevantes que plantear. A mi entender, son tres y sólo tres las variables que responden a esta exigencia: la *orientación constitutiva* de la acción (la distinción de Blumer entre movimientos "generales" y "específicos"); la existencia o no de mecanismos que garanticen la *continuidad de la acción* colectiva informal (la distinción que propongo entre movimientos propiamente y "acciones colectivas de masas"); y los *tipos históricos* que cabe establecer analizando las oleadas de este tipo de acción que ha conocido la historia (la clasificación de los movimientos que propongo: "primitivos", "clásicos", "nuevos", "novísimos" y "periféricos antisistémicos"). Examinamos a continuación los dos primeros casos.

(4.1) Tipos estructurales: movimientos generales y específicos

Uno de los primeros clásicos en la literatura sobre los movimientos (Blumer, 1969) sigue siendo a mi entender plenamente vigente para comprender cómo lo que hemos llamado "orientación constitutiva" de un movimiento (el que establezca para sí objetivos delimitados y efímeros, o difusos y trascendentes) determina dos lógicas divergentes de la acción colectiva. Las características estructurales que Blumer asigna a los dos tipos permiten claramente establecer dos lógicas diferenciadas de acción que el investigador o

---

opuesta a formar colectivos cerrados, incluso de empresa, para la negociación de las condiciones laborales y, en esta medida, se solapa con las coaliciones distributivas contiguas); y el *asambleísmo* (mecanismo fundamentalmente informal y democrático de toma de decisiones y canalización de acción colectiva que recoge la tradición clásica del movimiento obrero y es expresión de la "pauta dialógica" de la acción señalada por Offe y Wiesenthal -en Offe, 1992:cap. 2-). Por lo que se refiere a la primera de las tres variantes (LAC 5), a mi juicio, el estudio clave es el de Lange y otros (1982).

investigadora han de incorporar a su utillaje teórico (y que, de hecho, se consideran hoy conocimiento adquirido en los estudios de los movimientos); se pueden resumir así:

Figura 2

Movimientos sociales generales y específicos

Variables	Movimientos generales	Movimientos específicos
Objetivos	Difusos (sólo señalan una dirección general) (p.e.: la emancipación de los trabajadores en el caso del movimiento obrero)	Definidos (focalizados en uno o unos pocos objetivos tangibles)
Organización	Informal y difusa (más posibilidad de generar organizaciones del movimiento; p.e. los sindicatos)	Definida-> convierte al colectivo en "una microsociedad"
Liderazgo	Rol distintivo de los líderes: no tanto la dirección como la apertura de caminos innovadores + importante papel de numerosos individuos anónimos en la continuidad del movimiento	Reconocido y aceptado Genera cuatro tipos: cuasi-agitadores; profetas-reformadores; hombres de Estado; administradores
Pertenencia ("membresía")	No reglada	Reglada-> conciencia del "nosotros"
Cultura de grupo	El material escrito juega un papel fundamental de difusión del mensaje y contiene la expresión de la protesta y un bosquejo habitualmente vago de la filosofía que inspira al colectivo	Se trata de un complejo a la vez de cultura y de ideología, formado por tradiciones, valores, filosofía y normas; este complejo es el que permite visualizar una "sociedad" y produce un fuerte impacto en la personalidad de los miembros del colectivo
Medios de interacción	Lecturas, conversaciones, charlas y debates (terreno de la experiencia individual)	Interacción reglada (terreno de la acción concertada de los grupos)

Fuente: Blumer, 1969. Elaboración propia.

Por razones que se desprenden con facilidad del cuadro anterior, la conceptualización de Blumer establece la necesaria disparidad entre las lógicas de acción de los movimientos adscritos a una u otra variante. Permite también entrever cómo se vinculan entre sí, a pesar de las diferentes lógicas que adoptan, los movimientos generales y los específicos.

(4.2) Variantes de la acción colectiva informal

Aunque hay poco acuerdo sobre su significación precisa, a los hechos de Mayo de 1968 o, más recientemente, de diciembre de 1995 en Francia, se les reconoce unánimemente un valor emblemático por lo que se refiere al nacimiento de nuevos actores sociales. ¿Pero cuáles? Porque si bien resulta probado que los "acontecimientos" de Mayo sirven de plataforma de lanzamiento de una nueva oleada de movimientos (Offe, 1992:cap. 5), los "nuevos" movimientos, ¿quién es el actor protagonista de los "acontecimientos" mismos? Aquí la imprecisión y falta de acuerdo es total (por ejemplo, Touraine et alii, 1996, para los hechos de 1995).[16] Algo similar podría decirse de los "acontecimientos" desencadenados por la huelga general española de diciembre de 1988 y los recentísimos con motivo de la protesta contra la Guerra de Irak.

Aunque los términos citados (revuelta, revuelta social, movimiento) son suficientes para entendernos y para que los ciudadanos podamos debatir y crearnos imágenes sobre los acontecimientos, son insatisfactorios desde el análisis científico-social. Proponemos aquí que la sociología de la acción colectiva debe ocuparse de fijar con precisión (y traducir en conceptos y teorías) los perfiles profundos de esos "acontecimientos". Proponemos también que los observadores que se han preocupado por designar con propiedad estos o parecidos fenómenos aparentemente enigmáticos[17] buscan en vano terminología apropiada y puntos de referencia: "acontecimientos" como los citados se encuentran sin dificultad en la etapa formativa de las sociedades industriales occidentales; e historiadores sociales y sociólogos de la historia han tendido tradicionalmente a identificar ese actor sin cara al que nos referíamos como "turba" (*mob*) y "muchedumbre" (o "multitud":*crowd*). El descuido es comprensible, sin embargo. Por un lado, porque ese formato de protesta popular parecía haberse extinguido en esos países hasta la llegada de 1968. Por otro, porque la cultura científico-social y política contemporánea manifiesta, afortunadamente, una resistencia natural a utilizar tales términos (y volver así, tácitamente, a la vieja, peyorativa y elitista tradición que parte de Le Bon y su *psychologie des foules*).

La brillante e influyente hipótesis de Hobsbawm (1959) sobre la "rebelión primitiva" contribuyó probable e involuntariamente a reforzar la tradición citada entre las nuevas generaciones, tanto de estudiosos de la acción informal, como de personas de la izquierda académica (quienes, de natural, son menos proclives aceptar como legítimas nociones con tamaña carga valorativa). Como la mayor parte de sus colegas historiadores sociales y sociólogos de los movimientos premodernos, a nuestro entender, Hobsbawm yerra al caracterizar al sujeto o ente "institucional" que

---

[16] Los periodistas y científicos-sociales que cubren los acontecimientos de 1995, por ejemplo, hablan indistintamente de "revuelta" (Erik Izraelewicz en *Le Monde*, publicado en *El País* 8.XII.1995; o Edgar Morin, *Rebonds*, 19.XII.1995), "revuelta social", "movimiento social" ("Les medias face au mouvement social de novembre-decembre 1995", dossier de prensa de la agencia RAT; o Eric Marquis en *Silence*, nº 205, junio de 1996, p. 32). Pero, si es una revuelta ¿quién es el actor que la protagoniza? Y si es un movimiento, ¿cómo puede "desaparecer"?

[17] Sobre la caracterización de los acontecimientos de 1968, véase la perceptiva síntesis de Tilly (1997:58-60). Sobre la búsqueda de una caracterización precisa para acciones de masas totalmente novedosas, véase Andrés Ortega ("Movimientos de masas no identificados", en *El País*, 5.I.1998, p. 6).

protagoniza numerosas revueltas en las ciudades preindustriales[18], entre otros contextos urbanos, como "turba" o "muchedumbre" (véase 1959:cap. 7). Este enfoque metodológico de la cuestión emparenta inmediatamente el análisis (aunque sea de manera indirecta, en el caso de Hobsbawm) con el modelo de la psicología de las masas que surge con Le Bon e influye en la corriente sociológica posterior de la conducta colectiva (Turner y Killian, 1972); modelo según el cual, sintéticamente, todo colectivo de individuos anónimos, que se forma espontáneamente y actúa sin organización ni jerarquía acaba por exhibir comportamientos irracionales y es, con frecuencia, protagonista de conductas patológicas[19]. Hoy sabemos que la investigación seria de la acción colectiva no se puede permitir, ni siquiera a través de sus conceptos (en el caso que examinamos, "turba" y "muchedumbre"), establecer estas fronteras entre la normalidad y la anormalidad; como bien sintetiza Tilly (1991:28):

Estas dicotomías radicales [entre orden y desorden] se apoyan en la idea de que el orden social es frágil, que la diferenciación amenaza el orden social, que el cambio es arriesgado, que el cambio ilimitado genera tensión, violencia, decadencia y desintegración, y que únicamente el cambio dirigido y restringido conduce a la integración, a la satisfacción y al progreso. Expresan el deseo de los que están en el poder ... de mejorar a aquellos que les rodean por medio de la coerción y de la persuasión y con los mínimos costes. Mientras continúen promulgando estas ideas, las ciencias sociales del siglo XX seguirán siendo las transmisoras de la sabiduría popular del siglo XIX.

Nuestra propuesta es, contrariamente, que los movimientos populares en los contextos urbanos tratados -entre otros- por Hobsbawm y Rudé constituyen un económico formato institucional para canalizar la protesta colectiva en situaciones históricas donde es prácticamente inviable dar continuidad a la protesta por medio de entes organizativos más evolucionados. "Turba" es una denominación que, además de intrínsecamente peyorativa (como acabamos de indicar: subraya que se trata de una conducta constitutivamente anormal), no capta el meollo sustantivo del fenómeno (a saber, una acción de masas que opera con elevada espontaneidad, carente de aparato organizativo estable ni dirección

---

[18] Nos referimos a ese período, que George Rudé (1970:17) data, para los casos francés y británico, de 1700 a la década de 1840, durante el cual una sociedad se acomoda a las transformaciones desencadenadas por una industrialización acelerada.

[19] Al adoptar esta posición, además, el estudioso se aleja de la tradición contemporánea de la sociología de la acción colectiva, algo de lo que, por supuesto, no puede culparse a Hobsbawm, cuya obra citada es anterior a esa tradición. Turner y Killian (1972:2-4) exponen con claridad la posición que se ha sintetizado: "La noción de psicología de la multitud o psicología de la turba sugieren [la] explicación [de que] los miembros de la multitud son personas perfectamente normales que reaccionan ante cierto tipo de influencia inusual mientras se hallan en la situación de multitud. (...) El sociólogo acostumbrado a estudiar las regularidades de la vida grupal convertidas en predecibles gracias a las estructuras sociales estables y normas tradicionales, se hace también preguntas acerca de las fuerzas sociales y psicológicas que entran en juego en situaciones donde las convenciones usuales dejan de guiar las actividades humanas. El sociólogo se ha acostumbrado a usar el término conducta colectiva para distinguir esta clase de actividad de la conducta convencional, tradicional, normal... Un punto de vista corriente de la conducta colectiva implica que ésta consiste sencillamente en la violación de las normas habituales por parte de un gran número de personas y al mismo tiempo; implica por tanto que se trata de conducta desorganizada, desviada." Las cosas se conciben hoy de manera muy distinta en el seno de la nueva tradición de la sociología de la acción colectiva, como bien expresa Charles Tilly (1991:71): "las rebeliones, las protestas, la violencia colectiva y otras formas de acción conectadas con las anteriores resultan de la búsqueda racional de intereses compartidos". Véanse también al respecto los perceptivos comentarios de Calhoun (1995:200-201).

jerárquica, lo cual garantiza la discontinuidad de la protesta[20]), al que responde mejor la denominación que proponemos de "acción colectiva de masas". Esta es la forma de protesta popular más habitual en las grandes ciudades preindustriales y en la primera era de la industrialización europea, que Hobsbawm define así (1968:145; obsérvese la incomodidad del autor al seleccionar el término):

Preferiría discutir algo que mejor describiremos como un remolino permanente en la vida urbana que como una corriente. Lo llamaremos, valiéndonos de la frase inglesa clásica, "the mob" (la turba) porque la inconstancia que chocó a quienes observaban era una de sus características superficiales más evidentes[21]. La turba puede definirse como el movimiento de todas las clases urbanas pobres encaminado al logro de cambios políticos o económicos mediante la acción directa -es decir, por el motín o la rebelión-, pero un movimiento que todavía no estaba inspirado por ninguna ideología específica... Era un movimiento prepolítico y, como tal, fenómeno primitivo en nuestro sentido.

Nuestra hipótesis es que, con un contenido sustancialmente cambiado, este formato institucional reaparece en la Europa contemporánea preludiando, no reivindicaciones elementales sobre los estándares de vida por parte de masas relativamente amorfas, sino reivindicaciones sofisticadas relativas a la ciudadanía y la calidad de la vida política por parte de "masas" con altos niveles de autoconciencia y preparación cultural (este es el caso, según creemos, de los acontecimientos de diciembre de 1995 en Francia y del ciclo de protesta en España entre 1985y 2003). Las diferencias fundamentales entre ambas formas residen tanto en el contenido de la protesta como en la ausencia o presencia de la variable estructural "orden político poliárquico". Son, pues, diferencias decisivas. Pero la forma es la misma: *la utilizada en contextos preindustriales y que Hobsbawm no duda en calificar de protesta "prepolítica" es contemporáneamente el vehiculo que utiliza, esporádica pero consistentemente, la ciudadanía occidental para reivindicar una mayor calidad de la vida política*[22].

Lo que nos interesa destacar ahora es que este formato institucional de acción colectiva (paradójicamente, por así decir, antiinstitucional) sigue una lógica de acción divergente en muchos puntos de la de los movimientos sociales, siendo la diferencia decisiva que éstos mantienen una red de coordinación de la protesta sobre bases permanentes (generando eventualmente inclusive organizaciones del movimiento) y la acción colectiva de masas no; ésta *sólo desarrolla estructuras de coordinación de la propia acción y sobre el terreno*[23]. Algo que ya entrevió Hobsbawm (1968:147, cursivas nuestras):

---

[20] Pero también una elevada eficiencia en términos de intimidación de los otros actores en presencia.

[21] Nota de Eric Hobsbawm: "Espero que quedará claro de lo que sigue que no todas las asonadas urbanas son 'asonadas de la turba', ni tampoco es una muchedumbre toda reunión importante de habitantes de la ciudad ... Como se han utilizado pocas palabras de modo tan indiscriminado como el de 'turba', esta puntualización puede no estar fuera de lugar". Una advertencia similar referida al término "muchedumbre" o "multitud" (*crowd*) puede encontrarse en la frase inicial del ejemplar estudio de E.P. Thompson (1971:76) sobre la "economía moral" de la multitud.

[22] La reivindicación, para ser más precisos, consiste en demandar una vida pública con alguna "calidad" donde las palabras "democracia" y "participación" tengan algún sentido.

[23] Este es el papel que, al menos en parte, jugaron a nuestro entender las organizaciones sindicales convocantes de la protesta tanto en el caso francés de 1995 como en el español de 1988, desbordadas ampliamente (como "organizadores" y por lo que respecta a las reivindicaciones oficiales) en ambos casos por la asistencia y actitudes de una "masa" que se erigió, rápidamente, en el sujeto de la protesta. La diferencia crucial entre movimiento y lo que aquí denominamos acción colectiva de masas fue ya captada

La turba clásica no se soliviantaba solamente en son de protesta, sino que lo hacía porque esperaba sacar algún beneficio de sus disturbios. Suponía que las autoridades se sentirían afectadas por sus movimientos, y probablemente también que harían algún tipo de concesión inmediata; y es que la muchedumbre ["*mob* ", en el original, 1959:111*] no era solamente una reunión casual de gentes unidas con algún propósito del momento, sino, de modo palmario, una entidad permanente, aun cuando permaneciese escasas veces organizada como tal*. Lo estuvo algunas veces, por más que las formas de organización permanente de la plebe -fuera de los gremios artesanos- están por investigar; lo estuvo por ejemplo con las hermandades religiosas de las ciudades europeas, o en los varios *pangs* chinos.

La percepción es exacta. Lo que aquí proponemos, sin embargo, es que la teoría social sustituya los términos valorativos como "turba", "multitud" y "muchedumbre" por el más técnico de "acción colectiva de masas" y que, a la vez, aplique a su estudio, al igual que hace con las "asociaciones económicas" y otros formatos institucionales de la acción, no la imprecisa y deficiente perspectiva psicologista de estudio provinente de Le Bon y la corriente de la "conducta colectiva", sino la sólida y empíricamente fundada sociología de la acción colectiva contemporánea.

5. *Conclusión.*

La noción propuesta de "acción colectiva de masas" se usa en el estudio que sigue atribuyéndole las características que se acaban de especificar. La utilidad básica de la noción consiste, como mínimo, en lo siguiente:

a) Permite comprender la lógica de la acción colectiva practicada por la gente cuando el formato que utilizan, aunque "se parece" al de un movimiento social, no lo es. La lógica de la acción colectiva de masas es sobre todo la acción directa (violenta o no, según los contextos históricos, pero fundamentalmente auto-organizada). Por tanto, es inútil que el investigador o investigadora se interese por características (por ejemplo, el liderazgo estable de la protesta) que están ausentes.
b) Permite comprender cómo, en algunas de las movilizaciones examinadas, se solapan los dos tipos, la acción impulsada por un movimiento social y la auto-propulsada por una movilización masiva y efímera. El caso más claro en nuestra indagación es la huelga general de 1988 (que, como se ha dicho, se parece mucho a la protesta francesa de 1995: en ambos casos se puede deslindar perfectamente dónde empieza y dónde acaba la protesta impulsada por los sindicatos; y dónde empieza y dónde acaba la acción colectiva de masas que, apoyándose inicialmente para su coordinación en esas estructuras sindicales, genera una protesta peculiar, distinta y con lógica propia).
c) Para la investigación, como pasa con otros casos de acción directa o *mob action* en contextos históricos previos, la acción colectiva de masas presenta algún problema peculiar. El principal es que, precisamente por su carácter auto-organizado y efímero, deja pocos rastros en forma de evidencias. El investigador se tiene que guiar entonces por la observación participante, cuando ello es posible, y los indicios que captan los observadores sobre el terreno (generalmente, periodistas y policía). A pesar de este "inconveniente", el uso de

---

tempranamente por Turner y Killian (1972:111) al referirse a la "muchedumbre difusa": "El movimiento social exhibe una continuidad y estabilidad de estructura y normas que no se encuentra en la muchedumbre compacta de carácter efímero".

la noción teórica ayuda a captar con mayor precisión hechos que, de otra forma, en un análisis apresurado, se atribuirían sin más a las organizaciones convocantes (como las sindicales en el ejemplo citado de 1988 y 1995), con lo que escaparía al investigador la lógica de fondo, el cambio de actitudes políticas, que señala la reaparición, en un formato renovado y más sofisticado, de las acciones colectivas de masas.

Capítol 4 ▪ MODEL TEÒRIC OPERACIONAL: LES MOBILITZACIONS i L'ESTRUCTURA D'OPORTUNITATS POLÍTIQUES

4.1 Presentació

L'estrategia de la recerca (vegeu el capítol 2 anterior) exposa l'estructura bàsica d'idees, hipòtesis i variables explicatives *generals* sobre les quals s'ha treballat i que han servit per donar direcció a la indagació que ens ocupa. La fase operativa, és a dir, la fase de tractament de dades i anàlisi de les mateixes, requereix com a mínim tres peces teòriques addicionals, complementàries de la perspectiva inicial que aporta l'estrategia de la recerca, però clarament diferents d'aquesta (són una part important del seu desplegament). Aquestes tres noves peces són:

(a) Un model teòric operacional. És el que presentem a aquest epígraf. Es tracta ja, no d'una mera perspectiva general, sinó d'un conjunt de nocions més específiques, interrelacionades formant un sistema, que han servit per:

1. traduir la perspectiva general inicial en un quadre que connecti (la perspectiva inicial de l'estrategia de recerca no podia fer-ho) amb el tipus d'informació que s'obté de les dades i fonts utilitzades (molt específica i *a ras de terra*);
2. connectar entre sí, i fer homogenis, en un nivell teòric els objectes estudiats per cada subgrup integrat a la recerca[1] (els episodis empírics: el cicle de vagues generals; les mobilitzacions al voltant de la OTAN; les mobilitzacions relatives a la Guerra del Golf de 1990-1991; i la crisi d'opinió corresponent a les mobilitzacions de 1990-1991);
3. connectar entre sí i fer homogenis el treball dels subgrups i els treballs individuals que es porten a terme al sí d'aquestos.
4. procedir a realitzar l'anàlisi de les dades.

Aquest model ha de satisfer aquests requisits i alguns altres. D'una banda, ha de traduir l'esperit de l'estrategia de recerca en un conjunt de variables que també tenen quelcom de general però ja amb un nivell important d'especificitat (raò per la qual apropen el model, molt més que l'estrategia de recerca, al nivell d'alta especificitat propi de les dades empíriques). D'una altra, ha de ser prou senzill, però bàsicament encertat, és clar, com per que pugui facilitar la connexió entre els diferents objectes tractats pel subgrups i pels treball individuals i facilitar l'anàlisi de les dades que uns i altres manegen.

La materialització d'aquestes preocupacions és el Model que es presenta a aquest capítol 4, la realització del qual ha recolzat en dos grans paràmetres teòrics. Primer, d'entre els numrosos enfocaments conceptuals i teòrics, es selecciona com a perspectiva més adient, atès l'objecte empíric al qual s'adreça la recerca, el model de l'estructura d'oportunitat política (EOP), amb el qual ha treballat bona part de la investigació sobre mobilitzacions a les darreres dues

[1] A efectes pràctics, l'equip d'investigació s'ha dividit en tres subgrups: el que tracta les vagues generals; el que tracta les mobilitzacions de l'OTAN; i el que tracta les mobilitzacions i la crisi d'opinió corresponents a la primera Guerra del Golf.

dècades, modificada per l'especificitat de la postransició espanyola. I segon, s'ha guiat molt d'aprop per dos estudis recents al nostra parer, per raons diferents, especialment pertinents i propers al tema de la recerca: els de Kriesi-Koopmans-Duyvendak-Giugni (1995) i el de McAdam-Tarrow-Tilly (2001). En el primer cas, perquè, a més de tractar-se d'un estudi empíric amb un important component teòric, i a més de ser un estudi exemplar, l'objecte que es planteja i l'estrategia de recerca són relativament semblants als de la investigació que presentem. En el segon cas, perquè es tracta del darrer text de les que segurament són les màximes autoritats teòriques actuals sobre mobilitzacions i l'acció col.lectiva, el qual, a més, i amb encert, tracta la transició política espanyola i integra la seva problemàtica en l'objecte de l'estudi suggerint que, a més de la coneguda identificació de certs processos estratègics de cara explicar-se el decurs de la transició (el pacte entre elits, el pla programat a la ombra, etc.), ha d'afegir-s'hi l'acció col.lectiva (les mobilitzacions), un punt de vista que és a la base de la present recerca i que, com es veurà, extenem a la postransició (el periode que s'obre després de conclosa la fase resolutiva de la transició política pel1982).

(b) Un quadre de variables específiques al voltant de les quals gira l'anàlisi de les dades (amb que operen els treballs individuals i el procesament de les dades relatives als temes generals de cada subgrup).

Per a cada aspecte particular d'una recerca amb prou amplitud com és aquesta s'ha tractat de proseguir, derivadament i ordenadament, des del nivell de l'estrategia de recerca i, després, el model teòric operacional (el que presentem a aquest capítol), fins a apropar entre sí de manera ja totalment operacional les variables bàsiques i les dades empíriques amb que s'ha treballat. Això s'ha aconseguit derivant del Model d'aquest capítol 4, primer, quan ha estat possible, un model teòric específic per al subgrup i/o per a l'episodi específic[2] i, segon, un quadre de variables. El quadre de variables és especific de cada treball individual i/o de subgrup i apareix o apareixen en el capítol corresponent[3].

(c) Un conjunt de conceptualitzacions requerides el conjunt del treball o per cada subgrup i/o treball individual per tal de definir operacionalment certs elements d'(a) i (b) no suficienment especificats per la teoria social disponible (o bé especificats a un nivell de generalitat poc útil per al treball empíric). Aquest aspecte del treball teòric s'ha plasmat finalment en cinc ítems d'importància. Primer, la noció mateixa de *societat civil*, que dona títol a la recerca però que, com veurem, no és una noció precisament operacional i a punt per ser utilitzada en una investigació empírica[4]. Segon, la noció d'*acció col.lectiva de masses*, indicativa d'un tipus singular de protesta que forma part de l'objecte de la recerca i que es caracteritza, apart la massivitat, per tenir un component important d'auto-organització i ser efímera. El treball realitzat s'ha presentat al capítol 3 prèvi. Tercer, la noció de *vaga general no insurreccional*, que pretén posar fonaments per a l'anàlisi d'aquest fenomen novedós contemporàniament que és la reiteració (al nostra país i a d'altres) de vagues generals que (i) no són constitutivament violentes, (ii) ni es proposen enderrocar cap règim polític (a vegades, això sí, un govern o gabinet concrets). El resultat es presenta en el capítol 6, més avall. Quart, la noció de *crisi d'opinió*, per a indicar situacions on alguna política d'Estat defensada per l'Executiu, amb el recolzament dels principals medis de comunicació, es contradita per una majoria de l'opinió de

[2] Aquests models específics, quan ha estat possible definir-los, figuren en els respectius capítols de la Part III (com a apartat 2.1 Model adaptat).

[3] Com a apartat 2.3 Quadre de variables.

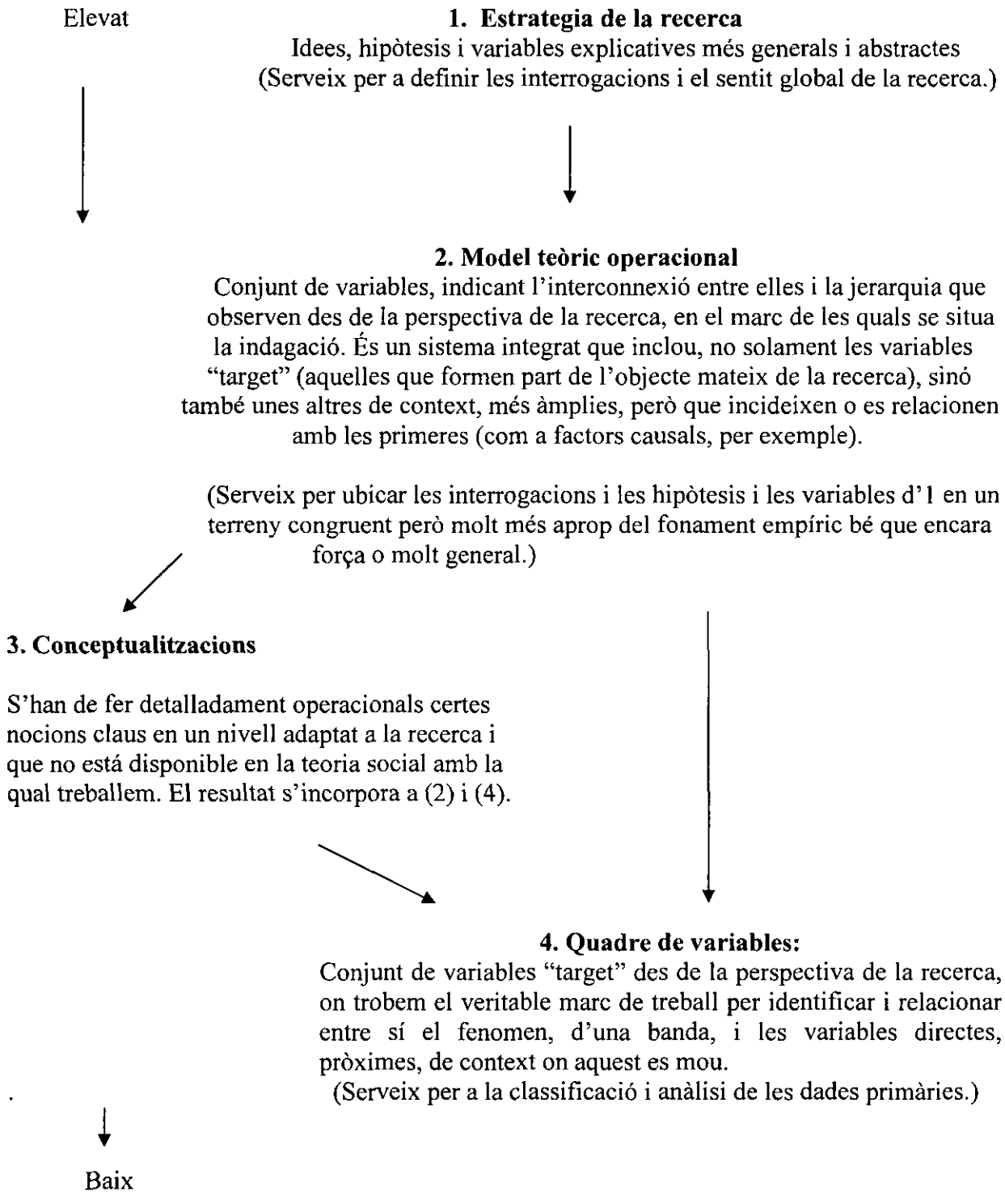
[4] L'equip de treball ha portat a terme durant el curs 2001-2002 un Seminari a la Facultat d'Econòmiques per a aprofondir la noció de "societat civil". Al capítol 5 hi figura un breu resum del treball realitzat, el qual, en aquest cas, no es pot considerar acabat sinó només una breu reflexió per tal d'encarar la noció. La dimensió més operacional de la noció de "societat civil" adoptada es presenta en el present capítol 4, més avall.

la població, obrint-se així una crisi política profunda[5]. Finalment, cinquè, la idea de McAdam de diferenciar entre dos tipus de moviments socials ("matiners" i "derivats") segons la seva importància relativa dins d'un cicle de protesta[6].

Aquestes tres peces de treball teòric, a-b-c, complementàries entre sí, guarden una relació mutua del tipus següent (vegeu la Fig. 4.1).

[5] El treball al voltant d'aquesta noció es presenta al capítol 13, apartat 2.4.
[6] Tractada principalment al capítol 9, però també al capítol 13.

Figura 4.1
Grau de generalitat

4.2 El model teòric operacional

(1) Com s'ha exposat amb cert detall al capítol 2 anterior, la recerca que ens ocupa és una indagació sobre formes particulars del conflicte social i l'acció col.lectiva en el context històric contemporàni d'Espanya i Catalunya. El model que ens proposem definir a continuació és la guia bàsica *operacional* de l'estudi. Ens ha de permetre varies coses: (a) ubicar amb claredat l'univers de l'estudi (perquè uns fenomens qualifiquen com adients i uns altres no); (b) presentar una perspectiva coherent que suggereixi quines són i com es relacionen entre sí les variables que, d'acord amb la teoria social i el nostra coneixement de la qüestió, són habitualment presents com a factors desencadenants i causals dels fenomens seleccionats; (c) a i b ens han de permetre treballar "regionalment" al sí de la recerca, és a dir, ubicar amb propietat les seccions internes en les que dividir un estudi que té la seva amplitud (i establir així una base per a desenvolupar-ne ordenadament aspectes particulars de cada una) i intervincular aquestes "regions".

(2) El model que segueix és una adaptació de la idea genèrica d'*estructura d'oportunitat política* per a una indagació empírica. Per a la seva elaboració s'han pres en compte les aportacions més genèriques i conegudes d'aquesta tradició però també aquelles aportacions d'orientació empírica i enfocades a la recerca que ens han semblat més adients (hem esmentat ja l'importància especial asignada en aquest sentit als estudis de Kriesi et alii i McAdam et alii). L'estructura metodològica i epistemològica implícita al model que segueix respon a la idea següent (compartida pels dos estudis que s'acaben de citar). En tot fenomen d'acció col.lectiva hi són present elements estructurals i elements conjunturals i relacionals de la dinàmica social. I l'investigador o investigadora tracta de trobar quines són les determinacions que produeixen el fenomen sota estudi; o traslladat a la terminologia de la sociologia de l'acció col.lectiva, tracta d'identificar *la lògica* de l'acció col.lectiva que observa (en el nostra cas: les mobilitzacions i les crisis d'opinió que focalitzen les "regions" internes de l'estudi).
Aquesta dualitat estructura-conjuntura té una llarga tradició de debat al sí de la ciència social que estudia el canvi social i el conflicte. I recenment va resorgir amb força justament en els debats sobre com abordar l'estudi de les transicions polítiques i els processos de democratització. Przeworski (1986:47-48) ho va resumir molt bé –però no ho va resoldre tant bé- a l'assenyalar que hi ha dues grans opcions metodològiques: la perspectiva macrosocial (com la de Barrington Moore), que es centra en condicions objectives (econòmiques i socials) i "parla el llenguatge de la determinació", sovint "al preu de subvalorar la dinàmica política de curt termini"; i la perspectiva microsocial, centrada en els actors polítics i llurs estrategies, la qual emfasitza interessos i percepcions i formula els problemes en termes de posibilitats i tríes (com la de Marx als escrits sobre França entre 1848 i 1851 o la de Linz en la seva anàlisi de la fallida del regims democràtics), de manera que emfasitza la conducta estratègica dels actors polítics incrustats en situacions històriques específiques.

L'*enfocament* que proposem és més matitzat, en el sentit que, segons creiem, pretén discriminar amb més detall els variats contextos situacionals on es juga la partida de la protesta i el conflicte social. Postulem un enfocament que optimitza la nostra parer allò que la ciència social contemporània ha anat aprenent sobre la qüestió i que es pot descriure així:

(a) No hi ha dubte que l'estructura social d'una comunitat és invariablement candidata a factor causal principal dels fenomens d'acció col.lectiva. Però: primer, amb reserves; i segon, dit així és una tautologia. L'estructura social no determina l'acció col.lectiva, ni totalment ni directament. La determina en tot cas indirectament, però a un nivell de generalitat poc compatible, de cara a la seva comprensió, amb un estudi empíric.

(b) Els problemes que analitza la sociologia de l'acció col.lectiva (conflictes socials, crisis polítiques, enfrontaments entre grups etc.) están determinats estructuralment; les solucions als problemes, no. Les resolucions són el resultat combinat d'unes pressions estructurals i d'una realitat agencial (que cal entendre com l'interacció entre els actors dels conflictes davant dels esdeveniments i dels nous que creen ells en la reacció mutua permanent que caracteritza la seva interacció). En aquest sentit, la historia, en general, i els episodis del conflicte social en particular, no són aleatoris però són lluny d'estar predeterminats (els resultats probables del conflicte són finalment i principal una funció directe de la capacitat dels actors i les seves aliances per treure profit o no d'oportunitats estructuralment determinades).

(c) Tot això es pot representar així:

Figura 4.2

ESTRUCTURA - - - - - - - -> Dinàmica de conjuntura - - - - - - - -> FENOMEN EMPIRIC d'AC

(context d'interacció) (acció col.lectiva)

Una manera més específica de dir això és aquesta (Kriesi et alii 1995):

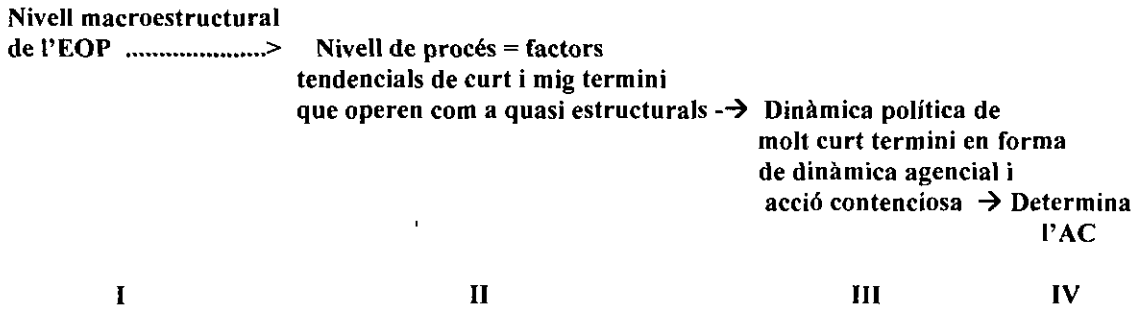
Nivell macroestructural
de l'EOP .....> En tant que intermediat per la dinàmica interactiva de la contestació (*contention*), una dinàmica de natura ancorada en el curt termini i fonamentada en la relació entre actors, i entre actors i esdeveniments .....> Determina AC

I II III

La proposta metodològica implícita a aquesta formulació tan general és que, per tal d'estudiar empíricament i tractar d'entendre fenòmens de mobilització (les accions col.lectives de III), ni la consideració únicament dels elements estructurals (I) ni únicament la dels elements agencials i de dinàmica social i històrica (II) són suficients. Només la imbricació d'ambdues perspectives en un model integrat pot permetre accedir a una explicació ben fonamentada. Això és el que intentem desenvolupar aquí. De tota manera, abans de procedir, cal fer constar una modificació o afegit, no substancial però sí, creiem, útil per a tractar fenòmens empírics, que s'introdueix a aquesta perspectiva general en el nivell del model operacional de la recerca. La idea és que entre I i III, és més clarificador introduir-hi dos, no un, passos intermitjos. Un és el mencionat de la dinàmica de la *contention*; és a dir, el conjunt d'interrelacions i intervencions agencials que fa apareixer una serie de reivindicacions, d'una banda, i de protestes concretes per una altra. En termes empírics es comprova que hi ha un altra tipus de variables que es localitzen entre I i aquesta dinàmica de la *contention*. Es tracta d'elements a la vegada quasi-estructurals (per la seva durada i "consistència" al llarg del temps) i quasi estrictament agencials. Són fenòmens que sense ser purament dinàmics procedeixen d'aquest terreny (la dinàmica social), que acostuma a ser volatil, i que, no obstant, per als actors implicats operen com a factors quasi-estructurals (aquest prenen les seves decisions considerant-los com a dades de l'entorn gairebè donades). El més clar pel que fa aquesta recerca són els *cicles polítics* (per exemple: el periode transicional a Espanya, o el postransicional, o el periode d'hegemonia socialdemocràta dins del darrer, o el periode d'hegemonia del PP en que encara estem...) i el conjunt canviant de factors interns que els caracteritzen (per exemple, l'estrategia de les autoritats per tractar els episodis de protesta

social en cada periode). Prenent en compte aquesta modificació, la representació anterior es converteix més acuradament en aquesta:

Figura 4.3

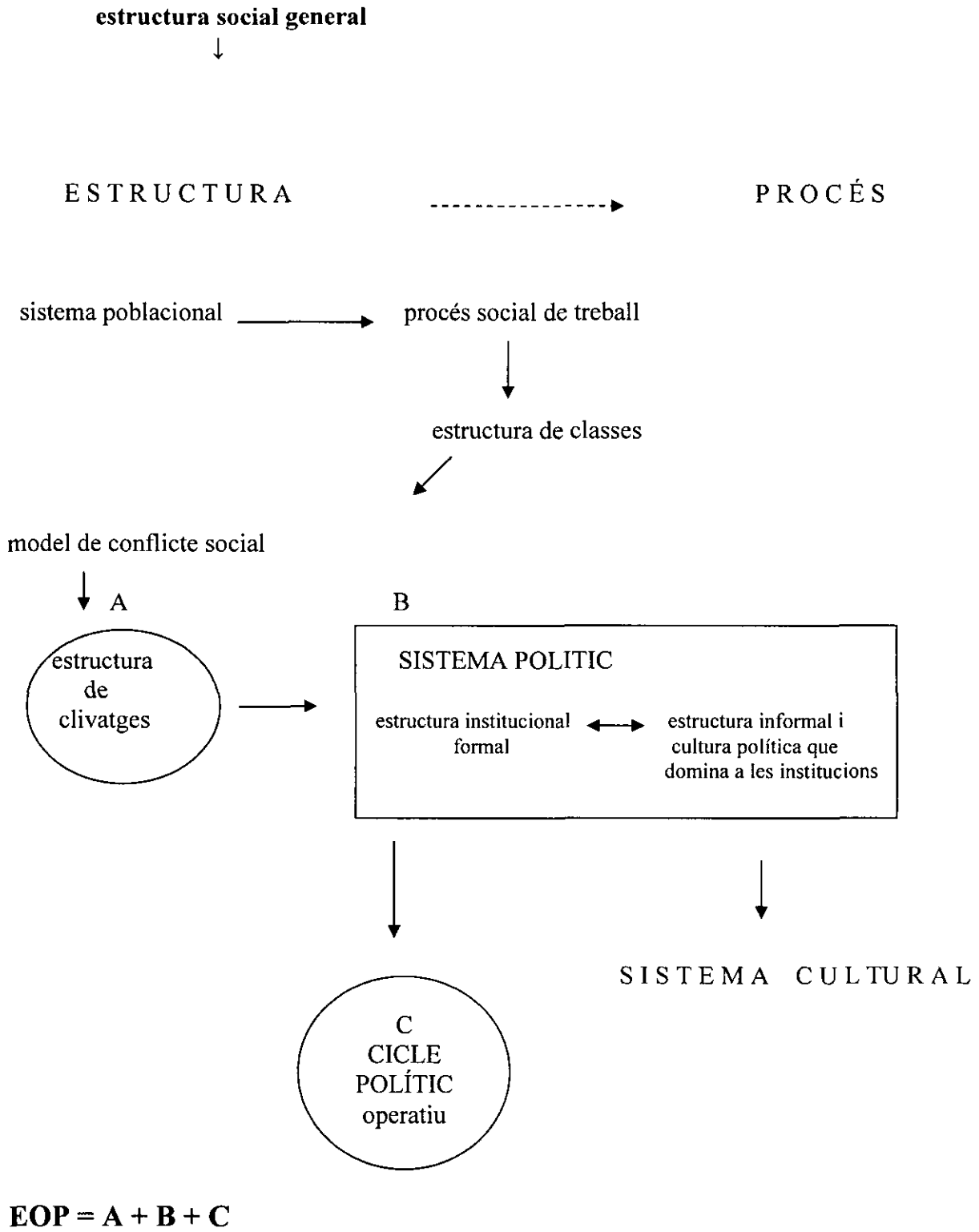
(3) Començarem, d'esquerra a dreta, identificant i fent operacionals els elements de la nostra sequència general que s'acaba de postular. El model integrat que presentarem al final ha de permetre identificar els factors més fonamentals – i les principals relacions entre ells – que permeten percebre la lògica dominant de les accions col.lectives sota estudi i, en consequència, saber a on hem de *mirar* per cercar factors causals i desencadenants dels nostres objectes (entre d'altres, el quadre de variables adient per a cada fenomen específic) i, finalment, entreveure per què els individus en ocasions es mobilitzen i en altres no.

(4) Pel que fa a I i II de la Figura 4.3, els nivells macroestructural i quasi-estructural de l'EOP, identificarem a continuació els seus elements principals així com el context més ampli on tots ells s'insereixen, que és l'estructura social de la qual formen part.

L'EOP es pot entendre com vinculada a l'estructura social general d'una comunitat humana de gran abast (una "societat")[7]. Aquesta EOP s'identifica a continuació, amb alteracions i afegits importants que s'expliciten, tal com la defineixen amb molt d'encert Kriesi et alii (1995: Introducció; vegeu també Kitschelt 1986). I s'incrustra al sí d'una definició operacional d'estructura social (un pas absent en la presentació de Kriesi et alii; vegeu Aguilar 2001:capítol 10, text sobre el qual es fonamenta la presentació que es fa aquí), una operació imprescindible per dues raons: i. les estructures d'oportunitat no procedeixen només –i sovint, ni tant sols principalment- del sistema polític d'una societat (p.e., la vaga general espanyola del 1988 no es comprensible sense la consideració adicional de l'estructura econòmica i la dinàmica de la crisi i recuperació de l'economia espanyola del periode immediatament anterior; i del model de relacions laborals implantat durant la transició o derivat d'aquesta); ii. la introducció de l'estructura social general permet copsar elements amb un impacte molt potent sobre la dinàmica política, com ara el model de conflicte social propi o característic d'una societat i una época determinades, poc actius si només es considera (com en part fan Kriesi et alii) el nucli polític que fonamenta les mobilitzacions i la protesta social. El resultat és, de manera molt simplificada, el representat al diagrama següent (Figura 4.4).

[7] En realitat, és una forma de *veure* una part d'aquesta estructura social (uns elements que són destacats de cara a entreveure les connexions entre l'estructura i l'acció política, que se suposen intermediades per l'EOP).

Figura 4.4 – *Els elements estructurals i l'EO: primera aproximació (només pren en compte els elements estructurals i quasi-estructurals; la dinàmica social i política conjuntural es gairebé absent)*

La Figura 4.4 (i també el diagrama complet de la Figura 4.6, al final) compendien de manera simplificada una visió de l'estructura social i de l'EOP els elements principals dels quals describim a continuació.

(5) ELS ELEMENTS ESTRUCTURALS CENTRALS (desde la perspectiva de la recerca).

1. L'EOP és aquell conjunt d'elements estructurals o quasi-estructurals (A, B i C de la Figura 4.4) d'una societat que formen el terreny generador de les demandes de la població descontenta a la cerca de les seus interessos; i, per sobre de tot, el que pot facilitar eventualment la mobilització d'aquests interessos (en el sentit de propiciar la conversió del descontentament en protesta efectiva[8]). Kitschelt (1986:58) ho explica així:

Les estructures d'oportunitat política es composen de configuracions específiques de recursos, estructures institucionals i precedents històrics per a la mobilització, els quals faciliten el desenvolupament de moviments de protesta en certes ocasions i els obstrueixen en altres. Tot i que no determinen completament el curs dels moviments socials, si els comparem entre sí acuradament podem explicar moltes coses pel que fa les variacions entre moviments socials que mantenen demandes similars però en ubicacions diferents...

L'EOP no és un conjunt fàcilment aillable doncs forma part d'un entramat estructural molt més ampli, l'estructura social general d'una societat en un moment del temps. Inspirada en les idees de Tilly i Tarrow, la noció d'EOP s'operacionalitza aquí (en part coincidint amb la proposta de Kriesi 1995 i en part no) com un conjunt format per tres components: l'estructura de clivatges; l'estructura político-institucional (formal i informal) de la societat en qüestió; i un conjunt de factors quasi-estructurals però més propis del *procés* social que de l'estructura que sintetitzem amb la noció de *cicle polític*.La proposta de la tradició de l'EOP és que, en certes condicions, especificables, la composició i relacions entre aquests tres components estimulen que el descontentament esdevingui protesta oberta i mobilització (esdevenint així variables explicatives claus d'una eventual anàlisi de l'acció col.lectiva; vegeu Tarrow a la nota anterior).

[8] S. Tarrow (1997:49): "*El planteamiento principal de este estudio es que la gente se suma a los movimientos sociales como respuesta a las oportunidades políticas, y a continuación crea otras nuevas a través de la acción colectiva... Al hablar de estructura de las oportunidades políticas, me refiero a dimensiones consistentes –aunque no necesariamente formales, permanentes o nacionales- del entorno político, que fomentan o desincentivan la acción colectiva entre la gente. El concepto de oportunidad política pone el énfasis en los recursos exteriores al grupo –al contrario que el dinero o el poder-, que pueden ser explotados incluso por luchadores débiles o desorganizados. Los movimientos sociales se forman cuando los ciudadanos corrientes, a veces animados por líderes, responden a cambios en las oportunidades que reducen los costes de la acción colectiva, descubren aliados potenciales y muestran en qué son vulnerables las élites y las autoridades ... Los cambios más destacados en la estructura de oportunidades surgen de la apertura del acceso al poder, de los cambios en los alineamientos gubernamentales, de la disponibilidad de aliados influyentes y de las divisiones dentro de las élites y entre las mismas. Las estructuras del Estado crean oportunidades estables, pero son las oportunidades cambiantes en el seno de los Estados las que ofrecen las oportunidades que los interlocutores pobres en recursos pueden emplear para crear nuevos movimientos*".

(A) L'ESTRUCTURA DE CLIVATGES

2. Un dels elements decisius de l'EOP que afecta directament les motivacions dels actors és l'"estructura de clivatges"[9]. Un clivatge és una divisòria confrontacional; és a dir, una línia divisòria important al voltant de la qual gira una part substantiva del conflicte social –manifest o latent- d'una societat de manera permanent almenys durant un llarg periode de temps. Per exemple, les classes socials generen un "clivatge de classe". La dinàmica entre les zones pobres i les riques un "clivatge centre-periferia". I així successivament. Es tracta d'una noció que, conceptualment, se situa entre dues altres nocions: la molt abstracte de "conflicte societari" i la molt específica i empírica de "conflicte polític" (vegeu per més detalls, Aguilar 2001:181 i ss.). Aquesta estructura de clivatges és l'efecte del model dominant de conflicte que opera en una societat, una cosa molt relacionada amb el "procés social de treball" (el sistema productiu o econòmic i el fonament institucional i relacional que li dona suport) i l'estructura de classes que s'en deriva. L'estructura de clivatges no és propiament part només del sistema polític, sinó que procedeix –o pot fer-ho- i té efectes sobre –o pot tenir-ne- tots els components estructurals d'una societat.

La noció de "clivatge" va ser introduida per Lipset i Rokkan als estudis de sociologia política per tal d'indicar l'efecte sobre les actituds polítiques de la gent de certs factors estructurals que estableixen línies de divisió confrontacional (Lipset 1996:73, 1963:capítol 7, 1967). La noció es pot extendre per denotar tots aquells assumptes que divideixen amb intensitat els membres d'una comunitat i configuren, així, unes línies divisòries fonamentals que organitzen la pauta bàsica del conflicte al seu sí. De cara al que ens ocupa aquí, aquestes línies divisòries delimiten la font probable de les protestes socials i les mobilitzacions i són, en consequència, una forma útil de pensar les fonts estructurals-específiques (en tant que diferenciades de les fonts del conflicte societari, més abstractes) del conflicte social. Ambdós autors assignaren a les societats modernitzades quatre clivatges bàsics, que són els que utilitzen Kriesi et alii (1995): centre-periferia, Estat-Esglesia, camp-indústria i treballadors-empresaris. Lipset hi suma posteriorment (1996:74), com a clivatge afegit per la transformació postindustrial, els "*temas postmaterialistas: un medio ambiente limpio, el uso de la energía nuclear, una cultura mejor, la igualdad de status para las mujeres y las minorías, la calidad educativa, las relaciones internacionales, una mayor democratización y una moralidad más permisiva, en particular respecto de las cuestiones sexuales y familiares*"; una divisòria que Inglehart (1990) fa explícita en forma de clivatge ecologia-indústria ("*entre los que se adhieren al énfasis de la sociedad industrial en la producción –quienes además sostienen posiciones conservadoras en los temas sociales- y los que adoptan el énfasis postindustrial en la calidad de vida y defienden una perspectiva social más liberal con respecto a temas como la ecología, el feminismo y la energía nuclear*" (Lipset 1996:75).

Per al cas espanyol i català i en el periode en el que está focalitzada la recerca, postulem que aquests clivatges són plenament actius (amb especificitats que descriurem a continuació) i que, a més, n'hi ha algún més relacionat amb els orígens i forma de resolució de la transició política en tant que demarcadors també de línies divisòries confrontacionals que han contribuit a organitzar socialment el conflicte al nostra país entre 1982 i 2002 (ja s'ha dit que les mobilitzacions de 2003 queden fora de l'abast operatiu del present estudi). En conjunt, identifiquem sis grans clivatges operatius durant el periode estudiat:

---

[9] Paraulota derivada de l'anglés *cleavage*. Aquesta paraula la defineix el diccionari Webster així: "a cleaving; dividing". Penso que fora millor utilitzar un equivalent català o castellà; per exemple, "línia divisòria" o "divisòria confrontacional" o, senzillament, "divisòria". En castellà almenys, però, sembla que s'imposa la paraula "clivaje" (vegeu per exemple la traducció de Lipset 1996). Aquí farem el mateix amb "clivatge". S'han utilitzat en castellà, amb menys fortuna, altres expressions; per exemple "línea de división social" o "fractura" a Susana Aguilar (1995:163).

a) *Centre-periferia*. El significat tradicional el fa equivaldre a la divisòria de confrontació entre les regions econòmicament més riques i més pobres. A diferència d'altres societats del nostre entorn, aquest clivatge té en el nostre cas una connotació central no econòmica-territorial (regions més prosperes vs. regions més pobres) sinó política. El centre és el centre polític que detenta el poder de l'Estat; i la periferia, el conjunt de territoris malintegrats al conjunt i amb reivindicacions regionalistes i fins nacionalistes i separatistes, persistents, al seu sí. Aquest clivatge subratlla la secular integració precaria de la societat espanyola pel que fa l'identitat comuna; ha generat, també durant el periode d'estudi, un seguit de moviments nacionalistes, regionalistes, tendències neocentralitzadores i l'impuls principal de l'Estat autonòmic que apareix com a resultat de la transició.

b) *Religió*. L'Espanya postconstitucional és una societat oficialment laica i on es pot practicar lliurement tot tipus de preferència religiosa per part de la ciutadania. La pràctica és lluny d'aquest objectiu establert pel 1978, però la rivalitat entre la religió oficial, catòlica, i les altres i minoritaries religions no genera propiament un clivatge sinó una situació anòmala que es pacificarà o no en funció de la voluntat dels successius governs de fer complir o no la Constitució i convertir les religions en un afer privat. En el cas espanyol postransicional, aquest clivatge religiós és una altra cosa: una línia divisòria i confrontacional que divideix la població al voltant del paper –públic i de protagonisme o, alternativament, privat i de discreció institucional- que ha de jugar l'Esglesia catòlica en la societat i la política (una situació molt propera a la italiana) que, en certa manera, retorna el sentit d'aquest línia divisòria al que originalment li assignaren Lipset i Rokkan (la dicotomia Estat laic-Esglesia).

c) *Territori*: confrontació entre regions o nacions riques i pobres al voltant de la distribució dels recursos (naturals, com és l'aigua, o financers procedents de l'Estat o de rendes). Hi ha moltes dades que semblen indicar que el tradicional desequilibri territorial espanyol, amb unes poques zones d'elevada renda i desenvolupament i unes altres pobres i atrassades, ha quedat notablement alterat durant els 20 anys coberts per la recerca en el sentit de que s'ha produit una notable difusió de la prosperitat relativa al llarg de les regions i comunittas autònomes i una concomitant millora en les molt degradades condicions de vida d'una part del territori espanyol. Així i tot, aquest clivatge ancestral, relativament pacificat, ha estat emprat com a eina de conflicte al sí del clivatge centre-periferia per la distribució del poder polític entre les diferents CCAA, amb la qual cosa ambdós clivatges són pràcticament indisociables, i actius, a l'Espanya postransicional.

d) *Classe*: confrontació entre grups socials amplis, classes, al voltant del procés de treball i el conflicte nuclear entre empresariat i treballadors assalariats. Aquest clivatge, típicament *industrial*, ha estat una font aguda de conflicte durant l'etapa primerenca del postfranquisme: durant la transició i primers anys de la postransició (podria dir-se que fins al moment on el model de relacionas laborals, els estandards de vida d'una part notable d'assalariats i el pes institucional i polític dels sindicats han quedat instal.lats en un nivell precariament suficient de capitalisme de benestar). En algun moment dels anys vuitanta, no obstant, la societat espanyola comença a exhibir alguns trets inconfundibles de postindustrialisme, que s'instala a la societat, amb la qual cosa el tradicional clivatge de classe queda dràsticament capgirat i deixa de ser font central i gairebé única d'estructuració del conflicte social.

e) *Valors postindustrials*. L'accés de l'economia i la societat espanyoles al postindustrialisme pot medir-se mitjançant alguns indicadors crus: terciarització, pes creixent dels

professionals i tècnics assalariats al sí de la força de treball, concomitant estancament o reducció de la força de treball manual clàssica, pacificació de les organitzacions sindicals (que esdevenen més institucionals, "professionals", a la cerca de reformes incrementals, desideologitzades i desvinculades de partits)... Aquests desenvolupaments, pot ser de manera només incipient i contradictòria (perquè la transformació espanyola és molt ràpida i sobtada: en pocs anys la població passa de l'atràs econòmic i l'arcaisme cultural a l'status de societat europea i pròspera en règim de democràcia política i amb certs drets de ciutadania), capgiren les pautes del conflicte social. Els nous valors com ara la preocupació pel mediambient, el pacifisme i els drets humans comencen a ser font important d'organització dels conflictes, una transformació ben representada pels nous moviments socials que apareixen a Espanya i a Catalunya durant la dècada dels vuitanta coincidint amb el segon episodi cronològic considerat a la recerca, la mobilització en contra de l'entrada d'Espanya a l'OTAN.

f) *Factors de desconsolidació democràtica.* Es Offe (2003) qui ha argumentat amb encert, en referència als països de l'antic bloc soviètic, que els processos de transició esdevenen eventualment processos postransicionals de consolidació democràtica; processos on, però, sempre hi poden operar, de fet, certs factors de desconsolidació, és a dir, factors que pressionen en direcció contrària als propis o esperats de la consolidació i que representen l'anclatge d'una part de la societat en els valors de l'antic règim. Una cosa així és observable a la societat espanyola i catalana de la postransició. Des d'aquesta perspectiva aquests factors introdueixen clivatges nous i específics al sí de la societat, línies de (sovint profunda) confrontació que assenyalen l'origen de l'actual societat política en un pacte transicional forçosament incomplet, precari i ple d'ambigüitats. Són, així, elements configuradors dels processos postransicionals i de les poliarquies que emergeixen com a resultat de la transacció i del "placet" que atorguen les forces hegemòniques de l'antic règim a l'inici i continuitat del procés transicional (apart l'espanyol, un cas empíric especialment evident d'aquesta característica és també la transició xilena). Es proposa aquí que les *poliarquies postransicionals*, contràriament al que sostenen Linz (1982) i d'altres (p.e. P. Utzueta[10]), són necessàriament règims plens de (relativa) inestabilitat i receptors d'unes anomalíes estructurals que aboquen la societat afectada, en algun moment futur on s'exclouen ja els retrocessos democràtics, a crisis polítiques genuinament "postransicionals" i eventualment a una "segona transició" que posi punt i final als problemes no resolts o mal resolts per la transició original que s'expressen mentre com a factors de desconsolidació; o que l'aboquen, alternativament, a un conflicte endèmic sobre aquests clivatges irresolts. Per al cas espanyol (ca. 1982-2002) proposem que els principals *clivatges de desconsolidació* són aquests:

(f.1) *Grau de democratització de la societat.*

L'equilibri de forces en el moment de la transició institucional (la "fase resolutiva" de Rustow, 1970) determina l'estructura de desplegament d'una transició: com més hegemòniques les forces vinculades directa o indirectament amb l'antic règim en el moment i configuració del pacte, més probable l'aparició d'una estructura política, formal i

[10] Patxo Unzueta, "La afrenta", *El País*, 6.03.03, p. 28. Diu l'autor: "Es evidente que la presencia del terrorismo contamina y envilece la vida política vasca, pero ¿tiene sentido seguir hablando de las taras de la Transición como condicionante del presente? ... No es seguro que el resultado de la Transición hubiera sido diferente, en el sentido que plantean los nacionalistas, si en lugar de reforma hubiera habido ruptura ... En España, tan influyente como el miedo al golpe fue la mala conciencia de los gobernantes con pasado franquista que encabezaron la reforma y que en algunos terrenos *cedieron* más de lo que hubiera hecho cualquier democracia madura" (cursives meves).

informal, de baixa qualitat democràtica (és a dir, amb fort protagonisme de l'estructura d'autoritat implantada i concomitant baixa participació des de baix), i a la inversa. En el cas espanyol, durant el periode, una font permanent de conflicte social i polític ha estat el forcejament sobre on situar els limits d'extensió de la democratització a la societat. Una de les hipòtesis de l'estudi és, precisament, que el cicle de protesta 1982-2003 es pot interpretar de moltes maneres, però també d'aquesta: és una manera de pressionar periòdicament l'*establishment* polític per extendre els limits de la democratització fins a punts que s'apropin més al que una part de la ciutadania creia legítim esperar del canvi polític de la transició. La nostra hipòtesi és que aquest és un clivatge inevitable en tot periode postransicional, precisament per què les transicions són processos d'equilibri precari on les forces de l'antic règim mantenen una forta hegemonia directa o indirecta (de no ser així, la transició hagués estat innecessària) i, en consequència, la confrontació sobre l'extensió o no de la democratització és quelcom que es troba permanenment en l'agenda política.

Items il.lustratius: la decisió sobre la entrada o no d'Espanya a la OTAN, una materia on l'*establisment* polític (dreta i esquerra) va contradir continuament les posicions expresades per una majoria de la població. De fet, a més, la confrontació es produeix sobre la entrada o no a la OTAN; però sobre tot sobre si la població té dret o no a decidir la direcció del que es considera una "política d'Estat" (així ho enfocarà González en aquell moment de manera similar a com ho enfoca el 2003 Aznar en relació a la Guerra d'Irak[11]). Un problema particular és establir si ha emergit o no, durant el periode d'estudi, una dreta democràtica (una variable esperada, i obviament de gran relleu, per a una "consolidació democràtica" durable). Hi ha indicis a favor i molts indicis en sentit contrari[12]. El diagnòstic més adequat és, al nostre parer, que està emergint un bloc de dretes a Espanya que en part está aprenent a viure en democracia (les regles de joc de les poliarquies), en part és neofranquista, i en part també engloba la dreta feixista i neofeixista[13].

(f.2) *Model de nació de nacions.*

---

[11] Vegeu per exemplel'avaluació de la situació que fa Fernando Vallespín (*El País*, 27.02.03, p. 18) pel que fa aquest darrer cas: "*Desde los inicios de la transición no se recuerda, en efecto, un divorcio tan extremo entre opinión pública y liderazgo político sobre una cuestión de tanta trascendencia*". El comentarista està equivocat, ja que crisis d'opinió tant o més importants es produiren coincidint amb la vaga general de 1988 i les mobilitzacions contra la Guerra del Golf de 1990-1991. Continúa dient, referint-se a les democràcies liberals i la presa de decisions: "*Desde luego, el ejercicio de eso que llamamos la "función de liderazgo" autoriza a quien lo ostenta a separarse del sentir mayoritario cuando sus convicciones o su análisis de un determinado problema político así se lo impongan. Pero, en todo caso, estará obligado después a sujetarse al juicio y dictado definitivos de la ciudadanía*". Aquesta afirmació, més que discutible, dona una idea fins on arriva (un comentarista liberal i diguem-ne progressista) en el periode postransicional la pugna per democratitzar més extensament la societat o no.

[12] A favor, per exemple, el sorgiment de tota una generació de líders polítics de la dreta que són a la vegada: desvinculats directament del franquisme; amb un discurs demoliberal ben aprés; i relativament "semblants" als líders de la dreta d'altres paisos de l'OCDE. En contra, una catarata d'accions empreses pel govern del PP durant 2002-2003 que entren sovint dins una dubtosa, no ja legitimitat, sinó legalitat pura i simple. El cas més clar, la guerra no declarada a Irak el 2003 o la perillosa (amb efectes de llarga durada) estrategia de "acoso y derribo" del nacionalisme basc (i probablement del nacionalisme perifèric en general) per part del govern d'Aznar. S'ha de mencionar també que l'accés legítim de la dreta espanyola al poder polític ha coincidit en el temps amb els moments de crisi més seria de la democràcia liberal moderna a la zona OCDE (on els comportaments autoritaris del govern espanyol han estat com a mínim igualats pels d'Italia i, a vegades, també Gran Bretanya).

[13] Una cosa similar la subscriu fa poc (en una columa a *El País*, 21.07.03, "Demo-franquismo") el sociòleg Enrique Gil Calvo, que proposa que ja podem parlar de "demo-franquisme" (una combinació de poliarquia i mètodes i horitzons anti-democràtics) per a referir-nos a un partit (el PP) i una cultura política (la de la dreta espanyola actual) que són una barreja de democràcia electoral i neofranquisme.

Es probablement el fracàs més evident de la transició política espanyola. Va ser un problema ancestral i endèmic de deficient integració nacional el que, amb molts altres, va conduir als pactes de la transició (desmentint, per cert, la condició d'arrencada d'una transició que postula Rustow, 1970: una raonable unificació nacional). Però va ser el més mal resolt de tots (amb una referència ambigua a la Constitució sobre les nacionalitats i regions i un intent –l'Estat de les autonomies- de trobar sobre la marxa una solució durable en una descentralització administrativa generalitzada, quelcom que es pot entendre com una fugida endavant en absència d'una política clara i portada a terme amb convenciment). Això pel que fa les polítiques des de d'alt, perquè encara menys hi va haver un intent convincent d'orquestrar un ventall de polítiques descentralitzades i consensuades en la direcció de contribuir a la resolució o pacificació d'aquest clivatge , no des de l'aparell formal i la llei, o no solament, sinó des de la vida quotidiana dels diferents pobles que hi ha a Espanya (en forma, per exemple, d'una política educativa adreçada a produir una comprensió mutua i convivència transversals entre les llengues i cultures del país, programes d'intercanvi civil, voluntat política d'integrar les perifèries en un projecte compartit ...). Una bona part de la confrontació política i social ha girat durant el periode al voltant d'aquest clivatge, de lluny el més irresolt de la transició espanyola i decididament enfocat cap a una "segona transició" (una renegociació dels acords originaris) o alternativament un enquistament crònic.

Items il.lustratius: la proposta que fa Ibarretxe d'una mena de Estado Libre Asociado el 2002, el Pacte de Lizarra, la reclamació d'un nou Estatut d'autonomia per part d'una gran majoria de partits catalans, el conflicte sobre l'arxiu de Salamanca, per no citar la frequents declaracions catastrofistes –pel que fa la qüestió dels nacionalismes perifèrics- d'alts dirigents dels dos grans partits d'àmbit estatal.

(f.3) *El clivatge "original".*

Tota transició política és un intent de negociar alguna forma de democràcia política que permeti superar de manera relativament pacífica un procés traumàtic previ que ha dividit afiladament tota una població, un cop els dos bàndols prenen consciència de que es tracta d'un joc sense guanyador possible. En el cas espanyol, aquest *clivatge original* és la guerra civil de 1936-1939 i la sublevació militar i de les dretes contra la segona República espanyola que la desencadenà[14]. Aquest clivatge és quelcom del que són tant conscients els protagonistes –les elits- dels pactes transicionals que sovint l'única forma d'endurarlo és un pacte tàcit (és de suposar) de silenci (observat escrupulosament en el cas espanyol; vegeu al respecte Tierno Galván, *Cabos sueltos*). Es tracta d'un clivatge perquè va en la natura de les transicions que cap dels dos bandols que pacten está disposat a renegar de les seves posicions i raons sobre el procés traumàtic originari en qüestió, de manera que la suposició tàcita, compartida, sembla ser aquesta: "si tot va bé i podem viure junts –i no s'ens retiren els privilegis de partida, amb seguretat deu pensar a més aquella part de la població

[14] La consciència de que s'havia assolit una situació sense guanyador possible probablement arribà a mitjans-finals de la dècada de 1960, quan el Règim s'adonà que una nova generació d'activistes (una part, els fills dels guanyadors de la guerra civil) entra en escena en una multitud de petits (però lacerants i numrosos) conflictes socials i xarxes de la societat civil; que el moviment obrer s'ha reorganitzat i comença a presentar batalla; i sobretot, que el món occidental (accessible vía turisme, intercanvi comercial creixent i pressions de les institucions extrangeres) va en una direcció poc compatible amb el programa fonamentalista del feixisme residual espanyol. Poc després s'adonarà que una majoria de la societat espanyola tampoc.

seguidora de la trajectòria de l'antic règim[15]- acabarem oblidant-nos d'allò que va passar"; i en consequència, si el decurs de la transició no contenta aproximadament a les dues parts (fins que, pot ser, s'hagi extingit l'efecte del conflicte original), serà amb seguretat una font de conflictes continuats. Una situació doncs de silenci o resentiment que intermitenment s'activa i que esdevé conflicte obert o bé es pacifica en funció de la marxa de la transició: la democratització efectiva de les forces de dreta, l'encaix institucional esquerra-dreta, l'absència de persecució judicial als responsables de la repressió en el règim anterior, la discreció pública sobre el passat d'alguns –o molts- dels personatges de la nova institucionalitat política, la pacificació i "democratització" dels militars, etc.

Pel que fa el cas espanyol, aquesta ha estat també una font de conflicte permanent, i amb intensitat durant els darrers anys. L'esquerra política i, en general, les forces institucionals d'orientació progressista, han observat meticulosament el "pacte de la transició" (de silenci) durant molts anys, i destacadament durant el periode d'hegemonia socialdemòcrata, fins al punt que els pocs observadors independents que han pogut expresar-se públicament al respecte han posat en relleu l'"amnèsia" excesiva de l'experiència espanyola (sobre tot al comparar-la amb casos pròxims com el portugués[16]). Però ha reaparegut amb força durant el cicle polític hegemonitzat pel PP en forma de reivindicacions relatives als soldats de l'Exèrcit republicà, la cerca dels desapareguts durant la guerra i l'era franquista, l'exigència de responsabilitats retrospectives o la negativa de les forces polítiques de Salamanca (inclòs el PSOE) a retornar els documents expoliats a Catalunya per les tropes franquistes[17].

En conclusió: el model postula que les mobilitzacions massives entre ca. 1982 i 2002 objecte d'anàlisi tenen una relació causal directe o indirecte amb les divisòries confrontacionals repasades (també les de 2003, que no es tracten a l'estudi). D'una banda, les cinc divisòries que maneja habitualment per a un país com el nostra la teoria social adient: classe, territori, centre-periferia polítiques, religió i valors postindustrials. Addicionalment, tres divisòries més relacionades directament o derivada amb la gran fractura espanyola dels darrers 60-70 anys: la guerra civil, l'era franquista i la transició política i l'etapa de "consolidació" posterior.

(B) EL SISTEMA POLITIC

3. Anomenem *sistema polític* al conjunt institucional, relacional i normatiu que garanteix l'intermediació dels conflictes en general i, en particular, dels conflictes d'interessos que prenen la forma dels clivatges al.ludits[18]. El composen un ventall d'actors i de conjunts institucionals i normatius que formen un veritable embull que procurarem presentar simplificadament (bé que això, sens dubte, exigirà violentar lleugerament la realitat complexa de les coses). La nostra presentació aquí recolza en dues idees centrals. La primera, que

[15] Això és tant així que Schmitter i O'Donnell (O'Donnell, 1986), en el seu conegut estudi sobre les transicions, arriven a aconsellar que, per a la bona marxa del procés de transició, es convenient que les primeres eleccions democràtiques no representin una devallada per a les forces de la dreta.

[16] Es interessant al respecte, i resumeix bé una posició força generalitzada fins fa poc (finals de 2002), un article recent de Gabriel Jackson a *El País* on ve a dir que l'"amnèsia" s'ha de mantenir i no és raonable intentar enjuiciar retrospectivament els actes criminals del passat.

[17] Completarem aquest quadre amb una enternidora anècdota. Una de les persones salmantines entrevistada per la televisió pública catalana sobre els arxius considera natural (el 2002!) que a la plaça de Salamanca continui impertèrrita una imatge de Franco: "es un tema histórico, no tiene otra intención", diu més o menys l'entrevistada, una noia de vint i pocs anys.

[18] Té algunes altres funcions generals. La principal, en règims de poliarquia, facilitar la selecció ordenada de figures d'autoritat i de governs legítims. Secundàriament, serveix també com a medi de canalitzar l'activitat política dels ciutadans pel que fa l'esfera pública.

Espanya i Catalunya, com a resultat del procés de transició política, han establert un règim polític tipus *poliarquía* (Dahl i Lindblom), però una variant especial pròpia dels sistemes poliàrquics que són resultat d'una transició (que no són poliarquies plenes sinó molt peculiars). La segona, que el terreny on operen els actors i es desenvolupen eventualment les mobilitzacions que analitzem, es concep segons una perspectiva (que recolza en Aguilar, 2001:cap. 10) que subratlla –com es posa de relleu en el diagrama que segueix, Figura 4.5- la centralitat de tres elements característics de la política de les poliarquies contemporànies:

a) La *societat civil*, bé que part de l'esfera privada, és un component ineludible de les decisions vinculants que es prenen a l'esfera pública. Això és així, de manera directíssima, pel que fa aquells components de la societat civil que podem considerar com "associacions polítiques" (perquè assolir els seus objectius equival, almenys en part, tenir l'Estat com un interlocutor insubstituible de les seves demandes); però també es pot argumentar que, de manera més indirecta, també les "associacions no polítiques (com ara les culturals o recreatives) poden tenir un impacte, habitualment més esporàdic, en les decisions de l'esfera pública[19]. A l'interior de les "associacions polítiques", són les institucions d'acció col.lectiva (IAC) les més actives al voltant d'un component plenament institucionalitzat (però també amb molts elements de baixa formalització institucional) com és el sistema de representació d'interessos, un conjunt d'actors en interacció permanent, entre sí i amb l'Estat, que té un impacte estratègic sobre almenys tres grans processos de la política poliàrquica: el procés de definició de les polítiques, el conflicte distributiu i els processos electorals[20].
b) L'*opinió pública* és un element centralíssim del procés de presa de decisions[21], una segona manera de que la societat civil tingui un impacte en la presa de decisions.
c) La poliarquia, la democràcia contemporània, és una "*democràcia mediàtica*": una part important de la interacció entre els actors i d'informació a l'opinió pública (sobre aquesta interacció, sobre les posicions dels actors, sobre els temes de debat públic o *issues*, sobre els processos electorals etc.) es produeix per la intermediació dels mitjans de comunicació de masses, públics i privats.

---

[19] Un exemple proper d'això seria la convocatòria a participar en les mobilitzacions contra la guerra d'Irak a Espanya i Catalunya que culminaren en les grans manifestacions del 15 de febrer de 2003, per part d'associacions purament privades i "no polítiques" com ara la Iglesia Evangélica Española (IEE) (vegeu *El País*, 13.02.03, p. 27) o el manifest de 200 intelectuals catalans (*El País*, 13.02.03, Supl. Cataluña pp. 1 i 4) i fins i tot de privades però també públiques "no polítiques" com ara les universitats espanyoles (vegeu *El País*, 11.02.03, p. 20).

[20] Per a una caracterització general però molt encertada d'aquest sistema, vegeu Dahrendorf (1990: esp. pp. 133 i ss.); per a una altra més especialitzada i tècnica, vegeu Ball i Millard (1986).

[21] Ho il.lustra a la perfecció una declaració recent del ministre d'Exteriors britànic, Jack Straw, en relació amb la guerra d'Irak i les grans manifestacions mundials contràries del 15.02.03: "Es muy difícil ir a la guerra en estas circunstancias...hay que tener en cuenta a la opinión pública" (El País, 18.02.03, p. 2). No obstant això, la gran majoria de països democràtics de la OCDE no han respectat aquest *dictum* en el passat recent, almenys pel que fa certes polítiques d'Estat; aquesta recerca intenta il.lustrar, precisament, un d'aquest casos: l'oposició sistemàtica de l'*establishment* polític espanyol i català a la orientació de la majoria de la població pel que fa certs esdeveniments (el cicle de vagues generals 1985-2002) i polítiques d'Estat (l'entrada d'Espanya a la OTAN i el recolzament a la Guerra del Golf per part del govern del PSOE). La noció que fem servir per a caracteritzar-les és la de "crisi d'opinió". El cas actual de la guerra d'Irak és anòmal: no hi ha una crisi d'opinió (i per això Straw diu el que diu), però sembla que és menys perquè les autoritats polítiques desitgen respectar l'opinió pública, com diu Straw, que perquè hi ha divisions importants al sí de l'*establishment* (a la OTAN, al Consell de Seguretat de l'ONU, amb França i Alemanya en contra de la posició de Bush-Blair-Berlusconi-Aznar) i no hi ha, per tant, una política d'Estat única i ben definida entre l'*establishment* occidental pel que fa el cas d'Irak.

Aquests pressupòsits, aquesta manera d'enfocar la qüestió, demana que el model que hem d'elaborar aquí contempli la presentació del sistema polític com això, un sistema d'elements interrelacionats (entre els quals, els tres –a,b i c- que acabem d'esmentar) i que especifiqui les principals d'aquestes interrelacions. Aquest nivell de detall no el farem extensible a tot el model d'aquest capítol 4 sino només a aquelles de les seves parts que configuren al nostra parer l'estructura d'oportunitat política i que són, en consequència, d'importància vital a l'hora d'organitzar les dades i informacions de la recerca i d'abordar l'anàlisi de les mateixes.

El sistema polític està composat de dos grans elements que segueixen lògiques diferenciades i que engloben respectivament actors, normes, institucions i relacions socials: la societat política i la societat civil. Entenem aquesta distinció general en la tradició de molts autors moderns, particularment de la concepció de Gramsci, especialment iluminadora, creiem, pel que fa les condicions contemporànies de les democràcies dels països de l'OCDE. La *societat política* és la propia de l'esfera pública, el lloc on, encapçalats per l'Estat, un conjunt de normes, institucions i actors estructuren les línies d'autoritat i produeixen decisions vinculants per a tota la societat. A l'esfera privada, la *societat civil* és el terreny on, en canvi, es juga l'hegemonia, el predomini d'un conjunt o altra d'orientacions estratègiques, creences i valors, ideologies (i, en aquest sentit, en allò que aquest joc té de canviant, és el terreny del *procés* més que de l'estructura social), però també de l'acció política majoritàriament practicada per la població (i, en aquest sentit, es part de la *dinàmica social* més que de l'estructura o el procés socials). En el primer cas, la societat política, "política" vol dir principalment la cerca de fins negociables; en el segon cas, la societat civil, "política" equival a la cerca de finalitats cíviques d'interés general o altruista i, per tant, de fins en general no negociables (vegeu Pizzorno, 1971). Precisament per aquesta diferent natura d'ambdues esferes, la primera està bàsicament composada d'ítems estructurals: microestructures i estructures socials de gran abast que exhibeixen gran fixació i durabilitat; i de manera corresponent, la segona, la societat civil i l'esfera privada, ho està d'ítems més volàtils i, en el millor dels casos, quasi-estructurals. En el primer cas parlarem d'elements d'*estructura*; en el segon, majoritàriament d'elements de *procés*, el terme que usa tradicionalment la sociologia per tal d'indicar tot aquell conjunt d'elements que en una societat es troben en permanent procés de canvi i oscilació i que formen la base rutinaria de l'esdevenir social però poden exhibir graus importants de fixació (d'ací que els poguem considerar quasi-estructurals, com és el cas, per exemple, de la cultura política característica d'una societat i una época) i en general es poden diferenciar de la *dinàmica social* (l'interacció de curt i curtíssim termini, l'història immediata més vinculada als esdeveniments i l'intercanvi polític entre actors i grups socials).

4. Per a descriure i caracteritzar la *sociedad política*, ens basem en Aguilar (2001:cap. 10) i el model d'estructura d'oportunitat que construeixen Kriesi et alii (1995). Distingim dues grans estructures. La primera, l'"estructura institucional formal", comprén tres complexos institucionals i normatius que organitzen els aspectes principals de la política institucional en règim de poliarquia: la Constitució i l'*Estat constitucional* (composat, al seu torn, de l'Executiu i l'Administració; del Legislatiu o Parlament; i del Judicial); la *política competitiva* (el sistema de partits i el sistema electoral, principalment); i la *política mediàtica*, la qual interactúa amb l'opinió pública, i està constituida per un conjunt d'interaccions estables i rutinitzades entre els actors polítics de cara a produir actes polítics i impactar sobre l'opinió pública (amb missatges que poden ser descriptius –o informatius-, prescriptius i propis de la socialització política). La política mediàtica s'estructura al voltant d'uns actors directes (els medis de comunicació de masses, tant de propietat pública com privada) i uns altres d'indirectes (tota la resta d'actors que hi intervenen sense ser, directament, empreses mediàtiques: partits, actors estatals, actors que representen interessos etc.). En síntesi, l'estructura institucional formal que formen totes

aquestes entitats i relacions configura el terreny d'allò previsible, propi de les regles de joc establertes al sí d'una poliarquia i que permet caracteritzar aquesta com un règim polític amb complexes però força ben definides regles i procediments (Przeworski, 1986). La gran importància d'aquestes institucions i relacions de cara l'acció col.lectiva i les mobilitzacions és que son elles les que principalment contribueixen a definir per a cada periode històric combinacions diverses d'oportunitats i restriccions (o constrenyiments) que la mobilització dels actors en escena (i en concret, aquells que catalitzen l'acció col.lectiva) ha de prendre en compte. La primera peça, estructural o quasi-estructural, de l'EOP a una societat determinada és aquesta gran estructura institucional, imprescindible per a entendre i analitzar la protesta social.

La segona gran estructura que configura la societat política d'un sistema poliàrquic és tot aquell conjunt de pràctiques i procediments mancats sovint de perfil formal però que: i) actúen com a veritables estructures tangibles en termes operatius (els actors les observen amb igual o gairebé igual consciència i les converteixen en dades a l'hora de definir objectíus i estrategies), i ii) exhibeixen o poden exhibir durabilitat en la mesura que sovint creen un pòsit. Kriesi et alii tracten aquests elements com la dimensió informal de l'estructura o la dimensió cultural de l'EOP (1995:33) on hi destaquen les estrategies dominants dels actors instal.lats front la protesta social i els actors que la configuren. El tractament que es dona aquí a aquests components, amb la denominació d'"*estructura institucional informal*", és més ampli que el de Kriesi però també diferent:

a) Trasllada el molt important element de quines són les estrategies habituals de les autoritats per tractar la protesta social al que ens sembla el terreny apropiat: fora de l'estructura i molt més aprop de la dinàmica de la contestació. Les estrategies de les autoritats, segons creiem, són elements que sovint exhibeixen una estructura, però una estructura amb tendència a ser volàtil: propia de cicles polítics de curt-mig termini, un component imprescindible per a emmarcar les variables de context de la protesta social que el model de Kriesi subvalora o ignora. En resum: les estrategies dominants pel que fa el tractament de la protesta per part de les autoritats no són elements assimilables fàcilment ni a la noció d'estructura ni a la noció de procés (precisament perquè es defineixen, quan ho fan, en relació amb la reiteració d'episodis propis de la dinàmica de curt termini).
b) Preten englobar tots aquells aspectes de l'activitat i la institucionalitat política que configuren pòsits aparenment poc tangibles però operatius (i, en aquest sentit, tant tangibles com els que composen l'estructura formal) de cara a influir sobre (o ser influits per) els actors de la protesta. En destaquem un que és especialment estratègic: la cultura política que opera en la societat en general i, en particular i sobre tot, la que domina en les institucions (és a dir, aquell stock de procediments poc tangibles o intangibles als que tendeixen a recorrer els actors i institucions principals per donar sentit i orientació a les seves tries estratègiques i procedimentals en tractar l'acció col.lectiva)[22].

Tal com s'indica en el diagrama de la Figura 4.6, en forma de línia discontinua, la cultura política que domina a les institucions está vinculada, i en certa forma deriva de, el conjunt de característiques que acaben configurant l'imatge d'un *cicle polític* (per exemple, el propi del tractament de la protesta sota el periode postransicional amb hegemonia del PP a Espanya, ca.

[22] Aquest és el cas, per exemple, dels procediments habituals que usa la policia per abordar les protestes al carrer. Vegeu al respecte les raons, al nostre parer poc convincents, de Kriesi (1995:33-34) per descartar l'ús de la noció de "cultura política", "cultura cívica" etc. de cara a tractar elements com els que estem considerant.

1996-2003). En una primera aproximació, direm que un *cicle polític* és un periode de temps relativament unificat per l'actor o coalició d'actors que hegemonitzen el poder o l'autoritat o ambdues coses i que sobre aquesta base, directament i indirecta, defineixen unes regles de joc (incloses els components principals de la cultura política operativa) per a l'interacció de tots els actors en presència. Els elements de l'estructura informal mantenen vinculacions amb la noció d'estructura però sobre tot, en termes generals almenys, amb la de procés: són elements que sorgeixen de la materialització de molts ítems repetits en episodis quotidians en forma de pòsits que realment operen sobre com entendre i tractar els episodis d'acció col.lectiva que, no obstant, són rarament tangibles i ben definits (escrits, per exemple).

5. La *societat civil* és un fenomen difícil de caracteritzar amb precisió. Primer, perquè el fenomen en sí mateix és extremadament complex i sovint poc tangible. Segon, perquè és un fenomen permanenment mòbil, en continu procés d'autorrecreació i canvi (una cosa que, en aquest sentit, el fa semblant al fenomen de l'opinió pública). Farem aquí una presentació breu de la qüestió, compatible amb aquest tractament lleugerament més aprofondit en una altra part del treball (capítol 5) al qual ens referíem, però suficient per al nostra objecte aquí: definir un model senzill dels principals elements i variables que intervenen, entre els quals la societat civil en presència, en el desencadenament de l'acció col.lectiva.

Una manera senzilla de copsar el contingut de la noció és mitjançant la proposta de McGrew (1992:70). De tot l'entramat organitzacional i associatiu que opera en una sociedad contemporània del tipus OCDE es pot postular un enquadrament que deriva de dues variables que ordenen el fenomen: quines d'aquestes associacions i organitzacions són de propietat privada i quines de propietat pública (variable 1); quines cerquen com a objectiu principal la consecució de beneficis econòmics i quines cerquen beneficis d'altra tipus (no econòmics; variable 2). Els resultats es poden organitzar així:

Figura 4.5

Variable 1 – Tipus de propietat d'organitzacions i associacions

	Propietat privada	Propietat pública	
Cerca beneficis econòmics	empreses del sector privat de l'economia	empreses del sector públic de l'economia	Mercat
Cerca beneficis no-econòmics	associacions culturals associacions religioses associacions recreatives moviments socials partits polítics organitzacions empresarial organitzacions sindicals col.legis professionals ONGs associacions d'ajuda mutu etc.	organismes de l'Administrac sistema educatiu públic sistema de salut pública	No mercat
	↓	↓	
	SOCIETAT CIVIL	ESTAT	

Variable 2 – Tipus de beneficis cercats

La societat civil d'una societat de les estipulades (contemporània de l'OCDE) es correspon aproximadament al contingut de les cel.les 1 i 3. L'empresa privada (casella 1) ha estat tradicionalment el component central característic de l'etapa formativa de la societat civil (aquest és el sentit bàsic de "societat civil" que trobem a Hegel i Marx, per exemple). Avui ja no s'enten així, i els components principals de la societat civil són, també els corresponents a la cel.la 1, però sobre tot els corresponents a la cel.la 3[23]. La característica peculiar i distintiva de les poliarquies és que un sector d'aquesta cel.la 3, aquelles associacions i organitzacions que per assolir els seus fins han de tractar ineludiblement amb l'Estat (anomenades tradicionalment a la literatura especialitzada, "associacions polítiques", vegeu per exemple Knoke 1990), bé que del sector privat, participen en la presa de decisions públiques i ho fan legítimament (és a dir, acceptades com a interlocutors legítims per part dels membres de la societat política i, en general, la població)[24]. Una part d'aquestes associacions "polítiques" està formada per un tipus d'entitat que és la que més interessa aquí en funció de que l'objecte del model és l'acció col.lectiva i el seu desencadenament. Es tracta d'entitats que están dissenyades per canalitzar, facilitar i portar a terme en condicions eficients les accions col.lectives dels ciutadans. Les anomenem IAC o institucions d'acció o per a l'acció col.lectiva, com ara sindicats, patronals, moviments socials, etc. i han estat tractades analítica i conceptualment al capítol 3 previ. Com a complement de que l'acció legítima en la presa de decisions públiques per part d'entitats privades sigui una característica distintiva de les poliarquies, aquest sistema polític dona relleu especial a una activitat institucional, la representació i intermediació d'interessos, que en moltes altres societats modernes també existeix (vegeu per exemple, per al cas de les societats de model soviètic, els treballs d'Skilling –1971- i de Castells –1992-) però amb uns perfils molt més indefinits i ocults i amb una altra lògica d'acció col.lectiva. Les IAC són part centralíssima del mecanisme de la representació d'interessos i, en ser-ho, operen també sobre la formació de l'opinió pública, d'una banda, i sobre tres processos rutinaris de gran envergadura i estratègics pel que fa el funcionament del sistema polític i que, al seu torn, tenen un impacte gran i evident sobre les oportunitats i restriccions amb que s'enfronten continuament les IAC i les mobilitzacions que eventualment desencadenen: les polítiques

[23] Una cosa que hagués resultat insòlita i fins inversemblant per a un filòsof polític com Rousseau (vegeu Dahl, 1986). Encara queden reminiscències en la cultura política del nostre entorn que associen "societat civil" i empresariat privat (de gran envergadura). Recordem per exemple la polèmica que esclatà a la Barcelona pre-olímpica sobre quina havia de ser l'aportació de la "societat civil" a la infraestructura i mobilitzsació de la ciutat amb motíu d'aquest esdeveniment (polèmica on participà amb molt de protagonisme l'arquitecte Oriol Bohigas), on l'expressió s'utilitzava a la premsa per designar el paper i contribució de l'empresariat català a la vegada expressió de poder econòmic, identitat catalana i vocació d'influència política (com ara el Sr. Rodès). Cada vegada més, però, "societat civil" està agafant als darrers anys la connotació de ciutadania associada amb finalitats cíviques, i en consequència, la seva representació recau en associacions com les mencionades a la casella 3 o bé, senzillament, de ciutadania mobilitzada (per exemple, amb motiu de la gran manifestació de Barcelona el 2001 com a protesta per l'assassinat d'Ernest Lluch). El sentit previ es conserva, però. Recordem les eleccions a la presidència del Barça de juny del 2003, on una de les candidatures (Lluís Bassat), en rebre el recolzament de Salvador Alemany (ACESA i La Caixa) i Miquel Roca (CiU), els quals s'integren a la candidatura, fa que una periodista digui: "*El pacto ... refrenda la implicación del grueso de la sociedad civil catalana, tanto la financiera como la política*" (*El País*, 17.05.2003).

[24] Les associacions "no polítiques" són aquelles que, per assolir els seus objectius, no necessiten tractar amb l'Estat. Es el cas per exemple, d'una associació recreativa (una associació filatèlica o un club de fútbol) o religiosa. Així i tot, tot i acceptant aquesta idea, es pot argumentar que de manera més indirecta això pot no ser ben be així. En certes decisions de gran importància ciutadana, una part almenys d'aquestes associacions, o be intervé en el debat públic, o bé té una funció de contribuir a orientar el sentit de la opinió majoritària de la ciutadania; per no parlar de que és fàcil identificar anomalíes entre el que proposa la versió ortodoxa i l'evidència de que, per exemple, certes associacions religioses *també* necessiten l'Estat i l'involucren en els seus processos de presa de decisions.

públiques (la seva selecció, el disseny i la posta en pràctica), el sistema distributiu (que permet que un volum gran de recursos públics recaptats via fiscalitat es redistribueixin i financiïn les activitats d'uns grups socials amb preferència sobre d'altres) i els processos electorals (que permeten que periòdicament es redistribueixi el control del poder polític). El funcionament rutinari de les IAC, finalment, respon a dos conjunts de relacions socials i institucionals que la literatura especialitzada recent caracteritza com "lògica de pertinença" (*membership*, en anglés) i "lògica d'influència" (vegeu, per exemple, Schmitter i Streeck, 1981, i Aguilar, 1994). La utilització d'aquests termes respon a la idea de que les IAC són institucions que s'han d'entendre com a sistemes d'acció de natura instrumental: acumulen uns recursos per tal d'assolir sobre la seva base uns determinats objectius tangibles. La "lògica de pertinença" és el conjunt d'intercanvis i procediments que guien una IAC per tal d'acumular uns recursos organitzacionals tals que els altres actors en presència els acceptin com a interlocutors i els hi atorguin *veu*. Per a dir-ho en termes d'Offe (a Schmitter i Streeck, 1981): per a tenir influència política, una IAC ha de ser abans que res "forta" (és a dir, disposar d'uns recursos organitzacionals que faci que els interlocutors la prenguin seriosament). Una IAC és "forta" si está en condicions de vertebrar una "lògica de pertinença" adequada i eficient. Aquesta és la que presideix, per exemple, els intercanvis entre un sindicat de classe i la seva base social, mitjançant els quals la base dona lleialtat a l'organització i contribueix a l'acció col.lectiva d'aquesta (en forma de quotes, disposició a l'acció i eventualment la mobilització) i, "a canvi", l'organització proveeix la base social d'un flux més o menys continuat de bens, públics (condicions favorables del mercat de treball, negociació col.lectiva favorable, condicions avantatjoses pel que fa les condicions de treball i en particular el salari etc.) i privats (incentius selectius, com ara serveis jurídics per a afiliats, accés privilegiat a la vivenda, incentius d'identitat relacionats amb la cultura política de l'organització etc.). Però per a ser "forta", l'organització ha de ser també "influent", és a dir, a de tenir capacitat de projectar aquesta acumulació de recursos organitzacionals a l'espai polític on altres actors, amb als quals ha de negociar i intercanviar, tenen les claus per accedir als objectius finals o prioritaris que cerca l'organització. Es produeix així una "lògica d'influència", o conjunt d'intercanvis polítics, relacions socials i institucionals que eventualment capaciten una IAC per a materialitzar en alguna mesura els fins que cerca. La "lògica d'influencia" d'un sindicat de classe, per exemple, impulsa aquest a oferir als altres actors certs bens (per exemple, tradicionalment, "pau social" a l'Estat i a l'empresariat) a canvi d'avançar en la consecució dels seus objectius (per exemple, mitjançant legislació pública favorable a l'organització i/o la seva base social). De cara al que ens ocupa aquí, és aquesta segona lògica la que més ens interessarà en la mesura que forma part integral de la dinàmica de la contestació que representem a la part dreta del diagrama de la Figura 4.5.

(C) ELS CICLES POLITICS

6. El tercer gran component de l'EOP és ja fora de l'estructura i plenament a l'interior del que hem anomenat *procés* social sense formar part tampoc o encara de la dinàmica social i política del curt i molt curt termini, tot i que hi guarda estreta relació. Ens referim al que anomenem *cicles polítics*. Els acabem de definir inicialment com: "un periode de temps relativament unificat per l'actor o coalició d'actors que hegemonitzen el poder o l'autoritat o ambdues coses i que sobre aquesta base, directament i indirecta, defineixen unes regles de joc (inclosos els components principals de la cultura política operativa) per a l'interacció de tots els actors en presència". Els "cicles polítics, en consequència, són percebuts aquí com periodes històrics de relativa homogeneitat política; en aquest sentit, són cicles històrico-polítics, encara que per comoditat i perquè, analíticament, ens interessa vincular-los a la perspectiva de l'EOP, els denominarem, sencillament, *cicles polítics*.

Un component d'extraordinaria importància a l'hora de definir combinacions d'oportunitats i constrenyiments de cara l'acció col.lectiva possible en cada moment històric és el "clima" o atmosfera, no sempre gaire tangible i definit però que una majòria de la gent pot fàcilment reconeixer en els seus trets principals, que presideix un periode històric. Un cicle polític també és això. Gerhard Lenski (1969:72-74) s'hi ha referit amb encert a aquests aspectes més generals, en funció de la seva dicotomía constitucionalisme-força, així:

"*Introducir el concepto de ciclos en nuestra teoría no equivale a admitir que la historia se repite o que un ciclo sea exactamente igual al otro. Como es obvio, los ciclos difieren de modo muy significativo. Ante todo, no tienen una duración uniforme. Algunos son muy breves, como en el caso del que comenzó en Rusia con la revolución de febrero de 1917 y finalizó con la revolución de octubre del mismo año. Otros se extienden durante siglos, como el actual ciclo británico, que se remonta a mediados del siglo XVII. (...)*

Si bien las diferencias entre los ciclos políticos jamás deben ignorarse ni es posible restarles importancia, tampoco pueden pasarse por alto las semejanzas básicas entre ellos. En toda sociedad existe una tendencia natural según la cual aquellos que toman el poder por la fuerza hacen cuanto está a su alcance para gobernar por medios constitucionales en la medida en que las circunstancias lo permitan."

Desenvolupant allò dit i enfocan-t'ho cap a el tema de la recerca, els cicles polítics combinen tres elements: elements *institucionals*, com ara les aliances polítiques entre els actors en presència i la legislació introduida per les forces polítiques majoritàries per tractar la protesta social; elements *estratègics*, com ara les polítiques dissenyades per les forces dominants així com les estrategies --la "filosofia"- sobre com lidiar amb l'oposició política i l'acció col.lectiva; i elements *simbòlics*, com ara la propaganda política, per exemple en els medis de comunicació de masses, públics i privats, o la circulació de nocions que pressionen l'opinió en direccions favorables a les forces dominants o a les polítiques que aquestes impulsen. Els *cicles polítics* son lapses de temps, unificats des de la perspectiva del "clima" social i polític imperant, que estableixen les "petites" regles del joc vàlides durant el periode, moltes d'elles no escrites però tangibles. Acostumen a ser una expressió del tarannà, habilitat, però també torpor, univers simbòlic i de filosofia política de cada força política i personatge o personatges claus que vertebren el seu domini durant el periode; o com a mínim, de l'estabilitat o inestabilitat política i els valors que dominen l'escena. Hi ha, per exemple, per parlar del cas espanyol, un cicle polític de la transició i un altra de postransicional; un cicle polític del pujolisme a Catalunya; un cicle polític socialdemòcrata, entre 1982 i 1996, encapçalat per F. González; un cicle polític del PP... Per a cada un d'aquests cicles es pot postular que hi ha quatre característiques raonablement definides al seu sí que són de vital importància per a les IAC (institucions per a l'acció col.lectiva) i la protesta social i que es poden pensar com a *indicadors d'un cicle*:

a) El "clima" general de major o menor lliberalització política operativa (és a dir, més enllà del que declaren les lleis i la política formal) i els valors de major o menor permissivitat, un tret d'importància gran pel que fa les mobilitzacions i les xarxes socials que les vertebren.
b) El "clima" general pel que fa les polítiques públiques que dominen el periode, molt vinculades al tipus de força política (socialdemòcrata, de dreta liberal, de dreta arcaica) que controla l'Estat i els objectius que es disposa a portar a terme.
c) Les estrategies d'ordre que manegen les autoritats.
d) Les aliances que dominen entre les forces socials i polítiques.

Definir bé el contingut del cicle o cicles polítics a l'interior dels quals es produeixen les accions col.lectives sota estudi és la primera de les tasques imprescindibles a l'hora de procedir a l'anàlisi de les dades empíriques. Es fa difícil definir un quadre de variables sense una bona anàlisi previa d'aquesta qüestió.

(D) L'ESTRUCTURA D'OPORTUNITAT POLÍTICA: RECAPITULACIÓ

L'EOP és una manera d'agrupar raonadament, per facilitar la seva anàlisi detallada, aquells elements que configuren les *situacions socials* on es produeixen les mobilitzacions i aquells elements específics que incideixen més directament sobre la proclivitat o no a mobilitzar-se de la població inserida en cada situació social. Com hem dit abans: no determinen les mobilitzacions, en el sentit de fer aquestes totalment imperatives. Sí que determinen, en canvi, l'emergència i particular estructura dels problemes als quals responen les mobilitzacions; i també la forma que prenen aquestes. Vist així, sembla obvi que la noció d'EOP ha se servirs els analistes per:

a) Organitzar les dades relevants que es troben en la gènesi de l'objecte d'estudi (la mobilització).
b) Estratificar-les per categories, en el sentit següent: no totes les variables en joc tenen la mateixa importància ni permeten el mateix tractament. La noció ens permet estructurar-les en una mena de jerarquia i categories de tractament diferenciat.
c) Sobre tot, accedir raonadament a l'identificació de les *oportunitats* que s'obren per a l'acció col.lectiva com a consequència de l'adició complexa d'un conjunt de variables en un moment del temps. De manera corresponent, les oportunitats mobilitzadores que apareixen en escena, per exemple, com a consequència d'un resultat electoral, acostumen a complementar-se amb *restriccions* noves que emergeixen per a la mobilització dels actors. Unes i altres es poden tractar sovint com factors causals de les mobilitzacions (en el sentit senzill que ens permeten identificar línies sòlides d'explicació dels fenomens).

L'EOP, en la versió exposada en aquest model, és un complex composat per l'*estructura de clivatges* que opera en una societat en un moment del tems (el conflicte social operatiu, podríem dir), el seu *sistema polític* específic (formal i informal) i el *cicle polític* de curt-mig termini que domina la situació. La interacció complexa dels tres elements defineix una combinació dominant d'oportunitats i constriccions per als actors, concretament per les IAC. El que aquestes responguin a aquelles disposicions d'una o altra manera dependrà de la interacció entre els actors al sí de la dinàmica de curt termini i entre ells i els esdeveniments, molts d'ells "externs" a aquesta interacció, emergents. Tant la interacció entre els actors com l'aparició dels esdeveniments que dominen l'escena introdueixen un fort component d'imprevisibilitat i indeterminació. Per això hem proposat que els elements d'estructura i procés que identifiquem en una societat es pot pensar que determinen (pressionen per configurar o fer apareixer) els problemes d'una època; però les solucions als problemes, que són les que deriven de la dinàmica a curt-molt curt termini entre els actors i entre els actors i els esdeveniments, són fonamentalment indeterminats. Hi ha "conjuntures històriques fortes" (Skocpol), com ara la de 1968 o la de 1989, on excepcionalment convergeixen en un moment del temps, de manera fonamentalment fortuita, un conjunt de processos que operen amb autonomia cadascún pel seu compte i acaben confluint en conjuntures crítiques molt excepcionals (i que sovint marquen els canvis d'època). Però fora d'aquestes situacions excepcionals, en les situacions de conflicte "normal", ens hem de fixar en l'EOP com un mecanisme que dibuixa oportunitats i restriccions per als actors, i explicar-nos les accions

d'aquests com una resposta a les oportunitats i restriccions mediada per la disposició conjuntural de l'actor que es mobilitza, la interacció amb els altres actors i el resultat d'aquesta (la *dinàmica política agencial* a la que ara prestarem atenció), així com l'efecte sobre tot lo anterior dels esdeveniments externs i el clima marcat pels temes de debat públic (els *issues*). Pel que fa aquesta important qüestió metodològica, l'enfocament que aquí es presenta coincideix amb la visió que modernament s'ha anat introduint a la teoría social i que resumeix perfectament l'influent treball de Dobry (1988:12):

*... lejos de estar siempre, como querrían las diversas "sociologías de la acción", en el principio de los actos ..., los motivos, intereses, fines, envites y objetivos perseguidos por los actores resultan con mucha frecuencia zarandeados, tambaleados, transformados, descubiertos u olvidados en (y por) la propia sucesión de jugadas (*échange de coups*), es decir, en la dinámica propia o, si se prefiere, autónoma (con respecto a los motivos o intereses de los actores) del conflicto.*

Entrarem a considerar aquesta "dinámica autónoma" del conflicte social a l'epígraf (7) més avall. Primer prestarem atenció als elements de l'estructura social que, menys rellevants per a la finalitat que perseguim aquí (estudiar empíricament un seguit d'episodis d'acció col.lectiva), només tractarem de passada.

(6) ELS ELEMENTS ESTRUCTURALS PERIFERICS (desde la perspectiva de la recerca).

L'exposició feta a l'epígraf (5) ha recolzat en la teoria de l'estructura social que sustenta l'autor en un text previ (vegeu Aguilar, 2001:cap. 10) L'epígraf (5) ha rescatat d'aquesta presentació anterior aquells elements de l'estructura social que, en funció de l'objecte de la nostra indagació aquí (les protestes i mobilitzacions), resulten completament prioritaris com a eines de teoria per abordar l'anàlisi empírica d'aquell objecte. S'hi han afegit, a més, derivadament, elements teòrics nous que vinculen l'estructura social amb formes de concebre i explicar l'objecte empíric "acció col.lectiva", com ara la noció de l'estructura d'oportunitat política. En el present epígraf (6) completarem la presentació dels elements estructurals restants (aquells que des de la perspectiva de la present indagació només són indirectament rellevants). Són en allò fonamental tres: el sistema poblacional; el procés social de treball; i el sistema cultural[25].

El **sistema poblacional** es una macroestructura que organitza les activitats reproductives dels membres d'una societat i defineix així, per a cada moment del temps, la composició demogràfica de la població. S'hi poden distingir diverses estructures socials internes. Una, l'estructura demogràfica, que pot visualitzar-se en forma de piràmides de població, que ens donen informació sobre la distribució de les principals variables vitals, com ara la població total i la seva distribució per sexe i per grups d'edat i, finalment, per ocupació i actividad econòmica. L'estructura ocupacional és una altra macroestructura rellevant aquí, que agrupa al conjunt d'individus que treballen o cerquen ocupació en funció, almenys modernament, de tres variables principals: qualificació tècnica; retribució salarial; i prestigi social de l'ocupació en qüestió. Una tercera macroestructura rellevant és el sistema familiar dominant a una societat determinada (les unitats familiars, els tipus de família i el dominant entre ells).

En termes generals, la relació entre sistema poblacional i l'acció col.lectiva és indirecte, especialment a les societats modernes capitalistes i poliàrquiques: però no sempre ha estat així. S'ha observat sovint que els desquilibris entre població i recursos pressionen per generar

[25] La exposició que segueix está agafada en bona part d'Aguilar 2001, pp. 317 i ss.

misèria econòmica, malestar social i conflicte polític (és a dir, acció col.lectiva). En part, aquest és el conegut suggeriment de Malthus en el seu *Assaig sobre el principi de la població* (1798). Es també el suggeriment de Goldstone (1991) que, pel que fa l'Europa del 1500-1850, posa en relació les tendències demogràfiques, les crisis polítiques i l'acció col.lectiva (en forma de rebel.lions i revolucions).

Tothom comprén que qualsevol societat concebible disposa d'algún conjunt d'institucions econòmiques que serveixen per a organitzar l'esforç productiu al si d'aquella societat i, així, produir bens i serveis que satisfán les necessitats dels seus membres. Es tracta, per tant, d'un sistema econòmic o productiu. Des de la perspectiva de l'estructura social, però, tant rellevant com això és el conjunt d'institucions *socials* que fan possible l'intercanvi econòmic que aquelles institucions –*econòmiques*- porten a terme regularment; per a destacar aquest ènfasi denominarem el conjunt, no sistema econòmic, sinó **procés social de treball**, un procés que inclou les institucions econòmiques però no s'exhaureix en elles. Es pot pensar com una interacció entre diverses macroestructures: l'estructura ocupacional operativa (la resultant, en forma de població activa ocupada i conjunt de posicions ocupacionals, configurant unes *relacions socials bàsiques*, de les tendències demogràfiques descrites i que acaben per definir un conjunt dins la població que és el que es fa càrrec de l'esforç productiu); l'stock de métodes d'organització del treball i el "saber-fer" dominant; l'estructura tecnològica disponible; l'stock de recursos físics disponibles; i, en una societat capitalista moderna, el sistema de mercat. De la interacció entre aquests elements, que són els que canalitzen l'esforç productiu, sorgeix un producte conjunt, econòmic i social, una part del qual és producte excedent l'apropiació del qual genera el fonament d'una piràmide de classes.

L'estratificació social per classes es configura dins del procés social de treball. Els altibaixos de la conjuntura econòmica –el cicle econòmic-, també. En termes generals, aquests dos components del procés están directament relacionats amb l'acció col.lectiva. En el primer cas, molt vinculada al conflicte distributiu. En el segon, desenvolupant periòdicament situacions de baixada de l'activitat econòmica (crisis i recesions, desaparició d'empreses, increment de l'atur etc.) que eventualment poden actuar com a factors causals de mobilitzacions de descontentament.

El **sistema cultural** és, conjuntament amb el sistema polític, una macroestructura que es pot concebre com una manera d'estabilitzar les "relacions socials bàsiques" esmentades tot inhibint les conductes socials disfuncionals sistèmicament per mitjà de la socialització (mentre que el sistema polític inhibeix aquelles conductes per mitjans coercitius). El material bàsic de la cultura no és el poder i la seva institucionalització sinó el món simbòlic, un món que permet configurar a les persones com a membres d'aquella societat i, en fer-ho, crear èssers socialitzats i, per tant, conformitat social. La relació d'aquest component de l'estructura social amb l'acció col.lectiva és força directe: com més efectiva la socialització (en societats estratificades), menys potencial mobilitzador des d'abaix, i a la inversa; com més reforçadora la socialització de l'autonomia individual (mitjançant, per exemple, l'extensió de l'educació i l'accés a l'educació superior), més probabilitat d'augmentar el potencial mobilitzador, i a la inversa.

(7) LA ZONA D'ATENCIÓ ANALÍTICA PREFERENT: LA DINÀMICA POLÍTICA AGENCIAL

1. Aquesta dinàmica és propia del curt termini i es correspón amb l'element III de la nostra sequència de la qual hem partit més amunt:

Nivell macroestructural de l'EOP .....>	Nivell de procés = factors tendencials de curt i mig termini que operen com a quasi estructurals -→	Dinàmica política del molt curt termini en forma de dinàmica agencial i acció contenciosa	→ Determina l'AC
I	II	III	IV

La III és la "zona d'atenció analítica preferent" perquè és a on la dimensió empírica de la recerca es concentra. Les dades empíriques que utilitzem es vinculen molt directamente amb aquesta area (i en canvi més indirectament amb les que hem revisat fins aquí).

La dinàmica agencial consisteix en l'intercanvi permanent i quotidià entre els actors en presència. El seu caràcter d'*agencial* procedeix de que invariablement els actors responen a càlculs estratègics intencionals: són agents amb projectes estratègics. La dinàmica política entre agents intencionals és fonamentalment el que McAdam, Tarrow i Tilly denominen *contention* (o "contestació" o "acció contenciosa"), si ho entenc bé, un dels components de la qual és la protesta social (Kriesi, 1995:275). I és un dels elements característic de *l'acció política* a les poliarquies (conceptualment, una combinació de la *política institucional* i l'*acció col.lectiva* tal com es defineixen a Aguilar, 2001:195). Pel que fa aquesta dinàmica agencial que, ja s'ha dit, en termes generals exhibeix una elevada indeterminació, no és possible per aquest motiu entendre-la a partir de models molt específics. Contràriament, el que es tracta de fer és identificar els elements més generals que hi apareixen i les seves interrelacions més elementals i, amb aquesta base, fiar-ho tot a l'anàlisi històrica de curt termini: amb les relacions generals ben definides, les dades "parlen per sí soles", sobre tot si els investigadors les pensen en funció del quadre general de variables (la Figura 4.6 del final d'aquest capítol) enmig del qual es produeixen. Aquest enfocament que posa èmfasi en la història i l'especificitat ha estat subratllat amb encert per Nisbet (1979:34-35):

"*Los esfuerzos por abordar las circunstancias que motivan el cambio social sin tener en cuenta los acontecimientos históricos están destinados a fracasar ... porque los análisis empíricos de los cambios específicos demuestran invariablemente que éstos se basan en un complejo de formas de intrusión, impacto y quebrantamiento accidental de la norma que es lo que tenemos en mente cuando nos referimos por lo general a los acontecimientos en el tiempo. Al decir 'acontecimiento' no me refiero simplemente a hecho o suceso, que es la definición rutinaria de la palabra. Por supuesto, me refiero a esto, pero más significativamente al tipo de hecho o suceso que tiene el efecto, por breve que sea el tiempo, de suspender, o al menos interrumpir lo normal. Todo acontecimiento representa una intrusión*"[26].

I també per Dobry (1988:12), citat més amunt:

[26] La noció d'"esdeveniment" en aquest sentit complex ha estat també considerada per algunes de les macroteories més influients de la sociologia moderna. Vegeu per exemple el que proposa Bell (1976:18), que relaciona la noció amb la baixa capacitat predictiva de la ciència social: "*Los acontecimientos son la intersección de vectores sociales (intereses, fuerzas, presiones y cosas semejantes). Aun cuando de alguna manera se puede determinar la fuerza de esos vectores individualmente, se necesitaría una 'física social' para predecir los puntos de cruce donde se combinan las decisiones y las fuerzas no sólo para producir el acontecimiento sino, lo que es más importante, su éxito*".

*"... lejos de estar siempre, como querrían las diversas "sociologías de la acción", en el principio de los actos ..., los motivos, intereses, fines, envites y objetivos perseguidos por los actores resultan con mucha frecuencia zarandeados, tambaleados, transformados, descubiertos u olvidados en (y por) la propia sucesión de jugadas (*échange de coups*), es decir, en la dinámica propia o, si se prefiere, autónoma (con respecto a los motivos o intereses de los actores) del conflicto."*

Traslladant la concepció contemporània del conflicte i del canvi socials, ben reflectit en les paraules de Nisbet i Dobry, a l'estudi dels fenòmens de mobilització, el nostra model postula el següent pel que fa la dinàmica política agencial:

1. A l'escenari de la dinàmica contenciosa hi ha tres elements principals que hem d'observar amb atenció en el treball de camp: *actors* que pugnen amb altres i es mobilitzen per assolir objectius, un d'ells l'Estat; *temes de debat públic* (o "issues"), que tradueixen a materials discursius els problemes i conflictes principals al voltant dels quals els actors socials competeixen i lluiten, i que són "palestres" (segons les defineix Neveu -2002:41 i ss.-) per a la confrontació i ells mateixos part del conflicte; i *esdeveniments*, o fets socials que s'han d'entendre, bé com a producte de l'acció d'uns actors per a impactar sobre els altres (per exemple, la realització d'una vaga general massivament seguida[27]), bé com factors externs d'intrusió en la dinàmica interactiva d'aquests (com ara els resultats d'unes eleccions polítiques o el que va passar l'11S), bé com a expressió d'un moment significatiu d'aquesta confrontació interactiva (per exemple, en forma de crisi d'opinió que fa emergir un clivatge específic entre una política d'estat i l'opinió d'una majoria de la població).
2. El "material" que alimenta la dinàmica interactiva descrita, entre els actors, d'una banda, i entre aquests i els temes de debat públic i els esdeveniments, d'una altra, está constituit per la combinació dominant d'oportunitats i restriccions que es va permanenment redefinint en funció de l'EOP examinada anteriorment. La canviant estructura d'oportunitat (amb els corresponents constrenyiments que l'acompanyen, també variables) és al nostra parer la variable clau de cara a comprendre i) els moviments dels actors (els seus "motius"), i ii) la propia interacció entre aquests i entre aquests i els "issues" i esdeveniments.
3. La dinàmica agencial no és només una confrontació entre elits, o no solament. El presupòsit és que la lògica de pertinença de cada actor posa en contacte indirecte el conjunt de la ciutadania (en forma de base social d'una miríada d'organitzacions i associacions que considerem com a actors formals) amb els temes de debat públic i aquesta recolza o no la seva o seves associacions en funció dels mecanismes implícits a les dues lògiques (de pertinença, d'influència; vegeu *infra*) enunciades i del curs dels esdeveniments. (Alternativament, en aquells moments on les IAC (epígraf B,5 anterior) deixen de ser eficients, la ciutadania es pot mobilitzar auto-organitzadament i assolir *veu* directe[28] o triar la *sortida* en forma de silenci organitzacional i absentisme d'acció col.lectiva.)
4. El resultat habitual o efecte eventual d'aquesta dinàmica és el desencadenament d'accions col.lectives.

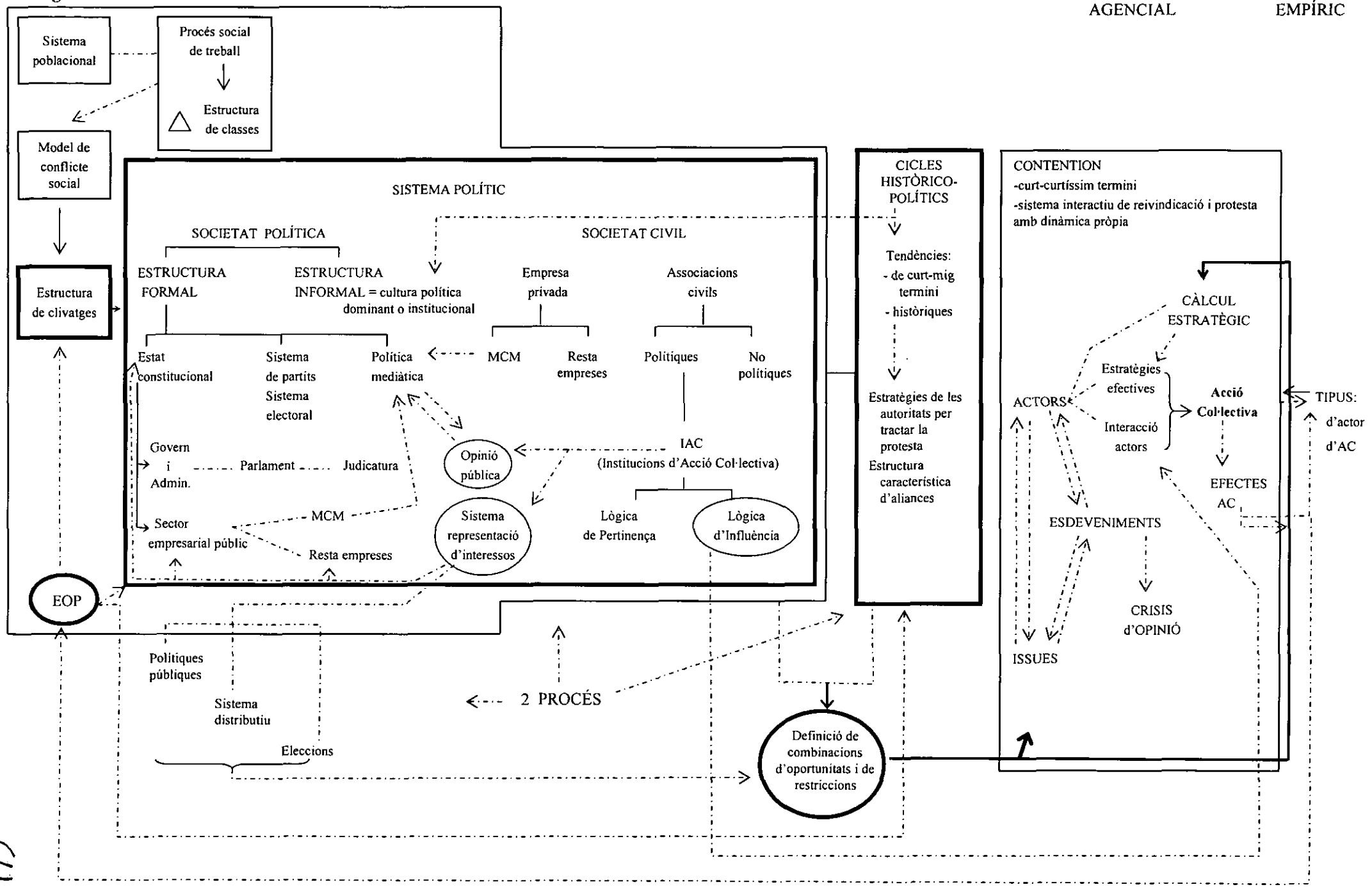
[27] Analíticament, és una mostra d'acció col.lectiva, és clar. Però en la mesura que es porta a terme i té ressó, també és un *esdeveniment* dins d'aquesta dinàmica agencial entre els actors.

[28] Es útil recordar aquí el model clàssic de David Easton (1957), encertat però incomplet, sobre el procés de formació de les polítiques en una poliarquia ideal-típica; i prestar atenció a les reivindicacions que operen a l'exterior del "filtre" (el contingut del qual són, en part, les IAC).

5. Els actors per separat operen sobre la base del càlcul estratègic. De manera estandaritzada, aquest comprén: i) la percepció dels objectíus estratègics propis i dels problemes presents a l'entorn (mitjançant la traducció d'aquests a temes de debat públic) i de com aquests darrers afecten els primers; ii) la percepció de la combinació dominant d'oportunitats i restriccions a cada moment (els lapses de temps entre una i l'aparició d'un o uns esdeveniments que fan emergir –analíticament!- la següent); iii) l'avaluació de l'stock de recursos disponibles per a l'organització; i iv) l'actitud o acció probable dels altres actors i de les eventuals aliances entre aquests.
6. En general, l'acció col.lectiva es desencadena quan: i) no es considera possible –o potser desitjable- l'acord amb els altres actors relevants; ii) la combinació d'oportunitats i restriccions es percep com a favorable; iii) un o més esdeveniments recents afavoreixen la mobilització; i iv) la base social de l'organització recolzarà majoritàriament, amb molta probabilitat, o així es percep, la convocatòria a l'acció i està garantida la seva disposició a mobilitzar-se. L'organització conclou que el balanç l'afavoreix prou com per arriscar-se i desencadenar la mobilització[29].
7. De cara a l'anàlisi empírica de la recerca, obviament, hi ha tres factors on concentrar l'atenció: l'estructura d'oportunitats polítiques (A-B-C de la Figura 4.4 anterior), naturalment; però sobre tot, primer, la dinàmica política agencial (sector 3 de la Figura 4.6); i, segon, el tipus d'actor i/o d'acció col.lectiva de que es tracta (sector 4 al Figura 4.6).

[29] El risc de la decisió de mobilitzar-se no és idèntic per a tots els actors, lògicament. En general, la política mediàtica i el pes de l'opinió pública converteixen totes les decisions d'acció (o inacció) en decisions de risc. Estructuralment, però, algunes IAC tenen riscos afegits; el cas més documentat és el dels sindicats, segons explica molt bé Crouch (1982:cap. 4).

Figura 4.6

64 625

Capítol 5 ▪ LA NOCIÓ DE *SOCIETAT CIVIL*

1. La idea de societat civil permea tot l'estudi i la recerca realitzada. Com ja s'ha mencionat, en el disseny d'investigació i el any i mig de treball de camp intensiu que hem portat a terme, s'ha treballat amb una versió relativament senzilla del concepte; podem afegir ara que això ha estat així perquè, de cara al treball de camp realitzat, eren els indicadors del contingut i actituds bàsiques de la societat civil, és a dir, els episodis d'acció col.lectiva seleccionats per a la indagació empírica, els que calia operacionalizar pormenoritzadament.

Tot i això, la noció de societat civil ha estat ampliament treballada i l'objecte d'aquest capítol és oferir una composició de lloc del punt on han confluit els esforços de l'equip de recerca. Fonamentalment, en tres activitats. Una, el seminari portat a terme a la Facultat de Ciències Econòmiques durant el 2001-2002 sobre els temes teòrics de la investigació, entre els quals el que ara considerem. Segona, una breu reflexió sistemàtica que, sobre la base dels intercanvis al seminari esmentat, és una primera base per a aprofondir en la noció; és aquest material el que reproduïm a continuació a aquest capítol 5. I tercera, la discusió operacional que sobre la qüestió s'ha inclòs al capítol 4 anterior (vegeu allí l'epígraf 5B).

2. A partir del treball de Salvador Giner i Víctor Pérez Díaz (1996: 20-21) es pot formular una primera aproximació al concepte de societat civil.

Societat civil implica:

1. Un context polític de drets individuals i llibertats polítiques: d'expressió, reunió, associació, etc.
2. L'existència d'un espai públic de trobada i debat on concorren i actuen tant els individus com les associacions voluntàries de tota mena: les que busquen satisfer interessos particulars i les que persegueixen la provisió de béns comuns, les que cerquen beneficis econòmics i les que cerquen beneficis no econòmics.
3. L'Estat, que es guia per una constitució política i que s'absté d'intervenir en la vida interna de la societta civil i de les associacions voluntàries, garanteix l'imperi de la llei. L'Estat és una autoritat responsable davant del conjunt dels ciutadans i està dotat de poders limitats.
4. L'existència d'unes disposicions culturals de les persones (una cultura democràtica) que les empeny a intervenir tant en el debat públic com en l'acció orientada cap a la vida pública.

En termes *estàtics*, s'inclouen en la societta civil tots els membres de la societat (almenys tots els dotats de drets de ciutadania); encara que alguns, pocs o molts, puguin ser inactius en l'àmbit civil, tots són *potencialment* actius. En termes *dinàmics*, només s'hi poden incloure els ciutadans mobilitzats i/o associats, els ciutadans civilment actius. Aquesta distinció no apunta a cap divisòria estàtica de la societta civil. Es pot dir que una societat civil pot existir sota graus diversos de mobilització i dinamisme. Una circumstància qualsevol pot fer que la societta civil perdi activitat i quedi en un estat d'atomització, latència o hivernació; però en la mesura que es conservin els quatre trets esmentats, la vitalitat o dinamisme de la societta civil pot rebrotar. (Justament la nostra

recerca intenta detectar, analitzar i comprendre el pas d'una determinada societat civil a una altra amb un grau superior de complexitat i autonomia.)

La societat civil es contraposa, abans que res, a l'Estat. L'Estat inclou els poders legislatiu, executiu i judicial, les administracions públiques i les forces armades i de seguretat. Les condicions de drets, llibertats i igualtat que fan possible la societat civil són producte d'un "pacte constitucional" que, entre altres coses, encarrega a l'Estat la tutela i garantia d'aquests drets i llibertats. Aquest pacte implica un equilibri i una interacció: de vegades l'Estat té la iniciativa, de vegades és la societat civil qui la té. Les amenaces a les llibertats (i per tant a l'existència de la societat civil mateixa) poden venir tant de l'Estat com de la mateixa societat civil, però finalment sempre és l'Estat qui consuma la destrucció de la societat civil, esdevenint totalitari. L'Estat totalitari elimina drets, llibertats, pluralisme, debat públic i associacionisme autònom, passant a monopolitzar tota la iniciativa social, i eliminant tot això, elimina la societat civil. Els únics drets que queden vigents es limiten a l'*àmbit privat*. Queda suprimida la ciutadania. L'Estat i les seves ramificacions en la societat (com el partit únic) queden com a únics subjectes de drets.

A les poliarquies, entre Estat i societat civil s'interposen organitzacions i altres actors que fan de pont entre ells. Els més importants són els partits polítics. Aquests tenen com a objectiu accedir a les institucions estatals per exercir-hi una acció de govern i s'adrecen als ciutadans per obtenir el seu suport. Segons una visió elitista i reduccionista com la de Schumpeter (a *Capitalisme, socialisme i democràcia*, p. 269), "el mètode democràtic és un ordre institucional per assolir decisions polítiques en què alguns individus obtenen el poder de decidir a través d'una lluita competitiva pel vot del poble". Aquesta visió nega o subestima l'existència d'una societat civil: el principal paper dels individus seria delegar la sobirania, i els partits serien els mecanismes per reclutar i enquadrar els candidats a exercir el poder polític. En la nostra visió, els individus són (almenys potencialment) *ciutadans*, i no únicament al moment de votar. Els partits són no únicament màquines de recollir vots, sinó també organitzacions que intervenen en l'espai públic buscant donar expressió a interessos i aspiracions de la societat. Interactuen amb la societat civil, amb les associacions voluntàries, etc., i en aquesta interacció influeixen en la configuració de la societat civil i són influïts per ella. La interacció és més intensa quan el partit està a l'oposició, però no deixa d'existir quan el partit ocupa el poder de l'Estat.

Arato i Cohen introdueixen entre Estat i societat civil una instància mediadora, la "societat política", que inclouria partits, organitzacions polítiques i parlaments. Aquesta instància capta el rol mediador que s'atribueix als partits en el paràgraf anterior: "el paper mediador de la *societat política* entre la societat civil i l'Estat és indispensable, però també ho és l'arrelament de la societat política en la societat civil" (Arato-Cohen 1999: ix-x). Observi's que aquests autors atribueixen als *parlaments* (és a dir, als organismes directament representatius de l'Estat) un paper també mediador. Aquest punt és discutible, però subratlla la dificultat de posar barreres clares i tallants entre Estat i societat civil. (El subgrup de la recerca dedicat a les mobilitzacions contra l'OTAN proposa de considerar els *ajuntaments* com a estructures-pont entre Estat i societat civil, potser més justificadament que els restants cossos representatius degut a la seva proximitat a la ciutadania.)

No es pot, com feia Hegel, identificar Estat i interès general, i considerar la societat civil com l'esfera pròpia dels interessos particulars. A la societat civil estan presents alhora interessos particulars i generals (i paral·lelament l'Estat defensa i promou de vegades interessos particulars, a més dels generals). Però la legitimitat de l'Estat deriva de la seva encarnació dels interessos generals (la "Generalitat" de Catalunya...).

L'existència de grans concentracions de poder econòmic i mediàtic representa l'existència d'uns centres de decisió que afecten els interessos de grans quantitats de persones. Per això, Arato i Cohen sostenen que la societat civil no s'ha de concebre només per oposició a l'Estat, sinó també al poder econòmic. Ells parlen concretament d'"economia" (*economy*): "Entenem la 'societat civil' com una esfera d'interacció social entre economia i Estat, integrada abans que res per l'esfera íntima (especialment la família), l'esfera de les associacions (especialment les voluntàries), els moviments socials i les formes de comunicació pública" (1999: ix). El poder burocràtic de l'Estat i el poder econòmic d'unes minories són amenaces contra l'autonomia i el dinamisme de la societat civil, i per això aquests autors proposen "un programa que tracti de representar els valors i els interessos de l'autonomia social enfront, *alhora*, de l'Estat modern i de l'economia capitalista, sense caure en un nou tradicionalisme" (1999: 30).

Aquest plantejament es distancia de la concepció més habitual de societat civil, que inclou tota l'activitat econòmica indiscriminadament. Se'ns planteja el problema de com considerar "el mercat". Descarto que el mercat sigui un tret inherent a la societat civil o inseparable d'ella, com sosté V. Pérez Díaz. De fet, com diu McGrew (1992: 70), hi ha actors de la societat civil que juguen en el mercat i altres (associacions, moviments socials, partits) que no ho fan. De fet, les interaccions essencials per a la vida de la societat civil no es produeixen en el mercat: la vida associativa, cultural, recreativa, religiosa, el debat polític, la pressió dels moviments socials sobre les autoritats, etc. (Una vaga econòmica, per exemple, no és una relació de mercat, sinó una interacció que intenta modificar una relació de mercat: el nivell salarial o preu de mercat de la força de treball.) Si el que vol dir V. Pérez Díaz és que no hi pot haver societat civil sense "economia de mercat", més val que ho digui clarament. Però això no és cert. Si no hi ha hagut societat civil en economies de planificació central com la soviètica, és per altres raons, com ho prova el fet que tampoc hi ha societat civil a la Xina, malgrat l'expansió irrefrenable del mercat.

Finalment, és interessant considerar l'aportació de Thomas Janoski (1998), que distingeix quatre esferes. Apart de l'esfera *estatal*, contempla la *privada*, la *mercantil* y la *pública*.

La privada és la vida familiar, les xarxes de coneguts i amics, la propietat personal, els afectes. Es basa en el dret a la privacitat, que pot ser envaït per l'Estat (que pot retirar, per exemple, la tutela dels pares sobre els fills) o l'esfera pública (els moviments socials poden interferir en el dret a l'avortament).

La mercantil es compon d'organitzacions privades i algunes públiques (empreses) que proporcionen béns i serveis. També comprèn els sindicats, les patronals, els gremis, amb els matisos que s'expliquen més avall.

La pública comprèn les associacions voluntàries (partits, grups d'interès, associacions benefactores, moviments socials), i també mitjans de comunicació, centres educatius i sanitaris.

Aquesta classificació té bastants inconvenients. Potser allò que pot ser més útil és la diferenciació entre *privat / mercantil / públic* com tres esferes distintes dintre de la societat civil. També és interessant l'ús que en fa l'autor com a eina analítica, *subratllant que les quatre esferes intersecccionen entre si* (veure diagrama a Janoski, 1998: 13), de manera que certes activitats o certs agents es poden ubicar en zones comunes a 2 o més esferes, la qual cosa dóna moltes possibilitats d'aplicació del marc conceptual. Per exemple, els partits apareixen a la intersecció entre esfera estatal i esfera pública; els sindicats i patronals a la intersecció entre esfera pública i esfera mercantil, etc.

Capítol 6 ▪ UNA TEORIA DE LA VAGA GENERAL

1. Una parte importante de la investigación titulada "Una nueva sociedad civil. Acciones colectivas de masas en la España postransicional, ca. 1985-2002" gira en torno a fenómenos de protesta social que toman la forma de huelgas de diverso tipo, sobre las que queremos determinar si forman un ciclo[1] y si, combinadas con otros fenómenos de contestación (como las movilizaciones por la OTAN y la Guerra del Golfo), configuran o no un ciclo de protesta en el sentido de Tarrow.

Uno de los casos empíricos analizados (capítulo 8) tiene que ver con los antecedentes inmediatos del ciclo mencionado y nos retrotrae al período inicial de la transición política española, y de manera muy señalada al año crucial de 1976. Se convocan y se llevan a cabo entonces numerosas huelgas –la mayoría, "transicionales", es decir, resultado de un contexto histórico y una lógica de acció colectiva muy peculiares y circunscritos- pero también muchos otros actos de protesta. La intención principal de esta parte del estudio, el capítulo 8, es identificar las huelgas generales del período, y como mínimo de 1976, pero también la tipología de formas de protesta empleadas y, en especial, el *modelo de conflicto* social y político característico de la transición española. Este episodio se vincula con el resto de la investigación precisamente en este punto: como un antecedente, que sigue una lógica diferente y peculiar –"transicional": con un eje movilizador centrado en la dinámica de la transición, 1976-1982- sin el cual, sin embargo, se hace más difícil de comprender el ciclo posterior de huelgas generales de 1985-2002.

2. Se puede inducir de (1) la idea de que para organizar el análisis de los datos recogidos en relación con las huelgas postransicionales y con el modelo de conflicto de la transición se hace imprescindible clarificar, y operacionalizar, la noción de huelga, así como establecer una tipología de sus casos principales para orientar los diversos estudios parciales vinculados a esta investigación. Como es habitual, esta operación conceptual se dirige a facilitar el agrupamiento coherente de los datos y, posteriormente, su análisis. Y esto por la sencilla razón de que cada variante particular del fenómeno "huelga" exhibe una combinación de lógicas dominante que da las claves al investigador, si consigue desentrañarlas con propiedad, para orientar el análisis y, finalmente, comprender el sentido de la maraña de datos empíricos disponibles. A continuación se exponen los principales contenidos de la noción principal y de las derivadas para facilitar su uso, como instrumentos operacionales, en los diversos aspectos de la investigación; y también para conectar esta conceptualización con los modelos teóricos más generales que alimentan la indagación.

Parece conveniente cerrar esta pequeña introducción a lo que sigue señalando que los casos empíricos sobre los que se indaga en la investigación sobre las huelgas no tienen por qué corresponderse con uno solo de los tipos que, finalmente, podamos identificar y conceptualizar a continuación. Con frecuencia, y para esto se identifican *tipos*, éstos aíslan situaciones generales en sus trazos más característicos, de manera que es excepcional que un caso empírico coincida exactamente con uno de ellos. Lo más habitual es que un caso empírico de huelga presente una lógica dominante que consista en combinaciones diversas de más de un tipo (y que, por tanto, exhiba más de una lógica dominante), una cuestión que sólo el examen de cada caso puede evidenciar. Pero este examen no es posible sin la definición de unos tipos polares, que es de lo que se trata a continuación.

[1] Es Reynaud (1982:25) quien menciona esta noción de "ciclo de huelgas".

3. Lo primero que cabe señalar, como es habitual en el análisis de un fenómeno empírico, es la complejidad de unos episodios visibles que, intuitivamente, el observador o la observadora cree captar con sencillez y muy directamente. El estudio empírico muy deprisa convence a esos observadores de que el fenómeno presenta variantes internas, complejidades particulares, a veces muy numerosas, lógicas de funcionamiento a veces bien contrapuestas. Si ese observador u observadora, después de esta percepción, no es capaz de identificar esas lógicas y establecer categorías y modelos de estudio centrados en aquella combinación que domina en cada caso empírico, la comprensión de conjunto del fenómeno se hace inaccesible.
En el caso del fenómeno "huelga" ocurre algo parecido. Su complejidad está bien establecida desde hace mucho. Recordemos, por ejemplo, el testimonio de algunos de sus estudiosos más cualificados. He aquí el testimonio de Richard Hyman (1976:19), referido a otro estudio emblemático (Gouldner:1965):

"Alvin Gouldner, en su bien conocido estudio de una huelga 'wildcat' ('salvaje') en Norteamérica, efectuó un comentario que se cita con frecuencia: 'una "huelga" es un fenómeno social de enorme complejidad que, considerada en su totalidad, nunca es susceptible de una descripción completa, y no digamos ya de una explicación completa' (1965:65). Un autor británico reciente ha añadido que 'uno no puede hablar con sensibilidad de una huelga como si fuera una categoría única de la acción social. Hay variedades de huelga y, sin duda, idénticas condiciones sociales que hacen surgir ciertos tipos de huelga pueden también conducir a la disminución del peso de otras clases de huelga' (Eldridge, 1968:3)".

La inevitable conclusión del argumento precedente es que, sobre la base de argumentos analíticos necesarios para la investigación empírica, se hace imprescindible establecer una tipología esencial de categorías internas del fenómeno "huelga". Este es el propósito de este capítulo, a continuación.

4. Los *tipos* que intentaremos establecer sobre el fenómeno aparecen, con nitidez en ciertos casos, de manera difusa en otros, a lo largo principalmente de los siglos XIX y XX. En parte, pues, son tipos *históricos*, no sólo conceptuales, en el sentido de que obedecen también a lógicas sistémicas relacionadas con las cambiantes formas de organización social (por ejemplo, el capitalismo industrial temprano, el capitalismo avanzado de la "edad de oro", el capitalismo postindustrial etc.) y los conexos modelos de conflicto social que aproximadamente se corresponden con ellos. Tilly (1978: cap. 5 y p. 159), introductor por cierto de la noción de "registro" para sugerir la lógica sistémica a la que se acaba de aludir, corrobora esta proposición:

> "Over the last century or so, the most visible alteration of the working-class repertoire of collective action in western countries has been the rise of the strike... [However] the idea must have been invented independently many times; the disparate words for the strike which emerged in various European languages sugest multiple origins: sciopero, turnout, Streik, grève, zabastovka, huelga [también 'vaga']. Nevertheless, strikes were rare events at the beginning of the nineteenth century. By 1900, they were routine facts of working-class life. They were generally illegal, and frequently prosecuted, in 1800. A century later, they were generally legal, and rarely prosecuted. What is more, in most western countries the intensity of strike activity continued to rise past the middle of the twentieth century. In the process, strikes routinized: settled down *to a few standard formats*". (Enfasis añadido.)

Ciertos historiadores sociales, por otro lado, a nuestro entender erróneamente, usan tipos históricos de "huelga" pero consideran posible la extensión del término y la aparición del fenómeno a toda la historia conocida. Por ejemplo, Georges Lefranc (1972:5-7):

"Hubo huelgas en la antigüedad; las hubo en Francia durante la Edad Media. No existen noticias de que se aplicase el término de huelga a estas últimas. En el Norte, durante el siglo XIII, se decía *taquehan* [Francia, siglo XIII; ver Lefranc p. 14] o *coquehan*. En la región de Lyon, algo más tarde, se habla más bien de *tric*. Otros y distintos términos se emplean en otras épocas y en otros lugares: *cabale*, *harelle* [en 1311; ver p. 14], *monopole*. Ninguno de estos términos se impuso finalmente. Fue una palabra nueva, la palabra *grève*, la que se impuso. Las seis primeras ediciones del Diccionario de la Academia Francesa no la mencionan en este sentido. Aparece por primera vez en 1877, después, se dice, del resonante éxito de un 'poema' de François Coppée, *La grève des forgerons*, absolutamente olvidado en la actualidad. Se admite, entonces, que el término que hasta ahí había designado el paro forzoso del obrero al que le faltaba trabajo y que tenía deseos de encontrarlo, se aplique al paro voluntario del obrero que podría trabajar pero rechaza las condiciones que se le imponen.
'Ir a la huelga –dice el Littré- desde 1863 (consiste en) permanecer en la plaza de Grève, en espera de trabajo, según la costumbre de muchos gremios profesionales parisinos; por extensión (consiste en) la coalición de obreros que se niegan a trabajar mientras no se les otorguen ciertas condiciones que exigen'. Antes que Littré, Proudhon empleó el término en 1845 en el *Système des contradictions économiques* ... Parece ser que hacia 1805 el término *grève* comenzó a designar el cese voluntario y colectivo del trabajo, decidido por los asalariados para obtener mejoras materiales o morales".

(No convence a Lefranc la etimología tradicionalmente invocada para "grève". La huelga es ilícita en Francia hasta 1864. Significado alternativo, actualmente perdido, de la palabra. Siglo XIII, bajo la forma de "griès", que significa perjuicio, "se encuentra empleado en este sentido en el *Libro de los Oficios* de Etienne Boileau a propósito de conflictos laborales, aunque en un sentido diferente". Hipótesis: hacer "griès" favorecería al obrero y perjudicaría al patrono "al abandonar de improviso un trabajo aceptado, ya empezado y en curso de realización, con el riesgo de comprometer la materia prima y la ejecución correcta del trabajo".
"Hacia 1887, la palabra grève se entiende aún como lugar donde se busca contrata: las Bolsas de Trabajo que aparecen entonces se consideran como un medio de suprimir 'les places de grèves'"
Anexo 1, 1972, p. 225.)

La idea de Lefranc (1972:13) es esta: "'No se puede trabajar con el estómago vacío' (Los huelguistas de Tebas al Faraón, en el año 2100 aC). Hacia el año 2100 aC, la población que estaba al servicio de un templo en la necrópolis de Tebas se negó a trabajar... En estos textos milenarios ya está todo en germen". Advierte también (1972:15), entre otros episodios, de una huelga en Burdeos en 1511, "con visos ludistas". Es clara una conexión genérica de estos episodios con la noción moderna de huelga; sin embargo, la de Lefranc es una visión naturalista de los fenómenos históricos desacreditada en el ámbito la sociología industrial practicada en la época contemporánea.

5. Antes de entrar en la definición de unos tipos, una *definición genérica de huelga*. Hay muchos intentos, ninguna definición universalmente aceptada, pero muchas coincidencias generales sobre sus características distintivas elementales:

Huelga: "todo cese concertado de actividad que se proponga obtener una mejora de las condiciones según las cuales se ejerce esta actividad o impedir un empeoramiento de estas condiciones" (Lefranc, 1972:5). En "1805 el término *grève* comenzó a designar el cese voluntario y colectivo del trabajo, decidido por los asalariados para obtener mejoras materiales o morales" (Lefranc 1972:6-7).

Huelga: "Un cese concertado del trabajo por parte de los asalariados en vistas a obtener bien una mejora en su situación material, bien la reparación de un daño que ellos consideran como dirigido contra su dignidad". (Lefranc 1972, citando a Arthur Fontaine, presidente del Consejo de la Organización Internacional del Trabajo, en *Les grèves et la conciliation*, Colin, París, 1897, p. 1.)

Para Colin Crouch (1982 :75-76), uno de los grandes especialistas dentro de la sociología industrial contemporánea:

Strike = withdrawal of labour
= threat, even just the possibility of a threat, to withdraw labour
= power collectively (as against individually) to leave employment.

Jean-Daniel Reynaud (1982:12): "La huelga es una interrupción concertada del trabajo".

Salvador Aguilar (entrada de la Enciclopedia Larousse, Barcelona 1992):

Huelga: "Estado de desacuerdo persistente entre intereses y grupos en el seno de la industria que desemboca en una obstrucción intencionada del proceso productivo por parte de la fuerza de trabajo."

6. Los tipos que se proponen a continuación parten de una convención:
   a) han existido formas de obstrucción intencionada del proceso productivo en numerosas épocas históricas y sociedades hasta el punto que puede afirmarse que se trata de un fenómeno prácticamente universal;
   b) pero el fenómeno que conocemos como "huelga" es privativo de la relación empresario-trabajador asalariado y característico de la era del industrialismo (incluyendo, aunque con especificidades claras pero relativamente secundarias en un nivel general, el postindustrialismo);
   c) por lo que los tipos históricos abarcan únicamente, a grandes trazos, los dos últimos siglos. La huelga es un fenómeno inequívocamente moderno.

7. TIPOLOGIA DE LA HUELGA

I- Huelga industrial
1 Huelga industrial local

2 Huelga industrial ampliada (o "sindical", o "macrohuelga sindical", o "paro general") (por ejemplo, la huelga general española del 20J de 2002)

II- Huelga general

3 Huelga general política (de ámbito nacional o supranacional)
- 31 Insurreccional (Venezuela 2002-2003)
- 32 No insurreccional
  - 321 De base sindical (por su convocatoria-organización-desarrollo) (por ejemplo, la española de 1985)
  - 322 De política competitiva (o partidaria) (España 20J de 2002)
  - 323 Como acción colectiva de masas (España 1988, Francia 1995, Italia 2002)
- 33 Transicional (España 1976, 1977, 1978)

4 Huelga general política (de ámbito inferior al nacional o supranacional)
- 41 Insurreccional
- 42 No insurreccional
- 43 Transicional (Vitoria 1976)

Esta tipología combina dos variables principales que dan lugar a cuatro situaciones posibles. Las dos variables son (a) el *ámbito de agregación* geográfica que representa una huelga (que puede ser nacional y supranacional, por un lado; o, por otro, inferior al nivel nacional); y (b) la *naturaleza de las demandas* (que pueden ser fundamentalmente laborales o industriales, por un lado, y fundamentalmente políticas por otro). Las cuatro situaciones analíticas son las siguientes:

FIGURA 6.1

Variable 1: ámbito de agregación territorial

Ámbito nacional y >	**Ámbito < nacional**	
2 Industrial ampliada (macrohuelga sindical)	1 Industrial local	**Variable 2: Naturaleza de las demandas Fundamentalmente: <= laborales**
3 Huelga general política 31 Huelga general insurreccional 32 Huelga general no insurreccional 321 De base sindical (se vincula 322 De política competitiva 323 Como acción colectiva de m 33 Transicional	4 Huelga general p 41 Insurrecciona 42 No insurrecci 43 Transicional	**<= políticas**

Los objetos de la presente investigación, el ciclo de huelgas generales ya mencionado, se concentran en el tipo 3 (casilla inferior izquierda). La línea divisoria general (los dos grandes tipos, a la derecha del cuadro) corresponde a la distinción entre paros "industriales" (que siguen fundamentalmente una lógica relacionada con las relaciones laborales) y paros "políticos" (que siguen fundamentalmente una lógica relacionada con las relaciones políticas).

Por otro lado, en línea con el manejo de tipologías sociológicas expuesto en casos pervios, esta tipología simplemente nos permite imaginar unas situaciones polares, pero abstractas e ideales. Los casos prácticos, mayoritariamente, serán una combinación de los tipos. Pero la conceptualización implícita, y que se desarrolla en los siguientes epígrafes, nos permite identificar para los casos empíricos tratados cuál es el tipo o tipos dominantes y, en con secuencia, encarar de manera apropiada la caracterización teórica del fenómeno: la *lógica* de acción colectiva inherente al mismo. Examinamos con mayor profundidad, a continuación, los casos principales desde el punto de vista de la presente investigación.

8. TIPO 1. HUELGA INDUSTRIAL LOCAL

Descripción:

Es la forma más habitual del fenómeno en las sociedades industriales (aunque tendría que añadirse "industriales poliárquicas", puesto que, por poner un ejemplo, en las sociedades de modelo soviético la lógica de la huelga industrial local es muy diferente a los argumentos que se examinan a continuación para una poliarquía, al carecer el sistema de un aparato político relativamente liberalizado y con garantías que disminuyen los costes de la acción colectiva; de todas maneras, esta cuestión no nos interesa aquí).

En sociedades industriales poliárquicas la huelga industrial local forma parte privilegiada del repertorio de la protesta laboral[2]. En estas situaciones, los conflictos centrales se producen entre la fuerza de trabajo, o sectores de ésta, y la dirección de las empresas. El origen frecuente de estos conflictos se encuentra en desacuerdos profundos entre las partes sobre la fijación de las condiciones de trabajo: salario, jornada laboral, ritmos y condiciones del entorno físico, las más importantes. Las formas típicas de obstrucción del proceso productivo son las siguientes: el "lock-out" o cierre patronal por el lado de los empresarios; y en el caso de la fuerza de trabajo, la huelga industrial, las huelgas de celo, la negativa a realizar determinados tipos de trabajo, diversos tipos de boycott, el sabotaje industrial o la rotura de máquinas. El absentismo se interpreta comúnmente como otra forma de obstrucción del proceso de trabajo, pero también -y sobre todo- como un efecto alienante de éste sobre el trabajador (ambas observaciones son igualmente aplicables a otras formas de inestabilidad laboral como la rotación de la mano de obra o la accidentalidad).

Los conflictos pueden darse también entre grupos de trabajadores, o entre grupos de empresarios, pero siguen entonces una lógica distinta: aunque el proceso de trabajo puede quedar obstruido, en términos generales esto es un efecto, un resultado no intencionado, del conflicto entre los grupos y, en cualquier caso, su efecto relativo global sobre el volumen de conflicto es negligible. Se hablará entonces de conflicto, pero no de conflicto industrial, concepto reservado para aquellas actividades disruptivas que causan interrupciones sustantivas e intencionadas en el proceso de trabajo de una empresa o de una economía nacional. Ciertas escuelas sociológicas subrayan que, además de esta concepción específica del conflicto en una empresa o sistema económico (medible por el grado de obstrucción intencionada), que es la que se utiliza aquí, el conflicto industrial debe entenderse también como la menos tangible pugna permanente entre grupos de actores -la fuerza de trabajo y los empresarios- que persiguen objetivos mutuamente incompatibles (del tipo de juego de suma cero) en el seno de la industria. Se hablará en este caso de "antagonismo estructurado" (P.K. Edwards) o conflicto industrial en un sentido general (por ejemplo, la restricción intencionada del esfuerzo o del output), y en el caso anterior de conflicto industrial en un sentido específico o restringido.

La naturaleza de los mecanismos de obstrucción de que disponen ambas partes es bien distinta, en correlación con la posición asimétrica que ocupan en la industria. En el caso de los

[2] En lo que sigue, reproduzco con pocas alteraciones mi artículo en la Enciclopedia Larousse, 1992, bajo el rótulo de "conflicto industrial".

empresarios, el cierre patronal puede interpretarse como una medida de disuasión destinada a subrayar el grado de determinación de la dirección de la empresa ante un conflicto inminente con la fuerza de trabajo, o como una medida de presión ante la autoridad pública para obtener alguna ventaja o modificar alguna ley. Pero en ambos casos, el empresario es el primer perjudicado por su propia acción ya que, por definición, su objetivo consiste en mantener a pleno rendimiento el proceso de producción cuando es económicamente rentable, una actividad de la que es el máximo beneficiario. En el caso de la fuerza de trabajo, los mecanismos de obstrucción son en lo fundamental de carácter defensivo. La razón de que el más universal de ellos sea la huelga reside en que las otras acciones, o bien poseen efectos de obstrucción muy inferiores, o bien no están al alcance de los trabajadores, o bien sus costes son intolerables para el sujeto. Como recuerda Reynaud (1982:10-12):

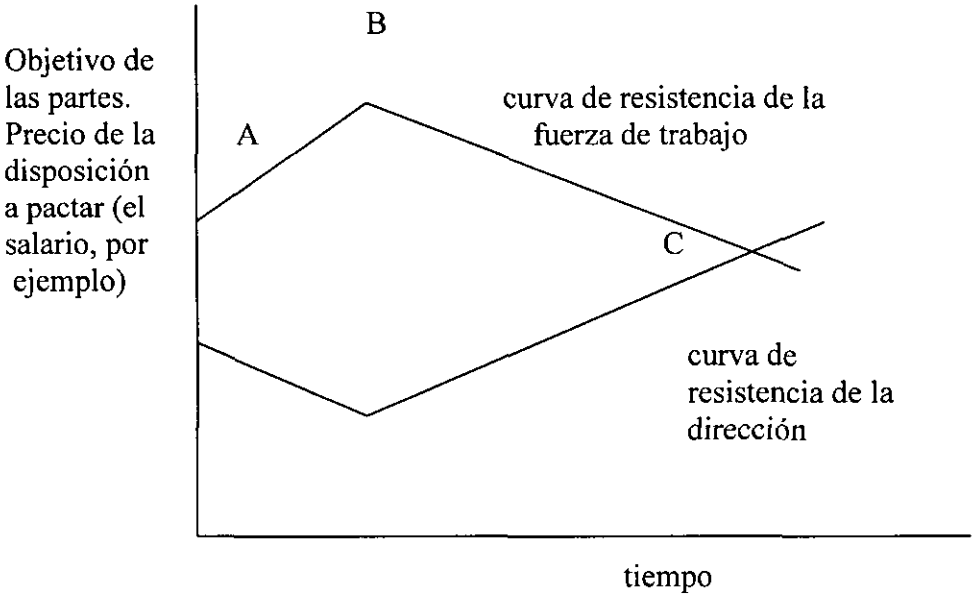
> « Mais la grève reste bien l'arme la plus importante (et la plupart des autres s'abritent derrière elle : la délégation est tolérée comme une grève partielle et brève). Bien sûr parce qu'elle porte sur l'essentiel du contrat du travail : elle suspend la fourniture du travail et la subordination du salarié. Elle attaque l'employeur dans l'object même de son entreprise : la production ... Pour l'essentiel, par conflits du travail, on entend donc les grèves ».

La sociología estudia los conflictos en la industria, desde esta perspectiva, como relaciones de poder que -con toda su complejidad- responden a la fórmula simple de S. Lukes (1985:22): "A puede ejercer poder sobre B consiguiendo que éste haga lo que no quiere hacer, pero también ejerce poder sobre él influyendo en sus necesidades genuinas, modelándolas o determinándolas".

El conflicto industrial se manifiesta en mecanismos disruptivos que deben con frecuencia entenderse como medidas de presión en un contexto de enfrentamiento estratégico. Un actor, generalmente la dirección de la empresa, efectúa un movimiento que perjudica los intereses de la otra parte (la fuerza de trabajo); ésta reacciona con otro movimiento (una amenaza a los intereses de la dirección, por ejemplo); y así sucesivamente hasta que se alcanzan las acciones disruptivas. En algún punto del proceso, las dos partes se sientan a negociar y alcanzan algún tipo de acuerdo, con lo que el proceso productivo vuelve a la normalidad.

El análisis sociológico de esta situación dinámica debe discernir, en primer lugar, el tipo de contexto estratégico en presencia. Para que exista alguna clase de negociación real, ambas partes tienen que disponer de cierta capacidad para perjudicar los intereses de la otra; en ausencia de esta condición, la negociación entre las partes es sustituida por la imposición unilateral del empresario. En segundo lugar, la primera de las dos situaciones -un contexto estratégico de *relación* de poder, a diferencia de una simple imposición- puede estudiarse con provecho como un juego de suma cero donde ambas partes operan con curvas de resistencia (C. Crouch, 1982:79):

FIGURA 6.2

El transcurso del tiempo durante un conflicto industrial (un desacuerdo sobre incrementos salariales, por ejemplo), es una variable crucial del juego de estrategias de las partes. En el punto A, las partes fijan su objetivo de salida; en el momento B, típicamente, las dos partes exageran su reivindicación para intimidar al adversario (en este punto, si la empresa queda convencida de la capacidad de los trabajadores para prolongar la huelga tenderá a inclinarse por las concesiones ante el aumento del coste del futuro pacto, y a la inversa); con el paso del tiempo las posiciones se van debilitando de forma simétrica al consumo de recursos (dinero, disciplina de grupo, imagen pública, etc.) hasta que se converge en un punto C donde coinciden los precios de la disposición a pactar de ambas partes y se alcanza un acuerdo. Esta descripción de la "filosofía" y lógica general de la huelga industrial se ajusta sobre todo al modelo dominante durante los "años dorados" del capitalismo del bienestar (aproximadamente, los países de la OCDE entre 1950 y 1975). La noción sigue vigente bajo el "capitalismo flexible" (o "corrosivo", véase Sennett 2000), pero sólo para las "fortalezas" del trabajo industrial organizado: las grandes empresas industriales que cuentan con la presencia de sindicatos bien implantados. Para todos los otros tipos de relaciones laborales del capitalismo "flexible", la situación es diferente, más compleja y del tipo donde, desde luego, predomina la imposición unilateral por parte de la dirección más que una negociación real entre actores colectivos y, en consecuencia, lo que Edwards y Scullion llaman "conflicto implícito".

En efecto, las formas de conflicto industrial son muy variadas y su clasificación (Edwards-Scullion) se ha dividido en cuatro categorías: conflicto abierto (cuando los participantes reconocen esa situación y se lleva a cabo una acción colectiva); no dirigido (cuando se produce una acción pero su origen se halla al margen de la relación laboral o salarial); implícito (cuando no hay acción porque se ha producido una imposición unilateral o una supresión de los mecanismos de expresar la protesta); institucionalizado (cuando el conflicto recibe algún reconocimiento institucional mediante un acuerdo formal, una norma sancionada por la costumbre o, incluso, mediante una práctica tradicionalmente aceptada pero que no ha alcanzado el estatus de norma).

Como se ha dicho, la huelga aparece como un instrumento defensivo de la clase trabajadora, pero con el transcurso del tiempo su sentido como repertorio de acción se transforma. Lo describe Tilly (1978:160-161):

"[E]mployers pushed toward greater and greater preplanning and surveillance of the entire process [of production]. That included pushing toward time-effort compensation. In general, workers resisted the entire process when they could ... [T]heir resistance sometimes took the form of demands for radical reorganization of work and social life: the word 'socialism' itself originally represented the vision of a *social* order in which producers would control their own fates. The strike grew up as one of the primary means by which artisans threatened with proletarianization and semiproletarians threatened with complete loss of control over the disposition of their labor fought back.
If my analysis is correct, the strike entered the collective-action repertoires of European workers as a reactive means, but later became a primary means of collective proaction. In the process, the strike routinized".

Tilly explica cómo durante el siglo XIX la huelga se fue legalizando en los diferentes países europeos (Gran Bretaña, 1824; Sajonia, 1861; Francia, 1864; Bélgica, 1866; Prusia, 1869; Austria, 1870). Este hecho, más la aparición de las series estadísticas con carácter regular, más el crecimiento de las burocracias profesionales "devoted to monitoring, regulating, reporting and, on occasion, settling strikes" acaba por rutinizar este repertorio de la acción colectiva:

"They, the courts, police, and other public officials were fixing the precise place of the strike in the day's repertoire of collective action. To be sure, the rules remained uncertain in important regards, the rules changed as the balance of power changed, and most of the rule making occurred as a by-product of bitter struggle. That is the way repertoires of collective action usually change".

Puede decirse que, como regla general, cuanto más institucionalizado un sistema de relaciones laborales tanto más rápidamente se cierran las diferencias y se alcanza el punto de acuerdo C DE LA Figura 6.2. La sociología muestra cómo las sociedades industriales avanzadas han encontrado en el conflicto industrial y en esta experiencia un punto de partida para alcanzar el modelo de consenso social y político que, en términos generales, se observa en tales sociedades y que ciertos autores (Geiger, Dahrendorf) han denominado "institucionalización del conflicto". En las sociedades de capitalismo avanzado actuales, en efecto, existe una base escasa para la eclosión de los conflictos espasmódicos que caracterizaron a la sociedad capitalista tradicional (revoluciones y contrarrevoluciones, entre otros) y el conflicto, por el contrario, se rutiniza mediante una compleja red de normas e instituciones que actúan en cuatro direcciones:

a) Los conflictos son patrimonio cada vez más, no de individuos y grupos espontáneos sino de actores sociales formales y organizados.

b) Entre los actores tiende a producirse un consenso sobre las cuestiones estratégicas y una lucha permanente por alcanzar pequeños avances en las no estratégicas.

c) Los conflictos son invariablemente "confinados": dado el consenso estratégico entre los actores sociales, las luchas quedan circunscritas al sector directamente afectado y en ningún caso se convierten en conflictos políticos y generalizados (al menos en el sentido tradicional de confluir en el desencadenamiento de huelgas generales políticas; como se argumenta más abajo

en relación con el repertorio de la protesta occidental, la huelga general parece que *vuelve*, pero con un formato bien diferente del tradicional).

d) Los conflictos se rutinizan por medio de instrumentos organizacionales y de procedimiento.

El contexto privilegiado de esta nueva forma de conflicto "post-industrial" se encuentra en las relaciones laborales y, específicamente, en el conflicto industrial, siendo la negociación colectiva y la concertación social elementos paradigmáticos de esta "institucionalización del conflicto". Un fenómeno que, en ningún caso, creemos, implica la completa tecnificación y despolitización del conflicto industrial. Este, siempre, conserva en una sociedad capitalista un componente subyacente de tensión estructural e intrasistémica, como subraya Tilly (1978:159-169; segundo énfasis, añadido) y han recordado numerosos estudiosos (Peter Lange, entre otros):

"[P]roletarianization created the strike... The word 'proletarian' has, alas, recently lost some of the precision Marx gave it in *Das Kapital*. In Marx's analysis the central elements were separation from the means of production + wage labor". [The] pace of proletarianization increased greatly during the nineteenth century. My own minimum guess is that in Europe as a whole from 1800 to 1900, while the total population rose from about 190 million to 500 million, the proletarian population increased from about 90 million to 300 million. If that is true, the very kinds of workers who were the prime candidates for strike activity were multiplying. Furthermore, many strikes were *about* proletarianization. *Whether the immediate issue was wages, hours, or working conditions, the underlying struggle commonly turned about the employer's effort to exercise greater and greater control over the disposition of the means of production, and therefore over the worker's own use of his labor*".

Episodios emblemáticos de esta variante de huelga: los conflictos en la FIAT italiana de los últimos meses de 2002.

9. TIPO 3. HUELGA GENERAL POLITICA (HGP)

Descripción:

Es una interrupción intencionada y a gran escala, no ya del proceso económico de una sociedad o algunas zonas de la misma (de sector de producción, como la llevada a cabo durante cinco meses por el oficio de fundidores del cobre, en Francia, en 1855, o la convocada para el 20 de febrero de 2003 en el campo andaluz y extremeño en España; de zona geográfica, como los paros del Baix Llobregat bajo el franquismo o la huelga general en Manresa de 1946, Fishman, 1990:95), sino además y sobre todo de su proceso político. La intención es provocar un impacto duradero en la estructura institucional de la política de un país (Venezuela, abril de 2002, hasta hoy) dentro de un *continuum* que puede ir desde la presión para reformar políticas públicas o inducir nuevas políticas (Francia 1995) y el avance de medidas democratizadoras (por ejemplo, la huelga general política de 1902 en Suecia, donde 120.000 obreros se movilizan en pro del sufragio universal, Lefranc 1972:51, n. 14) hasta el colapso del sistema de gobierno y su eventual sustitución (Venezuela, 2002-2003) o, incluso, servir como fuente impulsora de un proceso revolucionario o contrarrevolucionario. La lógica que preside el despliegue de este tipo de huelga, la HGP, se identifica a lo largo de un eje que forman las instituciones políticas establecidas y los actores y fuerzas sociales y políticas emergentes que lo cuestionan y pretenden alguna modificación importante de esa estructura institucional o su reemplazo completo. ¿Por qué se la denomina "huelga" y no se le aplica otra denominación

que subraye esa naturaleza política de su núcleo? Porque su epicentro es la clase trabajadora y el proceso de trabajo y porque una de las armas decisivas para desestabilizar la estructura de las instituciones políticas de un país consiste en paralizar de manera sostenida el proceso productivo de ámbito nacional (con la consiguiente multiplicación y difusión del malestar debido a la incrementada carestía de vida) y, en paralelo, como decimos, movilizar a sectores estratégicos de la clase trabajadora en apoyo de los objetivos políticos mencionados. Las numerosas formas de boycott económico que integran el arsenal de estos procesos de presión sobre la estructura institucional deben entenderse como instrumentales para contribuir a alcanzar los objetivos políticos por mucho que, en no pocas ocasiones, constituyan los acontecimientos más visibles y llamativos de situaciones de crisis en el seno de las cuales surgen las HGPs. Estas huelgas tradicionalmente han sido insurreccionales, al menos durante el período de despliegue del sistema industrial; es decir, focalizadas en el objetivo de provocar un levantamiento para contribuir a derrocar al capitalismo o a provocar un cambio político radical, o ambas cosas, al desencadenar precisamente una insurrección.
Parece que se puede identificar un primer gran punto de inflexión (seguirán otros) en la naturaleza de las HGs, señalado por (Lefranc 1972, 69-70):

"Entre las grandes huelgas anteriores a 1914 y las grandes huelgas posteriores a 1918 podemos apreciar muchas diferencias. Antes de 1914, cuando el Estado no se veía directamente implicado como patrono o como garantía del orden, podía simular que era liberal y desentenderse de los problemas. Durante la guerra se vió obligado en todos los países beligerantes (por razones de defensa nacional) e incluso de los países neutrales (en razón de las dificultades de avituallamiento) a controlar cada vez más de cerca todos los sectores vitales de la economía (producción, transportes, consumo). Tanto si lo deseaban sus dirigentes como si no, son considerados responsables de la economía. Lejos de debilitarse, la autoridad del Estado se ve reforzada. Pero su autoridad se ve discutida en ocasiones; *toda huelga de una cierta envergadura adquiere un matiz político*. La Revolución rusa de 1917, por otra parte, reanimó las esperanzas de transformación social que el desencadenamiento de la guerra en agosto de 1914 había arruinado."

Otro punto de inflexión se sitúa en 1945 (Lefranc 1972, pp. 96-97):

"Desde las huelgas acaecidas entre las dos guerras mundiales (1919-1939) a las que se han seguido desde el cese de las hostilidades de 1945 (veinte años por una parte, veinticinco por otra), existe una continuidad manifiesta. Las huelgas de antaño se prolongan en las actuales, e incluso éstas son a veces más violentas. A las grandes huelgas corporativas que se anunciaban antes de 1914, pero que no se afirmaron hasta después de 1919, corresponden huelgas recientes como las que, en 1948 y en 1963, levantaron a los mineros franceses. A las huelgas generales o generalizadas de 1936 suceden las huelgas de 1947, de 1953 y sobre todo de 1968. Pero a la acción de masas que caracteriza a estos movimientos y les presta un carácter revolucionario (huelga-avalancha se les llama a menudo) se superponen formas menos espectaculares y más constantes que se asemejan algo a la guerrilla. Los movimientos posteriores a 1919 se habían caracterizado por la estrategia de ofensivas de rotura [NT: "offensives de perceé: expresión que se refiere, en el argot militar, a ataques masivos con los que se pretendía debilitar las defensas del enemigo en un punto determinado, hasta hacerle romper su frente"] y por las oleadas de asalto de la guerra de 1914-1918; las huelgas larvadas –limitadas a unas horas de protesta o a otras manifestaciones menores (a las que a menudo los juristas niegan el carácter y los derechos de la huelga)- se asemejan a lo practicado por la guerrilla y por el maquis. La comparación es sugerida por los escritos de un militante que ocupó durante mucho tiempo un puesto clave en los servicios de la CGT, André Barjonet, cuando escribe, refiriéndose a 1947:

'Jacques Duclos condenaba toda tentativa de huelga general masiva. Veía en las huelgas turnantes una táctica flexible, comparable a la de los partisanos durante la Resistencia'".

Shorter y Tilly (1985:500-501) advierten con acierto de las dificultades estadísticas para tratar las huelgas de gran dimensión. Para el caso francés, distinguen entre "paros políticos masivos", "huelgas de grandes dimensiones" y extendidas ("concert général") y "gigantescas huelgas generales". Pronto se advierte por tanto la cautela con que deben diferenciarse los tipos internos de la HGP; especialmente, cuando el observador se adscribe a una visión del fenómeno que concede relieve decisivo, aunque no determinante, a las condiciones de la estructura social general de una sociedad. El carácter determinante procede de la conjunción entre esas condiciones y la coyuntura histórica y acciones de los actores presentes en esa sociedad. Este es el punto de vista dominante en esta exposición.

Episodios emblemáticos:
Uno, Gran Bretaña en 1926. Otro, en Alemania, en marzo de 1920, una HG de defensa política que tiene éxito (contra el putsch Kapp-Luttwitz; Lefranc 1972, pp. 71-76). Finalmente, el caso español de 1970-1975, relatado por Powell (2001:54): "En los primeros años de la década de los setenta se produjeron ... dos fenómenos novedosos: por un lado, se convocaron las primeras huelgas de carácter estrictamente político, sobre todo en el País Vasco (la más exitosa fue la huelga del 11 de diciembre de 1974, en solidaridad con 140 presos políticos en huelga de hambre, en la que pararon 200.000 obreros); por otro, tuvieron lugar las primeras huelgas generales de ámbito local o provincial, como las de Granada, Vizcaya, Vigo, El Ferrol, Pamplona y el Baix Llobregat (en 1969, la provincia más conflictiva fue Guipúzcoa; en 1971-1974 sería Barcelona)".

10. **TIPO 31. HUELGA GENERAL INSURRECCIONAL (HGI)**

Descripción:
La HGI es la expresión característica de las convulsas relaciones entre actores y fuerzas sociales y políticas en la sociedad industrial (bien explicadas en los textos del radicalismo político vinculado al movimiento obrero –véanse al respecto obras clásicas como las de Marx, Sweezy etc.- pero también en las de observadores sagaces de orientación conservadora, como es el caso de Daniell Bell y Ralf Dahrendorf, que hemos citado en un capítulo previo). El objetivo principal de la movilización es derrocar gobiernos y sustituirlos por una nueva estructura institucional y, sobre todo y derivado de ello, una nueva estructura normativa, una nueva sociedad. Por tanto, en las condiciones históricas del industrialismo, la HGP es con frecuencia HGI: conduce a una insurrección, al menos idealmente. Su época dorada ha sido el primer capitalismo industrial, donde: a) las condiciones de vida y de trabajo de las clases populares eran severas y extremas; b) la institucionalización del conflicto al que se ha aludido era o muy precaria o inexistente; y c) la cultura política de la izquierda institucional estaba centralmente orientada al derrocamiento del capitalismo y un horizonte de construcción de una sociedad sin clases. En estas condiciones, la huelga general, un verdadero mito político, era la huelga revolucionaria (Reynaud, 1982). Colin Crouch (1982:107,76) ha explicado muy bien, y sintéticamente, esta lógica fundamental de esta variante de huelga, así como el clima social y económico que propicia el sentido insurreccional de la HG:

"The concept of institutionalization [of conflict]was used heavily during the 1950s by sociologists and others trying to explain the considerable decline in the level and severity of industrial conflict that had ocurred since the Second World War. To understand these writers it

is important to see the industrial world through the eyes of that period. In the inter-war years virtually every important industrial society had witnessed enormous and frequently violent conflict between capital and labour. In Germany, Austria, Italy and some other countries there had been open warfare, the distinction between strikes, political struggle and civil war becoming indistinguishable, the outcome being totalitarian fascist regimes that destroyed free trade unions. In North America there had been massive and prolonged strikes, with both sides often using firearms and companies employing armed private police forces. By the 1930s the Scandinavian countries were launched on their now characteristic pattern of highly centralized, peaceful industrial relations. But that had been preceded by years of intense conflict in which industrial demands were linked with political struggles for the extension of the suffrage. In Britain, also, there had been major, politicized conflicts, most prominently the country's only General Strike, in 1926.

Against this background the peaceful state of industrial relations in most Western countries during the 1950s and early 1960s clearly called for explanation. Observers noted that in these societies industrial and political conflicts were becoming separated from each other. Management and unions had come to terms with the fact that they would continue to exist together and must therefore develop rules and costums for regulating their disagreements.(...) On the face of it, the strike is a powerful weapon; in an industrial society workers, especially manual workers, are the most immediately indispensable class. If they all stop work, the society comes to a complete halt. In recent times the French strikes of May 1968, the British coal-mining strike of winter 1973-4 and the British road-haulage and public-service strikes of winter 1978-9 have all shown that power. In the latter nineteenth century, particularly in France, considerable weight was placed on the possibility of a general strike of all workers which would bring existing society to its knees and force revolutionary social changes. But it never happened. The reason is the great weakness of labour in its relations with capital, which no ammount of organization can fully offset[3]."

Por otro lado, la génesis de esta noción insurreccional de la HG se encuentra, al parecer universalmente, en el período organizativo del movimiento obrero, y surge entrecruzada con las diverses corrientes del radicalismo político que toman cuerpo en su seno. Por ejemplo, en el caso francés, donde a partir de 1886 el obrero blanquista, pasado al anarquismo, Tortelier se convierte en propagador de la idea de huelga general. "Quizá concibió la idea de aplicar a una acción típicamente obrera los métodos blanquistas de la insurrección permanente" añade Lefranc (1972, p. 41). Informa también (p. 42) que en el Congreso de la Federación de los Sindicatos, Bouscat, en noviembre de 1888, propone: "La huelga parcial no es más que un medio de agitación y de organización. Sólo la huelga general, es decir, el cese completo de todo trabajo, y la revolución, pueden llevar a los obreros hacia su emancipación". Pero existe también una variante ideológica que pone en duda la eficacia de las revoluciones violentas e incluso de la insurrección pero concede un carácter mítico de mecanismo inexorablemente eficaz a la HG como tal. De ello informa Lefranc (1972:42-43) para el caso francés al explicar la trayectoria del periodista que evoluciona hacia el anarquismo Ferdinand Peloutier, el cual propone un texto en 1892, en el Congreso Obrero del Oeste, donde: i) muestra el fracaso de las tentativas amistosas de emancipación obrera; ii) la inutilidad de las revoluciones sangrientas e imposibilidad de la insurrección armada; pero iii) añade: "Entre los medios pacíficos y legales inconscientemente otorgados al Partido Obrero para hacer triunfar sus legítimas aspiraciones, hay uno que ha de acelerar la transformación económica y asegurar, sin posible retroacción, el éxito del Cuarto Estado. Este medio es la supresión universal y simultánea de la fuerza

[3] Crouch hace implícitamente referencia aquí a su importante teoría o tesis del poder asimétrico (véase el capítulo 1 de Crouch, 1988), que denomina "una teoría de la localización estructural que confiere ventajas inherentes" a ciertos actores en una sociedad como la nuestra (véase p. 48).

productora, es decir, la huelga general que, incluso limitada a un período de tiempo relativamente restringido, conduciría de forma infalible al partido obrero al triunfo de las reivindicaciones formuladas en su programa". El texto se considera y se prevé la presentación al Congreso Internacional a celebrar en Zurich en 1893 de un proyecto completo de huelga universal. Por otro lado, en el Congreso de la Federación Nacional de Sindicatos franceses, Aristide Briand, delegado por los metalúrgicos de Trignac y por la Bolsa del Trabajo de Saint-Nazaire, presenta un texto que es aprobado pese a "la presencia hostil de Guesde y Lafargue": "Entre los medios legales insconscientemente puestos a disposición de los trabajadores hay uno que, hábil y públicamente interpretado, debe asegurar la transformación económica, haciendo triunfar las legítimas aspiraciones del proletariado. Este medio es la suspensión universal y simultánea de la fuerza productora, en todos los oficios, es decir, la huelga universal, la cual, incluso limitada a un período restringido, conducirá infaliblemente al partido obrero al triunfo de las reivindicaciones formuladas en su programa". El Congreso aprueba el principio de la huelga universal.

Episodios emblemáticos:

1. La huelga de los mineros del Loira, 1869 (Lefranc, pp. 24-28). Los patronos tratan de mantener la jornada de 11-12 horas y las rebajas salariales. Los obreros reaccionan pidiendo un salario garantizado y jornada de 8 horas. El 11 de junio estalla la huelga y en 48 horas "se hace general en toda la cuenca del Loira". Interviene el Ejército. Proclama del Gobierno: "Una partida de sediciosos ... Se trata de una ínfima minoría que, impulsada no se sabe por qué móviles, ha esparcido el terror entre vosotros y ha llenado de alarma todos los intereses industriales del país, tan íntimamente ligados a los vuestros". Acaba el 15 de julio con 13 obreros muertos y la derrota de los obreros. "Se advierte por primera vez ... la influencia de una organización obrera –La Fraternal-" y la de los militantes combativos.
2. La huelga francesa de 1906, precedida por la difusión de la idea de la HG como el gran instrumento de emancipación. En 1904, en el Congreso de Bourges, el peluquero blanquista Dubéros propone una campaña para la jornada de 8 horas, propuesta que se adopta. La CGT trabaja dos años propagando esta idea motriz: "A partir del 1 de mayo de 1906 no trabajaremos más que ocho horas diarias". De un folleto de la Federación de Construcción: "La jornada de ocho horas no será más que una cantidad a cuenta, un aperitivo si se quiere, mientras esperamos la tajada de resistencia que se nos servirá inmediatamente después, cuando los trabajadores se decidan a abatir a los parásitos del capitalismo mediante la huelga general, que será la revolución social que ha de instaurar el régimen comunista". En vísperas del 1 de mayo de 1906 se observa una "atmósfera mesiánica", con inscripciones en los muros, como esta: "¡Sólo seis días más y llegará la emancipación!" (Lefranc, 1972:55).
3. La oleada de huelgas francesa de 1919-1920: "El gobierno, la sociedad burguesa y probablemente la mitad de los huelguistas y sus líderes consideraban la oleada de huelgas como un movimiento político revolucionario cuyo propósito no era mejorar los salarios o la jornada laboral (¡qué pobre era la excusa que Juohaux ofreció para las huelgas de 1 de mayo de 1919: la implantación inmediata de una ley que tenía una semana de antigüedad!), sino demostrar más bien que los trabajadores de base de todo el país estaban dispuestos a dedicar considerables recursos a la acción colectiva para influir en la lucha política librada en el centro del poder" (Shorter y Tilly, 1985:194-195).

4. La huelga general revolucionaria española de octubre de 1934, en protesta por la entrada de la CEDA en el Gobierno de la República. (Giralt-Balcells-Termes, 1966:112).

5. HGIs en Francia en noviembre de 1947: "El segundo momento de apogeo llegó en noviembre. El 10 de ese mes, un aumento de las tarifas de los tranvías de Marsella provocó una

serie de disturbios que culminaron en huelgas generales en varias industrias. Surgieron huelgas simultáneamente en las gigantescas plantas metalúrgicas de París, que se extendieron a los mineros del norte el 17 de noviembre. Entre el 22 y el 24 el movimiento alcanzó su máxima extensión: se produjeron huelgas generales en los sectores del metal y la construcción de París, en Marsella en todos los sectores, puertos, ferrocarriles y muchos otros lugares e industrias... El movimiento tenía claras connotaciones políticas... El 1 de diciembre la oleada se había convertido en una huelga general en algunos departamentos, especialmente en el suroeste. A continuación se ocuparon fábricas y se intentó ocupar las instalaciones de los ferrocarriles. El movimiento se había convertido en una insurrección." (Shorter y Tilly, 1985:208-210.)

6. Francia, huelga general de mayo-junio de 1968 (Lefranc 1972, pp. 151): "Las huelgas pasadas se referían todas, desde el punto de vista de su origen, a dos tipos antagónicos. Las unas se habían propagado de la base a los dirigentes ... Las otras habían sido ordenadas por las direcciones federales o confederales... En las huelgas de mayo-junio de 1968 ocurre otra cosa. El movimiento no se propaga de abajo a arriba o de arriba abajo, siguiendo líneas en ambos casos verticales. Se propaga horizontalmente, por un fenómeno de contagio."

11. TIPO 32. HUELGA GENERAL NO INSURRECCIONAL (HGNI)

Descripción:

Esta variante es característica del período postindustrial (aproximadamente, entre los años 1970 y la actualidad en los países de la OCDE) o, si se prefiere, del período maduro del capitalismo del bienestar. Se trata como en otros casos de una paralización muy amplia de la actividad económica y, en general ciudadana, que tiene su epicentro en la clase trabajadora y el proceso de trabajo. Pero se diferencia clara y decisivamente de la variante anterior, la HGI, por el hecho fundamental de que no se propone ni directa ni indirectamente cuestionar la legitimidad del sistema político demoliberal; no busca el derrocamiento del gobierno en ejercicio en tanto que gobierno (aunque sí puede cuestionar y buscar el derrocamiento de un gabinete en concreto); no hace un llamamiento a la parálisis del sistema social y a la insurrección sino a la movilización festiva, aunque intimidatoria, de una mayoría de la ciudadanía para cerrar el paso a políticas de Estado juzgadas como antipopulares y forzar así la participación política desde abajo (esto es, la democratización del sistema político poliárquico, en muchos casos y lugares completamente esclerotizado y en buena parte vaciado de contenidos democráticos). No es, por tanto, una HG directamente antisistémica. Esta forma de conflicto mantiene similitudes con los "conflictos generalizados" (huelgas de ámbito nacional) que ha observado Reynaud (1982:21), en el sentido de que, no siendo de carácter local, y "a pesar de que comprenden huelgas de ramo o sector, adquieren con frecuencia un carácter más de manifestación que de huelga" (véase Favre, 1990). Recuerda también la reflexión de Lefranc (1972:219-223, énfasis añadido) sobre la evolución histórica de la huelga, y en concreto esta idea: "La huelga, poco a poco, deja de ser para los trabajadores el medio de lograr que se les dé la razón. Se convierte en un *signo de advertencia destinado a atraer la atención del gobierno*." (Se refiere a la experiencia francesa.) Una de las hipótesis de la investigación es que las HGNI representan una importante innovación de las formas del conflicto social y una renovación del repertorio de la protesta occidental (capítulo 3 y Aguilar, 2001b).

Para comprender mejor la lógica de este tipo de HG se hace necesario prestar atención a los cambios estructurales, duraderos, relacionados con transformaciones en la forma de organización social de los países de la OCDE desde 1945; en términos muy generales se puede afirmar al respecto que:

1. Estamos ante sociedades prósperas, con niveles de riqueza y difusión social de la misma sin precedentes, una tendencia que es especialmente cierta para la "edad de oro" del capitalismo (1950-1974) pero también aplicable al período posterior –muy diferente- hasta la

actualidad. Esta situación propicia que el enfrentamiento convulso entre asalariados y empresarios[4], muy mediatizado ya por la "institucionalización del conflicto" y, en general, la corporatización de la sociedad (creciente protagonismo no de obreros y empresarios sino de corporaciones y organizaciones formales que los representan e intermedian sus relaciones), mengüe y sea mucho menos visible.

2. Desde la perspectiva política y partidaria, el cambio fundamental es la desideologización de la izquierda institucional (relacionada, a su vez, con la del proceso político en su conjunto inducida, entre otros, por el fenómeno del "catch-all party" señalado por Kirchheimer), la crisis de identidad por la que atraviesa desde los años 60 -acelerada por la crisis de 1989- y un cierto convencimiento de que, si la prosperidad hace difícil de justificar el asalto espasmódico del Estado, el fortalecimiento de las políticas de seguridad de éste lo convierte en imposible. Ambos factores confluyen para transformar de manera muy notable las pautas del conflicto social.

3. Las sociedades de la OCDE son sociedades de bienestar, no simplemente sociedades "ricas". Las forman comunidades humanas donde la noción de "ciudadanía" ha tomado cuerpo por primera vez y una parte importante de sus miembros no están dispuestos fácilmente a abdicar de esa condición. De forma correspondiente, y coincidiendo con una crisis –al parecer irreversible- de los partidos tradicionales y de la propia "calidad de la democracia", la ciudadanía crece en paralelo al surgimiento de una poderosa y emergente sociedad civil que reclama su derecho a experimentar zonas de libertad y a intervenir en las tradiciones cívicas, para potenciarlas de manera continua, de la comunidad.

4. El resultado conjunto de estos rasgos propios del capitalismo avanzado posterior a 1945 es el modelo de conflicto social peculiar que se ha ido imponiendo en esos países. Dahrendorf (1990:138-139) ha descrito sus ingredientes principales de manera certera (aunque excesivamente optimista, a mi entender) para la primera parte del período (hasta principios de los 80[5]; su análisis es mucho menos certero como diagnóstico de los 90s o, inclusive, errado):

"Una vez que la abrumadora mayoría de los integrantes de las sociedades de los países pertenecientes a la OCDE se han convertido en ciudadanos en el pleno sentido de la palabra, las desigualdades sociales y las diferencias políticas han adquirido un nuevo aspecto. La gente ya no necesita unir sus fuerzas a las de otros que se encuentran en la misma posición para luchar por sus derechos básicos. Podrían hacer que aumentaran sus oportunidades vitales mediante el esfuerzo individual, por un lado, y por la representación por medio de grupos de intereses fragmentados, aunque unidos, por otro. La antigua afiliación por medio de la pertenencia a la clase no sólo remite, sino que emerge una nueva alianza que alcanza a los dos tercios, si no a los cuatro quintos, o incluso más, de los miembros de la sociedad. Hay muchas diferencias

[4] Característico del capitalismo industrial emergente. Véase la apreciación de D. Bell (1976:194-195) sobre el cambio producido al alcanzarse el postindustrialismo y la concomitante pluralidad de principios de estructuración social: "Durante más de cien años, la 'cuestión obrera' dominó a la sociedad occidental. El conflicto entre trabajadores y patronos oscurecía todos los demás conflictos y era el eje alrededor del cual giraban las divisiones sociales fundamentales. (...) El hecho crucial es que la 'cuestión laboral' en cuanto tal no es ya central, ni tiene la fuerza sociológica y cultural suficiente para polarizar todas las demás cuestiones en torno a su eje".

[5] Dahrendorf (1990:143) coloca el énfasis para ese primer período (aproximadamente entre 1950 y 1974) en "los derechos de ciudadanía social en un mundo próspero. Hay, sobre todo, un gobierno fuerte aunque benévolo, en un sistema democrático templado por el corporativismo, una economía gestionada, aunque orientada al mercado, expuesta con un cierto grado de protección al comercio mundial y a los acuerdos monetarios, y una sociedad de solidaridad trascendental por las titularidades y por la imposición progresiva como parte de una propensión a la igualdad en condiciones generalmente liberales".

entre ellos, incluyendo las desigualdades de riqueza y de rentas, pero hay también una igualdad fundamental de acceso. La nueva clase es la clase de los ciudadanos, si es que puede permitirse la paradoja, o, en cualquier caso, la clase mayoritaria. Un capítulo de la historia social y política que comenzó con una profunda y potencialmente revolucionaria lucha de clases condujo, después de muchos esfuerzos, a los conflictos más tranquilos del antagonismo de clase institucionalizado o democrático, y desembocó, finalmente, en la creación de una clase mayoritaria de aquellos que pueden esperar conseguir muchas de sus aspiraciones sin que se produzca un cambio fundamental".

Este tipo de HG es el que se sitúa en el centro de nuestro interés en la investigación que presentamos. Aunque varios de los episodios examinados tienen otra tipología dominante, las huelgas generales políticas de carácter no insurreccional son las que sustentan con mayor claridad las hipótesis del trabajo, según se ha expuesto en el capítulo 2.

Episodios emblemáticos: España, diciembre de 1988; Francia, noviembre-diciembre de 1995; Italia, abril de 2002.

12. **TIPO 33. HUELGA GENERAL TRANSICIONAL (HGT)**

Descripción:

1. Se trata de oleadas de conflictividad de gran dimensión y ámbito local y nacional, con formas larvadas de "huelga" general en su interior, que se producen siguiendo el ritmo de un proceso de transición política, acomodadas a las características distintivas de estos procesos y, al menos en parte, como un intento de influir sobre el curso de los acontecimientos. Una transición puede definirse (Aguilar, 1992b) como un proceso de tránsito que sigue un sistema político desde alguna forma de oligarquía o dictadura hasta una democracia liberal o alguna forma de democracia política o electoral. Sus características principales, que inciden en, y en parte son resultado de, los fenómenos de conflicto social y político, se pueden sintetizar como sigue (Aguilar, 1992b, con alguna alteración).

La transición política no consiste sencillamente en un puro ejercicio de ingeniería política (transformar un régimen dictatorial en otro demoliberal). Su dificultad radica en que, en un plazo relativamente breve y carente la sociedad de tradiciones democráticas, deben crearse y consolidarse todo un abanico de mecanismos, instituciones y actitudes que sustituyan a las imperantes durante la dictadura y que arraiguen entre la población (de ahí que, en la definición, se subraye su carácter de *proceso* social). Cuando se caracteriza a un régimen político o a una sociedad como "en transición política" se está sugiriendo que: 1) el régimen en cuestión es técnicamente una "democracia política" (o "electoral": hay regularmente elecciones relativamente libres); 2) se han puesto en marcha otros mecanismos de democratización; pero 3) en términos generales, la sociedad carece todavía de redes institucionales estables de carácter democratizador; y 4) existe la percepción general que durante un período de tiempo (a veces muy largo), el proceso de democratización puede verse interrumpido por las bases sociales del régimen precedente. El resultado de todo ello es que las fuerzas políticas eligen sus estrategias tomando en cuenta la amenaza de una intervención militar y el miedo a ella (en expresión de Przeworski referida a las "democracias tuteladas").

Conviene distinguir la "transición política" de los fenómenos de "democratización" y "redemocratización". El uso del término "transición política" o "transición democrática", hace referencia a dos casos: o bien al fenómeno contemporáneo del tránsito brusco de un sistema dictatorial a una democracia liberal en países con experiencias democráticas previas interrumpidas, como el ocurrido en la España post-franquista, que se considera paradigmático; o bien, a los procesos de democratización tardía en países sin experiencias previas impuestos

en parte por las condiciones históricas favorables a la democracia (como es el caso de la URSS a partir del período de "perestroika") y que en cierta manera pueden considerarse como democratizaciones inducidas por influencia del contexto o por motivos instrumentales (uno frecuente: sentar las bases para legitimar un tratamiento de choque a una desastrosa situación económica y social producto de una crisis o una mala gestión económica). En ambos casos, el término ha hecho fortuna en la última parte del siglo XX para designar la oleada de países que han seguido o siguen una transición política en alguna de las dos variantes. El primer caso de transición se corresponde con lo que S. Huntington ha denominado "modelo dialéctico" de democratización, seguido por Alemania, Italia, Austria, Grecia y España, según el cual la construcción de una democracia liberal se produce en unas pocas etapas segmentadas por periodos dictatoriales. El segundo caso se corresponde con un "modelo cíclico" de democratización, según el cual se produce durante largo tiempo una alternancia de formas de despotismo (juntas militares, etc.) y democracias políticas (en países como Perú, Ecuador, Bolivia, Ghana, Nigeria, etc.) de manera que acaba propiciándose una "situación pretoriana": ni las instituciones dictatoriales ni las democráticas arraigan entre la élite política y entre la población.

Dankwart Rustow es el primer científico social que, en un trabajo de 1970, citado ya, llama la atención sobre los problemas específicos de las sociedades en transición democrática y presenta un modelo para su análisis. Su idea de partida es que el consenso (entre grupos e intereses) es el resultado, no la precondición, de una democracia política: "El consenso sobre los elementos fundamentales es una precondición poco plausible. Un pueblo que no mantuviera una situación de conflicto acerca de asuntos más bien esenciales tendría poca necesidad de diseñar las elaboradas normas de una democracia para la resolución de conflictos. Y la aceptación de esas normas es lógicamente una parte del proceso de transición más que su precondición". Este autor distingue tres fases en el desarrollo del proceso de transición. Una fase de "condiciones de origen", y que en lo fundamental reduce a la unidad nacional; una segunda fase "preparatoria", caracterizada por una situación de lucha política prolongada y sin resolución entre intereses y grupos; y una tercera fase "de decisión", donde se produce la democratización efectiva a través de un consenso deliberado entre las partes.

Por lo que se refiere al contenido de las transiciones políticas la experiencia acumulada muestra que hay varios acontecimientos y fenómenos clave. El más básico, probablemente, es que ante la situación -que señala Rustow- de "lucha política prolongada y sin resolución" (nadie puede ganar), se hace necesario un pacto político entre las élites, pacto no únicamente sobre aspectos sustantivos del tránsito (por ejemplo, el destino de la policía política del antiguo régimen) sino, sobre todo, acerca de la institucionalización de la incertidumbre y la competencia que entraña el proceso democratizador. El bloque formado por las élites, funcionarios y base social del antiguo régimen no es monolítico. Ese pacto está vinculado precisamente con la escisión que se produce en ese bloque entre "moderados" y "fundamentalistas". Los primeros son los que intervienen en el pacto y son esenciales cuando, como en el caso español, la transición se inicia desde el funcionariado civil de un régimen militar, siendo su objetivo básico conseguir una legitimación electoral aunque sin abandonar -al menos durante las primeras fases de la transición- la carta ante la oposición democrática de la amenaza de las fuerzas armadas que supuestamente controlan. Típicamente, si la transición progresa, esta fracción de "moderados" (liderados en España por Adolfo Suárez) acaba formando una coalición con la antigua oposición democrática en contra de los "fundamentalistas" del antiguo régimen. Ante la ausencia de actores sociales organizados y representativos, cuya existencia impide la dictadura, los primeros tiempos de una transición ven florecer todo tipo de grupos y asociaciones así como un ascenso de los movimientos sociales. Esto ocurre también, en parte, porque las fuerzas en presencia miden así sus capacidades y tratan de intimidarse entre sí antes de proceder a pactar. En una fase más

avanzada de la transición, sin embargo, estos movimientos y grupos típicamente pasan a un segundo plano sustituidos por un protagonismo de los actores formales (partidos políticos, organizaciones sindicales, asociaciones empresariales, etc.). Un tercer elemento, si lo requiere la naturaleza del antiguo régimen, consiste en un pacto militar y en uno o varios pactos especiales destinados a desarmar problemas políticos ancestrales de la sociedad en transición (en España, por ejemplo, el pacto autonómico dirigido a dar alguna satisfacción a las nacionalidades históricas del país). Un cuarto momento fundamental lo constituyen las primeras elecciones democráticas o cuasi-democráticas, puesto que de sus resultados depende buena parte del trayecto restante (algunos reputados expertos –O'Donnell y Schmitter- sobre los procesos de transición han llegado a "aconsejar" que, para la buena salud del tránsito democrático, los partidos de la izquierda y centro-izquierda "no debieran ganar por una mayoría abrumadora" en esas elecciones fundacionales). La elaboración de una Constitución democrática que sea revalidada por la población constituye, finalmente, el punto de cierre de la transición institucional. A partir de ese momento y de la primera alternancia pacífica en el poder se abre una época, de duración incierta, de consolidación del sistema democrático, es decir, de su asunción por el grueso de la ciudadanía y de la paralela emergencia de un sistema de valores y cultura democráticas que admitan como normal la acomodación pacífica entre grupos e intereses y, en el límite, esa combinación de división y cohesión, de conflicto y consenso que constituye una democracia liberal.

En las condiciones descritas, el significado fundamental de las huelgas generales es su función de acelerador del impulso de liberalización del sistema político; de respaldo mediante la movilización de las fuerzas políticas y sociales que tratan de despegarse del antiguo régimen; y de advertencia a los moderados del antiguo régimen cuando son éstos quienes llevan la iniciativa política. Su ocurrencia y frecuencia es función directa del curso de los acontecimientos políticos y, en especial, de la actitud de las fuerzas políticas y base social del régimen anterior. La dinámica del conflicto, y el papel de las HGs durante el mismo, en el caso de la transición española, deriva en gran parte de esas pautas:

a) Presiona para frenar los intentos neofranquistas del primer período de Arias, pero también de algunos episodios del período Suárez posterior, si no exactamente neofranquistas, sí orientados a un ritmo de desarrollo muy conservador de la transición (obligando, por ejemplo, en el caso catalán, al restablecimiento de la Generalitat y, en este sentido, prefigurando el Estado autonómico posterior).
b) El caso español responde a las pautas (estructurales desde el punto de vista político) señaladas por Stepan: la iniciativa redemocratizadora procede de sectores civiles del antiguo régimen (lo cual permite después que el pacto militar no sea explícito y que el papel de las FFAA en la nueva sociedad se mantenga en un registro comparativamente discreto, si es que puede hablarse así después del golpe de estado de 1981); y con la transición ya en marcha, constituye un ejemplo de pacto interpartidario con elementos consociativos (Lijphart, 1969). Ambos hechos van a tener consecuencias "estructurales" para definir el tipo de transición que realmente se va a seguir (y, según creemos, de postransición).
c) La dinámica de la acción colectiva se despliega, según proponen con alguna razón O'Donnell y Schmitter, en tres períodos, formando una especie de U invertida. Primer período, donde impera un abierto desconcierto sobre lo que está ocurriendo, de acción colectiva "probatoria" e incipiente que busca identificar dónde se ubican los cambiantes costes de la acción colectiva. Un segundo período, con las claves del proceso establecidas para una mayoría de la población (aunque probablemente no el destino final del mismo), de movilización general para aumentar los costes de un posible golpe de estado o de un retroceso abrupto. En esta fase, los *softliners* encabezados por Suárez

se ven obligados a desvelar sus intereses y, a la vez, perciben que no podrán perpetuarse en el poder. Y un tercer período de desmovilización, tanto porque buena parte de los animadores de las movilizaciones son cooptados a la nueva estructura de personal político que llevará el peso de las siguientes etapas de la transición y postransición, como porque los actores formales que proceden a pactar se erigen en los nuevos protagonistas directos del proceso y necesitan una estabilidad política (y por tanto, baja agitación social) para defenderse de los restos (todavía muy vigorosos) de fuerzas del antiguo régimen.

d) El período crítico de 1976-1977 produce una oleada de conflictividad que es típica del segundo período de O'Donnell-Schmitter. Tiene como objetivos centrales: forzar la dimisión de Arias; forzar la selección de otro líder, por parte del Rey y el núcleo inicialmente decisorio, más proclive a una orientación liberalizadora; forzar los límites mismos de la transición, un proceso todavía sin paredes bien establecidas, ensanchándolos.

e) Conclusión provisional (e hipótesis central a comprobar): las movilizaciones de la ola de conflictos sociales y políticos de 1976-1982, y en concreto las huelgas generales que comprende, tienen poco que ver con la lógica de los episodios del ciclo posterior entre 1985 y 2002. Son un instrumento inherente a la dinámica transicional y, por tanto, sin conexión directa con demandas de una democratización avanzada. La población movilizada persigue la liberalización máxima posible y en seguida. Pero el objetivo de una democracia liberal es al principio notoriamente difusa (para muchos de los partícipes en la acción colectiva, la "ruptura" se entendía como una ruptura radical con el franquismo y, en no pocos casos, con el capitalismo). En relación con el tema de la democracia, la importancia del período 1976-1977 radica en que es aquí cuando se van sentando las expectativas de dónde debe finalizar la transición. Unas expectativas que son posteriormente desmentidas por el curso de los acontecimientos y que generan, no sólo desmovilización y "desencanto", sino, por lo que parece (hipótesis de la investigación), reservas morales que a mediados de los 80s estallarán en presiones democratizadoras (una vuelta a las expectativas iniciales) como la emblemática de la HG de diciembre de 1988. En general, Preston (1986:104) parece captar correctamente el clima de la época 1975-1977 y la manera más adecuada de interpretar los episodios de huelga; refiriéndose al decisivo primer trimestre de 1976 dice:

"se sucedieron las manifestaciones multitudinarias a favor de la amnistía por los presos políticos, y las huelgas industriales en gran escala. Las huelgas estaban relacionadas hasta cierto punto con el hecho de que dos terceras partes de los convenios colectivos del país tenían vencido el plazo y debían negociarse en los tres primeros meses del año. A este respecto, la imposición gubernamental de una congelación salarial intensificó la agitación laboral. No obstante, las huelgas tuvieron también en muchos lugares una motivación política. En algunos casos constituyeron una respuesta consciente al llamamiento comunista para una 'acción democrática nacional' con el fin de derrocar al Régimen; pero fueron en mucha mayor medida el reflejo del empeño popular generalizado a favor de una reforma política. La acción huelguística y las manifestaciones multitudinarias del País Vasco estuvieron ligadas inextricablemente y conocieron una escalada febril que no se dio en los demás lugares. La intensidad peculiar de la militancia popular expresada allí era el legado de la violencia desatada por las fuerzas de orden público durante el estado de excepción de 1975".

Episodios emblemáticos:

1.8-18 de enero de 1976: "Huelga general en Madrid. Participan más de 300.000 huelguistas (un éxito)" (R. Adell, 1989:II, 20). (Ver también Powell, 2001:152).

2. 12 de febrero de 1976: "Huelga general de la construcción (por la libertad de 15 compañeros detenidos el día 10" (R. Adell, 1989:II, 20).

3. 3 de marzo de 1976, Vitoria

Forjas Alavesas inicia una huelga en enero de apoyo a la plataforma del convenio; se extiende. Jornada de lucha para el 3 de marzo. Batalla campal y muertos. Oleada de huelgas. (AA.VV., s.f.:43-44). (R. Adell, 1989:II, 20). Las luchas se convierten poco a poco en una huelga general (I. Fernández de Castro,1980:144). "... marzo de 1976, cuando cinco obreros resultaron muertos en enfrentamientos con la policía en Vitoria, lo que provocó en el lugar una huelga general masivamente observada" (Robert Graham, 1985:142.) (Ver también Powell, 2001:153: "el 8 de marzo de 1976 tuvo lugar la huelga más importante celebrada en el País Vasco desde los años treinta".)

4. Oleada de conflictividad del primer trimestre de 1976, "batalla" entre los sindicatos institucionales y el movimiento asambleario; los sindicatos institucionales, factor de estabilidad. (I. Fernández de Castro,1980:134-147.)

5. "mientras que en 1975, el año más conflictivo del franquismo, se habían declarado 3.156 huelgas, sólo en los tres primeros meses de 1976 se registraron 17.731. La presión 'desde abajo' registró especial intensidad en Madrid, donde los sindicatos ilegales ensayaron una huelga general en enero, apoyándose en el sector del metal y de la construcción, así como en los servicios públicos; posteriormente se extendió por Asturias y Cataluña, sobre todo el Baix Llobregat y Sabadell, y en marzo tomó el relevo el País Vasco." (Powell, 2001:152).

Según Álvarez Junco: "Las huelgas, industriales o universitarias, eran el modo de acción más utilizado en el enfrentamiento con el régimen y el que mayores efectos desestabilizadores alcanzaba, pudiendo atribuírsele, sobre todo, a la gran oleada huelguística del primer semestre de 1976 el fracaso del proyecto continuista del Gobierno Arias-Fraga." (Álvarez Junco, 1994:422-423).

6. "Las huelgas convencieron a los ministros más liberales de la urgencia del diálogo con la oposición ... La actitud de Areilza y de los escasos ministros liberales no mitigaba, a juicio de la oposición, el cuadro general de inflexibilidad gubernamental a ultranza. Por consiguiente, se acentuó la presión. Concluidas las huelgas de enero en Madrid, el mes de febrero se caracterizó por las manifestaciones pro-amnistía, que reunieron a 80.000 participantes en dos domingos consecutivos en Barcelona. Pero la máxima militancia se dio en el País Vasco". (Paul Preston, 1986:104-105).

7. Oleada de conflictividad del primer trimestre de 1976; su sentido global en el marco de la transición:

"La puesta en marcha y aplicación del proyecto reformista desde el poder fue un hecho decisivo, no tanto por la moderación, sino por el control de los aparatos del Estado. A ello hay que añadir la negociación que hubo que llevar a cabo con los rupturistas, lo que sirvió para controlar el conflicto social. No obstante, éste estuvo presente en todo el proceso; buen ejemplo de ello fue el primer trimestre de 1976, en el que la ola huelguística promovida por los sindicatos ilegales respondió no sólo a la congelación salarial establecida por el Gobierno, sino también al apoyo del proyecto rupturista ... La existencia de huelgas muy rudas y radicalizadas, que desbordan a las direcciones sindicales, la escalada terrorista o la inadecuación de las actuaciones policiales a los nuevos tiempos, son elementos suficientes para poner en duda la moderación". (Alvaro Soto, 1998:53.)

III

EL CONTEXT HISTÒRIC DE LES MOBILITZACIONS

Capítol 7 ▪ ELS CICLES POLÍTICS DEL PERÍODE 1976-2003

El tancament de la recerca per tal de preparar l'Informe del treball de camp que aquí es presenta no permet fer, de cara al capítol que ara encarem, i a més a més del que es proposa a continuació, dues operacions més que l'anàlisi de conjunt de les dades obtingudes reclama:

a) Derivar de l'anàlisi de cada episodi empíric una caracterització del cicle o cicles que l'afecten; i posteriorment, fer un intercanvi col.lectiu sobre la qüestió dels cicles polçítics sobre la base dels episodis investigats per separat.
b) Donar densitat històrica als jocs de relacions i hipòtesis que es plantegen a continuació (utilitzant els estudis històrics solvents disponibles sobre el periode 1982-2003, en general pocs; i complementàriament, fent recerca original utilitzant documentació de les institucions i anàlisi de la premsa).

En síntesi, doncs, aquest capítol ha de ser un compendi d'anàlisi històrica "guiada" per la teoria de l'EOP que hem presentat al capítol 4. No ens interessa aquí ni és la nostra intenció fer una història de la transició i la postransició. El que cal és una mirada històrica però selectiva de les variables polítiques principals del periode, tal com han estat organitzades en el Model del capítol 4. Així i tot, com deiem, la impossibilitat d'una anàlisi col.lectiva previa a la presentació d'aquest Informe no ho permet fer ara. Presentem, en consequència, les principals ideas i orientacions elaborades vers una elaboració d'aquest tipus, que intentarem fer al futur.

1. Recordatòri de la noció teòrica de *cicle polític*.

Hem definit la noció de cicle polític (capítol 4 previ), inicialment, així: "un periode de temps relativament unificat per l'actor o coalició d'actors que hegemonitzen el poder o l'autoritat o ambdues coses i que sobre aquesta base, directament i indirecta, defineixen unes regles de joc (inclosos els components principals de la cultura política operativa) per a l'interacció de tots els actors en presència". Els "cicles polítics, en consequència, són percebuts en la investigació com periodes històrics de relativa homogeneitat política; en aquest sentit, són cicles *històrico*-polítics, encara que per comoditat i perquè, analíticament, ens interessa vincular-los a la perspectiva de l'EOP adoptada, els denominem, senzillament, *cicles polítics*.

Hem proposat que els cicles polítics combinen tres elements: elements *institucionals*, com ara les aliances polítiques entre els actors en presència i la legislació introduida per les forces polítiques majoritàries per tractar la protesta social; elements *estratègics*, com ara les polítiques dissenyades per les forces dominants així com les estrategies –la "filosofia"- sobre com lidiar amb l'oposició política i l'acció col.lectiva; i elements *simbòlics*, com ara la propaganda política, per exemple en els medis de comunicació de masses, públics i privats, o la circulació de nocions que pressionen l'opinió en direccions favorables a les forces dominants o a les polítiques que aquestes impulsen. Els *cicles polítics* son lapses de temps, unificats des de la perspectiva del *clima* social i polític imperant, que estableixen les "petites" regles del joc vàlides durant el periode, moltes d'elles no escrites però tangibles. Acostumen a ser una expressió del tarannà, habilitat, però també torpor, univers simbòlic i de filosofia política de cada força política i personatge o personatges claus que vertebren el seu domini durant el

periode; o com a mínim, de l'estabilitat o inestabilitat política i els valors que dominen l'escena. Per a cada cicle identificat es pot postular que hi ha quatre característiques raonablement definides al seu sí que són de vital importància per a les IAC (institucions per a l'acció col.lectiva) i la protesta social i que es poden pensar com a *indicadors d'un cicle*:

a) El "clima" general de major o menor lliberalització política operativa (és a dir, més enllà del que declaren les lleis i la política formal) i els valors de major o menor permissivitat, un tret d'importància gran pel que fa les mobilitzacions i les xarxes socials que les vertebren.
b) El "clima" general pel que fa les polítiques públiques que dominen el periode, molt vinculades al tipus de força política (socialdemòcrata, de dreta liberal, de dreta arcaica) que controla l'Estat i els objectius que es disposa a portar a terme.
c) Les estrategies d'ordre que manegen les autoritats.
d) Les aliances que dominen entre les forces socials i polítiques.

2. Operacionalització de la relació entre cicle polític i EOP.

Una anàlisi comparada de Kitschelt (1986) entre les mobilitzacions anti-nuclears en quatre països europeus fa servir un petit model i joc d'hipòtesis que s'assemblen molt al contingut de la noció de cicle polític que hem apuntat a l'epígraf 1 (vegeu també el resum pedagògic de la qüestió que fa Neveu, 2000:164-167) i suggerents per al que ara ens ocupa. La idea de Kitschelt és que hi ha una manera d'articular l'estructura d'oportunitats polítiques, les mobilitzacions i les variables de l'entorn que estructuren allò que aquí en diem *cicle polític*. El model que elabora classifica els sistemes polítics nacionals a l'entorn de dues variables principals:

a) Receptivitat/apertura davant les demandes (*inputs*) i mobilitzacions dels moviments.
El sistema polític serà fonamentalment *obert* quan s'activin indicadors com aquests (indicadors d'apertura): elevat grau de fragmentació dels partits i grups parlamentaris; elevada influència del legislatiu davant de l'Executiu; existència de mecanismes de concertació "neocorporativistes", etc.; quan s'activi, per tant, mecanismes que defineixen un ordre polític relativament poc centralitzat i estàtic que ofereix molts resquicis per a l'acció col.lectiva. El sistema serà, a la inversa, fonamentalment *tancat* quan s'activin indicadors com aquests: baixa fragmentació dels partits; estabilitat de les aliances polítiques; baixa influència autònoma del Parlament; Executiu fort i institucions poc inclinades a consensuar polítiques i compartir poder. En el primer cas, les oportunitats per a la mobilització són altes; en el segon, baixes (com diu Neveu, deixa als protestatàris pocs medis d'actuació sobre el sistema político-administratiu).

b) Grau de capacitat del sistema polític per a definir i portar a terme les polítiques públiques (*outputs*). El sistema polític és fonamentalment *fort* quan conflueixen indicadors com aquests: estabilitat política, centralització, un potent sector públic i un dèbil control jurisdiccional sobre els poders públics. El resultat són polítiques públiques clares i relativament fluides en llur implementació (o "intensitat forta del flux de l'output" segons Neveu). El sistema és fonamentalment dèbil quan es dona una divisió entre els equips gubernamentals, un sistema federal o uns recursos jurisdiccionals capaços d'entorpir les polítiques públiques.

D'aquí extreu Kitschelt una tipologia que representa com segueix (vegeu també Neveu, 2002:168) i que li permet distribuir els quatre països estudiats i comparats pel que fa les mobilitzacions, en quatre ubicacions estructurals pel que fa les variables polítiques aludides:

Figura 7.1 Mobilitzacions i polítiques públiques: tipologia

capacitat de l'Estat per portar a terme polítiques	sistema polític: **obert**	**tancat**
forta	Suecia	França
dèbil	Estats Units	Alemania

A partir d'aquesta suggerent idea, allò que té més interés és la tipologia que, sobre aquesta base, senzilla però ben fonamentada i operacional, proposa Kitschelt (1986:68) pel que fa les hipòtesis sobre la relació entre les estructures d'oportunitat política i la dinàmica de l'acció col.lectiva. Kitschelt diferencia tres tipus d'impacte de l'acció col.lectiva sobre el sistema político-administratiu: "procedimental" (canvi favorables en la gestió administrativa dels problemes), "substantiu" (guanys tangibles pel que fa la demanda de l'acció col.lectiva) i estructural (modificació de les regles de joc). I prenen això en consideració, defineix quatre tipus polars pel que fa la relació entre l'EOP, la pauta dominant del sistema polític (allò que en diem aquí "cicle polític") i l'acció col.lectiva. Aquesta és la tipologia:

Figura 7.2
Hipòtesis de Kitschelt sobre la relació entre l'EOP i la dinàmica de la mobilització

		estructures de l'*input* polític: **obertes**	**tancades**
estructures del *output* polític	**fortes**	1. Estrategies dominants d'assimilació dels moviments **1** 2. Guanys procedimentals significatius 3. Innovació altament substantiva pel que fa les polítiques públiques 4. Poques pressions estructurals (cas de Suecia)	1. Estrategies dominants confrontacionals pel que fa els moviments **2** 2. Impacte procedimental escàs 3. Reforma substantiva per part de l'elit limitada; innovació baixa-mitja 4. Pressions estructurals potents (cas de França)
	dèbils	1. Estrategies dominants d'assimilació dels moviments **3** 2. Impactes procedimentals significatius 3. Impactes substantius: tendència a la paràlisi de les polítiques; innovació mitja-baixa 4. Poques pressions estructurals (cas d'Estats Units)	1. Estrategies pel que fa els moviments a la vegada confrontacionals i assimilatives **4** 2. Pocs impactes procedimentals 3. Pocs impactes substantius, tendència a la Paràlisi de les polítiques; innovació molt escassa 4. Pressions estructurals potents (cas d'Alemania Occidental)

La hipòtesi s'ha de llegir pensant de quina manera l'EOP pot afavorir o constrenyir l'acció col.lectiva potencial. Kitschelt (1986:61-62) proposa amb encert que, almenys, de tres maneres:

a. La mobilització depén dels recursos coercitius, normatius, finacers i informacionals als qual pot tenir accés un moviment o un grup. Específicament,

com particularitza Kitschelt, a "les democràcies occidentals, els recursos no violents són crucials per al sorgiment de la protesta" (1986:61).

b. L'accés dels moviments a l'esfera pública i el *decision-making* polític está regit per regles institucionals tals com les que reforçen "les pautes de la interacció entre el govern i els grups d'interés, i les lleis electorals", que afavoreixen o dificulten l'aparició de nous actors des d'abaix, la seva acceptació o no com a interlocutors i fins i tot les demandes que emeten.

c. Finalment, les mobilitzacions i actors movimentistes s'influencien entre sí, en el sentit que una mobilització pot actuar com "efecte demostració" de cara a d'altres grups i mobilitzacions potencials etc.

3. Els principals cicles polítics del periode investigat.

L'anàlisi del conjunt d'episodis empírics tractats a aquesta investigació, i previament, la de cada episodi per separat, a la vegada que aporten molts indicis substantius sobre el cicle polític en el qual s'ubica cada episodi (i després, el conjunt dels episodis), demanen una hipòtesi de partida sobre com els elements components del cicle polític que hem relacionat a l'epígraf 1 (clima de liberalització i permissivitat; clima característic de les polítiques públiques; estrategies d'ordre; aliances dominants) varien al llarg del periode. Proposem aquí al respecte unes hipòtesis de treball que una anàlisi de sociologia històrica pormenoritzada ha de permetre verificar i, si cal, rectificar. Són les següents.

El periode sota observació durant la recerca és pot dividir amb profit en diversos cicles polítics:

1. El *cicle de la transició*. Comprén el que anomenem aquí "transició institucional", és a dir, les fases "preparatòria" i "resolutiva" de Rustow: els periodes de crisi política, contacte i negociació, pacte transicional i reconfiguració institucional dràstica del sistema polític (inclosa una nova Constitució). Per al cas espanyol, es porta a terme entre 1976 i 1982 i configura un cicle polític en el sentit de periode coherent centrat en una problemàtica central (assolir un consens bàsic i desengantxar-se del Règim anterior) que ho envaeix tot; inclosa també, naturalment, l'acció col.lectiva, la qual té com a lògica dominant i gairebè única l'influir sobre el decurs de la transició.
2. El *cicle polític socialdemócrata*. Comprén el periode d'hegemonia del PSOE i s'extén entre 1982 i 1996. És un periode, però, internament poc homogeni, de manera que es poden diferenciar *tres subcicles* interns:

    a) *1982-1988*. Periode de majoria absoluta, control polític hegemònic de l'Estat (amb la important salvetat de que es concentra aquí el gruix de l'esforç per pacificar les FFAA) i legitimitat gairebè indiscutida del PSOE i, en especial, del seu nucli dirigent i el seu líder màxim, González. Aquest cicle polític segueix una lògica dominant que recorda oencaixa bé en la casella 2 del model de Kitschelt (Figura 7.2, casella 2). Es precisament un dels episodis analitzats, la vaga general de 1988, la que sembla demarcar la fi d'aquest cicle.

    Com assenyala una de les anàlisi dels episodis que figuren a la Part IV en relació amb aquest cicle, hi ha per part del PSOE un "desenvolupament d'una acció de govern autònoma i disciplinada en l'àmbit de les decisions polítiques i la seva implementació (destacant l'ús reiterat dels decrets governamentals)"; la situació, naturalment, venia

exigida pel context històric posterior a 1982 (i després d'un cop d'Estat pel 1981) que posava en relleu, segons Maravall i Santamaría – 1985:123- "la necesidad urgente de un gobierno fuerte y eficiente"). Aquest "clima" i els resultats electorals propiciaren una cultura política que veia en l'acció col.lectiva des d'abaix un signe de debilitat institucional que podia contribuir a desestabilitzar el sistema democràtic instaurat, de manera que la inhibició des d'abaix i la repressió des de d'alt foren dades fixes fins el 1988 (essent la vaga general de 1985 una mena d'assaig general de desvinculació d'aquella primera cultura política del conflicte).

b) *1988-1993*. Periode de majoria relativa i important perdua de legitimitat per part del partit en el govern (amb els primers casos sonats de corrupció política). La ruptura entre partit i sindicat socialdemòcrata és fa definitiva i té efectes durables sobre una nova cultura del conflicte. Hi ha també una forta divisió entre els partits de l'esquerra parlamentària.

c) *1993-1996*. Esfonsament polític i moral de la imatge del partit en el govern i del seu líder carismàtic. Culminació escandalosa de la corrupció política. El PSOE guanya amb molta dificultad les eleccions generals degut a la seva creixent debilitat política..

Per als subcicles (b) i (c), el perfil del cicle combinat s'ajusta raonablement, o té punts de coincidència, aquesta és la hipòtesi, a la situació de la casella 3 del model de Kitschelt (Figura 7.2).

3. El *cicle polític conservador*. Comprén el periode d'hegemonia del Partit Popular i abarca el periode 1996-2003. S'ha de diferenciar internament en *dos subcicles* interns:
   a) *1996-2000*. Periode majoria relativa i amb unes aliances polítiques del PP, estables, amb PNV i CiU. Casella 3 del model de Kitschelt.
   b) *2000-2003*. Periode de majoria absoluta. La situació torna a enquadrar-se en els trets de la casella 2 del model.

IV

ELS EPISODIS EMPÍRICS DE LES MOBILITZACIONS DE MASSES

Capítol 8 ▪ PRECEDENTS: LES MOBILITZACIONS DURANT LA TRANSICIÓ POLÍTICA

Índice

1. INTRODUCCIÓN
2. EL CICLO DE PROTESTA EN EL MARCO DE LA TRANSICIÓN
2.1. Fases del ciclo de protesta
2.2. El año 1976 como caso empírico
2.2.1. PRINCIPALES CARACTERÍSTICAS DE LAS HUELGAS DE 1976
2.2.2. EPISÓDIOS EMBLEMÁTICOS
La huelga generalizada en Madrid
La huelga general de Vitoria
La huelga general del 12 de noviembre
3. EL CICLO DE PROTESTA INSCRITO EN LA TRANSICIÓN. UNA MIRADA A PARTIR DE LA ESTRUCTURA DE OPORTUNIDADES POLÍTICAS
3.1. El modelo de conflicto asociado a una transición política
3.1.1. El sistema político en la Transición
3.1.2. La estructura de clivajes
3.1.3. El ciclo político de la transición
3.1.4. La dinámica política agencial
4. EL AÑO 1976 EN EL TRANSCURSO DE LA TRANSICIÓN
4.1. El Gobierno de Arias Navarro
4.2. El Gobierno de Adolfo Suárez
5. CONCLUSIONES TENTATIVAS

1. INTRODUCCIÓN

En un proceso de transición política se puede observar una serie de manifestaciones, huelgas y otras modalidades de acción de protesta que configuran un ciclo de movilizaciones. Schmitter y O'Donnell (1994:46) asocian a un proceso transicional un específico ciclo de protesta que adopta la forma de una "U" invertida, cuya altura y grosor varía en función del tipo de transición en el que se lleve a cabo. Respecto a la transición política española, la oleada de movilizaciones se desarrolló mayoritariamente alrededor de la esfera del trabajo, incluyendo varias huelgas generales y episodios críticos para el desenlace del proceso.

Por un lado, Las huelgas, durante la transición sucedieron 6 huelgas generales: una jornada de lucha en 1976 convocada por la Coordinadora de organizaciones Sindicales (COS), compuesta por CCOO, USO y UGT. A finales de enero de 1977, una huelga general en señal de protesta por el asesinato de varios abogados laboralistas en Madrid, convocada por la COS y en Cataluña por CCOO, SOC y CNT (*El País*, 27.01.77); en este mismo año, el 15 de abril, CCOO y USO, con el apoyo de UGT, realizaron otra huelga en contra de la política económica y sindical del Gobierno (*El País*, 16.04.77).

Figura 8.1 "Huelgas generales durante la Transición"

Fecha	*Convocantes*	*Motivo*
12 de noviembre de 1976	COS (CCOO, UGT y USO)	Contra un paquete de medidas económicas
27 de enero de 1977	COS. En Cataluña: CCOO, SOC y COS.	Contra los asesinatos de varios abogados laboralistas
15 de abril de 1977	CCOO y USO	Contra la política económica del Gobierno
5 de abril de 1978	CES	Jornada europea contra el paro
11 de julio de 1979	CCOO	Contra el proyecto sobre el Estatuto de Trabajadores
29 de noviembre de 1979	CCOO	

Además, como señala Álvaro Soto (1998:155), el 5 de abril del siguiente año la mayoría de organizaciones sindicales mayoritarias se sumaron a la convocatoria europea (CES) de una jornada contra el paro laboral; en este caso la huelga duró una hora y fue seguida por cuatro millones de trabajadores. Finalmente, el 11 de julio y el 29 de noviembre de 1979 se produjeron las dos últimas huelgas generales del proceso transicional, la última de ellas ilegal (*El País*, 30.11.79); en éstas se exigían mejoras salariales, al mismo tiempo que se rechazaba el proyecto de Estatuto de trabajadores que se estaba elaborando (*El País*, 30.11.79; Soto, 1996:155). A partir de esta fecha no se realizaron más huelgas generales a nivel estatal y, de esta forma, se inició la fase de descenso del ciclo de movilizaciones[1].

Al mismo tiempo, sucedieron una serie de episodios emblemáticos para el proceso transicional. Varios autores han señalado la importancia del año 1976, especialmente del primer trimestre, como una etapa en la que se realizaron importantes actos de protesta, además de ser un año clave en el desarrollo de la Transición (Soto, 1998:153; Holm-Detlev, 2001:109; Albarracín, 1991:407; Powell, 2001:152). Es en esta coyuntura crítica en la que se centra el análisis empírico de este trabajo sobre la lógica de la acción colectiva del ciclo de protesta que se asocia a la transición. Por tanto, en este trabajo se estudia la oleada de conflictividad que se produjo en el marco de la transición política española centrándose en la actividad huelguística de un determinado período que fue clave para el

[1]Aunque los datos sobre conflictividad laboral en esta época son imprecisos y varían mucho según las fuentes, en el anexo se ha compilado algunos datos sobre conflictividad así como un gráfico analítico del ciclo de protesta (figura 8.2)

avance del proceso: 1976 y la oleada de huelgas que se llevaron a cabo en este año. Previo al estudio, conviene aclarar varias cuestiones.

Por un lado, el proceso de cambio de régimen político que se estudia pertenece al conjunto de transiciones que, según la categorización de Alfred Stepan, se inician en el seno del régimen autoritario y, más concretamente, mediante el funcionariado civil (4a) (1994:107). Por otro lado, es necesario establecer unos límites al proceso transicional de tal forma que en este trabajo se acepta la propuesta de varios autores que periodizan la transición española desde noviembre de 1975 hasta 1982. Es decir, iniciándose con la muerte del dictador y finalizando, de una manera formal, después del mes de febrero de 1982, con las *elecciones fundacionales* -en terminología de Schmitter y O'Donnell (1994:99 y ss.)- cuyo resultado supone el primer relevo pacífico en el poder de una élite vinculada al régimen anterior a otra sin ningún vínculo con dicho régimen. Por tanto, estas movilizaciones son el precedente de aquéllas sobre las cuales versa esta investigación y que se desarrollan bajo un régimen poliárquico derivado del proceso transicional. Como se irá explicando, la lógica de la acción colectiva bajo el marco de la Transición se diferencia notablemente de aquélla que se desarrolla bajo un tipo de régimen poliárquico postransicional, no obstante ayuda al análisis del ciclo de huelgas y movilizaciones en general posterior a la transición política española.

A continuación se explica con mayor precisión las fases que configuran un ciclo de protesta asociado a un proceso de transición, poniendo especial atención a lo que al caso español y catalán se refiere. Esto permite que en el siguiente apartado se pueda ubicar el año 1976 y elaborar un análisis descriptivo de la actividad huelguística del período. De esta manera, en tercer lugar, se especifica el modelo seguido para poder encuadrar al fenómeno objeto de estudio en el contexto político en el que tuvo lugar. Con ello se procederá, finalmente, a poner en relación las fases del ciclo político en el que se desarrollaron las huelgas de 1976.

2. EL CICLO DE PROTESTA EN EL MARCO DE LA TRANSICIÓN

Como en líneas más arriba se señala, para el análisis del ciclo de movilizaciones asociado a la transición se centra el estudio empírico en un determinado período. Esto significa que es necesario situar el año 1976 en alguna de las fases que Schmitter y O'Donnell establecen para el ciclo (1994:46); estos autores describen el ciclo en forma de "U" invertida en el que distinguen tres fases: una ascendente en la que el interés por lo político renace de tal forma que cada vez más ciudadanos se suman a las protestas; en ese momento se pasa a la segunda fase en donde se alcanza la cima de la ola para, ya en la tercera fase, iniciar el descenso que supone la desmovilización y reducción del número de protestas. A continuación se describe a grandes rasgos las características del ciclo de movilizaciones asociado a la transición política española. Una vez hecho esto se explicará los rasgos más característicos que definen las huelgas del año 1976, haciendo una mención especial a tres episodios emblemáticos de esta etapa.

2.1. Fases del ciclo de protesta

1ª FASE DEL CICLO DE PROTESTA

Respecto a la primera fase, el primer interrogante que aparece corresponde con una de las preguntas centrales en sociología política: ¿por qué se produce la protesta?, ¿cuando se produce?. Siguiendo las explicaciones de Schmitter y O'Donnell, existen dos procesos que indican el inicio de una transición política: la *liberalización*, proceso de redefinición y ampliación de los derechos tanto negativos como positivos (1994:20); y la *democratización*, que es la puesta en práctica de los principios fundamentales de una democracia liberal (1994:21). Estas medidas indican como dentro del régimen empiezan a crearse fricciones entre aquellos partidarios de la introducción de algunas reformas para adecuar el régimen a la situación y aquellos opuestos a toda apertura.

Tanto las medidas de liberalización como las de democratización reducen el coste de la acción. También la inestabilidad del sistema político, fenómeno inherente en un proceso de transición, crea nuevas combinaciones de costes y oportunidades, al igual que la estrategia del Gobierno, especialmente en lo que hace referencia a la forma de tratar la protesta. Además de lo anterior, otro elemento a tener en cuenta es la situación económica ya que en el término medio entre una elevada bonanza y unos altos niveles de recesión económica que disuaden de la protesta, puede potenciar que la acción colectiva se haga protesta.

Con todo los elementos señalados, poco a poco, aquellos individuos que retaban los límites del régimen, los "individuos ejemplares" – en palabras de Shmitter y O'Donnell (1994:80), aquéllos que dan ejemplo al empezar a "poner a prueba los límites del comportamiento político inicialmente impuestos por el gobierno"- observan como estos límites son cada vez más débiles y cómo se va ampliando el número de "desafiantes"; de esta manera, emerge la identidad política y se inicia el proceso de repolitización de una sociedad que vivía dormida. Por tanto, es en esta fase en donde se produce una rápida socialización política de la sociedad a través de la protesta.

En la transición, los indicios tempranos de esta primera fase se pueden encontrar, por ejemplo, en la "huelga de tranvías" de 1958 que paralizó Barcelona y Madrid; en marzo de este mismo año, tuvo lugar la huelga minera en Asturias que provocó un estado de excepción y en la que aparecieron las primeras comisiones de obreros (Holm-Detlev, 2001:333). Más tarde, en 1966 estudiantes y profesores de la universidad de Barcelona

constituyeron formalmente el Sindicato Democrático de Estudiantes de la Universidad de Barcelona (SDEUB) en el convento de los capuchinos de Sarriá en donde permanecieron encerrados tres días; "La Caputxinada", como pasó a llamarse popularmente este episodio, tuvo gran repercusión porque evidenció que la contestación ya no provocaba respuestas contundentes por parte de las FOP. De esta manera, como Kölher Holm-Detlev explica, "a partir de 1973 aumentó el número de huelgas. El movimiento obrero se convirtió en 1974/75 en el motor de un movimiento de masas democrático contra la dictadura de cuyo fin también estaban ya convencidas las fuerzas internas del régimen"(2001:91).Así pues, este "movimiento de masas democrático" lo componían grupos pro amnistía que exigían la libertad de presos políticos, asociaciones de vecinos informales, colegios de profesionales... Sin embargo, como plantea el autor, en un momento de recesión económica que había provocado la congelación salarial, fueron las movilizaciones en torno a las condiciones laborales las que mayor protagonismo adquirieron. Además, debido a la inexistencia legal de organizaciones canalizadoras de las demandas de los trabajadores, facilitaba que el descontento se tradujera en protesta.

2ª FASE DEL CICLO DE PROTESTA

Para Schmitter y O'Donnell en el segundo período los "conflictos y el 'desorden' llegan a su apogeo" y los *blandos*, temerosos de una involución del proceso y concientes de que éste se les escapa de las manos se ven forzados a negociar con la oposición -moderada- al régimen (1994:47,48).

Respecto a la transición, los datos son imprecisos para conocer las dimensiones de la protesta. Sin embargo varios autores –citados más arriba- coinciden en señalar el año 1976, especialmente los tres primeros meses, como un período en el que sucedieron importantes actos de protesta: paralización de comarcas enteras como, por ejemplo, el Baix Llobregat[2], los sucesos de Vitoria en marzo o la jornada de lucha el 12 de noviembre. El año 1977, según Álvaro Soto, el 83% de las protestas se concentraron en el primer semestre, "siendo la movilización más importante la jornada de paro unitaria del 15 de abril contra la regulación de las relaciones laborales, que contó con más de un millón de huelguistas". El día 5 de abril del año siguiente también hubo una huelga general contra el desempleo. Transcurrido el año 1979 desciendió la conflictividad laboral aunque, fue en este mismo año cuando se realizó otra jornada de paro general (el 11 de julio) "por la revisión de los convenios y la elaboración de un Estatuto para los trabajadores" (1998:154,155).

A modo de síntesis, A. Soto afirma que "entre 1976 y 1980 las huelgas fueron utilizadas en un primer momento (1976 y primer semestre de 1977) como apoyo al proyecto rupturista –comentado más adelante. Desde el inicio del consenso político y económico (pacto social), las huelgas se convirtieron en un elemento de presión en la negociación que se estaba llevando a cabo entre los partidos" (1996:378). Por tanto, siguiendo la idea del autor, las movilizaciones jugaron un papel en el proceso de transición: a la vez que incidían en él formaban parte del proceso.

[2] Para más información sobre la conflictividad del Baix Llobregat: Riera, J. y Botella,,J. (1976) *El Baix Llobregat: 15 años de luchas obreras,* Blume, Barcelona.

3ª FASE DEL CICLO DE PROTESTA

El descenso de las movilizaciones es el rasgo definitorio de esta fase[3]; es en este período en el que los aperturistas del franquismo "e indecisos dentro del régimen ya difunto, así como las clases y sectores que le brindaron su apoyo, han llegado a tolerar los conflictos y demandas, las modificaciones en las reglas del juego y en los arreglos institucionales, así como niveles y pautas de demandas y de organización populares que jamás habrían aceptado en los comienzos de la transición" (O'Donnell et alii., 1994:49). Por tanto, la institucionalización del conflicto contribuye, por un lado, a legitimar el conflicto social –ya que el Estado, al regularlo, lo reconoce como legítimo- y, por otro, a facilitar que la acción colectiva adopte la vía de la organización y, que la protesta pase a ser asumida como estrategia última en la lucha de intereses. Además, los altos niveles a los que llegó la crisis económica contribuyeron de forma disuasoria de cara a las movilizaciones (Fishman, 1996:297).

De esta manera comienza una fase en la que se priorizará una estrategia de asociación y concertación frente a la de confrontación. Además, una vez legalizadas las organizaciones políticas y sindicales, éstas se encargaron en cierta forma de canalizar las demandas de la sociedad; de todas formas, no olvidemos que estas organizaciones son también instituciones de control social y que, por tanto, inducen a la sumisión de sus miembros a las reglas del juego, en este caso recién estrenadas. Respecto a las organizaciones sindicales, subsistieron en esta etapa dos modelos de sindicalismo, uno de confrontación – la presión se basaba en la capacidad de protesta (CCOO)- y, otro de concertación con el Gobierno y patronal -encabezado por UGT. Sin embargo, la estrategia de CCOO no obtuvo el apoyo necesario, ya sea por el desencanto, por la intensa gravedad de la crisis, o porque la presión de los partidos para evitar la protesta – al concebirla como factor desestabilizador de la democracia liberal recién establecida- tuvo una evidente repercusión.

Así pues, dada la existencia de algunas organizaciones sindicales dispuestas a negociar, en julio de 1979, la UGT y CEOE suscribieron el ABI (Acuerdo Básico Interconfederal), en 1980 estos dos agentes firmaron el AMI (Acuerdo Marco Interconfederal) (Albarracín: 1991:406) y, bajo estos acuerdos, UCD y PSOE aprobaron más tarde el Estatuto de los Trabajadores, "favorable al modelo sindical defendido por UGT" (Powell, 2001:271,272). Pero la estrategia pactista a nivel global continuó en determinados ámbitos y coyunturas críticas como el intento de golpe de Estado del 23 de febrero de 1981. Meses después del golpe, se elaboró el ANE (Acuerdo Nacional de Empleo) o también el llamado "pacto del temor" que fue firmado por CEOE, UGT y CCOO, además de la LOAPA. El Gobierno legitimó este acuerdo y "reconoció a los agentes sociales como sujetos plenamente legitimados para ello" (Powell, 2001:304)

Resumiendo, instauradas las nuevas reglas del juego, la acción colectiva descendió y se canalizó a través de la vía organizativa dejando relegada en un segundo plano la protesta. Tal y como señala Robert Fishman "una vez que el restablecimiento de la democracia se hubiera convertido en una posibilidad real, ya no bastaba con oponerse al franquismo y movilizar a los trabajadores. El movimiento sindical se enfrentaba al reto de obtener todo el protagonismo posible en el proceso de cambio político, para luego actuar, avanzar y consolidar ese proceso, aun cuando la transición política tomara un camino muy diferente al imaginado por el movimiento obrero" (1996:163). Así pues, las organizaciones sindicales, especialmente CCOO, tuvieron que redefinirse y adaptarse a la nueva situación

[3] Según Álvaro Soto (1998:382), entre 1980 y 1985 hubo un descenso de la conflictividad laboral. Para más información, ver anexo sobre conflictividad durante la transición (figuras 8.3, 8.4 y 8.5).

en la que la negociación y no la confrontación, era estrategia predominante para incidir y asegurarse algún puesto en la arena política.

A modo de conclusión, el ciclo de movilizaciones que se desarrolló en el proceso transicional supone el despertar de una sociedad completamente despolitizada después de varias décadas de dictadura franquista. Después de una visión global este ciclo de protesta, la conflictividad huelguística del año 1976 se sitúa en el período de ascenso de la ola. En las siguientes páginas nos interrogaremos sobre la lógica de la acción colectiva en un proceso transicional, centrando el análisis en un determinado período del ciclo. Se estudiará empíricamente la conflictividad huelguística en 1976, año clave para el proceso de transición y cuya dinámica incidió, de una forma u otra, en el ciclo de político.

2.2. El año 1976 como caso empírico

Ya se ha señalado que durante los meses de 1976 la actividad huelguística alcanzó unos niveles que no se habían registrado en años anteriores[4]. Principalmente en los tres primeros meses se concentraron la mayor parte de huelgas habidas en el período estudiado. A esto se suman varios episodios que adquirieron especial relevancia, verbigracia, algunas huelgas generales o conflictos de sector o de algunas empresas o sectores. En la primera parte de este apartado describiremos los rasgos más característicos de las huelgas registradas en los diarios –*La Vanguardia* y *El País*- en el año 1976, además de centrar nuestra atención en varios de los episodios emblemáticos que tuvieron lugar en este período.

2.2.1. PRINCIPALES CARACTERÍSTICAS DE LAS HUELGAS DE 1976

Para hacer frente a la crisis económica, el Gobierno de Arias Navarro aprobó, en noviembre de 1975, un decreto ley sobre congelación salarial. De una forma aproximada, a partir de esta fecha, como indica Cayo Sastre, "se desencadenó la mayor oleada de huelgas desde la guerra civil" (1997:135). En 1976 y partiendo de la información extraída del vaciado de prensa de *La Vanguardia* y *El País*, las ***principales reivindicaciones*** de los trabajadores hicieron referencia a cuestiones salariales –como el equiparamiento de los salarios al coste de la vida, o la denuncia del incumplimiento de pagos por parte de algunos empresarios. Como muestra la tabla, el 23% de las reivindicaciones -de aquellas huelgas sobre las que la prensa informa acerca de sus demandas- exigían mejoras salariales, ya fuera un aumento, una equiparación o el pago de atrasos.

En esta línea, el 24% de las reivindicaciones estaban relacionadas con temas referentes al convenio colectivo; por un lado se encuentran huelgas en las que se exigía un convenio colectivo, otras que estallaban por la ruptura de negociaciones o por el incumplimiento de lo negociado. También en algunas empresas se decidió ir a la huelga para apoyar la plataforma reivindicativa (que podía o no incluir aumentos salariales) elaborada como base para la negociación del convenio colectivo. En este punto, cabe señalar que, especialmente en el primer trimestre, pero también en el otoño de 1976, se negociaron numerosos convenios colectivos, mayoritariamente, a nivel sectorial (del sector químico, sidometalúrgico, metal, de la construcción, etc.).

En otras ocasiones los trabajadores de una determinada empresa incorporaban a su tabla reivindicativa -o era causa principal del estallido de la huelga- la exigencia de

[4] Para más información, ver anexo sobre conflictividad laboral durante la transición, figura 8.5.

amnistía laboral (20% de las reivindicaciones). Es decir, en referencia a sanciones injustas: a delegados o enlaces sindicales expedientados sin motivo o por el hecho de hacer algún acto de protesta y/o asamblea. Junto a esto, los despidos improcedentes que aplicaron gran número de empresarios a una elevada proporción de trabajadores; es más, en varias ocasiones se llegaron a expedientar a plantillas enteras. De esta forma, el 24% de las huelgas registradas en la prensa durante el período exigían la readmisión de despedidos o la anulación de expedientes sancionadores. Otras veces, esta exigencia se incorporaba a las reivindicaciones iniciales ya que era en el transcurso de la huelga cuando se producían las sanciones. Existen situaciones en las que, una vez acabada la huelga, eran readmitidos los huelguistas, si no la mayoría, una parte; otras veces, el incumplimiento de los empresarios respecto a esta cuestión volvía a desencadenar otra huelga.

Por otro lado, en los conflictos huelguísticos también había detenciones; algunas veces se producían por denuncias de empresarios (al acusar de piquetes a varios de sus trabajadores, por ejemplo), otras eran detenidos por las "fuerzas del orden" al producirse un desalojo o al disolver una manifestación. En estos casos, inmediatamente después de producirse detenciones, la puesta en libertad de los detenidos pasaba a incorporarse a las demandas de los huelguistas; así, en la muestra, el 3,7% de las huelgas tenían esta reivindicación.

Figura 8.6 "Tipo de reivindicaciones. 1976*"

		nº absolutos	*% de reivindicaciones*	*% de casos*
Entorno al convenio colectivo**		134	24%	*33%*
Mejoras Salariales		130	23%	*32%*
En solidaridad con compañeros		115	20%	*28%*
	Contra sanciones	*98*	*85%*	*24%*
	Contra detenciones	*17*	*15%*	*3,7%*
Mejoras laborales en general***		104	18%	*26%*
Dirigidas al Gobierno		46	8%	*11%*
	Directamente	*27*	*59%*	*6,7%*
	Indirectamente	*19*	*41%*	*4,7%*
En solidaridad con otras empresas		21	4%	*5,2%*
Otras reivindicaciones		18	3%	*4,5%*
	TOTAL	568	100%	

Fuente: Elaboración propia a partir de la información de *El País* y *La Vanguardia*.1976.
*La información que se puede recoger sobre las reivindicaciones corresponde a 403 huelgas de las 614 registradas mediante la prensa.
**Pueden o no incluir mejoras salariales y laborales en general en el marco del convenio.
***No se han incluido las mejoras salariales.

Además, el 18% de las reivindicaciones hacían referencia a mejoras laborales: una jornada de 40 horas semanales, seguridad social a cargo de la empresa, etc. De esta manera el 26% de las huelgas registradas en la prensa –y de las que se informaba sobre las demandas- exigían mejoras en las condiciones de trabajo. A todo esto se suma -con un porcentaje más reducido- huelgas en las que se protestaba por la apertura de expedientes de crisis o por otras cuestiones más específicas.

En lo que se refiere a la solidaridad con huelguistas o detenidos de otras empresas, entre las reivindicaciones registradas mediante la prensa, el 4% de ellas pedían el levantamiento de las sanciones y expedientes de trabajadores de otras factorías; por tanto, el 5,2% eran huelgas de solidaridad con respecto a otros conflictos.

Por otro lado, el 11% eran huelgas cuyas reivindicaciones estaban dirigidas al Gobierno. En este sentido cabe diferenciar entre aquellos conflictos que implicaban directamente al Gobierno, como huelgas de funcionarios (de transportes, de la

enseñanza...) y huelgas generales; y aquellos que, no implicando directamente al Gobierno, era evidente la implicación de la administración para que sus reivindicaciones se cumplieran[5]. En cuanto a las primeras, el 59% de las reivindicaciones hacían referencia directa al Gobierno. Entre las restantes se destaca la demanda de libertad sindical, de derecho a reunión, asociación y manifestación, como también la exigencia de la obligación de la negociación colectiva.

En lo que se refiere a ***la convocatoria de huelga***, hace falta señalar que la prensa proporciona muy poca información. Así, prácticamente no hace mención ni de sindicalistas ni de sindicatos. Tanto *La Vanguardia* como *El País*, si proporcionan alguna información sobre la forma de organizarse de los trabajadores, coinciden en explicar que las decisiones se tomaban en asambleas de trabajadores, en las que, algunas veces habían representantes de CCOO, USO o UGT, entre otras organizaciones sindicales en la ilegalidad. En estas asambleas se decidían varias cosas, tanto si ir a la huelga, continuar o finalizar el conflicto como efectuar otro tipo de acción de protesta; además de las asambleas informativas cuya función era informar sobre diferentes temas laborales a sus miembros. Según la información de la prensa, algunos empresarios permitían su realización en los centros de trabajo pero otros, mediante las "fuerzas del orden", disolvían a los trabajadores (en estas ocasiones podían haber altercados y, por tanto detenciones); de esta manera, encontramos en los diarios informaciones sobre la disolución de asambleas o su realización en otros lugares, generalmente iglesias en donde, con la complicidad de vecinos y párrocos, el acceso de la policía era más improbable.

La realización de asambleas ponía en evidencia varios aspectos de la cuestión. Por un lado y debido a los altos costes de la acción, la necesidad de una organización flexible y poco comprometida que permitiera participar y desvincularse de la acción en cualquier momento. Por otro, la asamblea, al ser una forma de organización horizontal, era un desafío al Régimen puesto que su realización indirectamente presionaba hacia formas de organización y decisión más democráticas.

En cuanto a los ***costes de la acción de ponerse en huelga*** podemos resumirlos en dos tipos: el *laboral* y el *policial*. El primero de ellos, y tal y como hemos ido señalando, se refiere a las sanciones, expedientes o despidos que algunos empresarios utilizaron como castigo o como mecanismo disuasorio. Algunas veces era únicamente la amenaza pero, en otras ocasiones después de una huelga y sin mediar palabra, se les abría un expediente disciplinario a los huelguistas o se les notificaba una suspensión de empleo y/o sueldo[6] o simplemente los huelguistas recibían cartas de despido[7]. Las causas de estas sanciones eran muy variadas: ser enlace sindical, miembro de la comisión negociadora del convenio elegida en asamblea, ser sindicalista, repartir propaganda para alguna huelga general, etc. Además, en muchas ocasiones, estas sanciones eran el factor desencadenante del conflicto, o en otras, si se producían a lo largo de la huelga, podían agravar la tensión. Pero la reacción que más repercusiones negativas tuvo hacia los trabajadores fueron los cierres patronales (*lock out*) con los que se forzaba el final de una huelga sin solucionar problema alguno. Fundamentalmente en los primeros meses del año se registraron en la

[5] En esta categoría no se ha incluido la exigencia de amnistía laboral de trabajadores pero se tiene en cuenta que esta reivindicación también requiere del Gobierno para ser satisfecha.

[6] Por ejemplo los trabajadores de la empresa Confecciones Ory que fueron suspendidos de empleo y sueldo durante 4 meses (*El País*, 27.11.76); También 2.114 trabajadores de la empresa Marconi que realizaron una huelga (*El País*, 13.04.76).

[7] Es el caso de toda la plantilla de Michelín que, mediante una carta, se les fue notificado el despido colectivo (*El País*, 23.05.76) Estos despidos masivos fueron frecuentes en este periodo mientras que la readmisión de los despedidos no fue nota habitual en el período estudiado, según la información extraída de la prensa.

prensa numerosos cierres patronales y amenazas de cierre; a esto se suma que algunos de estos cierres patronales tuvieron una larga duración cosa que supuso grandes costes para los trabajadores[8].

Respecto a aquellos costes de tipo *policial,* por un lado, se refieren a las detenciones de trabajadores en huelga; y, por otro, a las intervenciones de las "fuerzas del orden" ya fuera para desalojar a huelguistas que habían decidido encerrarse como acto de protesta (en su centro de trabajo o en una iglesia[9]) o para disolver una asamblea, concentración o manifestación[10]. En cuanto al nivel de violencia en estas intervenciones, la prensa señala determinados casos en los que se ejerció una fuerte represión policial. Ejemplo de ello fueron algunos conflictos en el País Vasco entre los que cabe destacar la huelga general de Vitoria (a principios de marzo) en la que hubo 5 muertos y 40 heridos; este hecho incluso provocó el rechazo público del ayuntamiento a las medidas represivas del Gobierno central (*La Vanguardia*, 05.03.76).

Sobre las huelgas realizadas por trabajadores de la administración (de profesores, de trabajadores en el transporte público, de trabajadores en minas públicas, etc...), además de sanciones y despidos, hubieron algunos servicios públicos que fueron militarizados. De esta manera en enero el Gobierno decretó la militarización del servicio de transportes de RENFE y del metro madrileño al estar los trabajadores en huelga; también en Madrid, el Ejecutivo boicoteó la huelga de correos mediante la militarización del servicio[11].

El **nivel de repercusión** que tuvieron las huelgas de 1976 se puede deducir de varios aspectos que pasamos a enumerar[12]:

a) Duración del conflicto: según la información recogida por la prensa, la mayoría de las huelgas duraron más de un día (57%). Así, huelgas como la realizada por los trabajadores de la empresa Motor Ibérica (92 días), Vers (94 días), Faema, Laforsa o diferentes factorías de Michelín tuvieron más de 3 meses de duración. En un cálculo aproximado a partir de la información de la prensa, la media de duración de una huelga en el período estudiado superó los ocho días[13]. De esta manera, inevitablemente tanto la población como los medios se hacían eco de la huelga y, con ello, se conseguía presionar tanto al empresariado como al Gobierno para buscar soluciones al conflicto abierto.

b) Repercusión en la población: las huelgas que más trascendieron a la población fueron aquellas realizadas en los servicios públicos, como por ejemplo, las huelgas de correos y telégrafos (en enero y septiembre); las huelgas generales de profesores de EGB (en febrero y noviembre a causa de un decreto que aumentaba el número de alumnos por aula) o también de profesores no numerarios o de bachiller. A estas se suman las huelgas de RENFE o del metro de Madrid, comentadas anteriormente.

c) Intervención del Gobierno; en este punto se tiene que diferenciar entre el Gobierno Arias y el encabezado por Adolfo Suárez que comienza su mandato en julio. Durante el Gobierno Arias y, sobre todo en la huelga generalizada en Madrid –que explicaremos a continuación- intervinieron las huelgas de una forma violenta. Por un lado, militarizaron aquellos sectores públicos que estaban en huelga, especialmente los servicios de transporte (RENFE, correos, autobuses...); por otro, hicieron intervenir a la policía en

[8] Es el caso de la huelga general del metal en Sabadell en el que estuvieron cerradas las empresas del metal durante una semana (del 1 al 7 de octubre) y que afectó a 12.000 trabajadores (*El País*, 09.10.76).

[9] Es el caso de los huelguistas de la construcción en Bilbao los cuales fueron desalojados de forma violenta de una iglesia en la que realizaban una asamblea (*El País*, 05.11.76).

[10] Por ejemplo en una concentración de huelguistas de la empresa Vers en la que un trabajador fue herido de bala por un miembro de las Fuerzas del Orden Público (FOP); este hecho comportó una huelga de solidaridad de empresas del sector del metal (*El País*, 31.07.76).

[11] Para más información sobre otras huelgas militarizadas, ver en el anexo la figura 8.7.

[12] Para más información sobre huelgas relevantes, ver en el anexo las figuras: 8.8, 8.9 y 8.10.

[13] Para más información, ver en el anexo la figura (figura 8.11).

huelgas como la de marzo en Vitoria. Por otra parte, existieron conflictos que, al alcanzar altos niveles de gravedad, como por ejemplo las huelgas de los trabajadores de la empresa Vers, Masa y Hutchinson, el Ministerio de Trabajo se vio obligado a intervenir como árbitro (*El País*, 01.08.76); en los casos más extremos la administración intervenía con un laudo de obligado cumplimiento como el de la empresa Telefónica (*El País*, 13.04.76) o Wagons Lits (*El País*, 22.10.76).

d) Seguimiento de los medios de comunicación; en este apartado se engloba todas aquellas huelgas registradas en los diarios con un elevado nivel de relevancia (grandes titulares en las primeras páginas de la prensa). Entre estos cabe destacar las numerosas huelgas de Madrid en enero que provocaron una sensación generalizada de huelga general o la huelga general de Vitoria en marzo[14]; en la mayoría de los casos, las huelgas que mayor protagonismo tuvieron en los medios fueron aquellas que provocaron más dificultades para el desarrollo cotidiano de la vida de la población: huelgas del metro, correos, funcionarios de todo tipo en Barcelona...

e) Acciones relacionadas; la huelga estaba englobada en un repertorio de acción mucho más amplio. Así, mediante la combinación de varias formas de protesta aumentaba la probabilidad de adquirir mayor importancia y tener más repercusión. De esta manera, tanto en el marco de la huelga como fuera de él, también se realizaron otras formas de acción entre las que destacaron manifestaciones, concentraciones de trabajadores (en los centros de trabajo o en las calles principales de las grandes ciudades), escritos de denuncia, huelgas de hambre y encierros; en cuanto a esta última forma de acción cabe destacar la importancia que adquirieron algunos centros parroquiales que pasaron a ser la sede de huelguistas de una o varias empresas (la posible causa de esto ya ha sido comentada más arriba). Estas acciones suponían la ocupación de espacios públicos ejerciendo en esos momentos una presión directa sobre el régimen autoritario. Haciéndose visibles para el conjunto de la población muchas huelgas consiguieron el apoyo de vecinos, de otros huelguistas[15], organizaciones sindicales[16] y varios grupos políticos, clandestinos todos ellos. Entre los conflictos habidos, según la información recogida en la prensa, fueron los trabajadores en huelga de las empresas Hutchinson, Masa y Vers los que mayor número de actos de solidaridad recibieron (en forma de manifestaciones, manifiestos, jornadas, concentraciones, etc.).

f) Extensión de la huelga; en esta época, como informan los periódicos, la propagación de una huelga era un fenómeno habitual; de esta manera se pueden distinguir tres formas de extensión. Una de ellas sería la propagación del conflicto a otras factorías de la misma empresa, este fue el caso de la huelga de Roca que, iniciándose en la factoría de Gava (Barcelona), se extendió a la de Sevilla y Madrid (*El País*, 17.11.76); otra forma sería la extensión del conflicto a empresas del sector como fue el caso de la huelga de la construcción que, desencadenándose en Burgos, se extendió a La Coruña y León y, a partir de estas ciudades, a otras poblaciones próximas (*El País*, 16.09.76). Finalmente, otro tipo de extensión era por proximidad, es decir, de aquellos trabajadores de empresas cercanas

[14] Hace falta señalar que la huelga general (nacional) realizada el 12 de noviembre, no fue recogida por los medios con especial relevancia como sucedió con anteriores jornadas de lucha a principio del año; esto puede ser debido al nivel de seguimiento que unas y otras tuvieron por parte de los trabajadores.

[15] Un ejemplo fueron los paros de solidaridad (1h) de los trabajadores de Motor Ibérica hacia los huelguistas de Seat (*El País*, 04.06.76). También, los escritos de solidaridad de trabajadores del metro de Barcelona, de profesores no numerarios y otros sectores de la enseñanza hacia los huelguistas del metro de Madrid (*La Vanguardia*, 09.01.76); o también los numerosos actos de solidaridad con la huelga general de Vitoria: asambleas, paros y encierros en diferentes provincias (*El País*, 06.03.76). O el encierro de trabajadores de Siemens y Pirelli a los que se sumaron huelguistas de la empresa Laforsa (*La Vanguardia*, 16.01.76).

[16] Como la manifestación convocada por CCOO, UGT y USO en solidaridad con los huelguistas de la empresa Confecciones Ory (*El País*, 30.10.76).

que se sumaban al paro iniciado por otros. El caso más paradigmático fue la "huelga general" de Madrid a principios de año[17]; podemos situar su inicio con la huelga de la empresa del sector del metal Standard Eléctrica y, poco a poco, como una mancha de aceite, el conflicto se va extendiendo, desembocando en la huelga de Telefónica, construcción, correos, banca y seguros, etc. de tal forma que se paraliza la actividad (*La Vanguardia*, 13.01.76).

Resumiendo, se han explicado en este apartado los principales rasgos definitorios de la actividad huelguística de los meses de 1976; es decir, la importancia de su dinámica local, los motivos explícitos de los trabajadores en las huelgas, con qué otras formas de acción colectiva se vinculaba la acción huelguística, cuanto tiempo duraba la huelga y de qué manera podían llegar a repercutir y a adquirir relevancia las acciones de los trabajadores. Antes de finalizar la descripción del fenómeno vale la pena hacer un inciso sobre algunos episodios habidos que, entre otros factores, marcaron seriamente el ciclo político en el que se llevaron a cabo.

2.2.2. EPISÓDIOS EMBLEMÁTICOS

Para complementar el análisis es necesario prestar atención a una serie de conflictos destacados del período estudiado: la "huelga generalizada" de Madrid en enero[18], los sucesos de Vitoria en marzo y la huelga general (a nivel estatal) en noviembre. Estos tres episodios pusieron de relieve y señalaron directamente lo que en cada huelga y en cada acto de protesta estaba en juego.

- *HUELGA GENERALIZADA EN MADRID*

En cuanto al primer episodio, la actividad huelguística que se desarrolló en Madrid en el primer mes del año tuvo unas características muy particulares. Para empezar, no se puede clasificar como huelga general entendida ésta como la respuesta a una convocatoria determinada para una fecha concreta y por unas organizaciones sindicales (Díaz et alii., 1977:36) -como fue el caso de la huelga general del mes de noviembre. Sino que, a principios de mes se llevaron a cabo una serie de huelgas[19] que desencadenaron otras provocando una sensación de paro generalizado. Siguiendo la conceptualización elaborada por Salvador Aguilar, estas huelgas serían huelgas transicionales en las cuales se observan formas larvadas de huelga general (2003a). Un ejemplo fue el conflicto de la empresa Standard Eléctrica que, según Díaz et alii. (1977:146), desencadenó otras huelgas como la de metalúrgicos madrileños, de trabajadores de la construcción, de banca y seguros, de Telefónica y de correos. De esta manera, como una mancha de aceite se generalizó la huelga en la que llegaron a participar 300.000 trabajadores (*La Vanguardia*, 05.02.76).

Además de la magnitud, la "huelga general" de Madrid también se extendió y adquirió importancia a raíz de las medidas del Gobierno para tratar la protesta; así, ante la huelga de empresas públicas el Ejecutivo respondió con la militarización, como hiciera en otros momentos a lo largo del año. Por otro lado, las FOP procedieron a la disolución de asambleas, concentraciones y otros actos de protesta que iban sucediendo, así como a la detención de dirigentes sindicales (*La Vanguardia*, 11.07.76). Por parte de los

[17] Otros ejemplos de conflictos que se extendieron a otras empresas cercanas serían: la huelga del metal de Sabadell que fue seguida por otras empresas y comercio de la misma ciudad, o la del Baix Llobregat.

[18] En este año también sucedieron otras huelgas generales en provincias y ciudades, para más información, ver en el anexo la figura 8. 8.

[19] Para más información sobre las huelgas y reivindicaciones de los conflictos laborales de Madrid y alrededores, ver en el anexo la figura 8.13.

empresarios, la mayoría de ellos optaron por el cierre patronal que, en algunos casos se extendió a más de una semana (Empresa Pegaso, Casa, Standard Eléctrica y Chrysler entre otras).

Tal y como Díaz et alii. insisten en señalar, esta "huelga generalizada" sobrepasó las reivindicaciones puramente salariales. Estos autores describen la huelga como un acto reivindicativo a la vez que político puesto que a las exigencias salariales también se le añadieron políticas como la amnistía, un sindicato obrero, al mismo tiempo que se reivindicaban libertades y derechos democráticos (1977:32,33).

- *HUELGA GENERAL DE VITORIA*

A lo largo del trabajo se ha ido haciendo alusión a la huelga general de Vitoria del día 3 de marzo -conocida también como los sucesos de Vitoria- como ejemplo de la estrategia represiva de las autoridades para tratar la protesta. Pero si en otras épocas de la dictadura esta estrategia había sido eficiente para acallar las protestas, en este período se produce el efecto contrario, es decir, la reacción de protesta y el agravamiento de la conflictividad. De esta manera, a raíz de la cuarentena de heridos y los muertos del día de la huelga general de Vitoria, se extendió la protesta a todo el País Vasco, convocando formalmente a una huelga general para el 8 de marzo; paralelamente se realizaron en diferentes lugares actos de solidaridad y de repulsa a la actuación policial y del Gobierno, agravando la crisis de legitimidad que este último ya padecía.

Según *La Vanguardia* (04.03.76), la "jornada de lucha" fue convocada por varias organizaciones clandestinas para el día 3 de marzo ante las advertencias del Gobernador Civil sobre su ilegalidad; ante la brutal respuesta de las FOP, la jornada se prolongó varios días; a medida que se iba avanzando, la protesta fue adquiriendo formas más violentas: se crearon barricadas, estallaron cócteles Molotov, etc. La situación adquirió tal tensión que días más tarde el Ministro de Gobernación y el de Relaciones Sindicales, Fraga Iribarne y Martín Villa, se desplazaron a Vitoria para emitir un comunicado oficial lamentando los hechos y llamando al orden; al mismo tiempo, se firmaron varios laudos que obligaban a varias empresas a readmitir a los despedidos por el conflicto con una primordial alusión a la paz social (*La Vanguardia*, 09.03.76).

- *HUELGA GENERAL DEL 12 DE NOVIEMBRE*

Finalmente, la huelga del 12 de noviembre marcó un punto de inflexión con respecto a las protestas llevadas a cabo meses anteriores. En primer lugar fue la respuesta a una convocatoria explícita de las organizaciones sindicales que, desde el inicio del Gobierno de Suárez, habían adquirido más protagonismo en la prensa escrita. De esta manera, la Coordinadora de Organizaciones Sindicales (COS) -creada en julio de ese mismo año y compuesta por CCOO, USO y UGT- hizo un manifiesto público a mediados de octubre en el que convocó a una jornada de paro de 24 horas para el día 12 de noviembre, junto con todo un seguido de acciones de protesta previas (*El País*, 19.11.76)[20].

Esta acción era la respuesta directa a una serie de medidas económicas adoptadas por el Gobierno para hacer frente a la grave crisis económica existente. En aquellos meses, habían proliferado tanto organizaciones y plataformas sindicales (la COS es un ejemplo), como asociaciones de empresarios. Sin embargo, el Ejecutivo no contó ni con unos ni con otros a la hora de formular las medidas. Algunos empresarios las criticaron por

[20] Sin embargo, según Charles Powell la convocatoria de paro surgió de una reunión en las Palmas el 4 de noviembre de la Plataforma de Organismos Democráticos (unión de la *Platajunta o CD* con organizaciones regionales) a la que más tarde se sumaría la COS (2001:172).

incompletas (*El País*, 14.10.76) y, por otro lado, los sindicatos las rechazaron sobre todo en lo que hacía referencia a la supresión del artículo 35 de la Ley de Relaciones Laborales que facilitaba el despido de los trabajadores.

Figura 8.12 "Huelga general a nivel estatal del 12 de noviembre de 1976"

Reivindicaciones principales	*Organizaciones que se adhieren a la convocatoria*
*Contra medidas económicas, sobre todo contra la supresión artículo 35 de la ley de Relaciones Laborales que regulaba los despidos. *Contra la congelación salarial (aumento de 6.000 ptas lineales). *Contra el despido libre y desempleo y a favor de puestos de trabajo y seguro de paro. *Contra reforma sindical; desaparición del Consejo Nacional del Sindicato (CNS) y amnistía laboral.	*La Coordinadora Nacional de la Confederación Sindical Obrera (CSO) [reformistas del verticalismo] (*El País,* 30.10.76). *En Cataluña: convocan UGT, SOC y CONC; en Valencia: CCOO, COA, CNT-AIT, UGT y USO (*El País,* 24.10.76). *Apoyo del comité nacional del PSOE (*El País*, 30.10.76).

Previo a la fecha de la "jornada de lucha", el Gobierno intentó impedir utilizando una estrategia disuasoria basada en la detención de dirigentes sindicales (aproximadamente 150) o a través de citaciones judiciales para esa misma fecha para declarar en relación con la convocatoria (*El País*, 12.11.76)[21]. El día de la protesta, se detuvieron a 247 trabajadores según el Gobierno y a más de 400, según las centrales convocantes; para *El País*, la nota característica de la huelga fue la presencia activa de sectores profesionales; en cuanto si hubo o no violencia en la protesta, esta se redujo a dos incidentes en toda la jornada. Por otro lado, tal y como recogió la noticia la prensa, la jornada no tuvo gran repercusión; según el Gobierno fueron casi medio millón los trabajadores que secundaron la huelga; mientras que para la COS, fue la mayor movilización de los últimos años al señalar que habían participado más de dos millones de huelguistas (*El País*, 13.11.76). Varios autores han señalado que esta huelga general fue un fracaso y que representó un balón de oxígeno para la actuación del Gobierno principalmente en lo que hacia referencia al proyecto ley para la reforma política (Soto:46: Powell:172; Preston:181) que se debatía en aquellos momentos en las Cortes.

A modo de síntesis, la actividad huelguística del período estudiado se caracterizó por un gran protagonismo, especialmente a principios de año, seguido de un elevado nivel de represión que fue reduciéndose a partir del cambio de Gobierno. La dinámica de la acción fue generalmente local con gran facilidad para extenderse tanto a otros centros de trabajo de la misma empresa como a otros núcleos de población. Otro factor a tener en cuenta, extraída del vaciado de prensa, fue la falta de protagonismo de las organizaciones sindicales clandestinas. Con esto se reforzaría la tesis de Fishman en la que, para el período de la dictadura, establece una clara distinción entre movimiento obrero (con una débil presencia organizativa en los centros de trabajo) y la acción colectiva de los trabajadores (1996:128). Así el autor insiste en la importancia de los dirigentes de empresa a la hora de organizar la protesta a nivel de empresa y vincular esta acción con otras convocatorias más unitarias (1996:71). Como señala Charles Powell, este fenómeno provocó un cálculo erróneo en la estrategia de los sindicatos al sobrevalorar su fuerza - no tuvieron en cuenta que no tenían ningún vínculo organizativo con la base social que se había movilizado- lo que obstaculizó la organización de un movimiento sindical fuerte (1996: 56,57).

[21] Según Paul Preston, el Ministro del Interior, Martín Villa, "organizó un comité para elaborar una contra-estrategia, compuesto por expertos en el orden público y telecomunicaciones, en la circulación y en el servicio secreto" (2001: 181).

3. EL CICLO DE PROTESTA INSCRITO EN LA TRANSICIÓN. UNA MIRADA A PARTIR DE LA ESTRUCTURA DE OPORTUNIDADES POLÍTICAS

El estudio de este ciclo de protesta requiere una visión que englobe el fenómeno dentro del contexto político en el que se desenvuelve. Así, se necesita aplicar una perspectiva analítica que conjunte aspectos de la dinámica social con elementos semi-estructurales y puramente estructurales. En estudio sobre nuevos movimientos sociales, Kriesi et alii. (1995: xiii) señalan la necesidad de contextualizar el objeto de análisis –en su caso, algunos nuevos movimientos sociales- en un marco analítico más amplio; por este motivo elaboran un modelo que tiene en cuenta el contexto político en el que la protesta tiene lugar y del que se deriva el modelo desarrollado en el capítulo 3 de este informe. Sin embargo, el modelo elaborado en este informe es únicamente aplicable a sociedades modernas con un sistema político estable, rasgo que excluye directamente a sociedades inmersas en un proceso de cambio brusco de régimen político. Por tanto, no es aplicable para el estudio de la conflictividad huelguística de un período clave en la transición. No obstante, este modelo al basarse en la noción de estructura de oportunidades política, sugiere una perspectiva analítica que, al conjugar procesos dinámicos con elementos estructurales y semi-estructurales, proporciona una visión más amplia del fenómeno objeto de estudio y, con varias modificaciones, brinda un método de abordaje también para este caso.

Siguiendo esta perspectiva analítica, el siguiente análisis establece una línea transversal que va desde elementos más estructurales (fijos, estables, institucionales) hasta aquéllos que son más dinámicos y que dependen de la dinámica generada por la interacción entre los actores en el día a día. Puesto que el modelo que se elabora en el capítulo 3 no es aplicable para este trabajo, en las siguientes líneas se readaptará el modelo para poder ser adaptable a sociedades inmersas en un proceso de tránsito entre un régimen político y otro tipo de régimen.

3.1. El modelo de conflicto[22] asociado a una transición política

Como se señala más arriba, la estructura de oportunidades política (EOP, de aquí en adelante) es una noción que enlaza múltiples elementos y proporciona una herramienta para el análisis de la acción colectiva. Mediante la EOP se puede visualizar las oportunidades y constricciones que afectan a una potencial acción colectiva en un determinado momento. Siguiendo el modelo teórico operacional de esta investigación, la estructura de oportunidades política se compone de: el sistema político, la estructura de clivajes y el ciclo político. No obstante, en un proceso de transición política, la EOP depende especialmente de la dinámica de los actores políticos, es decir, de la capacidad para entablar relaciones entre ellos, de la intensidad de estos vínculos y de la capacidad de intervención que tengan, así como del número, intensidad y oportunidad de los acontecimientos. En este apartado se explican las principales características de todos estos elementos bajo el marco de una transición política.

3.1.1. El sistema político en la Transición

Un elemento inherente a un proceso transicional es la inestabilidad del sistema político ya que todo proceso de cambio de régimen supone una reformulación del sistema

[22] En la figura 8.15 del anexo el lector encontrará un diagrama explicativo que sintetiza los rasgos característicos de este modelo.

vigente. Este período se caracteriza por una indefinición de las reglas del juego político ya que, por un lado, las vigentes están obsoletas y, por otro, se está en proceso de elaborar otras para el futuro régimen político. Esta situación, como señalara Schmitter y O'Donnell, genera una situación de incertidumbre con respecto al desenlace del proceso, (1994:16) especialmente en lo que hace referencia a la contingencia de participar en la elaboración de las futura reglas del juego política.

A modo de síntesis, los elementos que componen un sistema político son dos: el entramado civil y la sociedad política que se compone de una estructura formal - instituciones que organizan el sistema en un marco legal[23]- y una estructura informal. Ésta última es el conjunto de prácticas que, no desarrollándose en ninguno de los órganos de la política institucional, inciden en las decisiones políticas y los actores las tienen en cuenta en sus estrategias. En el Régimen franquista, estas estrategias se efectuaban entre los diferentes grupos informales que formaban parte de la sociedad política franquista: los falangistas, las fuerzas armadas[24], los tradicionalistas, del Opus Dei y miembros de la iglesia (Cayo Sastre, 1997:49). Éstos operaban, más o menos, como grupos de interés, participaban en el reclutamiento de las élites dirigentes e influían en las decisiones políticas a diferente nivel[25].

Respecto al entramado de organizaciones civiles que forman parte del sistema político, su desarrollo depende del marco legal del Régimen ya que puede permitir o establecer restricciones para la creación de organizaciones de intereses y actividades privadas diversas de la población. Durante la dictadura franquista el entramado civil era muy débil puesto que la legislación prohibía la creación de toda organización que pudiera escapar del control político del Régimen (no solo los sindicatos, también las patronales, entre otras); así, en este entramado habían organizaciones económicas (por ejemplo, los círculos de economía como el Club Comodín), grupos vinculados a la iglesia o asociados con algún grupo miembro de la sociedad política. También habían organizaciones que, lejos de ser representativas de determinados sectores sociales, aglutinaban intereses antagónicos; es el caso del Sindicato de Estudiantes Unificado (SEU) o el sindicato oficial (OSE) en el que habían tanto empresarios como trabajadores. Con esto, en la legalidad no había forma de articular los intereses en organizaciones y, por tanto, no había forma de canalizar las demandas de los distintos sectores sociales.

Sin embargo, aunque el régimen autoritario no hacía posible legalmente la existencia de una sociedad civil organizada ya que, entre otros, éste es un rasgo típico de una democracia liberal o poliarquía; no significa que, en la ilegalidad, no pudieran desarrollarse una sociedad civil en sentido restringido. Esto merece una nota aclaratoria. Víctor Pérez Díaz establece una división entre sociedad civil en sentido amplio (sociedad civil uno) y en sentido restringido (sociedad civil dos). La diferencia entre una y otra

---

[23] El hecho de que la dictadura franquista se creara a partir de un golpe de estado (el denominado levantamiento del 18 de julio de 1936) hizo que el régimen se basara en una estructura formal muy reducida (Cortes Orgánicas y Consejo Nacional del Movimiento). Así que fue durante la dictadura y, sobre todo a finales de los sesenta, cuando se procedió a la institucionalización formal de régimen con la elaboración de una serie de leyes orgánicas. Para más información sobre este proceso: Powell, 2001: 102-108.

[24] Hace falta hacer una distinción entre las fuerzas armadas (FFAA) como "grupo de presión" en la sociedad política y aquéllos militares que formaron parte de algún gobierno franquista. Sobre todo en la última etapa de la dictadura, apenas había militares en el Ejecutivo y en altos cargos, y estos ni mucho menos los ocupaban en representación de las FFAA. Este rasgo hace falta tenerlo en cuenta si queremos entender cómo se desarrolló la transición política española y por qué no hubo una posición contundente contra el proceso de cambio iniciado. Como señala Powell (2001:255) al no estar las FFAA en el poder no hacía falta *desplazarlas* de él sino hacer que *aceptasen* los cambios. En este sentido ver también Stepan (1994: 265,266).

[25] Para una analogía con otros grupos informales de este tipo en sistemas políticos cerrados, véase el análisis de los grupos de interés en el caso soviético que hace Castells en Castells, M. (1992) *La nueva revolución rusa,* Sistema, Madrid. (Pp. 43-54).

estriba en que la primera engloba al Estado y a sus instituciones y, la segunda, "se reduce a las instituciones sociales, tales como el mercado y asociaciones, y a la esfera pública, excluyendo las instituciones estatales" (1993:78); en un régimen autoritario como la dictadura franquista, algunos actores formales de la sociedad civil anterior a la dictadura subsistieron precariamente en las afueras del sistema. Este fue el caso de UGT o la CNT que permanecieron en la ilegalidad en un estado de semi-letargo muy debilitadas a causa de la represión durante y después de la guerra civil. Por otro lado, a lo largo de la dictadura y como consecuencia de determinados episodios empezaron a darse forma organizaciones como las comisiones obreras que surgieron de las huelgas mineras asturianas en 1957/58 y que establecieron una estructura formal a mediados de los sesenta (Kolher, 2001:85).

Sin embargo, a finales de los setenta, la acción colectiva adoptó la vía de la protesta, aumentando de una forma considerable las movilizaciones bajo un amplio repertorio de acción –manifestaciones pro-amnistía, recitales poéticos o conciertos que acababan adquiriendo forma de actos de protesta, concentraciones, etc- en el que destacaba la acción huelguística. A partir de estas formas de acción colectiva cobraron forma nuevos grupos a la vez que se fortalecieron aquellos ya existentes. De esta manera, empezaba a emerger de una forma embrionaria, la forma de articular el conflicto de intereses en una democracia liberal. En este sentido, sectores del empresariado también fueron adquiriendo conciencia de la necesidad de canalizar sus demandas y agrupar sus intereses en organizaciones como lo refleja la creación de la CEOE en 1977.

Todo ello hizo visible una sociedad civil gestada al margen de la legalidad vigente pero vinculada, cada vez más, a medida que avanzaba el proceso, al "entramado civil franquista". A finales de la década de los sesenta, los reformistas del Régimen implantaron una serie de medidas liberalizadoras que modificaron la legislación, permitiendo nuevas organizaciones; por ejemplo, las asociaciones de cabezas de familia –que más tarde pasaron a ser las asociaciones de vecinos – o los colegios de profesionales. Sin embargo, la estructura de estas organizaciones legales del franquismo tardío no encajaban plenamente con la naturaleza del Régimen ya que, directa o indirectamente, en la práctica demandaban un marco democrático dónde poder desenvolverse y, por tanto, presionaban en esa dirección. Además, la estrategia de algunos sindicatos ilegales como CCOO (aunque, en aquélla época no se autodefinieran como tal, sino como movimiento) fue la de introducirse en la Organización Sindical o Sindicato Vertical para tomar cargos de poder. Estas prácticas junto con las nuevas organizaciones legales aproximaron las dos esferas civiles: una existente en la legalidad franquista (en la que coexistían organizaciones franquistas y otras con menor apego al Régimen) y la otra en sus márgenes. Una vez instaurado un marco institucional relativamente democrático (constitución, instituciones...) las organizaciones se adaptaron al nuevo régimen apareciendo así una sociedad civil en sentido amplio, en términos de Víctor Pérez Díaz. Este proceso, espasmódico pero sin ruptura alguna, sintoniza con la forma en la que se desarrolló la Transición. Mediante la prioridad del consenso y la negociación en la estrategia de los actores políticos, se creó una nueva legalidad a partir de la legalidad franquista y, con esto, se consiguió trasladar organizaciones e instituciones franquistas –tanto de la sociedad política como del entramado civil -al nuevo marco institucional democrático[26] .

[26]En este sentido reproducimos una cita de Álvaro Soto que explica claramente lo expuesto para el marco legal-constitucional: "El proceso constituyente se inicia con la Ley para la Reforma Política [LRP] y concluye con la aprobación de la constitución. En él se combinan dos condicionantes: el contenido de la LRP y la constitucionalización de la corona. Ambos se presentan como hechos consumados y suponen una línea de continuidad con el régimen anterior, característica definitoria del control reformista del proceso. No

3.1.2. La estructura de clivajes

Para el análisis del proceso de transición, entre las líneas divisorias señaladas en el capítulo 3 de este informe, cabe destacar un clivaje específico fundamental para la comprensión de las limitaciones del marco de interacción de los actores políticos. De esta manera, hace falta destacar una línea de confrontación que operó implícitamente (en forma de silencio) en la Transición: la divisoria generada por la traumática Guerra Civil (1936-39). El miedo a agravar la división entre ganadores y perdedores, es decir, entre golpistas y republicanos permaneció latente en todo movimiento y acontecimiento a lo largo del proceso[27]. De ahí la tensión que se vivió en determinados momentos de la transición como en la legalización del PC o en las relaciones del Gobierno con las Fuerzas Armadas[28] al respecto. La moderación de este partido, un elevado apoyo social, además de la influencia internacional, fueron factores de presión sobre el Gobierno Suárez que, en abril de 1977, aprovechando las vacaciones de Semana Santa, legalizó al PCE. La tensión que este hecho provocó se evidenció en el comunicado elaborado por el Consejo Superior del Ejército y, como reacción a ello, la rueda de prensa del Comité Central del PCE en la que Santiago Carrillo, con la bandera roja y gualda y el escudo de los borbones de fondo, leyó un comunicado en el que el PCE reconocía la monarquía y, por tanto, renunciaba a su tradición republicana (Powell, 2001:180)[29].

Esta es una muestra de las profundas divisorias confrontacionales que forman una cultura política fragmentada, elemento que, según Arend Lijphart, puede provocar una parálisis e inestabilidad del sistema político. Aunque el autor se refiere mayoritariamente a sistemas de democracia liberal, añade la posibilidad de que dicha fragmentación también suceda en sistemas predemocráticos o no democráticos (1969:212 y ss.). En el primer caso, el autor denomina democracias consociativas a aquéllas que, aún teniendo una cultura política fragmentada han conseguido mantenerse estables. Para ello Lijphart señala como fundamental el comportamiento de las élites ya que, al mismo tiempo que deben de contrarrestar los efectos de las divisorias, tienen que ser conscientes de la necesidad de la unión con los opositores para evitar la fragmentación política. Para el autor, los factores que posibilitan una democracia consociativa se van tejiendo a medida que las élites tienen la habilidad de amoldar sus intereses divergentes; sobrellevar los clivajes y hacer un esfuerzo común con las élites rivales, pero, sobre todo, a medida que son conscientes del peligro que supone la fragmentación política (1969:216).

A lo largo de la transición, en las relaciones entre las élites del régimen franquista y de la oposición moderada se reflejó una estrategia de negociación con connotaciones consociativas. En este trabajo definimos una estrategia consociativa como una maniobra de negociación en el marco de las características señaladas por Lijphart. Es decir, unas

---

estamos por tanto ante un proceso constituyente originario e ilimitado, sino que procede directamente de la legalidad anterior, por lo que se conforma como derivativo." (1998:65).

[27]Para Álvaro Soto este clivaje sería uno de los que denomina "miedos" que operaron en el proceso de cambio. Reproducimos aquí una cita muy aclaratoria sobre este aspecto: "Estos últimos 'miedos' estuvieron presentes en la conciencia colectiva y actuaron como freno en el proceso político, en el que la sociedad civil asumió un papel sobresaliente imponiendo ciertos límites al discurso de las élites políticas, como sucedió en la convocatoria de la huelga general del 12 de noviembre de 1976, en el resultado del referéndum para la aprobación de la Ley para la Reforma Política (LRP) o en la manifestación habida tras los asesinatos de los abogados laboralistas de Atocha" (1998:22).

[28] En palabras de Paul Preston: "Legalizar el Partido Comunista significaba para el *búnker* y el ejército malbaratar todo aquello por lo que habían luchado en 1936." Después de la legalización, "Suárez se hizo culpable ante los ultras de una traición vil a la causa por la cual se había luchado en la guerra civil" (2001:197, 198).

[29] Para más información sobre este acontecimiento: MORAN, G. (1986) *Miseria y grandeza del partido comunista de España: 1939-1985,* Planeta, Barcelona.

relaciones en las que las élites eran conscientes de la necesidad de negociar para "desencallar" una situación de tablas –utilizando la expresión del ajedrez- y así evitar una fragmentación política (como pudiera ser, por ejemplo, una guerra civil que evidenciara uno de los clivajes ya mencionados). Este es un aspecto a tener en cuenta para explicar la moderación de las posturas, las ambigüedades en los pactos o acuerdos o los silencios respecto cuestiones como, por ejemplo, la restauración histórica de la memoria del bando de los caídos en la Guerra Civil.

3.1.3. El Ciclo político de la transición

Respecto a la transición política española, se puede establecer un ciclo político que se definiría fundamentalmente por los factores siguientes: (i) la debilidad de la estructura de poder (inestabilidad del sistema político); (ii) una elevada dosis de incertidumbre respecto al futuro político (iii) el desarrollo de un ciclo de protesta; (iv) el desconocimiento y ambigüedad de la opinión pública; (v) la omnipresente amenaza de retroceso y de fractura social; (vi) el control del proceso por los reformistas del régimen con ausencia de un plan –sobre todo en los inicios de la transición formal; y, finalmente, (vii) la permanencia en los órganos de toma de decisiones de grupos del régimen anterior, es decir: en el Gobierno Arias -una coalición entre pseudo-reformistas y tecnócratas del Opus Dei (aperturistas)- y en los Gobiernos de Suárez compuestos por los aperturistas del régimen. Además de permanecer sectores afines al régimen franquista en las Cortes y Consejos de administración de empresas públicas, así como en la cúpula de multitud de instituciones. En cuanto a todos estos agentes políticos, cabe decir que sus estrategias de coalición y de tratamiento de la contestación dependieron del contexto político también variante, en parte a causa de dichas estrategias.

Así pues, podemos configurar un ciclo político operativo en todo el proceso de cambio de régimen que dividiríamos analíticamente este ciclo en tres fases. La primera de ellas iría desde la muerte del dictador hasta la dimisión de Arias Navarro como presidente de Gobierno en julio de 1976. La segunda abarcaría hasta el referéndum constitucional de diciembre de 1978 y, de esta fecha hasta las elecciones de febrero de 1982 situaríamos la tercera fase del ciclo político. Como se puede observar, el inicio del año 1976 se incluiría en la primera fase, mientras que, a partir de julio, formaría parte de la segunda fase del ciclo político transicional. Una vez explicadas los rasgos principales de la dinámica agencial, en el siguiente apartado se pasará a enlazar las huelgas de dicho período con las fases del ciclo político en las que se desarrollaron.

3.1.4. La dinámica política agencial

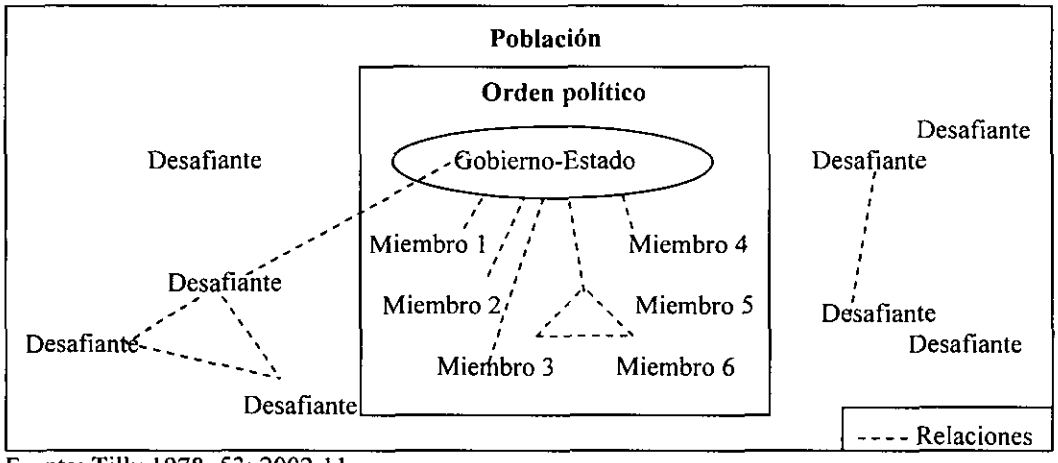
Como ya se señala al inicio del apartado, la EOP en una transición está ligada a la dinámica política agencial, elemento explicado en el capítulo 3 de este informe. De esta manera, en un proceso transicional, la lógica de la acción colectiva se encuentra íntimamente vinculada a la dinámica de la transición, más concretamente, a la interacción entre los sujetos políticos en situación de "contestación" ya que en estas acciones recíprocas permanece implícita una especie de litigio/contencioso permanente. Cada actor procede, consciente e inconscientemente, en función de unos objetivos más o menos definidos; para conseguir estas metas y, teniendo en cuenta las relaciones con los demás, establece un cálculo estratégico sobre qué camino seguir y cuál rechazar; la protesta social, además de ser una herramienta de presión en según qué circunstancias, es una forma de hacer visible la confrontación de intereses; también la vía organizativa o la creación de

alianzas son formas de coaligar objetivos y reivindicaciones y, con ello, hacer más probable su consecución.

En este sentido, la indefinición de las reglas del juego, junto con otros aspectos, crea una situación de incertidumbre con respecto a la situación futura. Esto se encuentra reflejado en la volatilidad de las posiciones de los diferentes actores políticos que, a lo largo del proceso, van adaptando sus proyectos de futuro a la situación cambiante; como señala Adam Przeworski, "las alianzas son extremadamente fluctuantes y ciertos grupos e individuos clave cambian a veces su posición 180º" (1994:89). Por tanto, la interdependencia entre los actores políticos, sus relaciones, coaliciones y disputas son fenómenos a tener en cuenta en el estudio de las transiciones políticas. De esto se deduce la necesidad de elaborar un esquema analítico que tenga en cuenta todas estas dinámicas.

Para ello se adapta un modelo del orden político elaborado por Charles Tilly (1978:53; 2002:11) en el que se puede observar, por un lado, las coaliciones que se establecen dentro de la sociedad política y, por otro, los vínculos entre estos miembros y aquellos actores –desafiantes o contendientes- que, operando fuera del marco instaurado, tienen la capacidad y pretenden presionar e incidir en las decisiones políticas. Dentro de la sociedad política encontramos un colectivo que detenta el poder (Gobierno-Estado) y demás miembros de la sociedad política que influyen en el proceso de toma de decisiones (miembros del orden político).

Figura 8.16: "Posiciones posibles de los diferentes actores políticos en la transición (i)"

Fuente: Tilly 1978: 53; 2002:11

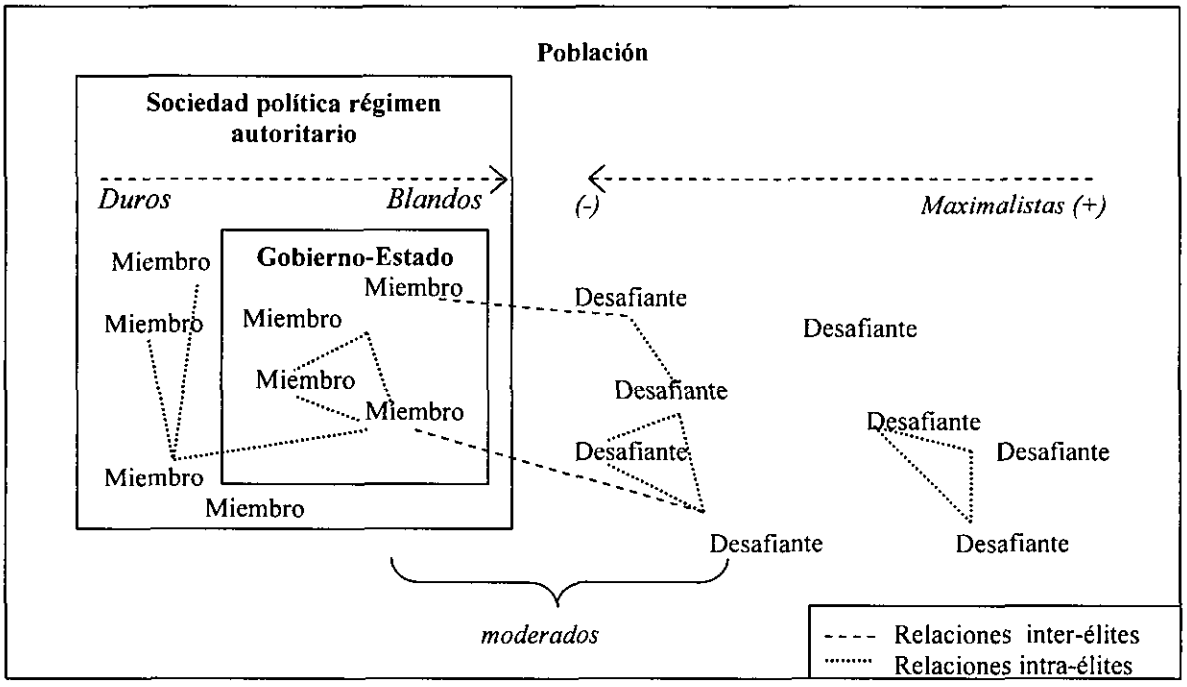
Según Schmitter y O'Donnell uno de los indicadores que señalan el inicio del proceso transicional es la escisión dentro de la élite gobernante entre los que denominan *duros* o inmovilistas y blandos o aperturistas. Como explican estos autores (1994:32), a partir de la introducción de una serie de medidas de liberalización y/o democratización[30] que, por un lado, ponen en evidencia y agravan la crisis de legitimidad del régimen; por otro, contribuyen a un cambio en la sociedad que acaba teniendo repercusiones en las definiciones compartidas sobre los límites del régimen. De esta manera se produce una fractura interna en la elite política autoritaria –factor necesario pero no suficiente, para desencadenar una transición. Con ello se empieza a cuestionar la capacidad que tiene el régimen para perdurar en el tiempo. Esta percepción sobre el futuro político ayuda a definir proyectos a corto y medio plazo; para conseguirlos se adopta una determinada

[30] Para Charles Powell, en el caso español, esta democratización fue una consecuencia no esperada del proceso de racionalización del régimen iniciado por los aperturistas (2001:103).

estrategia considerada por los mismos actores que la toman como la más adecuada para el contexto

De esta forma en el modelo se establece una escala con dos posiciones extremas entre las cuales se pueden ubicar las distintas posiciones de los miembros del régimen junto con aquellas que van variando a lo largo del proceso. Por un lado estarían aquellos que creen en la capacidad del régimen para persistir sin apenas modificación; éstos serían los *duros* – en palabras de Schmitter y O'Donnell- o inmobilistas que basan su estrategia en una oposición tajante a cualquier tipo de reforma – en este caso el *búnker*- . Por otro lado quedarían aquellos que, observando como el régimen se encuentra en sus postrimerías, están dispuestos a introducir reformas que les aseguren una posición estable en la futura arena política, los *blandos* (reformistas/aperturistas). Estos últimos serían los dirigentes políticos civiles que, confiando que dominarán el proceso de reformulación del sistema político, desencadenan el proceso de "redemocratización iniciada en el seno del propio régimen autoritario", en palabras de Alfred Stepan (1994:107,120).

Figura 8.17 "Posiciones posibles de los diferentes actores políticos en la transición (ii)"

En cuanto al conglomerado de actores que presionan desde fuera del orden político formal, existen diversidad de proyectos futuros los cuales coinciden en un mismo objetivo: el fin del régimen político existente. Bajo esta meta, estarían desde aquellos que pretenden un cambio social radical -posturas maximalistas- hasta otros cuya única pretensión es transformar el sistema y dirigirlo hacia algún tipo de régimen poliárquico similar al de los países vecinos -postura minimalista. Como pasara anteriormente, entre las dos posturas existe toda una escala en la que se ubica la mayoría de actores políticos. El grado de presión que puedan ejercer depende tanto de las aspiraciones y objetivos de cada actor o grupos de actores políticos y de las estrategias seleccionadas, como de los acontecimientos del momento, además de la capacidad de aunar esfuerzos con otros actores mediante coaliciones de intereses.

Todo esto, es decir, las percepciones de unos y de otros sobre el futuro que se presenta incierto, ayudan a entender las posiciones y relaciones entre los diferentes actores; La interacción con los demás, el movimiento estratégico de determinados sujetos, como también acontecimientos relevantes, producen una permanente redefinición de la situación

adaptando su estrategia a los nuevos escenarios. Pero esta situación no significa que los objetivos que cada uno de ellos va estableciendo se consigan sino que, mediante la interacción, estos objetivos se van modificando -en algunos casos moderando-, hecho que tampoco garantiza que se cumplan. Por tanto, las mismas posiciones no son fijas para cada actor y para todo el proceso transicional, de ahí la volatilidad del proceso.

Adaptando este modelo al proceso transicional de España, se puede observar como, a medida que el proceso va avanzando, las acciones dejan entrever los proyectos políticos de cada actor sobre el futuro a corto y medio plazo. En esta línea, Álvaro Soto (1998:29-32) distingue cinco proyectos políticos que se pueden fácilmente ubicar en las categorías explicadas (minimalistas-maximalistas, duros-blandos):

1) *Proyecto inmovilista y/o continuista*: de aquellos que, a pesar de la muerte del dictador, insisten en que el régimen debe perdurar. Son los *duros* del régimen entre los que cabe destacar la cúpula militar y las "familias" que ocupan posiciones en el entramado doctrinal e ideológico del Régimen.

2) *Proyecto pseudo-rupturista/reformismo continuista*: "pretendía combinar ciertas instituciones políticas propias del autoritarismo (democracia orgánica) con las del sistema democrático, a través de la puesta en marcha de reformas parciales. Su objetivo era lograr una democracia limitada" (1998:30). El Gobierno Arias sería el máximo representante de esta postura ya que introdujo una serie de reformas en este sentido como, por ejemplo, el Proyecto Ley de Reforma de la Ley Constitutiva de las Cortes y otras Leyes Fundamentales[31].

3) Proyecto político reformista: "fue constituyéndose de forma lenta y su puesta en práctica tuvo un alto nivel de improvisación. Surge como resultado del fracaso de la 'eficacia transformadora del sistema' al ser incapaz de fundar bases sólidas para el desarrollo de libertades públicas y evitar un enfrentamiento frontal con los rupturistas" (1998:30). Alrededor de este proyecto se hallan los tecnócratas del régimen (los *blandos*) que aunque ya participaron en el Gobierno de Arias Navarro, adquirieron máximo protagonismo después de la dimisión de éste; la cesación del presidente de Gobierno puso en evidencia la incapacidad del sistema franquista de transformarse y hacerse eficaz (en palabras de A. Soto). A continuación, el Gobierno de Adolfo Suárez puso en práctica su proyecto reformista con la elaboración de la Ley para la Reforma Política que puso las bases para construir un régimen político similar al de las democracias liberales existentes.

4) Proyecto rupturista: pretendía romper con la dictadura franquista e instaurar un régimen de tipo poliárquico; esta idea era compartida por un amplio sector de la oposición democrática (PCE, PSOE...) pero "...a lo largo del franquismo, la oposición demostró su incapacidad para derrocar al régimen, no solo por la dura y continuada represión que sufrió, sino también por sus divisiones constantes, lo que provocó su debilidad" (1998:30). En el momento en el que la oposición adquiere conciencia de sus limitaciones, modifica su proyecto hacia posturas más moderadas (pasan a hablar de "ruptura pactada") y se adopta una estrategia pactista, de negociación, orientada tanto hacia las relaciones entre los diferentes sectores de oposición, como hacia la élite aperturista del régimen. Vemos, pues, un proceso dinámico en el que se pasa de posturas más radicales a posiciones que calificaríamos de minimalistas según el modelo anterior.

[31] Este proyecto ni siquiera obtuvo el apoyo de los inmovilistas del régimen y quedó paralizado en las Cortes franquistas hasta que, después de la dimisión de Arias (*El País*, 02.07.76), el nuevo Gobierno lo retiró (*El País*, 11.09.76).

5) Proyecto político revolucionario: esta perspectiva futura correspondía a grupos en la oposición democrática que, lejos de querer instaurar una democracia liberal, su objetivo era un cambio más profundo.

Recapitulando, el modelo descrito dibuja las categorías analíticas descritas (Duros vs Blandos; Minimalistas vs Maximalistas) y ayuda a comprender cómo se van articulando los intereses mediante las relaciones entre determinados actores y mediante la creación de alianzas entre ellos. Como muestra la figura, existen dos tipos de relaciones: relaciones intra-élites e inter-élites.

El primer tipo *(relaciones intra-élites)* engloba todas aquellas negociaciones, pactos y coaliciones que tienen lugar entre los miembros de un bando. Estos vínculos producen una moderación de objetivos, necesaria para conseguir aproximar posiciones. Durante los últimos años del franquismo y primeros de la transición podemos observar estos alineamientos en, por ejemplo, la creación de la Junta Democrática, plataforma que reunía a varias organizaciones políticas clandestinas de tendencia comunista. Otro organismo aglutinador sería el de las diferentes facciones socialistas, la Plataforma de Convergencia Democrática (Soto, 1998:31). Pero, finalmente, estas dos plataformas acabarían fusionándose en una sola: la "Plata-Junta" o Coordinación Democrática (CD en adelante).

Como es evidente, la fusión de estas plataformas evidenció las debilidades de cada una de ellas. La fragilidad de los diferentes grupos de la oposición provocó la creación de grandes coaliciones para así poder incidir con mayor fuerza; esta unión supuso establecer unos objetivos poco precisos para evitar fricciones internas. Aun así, la capacidad de influir directamente en el proceso político se consiguió únicamente en el momento en que toda la oposición dispuesta a negociar con los aperturistas consiguió condensarse en la llamada Comisión de los Nueve. Pero este último tipo de relaciones, es decir, las negociaciones de la oposición con el Gobierno Suárez, no corresponden con el tipo de relación explicado hasta ahora, sino que forman parte de la siguiente categoría que pasamos a explicar.

En lo que hace referencia a las *relaciones inter-élites,* la figura 3.2 muestra como los vínculos entre los miembros del régimen autoritario y los miembros de la oposición a dicho régimen se establecen por mediación de los moderados de cada bando. Son aquellos actores (*blandos*) que operan dentro del régimen pero que perciben que éste no tiene continuidad los que pactan con el sector más moderado de la oposición. Estos últimos engloban a todos aquellos actores políticos que, queriendo transformar el sistema (en diferente grado), están dispuestos a negociar con la elite moderada del régimen ya sea porque perciben la posibilidad real de involución del proceso o porque son conscientes de la importancia de participar en las negociaciones para conseguir una posición de ventaja en la incierta y volátil situación política futura. Aunque la situación sea mucho más compleja de lo que se plantea en estas líneas, en un momento de elevada incertidumbre, los moderados de cada bando coinciden en la necesidad de entablar negociaciones entre las dos partes; de esta manera asumen que solos no podrán realizar sus propósitos y que, por tanto, necesitan negociar con otros actores políticos, estableciéndose una estrategia de negociación con connotaciones consociativas que deja relegada a un segundo plano la opción de la confrontación.

En esta línea, Muniesa (1996:154 y ss.) al referirse a la transición política española la define como una "correlación de debilidades" – término acuñado por Manuel Vázquez Montalbán- ya que ningún actor era lo suficientemente fuerte como para poder imponer su voluntad a los demás. Los que optan por la estrategia pactista son los miembros de cada bando que son conscientes de estas debilidades y de la necesidad de negociar con la otra parte para poder salir de la situación de tablas, utilizando la expresión del ajedrez, a la que se estaba llegando. En palabras de McAdam et alii., "el proceso de liberalización genera

una situación en la que grupos, tanto de dentro como de fuera del régimen, comprenden que el punto importante está en participar en la negociación constitucional" (2002:173) puesto que el hecho de participar en la elaboración de las reglas del juego político aumenta la probabilidad de conseguir una posición de privilegio en la arena política futura.

A modo de síntesis, se ha explicado que la transición política se inicia en el momento que aparecen fracciones diversas en el seno del Régimen; esquemáticamente podemos distinguir entre *duros* y *blandos*, los primeros opuestos al cambio y los segundos resignados pero con la confianza de poder controlar todo el proceso. Se ha visto como, en el momento en que los aperturistas observan que el proceso se les va de las manos y asumen su incapacidad de operar en solitario, abren vías de diálogo con los moderados de la oposición al régimen –que, de forma simétrica, también adquieren conciencia de sus limitaciones. La interacción entre los bandos y dentro de los bandos es lo que condiciona el proceso transicional. Es la dinámica generada de estas relaciones lo que da dirección al proceso hacia un lado o hacia otro. A la hora de negociar, cada uno de ellos actúa y establece una determinada estrategia en función de sus objetivos que también se fijan en parte bajo la presión de la estructura de clivajes. Pero al estar inmersos en un proceso dinámico, estos objetivos, al igual que sus estrategias, son constantemente (re)definidos. Todo esto lo que pone en evidencia es la dependencia mutua de los actores para llevar a acabo sus intereses; esta interdependencia produce cambios continuos tanto en los objetivos como en los medios adoptados para conseguirlos. Este es el motivo de la sensación vertiginosa que ofrecen los procesos de transición.

4. EL AÑO 1976 EN EL TRANSCURSO DE LA TRANSICIÓN

En este apartado se asocia la actividad huelguística del período estudiado con la fase del ciclo político transicional en la que se desarrolló. Como anteriormente se señalara, en el año 1976 se pasa de la primera fase del ciclo político definida por el Gobierno de Arias Navarro, a la fase siguiente que se inicia con un nuevo gabinete encabezado por Adolfo Suárez. Aunque el año 1976 suponga únicamente una parte de la segunda fase del ciclo, se explicará también los rasgos más distintivos de esta segunda fase para así poder tener una visión más amplia sobre el desarrollo del proceso[32].

4.1. El Gobierno de Arias Navarro

Desde la muerte del dictador en noviembre de 1975 hasta la dimisión del presidente del Gobierno, Carlos Arias Navarro (1 de julio de 1976) se establece la primera fase del ciclo político de la transición institucional. La muerte de Franco supone el inicio formal de la transición y obliga –si no lo habían hecho antes- a definir posiciones tanto a los miembros del régimen como a los de la oposición. Con esto ya se pueden establecer diferenciaciones entre los *duros* y *blandos* dentro del régimen y entre las posturas *maximalistas* y *minimalistas* de la oposición. Respecto a los primeros, en una posición ambigua encontramos la figura del presidente Arias Navarro; pese a la existencia de varios aperturistas en su Ejecutivo[33], la política llevada a cabo reflejó un *proyecto pseudo-*

[32] Para una síntesis de la evolución de las huelgas a lo largo del año 1976 asociada a la fase del ciclo político en la que tuvo lugar, remitimos a la figura 8.14 que se reproduce más adelante.

[33] Ejemplo son el Ministro de Información, Pío Cabanillas, el de Educación, Cruz Martínez Esteruelas (Preston, 2001:117); o José María Areilza, Ministro de Exteriores y Antonio Garrigues Walter, Ministro de Justicia (Preston, 2001:149).

reformista que pretendía establecer una especie de neofranquismo que, adaptado a los nuevos tiempos, permitiera la continuidad de la dictadura franquista o al menos de su forma política.

Congruentes con ello, introdujeron ciertos proyectos-ley (de reunión, de asociación política...) que, pese a ampliar los límites de la participación ciudadana, no se podían considerar democráticos; además, algunas de estas medidas pretendían adecuar la ley a la situación real tal y como puso de relieve el proyecto de ley sobre el derecho de reunión -aprobado en las Cortes el 5 de mayo de 1976; según Álvaro Soto, "se trataba de legalizar una situación que se estaba produciendo en la práctica, dándose la paradoja, muy común en todos los procesos de transición política, de que la actuación de las autoridades era más permisiva de lo que la propia ley establecía" (1998:34). De aquí se desprende que la realidad era cada vez más contradictoria con la situación legal del sistema como lo demostraba la existencia en la ilegalidad de organizaciones sindicales y políticas que operaban a plena luz. Así pues, por el simple hecho de existir, ya suponían un factor de presión hacia el régimen puesto que retaban a la legalidad vigente.

Ante esta situación los grupos que componían la oposición optaron por una estrategia de confrontación hacia el Régimen[34] a la vez que de negociación con los diferentes grupos de la oposición. Esta estrategia se plasmó meses más tarde en la formación de la CD[35], por un lado, y en la Coordinadora de Organizaciones Sindicales (COS) compuesta por UGT, USO y CCOO, por otro. Estos grupos organizados apoyaron y participaron -y en contadas ocasiones dirigieron- las acciones de protesta de los trabajadores. Aunque limitados -debido a su situación de ilegalidad- consiguieron llevar a cabo acciones para presionar la puesta en libertad de los presos políticos y sindicales; es decir, jornadas, campañas o actos pro amnistía como los que se realizaron en Barcelona los dos primeros fines de semana de febrero en los que, a pesar de estar ilegalizados no imposibilitó la participación de un elevado número de personas que fueron duramente reprimidas por las FOP[36].

Además del caso de Barcelona, esta estrategia coercitiva se puso en evidencia en el primer trimestre de 1976, en el que en medio de una grave crisis económica, se debían renovar 2.000 convenios colectivos en una situación de completa inexistencia de organizaciones legales representativas ni de los trabajadores ni de los empresarios; como señala Powell esto comportó una situación explosiva ya que "las demandas de naturaleza económica y laboral se politizaban de inmediato debido a la ausencia de cauces representativos y a la acción de las organizaciones sindicales emergentes, que pretendían aprovechar la situación para acabar definitivamente con el sistema existente" (2001:152). La creciente conflictividad laboral contribuyó a desestabilizar el sistema y a incrementar la crisis de legitimidad que se venía gestando; esto lo dejó muy claro Fraga Iribarne, en aquel momento vicepresidente del Gobierno, en unas declaraciones públicas en las que dijo que los miembros del ejecutivo no estaban "dispuestos a someter a la contestación callejera los fundamentos del sistema que pretendemos modernizar" (*La Vanguardia*, 15.01.76). Este "no estar dispuestos" manifestó la estrategia de confrontación con respecto a la protesta que adoptó el Gobierno franquista; esto se hizo sentir a principios de año, en la huelga

[34] En palabras de Paul Preston, "la actitud de Areilza y de los escasos ministros liberales no mitigaban, a juicio de la oposición, el cuadro general de inflexibilidad gubernamental a ultranza. Por consiguiente, se acentuó la presión [por parte de la oposición]" (2001: 153).

[35] Con respecto la creación de CD, Paul Preston señala que "aunque la enorme amplitud de la coalición reducía la maniobrabilidad de la oposición para convocar acciones decisivas, su formación allanó el camino a la negociación con los reformistas de dentro del sistema y la exposición de las divisiones del Gobierno" (2001:158).

[36] Para más información sobre estas jornadas pro amnistía: Ballester, D. Risques, M. (2001) *Temps d'amnistia. Les manifestacions de l'1 i el 8 de febrer de 1976 a Barcelona*, Edicions 62, Barcelona.

generalizada en Madrid en donde se procedió, por un lado a la intervención policial[37] y, por otro, a la militarización de diversos servicios públicos, entre ellos los servicios de correos (*La Vanguardia*, 15.01.76); o, en febrero, del trabajo de los funcionarios municipales de Barcelona que estaban también en huelga (*La Vanguardia*, 18.02.76).

Otro ejemplo paradigmático del trato violento de las Fuerzas de Orden Público (FOP) a los manifestantes y huelguistas fueron los sucesos de Vitoria[38] -explicados más arriba. No obstante, si la represión en otros momentos de la dictadura había paralizado las protestas, ahora se produjo el efecto contrario. De ahí que las protestas fueran cada vez más duraderas, más cruentas y se extendieran a otras empresas, otros sectores y otras localidades. Así, después de los sucesos de Vitoria, se convocó una huelga general en la misma ciudad que duró varios días y a la que se sumaron otras provincias con numerosos actos de solidaridad (*El País*, 09.03.76).

Todo ello hizo que, uno de los factores que habían facilitado las movilizaciones como fue la inestabilidad del Régimen (relacionado con la de la muerte del dictador, pero también con la crisis económica, de legitimidad, entre otros), se agravara aún más como consecuencia de las protestas. Cada huelga, cada manifestación o ocupación de espacios públicos retroalimentaba la sensación de desorden e incertidumbre existente. La evidencia pública de la incapacidad para tratar los conflictos laborales contribuyó a incrementar la crisis de legitimidad de un régimen ya muy deteriorado. De esta manera, independientemente de las reivindicaciones específicas de los trabajadores, el hecho en sí de la acción (la huelga, la asamblea, la concentración, manifestación o encierro) suponía un reto a la estructura del Régimen autoritario ya muy debilitado debido a sus fricciones internas (*duros vs blandos*). Además, tal y como se ha explicado, algunas huelgas adoptaron reivindicaciones políticas: la exigencia de un sindicalismo libre, el derecho a reunión o expresión, amnistía laboral y política, etc. Junto a esto, la solidaridad entre trabajadores ya fuera entre compañeros de una misma empresa o entre trabajadores de empresas diferentes, manifestó una reformulación del marco cognitivo; así, con las movilizaciones emergió una idea de lo colectivo, un interés por lo común de todos, en resumidas cuentas, un interés por lo político en el amplio sentido de la palabra.

Con el objetivo de apaciguar estas presiones, el Gobierno elaboró un proyecto de ley de asociación política que, ante su paralización en las Cortes, fue criticado tanto por los miembros del búnker como por la oposición democrática (*El País*, 28.05.76). Pero, sin lugar a dudas, el texto más importante confeccionado por el Gobierno de Arias fue el proyecto-ley de reforma constitucional; en él se puso de manifiesto la poca intención de Arias de introducir una verdadera estructura institucional ajustada a un régimen democrático-liberal (Soto, 1998:33); su paralización en el Consejo Nacional del Movimiento también reflejó la falta de apoyo de la reforma Arias por parte de los sectores inmovilistas del régimen. Esta falta de apoyo de los duros del régimen junto con el rechazo de la oposición democrática a quien había negado toda negociación, situó a Arias en una posición de completo aislamiento político.

---

[37] Respecto a la actuación de las autoridades en la huelga generalizada de Madrid, Paul Preston señala que "el recurso a las cargas policiales para dispersar a los grupos de huelguistas reflejó el instinto franquista de Arias y de su Ministro de Gobernación, Manuel Fraga" (2001:152).

[38] El 3 de marzo se había convocado una huelga general en la ciudad de Vitoria y la policía realizó un violento desalojo de una iglesia en la que varios trabajadores habían iniciado un encierro; el resultado fueron 3 muertos y una cuarentena de heridos (*La Vanguardia*, 05.03.76). Para más información: Guindal. M (1976) *El libro negro de Vitoria*, Ediciones 99, Madrid.

Ante esta situación, "sectores privilegiados" del Régimen -en palabras de Schmitter y O'Donnell (1994: 82)- que se habían caracterizado por su apoyo a la dictadura, tomaron distancia abogando por la introducción de derechos políticos como forma de apaciguar las tensiones y evitar revueltas populares. En esta línea se apuntaba la declaración de la Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Barcelona en las que pedían "la existencia de organizaciones patronales y obreras representativas y por ello capaces para entrar en diálogo, llegar a acuerdos razonables y hacer cumplir los pactos" (*La Vanguardia*, 27.03.76). Este requerimiento, además de ser necesario para reducir los niveles de conflictividad laboral, era fundamental para llegar a acuerdos tripartitos (patronal, gobierno y sindicatos) sobre medidas económicas contundentes y fundamentales para hacer frente a la crisis económica. La incapacidad del Gobierno para adoptar medidas sumó puntos a la lista de ineficiencias y descrédito del presidente Arias.

La noticia sobre los elevados niveles de conflictividad laboral sobrepasaron las fronteras haciéndose eco los países de la Unión Europea los cuales, a su vez, presionaban para introducir auténticas reformas democratizadoras. Así, en mayo, el Parlamento Europeo aprobó por unanimidad una resolución en la que exigía el restablecimiento de las libertades individuales, políticas y sindicales, así como la legalización de todos los partidos políticos, amnistía política y retorno de los exiliados (*El País*, 13.05.76). Las expectativas de varios sectores del entramado civil franquista[39] de reanudar las negociaciones con la CEE[40] y la OTAN, provocaban que cada comentario exterior sobre la situación interior produjera susceptibilidades. Sin embargo, estos dos organismos ponían como condición previa la democratización del país tal y como manifestó en enero la CEE (*La Vanguardia*, 21.01.76) o como dijo explícitamente el secretario de la OTAN en una para la prensa (*El País*, 16.07.76).

En este sentido el discurso aperturista que pronunció el rey en el Congreso de Estados Unidos a principios de junio, junto con la extraña dimisión de Arias después de una reunión con el monarca a finales de mes, fueron los dos acontecimientos que modificaron en gran medida el contexto político. Así pues, el rey movió pieza en el tablero y provocó que todos los actores políticos reflexionaran otra vez su estrategia de jugada. Este sería uno de los acontecimientos (junto con la actividad huelguística, los episodios específicos y la presión exterior) que modificaría la dinámica de la agencia obligando a los actores a repensar su estrategia para mover ficha.

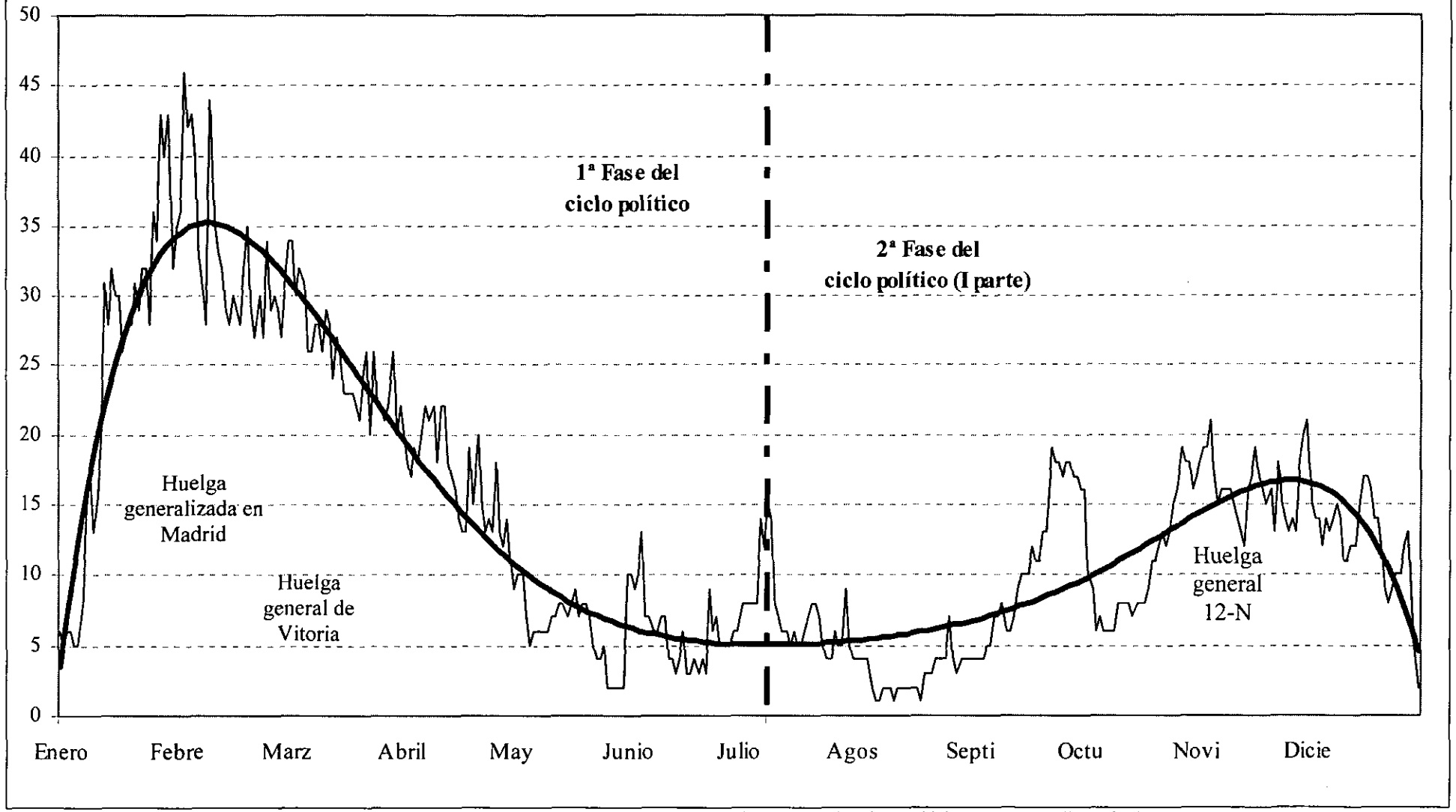
Finalmente, todo esto llevó a que el uno de julio de 1976 el rey Juan Carlos pidiera tener una entrevista de urgencia con Arias en la que este último presentó su dimisión (*El País*, 02.07.76). Este hecho supone el final de una etapa en el proceso de transición que se caracterizó por las tensiones habidas en diferentes ámbitos; por un lado las presiones externas; por otro, las tensiones entre los inmovilistas y reformistas del Régimen; y, finalmente, las tensiones entre las autoridades del Régimen y las movilizaciones; estas últimas únicamente parecieron disminuir con el debate en las Cortes franquistas del proyecto de ley de asociación política que finalmente fue aprobado el 9 de junio. Sin embargo, las fricciones internas del Régimen se hicieron totalmente manifiestas en el debate sobre la reforma del Código Penal ya que era en este proyecto de ley en el que se disputaba si legalizar o no a determinadas organizaciones políticas como el PCE. Posteriormente, el proyecto se aprobaría después de la dimisión de Arias, de la mano del nuevo Gobierno encabezado por Adolfo Suárez, que precisamente fue quien defendió ante las Cortes franquistas el proyecto de asociación política. Recapitulando, la dimisión de Arias destensó la dinámica de confrontación que había llegado en las zonas de mayor actividad económica y huelguística a niveles preocupantes para el desenlace del proceso.

[39] Industriales y banqueros, según Paul Preston (2001:146).

[40] Congeladas en septiembre de 1975 a causa de la ejecución de varios presos políticos (Preston, 2001:142/3).

En el modelo de Rustow se situaría esta etapa dentro de la fase preparatoria que se caracteriza por una prolongada lucha política sin resolución alguna; esta situación manifestaba un empate técnico entre las partes contendientes (1970:354) lo que no significó que dichas partes estuvieran en igualdad de condiciones pero sí que ninguna de ellas pudiera imponerse a la otra.

Figura 8.14 **Número de huelgas según la prensa: *La Vanguardia* y *El País*. 1976**

Fuente: Elaboración propia a partir de los datos extraídos de *La Vanguardia* (de enero al 3 de mayo) y de *El País* (del 4 de mayo a diciembre).

4.2. El Gobierno de Adolfo Suárez

Con el nuevo Gobierno se inicia la segunda fase del ciclo político la cual finaliza en diciembre de 1978 con el referéndum constituyente. Los dos Gobiernos que se suceden son presididos por Adolfo Suárez, los cuales, ya sea porque los presiden prácticamente los mismos individuos, ya sea por el contexto, coinciden en una misma forma de hacer política y de asimilar y asumir las situaciones cambiantes. Todo ello bajo una misma estrategia basada en la negociación y el pacto para generar consenso; así la confrontación, estrategia del Gobierno que predominaba en la anterior fase, queda relegada a un segundo plano.

Antes de pasar a describir la parte del primer Gobierno Suárez que tiene lugar en 1976, conviene hacer un inciso sobre las características más importantes de esta segunda fase del ciclo político. En cuanto a los actores políticos, en esta fase se observa una estrategia de negociación potencialmente consociativa; podemos distinguir entre:

a) Estrategia de alianzas intra-élites. Sectores del régimen, por un lado, y, miembros de la oposición, por otro, adquieren conciencia de su debilidad y de la necesidad de aproximar objetivos para, de esta manera, presionar y participar en la elaboración de las nuevas reglas del juego.

   a. *Oposición al régimen*: se produce una moderación de algunos grupos radicales hacia posturas más moderadas. Una unión menos por ideas y más por intereses afines como eran: (i) hacerse visibles ante la sociedad como único organismo de la oposición representativo del arco democrático y capaz de negociar con el Gobierno; (ii) participar en la definición de las reglas del juego; (iii) y asegurarse una posición en la futura arena política. Esto supuso la reducción de la pluralidad de puntos de vista que representaban organizaciones diversas.

   b. *Miembros de la sociedad política franquista*: las negociaciones entre los *duros* y los *blandos* comenzaron durante el Gobierno de Arias pero, debido a la incapacidad de éste, únicamente se consiguió marcar claramente las fronteras entre unos y otros. Sin embargo, una vez llegado a la presidencia, A. Suárez consiguió abrir vías de diálogo entre aperturistas e inmovilistas consiguiendo crear un camino intermedio. Los acuerdos alcanzados entre todos estos se plasmaron en la Ley para la Reforma Política, según Charles Powell (2001:130)

b) Estrategia consociativa inter-élites. Este tipo de interacción la llevan a cabo los moderados de cada bando, es decir, los reformistas (*blandos*) del antiguo régimen -que ahora protagonizaban plenamente el Gobierno- y los moderados de la oposición -que se habían hecho claramente visibles mediante grandes coaliciones. Tanto unos como otros eran conscientes de sus debilidades y de la necesidad de crear puentes de consenso entre ellos. Otros elementos que también favorecieron estos acercamientos fueron: determinados momentos -como el asesinato de varios abogados laboralistas (los sucesos de Atocha)[41] o actos terroristas de ETA, la incertidumbre sobre el futuro y/o también la competencia interna de cada bando[42]. Ante una situación de este tipo la estrategia no es otra que la de asegurar posiciones lo que se traduce en la

[41] "Una de las grandes paradojas de la transición fue que los sectores que se oponían a una democratización pacífica mediante una estrategia del terror contribuyeron involuntariamente a estrechar los lazos entre el Gobierno y la oposición, como se comprobó durante la *semana negra* de Madrid, entre 23 y el 28 de enero de 1977" (Powell, 2001:177).

[42] Respecto a la oposición democrática, un ejemplo sería, la competencia entre PSP de Tierno Galván con el PSOE de González; o también éste último con el PCE de Carrillo. Estas tensiones también juegan un papel a la hora de decidir según qué movimiento o de tomar según qué decisión.

participación en la elaboración de las reglas del juego sea como fuere[43]. La máxima expresión de esta estrategia se encuentra en los Pactos de Moncloa (octubre de 1977) y en la elaboración del texto constitucional aprobado el 11 de mayo de 1978 en la Comisión Constitucional del Congreso –con el referéndum con el cual se abre paso la tercera fase del ciclo político. finaliza esta fase del ciclo político.

Retornando a la primera parte de esta segunda fase del ciclo político, en julio de 1976 las protestas alcanzaron los niveles más bajos del año, sin embargo a partir de octubre ascendieron notablemente sin llegar a alcanzar los niveles del primer trimestre[44]. La llegada del nuevo Gobierno supuso un cambio de estrategia, menos de coerción respecto a la protesta y más de negociación con la oposición tal y como anunciaron en su declaración programática (pistoletazo de salida del proceso de cambio institucional del Régimen). De esta manera, después de la "semana pro-amnistía"(del 5 al 12 de julio) convocada por la CD, el rey accedió a la propuesta del Gobierno de conceder la amnistía a varios condenados por delitos políticos (*El País*, 31.07.76). Este acto simbólico[45] demostró el cambio de estrategia anunciado y destensó las relaciones entre diversos actores. Según las informaciones de *El País*, la respuesta tanto de Francia y Gran Bretaña como de la oposición democrática fue positiva aunque si para los primeros éste era un gran paso hacia la democracia, los segundos, en cambio, se mostraban más escépticos (*El País*, 31.07.76).

En esta fase las movilizaciones, a pesar de seguir teniendo gran protagonismo, se complementaron con la organización y/o reestructuración de las organizaciones existentes, tanto en el ámbito laboral como en el político. De esto también se hace eco la prensa de 1976 ya que a partir de julio se observa un aumento de noticias que hacen referencia a las dinámicas internas (reuniones, congresos, asambleas). Así informaron sobre la asamblea de CCOO a mediados de julio en la que, dejando de autodefinirse como movimiento, se constituyeron como sindicato *de nuevo tipo* (*El País*, 13.07.76). Por otro lado, en septiembre se hizo la presentación pública la COS que señaló su principal objetivo que no era otro que la unidad de acción "como medio de alcanzar la ruptura democrática y sindical" (*El País*, 12.09.76). En los meses siguientes, la Unión Sindical de Trabajadores (USO) llevó a cabo su asamblea general (*El País*, 13.10.76) y ELA-STV su tercer Congreso en noviembre (*El País*, 02.11.76). Sin embargo, en lo que respecta a la acción huelguística, la prensa siguió haciendo pocas alusiones sobre la participación de sindicalistas; a excepción de las huelgas generales del País Vasco en septiembre (convocada por partidos políticos), la huelga general de Tenerife (convocada por partidos y sindicatos), la jornada de lucha de Madrid del 1 de octubre (CD, COS y otras organizaciones políticas), además de la huelga general de noviembre (COS).

De esto se deduce que estos movimientos organizativos y estas convocatorias iban más encaminadas a definir posiciones y presionar al Gobierno hacia la negociación

[43] Este fue el caso de Coordinación Democrática que, para poder presionar al Gobierno, formó parte de la Plataforma de Organismos Democráticos, de la cual surgió la Comisión de los Doce que acabó reduciendo a nueve (*El País*, 08.12.76) y que fue la que, finalmente, consiguió participar, más o menos, en la elaboración de las reglas del juego.

[44] Este ascenso coincide con la convocatoria de huelga general a nivel estatal a causa del decreto de medidas económicas y con el debate en las Cortes del proyecto ley para la reforma política.

[45] Un acto simbólico más que efectivo. Esta amnistía fue muy criticada por limitada ya que incluía un número muy reducido de presos políticos (no sindicales), además de que su aplicación fue muy lenta y costosa; para más información sobre las quejas y lentitud del proceso: *El País*, 05.08.76; *El País*, 11.08.76; *El País*, 19.08.76; *El País*, 22.08.76; *El País*, 26 y 31.08.76.

que a derrocarlo[46]. A finales de agosto, el Ministro de Relaciones Laborales, Enrique De la Mata, inició sus primeros contactos con los sindicatos ilegales porque se pretendía aprobar en octubre una serie de medidas económicas (*El País*, 31.08.76), además de las reuniones de septiembre para elaborar un proyecto ley de reforma sindical (*El País*, 11.09.76). Sin embargo, aunque estos movimientos crearon puentes de contacto entre Gobierno y sindicatos, el consistorio aplicó una serie de medidas económicas (al igual que lo haría en el ámbito político) sin contar con el apoyo de estas organizaciones. La consecuencia más directa de esto fue la huelga general del 12 de noviembre que, como hemos descrito más arriba, al no obtener el apoyo esperado, no consiguió modificar la conducta del Ejecutivo.

En lo que se refiere a los grupos de la oposición política, ante el nuevo contexto y, al igual que hicieran las organizaciones sindicales, redefinieron sus posiciones. En el cálculo de sus posibilidades algunas formaciones asumieron sus limitaciones e imposibilidad de hacer caer al Régimen mediante la movilización; así pues, el *proyecto rupturista* moderó sus objetivos haciendo más fácil la posterior negociación con los aperturistas del Régimen[47]. De cara a presionar al Ejecutivo a negociar, varias organizaciones de la oposición optaron por aunar esfuerzos mediante la creación de coaliciones (relaciones intra-élites) como, por ejemplo, la Plataforma de Organismos Democráticos[48]. Pero todo ello sin dejar la presión "desde abajo", es decir, mediante la movilización en las huelgas generales especialmente [49], junto con campañas pro-amnistía. De esta manera, la oposición tendió a utilizar las movilizaciones como moneda de cambio para presionar al Gobierno, lo que no significa que tuvieran el control sobre ellas.

Sin embargo, la baja participación en la huelga general del 12 de noviembre, a 4 días del debate en las Cortes sobre el proyecto de ley para la reforma política, supuso un "balón de oxígeno" para la estrategia de Suárez (Soto, 1998:43; Preston, 2001:181; Powell, 2001:172). El éxito del Gobierno Suárez en este primer pulso se reflejó en el cambio de postura de algunos actores de la oposición democrática. Por un lado en la reunión de la POD el 27 de noviembre en la que, al acordar las condiciones para el referéndum y las elecciones democráticas, aceptaban las acciones del Gobierno y asumían "la imposibilidad de modificar los planteamientos del gobierno mediante la "presión desde abajo" (Powell, 2001:172)[50]. Y, por otro, en el XXVII Congreso del

[46] Como señalábamos en la primera parte del trabajo, conseguir negociar y participar en la elaboración de varios proyectos de ley como el de reforma sindical suponía garantizarse un espacio en la futura situación política. Por tanto, la participación en la elaboración de las reglas de juego reducía la incertidumbre respecto al futuro de la organización.

[47] En esta línea se dirigen unas declaraciones públicas en octubre de Felipe González, secretario general del PSOE: "el conjunto de la oposición cree que hay que negociar con el poder político y lo cree porque considera que no tiene fuerza suficiente para desplazar a quienes ocupan el aparato del poder. Como no la tienen, necesitan la presión junto a la negociación." (*El País*, 08.10.76).

[48] La POD aglutinaba a CD o Plata-Junta -otro organismo compuesto por partidos políticos de diversas ideologías- y a varios grupos regionales y ya desde el principio se mostró contraria al proyecto de reforma de Suárez al no haber sido acordado con la oposición (*El País*, 29.10.76).

[49] Conectando con la idea de la dinámica agencial que construye el proceso, reproducimos unas frases de Holm-Detlev Kölher respecto a las coaliciones de la transición "junto a esto se daba el creciente protagonismo de la nueva clase política dirigente, surgiendo desde los reformadores tecnocráticos del antiguo aparato y desde los políticos moderados de la oposición, reduciéndose al mismo tiempo el movimiento democrático de masas. Esto ya no constituía el núcleo de una nueva sociedad, sino la fuerza motriz y el potencial de negociación y presión de un sector, en el negocio político del tira y afloja entre reforma y continuidad" (2001:111).

[50] Además, de esta cumbre surge la idea de crear una comisión para entablar negociaciones con el Gobierno, no será hasta el mes siguiente que esta comisión inicie su trabajo (*El País*, 08.12.76). Por tanto, se acaba priorizando la estrategia consociativa.

PSOE en diciembre en el que Felipe González, secretario general, junto con su propuesta de un compromiso pre-constitucional, reiteró la estrategia denominada *ruptura negociada* de la CD (*El País*, 07.12.76), eufemismo con el que ponía de relieve que se priorizaba la negociación frente a la movilización.

No obstante, con la aprobación del proyecto ley para la Reforma política -que no contaba con la participación ni el apoyo de la oposición- se manifestó la intención del Gobierno de iniciar un proceso de transición controlado y controlable. Así, mediante este proyecto ley se marcaron las primeras directrices que dirigirían el proceso de cambio. A partir de su aprobación se concretó fecha, el 15 de diciembre, para ser refrendado por la población. Como señala Álvaro Soto, al igual que la huelga general, el referéndum fue otro pulso entre Gobierno y oposición (1998:43); mientras que unos intentaban convencer de las posibilidades de la reforma[51], los otros se mostraban divididos ante el dilema de apoyar o no el único camino de reforma abierto (elaborado sin el apoyo de los sectores minimalistas de la oposición); así, varios grupos de la oposición iniciaron una discreta campaña por la abstención –no por un "no" rotundo- en el referéndum que tampoco obtuvo los resultados esperados. Según Álvaro Soto, el Cataluña la participación fue de un 74% y el 93% de os votos fueron a favor de la reforma (1998:194).

Por tanto, como hemos podido observar en este período del Gobierno Suárez, las actuaciones de los reformistas del Régimen reflejaron su confianza en el control del proceso de cambio iniciado por ellos. A finales de 1976 se observan los primeros pasos para establecer una estrategia de negociación con connotaciones consociativa que, más adelante, será protagonista de la escena política. A pesar de estos puentes para el futuro diálogo entre los moderados de cada bando, en los meses descritos vemos como los reformistas del régimen, antes de iniciar las negociaciones, intentan asegurar sus posiciones encaminando y dirigiendo ellos mismos el proceso. Ante los "pulsos" entre unos y otros, los moderados del antiguo Régimen salen reforzados frente una oposición fragmentada y cada vez más consciente de las limitaciones de la movilización y las posibilidades de la negociación como forma de garantizar una posición en la incierta situación futura. No obstante, será después de la semana negra en enero del siguiente año en donde tanto unos como otros asuman la fragilidad del proceso y, temiendo una involución de éste, inicien las relaciones inter-élites entre los moderados de cada bando haciendo uso de los puentes construidos en este primer período.

[51] Sobre todo a los sectores inmovilistas que miraba con recelo el proceso iniciado. De esta manera, para reducir la tensión, Suárez se reunió en septiembre con altos cargos de las FFAA en donde les hizo deducir que, respecto a los comicios que se esperaban, no legalizaría a determinados partidos (Preston, 2001:174)

5. CONCLUSIONES TENTATIVAS

En este trabajo se ha explicado las características generales del ciclo de protesta de la transición política española. El estudio empírico, sino exhaustivo sí muy pormenorizado de la conflictividad huelguística durante 1976, ayuda a conocer la lógica de la acción colectiva -su repertorio, su dimensión según la etapa del ciclo político, etc.- en un proceso transicional. Se ha observado como la lógica de la acción colectiva se corresponde con la estructura de poder en la que se lleva a cabo. Si en un proceso transicional la estructura de poder es débil, ello tiene repercusiones tanto en el tipo de acción colectiva que se lleva a cabo, como en la forma de organizar el conflicto que, esencialmente, se hace político.

De esta manera hemos observado las variaciones de la acción colectiva según la dinámica agencial de la que ella misma forma parte. Así, los movimientos de cada actor, sus metas, cada estrategia y/o acontecimiento tenía un efecto sobre el fluir del proceso. Por tanto, además de factores económicos (la gravedad de la crisis), esta dinámica habilitaba o restringía la EOP para cada tipo de acción colectiva. Asimismo, las debilidades de la estructura política; un Gobierno con un proyecto neofranquista, con una estrategia hacia la protesta de reacción represiva y hacia la oposición política de rechazo absoluto al diálogo; todo ello favoreció la vía de la movilización como herramienta para presionar al Gobierno y/o hacer caer al Régimen, según las intenciones de cada actor.

La actividad huelguística de principios de año cogió desprevenido al Gobierno ya que al no reconocer ningún cauce para canalizar las demandas sociales y laborales no admitía la existencia de conflicto, es decir, de intereses divergentes en una sociedad. En tanto en cuanto no habían instituciones legales que se ocuparan del conflicto, que reconocieran, por ejemplo, la tensión entre "capital y trabajo", algunas divisiones sociales dieron lugar a conflictos políticos[52]. En este sentido hace falta aclarar que es en los regímenes liberales en donde la aceptación de la lucha de intereses conlleva institucionalizar el conflicto a través de leyes y organizaciones que lo domestiquen para que no sea un peligro en potencia para la perdurabilidad del orden existente. Sin embargo, en sociedades en transición y, todavía muy lejos de adoptar una forma poliárquica, el conflicto político no se construye alrededor de grupos corporativistas. En nuestro caso, ni en la legalidad ni en la ilegalidad, encontramos en el período estudiado unas organizaciones representativas (ni sindicales ni patronales) que domestiquen el conflicto. Todo lo contrario puesto que la mayoría de movilizaciones en el 76 no estuvieron capitaneadas ni por las organizaciones políticas ni sindicales[53] (es decir, la base social anónima superaba la base social perteneciente a algún sindicato o partido político ilegal).

Así, dada la naturaleza del Régimen y la falta de institucionalización del conflicto social, toda acción colectiva, sea del tipo que fuere, adquiría una dimensión

[52] Tal y como señala Dahrendorf, "existen divisiones sociales que dan lugar a conflictos políticos. Pero, en lugar de hacerse cada vez más violentos y perjudiciales, estos conflictos quedaron domesticados por instituciones en las que encontraron una expresión constitucional ordenada. Los partidos políticos, las elecciones y el parlamento se ocupan del conflicto, sin que haya revolución" (1993:134). Nuestra pregunta es ¿Qué pasa en aquellas situaciones en las que el conflicto no está domesticado como sucede en las democracias liberales?

[53] Aunque en algunos momentos, sobre todo en el primer trimestre, la confusión era evidente puesto que unas se apoyaban en las otras. Es decir, aquellas movilizaciones que estaban dirigidas por organizaciones específicas y en las que participaba una gran base anónima; o aquellas llevadas a cabo por personas anónimas (algunos de ellos miembros de sindicatos y/o partidos políticos) que recibían el apoyo de las organizaciones clandestinas. Esta intersección es también señalada por McAdam et alii. (2002: 181).

política; independientemente de que las demandas, en el ámbito del trabajo, fueran exclusivamente laborales (que ya hemos visto que no fue así pues había otro tipo de reivindicaciones). Por lo tanto, el hecho de hacer una huelga, una asamblea u otro tipo de acción colectiva era *per se* un desafío a la estructura del Régimen. Toda huelga ejercía una presión desestabilizadora de un Régimen cuyos pilares ya no resistían determinados envites. El primer trimestre del año agravó la sensación de caos *ergo* contribuyó a la deslegitimación de un Régimen cuya razón de ser se centraba en presentarse como garante del orden social.

Uno de los envites que propiciaron la caída de Arias y expulsaron del marco de "lo posible" su proyecto neofranquista, fue la oleada de movilizaciones de principios de año. El cambio de Gobierno a principios de julio transformó totalmente la dinámica. A pesar de que la actividad huelguística, con sus altos y bajos, permaneció en unos niveles elevados, hubo una distinción cada vez más clara entre organizaciones formales clandestinas y sus actos políticos (como las jornadas pro amnistía y las jornadas de paro general), por un lado, y las movilizaciones, por otro. La confusión en el primer período entre estas dos acciones hizo que las fuerzas, tanto políticas como sindicales, sobrevaloraran su base social; este error en el cálculo estratégico quedó patente en el seguimiento bajo de la huelga general de noviembre. De una forma un tanto brusca, varios miembros de la oposición redefinieron sus posiciones mediante la moderación de sus discursos y proyectos de futuro. Reconocieron la incapacidad de hacer caer al Régimen mediante la movilización y de formar un Gobierno de coalición con las diferentes fuerzas políticas. Por tanto, la capacidad de movilización influyó en la estrategia a seguir por los actores, como señala Álvaro Soto, "la transición a la democracia se llevó a cabo en un ambiente de conflictividad que sirvió como impulso del proceso de cambio político, pero también para mostrar los límites del cambio escogido" (1998:151).

Por otro lado, la acción colectiva es el principal indicador para el estudio de la sociedad civil. Tal y como describen Schmitter y O'Donnell, las movilizaciones en un proceso transicional muestran la "resurrección de la sociedad civil" (1994:79) – la sociedad civil en sentido restringido en palabras de Víctor Pérez Díaz. Los elevados niveles de movilización habidos durante el franquismo hicieron visible una sociedad civil gestada en los márgenes del régimen, dentro de la cual, en el inicio de la transición, adquirieron el máximo protagonismo los actores informales de ésta. En cuanto a los actores formales, la dinámica de la transición favoreció la aproximación entre las organizaciones ilegales y el "entramado civil franquista", fusión que desembocó en una sociedad civil en sentido amplio. Esta unión sin trauma aparente es un elemento que muestra el tipo de desenlace que tuvo el proceso transicional formal en el caso español. Como ya se explicó, un rasgo distintivo de la transición en el sistema político formal fue que de la legalidad franquista se abrieron los cauces hacia un tipo de sistema político democrático mediante la Ley para la Reforma Política elaborada por el primer gobierno de Suárez. De esta manera, hubo una línea de continuidad entre uno y otro régimen político sin trauma aparente.

Capítol 9 ▪ LES MOBILITZACIONS ENTORN DEL REFERÉNDUM SOBRE L'OTAN

Índex

1. DESCRIPCIÓ
2. MODELITZACIÓ

2.1. Model adaptat

L' ESTRUCTURA DE CLIVATGES

Centre-perifèria
Classe
Valors postindustrials
Grau de democratització

EL SISTEMA POLÍTIC

L'encaix de l'exèrcit en el nou escenari institucional
Les institucions d'acció col·lectiva de la societat civil

2.2. Elaboracions conceptuals

MOVIMENTS INICIADORS I DERIVATS
LA DIFUSIÓ TRANSNACIONAL DE LA PROTESTA
ELS REPERTORIS DE CONFRONTACIÓ
ESTAT, SOCIETAT POLÍTICA I SOCIETAT CIVIL

2.3. Quadre de variables
2.4. Metodologia emprada

3. ENQUADRAMENT DEL FENOMEN
4. ANÀLISI DEL FENÒMEN

4.1. El nivell de procés

EL CICLE HISTÒRICO-POLÍTIC
LA DEFINICIÓ DE COMBINACIONS D'OPORTUNITATS I RESTRICCIONS

La difusió d'un cicle transnacional de protesta
L'ingrés a l'OTAN i la promesa del referèndum
El realineament polític de 1982 i el canvi de posició del PSOE
La disponibilitat d'aliats polítics en l'esfera institucional

4.2. La dinàmica política del molt curt termini

ELS ACTORS

Els actors favorables a la permanència
Els actors contraris a la permanència

ELS TEMES DE DEBAT PÚBLIC

ELS ESDEVENIMENTS
L'ACCIÓ COL·LECTIVA

4.2. Les estructures de mobilització

DE L' ESQUERRA TRADICIONAL ALS NOUS MOVIMENTS SOCIALS
LA "VELLA" ESQUERRA: SINDICATS I PARTITS
EL PAPER DELS MUNICIPIS EN RELACIÓ AMB EL MOVIMENT
LA XARXA ORGANITZATIVA DELS NOUS MOVIMENTS SOCIALS
NIVELLS DE PARTIPACIÓ I CAPACITAT DE CONVOCATÒRIA.
LA COMPOSICIÓ DE LA XARXA.

El moviment d'objectors de consciència
L'ecologisme i els grups antinuclears
El feminisme i les organitzacions de dones
El moviment pacifista
Les plataformes unitàries promogudes per l'esquerra tradicional.

LA NOVETAT DEL PACIFISME COM A MOVIMENT SOCIAL

4.3. La seqüència dels esdeveniments de protesta.

(A). FASE 1 (ASCENDENT). GENER-MAIG DE 1984:
(B). FASE 2 (DESCENDENT). JULIOL-SETEMBRE DE 1984
(C). FASE 3 (ASCENDENT). OCTUBRE-DESEMBRE DE 1984
(D). FASE 4 (DESCENDENT). GENER-MARÇ DE 1985
(E). FASE 5 (ASCENDENT). ABRIL-JUNY DE 1985
(F). FASE 6 (DESCENDENT). JULIOL-SETEMBRE DE 1985
(G). FASE 7 (ASCENDENT). OCTUBRE DE 1985-MARÇ DE 1986

4.4. La distribució geogràfica de les protestes
4.5. Els repertoris de confrontació
4.6. Les accions col·lectives de masses (ACM)

1. DESCRIPCIÓ

Entre 1981 i el primer trimestre de 1986 (amb especial força a partir de 1984) es va produir una forta dinàmica de protesta social al voltant de la qüestió de la permanència de l'Estat espanyol a l'Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord (OTAN). Aquest episodi constitueix el primer indici que sembla evidenciar que el model de conflicte i la composició de la societat civil espanyola després de la transició estava canviant de forma important. En primer lloc, perquè el conflicte es va generar degut a un *issue* polític nou, com és l'encaix d'Espanya en el marc de la política internacional bipolar de l'època, un tema que sorgeix en aquells anys i és un problema no resolt durant la transició. Per tant, es troba deslligat, en principi, de les qüestions al voltant de les quals va girar la lluita antifranquista (negociació col·lectiva, llibertats politiques i nacionals, etc.). En segon lloc, les protestes serien sostingudes per una xarxa d'associacions ciutadanes amb una fesomia nova, i tindrien unes característiques ben diferents a les formes de contestació que s'havien donat fins aquells moments al país.

L'episodi es va caracteritzar pel manteniment durant un bon grapat d'anys, tot i que amb alts i baixos, d'una forta dinàmica contenciosa adreçada a obligar el PSOE, que havia accedit al govern en guanyar amb una àmplia majoria les eleccions generals de 1982, a complir la promesa que havia fet a la ciutadania quan es trovaba a l'oposició: convocar una consulta popular que li permetés legitimar davant els governs occidentals fer-se enrere de la decisió d'entrar a l'OTAN, presa per l'anterior govern ucedista. L'oportunitat de redreçar aquesta impopular adhesió al bloc militar occidental va comportar una revifada de la contestació social, després del breu període de desmobilització que s'havia produit pels volts del canvi de dècada. Una revifada emmarcada en una onada de protesta de caràcter transnacional, i en l'activitat del moviment europeu per la pau i el desarmament que, a partir de l'oposició al desplegament dels euromíssils, s'havia vertebrat com un pol d'oposició, des de la societat civil, a la política armamentista i expansionista dels dos blocs hegemònics a nivell internacional.

Les protestes van ser sostingudes per una xarxa plural i multiforme d'institucions d'acció col·lectiva, sorgides tant de la vella esquerra política i sindical, com d'un seguit de MS nous que s'havien començat a desenvolupar al nostre país a partir de finals dels anys 70, i que comencen a fer eclosió durant el període 1984-1986, tot coincidint amb l'episodi del referèndum. Aquest va ser un dels trets més característics del fenomen estudiat, l'amplitud dels actors politics i socials que varen constituir les estructures de mobilització del que hem anomenat el "moviment" anti-OTAN. Un "moviment" en el qual, en realitat, convivien moviments diversos, amb graus -alhora- diferents de maduració.

Observant la intensitat de les mobilitzacions, es comprova que durant el periode estudiat hi ha tres "pics" de la protesta. El primer coincideix amb la celebració del Dia de les Forces Armades de 1984 a Valladolid, diada que és aprofitada per la coordinadora d'organitzacions constituïda per aglutinar les forces existents i llençar accions unitàries. El segon vindrà marcat per la visita del president dels Estats Units, Ronald Reagan, a Espanya, que esdevé ocasió per manifestar el rebuig a les pressions exteriors sobre la política espanyola i a la política militar dels Estats Units, i per reiterar, amb aquest motiu, la reclamació de sortir de l'OTAN i de celebrar el referèndum sobre el tema. El tercer serà la proximitat en el temps del propi referèndum, que portarà el moviment a intervenir per inclinar l'opinió pública espanyola a favor de les seves posicions contràries a l'Aliança Atlàntica. Un cop perdut el referèndum, les mobilitzacions s'aturen abruptament, com és natural després que la

permanència a l'OTAN quedi legitimada per les urnes. Encara s'observen, però, algunes protestes contra la política exterior nordamericana.

Les mobilitzacions entorn del referèndum es vinculen a un conjunt d'organitzacions *alternatives*, que tenen en comú el rebuig de les formes vigents de poder i la voluntat de desenrotllar accions de protesta que incorporin en si mateixes unes pràctiques innovadores. Es rebutgen les estructures rígidament jeràrquiques d'organització i d'acció, s'afavoreixen aquelles pràctiques que es consideren més participatives, es denuncia el protagonisme excessiu dels dirigents i de les personalitats notòries, es desenvolupen la comunicació horitzontal i la presa de decisions assambleària, es desconfia de tot el que pugui desembocar en una "burocratització" del moviment i es vetlla perquè els participants sentin respectada la seva espontaneïtat i autonomia. Probablement aquests trets del moviment van contribuir a augmentar la seva capacitat de convocatòria entre uns sectors i unes generacions que havien començat a desconfiar de l'aptitud de les "velles" organitzacions i de les "velles" formes de fer política per ser factors de transformació progressista.

Aquestes organitzacions van néixer els anys 70, algunes ja a finals de la dictadura franquista i altres en els primers anys de democràcia, seguint el model dels *nous moviments socials* (NMS) que van aparèixer des dels anys 60 als Estats Units i Europa occidental. Aquests NMS van aportar, a més de la mentalitat antiautoritària i antijeràrquica a què s'acaba de fer esment, unes preocupacions noves que han estat qualificades de *post-materialistes*, perquè abandonen la prioritat reivindicativa atorgada als interessos materials, és a dir, bàsicament econòmics, en favor d'aspiracions igualitàries i democràtiques com les que encarna el feminisme o a una superior qualitat de vida, com les de l'ecologisme i el pacifisme i tots els moviments vinculats a ell (contra l'armamentisme, les despeses militars, la política de blocs, etc.). Aquestes aspiracions *polítco-morals* tenen un arrelament social "transversal", és a dir, no vinculat a cap grup social homogeni i diferenciat. Si en etapes anteriors, lligades al desenvolupament industrial, s'havien constituït moviments i organitzacions de combat polítco-social lligats a la classe treballadora, els NMS es creen sobre una base social més àmplia i indiferenciada.

El moviment pacifista, i concretament la *Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas* (CEOP), que es va constituir en principal impulsora de les mobilitzacions contra l'OTAN i a favor del referèndum sobre una base unitària que pràcticament no excloïa ningú, va aparèixer i va funcionar aglutinant tots els sectors d'opinió lligats als NMS, tot i que també va incorporar sectors de l'esquerra tradicional que van prendre una posició contrària a la del govern del PSOE en el tema de l'OTAN. Les mobilitzacions van aprofitar les xarxes socials existents i especialment les creades i alimentades pels partits i sindicats tradicionals. Però les estructures de mobilització de les protestes van desplaçar-se també cap a la xarxa dels NMS, constituïts en els anys anteriors o en el curs mateix de les protestes. De fet, l'àmplia xarxa d'organitzacions dels moviments socials (OMS) que s'observen aquells anys va ser alhora causa i conseqüència del moviment anti-OTAN.

L'examen dels repertoris de confrontació permet observar que les protestes adopten en el curs d'aquestes mobilitzacions unes formes noves en relació amb els repertoris convencionals. Apareixen elements expressius i lúdics i formes confrontacionals no violentes. Un element que destaca en la dinàmica contenciosa de les mobilitzacions aquí estudiades és el fet que les convocatòries llençades des de les organitzacions del moviment troben un ressò que va molt més enllà de les franges de població a les quals sembla que pot arribar

directament el missatge de les organitzacions convocants. En aquest cas, parlem d'*accions col·lectives de masses*, de les quals hem detectat una dotzena de casos en el curs dels 27 mesos estudiats. Aquest fenomen apunta a una articulació també relativament nova de la societat civil, en el sentit que els elements d'espontaneïtat juguen un paper més destacat i els estrictament organitzatius un paper menor. Però això només es pot explicar per l'existència de la xarxa de què s'ha fet esment més amunt i de vies de comunicació més horitzontals entre les minories més mobilitzades i els sectors menys mobilitzats. En aquest context, parlem de nou model de conflicte com a característica de la societat espanyola en el periode posterior a la transició.

En suma, en el marc general d'aquesta recerca, l'estudi de les mobilitzacions entorn del referèndum de l'OTAN entre 1984 i 1986 revela trets molt específics de la societat civil emergent en l'Espanya postransicional: l'aparició i proliferació d'organitzacions dels NMS, abans pràcticament inexistents degut a la dictadura franquista, i de nous models de conflicte, amb la corresponent difusió d'elements nous de cultura política que posen l'accent en l'espontaneïtat i la participació en la vida polítco-social i en aspiracions que van més enllà dels mers interessos econòmics. Una peculiaritat espanyola, d'altra banda, és que l'esquerra tradicional --concretament la que s'oposava a l'alineament de l'Estat espanyol amb l'Aliança Atlàntica-- no es va posar d'esquena a la mobilització, sinó que en va acceptar els plantejaments i objectius i va confluir amb els NMS en una mateixa batalla que, finalment, va sortir reforçada d'aquesta convergència.

2. MODELITZACIÓ

2.1. Model adaptat

L' ESTRUCTURA DE CLIVATGES

Dins del nivell macroestructural de l'EOP, quatre són els clivatges o les divisòries de confrontació eixides del procés de transició política que semblen tenir una especial rellevància pel que fa al fenomen de les mobilitzacions al voltant de la permanència a l'OTAN: *centre-perifèria*, *classe*, *valors postindustrials*, i *grau de democratització*.

Centre-perifèria

El primer clivatge, *centre-perifèria*, malgrat que, en principi, no sembla tenir una relació directa amb el tema que ens ocupa, va jugar un paper important en la dinàmica contenciosa del període estudiat (1984-86). No és pas casualitat, com veurem en apartats posteriors, que algunes de les regions de l'Estat on els nivells de mobilització contra la permanència a l'OTAN van ser més forts, fossin –precisament- aquelles en les quals aquest clivatge té més incidència. Ens referim, evidentment, a Catalunya i Euskadi, les dues zones on el sentiment nacional està més arrelat i políticament articulat, i que mantenien aleshores (i encara) una disputa amb el poder central pel que fa al model d'organització polític-administrativa de l'Estat i, dins d'aquest, l'espai que havien (han) d'ocupar els territoris amb trets lingüístico-culturals propis i distintius (vegi's més endavant l'apartat *4.4. La distribució geogràfica de les protestes*).

Aquest territoris havien estat també entre els primers pel que fa a grau de conflictivitat al llarg de la transició i existia en ells una tradició associativa i una cultura política distintiva pel que fa a la del conjunt de l'Estat. Això explica que els canvis en la composició de la societat civil, que es troben a la base de l'emergència de les mobilitzacions anti-OTAN, es donessin també abans a Catalunya i Euskadi, i que aquestes zones fossin les primeres en experimentar les noves formes d'acció col·lectiva que caracteritzarien la postransició.

Classe

Pel que fa al segon clivatge, la *classe*, cal dir que aquesta havia estat la divisòria principal al voltant de la qual s'havien desenvolupat les lluites socials al llarg del tardofranquisme i els anys de la transició política. De fet, l'acció col·lectiva del moviment dels treballadors i treballadores va constituir el nucli central de l'oposició antifranquista, essent els conflictes industrials de finals dels anys 70 un dels factors principals a l'hora d'explicar el procés que va portar al final del règim[1]. No és pas gratuït que autors com Köhler (2001) atribueixin el fracàs de l'intent del règim per a autoperpetuar-se a les vagues massives realitzades al llarg de la primavera de 1976 (Sabadell, Vitòria, Baix Llobregat, etc.).

Malgrat tot, els anys 80 suposaren l'inici del procés de desplaçament del moviment obrer com a actor principal al si de la societat civil, així com la pacificació –relativa- d'aquest eix de conflicte. Aquest procés prové d'una combinació de factors diversos, de caràcter polític i econòmic. D'una banda, el fet que la dinàmica de confrontació cedís el pas, a partir dels anys 1976-77, a la negociació institucional entre les forces polítiques eixides del règim i aquelles provinents de l'oposició clandestina. Unes estratègies que passaven per la consolidació de l'estructura institucional poliàrquica i per solucionar la qüestió de l'espai que aquestes forces havien d'ocupar en el nou escenari polític. La configuració del mapa sindical i del model de relacions laborals del postfranquisme es va veure notablement condicionat per

[1] Vegi's el Capítol 8 d'aquest informe. També Balfour (1994); Köhler (2001); Molinero, Ysàs (1981; 1989; 1994); i Domènech Sampere (2002).

aquest procés, que va fer que les organitzacions dels treballadors veiessin reduida la seva capacitat de mobilització.

Però la pèrdua de capacitat de mobilitzar recursos per a la protesta de les noves centrals sindicals és atribuïble també a un altre procés de canvi de caràcter més estructural, i d'abast internacional. El final del règim va coincidir amb un moment de profunda crisi industrial –crisi, en realitat, del model d'acumulació vigent fins aquells moments[2]-, i amb l'inici al nostre país d'allò que es coneix com el trànsit de l'industrialisme al postindustrialisme. La reestructuració d'empreses, el tancament de moltes factories i l'augment galopant de l'atur[3] van situar els nous sindicats en un escenari completament nou, al qual no sabien donar resposta. Un escenari en el qual les pròpies bases físiques, humanes, de les organitzacions obreres estaven desapareixent ràpidament. No és pas casualitat que, després dels primers anys d'eufòria posteriors a la liquidació de la OSE (el sindicat vertical del règim), a principis dels anys 80 es produís un intens procés de desafiliació.

En suma, la nova estructuració sindical va entrar en crisi abans de consolidar-se. Com a conseqüència de tot plegat, es pot inferir que el model de conflicte associat a la transició política, en el qual el moviment obrer jugava un paper molt destacat, estava cedint el pas a un model de conflicte nou. Això lliga, evidentment, amb el tercer dels clivatges abans esmentats, l'emergència de *valors postindustrials*.

Valors postindustrials

La crisi i reestructuració econòmica contribuí a accentuar un seguit de canvis importants en l'estructura ocupacional de les societats capitalistes avançades, que podem resumir –per simplificar- amb el terme "terciarització". Aquests alhora, acceleraren els canvis socioculturals dels quals es deriva el sorgiment d'un conjunt de noves demandes polítiques de caràcter més qualitatiu, expressives enlloc d'instrumentals, i relacionades amb la qualitat de vida i el contingut de la democràcia. És d'aquesta manera com autors com ara Inglehart (1990) han donat compte del desplaçament del moviment dels treballadors i treballadores per un conjunt plural de moviments "nous", sorgits a l'occident capitalista a partir dels 60: l'estudiantil, el feminista, el pacifista, l'ecologista, l'antimilitarista, l'antinuclear, el moviment per l'alliberament sexual, etc. Aquests NMS presentarien un seguit de trets característics i innovadors, com ara: noves formes d'acció de caràcter no convencional (vegi's l'apartat sobre els repertoris de confrontació a *2.2. Elaboracions conceptuals*) tendència a l'organització horitzontal i reticular, polititització de la vida quotidiana, èmfasi en la construcció d'identitats antagonistes, etc[4]. Com veurem més endavant, serà –precisament- en la conjuntura de les

[2] Per a Balfour, aquest va ser el factor *"... que más debilitó a los nacientes sindicatos. La recesión que golpeó a la economía occidental como consecuencia del alza de los precios del petroleo en 1973 afectó a España más profundamente que a otros países europeos. La economía española no sólo tenía una mayor dependencia de las importaciones de petróleo sino que además sus principales actividades se concentraban en las industrias más vulnerables a la caída de los precios mundiales: acero, astilleros y textiles. El periodo de transición a la democracia había visto un alza de los costes laborales (pero no un incremento en el salario neto per cápita, a causa del creciente desempleo), un bajo nivel de inversión y una caída de los ahorros. Los tres pilares sobre los que se había basado el "milagro económico" –la inversión extranjera, el turismo y las remesas de divisas de los emigrantes- se habían erosionado severamente por la crisis mundial."* (Balfour, 1994:256-257).

[3] Que va passar d'una taxa del 4,7% el 1976, al 14,4% de 1981, segons fonts del *Ministerio de Trabajo y Seguridad Social* (Zambrana, 1999:195).

[4] Cal dir, però que moltes de les teories que han intentat donar compte dels NMS denoten una fascinació excessiva amb allò (aparentment) "novedós", i una marcada sobrevaloració d'un seguit de trets que, vistos amb perspectiva històrica, potser cal concloure que no són pas tant nous. Qui millor ha sabut veure i criticar aquest aspecte ha estat, precisament, un estudiós del moviment obrer, Craig Calhoun, que en un article de 1993 aventurava que s'havia magnificat el caràcter de ruptura històrica dels moviments sorgits a partir dels 60 quan, en realitat, bona part de les seves característiques suposadament constituents poden trobar-se ja als inicis de l'era industrial en l'owenisme, el cartisme, l'anarquisme o el sufragisme, entre altres moviments (Calhoun, 2002).

mobilitzacions contra l'OTAN quan els NMS començaran a prendre protagonisme al nostre país.

Grau de democratització

El quart clivatge, el *grau de democratització*, també sembla trobar-se present en la configuració de l'episodi del referèndum, ja que un dels punts que es trobava en disputa, més enllà del fet mateix de la permanència o no a l'OTAN, era el dret que tenia la ciutadania a dir la seva, a decidir quina política d'aliances havia de tenir el país, i quina havia de ser la seva orientació en política internacional. Aquest clivatge va separar la dreta, clarament imbuïda de desconfiança per la participació popular en política i partidària d'una democràcia delegada i restringida, de l'esquerra, sobretot l'extrema esquerra, que assumí cada cop més el discurs de la democràcia radical i participativa, amb l'esquerra institucional al mig, en posició ambígua. La pròpia promesa de referèndum feta pel PSOE (vegi's l'apartat sobre la definició de combinacions d'oportunitats i restriccions, dins de *4.1. El nivell de procés*) va ser una concessió al radicalisme democràtic, del qual se'n penediria més tard. Tot i que en l'ordre constitucional espanyol nascut el 1978 el referèndum és purament consultiu i només pot ser convocat pel govern, i per tant no es pot dir que sigui un exemple de democràcia participativa, en el context en què es va convocar era una ocasió perquè el poble fos consultat en un afer de política internacional.

Sembla evident que l'objectiu de la protesta anti-OTAN era tirar enrere –incidint en l'agenda política- una decisió governativa que es considerava lesiva pels drets del conjunt de la ciutadania i per a la seguretat col·lectiva, tot reclamant, d'aquesta manera, noves formes de participació democràtica. Això té relació amb els clivatges anteriors, atès que al període estudiat s'observa no només una reemergència de l'acció col·lectiva, *i en concret, de l'acció col·lectiva de masses* (vegi's l'apartat sobre l'acció col·lectiva, dins de *4.2. La dinàmica política del molt curt termini*), sinó també com aquesta es vincula ara no tant a revindicacions de caràcter material, sinó amb altres de caràcter moral, la qual cosa està en relació amb aquest trànsit d'un registre conflictiu industrial a un de postindustrial al qual hem fet referència abans.

EL SISTEMA POLÍTIC

L'encaix de l'exèrcit en el nou escenari institucional

Un aspecte del sistema polític, en concret de l'estructura institucional formal, que va incidir de forma especial en la conformació de les protestes, va ser el paper jugat en aquells anys per l'exèrcit. No és pas exagerat afirmar que l'estratègia dels primers governs democràtics pel que fa a l'ingrés i la permanència a l'OTAN, s'explica, en part, i a banda del context internacional i de la subordinació als EUA en matèria de política exterior, com un intent desactivació de l'exèrcit com a actor polític[5]. Una de les conseqüències esperades de l'adhesió era que aquesta induís un efecte de modernització i "neutralitat política" en relació a un exèrcit que, com a puntal del règim que havia estat, partia d'una tradició històrica feixista, i la cultura política del qual continuava essent profundament antidemocràtica.

[5] Enrique Gomáriz recorda que el 1981, en una enquesta publicada per "una revista castrense" (no especifica quina), el 43% dels oficials de l'exèrcit espanyol eren contraris a l'ingrés a l'OTAN. Quatre anys més tard, segons aquest dirigent pacifista, "*se ha acabado produciendo un grado de convergencia notable en las Fuerzas Armadas a este respecto*" ("El corazón pacifista de Felipe González", *El País*, 06.05.85, p.16). Aquesta dada il·lustra fins a quin punt la mentalitat franquista i políticament intervencionista de molts militars espanyols els feia veure l'OTAN amb desconfiança encara l'any 1981.

De fet, el període es troba notablement marcat per la qüestió de l'encaix de la institució militar en el nou escenari, un encaix (subordinació al poder civil) que es trobava en primera línia de les agendes polítiques dels governs de la UCD i, a partir de 1982, del PSOE. Cal no oblidar que encara el 1981, l'any de l'ingrés a l'OTAN, l'exèrcit va protagonitzar un intent colpista, que va fer trontollar el delicat joc d'equilibris polítics que havia produit el procés de transició[6]. Tampoc cal deixar de banda que la seva integració en el nou escenari va suposar un llast pel que fa al seu potencial de desenvolupament democràtic, i que comportà la continuïtat de gran part de les tradicions del militarisme franquista, degudament maquillades i "democratitzades".

Un exemple el trobem, en la institució, durant el període de la UCD, del dia de les FFAA, com a substitut de la tradicional "desfilada de la victòria" que anualment se celebrava per a conmemorar el triomf de les forces faccioses a la guerra civil[7]. Un altre, més important encara, el paper donat al rei com a cap suprem de les FFAA, que funciona com una subordinació de l'exèrcit al poder polític –al monarca, en aquest cas-, però alhora com una manera (desviada) de no explicitar que aquest deu subordinació al poder sobirà del poble, encarnat en el parlament i el govern[8].

Les institucions d'acció col·lectiva de la societat civil

L'altre aspecte a destacar del sistema polític es troba, com hom pot haver deduït del que hem dit en apartats anteriors, a les associacions de la societat civil, i en concret, en aquelles que podem qualificar com a associacions civils de caràcter polític. Als primers anys de la dècada del 80 quelcom estava canviant en la composició de la societat civil espanyola, en allò que McAdam (2002) anomena la "disposició organitzativa" i la "consciència insurgent" de la població. S'anava articulant, d'aquesta manera, poc a poc, una nova trama que seria la que sostindria i donaria forma a les mobilitzacions anti-OTAN, un cop es van expandir –entre 1982-83- les oportunitats polítiques que varen permetre la seva emergència. En aquells moments ens trobem amb dos tipus principals d'institucions d'acció col·lectiva, aquelles relacionades amb l'esquerra tradicional –partits i sindicats-, d'una banda, però també, d'una altra, aquelles vinculades als NMS que es trobaven en procés de formació o estaven ja plenament constituïts. Malgrat que les seves lògiques d'acció difereixen en aspectes importants, als inicis de la dècada dels 80 i, particularment, en la conjuntura de les protestes contra l'OTAN, totes dues confluiran durant una bona colla d'anys i constituiran una xarxa d'organitzacions plural –al si de la qual, però, no hi faltaran els enfrontaments i les tensions.

Val a dir que no va ser fins a finals dels anys 70 i principis dels 80, degut a les peculiars condicions polítiques que fins llavors havien imperat al nostre país, que els NMS

[6] Aquesta temptativa va tenir alguns antecedents. El primer episodi de conspiració militar va tenir lloc el setembre de 1977, amb una reunió de generals feixistes a la reserva, celebrada a Xàtiva. El 16 de novembre de 1978 seria avortada, quan ja era imminent la seva posada en marxa, l'anomenada *"Operación Galaxia"* (Powell, 2001). En canvi, l'intent del 23 de febrer de 1981 sí que es va poder tirar endavant. Aquell dia, forces rebels de la guàrdia civil, comandades pel tinent coronel Antonio Tejero, assaltaren i es feren amb el Congrés dels Diputats, tot retenint a punta de pistola el conjunt de l'elit política del país. Paral·lelament, el Capità General de la III Regió Militar, Jaime Milans del Bosch, feia sortir tropes i tancs als carrers de València, que foren ocupats durant sis hores pels militars. Fins al dia següent, el fantasma d'una dictadura militar tornà a planar sobre la societat espanyola..

[7] Com veurem més endavant, en l'arrancada de les mobilitzacions contra l'OTAN ocuparà un lloc destacat la celebració a Valladolid, el segon trimestre de 1984, de la desfilada militar del dia de les FFAA, al voltant de la qual es generarà una important campanya ciutadana d'oposició que galvanitzarà durant força setmanes la ciutat castellana i altres indrets del país.

[8] Encara en una data tan tardana com el 1984 el rei havia de recordar als uniformats, en el seu parlament amb motiu de la pàsqua militar, que estaven subordinats a la Constitució (*El País*, 07.01.84). Aquell mateix mes, i pocs dies abans del discurs del monarca, havia estat arrestat un tinent coronel per negar-se a saludar, en el decurs d'un acte oficial, les autoritats civils de Granada (*El País*, 05.01.84).

emergiren a Espanya, tal com posa de manifest Álvarez Junco: *"Al concluir la reforma política, hacia 1981-82, quedaron, ..., pequeños grupos ecologistas, feministas, asociaciones de barrio e incluso alguna voz defensora de las minorías sexuales. En ese momento sí puede hablarse ya de típicos NMS"* (Álvarez Junco, 1994:435). Per tant, en aquests anys ens trobem en un moment de trànsit, un moment en el qual hi ha un model de conflicte en declivi i un altre que està prenent el relleu, amb un seguit d'actors que provenen de la cultura política de la lluita antifranquista, d'una banda, i altres que sorgeixen, tot sostenint uns referents polítics, culturals i organitzatius nous i diferents[9].

Evidentment, són aquests nous actors socials els que protagonitzaran la nova revifada. L'any clau serà el de 1982, moment al voltant del qual la dinàmica de protestes socials torna a revifar, i s'inicia un cicle nou, després del procés de desmobilització que suposà l'inici de la fase de "consolidació" de la transició (Pérez Díaz, 1993; vegi's també Adell, 1989) i d'aquell sentiment difús de frustració d'expectatives que es va conèixer com el *"desencanto"*. Al nostre parer, les mobilitzacions al voltant del referèndum sobre la permanència a l'OTAN serien una de les primeres –i, potser "la" primera- expressions de l'emergència d'una nova societat civil postransicional a l'Estat espanyol, qualitativament diferent a la del període immediatament anterior, alhora que constituïren la primera fase d'aquest nou cicle[10].

2.2. Elaboracions conceptuals

MOVIMENTS INICIADORS I DERIVATS

Seguint Tarrow, McAdam (2002) diferencia entre dos tipus majors de moviments: els moviments *"iniciadors"* i els moviments *"derivats"*. Els primers, són aquells que, com el seu

[9] Un exemple gairebé "prehistòric" del xoc que suposava el marc dels nous moviments respecte el de l'esquerra antifranquista el trobem en el següent passatge d'un text de Pepe Beunza, el primer objector de consciència per motius polítics de l'Estat espanyol (i posteriorment, un dels fundadors del MOC), en el qual relata l'ambient de les lluites a la València de principis dels 70: *"Entre carrera y carrera, manifestación y manifestación, explicábamos lo que era la noviolencia. Era muy difícil porque el ambiente en aquella época era bastante afín a la lucha armada. Cuando explicábamos que no íbamos a la mili era difícil. La gente que luchaba contra el franquismo cuando la hacía pasaba desapercibida porque la represión en la mili era brutal. Ya pasabas fichado y te llevaban de guardián o no te dejaban llevar armas."* Més endavant, explicant una de les seves estades a pressó: *"Me procesaron y me condenaron en Consejo de Guerra el 23 de abril de 1971 por "desobediencia". Después me llevaron a la cárcel de Jaén, que era de presos políticos, a cumplir la condena. Una cárcel de "políticos" era una isla de libertad. Tenía libros, y hasta cursillos de terrorismo si quería... Había de todo. Fue una experiencia interesante, yo hablando de noviolencia y objeción de conciencia y los presos políticos no entendían nada. Me acogían bien porque yo también luchaba y tuvimos discusiones muy interesantes y fue una forma de introducir el tema en el ambiente de la oposición al franquismo."* (Beunza, 2002:51, 53).

[10] Si ens atenim a les característiques que, segons Tarrow, distingeixen els que ell anomena "cicles de protesta", observarem que un cicle d'aquesta mena suposa *"una fase de intensificación de los conflictos y la confrontación en el sistema social, que incluye una rápida difusión de la acción colectiva de los sectores más movilizados a los menos movilizados; un ritmo de innovación acelerado en las formas de confrontación; marcos nuevos o transformados para la acción colectiva; una combinación de participación organizada y no organizada; y unas secuencias de interacciónintensificada entre disidentes y autoridades* [...]" (Tarrow, 1997:263-264). ¿Es poden conceptualitzar les mobilitzacions contra l'OTAN entre 1982 i 1986 com un *cicle de protesta*? Tarrow acostuma a referir-se a períodes històrics més llargs quan utilitza aquest terme. Ara bé, el període de mobilitzacions aquí estudiat, a més de les propietats que Tarrow esmenta, té una unitat i unes característiques –que es faran visibles en el curs de l'exposició—que permeten utilitzar el concepte de cicle de protesta en un sentit lleugerament modificat, adaptat a una circumstància més particular, i això és el que aquí farem. El conflicte té una duració molt clarament delimitada: es planteja amb l'ingrés d'Espanya a l'OTAN decidit pel govern Calvo Sotelo el 1981 i s'acaba quan en el referèndum de 1986 guanya el sí, de manera que la pertinença d'Espanya a l'Aliança Atlàntica queda democràticament legitimada i les mobilitzacions deixen de tenir sentit.

mateix nom indica, donen lloc o inicien un cicle de protesta, mentre que els segons es desenvolupen gràcies a l'impuls generat pels iniciadors, i prenent aquests com a referència. Amb això l'autor vol posar l'èmfasi en el fet que els moviments no són entitats discretes que es desenvolupen de forma independent els uns dels altres, sinó que –ben al contrari- es troben àmpliament interconnectats, tan pel que fa als seus orígens com a la seva evolució.

Aquest autor considera que els moviments derivats es recolzen en les seves etapes inicials en els recursos organitzatius de moviments anteriors i que, d'alguna manera, es desenvolupen "dins" d'aquests. És per això que cal subratllar, segons afirma, la interdependència entre els moviments que pertanyen a una mateixa "família". Aquesta interdependència és especialment significativa pel que fa als aspectes cognitius i culturals, per tant, al desenvolupament del que anomena la "consciència insurgent" ("marcs culturals" en la terminologia de Tarrow) a la base dels moviments tardans. El treball d'"enquadrament", en el sentit d'Snow i Benford, d'aquests moviments tardans, es veu facilitat per l'existència prèvia d'un moviment inciciador, del qual hereten el marc paradigmàtic, tot reinterprentant-lo i –sovint- adaptant-lo a un context diferent. En aquest sentit hi ha una dependència dels moviments que sorgeixen al llarg del cicle respecte d'aquell que es troba en el seu origen, en convertir-se els tardans en adoptants del conjunt (o bé d'un subconjunt) de les innovacions culturals que l'iniciador ha generat.

Les continuïtats entre els moviments iniciadors i els derivats són explicades per McAdam tot fent referència a tres factors: la "difusió", els "vincles de xarxa" i l'"atribució de semblança". Pel que fa al primer, afirma que els moviments iniciadors es troben, en tant que grups de nous elements culturals, sotmesos a una dinàmica de difusió social de naturalesa similar a la d'altres innovacions. Pel que fa al segon, considera que la possibilitat d'aquesta difusió o extensió es troba vinculada a les propietats de la xarxa de relacions socials existent a la població. En el cas de grups que tenen forts lligams interns i, alhora, el que McAdam anomena "vincles pont dèbils" amb altres grups, la possibilitat que es doni aquesta extensió és més gran. D'aquesta manera, els cicles de protesta tindrien un desenvolupament de caràcter reticular que implicaria cada cop més grups, tot tendint a involucrar, finalment, a una gran part de la població.

Pel que fa al tercer element, l"atribució de semblança", McAdam el relaciona amb processos de caràcter sociopsicològic, tot fent referència a l'explicació de la difusió transnacional de les innovacions polítiques d'Strang i Meyer. Un exemple d'atribució, d'aquesta mena es va donar als anys 60 als NMS nord-americans (feminista, estudiantil, etc.), que adoptaren com a model interpretatiu el del moviment en defensa dels drets civils de la població afroamericana, moviment que va ser l'iniciador de les protestes que hi hagué en aquell país al llarg de tota la dècada. En aquest cas també actuaren els "vincles de xarxa", atès que bona part dels activistes d'aquests NMS havien participat, o havien tingut alguna mena de contacte previ, amb la lluita pels drets civils. Això va fer que es donés una identificació dels moviments en els que participaren posteriorment amb aquest moviment pioner. Aquesta mena d'identificació, segons McAdam, no només es dóna, però, quan es verifica la presència de vincles relacionals directes. Quan el cicle es troba en una fase avançada de desenvolupament, àdhuc moviments sense cap connexió amb l'iniciador poden apropiar-se de la plantilla cultural que aquest ha deixat disponible, i que ja ha estat difosa a altres grups.

LA DIFUSIÓ TRANSNACIONAL DE LA PROTESTA

Un dels punts a destacar de les elaboracions de Tarrow i McAdam és la seva afirmació que els límits dels cicles de mobilització no són estrictament nacionals-estatals. Això és desenvolupat amb major extensió per Kriesi et al., al seu capítol sobre la difusió transnacional de la protesta (Kriesi et al., 1998:181-206). Els autors constaten l'existència a la història recent de cicles o onades de protesta que han transcendit les fronteres dels Estats: les mobilitzacions contra el desplegament a diversos països dels anomenats "euromíssils" de l'OTAN als anys 80 (especialment rellevant pel que fa al tema que ens ocupa), les mobilitzacions que portaren al col·lapse dels règims del "socialisme real" a finals d'aquesta mateixa dècada i principis de la següent, etc. En aquests casos, segons afirmen, es dóna una confluència de dos processos: reaccions de caràcter simultani en diferents països davant de qüestions (*issues*) que depassen el marc estatal i també, alhora, un procés de difusió i influència recíproca de mobilitzacions específicament nacionals-estatals. Ara bé, per a que la protesta es difongui d'un país a un altre, s'ha de donar una condició *sine qua non*: l'existència d'oportunitats polítiques que facilitin la mobilització. També en aquest cas, l'absència d'oportunitats en un país impossibilita que hi penetri i s'extengui la protesta que s'està donant al seu voltant.

Kriesi et al., prenen de la teoria clàssica de la difusió dos *canals* principals mitjançant els quals aquesta es dóna: les transferències d'informació directes (a través de contactes personals) i les indirectes (a través dels mitjans de comunicació de masses). Les primeres poden seguir una pauta organitzativa, formal o informal, tal com destacava McAdam en fer referència a la participació prèvia dels activistes en moviments anteriors. Els autors diferencien també cinc tipus diferents de *continguts* de la difusió: el mateix *contingut* (quan allò que es difòn és el o els objectius de la protesta), la *forma d'organització* (l'estructura orgànica de les OMS), la *forma d'acció* (els repertoris), el *model d'acció* (quan una mobilització prèvia esdevé "modèl·lica", és a dir, un exemple a imitar pels moviments posteriors), i, finalment, els *efectes probables o verossímils de l'acció col·lectiva* (les possibilitats d'èxit derivades de la mobilització prèvia d'altres moviments). Aquests tipus de difusió són agrupats en dues categories:

> "Primer, el contingut de la mobilització, les formes d'organització, i les formes d'acció són trets específics d'un moviment social o de la seva mobilització. En aquest cas, la difusió consisteix en *l'adopció de trets particulars* d'un grup contendent a un altre, ja sigui dins d'un mateix país o bé a un altre país. Segon, un model d'acció i els efectes probables o verossímils de l'acció col·lectiva afecten a les mobilitzacions en sí i impliquen que els últims actuen com un exemple o estímul per a altres actors, organitzacions o moviments. En aquest cas, la difusió consisteix en *l'extensió de l'acció col·lectiva en sí* d'una àrea o sector a un altre; un grup contendent es mobilitza o remobilitza a causa de l'exemple proveït per la mobilització d'un altre grup contendent. La difusió en les seves dues formes ... pot tenir lloc *entre moviments* o *entre països*. Sovint, tots dos processos es donen alhora." (ibid., 186, subratllats a l'original).

La difusió transnacional de la protesta ha d'anar acompanyada, per a poder donar-se, d'unes determinades condicions. Els autors emfasitzen tres tipus de condicions que faciliten aquest procés, i que anomemen condicions "organitzatives", "polítiques" i "culturals" Els factors que més contribueixen, segons els autors, a *la difusió de trets particulars* (referents als contingut de la mobilització, les formes d'organització, i les formes d'acció) d'un moviment a un altre, o d'un context de protesta a un altre, són els *canals directes*, és a dir, les connexions personals informals, i les xarxes organitzatives formals. Alhora, aquests canals directes també poden influir en el nivell de mobilització, en ser una font d'innovació tàctica. Els *canals indirectes* (mitjans de comunicació de masses), en canvi, més que influir en l'adopció de trets específics, el que fan és facilitar *la difusió de la protesta en sí.*

ELS REPERTORIS DE CONFRONTACIÓ

Per *"repertoris de confrontació"* entenem aquell ventall de formes d'acció, conegudes i reconegudes pels insurgents i els seus adversaris, que s'han transmès culturalment i que es troben històricament disponibles en una societat determinada[11]. La noció de repertoris no exclou la innovació, però implica que els seus canvis són molt lents, que tenen un ritme "glacial". Malgrat tot, i segons Tarrow, els cicles de protesta són moments de creació, de "flexibilitat tàctica", en els quals s'experimenten noves formes de lluita, nous repertoris. Moltes d'aquestes no tenen èxit i, per tant, no sobreviuen al cicle, però altres perduren, són transferides a altres contextos i escenaris de conflicte i esdevenen, d'aquesta manera, repertoris "modulars". La modularització de les formes d'acció sovint comporta la seva rutinització i la pèrdua de la seva capacitat disruptiva, alhora que pot facilitar-ne el control per part de les autoritats i les elits polítiques. Aquesta extensió dels repertoris és congruent, segons McAdam, amb la identificació dels moviments tardans respecte els iniciadors, i en la seva adopció hi ha sempre una barreja de motivacions instrumentals (l'èxit que ja han demostrat les formes tàctiques adoptades) i, alhora, expressives o d'adscripció identitària.

Per a Tarrow, l'aportació més destacada del concepte de repertori de Tilly és que ens permet descomposar la noció de protesta en elements convencionals i no convencionals. L'autor realitza en aquest context un seguit de definicions que són recollides i reelaborades per Kriesi, Koopmans, Duyvendak, i Giugni (1998), per a realitzar la seva tipologia de formes d'acció col·lectiva. Per a Tarrow la *confrontació* comprèn *" formas tales como las ocupaciones, las obstrucciones, las irrupciones forzadas o las huelgas salvajes, ..."* (Tarrow, 2002:111). La *violència* la constitueixen *"los ataques a la propiedad, a antagonistas y a autoridades, así como choques con la policía."* (ibid.) Les *formes convencionals* d'acció col·lectiva comprenen *"peticiones, audiencias y acciones legales, marchas y reuniones públicas, así como huelgas y asambleas."* (ibid.) Per últim, per *repertori heretat* s'entèn *"la presencia y la frecuencia de las formas convencionales de acción colectiva en oposición al uso de la confrontación y la violencia."* (ibid.).

Per la seva banda, Kriesi et al., elaboren un detallat esquema de les diferents estratègies i formes d'acció, en el qual hi ha cinc tipus principals, cadascun dels quals és un agregat de diferents subtipus. Són els següents:

(A). Accions convencionals:

Jurídiques: Plets administratius, plets civils, plets criminals, i altres.

[11] El concepte va ser definit per Tilly, segons Tarrow, en els següents termes: "Tilly concibe el repertorio como un conjunto completo de medios que tiene un grupo para efectuar demandas de distinto tipo ante diferentes individuos o grupos (1986b:4). Puesto que en circunstancias similares diferentes grupos disponen de repertorios similares, Tilly habla –más vagamente- de un repertorio general a disposición de la población como un todo. En un momento cualquiera, dice este autor, el repertorio del que dispone una población dada es limitado, pese a la posibilidad de emplear prácticamente cualquier forma de contestación contra cualquier oponente. El repertorio, por tanto, no es sólo lo que la gente *hace* cuando presenta una demanda; es lo que *sabe cómo hacer* y lo que la sociedad ha llegado a esperar que elija en el marco de un conjunto de opciones culturalmente sancionado y empíricamente limitado (Tilly, 1978:151)" (Tarrow, 2002:101, subratllats a l'original). Per la seva banda, McAdam defineix els repertoris de la següent manera: " ... son formas aprendidas de acción colectiva mediante las cuales los actores tratan de presionar sobre o resistirse a las demandas de otros actores. En resumen, son las tácticas que emplean los grupos en las luchas entre ellos." (McAdam, 2000:266).

Polítiques: Exercir de grup de pressió, participar en audiències públiques, cartes als polítics, participar en òrgans consultius / negociacions, propaganda electoral, i fundació / dissolució d'una organització de moviment social (OMS).
Adreçades als mèdia: Informació directa al públic (octavetes, etc.), informació mitjançant els mèdia (conferències de premsa, etc.), tribunals, audiències públiques (si han estat iniciades pel moviment), anuncis, i altres.

(B). Democràcia directa:

Iniciatives legislatives populars: Llençament, presentació de signatures.
Referèndums: Llençament, presentació de signatures.

(C). Accions demostratives:

Peticions, assemblees públiques / concentracions, manifestacions / marxes de protesta (si són legals i no violentes), campaments de protesta, recollida de diners o béns per a una de les parts en conflicte (excloent l'ajut en cas de catàstrofes naturals o ajuda alimentària), reclutament de voluntaris per a una de les parts en conflicte, festivals o celebracions amb contingut polític, accions simbòliques o lúdiques no-confrontacionals, i altres.

(D). Accions confrontacionals:

Legals: Boicots (incloent boicot de conferències, etc.), vagues de fam, suicidis per motius polítics, disrupcions de procediments institucionals (si són legals), accions simbòliques o lúdiques confrontacionals però legals (com la crema d'imatges), i altres.
Il·legals: Manifestacions il·legals (si no són violentes), boicot fiscal i altres formes de boicot il·legal, bloqueigs, ocupacions (inclós l'*squatting*, és a dir, les "okupacions"), publicació d'informació secreta, disrupcions de mítings i assemblees, no-cooperació il·legal (per exemple, el boicoteig del cens), l'amenaça de bomba (quan no hi ha una bomba col·locada realment), violència simbòlica (pintar "bombes", o punts de mira), i altres.

(E). Violència:

Lleu: Danys limitats a la propietat (com ara trencar vidres), furts, robatoris, amenaces a persones, manifestacions violentes (si han estat iniciades pel moviment), i altres.
Intensa: Atacs amb bomba o foc i altres danys greus a la propietat, sabotatges, violència física contra persones (incloent-hi assassinats polítics i segrestos).

(Font: Kriesi et al., 1998).

Cal fer notar que aquesta classificació difereix de les definicions de Tarrow, que esmenta dins les formes convencionals de protesta algunes de les accions de caràcter demostratiu que, en l'esquema de Kriesi et al., són accions "no convencionals". Aquests darrers autors limiten el concepte de convencionalitat de l'acció a aquelles formes de protesta més institucionalitzades, que troben canals "normalitzats" d'expressió (per exemple, als tribunals, o als mitjans de comunicació). En la concepció de Tarrow, en canvi, es posa més l'accent en el seu caràcter novedós, és a dir, si són accions "modulars" i, per tant, formen part ja del repertori socialment acceptat o no. És difícil, però, l'aplicació en el nostre cas del concepte de repertori heredat i d'accions no convencionals en el sentit de Tarrow, atès que això requeriria un treball historiogràfic previ per a poder elaborar una classificació de les formes d'acció que provenien de la lluita antifranquista i del període de la transició; treball que –pel que sabem- ningú ha realitzat en aquest país, tot i que es poden trobar aproximacions parcials i disperses.

En decidir classificar els repertoris fent servir la tipologia de Kriesi et al., ens trobem amb una dificultat "tècnica" addicional: la unitat de mesura. Tarrow diferencia entre *"formes*

tàctiques observades" i *"esdeveniments de protesta"* (Tarrow, 2002:118), la qual cosa li permet fer servir el promig de formes d'acció per esdeveniment com un indicador de "flexibilitat tàctica". La diferència es veurà clara amb els següents exemples: Al llarg d'una marxa de protesta (acció demostrativa, seguint la tipologia de Kriesi et al.) es pot realitzar una *performance* satíric (acció simbòlica o lúdica no-confrontacional i, per tant, demostrativa, seguint la mateixa classificació). En el decurs d'una acampada de protesta es poden recollir, alhora, diners per a la causa. En tots dos casos tenim *un* esdeveniment de protesta però *dos* repertoris o "formes tàctiques". Dit d'una altra manera, *una* acció no implica, necessàriament –només- *un* repertori. És per això que hem procedit a una doble comptabilitat, recollint les diferents accions (esdeveniments de protesta) que es van registrar en el nostre període de referència i, també, si en cadascuna d'elles es dóna un o més d'un repertoris (formes tàctiques).

ESTAT, SOCIETAT POLÍTICA I SOCIETAT CIVIL

Un inventari raonat de les organitzacions que formen les *estructures de mobilització* del moviment anti-OTAN aconsella una primera classificació entre organitzacions de la *societat civil* i organitzacions de la *societat política*. La distinció habitual entre "societat civil" i "Estat" és insuficient per captar un tipus intermedi d'articulacions organitzatives que no es poden agrupar inequívocament sota cap dels dos conceptes. Arato i Cohen, després de definir la societat civil com "una esfera d'interacció social entre economia [*economy*] i Estat, integrada, abans que res, per l'esfera íntima (especialment la família), l'esfera de les associacions (especialment les voluntàries), els moviments socials i les formes de comunicació pública", sostenen que entre Estat i societat civil hi ha una "instància mediadora", que anomenen "societat política". Per il·lustrar què entenen per *societat política*, esmenten com a components seus els *partits*, les *organitzacions polítiques* i els *parlaments*. I afegeixen que "el paper de la societat civil no està directament relacionada amb el control o la conquesta del poder, sinó amb la generació d'influència a través de la vida de les associacions democràtiques i d'un debat sense traves en l'esfera cultural pública. Aquest paper polític és inevitablement difús i ineficient. Per això el paper mediador de la societat política entre la societat civil i l'Estat és indispensable, però també ho és l'arrelament de la societat política en la societat civil" (Arato; Cohen, 1999:ix-x). La menció dels "parlaments" entre els components de la societat política s'ha d'entendre pel caràcter mixt o intermedi d'aquestes institucions, que d'una banda són institucions de l'Estat, però d'altra banda emanen directament de la societat, de la ciutadania. Segons la lògica dels dos autors citats, també els *ajuntaments*, com tota altra institució representativa de la ciutadania, es poden entendre com a parts de la "societat política. En el marc de la present recerca es donarà una atenció particular als *partits polítics* i els *ajuntaments* pel paper que juguen en la formació i el funcionament de la societat civil, com a components específics de la "societat política" o, si es vol, com a institucions-pont entre Estat i societat civil.

Quan els *partits polítics* accedeixen a posicions de poder d'Estat a través d'eleccions, esdevenen part de l'aparell de l'Estat però sense deixar de mantenir una relació amb la societat civil. Justament és aquesta doble pertinença allò que els permet de fer de "*mediadors*" entre els dos nivells. La funció manifesta dels partits és canalitzar els interessos presents a la societat de cara a l'acció política que l'Estat ha de desenvolupar. En la mesura que un partit exerceix poder estatal –sigui al nivell més proper a la ciutadania, com és el del municipi, o al nivell més allunyat, el del govern de l'Estat—obeeix a una lògica determinada. Però en la mesura que ha de retre comptes periòdicament davant de l'electorat i sotmetre's al seu escrutini i judici, no pot ignorar una altra lògica, la dels interessos dels seus electors, reals o

potencials. El partit, a més, no es limita a recollir els interessos i les aspiracions de la ciutadania, sinó que contribueix a donar-los forma, a elaborar-los i a formular-los interactuant amb ciutadans individuals o amb grups organitzats de la societat civil. Els partits no es limiten, doncs, a rebre *inputs* ja plenament elaborats de la societat civil: no juga un paper solament *receptiu*, sinó també *actiu* en el marc de la societat civil. Es pot parlar, justificadament, d'*institució-pont* entre Estat i societat civil.

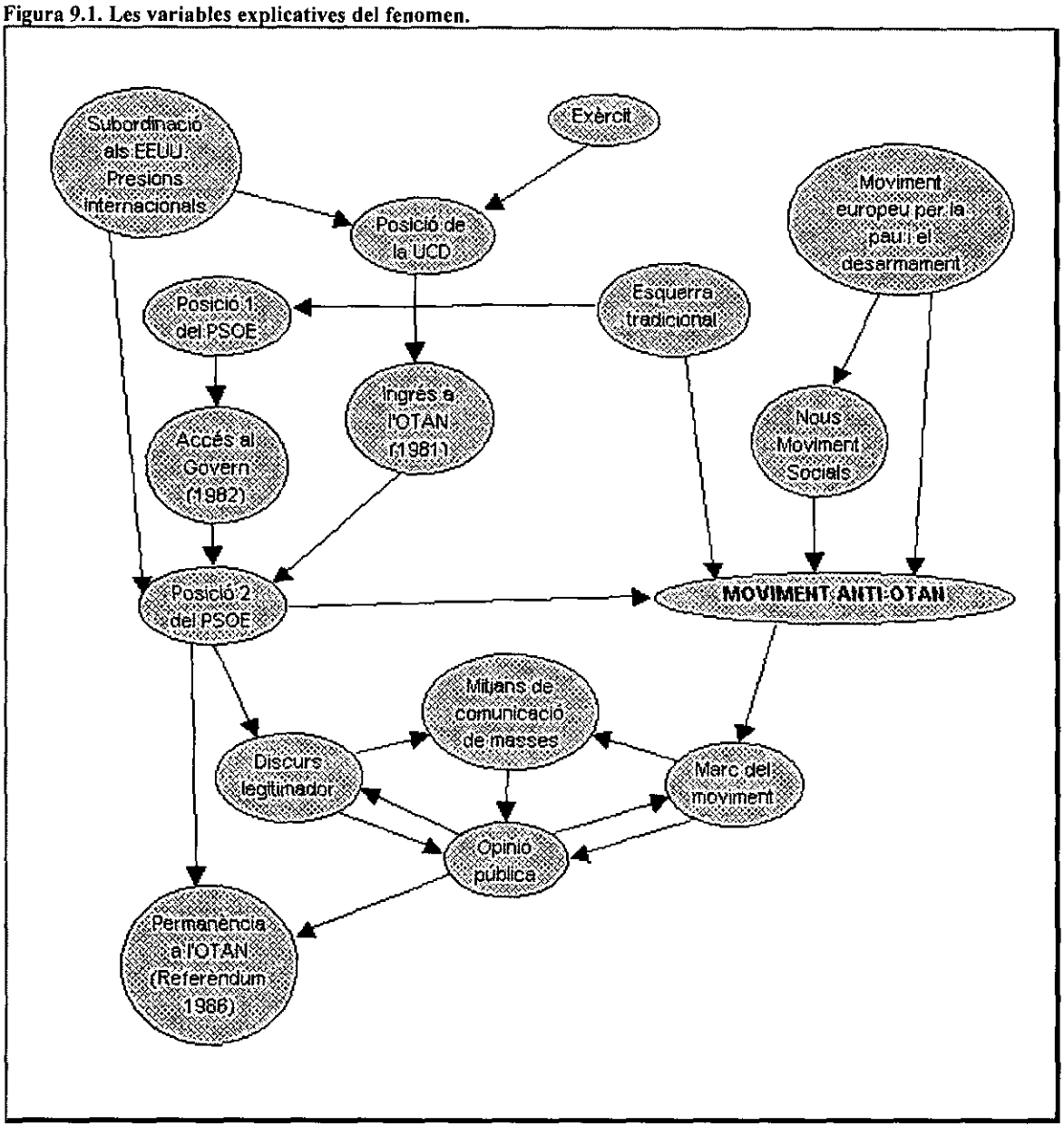
Hi ha un aspecte en què aquest caràcter mediador dels partits és molt evident: els partits polítics contribueixen també a desenvolupar la societat civil *generant xarxa organitzativa*, la qual queda disponible, com a *capital social*, per a impulsar i enquadrar accions socials *autònomes*, no necessàriament lligades als partits. La transició d'una dictadura a una democràcia presenta un cas on aquesta funció catalitzadora dels partits es posa clarament de manifest. A l'Espanya de Franco, no s'havia deixat cap articulació social independent del poder de l'Estat. Els sindicats verticals, les organitzacions juvenils, els mitjans de comunicació, etc. estaven sotmesos al control del poder estatal. Només l'església catòlica gaudia d'una estructura orgànica relativament independent i dotada de recursos (locals, publicacions, organitzacions culturals i recreatives), i sota el seu aixopluc es van desenvolupar accions de protesta, reunions i assemblees que van facilitar la formació d'una societat civil embrionària. Un cop implantada la reforma democràtica d'Adolfo Suárez, va esdevenir necessari crear unes estructures de representació i d'expressió política totalment noves. En aquell desert, els partits que s'havien oposat activament a la dictadura des de la clandestinitat aportaven uns recursos, bàsicament equips de persones experimentades en tasques d'organització i lluita política, dotats de xarxes organitzatives en algunes parts del territori . A mesura que es va anar consolidant el nou règim polític, tots els partits van crear les seves pròpies xarxes. Les eleccions són una ocasió per crear-les perquè *obliguen* els partits a confeccionar llistes de candidats vinculats, poc o molt, al territori i a cada localitat, almenys a les més importants. Entre els activistes dels moviments socials és corrent trobar persones que havien format part d'algun partit polític o que s'havien presentat com a candidats a alguna elecció, fins i tot sense ser membres del partit.

Els *sindicats*, en la mesura que són organitzacions per a la defensa d'interessos col·lectius dels treballadors enfront dels empresaris, no formen part de la societat política, sinó de la societat civil. Però no hi ha una frontera clarament delimitada entre les dues esferes, i de vegades els sindicats funcionen com estructures de mobilització lligades als partits polítics.

Pel que fa als *ajuntaments*, la seva proximitat als electors fa que obeeixin a dinàmiques diferenciades de la política que es fa a nivells superiors de l'Estat. Es pot constatar que la política de partits a nivell estatal sovint no es tradueix automàticament a la política municipal, on les relacions clientelars, d'amistat, parentiu o altres, molt personalitzades, poden tenir un pes important. Els ajuntaments es veuen més sotmesos a les pressions immediates de l'opinió local i de les mobilitzacions locals, de manera que es poden interpretar com el nivell de l'estructura de l'Estat més permeable a la societat civil. En aquest sentit, es pot qualificar els municipis també com *institucions-pont* entre Estat i societat civil, i components de la "societat política" en el sentit d'Arato-Cohen. L'estudi del moviment anti-OTAN posa en evidència que el poder municipal arriba a jugar un paper d'articulació i expressió del propi moviment popular.

2.3. Quadre de variables

Figura 9.1. Les variables explicatives del fenomen.

2.4. Metodologia emprada

L'instrument de recollida de dades que s'ha fet servir pel treball de camp ha estat una taula en format MS ACESS que constava de les següents columnes:

- **Col.1** *Font.*
- **Col.2** *Data de la font*
- **Col.3** *Ubicació (multifins).*
- **Col.4.** *Zona.*
- **Col.5** *Data de l'esdeveniment.*
- **Col.6** *Accions.*

    - **Col.6.1** *Accions col·lectives de masses* (**fenomen central**).
    - **Col.6.1.1** *Organitzacions convocants i participants* (columna vinculada a l'anterior).
    - **Col.6.2** *Accions col·lectives que no són de masses.*

- **Col.6.2.1** *Organitzacions convocants i participants* (columna vinculada a l'anterior).

- **Col.7** *Xarxa d'organitzacions* (**fenomen complementari**).
- **Col.8** *Variables explicatives o contextuals.*
- **Col.9** *Codis d'organitzacions.*
- **Col.10** *Codis de variables i d'hipòtesis.*

A cada entrada d'informació li corresponia una filera del quadre i havia d'estar associada, per tant, a una font i una data. Les notícies recollides es van compilar per ordre cronològic en uns dossiers o multifins. Aquests es van numerar de forma correlativa , de tal manerar que es pogués codificar la ubicació de les diferents informacions. Això ens va facilitar després relacionar les entrades de la cronologia amb les notícies "físiques" que teniem arxivades en aquests dossiers. A la columna "zona" columna vam situar la ubicació de la notícia referenciada dins del diari. Només calia omplir-la, doncs, en el cas d'entrades provinents de fonts de premsa.

El bloc de columnes agrupades sota l'epígraf "Accions" se subdivideix en dues columnes, i cadascuna d'elles té associada, alhora, una subcolumna. A la 6.1. abocarem aquelles informacions que feien referència a accions col·lectives de masses esdevingudes al llarg del període estudiat i que tinguin relació amb les protestes contra l'ingrés i permanència a l'OTAN. L'ACM constitueix l'objecte central d'estudi de la nostra recerca. Per ACM entenem: En *primer* lloc, totes aquelles mobilitzacions de caràcter massiu, és a dir, de suficient envergadura pel que fa al nombre d'assistents. Tot i que, pel que fa a aquest particular hi ha un marge d'imprecisió, i depèn molt de l'àmbit on es produeix l'acció, considerem com a tal aquells actes que apleguen des de dotzenes de milers fins a centenars de milers de persones, segons els casos. En *segon* lloc, aquelles mobilitzacions que, a més de complir amb aquesta primera condició, tenen un important component d'espontaneïtat, que els fa no reductibles a una acció promoguda per una sola organització o grup d'organitzacions. A la 6.1., associada a l'anteriora vam fer constar les organitzacions o col·lectius convocants i participants en l'acció.

A la columna 6.2. vam abocar aquelles informacions referides a accions vinculades a la protesta anti-OTAN però que no tenien aquest caràcter d'ACM que hem especificat anteriorment. També li corresponia una subcolumna –la 6.2.1- per a referir les organitzacions convocants i participants en aquestes accions. Les instruccions que calia atendre per a la seva implementació eren les mateixes que s'han especificat abans.

La columna 7 estava destinada a contenir aquelles informacions relacionades amb la xarxa d'organitzacions involucrades en les campanya contra la permanència a l'OTAN. Aquesta xarxa és l'objecte complementari de la recerca, pel que fa al nostre cas. El tipus d'informacions que s'hi havien d'introduir podien fer referència a: Constitució de col·lectius, organitzacions, plataformes i/o comitès de caràcter unitari. També: reunions, trobades, declaracions, manifestos, campanyes, etc, duts a terme per tota mena d'actors col·lectius (siguin partits o organitzacions polítiques, centrals sindicals o associacions ciutadanes de tota mena), sempre i quan tinguessin relació amb les protestes contra l'OTAN. Es tractava de recollir dades que donessin el perfil del moviment social emergent estudiat, encara que es referissin a entitats que fossin organitzacions o moviments poc o gens formalitzats

A la columna 8 vam introduir aquelles informacions que feien referència a les variables explicatives i/o contextuals dels fenòmens estudiats (les ACM com a fenomen

central i el moviment anti-OTAN com a fenomen complementari). Vam consignar en aquesta columna tot allò que tingués relació amb: Decisions i declaracions governamentals i de l'oposició, debats i discursos parlamentaris, trobades, converses i tractats internacionals, declaracions a la premsa, articles d'opinió, llibres i altres escrits, així com informacions relacionades amb el moviment pacifista europeu i la campanya contra el desplegament dels euromíssils.

La font principal que s'ha fet servir és la premsa convencional, en concret el diari *El País*. Aquestes font ens ha proporcionat la cronologia bàsica, sobretot pel que fa al fenomen central i el seu buidatge es va realitzar de forma exhaustiva, és a dir, es va recollir (com a mínim) totes i cadascuna de les ACM enregistrades per aquest diari al llarg del període estudiat (1984-86). La tria d'aquest diari es déu al fet que és un mitjà d'abast estatal i de tirada gran o considerable. A més es tracta del diari de referència a l'Estat espanyol, i del que té una major difusió, per tant, una importància cabdal pel que fa a la formació de l'opinió pública al nostre país. Aquestes raons fan convenient la seva elecció, tal com exposa Del Val Cid (1996).

Les accions de protesta registrades a *El País* s'han recollit i s'han classificat tal com s'indica a l'apartat sobre els repertoris de confrontació, a *2.2. Elaboracions conceptuals*, per tal d'obtenir la distribució per tipus dels diferents esdeveniments de protesta i de les formes tàctiques observades. També s'ha registrat de forma minuciosa el lloc on es produiren aquestes accions, per a poder analitzar la seva distribució geogràfica. El mateix s'ha fet amb les ACM, de les quals -a més s'han recollit les diferents estimacions de participació, per a poder fer una estimació pròpia (un promig) de les persones mobilitzades en cadascuna d'elles.

Addicionalment, i per a complementar les dades obtingudes en aquest diari, s'ha optat per fer servir com a fonts un seguit de publicacions de l'època vinculades amb la xarxa d'organitzacions que van estar involucrades de forma activa en les protestes contra l'OTAN. Es tracta de *En peu de pau / En pie de paz, La puça i el general i Mientras tanto.* Són, bàsicament (amb l'excepció d'*En pie de paz* a partir de la seva segona època), publicacions catalanes, atès que hi hem pogut tenir més fàcil accés que no pas a les de la resta de l'Estat. Es tracta de revistes directament lligades a les mobilitzacions, amb escrits de protagonistes i/o observadors de primera línia, i recollint informacions que no són recollides habitualment per la premsa convencional, especialment accions a escala local, però també un detall més acurat de la morfologia de la xarxa d'organitzacions del moviment, qüestió rellevant per a l'anàlisi del nostre objecte d'estudi complementari. Algunes de les publicacions estaven vinculades a organitzacions que tingueren un pes important en les mobilitzacions d'aquests anys. Des del punt de vista informatiu, aquesta premsa militant té els avantatges esmentats de recollir informació pertinent que no es troba a la premsa convencional. Permet també contrastar informacions de la premsa convencional amb unes observacions més pròximes als fets estudiats, corregint la propensió de la gran premsa a falsejar o disminuir el significat i les dimensions d'accions "no grates".

3. ENQUADRAMENT DEL FENOMEN

Les mobilitzacions al voltant del referèndum de l'OTAN han de contemplar-se com l'inici d'un nou cicle de protesta a l'Estat espanyol, el primer després de l'esgotament del model de conflicte característic de la transició política. En aquest sentit, la seva importància rau en el fet que suposa l'arrencada d'una nova dinàmica contenciosa, amb característiques diferents a la del període immediatament posterior, i que prefigura bona part de les pautes organitzatives, socioculturals i de les formes d'acció col·lectiva que esdevindran trets definidors dels moviments socials posteriors. La conjuntura de les mobilitzacions anti-OTAN varen ser una cruïlla en la qual coincidiren i confluiren velles i noves generacions d'activistes, velles i noves formes d'acció política i social. En aquest sentit, la seva importància rau en què esdevingueren el moment clau en el qual els NMS -que foren el motor indiscutible de les protestes contra la permanència- varen emergir amb força com a actors destacats en l'escena política i, també, que constituiren una mena de viver d'experiència militant per a molts i moltes activistes que participarien després en dinàmiques de protesta posteriors, especialment -però no de forma exclusiva- en l'àmbit de la lluita contra el militarisme, l'armamentisme, les guerres i la nuclearització.

En primer lloc, i per a enquadrar el fenomen, cal dir que potser per primera vegada des de les acaballes de la guerra civil, una conjuntura de mobilitzacions a l'Estat espanyol vé induïda per i s'emmarca de forma clara en una onada de protesta de caràcter transnacional, com és l'associada a la campanya contra el desplegament dels euromíssils, iniciada a caval del canvi de dècada i especialment intensa fins l'any 1983. De fet, tal com argumentarem més endavant, al nostre parer, les protestes anti-OTAN poden ser contemplades -tot i que amb matisos- com la particular versió hispànica d'aquest cicle europeu o, si es vol, com la perllongació d'aquest en la seva fase de declivi. Cal assenyalar aquest fet, atès que les mobilitzacions del pacifisme europeu dels anys 80 prefiguren ja alguns dels trets definidors dels moviments dels 90 i, especialment, el moviment contra la globalització neoliberal. Trets com la coordinació transnacional, les convocatòries de manifestacions coincidents en diferents països, els actes de protesta amb motiu de cimeres o encontres d'organismes internacionals, i, sobretot, un marc cultural i discursiu que situa els objectius del moviment més enllà de les fronteres nacionals-estatals, es troben ja en el pacifisme d'aquells anys i no són pas trets novedosos dels moviments post-Seattle[12]. No és pas casualitat, pel que fa al nostre cas, que el moment de mobilització més intens, i també més imaginatiu -pel que fa a la varietat de formes tàctiques utilitzades, moltes d'elles innovadores respecte el repertori general existent fins aquells moments- fos el de la visita del president nord-americà a l'Estat espanyol el 1985, ni tampoc que gran part dels nuclis d'activistes que poden considerar-se com els iniciadors locals de la protesta anti-OTAN s'haguéssin foguejat prèviament en campanyes europees com les marxes per la desnuclearització i altres.

En segon lloc, cal destacar que la xarxa d'organitzacions que constituiren el "moviment" anti-OTAN, malgrat fracassar en els seus objectius manifestos -en perdre el referèndum de març de 1986-, i disgregar-se un cop es tancaren les oportunitats polítiques que possibilitaren la seva emergència, va deixar una forta emprempta pel que fa a la trajectòria posterior dels moviments socials al nostre país. D'alguna manera, aquella lluita perduda es va convertir, malgrat tot, en una protesta "modèl·lica" en l'imaginari de molts activistes polítics i socials. No és fàcil parlar de línies de continuïtat si ens fixem en les estructures de

[12] En tot cas, l'element nou al moviment antiglobalització consisteix en la difusió prèvia d'un mitjà tecnològic que permet ampliar i agilitzar d'una forma abans inimaginable la xarxa que constitueix el moviment: Internet.

mobilització, atès que la majoria d'elles (excepte els sindicats i els partits) varen desaparèixer després de la victòria del "Sí", tot i que algunes -com la CDDT de Barcelona- varen continuar existint amb un nivell d'activitat i una capacitat de convocatòria, això sí, molt inferior a la que havien tingut al període 1984-86. Però sí que es pot parlar, al nostre parer, d'un estil de protesta que es transmetrà a altres conjuntures o situacions de confrontació, sobretot aquelles vinculades amb crisis bèl·liques internacionals o amb el rebuig del militarisme, entre altres factors perquè aquestes seran protagonitzades -en bona part- per molts activistes que varen participar en les mobilitzacions contra la permanència. Així, si bé és cert que quan al 1990-91 s'inicia la campanya contra la guerra del Golf s'ha de tornar a reconstruir gairebé de nou el teixit organitzatiu, els comitès unitaris, les plataformes, etc, que pràcticament havien desaparegut després de la derrota de 1986, no és menys cert que els repertoris d'acció als quals es recórre en aquell moment són, majoritàriament, els heretats de les protestes anti-OTAN. Les accions de resistència noviolenta, les sentades, els dejunis, les cadenes humanes, les consultes populars, els festivals, les manifestacions massives, seran trets destacats en aquell moment com també ho han estat, més recentment, en la campanya contra la desfilada militar del dia de les FFAA a Barcelona, fa un parell d'anys, o en la conjuntura de les protestes contra l'ocupació militar dels EUA i la Gran Bretanya a l'Iraq l'any 2003.

En tercer lloc, cal destacar que les protestes anti-OTAN varen contribuir a l'articulació d'un NMS que, malgrat que ja existia prèviament i tenia -a més- una dinàmica d'acció pròpia, es veurà reforçat per la seva participació en la lluita contra la permanència. Ens referim al moviment dels objectors i les objectores de consciència, és a dir, a la xarxa d'organitzacions específicament antimilitarista. Aquest moviment, un dels pocs -sinó l'únic- del qual es pot afirmar, sense por a equivocar-se, que ha tingut èxit a l'hora de generar un impacte sobre les agendes polítiques dels diferents governs de la postransició, pot considerar-se com l'hereu, més o menys explícit, de la dinàmica de les protestes contra la permanència i, també, en bona mesura, com aquell que vincula de forma més clara el moment de confrontació de 1984-86 amb el de 1990-91. Amb implicacions, però, diferents, atès que en cadascun d'aquests moments l'antimilitarisme espanyol es troba en fases de desenvolupament diferent, com és diferent la regulació legal de la qüestió de l'objecció i l'estratègia governamental de gestió del conflicte al voltant de la desobediència civil contra la conscripció. En el període de les protestes contra l'OTAN, el govern del PSOE acabava de regular per primer cop l'objecció, i l'antimilitarisme es trobava en una dinàmica d'impugnació a una llei que, entre altres aspectes, imposava la figura d'un tribunal amb potestat per a prendre en consideració si els motius de consciència al·legats pels objectors eren "legítims" o no. En el moment en què esclata la guerra de Golf, el govern ja ha iniciat una estratègia clarament repressiva i penalitzadora, i el moviment ha portat la dinàmica de desobediència civil iniciada als anys 80 a les seves conseqüències últimes i lògiques: la insubmissió total a tota conscripció civil i militar.

4. ANÀLISI DEL FENÒMEN

4.1. El nivell de procés

EL CICLE HISTÒRICO-POLÍTIC

El PSOE, un partit centenari, però que s'havia trobat absent de la dinàmica de la lluita contra el règim, es va convertir a finals dels 70 en la força majoritària en el camp de l'esquerra. A això contribuïren diversos factors. D'una banda, el suport polític i –sobretot- econòmic de la socialdemocràcia internacional i, especialment, europea. D'una altra, i de la mateixa manera que passaria amb la UGT, el recolzament implícit de les forces eixides del franquisme, que preferien el PSOE com a interlocutor abans que no pas el PCE. D'aquesta manera, i sota la direcció de la jove generació de dirigents sorgida del congrés de Suresnes, els socialdemòcrates eren a principis dels anys 80 el primer partit de l'oposició i es trobaven amb la possibilitat, davant del procés de descomposició de la UCD, d'accedir al govern. Així va ser, quan el 28 d'octubre de 1982 aquest partit va aconseguir un amplíssim suport a les urnes al seu programa del "canvi", tot obtenint la majoria absoluta dels escons al congrés.

Aquesta victòria va iniciar un nou cicle polític a Espanya, que duraria fins el 1996. En el nivell de procés de l'EOP que configurà les protestes contra la permanència, hem de considerar, per tant, quins van ser els trets característics de la primera fase (1982-86) d'aquest "cicle socialdemòcrata", en la qual es va donar el que Pérez Díaz (1993:18) anomena el "procés de consolidació" de la transició política[13]. Com que, a grans trets, això ja ha estat explicat en una altra part d'aquest informe ens centrarem aquí en aquells aspectes que més van incidir en el tema que ens ocupa, i que es troben ja en connexió amb la combinació d'oportunitats i restriccions que va generar el cicle de protesta anti-OTAN.

LA DEFINICIÓ DE COMBINACIONS D'OPORTUNITATS I RESTRICCIONS

Al nostre parer, gran part de la xarxa d'organitzacions anti-OTAN que va emergir a partir de 1983-84, en concret, aquelles que es definiren com a pacifistes i/o prodesarmament, poden considerar-se com un moviment derivat, en el marc d'una onada de protesta transnacional, ja que en elles semblen verificar-se un seguit de connexions del tipus "vincles de xarxa" i d'"atribució de semblança" (McAdam, 2002 vegi's l'apartat sobre els moviments iniciadors i derivats a *2.2. Elaboracions conceptuals*), que facilitaren l'adopció de trets específics del pacifisme europeu per part de l'antiatlantisme espanyol. Així, doncs, podem contemplar –almenys parcialment- les mobilitzacions anti-OTAN com una extensió, derivada de processos de difusió, d'un cicle transnacional de protesta, en el qual va incidir un tema que depassava les fronteres dels Estats, com era la qüestió de la pau i el desarmament, vinculada al desplegament dels anomenats "euromíssils".

Però també hi va incidir, alhora, una reacció específicament nacional-estatal, associada a una expansió d'oportunitats polítiques de caràcter intern: l'ingrés a l'OTAN el 1981, la promesa del referèndum i el realineament polític que va suposar l'arribada al govern del PSOE el 1982, la disponibilitat d'aliats polítics dins l'esquerra més institucionalitzada (PCE, PSUC, etc.), i àdhuc dins del propi bloc de govern (el corrent organitzat dins del PSOE *Izquierda Socialista*, el sindicat "germà" UGT, etc.), que es trobava dividit en aquest tema.

[13] Definit com aquell *"al final del cual existe una expectativa generalizada de que ...* [las] *reglas de juego van a ser respetadas. Esta expectativa existe en ausencia de amenaza a la continuidad del régimen ..."* (ibid.).

Seria, precisament, aquesta expansió d'oportunitats internes la que explicaria que la mobilització, en el cas espanyol, s'extengués fins a mitjans de 1986, mentre que el cicle associat als euromíssils, que va arrencar l'any 1981, es trobava ja en fase descendent des de 1983, després que al novembre d'aquell any s'iniciés l'estacionament dels projectils[14].

La difusió d'un cicle transnacional de protesta

Com hem dit, la dinàmica de mobilitzacions contra l'OTAN, i la xarxa d'organitzacions que la va sostenir, no va sorgir només per motius interns. Al contrari, la seva configuració, i la forma que va prendre va ser influenciada de forma notable pel desenvolupament previ del moviment europeu per la pau i el desarmament, l'apogeu del qual es va produir al període 1980-83, amb motiu de la campanya contra el desplegament dels euromíssils de l'OTAN[15]. El marc cultural i de discurs d'aquest moviment va ser recollit i reelaborat al nostre país per part de l'esquerra política i social, i contribuí a nodrir alguns dels NMS existents al país. De fet, hi ha elements d'aquest marc europeu –com ara el discurs del neutralisme- que es varen prendre de forma gairebé mimètica, i que podien trobar-se a les publicacions espanyoles i catalanes de l'època (com ara *Euroshima*, *Tiempo de paz*, *En peu de pau*, i altres)[16]. D'altra banda, les mobilitzacions europees, a més de proveir elements culturals, discursius, també inspiraren –com veurem més endavant- alguns dels repertoris d'acció que desenvolupà el moviment anti-OTAN.

L'existència al llarg del període estudiat (1984-86) de *canals o connexions directes entre les organitzacions* del pacifisme europeu i les de l'antiatlantisme espanyol –especialment, entre la *Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas* (CEOP) i l'*European Nuclear Disarment* (END)-, pot documentar-se sense problemes[17]. També abunden els exemples de fins a quin punt allò que passava més enllà dels Pirineus era considerat com *un model o un exemple a seguir* pels antiatlantistes espanyols[18]. Fins i tot, es poden trobar mostres del gran interès que desfermà en els pacifistes europeus la qüestió del referèndum a Espanya, que era vist com una oportunitat per a revifar el moviment després que aquest fracassés a l'hora d'aturar el desplegament dels Cruise i Pershing 2. Per exemple, les

[14] El periodista José Comas, afirmava en un article d'octubre de 1984, en el qual informava sobre un dels actes anuals del pacifisme alemany que "[l]*a manifestación de ayer en Bonn fue triste comparada con la de años pasados. En las miradas y conversaciones de los asistentes se palpaba la frustración y resignación.*" (*El País*, 21.10.84, p. 4").

[15] La història dels euromíssils i de l'oposició a aquests s'inicia el 18 i 19 d'abril de 1978, quan se celebren converses secretes sobre el desplegament d'armes nuclears a Europa, per part dels set ministres de Defensa del Grup de Planificació Nuclear de l'OTAN, a Fredrikshavn (Dinamarca). És en aquesta trobada on es posen les bases per convertir el "teatre europeu", segons la terminologia dels estrategues nord-atlàntics de l'època, en l'escenari possible d'un conflicte nuclear localitzat, "d'abast mitjà". El desembre de 1979 se celebrarà a Brussel·les una sessió ministerial de l'OTAN on s'aprovaria un programa de "modernització" de l'arsenal nuclear continental europeu, mitjançant la instal·lació de 464 coets Cruise i 180 Pershing 2, com a resposta als SS-20 soviètics, que havien començat a instal·lar-se el 1977. (Vegi's *El País*, 19.04.78; també l'edició del 14.12.79).

[16] Ja a principis de la dècada les publicacions de l'àmbit de l'esquerra comencen a traduir i difondre els textos provinents del pacifisme europeu –tot donant a conèixer el discurs i la pràctica d'aquest- i a produir-ne de propis. Així, per exemple, entre el 1980 i el 1981, i poc després de l'aparició de l'original anglès, la revista barcelonina *Mientras tanto* va publicar, en dues parts, el pamflet de l'historiador Edward P. Thompson *"Protest and Survive"*, traduït per Manuel Sacristán. (Vegi's *Mientras tanto*, 2 i 4, 1980; i 10, desembre de 1981). Thompson era un dels promotors de la campanya pel desarmament nuclear europeu (*European Nuclear Disarment*) i el seu principal ideòleg.

[17] Vegi's, per exemple, *El País*, 17.01.84, p. 15; també les edicions del 20.05.84, p. 30 (secció *"Cataluña"*), 25.07.84, etc.

[18] El 16 de maig de 1984 un conjunt de personalitats catalanes va fer públic un manifest en el qual, sota el títol "Recolzem la primavera per la pau" es fa una crida a enfortir el moviment pacifista *"para que en Cataluña y en toda España nos pongamos a la altura de los otros países europeos en la promoción de un movimiento plural y multiforme, capaz de estimular al Gobierno, a propiciar el fin de la carrera armamentista, el desarme y la disolución de los dos bloques militares."* (*El País*, 17.05.84, secció *"Cataluña"*). El dia 3 de juny es va celebrar una jornada de mobilitzacions contra l'OTAN arreu de l'Estat espanyol. A Madrid, es va realitzà una manifestació multitudinària, al comunicat final de la qual, llegit pel filòsof Javier Sádaba, s'afirmava que aquesta es trobava inscrita *"dentro de las crecientes movilizaciones por la paz y contra la guerra en Europa"*. (*El País*, 04.06.84, p. 13).

declaracions que a principis de 1985 feia a *El País* el secretari general de la principal OMS del pacifisme holandès, el Consell Holandès Interesglésies (IKV), amb motiu de la celebració a Madrid d'una trobada del comitè d'enllaç de l'END: "[e]*l haber celebrado la reunión en España demuestra asimismo el interés que despierta en Europa el anunciado referéndum sobre su permanencia en la OTAN, porque se trata de un avance democrático importante el que los ciudadanos puedan pronunciarse sobre las cuestiones de paz y seguridad que afectan a su futuro.*"[19]

L'ingrés a l'OTAN i la promesa del referèndum

La principal oportunitat política que va afavorir les protestes va ser el compromís del PSOE davant l'opinió pública, quan era el primer partit de l'oposició, de convocar una consulta popular que legitimés la decisió de sortir de l'OTAN. L'ingrés a l'organització militar nord-atlàntica s'havia produit a finals de 1981, impulsada pel govern de la UCD, encapçalat aleshores per Leopoldo Calvo-Sotelo. Va ser aquesta una decisió presa a esquenes de la majoria de la població espanyola, que estava posicionada àmpliament en contra. Una decisió, de fet, bloquejada per Adolfo Suárez durant els anys que va estar al front del partit i del govern, conscient com era de la seva impopularitat. Suárez va intentar congelar aquesta qüestió durant el màxim temps possible, malgrat les pressions internacionals[20], per a no trencar el consens polític amb el PSOE i el PCE al llarg del procés de transició, considerant que eren més importants els temes de política interior. Àdhuc en alguns moments va concebre la possibilitat d'una mena de "tercera via" neutralista i tercermundista pel que fa a la projecció exterior de la política espanyola, fins el punt que l'agost de 1979 va decidir que una delegació espanyola participés a la cimera dels països no alineats de l'Havana en qualitat de convidada. Però el decidit decantament per l'opció atlantista de l'ala dreta de la UCD (encarnada en dirigents com Rupérez, Camuñas, Ballarín, o el mateix Calvo-Sotelo) va fer que aquesta qüestió es resolgués finalment –i no sense tensions internes- amb la integració espanyola a l'OTAN[21].

Val a dir que, si més no des de l'adveniment de la democràcia, el PSOE havia reiterat sempre una posició contrària a l'adhesió al bloc militar occidental. Algun dirigents, com Tierno Galván, fins i tot havien utilitzat en públic el terme "pacifista"[22]. Encara el 1981, el programa aprovat en el congrés del partit incloïa una declaració de neutralitat i estipulava que

---

[19] *El País*, 13.02.85, p. 4.

[20] Pressions gens disimulades i que es van produir des dels primers moments. Ja el 29 d'abril de 1977, en el marc d'una visita oficial de Suárez als EUA –la primera d'un cap de govern espanyol des de la mort de Franco-, Jimmy Carter va declarar que *"el camino hacia la democracia en España es un elemento fundamental para reforzar la seguridad y la cooperación entre las democracias de Occidente."* (*El País*, 30.04.77, p. 1). El 5 d'abril de 1979, poc després de l'entrada en vigor de la Constitució, Joseph Luns, secretari general de l'OTAN, mostrava la predisposició de l'organització a acollir l'Estat espanyol al seu si, tot declarant a la premsa que "[si] *da muestras de querer entrar en la organización, España obtendrá el visto bueno de todos los países miembros"* (*El País*, 05.04.79).

[21] Com diu Charles Powell (2001:221): "[Suárez] era reaci a permetre que els partits de l'esquerra, enemics declarats de l'ingrés a l'OTAN, gaudissin en exclusiva de la causa de la neutralitat i la no alineació, que tenia un atractiu electoral indubtable. Finalment, és possible que tingués por que una presa de posició inequívocament favorable a l'ingrés a l'OTAN limités les seves posssibilitats de jugar un paper diplomàtic rellevant a Amèrica Llatina i al món àrab". Suárez, efectivament, va rebre crítiques per les seves tendències "tercermundistes", i no eren cap secret les seves discrepàncies amb el seu propi ministre d'Exteriors, Marcelino Oreja, explícitament partidari de l'OTAN. Poc abans de dimitir, Suárez va substituir Oreja per Pérez Llorca, però ja tenia la partida perduda al si de la UCD. Aquest fenomen és un indici de fins a quin punt una persona molt sensible a l'opinió pública de la societat espanyola creia que el neutralisme era àmpliament acceptat per la ciutadania del país.

[22] En un míting celebrat a Huelva el 1979 havia afirmat que el PSOE era un partit pacifista i que, per tant, no desitjava l'ingrés d'Espanya a l'OTAN. *(El País*, 02.02.79). Dos anys abans, el desembre de 1977 una delegació del PSOE presidida per Felipe González va visitar Moscou i va signar amb el PCUS un comunicat conjunt en què es proclamava "la necessitat de superar la divisió del món contemporani en blocs político-militars" i es propugnava la no ampliació dels blocs existents (Powell 2001:216). Aquest fet confirma la solidesa de la convicció neutralista del PSOE en aquells moments.

l'Estat espanyol havia de tenir una política exterior independent[23]. Per això no ha d'estranyar gens que el partit s'oposés fermament aleshores a la decisió de l'ingrés. En el debat d'investidura de Calvo-Sotelo, en el qual aquest va anunciar la seva intenció d'obrir un debat parlamentari sobre l'adhesió a l'OTAN, Felipe González va afirmar que si l'entrada en el bloc militar occidental no era refrendada pel poble espanyol, el futur govern socialista en sortiria. A mitjans de juny de 1981 el PSOE va fer pública la seva sol·licitud d'una consulta a la ciutadania sobre aquest tema, amb un document on s'afirmava que per a decidir l'ingrés a l'OTAN calia un referèndum o una clara explicitació programàtica en un procés electoral.[24]. L'ingrés, però, ja estava decidit, i es va materialitzar l'últim dia d'aquell mes.

Després d'aquest i per a expressar públicament el seu rebuig, el PSOE va convocar una manifestació a Madrid el novembre de 1981, que aplegà unes 300.000 persones, i comptà amb el suport de més de 200 organitzacions. L'acte va ser el primer precedent de les accions col·lectives de masses que es realitzarien posteriorment, durant el període 1984-86. En el míting final de l'acte, celebrat a la ciutat universitària, Felipe González, realitzà un discurs en el qual va criticar en un tó força dur la decisió del govern de Calvo-Sotelo (Adell, 1989).

El realineament polític de 1982 i el canvi de posició del PSOE

No és d'estranyar, doncs, que quan es va produir l'accés del PSOE al poder, a l'octubre de 1982, la major part d'aquells que l'havien votat, i la població en general, pensessin que el referèndum es realitzaria amb tota normalitat i que es sortiria de l'OTAN sense traumes, de la mateixa manera que s'havia entrat un any abans. Ben lluny d'això, però, van haver de ser les mobilitzacions i la pressió ciutadana la que obligués els socialdemòcrates a convocar el referèndum, a contracor, ja a les acaballes d'aquella legislatura i després que, en un espectacular exercici de malabarismes polítics i discursius, canviessin el seu posicionament inicial per a acabar defensant la permanència a l'organització militar nord-atlàntica.

Val a dir, que els primers símptomes del progressiu canvi de postura del PSOE són paral·lels ja a l'augment del seu espai polític electoral i, per tant, a les seves possibilitats reals de governar. Això ho posa de manifest la seva ambigüitat entorn aquesta qüestió en la campanya electoral de 1982, que va quedar patentitzada en un dels eslògans acunyats per Alfonso Guerra: "*OTAN: de entrada, no*". Aquesta fórmula ambivalent volia conciliar la seva oposició inicial a l'ingrés, amb una postura que s'estava obrint pas en el nucli de dirigents que envoltaven Felipe González: la consideració que l'adhesió era un camí només d'anada i que qualsevol intent de marxa enrere no era políticament viable, en el context de la política internacional de l'època. Juntament amb això, hi havia el convenciment que la permanència podia reportar avantatges a l'Estat espanyol en matèria tecnològica i industrial, a banda de contribuir –com ja hem assenyalat- a "domesticar" l'exèrcit.

La disponibilitat d'aliats polítics en l'esfera institucional

L'altra oportunitat que generà l'emergència de la dinàmica de protestes va ser la reacció de les forces de l'esquerra institucional al canvi de posicionament del PSOE en aquesta qüestió. Val a dir que l'efecte, en aquest cas, va anar en una doble direcció. D'una banda, l'escenificació pública de divisions clares entre les elits polítiques sobre aquest tema, especialment per part del PCE i del PSUC, però també d'altres forces menors com ERC, EE,

[23] Vegi's en *En Peu de Pau*, 2, juliol-setembre de 1984, p. 5.
[24] Vegi's *La Vanguardia*, 09.06.81, i *El País*, 17.06.81.

PA, etc, i, també, dins del mateix partit del govern i les organitzacions del seu camp d'influència, varen ser un element facilitador de les mobilitzacions, en obrir un ampli espai de debat públic sobre la qüestió de l'OTAN. D'altra banda, un cop iniciada la seqüència d'accions col·lectives, aquestes provocarien –alhora- oportunitats per a aquesta esquerra institucional, que es va deixar arrossegar en bona part per una dinàmica contenciosa de caràcter –principalment- movimentista, la qual cosa la va portar a veure's immersa en una lògica d'acció que li era, en principi, aliena.

4.2. La dinàmica política del molt curt termini

ELS ACTORS

Els actors presents en l'episodi del referèndum poden ser classificats en funció de la seva postura, favorable, o bé desfavorable, a la permanència a l'OTAN, que va constituir la línia principal de confrontació en aquest conflicte.

Els actors favorables a la permanència

Pel que fa al "bloc pro-OTAN" tenim, d'una banda, la cúpula de l'exèrcit, sobretot a mesura que els alts comandaments franquistes van anar essent substituïts, tot situant el ministre de defensa de l'època, Narcís Serra, militars demòcrates de la seva confiança. Un moment clau en aquest procés va ser el nomenament, a principis de 1984, de l'Almirall Ángel Liberal –un declarat atlantista- com a cap de l'Estat Major de la Defensa. També influí en aquesta actitud el decidit impuls "modernitzador", sobretot en la vessant tecnològica i armamentista (programa FACA, etc.), que els governs del PSOE imprimiren a la seva política de defensa[25]. La continuïtat d'aquest impuls es vinculava clarament, a ulls dels militars, amb la permanència a l'OTAN i, fins i tot, amb una futura integració plena.

En segon lloc, dins d'aquest bloc trobem també –com ja hem dit- la direcció del PSOE i, a partir de la celebració del XXXè Congrés (desembre de 1984), en el qual el partit va rectificar de forma oficial la seva posició respecte l'OTAN, el mateix PSOE *com a organització*, malgrat que alguns sectors es varen resistir a acceptar aquest viratge i participaren a la campanya pel "No". Aquest posicionament del partit en el govern i del mateix govern a favor de la permanència influirà en la presa de postura d'un seguit d'intel·lectuals de l'òrbita socialdemòcrata i dels mitjans de comunicació, tant els directament controlats per l'executiu, sobretot TVE, com altres afins, que emprengueren una descomunal campanya de propaganda amb l'objecte de decantar la població vers el "Sí".

Finalment, entre els actors del bloc pro-OTAN cal destacar també la dreta política i econòmica, que va jugar –però- un paper menor en l'episodi de referèndum, almenys des del moment en què es va fer evident que la consulta se celebraria.

Els actors contraris a la permanència

Dins del "bloc anti-OTAN", com veurem més endavant, trobem el conjunt de l'esquerra política del país, tant parlamentària com extraparlamentària, en un ventall que anirà

[25] Ja el 1983 Espanya era , d'entre els països membres de l'OTAN, el primer client comercial dels EUA en el terreny militar (Vegi's *El País*, 29.01.85). Val a dir, però, que alguns aspectes de la política de defensa d'aquells anys, i del conjunt de reformes militars empreses pel PSOE, també causaren força malestar entre els uniformats. Això és especialment cert pel que fa a la política de reducció dels efectius, que va implicar –entre altres coses- la limitació dels ascensos.

des de la socialdemocràcia (el corrent crític del PSOE, *Izquierda Socialista*, i fins i tot algunes agrupacions locals o regionals d'aquest partit, el PASOC...) i el republicanisme (IR, ARDE...), fins a l'extrema esquerra (LCR, MC...), passant pel comunisme convencional (PCE, PSUC...) i la seva perifèria (PCPE, MUC, PCEml., PCC...) i l'esquerra nacionalista (ERC, EE, HB, BNG, INC...). També hi hauran els principals sindicats dels país (CCOO, UGT, USO, CNT, INTG...), alguns dels quals estaven vinculats de forma estreta amb organitzacions polítiques.

Però el fet més novedós i destacat serà la implicació en les protestes d'un conjunt d'organitzacions i col·lectius de l'esquerra no institucional, imbuits d'una lògica d'acció estranya des del punt de vista d'aquesta, i que és el que donarà a les protestes anti-OTAN un caràcter diferent a la de dinàmiques de mobilització anteriors. Ens referim a OMS com ara el MOC, el CANC, el FAGC, i un llarg etcètera, i també a un bon grapat de col·lectius autoanomenats "pacifistes" que –amb l'excepció dels més veterans, com el *Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza*- començaren a sorgir en aquells anys gairebé com si fossin bolets.

Tota aquesta diversitat d'actors confluirà, juntament amb intel·lectuals afins i personalitats independents del camp de la cultura, en diverses coordinadores o plataformes unitàries que seran les veritables impulsores i sostenidores de la dinàmica d'oposició a la permanència a l'OTAN. La més important d'aquestes serà la *Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas* (CEOP), nascuda el 1983 (tot i que no adoptarà aquest nom fins a ben entrat l'any 1984), i que es convertirà en l'autèntic motor de la protesta –tant pel que fa a nombre d'accions com a capacitat de convocatòria-, tot integrant la majoria dels NMS involucrats en aquesta, però també un bon grapat d'organitzacions polítiques, principalment de l'extrema esquerra. També cal fer esment a plataformes d'àmbit geogràfic més restringit, com la *Comisión anti-OTAN* de Madrid o la Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total (CDDT) de Barcelona (ambdues integrades, per la seva banda, en la CEOP), que van jugar un paper molt destacat en els seus respectius territoris.

D'altra banda, les forces –tant polítiques com sindicals- més vinculades a l'estructura institucional formal constituiran l'any 1984 una *Mesa por el Referéndum*, que es convertirà també en un dels pols principals d'impugnació de la posició defensada pel govern, tot i que amb una dinàmica d'actuació de caràcter menys movimentista i una major tendència vers accions convencionals. Aquesta *Mesa* es convertirà, ja al final del període estudiat, en la *Plataforma Cívica por la Salida de España de la OTAN*, l'única instància que –en els mesos immediatament anteriors al referèndum- podia disputar-li a la CEOP el seu protagonisme indiscutible entre els actors contraris a la permanència.

Finalment, cal assenyalar també que la dinàmica de les mobilitzacions arribà a involucrar també a nombroses entitats de la societat civil que no són, en sentit estricte, institucions d'acció col·lectiva. Aquestes es veieren empeses, però, en aquella conjuntura, a posicionar-se sobre la qüestió que ens ocupa, i –per tant- varen tenir un cert paper en les protestes, tot i que menor. Ens estem referint a organismes com ara col·legis professionals, universitats, i altres, o fins i tot institucions de l'Estat on les forces polítiques del bloc anti-OTAN eren presents i tenien influència, principalment en l'àmbit local (ajuntaments i, en menor mesura, diputacions...).

ELS TEMES DE DEBAT PÚBLIC

Cinc són els temes de debat públic que varen tenir una especial incidència en l'episodi del referèndum. En primer lloc, i com a principal qüestió en disputa, *la sortida de (o permanència a) l'OTAN*. Aquesta es trobava vinculada, però, a altres aspectes de la política internacional i de defensa espanyola, fet que va ser aprofitat de forma intel·ligent (i maquiavèl·lica) pel PSOE per a transmetre a l'opinió pública que la permanència a l'organització nord-atlàntica era –en realitat- un mal menor o, en tot cas, acceptable, si es donava en unes determinades condicions i dins d'un esquema general "progressista" pel que fa a les relacions exteriors, que incloïa la integració en la CEE. Això és el que farà Felipe González amb el seu "decàleg", al voltant del qual s'articularà tot el discurs legitimador del govern pel que fa al referèndum.

La primera de les qüestions vinculades a la permanència a l'OTAN era *la continuïtat (o no) de les instal·lacions militars d'utilització conjunta i la presència de tropes nord-americanes en territori espanyol*. No per casualitat l'eslògan més difòs i més corejat entre els manifestants anti-OTAN els anys 1984-86 va ser "OTAN no, bases fora", la qual cosa ens indica fins a quin punt una i altra qüestió es trobaven imbricades en l'imaginari popular i en el discurs dels activistes del moviment anti-OTAN. Felipe González va aprofitar aquest fet tot fent creure a la població que la reducció de la presència militar a Espanya seria un dels preus que els EUA pagarien a canvi de la permanència, i, fins i tot, va fer incloure aquesta qüestió en la pregunta que es va sotmetre a referèndum.

Un altre dels temes que influiren en l'episodi es derivava del context de la política internacional del moment, d'extrema tensió entre els dos blocs hegemònics, fins el punt que la primera dècada dels anys 80 s'estava donant una escalada armamentista que no tenia precedents en la memòria popular. Tot plegat explica l'extraordinària difusió de la preocupació al voltant de les *armes nuclears*, en un moment en què a diversos països de l'Europa occidental s'estaven instal·lant noves armes de destrucció massiva (el projectils d'abast mitjà Cruise i Pershing-2), amb una forta oposició per part de les societats civil respectives. Aquestes armes, segons els estrategues de l'OTAN i els propagandistes de l'atlantisme, havien de fer el continent més segur davant "l'amenaça soviètica". No costa d'entendre –però- que, malgrat arguments d'aquesta mena, amplis sectors socials al Regne Unit, la RFA, Holanda, Bèlgica, o Itàlia, veiessin en els euromíssils allò que els portaria a ser un objectiu militar segur en cas d'una conflagració bèl·lica entre les dues superpotències. Així, doncs, l'oposició a la nuclearització (civil i militar), i a –per fer servir un terme acunyat per E. P. Thompson- la *lògica exterminista* en la qual aquesta s'inscrivia, va ser un dels elements que varen moure la gent a la protesta, tant al conjunt d'Europa com també a casa nostra. Més tenint en compte que ningú no garantia que artefactes d'aquesta mena no poguéssin ser instal·lats –o ja hi fossin- a territori espanyol si aquest continuava a l'OTAN. També el PSOE va saber instrumentalitzar aquest estat d'opinió, tot vinculant –en la pregunta del referèndum- la permanència a l'organització nord-atlàntica a la no-presència d'armament nuclear a Espanya.

El que acabem de dir enllaça directament amb una quarta qüestió, també derivada del context internacional i, en bona part, importada del discurs d'aquells sectors socials que, més enllà dels Pirineus, s'estaven enfrontant de forma activa al rearmament nuclear als països de l'OTAN. Ens referim al *neutralisme* i a l'oposició activa a la política de blocs, és a dir, al repartiment del món en zones d'influència controlades directa o indirectament per les dues grans potències imperialistes. En el discurs dels opositors a l'OTAN, i també de molts

pacifistes europeus, la victòria del "No" al referèndum i l'ulterior retirada espanyola de l'OTAN, havia de suposar un esdeveniment polític internacional de primer ordre que contiribuiria a afeblir aquesta lògica bipolar, tot enfortint –alhora- el camp de les forces no alineades a nivell mundial. Pels dirigents del PSOE i els sostenidors del discurs del govern, en canvi, la permanència a l'OTAN "amb condicions" era la manera més "eficaç" de treballar "des de dins" per la distensió i per la pau mundial.

Per últim, una darrera qüestió, sobre la que ja hem fet incidència abans, era *l'avenç democràtic que suposava el simple fet de la celebració de la consulta.* Aquest va ser un tema recorrent a l'opinió pública, sobretot tenint en compte que fins a ben entrat l'any 1985 tampoc estava clar que el referèndum promès s'acabés convocant, més observant l'espectacular canvi de posició del PSOE. Si, després del que havia promès en el seu programa electoral, el partit en el govern podia maniobrar políticament per fer creure a l'opinió pública que l'opció de la permanència era l'única raonable, també ho podia fer –i, de fet, així va ser en alguns moments- per haver-se d'evitar el mal tràngol d'un referèndum que li havia de suposar un desgast considerable. Només la pressió popular reclamant la realització de la consulta, i que aquesta fós "clara", "sense trampes" i "vinculant", va evitar que el PSOE deixés esgotar la legislatura passant de puntetes sobre aquest tema.

Val a dir que aquesta exigència de profundització democràtica es troba explicitada en alguns dels textos d'aquells anys dels activistes anti-OTAN, com ara Ibarra Robles, que un mes abans de la celebració de la consulta sobre la permanència escrivia el següent: *"..., el mismo hecho de que se llegue a convocar el referéndum comporta un efecto ... importante para el camino hacia una* democracia avanzada*: que quienes detentan el ejercicio del poder del Estado se ven abocados a reconocer que la construcción de la paz mundial y la selección de medios aptos o inhábiles para procurarla se han convertido, ya, en objetivos sobre los que la ciudadanía exige y obtiene un protagonismo directo y dirimente."* (Ibarra Robles, 1986:25, subratllats nostres). El darrer punt del "contradecàleg" elaborat l'any 1985 per les organitzacions pacifistes espanyoles, expressa perfectament aquesta exigència, en postular que "[l]*os governantes han de cumplir la voluntad del pueblo."*[26]

ELS ESDEVENIMENTS

Ja hem fet esment als dos esdeveniments que es troben a l'origen de les mobilitzacions anti-OTAN: l'ingrés a aquesta organització (juny de 1981) i l'accés del PSOE al poder (octubre de 1982). Més enllà d'aquests, en l'episodi estudiat hi ha cinc esdeveniments clau, que determinaran fases diferenciades dins la seqüència de les protestes. Es tracta de moments que determinaran la trajectòria posterior de la dinàmica contenciosa al voltant de la qüestió de la permanència. Excepte el primer, tots ells van estar vinculats amb el procés polític, i escaparen –per tant- al control del "moviment", tot i que aquest els va aprofitar pel desencadenament de l'acció col·lectiva. No és pas casualitat, com veurem més endavant, que aquests esdeveniments coincideixin amb les conjuntures de màxima mobilització al llarg del periode 1984-86.

El primer d'aquests esdeveniments va ser la celebració durant maig i juny de 1984 d'un seguit d'actes de protesta organitzats per la CEOP, en el marc de la campanya europea "Primavera per la pau". Dins d'aquests van ocupar un lloc destacat les mobilitzacions contra la celebració a Valladolid del dia de les FFAA (el maig). Al voltant d'aquest acte d'exaltació militarista es va organitzar una important campanya de protesta dins de la qual proliferaren les

[26] Vegi's *El Pais*, 11.11.85, p. 15.

accions de resistència noviolenta ("sentades", dejunis, etc.). Curiosament, l'any següent no es donarà una reacció tan virulenta davant la celebració de la desfilada militar, que es realitzarà a La Corunya. Aquest fet es pot atribuir, parcialment, a què a mitjans de 1984 el PSOE mantenia una *ambigüitat calculada* sobre la qüestió de la permanència i, malgrat els indicis cada cop més evidents, encara no s'havia produit el gir de 180 graus que acabaria donant a l'últim trimestre de l'any. A partir d'aquell moment, la qüestió de l'OTAN passarà a ocupar un espai central dins dels debats que es produeixin a l'esfera de la política institucional, i la dinàmica movimentista, que fins llavors s'estava desenvolupant de forma relativament autònoma, i vinculada als ritmes del pacifisme europeu, adquirirà un caràcter més reactiu respecte al que passi en aquesta.

El segon esdeveniment va ser la celebració, el 23 d'octubre d'aquell any, del *debat parlamentari sobre l'"estat de la nació"*, en el decurs del qual Felipe González es declararà públicament partidari, per primera vegada, de la permanència a l'OTAN, i donarà a conèixer els 10 punts de la seva proposta de consens en política exterior (conegut com a "decàleg"). En aquells moments el president de govern s'havia posicionat en contra dels acords congressuals del seu partit i del mateix programa electoral que el va dur a la victòria al 1982. El "decàleg" no només seria criticat per les organitzacions pacifistes[27], sinó per un ampli sector del PSOE i del sindicat socialdemòcrata, la UGT.

Les discrepancies i la contestació interna es varen "resoldre" en *el XXXè congrés del PSOE*, que constitueix el tercer dels esdeveniments que varen configurar la dinàmica de les protestes. Aquest es va realitzar, si considerem també tot el procés precongressual, entre novembre i desembre d'aquell any. Al final del Congrés, i malgrat l'oposició d'*Izquierda Socialista* i altres sectors crítics, aglutinats al voltant de la figura del veterà dirigent, i també líder sindical, Nicolás Redondo, González va aconseguir que el "decàleg" esdevingués doctrina oficial del partit, tot alterant profundament els plantejaments que fins aleshores el PSOE havia mantingut en matèria de política exterior. En aquells moments, el gir s'havia completat, i el partit del govern iniciava la fase de "mentalització" dels seus quadres i militants, i del conjunt de la opinió pública, en general, de cara convertir un referèndum que havia estat concebut inicialment com una consulta per a legitimar la sortida de l'OTAN, en un plebiscit per a ratificar-ne la permanència.

El quart esdeveniment es va produir el maig de 1985, amb la *visita oficial del president nord-americà, Ronald Reagan*, a Espanya. Aquesta visita fou interpretada com una forma de pressionar el govern espanyol, i desfermà una campanya molt intensa de protestes arreu de l'Estat. Mai abans s'havien realitzat tantes accions, ni aquestes havien mogut tanta gent, per protestar contra la presència a l'Estat d'un mandatari estranger. Val a dir que la visita de Reagan es va produir en el context d'una gira europea especialment polèmica, en un moment en el qual els governs belga i holandès estaven sent sotmessos a fortes pressions aliades per a acceptar el desplegament dels euromíssils als seus respectius territoris. Durant la seva estança a la RFA, la presència de Reagan havia estat objecte de fortes protestes, especialment a Berlín, on les manifestacions degeneraren en un batalla campal amb la policia.

Per últim, el darrer dels esdeveniments que cal destacar en aquest apartat va ser la mateixa celebració del referèndum, a mitjans de març 1986, que va determinar l'embranzida final de les protestes. Després d'un aminorament del nombre d'accions i dels participants en

[27] La CEOP va fer pública una *"Carta abierta del movimiento pacifista al Presidente del Gobierno"*, en la qual s'afirmava que no acceptaven ni la permanència a l'OTAN ni els "9 punts complementaris" proposats per González. (Vegi's *En peu de pau*, 3, 1984, pàgs. 26-27).

aquestes, posterior a la campanya anti-Reagan, als mesos previs a la celebració de la consulta es va donar una escalada conflictiva, essent aquest el moment de contestació més fort del període estudiat. El referèndum –per a ser més exactes, els seus resultats- també va determinar la dissolució posterior del "moviment", que no va poder sobreviure l'esvaïment de les oportunitats polítiques que va suposar la derrota de l'opció antiatlantista i la inesperada victòria del "Sí". D'aquesta manera, les expectatives d'aconseguir la sortida de l'OTAN a les urnes, i continuar pressionant després per a aconseguir el desmantellament de les bases, es varen rebel·lar un il·lusió.

L'ACCIÓ COL·LECTIVA

Les formes d'acció col·lectiva que sorgeixen en aquells moments són innovadores respecte les del període immediatament anterior i generaren canvis en el repertori general de les protestes a Espanya. D'una banda, varen irrompre per primer cop amb força accions de caràcter confrontacional –sobretot als inicis de la conjuntura més forta de mobilitzacions, és a dir, a l'any 1984-, com són els boicots, les vagues de fam i altres tipus d'accions (sovint il·legals) de resistència noviolenta, que formaven ja part de l'arsenal dels NMS però que aviat es varen difondre a altres grups. D'aquesta manera, accions que abans eren fetes servir només per nuclis força minoritaris van ser adoptades per un ampli espectre de contendents polítics. També aparegueren accions importades del repertori del pacifisme europeu, com ara les consultes populars, que aviat es modularitzaren, fins al punt que varen transcendir el moment que les va veure néixer i han sobreviscut fins avui (només cal recordar la consulta ciutadana de la Xarxa per l'Abolició del Deute Extern l'any 2000, o l'organitzada per la Plataforma Aturem la Guerra aquest mateix any).

D'altra banda, però, el que cal assenyalar és que l'episodi va ser, principalment, un període *d'acció col·lectiva de masses*, en el qual hi van predominar les manifestacions multitudinàries amb un contingut fortament expressiu, pel que fa a les demandes dels organitzadors i dels participants en aquestes. L'alt grau de participació ciutadana en aquesta mena d'actes ho mostra el fet que, com veurem més endavant, en la majoria d'elles –i especialment a partir de 1985- totes les previsions de les organitzacions convocants es veuran desbordades manifestació rere manifestació, sobretot en els moments àlgids de la protesta. La massivitat de les mobilitzacions també explica, en gran part, l'escàs pes relatiu que tindran al llarg del període les accions de caràcter més disruptiu –confrontacionals i violentes-, més enllà de la fase inicial de les protestes. Val a dir que un dels aspectes més innovadors de la protesta apareix en els seus marges i es dóna al si d'aquestes manifestacions multitudinàries. Aquestes accions adquiriran en aquests moments un caràcter lúdic i festiu que mai havien tingut abans. Els músics, les disfresses, els ninots i els capgrossos, les escenificacions satíriques, seran aspectes que es faran freqüents aleshores a les manifestacions i que també han romàs fins a l'actualitat.

Per últim, un altre aspecte a destacar és l'important pes relatiu que varen tenir a les protestes les accions de caràcter més convencional, aquelles que troben canals "normalitzats" per a ser vehiculades, adhuc dins de les institucions estatals. És un tret que cal atribuir, sobretot, a la participació en la dinàmica de mobilitzacions de les forces de la vella esquerra, sobretot d'aquella que formava part de l'estructura institucional formal, atès que aquest repertori convencional s'avenia més amb la seva lògica d'acció. Ara bé, i com ja hem dit abans, no cal inferir d'aquí que els partits i els sindicats de l'equerra tradicional es limitaren només a accions d'aquesta mena, ja que la pròpia dinàmica movimentista del moment els va

portar, en molts casos a trobar-se implicats en formes de protesta que anaven molt més enllà del que era el repertori heredat de l'antifranquisme i la transició.

4.2. Les estructures de mobilització

DE L' ESQUERRA TRADICIONAL ALS NOUS MOVIMENTS SOCIALS

La recerca dels orígens del moviment anti-OTAN duu tant cap a la "vella" esquerra com cap als NMS. Tothom admet que l'esquerra va ser el sector polític que més va lluitar contra el franquisme. Aquest fet es pot establir en funció del nombre d'afusellats, detinguts, empresonats i, en general, represaliats per la dictadura. Dintre de l'esquerra cal distingir: (*a*) el sector *socialdemòcrata* (PSOE i les organitzacions del seu àmbit, i UGT), molt poc actiu; (*b*) el sector *comunista convencional*, és a dir, PCE, PSUC i CCOO; i (*c*) el sector de l'*esquerra radical*, que comprèn les altres forces comunistes (LCR, MC, PCEm-l, UCE, PT, etc.), l'anarquisme, els nacionalismes perifèrics radicals d'esquerra i altres. Quan parlem d'"*esquerra tradicional*" o de "*vella esquerra*" ens referim als sectors procedents de l'època franquista

El moviment anti-OTAN va ser un "*moviment de moviments*", un dens conglomerat on es produí l'agregació d'organitzacions i cultures polítiques vinculades a diferents àmbits d'intervenció política i social. Gràcies a la seva capacitat d'integrar dintre d'una mateixa xarxa sectors i preocupacions originalment inscrits en línies diferents de treball i en orientacions polítiques no coincidents, va esdevenir un punt alhora de continuïtat i d'innovació. *Continuïtat*, en tant que va heretar bona part de la tradició política de l'esquerra vinculada a l'antifranquisme. *Innovació*, en tant que el moviment es va nodrir també de noves generacions que no havien viscut l'experiència de la lluita clandestina, i la cultura política de les quals començava a moure's en unes altres coordenades, al voltant de temàtiques relacionades amb els NMS: pacifisme, antimilitarisme, feminisme, ecologisme, alliberament sexual, etc. Dit d'una altra manera: la *morfologia* del moviment inclou *el conjunt de la vella esquerra política i sindical del país –en totes les seves versions—i els NMS en formació o ja plenament constituïts.*

La *composició* de la xarxa d'organitzacions que constueixen el moviment es troba caracteritzada, en termes generacionals, a Otero Carvajal (1986) i d'altres textos de l'època. En concret, Otero afirma que les protestes contra l'OTAN van suposar "*la recuperación y vuelta a la actividad social y política de un amplio sector activo, que en los últimos años habían sido presos del desencanto y la frustración, junto a la incorporación a la práctica social de un amplio sector de la juventud*" (Otero, 1986:5). Aquest punt és important, atès que –amb tota probabilitat—Espanya és un dels pocs països occidentals on es produeix, al llarg d'una bona colla d'anys, una *confluència* entre "vella" esquerra i NMS. Pel cantó de la "vella" esquerra, la disposició a la confluència té a veure amb el fet que l'esquerra parlamentària no tenia cap tradició de viure instal·lada en les institucions, i conservava encara uns hàbits i una cultura de confrontació heretats de la lluita antifranquista. Moltes expectatives generades durant el procés de transició es van veure frustrades, començant per la impossibilitat de la *ruptura democràtica*. La "vella" esquerra va creure que no havia obtingut uns resultats politics corresponents al sacrificis que havia fet durant la lluita contra la dictadura, i aquesta creença va alimentar impulsos al radicalisme que afavorien una entesa amb el nou radicalisme dels NMS.

Un element de la cultura política va contribuir probablement a l'esmentada confluència: el PCE i el PSUC havien fet una revisió crítica de la pròpia tradició, i això va facilitar la seva col·laboració no sols amb els NMS, sinó també amb sectors de l'extrema esquerra –actius en els NMS—amb els quals la seva relació sempre havia estat conflictiva, com el trotsquisme i l'anarquisme. Aquesta revisió crítica es concreta en dos episodis esdevinguts el 1968. El primer és l'actitud de simpatia del PCE i el PSUC amb el moviment dels estudiants i obrers francesos de maig-juny de 1968 (que va contrastar amb la del PC francès), associada amb una política d'obertura a les capes intel·lectuals. La segona és la condemna per part de la direcció del PCE i del PSUC de la invasió de Txecoslovàquia per les tropes del Pacte de Varsòvia, que va inaugurar un distanciament respecte del comunisme soviètic. Sense considerar aquests fets, és difícil entendre la relativa facilitat amb què es va produir la col·laboració dels comunistes –i del moviment obrer més organitzat i mobilitzat, en què els comunistes eren hegemònics— amb la resta de l'esquerra radical i amb els NMS en organismes unitaris o en iniciatives conjuntes del moviment anti-OTAN.

LA "VELLA" ESQUERRA: SINDICATS I PARTITS

Pel que fa a l'esquerra tradicional existent en aquells moments al país, podem diferenciar dos tipus principals d'organitzacions, els partits polítics i els sindicats, els quals per la seva tradició històrica recent tenen en aquells moments un caràcter menys "laboral" i més "sociopolític" que el que es pot trobar en la majoria de les centrals sindicals de les poliarquies avançades. El mapa sindical de la post-transició està dominat per dues centrals àmpliament majoritàries, CCOO i UGT. La primera, hereva de la tradició del moviment de les "comissions obreres" que es va configurar al llarg del franquisme, i del qual es derivava bona part del seu capital polític, havia esdevingut en gran mesura la corretja de transmissió del PCE en l'àmbit laboral, de la mateixa manera que la UGT ho era del PSOE (de manera més evident en el cas de la central socialdemòcrata, donada l'existència de vincles orgànics com la doble afiliació obligatòria al partit i al sindicat).

De fet, la UGT era una força escassament implantada en el teixit socioproductiu del país a les acaballes del franquisme, i havia estat absent al llarg dels anys de la lluita contra el règim. Durant la transició va poder adquirir el paper de força majoritària gràcies, precisament, a aquesta vinculació amb el PSOE. També cal dir que ja durant el periode de la UCD va comptar amb el suport indirecte o directe de les èlits polítiques –per exemple, rebent un tracte de favor pel que fa a la devolució del patrimoni que posseïa abans de 1936-1939, que contrasta amb el que varen rebre altres sindicats històrics, com la CNT—, interessades en recolzar una opció sindical "moderada" enfront del possible ascens d'altres organitzacions. Com veurem més endavant, tant CCOO com UGT tindrien un paper destacat en les protestes contra l'OTAN i, en el cas de la segona, la central es convertiria en el principal pol d'oposició –pel que fa a aquesta qüestió— dins del bloc socialdemòcrata governant, tot iniciant així un procés de desencontres i de divorci progressiu amb el PSOE que serà un dels factors que portaran, dos anys després del referèndum, a la vaga general del 14-D.

El panorama sindical del país el completaven una central d'inspiració catòlica, la USO; una CNT que, malgrat semblar renéixer amb força els anys 1976-1979, no havia pogut superar els debats sobre quin model d'acció havia d'adoptar l'anarcosindicalisme en l'etapa postfranquista, i, finalment, algunes centrals de caràcter nacionalista majoritàries en zones com Euskadi (ELA, catòlica, i LAB, vinculada a l'esquerra *abertzale*) i Galícia (INTG, l'embrió de l'actual CIG). La USO, malgrat el seu indubtable pedigrí antifranquista, i una certa implantació social a les acaballes del franquisme, va quedar reduïda de forma

progressiva a una força més aviat marginal, degut a l'embranzida de la UGT, quedant ferida de mort quan una part important dels seus dirigents, amb José María Zufiaur al capdavant, se'n van anar al sindicat socialdemòcrata. La CNT no va poder superar el final de l'efímer esclat "llibertari" de finals dels 70, ni la repressió estatal, i es trobava a principis dels 80 enmig d'un procés de disputes faccionals i sectàries, amb diferents nuclis organitzats que, amb línies d'acció social i sindical diferents i enfrontades, reclamaven les sigles i l'herència històrica del vell sindicat. Aquestes organitzacions també varen participar en les protestes contra l'OTAN, tot i que pel seu caràcter minoritari, varen tenir un pes menor.

Pel que fa als partits polítics, dins d'aquests hem de fer una distinció principal. En primer lloc, trobem aquelles forces que havien participat en el procés de negociació institucional de la transició, i que es trobaven integrades en l'estructura institucional formal de la poliarquia postfranquista, tot formant part del nou sistema de partits. Ens referim al PSOE i al PCE, juntament amb el referent català d'aquest, el PSUC.

Pel que fa al PCE i el PSUC, les forces al voltant de la qual es va nuclear la resistència antifranquista, des dels inicis del procés constituent no havien sinó perdut gran part de la implantació social de la qual havien gaudit, i en cap cas van obtenir mai el suport electoral que el capital polític acumulat durant el règim feia suposar. De fet, els comunistes no van fer més que perdre base electoral consulta rere consulta. A començaments dels 80 els dos partits es trobaven al mig d'una profunda crisi interna. La crisi es va manifestar en primer lloc al PSUC i va portar a l'escissió de l'anomenat sector "prosoviètic" i la constitució del PCC, que participaria, poc temps després, en el procés de constitució d'un nou partit d'àmbit estatal conformat també per un grup d'escindits del PCE encapçalats per Ignacio Gallego. Aquest va prendre el nom de PC i, posteriorment, PCPE. Finalment, el relleu del líder històric, Santiago Carrillo, en la secretaria general, i l'accés a aquesta d'un jove Gerardo Iglesias, va ser el detonant d'un procés d'enfrontament faccionals que portà a la constitució per part dels carrillistes de la MUC.

Com a conseqüència de tot plegat, el PCE no es trobava en les millors condicions possibles en els moments de l'arrencada de les mobilitzacions al voltant del referèndum, però –i, precisament, per aquest fet—va poder aprofitar les oportunitats que aquesta conjuntura li oferia per a iniciar un procés de confluència amb altres forces de l'esquerra que va evitar una decadència electoral i política que s'albirava imparable. Com veurem més endavant, el PCE va ser una de les organitzacions principals en la conformació de la *Mesa por el Referéndum* i, porteriorment, de la *Plataforma Cívica por la Salida de España de la OTAN*, dues de les estructures de mobilització que van tenir un important paper en el cicle de protesta anti-OTAN.

També cal fer referència a altres *forces parlamentàries de l'esquerra nacionalista*, la vinculació de les quals amb el procés de transició va ser més distant, fins al punt que en molts casos no varen tenir res a veure-hi i, més que protagonitzar-lo, el van patir. Malgrat tot, havien trobat la manera d'acomodar-se al nou escenari i esdevenir actors importants a les institucions de les noves Comunitats Autònomes i, en menor mesura, a les estatals. Ens referim, bàsicament, a organitzacions com ERC a Catalunya, Euskadiko Eskerra a Euskadi, o la UPG a Galícia, al voltant de la qual va néixer en aquells anys un nou front electoral, el BNG. El cas de HB a Euskadi és diferent, atès que en cap cas podem afirmar que aquesta força s'hagués acomodat –ni tingués voluntat de fer-ho—al nou escenari, fins al punt que la coalició *abertzale* mantenia en aquells moments una estratègia de deslegitimació del marc polític sorgit de la transició donant suport, d'una banda, a una organització armada (ETA m) i

negant-se, d'una altra, a ocupar els escons a les Corts, i a les institucions de les comunitats autònomes basca i navarresa, aconseguits a les successives consultes electorals.

D'altra banda, tenim tot un seguit de *forces extraparlamentàries*, algunes francament minoritàries i testimonials, però altres amb una certa implantació i un notable grau d'activitat en les lluites socials del moment. Aquí el panorama és força complex, però el simplificarem tot fent referència al camp d'organitzacions que es movien en l'àmbit de relacions del PCE, d'una banda, i les organitzacions eixides de la tradició de l'extrema esquerra trotsquista i maoísta. Pel que fa a les primeres, trobem forces com la *Federación Progresista*, el PASOC, IR o ARDE, juntament amb aquelles que havien sorgit arran d'escissions recents del PCE i del PSUC, com els prosoviètics PCPE i PCC, a més de l'efímera MUC de Santiago Carrillo. Entre les segones destaquen la LCR i el MC.

EL PAPER DELS MUNICIPIS EN RELACIÓ AMB EL MOVIMENT

L'àmbit municipal permet a l'esquerra anti-OTAN ocupar algunes posicions de govern inabastables en àmbits més amplis. Un cas, freqüent a les rodalies de Barcelona, Madrid i algunes altres ciutats grans, és el de municipis amb una població majoritàriament obrera, socialment molt homogènia, on el PCE o el PSUC tenen una implantació forta. En altres casos es troben coalicions electorals progressistes diverses. Fins i tot en municipis governats pel PSOE, els governants locals s'atreveixen a adoptar posicions anti-OTAN, antinuclears o neutralistes desaprovades pel seu partit a escala estatal. A vegades els consistoris ni s'adhereixen a les iniciatives dels grups locals ni les prohibeixen, mantenint-se en una posició d'una certa imparcialitat.

Els repertoris d'acció dels ajuntaments que es van incorporar al moviment es redueixen a tres grans tipus. El primer és la *declaració del territori municipal com a zona desnuclearitzada*. El segon és la *celebració de referèndums locals*. El tercer és l'adopció de *mesures demostratives destinades a manifestar una determinada posició en el tema de l'OTAN o en temes afins*, com apagades de llums. A part de les accions directament empreses pels ajuntaments, aquests de vegades faciliten accions d'entitats de la societat civil local, col·laborant amb elles de manera més o menys implicada. Cal dir també que sovint les iniciatives dels consistoris es prenen sota la demanda o la pressió de grups pacifistes locals. Hi ha, en general, una interacció i una cooperació entre societat civil i ajuntaments.

LA XARXA ORGANITZATIVA DELS NOUS MOVIMENTS SOCIALS

El moviment anti-OTAN va articular-se parcialment gràcies a iniciatives dels partits i dels sindicats i al seu suport organitzatiu, com també al dels ajuntaments. Però les estructures essencials de mobilització que van entrar en joc fins aconseguir els nivells de sensibilització i d'acció col·lectiva que es van assolir en el periode estudiat van ser les d'una *societat civil* que es descobria a si mateixa i que es desenvolupava amb unes formes fins aleshores inèdites.

Un sector més polititzat i disposat a l'activisme sociopolític experimenta aviat una decepció davant de les formes de fer política que es van imposant i que comporten una instrumentalització de les persones socialment actives per part dels equips dirigents de partits i sindicats. Després de pocs anys de "lluna de mel" entre població i polítics, en què alguns d'aquests encara estaven aureolats del prestigi d'haver encapçalat la lluita contra la dictadura i d'haver-se exposat a la repressió franquista, neix i s'escampa una creixent desconfiança en els aparells de poder, i la societat civil busca formes noves d'expressió, independents de les

estructures polítiico-sindicals tradicionals. El moviment anti-OTAN serà la primera expressió massiva d'aquest canvi. Efectivament, l'observació de la seva història i de la seva trajectòria multiforme indica que *es produeix un canvi important i molt visible en les maneres d'intervenir políticament*, sobretot per part dels joves, però també per part de gent madura que s'havia retirat de l'activitat cívico-política després d'uns anys d'activisme. Aquestes persones que es reincorporen o s'incorporen de bell nou a la política ho fan amb objectius diferents dels tradicionals, molt lligats a *valors postmaterialistes*, i amb procediments també diferents. Al si de la societat espanyola comencen a sorgir l'equivalent d'uns moviments que ja s'havien desenvolupat als Estats Units i a la resta d'Europa des dels anys 60: lluita pels drets civils, moviment *hippy*, resistència contra la guerra del Vietnam, revoltes d'estudiants, feminisme, pacifisme, ecologisme, etc. En suma, allò que es coneixerà com a *nous* moviments socials (NMS).

El moviment anti-OTAN es va formar gràcies a la convergència de centenars de grups, col·lectius i organitzacions que van sorgir d'orígens molt dispersos. Aquí no se'n farà la història detallada, sinó un inventari i un mapa que permetin copsar el seu pluralisme, la seva implantació geogràfica i els seus estils de treball.[28] Per entendre aquest episodi de constitució de la nova societat civil espanyola, és fonamental adonar-se de la construcció d'una *xarxa social* en la qual coexistiran i es complementaran una multitud d'organitzacions de signe molt variat.

Les organitzacions de la societat civil que juguen un paper important en el moviment anti-OTAN pertanyen a un espectre molt ampli. Un cop inventariades, es poden classificar, en primer lloc, pel contingut de les seves reivindicacions, que és el tret definitori de cadascuna d'elles, en les següents categories:

1. **Anti-OTAN, pacifistes i pro-desarmament**. Les organitzacions autoanomenades "anti-OTAN" van sorgir específicament per aconseguir la sortida d'Espanya de l'OTAN i per demanar la celebració del referèndum propugnat en el programa i en la campanya electoral del PSOE que va precedir l'accés d'aquest partit al govern de l'Estat. Sovint, però no sempre, es tracta d'estructures de coordinació d'organitzacions que es defineixen per objectius més amplis (en particular, pacifistes, pro-desarmament, antimilitaristes i antinuclears). Les anomenades "pacifistes i pro-desarmament" es defineixen per la lluita per la pau i a favor del desarmament. Propugnen formes alternatives de resolució de conflictes. Derivadament, s'oposen als augments de despeses militars, a la cursa d'armaments i a la política de blocs militars. Aquí hem agrupat unes i altres en una única categoria per la seva íntima afinitat. De fet, la principal entitat pacifista, la *Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas* (CEOP), es va constituir i va existir com a eina per lluitar contra l'OTAN i pel referèndum.

2. **Antimilitaristes**. Contraris als exèrcits en general, a l'armamentisme i la cursa d'armaments. Comparteixen moltes de les aspiracions dels pacifistes. A l'Espanya anterior

[28] Després de fer un seguiment de les notícies aparegudes al diari *El País* i a la revista *En Peu de Pau*, referides a accions de protesta al voltant de la qüestió de l'OTAN esdevingudes entre gener de 1984 i març de 1986, hem enregistrat un total de 336 col·lectius o organitzacions arreu de l'Estat espanyol, que van estar involucrats (com a convocants i/o participants) en les mobilitzacions. A efectes d'aquest paper., compta el mateix un col·lectiu que ha estat present en un esdeveniment de protesta que un que ho ha estat en 5, un que ho ha estat en 15, etc. Cal tenir en compte que algunes d'aquestes organitzacions eren plataformes unitàries o coordinadores que, per tant, reunien diverses organitzacions al seu si. El càlcul s'ha fet de tal manera que dins d'aquestes 336 s'inclouen col·lectius de caràcter local, provincial o autonòmic, però també –i de forma separada— entitats com la CEOP, on aquests col·lectius estaven integrats. En altres paraules, l'inventari inclou tant les plataformes o coordinadores com les organitzacions locals, autonòmiques, etc. que en formaven part.

a la supressió del servei militar obligatori, s'han oposat al manteniment d'aquesta institució, sobretot a través d'una forma de desobediència civil: l'objecció de consciència.

3. **Ecologistes i antinuclears**. Tots els ecologistes es declaren antinuclears. Però alguns grups ecologistes es defineixen per la seva oposició específica a l'ús de l'energia nuclear, tant en la indústria de producció d'electricitat com en la fabricació i ús de bombes atòmiques.

4. **Organitzacions "alternatives" de tipus diversos**. En el moviment anti-OTAN es detecta la participació d'organitzacions molt variades que s'oposen de maneres diverses a les formes convencionals d'exercici del poder. Entre elles figuren, per exemple, algunes *organitzacions no violentes* (entre les quals figura, a Catalunya, una organització *d'alliberament nacional*, la Crida a la Solidaritat), organitzacions d'*alliberament sexual* (com el Front d'Alliberament Gai de Catalunya) i altres.

5. **Organitzacions de solidaritat internacional**. Es tracta especialment de grups solidaris amb països d'Amèrica Llatina (especialment Nicaragua, en aquest periode), amb una càrrega clarament anti-imperialista i antinordamericana, que es pot associar amb la ciultura política de la vella esquerra, i que, per això mateix, s'oposen a les polítiques militars de gran potència nocives als països del Tercer Món. Pertanyen a un àmbit que, posteriorment, donarà origen a moltes ONG solidàries.

6. **Organitzacions feministes i/o de dones**. El feminisme, com a NMS, comparteix una orientació "alternativa" que l'inclina cap a formes de col·laboració amb altres NMS. Un punt doctrinal de convergència amb el pacifisme i l'antimilitarisme és la crítica feminista de la *cultura de la guerra* com a expressió del domini patriarcal i masclista. Un nombre notable dels grups aquí inventariats es defineixen com a pacifistes, antimilitaristes o contraris a l'OTAN.

Fora de les organitzacions pròpiament dites, es poden considerar pertanyents també al moviment anti-OTAN

7. alguns **centres de recerca**,
8. i algunes **publicacions periòdiques** que van funcionar com a plataformes de debat, elaboració i difusió del marc cultural i discursiu del moviment.

En segon lloc, l'observació de les mobilitzacions mostra que hi ha altres actors col·lectius de la societat civil que hi van jugar un paper destacat. Es tracta de components de *xarxes socials* preexistents o que es constitueixen *ad hoc* sobre la base de xarxes preexistents (com "Universitaris per la Pau", que aprofiten estructures organitzatives o certes condicions existents a les universitats per constituir organitzacions orientades a lluitar contra l'OTAN). Com diu Tarrow, "*la organización óptima de la acción colectiva se apoya en las redes sociales en las que normalmente vive y trabaja la gente, ya que es más fácil transformar su confianza mutua en solidaridad*" (1997:236). Entre els components d'aquestes xarxes socials destaquen:

9. les **Associacions de Veïns**;
10. algunes **organitzacions professionals o culturals** (estudiants, metges, enginyers, mestres i altres treballadors de l'ensenyament, etc.) que adopten postures actives en la lluita per la pau;

11. **entitats defensores dels drets humans**, de vegades lligades a organitzacions del sistema de Nacions Unides;
12. **organitzacions cristianes progressistes**, algunes definides com a pacifistes.

Aquí s'adoptarà aquesta classificació en 12 categories per ordenar les organitzacions del moviment. A la figura 9.2 aquesta variable de contingut o caràcter de la xarxa es creua amb la distribució geogràfica en comunitats autònomes.

Figura 9.2. Xarxa d'organitzacions del moviment anti-OTAN. Distribució geogràfica i per tipus.

	Anti-OTAN / Pacifistes	Antimilitaristes	Ecologistes	Alternatives	Solidàries	Feministes / Dones	Centres de recerca	Revistes	AAVV	Professionals / Culturals	Drets humans	Cristianes	Total	Pes relatiu (%)
Andalusia	17	2	2	3	0	1	0	0	0	0	1	0	26	7,70%
Aragó	5	0	1	0	0	0	3	0	1	2	0	0	12	3,60%
Astúries	6	1	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	10	3,00%
Balears	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	1,20%
Canàries	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	4	1,20%
Cantàbria	4	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	1,50%
Castella-La Manxa	4	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	1,80%
Castella-Lleó	11	2	2	2	0	0	0	0	1	0	0	0	18	5,40%
Catalunya	**71**	**6**	**17**	**4**	**2**	**4**	**2**	**2**	**1**	**12**	**2**	**2**	**125**	**37,20%**
Euskadi	5	2	5	2	1	0	0	0	0	0	0	0	15	4,50%
Extremadura	4	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	1,80%
Galícia	2	1	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	6	1,80%
Rioja	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,60%
Madrid	**21**	**1**	**6**	**1**	**1**	**2**	**2**	**1**	**1**	**4**	**1**	**1**	**42**	**12,50%**
Múrcia	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	9	2,70%
País Valencià	**9**	**3**	**2**	**1**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**42**	**12,50%**
Sense classificar	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,30%
Estatal	7	2	5	0	2	4	0	0	0	1	3	6	30	8,90%
Total	**179**	**25**	**48**	**14**	**6**	**11**	**7**	**3**	**4**	**22**	**7**	**10**	**336**	**100,00%**
Pes relatiu (%)	**53,30%**	**7,40%**	**14,30%**	**4,20%**	**1,80%**	**3,30%**	**2,10%**	**0,90%**	**1,20%**	**6,50%**	**2,10%**	**3,00%**	**100,00%**	-

Font: El País i En peu de pau.
Elaboració pròpia.

Pel que fa a la distribució geogràfica de la xarxa, *totes* les comunitats autònomes hi estan representades. L'ordre de les set primeres per nombre d'organitzacions detectades és el següent: Catalunya (125), Madrid (42), Andalusia (26), Castella-Lleó (18), País Valencià (15), Aragó (12), Astúries (10).

Les xifres aquí recollides no han d'interpretar-se com una mesura de la importància quantitativa de la xarxa de cada territori. El biaix que suposa l'ús de fonts publicades a Catalunya (l'edició catalana de *El País* i les revistes *En Peu de Pau* i *Mientras tanto*) obliga a la cautela. Tot i així, aquestes xifres es poden considerar indicatives de situacions reals. A Catalunya la concentració urbano-industrial i la resistència a la política franquista d'anul·lació de la personalitat nacional catalana expliquen la densitat i la vitalitat de la societat civil. Madrid és també una gran concentració urbano-industrial, i la capitalitat li dóna un potencial mobilitzador superior al normal perquè hi estan ubicades les institucions de poder que són els destinataris de les demandes del moviment. El cas de Castella-Lleó s'explica per la presència

a Valladolid d'un nucli molt actiu (el *Colectivo de Ciudadanos por la Paz y el Desarme*) i pel fet d'haver estat aquesta ciutat l'epicentre de la campanya de 1984 contra la celebració del Dia de les Forces Armades. El cas d'Aragó també s'explica per la presència d'uns nuclis intel·lectuals actius en qüestions de pacifisme (*Centro de Documentación por la Paz y el Desarme de Aragón* i el seminari de recerca per la pau del *Centro Pignatelli*, de Saragossa) i l'empenta del *Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza*, que justament va ser el promotor de les assemblees que havien de desembocar en la creació de la CEOP.[29]

Figura 9.3. Xarxa d'organitzacions del moviment anti-OTAN. Distribució per tipus i àmbit d'actuació

	Estatals	Autonòmiques	Provincials	Comarcals	Locals	De barri	Treb.	Educ.	Altres	Total	Pes relatiu (%)
Anti-OTAN / Pacifistes	6	22	48	5	53	35	4	5	1	179	53,30%
Antimilitaristes	2	6	13	0	4	0	0	0	0	26	7,70%
Ecologistes	5	9	14	3	16	2	0	0	0	49	14,60%
Alternatives	0	4	7	0	1	0	0	0	0	12	3,60%
Solidàries	2	2	2	0	0	0	0	0	0	6	1,80%
Feministes / De dones	5	2	3	0	1	0	0	0	0	11	3,30%
Centres de recerca	0	5	2	0	0	0	0	0	0	7	2,10%
Revistes	0	2	1	0	0	0	0	0	0	3	0,90%
AAVV	0	1	3	0	0	0	0	0	0	4	1,20%
Professionals / Culturals	1	6	4	0	0	0	0	0	0	22	6,50%
Drets humans	4	2	1	1	0	0	0	0	0	7	2,10%
Cristianes	6	1	2	0	1	0	0	0	0	10	3,00%
Total	30	62	101	9	87	39	4	7	2	336	100,00%
Pes relatiu (%)	8,90%	18,50%	30,10%	2,70%	25,90%	11,60%	1,20%	2,10%	0,60%	100,00%	-

Font: *El País* i *En peu de pau*. Elaboració pròpia.

La pluralitat i la dispersió geogràfica del *moviment anti-OTAN* es pot apreciar en les taules adjuntes. La gran majoria de les organitzacions que figuren a la primera categoria ("Anti-OTAN, pacifistes i prodesarmament") van sorgir en el curs de les mobilitzacions com a instrument per lliurar la batalla de l'OTAN i el referèndum. *Són més de la meitat de les enregistrades: 179 d'un total de 336*. Les restants es poden considerar part de la *xarxa social* preexistent de moviments, entre els quals predominen de manera clara els de caràcter "*alternatiu*", que es quantifiquen així: ecologistes (48), antimilitaristes (25), alternatius diversos (14), feministes (11).

Les organitzacions més tradicionals ocupen un paper menor però també destacat. Entre elles figuren entitats diverses de caire cultural (22), les de caràcter cristià (10) o les de defensa dels drets humans, com les vinculades al sistema de les Nacions Unides (7). A aquestes caldria sumar els partits i sindicats (veure apartat anterior), que no han estat quantificats en

[29] De fet sabem que les xifres d'entitats corresponents a Aragó subestimen la realitat de la xarxa aragonesa. Entre les dades proporcionades per *En Peu de Pau*, núm. 5-6 (gener-febrer de 1985) sobre la xarxa pacifista figuren 26 adreces de particulars, de les quals 2 corresponen a una capital de província, Terol, i les altres 24 a pobles diferents de les tres províncies aragoneses. Tres d'aquestes 26 persones consten com a regidors municipals dels seus respectius pobles. Aquests activistes no s'han comptabilitzat a a la nostra taula --que només conté organitzacions--, però representen de fet una part no menyspreable de la xarxa. El cas aragonès invita a pensar que en el conjunt de l'Estat la xarxa real es componia també d'activistes individuals no integrats en organitzacions o que actuaven com a representants o coresponsals a nivell local d'organitzacions d'abast més ampli.

aquestes taules però que van jugar un paper molt important com a transmissors, organitzadors i impulsors d'accions entre els treballadors i la ciutadania, actuant com a caixa de resonància. Com es veurà més endavant, es pot avaluar el seu paper amb les dades relatives a la seva capacitat de convocatòria.

La dispersió geogràfica es pot estimar també segons l'àmbit territorial d'actuació de les organitzacions. Les quantitats d'organitzacions, classificades segons els àmbits d'actuació, són les següents: *estatals* (30), *autonòmiques* (62), *provincials* (capital de província o àmbit provincial) (101), *comarcals* (9), *locals* (localitat que no sigui capital de província) (87), *de barri* (39).[30]

Es pot dir que en els seus pocs anys d'existència el moviment anti-OTAN va estendre's per tot el territori articulant-se a nivells molt diferents, de manera que la seva capacitat no sols per treure gent al carrer, sinó també per fer participar en activitats organitzades a milers de persones, va arribar a ser considerable, constituint una xarxa relativament estable i extensa. Observi's que les organitzacions d'àmbit local o quasi local –és a dir, les corresponents a ciutats, províncies, comarques, pobles i barris—pugen a 236.

NIVELLS DE PARTIPACIÓ I CAPACITAT DE CONVOCATÒRIA.

En els còmputs anteriors s'ha considerat com una unitat *qualsevol* organització que hagi tingut algun paper en el moviment anti-OTAN, de manera que tenim una aproximació molt grollera al moviment. Per establir una jerarquia de la importància dels components de la xarxa, s'ha fet una classificació segons dues dades relatives a la seva intervenció en les lluites. La primera és segons la seva participació –com a convocant o com a simple participant—en esdeveniments de protesta, independentment de la magnitud d'aquests esdeveniments. Retenint només les organitzacions més actives, tenim els resultats següents:

[30] La resta, fins al total de 336, s'han classificat com a "col·lectius de treballadors", "centres educatius" i "altres".

Figura 9.4. Participació en esdeveniments de protesta. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL
Coordinadora Pacifista del Estado Español / Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas [Estatal]	6	11	14	**31**
Partido Comunista de España [Estatal]	5	9	7	**21**
Comisiones Obreras [Estatal]	5	9	6	**20**
Comisión Anti-OTAN de Madrid [Madrid]	5	7	5	**17**
Partit Socialista Unificat de Catalunya [Catalunya]	9	4	3	**16**
Mesa por el Referéndum [Estatal]	4	9	1	**14**
Plataforma Cívica para la Salida de España de la OTAN [Estatal]	0	1	13	**14**
Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total [Catalunya]	4	5	4	**13**
Asociación Pro Derechos Humanos [Madrid]	5	2	3	**10**
Esquerra Republicana de Catalunya [Catalunya]	3	2	1	**6**
Federación Progresista [Estatal]	1	1	4	**6**
Izquierda Socialista [Estatal]	5	1	0	**6**
Juventudes Socialistas [Estatal]	4	2	0	**6**
Partit dels Socialistes de Catalunya** [Catalunya]	5	1	0	**6**
Unión General de Trabajadores [Estatal]	5	1	0	**6**
Colectivo de Ciudadanos por la Paz y el Desarme de Valladolid [Castella-Lleó]	5	0	0	**5**
Comissió Obrera Nacional de Catalunya [Catalunya]	3	2	0	**5**
Die Grünen [República Federal Alemanya]	2	0	3	**5**
Euskadiko Ezkerra [Euskadi]	2	0	3	**5**
Partit Comunista de Catalunya [Catalunya]	4	1	0	**5**

* L'any 1986 només inclou elprimer trimestre.

** Agrupacions locals/regionals o grups de militants a títol individual.

Font: El País. Elaboració pròpia.

La segona és segons la quantitat total de persones mobilitzades per cada organització durant el periode estudiat. Els resultats són els següents:

Figura 9.5. Capacitat de convocatòria en esdeveniments de protesta (estimació). 1984-1986*

Persones mobilitzades per organització	1984	1985	1986*	TOTAL
Coordinadora Pacifista del Estado Español / Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas [Estatal]	657.500	991.920	585.300	**2.234.720**
CEOP + Plataforma Cívica [Estatals]	0	0	304.500	**304.500**
Comisión Anti-OTAN de Madrid [Madrid]	54.050	100.850	0	**154.900**
Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total [Catalunya]	0	0	132.500	**132.500**
Comisiones Obreras [Estatal]	103.750	0	4.000	**107.750**
Comissió Obrera Nacional de Catalunya [Catalunya]	33.000	70.000	0	**103.000**
Comissions per la Pau i la Llibertat [Catalunya]	0	0	51.500	**51.500**
Col·lectiu per la Pau i el Desarmament de l'Hospitalet [Catalunya]	24.000	0	0	**24.000**
Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza [Aragó]	20.000	0	0	**20.000**
CDDT + Comitè per la Pau i el Desarmament de Catalunya [Catalunya]	17.500	0	0	**17.500**
Acción por la Paz [Aragó]	0	7.890	0	**7.890**
Colectivo de Ciudadanos por la Paz y el Desarme de Valladolid [Castella-Lleó]	5.410	0	0	**5.410**
Ajuntament de Santa Margarida de Montbui [Catalunya]	5.300	0	0	**5.300**
Comitè per la Pau i el Desarmament de les Comarques Gironines [Catalunya]	0	5.000	0	**5.000**
Manifiesto por la Soberanía Nacional [Euskadi]	0	0	5.000	**5.000**
Plataforma Cívica para la Salida de España de la OTAN [Estatal]	0	0	4.700	**4.700**
Plataforma de Andalucía para la Salida de España de la OTAN [Andalusia]	0	0	4.000	**4.000**
Comitè per la Pau i el Desarmament de Ripollet [Catalunya]	0	3.018	0	**3.018**
Comité Anti-OTAN de Cádiz [Andalusia]	13	0	3.000	**3.013**
Mesa Galega pola Paz [Galicia]	0	2.500	0	**2.500**

* L'any 1986 només inclou elprimer trimestre.

Font: El País. Elaboració pròpia.

En tots dos casos queda clar que la CEOP va ser la principal estructura de mobilització de què es va dotar el moviment en el conjunt de l'Estat. La seva capacitat de convocatòria destaca per damunt de la dels altres organismes d'àmbit estatal. L'altre organisme estatal unitari, la *Plataforma Cívica para la Salida de España de la OTAN* (hereva de la *Mesa por el Referéndum*), arriba a mobilitzar uns 300.000 manifestants quan convoca conjuntament amb la CEOP, però només 4.700 persones quan convoca sola. Aquesta diferència s'ha de relacionar amb el fet que la Plataforma –i abans la Mesa por el Referéndum—era una organització creada i hegemonitzada pel PCE, mentre que la CEOP era el resultat de la convergència unitària de la constel·lació d'organitzacions locals, provincials i autonòmiques del moviment. La CEOP representa els *nous moviments socials*, mentre que la *Mesa* i la *Plataforma* representen l'esquerra tradicional i les velles maneres de fer política.

A part de la CEOP, trobem a escala autonòmica o en algunes grans ciutats, en particular a Madrid i Barcelona, altres coordinadores i comitès que encarnen igualment els NMS i destaquen també per la seva capacitat de convocatòria. A Madrid la *Comisión Anti-OTAN* de la capital va treure 154.900 persones al carrer just abans de la celebració del referèndum. A Catalunya la principal instància unitària, la Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total va treure 132.500 persones, sobretot durant el 1984 (i unes 17.500 el mateix any en convocatòria conjunta amb el Comitè per la Pau i el Desarmament de Catalunya), i les Comissions per la Pau i la Llibertat (integrants també de la CDDT) va mobilitzar unes 50.000 persones durant 1986.[31]

[31] En aquest estudi els càlculs són de la participació en "esdeveniments de protesta", és a dir, no sols en manifestacions i altres accions de masses al carrer, sinó també en accions col·lectives diverses. En el cas de les Comissions per la Pau i la

Fora de Madrid i Barcelona les xifres, lògicament, baixen molt. Però també trobem una mobilització excepcional a l'Aragó, amb 20.000 participants, convocada pel *Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza*, organització pacifista pionera. I una més modesta, però important, a Valladolid, amb més de 5.000 manifestants, convocada el 1984 pel *Colectivo de Ciudadanos por la Paz y el Desarme de Valladolid.* A Andalusia, el *Comité Anti-OTAN* de Cádiz, treient al carrer uns 3.000 manifestants l'any 1986, mostra la força de convocatòria d'una organització local de nou tipus. Però en aquesta comunitat autònoma, excepcionalment, la *Plataforma de Andalucía para la Salida de España de la OTAN* mostra capacitat per mobilitzar 4.700 persones el mateix any 1986. Aquest fet es pot interpretar com un indici de la capacitat mobilitzadora de l'esquerra tradicional (la Plataforma andalusa és una versió regional de la Plataforma estatal, creada i promoguda, com aquesta, pel PCE) a Andalusia, o com a símptoma d'un menor desenvolupament dels NMS en aquesta regió.

En suma, la comparació quantitativa mostra una clara superioritat –excepte a Andalusia- dels NMS sobre la Plataforma unitària hegemonitzada pel PCE pel que fa a capacitat de mobilització entorn de reivindicacions pacifistes i anti-OTAN. ¿Com caldria avaluar el nombre de manifestants convocats pel sindicat CCOO durant aquest mateix periode estudiat? Les úniques manifestacions convocades per CCOO i enregistrades en el periode són les del Primer de Maig de 1984 i 1985, i les reivindicacions i protestes formulades en aquestes accions col·lectives són bàsicament de caràcter laboral i polític (tant de polítiques socials com de política general). Habitualment, el volum de les desfilades del Primer de Maig varia molt d'un any a un altre en funció del clima de conflictivitat laboral i social en el país o la regió o localitat. En els dos anys estudiats, la central sindical de Comissions Obreres treu al carrer més de 100.000 persones durant 1984, i a Catalunya unes 33.000 persones el 1984 i 70.000 l'any 1985. En relació a l'objecte del nostre estudi, allò que és significatiu en aquestes desfilades és que s'hi van expressar --amb crits i amb pancartes-- el rebuig obrer i sindical de l'OTAN i la reclamació del referèndum, i que aquestes reivindicacions van ocupar un lloc molt destacat. Aquest fet revela que CCOO no sols no va girar l'esquena al moviment anti-OTAN, sinó que es va deixar influir i penetrar per les seves aspiracions i consignes,[32] i, asumint-les com a pròpies, les hi va donar un ressò molt superior en el conjunt de la població espanyola que el que haguessin tingut si només les organitzacions alternatives, pacifistes i ecologistes, haguessin impulsat de manera exclusiva el moviment.

Aquesta *ampliació de l'abast del moviment*, fruit de la confluència, ja esmentada, entre la vella esquerra sindical i política i els NMS, és un fet destacable que marca una diferència entre el pacifisme de l'Estat espanyol i el d'altres països europeus, especialment França i Itàlia, on el moviment obrer també estava hegemonitzat per partits comunistes convencionals. Efectivament, s'observa que la col·laboració de l'esquerra tradicional contribueix a augmentar la massivitat de les mobilitzacions.

Els pronunciaments d'ajuntaments d'esquerres contra l'OTAN i les bases, pel neutralisme i a favor del referèndum són altres exemples de l'ampliació de l'abast del moviment protagonitzats per l'esquerra tradicional, Un altre exemple, més significatiu encara,

---

Llibertat aquí esmentades, es tractava de signatures recollides per un procediment "en cadena" (10.000 persones que recullen 5 firmes cadascuna). En altres casos, es tracta de participació en referèndums, etc.

[32] La UGT també va prendre posició --fins i tot oficial, per boca del seu secretari general, Nicolás Redondo, i d'altres dirigents-- contra l'OTAN i a favor del referèndum. Aquesta posició va tenir sens dubte la seva importància i va ser un símptoma important de la ruptura interna del bloc socialdemòcrata entorn de la política exterior. Si no consta en el present context, és perquè la capacitat de convocatòria de la UGT era molt inferior.

és el *protagonisme de col·lectius de treballadors*, que formen grups pacifistes[33] o que fan pronunciaments en el marc del moviment anti-OTAN. El cas més destacat, per la seva amplitud, és la *Campaña de Comisiones Obreras ante la visita a nuestro país del presidente de los Estados Unidos, Ronald Reagan.* El manifest de la campanya, publicat en alguns diaris com a publicitat pagada,[34] conté un text molt breu que diu així:

> "*Los trabajadores somos los primeros interesados en la salida de España de la OTAN, en el desmantelamiento de las bases norteamericanas que se encuentran en suelo español, en la disolución de los bloques militares. El propósito de CC.OO. no es otro que el de destinar buena parte de los presupuestos militares a la creación de empleo. Por ello, las asambleas, secciones sindicales o comités de empresa de los centros de trabajo que a continuación se detallan declaramos a Reagan* persona non grata".

Segueix una llista de 451 empreses de tot Espanya, entre les quals figuren les més importants del país en volum de negoci i nombre de treballadors, de pràcticament tot els rams i sectors industrials: metal·lúrgia, automòbil, electrodomèstics, banca, assegurances, telefònica, correus, energia, sanitat, calçat, hostaleria i altres.

LA COMPOSICIÓ DE LA XARXA.

Entre 1982 i 1986 el moviment anti-OTAN es col·loca al centre de la dinàmica contenciosa de caràcter alternatiu, i, com a tal, esdevé catalitzador i punt de convergència de les mobilitzacions alternatives. Això no exclou que cada sector específic continuï desenvolupant les seves pròpies lluites. Però s'observa que els diferents sectors juguen sovint un paper en el moviment anti-OTAN, proporcionant-li temes de protesta, suport logístic, reforç humà i estructures de mobilització.

El moviment d'objectors de consciència

Els orígens de l'objecció de consciència es remunten a 1958, amb les primeres negatives aïllades de membres dels Testimonis de Jehovà a fer el servei militar. La protesta contra la mili, però, no va començar a adquirir una dimensió política i social fins al cas de Pepe Beúnza, d'extracció catòlica, que el 1971 es negà a incorporar-se a files i va estar tres anys en presons militars.

L'aprovació de la Llei d'Objecció de Consciència (LOC), el 1984, va fer revifar les organitzacions antimilitaristes ja existents, com ara el *Movimiento de Objetores y Objetoras de Conciencia* (MOC), fundat el 1977, i en va fer aparèixer de noves, com ara la coordinadora catalana Mili-KK, nascuda el 1984, alhora que va generar una important dinàmica d'acció col·lectiva sobre aquest tema, que confluirà amb les protestes contra l'OTAN. A cavall entre els finals dels 70 i començaments dels 80 la principal OMS de l'antimilitarisme espanyol, el MOC, havia publicat la seva primera declaració ideològica, havia llençat la primera campanya d'objecció fiscal, i els seus militants havien participat en la VII Marxa Internacional No Violenta per la Desmilitarització, que l'any 1982 va transcórrer per terres andaluses. Era ja, per tant, una OMS raonablement assentada, la forma d'organització de la qual –horitzontal i assembleària—contrastava d'allò més amb les formes d'estructuració orgànica dels partits i sindicats de la vella esquerra.

---

[33] Exemples: col·lectiu de treballadors de Banca per la Pau i el Desarmament (Barcelona), col·lectiu MTM, de la Maquinista, per la Pau (Barcelona), *Comisión por la Paz y la Libertad de Trabajadores de Banesto* (Madrid), *Trabajadores por la Paz y el Desarme, colectivo Miniwatt* (Barcelona).

[34] *El País*, 06.05.85, p. 16.

El juliol de 1981 hi ha la primera campanya de devolució de les cartilles militars, en la qual 20 persones en situació de reservistes van enviar les seves cartilles al Ministeri de Defensa i van crear el Col·lectiu d'Objectors Post-Servei Militar (COPS), grup integrat dintre del MOC. El maig de 1982 unes altres 70 persones retornen la seva cartilla de forma col·lectiva. Una altra devolució col·lectiva és secundada per 400 persones de tot l'Estat el gener de 1984. Aquest seguit d'esdeveniments de protesta consoliden el Moviment d'Objectors de Consciència (MOC).[35] El 1984 practicaven l'objecció fiscal (negativa a pagar els impostos corresponents a despesa militar) unes 500 persones a tot Espanya. El 1985 hi havia 6.400 joves que des de 1977 esperaven que un tribunal examinés el seu cas, i uns 15.000 pròfugs anuals enregistrats a les estadístiques militars.[36]

El projecte de LOC va rellançar el moviment, amb manifestacions diverses i més devolucions de cartilles.[37] El 20 de desembre de 1984 el MOC demana al Defensor del Pueblo que presenti un recurs d'inconstitucionalitat contra la llei d'objecció de consciència, amb el suport d'un centenar de firmes de persones vinculades a la vida social i política.[38] La simbiosi entre l'objecció de consciència i el pacifisme fa un salt endavant a partir de principis de 1985. El MOC proposa a la CEOP que inclogui l'oposició al servei militar com a eix de treball, i durant els mesos següents hi haurà manifestacions a Madrid, Sevilla i Barcelona contra el servei militar obligatori.[39]

L'ecologisme i els grups antinuclears

Ja sota la dictadura s'havien començat a formar organitzacions ecologistes a escala local (defensa dels Aiguamolls de l'Empordà, dels volcans d'Olot, del delta de l'Ebre i de l'albufera d'Alcúdia).[40] Després de la mort de Franco apareix, el 1977, el Comitè Antinuclear de Catalunya (CANC), i es comencen a publicar revistes (*Integral*, *Userda*, etc.). Van passar uns quants anys abans que no es fessin intents d'unificar un panorama molt fragmentat.

És convenient destacar aquí també el precoç desenvolupament a l'Estat espanyol d'un altre dels "iniciadors" que facilitarien després l'extensió de les protestes anti-OTAN, com és el moviment d'oposició a la nuclearització civil, especialment en zones com Euskadi i Catalunya. Al primer d'aquests territoris esperonat per tot el conflicte desfermat arrel de la construcció de la central de Lemóniz, i a casa nostra, com a reacció a les quatre instal·lacions nuclears ubicades a les terres de l'Ebre (Ascó i Vandellòs), que fan del Principat un dels països més nuclearitzats del món. L'extensió d'aquest moviment es va veure impulsada per un important corrent internacional d'opinió, sobretot a partir del greu accident esdevingut el 1979 a la central de Harrisburg (EEUU). Des d'aquell any els col·lectius antinuclears començaren a proliferar al nostre país, a partir dels reduïts nuclis prèviament organitzats, especialment a les dues CCAA abans esmentades, i altres com l'Aragó.[41] Entre aquests nuclis originaris es trobava la més veterana de les OMS antinuclears de l'Estat, el Comitè Antinuclear de Catalunya (CANC), fundat el 1977. El CANC el trobarem anys després plenament integrat en la xarxa de les organitzacions involucrades en la protesta anti-OTAN, per exemple, distribuint a Catalunya un llibre editat pel *Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza*, promovent la publicació de la revista barcelonina *En peu de pau*, o participant com

[35] *En Peu de Pau*, núm. 3-4 (novembre-desembre de 1984), p. 23.
[36] *El País*, 19.03.85, p. 17 "Cataluña".
[37] *El País*, 29.01.84, p. 25 secc. "Cataluña", i 20.05.84, p. 30, secc. "Cataluña".
[38] *El País*, 21.12.84, p. 19.
[39] *En Peu de Pau*, núm. 5 (gener de 1985), *El País*, 21.01.85, 25.03.85 (p. 18) i 03.06.85 (p. 26, secc. "Cataluña").
[40] Vicent Casals i Antoni Farràs, "La lucha antinuclear dos años después de Harrisburg", *mientras tanto*, núm. 8 (1981), p. 94.
[41] *Ibidem.*

una de les organitzacions representants de l'Estat espanyol a la trobada a Helsinki de l'*International Peace Comunication and Coordination Center* (IPCC) l'any 1984[42].

La constitució de *Die Grünen* ("Els Verds") a la República Federal d'Alemanya va estimular l'aproximació, així com el debat sobre el futur de l'ecologisme espanyol. Els dies 11 i 12 de desembre de 1983 es va celebrar a Sevilla la primera assemblea de grups alternatius. S'hi va acordar de celebrar 4 assemblees en diversos punts de l'Estat per estendre el moviment i preparar per al juny de 1984 una conferència federal. El 28 de gener de 1984, 50 representants de grups i col·lectius ecologistes inicien la segona assemblea-trobada prèvia a la conferència federal que ha de celebrar-se el proper mes de juny. L'objectiu és l'estructuració i coordinació del *moviment verd*. Segons Marc Viader, d'Alternativa Verda (encarregada de preparar l'assemblea), hi ha dues tendències: una partidària de mantenir el moviment al marge de qualsevol actuació institucional i política, i una altra partidària d'intervenir en la vida pública a través dels canals convencionals de participació, i en particular les eleccions polítiques. Entre els participants figuren: Asamblea Ecologista y Antinuclear de Alicante, Movimiento Ecologista del Valle de la Orotava, GOB, Federación de Amigos de la Tierra, Centro de Estudios de los Movimientos Sociales, Asamblea Independiente de Sevilla i 16 grups de Catalunya.[43]

El 21 de juny del mateix any comença a Málaga la conferència dels *Verds*, amb l'assistència de 200 representants de grups ecologistes de tot Espanya. Es discuteix la possibilitat de convertir-se en un partit polític, segons el model de *Die Grünen*. És la primera conferència d'aquest estil que se celebra a Espanya, i revela que, malgrat l'atomització i dispersió de l'ecologisme espanyol i la seva impotència política, existeix ja en el país una xarxa d'organitzacions.[44]

El feminisme i les organitzacions de dones

El moviment feminista comença a desenvolupar-se ja sota la dictadura. Quan apareixen els moviments contra la guerra, siguin antimilitaristes, prodesarmament o antinuclears, els grups feministes s'hi incorporen de diverses maneres. En el marc del moviment d'objectors, es forma a Catalunya el grup de dones lligades al MOC, que s'anomena Dones Antimilitaristes (DOAN). Trobem una Asociación de Mujeres por la Paz i una xarxa de Centros de Cultura Popular y Promoción Femenina d'àmbit estatal, una Coordinadora de Mujeres de Barrio i la Federación de Asociaciones de Mujeres "Flora Tristán" a Madrid, Mujeres por la Paz de Sevilla, i, a Catalunya, l'Associació Catalana de la Dona i diversos grups i coordinadores locals, com les dones de la CDDT, la Coordinadora de Vocalies de Dones de les AAVV de Barcelona, la Comissió Pro-Avortament, també de la capital catalana, o la Coordinadora de Dones de Mollet, entre moltes altres.

La protesta exclusivament de dones contra la instal·lació d'euromíssils a la base militar britànica de Greenham Common, iniciada el 1982, va tenir a Espanya un ressò important. D'una banda, vincula lluita feminista amb lluita per la pau. D'altra banda, proporciona un repertori d'acció col·lectiva –l'acampada—que serà àmpliament utilitzat. Les acampades de Saragossa, Santa Coloma de Gramenet y Oviedo, totes el setembre de 1984, o la de Tortosa del maig de 1985, es són exemples. Apart de les acampades, les organitzacions

[42] Vegi's *En Peu de Pau*, 2, primera època, 1984, pàg. 32, i també *En Peu de Pau* 3, primera època, 1984, pàg. 37.
[43] *El País*, 29.01.84, p. 25 (secció "Cataluña").
[44] *El País*, 22.06.84, p. 12.

de dones, feministes o no, juguen un paper directe en el moviment anti-OTAN, contra les despeses militars i el militarisme, en suport dels objectors de consciència, etc.

El moviment pacifista

El moviment pacifista apareix i actua segons uns esquemes propis dels NMS. No és el resultat d'una iniciativa centralitzada que s'aplica de dalt a baix. Al contrari, és producte de diverses iniciatives locals disperses que en un determinat moment, *en funció sobretot de l'oportunitat política que representa la victòria electoral socialista i la viabilitat de reclamar el referèndum promès pel PSOE*, es plantegen anar a una coordinació i a una unitat d'acció.

Val la pena destacar que el sorgiment de col·lectius de caràcter antimilitarista i/o pacifista que es definien *explícitament* com a anti-OTAN també va ser força precoç, la qual cosa ens fa observar que existia un ferment d'activisme bastant rodat quan van arribar els anys de confrontació forta sobre aquest tema (1984-1986). Ja el 1978, dos anys abans de l'ingrés efectiu de l'Estat espanyol a l'organització nord-atlàntica, es trobava constituit a Barcelona l'anomenat Grup d'Acció Directa Noviolenta Anti-OTAN (GANVA), impulsor d'una revista, *La puça i el general*, que tindria força anomenada en els ambients alternatius de l'època. El 1980, a Madrid, s'iniciaria el procés que va portar a la constitució, l'any següent, de la *Comisión Anti-OTAN*, una organització composada per diversos comitès locals, i a la qual varen tenir un paper destacat els militants de la LCR i, sobretot, del MC (Val del Cid, 1996). La *Comisión Anti-OTAN* va ser la OMS pionera en la campanya contra les instal·lacions militars d'utilització conjunta (hispano-nordamericana), tot organitzant una marxa anual de dotze quilòmetres entre la capital de l'Estat i la base de Torrejón de Ardoz, que els anys 1984 i 1985 –ja en el marc de les protestes al voltant del referèndum— esdevindrà una convocatòria multitudinària.

Entre els focus impulsors de la coordinació dels grups pacifistes es poden assenyalar Saragossa, Valladolid, Madrid i Catalunya. La "primera trobada d'organitzacions pacifistes" de tot l'Estat que va inaugurar el procés de convergència va ser convocada el maig de 1983 per iniciativa del *Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza* (CPDZ). Aquest grup tenia ja una breu història anterior. Els dies 28 i 29 de maig de 1983 havia convocat un "Pont per la Pau" que havia d'unir la base militar amb el casc urbà de la ciutat. El 1984 Saragossa torna a destacar amb la fundació del *Seminario de Investigación por la Paz* del Centro Pignatelli.

Un altre focus del moviment pacifista és Valladolid, on el *Colectivo Ciudadano por la Paz y el Desarme* juga un paper impulsor de manifestacions múltiples, com la cadena humana celebrada el 18 de març de 1984 per protestar contra la celebració del Dia de les Forces Armades. Aquest col·lectiu està format fonamentalment per feministes, objectors de consciència i associacions de veïns.[45] L'aprofitament del Dia de les Forces Armades per llençar una campanya antimilitarista, amb l'epicentre a Valladolid (lloc on se celebrava la diada, amb la presència del rei), va afavorir el protagonisme d'aquesta ciutat i del seu col·lectiu pacifista.

A Catalunya, la primera organització pacifista coneguda va ser una entitat d'un barri de Barcelona, el Guinardó. L'octubre de 1982 es constitueix el Comitè del Guinardó per la Pau i el Desarmament, que serà un nucli difusor i impulsor d'aquesta causa. El 16 d'octubre de 1983 aquest Comitè de barri inaugura l'"Exposició del Guinardó per la Pau", que posteriorment esdevindrà itinerant i es donarà a conèixer a d'altres barris de Barcelona i a

[45] *El País*, 19.03.84, p. 14.

diverses ciutats de l'àrea metropolitana.[46] El mateix any es constitueix la Coordinadora del Maresme per la Pau i el Desarmament, que l'octubre de 1984 compta amb més de 200 inscrits.[47] A Girona funcionen els Comitès per la Pau de les comarques gironines.[48] El col·lectiu comarcal "Anoia per la Pau", format per més d'una trentena de persones, va organitzar a Igualada una cadena humana de 500 persones el 14 de juliol de 1984.[49]

La primera coordinadora que es constitueix a Catalunya és la Coordinadora per Desarmament i la Desnuclearització Totals (CDDT), que agrupa nombrosos col·lectius pacifistes de Barcelona i del seu cinturó industrial. El 1984 surt al carrer el butlletí d'aquesta coordinadora, que duu per títol *Desarmament i Desnuclearització Totals*.[50] Una altra organització coordinadora d'àmbit català és el Comitè Català per la Pau i el Desarmament (CCPD), que el 26 d'octubre de 1984 convoca una manifestació juntament amb el CDDT per la sortida de l'OTAN i la dissolució dels blocs militars. En aquella manifestació abundaven les pancartes firmades per col·lectius pacifistes dels barris de Barcelona i de poblacions de les rodalies.[51]

El juliol de 1984 un conjunt d'entitats catalanes de signe divers (ecologistes, pacifistes, d'ensenyants i altres) donen suport a la publicació de la revista *En Peu de Pau*, que serà un nucli articulador del moviment pacifista a Catalunya i, després, a tot Espanya. Entre les entitats destaquen l'Associació de Mestres Rosa Sensat, el Centre de Treball i Documentació, els Comitès per la Pau de les comarques gironines i el CANC.

En aquest periode es pot constatar l'existència creixent d'una xarxa d'organitzacions per tot el territori de l'Estat amb característiques de NMS. A Madrid les dues organitzacions locals que es van constituir en capdavanteres del moviment van ser el *Comité Anti-OTAN de Madrid* i el *Comité de Acción por la Paz y el Desarme.* A la resta de l'Estat tenim la *Comisión Anti-OTAN* de Cadis, el grup pacifista lleonès anomenat "Por la Paz", la *Mesa Galega pola Paz*, formada per grups pacifistes, nacionalistes i radicals. Tenim enregistrades 176 organitzacions a tot el país, amb noms com Assemblea per la Pau, Col·lectiu Pau i Desarmament, Comissió per la Pau, Coordinadora per la Pau i el Desarmament, Plataforma per la Pau, i altres, corresponents a àmbits que van des de l'estatal i l'autonòmic fins al local i de barriada.

L'articulació unitària del moviment pacifista tindrà una fita important en la *Primera Trobada del Moviment per la Pau,* celebrada el maig de 1983 a Saragossa, amb l'assistència de 50 grups. El 9 d'agost de 1983 es reuneixen a Madrid diversos grups pacifistes que formaràn més endavant una coordinadora estatal. La trobada es repetirà els dies 12 i 13 de novembre, també a Madrid. El 14 de gener de 1984 es constitueix a Madrid la Coordinadora Pacifista del Estado Español (CPEE), en el curs d'una reunió convocada pel Colectivo por la Paz y el Desarme de Saragossa, a la qual assisteixen 80 delegats de diferents grups pacifistes de tot el país. La Coordinadora, que canvia el seu nom pel de *Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas* (CEOP) es declara explícitament "assembleària". Serà impulsora de la "primavera per la pau".

---

[46] *En Peu de Pau*, núm. 3.
[47] *El País*, 21.05.84, p. 16 (secció "Cataluña").
[48] *El País*, 31.10.84, p. 19 (secció "Cataluña").
[49] *En Peu de Pau*, núm. 2, p. 34.
[50] *En Peu de Pau*, núm. 3, p. 42.
[51] *El País*, 27.10.84, p. 18 (secció "Cataluña").

Del dissabte 16 al dimarts 19 de març de 1985 se celebra a Barcelona la *Segona Trobada del Moviment per la Pau*, amb l'assistència d'uns quants centenars de persones de 158 (o 168) organitzacions pacifistes de tot Espanya. Es calcula que a tot Espanya hi ha uns 350 grups pacifistes. Es constata poca assistència de partits, tot i que havien estat convidats a la trobada. Això no obstant, una bona part dels activistes del moviment són membres de partits, tant de l'esquerra radical com de l'àrea comunista. L'objectiu principal era estructurar i organitzar el moviment per la pau, però també s'hi aborda el tema de l'OTAN. Altres punts discutits són l'objecció de consciència, la militarització del territori, la crisi econòmica i la cursa d'armaments. Es decideix demanar un referèndum clar i pronunciar-se contra l'ingrés d'Espanya a la CEE. [52]

Les plataformes unitàries promogudes per l'esquerra tradicional.

El 26 de juliol del1984 es presenta a Madrid davant de la premsa la *Mesa por el Referéndum*. Aquesta associació, presidida per Ramón Tamames, està integrada per personalitats independents i dirigents de partits d'esquerra. La seva finalitat és pressionar el govern a fi que se celebri el referèndum sobre la pertinença d'Espanya a l'OTAN. Entre els seus integrants figuren: Francesc Vicens (ERC), Juan Mª Bandrés (EE), Ángel Benito (PA), Fernando Castedo (CDS), José Mª Mohedano (APDH), Alonso Puerta (PASOC), i representants d'altres agrupacions, com Izquierda Nacionalista Canaria, Colectivo Socialista Pablo Iglesias (Granada), Izquierda Republicana, Partit Socialista de Mallorca, Partit Socialista de Menorca, UJCE (Josep Palau), Justicia y Paz (Alberto Rodríguez) i Iniciativa Vasca por el Referéndum (Josu Ugarte). La representació més nombrosa és la del PCE: Marcelino Camacho i Julián Ariza (CCOO), Gregorio López Raimundo (PSUC) i Enrique Curiel. Hi ha hagut contactes amb les JJSS i la UGT, però aquestes organitzacions no hi estan integrades. El PSOE no li dóna suport.[53] La CEOP i altres pacifistes tampoc no donen suport a aquesta Mesa: la consideren massa ambígua i la critiquen perquè no pren partit clarament contra la permanència d'Espanya a l'OTAN. La Mesa promourà durant la tardor campanyes pro referèndum a totes les CCAA i col·laborarà amb els pacifistes i amb totes les plataformes que tinguin els mateixos fins. S'hi han adherit alguns socialistes aïllats --no el corrent Izquierda Socialista, que va estar present a les converses preliminars per constituir la mesa, però se'n va retirar-- i artistes com Luis Eduardo Aute, Aurora Bautista, Pi de la Serra, Lola Gaos, Genovés, i escriptors i periodistes.

El 2 d'octubre es fa pública la constitució de la Mesa Catalana per la Celebració del Referèndum sobre l'OTAN a partir de la convocatòria dels representants de diferents sectors socials i polítics feta per Francesc Vicens (ERC) i Gregorio López Raimundo (PSUC). La Mesa està integrada per Pere Portabella (exsenador), Albert Alay (ERC), Àngel Alcazar (HOAC), Eduardo Alonso (alcalde socialista de Sant Joan Despí), Antoni Badia (rector de la UB), Josep Benet (exsenador), Moisès Broggi (president de la Reial Acadèmia de Medicina), Francisco Candel (exsenador), Santiago Dexeus (metge), Ricard Fernández, Joan Gomis (Justícia i Pau), Francesc Noguero (Amics de NNUU), Miguel Núñez (PSUC), Arcadi Oliveres (Pax Christi), Sebastià Vives (CCOO), Agustí Osset (CNT), Josep Ribera (CIDOB), Felip Solé Sabarís (exsenador, Entesa de l'Esquerra Catalana), Antoni Senillosa (exdiputat) i Pere Vilanova.[54]

[52] *El País* dels dies 17, 18, 19 i 20 de març del 1985, secció "Cataluña"
[53] *El País*, 27.07.84, p. 15, i 18.10.84, p. 16.
[54] *El País*, 02.10.84, p. 15 (secció "Cataluña").

La *Mesa por el Referéndum* i la seva versió catalana expressen la voluntat dels comunistes d'incorporar sectors moderats de l'espectre polític a l'exigència de celebrar el referèndum, especialment els sectors socialdemòcrates que no accepten el viratge anti-atlantista de la direcció del PSOE i alguns partits parlamentaris com ERC i el CDS d'Adolfo Suárez.[55] El PCE i el PSUC volen donar prioritat a la reivindicació del referèndum sobre el rebuig de l'OTAN, pensant que pot aconseguir un consens més ampli, i volen combatre la imatge esquerranista que la CEOP reflecteix del rebuig de l'OTAN, i per això intenten arrossegar aquests sectors a la seva política. Però també volen influir en alguns objectius del moviment. Un cas clar d'això és la polèmica que es va produir al si de la pròpia CEOP (20 de maig de 1984) entorn de la conveniència o no de les mobilitzacions contra el Dia de les FFAA de 1984, celebrat a Valladolid. Les opinions es van polaritzar entre els antimilitaristes més radicals, partidaris de les accions (argumentant que la idea no era provocar l'exèrcit, sinó mostrar a l'opinió que hi ha altres opcions de defensa diferents dels exèrcits), i els adversaris, que pensaven que el pacifisme espanyol "*no saldrá de la marginalidad si se empeña en ser radical a toda costa, o si quiere realizar en España el mismo listón de crítica [anti]militarista que se hace en otros países del norte de Europa*".[56] L'ala més possibilista del pacifisme se situa prop dels partits parlamentaris d'esquerra, que, amb la inhibició oficial del PSOE, queden reduïts a les JJSS i a membres del PSOE a títol particular –alguns d'ells integrats al MPDL--, i al PCE, llençat en el tema pacifista, disposat a donar suport a nous grups pròxims, i que anima els seus militants a integrar-se en grups pacifistes o a formar-ne de nous, com l'Asociación Paz y Desarme de Madrid. "*El flanco radical [...] está representado por objetores y no violentos activos. Un tercer sector, también radical, pero fuertemente politizado, es el de los* más rojos que nadie, *ocupado por la Comisión Anti-OTAN, próxima al Movimiento Comunista (MC).*"[57] Al si de la CEOP, en definitiva, la gent del PCE-PSUC o pròxima als seus plantejaments portava una posició de moderació que serà l'eix dels plantejaments de la *Mesa* i de la *Plataforma*.

Un aspecte important de l'activitat de la *Mesa* i després de la *Plataforma* és la participació destacada d'intel·lectuals que promou, buscant el pronunciament públic de persones conegudes dels diferents àmbits de la vida social i cultural, especialment professionals, intel:lectuals i artistes. Seran freqüents les recollides de centenars de signatures, els actes públics amb intel·lectuals notoris o les assemblees de professionals, intel·lectuals, científics i artistes, com la que va reunir unes 2.500 persones a Madrid en un acte convocat per la Plataforma poc abans del referèndum.[58]

L'estiu de 1985, però, el secretari general del PCE, Gerardo Iglesias, anuncia un canvi en la seva política respecte de la *Mesa* i anticipa que el PCE vol passar a exigir la sortida de l'OTAN sense ambigüitats.[59] Tres mesos després es constituïa la *Plataforma Cívica para la Salida de España de la OTAN*, que perllongava l'activitat de la *Mesa por el Referéndum* però pronunciant-se clarament pel *NO* a l'OTAN. Quedaven exclosos aquells que havien posat l'accent en la reivindicació democràtica del referèndum, però que no tenien una postura clara a favor del *no* o fins i tot podien ser favorables al *sí*, com era el cas del CDS. Segons les primeres informacions de premsa, la Plataforma neixia constituïda per "*una treintena de grupos pacifistas, ecologistas, partidos y sindicatos de izquierda*". D'entrada es planteja recollir un milió de firmes i proposa, apart de manifestacions, actes menys convencionals com

[55] El fet que també hi figuri algun membre de la CNT en algun moment és una excepció.
[56] *El País*, 21.05.84, p.17. La crónica ve firmada per Inmaculada de la Fuente.
[57] *Ibidem.*
[58] *El País*, 22.02.86, p.15.
[59] *El País*, 22.07.85.

"cassolades".[60] Des de la seva fundació, la Plataforma donarà suport a les convocatòries de la CEOP i fins i tot en farà de conjuntes amb ella.

LA NOVETAT DEL PACIFISME COM A MOVIMENT SOCIAL

¿Què caracteritza aquest nou moviment pacifista del punt de vista de les idees polítiques i de les formes d'organització i treball polític?

Un dels líders del moviment aragonès, Pedro Arrojo,[61] feia una observació probablement extrapolable als altres activistes del moviment espanyol. Els protagonistes d'aquest nou moviment --deia Pedro Arrojo-- són "*las personas más activas del tejido social progresista que aún quedaba [...] Algunos militando todavía en partidos como el PCE, la mayoría ex-militantes de la izquierda o simplemente militantes en ciudadanía activa*".[62] Uns i altres tenien en comú la poca confiança en el potencial transformador dels partits polítics i de l'activitat política convencional. En el moviment es defensen posicions de democràcia radical, és a dir:

1. l'*assemblearisme*: la sobirania del moviment resideix en l'assemblea, oberta a tothom, i no en cap organisme permanent capaç de prendre decisions entre assemblea i assemblea ni situat per damunt dels reunits; els que parlen en nom de la OMS no és president, secretari general o altre càrrec formal, sinó simple *portaveu*, *coordinador*, etc.;

2. la desconfiança davant dels lideratges personals. Així, per exemple, a la manifestació del 3 de juny de 1984 a Madrid, per decisió de la Coordinadora, la capçalera va estar formada per membres de base de grups procedents de tot l'Estat, sense el protagonisme de cap figura destacada. Tot i així, en la reunió de la CEOP on es va valorar la manifestació, alguns assistents van sostenir que no era acceptable que hi hagués una capçalera de la manifestació, fos la que fos la seva composició. També es van formular altres crítiques, com la de que hi havia hagut un excés de protagonisme de les personalitats polítiques assistents. La proposta de crear coordinadores regionals va ser considerada per alguns com una via a la burocratització, és a dir, podia inaugurar una tendència a constituir organismes permanents que podien substituir la iniciativa espontània.[63]

En un article de balanç de l'acció de la CEOP, un dels dirigents a Catalunya del moviment per la pau, Toni Pigrau, el caracteritza amb les següents paraules: "*Sin una formulación teórica acabada, pero con algunas ideas claras y movidos casi siempre por una necesidad primaria de reaccionar, individual y colectivamente, han ido surgiendo una multitud de pequeños --y no tan pequeños-- grupos de personas que, bajo denominaciones muy variadas, y junto a veteranos colectivos de objetores de conciencia, entidades culturales y ciudadanas de diverso tipo, algunas comunidades religiosas o sectores del movimiento feminista y ecologista, etc., han hecho con su actividad que hoy sea posible hablar de la existencia de un Movimiento por la paz en el Estado español. Un movimiento con una capacidad de motivación y de movilización de la población que sorprende, muchas veces a sus propios 'militantes'*".[64]

---

[60] *El País*, 30.10.85, p.14.

[61] Significativament, Pedro Arrojo serà el 2001 i 2002 un dels economistes que jugarà un paper destacat en la crítica del Pla Hidrològic Nacional i presidirà la fundació "Por una Nueva Cultura del Agua".

[62] P. Arrojo, "Lo que pudo ser y no fue... ¿pero será?", *En Pie de Paz*, 2ª època, núm. 2 (juny-juliol de 1986), p. 4

[63] "Coordinadora estatal d'organitzacions pacifistes: resum i crònica", *En Peu de Pau*, núm. 2 (agost-setembre de 1984), p. 31

[64] Toni Pigrau, "Reflexiones en torno a la pequeña historia de la Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas", *En Peu de Pau*, núm. 5 (gener-febrer de 1985), p. 15.

Respecte a la seva configuració política, l'autor diu: "*La CEOP no se configura como un organismo por encima de los colectivos, o, por lo menos, existe un amplio consenso acerca de que no debería hacerlo*". Això es tradueix en una manera d'entendre el programa i la unitat d'acció: "*Por ello su programa, por así llamarlo, no es más que una relación de planteamientos más o menos comunes al conjunto de grupos que la forma. Ese cuerpo común de ideas suele formularse, a veces con demasiada insistencia, en forma de consignas, que no siempre pueden reflejar la riqueza de su contenido*". La fragmentació dels seus objectius, diu, pot atribuir-se a la joventut del moviment o a les dificultats per aprofundir la discussió degut a "*su peculiar estructura organizativa*", però no s'ha d'atribuir a cap manca de consciència sobre el caràcter global dels problemes que es plantegen. És significativa una manera de procedir en la pràctica: "*A partir de estos mínimos* [es refereix al programa mínim comú], *cada colectivo orienta su trabajo concreto en función del enfoque que le dan sus miembros, cargando las tintas en este o en aquel aspecto[...]*". La sorprenent unitat i capacitat mobilitzadora de la CEOP es deu, segons Pigrau, al fet que la unitat es fa en la pràctica. Les possibilitats que la Coordinadora sigui manipulada per algun grup que "desembarqui" a la reunió amb un nombre desproporcionat de representants no és un perill greu. Els acords es prenen de manera consensuada de manera que "*[e]mpieza a ser evidente para la gran mayoría de participantes que sirve de poco 'ganar' una votación en torno a las propias posiciones, cuando se discuten propuestas de ámbito estatal; por tanto, obtener más votos no siempre garantiza más aplicación posterior de la decisión, al menos en todo su alcance. Igualmente, haciendo una traslación del mismo problema, una decisión, incluso consensuada, que no se corresponda con el sentir del movimiento realmente existente en cada lugar va a ser dudosamente aplicable*".[65]

Aquest estil de treball contrasta amb la cultura política de la vella esquerra, basada en estructures organitzatives estables, amb nivells de comandament formal que donen un poder de les cúpules sobre les bases. La representació és visible i personalitzada. Es funciona segons el centralisme democràtic, amb jerarquia i compromisos vinculants, amb una tendència acceptada a la burocratització. El programa és més formal i elaborat, la unitat es basa més en la doctrina i menys en la pràctica.

Víctor Viñuales (CPDZ) diu que un dels millors indicadors de salut del moviment pacifista espanyol és la condició de "rojos reconvertits" dels seus dirigents, que planteja un repte als partits de l'esquerra convencional. Mariano Aguirre subratlla el caràcter de "moviment social" del pacifisme, que el diferencia dels partits polítics, tot i que tots ells en volen tenir representants a les pròpies files. Xavier Rius (MOC) destaca el poder de mobilització del pacifisme, envejat pels partits.[66] Ara bé, el paper jugat per militants de forces de l'extrema esquerra en els moviments ens porta a destacar un aspecte important dels NMS d'aquella època, que ha de ser tingut molt en compte per a la seva comprensió. En primer lloc, en molts casos no es pot fer una separació taxativa entre les forces políques i aquests MS nous, atès que sovint els segons es trobaven, per dir-ho d'alguna manera, "pluralment participats" per les primeres, ja sigui mitjançant vinculacions orgàniques més o menys explícites, o a través de la participació, a títol individual, dels seus militants en les OMS. Es tracta d'un fenomen que no era pas nou al país i que comptava amb una llarga tradició dels temps de la lluita antifranquista. Ja en aquella època les dinàmiques movimentistes (en l'àmbit sociolaboral, estudiantil o veïnal) es trobaven sovint imbricades amb les estratègies

[65] *Ibidem*, pp. 15-16.
[66] Declaracions fetes en el transcurs de les Jornades per la Pau i el Desarmament celebrades a Barcelona els 21 a 27 de maig de 1984, *El País*, 28.05.84, p. 23.

partidàries d'organitzacions clandestines com ara el PSUC o el FOC, als anys 60[67], i altres, posteriorment, com OCE-BR, OIC, ORT i un llarg etcètera, als anys 70.

En conseqüència, moltes de les organitzacions dels NMS de principis dels 80 tenien un caràcter més "politicista" del que hom podria suposar en una primera aproximació. De fet, en aquells moments el marc cultural i de discurs provinent de la vella esquerra tenia encara molt de pes al si de moltes de les OMS que ja existien. Un exemple d'aquest fet és la controvèrsia d'aquests anys al voltant de l'adopció (o el rebuig) del terme "pacifisme". Manuel Sacristán ironitzava sobre aquesta qüestió en una de les notes editorials del número d'abril de 1982 de la revista *Mientras tanto,* tot deplorant que el vint-i-quatrè exemplar de *La puça i el general* (que aleshores ja era la revista del Grup Antimilitarista de Barcelona, successor del GANVA), dediqués part del seu contingut a *"... ilustrar a sus lectores acerca de la gran diferencia que hay entre el antimilitarismo, que es lo bueno, y el pacifismo, que es lo malo porque "carece de una óptica de clase", lo cual –suponemos que hay que entender- les llevará al desviacionismo revisionista de confundir los efectos de una bomba de hidrógeno burguesa con los de una bomba de hidrógeno proletaria."* (Sacristán, 1982:12).

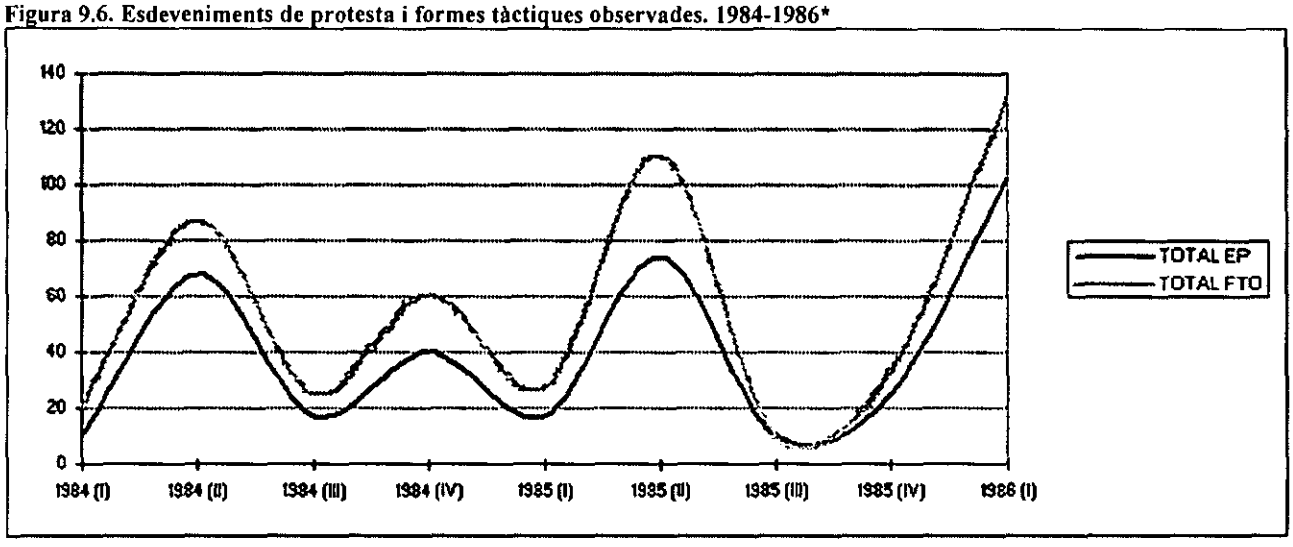
4.3. La seqüència dels esdeveniments de protesta[68].

Dins la seqüència de les protestes contra la permanència a l'OTAN entre gener de 1984 i març de 1986, mes en el qual es va realitzar el referèndum, s'observen diverses fases. A principis de 1984 es produí un augment progressiu dels esdeveniments de protesta, que va assolir el seu màxim el segon trimestre, quan se'n registraren 68. Aquest màxim coincideix amb un dels esdeveniments que hem destacat en apartats anteriors, la celebració del dia de les FFAA, el mes de maig, a Valladolid, i la campanya més àmplia ("Primavera per la pau") convocada per la CEOP a nivell de tot l'Estat, que va desencadenar multitud d'actes en aquells mesos. Als mesos següents, coincidint amb el període estiuenc, disminuí la intensitat de les mobilitzacions, per a tornar a augmentar el darrer trimestre d'aquell any, en el qual es registraren 40 esdeveniments de protesta. La nova revifada va coincidir amb l'escenificació pública del canvi de posicionament del PSOE, en el debat parlamentari sobre l'"estat de la nació" (a l'octubre) i el XXXè Congrés del partit socialdemòcrata (novembre-desembre, si considerem també tot el procés precongressual). Els primers tres mesos de 1985 foren relativament tranquils, però el segon trimestre, en el qual es produí la visita oficial del president nord-americà Ronald Reagan a l'Estat espanyol, les mobilitzacions s'intensificaren, arribant-se a registrar 74 esdeveniments. Posteriorment a la campanya anti-Reagan es produí una desmobilització important –novament coincidint amb l'estiu-, que no es recuperaria fins al primer trimestre de 1986, és a dir, el període immediatament anterior a la celebració del referèndum, en el qual el nombre d'esdeveniments de protesta assolí el màxim del periode, amb 102.

[67] Vegi's, al respecte, Díaz (1977).

[68] La font de les dades és el diari *El País*. S'han inclòs les accions per a reclamar el referèndum i/o per a protestar contra la permanència a l'OTAN, però també altres sobre temes relacionats amb aquesta qüestió: contra l'exèrcit i el servei militar, contra la política d'exteriors dels EUA, contra la presència de tropes nord-americanes a territori espanyol, per la pau i el desarmament, etc.

Figura 9.6. Esdeveniments de protesta i formes tàctiques observades. 1984-1986*

* L'any 1986 només inclou el primer trimestre

Font: El País. Elaboració pròpia.

En total, es registraren 135 esdeveniments de protesta al llarg de l'any 1984 (el 37,2% del total dels registrats), 126 el 1985 (34,7%) i 102 els primers tres mesos de 1986 (el 28,1%). La seqüència de les protestes disminuí abruptament després de la victòria del "Sí" a la consulta, en donar-se una contracció de les oportunitats polítiques que havia generat la seva emergència, i només la inèrcia i algunes accions que es realitzaren els mesos següents, amb motiu de l'agressió militar nord-americana contra Líbia, varen evitar que el final del cicle no tingués un ritme de descens més acusat.

(A). FASE 1 (ASCENDENT). GENER-MAIG DE 1984:

Ordint la trama:

El cap de setmana del 14 i 15 gener de 1984 l'assemblea de la *"Coordinadora Pacifista"*, que aleshores encara no havia adoptat el nom de CEOP, es va reunir a Madrid i decidí iniciar una campanya a tot l'Estat a favor d'*"un referéndum inmediato y claro para la salida de la OTAN"*. També es va acordar començar aquella setmana la recollida de 500.000 signatures de suport, i la realització d'actes informatius per part dels diferents col·lectius membres. Es va fixar la data del 20 de maig per a la realització de manifestacions a les principals ciutats de l'Estat, i un marxa a Madrid pels volts de juny-juliol. En aquelles reunions es va decidir també enviar adhesions al comitè d'enllaç de l'END i participar en la propera convenció d'aquesta, prevista pel juliol a Peruggia (Itàlia). Això evidencia l'existència, ja en aquells moments, no només d'una alt grau de vertebració entre les col·lectius d'arreu de l'Estat, sinó també de *vincles organitzatius formals* entre la campanya pel desarmament nuclear europeu, que aglutinava organitzacions de tot el continent i les illes britàniques, i la principal OMS del pacifisme espanyol[69]. No coneixem la data exacta, però tenim coneixement de la celebració d'una nova assemblea de la CEOP el mes d'abril a Madrid, en la qual es va prendre l'acord d'organitzar la marxa a Madrid el dia 3 de juny, tot

[69] *El País*, 17.01.84, p. 15.

fent coincidir en aquesta la reivindicació del referèndum amb la del desmantellament de les bases[70].

Igual que el pacifisme, l'ecologisme també es trobava en procés de coordinació i confluència. El 28 de gener va començar a Barcelona la segona assemblea de col·lectius alternatius de caràcter ecologista, amb assistència de 50 representants de diferents grups. L'assemblea era per a preparar una conferència federal abans de l'estiu[71]. Seria el 21 de juny quan s'iniciaria a Màlaga aquesta trobada, de quatre dies, on participaren representants de 200 grups ecologistes de tot Espanya, amb l'objectiu d'establir bases de coordinació i debatre la possibilitat d'avançar en la conformació d'un partit d'àmbit estatal, sota la inspiració de *die Grünen*[72].

Les accions de solidaritat amb Nicaragua:

El suport a la revolució nicaragüenca i el rebuig a l'assetjament que aquesta patia per part dels EUA eren també un component important dins les protestes anti-OTAN. El 18 de gener, desenes d'activistes del *Comité de Solidaridad con Centroamérica* del País Basc es manifestaren amb pancartes davant la seu de la Diputació Foral de Biscàia, tot protestant per la presència de l'ambaixador nord-americà Thomas Enders, que es trobava fent una visita a les autoritats polítiques basques. Els manifestants llençaren crits contra la *"invasión yanqui en Centroamérica"* i contra el govern de Ronald Reagan[73].

El 18 d'abril un grup d'uns 50 activistes de diverses organitzacions polítiques, veïnals i cristianes de base, s'encadenaren durant dues hores, tallant el trànsit, davant del consultat dels EUA a Barcelona –que es convertí en un dels destinataris principals de les accions del període-, per a protestar pel minatge dels ports nicaraguencs i la intervenció nord-americana en aquest país. Vint-i-sis d'aquestes persones serien processades posteriorment per escàndol públic, càrrec del qual foren absoltes el 27 de juny d'aquell any pel jutjat de districte número 11[74].

L'inici de l'oposició a la llei d'objecció de consciència (LOC):

El 18 de gener es va iniciar la Trobada del Moviment d'Objectors i Objectores de Consciència (MOC) de Catalunya, a la qual participaven més de 100 militants de 15 col·lectius locals d'arreu del Principat. Els debats van girar al voltant del projecte de la LOC[75]. Com ja hem dit abans, aquesta era la qüestió de l'agenda política d'aquells moments que més obsessionava els col·lectius antimilitaristes, i centrava l'acció del moviment. El 5 de febrer, unes 50 persones es manifestaren a les rambles de Barcelona per a protestar contra aquest projecte. L'acció coincidia amb altres que es realitzaven el mateix dia arreu d'Espanya. Alguns dels manifestants anaven encartellats, amb consignes com "no a la mili" i "no volem treballs forçats". També es repartiren octavetes a les quals es qualificava de "servei paramilitar" la proposta de servei civil substitutori del govern socialista.[76].

[70] El País, 21.05.84, p. 17.
[71] *El País*, 29.01.84, p. 25 (secció *"Cataluña"*).
[72] *El País*, 22.06.84, p. 12.
[73] *El País*, 19.01.84, p. 12.
[74] *El País*, 27.06.84.
[75] *El País*, 29.01.84, p. 25 (secció *"Cataluña"*).
[76] *El País*, 05.02.84, p. 1.

El 14 d'abril, en una nova acció per a protestar contra la LOC, que en aquells moments s'estava tramitant a les corts, prop de 100 activistes del MOC es varen encadenar a la reixa de la caserna general de l'exèrcit, a Madrid. En aquesta acció novament alguns dels objectors anaven encartellats amb lemes que feien referència a aquest projecte de llei. Mitja hora després de l'inici de la protesta, la policia començà a tallar les cadenes i detenir els manifestants[77]. Aquest tipus d'acció disruptiva (i il·legal), però noviolenta, iniciada pel moviment d'objectors i objectores, i també utilitzada –com hem vist- pel col·lectius de solidaritat amb Nicaragua, era un repertori que s'estava difonent ràpidament en aquells moments.

La IV Marxa a Torrejón:

El dia 11 de febrer prop d'unes 100 persones, principalment joves, va realitzar una "sentada" davant l'accés principal de la base militar de Torrejón de Ardoz (Madrid), en un acte preparatori de la marxa anual que s'havia de celebrar aquella mateixa setmana. Els manifestants portaven una pancarta en la que s'expressava el rebuig a l'OTAN i l'estacionament de tropes dels EUA a territori espanyol. Hi hagué llançament de pedres quan la policia procedí a desallotjar els joves[78].

El dia 19 va tenir lloc el que ha de ser considerat com el primer episodi d'***acció col·lectiva de masses*** del període. Entre 50.000 (segons el diari) i 55.000 persones (segons l'organització) participaren a la *"IV Marcha a Torrejón"*, organitzada per la *Comisión anti-OTAN* de Madrid i secundada per diverses organitzacions polítiques i socials. La manifestació va començar al barri madrileny de Canillejas i finalitzà a la plaça de l'ajuntament de Torrejón, després d'una marxa de poc més de dues hores. La pancarta de la capçalera deia: *"El referéndum lo vamos a ganar. Fuera OTAN y bases ya"*. L'acte comptà amb la presència, entre d'altres, d'António Rosa Coutinho (exalmirall portuguès), Pablo Castellano (*Izquierda Socialista*), Francisca Sauquillo (MPDL), i Luis Otero (excomandant i membre de la UMD). Al llarg de la marxa es cridaren consignes com *"Felipe, Guerra, el cambio es una mierda"*, *"Felipe, de entrada, traidor"*, *"Felipe, idiota, no queremos OTAN"*, i d'altres al·lussius a la situació centreamericana i d'oposició a les despeses militars. El recorregut va tenir un caràcter festiu i va ser amanit per xarangues, orquestres i joves difressats. A la plaça de l'ajuntament de Torrejón es realitzà un simulacre de bombardeig nuclear. Finalment, un centenar de joves van intentar aproximar-se a les immediacions de la base militar, acció que es va saldar amb la detenció de 2 militants de la CNT[79].

La campanya contra la desfilada militar a Valladolid:

El 18 de març s'inicià la dinàmica de protestes a Valladolid, amb motiu de la celebració a la ciutat del dia de les FFAA. Aquell dia es va formar una cadena humana, organitzada per un recentment constutuït *Colectivo de Ciudadanos por la Paz y el Desarme*, a les medianes del passeig de Zorrilla, que havien de ser retirades per l'ajuntament de la ciutat castellana per tal de facilitar la desfilada militar que s'havia de celebrar el dia 27 de maig. Alguns dels participants de la cadena anaven encartellats amb consignes com *"Medianas, sí; militarismo no"* i *"Por la paz y el desarme, OTAN no"*[80]. El 25 d'aquell mes unes 300 persones, principalment joves, es van manifestar tot portant globus i pancartes amb lemes

[77] *El País*, 15.04.84, p. 21.
[78] *El País*, 12.02.84, p. 23.
[79] *El País*, 20.02.84, pàgs. 1 i 4.
[80] *El País*, 19.03.84, p. 14.

pacifistes i cridant consignes com ara *"OTAN no, bases fuera"*, *"El paseo para pasear y no para desfilar"*, *"Más escuelas y hospitales, menos gastos militares"* i altres. Paral·lelament, hi hagué una plantada d'arbres a les medianes del passeig de Zorrilla[81].

La confrontació continuà, i de forma cada cop més virulenta. El 13 de maig unes 10.000 persones participaren en una manifestació contra la política fiscal de l'ajuntament de la ciutat. Al llarg d'aquesta hi hagué crits contra la celebració del dia de les FFAA. Hores després, unes 300 persones del *Colectivo* intentaren formar una cadena humana a les immediacions de l'acadèmia de cavalleria. La cadena fou dissolta per la policia quan alguns manifestants començaren a insultar als militars, titllant-los de *"parásitos sociales"*[82].

La nit del 21 uns 60 pacifistes realitzaren una "sentada" silenciosa davant la capitania de la VII regió militar. Els participants foren dispersats per la policia, que va detenir 40 persones. La intervenció de les forces de seguretat de l'Estat en el conflicte havia augmentat aquella setmana, en la qual el *Colectivo* havia fet una crida a mobilitzar-se *cada dia* contra la desfilada, i s'havia convocat una concentració amb altres sectors pacifistes pel dia 27. El mateix dia de la "sentada", 12 membres d'un grup antimilitarista van iniciar una vaga de fam en protesta per la presència de l'exèrcit a la ciutat[83].

La dimensió de les protestes d'aquells mesos es fa palesa en el fet que el 27 de maig, data de la celebració del dia de les FFAA, *El País* dedicava un apartat a asenyalar l'augment del que anomenava *"proliferación de polémicas sobre la OTAN y el pacifismo"*. Destacava l'anunci del secretari general de la UGT, Nicolás Redondo, que havia afirmat públicament que el sindicat faria campanya contra la permanència a l'OTAN, així com la convocatòria a Madrid, aquella mateixa jornada, d'un "dia de les forces desmilitaritzades", organitzat per diversos col·lectius pacifistes. També es ressaltava que 250 persones havien estat detingudes a Valladolid per participar en alguna de les "sentades" de protesta que es venien realitzant diàriament al llarg de la setmana; que el *Colectivo* havia convocat per aquell dia una festa als afores de la ciutat; i, finalment, que la FAV de Valladolid havia rebutjat la invitació de la casa reial per a participar a la recepció oficial[84]. El moviment veïnal va ser, de fet, un dels sectors ciutadans que més suport varen donar a les protestes.

L'edició del dia següent es feia ressò de diferents mobilitzacions arreu de l'Estat aquell dia 27. La concentració de Valladolid reuní unes 4.500 persones, segons el diari, i fou la més nombrosa de les que es realitzaren. L'acte consistí en un festival amb grups músicals, teatre, titelles, etc. En el decurs d'aquest es va llegir un manifest de rebuig a l'armamentisme, l'OTAN i la presència de tropes nord-americanes a territori espanyol. A Madrid, unes 200 persones es concentraren al parc del Retiro. Aquestes accions es desenvoluparen de forma pacífica. A Euskadi, en canvi, les protestes foren més virulentes. A Pamplona, Vitòria i Sant Sebastià hi hagué enfrontaments violents entre els manifestants i la policia. A la capital guipuscoana, els antidisturbis dissolgueren les 500 persones que pretenien concentrar-se davant del govern militar, mentre que a Pamplona, 20 persones que s'havien encadenat a la reixa del govern militar navarrès, foren detingudes[85].

[81] *El País*, 26.03.84, p. 15.
[82] *El País*, 14.05.84, p. 15.
[83] *El País*, 22.05.84, p. 17.
[84] *El País*, 27.05.84, p. 15.
[85] *El País*, 28.05.84, pàgs. 1 i 15.

La campanya "Primavera per la pau".

El 23 de març el diari anunciava que un grapat de col·lectius pacifistes aragonesos havien començat una *"Marcha por la paz"* de Terol a Saragossa, en el marc de la campanya estatal *"Primavera por la paz"*. L'objectiu de la marxa, la qual estava previst que acabés el 20 de maig a la capital aragonesa, era sol·licitar un referèndum clar i immediat i denunciar la presència de la base militar hispanonord-americana de Saragossa. També era objectiu de la campanya ajudar a recollir 500.000 signatures per a demanar un referèndum clar i immediat[86].

El dia 10 de maig el diari anunciava la convocatòria, per part de diversos grups pacifistes catalans, de diferents mobilitzacions el 20 de maig enmarcades en aquesta campanya de primavera de la CEOP. Entre els actes previstos, destacava una concentració a la platja de Pals (Baix Empordà), davant de les instal·lacions de l'emissora nord-americana *Radio Liberty*, així com una cadena humana que havia de recórrer el centre de Barcelona tot unint els consulats dels països membres de l'OTAN, i que finalitzaria a la plaça de la Catedral, davant la seu diplomàtica dels EUA a la capital catalana[87].

Sis dies més tard els diferents partits catalans d'esquerra amb representació parlamentària (excepte el PSC), anunciaren el seu suport a la cadena humana, tot sumant-se a la convocatòria realitzada per diverses organitzacions, agrupades en la Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total (CDDT). El diari informava que els organitzadors havien fet públic el manifest convocant i havien editat també 150.000 bònus de 50 pessetes, corresponents cadascun d'ells a un metre de la cadena, per a facilitar la participació i autofinançar l'acte. Aquell cap de setmana hi havia previstes també accions a Tarragona, Pals, Mataró, Sabadell, Santa Coloma de Gramenet i altres ciutats del principat[88].

Que la posició al si del bloc socialdemòcrata distava molt de ser monolítica en aquells moments ho exemplifica el fet que el dia 17 la comissió executiva de l'agrupació gironina del PSC va anunciar públicament el seu suport a la celebració de la cadena humana convocada pel diumenge següent a la platja de Pals, tot reclamant –alhora- la convocatòria immediata d'un referèndum clar[89]. Al dia següent es realitzaren quatre manifestacions paral·leles a Santa Coloma de Gramenet, a les quals van participar unes 500 persones, portant espelmes, torxes i llanternes. L'anomenada "marxa de la llum", organitzada per un col·lectiu anti-OTAN local i per l'ajuntament colomenc (amb majoria del PSUC) i amb participació de diverses organitzacions polítiques, sindicals i veïnals, confluí al peu de la torre de Balldovina, on se celebrà una festa per a demanar la sortida de l'OTAN. Ja en aquells moments algunes institucions de l'Estat controlades per les forces polítiques de la vella esquerra, sobretot a nivell local, estaven realitzant una tasca –com es veu en aquest cas- de facilitació de les protestes[90].

El dia 19 la federació barcelonina del PSC es va adherir públicament a la "cadena humana per la pau" que s'havia de realitzar el dia següent, tot remarcant la seva oposició a la permanència a l'OTAN, congruent amb les ressolusions congressuals vigents fins aquells moments al partit. El mateix dia, diverses associacions de caràcter professional-corporatiu (com la Reial Acadèmia de Medicina, el Col·legi de Metges, etc.) i altres, com l'Associació de Mestres Rosa Sensat, el Club d'Amics de la UNESCO i el Consell Nacional de la Joventut

[86] *El País*, 23.04.84, p. 16.
[87] *El País*, 10.05.84, p. 25 (secció *"Cataluña"*).
[88] *El País*, 17.05.84 (secció *"Cataluña"*).
[89] *El País*, 18.05.84, p. 19 (secció *"Cataluña"*).
[90] *El País*, 19.05.84, p. 17 (secció *"Cataluña"*).

de Catalunya, adreçaren una carta oberta a l'alcalde de la capital catalana, Pasqual Maragall, demanant-li l'adhesió del govern local a la campanya pacifista i, també, que es dirigís al president del govern espanyol sol·licitant-li la ratificació del tractat de no proliferació nuclear (TNP)[91].

El 20 de maig es va publicar al diari un article d'Emili Álvarez, militant del Comitè Antinuclear de Catalunya (CANC), i membre de la comissió organitzadora de la "cadena humana per la pau", en el qual es convidava a la participació en les mobilitzacions organitzades dins la campanya de la CEOP[92]. El moviment tenia aleshores ja prou força i presència pública com per a que un mitjà com *El País* li cedís un espai a les seves pàgines per a exposar els seus posicionaments.

El mateix dia 20 es va celebrar a Barcelona l'anunciada cadena humana, la qual hem de considerar com la segona ***acció col·lectiva de masses*** del període. En aquesta participaren entre 60.000 (segons l'ajuntament) i 100.000 persones (segons els organitzadors), desbordant totes les previsions i convertint-se –d'aquesta manera- en *la major concentració pacifista que s'havia realitzat fins aleshores a Catalunya.* La gran afluència de persones al recorregut previst va fer que la cadena s'hagués de formar fent zig-zag, i que aquesta acabés convertint-se en un riu de gent, que marxava fins el punt de concentració a la plaça de la Catedral, on s'aplegaren uns 60.000 manifestants. Allà es llegí un manifest unitari reclamant la convocatòria d'un referèndum "sense trampes" i el desmantellament de les bases militars. A la roda de premsa posterior els organitzadors ressaltaren l'èxit de la convocatòria, i negaren les acusacions llençades per part del PSC d'haver intentat marginar-lo d'aquesta.

D'altra banda, el mateix dia hi hagué mobilitzacions a altres viles catalanes, com Pals, Mataró i Manresa. A la platja de Pals, dues columnes procedents de Girona i Figueres, reuniren entre 2.000 (segons l'ajuntament) i 5.000 persones (segons els organitzadors) que formaren la frase "OTAN no, bases fora". Al final de l'acte s'intentà lliurar (sense èxit) un manifest al director de *Radio Liberty*. A Manresa, es realitzà una cadena humana d'unes 2.000 persones, que expressaren amb crits el seu rebuig a la possible instal·lació d'un complex de l'exèrcit de terra a la comarca. L'acte fou el més multitudinari dels que s'havien fet a la capital del Bages des de l'11 de setembre de 1978. A Mataró, convocades per la Coordinadora del Maresme per la Pau i el Desarmament, unes 1.000 persones formaren també una cadena, de prop de dos quilòmetres de llargària[93].

La jornada de protesta del 20 de maig va tenir ressò també a altres ciutats de l'Estat, convertint-se en una mena de "manifestació simultània" al conjunt d'Espanya. A Saragossa entre 15.000 (segons el diari) i 25.000 persones (segons els organitzadors) participaren en una manifestació organitzada pel *Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza*, i que suposava l'acte de tancament de la *"Marcha a Aragón por la paz"*. La manifestació comptà amb la participació de diverses organitzacions polítiques, socials i sindicals, entre elles UGT i les *Juventudes Socialistas de Aragón*. A Bilbao es manifestaren unes 4.000 persones. A València, una cadena humana d'unes 500 persones uní el consulat dels EUA amb una entitat bancària del mateix país, tot posant fi a una campanya d'actes que havia durat tota la setmana. 2.000 persones sortiren al carrer a Valladolid, ciutat on hi hagué enfrontaments amb provocadors feixistes que s'encararen als manifestants. A Logroño es realitzaren diversos simulacres

[91] *El País*, 20.05.84, p. 2 (secció *"Cataluña"*).
[92] *El País*, 20.05.84, p. 2 (secció *"Cataluña"*). Pel que fa als articles publicats al diari, només hem registrat com a esdeveniments de protesta aquells que –al nostre parer- poden ser considerats com a representatius de l'opinió d'un col·lectiu o organització, i no pas reflexions de caràcter personal.
[93] *El País*, 21.05.84, p. 16.

d'explosió nuclear, organitzats pel *Colectivo Riojano por la Paz y el Desarme* (CRIPAZ). Finalment, a Pamplona es manifestaren 2.000 persones sota el lema *"OTAN ez, yankis kampora"*, en una marxa festiva amanida per xarangues musicals.[94].

El dia 21 de maig *El País* informava de la convocatòria de diferents actes a Barcelona i altres viles catalanes per cloure la campanya "Primavera per la pau". Entre aquests destacava una acampada de dones a la plaça del Rei en suport del campament de dones de Greenham Common (Anglaterra), prevista pel dia 24. Això ens mostra fins a quin punt en aquells moments, el pacifisme europeu no era només un "exemple a seguir", sinó que s'emprenien accions *explícitament* de solidaritat amb aquest –el campament de Greenham estava essent assetjat pel govern i la policia britànica, amb la intenció de desallotjar-lo-, i s'adoptava un dels seus repertoris d'acció més característics[95].

El dia 27 es varen clausurar les "Jornades per la pau i el desarmament" que es venien realitzant des del dilluns 21 al palau de congressos de Barcelona, amb la participació de representants del *Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza*, el *Grupo de Información sobre Paz y Desarme* de l'*Asociación Pro Derechos Humanos* de Madrid, el Moviment d'Objectors i Objectores de Consciència (MOC), el Comitè Antinuclear de Catalunya (CANC), el PSUC, els Verds alemanys (*die Grünen*), l'END i les dones de Greenham Common, entre altres[96]. Al dia següent, el diari publicava un article de Mariano Aguirre, membre del *Grupo de Información sobre Paz y Desarme* de l'APDH, i participant a les jornades de Barcelona, que portava per títol *"Construyendo el discurso de la paz"*. El text evidencia la voluntat *explícita* del moviment de construir i difondre un marc cultural propi, vinculat al del pacifisme europeu. En aquest es reflexiona, entre altres aspectes, sobre la necessitat de socialitzar el coneixement sobre la "seguretat" i la "defensa" per a que no fos un domini exclusiu de "tècnics" i "experts", i també es posa l'èmfasi en la vinculació del discurs de la pau amb el del feminisme i altres MS[97].

A principis de juny es realitzarà una manifestació a la capital de l'Estat, que tancarà la campanya "Primavera per la pau". Aquesta va ser la més multitudinària d'aquesta primera fase i constitueix el nostre tercer episodi d'***acció col·lectiva de masses***.

El 29 de maig el diari informava que les organitzacions pacifistes catalanes havien fletat un tren especial amb capacitat per a 1.500 persones, per tal de traslladar des de Barcelona les persones que volguéssin participar a la manifestació contra l'OTAN que s'havia de celebrar el següent diumenge a Madrid. També s'havien organitzat altres trens especials des de Saragossa i Oviedo[98]. Dos dies més tard es publicava un anunci de la CEOP tot convocant per al diumenge 3 de juny *"una marcha a Madrid, para exigir del Gobierno UN REFERÉNDUM CLARO Y YA POR LA SALIDA DE LA OTAN, así como EL DESMANTELAMIENTO DE LAS BASES AMERICANAS"*, i exposant –alhora- la resta d'objectius de la *Coordinadora* (neutralitat, dissolució dels blocs mitars, etc.). La convocatòria era secundada per prop de mig centenar de col·lectius i organitzacions d'arreu de l'Estat (Madrid, Aragó, Andalusia, Catalunya, País Valencià, etc.)[99]. També recolzaren la manifestació pacifista diverses forces de l'esquerra institucional, àdhuc del bloc

[94] *El País*, 21.05.84, p. 17.
[95] *El País*, 21.05.84, p. 19 (secció *"Cataluña"*).
[96] *El País*, 28.05.84, p. 23; vegi's també l'edició del 21.05.84, p. 19 (secció *"Cataluña"*).
[97] *El País*, 28.05.84, p. 23.
[98] El País, 29.05.84, p. 21 (secció *"Cataluña"*).
[99] *El País*, 31.05.84, p. 17.

socialdemòcrata: el mateix dia 31, UGT i les JJSS donaven suport públicament a la marxa[100], i el 3 de juny el diari recollia tres noves declaracions públiques de suport, per part de CCOO, el PCE i EE[101].

Aquell mateix dia 3, entre 100.000 (segons l'Ajuntament) i 500.000 persones (segons els organitzadors), es manifestaren a Madrid tot responent a la crida de la CEOP. La marxa va transcórrer entre el passeig de les Delicias i la plaça de Neptuno. La gran afluència de gent va fer que s'hagués d'alterar el recorregut inicial, i que quan la capçalera de la manifestació ja havia arribat al final del recorregut, encara hi hagués participants sortint de les Delicias, a tres quilòmetres de distància. Entre els assistents, el diari destacava la presència de Gerardo Iglesias i Nicolás Sartorius (PCE), Marcelino Camacho (CCOO), José María Mohedano (APDH), Ignacio Gallego (PC), Pablo Castellano i Carlos López Riaño (*Izquierda Socialista*), Donato Fuejo i Enrique Tierno (PSOE), José María Zufiaur (UGT) i Federico Mañero (JJSS). Al llarg de la marxa es cridaren diversos lemes, especialment *"OTAN no, bases fuera" i "ni OTAN ni bases, Felipe no te pases"*. La protesta va tenir un caràcter festiu, amb xarangues, orquestres i joves disfressats de Ronald Reagan, Manuel Fraga i Felipe González. Al final de l'acte, el poeta Rafael Alberti recità uns poemes relatius a la pau i el desarmament i, posteriorment, el filòsof Javier Sádaba llegí un manifest en les quatre llengues oficials de l'Estat, en el qual s'afirmava el següent: *"El Gobierno ha tomado ya una clara opción por nuestra pertenencia a la OTAN. De las últimas declaraciones de Felipe González en el extranjero se desprende que el referéndum no sólo no planteará claramente la cuestión de la salida de la OTAN, sino que se afirma que no tendrá carácter decisorio, lo que marginará una vez más la voluntad popular en aras de los intereses políticos; económicos y militares dominantes."*[102].

Els primers simulacres de referèndum:

A l'abril es registrarà la primera d'un seguit d'accions que es difondran ràpidament en els mesos posteriors, els simulacres de referèndum. Tot i que no sabem el dia exacte de la seva celebració, hi ha constància documental de la realització aquell mes d'una consulta popular sobre la permanència a l'OTAN a la facultat de lletres de la UB. En aquesta participaren 2.357 universitaris, dels quals 2.214 es van pronunciar a favor de la sortida de l'organització nord-atlàntica[103]. El 20 de maig es va realitzar una altra consulta popular sobre la permanència, en aquest cas a la localitat madrilenya de Pinto. Aquesta va ser organitzada per una comissió proreferèndum local i l'ajuntament, controlat pel PCE. Dels 1.922 sufragis recollits, 1.911 van ser partidaris de la sortida d'Espanya de l'organització nord-atlàntica[104]

Les manifestacions del primer de maig:

L'1 de maig d'aquell any es realitzaren les tradicionals i rutinàries manifestacions sindicals a tot l'Estat. En aquestes s'observa com la qüestió de l'OTAN comença a prendre espai en les reivindicacions de la vella esquerra. A Barcelona, CCOO aplegà entre 25.000 (segons el diari) i 40.000 persones (segons l'organització), amb nodrides representacions del PSUC i del PCC. Al llarg de la marxa es cridaren consignes com "menys canons i més inversions", "fora ianquis d'Amèrica Llatina" o "Felipe, Guerra, el canvi és una merda". Una altra de les manifestacions on es cridaren lemes contra l'OTAN va ser la de Girona, que

[100] *El País*, 01.05.84, p. 17.
[101] *El País*, 03.06.84, p. 23.
[102] *El País*, 04.06.84, pàgs. 1 i 13.
[103] *El País*, 11.11.84, p. 26 (secció *"Cataluña"*).
[104] *El País*, 21.05.84, p. 17.

aplegà unes 500 persones, convocades per CCOO, i amb la participació del PSUC, PCC, LCR i JCC. La manifestació de CCOO a Madrid reuní 30.000 (segons el govern civil), 35.000 (segons l'ajuntament) i 250.000 persones (segons l'organització). El diari ofereix una xifra aproximada de participació d'uns 100.000 manifestants. Al llarg de la marxa, el lema que es va cridar amb més força fou "*OTAN no, bases fuera*"[105].

L'assemblea de municipis desnuclearitzats de Catalunya:

Les protestes no prenien només el carrer, sinó que també es desenvolupaven per vies més convencionals i tenien com a escenari les institucions. El dia 3 de juny es reuní a Vilanova i la Geltrú (Garraf), la primera assemblea de municipis catalans que havien declarat el seu terme municipal com a "zona desnuclearitzada", arran de la proposta que en aquest sentit havia fet la Federació Mundial de Ciutats Unides el juny de 1983. L'encontre comptà amb representants dels ajuntaments de Castelldefels, Sitges, Vilanova, Molins de Rei, l'Hospitalet de Llobregat, Cubelles i Sant Pere de Ribes, entre altres. A proposta de Francesc Nogueró, secretari general de l'Associació d'Amics de les Nacions Unides, i membre del Comitè per la Pau i el Desarmament de Catalunya, l'assemblea va acordar convidar tots els ajuntaments del Principat a aprovar mocions que sol·licitessin al govern l'aprovació del TNP. Al dia següent l'ajuntament de Vilanova aprovaria una moció en aquest sentit. L'assemblea decidí també iniciar una campanya per a extendre la declaració de zona desnuclearitzada a altres municipis, i una nova reunió dos mesos més tard, amb l'objectiu de conformar una federació de municipis desnuclearitzats de Catalunya, i sol·licitar al parlament la declaració de territori exempt d'armes nuclears a tot el Principat[106].

L'inici de la polèmica Claudín-Paramio.

El dia 20 de juny el diari publicava un article dels membres del *Grupo de Información sobre Paz y Desarme* de l'APDH, Mariano Aguirre, Carlos Iriart i José Manuel M. Medem, titulat *"Intelectuales y la OTAN, la firma es el mensaje"*. En aquest text es replicava un article de Fernando Claudín i Ludolfo Paramio –intel·lectuals vinculats al PSOE-, aparegut recentment en aquelles pàgines, en el qual es justificava amb arguments (suposadament) "d'esquerres" el ja evident canvi de postura del govern en matèria de política exterior i es donava suport a la permanència a l'OTAN. L'article avançava la fase de "mentalització" de la opinió pública, i apuntava algunes de les consignes que serien repetides de forma insistent en els mesos posteriors. En aquells moments, la força pública del moviment anti-OTAN permetia que els intel·lectuals a ell vinculat poguéssin rebatre els arguments del poder no només en les publicacions pròpies, sinó també en les mateixes pal·lestres que feien servir els apologetes d'aquest[107]. Cinc dies més tard, un article del membre de la secció de pau i conflictes del CIDOB de Barcelona, Pere Vilanova, continuava la polèmica. En aquest text es defensava que, al contrari del que sostenien Claudín i Paramio, en cap cas la permanència d'Espanya a l'OTAN podia ser més eficaç per a la causa de la pau mundial que la sortida de l'organització[108].

[105] *El País*, 02.05.84, p. 40.
[106] *El País*, 04.06.84, p. 19 (secció *"Cataluña"*).
[107] *El País*, 20.06.84, p. 10.
[108] *El País*, 25.06.84.

Més discrepàncies al camp socialdemòcrata:

Com hem vist quan hem fet referència a la "Primavera per la pau", ja en aquests mesos es produiren moviments dins del partit del govern, alguns sectors del qual es trobaven lluny de restar indiferents davant les mobilitzacions ciutadanes. El 25 de maig l'ajuntament del municipi madrileny de Fuenlabrada va aprovar una moció, a instàncies del grup de socialista (majoritari al consistori), i amb el suport dels regidors del PCE, tot reclamant la sortida de l'OTAN i una posició neutralista pel que fa a la política de defensa espanyola[109]. El dia 23 de juny el diari publicava un article del membre d'*Izquierda Socialista* Antonio García Santesmases, titulat *"OTAN: El optimismo fatuo"*, en el qual es defensava la retirada de l'OTAN i una política neutralista per afeblir l'hegemonia de les superpotències i contribuir a la causa de la pau[110]. Tres dies més tard eren Eduardo Rallo Piqué i dos membres més de la permanent d'Esquerra Socialista de Catalunya els que publicaren un article al diari, en el qual, sota el títol *"Por un pacifismo activo y un socialismo posible"*, reclamaven un alternativa neutralista per a aconseguir una Europa integrada i desnuclearitzada[111].

Altres accions d'aquesta fase:

El dia 22 d'abril unes 150 persones convocades pel col·lectiu *Por la Paz*, es concentraren al camp de tir militar d'El Teleno (Lleó), tot ocupant-lo de forma il·legal, per a protestar per l'existència d'aquest[112]. El 10 de juny unes 12.000 persones es concentraren al barri de la Creu Altra de Sabadell (Vallès Occidental), per a formar la figura d'un colom de la pau amb les mans enllaçades. També es llençaren uns 2.000 globus i es tancà l'acte ballant una sardana. L'acció va coincidir amb la celebració de la festa major del barri[113]. El 15 d'aquell mes el diari informava que el *Colectivo de Alternativas* de Valladolid havia donat a conèixer, després d'anys de recollir informació sobre els processos d'instal·lació de centres nuclears o militars, un mapa detallat de les instal·lacions d'aquesta mena existents a Castella-Lleó, tot criticant que la regió era una de les més afectades de l'Estat pel cicle nuclear en el seu conjunt, i també per projectes d'expropiació[114].

(B). FASE 2 (DESCENDENT). JULIOL-SETEMBRE DE 1984

La prolongació de la polèmica Claudín-Paramio

La segona fase, caracteritzada pel descens de les mobilitzacions –tant pel que fa a nombre d'esdeveniments com a volum de persones- que suposa el parèntesi estival, s'inicià amb la prolongació de la polèmica desfermada per Claudín i Paramio a les pàgines d'*El País*. El 2 de juliol era Manuel Sacristán, membre del col·lectiu redactor de la revista barcelonina *Mientras tanto*, el qui criticava la seva visió proatlantista i desmuntava els seus arguments en un article titulat *"OTAN: la salvación del alma y la lógica"*[115].

[109] *El País*, 26.05.84, p. 15.
[110] *El País*, 23.06.84, p. 10.
[111] *El País*, 26.06.84.
[112] *El País*, 23.04.84, p. 16.
[113] *El País*, 11.06.84, p. 23 (secció *"Cataluña"*).
[114] *El País*, 15.06.84, p. 20.
[115] *El País*, 02.07.84, p. 16.

Oportunitats per a la vella esquerra

El dia 15 d'aquell mes, en l'acte central de la festa anual del comitè local del PCC de Santa Coloma[116], Pere Ardiaca –president del partit- va realitzar una intervenció en la qual criticà la permanència a l'OTAN, tot referint-se a aquesta com una *"contrapartida para que se realice el ingreso de nuestro país en la Comunidad Económica Europea"*. Ardiaca defensà una política de neutralitat respecte els dos blocs. Segons el diari, el PCC estava preparant una gran concentració anti-OTAN, prevista per a primers d'octubre, sota el lema "per la pau i el socialisme"[117]. La "Primavera per la pau" havia evidenciat a les forces de la vella esquerra les oportunitats que els oferia la qüestió de l'OTAN.

Tres dies més tard el diari es feia ressò de la constitució de la *Mesa por el Referéndum*, plataforma d'àmbit estatal de la qual eren promotors, entre altres, Ramón Tamames (*Federación Progresista*) i Enrique Curiel (PCE)[118]. La seva constitució va ser el primer moviment important realitzat per les forces de l'esquerra tradicional per tal d'aprofitar les oportunitats generades per la campanya pacifista de primavera. El dia 26 d'aquell mes es va fer a Madrid l'acte de presentació davant la premsa de la *Mesa*, entitat integrada per diversos partits polítics i associacions ciutadanes, com EE, PA, CDS, APDH, PASOC, PCE, CCOO, PSUC, etc. Els seus representants van criticar unes recents declaracions de Felipe González en el sentit que si se celebrés el referèndum sobre la permanència a l'OTAN els resultats d'aquest no serien vinculants pel govern[119].

D'altra banda, el 15 de setembre, en el marc de la festa anual de "Treball", l'òrgan de premsa del PSUC, celebrada a Barcelona, va tenir lloc un debat sobre l'OTAN, amb la participació de Francesc Casares (PSC), Heribert Barrera (ERC), Gregorio López Raimundo (PSUC), i representants pacifistes com Salvador Lara o Gabriela Serra[120]. Les forces de la vella esquerra començaven a intentar establir vincles o, com a mínim, espais de trobada amb les personalitats i els col·lectius de l'òrbita de la CEOP.

El referèndum de Santa Margarida de Montbui

Continuaven celebrant-se simulacres de referèndum, en molts casos impulsats pels governs locals. El 16 de juliol es realitzà una consula popular sobre la permanència a Santa Margarida de Montbui (Anoia), organitzada per l'ajuntament. En aquesta, 2.626 de les 5.300 paperetes emeses foren contràries a la permanència. Les altres dues qüestions que es formulaven a la consulta (referents a una Europa sense blocs ni míssils, i el desmantellament de les bases) també varen tenir un suport àmpliament majoritari. Després del recompte, l'ajuntament va fer un comunicat, tot exigint al govern del PSOE que complís la seva promesa electoral i convoqués el referèndum[121].

[116] Hi ha una incongruència en el cos de la notícia pel que fa al municipi on es celebra aquest acte. Al primer paràgraf es parla de *"la fiesta que anualmente organiza el comité local de Santa Coloma"*, mentre que al tercer paràgraf diu: *"Esta VII Fiesta Anual de los Comunistas de Badalona ..."*.
[117] *El País*, 16.07.84, p. 17 (secció *"Cataluña"*).
[118] *El País*, 19.07.84, p. 13.
[119] *El País*, 27.07.84, p. 15.
[120] *El País*, 16.09.84.
[121] *El País*, 17.07.84, p. 20 (secció *"Cataluña"*).

La convenció de l'END i els vincles amb die Grünen

Aquell mes es va celebrar la convenció de l'END a Peruggia (Itàlia), amb la participació de representants d'organitzacions espanyoles. El dia 31 de juliol el diari publicava un article d'un dels participants, Enrique Gomáriz, director de la revista madrilenya *Tiempo de Paz*. Al text, titulat *"Un pacifismo 'no alineado'"*, es comentava la situació en aquells moments del moviment pacifista europeu, tot considerant que *"... a pesar de la derrota que supone el inicio de la instalación de los euromisiles para una campaña que nació precisamente para evitarlo, la END no sólo ha pasado el Rubicón que suponía su primera convención tras ese cambio brutal de situación, sino que se enfrenta a la siguiente en la perspectiva que tal derrota es bastante parcial y que aún no se ha dicho la última palabra."* L'autor destacava el canvi d'estratègia i l'extensió de l'orientació de l'END després de l'inici d'aquest desplegament, tot accentuant la seva dimensió neutralista i no alineada, de la qual formava part l'esforç de treball conjunt amb els grups pacifistes i dissidents organitzats a l'altra banda del "teló d'acer"[122].

El dia 19 de setembre el diari publicaria una *"Carta de una pacifista alemana a los ciudadanos españoles"*. El text, escrit per la dirigent de *die Grünen* Petra Kelly –i que ens evidencia l'interès que en aquells moments hi havia respecte la "qüestió espanyola" des del camp de l'ecologisme i el pacifisme europeu-, analitzava la qüestió de la permanència a l'OTAN i criticava la posició adoptada al respecte pel govern del PSOE, tot donant per descomptat el suport a aquesta del partit en el govern. També afirmava que "[e]*n los últimos meses he visitado las islas Canarias, Barcelona, Madrid y, en todas partes, he visto claro con qué escepticismo se enfrentan y con razón, a la OTAN.*"[123]

Les acampades de solidaritat amb Greenham Common

Cinc dies més tard trobem un altre vincle amb el pacifisme de més enllà dels Pirineus. Unes 100 dones de diversos col·lectius feministes d'arreu d'Espanya iniciaren en un parc de Saragossa una acampada per la pau i en contra dels blocs, la qual tenia previst perllongar-se mentre duressin les maniobres militars que l'OTAN estava realitzant en aquells moments al territori de la RFA. La protesta es realitzava de forma paral·lela a altres països, sota la inspiració de l'acampada de Greenham Common, i l'objectiu era, segons les participants, que al conjunt d'Europa es mobilitzessin uns 10 milions de dones. El primer dia de l'acampada s'hi afegiren unes 200 dones arribades a la capital aragonesa des de diferents indrets de l'Estat. Segons el diari, es preveia que passessin pel campament fins a un total de 1.000 dones. A banda del campament, s'havien programat dues activitats més: la confecció d'una tela d'aranya amb fils de diversos colors a la glorieta de Sasera, i una marxa fins a la base militar de la capital aragonesa, prevista pel diumenge dia 30[124]. El dissabte 29 unes 70 dones inciaren a Oviedo una acampada similar a la de Saragossa, a una illeta ajardinada d'una plaça del centre de la capital asturiana. La mateixa nit del dissabte van ser desallotjades de forma violenta per la policia municipal. Malgrat tot, mitja hora després de la intervenció policial, les participants van tornar a muntar el campament[125].

[122] *El País*, 31.07.84, p. 4.
[123] *El País*, 19.09.84.
[124] *El País*, 24.09.84, p. 15.
[125] *El País*, 01.10.84, p. 14.

Altres accions d'aquesta fase

Durant aquests mesos, es varen fer altres accions, entre elles alguna de resistència noviolenta, com la realitzada el 18 de juliol per 13 activistes del *Comité anti-OTAN de Cádiz*, que s'encadenaren davant la base naval d'aquesta ciutat andalusa, on van romandre durant hora i mitja, fins que la policia els va detenir[126]. D'altra banda, l'1 d'agost el diari informava de la celebració del primer curs de la Universitat Internacional de la Pau, a Sant Cugat del Vallès (Vallès Occidental), organitzat per l'ajuntament d'aquesta localitat[127]. Cinc dies més tard, prop de 50 persones, la majoria membres de la *Comisión anti-OTAN*, es concentraren a Madrid per a commemorar el 39è aniversari del llençament de la primera bomba atòmica, tot col·locant una gran pancarta amb el lema *"Nunca más Hiroshima"* a la font de la Cibeles. Els participants portaven altres cartells, amb consignes com: *"Disolución de los bloques militares"*, *"Neutralidad"* o *"Estado español neutral en una Europa desnuclearizada y sin misiles"*[128]. El setembre una visita tant inesperada com indesitjada va generar una altra de les poques manifestacions d'aquesta fase, com les altres, poc nombrosa. El dia 13, amb motiu de la presència a Espanya dels membres del comitè militar de l'OTAN, prop d'un centenar de persones es varen manifestar davant l'ambaixada nord-americana a Madrid, disfressats de toreros, monges i folcòriques, a l'estil de *"Bienvenido Mr. Marshall"*[129].

Preparant les mobilitzacions de la tardor

Passat l'agost, la xarxa del moviment es començà a activar per a organitzar el nou període de protestes. El cap de setmana del 8 i 9 de setembre es reuní a Madrid l'assemblea de la CEOP i va acordar reemprendre a la tardor la campanya de mobilitzacions contra la permanència a l'OTAN[130].

(C). FASE 3 (ASCENDENT). OCTUBRE-DESEMBRE DE 1984

L'inici de l'activitat de la "Mesa por el Referéndum"

La tercera fase és la de l'inici de la projecció pública i de la vertebració a nivell estatal de la recentment constituïda *Mesa por el Referéndum*. És impossible no relacionar aquest fet amb el procés polític, en concret, la represa del curs parlamentari i la imminència del debat sobre l'"estat de la nació", en el qual es preveia que la qüestió de l'OTAN fos un dels temes centrals. El 2 d'octubre el diari es feia ressò de la constitució de la Mesa Catalana pel Referèndum, integrada per 21 personalitats vinculades a entitats com ERC, HOAC, PSC, Justícia i Pau, l'Associació d'Amics de Nacions Unides, PSUC, *Pax Christi*, CCOO, i altres. La Mesa reclamava la convocatòria immediata de la consulta, que se sotmetés amb claredat en aquesta la opció entre "OTAN sí" i "OTAN no", i que el govern es comprometés a acatar els seus resultats[131]. El dia 18 d'aquell mes es publicava un article titulat *"¿Por qué pedimos el referéndum sobre la OTAN?"*, signat per Ramón Tamames i la resta de caps visibles de la *Mesa* a nivell estatal (Ángel Benito, Fernando Castedo, Enrique Curiel, Luis Daza, Isabelo Herreros, Gregorio López Raimundo, José María Mohedano, etc.). En aquest es reclamava la convocatòria immediata de la consulta i que la pregunta s'ajustés a les dues respostes possibles, sense vincular-la a altres qüestions de política exterior, tal com semblava que volia

[126] *El País*, 15.09.84.
[127] *El País*, 01.08.84.
[128] *El País*, 07.08.84, p. 9.
[129] *El País*, 14.09.84, p. 11.
[130] *El País*, 11.09.84, p. 11.
[131] *El País*, 02.10.84, p. 15 (secció *"Cataluña"*).

fer el govern[132]. El 23 d'octubre, pocs dies abans de l'inici del debat parlamentari, *El País* informava de l'aparició, el dissabte anterior, d'un manifest promogut per la *Mesa,* i que va ser inserit com a anunci a tota pàgina en alguns diaris d'àmbit estatal. La presència entre els seus 600 signants de persones considerades properes a l'òrbita del PSOE, havia generat certa inquietud en el govern[133].

L'acord d'UGT i CCOO al País Valencià

El 22 d'octubre el diari informava d'un manifest conjunt que havien fet públic UGT i CCOO del País Valencià, en el marc de l'acord (únic en aquells moments, i sense paral·lel a cap altre zona de l'Estat) que les dues centrals sindicals havien assolit per tal de realitzar una campanya conjunta en contra de la permanència a l'OTAN. També es recollia l'anunci de la celebració d'unes properes jornades per la pau, el referèndum i la sortida de l'OTAN a València, els dies 24-26 d'aquell mes[134].

La revifada de les mobilitzacions pacifistes

El debat parlamentari també va servir per revifar les organitzacions pacifistes. Tres dies més tard, entre 15.000 i 20.000 persones (segons fonts de l'ajuntament) varen realitzar una "marxa de torxes" a Barcelona sota el lema "Referèndum ja per a sortir de l'OTAN; fora bases; per la neutralitat i la dissolució dels blocs militars". La manifestació, convocada pel Comitè per la Pau i el Desarmament de Catalunya i la CDDT, va comptar amb el suport de diferents organitzacions polítiques i sindicals de l'esquerra. El diari destacava també la nombrosa presència de pancartes signades per comitès i col·lectius de barri i de municipis de la perifèria barcelonina. Participaren a l'acte uns capgrossos caracteritzats de Ronald Reagan, Jordi Pujol, Manuel Fraga i Felipe González, així com joves disfressats de dimonis. Al llarg de la marxa es llençaren bengal·les i coets, i es cridaren consignes contra el govern, el PSOE, els EUA, l'exèrcit i la policia[135].

El 31 d'octubre el diari recollia la convocatòria feta per un col·lectiu anti-OTAN colomenc, juntament amb entitats i agrupacions polítiques locals, per a realitzar una apagada voluntària de llums de cinc minuts a tota la ciutat a les 10 de la nit, en demanda d'una acceleració del referèndum sobre l'OTAN, el desmantellament de les bases i una política de neutralitat activa. També es feia ressò de l'acord de l'ajuntament, controlat pel PSUC, d'apagar l'enllumenat públic per donar suport a la protesta. L'anunci de l'acte per part dels organitzadors va anar acompanyat pel d'altres accions (entre aquestes una consulta popular prevista pel dia 7 de novembre), en el marc d'una campanya a desenvolupar al llarg de la tardor. A la mateixa notícia s'informava de la convocatòria feta pel Comitè per la Pau i el Desarmament de les Comarques Gironines per al dia següent, festivitat de tots sants, consistent en un "enterrament" simbòlic de l'OTAN sota l'eslògan "l'OTAN ha mort"[136].

Al dia següent el diari informava sobre el desenvolupament de l'apagada a Santa Coloma. Aquesta fou gairebé total, i va ser acompanyada per una cassolada per part dels veïns. L'ajuntament s'adherí a la protesta apagant l'enllumenat públic malgrat les amenaces de denúncia fetes pel governador civil de Barcelona. A la plaça de la Vila es reuní una

[132] *El País*, 18.10.84, p. 16.
[133] *El País*, 23.10.84, p. 13, vegi's també l'edició del 27.10.84, p. 12.
[134] *El País*, 22.10.84, p. 20.
[135] *El País*, 27.10.84, p. 18 (secció *"Cataluña"*).
[136] *El País*, 31.10.84, p. 19 (secció *"Cataluña"*).

concentració espontània de joves que cremaren una bandera nord-americana[137]. El 5 de novembre, la comissió municipal permanent de l'ajuntament de Santa Coloma va aprovar, amb l'oposició del PSC, una moció de solidaritat amb l'alcalde, el comunista Lluís Hernández, per la seva actitud respecte l'apagada anti-OTAN, i reprovant –alhora- les amenaces d'emprendre accions legals contra ell realitzades pel governador civil, les quals es consideraven motivades per raons de política partidista. També des del comitè colomenc del PSUC es va fer pública l'opinió que *"la actitud del gobernador civil es una represión política del movimiento anti-OTAN"*[138]. Començaven, doncs, a intentar-se obstaculitzar les mobilitzacions des d'algunes instàncies de poder controlades pel PSOE, una actitud que s'aguditzaria cada cop més a mesura que s'aproximés la data de celebració del referèndum.

Les reaccions al "decàleg"

L'escenificiació pública del canvi de posició del PSOE, i la proposta de "decàleg" en matèria de política exterior que Felipe González havia fet públic al debat sobre l'"estat de la nació" (i que incloïa la permanència a l'OTAN), començà a suscitar reaccions. El 2 de novembre el diari publicava un article de Pere Vilanova (CIDOB) en el qual s'analitzava i es criticava aquest "decàleg"[139]. D'altra banda, començaren a sorgir crítiques dins del propi camp socialdemòcrata. La fedaració barcelonina de les JSC es va pronunciar públicament contra la permanència i contra el "decàleg" el dia 10 d'aquell mes, tot anunciant –alhora- l'inici d'una campanya activa per a demanar la sortida de l'organització nord-atlàntica[140].

Referèndums a les aules, les fàbriques i els carrers

El dia 7 de novembre es va celebrar una assemblea de diversos col·lectius a la Universitat de Barcelona, a la qual es va decicir constituir l'associació Universitaris per la Pau i convocar consultes populars sobre l'OTAN a la UB i la UAB pel dia 29 de novembre. El comunicat aprovat per l'assemblea, entre altres demandes, exigia la celebració immediata del referèndum, el desmentallament de les bases i la retirada total de projectils nuclears en territori europeu. També es vinculaven les despeses públiques en armament amb el retrocés de les inversions de l'Estat en matèria d'ensenyament universitari. El moviment estudiantil s'involucrava, d'aquesta manera, en la dinàmica de les protestes.

Però no només els estudiants, també els treballadors iniciaven accions als centres de treball. El mateix dia es va celebrar una consulta sobre la permanència a l'OTAN entre els treballadors de l'empresa Siemens, a Cornellà (Baix Llobregat). En aquest simulacre de referèndum, que comptà amb la participació del 70% de la plantilla de l'empresa, 560 dels 602 vots emesos es mostraren favorables a sortir de l'OTAN. Les consultes populars havien esdevingut ja un repertori àmpliament difòs en diferents àmbits, del carrer a les aules, i de les aules a les fàbriques.

També aquell mateix dia es coneixia la convocatòria, per part del Col·lectiu per la Pau i el Desarmament de l'Hospitalet, juntament amb altres entitats i partits, d'una consulta popular a la ciutat riberenca[141]. Com es pot observar, i almenys pel que fa a la perifèria barcelonina, la trama de la xarxa d'organitzacions i col·lectius pacifistes es feia cada dia més

[137] *El País*, 01.11.84, p. 18 (secció *"Cataluña"*); vegi's també l'edició del 02.11.84, p. 18.
[138] *El País*, 06.11.84, p. 23 (secció *"Cataluña"*).
[139] *El País*, 02.11.84, p. 14.
[140] *El País*, 11.11.84, p. 26 (secció *"Cataluña"*).
[141] *El País*, 11.11.84, p. 26 (secció *"Cataluña"*).

tupida[142]. La consulta es va celebrar el dia 25. Hi participaren unes 24.000 persones, que representaven prop d'un 20% respecte el volum de votants que hi va haver en aquesta vila a les darrers eleccions autonòmiques. Aquest nivell tant alt de participació va ser valorat com un èxit per part dels organitzadors, que els dies previs s'havien posat com a fita aconseguir 15.000 sufragis. El 97,87% dels vots recollits es mostraven favorables a la sortida de l'OTAN, i el 98,02% al desmantellament de les bases. Després d'haver-se negat inicialment, l'ajuntament hospitalenc, controlat pel PSC, va accedir finalment a la petició del Col·lectiu de posar a la seva disposició les urnes que es feien servir a la ciutat per a les consultes electorals, per tal de fer el simulacre de referèndum[143].

Les manifestacions de suport a Nicaragua

A mitjans de novembre el diari informava que diversos partits polítics i centrals sindicals havien convocat una marxa de solidaritat amb Nicaragua pel dimecres dia 21 a Madrid[144]. Es tracta de l'episodi que considerarem com la quarta ***acció col·lectiva de masses*** del període. Com a prèvia, el dia 19 uns 60 joves boicotejaren la intervenció de l'ambaixador dels EUA, Thomas Enders, en un debat sobre pau i desarmament organitzat per l'*Ateneo* de Madrid, tot llençant-li crits com ara *"yanquis asesinos"*, *"Nicaragüa vencerá"* i *"fuera yanquis de América Latina"*, alhora que desplegaven banderes sandinistes davant del diplomàtic[145]. Dos dies després es van celebrar dues manifestacions simultànies a Madrid i Barcelona per a protestar contra la política nord-americana respecte Amèrica Central i, en concret a Nicaragua. A Madrid partiparen entre 30.000 (segons fonts "oficials" sense especificar) i 100.000 persones (segons els organitzadors), en una marxa que no comptà amb el suport del PSOE, que va retirar la seva adhesió inicial a la convocatòria, en incloure's en aquesta la reivindicació del "No" a l'OTAN. A Barcelona unes 10.000 persones participaren en la manifestació, que finalitzà davant del consulat nord-americà. L'acte havia estat convocat pels partits polítics d'esquerra, inclòs –en aquest cas- el PSC, els sindicats i diverses entitats ciutadanes. El diari destacava la presència de diversos dirigents del PSC, UGT, PSUC i CCOO[146].

La jornada de protesta del 2 de desembre

El dia 30 de novembre el diari es feia ressò de la convocatòria pel següent diumenge, dia 2, d'una cadena humana al passeig de la Castellana, organitzada per la *Comisión anti-OTAN* de Madrid i el *Comité de Acción por la Paz y el Desarme*, sota el lema *"OTAN no, bases fuera, neutralidad"*. L'acte coincidia amb altres que es preparaven pel mateix dia a les principals ciutats, en el marc d'una campanya estatal de la CEOP. Tant la UGT com les JJSS, organitzacions discrepants de la posició adoptada pel govern, havien manifestat públicament el seu suport a la convocatòria[147]. Al dia següent, el diari recollia els detalls de la convocatòria de manifestació realitzada pel mateix dia per la CDDT de Barcelona (que llavors integrava ja uns 40 col·lectius), sota el lema "Marxem de l'OTAN". Es preveia una marxa en cinc columnes que havien d'iniciar el seu recorregut a Badal, Lesseps, Llucmajor, Orfila i Santa Coloma, per a confluir en una concentració al parc de la Ciutadella. El manifest de la

[142] *El País*, 11.11.84, p. 26 (secció *"Cataluña"*).
[143] *El País*, 26.11.84, p. 24 (secció *"Cataluña"*).
[144] *El País*, 15.11.84, p. 1.
[145] *El País*, 20.11.84, p. 9.
[146] *El País*, 22.11.84, p. 1.
[147] *El País*, 30.11.84, p. 15.

convocatòria comptava amb l'adhesió d'entitats veïnals, sindicats i partits polítics, entre els quals es trobaven absents UGT, ERC i el PSC[148].

Així, el dia 2, a dues setmanes de la celebració del XXXè Congrés del PSOE, es van realitzar manifestacions a les principals ciutats espanyoles. Les més nombroses foren les marxes celebrades a Madrid i Barcelona. A Madrid, entre 35.000 (segons el govern civil) i 500.000 persones (segons els organitzadors) formaren, mitjançant una cadena humana, el lema *"OTAN no, bases fuera, neutralidad"*, tot ocupant un tram d'uns dos quilòmetres i mig de la Castellana. L'acte es va tancar amb la cançó *"Habrá un día en que todos"* de José Antonio Labordeta, i la lectura d'un comunicat i una carta oberta a Felipe González, tot convidant-lo a un debat televisiu amb les organitzacions pacifistes. El diari destacava la presència a la manifestació, a banda dels dos convocants locals (CAO i CAPD), de representacions de CCOO, PCE, JJSS, UGT i *Izquierda Socialista*. Els membres del corrent crític del PSOE, entre els quals es trobaven Pablo Castellano i Carlos López Riaño, desfilaren amb un lema propi, tot desafiant la cúpula dirigent del partit: *"Hacia una política exterior de izquierda y socialista. Desarme sí. OTAN no"*.

A la capital catalana sortiren al carrer entre 50.000 (segons el diari), 60.000 (segons l'organització) i 70.000 persones (segons l'agència Efe). La manifestació va ser pacífica i els participants de les cinc columnes, que començaren a confluir a l'alçada de l'Arc de Triomf, desfilaren entre gegants amb la cara de Reagan i Pujol, míssils de cartró, etc. A l'encapçalament de cadascuna de les columnes es va situar una pancarta amb un eslògan diferent. Aquests eren: "Per un referèndum clar i ara", "Desmantellament de les bases nord-americanes", "Dissolució dels blocs militars", "Pressupostos militars per a despeses socials" i "No a la intervenció ianqui a Nicaragua". L'acte es va tancar amb la lectura d'un manifest per part d'un membre de la CDDT i amb el llançament d'un globus aerostàtic amb el text "Marxem de l'OTAN". Aquesta manifestació i la de Madrid consitueixen la cinquena i sisena ***accions col·lectives de masses*** del període.

El mateix dia, a València, unes 30.000 persones formaren una cadena humana al voltant del centre històric de la ciutat i es concentraren posteriorment a la plaça del País Valencià, on es realitzà un simulacre d'atac nuclear i es cremà un míssil de cartró. A banda de les esmentades, el diari fa referència a altres concentracions a Lleida, Saragossa, Múrcia, Oviedo, Les Palmes, Lleó, Sevilla i Càdis[149].

Altres accions d'aquesta fase

Aquesta tercera fase es tanca el dia 16 de desembre a Màlaga, on unes 2.500 persones es van manifestar per demanar el desmantellament d'uns dipòsits de productes químics de les empreses Empetrol, Campsa, Oxidrica, Butano i Gas Ciudad, ubicats en ple centre de la ciutat. Al llarg de la marxa, organitzada per les associacions de veïns es llençaren crits contra el PSOE i l'OTAN. Alguns dels manifestants anaven disfressats, vestits de negre i amb una calavera com a careta, caracteritzant la mort, en referència a la perillossitat dels dipòsits[150].

[148] *El País*, 01.12.84, p. 19 (secció *"Cataluña"*).
[149] *El País*, 03.11.84, pàgs. 1 i 15.
[150] *El País*, 17.12.84, p. 20.

(D). FASE 4 (DESCENDENT). GENER-MARÇ DE 1985

Noves protestes contra la LOC

El 20 de gener més de 2.000 persones es manifestaren a Madrid contra el servei militar obligatori, convocades per diversos col·lectius (MOC, *Federación de los Verdes de Madrid*, JOC, CNT, entre altres) sota el lema *"Mili no"*. La marxa formava part d'una campanya més àmplia en contra de la conscripció militar[151], i s'inscrivia en la dinàmica de mobilitzacions desfermada per la LOC. El 24 de març uns quants centenars de persones es van manifestar també contra la mili a Sevilla, convocats per una coordinadora local[152].

Més crítiques al "decàleg"

El 31 de gener el diari publicava un article del membre del *Grupo de Desarme* de l'APDH i coordinador del *Centro de Investigación para la Paz*, Mariano Aguirre, titulat *"España y la Unión Europea Occidental de defensa"*. En aquest es criticava la proposta de González referent a la integració a la UEO, inclosa en el seu "decàleg" de política exterior[153].

Moviments en el PCE i el PSUC

Ja en aquells moments bona part de l'atenció de les organitzacions involucrades en la protesta anti-OTAN se centrava en la projectada visita –el maig- de Ronald Reagan a l'Estat espanyol. El dia 31 de gener el portaveu del PCE, Andreu Claret, va anunciar, en referència a aquesta, que el seu partit *"estudia la convocatoria de alguna iniciativa popular de masas para expresar la oposición de toda injerencia exterior en la vida política española."*[154] El 4 de febrer, després de reunir-se amb Felipe González en el marc de la segona ronda de converses amb els líders polítics sobre la proposta de "decàleg" del govern, el secretari general del partit, Gerardo Iglesias, va anunciar una campanya de la *Mesa por el Referéndum* amb l'objectiu de pressionar per la seva celebració abans del mes d'agost[155]. Val a dir que aquestes declaracions indiquen fins a quin punt els comunistes tenien una actitud instrumental respecte la *Mesa* i la seva participació en aquesta.

Set dies més tard, el diari publicava un article Jordi Solé Tura (PSUC) titulat *"La Constitución y el referéndum sobre la OTAN"*. En aquest es rebatien unes recents declaracions d'un altre dels ponents de la carta magna, Miquel Roca (CiU), que havia afirmat que la celebració de la consulta podria ser inconstitucional[156]. El 4 de març, Iglesias va tornar a insistir que el seu partit impulsaria, conjuntament amb altres forces, manifestacions de protesta contra la projectada visita de Reagan[157]. Finalment, el dia 15 l'alcalde de la ciutat de Còrdova, el també comunista Julio Anguita, va presentar en públic a Madrid la II Conferència Internacional de Municipis i Zones No Nuclears, prevista pels dies 28-31 d'aquell mes a l'esmentada localitat andalusa. Els organitzadors havien cursat invitació per a participar en l'esdeveniment a tots els municipis del món que, fins aquells moments, s'havien declarat "no nuclears", en total més d'un miler[158].

---

[151] *El País*, 21.01.85, p. 14.
[152] *El País*, 25/03/85, p. 18.
[153] *El País*, 31.01.85, p. 15.
[154] *El País*, 01.02.85, p. 13.
[155] *El País*, 02.02.85.
[156] *El País*, 11.02.85, p. 16.
[157] *El País*, 05.03.85, p. 14.
[158] *El País*, 16.03.85, p. 15.

Més consultes populars

El 2 març es va celebrar una nova consulta popular sobre l'OTAN en una altra vila de la perifèria barcelonina. En aquest cas va ser a Ripollet, i l'organitzà el Comitè per la Pau i el Desarmament local, amb la col·laboració de l'ajuntament d'aquesta localitat vallesana. Hi participaren 3.018 persones, és a dir, el 16,87% del cens electoral ripollenc. La opció contrària a la permanència aplegà fins a 2.924 sufragis. També reberen un suport massiu l'oposició a les bases i als blocs militars[159]. El 31 de març el diari informava de la celebració, dies enrere, d'un altre referèndum a Saragossa, organitzat pel col·lectiu universitari *Acción por la Paz*. En aquest, varen participar 7.890 persones (sobre un total de 27.000 universitaris censats a la ciutat), dels quals el 83% es pronunciaren contra la permanència[160] . El dia 31 de març es va celebrar una consulta a Mollet, organitzada per diverses entitats (les associacions de veïns, Nacionalistes d'Esquerra, CCOO, la Coordinadora de Dones de Mollet, CUT, MCC, PCC, PCOC, PSUC, etc.), i amb el suport de l'ajuntament de la localitat vallesana. Es recolliren un total de 3.126 vots, dels quals 3.062 foren contraris a la permanència al bloc militar nord-atlàntic[161].

La II Trobada del moviment per la pau

Entre el dissabte 16 i el dimarts 19 de març es va reunir la CEOP a Barcelona, en el marc de la II Trobada del Moviment per la Pau. Va ser la primera reunió de la *Coordinadora* que se celebrava fora de Madrid, des de la constitució d'aquesta el maig de 1983. L'encontre comptà amb la participació d'unes 300 persones, en representació de 168 col·lectius de tot l'Estat[162]. En aquesta trobada es va acordar convocar una jornada de mobilitzacions a tot Espanya pel dia 5 de maig, víspera de l'inici de la prevista visita oficial del president nord-americà, Ronald Reagan. Altres mobilitzacions previstes incloïen la marxa a Torrejón contra les bases (24 de març) i una protesta de dones a Tortosa en oposició a la construcció d'una acadèmia militar femenina (18 i 19 de juny). Entre les conclusions de la trobada, el diari destacava també la crida feta per a la realització de referèndums contra l'OTAN a les empreses[163].

La V Marxa a Torrejón

El 24 de març el diari recollia els detalls de la la *"V Marcha a Torrejón"*, que s'havia de celebrar aquell dia, i informava d'unes declaracions de Carlos Otamendi, secretari del col·lectiu convocant (la *Comisión anti-OTAN*), en les quals assenyalava que s'esperava la participació d'unes 50.000 persones. La manifestació es convocava sota el lema *"Neutralidad. OTAN no. Bases fuera. Referéndum claro y ya"*[164].

A l'edició del dia següent el diari informava àmpliament sobre la marxa a la base militar de la localitat madrilenya, que constitueix la setena ***acció col·lectiva de masses*** del període. En aquesta participaren 100.000 persones, segons els organitzadors, que varen recórrer per l'autovia Madrid-Alcalá de Henares els 12 quilòmetres que separen el barri madrileny de Canillejas de la plaça de l'ajuntament de Torrejón. A la capçalera de la

[159] *El País*, 03.03.85, p. 26 (secció *"Cataluña"*).
[160] *El País*, 31.03.85, p. 19.
[161] *El País*, 01.04.85, p. 17 (secció *"Cataluña"*).
[162] Segons l'edició del 19 de març. Segons la del 20 de març participaren 600 persones, representant 170 col·lectius.
[163] *El País*, 19.03.85, p. 17 (secció *"Cataluña"*); vegi's també l'edició del 20.03.85, p. 23 (secció *"Cataluña"*).
[164] *El País*, 24.03.85, p. 17.

manifestació, juntament amb els representants de la CAO (Carlos Otamedi i Fernando Salas), es destacava la presència d'Andreu Claret (PCE), Marcelino Camacho (CCOO) i Javier Álvarez Dorronsoro (MC). També hi eren presents membres d'*Izquierda Socialista*. Els crits que es llençaren al llarg del recorregut se centraren en la demanda del referèndum per sortir de l'OTAN i, sobretot, en el rebuig a la prevista visita de Reagan a Espanya. Es veieren pancartes amb lemes com *"Reagan non grato"* o *"Reagan al cielo como Carrero"*, i samarretes amb el rostre del president dels EUA amb un tret al cap. També hi hagué crits contra la presència policial al llarg de la manifestació i, en concret contra la guàrdia civil (*"Más zonas verdes, menos verdes en la zona"*). Participaren a la marxa capgrossos i ninots disfressats, parodiant Ronald Reagan i Felipe González. Per cloure l'acte el filòsof Javier Sádaba llegí un comunicat en el qual s'afirmava que *"la presencia de bases norteamericanas en nuestro territorio es, además de una violación sistemática del derecho a nuestra propia soberanía, una permanente amenaza, máxime cuando recientes informaciones han revelado la intención de EEUU de instalar armas en nuestro territorio."* També van intervenir altres oradors, entre ells, el president de la *Federación Progresista*, Ramón Tamames. En la valoració de l'acte, Carlos Otamendi va manifestar al diari que aquest suposava *"el fracaso del proyecto del Gobierno y su intento de cambiar la opinión pública."* Un cop finalitzada la marxa, prop de 200 joves es van concentrar a les immediacions de la base militar (als accessos de la qual es trobaven fins a 20 furgonetes de la policia nacional i un camió antidisturbis), sense que es registressin incidents[165].

Altres accions d'aquesta fase

El cap de setmana del 23 i 24 de març es va iniciar a Jaca (Osca) la *"II Marcha a Aragón por la Paz"*, sota el lema *"Para salir de la OTAN"*. La marxa, convocada per una coordinadora de col·lectius pacifistes aragonesos, havia de concloure el 9 de juny a Osca després de recórrer 1.400 quilòmetres, i s'esperava la participació de més de 40.000 persones[166]. El 31 de març se celebrà a Girona un acte simbòlic amb la presència de 5.000 persones, que es cruspiren entre tots un míssil de xocolata de 50 quilos. Al final de l'acte, convocat pel Comitè per la Pau i el Desarmament de les Comarques Gironines, es llegí un manifest demanant la desnuclearització d'Europa[167].

(E). FASE 5 (ASCENDENT). ABRIL-JUNY DE 1985

La conferència de municipis desnuclearitzats de Còrdova

El dia 1 d'abril el diari informava de la conclusió a Còrdova de la ja esmentada II Conferència Internacional de Municipis No Nuclears, en la qual havien participat 200 delegats i observadors de 99 municipis pertanyents a 15 països diferents, repartits per tots els continents. Al capítol de resolucions de la conferència es feia una crida a tots els municipis d'arreu del món per a que sol·licitessin als respectius governs *"que retiren todas las armas nucleares de sus territorios y que paralicen el transporte y el vertido de residuos inmediatamente"*. En una altra de les resolucions es reclamava al govern espanyol la celebració del referèndum sobre la permanència a l'OTAN[168].

[165] *El País*, 25.03.85, pàgs. 1 i 14.
[166] *El País*, 31.03.85, p. 19.
[167] *El País*, 01.04.85, p. 17 (secció *"Cataluña"*).
[168] *El País*, 01.04.85, p. 14.

Continua la dissidència al si del PSOE

Mentrestat, continuava la dissidència antiatlantista al si del camp socialdemòcrata. El dia 14 d'abril mes se celebrà una festa-míting per la pau i la sortida de l'OTAN al municipi madrileny de Parla, organitzada per les JJSS. L'acte va haver de ser interromput i la plaça on es realitzava va haver de ser desallotjada degut a una amenaça de bomba feta en nom d'un grupuscle d'ultradreta anomenat *"Revolución Nacional"* (sic)[169].

La campanya anti-Reagan

També s'anava cobant la campanya de protestes que acompanyaria l'estada a Espanya del president nord-americà. El 15 d'abril el diari informava que fonts de CCOO havien proposat una apagada de llums domèstiques de 10 minuts la nit del 6 de maig, dia de l'arribada de Ronald Reagan, per a protestar per la presència d'aquest a Madrid. El sindicat també demanà autorització per a celebrar un manifestació davant l'ambaixada dels EUA al carrer Serrano. CCOO es trobava també en aquells moments recollint signatures per a un manifest adreçat a declarar Reagan "persona non grata", en el qual es denunciava *"su objetivo de presionar al Gobierno español para que se ejerza la voluntad popular sobre la salida de la OTAN."* El diari també recollia aquell dia l'anunci de diversos centres universitaris madrilenys, que havien convocat actes per a declarar el president nord-americà doctor "horroris causa"[170].

El mateix dia s'informava que la *Mesa* iniciava una *"Semana por el referéndum"*, amb un seguit d'actes i mítings arreu de l'Estat per reclamar la consulta popular i, com a cloenda, un festival de 12 hores a la Casa de Campo madrilenya, previst pel 21 d'aquell mes. La festa havia de comptar amb la presència de Luis Eduardo Aute, Patxi Andión, José Luis Balbín, José Luis Garci, Miguel Ríos, i altres. El seu cost aproximat era de quatre milions de pessetes, que s'havien de finançar mitjançant la venda de bons d'ajut. La mateixa nit del 15-16 d'abril els activistes de la *Mesa* començaren a col·locar cartells de forma massiva[171]. Però el dia 22 el diari es feia ressò de la suspensió, la tarda del dia anterior, de la festa, a causa de les adverses condicions meterològiques. Tamames va anunciar en públic que aquesta se celebraria en el futur, tot i que no va concretar una possible data[172].

El dia 23 el diari recollia algunes de les convocatòries d'actes de protesta que es preparaven a Madrid per a expressar el rebuig a la presència de Reagan (l'inici de la visita oficial estava prevista pel dia 6 de maig). En concret, es feia referència a cinc manifestacions diferents, una d'elles convocada pel dia 5 entre Argüelles i la plaça de Colón, sota el lema *"Reagan lo que Reagan, OTAN no, bases fuera, neutralidad"*; assemblees en els centres de treball i d'estudi i una cassolada convocada per les associacions de veïns amb el suport de CCOO, el dia 6; una concentració per lliurar un escrit a l'ambaixada nord-americana, el dia 7; i, finalment, una festa a la plaça Mayor el dia 8, per a celebrar la marxa del president nord-americà[173].

Sectors diversos es mobilitzen davant l'arribada del president nord-americà. Cinc dies més tard el diari informava que els ajuntaments madrilenys de Pinto, Arganda i San Fernando de Henares havien declarat Reagan "persona non grata". Així mateix, recollia la convocatòria

[169] *El País*, 15.04.85, p. 20.
[170] *El País*, 15.04.85, p. 19.
[171] *El País*, 15.04.85, p. 19; vegi's també l'edició del 16.05.85, p. 15.
[172] *El País*, 22.04.85, p. 19.
[173] *El País*, 23.04.85, p. 15; vegi's també l'edició del 28.04.84, p. 20.

feta pels universitaris madrilenys, d'un acte per a investir Reagan com a "doctor horroris causa", el dia 6; i la publicació a la premsa pel dia 4 –un dia abans de la manifestació prevista al centre de Madrid- d'un manifest subscrit per 250 intel·lectuals i professionals. Alhora, el PH i CCOO estaven promovent la tramessa de cartes a la Moncloa i a la premsa, en protesta per la permanència de les bases en territori espanyol i la pressió de Reagan sobre el govern en la qüestió del referèndum. Les JJSS, per la seva banda, havien anunciat la convocatòria d'"actes festius" *propis i al marge* de les realitzades pel gruix de col·lectius i plataformes anti-OTAN[174].

El 3 de maig el diari informava de la convocatòria d'una manifestació prevista pel diumenge dia 5 a Barcelona, i organitzada per la CDDT, que havia de constituir l'acte central de la campanya anti-Reagan a Catalunya. També hi havia prevista una apagada de llums de cinc minuts i una "festa índia" a Sant Feliu de Llobregat la nit del dissabte. D'altra banda, la federació gironina del PSC havia publicat un comunicat en el qual es considerava que la visita del president dels EUA suposava una agressió a la sobirania espanyola i una coacció de cara al referèndum. A l'ajuntament de l'Hospitalet, el grup municipal del PSUC va presentar una proposta per declarar Reagan "persona non grata", tot i que aquesta no va prosperar, en ser rebutjada pel PSC[175].

El diumenge dia 5 va ser una jornada de manifestacions arreu de l'Estat per a protestar contra la visita de Reagan i exigir la sortida de l'OTAN i el desmentallament de les bases. En aquest context es van donar la vuitena, novena i desena ***accions col·lectives de masses*** del període, a Barcelona, Madrid i València.

La manifestació de Barcelona reuní entre 225.000 (segons l'ajuntament), i 500.000 persones (segons els organitzadors), moltes de les quals anaven disfressades d'indis, tal com havien demanat els convocants. De fet, el crit que més es repetí va ser el d'"indis al poder, ianquis a la reserva". La marxa, que s'havia iniciat a la plaça de Catalunya fumant la "pipa de la pau", finalitzà a la platja de la Barceloneta, on hi hagué un acte simbòlic: l'enterrament d'una "destral de guerra" i l'enlairament d'un gran globus sobre la ciutat. Un fet significatiu que recollia el diari és que a la capçalera de la manifestació estaven els representants dels col·lectius pacifistes, però no pas els dels partits parlamentaris. Es constata la presència a l'acte de gairebé tots els partits, sindicats i organitzacions a l'esquerra del PSC, a més del Front d'Alliberament Gai de Catalunya (FAGC), col·lectius feministes, veïnals, i de solidaritat internacional. Al pas de la manifestació pel consulat dels EUA la marxa s'aturà per cremar una bandera nord-americana i una efígie de Reagan. Alguns dels participants varen llençar pedres i pintura vermella contra la façana, tot trencant el vidre de la porta l'edifici. Malgrat aquests incidents violents, no hi va haver cap càrrega policial, la qual cosa pot ser atribuida a la gran polèmica que havia desfermat una brutal intervenció policial realitzada a les rambles el dia de Sant Jordi, que havia estat àmpliament criticada setmanes enrere per les forces polítiques i les institucions catalanes.

A Madrid participaren entre 75.000 (segons la policia) i 500.000 persones (segons els organitzadors) en una manifestació al llarg de la qual un grup de joves van assaltar la seu d'AP, tot trecant la porta i llençant a l'interior ampolles de líquid inflamable. Prèviament, s'havien llençat bosses amb pintura vermella a la façana, on s'havien pintat frases com ara *"ETA mátalos"* o *"Fraga al agujero como Franco y Carrero"*. També hi hagué incidents quan la policia nacional va carregar contra dos centenars de persones que van intentar

[174] *El País*, 28.04.85, p. 20.
[175] *El País*, 03.05.85, p. 13.

aproximar-se a l'ambaixada dels EUA. La manifestació va recórrer més de dos quilòmetres, sota el mateix lema que la de Barcelona: *"Reagan lo que Reagan: OTAN no, bases fuera. Neutralidad. Referéndum claro"*. La tercera manifestació de la jornada, pel que fa a volum de participants, fou la de València, que comptà amb l'assistència d'entre 50.000 i 60.000 persones. Les cinc columnes de la marxa, que donàren cabuda a bandes de música, ninots, tancs i coets simulats, confluïren a la plaça del País Valencià.

A Saragossa els manifestants foren entre 5.000 (segons la policia) i més de 10.000 persones (segons els organitzadors). A la capital aragonesa es realitzà una cadena humana, tot formant el símbol de la pau i les lletres "OTAN no"[176]. A la rambla d'Alacant es manifestaren entre 8.000 i 10.000 persones; a Logroño 2.000 persones formaren una cadena humana; a Sevilla la manifestació, que finalitzà davant del consulat dels EUA comptà amb la presència de 5.000 participants. Hi hagué actes similars a la majoria de les capitals andaluses. Al conjunt del País Basc sortiren al carrer 13.000 persones. A la platja de Sant Sebastià es va realitzar un simulacre de desembarcament de *marines* i una marxa amb la presència de míssils de cartró, ninots caricaturitzant Reagan, i xarangues tocant música. A Pamplona es manifestaren 3.500 persones. Una altra manifestació se celebrà a Valladolid, al final de la qual alguns manifestants varen retirar una bandera nord-americana que es trobava a la plaça de l'ajuntament, juntament amb les d'altres països, amb motiu d'una mostra internacional de teatre. A Oviedo es varen manifestar unes 3.000 persones[177]. Finalment, 3.000 persones més sortiren al carrer a Vigo sota el lema *"OTAN non, Reagan fora"*[178].

El 6, dia de l'arribada de Reagan, unes 150 persones convocades per la *Comisión anti-OTAN* de Madrid, es concentraren a l'edifici de sortides internacionals de l'aeroport de Barajas amb una pancarta amb el lema *"Reagan go home. OTAN no, bases fuera"*, per a adreçar-se a la zona on estava previst l'aterratge del president nord-americà, tot llençant crits com *"Reagan, asesino, fuera de Madrid"* o *"Reagan va a morir en las calles de Madrid"*. La policia va obligar als activistes a romandre en un espai acotat a l'alçada del pavelló d'estat de l'aeroport madrileny. A uns 50 metres, un altre grup de manifestants es trobava concentrat per donar la benvinguda a Reagan tot cridant *"OTAN sí"*, *"Queremos más bases"* i altres per l'estil. Aquell mateix matí, 70 funcionaris de diferents ministeris es manifestaren contra la visita del president nord-americà al pati interior de Nuevos Ministerios. A la tarda, 25 activistes del MOC col·locaren una pancarta amb el lema *"Ni OTAN, ni Ejército. Desarme unilateral"* a l'estàtua d'Emilio Castelar. Per la nit hi va haver apagades de llum, cassolades i soroll de botzines a diversos indrets de la ciutat de Madrid[179]. També a la tarda del dia 6, al voltant de 300 persones (majoritàriament militants de partits de l'extrema esquerra) van realitzar una "sentada" a la via Laietana de Barcelona, enfront de la seu consular dels EUA, tot llençant crits contra Reagan i l'OTAN, i en suport de Nicaragua. Els concentrats cremaren dues banderes nord-americanes i tancaren l'acte tot encenent una traca[180].

Aquell mateix dia el diari publicava un article d'opinió del director de la revista *Tiempo de Paz*, Enrique Gomáriz, al qual, sota el títol *"El corazón pacifista de Felipe González"*, analitzava la posició del govern i reclamava que *"todo grupo coherentemente*

---

[176] Segons informa el diari, a la mateixa ciutat s'havia realitzat el divendres anterior, un acte satíric a la universitat, que consistí en la investidura de Reagan com a "doctor horroris causa". L'acte, similar al que s'havia celebrat a Madrid també aquells dies, comptà amb l'assistència d'uns 30.000 estudiants.

[177] *El País*, 05.05.85, pàgs. 1 i 13. Les manifestacions de Madrid, Barcelona i València es consideren *accions col·lectives de masses*.

[178] *El País*, 07.05.85, p. 14.

[179] *El País*, 07.05.85, pàgs. 1 i 14.

[180] *El País*, 07.05.85, p. 14.

pacifista debe exigir el referéndum y estar por la salida de España de la OTAN." A la mateixa pàgina apareixia un anunci inserit per CCOO, referit a la seva campanya contra la visita de Reagan, en el qual es detallaven tots els centres de treball les assemblees, seccions sindicals o comitès d'empresa dels quals havien declarat el president nord-americà "persona non-grata"[181].

El dia 7 unes 3.000 persones es varen concentrar al passeig de la Castellana a Madrid, en una nova acció de protesta contra la visita de Reagan, convocada per la CEOP. L'objectiu de l'acte era lliurar un comunicat a l'ambaixada dels EUA. Els antidisturbis de la policia nacional van carregar violentament quan un grup de manifestants va tallar el trànsit del passeig a uns 20 metres de la seu diplomàtica i –segons la delegació del govern- va començar a llançar pedres a la policia. Granades lacrimògenes, crits, corredisses, almenys set persones contussionades i una desena de detinguts van ser els resultats de la càrrega. El mateix dia, al matí, un grup de 15 joves nord-americans residents a Madrid s'havien concentrat davant l'edifici de l'ambaixada, on havien lliurat un comunicat en el que es donava suport a les iniciatives del poble espanyol per a desafiar el paper de potència hegemònica dels EUA. A la plaça de la Villa es realitzà un acte de protesta convocat per les JJSS, en el qual participaren unes 1.000 persones, que cridaren de forma insistent l'eslògan *"Tierno, presidente de gobierno"*. També a la tarda un comitè de suport a Nicaragua lliurà un comunicat a l'ambaixada nord-americana signat per unes 150 personalitats. Finalment, hi hagué dues manifestacions estudiantils, una dels estudiants de la ciutat universitària de Madrid, a la qual participaren unes 1.500 persones, i al final de la qual es tallaren carrers amb tanques, cotxes, etc, i hi hagué càrregues policials. L'altra va ser una manifestació dels estudiants de BUP i COU de l'institut Montserrat, en la qual participaren uns 200 nois i noies[182].

El mateix dia es va realitzar a la universitat Complutense la investidura de Reagan com a doctor "horroris causa". L'acte, convocat per la *Comisión anti-OTAN*, el PCE, la LCR, el *Grupo Autónomo Universitario de Izquierdas* (GUAI), CCOO, i altres, va comptar amb l'assistència d'unes 1.000 persones. Al llarg d'aquest es llegí un comunicat en el qual es destacaven els "mèrits" del doctorand, entre altres *"su contribución al incremento de la pugna entre los bloques y el chantaje supremo contra los pueblos que tal enfrentamiento conlleva"* i *"su indesmayable actividad a favor de un orden económico, político y moral basado en la guerra, en la amenaza de la guerra y en la exaltación de la guerra"*[183].

La visita de Reagan, doncs, va generar una de les conjuntures de protesta més intenses del període. Ben diferent va ser la rebuda que es va donar, pocs dies després, al dirigent sandinista i president nicaraguenc, Daniel Ortega. El dia 10 el diari informava que les organitzacions convocants de les mobilitzacions anti-Reagan (PCE, UJCE, *Federación Progresista*, *Comisión anti-OTAN*, MC, JJSS, CCOO, etc.), havien fet pública una nota cridant al poble de Madrid a expressar la seva solidaritat amb Nicaragua, aprofitant la visita que el dissabte dia 11 havia d'iniciar Ortega a l'Estat espanyol[184].

Les manifestacions del primer de maig

El primer de maig s'havien realitzat les manifestacions sindicals de cada any, que es van veure immerses en tot l'ambient previ a la visita del president nord-americà. A les de

[181] *El País*, 06.05.85, p. 16.
[182] *El País*, 08.05.85, p. 17.
[183] *El País*, 08.05.85, p. 17.
[184] *El País*, 10.05.85, p. 15.

Madrid i Barcelona la qüestió de l'OTAN i de la imminent visita del president nord-americà van tenir un pes destacat. A Madrid, Nicolás Redondo (UGT), Enrique Tierno (PSOE) i Marcelino Camacho (CCOO) hi feren referència en les seves intervencions. A Barcelona, la manifestació convocada per CCOO aplegà unes 70.000 persones, en una marxa a la qual participaren caracteritzats de Felipe González i Ronald Reagan[185].

La qüestió del caràcter vinculant del referèndum

El 14 de maig, Ramón Tamames, president de la *Mesa*, va criticar en una conferència de premsa a Madrid unes recents declaracions de Felipe González, segons les quals el govern no consideraria vinculant els resultats del referèndum si no hi hagués una alta participació. Tamames afirmà que aquestes declaracions *"puede que sean ya un resultado del viaje del presidente norteamericano, Ronald Reagan, a Madrid, e implican una invitación a no participar en el referéndum, aunque sea de forma indirecta."*[186]. El dia 27 el diari publicava un nou article de Ramón Tamames al qual, sota el títol de *"La OTAN y la soberanía nacional"*, argumentava a favor de les seves tres exigències al govern: convocatòria, pregunta clara i caràcter vinculant del referèndum[187].

El dia 17 van ser els representants de la *Comisión anti-OTAN* els qui van valorar en roda de premsa les declaracions de González, tot qualificant-les d'*"espectáculo inaudito"*. També van respondre les acusacions llençades des de cercles governamentals i policials sobre possibles vinculacions entre la URSS i el moviment per la pau a l'Estat espanyol[188]. Val a dir que la insinuació de què els pacifistes actuaven a les ordres del Kremlin també formava part de l'arsenal discursiu que els cercles atlantistes europeus utilitzaven contra els opositors als euromíssils.

L'acampada de Tortosa

El dissabte 18 de maig es va iniciar a Tortosa (Baix Ebre) una acampada de dones, prevista per a tot el cap de setmana, per a protestar contra la instal·lació d'una acadèmia militar femenina en aquesta ciutat i commemorar –alhora- el Dia Internacional de les Dones per la Pau i el Desarmament, una nova jornada de solidaritat amb les dones de Greenham Common. Les participants arribaren en tren des de Barcelona, amb parades a Tarragona i Vandellòs. La majoria d'elles eren catalanes, però també n'hi havia d'altres països. L'acampada va desfermar una campanya d'oposició promoguda per alguns sectors ciutadans de la conservadora Tortosa[189].

Les mobilitzacions contra la desfilada militar a La Corunya

El dia 2 de juny, unes 2.500 persones convocades per la *Mesa Galega pola Paz* es varen manifestar a La Corunya, coincidint amb la celebració en aquesta ciutat de la desfilada militar del dia de les FFAA. Al llarg de la marxa es cridaren consignes contra el militarisme, l'OTAN, les bases i la política de defensa del govern. La manifestació finalitzà a la platja de Riazor, on es va celebrar un festival pacifista amb la participació de poetes, gaiters i grups musicals. El mateix dia es varen realitzar manifestacions similars a Madrid i Barcelona. A Madrid, prop de 500 persones convocades per la *Comisión anti-OTAN*, es manifestaren

[185] *El País*, 02.05.03, p. 1.
[186] *El País*, 15.05.85, p. 16.
[187] *El País*, 27.05.85, p. 17.
[188] *El País*, 18.05.85, p. 20.
[189] *El País*, 19.05.85, p. 31 (secció *"Cataluña"*).

disfressats de mariners i generals pel Retiro, on s'estava celebrant la fira del llibre. A Barcelona sortiren al carrer prop d'un miler de persones, convocades per Mili-KK, CDDT, MOC i FAGC. Els manifestants, la majoria dels quals portaven barrets de paper i escombres, tot simulant gorres militars i fusells, duien pancartes amb lemes com ara "la mili no mola" o "ni una pesseta, ni un home, ni una dona a l'exèrcit". Al final de l'acte un portaveu de la coordinadora Mili-KK va declarar a la premsa que aquesta havia estat la major concentració antimilitarista que s'havia realitzat mai enfront el govern militar[190].

El festival de la "Mesa" a Madrid

El 28 de maig el diari recollia l'anunci públic de la *Mesa por el Referéndum*, referent a la celebració el següent diumenge d'un festival a la madrilenya Casa de Campo per a demanar un referèndum clar. Els organitzadors havien fet una previsió d'assistència al llarg del dia d'unes 300.000 persones. Entre els artistes participants en l'acte es comptava amb actuacions de Pi de la Serra, Patxi Andión, Joaquín Sabina i altres[191]. El mateix dia en què es realitzava a La Corunya la desfilada militar del dia de les FFAA es va celebrar a Madrid aquesta festa. Al llarg de nou hores se succeïren les actuacions musicals i les intervencions dels portaveus dels partits, sindicats i entitats integrants de la *Mesa*: Ramón Tamames, José Luís Balbín, Pablo Sebastián, Francesc Vicens (ERC), Gregorio López Raimundo (PSUC), Marcelino Camacho (CCOO), Juan Ramón Rivero (USO), José March (CNT) i Enrique Curiel (PCE). El festival es va veure deslluït degut a la pluja i el mal temps[192].

Altres accions d'aquesta fase

El dia 4 de juny el diari informava que les dues principals universitats del País Valencià, la de València i la d'Alacant, havien declarat la totalitat de les seves instal·lacions com a "zona desnuclearitzada"[193]. Cinc dies més tard finalitzava a Osca la *"Marcha a Aragón por la Paz"* que, des del 23 de març, havia recorregut 1.500 quilòmetres, passant per 170 municipis i comptant amb la participació de 6.000 persones. Per tancar la campanya es realitzaren diversos actes: un festival de música, representacions teatrals, una acampada per la pau i animació infantil[194]. El dia 25 el diari es feia ressò de l'anunci públic d'un document aprovat a la darrera assemblea extraordinària de l'*Asociación Pro Derechos Humanos*, al qual es donava suport incondicional a la sortida de l'OTAN i s'exigia al govern que abandonés la seva postura favorable a l'armamentisme[195].

(F). FASE 6 (DESCENDENT). JULIOL-SETEMBRE DE 1985

Accions d'oposició a la nuclearització

L'inici del període estival va tornar a portar una davallada de les mobilitzacions. La nova fase s'inicià amb una jornada de protesta contra les instal·lacions nuclears d'ús civil. El 8 de juliol el diari informava de la realització d'una cadena humana contra les centrals nuclears de Tarragona, a la qual participaren 2.000 persones. També es feia referència a una "marxa sobre Lemóniz", que va ser impedida per la Guàrdia Civil[196].

---

[190] *El País*, 03.06.85, p. 16; vegi's també p. 26 (secció *"Cataluña"*).
[191] *El País*, 28.05.85, p. 20.
[192] *El País*, 03.06.85, p. 17.
[193] *El País*, 04.06.85, p. 1 (suplement *"Educación"*).
[194] *El País*, 10.06.85, p. 22.
[195] *El País*, 25.06.85, p. 20.
[196] *El País*, 08.07.85, p. 1.

El dia 17 el diari informava de la celebració, els dies 19-21 d'aquell mes, d'una trobada hispanolusa (Badajoz-Elvas) per a tractar sobre la desnuclearització de la península. La decisió de celebrar aquest encontre s'havia pres mesos enrere a Lisboa, en el marc de la primera conferència per una península lliure d'armes nuclears, a la qual varen participar personalitats com Rafael Alberti, Pablo Castellano, Manuel Rojas, Antonio de Senillosa o José María Mohedano. Durant els tres dies, i a banda dels debats i taules rodones, es preveien un seguit d'actes com ara una marxa transfronterera en bicicleta[197]. Dos dies més tard es va iniciar l'encontre hispanolús que no va tenir ni de lluny l'èxit de convocatòria que s'esperava. Començà amb una acampada a la ciutat portuguesa d'Elvas, que aplegà només 40 persones, malgrat que se'n preveien prop d'un miler. Al festival celebrat el dissabte dia 20 només assistiren 200 persones. El secretariat permanent de la conferència *"Por una península libre de armas nucleares"*, reunit a Badajoz, va fer públic un manifest tot anunciant un nou encontre a Madrid pel mes de novembre, fent una crida a tots els municipis desnuclearitzats d'Espanya i Portugal a participar-hi[198].

El 20 d'agost el diari informava que l'ajuntament de Molins de Rei (Baix Llobregat), governat pel PSUC, havia començat a senyalitzar el terme municipal com a "zona desnuclearitzada", en aplicació d'un acord del consistori pres el 27 de juny d'aquell any[199].

Més crítiques internes al PSOE

El 8 de setembre el diari informava que el comitè regional del PSOE d'Aragó havia remès a l'executiva federal del partit un acord adoptat pels socialistes de Saragossa en el que es sol·licitava el desmentellament de la base militar hispanonord-americana d'aquesta ciutat[200]. El 24 de setembre es publicava un article en el qual, sota el títol *"OTAN, comulgar con ruedas de molino"*, el militant del PSC i membre del corrent Esquerra Socialista de Catalunya, Juan Diego Hernández Vallejo, exigia que el partit mantingués la seva postura històrica respecte la qüestió de l'OTAN, i criticava les raons adduïdes per a justificar el canvi de posició oficial sobre aquesta qüestió[201].

Preparant les mobilitzacions de la tardor

El dia 22 de juliol Gerardo Iglesias va anunciar l'estratègia del PCE de cara a la tardor, dins la qual ocupaven un espai destacat diverses campanyes contra l'OTAN. El PCE pretenia ja aleshores reconvertir la *Mesa por el Referéndum* en una nova plataforma que exigís de forma clara, i sense ambigüitat, la sortida de l'organització nord-atlàntica[202]. El dia 20 David Iturrizaga i Emili Álvarez, portaveus de la CDDT, realitzaren una conferència de premsa a Barcelona per a presentar la campanya de la coordinadora per exigir la celebració del referèndum. Simultàniament, es va fer un acte de presentació similar a Madrid. Es preveia una campanya en dues fases: una primera de sensibilització pública al voltant del "contradecàleg" elaborat per les organitzacions pacifistes, que finalitzaria amb una jornada de mobilitzacions arreu de l'Estat, i una segona, en funció del compliment del compromís governamental de

[197] *El País*, 17.07.85.
[198] *El País*, 22.07.85, p. 15.
[199] *El País*, 20.08.85, p. 15 (secció *"Cataluña"*).
[200] *El País*, 08.09.85, p. 20.
[201] *El País*, 24.09.85, p. 19.
[202] *El País*, 23.07.85, p. 13.

celebrar la consulta popular el març de 1986, en la qual es preveia fer una gran manifestació unitària a Madrid en aquelles dates[203].

(G). FASE 7 (ASCENDENT). OCTUBRE DE 1985-MARÇ DE 1986

La represa de les mobilitzacions pacifistes

A la tornada de l'estiu, es reinicien les protestes. El 14 d'octubre Carlos Otamendi, portaveu de la CEOP, va anunciar la convocatòria de diferents mobilitzacions, entre aquestes, s'incloïa una gran manifestació unitària el 16 de febrer a Madrid, en la qual s'intentaria aplegar més d'un milió de persones[204].

El 9 de novembre, i per a preparar la manifestació que s'havia de celebrar el dia següent, es va realitzar una cursa popular per relleus des de diversos pobles madrilenys fins a la capital, en la qual els participants portaven "torxes de la pau". Posteriorment, hi hagué una concentració de la plaça de Cibeles, a la qual assistiren unes 2.500 persones[205].

A l'endemà es varen celebrar manifestacions a les principals ciutats de l'Estat. Considerem les realitzades a Barcelona i Madrid com la onzena i dotzena ***accions col·lectives de masses*** del període. A Barcelona participaren en l'acte entre 40.000 i 50.000 persones, segons el diari, amb representacions de tots els partits de l'esquerra parlamentària i extraparlamentària, amb l'excepció del PSC. La manifestació va transcórrer entre la plaça Universitat i la plaça Catalunya. Prèviament s'havien format al llarg de prop d'un quilòmetre i mig de la Gran Via les lletres amb el text "OTAN no, bases fora; Neutralitat i Referèndum". El lema més corejat de la marxa, que comptà amb la presència de gegants que reproduien a Felipe González i Ronald Reagan i figures al·lussives als míssils, fou, precisament "OTAN no, bases fora". Al final de l'acte es clavaren nombroses creus blanques a la gespa de la plaça Catalunya i es llençà un globus del qual penjava una senyera amb el lema "Sortim de l'OTAN". Gabriela Serra intervení com a oradora en representació de l'organització convocant, la CDDT, i es llegí el manifest "10 raons per ser neutrals", contradecàleg confeccionat per les organitzacions pacifistes. A Madrid hi assistiren entre 500.000 (segons els organitzadors) i 15.000 persones (segons la policia). L'acte comptà amb la presència de personalitats com Imanol Arias, Ana Belén, Pastora Vega, Víctor Manuel o Antonio Gala. Les manifestacions a les tres capitals basques varen aplegar unes 10.000 persones, destacant el fet que a Bilbao hi hagué dues manifestacions diferents[206].

El dia 14 el diari informava que la Coordinadora de Grups Pacifistes de Badalona havia organitzat per a aquella nit un "bocata pacifista" al carrer, per a protestar contra la concessió al primer ministre suec, el socialdemòcrata Olof Palme, del premi per la pau de l'ajuntament badaloní, ja que els col·lectius locals pretenien que aquest fos lliurat al líder de la resistència sud-africana, Nelson Mandela. El sopar popular s'havia de realitzar de forma paral·lela a la celebració de l'acte de concessió[207].

El cap de setmana del 23 i 25 de novembre se celebrà a Saragossa una nova assemblea de la CEOP, amb l'assistència de 120 representants de 66 organitzacions i col·lectius de tot

[203] *El País*, 21.09.85, p. 18.
[204] *El País*, 15.10.85, p. 14.
[205] *El País*, 10.11.85, p. 17.
[206] *El País*, 11.11.85, pàgs, 1 i 15.
[207] *El País*, 14.11.85, p. 22 (secció *"Cataluña"*); vegi's també l'edició del 15.11.85, p. 21 (secció *"Cataluña"*).

l'Estat. A la trobada es va concretar el calendari de mobilitzacions pels propers mesos[208]. El 4 de desembre un portaveu de la *Coordinadora* va fer pública la convocatòria d'una vaga de fam entre els dies 10 i 17 d'aquell mes, per a exigir la fixació definitiva de la data del referèndum i protestar per la suspensió del debat parlamentari sobre política de defensa, que el govern havia anunciat inicialment per al 17 de desembre, per ajornar-lo després fins el 4 de febrer. El dejuni es realitzaria de forma paral·lela a Barcelona, Madrid, València, Alacant, Múrcia, Tarragona, Albacete, Saragossa i Valladolid. A Barcelona es preveia la participació de 15 persones, membres de diversos col·lectius[209].

El 10 de desembre unes 150 persones d'arreu de l'Estat iniciaren l'anunciada "vaga de fam per la pau" d'una setmana[210]. Quatre dies després el diari informava que col·lectius de 10 ciutats realitzarien un dejuni de 24 hores en suport dels vaguistes de fam[211]. El dia 17 la CEOP donava per tancada la vaga, amb una conferència de premsa del seu portaveu, Carlos Otamendi. A l'acció varen participar unes 200 persones de forma permanent, més unes 1.000 més en dejunis de suport a 32 ciutats diferents, durant el cap de setmana del 14 i 15 de setembre[212]. El mateix dia unes 1.000 persones, segons l'ajuntament, participaren en una manifestació anti-OTAN a Barcelona. La marxa va transcórrer entre el carrer Fontanella i la plaça de Sant Jaume[213].

El 2 de gener de 1986 unes 200 persones es varen concentrar a la plaça Mayor de Madrid, a les immediacions de la seu del ministeri d'exteriors, per a protestar per la presència a l'edifici del secretari general de l'OTAN, lord Carrington, que es trobava fent una visita oficial a les autoritats espanyoles. La concentració es va celebrar malgrat que el ministeri de l'interior havia prohibit a darrera hora una manifestació convocada per la *Comisión anti-OTAN* i la CEOP, i que la policia havia acordonat totalment la zona. Alguns dels crits que corejaren els concentrats foren: *"OTAN no, bases fuera"*, *"La ley de extranjería para los yanquis de la OTAN"*, *"Así y ni un paso atrás: el referéndum lo vamos a ganar"*, *"Felipe, marrano; te has vuelto americano"*, etc. El secretariat confederal de CCOO va fer pública una nota aquell mateix dia en la qual es considerava "no grata" la visita del polític britànic[214].

El dia 13 d'aquell mes el diari va publicar la primera part d'un article de Rafael Grasa, membre de la comissió de portaveus de la CEOP, en el qual criticava l'estratègia confusionista del govern del PSOE al voltant del referèndum[215]. El 23 els portaveus de la CEOP Carlos Otamendi, Lucía García i Mercedes Pardo, van informar en una roda de premsa del calendari d'actes previstos als propers mesos. Es preveien accions a totes les capitals de província el 4 de febrer, coincidint amb l'inici del debat sobre política de seguretat i exteriors al congrés, i una gran marxa a Madrid el 23 de febrer[216].

El dia 31 el diari informava de la convocatòria, per part de les Comissions per la Pau i la Llibertat de Catalunya, integrades a la CDDT, d'una concentració pel diumenge següent (dia 2 de febrer) davant del palau de la Generalitat, per tal de recollir els telegrames adreçats al president del congrés dels diputats per demanar un referèndum clar i vinculant. Es tractava de l'acte que tancava una campanya de tramesses de telegrames organitzada per les

[208] *El País*, 25.11.85, p. 19.
[209] *El País*, 05.12.85, p. 18 (secció *"Cataluña"*).
[210] *El País*, 11.12.85, p. 14.
[211] *El País*, 14.12.85, p. 17.
[212] *El País*, 18.12.85, p. 13.
[213] *El País*, 18.12.85, p. 19 (secció *"Cataluña"*).
[214] El País, 03.01.86, p. 12.
[215] *El País*, 13.01.86, p. 12; la segona part de l'article es va publicar a l'edició del 14.01.86, p. 14.
[216] *El País*, 23.01.86, p. 14.

Comissions des de feia tres mesos. També es feia ressò dels actes convocats pel dia 16 per la CDDT[217]. El dia 2 es va celebrar l'acte de recollida de telegrames a la plaça Sant Jaume, organitzat per les CPL catalanes. El nombre total de telegrames recollits durant tota la campanya va ser de més de 10.000, cadascun dels quals constava de cinc signatures. Al llarg de l'acte es va llegir un comunicat, per boca de Ferran Garcia Faira, en el qual es rebutjava el text proposat pel govern per al referèndum. També hi hagué intervencions dels portaveus de les CPL, Jordi Colell i Manuel Garcia[218].

Noves accions dins del camp socialdemòcrata

El 14 d'octubre el diari informava de la presentació pública d'un document promogut per l'MPDL (organització vinculada al PSOE i dirigida per la senadora Francisca Sauquillo) que, sota el títol *"Oportunidades para la paz"*, es posicionava contra la política de blocs i demanava la celebració del referèndum sobre la permanència a l'OTAN. Entre els signants hi havia dirigents d'UGT, JJSS i càrrecs públics del PSOE[219]. El 18 de novembre unes 1.000 persones, convocades novament per l'MPDL, varen realitzar una cadena humana a Madrid, entre les ambaixades de la URSS i dels EUA, tot coincidint amb l'inici de la cimera Reagan-Gorbatxov de Ginebra. També es va lliurar un "missatge de pau" en cadascuna de les seus diplomàtiques[220]. El dia 24 de febrer el diari publicarà un article de Francisca Sauquillo posicionant-se a favor de la sortida de l'OTAN, però afimant –alhora-, que la seva organització acceptaria els resultats de la consulta si aquests fossin favorables al "Sí"[221].

El dia 26 el diari informava que 52 alcaldes i regidors de les comarques de Tarragona havien subscrit un manifest en contra de la permanència a l'OTAN, tot anunciant que votarien "No" al referèndum. Entre els signants hi havia càrrecs electes de CiU, PSC, ERC i PSUC[222]. El dia 1 de març es va realitzar als locals dels caputxins de Sarrià una assemblea d'alcaldes i regidors de municipis catalans. Hi assistiren uns 200 alcaldes, que varen subscriure un manifest contra l'OTAN a títol personal. La convocatòria s'havia realitzat al marge dels aparells dels partits i hi assistiren càrrecs electes del PSC, PSUC, ERC, CiU i ENC.

La represa de les accions del PCE, CCOO i la "Plataforma Cívica"

El 26 d'octubre el portaveu del PCE, Enrique Curiel, anunciava en una conferència de premsa la campanya del partit contra la permanència d'Espanya a l'OTAN, en la qual aquest havia d'esmerçar entre 45 i 50 milions de pessetes[223]. Quatre dies després el diari informava que la recentment constituïda *Plataforma Cívica por la Salida de España de la OTAN* realitzaria tot un seguit d'accions durant i després del debat parlamentari del mes de desembre, entre aquestes, quatre manifestacions i diverses "cassolades", a més de donar suport a la jornada de mobilitzacions convocada per la CEOP pel dia 10 de novembre[224].

El 5 de desembre la *Mesa*, que aviat es dissoldria –en quedar la major part dels seus membres, amb el PCE al capdavant, integrats a la nova *Plataforma*- va presentar en públic un document signat per 80[225] personalitats de la política, artistes i intel·lectuals, en el qual

[217] El País, 31.01.86, p. 21 (secció *"Cataluña"*).
[218] *El País*, 03.02.86, p. 19 (secció *"Cataluña"*).
[219] *El País*, 14.10.85, p. 1.
[220] *El País*, 20.11.85, p. 5.
[221] *El País*, 24.02.86, p. 18.
[222] *El País*, 26.02.86, p. 14.
[223] *El País*, 27.10.85, p. 13.
[224] *El País*, 30.10.85, p. 14.
[225] Segons l'edició del 06/12/85. Segons la del dia següent, el nombre de signants era 67.

s'exigia que el referèndum es cenyís a la qüestió de la permanència o no a l'OTAN i no esdevingués un plebiscit al voltant de la política exterior del PSOE, tal com pretenia fer el govern. Entre els signants es trobaven Adolfo Suárez, Dolóres Ibárruri, Gerardo Iglesias, Juan María Bandrés, José María Mohedano, Ramón Tamames, Julio Anguita, etc[226]. El dia 21 d'aquell mes el vicesecretari general del PCE, Enrique Curiel, explicava en una conferència de premsa la campanya del partit per demanar la sortida de l'OTAN, però sense especificar les accions que es durien a terme. Segons va afirmar, la campanya no s'adreçaria contra la política del govern del PSOE, que no hauria de dimitir si perdés el referèndum –segons va dir- sinó, simplement, denunciar el tractat de Washington[227].

El 23 de gener el portaveu del PCE, Andreu Claret, va donar suport públicament a les crítiques de la CEOP respecte el tractament tendenciós i manipulador que TVE estava fent de la qüestió de l'OTAN i del referèndum[228]. Quatre dies després el diari publicava un article del president de la *Federación Progresista*, Ramón Tamames, amb l'explícit títol de *"10 razones para salir de la Alianza Atlántica"*[229]. El dia 29 el secretari general de CCOO, Marcelino Camacho, va presentar públicament la campanya del sindicat de cara al referèndum, tot informant que s'havia fet arribar una carta signada per 4.000 delegats sindicals al president de govern, Felipe González, tot manifestant-li la seva postura contrària a la permanència. La campanya sindical havia de tenir dues vessants: d'una banda, la participació en les mobilitzacions unitàries que es realitzessin, de l'altra, un seguit d'actes als centres de treball per a portar a les empreses les raons del "No". El mateix dia es va presentar públicament la *Plataforma Cívica* a la facultat de dret de l'Autònoma de Madrid. L'acte comptà amb la presència d'Enrique Curiel (PCE), Ramón Tamames (*Federación Progresista*) i Alonso Puerta (PASOC)[230].

Les protestes durant el debat parlamentari sobre política d'exteriors

El 3 de febrer, en vísperes de l'inici del debat sobre política d'exteriors al congrés, i de la jornada de mobilitzacions convocada per la CEOP, centenars de veïns del barri madrileny de Vallecas es varen concentrar en les immediacions de la junta de districte per reclamar la sortida de l'OTAN[231]. El mateix dia la *Mesa* va presentar públicament una declaració de 10 punts en la qual, entre altres aspectes, es reclamava que al decret de convocatòria del referèndum s'inclogués el seu caràcter vinculant[232].

També aquell dia 4 es va realitzar una concentració amb torxes a la plaça de Santa Ana de Madrid, on confluiren quatre columnes que havien partit de diferents punts del centre la ciutat. A l'acció, convocada per la CEOP i la *Plataforma Cívica*, hi participaren diversos milers de persones, *però el diari no especifica el nombre exacte*. Es desenvolupà sense incidents, tot i que en alguns punts hi va haver moments de tensió amb els antiavalots. Al final de l'acte, l'excomandant Luis Otero va llegir un comunicat en el qual es rebutjava la permanència a l'OTAN. D'entre els assistents, el diari destaca la presència de Gerardo Iglesias (PCE), Marcelino Camacho (CCOO) i José Antonio Martín Pallín (APDH). Per la nit se celebrà un debat sobre l'OTAN a l'Ateneo de Madrid, que comptà amb l'assistència d'unes 300 persones. Hi participà, entre altres, el portaveu de la CEOP, Carlos Otamendi. Aquell

[226] *El País*, 06.12.85, p. 13; vegi's també l'edició del 07.12.85, p. 14.
[227] *El País*, 21.12.85.
[228] *El País*, 23.01.86, p. 14.
[229] *El País*, 27.01.86, p. 16.
[230] *El País*, 30.01.86, p. 14.
[231] *El País*, 04.02.86, p. 1.
[232] *El País*, 04.02.86, p. 16.

mateix dia, dirigents i militants del PSUC van repartir uns 10.000 tríptics en els quals s'explicava la postura del partit contrària a la permanència a l'OTAN, en diversos punts del centre de Barcelona. Per la tarda, grups d'entre 100 i 200 manifestants es concentraren davant de les seus del PSC, CDC i AP a la capital catalana, tot encadenant-se i tallant el trànsit[233].

El dia 5 un grup de 26 objectors de consciència es varen manifestar davant del congrés dels diputats a Madrid, tot portant cartells amb missatges anti-OTAN. Els manifestants foren detinguts per la policia. El mateix dia la *Plataforma Cívica* va organitzar un "debat paral·lel" en un cinema de Madrid, amb la participació de representants de CCOO, PCEml, PCE, PASOC, APDH, *Justícia y Paz*, *Federación Progresista*, IR, el PH, i l'assistència d'unes 1.600 persones. En el decurs del debat, l'escriptor Francisco Umbral, que exercicia de moderador, juntament amb José Luís Balbín, va llegir un comunicat a favor de la pau[234].

L'esprint final abans del referèndum

El dia 11 de febrer els portaveus de la *Comisión anti-OTAN*, Carlos Otamendi i Manuel Garí, van presentar públicament els resultats d'una enquesta d'intenció de vot al referèndum, que aquest col·lectiu havia encarregat a una empresa de sondeigs. Segons aquesta enquesta el 50,6% del cens madrileny votaria "No" en la consulta[235]. Quatre dies més tard el diari es feia ressò de la cadena humana convocada pel dia següent per la CDDT a Barcelona sota el lema "Catalunya diu no a l'OTAN", així de com l'autorització d'aquesta per part de la junta electoral central[236]. El mateix dia 15 la CEOP va anunciar la interposició d'una querella criminal contra el dirigent del PSOE Guillermo Galeote, que dies enrere havia fet unes declaracions públiques en les quals atribuïa simpaties vers ETA al portaveu de la *Coordinadora*, Carlos Otamendi[237].

El dia 16 entre 65.000 (segons l'Ajuntament) i 200.000 persones (segons els organitzadors) van participar en la cadena humana convocada a Barcelona per la CDDT. Aquesta constitueix la tretzena ***acció col·lectiva de masses*** del període. La cadena va cobrir una extensió de 22 quilòmetres, des de la plaça Llucmajor fins a Sants i de la Diagonal fins al port. Tres gegants representant Felipe González (vestit de núvia), Ronald Reagan (de guerrer) i Jordi Pujol (caracteritzat d'oncle Sam) van acompanyar els manifestants. Posteriorment, part dels participants es varen concentrar a la plaça de la Catedral, enfront del consulat dels EUA, on es va llegir el comunicat final de l'acte. Alguns dels manifestants van destrossar les llunes de la porta de l'edifici, tot intentant penetrar en aquest. La policia va carregar amb violència detenint vuit persones.

El mateix dia es va celebrar en un cinema madrileny un acte amb intel·lectuals, professionals i artistes, organitzat per la CPL, que comptà amb l'assistència d'unes 1.500 persones. En l'acte hi hagué una representació satírica i intervencions de diverses personalitats. Altres manifestacions celebrades aquell dia foren les de Tarragona (6.000 persones) i Girona (2.500). La manifestació que s'havia convocat a Lleida va ser prohibida per la junta electoral central, i no se celebrà. En canvi, 300 persones feren una "sentada" de protesta davant l'ajuntament de la capital del Segrià. A Bilbao hi hagué una concentració d'unes 2.000-3.000 persones, en el decurs de la qual es repartiren exemplars d'un manifest on es criticava el tractament informatiu que estava fent TVE del referèndum. Unes 2.000

[233] *El País*, 05.02.86, p. 14 (secció *"Cataluña"*).
[234] *El País*, 06.02.86, p. 14.
[235] *El País*, 12.02.86, p. 15.
[236] *El País*, 15.02.86, p. 16.
[237] *El País*, 16.02.86, p. 16.

persones es manifestaren a Alacant i 4.500 a Valladolid. A Saragossa es realitzà una concentració el dia abans, amb la presència d'uns 1.000 manifestants. El diari també informava d'un acte de la *Comisión Anti-OTAN* a Lozoyuela (Madrid), el qual fou boicotejat per grups de partidaris a l'OTAN, que tallaren el subministrament elèctric de l'edifici on aquest s'estava realitzant[238].

El dia 18 la *Plataforma* va fer públic un manifest contra la permanència a l'OTAN signat per prop d'uns 100 professionals, artistes i intel·lectuals, entre els quals es trobaven José María Mohedano, José Luís Balbín, Basilio Martín Patino, Francisco Umbral, Carmen Martín Gaite, Carlos Castilla del Pino, Moncho Alpuente, i altres[239]. El mateix dia el diari va publicar un article de Manolo Garí i José Luís Pérez Herrero (membres de la *Comisión anti-OTAN* i la CEOP), denunciant la manipulació del govern al voltant del referèndum i exposant les raons del "No". En el text afirmaven que "[e]*l referéndum se va a celebrar. No es el prometido para salir de la OTAN; al contrario, se nos plantea permanecer, pero se nos permite decir no. Su celebración es la primera victoria del movimiento pacifista, porque el Gobierno pronto olvidó las promesas electorales que le dieron el triunfo y ha estado dudando si convocarlo. La tenacidad, la firmeza y la unidad en la movilización de millones de ciudadanos han impuesto la convocatoria. Es un triunfo de la paz.*"[240]

El dia 19 el diari informava que el PSUC havia començat a distribuir cartells amb el text "Quin camí vols? OTAN o pau?"[241]. Aquell mateix dia el secretari general dels comunistes catalans, Antoni Gutiérrez Díaz, va presentar en una conferència de premsa la campanya del seu partit, en la qual es feia servir com a lema el títol de la cançó de Raimon "Diguem no"[242]. El dia 20 varen ser els portaveus de la CEOP els que van presentar en una conferència de premsa la marxa contra la permanència que s'havia de celebrar el diumenge 23 a Madrid. En aquest acte Carlos Otamendi va afirmar que *"la salida de la OTAN abriría la puerta a una campaña para el desmantelamiento de las bases."*[243] El mateix dia el diari publicava un article del president de Justícia i Pau, Joan Gomis, en el qual s'afirmava que els sectors més dinàmics del catolicisme espanyol estaven posicionats amb el "No" a la permanència[244].

El dia següent es va celebrar en un hotel de Madrid una assemblea anti-OTAN organitzada per la *Plataforma*. L'acte comptà amb la presència d'uns 2.500 professionals, intel·lectuals i artistes, entre els quals el diari destacava Jaime Miralles, Pere Portabella, Carlos Tena, Basilio Martín Patino, Maria del Mar Bonet, Juan Diego, José Manuel Caballero Bonald i Montserrat Roig. L'acte va ser retransmès en vídeo i seguit per 500 persones al carrer, entre les quals es trobaven Ana Belén, Víctor Manuel, José Luis Garci i Cristina Almeida. En el decurs de l'acte Juan José Rodríguez Ugarte, president de *Justicia y Paz* va donar lectura a un manifest[245]. El dia 22 la *Plataforma* va denunciar públicament la detenció de dos joves a Alacant, que es trobaven enganxant cartells contra l'OTAN pels carrers. D'altra banda, el mateix dia es va fer públic un manifest contra l'OTAN i a favor de la pau i el desarmament, subscrit per uns 400 treballadors dels mitjans de comunicació de Catalunya,

---

[238] *El País*, 17.02.86, p. 13.
[239] El País, 19.02.86, p. 15. Val a dir que a la secció *"Cartas al director"* de l'edició del 20.02.86 es publicaren rèpliques d'alguns dels suposats signants (Luis García Berlanga i José Agustín Goytisolo), negant haver donat suport al manifest, tal com el diari havia dit.
[240] *El País*, 18.02.86, p. 16.
[241] *El País*, 19.02.86, p. 15.
[242] *El País*, 20.02.86, p. 17.
[243] *El País*, 12.02.86, p. 15.
[244] *El País*, 20.02.86, p. 21.
[245] *El País*, 22.02.86, p. 15.

entre els quals hi havia Miquel de Moragas, Enric Calpena, Àngels Barceló, Montserrat Roig, Núria Ribó, i altres[246]. També aquell dia el diari va publicar un article del coordinador de l'assemblea d'intel·lectuals i professionals de la *Plataforma*, Antonio Elorza, en el qual s'argumentava en favor de la opció del "No" i es criticava la teoria del "vot de càstig" defensada pel govern[247].

El dia 23 entre 800.000 (segons els organitzadors), 250.000 (segons *Europa Press*), 200.000 (segons *France Press*) i 120.000 persones (segons el govern civil) es varen manifestar a Madrid convocats per la CEOP, sota el lema *"Por la neutralidad, OTAN no, bases fuera"*. La marxa constitueix la catorzena ***acció col·lectiva de masses*** del període. Aquesta, que comptava amb el suport d'un bon grapat d'entitats ciutadanes i organitzacions polítiques, es va iniciar a la glorieta de San Bernardo, amb el simbòlic llençament d'un colom de la pau, i va finalitzar a la plaça de Colón, on es va llegir un comunicat, per boca de Rafael Grasa, en el qual es criticaven els termes en què estava redactada la pregunta del referèndum. Abans de Grasa, va intervenir E. P. Thompson (END), tot transmetent el suport dels pacifistes europeus a la opció del "No". Després de llegir el manifest, l'acte es tancà amb una cantada del *"Canto a la libertad"*, de José Antonio Labordeta. El diari destacava la presència a la manifestació de representants del PCE, PCPE, MUC, PH, CNT, ARDE, LCR, MC, *Cristianos por la Paz* i, en especial, d'un grup de 50 militants històrics del PSOE, que dueien una pancarta amb el text *"Socialistas del PSOE, por la paz, no a la OTAN"*. A la marxa desfilaren xarangues, persones disfressades, ninots representant Reagan i González, etc. Hi hagué alguns moments de tensió al pas de la manifestació per la seu d'AP, fortament protegida per la policia, que desplegà una barrera de protecció al davant, amb diversos autocars. No es produiren incidents, tot i que alguns manifestants es dedicaren a encartellar i guixar els autocars de la policia, incloent-hi una pintada amb el text *"Gora ETA"*. D'altra banda, aquell mateix dia es manifestaren 3.000 persones a Tenerife, convocades per diversos col·lectius locals. Durant la marxa els participants varen cantar *"No a la OTAN"* tot fent servir la música d'alguns temes de carnaval[248]. Dos dies més tard la CEOP va denunciar públicament la retirada de cartells demanant el "No" al referèndum, per part dels serveis de neteja de l'ajuntament de Madrid[249].

El dia 27 el diari informava que la *Plataforma* i la CEOP organitzarien el diumenge 9 de març un acte conjunt per a tancar la campanya del referèndum a la ciutat universitària de Madrid, el mateix lloc on, el novembre de 1981, s'havia celebrat una concentració per a protestar contra la decisió del govern de la UCD de tirar endavant l'ingrés a l'OTAN. Es volia que l'acte comptés amb la presència a l'escenari de les mateixes personalitats que havien participat el 1981, i es deixarien buides les dues cadires que aleshores ocuparen Felipe González i Alfonso Guerra, com representants del PSOE en l'acte[250]. També el 27, Gert Bastian i Petra Kelly, dirigents de *die Grünen*, varen presentar públicament a Madrid un document signat per 13 exgenerals europeus (de països membres de l'OTAN com la RFA, Holanda, el Regne Unit, Portugal, Itàlia, França i Grècia), en el qual es demanava el vot pel "No" al referèndum sobre la permanència. Kelly va acusar González, en la seva intervenció, de fer servir arguments intolerables i d'enganyar al poble espanyol, tot presentant als informadors un informe del Pentàgon amb un pla per a instal·lar 32 míssils nuclears a Espanya en cas de crisi. El mateix dia es va realitzar un acte informatiu a les dependències de l'Institut d'Estadística de Madrid, que comptà amb les intervencions de Ramón Tamames i

[246] *El País*, 23.02.86, p. 17.
[247] *El País*, 22.02.86, p. 18.
[248] *El País*, 24.02.86, pàgs. 1, 13 i 14. La manifestació de Madrid es considera una *acció col·lectiva de masses*.
[249] *El País*, 26.02.86, p. 18.
[250] *El País*, 27.02.86, p. 16.

Nicolás Sartorius (*Plataforma Cívica*) i de Manuel Garí (*Comisión anti-OTAN*), i l'assistència d'unes 300 persones[251].

Aquell dia el diari va publicar un article del secretari general del PCE, Gerardo Iglesias, en el qual, sota el títol "Tecnología, Europa y soberanía", criticava l'estratègia d'integració política i militar a Europa del govern del PSOE, tot afirmant: *"..., España, en su ingreso en Europa, puede de una parte intentar su incorporación a las alternativas neutralistas, al tiempo que preconizar avances en el replanteamiento de la dialéctica Norte-Sur. En ningún caso parece justificado el pensar que la posición, tanto histórica como geográfica y lingüística de España no permite otra política exterior que la practicada hace muchos años por nuestros gobernantes: la entrega, sin reservas, a la dependencia norteamericana"*[252].

El dia 28 es va realitzar un míting a Sevilla, organitzat per la *Plataforma de Andalucía para la Salida de España de la OTAN*, al qual assistiren unes 4.000 persones. Realitzaren intervencions l'escriptor Antonio Gala (president de la *Plataforma Cívica*), l'actriu María Asquerino, i altres. Al llarg de l'acte es va donar lectura a un manifest signat per diverses entitats ciutadanes, organitzacions polítiques i personalitats andaluses a títol individual. També aquell dia es va anunciar la celebració d'una assemblea el dilluns dia 3 al Teatre Lliure de Barcelona, per a presentar públicament el manifest "Per la sortida de l'OTAN", subscrit per uns 350 intel·lectuals i artistes catalans, entre els quals el diari destacava a Antoni Maria Badia i Margarit, Josep Benet, Francesc Betriu, Miquel Martí i Pol, Raimon, Marina Rossell, Maria del Mar Bonet, Montserrat Roig, Antoni Tàpies, i altres. El diari informava també de la convocatòria per a aquell dia d'una assemblea d'alcaldes i regidors de tota Catalunya per a manifestar-se públicament contra la permanència a l'OTAN. D'altra banda, la *Plataforma Cívica* va presentar a la junta electoral central una protesta formal per la manca de neutralitat de la campanya institucional sobre el referèndum, tot queixant-se del contingut d'un fulletó enviat als ciutadans on, sota el títol *"Información institucional. La Alianza Atlántica"*, s'induia al vot del "Sí" a la consulta[253]. També aquell dia els portaveus de la CDDT (Josefina Rubio, Rafael Grasa i Gabriela Serra) varen criticar l'"excés de zel" de les brigades municipals de neteja de Barcelona i Badalona (municipis governats pel PSC) a l'hora de retirar propaganda anti-OTAN del carrer, així com les dificultats que se'ls posaven per a fer ús de locals municipals[254].

L'1 de març es va realitzar una festa al recinte del Poble Espanyol de Barcelona, amb el nom "12 hores sense OTAN es noten", a la qual actuaren diversos grups musicals catalans i bascos i hi assistiren entre 20.000 i 25.000 persones[255]. El dia 2 la CNT-AIT va fer un míting per a protestar contra el militarisme, la FAGC es va pronunciar públicament en contra de la permanència, i les JSC van començar a distribuir els primers cartells demanant el vot negatiu al referèndum. A Santurce (Euskadi), es va celebrar un míting organitzat per EE, en el decurs del qual hi va haver intervencions de l'exmilitant de la UMD i excomandant de l'exèrcit, Luis Otero, i del secretari general del partit basc, Kepa Aulestia. EE també va celebrar un altre míting a Sestao, on intervingué el diputat a corts Juan María Bandrés. Per la seva part, el dissabte anterior *Herri Batasuna* havia realitzat mítings per demanar el vot pel "No" a Sant Sebastià i Pamplona. Al primer acte varen intervenir Álvaro Reizabal i Txomin Ziluaga i, al

[251] *El País*, 28.02.86, p. 15.
[252] *El País*, 27.02.86, p. 19.
[253] *El País*, 01.03.86, p. 17.
[254] *El País*, 01.03.86, p. 16.
[255] *El País*, 02.03.86, p. 16; vegi's també l'edició del 03.03.86, p. 15.

segon, Jon Idigoras. A València hi va haver un míting de la *Plataforma*, en el qual varen intervenir Antonio Gala i Gerardo Iglesias[256].

El dia 3 es va realitzar un acte a Barcelona on es presentà un manifest anti-OTAN signat per 650 personalitats catalanes, a més d'un altre text similar remès per la Unió Progressista de Fiscals. En l'acte varen intervenir Josep Fontana, Joan Gomis (*Justícia i Pau*), Feliu Formosa i Núria Pompeia[257]. A l'endemà es va presentar a Madrid una text de l'*Asamblea de Mujeres para la Salida de España de la OTAN*, en el qual se sol·licitava el vot negatiu al referèndum. El manifest, que havia estat subscrit per 150 personalitats, destacava que la continuïtat a l'OTAN suposaria *"un recorte brutal de los presupuestos destinados a servicios sociales para la mujer, ..."* El mateix dia el secretari general de CCOO, Marcelino Camacho va manifestar públicament a València que el triomf del "No" al referèndum seria molt positiu i necessari per a *"asegurar la paz, el empleo, la neutralidad de España, el fin del comercio de armas y la disolución de los bloques."*[258] També es va publicar un article al diari del membre de la comissió de portaveus de la CEOP Carlos Otamendi, en el qual es criticaven els esforços del govern per demostrar les bondats de l'OTAN i es defensava l'opció del "No" per a avançar vers una política de neutralitat activa[259].

El dia 5 la *Comisión Pro Libertad de Expresión* va denunciar públicament l'existència de pressions per part del PSOE per a evitar que se celebrés un festival per la pau que estava previst pel dia 6 al pavelló esportiu del Real Madrid, i que finalment es va haver de suspendre, en negar-se el club a cedir les instal·lacions[260]. A l'endemà, el militant de la Crida a la Solidaritat Josep Maria Llansà, va aconseguir passar tots els filtres i introduir-se en un sopar-col·loqui de Felipe González organitzat per l'Associació de la Premsa de Barcelona. En finalitzar la intervenció del president de govern, Llançà, que es trobava en una taula situat a cinc metres d'ell, va començar a dir-li que no era persona grata a Catalunya, que havia vingut per a demanar el "Sí" al referèndum i que l'exèrcit espanyol era una força estrangera d'ocupació. Un altre militant de la Crida va lliurar al primer secretari del PSC, Raimon Obiols, el text que havia llegit Llansà. Unes 400 persones, pacifistes i militants de la Crida, s'havien concentrat davant l'hotel on se celebrava el col·loqui, tot proferint crits i insults quan es produí l'entrada de González i Obiols. Alguns dels crits que els llençaren foren: "El PSOE tortura i assessina", "Independència" o "Visca Terra Lliure". Finalitzat l'acte, alguns activistes varen llençar pedres contra el cotxe oficial de González, i tallaren el trànsit, per dispersar-se posteriorment quan la policia carregà contra ells. Abans del col·loqui, un manifestació anti-OTAN d'estudiants de secundària va provocar també talls de trànsit en els accessos de l'hotel[261]. També aquell dia la *Plataforma* va organitzar un acte informatiu amb els miners del pou *Fondón* d'Hunosa, a Astúries. En aquest, el catedràtic de filosofia de la universitat d'Oviedo, Gustavo Bueno, va exposar les raons del "No"[262].

El dia 7 es va celebrar a Bilbao un acte informatiu organitzat pel *Manifiesto por la Soberanía Nacional* i la *Movida anti-OTAN*. En aquest es destacà que la victòria del "Sí" comportava limitar les possibilitats d'autogovern i accentuaria la militarització de la societat. Hi assistiren prop de 50 personalitats, entre les quals el diari destacava la presència de Bixente Larrea, Gabriel Ramos Uranga, David Morín, Tomás Tueros, Xabier Amuriza, i Francisco

[256] El País, 03.03.86, p. 15.
[257] *El País*, 04/03/86, p. 15.
[258] *El País*, 05.03.86, p. 14.
[259] *El País*, 04.03.86, p. 18.
[260] *El País*, 06.03.86, p. 17.
[261] *El País*, 07.03.86.
[262] *El País*, 07.03.86, p. 17.

Letamendia[263]. També aquell dia es va celebrar un acte a l'*Ateneo* de Madrid, en el qual l'exgeneral i exsenador italià Nino Pasti i l'exalmirall portuguès Rosa Coutinho van demanar el vot pel "No" al referèndum. D'altra banda, la CEOP i la *Plataforma* van presentar en públic el seu acte-final de campanya a Madrid, un míting-festival al passeig de Camoens, que havia de comptar amb les actuacions de Víctor Manuel, Joaquín Sabina i Javier Krahe, entre altres, i l'assistència de Gert Bastian, Nino Pasti, Rosa Coutinho, Petra Kelly i Ken Coates (president de la *Bertrand Russell Foundation*). També es va fer públic un document favorable a la sortida de l'OTAN subscrit per *Justicia y Paz, Cristianos por el Socialismo* y el *Movimiento Apostólico Seglar*[264].

El dia 9 entre 500.000 (segons els organitzadors) i més de 100.000 persones (segons el diari) es varen concentrar al míting-festival de la CEOP i la *Plataforma* celebrat al parc de l'Oeste de Madrid, tot ocupant els seus 9.000 metres quadrats de superfície. L'acte unitari suposava el tancament de la campanya de totes dues coordinadores de cara al referèndum, i constitueix la quinzena i darrera de les ***accions col·lectives de masses*** del període. Tal com s'havia anunciat, a la presidència de l'acte es varen deixar dues cadires buides amb els noms de González i Guerra, per a simbolitzar el canvi de postura del PSOE, que va ser present –com ja hem dit- en un acte celebrat el novembre de 1981 a la ciutat universitària de Madrid, per protestar contra l'ingrés a l'OTAN. També es va reproduir una gravació de la intervenció realitzada aleshores per l'ara president de govern. El festival, que durà més de quatre hores, va ser presentat pels actors Imanol Arias, Pastora Vega, José Sacristán i Juan Diego, i presidit –entre altres- per Gerardo Iglesias (PCE), Ramón Tamames (*Federación Progresista*), José Antonio Martín Pallín (APDH), Rafael Alberti, i Ignacio Gallego (PCPE). També hi eren presents nombrosos representants estrangers, com ara Petra Kelly, Ken Coates, Bruce Kent (CND) i altres. Entre les personalitats que realitzaren intervencions el diari destaca les d'Antonio Gala (*Plataforma Cívica*), Gerardo Iglesias (PCE), Marcelino Camacho (CCOO) i Carlos Otamendi (CEOP). Aquest darrer va afirmar que "[s]*i salimos de la OTAN, proseguiremos con la campaña en contra de las bases y antes de dos años terminamos con el convenio bilateral con EEUU*". Les actuacions músicals van córrer a càrrec de Miguel Ríos, Elisa Serna, Javier Krahe, Joaquín Sabina, i altres.

Aquell mateix dia es van realitzar també concentracions de protesta a Sevilla, València i Càdis. A la capital andalusa, 4.500 persones assistiren al míting que havien convocat la *Plataforma Cívica* i la CEOP al solar de la Maestranza. En aquest va intervenir el fundador de *die Grünen* Frank Schwalbaa-Hoth, el qual afirmà que "[v]*uestro no a la OTAN ... no afectará solo a España sino a todos los países europeos. Y esto es así porque si venciera en el referéndum la postura en contra de la OTAN sería un acicate para que se propusieran en otros países nuevas consultas populares para salir de la Alianza.*" A Càdis 3.000 persones assistiren a la festa organitzada per una comissió anti-OTAN local. A València, 2.500 foren presents en un míting-festa que comptà amb les actuacions de Maria del Mar Bonet i Al Tall, i les intervencions de Carlos París, Javier Sádaba i Josep-Vicent Marquès. Finalment, a Santiago de Compostel·la es va realitzar una cadena humana a la qual partiparen entre 700 i 1.000 persones[265].

També el dia 9 es va celebrar una festa-míting a Bilbao del *Manifiesto por la Soberanía Nacional*, la plataforma anti-OTAN de l'esquerra *abertzale*, que comptà amb l'assistència d'unes 5.000 persones. L'acte va ser la major concentració realitzada a Euskadi

[263] *El País*, 08.03.86, p. 14.
[264] *El País*, 08.03.86, p. 15.
[265] *El País*, 10.03.86, p. 15. L'acte de Madrid es considera *una acció col·lectiva de masses*.

durant la campanya del referèndum. En aquest, Itziar Aizpurua (HB) va demanar el vot pel "No" i va sol·licitar que es votés en castellà, donada la previsible decisió de la junta electoral central de no permetre les paperetes en èuscar, i atribuint la crida del PNB a votar en aquesta llengua a una estratègia adreçada a aconseguir la nul·litat de bona part del vots emessos en contra de la permanència. A l'acte participaren també representants del *Sinn Féin*, de la *Comisión para una Costa Vasca No Nuclear*, del MIR xilè, i del Front d'Alliberament Nacional del Kurdistan. A Sant Sebastià unes 1.000 persones assistiren a un acte d'EE. A Vigo el BNG va celebrar un acte sota el lema *"Pola soberanía nacional, vota non á OTAN"*, en el qual interveniren Xosé Manuel Beiras i Bautista Álvarez (president de la UPG, partit majoritari dins del *Bloque*), i assistiren unes 400 persones[266]. El mateix dia uns 1.000 manifestants convocats per la Crida es varen concentrar davant l'estació nord-americana de radionavegació de Loran, a l'Estartit (Baix Empordà). Prop de 100 efectius armats de la guàrdia civil impediren l'accés dels concentrats a les instal·lacions. Aquests aconseguiren, però, llençar a l'interior de la base diversos objectes, com un míssil de cartró, una bandera blanca, una senyera i prop d'un miler de clavells vermells[267].

El dia 10 es va realitzar una caravana de cotxes pels carrers de Madrid, convocada per la *Comisión anti-OTAN*. Els cotxes anaven guarnits amb cartells, banderes i propaganda on es demanava el vot pel "No" i finalitzaren la marxa al carrer Serrano, davant la seu de l'ambaixada dels EUA[268]. Aquell mateix dia es va publicar a les pàgines del diari un manifest signat per diverses entitats de treball social de Catalunya (Neó, El Ciri, Síntesis, Bruixola, Xatrac, Gresca al Barri, etc.) en el qual, sota el títol "Benestar social, sí; militarisme, no", es demanava el vot negatiu al referèndum. En la mateixa pàgina apareixia un anunci de la Fundació per la Pau en el qual es convidava als ciutadans a actuar en el mateix sentit[269]. El dia 11, vigília del referèndum, el diari va publicar un article del secretari general d'EE, Kepa Aulestia, en el qual, sota el títol *"La Atlántica no es una alianza"*, criticava l'OTAN com a organització i feia una crida a votar "No" a la permanència[270].

Altres accions del període

El dia 26 d'octubre unes 500 persones es varen concentrar a l'Explanada d'Alacant per a protestar contra la presència d'unitats navals de l'OTAN al port de la ciutat. En l'acte participaren representacions del PCE, UGT, ARDE, CNT, PSAN i altres[271]. El dia 8 de desembre unes 200 dones varen participar a la manifestació convocada per les Dones Antimilitaristes del MOC (DOAN) a les rambles de Barcelona. Les manifestants formaren una tela d'aranya amb fils de llana, que volia simbolitzar la unitat de les dones antimilitaristes, i realitzaren la marxa embolicades en ell[272]. El dia 17 una coordinadora antimili integrada pel MOC i altres organitzacions va reivindicar l'autoria d'una tramessa de falses citacions d'incorporació a files adreçada a diversos polítics catalans, dins d'una campanya anomenada "acció espantapopes". Entre els receptors de les missives hi havia el mateix ministre de defensa, Narcís Serra[273]. El 27 de gener unes 3.000 persones es varen manifestar a Tudela (Navarra) per a exigir el desmantellament del camp de tir de les Bardenas. Al llarg de la marxa es proferiren crits contra l'OTAN i de suport a ETA[274].

---

[266] *El País*, 10.03.86, p. 16.
[267] *El País*, 10.03.86 (secció *"Cataluña"*).
[268] *El País*, 11.03.86, p. 15.
[269] *El País*, 10.03.86, p. 19.
[270] *El País*, 11.03.86, p. 19.
[271] *El País*, 27.10.85, p. 13.
[272] *El País*, 09.12.85, p. 24, (secció *"Cataluña"*).
[273] *El País*, 18.12.85, p. 10 (secció *"Cataluña"*).
[274] *El País*, 27.01.86, p. 16.

4.4. La distribució geogràfica de les protestes

Tal com hem vist, foren les CCAA de Madrid i Catalunya els centres neuràlgics de les mobilitzacions contra la permanència. A la primera es registren tot al llarg del període 163 esdeveniments de protesta (el 44,9% del total), mentre que a la segona hi va haver 105 (28,9%). La seqüència a tots dos indrets és, però, diferent. Mentre que a Madrid el màxim es va produir a l'any 1985 (se'n realitzaren 73), a Catalunya el moment més intens fou el 1984 (n'hi hagué 49). També sembla haver un major grau d'innovació tàctica a Catalunya, on la ràtio entre les formes tàctiques observades i els esdeveniments de protesta registrats és superior a la de Madrid (1,6 respecte 1,3).

Figura 9.7. Esdeveniments de protesta. Distribució geogràfica. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Andalusia	5	3	3	**11**	3,0%
Aragó	5	7	1	**13**	3,6%
Astúries	3	1	1	**5**	1,4%
Canàries	1	0	1	**2**	0,6%
Cantàbria	0	0	0	**0**	0,0%
Castella-La Manxa	0	0	0	**0**	0,0%
Castella-Lleó	**18**	**1**	**1**	**20**	**5,5%**
Catalunya	**49**	**25**	**31**	**105**	**28,9%**
Euskadi	**5**	**6**	**9**	**20**	**5,5%**
Extremadura	0	1	0	**1**	0,3%
Galícia	0	2	2	**4**	1,1%
Illes Balears	0	0	0	**0**	0,0%
La Rioja	1	1	0	**2**	0,6%
Madrid	**42**	**73**	**48**	**163**	**44,9%**
Múrcia	1	0	0	**1**	0,3%
Navarra	2	1	1	**4**	1,1%
País Valencià	3	5	4	**12**	3,3%
TOTAL EP	**135**	**126**	**102**	**363**	100,0%
Pes relatiu (%)	**37,2%**	**34,7%**	**28,1%**	**100,0%**	-

*Només recull les accions de gener fins a març.

Font: El País. Elaboració pròpia.

Figura 9.8. Formes tàctiques observades. Distribució geogràfica. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Andalusia	6	3	4	13	2,6%
Aragó	8	11	1	20	4,0%
Astúries	3	1	4	8	1,6%
Canàries	1	0	0	1	0,2%
Cantàbria	0	0	0	0	0,0%
Castella-La Manxa	0	0	0	0	0,0%
Castella-Lleó	**22**	**2**	**1**	**25**	**4,9%**
Catalunya	**78**	**44**	**42**	**164**	**32,4%**
Euskadi	**6**	**10**	**10**	**26**	**5,1%**
Extremadura	0	1	0	1	0,2%
Galícia	0	3	2	5	1,0%
Illes Balears	0	0	0	0	0,0%
La Rioja	1	1	0	2	0,4%
Madrid	**57**	**96**	**62**	**215**	**42,5%**
Múrcia	3	0	0	3	0,6%
Navarra	4	1	1	6	1,2%
País Valencià	5	8	4	17	3,4%
TOTAL FTO	**194**	**181**	**131**	**506**	**100,0%**
Pes relatiu (%)	**38,3%**	**35,8%**	**25,9%**	**1**	**-**

*Només recull les accions de gener fins a març.

Font: El País. Elaboració pròpia.

Les altres zones de l'Estat on es produí un nivell important de mobilització foren Castella-Lleó i Euskadi, amb 20 esdeveniments de protesta a cadascuna d'aquestes zones (el 5,5% del total), seguides per l'Aragó, amb 13 (el 3,6%). En el cas de Castella-Lleó, els esdeveniments de protesta es concentren en la seva majoria (22) l'any 1984, en el qual –com ja hem explicat- es produí una intensa campanya en contra de la celebració a Valladolid del dia de les forces armades. En general, cal destacar la difusió geogràfica de les mobilitzacions antiatlantistes a la pràctica totalitat del territori de l'Estat. De les 13 CCAA, només hi ha tres (Cantàbria, Castella-La Manxa i les Illes Balears) en les quals no tenim registrat cap esdeveniment de protesta. Les dades ens indiquen una certa correlació entre la distribució territorial de les mobilitzacions i els posteriors resultats a les urnes.

No només els nivells de mobilització de la societat civil catalana i basca foren més importants que els de la resta de CCAA –amb l'única excepció de Madrid on, degut a la seva capitalitat, incideixen dinàmiques que van més enllà dels factors locals o regionals-, sinó que Catalunya i Euskadi foren els únics territoris de l'Estat, juntament amb les Canàries, on la població es pronuncià de forma majoritària a favor del "No" a la consulta. A Euskadi, especialment, les protestes al voltant del referèndum tingueren també un caràcter de reivindicació nacional, que queda ben explicitat en el nom de la plataforma que constituiren les organitzacions de l'esquerra *abertzale* (HB, LAB, etc.) per a aquesta qüestió: *Manifiesto por la Soberanía Nacional*. Però també en l'eslògan de campanya que va fer servir la *Movida Anti-OTAN*, plataforma vinculada amb l'extrema esquerra basca (EMK, LKI, etc.), i que a banda de fer referència a una postura neutralista en el marc de la política de blocs, tenia inequívoques connotacions autodeterministes: *"Euskadi, soltera y sin compromiso."*

4.5. Els repertoris de confrontació

La majoria dels esdeveniments registrats foren convencionals (164, el 45,2% del total) i demostratius (148, el 40,8%). Al llarg d'aquest temps només es varen registrar 41 esdeveniments de caràcter confrontacional (que representen el 11,3% del total). Pel que fa a aquests, però, cal observar que la majoria (22) es concentren el primer any de la sèrie

considerada, el 1984, i especialment el segon trimestre. Aquestes dades semblen congruents amb la tesi de Tarrow, segons la qual les accions de caràcter disruptiu –que impliquen, normalment, la participació de pocs activistes- proliferen als inicis dels cicles de protesta, per decaure més tard, sobretot quan es dóna pas a un període d'acció col·lectiva de masses.

Figura 9.9. Esdeveniments de protesta. Distribució per tipus. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Convencionals	51	62	51	**164**	45,2%
Democràcia directa	5	4	0	**9**	2,5%
Demostratius	56	50	42	**148**	40,8%
Confrontacionals	22	10	9	**41**	11,3%
Violència	1	0	0	**1**	0,3%
TOTAL EP	**135**	**126**	**102**	**363**	**100,0%**
Pes relatiu (%)	**37,2%**	**34,7%**	**28,1%**	**100,0%**	-

*Només recull les accions de gener fins a març.
Font: El País. Elaboració pròpia.

Figura 9.10. Formes tàctiques observades. Distribució per tipus. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Convencionals	74	74	63	**211**	41,7%
Democràcia directa	7	4	0	**11**	2,2%
Demostratives	80	79	52	**211**	41,7%
Confrontacionals	29	19	12	**60**	11,9%
Violència	4	5	4	**13**	2,6%
TOTAL FTO	**194**	**181**	**131**	**506**	**100,0%**
Pes relatiu (%)	**38,3%**	**35,8%**	**25,9%**	**100,0%**	-

*Només recull les accions de gener fins a març.
Font: El País. Elaboració pròpia.

Cal destacar també que quan s'observen no ja els esdeveniments, sinó les formes tàctiques desenvolupades al si d'aquests, s'aprecia un augment del pes de les accions de caràcter demostratiu, ja que se'n registren tantes com convencionals (211 de cadascun dels dos tipus, és a dir el 41,7% del total tant de l'un com de l'altre). De fet, només al primer trimestre del 1986, moment en el qual forçosament adquiriren més pes les accions vinculades amb la campanya electoral de cara l'imminent referèndum, les formes convencionals són més nombroses que les demostratives.

4.6. Les accions col·lectives de masses (ACM)

En total, al llarg del període observat, es van registrar –com hem vist- 15 esdeveniments de protesta que es poden considerar, pel seu caràcter i el volum de persones que involucraren, com a "accions col·lectives de masses". D'aquestes, 9 es registraren a Madrid, 5 a Barcelona, i 1 a València. La majoria d'aquestes ACM coincideixen amb les diferents fases o màxims de mobilització a les que hem fet referència abans: el segon trimestre de 1984 se'n realitzen 2 (1 a Madrid i 1 altra a Barcelona), a les quals participen unes 380.000 persones, segons estimació pròpia[275]; al quart trimestre d'aquell any hi va haver 3 (2 a Madrid i 1 a Barcelona), que mobilitzaren unes 392.500 persones; el segon trimestre de 1985 se'n fan

[275] Hem realitzat les següents estimacions tot calculant, per a cada ACM, un promig a partir del nombre participants estimat per les diferents fonts (*El País*, ajuntament, govern civil, altres).

3 més (1 a Madrid, 1 a Barcelona i 1 a València), que aplegaren uns 705.000 manifestants; i, finalment, el primer trimestre de 1986 es registren 3 més (2 a Madrid i 1 a Barcelona), amb un total de 885.000 antiatlantistes al carrer. En conjunt, uns 2,817 milions de persones participaren en ACM contra la permanència a l'OTAN al llarg del període, essent a l'any 1985 on es donà una major participació en accions d'aquesta mena (1,107 milions de persones).

Figura 9.11. Accions col·lectives de masses. Distribució geogràfica. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Catalunya	2	2	1	5	33,3%
Madrid	4	3	2	9	60,0%
País Valencià	0	1	0	1	6,7%
TOTAL ACM	6	6	3	15	100,0%
Pes relatiu (%)	40,0%	40,0%	20,0%	1	

*Només recull les accions de gener fins a març.
Font: El País. Elaboració pròpia.

Figura 9.12. Participants en ACM (estimació). Distribució geogràfica. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Catalunya	140.000	407.500	132.500	**680.000**	24,1%
Madrid	685.000	644.500	885.000	**2.214.500**	78,6%
País Valencià	0	55.000	0	**55.000**	2,0%
TOTAL	825.000	1.107.000	885.000	2.817.000	100,0%
Pes relatiu (%)	29,3%	39,3%	31,4%	1	

*Només recull les accions de gener fins a març.
Font: El País. Elaboració pròpia.

Capítol 10▪ LES VAGUES GENERALS DE 1985 I 1988

Índex

1. DESCRIPCIÓ

2. MODELITZACIÓ
   2.1. Model d'Estructura d'Oportunitats Polítiques adaptat al cicle de vagues generals de mitjans dels anys vuitanta
   2.2. Quadre de variables i hipòtesis

3. ENQUADRAMENT DEL FENOMEN
   3.1. En el cicle de vagues generals de la postransició
   3.2. En el cicle polític d'hegemonia socialdemòcrata (1982-1989)

4. ANÀLISI
   4.1. Les relacions entre Govern i sindicats
   4.2. Les relacions entre partit i sindicat socialdemòcrates
   4.3. L'acció col·lectiva efectiva: repertoris i actors desafiants

5. CONCLUSIONS TEMPTATIVES

(1) DESCRIPCIÓ

El fenomen objecte de l'anàlisi d'aquest treball és el cicle de vagues generals de mitjans dels anys vuitanta a Espanya i Catalunya. L'objectiu del treball és analitzar tant la forma i el contingut que prenen les vagues generals que es produeixen durant aquest cicle, com els factors que les desencadenen.

Els episodis que formen part del cicle de vagues generals de mitjans dels anys vuitanta, objecte de la nostra anàlisi, són dos: la vaga general del 20 de juny del 1985 i la vaga general del 14 de desembre del 1988. Ambdues s'emmarquen en la fase central (1985-1994) del cicle de vagues generals que esclata amb l'inici de la transició política a Espanya i Catalunya. Dins d'aquesta fase central, les vagues generals del 1985 i del 1988 són els dos primers episodis. La vaga general del 20 de juny del 1985 és la primera convocada després de la transició política i obre la fase central del cicle de vagues. Aquesta vaga es desenvolupa ja en un context de postransició, en un règim de poliarquia, i els seus objectius són ben diferents als de les vagues generals transicionals. Considerem que aquesta vaga és «precursora» o «preparatòria» de la resta d'episodis que conformen el cicle perquè anticipa un canvi en la tendència de la mobilització obrera i en el repertori de protesta, així com, en el context de les relacions laborals i en el procés polític. En definitiva, la relació entre la vaga general del 1985 i la vaga general del 1988 no és estrictament temporal, sinó que la primera anticipa la forma particular de protesta que esdevindrà la vaga del 1988, així com, els factors polítics i socials que al desencadenaran.

Les vagues generals del 1985 i del 1988 són mobilitzacions de gran dimensió i d'àmbit estatal. Les dues vagues responen a la tipologia de «vagues generals polítiques» perquè persegueixen la interrupció intencionada i a gran escala del procés econòmic i productiu però, també i sobretot, tenen la voluntat d'impactar en l'estructura política institucional i influir en el procés polític. La vaga deixa de ser un arma específica de la classe obrera i es converteix en un signe d'advertència destinat a cridar l'atenció del Govern (Lefranc (1972: 220). La dimensió política d'ambdues vagues generals es manifesta en que, d'una banda, tot i la especial incidència en el sector industrial, s'estenen a d'altres sectors econòmics; i, d'una altra banda, són recolzades per sectors socials diversos. A més, en ambdós casos el motiu específic que desencadena la convocatòria de vaga posa de relleu que la convocatòria va dirigida contra el Govern i, per tant, té una intencionalitat política: al 1985, el motiu és l'aprovació d'un projecte de llei de reforma de les prestacions i el sistema de cobertura de la Seguretat Social, i al 1988, el motiu és l'aprovació d'un projecte de llei sobre ocupació juvenil. Però, la voluntat d'influir en el procés polític va més enllà d'això. A les dues conjuntures es manifesta la manca de funcionament dels canals polítics formals de disseny i elaboració de les polítiques públiques, i concretament, del sistema d'intermediació d'interessos imperant durant la transició política: el model de concertació o «política de pactes». Ara bé, en cap cas, la intenció d'aquestes vagues és provocar el col·lapse i la substitució del sistema democràtic liberal, ni molt menys iniciar un procés revolucionari. En aquest sentit, afirmem que les vagues generals del 1985 i del 1988 són «vagues generals no insurreccionals», és a dir, mobilitzacions massives, en el sentit que susciten un suport social més enllà de la classe obrera, i pacífiques.

Ara bé, hi ha un factor fonamental que assenyala clarament l'existència de lògiques d'acció diferents en ambdues vagues generals. La vaga general del 14 de desembre del 1988, a diferència de la del 1985, esdevé tant una forma d'acció de democràcia directa en sí mateixa com un mecanisme de pressió per l'aprofundiment de la democràcia liberal espanyola

derivada del procés de transició. La vaga general del 1988 va significar un èxit històric en quant a nivells de participació. Aquesta no va ser una vaga de la classe obrera:[1] per sectors de producció, la vaga havia estat seguida majoritàriament per treballadors del sector serveis. Per professions, quasi un 80% dels empresaris amb assalariats havia seguit la convocatòria; quasi un 85% treballadors autònoms o per compte pròpia s'hi van sumar; i, quasi un 80% del funcionariat també. Finalment, per ocupacions, entre els quadres mitjans i alts es donava un alt percentatge de seguiment (un 80%). El seguiment massiu, pacífic i festiu de les manifestacions i les accions de protesta desenvolupades durant la jornada mostraven que la resposta a la convocatòria sindical havia estat voluntària i espontània. En aquest sentit, Kriesi i altres (1998: 23) ja apunten que la institucionalització del conflicte de classes per mitjà de la concertació, comporta un canvi important en la forma de protesta de les vagues, en el sentit que prenen forma de manifestació política («*mass meeting*» o «*march*»), cosa que facilita la mobilització d'un suport més enllà de la classe obrera i els confereix un caràcter pacífic i festiu.

Però, el recolzament a la convocatòria sindical no es limitava només als cinc punts de la plataforma reivindicativa laboral i sindical. Les reivindicacions sindicals posaven de manifest la frustració, no només per les polítiques econòmiques i socials liberals del Govern del PSOE, sinó també pel seu estil de governar i per com funcionava la democràcia liberal sorgida del procés de transició. En definitiva doncs, la participació en la convocatòria de vaga portava implícit un factor de pressió per la millora de la qualitat de la vida política, per l'aprofundiment de la democràcia. La pressió democratitzadora de la protesta incidia en els següents punts:

1. La manca de confiança envers les elits polítiques davant la seva concepció patrimonialista de l'estat, la corrupció i les pràctiques clientelistes.
2. La manca de representativitat atorgada a les institucions polítiques formals, sobretot Parlament, govern i partits polítics, així com, la manca d'una veritable oposició política.
3. El descontentament per un estil de governar cesarista i autoritari fonamentat en la majoria absoluta parlamentària.
4. La manca de responsabilitat política en la presa de decisions.
5. La necessitat de limitar el poder executiu, per mitjà de contrapoders que permetin corregir els errors i les desviacions de l'exercici del poder.
6. La manca d'un funcionament democràtic liberal de les associacions intermitges (com els sindicats) entre les institucions de poder i la ciutadania.
7. El fort biaix en la implementació de les polítiques públiques a favor dels interessos altament organitzats i econòmicament poderosos.
8. El reclam de drets de ciutadania per a tots els membres de la societat.

En definitiva doncs, la vaga general del 14 de desembre del 1988 esdevenia una «protesta política i moral», un exercici de democràcia directa en reacció a unes institucions i una cultura polítiques que mantenien a bona part de la societat civil i a la ciutadania en general completament allunyades del poder polític.

Un cop analitzada la forma i el contingut que prenen els episodis del cicle de vagues generals de mitjans dels anys vuitanta a Espanya i Catalunya, hem de tractar d'aclarir els factors

[1] Totes les dades que aportem són extretes del sondeig de l'empresa IOPE-ETMAR fet pel diari *El Periódico* el mateix dia de la vaga. Font: *El Periódico*, 15.12.88, p. 3-4.

principals que desencadenen aquest cicle i aquestes formes particulars de protesta. Per a procedir a l'anàlisi dels fenòmens, hem realitzat una adaptació al nostre cas del model teòric operacional d'Estructura d'Oportunitats Polítiques (EOP) dissenyat per a la recerca. Aquest model adaptat es conforma de diferents peces, les quals tenen una forta influència sobre els nivells i els repertoris de l'acció col·lectiva desenvolupats durant el període d'anàlisi. Aquestes peces són les següents:

a) En el nivell estructural, el primer element de l'EOP, plantegem l'existència de tres línies divisòries de confrontació cabdals entorn de les quals giren els fenòmens de les vagues generals del 1985 i del 1988: el clivatge de «classe», el clivatge pels «valors postindustrials» i el clivatge pel «grau de democratització».

b) En relació amb el segon component de l'EOP, el sistema polític, prioritzem aquelles institucions i aquells actors que desenvolupen un paper cabdal en la canalització i la intermediació dels conflictes derivats dels clivatges i, per tant, en la definició de combinacions d'oportunitats i restriccions perquè es desencadenin les vagues generals. Més concretament, incidim en la interacció que s'estableix entre, d'una banda, el Govern i l'Administració, i d'una altra banda, els sindicats i la patronal, per mitjà de la política de concertació o de pactes socials.

c) Pel que fa al tercer element, el cicle polític, emmarquem les vagues generals del 1985 i del 1988 en la primera fase del cicle d'hegemonia socialdemòcrata (1982-1989). Dins d'aquest cicle polític, en primer lloc, abordem el contingut i els objectius de les polítiques econòmiques i socials desenvolupades pel Govern socialdemòcrata durant els anys vuitanta. L'estratègia política governamental es va fonamentar en la liberalització econòmica (González i Calvet, 1989). D'una banda, la inversió es convertia en la variable econòmica clau i, d'una altra banda, la recuperació dels excedents empresarials es convertien en l'eix central de la gestió econòmica. Aquesta estratègia es concretaria en una política de moderació salarial, assolida per mitjà de la concertació amb les organitzacions sindicals, unes polítiques fiscal i monetària restrictives, i una política de reconversió industrial. Aquesta política d'ajust macroeconòmica va anar acompanyada del desenvolupament de reformes estructurals i/o institucionals en cinc àmbits fonamentals: el sector públic, el mercat de treball, el sistema financer, el sector exterior i l'estructura productiva. Les principals conseqüències socials d'aquesta estratègia política liberal van ser: una disminució constant de la participació dels salaris en el PIB; uns alts índexs d'atur, tot i que la conjuntura de reactivació econòmica a partir del 1986 va comportar l'increment de la inversió i la creació d'ocupació, la qual es caracteritzava però, per l'empitjorament de les condicions salarials i laborals, sobretot en relació amb l'augment de la temporalitat de la contractació; i, un progressiu deteriorament dels serveis públics per la disminució global de la despesa pública, malgrat l'educació i la sanitat es van estendre a tota la població. En definitiva doncs, l'estratègia política socialdemòcrata va contribuir a que el clivatge de classe esdevingués un eix important de la protesta.

En segon element a considerar en el marc del cicle d'hegemonia socialdemòcrata, és la «fortalesa institucional» (Kriesi i altres: 1998) que gaudeix el Govern del PSOE durant els anys vuitanta. Tant l'ampli suport electoral que va rebre al 1982, que li donava la majoria absoluta parlamentària, com la forta disciplina interna li atorgaven al partit un alt grau d'autonomia i capacitat envers els procés de decisió i implementació de polítiques públiques.

Un tercer element a considerar en aquest nivell són les estratègies informals que utilitzen les autoritats envers la protesta social. En aquest sentit, l'estratègia governamental va ser de repressió de la protesta i de confrontació envers els actors desafiants. En bona part, aquesta estratègia es derivava de les pràctiques informals i de la cultura política heretada del procés de transició. Durant aquest període es van desenvolupar el que s'anomenen «pràctiques consociacionals o neocorporatives» de regulació del conflicte, que estan orientades a facilitar la integració en societats complexes o amb traumes de conflictes en el passat (Lijphart, 1969; Lehmbruch, 1985). Aquestes pràctiques informals es fonamenten en actituds i comportaments de negociació i compromís entre les elits polítiques, a fi d'aconseguir sistemes democràtics liberals estables. Però alhora, aquestes mateixes pràctiques comporten el monopoli de la representació i la participació política de les organitzacions formals (partits polítics i organitzacions d'interessos), cosa que desincentiva la participació ciutadana i produeix una considerable conformitat social. Això explica en bona part que els desafiaments de l'acció col·lectiva fossin reprimits amb contundència i considerats com a símptoma de debilitat i desestabilització institucional.

Finalment, un darrer element important del cicle polític és l'estructura d'aliances polítiques i socials dominants del període. L'aliança estable del període va ser la del Govern amb el capital i l'empresariat, tal i com l'estratègia econòmica governamental posava de manifest. Durant la primera meitat dels anys vuitanta, tant la majoria absoluta parlamentària del PSOE com la debilitat i la divisió internes al si de l'oposició, va permetre al Govern no haver d'establir aliances amb cap altre força política. D'altra banda, aquell conservava una aliança fonamental amb la seva organització afí UGT. Tot això li va possibilitar evitar els desafiaments polítics i sindicals. Però, durant la segona meitat dels vuitanta, es va produir un canvi substancial en l'estructura d'aliances. D'una banda, els resultats electorals del 1986 mostraven una significativa pèrdua de vots (un milió) del PSOE, tot i que mantenia la majoria absoluta parlamentària. D'una altra banda, a finals del 1987 es produïa una reconfiguració del poder a l'esquerra, en bona part desencadenada per la reorientació de l'estratègia sindical de CCOO i UGT cap a la confrontació unitària amb el Govern. A finals del 1988, aquest canvi en l'estratègia sindical esdevindria un element facilitador de l'aliança de sindicats, partits d'esquerra, moviments socials i ciutadania en general en contra del Govern.

d) En relació amb el darrer component de l'EOP, la dinàmica política agencial, prioritzem la interacció estratègica entre tres actors principals: el Govern i el partit socialdemòcrates, l'organització patronal CEOE i els sindicats de classe CCOO i UGT.

En el marc d'aquest model, hem establert tres variables principals que ens serveixen per enfrontar l'anàlisi empírica del cicle de vagues generals de mitjans dels vuitanta. Aquestes variables són tres: les relacions entre el Govern socialdemòcrata i les organitzacions sindicals CCOO i UGT; les relacions entre les dues organitzacions socialdemòcrates, PSOE i UGT; i l'acció col·lectiva efectiva, incloent l'anàlisi dels repertoris de protesta i els actors polítics i socials que desafien l'estructura política institucional. Aquesta anàlisi ens ha permès detectar tres factors cabdals en el desencadenament del cicle de vagues i de les particulars formes de protesta que el conformen.
El primer nivell de l'anàlisi se centra en l'estratègia i el comportament de les organitzacions sindicals en relació amb l'estratègia i el comportament del govern socialdemòcrata. El factor desencadenat que es deriva de l'anàlisi d'aquesta interacció és el procés de redefinició de la correlació de forces socioeconòmiques derivada de la transició política. En aquest sentit, ja al 1985, les organitzacions sindicals fan un primer balanç negatiu dels resultats que el model de

concertació proporciona a l'organització i a les seves bases socials. A partir d'aquell any, la conjuntura de reactivació econòmica tampoc va repercutir en la millora de les condicions de vida i laborals de la classe treballadora, ja que l'estratègia econòmica d'ajust i sanejament del Govern del PSOE no variava. Primer, el malestar de les bases socials dels sindicats, que comencen a qüestionar l'estratègia i el paper institucional de les seves organitzacions; i després, l'estratègia de confrontació i intent de deslegitimació dels sindicats per part del Govern van facilitar el canvi d'orientació de l'estratègia sindical, a fi de redefinir la seva posició de força en la democràcia liberal espanyola.

El segon nivell d'anàlisi se centra en l'estratègia i el comportament del PSOE en relació amb l'estratègia i el comportament del seu sindicat afí, la UGT. El factor desencadenat que es deriva d'aquest nivell d'anàlisi és el procés de distanciament i posterior autonomització o pèrdua de politització partidària que emprèn la UGT en relació amb el PSOE. El sindicat deixava enrera el model de sindicalisme com a «corretja de transmissió» del partit. El procés de renovació organitzacional i de desideologització que va viure el partit a fi d'adaptar-se a les limitacions que imposava la transició política, així com, l'estratègia de maximització del vot que va utilitzar per esdevenir la força política hegemònica a la postransició. La conseqüència cabdal d'aquest procés que va viure la socialdemocràcia espanyola, i que va influir decisivament en el desencadenament del conflicte entre les dues organitzacions, va ser el fet que la socialdemocràcia ja no esdevindria només la representant política de la classe obrera i que no es recolzaria només en ella per assolir el poder; la seva força electoral i de capacitat d'accedir i mantenir-se al poder ja no dependria de la seva relació privilegiada amb el moviment obrer per mitjà de les organitzacions sindicals. Més aviat al contrari, aquesta relació podia convertir-se en un passiu polític (Kitschelt, 1996). Sens dubte, l'autonomia de la UGT en relació amb el PSOE restringia molt les possibilitats de que la concertació social reeixís, cosa que alhora, obria pas a l'estratègia de confrontació conjunta per part de les organitzacions sindicals a fi de reivindicar i d'obtenir un paper destacat en el procés de presa de decisions i elaboració de polítiques públiques.

El tercer nivell de l'anàlisi se centra tant en els repertoris desenvolupats durant la protesta com en els actors polítics i socials que hi prenen part i que desafien l'estructura institucional. D'aquest nivell d'anàlisi és deriva el factor de la manca de funcionament dels canals polítics formals de la democràcia liberal espanyola, i, en concret, l'estil de governar que caracteritza la socialdemocràcia durant els anys vuitanta. Aquest factor és cabdal per comprendre l'emergència d'una nova societat civil, quantitativament i qualitativa diferent a l'existent a la transició política, i la mobilització de la ciutadania en general. Podem dir que les vagues generals del 1985 i del 1988 —sobretot, aquesta última— posaven al descobert un conjunt d'anomalies estructurals derivades del procés de transició política, entre d'altres, i potser la més evident, que les organitzacions d'interessos i els partits polítics no funcionaven com a canals bàsics de representació i mecanismes de gestió del conflicte en el si de la democràcia liberal espanyola.

(2) MODELITZACIÓ

(2.1) Model d'Estructura d'Oportunitats Polítiques adaptat al cicle de vagues generals de mitjans dels anys vuitanta

Pel que fa a l'estructura de clivatges, postulem que hi ha tres clivatges o línies divisòries de confrontació cabdals que esdevenen l'eix entorn el qual giren els fenòmens de les vagues

generals del 1985 i del 1988: el clivatge de «classe», el clivatge pels «valors postindustrials» i el clivatge pel «grau de democratització».

a) Clivatge de «classe»

Malgrat les estratègies consociacionals i neocorporatives aplicades durant la transició política i els primers anys de la postransició van comportar la pacificació d'aquest clivatge, considerem que aquest encara esdevé una font important del conflicte al voltant de les vagues generals durant els anys vuitanta. D'una banda, pel propi contingut i els actors dominants dels fenòmens que analitzem. En aquest sentit, les vagues generals són interrupcions intencionades i completes de l'activitat econòmica i productiva, i en general, ciutadana que tenen com a epicentre la força de treball i com a actors dominants els sindicats de classe. Bona part de la protesta conté reivindicacions relatives a les condicions de vida i de treball de la classe treballadora. D'una altra banda, el clivatge de classe és una font rellevant del conflicte perquè l'estratègia econòmica d'ajust i sanejament desenvolupada pel Govern del PSOE va perjudicar fortament les condicions de vida i de treball de les classes populars i assalariades. Els principals resultats de la política econòmica socialdemòcrata van ser la recomposició de les rendes del capital a curt i llarg termini, i l'augment de les desigualtats socials i de la pobresa (González i Calvet, 1989: 24).

b) Clivatge pels «valors postindustrials»

La presència de trets inconfusibles de postindustrialisme com la terciarització, l'augment dels professionals i tècnics assalariats al si de la força de treball, o la pacificació del clivatge de classe que hem esmentat anteriorment, obren el pas a noves línies divisòries de confrontació a la societat espanyola i catalana en el decurs dels anys vuitanta. Aquestes noves línies responen al sorgiment de nous valors i noves reivindicacions polítiques vinculades amb la qualitat de la vida política i l'afirmació dels drets de ciutadania. En el cas de les vagues generals, en tant que fenòmens que comporten l'aturada del procés productiu, de la força de treball i de l'activitat ciutadana, aquests canvis en l'estructura de classe i en els clivatges han de ser una font cabdal del conflicte.

c) Clivatge pel «grau de democratització»

Aquest clivatge es troba directament vinculat amb l'estructura política formal i informal que resulta de la correlació de forces polítiques i socials derivada del procés de la transició espanyola. En el cas de les vagues generals, conflueix el descontentament de bona part dels actors i de les institucions de la societat civil (sobretot, les organitzacions sindicals) amb el de la ciutadania en general, pel seu paper subsidiari i/o irrellevant en el procés de decisió i implantació de les polítiques públiques. Les vagues generals del 1985 i del 1988 doncs, posen de manifest la confrontació existent per la baixa qualitat de la democràcia liberal derivada del procés de transició política. Alhora esdevenen el mitjà per canalitzar el descontentament que genera aquest clivatge i el reclam d'una democràcia més participativa.

En relació amb el sistema polític, hem prioritzat aquell ventall d'institucions i d'actors que tenen un paper cabdal en la canalització i la intermediació dels conflictes derivats dels clivatges anteriorment esmentats i, per tant, en la definició de combinacions d'oportunitats i restriccions perquè es desencadeni l'acció col·lectiva i, en el nostre cas, les vagues generals. En aquest nivell, l'esquema bàsic a considerar és la interacció que s'estableix per mitjà del sistema de representació d'interessos entre, d'una banda, els actors i les institucions

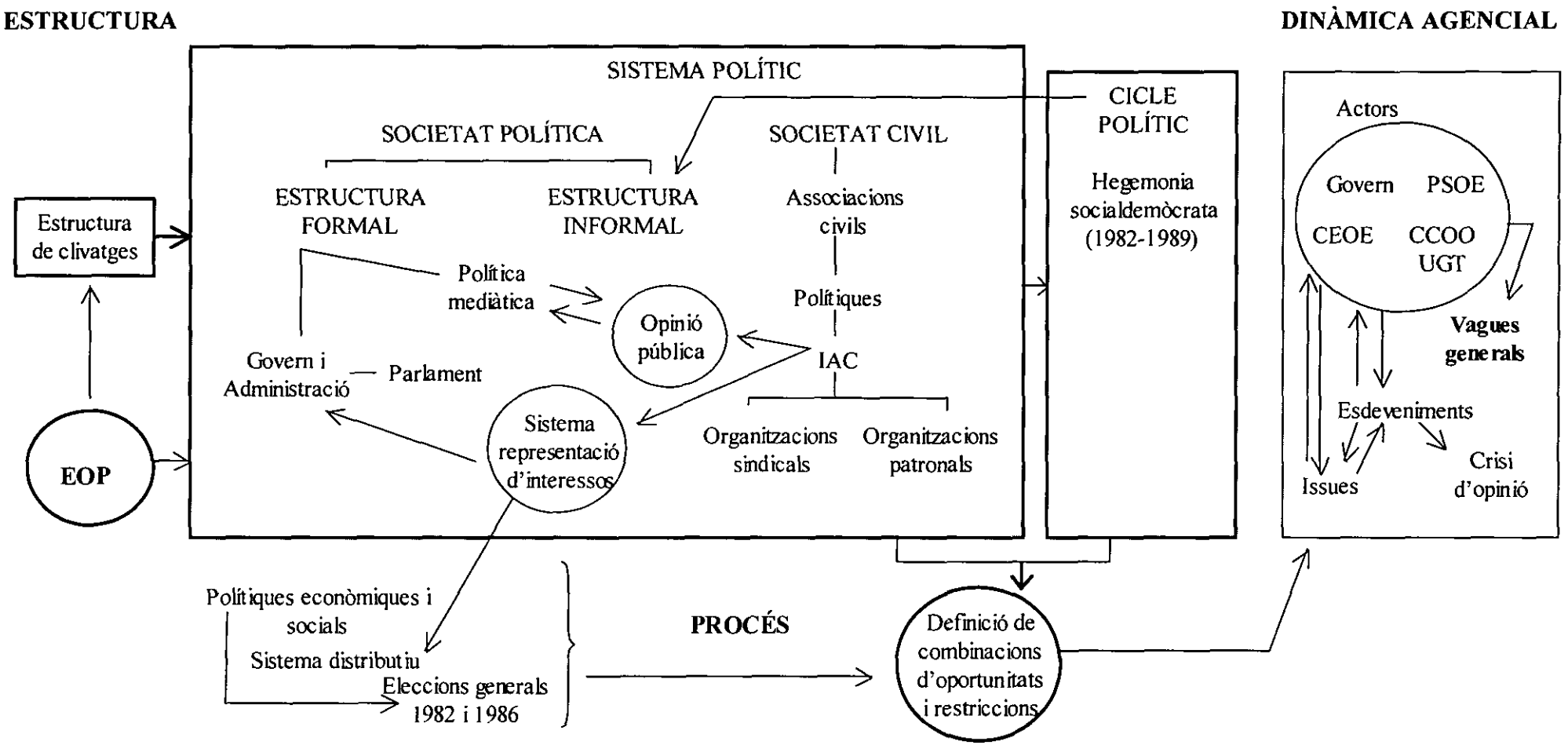
polítiques de l'estructura política formal, i d'una altra banda, les institucions d'acció col·lectiva de la societat civil. En termes més concrets, seria la interacció que s'estableix en el si del sistema polític entre, d'una banda, el Govern, l'Administració i el Parlament, i d'una altra banda, els sindicats i la patronal, a través de les pràctiques neocorporatives (que es concreten en la política de concertació o de pactes socials), a fi de portar a terme el procés de decisió i implementació de les polítiques econòmiques, socials i redistributives. En aquest nivell, també hem inclòs tant la política mediàtica i l'opinió pública com a elements centrals d'aquesta interacció i, per tant, del procés de presa de decisions. D'altra banda, hem mantingut el component de l'estructura institucional informal, és a dir, la cultura política dominant en les institucions i les pràctiques dels actors, com a factor també central que condiciona la interacció i els seus resultats.

Pel que fa al cicle polític, les vagues generals del 1985 i del 1988 s'emmarquen en la primera fase del cicle socialdemòcrata (1982-1989), durant el qual, el PSOE assoleix i manté la majoria absoluta en el Parlament. L'inici del cicle comença amb l'espectacular victòria en les eleccions generals del 28 d'octubre del 1982 amb més de deu milions de vots. A la posterior convocatòria electoral, el 22 de juny del 1986, el PSOE, tot i que va mantenir la majoria absoluta, va patir la pèrdua de més d'un milió de vots (18 escons al Parlament), cosa que posava de manifest el desgast de la seva estratègia política (sobretot, pel seu posicionament en el tema del referèndum de l'OTAN, però també per les seves polítiques econòmiques i socials, com posaven de manifest la convocatòria de la primera vaga general al 1985 i les mobilitzacions sindicals prèvies a la vaga).

En relació amb la dinàmica política agencial, hem prioritzat la interacció estratègica entre tres actors principals: el Govern del PSOE, l'organització patronal CEOE i els sindicats de classe CCOO i UGT. Els principals temes de debat públic, que tradueixen els conflictes principals entorn els quals es produeix la confrontació, són: les polítiques econòmiques, socials i redistributives del Govern, així com, el poder i la participació institucional de les organitzacions sindicals en el sistema polític.

A continuació, presentem un esquema d'aquest model adaptat:

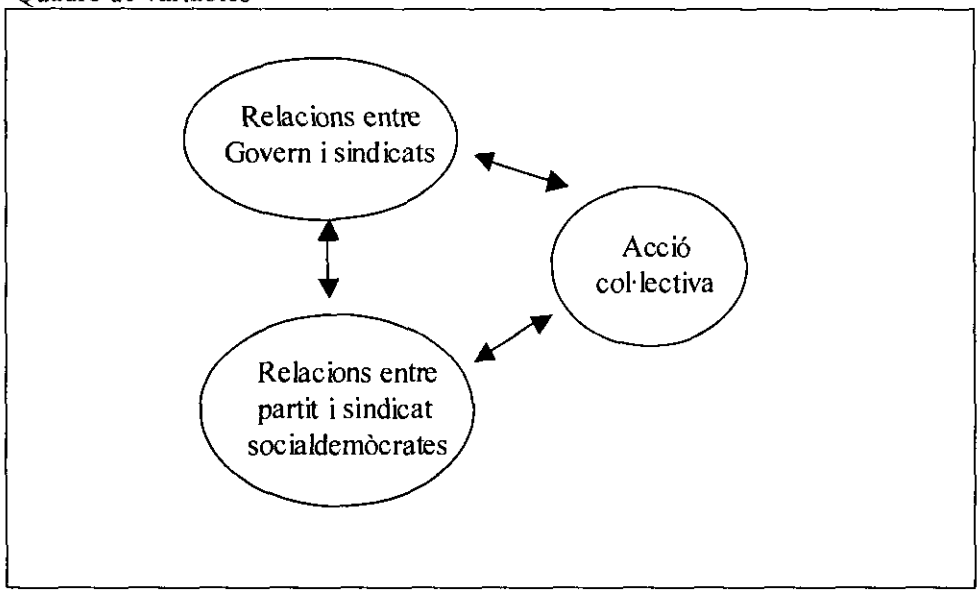
Figura 10.1
Model d'Estructura d'Oportunitats Polítiques adaptat al cicle de vagues generals de mitjans dels anys vuitanta

(2.2) Quadre de variables i hipòtesis

Considerem que les variables i les interrelacions principals per encarar l'anàlisi del cicle de vagues generals de mitjans dels vuitanta són:

Figura 10.2
Quadre de variables

Les hipòtesis sobre el cicle de vagues generals de mitjans dels vuitanta que ens proposem testar en la posterior anàlisi per mitjà d'aquestes variables són:

I. Anomalies derivades del procés de transició política

El sociòleg polític Alfred Stepan (1994) estableix una tipologia que inclou vuit variants en les experiències històriques de redemocratització. Els tres tipus pròpiament anomenats «redemocratitzacions» són provocats per una guerra i una conquesta militar externa. La resta de tipus, les pròpiament anomenades «transicions polítiques», es caracteritzen per ser duts a terme per les forces sociopolítiques del país. En aquest conjunt es poden diferenciar dos subtipus: les iniciades en el si del propi règim autoritari i que comporten una transformació política ; o bé, les iniciades per les forces d'oposició al règim autoritari i que impliquen un enderrocament.

A partir de la tipologia de Stepan, la transició política espanyola es pot caracteritzar com una barreja de dos subtipus de dita tipologia. En primer lloc, es tracta d'una redemocratització portada a terme per les forces sociopolítiques del país i, en particular, «iniciada en el si del règim autoritari»; és a dir, iniciada per aquells qui posseeixen el poder, els quals creuen que un nou context democràtic els beneficiarà. La base institucional que inicia la transició està formada per «dirigents polítics civils» (tipus 4a): alts funcionaris de l'antic règim que davant una conjuntura compromesa reaccionen amb reflexes reformistes. Però, d'altra banda, també compta amb la participació de l'oposició. En aquest sentit, pren la forma d'un «pacte interpartidari amb elements consociacionals» (tipus 6), ja que és un país fortament segmentat per divisions socials

internes. Això es manifesta en la coalició tàcita que formen els partits polítics per disminuir la problemàtica de la segmentació i, per tant, disminuir la base social dels grups que s'oposen a la democràcia, disposats a aixecar-se per impedir el procés democràtic. El pacte interpartidari entre els agents polítics es produeix durant el període 1977-1979 i pren el nom de «política de consens».

La nostra hipòtesi és que la democràcia liberal espanyola mostra anomalies estructurals de llarga durada derivades de la seva condició de democràcia precipitada per una transició iniciada per l'alt funcionariat civil de l'anterior règim i pactada per una coalició de forces polítiques amb elements consociacionals.

II. Redefinició de forces socioeconòmiques

El compromís polític que implica la transició política determina l'acció que desenvolupen les organitzacions sindicals, la qual respon a unes tasques i objectius determinats. Pel que fa a les tasques, l'establiment d'un model sindical i d'un model de relacions laborals congruent amb el règim demoliberal, i l'ús selectiu de la seva capacitat de mobilització. En relació amb els objectius, la consolidació del nou règim polític (política d'estabilització econòmica i contenció de les reivindicacions de la classe treballadora) i el propi enfortiment organitzatiu per mitjà de la concertació (dels pactes polítiico-institucionals). Ara bé, a partir de 1985, aproximadament, les organitzacions sindicals, col·locades en una posició institucional subsidiària derivada del compromís transicional, recorren a la reivindicació de millores econòmiques (sobretot, salarials) i laborals per a la seva base social, apel·lant novament –com als inicis de la transició- als incentius d'identitat. Es produeix així una crisi del model de concertació imperant des de l'inici de la transició i un canvi en l'estratègia de les organitzacions sindicals que s'acaba materialitzant en la «unitat d'acció» entre Comissions Obreres (CCOO) i la Unión General de Trabajadores (UGT).[2]

III. Cicle econòmic i estratègia sindical

La transició política es porta a terme amb el rerafons d'una crisi econòmica severa, cosa que significa que el cicle econòmic determina el cicle polític (Aguilar i Roca, 1991; Albarracín, 1991). Però, cap a 1985, aproximadament, es produeix un canvi en el cicle econòmic. Després d'un llarg període de polítiques econòmiques restrictives, la conjuntura de reactivació econòmica no canvia l'estratègia política governamental, que continua repercutint molt negativament en les condicions econòmiques i laborals de la classe treballadora i generant greus costos socials. En aquesta conjuntura, l'acció de les organitzacions sindicals canalitzarà el malestar i la frustració social, que es pot interpretar com un element facilitador de les mobilitzacions contra la política del Govern socialista.

[2] Aquest és l'argument bàsic dels orígens de la vaga general del 14 de desembre del 1988 segons Aguilar i Roca (1991).

IV. Conflicte entre partit i sindicat socialdemòcrates

El progressiu deteriorament i el canvi d'orientació de les relacions entre les dues organitzacions socialdemòcrates, el PSOE i la UGT, esdevé un factor clau per a comprendre el cicle de vagues (Aguilar i Roca, 1991; Albarracín, 1991). Durant la transició política, partit i sindicat van adoptar un model de relacions de natura cooperativa; és a dir, constituïren el que s'ha anomenat «acord socialdemòcrata» (Gourevitch i altres, 1991). Aquest acord es fonamenta, en termes generals, en tres elements bàsics: el suport polític mutu, una gestió econòmica orientada a la plena ocupació i els programes de benestar social, i la política de concertació. Aquest model comença a entrar en crisi a Europa a partir de finals dels setanta, just quan, paradoxalment, comença a practicar-se a Espanya com a mecanisme bàsic per a impulsar i gestionar la transició política. El procés de desideologització i l'afermament de l'orientació interclassista que viu el PSOE, així com la política de concertació i desmobilització seguida per la UGT revertirà en l'objectiu central d'ambdues organitzacions: esdevenir una alternativa majoritària electoral i sindical, respectivament, en l'etapa immediatament posterior.

Però, a mitjans dels anys vuitanta es posa de manifest el conflicte ideològic i polític entre PSOE i UGT, en concret a la vaga general de 1985. La política neoliberal (amb matisos, però neoliberal) desenvolupada pel govern socialista, que no fomenta les millores econòmiques i socials per a la classe treballadora derivables de l'acció sindical, comporten un malestar general entre la base social dels sindicats i el conseqüent desgast de la política de concertació de la UGT. A partir de 1987, l'abandonament del suport polític mutu, la política sindical de confrontació i de mobilització, així com la reivindicació de millores econòmiques i socials per la classe treballadora per part de la UGT, comporta el canvi d'orientació definitiu de les relacions tradicionals socialdemòcrates. En definitiva, aquest canvi es concretarà en la autonomització del sindicat respecte el partit.

V. Canvi en el repertori de l'acció col·lectiva

Partim de la idea que cada forma d'organització social i cada època històrica genera un model paradigmàtic de conflicte, i que l'aparició de formes emergents de conflicte social indica la probabilitat de que s'estigui produint un canvi d'aquest model històric de conflicte (Tilly 1978; Aguilar, 2001). En aquest sentit, considerem que a partir de 1982 a Espanya i Catalunya es produeix –o comença a produir-se- el canvi d'un model de conflicte propi d'una societat de capitalisme industrial i en transició política, on les «vagues industrials» són el repertori característic d'acció col·lectiva, a un model de conflicte propi d'una societat de capitalisme avançat en règim de poliarquia, on les que anomenem provisionalment «vagues generals no insurreccionals» esdevenen un nou element del repertori d'acció col·lectiva. Aquestes vagues generals esdevenen o prenen la forma, almenys en part, d'«accions col·lectives de masses», és a dir, de mobilitzacions massives, de caràcter no insurreccional i bàsicament pacífic –fins i tot, festiu–, amb un alt grau d'espontaneïtat i d'autoorganització, i que cerquen expressar demandes polítiques no admeses pel sistema polític formal (Aguilar, 2002). Malgrat que les organitzacions sindicals esdevenen l'estructura de coordinació que inicialment propicia la mobilització, aquesta es veu àmpliament superada per la participació de la població. D'altra banda, més enllà de les demandes sindicals relacionades amb

qüestions materials i redistributives, s'acaben produint reivindicacions polítiques on es demana un avenç de la democràcia política que resulta de la transició política.

VI. Emergència d'una nova societat civil

Donada la natura de la transició política espanyola, la mobilització política de la societat civil durant aquest període segueix una corba en forma de "U" invertida (O'Donnell i Schmitter, 1994). Això significa que mentre la mobilització, que esdevé la mostra de força de l'oposició, té lloc durant el període previ al pacte interpartidari, un cop es fa el pacte, es produeix una desmobilització força dràstica, quedant reduït el protagonisme a les organitzacions d'interessos i els partits polítics. Ara bé, la nostra hipòtesi és que, a partir de 1982 a Espanya i Catalunya, en una nova situació històrica (postransicional i postindustrial), el canvi en el repertori d'acció col·lectiva (les «accions col·lectives de masses» i les «vagues generals no insurreccionals») indica l'emergència d'una nova societat civil més autoorganitzada i reivindicativa en relació amb l'aprofundiment de la qualitat de la democràcia resultant del procés de transició.

(3) ENQUADRAMENT DEL FENOMEN

(3.1) En el cicle de vagues generals de la postransició

El cicle de vagues que esclata a Espanya i Catalunya després de la mort de Franco (1975) consta de diferents fases i episodis. Establim dues fases:

1) La fase preparatòria, que correspon al cicle polític de la transició política i que comprèn els episodis de vagues generals produïts entre l'any 1975 i el 1982.
2) La fase central, que correspon al cicle polític postransicional i que comprèn els episodis de vagues generals produïts entre l'any 1985 i el 1994.

Les vagues generals del 1985 i del 1988, que són objecte d'anàlisi aquí, formen part de la fase central del cicle de vagues. La vaga general del 20 de juny del 1985 és la primera convocada i desenvolupada després de la transició política; és a dir, és l'episodi que obre la fase central del cicle de vagues. Aquesta vaga s'ha d'interpretar com a «precursora» o «preparatòria» dels episodis que es produiran posteriorment, ja que és un nou repertori d'acció col·lectiva, una vaga general no insurreccional, que es dóna en una nova i inèdita situació. Hem de tenir en compte que els episodis anteriors es produeixen en el context d'un procés de transició política durant el període de conflictivitat que té lloc entre el 1975 i el 1977. Els objectius bàsics de les mobilitzacions transicionals són forçar els límits polítics que imposa el procés de transició a fi d'eixamplar-los. La vaga general del 1985 es produeix ja en un context de postransició, en un règim de poliarquia, i els seus objectius són ben diferents. Considerem que aquesta vaga anticipa un canvi en la tendència de la mobilització obrera i en la naturalesa de les vagues generals, així com, en el context de les relacions laborals i en el procés polític. La vaga general del 14 de desembre del 1988 és la segona de la fase central. A continuació, a mesura que avancem en l'anàlisi dels fenòmens,[3] veurem com la relació entre elles no és estrictament temporal. La vaga general del 1985 és «precursora» o «preparatòria» de

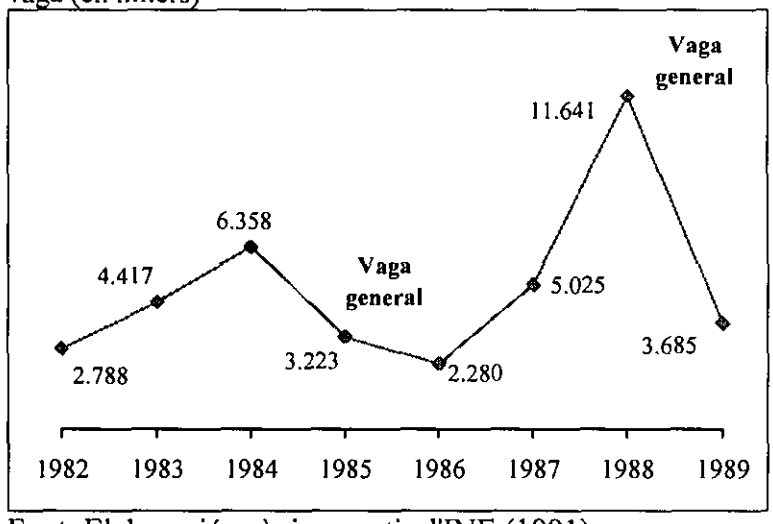
[3] Realitzem l'anàlisi basant-nos en el capítol 6 «Una teoría de la huelga general» de l'informe.

la vaga general del 1988 en el sentit que desenvoluparà els factors polítics i socials que s'apunten ja al 1985, tant pel que fa al nou repertori de protesta com als seus objectius. Finalment, de la vaga del 1988 es derivaran els episodis del 1992 i del 1994, vagues «de continuïtat» respecte de l'experiència del 1988.

Vagues generals

Les vagues del 1985 i del 1988 són «generals» en el sentit que són mobilitzacions de gran dimensió i d'àmbit estatal. Pel que fa a la participació, al 1985 van seguir la convocatòria més de quatre milions de treballadors, mentre que al 1988, ho van fer quasi vuit milions; és a dir, el nombre de participants de la vaga del desembre del 1988 va quasi doblar el de la vaga del juny del 1985. Cal dir però, que cadascuna es produeix en un context ben diferent pel que fa a la tendència de la mobilització obrera. La primera s'emmarca, paradoxalment, en ple descens de la mobilització.[4] En canvi, la vaga general del 1988 es produeix en el moment més àlgid de la recuperació de la mobilització obrera des del 1984 (Figura 10.9).

Figura 10.9
Conflictivitat laboral, 1982-1989: nombre de dies perduts per vaga (en milers)

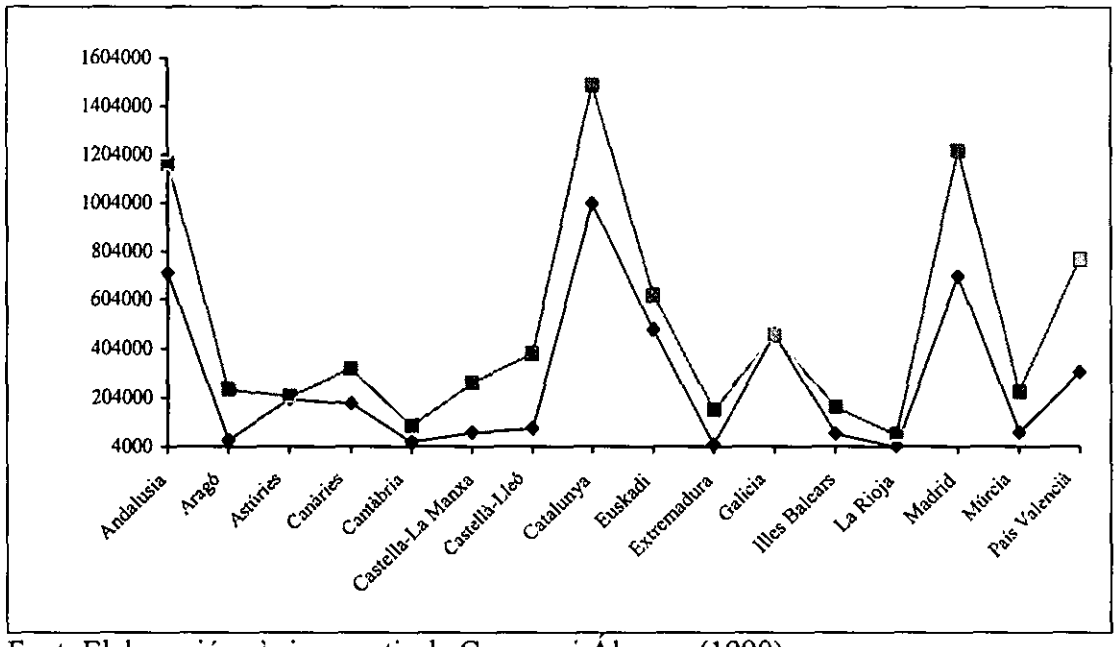

Font: Elaboració pròpia a partir d'INE (1991)

Donat això, el seguiment relativament massiu i, per tant, l'èxit apreciable de la vaga general del 1985 marca un punt d'inflexió en relació amb la posterior recuperació de la mobilització obrera i el poder de convocatòria del moviment sindical espanyol. En tots dos aspectes, el 14-D va esdevenir el punt culminant i una fita històrica. El gràfic següent (Figura 10.10) mostra el nivell de seguiment en termes absoluts i la repercussió territorial d'ambdues vagues.

[4] En relació amb l'any 1985, Albarracín (1991: 416) afirma que «[...] *fue el período de menor movilización obrera desde 1976. En efecto, la conflictividad laboral hubiera sido muy reducida si no hubiera sido por la huelga general del 20 de junio de 1985 pues, si para el conjunto del año fueron 1.619.000 los trabajadores en huelga, 1.094.000 se sitúan –según las estadísticas– en junio*».

Figura 10.10
Seguiment de les vagues generals del 1985 i del 1988: nombre de vaguistes per comunitats autònomes

Font: Elaboració pròpia a partir de Campos i Álvarez (1990).

Vagues generals polítiques

Les dues vagues responen a la tipologia de «vagues generals polítiques» perquè són interrupcions intencionades i a gran escala del procés econòmic i productiu del país però, també i sobretot, són interrupcions que tenen la voluntat d'influir en el procés polític.

Hi ha tres elements que ens mostren clarament que tenen el seu epicentre en la classe treballadora i persegueixen l'objectiu de paralitzar el procés de treball i productiu. En primer lloc, el fet que el seguiment de la vaga en el sector industrial i la força de treball implicada és fonamental. A la vaga general del 1985, la participació en el sector industrial va ser del 75% i el seguiment va ser generalitzat a les grans empreses, a les zones industrials i als barris perifèrics pròpiament de classe treballadora d'arreu de l'estat. Així, a Catalunya, va tenir especial incidència en el cinturó industrial de la província de Barcelona, i sobretot, a les comarques industrials i obreres del Baix Llobregat i el Vallès Occidental. La vaga general del 1988 va arribar a assolir un seguiment en el sector industrial del 89% i va quedar paralitzat quasi o totalment arreu de l'estat.

En segon lloc, el fet que els actors predominants en la convocatòria, organització i desenvolupament de la vaga són les organitzacions sindicals. La vaga general del 1985 va ser convocada i organitzada pel sindicat de classe CCOO i va rebre el suport de dues centrals de classe més, d'àmbit estatal, USO i CNT. També se sumaren a la convocatòria sindicats de classe i corporatius d'àmbit autonòmic. Al 1988, van convocar la vaga els dos sindicats de classe majoritaris estatals, CCOO i UGT. En aquest cas, també CNT, USO i un major nombre de centrals de classe i corporatives

d'àmbit autonòmic van donar el seu suport a la convocatòria, així com, confederacions sindicals d'àmbit internacional.

En tercer i darrer lloc, els temes o reivindicacions d'aquestes vagues són típicament laborals i sindicals. En el cas de la vaga general del 1985, el tema central de la protesta és l'enduriment dels requisits d'accés i de les quanties de les prestacions contributives i assistencials, cosa que afectava directament i de forma molt negativa la classe treballadora i la base social dels sindicats. A més, en aquesta protesta trobem altres reivindicacions, menys explícites i que no desencadenen la vaga, que també fan referència al factor laboral i sindical: la plena ocupació, la reducció de la jornada laboral, el rebuig de l'acomiadament lliure o la participació institucional i el patrimoni sindicals. Per la seva banda, la plataforma reivindicativa de la vaga general del 1988 inclou demandes laborals explícites: la recuperació del poder adquisitiu dels salaris, les millores salarials i de condicions laborals de determinats col·lectius (joves, funcionariat, pensionistes) o l'augment de la cobertura d'atur. D'altra banda, els mateixos líders sindicals convocants remeten explícitament al factor laboral i sindical de la vaga.[5]

Ara bé, si la vaga s'utilitza com a instrument per paralitzar el procés productiu, és a fi de, paral·lelament, mobilitzar la classe treballadora perquè recolzi determinats motius polítics. La dimensió política d'ambdues vagues generals es manifesta en que, d'una banda, tot i la especial incidència en el sector industrial, s'estenen a d'altres sectors econòmics; i, d'una altra banda, són recolzades per sectors socials diversos. En aquest sentit, la vaga general del 1985 va tenir un seguiment del 65% al sector serveis i transport, tot i que va ser força irregular. Però els mercats, el comerç i el mitjans de comunicació també es van veure afectats per la vaga. De fet, a determinades zones geogràfiques es va provocar una aturada quasi total de la vida ciutadana (per exemple, el País Basc o les comarques industrials de la província de Barcelona). La vaga del 1988, per la seva banda, més enllà de paralitzar el conjunt del sector industrial, va tenir un seguiment generalitzat a tots els sectors i va arribar fins i tot a paralitzar la vida ciutadana arreu de l'estat. De fet, durant la mateixa organització de les vagues els sindicats, malgrat porten la iniciativa, mostren la voluntat d'implicar diversos sectors de la ciutadania. A la vaga del 1985, CCOO manté negociacions i estableix acords de coordinació amb organitzacions sindicals minoritàries i entitats socials i ciutadanes.[6] A l'any 1988, CCOO i UGT coordinen el període de mobilitzacions previ amb la Plataforma Juvenil por el Empleo. D'altra banda, el seguit d'adhesions i l'abast de les organitzacions, associacions, entitats i persones que van recolzar la vaga del 14-D sobrepassa en tots els aspectes a la vaga del 1985.

Aleshores, en quin sentit afirmem que són «vagues generals polítiques»? Seguint Lefranc (1972: 220), la vaga deixa de ser un arma específica de la classe obrera i es converteix en un signe d'advertència destinat a cridar l'atenció del Govern. Lefranc infereix aquest canvi en la naturalesa de les vagues al reforçament de l'autoritat de l'Estat com a responsable de sectors vitals de l'economia i com a patró directe o indirecte d'empreses públiques. Això comporta que a les vagues de cert abast hi hagi un matís polític (1972: 69). En els dos fenòmens que analitzem el motiu específic que

[5] Cal aclarir que en part aquesta focalització del factor laboral també respon a un intent de contrarestar la campanya contra la convocatòria de vaga general, desenvolupada pel Govern i altres actors polítics i socials, que pretén atorgar-li un contingut polític subversiu i desestabilitzador de la democràcia liberal. Això té especial rellevància en el cas de la vaga del 1988.

[6] Font: *El País*, 23.05.85.

desencadena la convocatòria de vaga general ja posa de relleu que la convocatòria va dirigida contra el Govern i, per tant, té una intencionalitat política: el desencadenant és l'aprovació governamental, al 1985, d'un projecte de llei de reforma del sistema de cobertura de la Seguretat Social, i al 1988, d'un projecte de llei sobre ocupació juvenil. Les vagues doncs es convoquen com a mesura de pressió per aconseguir la retirada del projecte, evitar la seva entrada en vigor o modificar el seu disseny i la seva elaboració. En aquest sentit els objectius i els efectes però són ben diferents ens ambdós casos. La vaga del 20 de juny 1985 és convocada per CCOO ja al mes d'abril, encara que sense data fixa. Aquesta data no es decidirà fins a finals de maig, un cop UGT ja havia desestimat de forma definitiva la reiterada sol·licitud d'unitat d'acció per part de la central comunista. Finalment, la vaga tindria lloc un cop el Parlament en ple (per mitjà de la majoria absoluta socialista) ja havia aprovat el projecte de llei. Per la seva banda, la vaga general del 14 de desembre del 1988 és convocada conjuntament per CCOO i UGT convoca pocs dies després que el Consell de ministres aprovés el projecte i manifestés la voluntat de tramitar-lo per via d'urgència. Els sindicats tenien clar que, d'una banda, l'organització i la convocatòria de la vaga havia de produir-se abans de l'aprovació definitiva dels Pressupostos i del projecte de llei; i, d'una altra banda, que l'eficàcia de l'acció per assolir els objectius venia determinada per la unitat d'acció (amb l'experiència del 1985).[7] El seu objectiu (assolit) era la retirada del projecte d'ocupació juvenil i la negociació i inducció de noves polítiques públiques (assolides en part) .

D'altra banda, a les dues conjuntures la protesta es troba en bona part vinculada a la responsabilitat del Govern en el funcionament de sectors vitals de l'economia i com a patró directe o indirecte del sector públic. Tant al 1985 com al 1988, en el sector industrial es troba obert el front de la conflictivitat laboral derivada de la política de reconversió industrial de les empreses públiques del naval i el metall (amb lluites molt radicals al 1988). A més, al 1988, la conflictivitat laboral es dispara en el sector del funcionariat, és a dir, en aquell sector on el patró directe és el mateix Govern. Els funcionaris, amb conflictes de gran abast i llarga durada com el que té lloc en el sector de l'ensenyament, incrementen la seva pressió en la demanda de millores salarials i laborals. Cosa que també fan pensionistes i jubilats, les retribucions dels quals depenien directament de les dotacions econòmiques pressupostàries.

Però, una anàlisi més profunda dels fenòmens ens permet observar que en la convocatòria de les vagues hi ha una voluntat més àmplia d'influir en el procés polític. En primer lloc, les dues conjuntures posen de relleu com els canals polítics formals de disseny i elaboració de les polítiques públiques no funcionen; concretament, la política de concertació entre els interlocutors socials com a mecanisme de presa de decisions polítiques i econòmiques. En aquest sentit, hi ha una voluntat clara de pressionar en el funcionament d'aquest mecanisme de regulació del conflicte. La convocatòria de la vaga del 1985 per part de CCOO, el segon sindicat majoritari, respon en part al fet que aquest sindicat es trobava fora del procés de concertació a l'haver-se negat a signar el pacte global de l'AES. En aquest sentit, la vaga esdevé un instrument de pressió envers les polítiques econòmiques i socials que legitimava la concertació, així com, envers la mateixa concertació. Sens dubte també, en aquesta vaga, hi ha elements de política partidària, en el sentit que la convocatòria de vaga de CCOO, vinculada al PCE, comportava un instrument de desgast de la política governamental socialista Per la seva

[7] Segons declaracions d'Agustín Moreno, secretari d'Acció Sindical de CCOO, i d'Antonio Gutiérrez, secretari general de CCOO. Font: *El País*, 7.11.88, p. 55; *La Vanguardia*, 9.11.88.

banda, UGT, tot i que no donaria suport a la vaga, convocava manifestacions de protesta. La manca de voluntat del Govern de portar a terme els compromisos inclosos a l'AES o bé les posicions governamentals manifestament contràries a les sindicals envers els temes laborals i sindicals pendents (acomiadament col·lectiu, reforma global de la seguretat social, major participació institucional dels sindicats, repartiment del patrimoni sindical) condueixen a UGT a mantenir un primer pols amb el Govern socialista.

Per la seva banda, el cas de la vaga general del 1988 manifesta la fallida definitiva del model de concertació de l'AES i presenta la temptativa sindical d'establir un nou model basat en acords parcials i específics sobre política econòmica i social. En aquell moment, UGT ja havia perdut el paper d'interlocutor social privilegiat del Govern i s'unia a CCOO en el procés de concertació. La impossibilitat d'establir acords sobre les matèries sotmeses a negociació, davant l'actitud governamental de demanar només la legitimació de les seves polítiques i de negar la negociació de les reivindicacions i propostes de CCOO i UGT, contribuirà a la convocatòria conjunta de vaga general. El Govern posava en qüestió el poder institucional dels sindicats de classe, cosa que quedava clarament reflectida en la signatura de pactes amb un sindicat corporatiu com el CSIF i una associació com la UDP.[8]

En segon lloc, en les dues vagues es manifesta un conflicte intern entre les dues socialdemòcrata. Al 1985, UGT manté el paper d'interlocutor social privilegiat del Govern, corresponsable en l'elaboració de l'agenda i del disseny de les polítiques públiques. Però les polítiques d'austeritat socialdemòcrates, com ara el projecte de llei de reforma de les prestacions i cobertura de la Seguretat Social, entraven en plena contradicció amb els interessos de la classe treballadora, és a dir, amb la base social del sindicat i del propi partit socialista. La convocatòria de mobilitzacions respon a l'objectiu de distanciament sindical del projecte governamental, impossible d'assumir pel sindicat.[9] Això fa recórrer a la relació partit-sindicat com a canal de negociació que permeti introduir modificacions en el projecte, recollint les demandes sindicals. A partir d'aquí, les divergències entre partit i sindicat, tant pel que fa a qüestions ideològiques i polítiques (liberalisme *versus* socialisme) com pel que fa al model de relacions partit-sindicat (subordinació *versus* autonomia) comencen a fer-se evidents. La ferma posició de rebuig al projecte de llei i la convocatòria de mobilitzacions per part del sindicat entra en contradicció amb l'actitud de replegament del partit envers la defensa i la legitimació de la política governamental. Aquesta situació té repercussions en la compatibilitat de càrrecs polítics i sindicals, fet que evidencia ja un canvi en les relacions partit-sindicat. La crisi se salda amb la indisciplina de vot de Nicolás Redondo, secretari general del sindicat i diputat socialista, durant la votació

[8] El cronista Mariano Guindal expressava així la doble dimensió laboral i política en la convocatòria del 14-D:[8] «*Pero tampoco se puede obviar que toda "acción generalizada y contundente" contra un gobierno tiene mucho de político* [...]. [...] *los sindicatos tendrían que reconocer que detrás de estas movilizaciones existe una intencionalidad política que, además, es lícita y legítima.* [...] *En esta estrategia existen dos aspectos perfectamente diferenciados. Por una parte, están los intereses y motivaciones estrictamente sindicales como son "abortar" el Plan de Empleo Juvenil, conseguir la revisión generalizada de los convenios colectivos y pensiones, y lograr unos buenos convenios para 1989. Por la otra, y de manera más subterránea, están los intereses estratègicos y políticos de los sindicatos*». Font: Mariano Guindal, "La 'H.G.P.'", Nuevo Lunes, 14.11.88.

[9] L'executiva ugetista justificaria el rebuig a la participació en la convocatòria de vaga en el fet que la seva voluntat era limitar la protesta a la reforma de pensions. No entrava en els seus càlculs establir una confrontació oberta amb el Govern. Font: *El País*, 14.05.88.

parlamentària del projecte de llei, i amb diverses dimissions (entre elles, la del membre de l'executiva sindical, José Luis Corcuera). En definitiva, d'aquesta conjuntura es deriva un cert desconcert i es plantegen dubtes sobre la viabilitat del projecte socialista.

La vaga del 1988 posa en evidència que la tensió i l'enfrontament entre les dues organitzacions no només no s'ha reconduït sinó que fins i tot esdevé un factor cabdal perquè UGT convoqui la vaga general. El propi sindicat es troba immers en un greu conflicte intern que és reflex del conflicte entre partit i sindicat. En aquest cas, una llarga sèrie de federacions, unions locals i càrrecs ugetistes es posicionen obertament en contra de la convocatòria de vaga general per part de l'executiva sindical. Aquesta, per la seva banda, reacciona durament contra aquests posicionaments i sanciona 86 dirigents ugetistes amb la suspensió dels seus càrrecs (dels quals 33, tenien també càrrecs de responsabilitat al partit socialista) i, en alguns casos, amb l'expulsió del sindicat.

Vagues generals polítiques no insurreccionals

Les vagues generals polítiques poden tenir la intenció de provocar un impacte en l'estructura política institucional que pot comportar la pressió sobre les polítiques públiques, l'avenç en la democratització de dita estructura, el col·lapse i la possible substitució del sistema de govern o, fins i tot, l'inici d'un procés revolucionari o contrarevolucionari. Tant la vaga general del 1985 com la vaga general del 1988, com ja hem dit anteriorment, és dirigeixen contra polítiques públiques elaborades pel Govern i rebutjades explícitament per les organitzacions sindicals per considerar-les contràries als interessos de les seves pròpies bases i de la ciutadania així com, al desenvolupament de l'Estat de Benestar. Com a mesura de pressió i mostra de forces, reclamen el recolzament de la ciutadania per impedir l'aprovació d'aquestes polítiques. D'altra banda, sí que persegueixen i poden provocar un canvi en la correlació de forces polítiques i/o socials.[10] Ara bé, en cap cas, l'objectiu polític és provocar directa o indirectament ni un qüestionament de la democràcia liberal ni molt menys un enderrocament del Govern o el desencadenament d'un procés revolucionari o insurreccional.[11]

Kriesi i altres (1998: 23) afirmen que la pacificació del clivatge tradicional de classe, derivada de la institucionalització del conflicte per mitjà de la concertació, comporta un canvi en la forma de les vagues cap a la manifestació política («*mass meeting*» o «*march*»), cosa que facilita la mobilització d'un suport més ampli que el de la classe obrera. I aquestes manifestacions prenen un caràcter pacífic i festiu. De fet, la vaga general del 1985 ja apunta quelcom en aquest sentit. En la convocatòria de manifestacions conjuntes d'UGT i CCOO pel dia 4 de juny ja s'havien manifestat prop de 300.000 persones. La participació en manifestacions i concentracions el dia de la

[10] En aquest sentit, i en relació amb la vaga del 14-D, el cronista Mariano Guindal feia aquesta interpretació: «*Tanto a CC.OO. como a UGT no le importaría, ni lo más mínimo, que el PSOE perdiese la mayoría absoluta. Al contrario. Con un gobierno de minoría, necesariamente tendría que pactar con los que ellos consideran sus "aliados naturales", es decir con los partidos y sindicatos de izquierda*». A l'any següent, el 1989, s'havien de celebrar de nou eleccions legislatives. Font: Mariano Guindal, "La 'H.G.P.'", *Nuevo Lunes*, 14.11.88.

[11] Mariano Guindal diferenciava la vaga general del 14-D de les vagues revolucionàries de la primera meitat del segle XX i de les crides revolucionàries sota el règim franquista: «*Se trataría* [...] *de una "huelga general a la italiana", que nada tiene que ver con las huelgas revolucionarias de 1919 en Barcelona, 1934 en Asturias o 1956 en Madrid*». Font: Mariano Guindal, "La 'H.G.P.'", *Nuevo Lunes*, 14.11.88.

vaga és destacable, prop de 400.000 persones, sense comptar Catalunya i Euskadi (segons dades de CCOO). Però aquest tret es troba ja ben present tant en la vaga general del 1988 com en les mobilitzacions prèvies i posteriors a la vaga. Des de la convocatòria de la vaga es produeixen 12 manifestacions i concentracions, el dia de la vaga general es manifesten prop de 2 milions de persones (segons dades de CCOO), i el dia després de la vaga es convoca una manifestació a Madrid com a acte final del període de mobilitzacions que reuneix prop d'1 milió de persones, segons els convocants.

De fet, en totes dues conjuntures, els repertoris d'acció col·lectiva més comuns registrats en el diari són les formes «convencionals», sobretot, vagues, manifestacions i assemblees. També trobem formes de «confrontació» com tancaments a seus d'institucions públiques, i formes «violentes», com enfrontaments amb la policia o atacs a la propietat pública. Ara bé, aquestes últimes formes d'acció col·lectiva es vinculen als conflictes laborals derivats del procés de reconversió industrial. Per tant, l'acció col·lectiva predominant, quantitativament, respon a formes rutinàries i conegudes heretades del repertori convencional. Ara bé, s'evidencia que la vaga es combina amb altres formes d'acció col·lectiva i que excedeix el marc de la fàbrica o l'empresa, adoptant els treballadors formes públiques i expressives de l'acció col·lectiva per fer efectives les reivindicacions. A més, les demostracions públiques sovint tenen elements simbòlics i importants elements lúdics i festius.

El 14-D: una vaga general política no insurrecional com «acció col·lectiva de masses»

Més enllà de les semblances i diferències quantitatives i qualitatives entre ambdues vagues que hem anat assenyalant fins ara, hi ha un factor fonamental que assenyala clarament l'existència de lògiques d'acció diferents en ambdues vagues generals. La vaga general del 14 de desembre del 1988 va més enllà de l'objectiu polític de la pressió sobre les polítiques públiques: esdevé una forma d'acció de democràcia directa en sí mateixa així com, un mecanisme de pressió per l'aprofundiment democràtic de l'estructura política institucional. Un mes després de la vaga general, en un article d'opinió, Raúl Morodo expressava així aquesta idea: «*No se buscaba el cambio de la monarquía por una república, no se trataba de defender la democracia política amenazada, no hubo alusiones a la revolución social. Simbólica y pacíficamente fue, en cierto modo, una sesión parlamentaria en la calle ejercitando la democracia directa*».[12]

La vaga general del 1988 va trencar amb totes les previsions de participació: líders sindicals,[13] el propi Govern,[14] declaracions dels manifestants[15] deixaven clar que havia estat un èxit rotund inesperat. Arreu de l'estat es registraren nivells de participació a les manifestacions que eren qualificats d'«històrics». Es pot afirmar que, malgrat la convocatòria i l'organització de la vaga i les manifestacions havia anat a càrrec dels sindicats, el seguiment massiu, pacífic i festiu de les accions de protesta mostrava que la resposta a la crida sindical havia estat voluntària i espontània. Només cal recordar l'onada d'adhesions i de mostres de suport de múltiples col·lectius (sindicals, de joves,

[12] Font: Raúl Morodo, "Aquiles y la tortuga", *El País*, 11.01.89.

[13] El secretari d'Organització de CCOO, José Manuel de la Parra, en la roda de premsa dels representants dels sindicats convocants afirmava: «*Estamos eufóricos, se han superado todas nuestras previsiones, incluidas las más optimistas*». Font: *La Vanguardia*, 15.12.88, p. 15.

[14] El Govern no entrava en la guerra de xifres habitual i acceptava l'ampli seguiment de la vaga. Font: *El Periódico*, 15.12.88, p. 5.

[15] En aquest sentit, el diari *El País* afirmava que un dels comentaris més repetits durant la manifestació era «*no esperaba tanto*». Font: *El País*, 15.12.88, p. 19.

d'agricultors, d'intel·lectuals, d'actors, de futbolistes, etc.) que van rebre tant la vaga com els sindicats durant el mes posterior a la convocatòria de vaga.

Una anàlisi en profunditat del seguiment de la vaga general aporta dades significatives, que ja avançàvem a l'apartat on hem descrit el fenomen, per entendre el canvi en la naturalesa i la lògica diferenciada de la vaga general del 1988. Per sectors de producció, la vaga havia estat seguida majoritàriament per treballadors del sector serveis:[16] el nombre de treballadors de la indústria i de la construcció sumaven prop de tres milions i mig de vaguistes, mentre que els empleats de serveis sumaven més de cinc milions (el 85% dels treballadors del sector). Per professions, més del 50% de l'empresariat amb assalariats manifestava estar d'acord amb la vaga i quasi un 80% havia seguit la convocatòria; més del 50% dels treballadors autònoms o per compte pròpia estaven d'acord amb la vaga i quasi un 85% s'hi van sumar; i, més del 80% del funcionariat estaven d'acord amb la vaga i quasi un 80% la va seguir. Un percentatge de prop del 80% dels vaguistes es troba entre els quadres de les empreses que es van sumar a la vaga. Finalment, per ocupacions, entre els quadres mitjans i alts es donava un alt percentatge d'acord amb la vaga general, quasi el 76%, i un alt percentatge de seguiment, del 80%.

Podem afirmar doncs que aquesta no va ser (o almenys no només) una vaga de la classe obrera. A més, els resultats d'actitud i seguiment de la vaga per professió i ocupació, ens permeten afirmar que va ser (o almenys en bona part) una vaga de la ciutadania amb un alt nivell formatiu i cultural. I el massiu seguiment de la vaga es recolzava en un ampli percentatge de la població, un 66% de la població activa ocupada, que era favorable a la convocatòria.[17] Per tant, doncs, podem interpretar que també ha d'existir un canvi qualitatiu important en el contingut de la protesta. El fet que la mateixa vaga general anés acompanyada de l'ocupació del carrer com a escenari de la protesta pacífica i festiva, donava a la vaga la forma de manifestació política i la convertia en una acció democràtica i de participació directa en ella mateixa.

La ciutadania semblava doncs recolzar les motivacions sindicals que havien comportat la convocatòria de vaga. Però, cal precisar que això no significava limitar el recolzament als cinc punts de la plataforma reivindicativa laboral i sindical. Les reivindicacions plantejades eren molt més àmplies i apareixien de forma poc clara en les declaracions i esdeveniments produïts durant el mes anterior a la vaga.[18] El manifest unitari dels sindicats «de classe» majoritaris demanaven la participació en les mobilitzacions convocades a tota la ciutadania per protestar contra la «*cerrada intransigencia*» del Govern que s'entestava a «*defender los intereses empresariales y llevar a la práctica medidas profundamente regresivas y contrarias a los intereses de amplios colectivos, entre los que se encuentran los más desfavorecidos de nuestra sociedad* [joves, dones, pobres, aturats, treballadors temporals, pensionistes]».[19] Els

[16] Totes les dades que aportem són extretes del sondeig de l'empresa IOPE-ETMAR fet pel diari *El Periódico* el maeix dia de la vaga. Font: *El Periódico*, 15.12.88, p. 3-4.

[17] Un 69% de la població activa ocupada (1.6000.000 persones) es manifestava en desacord amb la vaga i no la va seguir, però les raons principals eran la por o la pressió ambiental. Recordem que la intensa campanya del Govern i el PSOE sobre la violència i el perill de desestabilització política que generaria la vaga.

[18] Com bé deia un comentarista polític: «*Lo que dice* [Redondo] *del Gobierno y el modo como lo dice es lo que mucha gente de la muchedumbre abandonada querría oír a sus supuestos líderes*». Font: Justino Sinova, "La muchedumbre abandonada", *Diario 16*, 27.11.88, p. 12.

[19] Font: *El País*, 19.11.88, p. 56.

sindicats manifestaven la voluntat de canviar la política econòmica i social del Govern, demanaven l'anomenat «gir social» de la política socialista, el repartiment de la riquesa en una conjuntura de creixement econòmic.[20]

Però les reivindicacions sindicals posaven de manifest el descontentament i la frustració, no només per les polítiques econòmiques i socials liberals, sinó també per un estil de governar i per la manca de funcionament democràtic de l'estructura política institucional de la democràcia liberal sorgida del procés de transició. La participació en la convocatòria de vaga portava doncs implícit un factor de pressió per la millora de la qualitat de la vida política, per l'aprofundiment de la democràcia. El descontentament que generava aquesta pressió es derivava de:

9. La manca de confiança de la ciutadania envers les elits polítiques caracteritzades per una concepció patrimonialista de l'estat, la corrupció i les pràctiques clientelistes.[21]
10. La manca de representativitat atorgada a les institucions polítiques formals (Parlament, govern, partits) i d'una alternativa política. El seguiment de la mobilització al carrer mentre el Parlament es trobava en sessió ho posava clarament de manifest i, a més, convertia els sindicats en la veritable oposició al Govern,[22] sobretot, des de l'esquerra política i sociològica (mancada d'una representació política adient)[23].
11. El descontentament per un estil de governar cesarista i autoritari fonamentat en la majoria absoluta parlamentària.[24]

---

[20] Justo Domínguez, secretari general d'UGT a Catalunya, afirmava: «*No queremos cambiar* [el Govern], *queremos que cambie* [la seva política econòmica i social]» (*La Vanguardia*, 27.11.88, p. 12). Antonio Gutiérrez, secretari general de CCOO, afirmava que l'objectiu polític era «*que se disuelva la política social y económica del Gobierno, pero no pretendemos disolver el Parlamento*» (*El País*, 18.11.87, p. 17). Nicolás Redondo, secretari general d'UGT, «[...] *cuando en el momento que la tarta empieza a crecer,* [...] *la UGT pide que se reparta la riqueza*» (*Nuevo Lunes*, 28.11.88).

[21] Un comentarista polític posava algun exemple i ho expressava així: «*Hay un factor nuevo que puede ir transformando el* paro laboral *en una movilización política de* protesta nacional. *Son muchos los abusos, corrupciones, engaños, prepotencias, ineficacias que se han ido acumulando en estos seis años de Gobierno felipista para que ahora no afloren a la conciencia popular.* [...] *Distanciamiento* [de la societat] *que procede de un concepto patrimonialista del Estado* [...] *El ejemplo típico es el de Pilar Miró, que como ella misma ha confesado, "*en ningún momento sospechó que pudiera ser incorrecto comprarse su propia ropa con dinero público*"*». Font: José Aumente, "Del 'paro general' a la 'protesta nacional'», *Diario 16*, 27.11.88.

[22] El comentarista Justino Sinova destacava aquest altre factor: «*Se está viendo ya la movilización en la calle, y el enojo que ha causado la protesta en el Gobierno es indicio suficiente de que los sindicatos han pegado donde hace daño. Los sindicatos, así, se han erigido en auténtica oposición, la han suplantado, y llevan camino de constituirse líderes de una cada vez mayor muchedumbre abandonada.* [...] *En España se está produciendo un fenómeno muy inquietante, que puede ser descrito esquemáticamente así: por una parte, el Gobierno, pese a los poderosos resortes que posee, pierde votos constantemente; por otra, los partidos de la oposición en su conjunto muestran una sorprendente tendencia al estancamiento. Aquí lo único que engorda es la bolsa de la abstención. Hay un sector social creciente que no encuentra alternativa para cambiar el destino de su voto* [...]. *La* "muchedumbre solitaria" *en un universo de individualismo, que describió David Riesman* [...].». Font: Justino Sinova, "La muchedumbre abandonada", *Diario 16*, 27.11.88, p. 12.

[23] Julián Ariza, membre del Secretariat confederal de CCOO, afirmava que l'acció sindical i el seu seguiment posava de relleu la «[...] *existencia de un amplísimo espacio político, que cubriría el espectro sociológico representado por gran parte de CCOO, UGT y otras fuerzas y sectores sociales, carentes de idonea representación política.* [...] [E]*se espacio a la izquierda queda huérfano de representación*». Font: Julián Ariza, "Una actitud estrictamente sindical", *El País*, 5.11.88.

[24] Nicolás Redondo ho posava de manifest: «*se están erosionando las bases de la democracia. No se puede estar permanentemente situando al ciudadano en la disyuntiva* [...] *"mi Gobierno o el caos", en*

12. La manca de responsabilitat política en la presa de decisions.[25]
13. La necessitat de limitar el poder executiu, per mitjà de contrapoders que permetin corregir els errors i les desviacions de l'exercici del poder.[26]
14. La manca d'un funcionament «normal» (democràtic liberal) de les associacions intermitges (com els sindicats) entre les institucions de poder i la ciutadania.[27]
15. El fort biaix en la implementació de les polítiques públiques a favor dels interessos altament organitzats i econòmicament poderosos.[28]
16. El reclam de drets de ciutadania per a tots els membres de la societat.[29]

En definitiva doncs, la vaga general del 14 de desembre del 1988 esdevenia una «protesta política i moral»,[30] un exercici en sí mateix de ciutadania,[31] de participació democràtica directa en reacció a una política econòmica i social injusta i insolidària, i a una estructura política institucional allunyada del poble i buida en molts aspectes de

---

una sociedad además en la que los gobernantes están cada vez más alejados de los gobernados. [...] *el Gobierno está manteniendo su famosa actitud de prepotencia,* [...] *el uso y abuso de esa mayoría absoluta, si se aplica el rodillo contra todo y contra todos*» (*Diario 16*, 27.11.88, p. 7). El comentarista José Aumente hi insistia: «[...] *Por otra parte,* [...] *el Gobierno* [...] *se ha ido progresivamente alejando de la sociedad* [...] *Se han atrincherado en la tiranía de los números –su mayoría parlamentaria–.* [...] *El propio Presidente* González *es tan sensible al* principio de autoridad *que jamás ha dado su brazo a torcer*». Font: José Aumente, "Del 'paro general' a la 'protesta nacional'", *Diario 16*, 27.11.88.

[25] El comentarista polític José Aumente destacava aquest factor: «*Y lo que más duele: la impunidad casi absoluta, la carencia total de responsabilidades políticas* [...]. *Raro es el día que no se hace público algún nuevo* abuso-escándalo *y aquí no pasa nada*». Font: José Aumente, "Del 'paro general' a la 'protesta nacional'", *Diario 16*, 27.11.88.

[26] Redondo insistia en aquest factor: «[...] *una democracia no es posible sin la correspondiente crítica social que pueda corregir los errores y las desviaciones*», sobretot, deia, en el cas espanyol, «[c]*uando uno ve, como Felipe González, que ni a su derecha ni a su izquierda hay oposición, que en el propio partido tiene todo el poder* [...]». Font: *El País*, Revista"Domingo", 20.11.88, p. 2.

[27] Seguint les paraules de Nicolás Redondo, «*el Gobierno* [va trencar] *un derecho fundamental, que es el protagonismo de las partes en la negociación. Eso es quebrantar las normas democráticas.* [...] *Un Gobierno tiene que tener la capacidad de sentarse a negociar, de mantener relaciones fluidas con los colectivos que componen la sociedad, porque si no cada vez va a ser más la brecha.* [...] *La sociedad democrática tiene tensiones sociales y eso es bueno para la propia democracia*». Font: *Diario 16*, 27.11.88, p. 8.

[28] El comentarista José Aumente afirmava que «[...] *Sabido es que* [el Govern] *jamás cesa a alguien por muy mala que sea su gestión, pero, además, jamás cede ante los que considera débiles. Sí lo hace, y rápidamente, ante los que juzgan fuertes, poderes reales, sobre todo los económicos e internacionales* [...]» (José Aumente, "Del 'paro general' a la 'protesta nacional'", *Diario 16*, 27.11.88). Per la seva banda, Antonio Gutiérrez critivaca el fet que el Govern atengués només les demandes de la jerarquia eclesiàstica, banca i empresariat, i Nicolás Redondo lamentava que el Govern negués les peticions sindicals i laborals «*cuando está cediendo a las presiones de los poderes fácticos de la derecha*». Font: *La Vanguardia*, 13.11.88, p. 69.

[29] En un article contra el PEJ, Salce Elvira, membre de la Secretaria Confederal d'Ocupació de CCOO, afirmava que els sindicats «[...] *no nos resignamos a aceptar que lo único que esta sociedad ofrezca a los jóvenes sea el subempleo, la marginalidad y la ciudadanía de segunda clase* [...]. *En definitiva, porque creemos en una sociedad más justa e igualitaria* [...]». Font: Salce Elvira, "Los jóvenes no son ciudadanos de segunda", *El País*, 11.11.88, p. 48.

[30] José Aumente destacava el fet que la vaga general contenia un contingut nou: «[...] *más allá* [...] *de la política económica del Gobierno, hay otro factor importante a considerar: el factor de protesta política y moral* [...]. *Se trata* [...] *de repudiar una forma de comportamiento ético-político*». Font: José Aumente, "Del 'paro general' a la 'protesta nacional'", *Diario 16*, 27.11.88.

[31] En un article d'opinió, Antonio Álvarez-Solís feia aquesta reflexió sobre la convocatòria de vaga: «[...] *el gozo que creemos detectar en torno a tan prometido suceso es, en realidad, un sentimiento de confortable recuperación de nosotros mismos como ciudadanos.* [...] *El ciudadano* [...] *vuelve a ser poder, al menos un poco de poder*». Font: Antonio Álvarez-Solís, "Reflexión sobre la huelga", *El Periódico*, 2.12.88.

contingut democràtic. S'obrien noves perspectives per a la democràcia liberal sorgida del procés de transició política:[32] un major protagonisme de la ciutadania i de la societat civil[33] i una multiplicació de les dimensions participatives que superarien les estructures representatives tradicionals dels partits i dels sindicats.

(3.2) En el cicle polític d'hegemonia socialdemòcrata (1982-1989)

Els fenòmens que són objecte de la nostra anàlisi, les vagues generals del 1985 i del 1988, s'emmarquen en el cicle polític «postransicional» i, dins d'aquest, en el cicle polític d'«hegemonia socialdemòcrata». A continuació, analitzarem el contingut característic d'aquests cicles polítics com a factor que té forta influència sobre els nivells i els repertoris de l'acció col·lectiva. En primer lloc, abordarem el contingut i els objectius de les polítiques econòmiques i socials desenvolupades pel Govern socialdemòcrata durant aquest període. I, en segon lloc, analitzarem els trets característics de l'estructura institucional formal, les estratègies informals que utilitzen les autoritats envers la protesta social, i les aliances polítiques i socials dominants del període. Atenent que aquests trets són relativament estables i es troben fortament arrelats al passat històric i l'herència del sistema polític (Kriesi i altres, 1998: 26), en el cas espanyol, veurem com aquests trets es vinculen a la natura del procés de transició política i del sistema polític que se'n derivà.

LES POLÍTIQUES ECONÒMIQUES I SOCIALS SOCIALDEMÒCRATES ALS ANYS VUITANTA

El programa electoral que va portar al PSOE al poder a l'octubre del 1982 amb deu milions de vots i que li va permetre mantenir la majoria absoluta parlamentària a les eleccions del 1986, contenia un model polític i social orientat cap a l'assoliment d'una societat més justa i solidària, per mitjà de la lluita contra la crisi econòmica, del canvi en les formes i les institucions polítiques (acostant el poder al poble) i de la modernització de les estructures econòmiques i administratives (Maravall, 1985: 233-242; González i Calvet, 1989: 24-25).

La política per afrontar la crisi econòmica es fonamentava en dues mesures: la creació d'ocupació (en concret, 800.000 llocs de treball) i la lluita contra l'atur (que en el moment de les eleccions superava els dos milions d'aturats –al voltant del 15% de la població activa–). Els mitjans per crear ocupació i detenir el creixement de l'atur passaven per augmentar la competitivitat i la capacitat exportadora del sector privat, reduint la taxa d'inflació, el dèficit públic i la càrrega de la seguretat social sobre les empreses. A més, calia posar en pràctica un programa de reconversió industrial de

[32] En aquest sentit, José María Zufiaur, membre de l'executiva d'UGT, després de la vaga feia la següent afirmació: «*La lección que ha recibido el Gobierno debe enseñarle a gobernar en democracia, porque a partir de hoy podemos afirmar que empieza la fase decisiva de la transición a la democracia*» (*El Independiente*, 6.12.88). Antonio Gutiérrez, per la seva banda, afirmava que «*era el inicio de un nuevo caminar más esperanzador, no sólo para los trabajadores sino también para la inmensa mayoría de los ciudadanos que siguen aspirando a un cambio progresista que se ha visto defraudado por el Gobierno actual*» (*La Vanguardia*, 27.11.88, p. 70).

[33] Gerardo Iglesias, president de IU, afirmava que «*tras la huelga, la democracia va a experimentar un cambio que consistirá en un mayor ptoagonismo de la sociedad civil*». Font: *La Vanguardia*, 12.12.88, p. 11.

l'empresa pública (sobretot en els sectors de la siderúrgia i la construcció naval), en el marc de la concertació amb les organitzacions sindicals i empresarials. L'objectiu a mig termini era la integració a la Comunitat Econòmica Europea (CEE).

Com aquesta primera línia política comportaria grans esforços i sacrificis per part de la classe treballadora, calia acompanyar-la d'una política de benestar social (la «dimensió solidària») que incrementés els «drets socials» d'aquesta classe i dels sectors més desfavorits de la població, reduint i compensant les desigualtats socials. Això comportava tant la institucionalització de fórmules de participació dels treballadors en la gestió empresarial i en la planificació de l'economia –per mitjà d'un organisme de nova creació com el Consejo Económico y Social– com la millora i l'extensió dels serveis públics bàsics –sanitat i educació– a tota la població. El finançament de la política social es beneficiaria d'una reforma de l'Administració pública, per mitjà de la lluita contra el frau fiscal i d'una gestió tributària i dels serveis públics eficient. A més, s'incloïa una política de foment de la igualtat d'oportunitats, sobretot per mitjà de l'educació. Finalment, la política de modernització de la societat abraçava la protecció i el foment de les llibertats ciutadanes. En definitiva, segons Maravall (1985: 239), els objectius de l'oferta política socialista eren conquerir la ciutadania política i progressar cap a l'assoliment de més altes quotes de ciutadania social i econòmica.

El contingut específic de les polítiques econòmiques i socials, caracteritzat per «*el ambiguo concepto de la modernización, siempre presente en la retórica política del PSOE, significaba básicamente ponerse al corriente con la Europa Occidental. El ingreso per cápita era entre un tercio y una cuarta parte inferior a la media de la Comunidad Europea y la crisis económica desde mediados de los sesenta había sido particularmente profunda. El creciente "realismo" que caracterizaba la gestión económica socialdemócrata de la Europa Occidental en la década de los ochenta se vio reforzada en España por el compromiso con la puesta al corriente*» (Maravall, 1991: 23-25). A diferència d'altres partits socialistes del sud d'Europa, com el francès i el grec, que arriben al poder a principis dels vuitanta, el PSOE no tenia una posició crítica envers la socialdemocràcia ni defensava un trencament amb el capitalisme.

Ara bé, el Govern socialista ben aviat va deixar de banda els seus compromisos electorals i va començar a aplicar una estratègia de política econòmica fonamentada en l'ajust i el sanejament, titllada d'inevitable pel fet que el país es trobava el ben mig d'una crisi econòmica profunda.[34] L'objectiu a mig termini continuava sent, com recollia el programa electoral, l'entrada a la CEE. Segons paraules del mateix Felipe González, la tasca fonamental de la gestió governamental seria «*reparar el deteriorado sistema económico para apuntalar el capitalismo español según las nuevas exigencias*» (citat a Muniesa, 1996: 267). El Govern considerava prioritari l'increment de la competitivitat i l'eficiència de l'economia, com a pas previ pel desenvolupament de les

[34] González i Calvet (1989: 26) assenyala que més enllà de la crisi econòmica hi havia altres restriccions a l'aplicació del programa electoral. D'una banda, el fet que la natura de la transició política espanyola feia força inviable «*cualquier medida potencialmente opuesta a los intereses de los llamados poderes fácticos –Ejército, Banca, capital exterior o nacional–*». D'altra banda, l'experiència de la socialdemòcracia francesa de François Mitterrand en l'aplicació del seu «Projecte Socialista» al 1981, esdevenia un referent pel que fa a la recuperació de la inversió i de les expectatives empresarials com a eix bàsic de la gestió socialdemòcrata. D'una altra banda, el Govern es trobava al ben mig de les pressions per la redistribució que provenien de treballadors i d'empresaris. Finalment, no es pot menysprear la pressió internacional que exerciren les administracions neoliberals de Ronald Reagan i Margaret Thatcher durant la dècada dels vuitanta.

polítiques socials. Segons González i Calvet (1989: 27-28), l'estratègia governamental es fonamentava en la «liberalització» econòmica, on la inversió es convertia en la variable econòmica clau i, per tant, la recuperació dels excedents empresarials esdevenia l'eix bàsic de la gestió. El raonament era el següent: el rellançament de la inversió comportaria la creació d'ocupació i la recuperació econòmica que possibilitaria la compensació dels sacrificis que la classe treballadora hauria de suportar durant el procés d'ajust i sanejament, així com, la reducció de les desigualtats econòmiques i socials. I el principal obstacle per a la recuperació de la inversió i de les expectatives empresarials eren les restriccions i les rigideses de les estructures productives i dels mercats. De forma sintètica, l'estratègia econòmica del govern consistia en «*sanear y liberalizar para crecer, crecer para redistribuir*» (1989: 28).

González i Calvet (1989: 29-41) afirma que l'estratègia econòmica liberal del Govern del PSOE durant els anys vuitanta es va articular a dos nivells:

a) Conjuntural, amb una doble orientació: l'ajust macroeconòmic, portat a terme per mitjà d'una política de moderació salarial i unes polítiques fiscal i monetària restrictives; i l'ajust i sanejament productiu, desenvolupat per mitjà de la política de reconversió industrial.

Pel que fa a l'ajust macroeconòmic, es va prioritzar l'aplicació d'una política de rendes fonamentada en la moderació salarial, per mitjà de la política de concertació, i unes polítiques fiscal i monetària restrictives. L'objectiu que articulava aquest pla era la reducció i el control de la inflació. Per la seva banda, la política monetària restrictiva va comportar un fort augment dels tipus d'interès reals, cosa que va significar l'apropiació de beneficis per part del sistema financer, l'augment del cost del deute públic –que repercutiria en els contribuents pel creixement dels pagaments d'interessos– i la inestabilitat de l'activitat econòmica, com a conseqüència de l'entrada de capital especulatiu a la recerca d'actius financers d'alta rendibilitat. Finalment, la política fiscal restrictiva va comportar l'augment de la pressió impositiva, amb un increment dels impostos indirectes i dels tipus impositius sobre la renda. La càrrega de la pressió impositiva va recaure en la població assalariada i de baixos ingressos. Alhora es va reduir l'increment de la despesa social, cosa que va significar la disminució de les prestacions d'atur i dels salaris reals del funcionariat –tot i augmentar el nombre de persones ocupades al sector públic– així com, la limitació de la revalorització de les pensions. Ara bé, aquestes retallades anaven acompanyades de un fort augment de les subvencions i transferències econòmiques a les empreses.

En relació amb l'ajust i el sanejament de l'estructura productiva (privada i pública), es va concentrar en tres àmbits: el sector industrial, el sector energètic i el sector financer. El llarg procés de reconversió es va finançar amb càrrec al pressupost públic, generant un augment important del dèficit públic, cosa que significava la socialització del seu alt cost econòmic.

b) Estructural, que va comportar el desenvolupament de reformes estructurals i/o institucionals en cinc àmbits fonamentals: el sector públic, el mercat de treball, el sistema financer, el sector exterior i l'estructura productiva. González i Calvet (1991: 34) explica així la importància d'aquesta vessant estructural de l'estratègia econòmica governamental: «[...] *el ajuste y la reconversión no son más que una transferencia temporal del ingreso desde las rentas salariales a las rentas del capital pero, si no*

varían las condiciones o parámetros distributivos, a largo plazo la situación volverá a ser conflictiva. Ahí radica la importancia de las políticas estructurales y de las reformas: definen trayectorias dinámicas distintas, marcan pautas de distribución a largo plazo más favorables a los ingresos del capital».

Una de les línies prioritàries de reforma estructural apuntava al sector públic. Aquesta reforma abastava dos àmbits fonamentals: els ingressos i les despeses públiques, i la seguretat social. En el primer d'aquests àmbits, el sistema impositiu ha recaigut sobre les rendes salarials i les classes desafavorides, mentre que les quantioses subvencions al sector privat van consolidar un mecanisme distributiu, per mitjà del deute públic, que transfereix els recursos provinents dels impostos als posseïdors d'actius financers. D'altra banda, la reforma del sistema de pensions va comportar l'allargament dels períodes de cotització i de còmput, així com, la reducció de la quantia de les pensions. L'alternativa que va oferir el Govern era la constitució de fons de pensions privats amb desgravacions fiscals. Finalment, pel que fa a la reforma del sector públic, cal dir que, malgrat les mesures d'extensió a tota la població de l'educació i la sanitat pública, aquests serveis van viure un procés de progressiu deteriorament per la disminució global de la despesa pública en aquests àmbits. Aquesta situació proporcionava al sector privat la possibilitat de cobrir les mancances i els buits del sector públic, incrementant els costos del consumidor.

Una altra línia d'actuació de la política de reforma estructural va afectar al mercat de treball, objectiu principal de l'estratègia de liberalització i flexibilitat. En aquest àmbit, l'actuació va incidir en tres àmbits: la normativa legal de contractació, les prestacions d'atur i la política d'ocupació. L'argumentació implícita en aquest conjunt de mesures era que la flexibilització dels mecanismes de contractació, la reducció de la protecció de les persones aturades, l'abaratiment dels costos laborals (sobretot, salarials), i les subvencions a l'empresariat comportarien la creació d'ocupació. Però alhora, aquestes mesures, més enllà d'augmentar l'inestabilitat del sistema econòmic i d'empitjorar les condicions laborals de la força de treball i les condicions de vida de les persones aturades, generava fenòmens de segmentació laboral i social, la divisió de la força de treball i, per tant, el debilitament de les organitzacions sindicals.

A títol de conclusió, en termes generals, podem dir que els principals costos socials de l'estratègia econòmica liberal del Govern durant els anys vuitanta van ser:

a) A curt termini, la destrucció de llocs de treball. Malgrat a l'octubre del 1982, el PSOE prometia la creació de 800.000 llocs de treball, al 1985, se n'havien perdut 490.000 més.[35] L'atur incrementava de forma inexorable: si al 1982, l'any que el PSOE pujava al poder, la mitjana anual de la taxa d'atur era del 15,88%, al 1985 es situava en el 21,46%.[36] La política de reconversió industrial va contribuir en bona part a agreujar el problema de l'atur. A partir del 1986, malgrat la conjuntura econòmica de recuperació i l'increment de la inversió, les taxes d'atur es van mantenir en nivells molt alts.[37] D'altra banda, la creació d'ocupació anava acompanyada de l'empitjorament de les condicions salarials i laborals, amb especial incidència en l'augment de la temporalitat de la contractació.

[35] Vegeu Figura 10.4 de l'annex.
[36] Vegeu Figura 10.3 de l'annex.
[37] Vegeu Figura 10.3 i Figura 10.5 de l'annex.

b) A curt i llarg termini, la política de rendes de moderació salarial va generar una disminució constant de la participació dels salaris en el PIB: mentre al 1982, la participació salarial en el PIB era del 53,2%, al 1988, se situava en el 48,2% .[38]

FORTALESA INSTITUCIONAL

A l'octubre del 1982, el PSOE arribava al poder, doblant el nombre de vots obtinguts a les eleccions anteriors i assolint la majoria absoluta parlamentària (Figura 10.7). Aquest esdeveniment obria un cicle polític que seria d'hegemonia socialdemòcrata (1982-1996) i comportava una alteració cabdal de la correlació de forces polítiques, tot configurant un nou sistema de partits.[39] L'establiment del PSOE com a partit d'esquerra i de govern hegemònic (i de Felipe González, com a líder indiscutible del partit), s'explica en bona part per com el partit va afrontar i va treure profit del context d'oportunitats polítiques durant el curs de la transició. Entre el 1979 i el 1982, el context polític es caracteritzava, principalment, per les crisis internes de la UCD i el PCE.[40] La debilitat del centre-dreta i la manca d'alternativa a la dreta i a l'esquerra, per tal d'assolir el govern, el partit adopta una estratègia electoral de maximització del vot, reforçant tant la unitat i la disciplina internes com l'autonomia dels líders (Kitschelt, 1996: 233). Aquest context polític i aquesta estratègia es perllonguen al llarg dels anys vuitanta. A les eleccions generals del 1986, el PSOE va mantenir la majoria parlamentària i va continuar governant en solitari, tot i la tendència a la disminució del nombre de vots obtinguts (Figura 10.7). Tant la dreta com l'esquerra seguien implicades en un procés de crisi i lluita interna entre faccions que els impedia crear partits estables i alternatives viables al PSOE.

Figura 10.7
Resultats PSOE a les eleccions al Parlament, 1979-1989

	Núm. vots	% vots	Escons Congrés
1979	5.477.037	30,4	121
1982	10.127.392	48,4	202
1986	8.887.345	43,4	184
1989	7.713.810	39,6	176

Font: Elaboració pròpia a partir de Maravall i Santamaría (1985: 118), i *El País*,Extra, "Perfil de una década. Un cambio de doble filo", 28.10.92, p. 14.

Seguint la tipologia de Kriesi i altres (1998: 30), podem dir que el govern socialdemòcrata espanyol durant els anys vuitanta se sembla a un dels tipus identificats pels autors (Excurs 10.1): «*a single-party government, where the governing party is highly disciplined. Such governments generally have a strong capacity to act*». Tant l'ampli suport parlamentari i popular en què es fonamentava el govern del PSOE com la

[38] Vegeu Figura 10.6 de l'annex.

[39] En aquest sentit, Maravall i Santamaría (1985: 120-121) afirmen que «[...] *el terremoto electoral de 1982 simplificó el formato del sistema de partidos. Los partidos parlamentarios con implantación nacional quedaron reducidos a dos: el PSOE y AP.* [...] *Así el nuevo sistema de partidos parecía tener los rasgos de un "sistema de partidos predominante"* [caracteritzat per] *un número limitado de partidos, competencia centrípeta, polarización moderada y ausencia de oposiciones bilaterales* [...]».

[40] Com coincideixen a assenyalar Tezanos (1985: 34), Camiller (1986: 24), García Santesmases (1985: 69) i Maravall (1985: 84). Cal recordar també que, entre 1980 i 1982, es va produir un canvi en les definicions ideològiques de la població. En relació amb el període 1977-1979, disminueix el sector centrista (del 27 al 17%), on el PSOE recull una escassa part dels vots, però incrementa el sector de centre-esquerra (del 23 al 29%), on el partit socialista recull una immensa majoria dels vots (Maravall, 1985: 87-88).

forta disciplina interna atorgaven al partit un alt grau de «fortalesa institucional», és a dir, un alt grau d'autonomia i capacitat envers els procés de decisió i implementació de polítiques públiques, cosa que en bona part dificultaria l'accés a l'estructura institucional formal de les demandes de l'acció col·lectiva.

Excurs 10.1
Tipologia de coalicions de govern i fortalesa institucional
[Font: Elaboració pròpia a partir de Kriesi i altres, 1998: 30]

	Estructura interna dels partits	
Nombre de partits	Disciplina interna	Indisciplina interna
Partit únic	Fortalesa institucional	Fortalesa institucional limitada per la necessitat d'establir acords entre faccions internes
Coalició de partits	Fortalesa institucional limitada per la necessitat d'establir acords entre partits	Debilitat institucional

Ara bé, la manca d'obertura i flexibilitat institucionals, així com la fortalesa governamental, també es vinculen al fet que el cicle socialdemòcrata coincideix, cronològicament parlant, amb el període de «consolidació democràtica». L'arribada del PSOE al poder marca una distinció fonamental entre dos cicles polítics: la «transició institucional» (1975-1982) i el començament del que anomenem cicle postransicional o de «consolidació democràtica». Maravall i Santamaría (1985: 81-82) defineixen així aquesta distinció: «[...] *la transición se consuma con la institucionalización* jurídico-formal *del nuevo régimen. La consolidación es el proceso que, eventualmente, conduce a su institucionalización* político-material. *Brevemente, la consolidación supone todos los procesos por el que el nuevo régimen elimina, reduce a un mínimo o reabsorbe sus iniciales inconsistencias ideológicas e institucionales, afirma su autonomía frente a los poderes de hecho y, en especial, las Fuerzas Armadas, moviliza políticamente a la sociedad civil y desarrolla y mantiene un sistema de partidos relativamente estable y capaz de garantizar la gobernabilidad*». En definitiva doncs, el PSOE assumia el poder amb el repte i la responsabilitat de democratitzar l'estat i consolidar el nou règim polític –sobretot, tenint en compte el cop d'estat de febrer del 1981– (García Santesmases, 1985: 69).

Aquests objectius i els resultats electorals van fomentar el desenvolupament d'una acció de govern autònoma i disciplinada en l'àmbit de les decisions polítiques i la seva implementació (destacant l'ús reiterat dels decrets governamentals).[41] Aquesta fortalesa governamental reforçava el fet que la ciutadania es trobés vinculada al procés polític

[41] Maravall i Santamaría (1985, 107 i 123) ho justifiquen així: «*Un programa de profundas reformas económicas, sociales y políticas que permitiera superar las* confining conditions [...] *requería un gobierno sostenido por un fuerte apoyo popular y parlamentario*» i «[...] *en un contexto de inestabilidad política, deterioro económico, desempleo creciente y amenazas persistentes a la democracia, cualquier problema singular perdía relevancia ante la necesidad urgente de un gobierno fuerte y eficiente*».

quasi exclusivament via eleccions i partits polítics. Això multiplicava els efectes de la cultura política heretada del procés de transició: la desmobilització i escassa participació política des de baix. D'altra banda, cal considerar que els instruments de democràcia directa no estaven gens institucionalitzats i, a més, com assenyalen Ibarra i altres (1996: 108, nota 21), les dificultats normatives per portar-los a terme són importants: el referèndum necessita de la supervisió del govern central, i la Iniciativa Legislativa Popular (ILP) exigeix un nombre de signatures molt elevat per poder ser considerada i debatuda al Parlament (per exemple, 500.000 signatures en el cas de Madrid).

ESTRATÈGIA REPRESSIVA DE LES AUTORITATS ENVERS LA PROTESTA

L'anàlisi de les vagues generals del 1985 i del 1988 posa de relleu exemples clars d'aquesta estratègia repressiva de la protesta. En totes dues vagues, la fixació dels serveis mínims va generar un fort enfrontament entre executius i sindicats. Al 1985, CCOO va presentar una denúncia contra el ministre de Transports, Enrique Barón, el president de la Comunitat de Madrid, Joaquín Leguina, i el Gobernador Civil, J. M. Rodríguez Colorado, al·legant que l'aplicació dels serveis mínims decretats a les empreses públiques del transport, de portar-se a terme, podien deixar sense efecte la vaga (fins i tot, en algun cas s'establien més circulació que en un dia normal). En el cas de Catalunya, el dia anterior a la vaga, el Departament de Treball de la Generalitat encara no havia fet públic els serveis mínims de la jornada i no havia convocat a les centrals sindicals per a la seva elaboració.[42] Al 1988, els serveis mínims s'aprovaven per decret només quatre dies abans de la vaga. Aquests decrets garantien un 60% dels serveis d'un dia normal, cosa que va provocar la impugnació judicial per part dels sindicats, que consideraven els serveis decretats abusius i no sotmesos al criteri constitucional d'essencialitat.[43]

Al 1985, el Govern i el PSOE van qualificar la vaga d'acció injusta i irresponsable,[44] destacant el caràcter violent i intimidatori[45] així com, el contingut «polític» de la vaga, en el sentit de l'existència de motivacions polítiques partidàries («comunistes»),[46] que, en part, al·ludien al caràcter subversiu i revolucionari de les crides a la vaga general contra el règim franquista.[47] Al 1988, el Govern i el PSOE van adoptar una estratègia

[42] Font: *El País*, 19.06.85.

[43] Font: *La Vanguardia*, 13.12.88, p. 15.

[44] En una nota oficial, el PSOE parlava de «*acción injusta*» i «*grave irresponsabilidad*», basada en la manipulació informativa sobre el contingut de la reforma, i feia una crida a la reflexió ciutadana sobre les greus conseqüències que podia comportar. Font: *El País*, 19.06.85.

[45] Manuel Chaves, en nom del PSOE, afirmava que «*los piquetes no estaban informando, sino actuando violentamente y coaccionando*». El comunicat de l'executiva d'UGT rebutjava la vaga i denunciava «*actos intimidatorios y vandálicos que, aunque parten de pequeños grupos radicalizados, no eximen de responsabilidad a los convocantes*». Font: *El País*, 21.06.85.

[46] L'executiva d'UGT afirmava que l'ús de la vaga era fruit de «*motivaciones de política partidista* [...], *de una política extrasindical de confrontación y hostigamiento al Gobierno socialista*». Font: *El País*, 21.06.85.

[47] El mateix dia de la vaga Felipe González feia una compareixença on apareixien tots els arguments que hem exposat. Al seu parer, la convocatòria havia estat un «*fracaso total*». Les aturades havien estat sectorials i assolides «*siguiendo técnicas que ya conocemos bien*», en al·lusió a l'actuació dels piquets. Afirmava a més que era «*un ejercicio de irresponsabilidad grave convocar una huelga general por motivos que no son ciertos y ocultando los motivos ciertos, pero no confesables: la oposición desde una óptica comunista al primer Gobierno socialista de España, cosa que no han hecho ni harán a un Gobierno que no sea socialista*». Finalment, davant aquesta interpretació, es mostrava segur que la reforma seguiria el seu tràmit legal, sobretot perquè el Parlament ja hi havia donat la seva aprovació (*El País*, 21.06.85). D'altra banda, Justo Domínguez, secretari general de la UGT a Catalunya, contestava

repressiva de la protesta i de confrontació oberta amb els sindicats, actors dominants de l'acció, fins el punt d'engegar una campanya de desactivació de les mobilitzacions sindicals, on van participar tant els membres del Govern com els dirigents de l'executiva del partit.[48] Aquesta campanya es fonamentava en la difusió a l'opinió pública d'una interpretació intimidatòria i amenaçadora dels objectius i les conseqüències de la vaga general: les motivacions polítiques que amagava la convocatòria, que responien a l'estratègia comunista de deslegitimació del Govern; el caràcter violent i, fins i tot, subversiu i revolucionari que prendria (en comparació amb, per exemple, la vaga general insurreccional del 1934);[49] el desprestigi internacional que comportaria, davant la imminent presidència espanyola de la Comunitat Europea (l'1 de gener del 1989);[50] les greus pèrdues econòmiques que produiria (400.000 milions de pessetes, segons el secretari d'organització del PSOE, Txiqui Benegas); i, el perill que suposava per l'estabilitat de la democràcia liberal espanyola.[51] En aquella ocasió, les amenaces del Govern sobre la possible il·legalitat de la vaga (per motivacions polítiques) i sobre l'examen rigorós del compliment de les condicions legals de comunicació en temps i forma, van portar als sindicats a cursar el comunicat de vaga general no només al Ministeri de Treball i a la CEOE (requisit suficient per convocar-la), sinó també a tots els àmbits territorials i sectorials amb un model únic.[52]

D'altra banda, la Delegació del Govern de Madrid denegava l'autorització d'una manifestació convocada pels sindicats el dia després de la vaga, al·legant que el recorregut presentat comportava un greu trastorn de l'ordre públic (sobretot, pel que feia al trànsit urbà). Davant d'això, el sindicats van interposar un recurs davant l'Audiència Territorial que fallava a favor de les centrals i permetia la fi de la manifestació a la històrica plaça de la Puerta del Sol.[53]

---

així a la proposta d'adhesió a la vaga general de la CONC: «[...] *creo que una huelga del tipo que habéis planteado no se la merece ni este Gobierno, ni esta democracia, ni este pueblo. Es una medida, a mi juicio, gravísima y que nos retrotrae a posicionamientos tremendamente radicales y peligrosos*». Font: *La Vanguardia*, 29.05.85.

[48] L'executiva federal del PSOE constituïa un comitè de coordinació nacional (encapçalada per Txiqui Benegas, secretari d'organització, i Francisco Fernández Marugán, secretari d'assumptes econòmics, socials i sindicals) de la campanya de mobilització de càrrecs i militants davant el que s'anomenava «*ofensiva*», «*acoso político*» contra el Govern per part de l'oposició (excepte, CIU i PNV) i els sindicats. En paraules de l'executiva, i en una clara al·lusió a la campanya desenvolupada durant el referèndum de l'OTAN al 1986, «*al igual que en otras ocasiones, el PSOE* [fa] *a los suyos una llamada a rebato*». Font: *El País*, 13.11.88, p. 53.

[49] Alfonso Guerra, vicepresident del Govern, advertia que la vaga es podia convertir en una «*jornada de agitación, con piquetes violentos y cortes de carretera*». Per la seva banda, Rosa Conde, ministra portaveu, afirmava que «*la huelga puede ser violenta,* [ja que] *nunca hasta ahora se ha montado una huelga con un mes de antelación, y las movilizaciones públicas pueden dar lugar a agitación en la calle*», fins el punt que «*ni siquiera los que están montando la huelga saben dónde nos va a llevar*». Font: *La Vanguardia*, 26.11.88, p. 3 i 13.

[50] Felipe González acusava a determinats líders polítics i sindicals «*de desear que la próxima presidencia española de la Comunidad Europea sea un fracaso*». Font: *El País*, 4.12.88, p. 14.

[51] Segons Txiqui Benegas, es tractava de transmetre dues idees fonamentals: una, que «*la huelga general es muy grave si tiene éxito*» perquè deslegitima al Govern; dos, que «[es] *una huelga injusta contra el Gobierno socialista y que en España no se había convocado una huelga general de esta magnitud desde 1934,* [...] *y es una huelga totalmente desproporcionada*» (*El Periódico*, 24.11.88, p. 31). En una circular d'instruccions feta per l'executiva es podia llegir també: «[la vaga] *perjudica a la economía española (...) a la imagen de España (...) y a la convivencia democrática, al preferirse la vía de la confrontación a la del diálogo*» (*El País*, 24.11.88, p. 22).

[52] Font: *El Periódico*, 24.11.88, p. 31.

[53] Font *El País*, 26.11.88, p. 13 i *La Vanguardia*, 2.12.88, p.15.

Per la seva banda, el Ministeri d'Administracions Públiques va emetre un comunicat a tots els governadors civils provincials indicant les mesures a aplicar a fi d'evitar el seguiment de la convocatòria: la identificació personal i els descomptes salarials, segons el còmput de les hores efectives d'aturada, dels funcionaris que se sumessin a la vaga (inclosos, alliberats sindicals i membres de les juntes de personal dels sindicats convocants); la informació puntual del percentatge de seguiment de la vaga per part de la plantilla; la garantia del compliment dels serveis d'informació i atenció al públic, registre, comunicacions, manteniment i seguretat; i la intervenció de les forces de seguretat, si es considerava necessari, per dissoldre tancaments que no fossin pròpiament sindicals als locals de l'Administració i l'aplicació de mesures disciplinàries als participants en les accions.[54] A més, el Ministeri de l'Interior ordenava el desplegament d'un dispositiu policial de gran abast i d'oficines especials de denúncia de piquets violents i alteracions de la seguretat ciutadana a les grans ciutats.[55] A més, el ministre d'Interior, José Luis Corcuera[56] aconseguia, per mitjà d'un acord sobre millores salarials i laborals, tant la desconvocatòria dels tancaments i mobilitzacions convocats pels sindicats de policia com la prestació de serveis durant el dia de la vaga.[57]

Estratègies informals i transició política

Les estratègies emprades envers l'acció col·lectiva es vinculen directament amb el procés de transició política. Durant aquest període es van aplicar «pràctiques consociacionals» de regulació del conflicte comunitari (lingüístic i cultural) i de classe, les quals estan orientades a facilitar la integració en societats complexes o amb traumes de conflictes en el passat (Lijphart, 1969; Lehmbruch, 1985). Aquestes pràctiques informals impliquen una sèrie de requisits en relació amb les actituds i comportaments de les elits polítiques que determinen la possibilitat d'aconseguir un sistema democràtic estable; és a dir, en el nivell de les elits polítiques i socials existeixen regles i pautes de conducta «consociatives», fonamentades en la negociació i el compromís, que busquen la unanimitat o, com a mínim, àmplies majories. Aquestes pràctiques comporten el monopoli de la representació i la participació política en les organitzacions formals (partits polítics, organitzacions d'interessos), cosa que desincentiva la participació ciutadana i produeix una considerable conformitat social.

---

[54] De fet, aquesta estratègia repressiva ja l'havia anunciat un mes abans el mateix ministre Joaquín Almunia amb les següents declaracions: «*para el Gobierno es una prioridad asegurar la prestación de los servicios públicos al ciudadano, y en caso de convocarse huelga, se han transmitido órdenes a todos los responsables de personal, para que descuenten la parte correspondiente a las personas que no trabajen, y se impongan sanciones a las personas que alteren o dificulten la prestación de los servicios mínimos*» (*La Vanguardia*, 13.11.88). Sobre el comunicat del Ministeri d'Administracions Publiques, vegeu *El País*, 11.12.88, p. 15.

[55] L'anomenada «Operación Cima» del Ministeri de l'Interior comptava amb el desplegament de quasi la totalitat de la plantilla, més de 50.000 agents. Una circular de la Subdirecció General Operativa de la Policia exposava les instruccions a seguir per complir l'ordre transmesa pels governadors civils de potenciar al màxim la presència policial al carrer el dia de la vaga: se suspenien tots els permisos; s'amenaçava amb la sanció davant qualsevol acte d'indisciplina o absència injustificada; i es prohibien durant tot el dia reunions o assemblees a qualsevol centre policial. Font: *El País*, 13.12.88, p. 18.

[56] Un mes abans de la convocatòria de vaga, José Luis Corcuera, exdirigent de l'executiva d'UGT, posava en evidència la cultura política informal de les autoritats envers la protesta: «[...] *yo soy un hombre de orden.* [...] *Cuando oigo hablar de "huelga indefinida"... ¡Se me abren las carnes! Porque yo sólo concibo la huelga indefinida cuando es una huelga revolucionaria. Ahora, cuando oigo hablar de huelga indefinida porque hay tres puntos de diferencia en la negociación de un convenio, pues me digo: "Bueno, dentro de tres días se sentarán a ver si arreglan esa diferencia*». Font: *El País*, Entrevista de Rosa Montero a José Luis Corcuera, Revista "Domingo", 2.10.88, p. 28.

[57] Font: *El País*, 2.12.88, p. 16 i 13.12.88, p. 18.

En relació amb el *conflicte polític*, els objectius prioritaris d'aquesta estratègia eren evitar la polarització i la fragmentació del sistema de partits, així com, afavorir la creació de majories que contribuïssin a l'estabilitat dels governs (Gunther, Sani i Shabad, 1986: 50-62). El resultat definitiu de la combinació d'un sistema de partits integrador amb l'estratègia consociacional és «*el recurso a la "política invisible" durante el período constituyente, el creciente monopolio de la vida política por parte de las élites de los partidos, la reclusión del conflicto político en la arena parlamentaria y la desmobilización general que siguió a las elecciones de 1977*», que desemboca en una situació de «*desencanto y frustación con las restricciones impuestas por la democracia pactada*» (Maravall i Santamaría, 1985: 107). Pel que fa al *conflicte socioeconòmic*, les pràctiques «neocorporativistes» («política de concertació») van esdevenir un mecanisme de negociació formal en relació amb la definició i la presa de decisions pel que fa a les polítiques econòmiques. L'objectiu fonamental d'aquesta forma de macrointercanvi institucional entre govern i organitzacions d'interessos –obreres i patronal- era la introducció d'un nou model de relacions laborals adaptat a la poliarquia, així com, l'estabilitat econòmica i la contenció de la conflictivitat laboral.

Aquesta estratègia informal «consociativa» derivada del procés de transició resultarà en bona part excloent i repressiva de l'acció col·lectiva. En aquest sentit, Kriesi i altres (1998: 54) afirmen amb encert, referint-se a certs casos europeus, que «[...] *in inclusive regimes, where the relations between polity members are characterized by compromise, negotiation, and interdependence, such a confrontational course may actually weaken a polity member's strategic position, and its often considered as a serious breach of the "rules of the game"*».[58] Així doncs, en el període de consolidació de la democràcia liberal espanyola, l'estratègia dominant entre les elits polítiques i socials continuarà marcada tant pel monopoli de la representació i la participació política com per l'objectiu d'eradicar qualsevol rastre de radicalisme de l'esfera política i social. En aquest sentit i en relació a les estratègies repressives de l'acció del moviment obrer, Kriesi i altres (1998: 34) afirmen que «*exclusive strategies that have typically been employed in southern European countries,* [...] *led to an important split between the Social Democrats and the Communists within the labor movement.* [...] *In all the southern European countries, a strong Communist left has been excluded from power for decades*». A Espanya, «*the exclusion was the result of a long period of authoritarian repression*». Aquesta esquerda ha provocat una particular repressió i intransigència de les élits polítiques per evitar la radicalitat del moviment obrer.

Així doncs, en un context de consolidació democràtica, la tolerància respecte els desafiaments de l'acció col·lectiva eren interpretats com a símbol de debilitat institucional i la repressió es considerava necessària per evitar la desestabilització del sistema democràtic.[59] Calia contribuir al manteniment i desenvolupament de l'estructura

[58] En una editorial de *La Vanguardia* (11.12.88) arrel de la convocatòria de vaga general del 14-D es manifesta així: «[...] *no son los sindicatos los encargados de gobernar el país en representación de la ciudadanía. Son las elecciones las que deciden la composición de los Parlamentos y los Parlamentos los encargados de hacer las leyes a las que debe ajustarse la convivencia.* [...] *El Consejo de Estado ha recomendado al Gobierno que no quede inactivo ante la huelga general. Y ha dicho que los poderes del Estado y la función de los partidos vendrían a negarse si no hubiera límites a paros generales dirigidos a presionar y coaccionar a tales poderes cuando tienen que pronunciarse sobre cuestiones que afectan a toda la sociedad*». Podem veure un reclam prou explícit d'una llei reguladora del dret de vaga.

[59] Veiem diversos exemples que ho posen de manifest arrel de la convocatòria de vaga general del 14-D. Alfonso Guerra, vicepresident del Govern, deia: «[...] *es un acto de irresponsabilidad el llevar a cabo una*

institucional formal derivada del procés de transició, sobretot durant els anys de la primera legislatura socialdemòcrata, quan el temor al comportament de les Forces Armades encara era ben present. Tot això explica en bona part la preeminència d'una concepció bàsicament formal o instrumental del sistema polític entre les elits polítiques i socials, entès com a mecanisme per escollir governs i on la ciutadania es troba vinculada al procés polític quasi exclusivament via eleccions, partits polítics i Parlament.[60]

EL TRACTAMENT MEDIÀTIC DE LES VAGUES GENERALS

Pel que fa a la vaga general del 1985, un seguiment de les editorials del diari *El País* mostra un canvi notable en els posicionaments envers, d'una banda, la valoració de l'estratègia de política econòmica governamental i les mobilitzacions prèvies a la vaga, i d'una altra banda, la vaga general pròpiament dita. En relació al projecte de reforma, el diari se situava pròxim a les posicions sindicals: criticava la parcialitat de la política econòmica, en el sentit que generava només efectes negatius envers la població treballadora, les bases sindicals i els votants socialistes, i la manca d'una actitud favorable a la negociació per part de l'executiu. Tres dies després de la decisió del Comitè Confederal d'UGT de convocar manifestacions contra la reforma, l'editorial del diari afirmava:[61]

> «*La propuesta del Gobierno de reformar el sistema de pensiones, endureciendo los requisitos para obtenerlas y recortando la cuantía de las futuras prestaciones, ha colocado a UGT en una dramática tesitura.* [...] *Que el sindicato apruebe en su máximo órgano de decisión (en el que conviven un gran número de destacados militantes del PSOE, así como diputados y senadores del grupo parlamentario socialista) una medida de presión de esta gravedad puede hacer reflexionar al Ejecutivo* [...]. *Este método de negociación que ha impuesto el Gobierno tiene, cuando menos, muy poco de inteligente* [...] *presentando en primer lugar los aspectos más duros de la misma [reforma], los que perjudican a las clases trabajadoras y a los votantes del PSOE, y dejando para posteriores negociaciones las reformas que afectarían a los sectores poderosos, incluída la propia Administración del Estado* [...]. [L]*os sindicatos de clase podrían aprobar medidas de ese género en un marco más completo de reformas. Pero empezar cortando por los más débiles en un país en el que las medidas del Welfare State son muy inferiores, en cantidad y calidad, a las del resto de países de nuestro entorno, dice muy poco en favor de la capacidad de gobierno de un equipo que recibió 10 millones de votos y la mayoría para que fuera capaz de resistir las presiones conta el cambio de esta sociedad. Por otra parte,*

---

acción de este tipo, cuando estamos en un momento de estabilidad democrática» (*Cinco Días*, *El País* i *La Vanguardia*, 25.11.88). José María Cuevas, president de la CEOE, en referència explícita al cost polític i social de la vaga, denunciava el «*grave acoso a la estabilidad social y a la credibilidad del sistema democrático*» (*Cinco Días*, *La Vanguardia*, 30.11.88). Una editorial del diari *Cinco Días* (2.12.88) afirmava que «[el] *grado de crispación* [...] *ha llegado a límites difcílmente soportables por unos ciudadanos que, en su mayoría, aspiran a una convivencia pacífica que* [...] *comienza a verse, si no amenazada, sí, al menos, gravemente deteriorada* [...]. *La huelga general* [...] *afecta* [...] *a todos los que vivimos en este país cada día más convulsionado*».

[60] En aquest sentit, en referència a la vaga del 14-D, Alfonso Guerra, vicepresident del Govern, afirmava que «*el Gobierno se legitima en las urnas*» (*Cinco Días*, *El País* i *La Vanguardia*, 25.11.88). Una editorial de *La Vanguardia* (30.11.88) negava la possibilitat que un éxit de participació en la vaga general del 14-D donés lloc a la dissolució del Govern o a la moció de censura, tot fonamentant-se en el fet que «*el Gobierno sigue contando con el apoyo de su Grupo Parlamentario, que tiene mayoría absoluta*».

[61] Font: Editorial, "UGT, contra el gobierno", *El País*, 26.04.85.

resulta difícil entender cómo un tema tan importante como el de la Seguridad Social ha merecido tan escasa negociación con los interlocutores sociales [y el] *debate esté centrado exclusivamente entre el Gobierno y UGT* [...]».

Aquest posicionament es mantenia el dia després de la convocatòria de manifestacions sindicals del dia 4 de juny, on el diari destacava que l'èxit de participació durant la jornada posava en evidència la solitud de l'executiu i la resistència de la base sociològica socialista envers una política econòmica més pròpia d'un partit conservador.[62] Ara bé, respecte de la vaga general, el posicionament del diari fa un gir i s'alinea amb les tesis governamentals, recolzant la idea que la vaga és fruit d'una estratègia política comunista[63] que desafia l'estabilitat de la democràcia liberal, fins el punt que alertava d'un possible perill d'involució política.[64] El dia després de la vaga, el diari parlava de «fracàs polític» del «desafiament comunista», minimitzava la participació i destacava la violència dels piquets.[65] Diverses cartes al director, aparegudes en les dies posteriors a la vaga general, posaven de manifest, amb insatisfacció i indignació, l'alineament del diari amb les posicions governamentals i el tractament periodístic parcial sobre la vaga general (Excurs 10.2).

Excurs 10.2
Extractes de cartes al director sobre el posicionament del diari *El País* en relació amb la vaga general del 1985.

• «*Su periódico ha contribuido a poner de manifiesto que la anunciada reforma de la Seguridad Social* [...] *es un simple recorte de las pensiones,* [...] *lo que ustedes mismos han calificado como "proyecto que no debería ver la luz" y "exigencia de mayores sacrificios a los más débiles". [...] Su editorial del dia 19 me produjo, aparte de*

[62] L'editorial del diari d'aquell dia valorava així la jornada de manifestacions: «*La soledad del Ejecutivo debió ser ayer, sin duda, impresionante. Por primera vez en los 30 meses de Gobierno, su base sociológica se manifestó masivamente en contra de los ejes de su política económica* [...]. *Las manifestaciones de ayer son, por ahora, el ejemplo más claro de las resistencias a esa política económica, sin duda antipopular, pero además inexplicable para la mayoría, por venir dirigida no por un Ejecutivo conservador sino por el primer Gobierno socialista nominalmente puro que ha habido en la historia de España*. Font: Editorial, "El Gobierno y las pensiones", *El País*, 5.06.85.

[63] L'editorial del dia anterior a la vaga ho deia així: «*Aunque sean varias las centrales que apoyen ese llamamiento, la mayor implantación territorial y social de Comisiones Obreras concede inevitablemente el protagonismo de la acción a este sindicato, cuyas vinculaciones con los diversos partidos o fracciones comunistas –liderados por Gerardo Iglesias, Santiago Carrillo e Ignacio Gallego– colorean inevitablemente el tono político de dicha convocatoria*». Font: Editorial, "Una huelga política", *El País*, 19.06.85.

[64] L'editorial del dia anterior a la vaga afirmava el següent: «[la vaga] *puede considerarse un desafío a las Cortes, libremente elegidas en las urnas por sufragio universal, y al Gobierno socialista que sostiene la mayoría parlamentaria.* [...] *Si a cada ley mala o torpe que los sucesivos Gobiernos han sacado en la democracia –algunas de ellas con los votos de los comunistas– este país se lanzara a la huelga la situación se haría insoportable.* [...] *La carga explosiva que conlleva puede destruir involuntariamente objetivos no deseados. No merece este país un reto de este género en este momento, ni creemos que se den eso que se llaman los condicionantes objetivos para justificar política y moralmente la huelga. Y no estamos seguros de que el beneficio político del desafío planteado no caiga en la canasta de la involución*». Font: Editorial, "Una huelga política", *El País*, 19.06.85.

[65] Ara bé, també advertia al Govern que «[...] *el éxito parcial de la huelga en algunas zonas no puede ser menospreciado. Es verdad que hay un rechazo popular* [...] *a las medidas económicas del Gabinete socialista. Y que de este rechazo participan incluso muchos que no fueron a la huelga*». Font: *El País*, 21.06.85.

indignación, sensación de impotencia, frustación, de comprobar cómo se pueden utilizar plataformas [...] *para descalificar con argumentos mal intencionados* [...] *reivindicaciones justas. El mismo respeto nos deben merecer las Cortes Generales, libremente elegidas (y nadie pretende hurtarles sus competencias), que el ejercicio de los derechos constitucionalmente reconocidos, y la convocatoria de una huelga general* [...] *forma parte del mismo entramado que sustenta nuestra democracia* [...]» (*El País*, 26.06.85).

•«[...] *contribuyen ustedes a consolidar esta democracia* a la española [...]. *En su euforia, ustedes dicen: este Gobierno se pasa un pelín y se merece una bronca del personal. Exitazo de las manifestaciones del 4 de junio. Libertad de expresión que nos cobija y alimenta.* [...] *Pero llega la resaca y se sienten mal: sólo 158 trabajadores de los 674 de EL PAÍS votaron sí a la huelga. Editorial: esta huelga involuciona. Comunicado de la empresa: estamos contra la huelga. Y apuestan: esa huelga tiene que fracasar*» (*El País*, 26.06.85).

• «[...] *he visto una ruptura en la línia informativa, he visto por primera vez en EL PAÍS un cambio cualitativo en el tipo de información y en los mensajes encubiertos que proporciona. Casi la mitad de la información, en cuanto a las planas que se le dedica, es información gráfica que refleja acciones de piquetes* [...]» (*El País*, 26.06.85).

Pel que fa a la valoració de la conjuntura per part de la premsa internacional (Excurs 10.3), *The Economist* ja destacava la importància del conflicte entre Govern i sindicats (sobretot, amb la UGT), que quedava palesa en les manifestacions del dia 4 de juny com a actes de protesta contra la política econòmica socialista. Sobre la vaga general, *The Wall Street Journal* parlava d'una acció de contestació contra la política econòmica per part dels treballadors, i d'una resposta governamental caracteritzada per una forta contundència policial. L'*International Herald Tribune* destacava el fet que es tractava de la primera vaga general des de 1977, la qual significava un acció contra la política d'austeritat desenvolupada pel Govern de Felipe González.

Excurs 10.3.
Les manifestacions del 4 de juny i la vaga general del 1985 a la premsa internacional.

• *The Economist*

Reflectia la conjuntura posterior a la protesta sindical del 4 de juny de la següent manera: «*Los sindicalistas españoles están diciendo cosas duras sobre el Gobierno socialista* [...]. *El 4 de junio, UGT llevó a unos 200.000 militantes a una demostración en Madrid y organizó protestas en otras 40 ciudades. Sus rivales comunistas, Comisiones Obreras, dieron con placer su apoyo en la primera manifestación de unidad obrera desde que los socialistas llegaron al poder, en 1982. Los comunistas convocan para una huelga general el 20 de junio. La irritación sindical contra la política antiinflacionista del ministro de Economía, Miguel Boyer, ha aumentado en los últimos meses (...). Boyer ha dicho y repetido varias veces que el sistema de Seguridad Social de España está en vísperas de un colapso financiero.* [...] *El líder de UGT, Nicolás Redondo, afirma que es inmoral hacerle pagar al pueblo por la incompetencia burocrática y los abusos pasados; con el general Franco, el dinero de la Seguridad Social se empleaba para cubrir déficit gubernamentales. El sindicato acusa al Gobierno de violar las promesas electorales* [...]. *Los últimos datos sobre el desempleo han empeorado las relaciones del Gobierno con los sindicatos.*[...] *Más de una tercera parte de los desempleados no reciben prestaciones de la seguridad social*». A més, anticipava el desenllaç del conflicte: «*Pese a la presión de los sindicatos, es probable*

que el Gobierno obtenga la aprobación parlamentaria necesaria para realizar la reforma de la Seguridad Social (...)» (*El País*, 16.06.85).

• *The Wall Street Journal*

Analitzava així la vaga general: «[...] *la huelga fue una protesta contra las medidad de austeridad del Gobierno socialista. A pesar de que el sindicato socialista no apoyaba la huelga, muchos de sus militantes rompieron la norma y se unieron a los comunistas. Como en la vecina Francia, (...) González se vio obligado a llamar a la policía contra los trabajadores y calificó a la huelga de provocación.* [...] *Una economía caracterizada por una tasa de desempleo que supera el 20% necesita cambios serios. Es difícil culpar a los trabajadores españoles por tomar las calles en desagravio*» (*El País*, 22.06.85).

• *International Herald Tribune*

Sobre la vaga general afirmava que era «*un paro como protesta en contra del recorte de pensiones y otras medidas de austeridad propuestas por el Gobierno socialista del presidente Felipe González.* [...] *Ésta ha sido la primera huelga nacional en España desde las primeras elecciones libres en 1977* [...]» (*El País*, 22.06.85).

Pel que fa a la vaga general del 1988, l'anàlisi dels editorials dels diaris sobre la vaga ens permet valorar el posicionament de la premsa respecte la convocatòria sindical.[66] Els diaris utilitzen aquesta tribuna d'opinió per manifestar-se, en general, disconformes amb la postura de les centrals sindicals. En aquest sentit, és especialment bel·ligerant *El País*, mentre que *Cinco Días*, amb el doble d'editorials dedicats a la vaga que *El País* i *La Vanguardia*, adopta un discurs més ponderat.[67]

En un primer moment, la premsa respon a la iniciativa sindical valorant positivament el PEJ (amb més o menys matisos segons el cas). Si bé en els primers editorials ja s'inclouen claus interpretatives de les motivacions de la convocatòria que van més enllà d'aquest pla d'ocupació juvenil, és significatiu com aquesta política específica deixa de ser considerada en posteriors pronunciaments. La premsa interpreta de seguida que la vaga té motivacions molt més profundes que no pas unes mesures específiques i n'assumeix el caràcter polític.[68]

Les argumentacions contràries a la vaga giren entorn els costos econòmics que tindrà, la manca de motivacions reals d'una aturada general, i les conseqüències negatives que pot tenir pel projecte socialdemòcrata. Pel que fa a les motivacions, hi ha unanimitat en elogiar la política econòmica del govern,[69] i és en aquest sentit que a l'hora de buscar els motius reals per anar a la vaga, les explicacions es busquen en l'àmbit polític.

---

[66] El tractament mediàtic preocupava els convocants, que, conscients de la importància que tenia, van constituir «*grupos de seguimiento de la programación en informativos, para denunciar posibles incumplimientos de los Principios Básicos de Programación en RTVE*», segons declaracions textuals de CCOO. Font: article d'informació (Equipo LUX), "El 14-D y TVE", *Nuevo Lunes*, 5.12.88.

[67] Entre el 14 de novembre de 1988 (l'endemà de la convocatòria de vaga) i el 14-D, *Cinco Días* dedicava deu editorials a parlar de la vaga. *El País* i *La Vanguardia* n'hi dediquen cinc cada un.

[68] L'editorial d'*El País* del 14 de novembre, l'endemà de la convocatòria, es titula precisament "Una huelga política", títol que *La Vanguardia* repetirà quinze dies més tard, concretament el 27 del mateix mes.

[69] «*Los éxitos de la política económica socialista lo son todo menos discutibles*» ("Sindicalismo y huelga general", *La Vanguardia*, 14.11.88); «*La política de ajuste, mantenida a despecho de las presiones sindicales* [...] *ha permitido a la economía española beneficiarse del cambio de coyuntura internacional y*

Així, els diversos diaris es fan ressò del fracàs del procés de concertació, i en aquest sentit també hi ha acord en atribuir gran part de responsabilitat al govern, a qui s'acusa (alineant-se ara, i només en aquest punt, amb les crítiques sindicals) d'haver estat poc receptiu al diàleg.[70] En relació amb això, es fa al·lusió també a la correlació de forces que ha dibuixat el mapa polític dels darrers temps, on l'hegemonia del PSOE i la manca d'una oposició política forta, converteixen ara els sindicats en l'únic agent que desafia la política del partit socialista.[71]

Ara bé, un dels elements de reflexió dels editorials és precisament la legitimitat del sindicats per incidir en la política del govern. En aquest sentit, si bé per una banda es reconeix que part del projecte socialdemòcrata es basa en un paper participatiu, ni molt menys promogut pel Govern, de sindicats i organitzacions de base,[72] per altra banda es qüestiona la pretensió o capacitat dels sindicats, acusats de corporativistes, d'incidir en la política governamental sigui legítima.[73]

ALIANCES ESTRUCTURALS

Els resultats electorals del 1982 del PSOE condicionaven fortament l'estructura d'aliances polítiques. La seva majoria absoluta parlamentària li permetia no haver d'establir aliances amb cap altre partit polític. Pel que fa a l'esquerra política, la única alternativa era l'«eurocomunista» del PCE-PSUC, partit que ja havia sortit de la transició amb una greu crisi interna, i que obtenia uns resultats decebedors a les eleccions del 1982: només va obtenir un 4% dels vots (enfront del 48,4% del PSOE),[74] cosa que el posava en una situació dramàtica en relació amb la seva pròpia existència com a organització. En l'àmbit de l'esquerra sindical, el PSOE comptava amb una aliança important amb la seva organització afí UGT, que li permetria durant força temps evitar desafiaments provinents del moviment obrer. Però la principal aliança socialdemòcrata al llarg dels anys vuitanta no seria ni molt menys el moviment obrer.

---

crear puestos de trabajo sin pérdida del poder adquisitivo de los salarios» ("La perversión del debate político", *El País*, 19.11.88).

[70] «*El Gobierno lleva seis años destendiendo, por sistema, cualquier tipo de reivindicación sindical*» ("La casa sin barrer", *Cinco Días*, 14.11.88); «*No es creible que el fracaso en todas las mesas de concertación deba atribuir-se a la intransigencia sindical. Este fracaso dice poco de la capacidad negociadora de los representantes designados por el Ejecutivo*» ("Los vencidos, vencidos, y los vencedores, perdidos", *El País*, 13.12.88).

[71] En aquest sentit, és il·lustrativa l'afirmació del diari *Cinco Días*: «*el PSOE* [...] *se ha "fabricado", por méritos propios e intrasferibles, su propia oposición precisamente donde más le podía doler*» ("Vísperas de huelga", *Cinco Días*, 12.12.88).

[72] «*Uno de los rasgos distintivos del proyecto socialdemócrata consiste precisamente en el papel participativo asignado en él a los sindicatos y otras organizaciones intermedias*» ("La guerra del 14", *El País*, 1.12.88); «*lo más preocupante de la actitud gubernamental es la pérdida de perspectiva sobre el papel de las asociaciones intermedias en la articulación social.* [...] *Sin participación concertada de su base social* [...] *el cambio es un esqueleto sin encarnadura*» ("Los vencidos, vencidos, y los vencedores, perdidos", *El País*, 13.12.88).

[73] «*Su tendencia* [dels sindicats] *a dejarse arrastrar por pasiones o intereses particulares o de grupo*» ("La guerra del 14", *El País*, 1.12.88); «*No son los sindicatos los encargados de gobernar un país en representación de la ciudadanía. Son las elecciones las que deciden la composición de los Parlamentos y los Parlamentos los encargados de hacer leyes a las que debe ajustarse la conviencia*» ("El derecho a trabajar", *La Vanguardia*, 11.12.88]); «*El Gobierno y el PSOE han llamado a la movilización a los ciudadanos* [...] *contra una situación en la que el Gobierno sería* el rehén de las centrales sindicales» ("Los vencidos, vencidos, y los vencedores, perdidos", *El País*, 13.12.88).

[74] Dades extretes de Muniesa (1996: 268).

Tant l'estratègia econòmica, com hem vist anteriorment, com les actituds i comportaments dels membres de l'executiva posaven de manifest l'aliança socialdemòcrata amb el capital.[75] En paraules de Camiller (1986: 36): «*The very power which fell into its hands in 1982 has become the means of rising further above mass roots and radical traditions, in pursuit of a strategic alliance with big capital*».

D'altra banda, tampoc els nous moviments socials que es van anar desenvolupant durant la primera meitat dels vuitanta van trobar un aliat en el Govern socialdemòcrata. Com indica Kitschelt (1996: 161), la seva gestió política «*paid relatively little attention to the typical concerns of the libertarian Left. The party liberalized abortion laws and legalized contraceptives, yet did relatively little to improve women's opportunities in the labor market. After initially opposing Spain's membership in NATO, the PSOE government reversed itself and engineered Spain's full membership in both NATO and EC. The socialist government also gave short shrift to environmentalist concerns, judged by expenditures on environmental research and emission control standards*».

Però, durant la segona meitat dels vuitanta, es produiria un canvi substancial en l'estructura d'aliances. Mentre es mantenia invariable l'aliança del Govern amb l'empresariat i el capital, l'esquerra política i sindical es recomposava i acabaria canalitzant un desafiament conjunt de la ciutadania envers el Govern. D'una banda, els resultats electorals del 1986 mostraven un lleu canvi, però ja significatiu, en la configuració de l'esquerra política. El PSOE perdia un milió de vots, tot i que obtenia la majoria absoluta parlamentària que li permetria seguir mantenint la seva fortalesa institucional (Muniesa, 1996: 281). L'esquerra comunista, encara sotmesa a una forta crisi d'identitat interna, es presentava a les eleccions sota les sigles d'un nou partit, Izquierda Unida (IU), on la força central era el PCE, però que intentava reunir a «*dissatisfied socialists, supporters of contemporary peace and ecology movements, and Green lists*» (Kitschelt, 1996: 161). Els seus resultats electorals però, continuaven sent decebadors: del 4,1% dels vots al 1982, passaven al 4,66% al 1986 (Muniesa, 1996: 281). D'una altra banda, les relacions entre els sindicats majoritaris, CCOO i UGT, i el Govern havien donat els primers símptomes de confrontació durant el mes de juny del 1985 amb la convocatòria de la primera acció sindical unitària des de l'arribada del PSOE al poder i la vaga general convocada per CCOO, USO i CNT.

Ja al 1987, es feia evident que el Govern es quedaria sol amb la seva aliança amb el capital i l'empresariat. Durant els tres primers mesos de l'any, estudiants i professorat de l'ensenyament mitjà i universitari entraven en plena confrontació amb la política educativa del Govern (Muniesa, 1996: 287-290). A finals d'any, apareixien factors claus de l'inici d'una dinàmica de reconfiguració del poder a l'esquerra política i sindical.[76] A

[75] A finals del 1987, Carlos Solchaga, ministre d'Economia, en l'acte de cloenda de les XII Jornadas Costa Brava del Círculo de Economía, criticava a l'empresariat no haver acceptat la proposta governamental d'unificar les festes del desembre per evitar pèrdues econòmiques. Ara bé, la crítica era feta en els següents termes: Solchaga deia que se sentia «*como el soldado que sale de la trinchera y grita "¡A mí, los míos!", pero la caballería no me sigue*». A més, per reforçar la crítica, feia un repàs de totes les mesures favorables a l'empresariat realitzades pels socialistes: l'ingrés a l'OTAN, la liberalització del mercat de treball, el sanejament financer, la política de moderació salarial,... Font: *El País*, 13.11.88.

[76] El diari *El Independiente* del 17 d'octubre del 1987 titulava a la seva portada «*Movimientos para crear una nueva izquierda española*». Els factors que justificaven aquest titular eren: en relació amb l'esquerra política, «[...] *la renovación ideológica y de la propia dirección del PCE* [amb Gerardo Iglesias al capdavant], *la revisión de la estructura y objetivos de Izquierda Unida y la crisis definitiva de Izquierda Socialista* [facció crítica del PSOE] *en el seno del PSOE pueden ser elementos claves de una nueva*

finals del 1988, la confluència d'aquests fenòmens facilitaria l'aliança de sindicats, partits d'esquerra, moviments socials i ciutadania en general en contra del Govern, que quedava palesa amb l'èxit de participació de la vaga general del 14 de desembre.

(4) ANÀLISI

(4.1) Les relacions entre Govern i sindicats

Un primer nivell de l'anàlisi que ens ha de permetre interpretar els nostres fenòmens té com a objecte l'estratègia i el comportament de les organitzacions sindicals, els actors que convoquen i organitzen les dues vagues generals, en relació amb l'estratègia i el comportament del Govern socialdemòcrata. L'objectiu és comprendre perquè els sindicats majoritaris prenen una estratègia de confrontació envers el Govern socialdemòcrata i convoquen dues vagues generals durant la segona meitat dels anys vuitanta.

Al 1982, l'accés al poder del PSOE, en principi aliat «natural» del moviment obrer, obria a les organitzacions sindicals un conjunt d'oportunitats per a la seva acció: l'obtenció de beneficis organitzatius com l'increment dels recursos, de la participació institucional, de la capacitat d'influència en la presa de decisions polítiques i econòmiques, i del reconeixement de la seva legitimitat i de les seves competències com a organitzacions representatives de la classe treballadora; i també, l'obtenció de beneficis per a la seva base social, en la mesura que poguessin influir en l'elaboració de polítiques públiques que comportessin la millora de les condicions materials i laborals de la classe treballadora. Ara bé, també existien un conjunt de restriccions a l'acció sindical derivades del context econòmic i polític en que s'iniciava el cicle d'hegemonia socialdemòcrata. Pel que fa al primer, la conjuntura de crisi econòmica justificaria l'estratègia de política econòmica d'ajust i sanejament del Govern socialdemòcrata, que requeria l'acceptació de la política de moderació salarial i de flexibilització de la contractació per part de les organitzacions sindicals, a canvi d'assolir mesures compensadores (cobertura d'atur, prestacions i cobertura de la Seguretat Social) dels efectes més durs derivats de l'aplicació d'aquesta política sobre la classe treballadora. En relació amb el context polític, la recent fi del procés de transició política justificaria la demanda d'estabilitat política i laboral per «consolidar» el sistema polític democràtic liberal, cosa que es traduïa en la tasca sindical de manteniment de la pau social i de control de les reivindicacions de les seves bases.

Donada aquesta combinació d'oportunitats i restriccions, les organitzacions sindicals van prioritzar la seva «lògica d'influència», el conjunt de relacions d'intercanvi amb el Govern, a fi d'assolir els seus objectius organitzatius i els objectius de la seva base social. El marc d'aquestes relacions seria la política de concertació, model imperant ja des dels inicis de la transició política.

---

dinámica de reconstrucción de la izquierda política»; i en relació amb l'esquerra sindical, «[...] *una nueva estrategia sindical tanto de Comisiones Obreras como de la Unión General de Trabajadores* [...]», que per part de CCOO es feia efectiva amb el relleu generacional a la direcció del sindicat: Antonio Gutiérrez substituïa a Marcelino Camacho com a secretari general. Font: *El Independiente*, 17.10.88, p. 1-2.

1985: ELS PRIMERS SÍMPTOMES DE LA CONFRONTACIÓ

Ara bé, l'any 1985, les organitzacions sindicals comencen a fer un balanç negatiu dels resultats que aquest model proporciona a l'organització i a les seves bases, cosa que desencadena la confrontació entre Govern i sindicats.

Ja la signatura –el 9 d'octubre de 1984– de l'Acord Econòmic i Social (AES) entre el Govern, el sindicat UGT i les organitzacions empresarials CEOE i CEPYME posava de relleu els conflictes. El sindicat comunista CCOO havia abandonat la taula negociadora de l'AES després que el seu Consell Confederal es posicionés –amb només dos vots discrepants– en contra de la signatura del pacte, considerant que el contingut d'aquest era regressiu pels interessos de la seva base social en matèries d'ocupació, salaris, cobertura de la Seguretat Social i normativa d'acomiadament col·lectiu en empreses de menys de 25 treballadors (Campos i Álvarez, 1990: 60).

Però, més enllà dels compromisos que van assumir les parts signants de l'AES, el pacte determinava la creació de comissions de desenvolupament sobre els acords generals sobre aquelles matèries que, per la seva complexitat, no havien pogut ser abordades en profunditat durant les negociacions del pacte. Dues de les matèries que havien de ser abordades en comissions de treball eren la legislació laboral i el sistema de la Seguretat Social.[77] Pel que fa a la primera, l'article 17 de l'AES recollia el compromís de constituir la Comissió sobre legislació laboral, a fi d'adaptar la legislació espanyola a la directiva europea del 17 de febrer de 1975 sobre acomiadament col·lectiu.[78] La UGT s'oposava a la proposta defensada per les organitzacions empresarials d'introduir la supressió de l'autorització administrativa en aquest tipus d'acomiadaments. La central sindical defensava que no calia modificar la legislació espanyola en aquest punt, sota l'argument que la directiva europea preveia la possibilitat que les legislacions dels Estats membres incloguessin disposicions més beneficioses pels treballadors (Domínguez, 1990; Iglesias, 1990). Les divergències existents en el si de la comissió ben aviat van bloquejar el seu funcionament. En relació amb la Seguretat Social, l'article 13 de l'AES recollia l'acord per a la creació de la Comissió tripartida de reforma global de la Seguretat Social. El Ministeri de Treball i Seguretat Social va elaborar un «*Libro Naranja*» com a document de síntesi de les propostes de les parts integrants de la Comissió, que havia d'esdevenir la base del projecte de reforma del Govern.[79]

Per la seva banda, el Govern, sota l'aixopluc d'aquest pacte, va començar a aplicar la seva estratègia política en dos àmbits principalment: l'àmbit de la reforma del mercat laboral (Excurs 10.4), amb la introducció de diverses mesures de flexibilització de la contractació que van generar importants divergències amb els sindicats;[80] i, l'àmbit de

---

[77] Sobre els principals continguts de l'AES, vegeu la Figura 10.8 de l'annex.

[78] Cal recordar que Espanya havia de signar el tractat d'adhesió a la CEE al juny d'aquell mateix any.

[79] Font: *El País*, 10.04.85.

[80] Ja a finals de desembre de 1984, Nicolás Redondo, secretari general d'UGT, enviava una carta al president del Govern, «*como máximo garante del AES*», on manifestava que la publicació en el BOE del Real Decret 2014/1984 (regulador de la contractació temporal per inici de nova activitat) havia produït «*un profundo disgusto y malestar en UGT*», ja que significava «*una clara vulneración del espíritu del AES*». Segons ell, el text publicat era el resultat d'una modificació unilateral per part del Ministeri de Treball i Seguretat Social, que havia eliminat «*las cautelas que existían en el borrador primitivo*» derivat de les negociacions ratificades a l'AES. Aquestes modificacions, afirmava Redondo, «*afectan*

la reforma de la Seguretat Social, quan feia pública l'elaboració, a partir del document elaborat pel Ministeri de Treball, un projecte de llei («*Ley de Medidas Urgentes para la Racionalización de la Estructura y de la Acción Protectora de la Seguridad Social*»), així com, la seva intenció d'aprovar-lo via decret llei per la seva posterior convalidació en el Parlament.[81] Aquest projecte de llei i la voluntat d'aplicar-lo de forma immediata, tot i l'oberta oposició sindical, va ser el factor desencadenant de la confrontació entre Govern i sindicats, així com, de la convocatòria de la vaga general del 1985.

Excurs 10.4
La reforma del mercat laboral, 1984
[Font: articles d'informació de Mariano Guindal (*El País*, 1.11.84), Rodolfo Serrano (*El País*, 9.11.84) i Enrique Francés (*La Vanguardia*, 3.03.85, p. 54 i 17.3.85, p. 55)]

El 2 d'agost del 1984 el Govern modificava, per mitjà de la Llei 32/1984, determinats articles de l'Estatut de Treballadors a fi de permetre una major flexibilitat en la contractació, fonamentalment temporal. Durant els mesos d'octubre i novembre de 1984, el Govern va aprovar diversos reals decrets que desenvolupaven aquesta Llei i que regulaven diverses formes de contractació ja vigents: els contractes a temps parcial –Real Decret 1991/1984, de 31 d'octubre– i els contractes en pràctiques i per a la formació –Real Decret 1992/1984, de 31 d'octubre–; i altres noves modalitats de contractació: els contractes per foment de l'ocupació –Real Decret 1989/1984, de 17 d'octubre– i els contractes de durada determinada per inici de nova activitat, obra o servei i eventuals per circumstàncies de la producció –Real Decret 2014/1984, de 21 de novembre–. Bona part d'aquestes modificacions en les modalitats de contractació comportaven subvencions o bonificacions empresarials, sobretot en relació amb el pagament de les quotes a la Seguretat Social. Presentem a continuació les principals característiques de les modalitats de contractació:

1. *Contracte de durada determinada*
Beneficiaris: noves empreses o les ja existents per nova activitat.
Durada: de 6 mesos a 3 anys.
Treballadors: tots.
2. *Contracte de foment de l'ocupació*
Beneficiaris: empreses que no hagin fet acomiadaments improcedents o expedients de regulació l'any anterior.
Durada: de 6 mesos a 3 anys.
Treballadors: persones aturades inscrites a l'INEM.
3. *Contracte en formació*
Beneficiaris: totes les empreses.
Durada: de 3 mesos a 3 anys.
Treballadors: joves de 16 a 20 anys i persones discapacitades.
Bonificacions empresarials: reducció quota de la Seguretat Social del 90% o 100%.
4. *Contracte en pràctiques*
Beneficiaris: totes les empreses.
Durada: de 3 mesos a 3 anys.
Treballadors: titulats superiors i mitjans amb estudis finalitzats en els 4 anys anteriors.

perjudicialmente a los derechos de los trabajadores, puesto que empeoran gravemente la situación de algunos colectivos, como banca o construcción». Font: *El País*, 20.12.84.

[81] El ministre justificava aquesta via pel caràcter «*extremadamente necesario y urgente*» de les mesures. Font: *El País*, 10.04.85.

Bonificacions empresarials: reducció de la quota de la Seguretat Social del 75%.
5. *Contracte a temps parcial*
Beneficiaris: totes les empreses.
Durada: indefinit.
Treballadors: tots.

La reacció sindical no es va fer esperar. D'una banda, el Secretariat Confederal de CCOO aprovava, a proposta del secretari general Marcelino Camacho, una convocatòria de vaga general contra el projecte de llei de reforma de la Seguretat Social (Excurs 10.5). Per la seva banda, el Comitè Confederal d'UGT, màxim òrgan de decisió del sindicat entre congressos, va aprovar[82] en reunió extraordinària tant el rebuig del document de projecte de reforma que el Govern havia fet arribar als interlocutors socials com la convocatòria de manifestacions i mobilitzacions en contra del projecte. Ara bé, la resolució del Comitè deixava en mans de l'executiva sindical la decisió de rectificar l'estratègia de confrontació (és a dir, la desconvocatòria de les mobilitzacions), si el Govern possibilitava la concertació i oferia millores substancials del projecte. L'estratègia del sindicat perseguia l'objectiu de retirar el projecte de llei i forçar la negociació d'un nou projecte amb els interlocutors socials.[83]

Excurs 10.5
El projecte de llei de reforma del sistema de prestacions i cobertura de la Seguretat Social, 1985
[Font: *El País*, 21.06.85]

Aquest projecte no abordava una reforma global del sistema de la Seguretat Social, tal i com es reflectia en els acords de l'AES, sinó que es centrava en la modificació dels requisits d'accés i de les quanties de les prestacions contributives i assistencials. Pel que fa els requisits d'accés, el període mínim de cotització que donava dret a pensió s'ampliava de 10 a 15 anys, cosa que comportava un enduriment de les condicions per rebre prestacions. Pel que fa a les quanties, s'establien dues mesures que podien comportar una reducció substancial de les prestacions. D'una banda, es fixava la revalorització automàtica de les pensions en funció de la inflació prevista, però no una clàusula de revisió addicional si aquella superava la xifra estimada. D'una altra banda, s'introduïa un nou sistema de càlcul de pensions. Fins llavors, el beneficiari podia escollir, dins un període de set anys, els dos anys consecutius que més li interessessin (per tenir la cotització més alta). Amb el nou projecte del Govern, la prestació es calcularia prenent com a base els darrers vuit anys de la vida laboral del beneficiari, revaloritzant els sis primers d'acord a la inflació i mantenint els dos darrers amb el seu valor nominal. En cas que en algun dels darrers vuit anys el treballador no hagués cotitzat, es considerarien les bases mínimes per tal període, independentment de la seva categoria professional. Aquest sistema provocava una reducció considerable de la quantia de les prestacions.

[82] Els resultats de la votació van ser de 109 vots a favor del rebuig del document, 8 en contra i 8 abstencions.

[83] El malestar generat pel contingut del projecte i la posició governamental en el sindicat socialista quedava palès en el si del Comitè. Així ho demostra la proposta presentada per Justo Fernández, secretari general de banca, que la resolució recollís la desconvocatòria de les mobilitzacions només en el cas que el Govern acceptés negociar la reforma global i completa de la Seguretat Social. La votació va rebutjar la proposta amb els següents resultats: 60 vots en contra, 33 a favor i 125 abstencions. Font: *El País*, 24.04.85.

El rebuig de la proposta governamental és fonamentava en el fet que el projecte no abordava la reforma global del sistema de la Seguretat Social i només significava l'enduriment dels requisits per obtenir les pensions i la retallada de la quantia dels subsidis de pensionistes i jubilats. En aquest sentit, la reforma afectava de forma directa i molt negativa a la base social sindical, una classe treballadora ja durament afectada per les polítiques d'ajust econòmic de moderació salarial i flexibilització del mercat laboral desenvolupades pel Govern amb la legitimació sindical en el context de la crisi econòmica.[84] Alhora, la UGT comprovava com el Govern incomplia els acords assolits en el marc de la concertació i s'allunyava de les propostes recollides en el programa electoral negociat amb UGT.[85]

Davant aquesta reacció sindical, el Govern reconsiderava la seva estratègia i endarreria l'aprovació definitiva del projecte. Aquesta decisió reflectia el debat existent en el si de l'Executiu, en bona mesura generat pel rebuig de la UGT a la reforma, sobre la conveniència de retirar o no el projecte fins després de les eleccions legislatives (que es realitzarien el juny del 1986), davant la impossibilitat d'arribar a un acord amb el sindicat socialista i la impopularitat de la mesura.[86] Finalment, el Govern manifestaria la seva intenció de no aprovar el projecte fins a esgotar les possibilitats de negociació amb UGT, que quedava subjecta a dues condicions: primera, no retocar les mesures sobre quanties inicials i períodes de carència de les prestacions; i segona, acceptar el fet que «*no hay más remedio que actuar inmediatamente sobre el actual sistema de la Seguridad Social*».[87]

---

[84] En aquest sentit, Nicolás Redondo, secretari general d'UGT, manifestava que el projecte del Govern «*no es una reforma, sino simple y llanamente un recorte drástico y brutal de las pensiones*». Pel que fa a l'augment a 15 anys de cotització com a requisit per assolir la pensió de jubilació denunciava la difícil situació en que deixava «*a los trabajadores que están siendo contratados por las nuevas modalidades de contratación temporal*» (*El País*, 25.04.85).

[85] Nicolás Redondo exposava així les reivindicacions i la postura del seu sindicat: «[...] *En 1985, los trabajadores tenemos que soportar, además de las consecuencias de una tremenda crisis económica* [...], *una verdadera ofensiva ideológica que pretende poner en cuestión los fundamentos mismos de los planteamientos sobre los que pueda basarse el bienestar y la justicia* [...] *Queremos el cumplimiento del Acuerdo Económico y Social en todos sus términos, y por tal motivo reiteramos la necesidad de una negociación global de la reforma de la Seguridad Social* [...]. *No escatimaremos el apoyo a este Gobierno, la única alternativa progresista que existe en nuestro país, en cuantas medidas puedan significar un mejoramiento del nivel de vida de los más necesitados. Pero estaremos* [...] *atentos contra las desviaciones de un programa electoral que defendemos porque es también nuestro programa*». Font: *El País*, 1.05.85.

[86] El titular de Treball, Joaquín Almunia havia fet pública alguna de les discrepàncies que existien a l'interior de l'Executiu envers les mesures del projecte. Segons Almunia, mentre Treball defensava una reducció mitjana de pensions del 8%, el Ministeri d'Economia de Miguel Boyer proposava una reducció del 16% per assegurar un major equilibri financer. De fet, en aquells moments, les divergències en el si de l'Executiu abastaven el conjunt de mesures de política econòmica decidides unilateralment per Boyer per «reactivar l'economia», davant la desviació de les previsions anuals de creixement (un 2,5% d'increment del PIB davant el 3% previst), ocupació, índex de preus, inversió i consum. Entre d'altres mesures, s'anunciava la rebaixa dels impostos directes (sobretot, IRPF), la reducció de la despesa pública i el retall de les transferències a empreses públiques. Font: *El País*, 18.04.85 i 23.04.85.

[87] La contrapartida que s'oferia a UGT per negociar era la modificació de diverses mesures del projecte, entre d'altres: retirar el requisit d'alta per tenir dret a pensió, cosa que significaria no haver d'estar actiu o almenys en situació d'atur en el moment de la jubilació; allargar el període transitori entre el sistema antic i el nou, de manera que la reforma no afectaria a les persones de 55 anys; suprimir l'increment a cinc anys del període de carència exigit per pensió d'invalidesa per accident no laboral; pujar la quantia de les pensions assistencials; negociar posteriorment aspectes no inclosos al projecte de mesures urgents; i, modificar els aspectes més conflictius de la llei de Sanitat que es trobava ja en tràmit parlamentari. Font: *El País*, 18.04.85 i 23.04.85.

UGT acceptava la proposta de concertació i començava les negociacions amb el PSOE per introduir modificacions al projecte, tot i que aquestes no van afectar aspectes substancials del text definitiu que hauria de passar el tràmit parlamentari.[88] Però això va comportar que la Comissió executiva confederal de la UGT prengués una resolució cabdal: l'executiva sindical donaria suport a la devolució parlamentària del text del projecte de llei, a fi de forçar una nova negociació amb els interlocutors socials, considerant la possibilitat que CCOO fos inclosa en les negociacions malgrat no havia signat l'AES; i, a més, es mantenien les mobilitzacions convocades contra la reforma.[89] Malgrat el rebuig frontal de la reforma per part de la UGT, la central socialista no va acceptar la reiterada proposta de recolzament a la vaga general feta per CCOO, conscient de la importància del suport ugetista per l'èxit de la convocatòria.[90] Però, després d'intenses negociacions entre les dues executives, es concretava la primera convocatòria d'accions conjuntes contra el Govern des de l'arribada del PSOE al poder pel dia 4 de juny.[91] Aquesta conjuntura posava clarament de manifest les discrepàncies en el si del sindicat socialista sobre l'estratègia de concertació.[92]

Ara bé, aquesta conjuntura de confrontació no només responia al fet que la política de concertació no esdevenia una via adequada per assolir els objectius de les seves bases, sinó que tampoc permetia aconseguir els objectius organitzacionals. CCOO no havia signat l'AES però havia demanat la seva participació en les comissions de desenvolupament, atesa la importància de les matèries a tractar. Aquesta petició va ser denegada, primer, pels membres integrants del pacte, i després, pels tribunals, cosa que deixava al sindicat definitivament al marge de la política de concertació.[93] Així doncs, amb la convocatòria de vaga general, CCOO no només perseguia la retirada d'un projecte de llei que considerava contrari als interessos de la seva base social, sinó que

[88] Les modificacions que recollia el text fruit de les negociacions eren: es retirava el requisit d'alta per tenir dret a les prestacions; s'augmentaven les quanties de les pensions assistencials de 11.000 a 12.000 pts., tot i que el Govern fins i tot havia parlat de pujar fins a les 15.000 pts.; i, per les pensions d'invalidesa per accident no laboral s'establia un barem en funció de l'edat del treballador, cosa que suavitzava l'enduriment dels requisits pel conjunt d'aquest tipus de prestacions. Malgrat tot, l'executiva d'UGT considerava que les esmenes socialistes no eren suficients pel canvi de l'estratègia sindical. Els punts més conflictius (la clàusula de revisió de la inflació i l'esmena del nou sistema de càlcul de les prestacions) no van ser inclosos. Font: *El País*, 14.05.85 i 29.05.85.

[89] Redondo afirmava que «*el proyecto no va a sufrir variaciones sustanciales, lo que nos reafirma aún más en la manifestación del día 4*». Font: *El País*, 29.05.85 i 31.05.85.

[90] En la seva crònica del Primer de Maig del 1985, Mariano Guindal afirmava que CCOO «*movilizó* [...] *diez veces más que* [UGT]. [...] *Sin embargo, el propio Camacho sabe que esto es un espejismo. Movilizar más no significa tener el respaldo mayoritario de los trabajadores. Por eso ha hecho un llamamiento a la unidad con UGT*». Font: Mariano Guindal, "La ausencia", *La Vanguardia*, 2.05.85.

[91] Sobre l'evolució de l'estratègia sindical de CCOO i UGT, durant aquesta conjuntura, vegeu la Figura 10.16 de l'annex.

[92] El Comité Nacional de Catalunya d'UGT va arribar a debatre la possibilitat de convocar amb CCOO una hora d'aturada el 4 de juny, dia de les manifestacions contra el projecte. La proposta havia esta defensada dies abans pel secretariat nacional, diverses federacions i unions comarcals, però finalment, va ser descartada sense passar a votació. D'altra banda, diverses seccions sindicals de grans fàbriques de Barcelona proposaven la realització d'aturades parcials contra la reforma.

[93] CCOO va presentar un recurs al Tribunal Suprem contra la decisió dels signants de l'AES. La sentència del tribunal desestimava la petició sindical, tot resolent que la participació en les comissions de desenvolupament només era possible si CCOO acceptava el pacte (*El País*, 29.03.85). De nou, CCOO presentava recurs contra la sentència del Tribunal Suprem davant el Tribunal Constitucional, el qual l'admetia a tràmit el dia 23 de juliol (*El País*, 24.07.85).

buscava tant la deslegitimació com el bloqueig de la política de concertació i de la política econòmica i social desenvolupada pel Govern i el sindicat socialdemòcrates.[94]

La UGT, per la seva banda, ja després de la vaga, defensava el retorn a la política de concertació com a millor estratègia sindical en un context de crisi econòmica però, afirmava que aquesta conjuntura havia deteriorat, estancat i desvirtuat dita política.[95] El fet és que la contrapartida del Govern per recomposar relacions era un compromís de negociació i/o resolució definitiva d'altres qüestions que havien quedat pendents des de la signatura de l'AES: el repartiment del patrimoni sindical i la participació sindical a les empreses públiques, dues fonts bàsiques de recursos i enfortiment organitzacional. El Govern es comprometia a aprovar definitivament el projecte de llei de devolució del patrimoni sindical[96] i a reobrir en breu el procés de negociació sobre la participació sindical en l'empresa pública.[97] Una entrevista entre Redondo i el nou ministre d'Economia, Carlos Solchaga,[98] esdevenia l'acte oficial del restabliment de relacions sindicat-Govern per a la concertació.[99]

1988: LA RUPTURA DEFINITIVA

La ruptura definitiva de les relacions entre Govern i sindicats es produiria quasi quatre anys després d'aquesta conjuntura crítica i després de diferents intents frustrats de portar a terme el procés de concertació: l'AES, vàlid pel 1985 i el 1986, va ser el darrer pacte fruit del model de concertació imperant des de la transició. Entre 1986 i 1988, dos factors cabdals van coincidir i van contribuir en la reorientació de l'estratègia sindical. Un primer factor va ser que al 1986, la conjuntura de reactivació econòmica que ja

---

[94] Camacho argumentava de la següent manera la convocatòria de vaga general: la «*contrareforma*» de la Seguretat Social era un atac seriós als treballadors que només perseguia la disminució de les pensions; la pretensió del Govern d'implantar la reforma per mitjà del decret llei era «*inconcebible*», i afegia que «*ahora, UGT está en contra de la reforma, y la CEOE amenaza con retirarse del Acuerdo Económico y Social, lo que demuestra que no es un buen pacto*». Font: *El País*, 10.04.85.

[95] El dia 20 de juliol el Comité Confederal d'UGT aprovava quasi per unanimitat (105 vots a favor, 3 en contra i cap abstenció) una resolució que reafirmava la voluntat sindical «[...] *de proseguir y profundizar la política de concertación* [...] *como la mejor alternativa sindical en un contexto de crisis económica*», però constatava el «[...] *deterioramiento, estancamiento y desvirtuación*» que aquella havia sofert amb la negociació del projecte de reforma de la Seguretat Social. Tot i que valorava positivament els contactes amb el PSOE per introduir modificacions, exigia una reforma global del sistema i recollia la intenció de denunciar la llei en relació amb el període de carència establert davant la Organització Internacional del Treball (OIT), al considerar que vulnerava les disposicions aprovades per aquest organisme. Font: *La Vanguardia*, 21.07.85.

[96] El ministre de Treball, Joaquín Almunia, justificava el retard en l'aprovació del projecte, compromís de l'AES, pel retard també en la resolució del Tribunal Constitucional sobre la Llei Orgànica de Llibertad Sindical (LOLS), que entraria en vigor el 9 d'agost. Finalment, el projecte de llei sobre devolució del patrimoni sindical, acceptat per UGT i CEOE, era aprovat el 24 de juliol. Tota la resta de centrals sindicals (CCOO, CNT, USO) s'oposarien al projecte tant pel seu contingut com pel procediment de negociació (limitat a UGT i CEOE). Font: *El País*, 19.07.85; *La Vanguardia*, 24.07.85 i 2.08.85.

[97] Cal recordar que en diverses ocasions, els ministres d'Economia i d'Indústria (Miguel Boyer i Carlos Solchaga, respectivament) s'havien manifestat en contra de la presència sindical, sobretot de CCOO, en els consells d'administració d'empreses públiques. Font: *El País*, 23.05.85.

[98] Una setmana abans de la vaga general, el president González anunciava una remodelació del Govern a finals de mes. Finalment, va ser portada a terme el dia 5 de juliol i no comportaria un canvi en les línies mestres de la política governamental: Miguel Boyer abandonava el Gabinet, però deixava la cartera d'Economia en mans de Solchaga (exministre d'Indústria). Font: *El País*, 19.06.85.

[99] Redondo afirmava: «*Hemos salido fortalecidos, porque mantenemos una actitud coherente, sin supeditarnos al Gobierno, pero a la vez, sin ir a una confrontación sistemática. Nuestro objetivo ahora son las negociaciones de septiembre para revisar la aplicación del* [AES]». Font: *El País*, 24.07.85.

s'apuntava al 1985, esdevenia un fet. A partir d'aquell moment s'esperava un canvi en l'estratègia econòmica de l'Executiu: el raonament governamental era que un cop es produís la recuperació econòmica, amb el conseqüent increment de la inversió i la creació d'ocupació, es podria compensar els sacrificis que la classe treballadora havia hagut de patir durant el procés d'ajust i sanejament, així com, es reduirien les desigualtats econòmiques i socials. Però al 1988, aquest canvi en les línies bàsiques de l'estratègia de política econòmica del Govern no s'havia produït; mentre que els índexs d'atur i de temporalitat de la contractació continuaven sent molt alts i la participació dels salaris en el PIB continuava decreixent. Un altre factor a considerar és la recuperació de l'activitat del moviment obrer a partir de 1986: el nivell de conflictivitat laboral creixia de forma espectacular. La base social dels sindicats començava a reivindicar millores econòmiques i laborals que fins aleshores no havien estat concedides.[100]

Davant aquesta nova conjuntura, les organitzacions sindicals manifestaven la impossibilitat de mantenir el model de relacions d'intercanvi amb l'estat derivat de la transició, prioritzat per la manca d'afiliació i l'obligació de controlar la seva capacitat de mobilització durant el procés.[101] Però aquest model de relacions no havia permès als sindicats abandonar el seu paper subsidiari respecte l'Estat.[102] S'havia de produir doncs un canvi d'orientació en l'estratègia sindical:[103] s'apel·lava a la unitat d'acció i a la «lògica de pertinença», és a dir, a l'increment de l'afiliació i la capacitat de mobilització com a recursos per a fi d'assolir l'enfortiment de l'organització, a canvi de beneficis públics (sobretot, millores salarials i laborals) i privats (serveis jurídics, bancaris, etc.) per a la seva base social.[104] Un esdeveniment concret feia evident als sindicats majoritaris de classe la necessitat de la seva reorientació estratègica. Entre finals de 1987 i principis del 1988, se celebraven les primeres eleccions sindicals a l'Administració Pública des de la transició.[105] Els resultats definitius donaven un 24,4%

---

[100] A finals del 1987, una editorial del diari *Cinco Días* posava de manifest aquesta conjuntura crítica: «[...] *los sindicatos frente a sí mismos y frente a sus aliados y seguidores. La economía puede mejorar notablemente y el paro seguir estancado. Es hora de pensar que hay factores [...] que tienen que removerse*». Font: Editorial, "Los sindicatos frente a sí mismos", *El País*, 10.09.87.

[101] Nicolá Redondo ho manifestava així: «*Era una política estratégica y todo ello ha sido positivo. Lo que ocurre es que todos aquellos acuerdos son difícilmente repetibles. Ahora proponemos fórmulas de concertación* [...] *a la altura de las exigencias actuales para fortalecer el bloque social desde el cual gobernar para treinta y ocho millones de ciudadanos*» (*Panorama*, 28.09.87, p. 42). En un informe pel Comité Confederal, Redondo afirmava que els grans pactes ja no eren possibles perquè només eren factibles a la transició quan es buscava legitimitat política (*El País*, 10.10.87).

[102] Antonio Gutiérrez, secretari general de CCOO, destacava «*la aportación que ha tenido el movimiento sindical en el desarrollo democrático en nuestro país, en una transición que ha resultado ejemplar, pero que no se corresponde con la concesión a los sindicatos de un mayor poder contractual en todos los órdenes: institucional, relaciones laborales, etc.*» (*La Vanguardia*, 21.09.87).

[103] Sobre l'evolució de l'estratègia sindical des d'aquesta conjuntura fins a la vaga general del 1988, vegeu la Figura 10.17 de l'annex.

[104] Al setembre del 1987, Antón Saracíbar anunciava la posava en marxa d'un pla de «*fortalecimiento, expansión y consolidación*» del sindicat amb l'objectiu d'augmentar l'afiliació en un 20% fins a finals d'any. D'altra banda, s'insistia en la necessitat de crear «*proyectos concretos que posibiliten el desarrollo y la prestación de servicios a los trabajadores*»: financers, turístics, d'assessorament, etc (*La Vanguardia*, 27.09.87, p. 79). Nicolás Redondo, per la seva banda, en una circular als quadres sindicals de la central assenyalava que l'acció sindical havia d'aprofitar «*la corriente de simpatía y solidaridad con las posiciones de UGT para acrecentar la afiliación, llegar a más centros de trabajo y reforzar la conexión con los trabajadores*» (*El País*, 25.11.87).

[105] Una editorial del diari *El País* sobre la celebració d'aquestes eleccions sindicals afirmava el següent: «*Ese desfase de 10 años es una prueba palmaria de las dificultades que ha encontrado la normalización democrática en el seno de la Administración del Estado*». Font: *El País*, 4.01.88.

dels delegats a CCOO, un 24,3% al sindicat corporatiu CSIF, i un 23,7% a UGT. Les reflexions d'UGT sobre els resultats eren prou eloqüents: CCOO havia recollit el vot de descontentament amb la política governamental i els mals resultats de la central eren fruit de la identificació d'aquesta amb el «patró» (el Govern).[106]

Per la seva banda, el Govern reaccionava i es comprometia a acceptar les condicions prèvies en relació amb un nou model de negociació plantejat pels sindicats: una fórmula de negociació basada, no en pactes globals, sinó en acords parcials i concrets que repercutissin de forma directa en les Pressupostos Generals de l'Estat pel 1989 i en una clara reorientació social de la política governamental. Les principals matèries a negociar eren: l'ampliació de la cobertura d'atur; l'increment del poder adquisitiu de les pensions, per equiparar-les al salari mínim interprofessional; els increments salarials del funcionariat –com a punt de referència de la pauta de la política de rendes a aplicar en el sector privat– i el seu dret de negociació col·lectiva; la reforma de l'INEM; la reconsideració de la política d'ocupació juvenil;[107] una llei de fons d'inversió per a l'ocupació; i, la constitució del Consejol Económico y Social.[108]

Ara bé, durant aquest procés de negociació es va produir diversos factors desencadenants de la confrontació i la ruptura definitiva de les relacions entre Govern i sindicats, que acabaria amb la convocatòria unitària de vaga general de CCOO i UGT contra el Govern.

Un primer factor desencadenant de la confrontació va ser la desconfiança sindical envers la voluntat negociadora del Govern i el fracàs de les taules de negociació. Malgrat que l'Executiu es comprometia a orientar la seva estratègia econòmica cap a una política expansiva que signifiqués un repartiment equitatiu del creixement econòmic, per mitjà del diàleg social amb els sindicats,[109] diversos esdeveniments previs a l'inici del diàleg social posaven en dubte aquesta voluntat: la presentació d'un Llibre Blanc sobre atur a la Comissió de Política Social i Ocupació en el Parlament, elaborat per una comissió d'experts[110] configurada pels ministeris d'Economia i de Treball, va provocar una dura resposta per part de l'oposició i dels sindicats;[111] les

[106] Segons declaracions de Antón Saracíbar, secretari d'Organització d'UGT. Font: *El País*, 9.01.88.

[107] Al mes de maig, el PSOE havia presentat un Plan de Empleo Juvenil (PEJ), iniciativa sorgida de les propostes per combatre l'atur juvenil aprovades al darrer congrés federal del partit. Aquest pla va ser consensuat només amb la CEOE i va rebre un rebuig frontal dels sindicats i del Consejo Nacional de la Juventud. El Govern havia fet pública la seva intenció d'aprovar aquest pla en el segon semestre de l'any com a eix bàsic de la política de creació d'ocupació juvenil. Font: *La Vanguardia*, 26.06.88.

[108] Font: *Cinco Días* i *La Vanguardia*, 6.06.88; *El País* i *Cinco Días*, 17.06.88.

[109] El mateix president González, en la seva intervenció en el Congrés de la Federación Internacional de Trabajadores de las Industrias Metalúrgicas (FITIM), anunciava la voluntat del Govern de dialogar amb els interlocutors socials a fi d'aplicar una política econòmica i social amb dues prioritats: la creació d'ocupació i el repartiment equitatiu del creixement econòmic del país. Segons González, el suport sindical al Govern era necessari per evitar el triomf de les forces conservadores en les properes eleccions generals (a celebrar l'any següent): la majoria electoral no seria assolida sense el vot de la classe treballadora (font: *Cinco Días* i *La Vanguardia*, 11.06.88).

[110] La comissió estava formada per Constantino Lluch, president de la comissió, Julio Segura, Victor Pérez Díaz, Luis Toharia, Richard Fridman i José Luis Malo. Tots ells, a excepció de Toharia i Segura, eren qualificats pel cronista Mariano Guindal com a «*ortodoxos de la economía de mercado*». Font: Mariano Guindal, "Libro Blanco sobre el paro: 'palo' para los sindicatos", *Nuevo Lunes*, 4.07.88.

[111] El Llibre afirmava que per crear ocupació calia combinar el creixement econòmic sostingut i el manteniment de la inflació amb la reducció tant dels costos laborals, sobretot en salaris i acomiadament, com de les quotes de la Seguretat Social, i la flexibilització del mercat de treball (a compensar amb mesures de protecció social). Font: *La Vanguardia*, 29.06.88.

declaracions per part del ministre d'Economia i Hissenda, Carlos Solchaga, on afirmava que la creació d'ocupació necessitava de la combinació del creixement econòmic amb una major flexibilització del mercat laboral i un abaratiment dels costos laborals, sobretot en relació amb la contractació i els acomiadaments;[112] o la remodelació del Govern portada a terme el dia 8 de juliol, que no responia ni a les demandes sindicals ni als compromisos governamentals de reorientació en la política econòmica i social.[113] Finalment, els enfrontaments entre les posicions governamentals i sindicals sobre les diverses matèries en el decurs de les negociacions (Excurs 10.6), van comportar l'aplaçament del procés de negociació fins a mitjans de setembre.

Excurs 10.6
Primera fase del diàleg social, 1988
[Font: Diaris espanyols, 1988]

Durant aquesta fase es va abordar el projecte de llei elaborat pel Govern sobre el Consejo Económico y Social i es van obrir tres taules de negociació.

• *El Consejo Económico y Social*

UGT, CCOO i CEOE estaven disposats a participar-hi, però mantenien discrepàncies amb el projecte de decret llei elaborat pels ministeris de Treball i Economia, el qual s'aproximava al model defensat per UGT. La proposta de l'Executiu defensava la constitució d'un òrgan consultiu, d'assessorament i col·laboració en el desenvolupament de les normes socioeconòmiques i laborals, amb l'excepció dels Pressupostos Generals. El seus integrants serien, més enllà del president, 13 representants sindicals, 13 d'organitzacions empresarials i 13 experts. El Govern no participaria en l'òrgan, però es reservava la facultat d'anomenar al president, al secretari general i al grup d'experts, a proposta dels ministeris de Treball i Economia. Pel que fa a les discrepàncies, UGT no acceptava la designació governamental del president i suggeria que fos designat pels propis membres del consell; considerava que 40 membres era insuficient i proposava augmentar el nombre a 60; i, tampoc no acceptava que el tercer grup de membres fossin només experts, i sol·licitava que en formessin part organitzacions agràries, de pescadors, cooperatives i associacions de consumidors. Més enllà d'això, UGT demanava la modificació de l'encaix de l'òrgan com a dependent de l'Administració de l'Estat, considerava necessari regular-lo per llei, i deixar obert a l'autoregulació bona part dels continguts i les funcions que regulava el projecte. El sindicat CCOO, per la seva banda,

[112] Solchaga feia aquestes declaracions durant la inauguració dels cursos d'estiu de la Universitat Menéndez i Pelayo (*La Vanguardia*, 5.07.88, p. 65). Un comunicat de la comissió executiva d'UGT qualificava les declaracions del ministre com a «*malintencionadas que intentan torpedear el diálogo social*». Segons la comissió, aquestes receptes «*confirman una determinada política económica encaminada a favorecer a sectores sociales dominantes en perjuicio de los trabajadores y que atacan muy directamente conquistas sociales ya conseguidas*». Per la seva banda, el secretari de comunicacions de CCOO, Ángel Campos, afirmava que «*no hay margen de acuerdo posible si se mantienen esas recetas*» i qualificava les propostes del minsitre de «*más retrógadas incluso que el "libro blanco", puesto que aquél al menos reconocía la necesidad de incrementar la protección social*». Font: *El País* i *Cinco Días*, 6.07.88.

[113] En el quart Govern socialista es ratificaven en el càrrec els ministres d'Economia, de Treball i d'Administracions Públiques (Solchaga, Chaves i Almunia, respectivament), i s'incorporaven José Luis Corcuera, com a ministre d'Interior, i Matilde Fernández, en el nou Ministeri d'Assumptes Socials. Sobre la remodelació, Nicolás Redondo afirmava que la veia amb escepticisme en relació amb el «gir social», i un comunicat del secretariat confederal de CCOO la considerava «*un golpe bajo a las expectativas de giro social que el propio Felipe González había creado ante la opinió pública.* [...] *González, una vez más, ha apostado por la profundización de las posiciones más moderadas y derechistas*». Font: *El País*, 9.07.88, p. 18.

manifestava discrepàncies de fons: no acceptava el caràcter consultiu i afirmava que, segons el projecte del Govern, no esdevindria un canal de participació democràtica de la planificació econòmica. Finalment, la CEOE reclamava la presència governamental en l'òrgan, que, d'acord amb el projecte de l'executiu, volia que esdevingués res més que un òrgan consultiu..

• *La taula de negociació de l'INEM*

La primera taula de negociació oberta –convocada pel dia 8 de juliol pel Ministeri de Treball i Seguretat Social– és produïa en el marc del Consejo General del INEM i havia d'abordar la reforma de l'aquest institut. Aquesta taula estava constituïda per Govern, UGT, CCOO, CEOE i CEPYME. El document base per a la negociació, presentat pel Secretari general d'Ocupació, Álvaro Espina, va generar un fort rebuig sindical, tot i la coincidència entre ambdues parts sobre la necessitat d'ampliar la dotació de recursos materials i humans destinats a les oficines de l'INEM, fins llavors oficines d'inscripció de persones aturades i de registre de contractes, a fi de convertir-les en agències públiques d'ocupació. Els principals punts de conflicte envers la proposta governamental eren els següents: l'establiment del caràcter voluntari de la inscripció de les persones aturades, cosa que afectaria les xifres d'atur registrat; i, l'increment de la relació personalitzada entre empresaris i treballadors, ja que cada empresa i cada treballador comptarien amb un funcionari de l'oficina que exerciria de vincle entre oferta i demanda, cosa que, segons els sindicats, responia a un intent de privatització del sistema de contractació. D'altra banda, el Govern es negava a incloure en la negociació la reivindicació sindical de la gestió directa de les prestacions i el subsidi d'atur per part de les centrals.

• *La taula de negociació de la cobertura d'atur*

El dia 12 de juliol s'obria la segona taula de negociació sobre cobertura d'atur, formada per Govern, CCOO i UGT. El document base per a la negociació, presentat també pel Secretari general d'Ocupació, Álvaro Espina, tenia dos eixos centrals: primer, l'ampliació de la cobertura d'atur per aquells col·lectius amb especials dificultats d'ocupació: prioritàriament, les persones que han esgotat totes les possibilitats de cobertura, però també persones aturades de llarga durada, majors de 45 anys o persones amb responsabilitats familiars; i segon, el control del frau en el sistema de prestacions d'atur. Els principals punts de conflicte se centraven en les següents demandes sindicals: introduir reformes legals en la normativa reguladora de la cobertura, per tal que fos possible elevar el percentatge de cobertura vigent en aquell moment, un 26%, fins el 48% establert en l'AES; i, la inclusió dels joves que busquen la primera feina com a col·lectiu amb dret a prestació assistencial.

• *La taula de negociació de la Funció Pública*

La tercera i última taula oberta al mes de juliol –convocada pel Ministeri d'Administracions Públiques pel dia 27– era la que reunia al govern i els sindicats de la Funció Pública (CCOO, UGT, CSIF i ELA-STV). S'hi havia d'iniciar un «procés de debat», segons la terminologia del Govern, sobre el capítol 1 de l'avantprojecte dels Pressupostos Generals sobre salaris del funcionariat i el seu dret de negociació col·lectiva. UGT i CCOO denunciaven el fet que l'Administració no volia reconèixer el dret de negociació col·lectiva com a requisit previ a la negociació, cosa que va comportar l'absència d'UGT a la cita i el rebuig del debat per part de CCOO. Ni tan sols va ser abordada la proposta d'increments salarials feta pel Govern a través del secretari d'Estat per les Administracions Públiques, Teófilo Serrano.

La represa del diàleg social venia marcada per un esdeveniment imprevist produït durant el mes d'agost que alertava a les centrals sindicals de la conjuntura crítica en que

es trobaven: la CNT guanyava les eleccions sindicals anticipades al comité d'empresa de Seat.[114] Els sindicats continuaven manifestant els seus recels cap a la voluntat negociadora del Govern, tot argumentant que l'Executiu només intentava guanyar temps per aprovar les seves propostes via Pressupostos.[115] De fet, l'actitud i el comportament de diversos membres de l'Executiu, lluny de facilitar la dinàmica del procés, mostrava una estratègia de confrontació i crítica sistemàtica de les posicions sindicals.[116]

Un segon factor desencadenant de la confrontació definitiva va ser l'exclusió del procés de negociació dels sindicats de classe davant la signatura del Govern d'un acord, d'una banda, sobre increments salarials del funcionariat amb el sindicat corporatiu CSIF, i, d'una altra banda, d'un acord amb l'associació Unión Democrática de Pensionistas (UDP) sobre els increments de pensions.[117]
Les declaracions del ministre de Treball, Manuel Chaves, i el ministre d'Economia, Carlos Solchaga, dificultava encara més les relacions amb els sindicats. Chaves afirmava que no obriria de nou la taula de cobertura d'atur, i posava en perill la

[114] El dia 27 de maig els treballadors de Seat havien revocat per referèndum el Comitè d'empresa. Els resultats de les eleccions a la factoria de Zona Franca reflectien clarament la situació: CNT passava de 5 a 17 delegats; CCOO, de 23 a 15 delegats; UGT, de 18 a 16; i el Sindicat de Quadres, augmentava de 3 a 5 delegats. D'altra banda, els resultats a la factoria del Prat donaven 5 delegats a la Coordinadora Unitaria de Obreros Asamblearios (CUOA), que no tenia representació en l'anterior comitè (*El País*, 23.07.88). Nicolás Redondo afirmava, davant aquests resultats, «*la necesidad de adaptar los planteamientos sindicales a una nueva situación*» que portava a «*extremar el rigor de las reivindicaciones*», sobretot les «*condiciones laborales de los trabajadores*» (*El País*, 3.08.88).

[115] A la convocatòria de la taula feta pel ministeri es destacava que el projecte de pressupostos «*debe ser aprobado por el Gobierno a mediados del próximo septiembre, de modo que su envío a las Cortes Generales tenga lugar, de acuerdo con la Constitución, antes del 30 de ese mes*». D'altra banda, Agustín Moreno, secretari condeferal d'acció sindical de CCOO, considerava que l'Administració defensava la màxima «*el que no negocia no existe, y* [...] *lo está aplicando para reducir las posibilidades de expansión de los funcionarios*». Font: *El País*, 28.07.88.

[116] El ministre de Treball, Manuel Chaves, qualificava d'irresponsable i poc raonable la reivindicació sindical del 48% de la cobertura d'atur. Com a alternativa als subsidis, anunciava les propostes que el Govern presentaria a la taula d'ocupació al setembre: el PEJ i un projecte de decret llei de subvenció a la contractació indefinida de joves. Aquestes declaracions eren contestades en un comunicat de l'executiva d'UGT, on s'afirmava que «*en todo caso, el irresponsable fue el presidente que en circunstancias económicas y presupuestarias mucho más adversas estuvo dispuesto a cumplir ese objetivo*», en clara referència al compromís recollit a l'AES (*El País*, 28.07.88). Més endavant, el secretari general d'ocupació, Álvaro Espina, acusava els sindicats de frenar la negociació i considerava que era «*conservador y casi reaccionario el hacer de media España una población subsidiada por el mero hecho de inscribirse en el paro*». El ministre afirmava que seria difícil assolir un acord sobre cobertura d'atur, però que les mesures d'ocupació s'aprovarien amb o sense acord amb els sindicats (*El País*, 4.08.88, p. 35). En aquest sentit, el mateix president González considerava que «*no hay que pagar a las personas para que estén en su casa, sino dar subvenciones o restar seguridad social a las empresas que creen empleo. He perdido algunos complejos hace muchos años. Si dicen que eso es una ayuda indirecta a los empresarios, yo sólo tengo que decir que la gente trabaja en algo que se llama empresas*». A més, assegurava que el Govern posaria en marxa el PEJ «*con o sin el acuerdo de las centrales sindicales*», ja que no es mantindrien indefinidament obertes les taules de negociació (*El País*, 30.07.88, p. 39).

[117] Després d'una reunió entre les dues executives de CCOO i UGT, els representants sindicals afirmaven que el Govern seguia una estratègia de «*deslegitimación sindical*» (*Cinco Días*, 19.09.88, p. 5). Cal dir que el CSIF era el sindicat majoritari en el sector del funcionariat, amb una representació del 29%, malgrat la manca d'implantació en col·lectius com el personal laboral (*El Periódico*, 14.09.88, p. 33). Ara bé, CCOO i UGT sumaven quasi un 44% de la representació total del sector (*El País*, 14.09.88). Pel que fa a la UDP, Apolinar Rodríguez, secretari general d'Acció Sindical d'UGT, afirmava que era «*una asociación que no es un sindicato y, por tanto, no tiene legitimidad para negociar la política de pensiones*» (*Cinco Días*, 19.09.88, p. 5). José María Zufiaur parlava de una «*ruptura de las reglas del juego*» vigents entre sindicats i Govern que fins aquell moment havien estat la base del consens social (*El País*, 20.09.88).

continuïtat de la taula de reforma de l'INEM (ambdues taules estaven relacionades, sobretot en quant a la gestió de la cobertura d'atur).[118] Solchaga amenaçava amb l'enduriment de les mesures de política fiscal i monetària, si augmentaven els salaris per sobre de la previsió anual de la inflació del 3%. Els sindicats majoritaris responien a les amenaces i anunciaven el seu incompliment (CCOO parlava de demanar increments del 7%).[119]

En aquest context, el Govern revisava a l'alça la previsió d'inflació fins el 5%. Les executives d'UGT i CCOO van demanar als ministres Chaves i Almunia la negociació de la revalorització de les retribucions de pensionistes, funcionaris, aturats i treballadors que rebessin el salari mínim. Això comportava, per tant, la renegociació dels acords assolits amb el CSIF i la UDP, ja que en cap dels dos s'incloïa la clàusula automàtica de revalorització per desviació de la inflació. Davant la negativa dels ministres i l'inici del tràmit parlamentari d'aprovació del projecte de llei dels Pressupostos Generals de l'Estat pel 1989, els sindicats iniciaven una ronda de contactes amb els diversos grups parlamentaris, a fi d'introduir les seves reivindicacions per mitjà d'esmenes al projecte de llei.[120] Com a conseqüència, en el debat plenari a la totalitat del projecte, s'introduïa, per acord unànime de la Junta de Portaveus, una interpel·lació urgent al Govern sobre la incidència de la revisió a l'alça de la inflació en les retribucions dels col·lectius afectats.[121] Els resultats del debat eren: el rebuig, per mitjà de la majoria absoluta del grup socialista a la cambra, de les esmenes a la totalitat del projecte de llei presentades per tots els grups de l'oposició; i, l'afirmació del ministre Solchaga que el Govern no consideraria la interpel·lació aprovada per l'oposició a petició sindical.[122] Durant el tràmit parlamentari, es produïen les primeres manifestacions conjuntes de CCOO i UGT en contra de l'acord sobre increments salarials del Govern i el CSIF.

Però, el tercer factor desencadenant i ja definitiu de la confrontació oberta entre Govern i sindicats va ser la negativa del ministre Chaves d'obrir la taula d'ocupació. Després de mantenir reunions amb les tres parts (CCOO, UGT i CEOE), només la patronal havia acceptat les mesures governamentals, entre elles, el Plan de Empleo Juvenil (PEJ). Cal recordar que la retirada d'aquest pla i la negociació de les mesures d'ocupació presentades per UGT i CCOO havien estat condicions sindicals prèvies a l'inici de la concertació. Aquest pla, aprovat ja dies abans pel Consell de ministres amb la intenció de tramitar-lo per via d'urgència,[123] es concretava en la creació d'un nou contracte de treball («*contrato para la inserción laboral*») per a joves d'entre 16 i 25 anys sense experiència laboral o inferior a tres mesos. Aquest contracte comportava una «*relación laboral de carácter especial*», que requeria la introducció d'una modificació a l'Estatut de Treballadors. El salari percebut seria el salari mínim interprofessional (no el de conveni), cosa que deixava els joves fora de l'àmbit de la negociació col·lectiva i, per

[118] Font: *Cinco Días*, 23.09.88.
[119] Font: *La Vanguardia*, 26.09.88, p. 3.
[120] Font: *El País*, 5.10.88.
[121] Els grups parlamentaris de Democracia Cristiana, Coalición Canaria, Coalición Popular, Minoria Catalana i Izquierda Unida van presentar inciatives d'aquest tipus. El grup socialista va acceptar debatre només una iniciativa. Finalment, es debatria la de Democracia Cristiana, per ser el primer grup que la va presentar. Font: *El País*, 26.10.88.
[122] Font: *El País*, 5.10.88.
[123] L'entrada en vigor pel 1989 demanava la tramitació per decret llei, ja que fins i tot la via d'urgència parlamentària, quedava fora de termini. A més, els Pressupostos Generals havien d'incloure les subvencions que es contemplaven en el pla.

tant, atacava directament a la força sindical.[124] La seva durada mínima seria de 6 mesos i màxima d'any i mig, prorrogable amb la resta de contractes temporals fins el màxim de tres anys. Per la seva banda, les empreses que utilitzessin aquest contracte quedarien exempts de pagar el 100% de les quotes sobre contingències comuns de la Seguretat Social. A més, tot i que desapareixien les ajudes directes que preveia el pla inicial elaborat pel PSOE (400.000 pessetes per contracte), s'incloïen desgravacions fiscals (200.000 pessetes per contracte).[125]

El 4 de novembre, davant el Comité Confederal, l'executiva d'UGT presentava un informe de gestió autocrític amb l'estratègia sindical desenvolupada en l'àmbit de la negociació col·lectiva, i proposava un canvi en la política de l'organització que donés protagonisme als treballadors.[126] A més, proposava la convocatòria de mobilitzacions generals contra la política econòmica i social del Govern, contra l'actitud d'aquest en el procés de diàleg social, i contra els acords signats amb organitzacions no representatives (CSIF i UDP). Un dia més tard, el Comitè Executiu Confederal d'UGT, màxim òrgan de decisió entre congressos del sindicat, aprovava l'informe de gestió de l'executiva i l'estratègia de confrontació davant la política i l'actitud governamental.[127] Finalment, es produïa la segona convocatòria d'accions conjuntes de la postransició: la vaga general del 14 de desembre del 1988.[128]

(4.2) Les relacions entre partit i sindicat socialdemòcrates

Un segon nivell d'anàlisi que ens ha de permetre interpretar els nostres fenòmens té com a objecte l'estratègia i el comportament del sindicat socialdemòcrata, la UGT, en relació amb l'estratègia i el comportament del seu partit afí, el PSOE, durant la segona meitat dels anys vuitanta. L'objectiu és comprendre perquè ambdues organitzacions entren en una dinàmica de confrontació durant aquest període, fins el punt que la UGT acaba convocant una vaga general contra el Govern del PSOE.

Per entendre les relacions que s'estableixen entre el PSOE i la UGT a partir del 1982, hem d'analitzar prèviament les estratègies de les dues organitzacions i la seva interacció durant el procés de transició política.

LES RELACIONS PSOE-UGT DURANT LA TRANSICIÓ POLÍTICA

Durant aquest període les relacions entre el PSOE i la UGT són «cooperatives» i segueixen la tradicional estratègia de la socialdemocràcia que combina «dos pilars»

---

[124] El dirigent d'UGT Apolinar Rodríguez expressava que el PEJ es tractava de «*la más seria amenaza para los trabajadores en la historia reciente*». Per la seva banda, la secretaria d'Acció Institucional de CCOO, Salce Elvira, afirmava que el Pla era «*un tiro de gracia a los sindicatos*». Ambdues organitzacions anunciaven la presentació d'un recurs d'empara davant el Tribunal Constitucional perquè el Pla representava una vulneració de l'article 14 de la Constitució, és a dir, la vulneració del dret fonamental d'igualtat i no discriminació per raó d'edat. També vulnerava el principi de «a igualtat de treball, igualtat de salari». Font: *La Vanguardia*, 4.11.88.

[125] Font: *El País*, 29.10.88, p. 48; *La Vanguardia*, 29.10.88, p. 67.

[126] Segons l'executiva, la política sindical s'havia reduït bàsicament a acords sobre increments salarials (i no clàusules de revisió, cosa que havia comportat la pèrdua de salari real). Font: *El País*, 1.11.88.

[127] La proposta de convocatòria de mobilitzacions s'aprovava amb un sol vot en contra. Font: *El País*, 5.11.88.

[128] Com afirmava ja uns mesos abans Nicolás Redondo, es produïa el «*divorcio entre un Gobierno socialista y un movimiento obrero que debía ser su aliado natural y necesario*». Font: *El País*, 3.08.88.

institucionals: el partit i el sindicat.[129] En aquest sentit no difereixen apreciablement del que caldria esperar si no fos perquè es produeixen en condicions molt anòmales, com és el cas d'una transició i un període posterior a una dictadura de quaranta anys. Ambdues organitzacions viuen un procés de formació i creixement paral·lel, després d'exercir una escassa influència en l'activitat opositora de l'interior contra el règim franquista i arribant al procés de transició, en conseqüència, molt debilitades. El partit i sindicat passen per un procés de renovació, cosa que els prepara per abordar el procés de transició política amb garantia (Excurs 10.7). Així, entre 1975 i 1982, tot i que parteixen de posicions força desfavorables, es converteixen en les forces política i sindical majoritàries. En tots dos casos, tant l'afiliació com el percentatge de vots a les respectives eleccions creix de forma continuada durant aquest període.[130]

Excurs 10.7
La renovació organitzacional de la socialdemocràcia a la transició

Durant el règim franquista, el PSOE i la UGT van tenir una escassa implantació. Més enllà de les dificultats organitzatives associades a la guerra, l'exili i la repressió interior que van patir els partits d'esquerra, al partit socialista li va mancar lideratge a l'interior. La direcció del partit a la postguerra va ser desenvolupada des de l'exili per l'ala moderada (primer, Indalecio Prieto i després Rodolfo Llopis), posant en pràctica un fort anticomunisme després de les experiències històriques passades i reforçat pel context internacional. En paraules de Camiller (1986: 7), «*mancat de confiança en la seva pròpia capacitat per una intervenció política efectiva, incapaç de portar a terme la més elemental renovació generacional, el lideratge a l'exili sota Rodolfo Llopis es va replegar gradualment dins la closca de la guerra freda, assumida per tota la socialdemocràcia europea* [...]. *Mentre el Partit Comunista reconstruïa una estructura organitzacional dins d'Espanya* [...], *Llopis i els seus companys a Toulouse van anar incrementant la distància respecte de [...] les forces d'oposició*». D'altra banda, Maravall (1985: 165) destaca el control estricte que la direcció socialista exercia sobre els grups socialistes de l'interior, els quals fins al 1972, no van disposar de dret a vot en els congressos del partit. Malgrat tot, el partit i el sindicat van mantenir la seva influència i activitat, sobretot a Astúries i Biscaia, en els sectors de la mineria i la siderúrgia, i també a Andalusia i València. Precisament, d'Astúries, Biscaia i Andalusia provenen els principals líders del sector renovador del partit a l'interior dels anys setanta.
Així doncs, ambdues organitzacions dèbils i poc coordinades abans del procés de transició, viuran un procés de renovació o reconstrucció en un breu període de temps. Pel que fa al PSOE, aquest procés es dóna en tres etapes: 1970, 1972 i 1974, anys en els quals es desenvolupen el XXIV, el XXV i el XXVI congressos del partit, respectivament (Maravall, 1985: 170). Tot i que alguns dels líders exiliats (com Carmen García Bloise, Manuel Garnacho, Francisco López Real) van prestar el seu suport al procés de canvi, aquest va ser bàsicament el fruit d'un pacte entre representants de la tradició socialista del Nord d'Espanya (com Ramón Rubial, Enrique Mújica o Nicolás Redondo) i representants dels nous centres de militància socialista, en particular Andalusia, on destaquen els noms de Felipe González i Alfonso Guerra (Maravall,

[129] En aquest apartat abordem l'anàlisi de les relacions o pautes d'intercanvi entre partits i sindicats en la tradició socialdemòcrata des de la perspectiva teòrica de Gourevitch i altres (1991). Aquests autors analitzen l'experiència de tres països (Gran Bretanya, Alemanya Occidental i Suècia) on tradicionalment es dóna una estreta vinculació entre el partit i el sindicat.
[130] Vegeu Figura 10.11 i Figura 10.13 de l'annex.

1991: 9-10). Aquest procés es va veure reforçat per l'elecció d'una nova Comissió Executiva en el XXX Congrés de la UGT al 1971, encapçalada pel líder ugetista asturià, Nicolás Redondo, i composada majoritàriament per líders de l'interior. Així doncs, durant aquests anys, el sector socialdemòcrata de l'interior assoleix l'autonomia política i acaba tenint el control definitiu de l'organització (Maravall, 1985: 171; Tezanos, 1985: 33).

Les relacions que mantenen les dues organitzacions al llarg d'aquests anys es troben condicionades per la natura i la dinàmica del procés de transició. Amb l'inici d'aquest procés, es perllonga l'elevada conflictivitat laboral de finals del franquisme. Entre 1975 i 1977, la pressió del moviment obrer és molt forta.[131] En el marc de la transició, l'onada de conflictivitat és fonamentalment política, en el sentit que en bona mesura respon a la intenció de dinamitzar el procés de transició i eixamplar-ne els seus límits. Com diu Maravall (1985: 26), durant el període comprés entre gener de 1976 i juliol de 1977 (mes en que es fan les eleccions constituents), caracteritzat per la dinàmica de pressió i negociació, «*la lucha por la democracia se manifestó sobretodo en términos de presión popular.* [...] *Huelgas y manifestaciones daban aún una imagen de mobilización popular combativa*».

En aquest context, el 5 de desembre de 1976 (deu dies abans de la celebració del referèndum sobre la Reforma Política), el PSOE –encara il·legal també, bé que «tolerat»-, porta a terme el seu XXVII Congrés. En aquest Congrés la posició ideològica del partit es vincula a la tradició socialdemòcrata marxista clàssica. El PSOE es defineix com un partit de classe, socialista i radical, i defensa la necessitat de combinar l'acció política parlamentària amb les «mobilitzacions populars» (Maravall, 1985: 174). Així doncs, quedava de fet acceptada l'estratègia socialdemòcrata dels «dos pilars». Mentre el PSOE prenia un paper negociador amb els sectors reformistes, la UGT hauria de proporcionar suport polític al partit, col·laborant en la mobilització o desmobilització de les bases segons fos la dinàmica del procés de reforma política, que comporta fonamentalment la legalització dels partits polítics i dels sindicats, diverses amnisties polítiques, la dissolució dels sindicats verticals i les eleccions constituents del 15 de juny de 1977.

Cal considerar que la relació històrica entre ambdues organitzacions i la seva identificació amb la socialdemocràcia marxista, a més de ser un component espontani evident en una part de la base social de l'organització, era probablement necessària perquè generava incentius d'identitat imprescindibles per a ambdues organitzacions pel que feia a la seva relació directa amb la base social més pròxima. La UGT no disposava encara de recursos materials i els seus índexs d'afiliació eren molt baixos. En aquest sentit, per aquesta organització els incentius d'identitat jugaven doncs un paper cabdal durant els primers anys de la transició. D'altra banda, pel PSOE aquesta identificació comportava el creixement de l'afiliació (que també era molt baixa) i futurs guanys electorals.

[131] En aquest sentit, les dades són clares (Maravall: 1985, 26). Al 1975, l'any de més pressió obrera sota el franquisme, el nombre d'hores de treball perdudes per vagues era 14.5 milions. La xifra del 1976 arriba als 150 milions. En concret, al llarg dels tres primers mesos de 1976, la lluita obrera va ser particularment intensa. En nombre de vagues, entre gener i març es van produir 17.731 (enfront de les 3.156 produïdes al llarg de 1975). L'any 1977, la mobilització obrera continua sent molt intensa, cosa que es manifesta en els 110 milions d'hores de treball perdudes per vagues.

De fet, aquesta identificació ideològica entre partit i sindicat queda reflectida de diverses maneres: des de la participació conjunta en els actes de celebració del Primer de Maig fins al suport electoral mutu. Tant a les eleccions generals de juny de 1977 i de març de 1979 com a les eleccions municipals d'abril de 1979, la UGT demanarà la participació i el vot socialista a la seva militància, quelcom habitual en la tradició socialdemòcrata clàssica. A més, la presència de dirigents sindicalistes a les llistes electorals del PSOE era força elevada (fet reforçat per la «doble militància»). A les eleccions de 1977, tots els candidats que pertanyien a la categoria «assalariat» del PSOE pertanyien a UGT i, segons dades aportades per la UGT, el nombre de candidats que presentava el sindicat a les eleccions representava més d'un 50% de les llistes electorals del PSOE.[132]

Per la seva banda, el PSOE va donar suport intens a UGT a les eleccions sindicals (de 1978, de 1980 i de 1982). El mateix Felipe González, secretari general del partit socialista, en el tancament de la campanya electoral de 1978 (a l'empresa Pegaso de Madrid), justificava la seva presència, junt a Nicolás Redondo, per la dependència mútua entre partit i sindicat. González afirmava que la independència era impossible, ja que l'activitat del moviment obrer tenia una doble vessant: laboral-sindical i política, i afegia que amb un sindicat socialista (de classe) fort, l'alternativa del socialisme estava cada dia més a prop.[133]

Ara bé, les vinculacions ideològica i identitària no van ser les úniques vinculacions ni tampoc probablement les més importants. En aquest sentit, el període de concertació que s'obre amb la signatura dels Pactes de la Moncloa (a l'octubre de 1977) i acaba amb l'aprovació de les lleis orgàniques sobre els Estatuts d'Autonomia de Catalunya i Euskadi (al desembre de 1979), esdevé cabdal. Aquest període es caracteritza per l'aplicació de l'estratègia consociacional i neocorporativista. Pel que fa a les relacions entre el PSOE i la UGT, aquesta nova situació és cabdal. A partir d'aquest moment, la pràctica política del PSOE, basada en la negociació i els pactes, persegueix l'objectiu d'esdevenir una «alternativa de poder». Ara bé, per assolir-ho calia fer funcionar el sistema de partits com a principal partit de l'oposició, però també enfortir tant la pròpia organització política com l'organització sindical afí (Maravall, 1985: 176). I això últim passava pel desenvolupament d'un nou marc de relacions laborals i el creixement dels recursos materials de la UGT (concretament, però no només, amb la devolució del patrimoni sindical confiscat durant el període franquista).[134] La posició «privilegiada» del PSOE en l'etapa de concertació afavorirà molt a la UGT, la qual per mitjà de la seva vinculació amb el partit, obtindrà beneficis organitzatius que l'escassa afiliació i la dèbil implantació li impedeixen assolir.

En relació a aquest enfortiment organitzacional, entre 1977 i 1978, ambdues organitzacions es consoliden com les úniques forces política i sindical socialistes. Després de dos intents fallits (1968 i 1973), el 18 de desembre de 1977, un mes abans de la celebració de les primeres eleccions sindicals, es consuma l'absorció de la USO per la UGT.[135] Quatre mesos després, a l'abril de 1978, es produïa l'absorció del PSP

---

[132] Font: *El País*, 24.05.77.

[133] Font: *El País*, 24.02.78.

[134] «*Las centrales, sin dinero, no pueden ofrecer a su potencial clientela laboral otra cosa que no sea ideología. Y, más que ideología, para negociar hace falta la fuerza que da la afiliación, posible sólo desde unas prestaciones sociales que necesitan de una fuerte infraestructura económica*». Font: Julio Fernández, "¿Quién garantiza la negociación obrera?", *El País*, 26.07.77.

[135] Aquella central aportava a la UGT un total de 215.000 afiliats. José María Zufiaur, exsecretari general de la USO i nou membre de l'executiva de la UGT, manifestava que la unitat entre les dues centrals

(el partit socialdemòcrata de Tierno Galván) per part del PSOE, quedant així constituïda l'opció política socialista majoritària.

En aquest mateix any, Felipe González anunciava la seva proposta d'abandonar la definició marxista del partit (Excurs 10.8). La direcció del partit sabia que aquell era un pas clau per arribar a ser el principal partit de l'oposició i un futur partit de govern. Des del 1979, l'estratègia del partit per obtenir el poder se sustentaria en un discurs reformista moderat i la maximització del vot electoral (Kitschelt, 1996:160-161).

Excurs 10.8
El procés de desideologització de la socialdemocràcia a la transició

Primera etapa (1974-1978). El Congrés de Suresnes de 1974, un cop feta la renovació i decantada la direcció del partit cap a l'interior, suposa l'inici del desenvolupament d'un projecte socialista distintiu de l'«eurocomunisme». En paraules de García Santesmases (1985: 62), «*frente a la tesis del exilio, de preservar un partido intacto hasta la caída de la dictadura, creyendo que el valor de la siglas sería un aglutinante suficiente en la nueva coyuntura, los militantes del interior intentaban defender un espacio político socialista*». Aquest projecte socialista queda definit en el XXVII Congrés, celebrat al desembre de 1976 a Madrid. El partit (encara il·legal) adopta un projecte inspirat en la tradició socialdemòcrata marxista clàssica que, segons García Santesmases (1985: 63-66) «*propone la superación del modo de producción capitalista, la toma del poder político y económico y la socialización de los medios de producción, distribución y cambio por la clase trabajadora. El Partido Socialista, que rechaza cualquier acomodación al capitalismo, preconiza no la simple reforma de éste, sino la sociedad socialista autogestionaria. Las nacionalizaciones y la planificación son los elementos necesarios pero no suficientes para poder hablar de democracia socialista. El control y la autogestión de los trabajadores son los instrumentos que permitirán evitar la degeneración burocrática.* [...]. *El proyecto era ir más allá de la socialdemocracia, no contentándose con reformar las estructuras capitalistas.* [...] *El reformismo revolucionario no se conforma con ser un buen administrador de la sociedad burguesa: su objetivo es destruir el capitalismo y sustituirlo por un sistema radicalmente diferente de organización económico-social*». Per la seva banda, Maravall (1991: 10) afirma, al nostre parer amb molt realisme, que malgrat la «retòrica radical», ja aleshores l'estratègia del partit era entrar en la política parlamentària i assolir l'accés al govern.

Segona etapa (1978-1982). Al maig del 1978, el PSOE es veu reforçat pel fet que esdevé l'única força política de l'espai socialista, un cop absorbit el Partido Socialista Popular (PSP) de Tierno Galván (lligat a la tradició socialista marxista). En aquest mateix any, Felipe González anunciava que proposaria, en el proper del Congrés del partit, l'abandonament de la definició marxista del partit. Les eleccions municipals de l'abril del 1979 revifen el debat sobre la revisió ideològica del PSOE, ja que donen un important triomf a l'esquerra. Socialistes i comunistes, que havien presentat llistes conjuntes, van guanyar les alcaldies de Madrid, Barcelona i València, i de 27 de 50

---

suposava «*la consolidación de una alternativa sindical llibre, democrática, orientada hacia el socialismo, que puede ser la opción mayoritaria de la clase obrera española*». Segons ell, l'avenç cap a la unitat sindical i la constitució de veritables sindicats de masses «*requiere* [...] *un esfuerzo de* clarificación y simplificación *del panorama sindical, reduciendo la actual dispersión de organizaciones y planteando a los trabajadores las grandes alternativas sindicales existentes en el seno de la clase obrera de nuestro país*».[135] Font: José María Zufiaur, "Hacia la unidad sindical", *El País*, 20.12.77.

capitals de província. En aquesta conjuntura, el 19 de maig de 1979 s'obre el XXVIII Congrés del PSOE. L'equip de González havia decidit que era el moment de realitzar una reorientació ideològica i programàtica respecte al Congrés de 1976 (García Santesmases, 1985: 67). A més de posar-se de manifest conflictes i faccionalismes interns, es produeix la dimissió de González com a secretari general del partit; la seva proposta d'abandonar el marxisme és rebutjada. Però la seva reelecció quatre mesos després, al Congrés extraordinari del setembre de 1979, confirma «*la seva influència en el partit i posa al PSOE clarament en el curs de la socialdemocràcia.* [...] *Els líders socialistes estaven* [...] *influenciats per la revisió ideològica de l'SPD al 1959, per la socialdemocràcia sueca (particularment per Palme), i pels moderats del Partit Laborista britànic (com ara Gaitskell i Crosland). El socialisme s'entenia no en termes de propietat estatal dels mitjans de producció, sinó en termes de polítiques igualitàries basades en la despesa social i els impostos*» (Maravall, 1991: 11).

Fins el 1982, mentre a l'esfera política s'obre un període de forta confrontació entre la UCD i el PSOE, la UGT s'orienta cap a una estratègia de concertació.[136] Finalment, després dels Pactes de la Moncloa, el 10 de juliol de 1979 la UGT i la CEOE signaven l'Acord Bàsic Interconfederal (ABI).[137] Aquesta estratègia, que suposa la signatura de dos pactes més fins a 1982, tenia tres característiques bàsiques en el context de la crisi econòmica (Maravall, 1985): 1) buscar uns «mínims garantits», la protecció de les condicions laborals i l'ocupació (és a dir, «incentius materials»); 2) cercar reivindicacions en relació amb programes de política social i amb la presència i el paper dels sindicats a les empreses i en la política econòmica (és a dir, «incentius funcionals»); i 3), assolir la disminució de la conflictivitat (com a contrapartida per la CEOE). De fet, aquesta estratègia va comportar bons rendiments electorals a la UGT. A les eleccions sindicals de 1980 es situava només a un punt per sota dels resultats de CCOO, i al 1982, guanyava les eleccions.[138]

LES RELACIONS PSOE-UGT DURANT LA POSTRANSICIÓ

A l'octubre de 1982, el PSOE guanya les eleccions generals per majoria absoluta amb el programa polític negociat amb la UGT, la força sindical majoritària del país. S'obre un nou conjunt d'oportunitats i restriccions que havia de condicionar les estratègies i les relacions entre ambdues organitzacions. D'una banda, la vinculació partit-sindicat comportava l'expectativa raonable que el sindicat i la seva base social derivarien notables beneficis d'aquesta aliança amb el partit en el poder. Per part de la UGT, havent pactat el programa electoral del PSOE, s'esperava el desenvolupament de polítiques que beneficiessin tant al sindicat com a la seva base social, sobretot pel fet que el sindicat esdevindria interlocutor privilegiat del Govern en el procés de definició i elaboració de polítiques públiques. Per part del PSOE, aquesta aliança significaria suport electoral i legitimació de les polítiques públiques, a fi que el partit es mantingués en el poder, així com, el manteniment de la pau social i el control de les reivindicacions dels treballadors. Ara bé, l'estratègia d'ajust del Govern del PSOE davant la crisi econòmica esdevindria una forta restricció a les expectatives sindicals. Però també ho

[136] Ja a finals de 1978, davant l'onada de conflictivitat laboral derivada del procés de negociació col·lectiva, Redondo manifestava que «*es preciso desdramatitzar la situación laboral*» i que «*la UGT, después del fracaso del Gobierno en las negociaciones para unos posibles acuerdos, no descarta la possibilidad de una negociación bipartita con la CEOE*». Font: *La Vanguardia*, 23.12.78.

[137] Sobre els pactes signats entre 1977 i 1986, vegeu Figura 10.14 de l'annex.

[138] Sobre els resultats de les eleccions sindicals, vegeu Figura 10.15 de l'annex.

seria el procés de transformació ideològic i organitzacional que el PSOE havia viscut com a conseqüència de l'adaptació al procés de transició política.

En aquest punt, seguirem la tesi de Kitschelt (1996: 30-37) sobre la transformació i els dilemes de la socialdemocràcia europea en el si del capitalisme del benestar. Segons l'autor, aquesta transformació consistia en un «[...] *process of strategic adjustment to an electoral marketplace characterized by changing socioeconomic settings, citizens' political preferences, and patterns of party competition*» (1996: 31). Més concretament, les transformacions estructurals en el capitalisme de benestar van comportar canvis en les preferències polítiques dels votants, cosa que va comportar l'adaptació de les estratègies dels partits socialdemòcrates a la maximització del vot per assolir el govern. En paraules de Kitschelt (1996: 30), «*in the transformation of capitalism since World War II, the rise of the Keynesian welfare state, together with the transformation of the economic structure that expanded the proportion of labor market participants who are highly educated, work with clients, and are female, has shifted the main axis of voter distribution from a simple alternative between socialist (left) and capitalist (right) politics to a more complex configuration opposing left-libertarian and right-authoritarian alternatives*». En definitiva, donat els canvis estructurals i els canvis en les preferències polítiques, l'èxit electoral de les estratègies socialdemòcrates passava pel recolzament en noves coalicions electorals i no només en la tradicional de la classe obrera, que entrava en decliu dins de la força de treball del capitalisme de benestar: «[...] *social democrats are confronted with the difficult task of combining coalitions among bits and pieces of the working class with various occupational segments of the white collar constituencies*» (1996: 33).

Aquesta transformació comportava una conseqüència cabdal en l'organització del partit: el partit de masses i la capacitat de decisió limitada dels líders deixaven de ser efectius. Per assolir l'èxit electoral, els partits socialdemòcrates havien de deixar de ser «*internally consensual and sollidary mass organizations*» per esdevenir «*stratified internal conflict systems whose activists articulate the hetereogenity of a party's constituencies, but whose leaders have the capacity to manage internal political variety*». En aquest procés, les bases socials obreres eren desplacades per «*new activists from white collar professionals, particularly those who work in client-interactive occupations*» (1996: 35). I alhora, els líders del partit guanyaven en autonomia i capacitat de decisió estratègica.

Finalment, aquesta transformació, que consistia en el fet que la socialdemocràcia ja no esdevingués la representant política només de la classe obrera ni es recolzés només en ella, comportava que la seva força electoral i de capacitat de govern no depengués tant de l'organització centralitzada de la classe obrera, és a dir, dels sindicats aliats del partit.

En el cas de la socialdemocràcia espanyola, ja hem vist anteriorment com el context d'oportunitats polítiques de la transició, va facilitar que el PSOE, per assolir el poder, adoptés també una estratègia política fonamentada en la moderació ideològica i la maximització del vot, la qual va comportar tant el reforçament de la unitat i la disciplina internes com l'autonomia dels líders. Kitschelt (1996: 233) afirma que, en el cas espanyol, aquesta estratègia en bona mesura es va aconseguir per la incorporació de: «[...] *new pragmatic activists, primarily employees in the civil service, who began to enter the party once democracy was established and began to displace the radical core membership from the resistance area* [...]». I afegeix que: «[...] *after the 1979 election,*

[...] *González, established the undisputed hegemony of the moderate pragmatists cemented by rule changes that reduced the representation of minority currents at the national party conference* [...]». Un altre factor que hi va contribuir va ser el desenvolupament de tendències oligàrquiques en el si del partit.[139] En aquest sentit, cal tenir en compte que el mateix procés de transició, on les elits polítiques van tenir un paper predominant i determinant, va afavorir aquestes tendències en el si de tots els partits polítics.

Ara bé, aquesta estratègia, com afirma Kitschelt, tindria importants conseqüències en relació amb la base social del partit, així com, amb les relacions entre el partit i el sindicat. D'una banda, el partit deixava de recolzar-se en la classe obrera i es reorientava cap a altres segments de la força de treball. En aquest sentit, Camiller (1986: 24) destaca un canvi significatiu en la composició sociològica de l'electorat socialista al 1982 en relació amb la del 1979: es combinaven els tradicionals grups de suport electoral socialistes (mestresses de casa, persones inactives econòmicament —categoria molt àmplia, que pot incloure pensionistes, aturats, etc.—), així com treballadors qualificats i no qualificats dels sectors indústria i serveis, i, per primer cop, el grup «empresaris amb assalariats» (en un 0,3% del total dels vots). D'una altra banda, aquella estratègia condicionaria les relacions amb el sindicat, tot i que no immediatament.

No hem d'oblidar que l'arribada del PSOE al poder es produeix en un context de greu crisi econòmica, que el partit necessitava una força sindical majoritària que legitimés la seva estratègia econòmica liberal i li donés suport electoral, però que l'UGT mantenia expectatives molt favorables de la relació cooperativa amb el partit. En aquest sentit, en aquell moment, el sindicat es trobava sotmès al «dilema de l'ostatge» (Gourevitch i altres, 1991): el sindicat acceptava l'incompliment dels compromisos programàtics i es convertia en «ostatge» del partit, però a canvi de beneficis organitzacionals importants (recursos econòmics, poder institucional).

Amb la signatura de, primer (febrer de 1983), l'anomenat Acuerdo Interconfederal (AI) i, després (octubre de 1984), del Acuerdo Económico y Social (AES), UGT mantenia una política de concertació, suport i legitimació de les polítiques econòmiques restrictives, supeditades als objectius macroeconòmics, de moderació salarial, reconversió industrial i flexibilització del mercat laboral. El sindicat doncs, mantenia els seus «deures», a canvi dels beneficis que obtenia pel fet que el PSOE estigués al poder.[140] I davant els greus costos socials que generaven aquestes polítiques (increment de l'atur, desregulació del mercat laboral, augment de les desigualtats socials), el paper de la UGT es concentrava en la limitació d'aquests costos.[141]

---

[139] A títol d'exemple, el percentatge de reelecció de càrrecs de la comissió executiva del partit era del 76% tant al 1981 com al 1984; al 1988, va pujar al 81%, i al 1990, només un membre, que no volia continuar, va ser reemplaçat (Maravall, 1991: 16).

[140] Com els que li propociona el fet de negociar amb el Govern la devolució del patrimoni sindical o la Ley orgánica de libertad sindical (LOLS) –el contingut de la qual és considerat per CCOO com «*una grave imparcialidad del Gobierno y un apoyo descarado al modelo sindical propugnado por UGT*» (*El País*, 1.12.83)-. O bé, com diu Albarracín (1991: 413), «*su papel de interlocutor privilegiado del gobierno le debería permitir crecer, sobre todo, si las pequeñas concesiones se podían presentar como conquistas de UGT y producto de la eficacia para los trabajadores de la concertación social*».

[141] En aquest sentit, segons Nicolás Redondo, «*nuestra firmeza y nuestra coherencia se han traducido en una acción sindical eficaz que ha conseguido la promulgación inmediata de la jornada de 40 horas, una mayor asignación presupuestaria para el subsidio de desempleo y las pensiones, la modificación de la ley básica de Empleo*, [etc.]». Font: El País, 19.02.84.

Ara bé, al 1985, arrel de l'aprovació del projecte de llei de reforma de les prestacions i del sistema de cobertura de la Seguretat Social, francament regressiu pels interessos de la base social de la UGT, es posava en evidència el distanciament ideològic i polític entre partit i sindicat.[142] La UGT arribava a convocar manifestacions unitàries amb CCOO en contra del projecte de llei.[143] El líder ugetista Nicolás Redondo defensava la socialdemocràcia en oposició al liberalisme econòmic i reivindicava l'autonomia sindical respecte el Govern.[144] Es confrontaven dos models sindicals diferents: l'executiva sindical encapçalada per Redondo, mantenia l'autonomia i la independència d'un sindicat compromès ideològicament i política. D'una altra banda, el PSOE i el Govern, mantenien el model d'un sindicat dependent del partit («corretja de transmissió»), «modern i professionalitzat», que actués en el terreny laboral i que perdés el seu caràcter de classe i revolucionari.[145]

Del XXXIV Congrés confederal de la UGT, celebrat l'abril del 1986, surt escollit (per unanimitat) de nou Nicolás Redondo com a secretari general i es ratifica el model de sindicat autònom i polític.[146] Poc després, comencen les negociacions per elaborar de forma conjunta el programa electoral del PSOE per les eleccions generals del juny de 1986.[147] La UGT condiciona el seu suport polític i la concertació a la participació sindical en l'elaboració i el desenvolupament de polítiques d'estimulació de la inversió pública que afavoreixin el creixement i la creació d'ocupació.[148] El PSOE, per la seva banda, volen repetir els resultats electorals de l'any 1982, sembla acceptar aquestes condicions,[149] i retorna el suport polític durant les eleccions sindicals que tenen lloc el

---

[142] Sobre el conflicte entre el PSOE i la UGT que es posa de manifest en aquesta conjuntura, vegeu la Figura 10.16 de l'annex.

[143] Redondo ja havia afirmat molt abans que davant l'acceptació i la legitimació de la moderació salarial i la reconversió industrial, és a dir, davant d'una «*política de sacrificios y responsabilidad que no ha tenido contrapartidas*» i la subestimació sindical per part del Govern, «*lo único que nos dejan es la confrontación, la correlación de fuerzas*». Font: *El País*, 19.2.84.

[144] Font: *El País*, 2.05.85.

[145] En aquest sentit, el partit i el Govern afirmen que els sindicats (UGT i CCOO) «*no han sabido estar a la altura de las crisis económica y se han politizado. En vez de preocuparse por las nuevas relaciones industriales que plantean las nuevas tecnologías, o por crear servicios para los trabajadores afiliados, se dedican a hacer campañas por la salida de España de la OTAN. Y esto, al final, se paga. La debilidad y escasa implantación de nuestros sindicatos se debe en buena medida a esta actitud equivocada*» (*El País*, 23.3.86).

[146] En aquest Congrés, Felipe González defensava la gestió conjunta i demanava la continuïtat de la vinculació entre partit i sindicat per seguir desenvolupant la política econòmica d'ajust: «*la economía española necesita más competitividad, y hay que conseguirla con el concurso de todos los agentes. UGT deberá ser partícipe y coprotagonista del ajuste en el tiempo de trabajo y la absorción de las nuevas tecnologías*» (*Cinco Días*, 3.03.86). Per la seva banda, l'informe presentat per Redondo criticava la política d'ajust desenvolupada pel Govern, i reafirmava la independència del partit: «*no quiero que la UGT sea un partido bis, un partido dentro del partido, un apéndice del PSOE*» (*Cinco Días*, 3.03.86).

[147] Font: *El País*, 7.04.86.

[148] Nicolás Redondo afirmava: «*Queremos negociar en el próximo Gobierno, y todo parece indicar que será socialista* [...], *una cobertura social en aspectos como empleo, jubilación, sanidad y negociar también una política general de rentas, no sólo salarial sino de prestaciones sociales.* [...] *Los ajustes fundamentales ya se han hecho y también los sacrificios.* [...] [Los sindicatos] *han de ser el instrumento reivindicativo de la clase trabajadora*» (*El País*, 3.05.86).

[149] José María Benegas, secretari d'organització del PSOE, després d'una reunió de negociació del programa amb Redondo, afirma que el partit vol assolir una base social àmplia per governar sense condicionaments en la propera legislatura i defensa «*una salida progresista a la crisis*» (*El País*, 3.05.86).

mateix any.[150] Amdues organitzacions tornen a guanyar en les respectives eleccions, malgrat que els resultats d'UGT mostren com deixa de ser el sindicat majoritari en els grans empreses i en sectors clau de l'economia.

De nou, el Govern, trencant els seus compromisos,[151] posava en marxa les polítiques econòmiques d'ajust amb noves mesures que comportaven la flexibilització del mercat laboral, malgrat la recuperació dels indicadors econòmics (en termes de creixement i ocupació) era ja un fet des de l'any anterior.[152] Davant aquesta situació, a partir del 1987, el sindicat tractarà de revertir la «situació de l'ostatge» a fi d'aconseguir que el Govern complís amb els seus compromisos. L'estratègia econòmica liberal del PSOE posava en perill la base social dels sindicats, la socialdemocràcia ja no esdevenia la representant política només de la classe obrera ni es recolzava només en ella, la capacitat de govern no depenia de l'aliança amb el sindicat afí:[153] tot això, portava al sindicat a prendre de forma definitiva una estratègia d'autonomització del partit i del Govern, fins el punt, que el 14 de desembre del 1988 convocaria una vaga general.[154]

(4.3) L'acció col·lectiva efectiva: repertoris i actors desafiants

Un tercer nivell de l'anàlisi que ens ha de permetre interpretar els nostres fenòmens té com a objecte tant el contingut i els repertoris desenvolupats durant la protesta com els actors polítics i socials que hi prenen part i que desafien l'estructura institucional.

LA VAGA GENERAL DEL 1985: REPERTORIS I ACTORS

Aquesta vaga general va anar precedida de diferents accions de protesta que van esdevenir preparatòries de la pròpia vaga general. En primer lloc, el dia 21 de febrer, CCOO convocava una jornada d'aturades i mobilitzacions generalitzades en contra del projecte de llei de reforma de la Seguretat Social, per la plena ocupació i contra l'acomiadament lliure.[155] El seguiment de la convocatòria d'aturades va ser molt irregular i es va concentrar en el sector del metall i el naval, sobretot en aquelles zones més afectades pel procés de reconversió industrial, com ara la comarca de El Ferrol. En aquesta comarca, la vaga general va tenir un seguiment massiu, de manera que la zona va quedar pràcticament paralitzada: van aturar l'activitat les dues grans drassanes del

---

[150] En aquestes eleccions, el nou ministre de Treball Manuel Chaves (fins a les eleccions de juny, membre de l'executiva d'UGT), presenta una campanya publicitària a favor de la participació i anuncia l'increment de la dotació material i personal per donar cobertura als comicis (*El País*, 19.9.86). D'altra banda, Fernández Marugán, membre de la Comissió Executiva Federal del PSOE, manifesta que «*en estas elecciones sindicales se debe conseguir que la UGT se despegue como sindicato hegemónico*» (*La Vanguardia*, 27.09.86).

[151] Redondo afirmava, a finals de 1986, que González «*me ha asegurado que cualquier medida sobre flexibilidad del mercado de trabajo pasará por el acuerdo previo de los interlocutores sociales*» (*La Vanguardia*, 7.11.86).

[152] El Ministeri d'Economia fonamenta la seva política d'ajust en la reducció dels costos laborals, la moderació salarial, la contractació temporal i a temps parcial, i mesures fiscals a favor dels empresaris que fomentin la contractació. En total, 27 mesures per la flexibilització del mercat laboral (*Cinco Días*, 1.10.86). UGT s'oposa a l'aprovació d'aquestes mesures (*Cinco Días*, 22.10.86).

[153] Solchaga arribava a afirmar que els sindicats representaven interessos corporativistes (dels treballadors), mentre que el Govern representava interessos d'una base social més àmplia. Alhora afirmava que el PSOE no necessitava el suport d'UGT per presentar-se a les eleccions. Font: *El País*, 4.12.88.

[154] Sobre l'estratègia d'autonomia del sindicat respecte el partit des de finals del 1987 fins a la vaga general del 14 de desembre de 1988, vegeu Figura 10.17.

[155] Font: *El País*, 22.02.85.

Ferrol (Bazán i Astano), la resta de la indústria –excepte algun cas aïllat de petites empreses–, el port, el comerç, el transport i els centres d'ensenyament.[156] Pel que fa a les xifres de seguiment, al migdia, mentre el Ministeri de Treball qualificava de nul·la la incidència de la convocatòria, CCOO xifrava el seguiment de les aturades en 200.000 treballadors del metall. La dada definitiva facilitada per la central sindical va quedar en un total de 600.000 treballadors.[157] D'altra banda, desenes de milers de persones es van manifestar a més de 80 capitals de província.[158]

No era fins el dia 9 d'abril que el Secretariat Confederal de CCOO aprovava, a proposta del secretari general Marcelino Camacho, una convocatòria de vaga general de 24 hores per la segona quinzena del mes de juny, en protesta per les mesures plantejades en el projecte de llei de reforma de la Seguretat Social elaborat pel primer Govern socialista de Felipe González. El dia següent el màxim òrgan de la central sindical, el Consell Confederal, ratificava la decisió.[159]

Aquesta convocatòria canviaria ja el signe i el contingut del Primer de Maig.[160] Les manifestacions i actes que es van dur a terme convertirien el dia en una jornada de protesta contra la política econòmica del Govern socialista i, en concret, contra el projecte de reforma de la Seguretat Social.[161] Tota la jornada va tenir un caràcter reivindicatiu, pacífic i festiu. A les manifestacions de CCOO es va produir un important increment de la participació respecte d'anys anteriors i van sovintejar les crides a la unitat d'acció sindical, sobretot de cara a la vaga general del mes de juny.[162]

El rebuig del projecte de reforma de la Seguretat Social per part d'UGT va fer que aquest sindicat també desenvolupés una intensa campanya d'informació i sensibilització de l'opinió pública que es va concretar en diverses accions: taules informatives al carrer, repartiment de fulletons i cartells, celebració d'assemblees al centres de treball, concentracions i tancaments de quadres sindicals a delegacions provincials de treball i seus del govern civil.[163]

Finalment, el dia 4 de juny CCOO i UGT desenvolupaven la primera acció conjunta del període postransicional: manifestacions arreu de l'estat contra la reforma. L'estimació del seguiment general d'aquestes mobilitzacions es xifrava al voltant de 300.000

---

[156] Font: *El País*, 22.02.85.

[157] A Barcelona, les plantilles de 300 empreses es van sumar a les aturades (segons dades de CCOO). A Gijón, els treballadors de les Drassanes Dique Duro Felguera i Juliana Constructora donen suport a la vaga. Al País Valencià, 14.000 treballadors de diverses empreses del metall (entre elles, Ford, Unión Naval de Levante, AESA i MACOSA) van fer aturades de més d'una hora. Font: *El País*, 22.02.85.

[158] Segons CCOO, a Madrid es van manifestar 50 mil persones (segons *El País*, «otros observadores» parlaven de 10 o 12 mil), i a Barcelona, 30 o 40 mil (segons la Policia Municipal, 10 mil). Font: *El País*, 22.02.85.

[159] Font: *El País*, 10.04.85 i 11.04.85.

[160] Font: *El País*, 2.05.85 i *La Vanguardia*, 2.05.85, p. 47.

[161] Durant aquesta jornada també les consignes i els lemes en contra de la visita de Reagan a Espanya i a favor de la convocatòria d'un referéndum sobre la permanència o no a la OTAN van tenir una presència molt destacada.

[162] En la seva crònica, Mariano Guindal destacava el caràcter polític, no només sindical i laboral, de la jornada. Segons ell, CCOO havia convertit el Primer de Maig «*en una manifestación antigubernamental, anti-Reagan y en defensa de las pensiones* [que] *conectó con la sensibilidad de una parte importante de la izquierda sociológica*». Font: Mariano Guindal, "La ausencia", *La Vanguardia*, 2.05.85.

[163] La Comissió executiva va aprovar també un document de més de 100 pàgines on es concretava el contingut de la campanya. Font: *El País*, 29.05.85.

persones a més de 30 províncies arreu de l'estat, destacant l'elevada participació a Madrid i Barcelona. Contràriament, les zones més afectades pels conflictes derivats del procés de reconversió industrial (en especial, Vigo i Bilbao, on convocava UGT en solitari) no reflectien nivells destacables de participació, cosa que per sí mateixa indica un canvi en el contingut de la protesta. Les diverses fonts consultades coincidien a afirmar que el nombre de participants, 200.000 persones, a la manifestació de Madrid era la més alta registrada en els darrers anys. Les xifres oficials donades per la Policia Municipal oscil·laren entre les 50.000 i les 400.000 persones. Pel que fa a la manifestació de Barcelona, es considerava una de les més nombroses celebrada pels dos sindicats en els darrers anys. Les xifres de participació oscil·laven entre les més de 60.000 persones, segons els convocants, i 20.000, segons la Guàrdia Urbana. Tota la jornada arreu es va desenvolupar en un clima pacífic i no es produïren incidents. Va ser destacada l'absència de dirigents del PSOE a les diverses manifestacions, no així la de dirigents ugetistes amb càrrecs de responsabilitat al partit.[164]

En aquesta conjuntura, es produïa la vaga general del dia 20 de juny convocada per CCOO. Aquesta vaga va ser recolzada, a nivell estatal, pels sindicats USO i CNT. D'altra banda, els sindicats bascos ELA-STV i LAB, la central gallega INTG, i els sindicats catalans CSTC i SQC es van sumar a la convocatòria en les seves respectives zones geogràfiques. També van donar suport a la vaga algunes seccions sindicals d'UGT, el PCE, algunes associacions de veïns i treballadors autònoms.[165] Mentre que CCOO va xifrar la participació en més de quatre milions de treballadors (Figura 10.25), el Govern parlava d'un milió de participants. Segons el sindicat, el percentatge de seguiment per sectors es distribuïa de la següent manera: un 75% al sector industrial i un 65% al sector serveis i transports. Aquests resultats superaven amb escreix les previsions sindicals. El dia anterior a la vaga, CCOO feia pública una previsió de participació que xifrava en més de dos milions de treballadors de més de mil empreses de tot el país (a Catalunya, més de 300.000 treballadors i més de 150 grans empreses).[166]

Figura 10.25
Seguiment de la vaga general del 1985.
Per comunitats autònomes

Comunitat	Nombre vaguistes
Andalusia	712.862
Aragó	30.000
Astúries	200.000
Canàries	180.000
Cantàbria	21.500
Castella-La Manxa	62.000

[164] Font: *El País*, 5.06.88.
[165] Font: *El País*, 21.06.85.
[166] Marcelino Camacho, secretari general de CCOO, afirmava que «*ninguna movilización de las que hasta ahora se han llevado a cabo en nuestro país ha tenido esta profundidad y este alcance*». Font: *El País*, 21.06.85.

Castella-Lleó	77.400
Catalunya	1.000.000
Euskadi	480.000
Extremadura	13.190
Galícia	462.500
Illes Balears	57.700
La Rioja	5.000
Madrid	700.000
Múrcia	61.300
País Valencià	309.020
Total	4.372.472

Font: Campos i Álvarez (1990)

La vaga va tenir un seguiment generalitzat a les grans empreses industrials arreu de l'estat, sobretot a Catalunya, Madrid, País Basc, Astúries, Comunitat Valenciana, Galícia i Andalusia. A les empreses públiques, l'aturada va ser general al sector naval i metal·lúrgic (els dos fortament afectats per la reconversió industrial). El seguiment en els sectors del transport i el comerç va ser desigual, produint-se, sobretot al transport, durs enfrontaments entre les forces de seguretat i els piquets. En el sector dels serveis, com ara ensenyament, Administració, banca, sanitat i mitjans de comunicació la participació va ser desigual.[167]

Aquesta pauta s'observa també per zones geogràfiques.[168] A Madrid, el cinturó industrial i els barris perifèrics van seguir majoritàriament la vaga.[169] Les zones sud i est de Madrid van registrar aturades quasi totals, sobretot al petit comerç. Mercamadrid i els vuit mercats municipals van tancar les portes. L'aeroport de Barajas, tot i haver cancel·lat 50 vols, va registrar una activitat normal. En el transport urbà, després de les actuacions dels piquets impedint la sortida dels autobusos durant les primeres hores del dia, els serveis van funcionar entre el 80 i el 90% de la seva capacitat. Els teatres van tancar, ja que el Sindicato de Profesionales del Espectáculo de Madrid es va sumar a la vaga. A Catalunya, la major incidència es va produir al cinturó industrial de les comarques de Barcelona, sobretot als sectors del metall, construcció i químiques.

[167] Segons CCOO, a Correus, d'una plantilla de 58.000 treballadors van seguir l'aturada entre 9.000 i 10.000 persones (un 16% de la plantilla). El Ministeri de Transports i Comunicacions donava una plantilla de 52.000 treballadors, de la qual havien seguit la vaga 1.931 treballadors (un 3.7% de la plantilla). A la sanitat pública i privada es van seguir els serveis mínims, que CCOO havia denunciat per abusius, i la incidència va ser força desigual. Segons dades de la central sindical, a Madrid, van parar un 70% dels centres públics i un 50% dels privats. A Barcelona, un 80% dels treballadors del sector sanitari públic i privat van seguir l'aturada 70%. L'INSALUD calificava la incidència de «*sorprendentemente escasa*» i oferia percentatges d'entre un 0,5% i un 7,4% per diferents províncies i comunitats de l'estat. Al sector de l'ensenyament, segons CCOO van parar 125.000 professors de centres públics i privats d'EGB, dun total de 290.000. El Ministeri d'Educació xifrava la participació en 20.000 professors. La Confederación Española de Centros de Enseñanza (CECE) afirmava que l'ensenyament privat havia funcionat amb normalitat. Font: *El País*, 21.06.85.

[168] Font: *El País*, 21.06.85.

[169] Segons CCOO, 600.000 treballadors i les empreses més importants –Campsa, Standard, CASA, John Deere, Pegaso, Talbot, Robert Bosch, Bimbo i Gas Madrid– van fer vaga. La delegació del Govern a Madrid no va facilitar dades de participació, però va valorar la repercusió de l'aturada com a escassa. UGT no va aportar xifres, però va parlar d'una resposta desigual a la vaga. Font: *El País*, 21.06.85.

Concretament a les comarques del Baix Llobregat[170] i el Vallès Occidental la vaga va ser general, afectant també el sector del comerç i alguns serveis públics. El 80% de les parades dels 39 mercats municipals de la ciutat de Barcelona i els mercats de diverses poblacions barcelonines (Sabadell, Badalona, Santa Coloma de Gramenet) van tancar les portes. Els transports urbans i interurbans van quedar força afectats. A Barcelona, els serveis mínims dels autobusos no es van complir, al contrari que els del metro (amb forta presència de vigilants de la companyia als vagons). Al País Basc, la vaga va ser general tant al sector industrial (on la quasi totalitat de les grans empreses i la majoria de les mitjanes i petites van donar suport a la vaga) com al sector serveis i sobretot el transport públic.[171]

La vaga general als mitjans de comunicació va afectar a onze diaris d'informació general, dos d'àmbit estatal –*El País*[172] i *ABC*[173]– i nou d'àmbit autonòmic.[174] A Catalunya, no es van publicar *El Correo Catalán*, *El Noticiero Universal* i el diari esportiu *Dicen*. El diari *Avui* es va publicar amb només 20 pàgines, ja que la redacció va votar a favor de la vaga. Al País Basc, no es van publicar *Deia*, *Egin* i *El Diario Vasco*. A Andalusia, l'aturada va afectar a *ABC* de Sevilla, *El Correo de Andalucía* i *Huelva Información*. També va afectar un diari esportiu estatal –*As*–. Pel que fa a les televisions públiques, TVE va mantenir la seva programació habitual,[175] malgrat algun retard al començament d'algunes emissions i certes irregularitats als centres autonòmics.[176] A Catalunya, TV3 va emetre la programació habitual, tot i que es va llegir un comunicat del comitè d'empresa contra la reforma de pensions. Finalment, les emissores de ràdio van transmetre normalment.[177]

---

[170] Segons CCOO, més de 50.000 treballadors van sumar-se a la vaga. La central qualificava la jornada de «*gran éxito*» i comparava el seguiment amb la vaga general del juliol de 1976 en solidaritat pel conflicte dels treballadors de l'empresa Laforsa de Cornellà de Llobregat. A més de les empreses industrials, van recolzar la vaga la pràctica totalitat del petit comerç i l'ensenyament públic. També ho van fer els principals ajuntaments, quasi tots governats per majories socialistes: Cornellà, Sant Just Desvern, Sant Joan Despí, Viladecans, Sant Vicenç dels Horts, Sant Feliu de Llobregat i El Prat de Llobregat (aquests dos últims de majoria comunista). Font: *El País*, 21.06.85.

[171] Segons les centrals convocants, la vaga va ser total a Guipúscoa i Biscaia, amb l'excepció del petit comerç de Bilbao. A Navarra, la vaga va afectar el 100% del sector industrial, del comerç i del transport de Pamplona i la seva comarca (on residia un 50% de la població). La Delegació del Govern parlava d'un seguiment al conjunt del País Basc del 70% a la indústria i d'entre un 30 i un 50% als serveis. Font: *El País*, 21.06.85.

[172] El País no es va publicar després que en dues assemblees (a Barcelona i Madrid) es va aprovar la vaga. de 674 treballadors en plantilla, 158 van votar a favor, 134 en contra, 10 en blanc i 7 es van abstenir. L'empresa, per la seva banda, va emetre un comunicat on afirmava el caràcter polític de la vaga, en el sentit que el destinatari no era l'empresa PRISA. Al·legant que la bona part de la plantilla volia treballar, l'empresa va garantir l'accés al lloc de feina. Segons dades de l'empresa, de 187 persones de la plantilla de redacció, 49 periodistes, al marge del director i els dos directors adjunts, van treballar. També va treballar la xarxa de corresponsals internacionals. Font: *El País*, 21.06.85.

[173] La pràctica totalitat de la redacció del diari va treballar, però la vaga dels treballadors de tallers i rotatives va impedir la sortida del diari, tot i la intenció de la direcció de publicar-lo. Font: *El País*, 21.06.85.

[174] Font: *El País*, 21.06.85.

[175] Félix Gil, representant de CCOO de TVE, afirmava que, en informatius, la vaga afectava a un 15 o 20% de la plantilla. Font: *El País*, 21.06.85.

[176] El programa Miramar del primer canal a Catalunya va ser substituït per un avanç informatiu i un debat sobre la llei de pensions. Font: *El País*, 21.06.85.

[177] La cadena SER va interrompre durant dos minuts el seu informatiu del migdia per llegir un comunicat on els treballadors es solidaritzaven amb la vaga. D'altra banda, el president del comité d'empresa de Radio Nacional de España a Madrid informava a la tarda que «*la huelga tuvo escasa incidencia y se emitía normalmente*». Font: *El País*, 21.06.85.

Tot i ser una vaga de caràcter pacífic, va existir diversos incidents degut a la forta presència policial i la seva contundència sobre els piquets, sobretot en transports i comerç.[178] Tant els incidents com la manca de paralització de la vida ciutadana és explicat en bona mesura pels decrets de serveis mínims implantats pels governs central i autonòmics que garantien quasi el servei complet, sobretot en hores punta.

La jornada de vaga general va concloure amb la celebració de manifestacions i concentracions arreu de l'estat (Figura 10.25). A Barcelona,[179] la manifestació, convocada per totes les centrals convocants de la vaga, va comptar amb la participació d'entre 40.000 i 50.000 persones.[180] Encapçalada per dos grups nombrosos de taxistes i missatgers, es va dirigir cap a l'edifici de la delegació del Govern, on els representants de les centrals convocants van lliurar un manifest conjunt, on es criticava la reforma de la Seguretat Social i es demanava al Govern la retirada del projecte de llei així com, l'obertura d'un procés de negociació amb les forces socials per fer una reforma del sistema sota criteris de millora i manteniment del seu caràcter públic. Posteriorment, la manifestació es dissolia després que un pensionista llegís un manifest. La marxa va tenir un caràcter pacífic, malgrat alguns incidents produïts a la cua de la manifestació.[181]

Figura 10.30
Seguiment de les manifestacions i concentracions desenvolupades durant la vaga general del 1985.
Per comunitats autònomes

Comunitat	Nombre manifestants
Andalusia	35.200
Aragó	22.000
Astúries	91.000
Canàries	100.000
Cantàbria	6.500
Castella-La Manxa	7.650
Castella-Lleó	12.050
Catalunya (1)	-
Euskadi (1)	-
Extremadura	40.000
Galícia	5.350
Illes Balears	4.550
La Rioja	1.200
Madrid	5.000
Múrcia	12.000
País Valencià	50.000

[178] Sobre els incidents produïts durant la vaga, vegeu la Figura 10.22 de l'annex.
[179] A Barcelona va tenir lloc també una concentració a la Plaça de Catalunya que va aplegar unes 10.000 persones. Font: *El País*, 21.06.85, p. 20.
[180] El diari El País informa que a Catalunya també es van produir manifestacions a les ciutats de Tarragona (3.000 persones), Girona (300 persones) i Sabadell.
[181] Davant de El Corte Inglés de la plaça Catalunya, la Policia Nacional va carregar amb material antidisturbis i pots de fum contra un grup de manifestants que va trencar els vidres dels aparadors dels grans magatzems. Com a conseqüència de la càrrega, van resultar ferits 4 policies i un manifestant. Font: *El País*, 21.06.85, p. 20.

Total	392.500

Font: Campos i Álvarez (1990)
Notes: (1) Dades no disponibles a la font consultada.

LA VAGA GENERAL DEL 1988: REPERTORIS I ACTORS

La vaga general del 1988 ve precedida d'un període intens de conflictivitat laboral. L'increment de la conflictivitat no és sobtat, sinó que ve acumulant-se des del 1986. A principis del 1988, diversos sectors (construcció, metall, naval, banca privada, funcionariat, ensenyament públic, sanitat, pensionistes, jubilats) es troben en plena mobilització com a mesura de pressió per reclamar millores salarials i laborals.[182] L'origen d'aquest procés es troba en una pressió de bona part de la base sindical que desborda a les centrals. De fet, en els repertoris d'acció destaca la realització de diversos referèndums on els propis treballadors rebutgen i deslegitimen els acords sobre millores salarials i laborals assolits per mitjà dels seus representants sindicals.[183]

Ara bé, la mobilització prèvia a la vaga general no recau només en les organitzacions sindicals. L'aprovació del PEJ va desencadenar també la reacció de les organitzacions de joves i estudiants. Pel que fa a aquestes últimes, el Consejo de la Juventud de España (CJE), entitat que aplegava 76 organitzacions polítiques, sindicals i socials de joves i estudiants, i un milió d'afiliats, ja havia elaborat un pla d'ocupació alternatiu al socialista. Aquest pla es basava, entre d'altres mesures, en el repartiment del treball i la demanda d'un salari social per evitar els efectes de l'atur juvenil.[184] Després de l'aprovació del PEJ, es va constituir la Plataforma Juvenil por el Empleo, formada per 25 organitzacions polítiques i sindicals de joves i el Sindicato de Estudiantes, en contra del nou contracte d'inserció i defensant la proposta alternativa elaborada en el CJE. Mentre els sindicats expressaven el seu suport a la plataforma i al seu pla alternatiu, el Sindicato de Estudiantes proposava als sindicats majoritaris la convocatòria d'una vaga general.[185]

Organitzacions sindicals, Plataforma Juvenil i Sindicato de Estudiantes acorden la coordinació, el suport mutu o la convocatòria unitària de les accions de protesta. Finalment, el 12 de novembre, en una reunió mantinguda per les executives dels sindicats CCOO i UGT, encapçalades pels seus respectius secretaris generals, s'acordava un pla de mobilitzacions conjunt[186] per la segona quinzena de novembre i la primera de desembre, que incloïa la convocatòria d'una vaga general pel 14 de desembre i que concloïa amb una manifestació a Madrid el dia 16 de desembre.

[182] Sobre l'acció col·lectiva durant aquest període, vegeu Figura 10.23 de l'annex.
[183] En aquest sentit, el 6 de maig la portada del diari *El País* reflectia aquesta situació amb el següent titular: «*Los conflictos sociales desbordan en sus planteamientos al Gobierno y a los sindicatos*». Aquest titular fa referència als conflictes del naval, de l'ensenyament públic i de la banca privada on els treballadors rebutjaven els acords pactats pels propis sindicats sobre condicions salarials i laborals per considerar-los insuficients (*El País*, 6.05.88).
[184] El salari social seria destinat a aturats inscrits a l'INEM més d'un any, que no haguessin rebutjat cap oferta d'atur adequada, per valor del 75% del salari mínim. La durada seria d'un any, amb control sindical, i els beneficiaris estarien sotmesos a processos d'orientació professional amb pràctiques a empreses públiques o a l'Administració. Font: *El País*, 13.10.88.
[185] Font: *El País*, 4.11.88.
[186] Vegeu Figura 10.23 de l'annex.

Durant aquest període, es desplega un ampli ventall de repertoris de protesta (Figura 10.32). El repertori més emprat és la vaga. Aquestes accions són sectorials i bàsicament es produeixen en el sector públic (administració pública, sanitat i ensenyament). Ara bé, la suma del nombre de concentracions i de manifestacions superen el nombre de vagues. Cal destacar que tant bona part de les concentracions i manifestacions com la recollida de signatures i la protesta simbòlica es van realitzar o van acabar davant d'institucions polítiques com ministeris, delegacions del Govern o oficines de l'INEM. Això indica clarament qui era el destinatari de la protesta.

Figura 10.32
Repertoris d'acció col·lectiva. Diaris espanyols, novembre-desembre del 1988

Repertori	Nombre
Assemblea[1]	1
Concentracions	5
Demanda judicial	1
Manifestacions	7
Marxa	1
Protesta simbòlica	1
Recollida signatures	1
Vagues	8
Total	25

Nota: (1). No s'inclouen les assemblees d'empresa celebrades per decidir el recolzament a la vaga general ni tampoc assemblees realitzades als centres d'estudi i centres de treball dins la campanya informativa sobre la política governamental i les possibles alternatives.

Pel que fa a l'organització i la convocatòria de les accions, els sindicats CCOO i UGT porten clarament la iniciativa, tot i que en un bon nombre d'accions la unitat sindical s'estén a d'altres centrals classe i/o corporatives. D'altra banda, la Plataforma Juvenil i el Sindicato de Estudiantes també van desenvolupar un paper actiu en la mobilització (Figura 10.33). Cal destacar que, més enllà de la planificació conjunta del període de mobilitzacions i el suport mutu en les respectives convocatòries, en alguna ocasió les accions de joves i estudiants van acabar confluint amb les sindicals.

Figura 10.33
Convocants acció col·lectiva.[1] Diaris espanyols, novembre-desembre del 1988

Convocants	Nombre
CCOO	1
UGT	2
UGT i CCOO	8
UGT, CCOO i altres sindicats	7
Plataforma Juvenil-Sindicato Estudiantes	6
Sindicato de Estudiantes	1
Total	25

Nota: (1). No s'inclouen les assemblees d'empresa celebrades per decidir el recolzament a la vaga general ni tampoc les assemblees realitzades als centres d'estudi i centres de treball dins la campanya informativa sobre la política governamental i les possibles alternatives.

En relació amb les reivindicacions, quasi totes les accions se centraven en les demandes recollides en la plataforma reivindicativa de la vaga general. Tot i així, cal dir que es van dur a terme altres que posaven de manifest altres conflictes derivats de la política econòmica desenvolupada pel Govern socialista (Figura 10.34).

Figura 10.34
Reivindicacions acció col·lectiva.(1) Diaris espanyols, novembre-desembre del 1988

Convocants	Nombre
Contra PEJ	7
Contra privatització empreses públiques	1
Contra Reglament plans i fons pensions	1
Millores salarials i laborals	15
Solució Fons Promoció Ocupació (reconversió industrial)	1
Total	25

Nota: (1). No s'inclouen les assemblees d'empresa celebrades per decidir el recolzament a la vaga general ni tampoc les assemblees realitzades als centres d'estudi i centres de treball dins la campanya informativa sobre la política governamental i les possibles alternatives.

Les reivindicacions sindicals i laborals que van originar la convocatòria de vaga es poden resumir en els següents punts: [187]

1) la retirada del Pla d'Ocupació Juvenil aprovat pel Govern, que incloïa una nova modalitat de contractació temporal i precària pels joves, així com, la posada en marxa d'un nou pla d'ocupació que garantís la creació de llocs de treball estables, la formació dels joves i unes condicions de treball dignes;
2) la recuperació dels dos punts de poder adquisitiu perduts al 1988 per salaris i pensions, com a conseqüència de l'errònia previsió d'inflació governamental;
3) l'increment de la cobertura del subsidi d'atur fins el 48% del col·lectiu d'aturats (compromís js recollit al pacte social de l'AES a l'octubre del 1984);
4) l'equiparació de les pensions mínimes al salari mínim interprofessional;
5) el reconeixement del dret de negociació col·lectiva dels funcionaris públics;
6) la posada en marxa d'un sistema de cobertura d'atur en el medi rural, que equiparés els treballadors del camp amb la resta;
7) l'establiment de la clàusula de revisió de conveni pels col·lectius les rendes dels quals es fixen via Pressupostos Generals de l'Estat;
8) els increments reals de les nòmines i l'establiment d'un salari mínim general de conveni d'aplicació a tots els treballadors sense discriminació per raó de sexe o edat.

Ara bé, la plataforma reivindicativa definitiva presentada pels sindicats en la comunicació oficial de vaga general va quedar reduïda als cinc primers punts.[188]

[187] Font: *El Periódico*, 13.12.88.
[188] Aquest punt caldria ser detallat per mitjà de la consulta i l'anàlisi dels documents interns de les organitzacions sindicals convocants de la protesta.

La vaga general del 14 de desembre convocada pel sindicats de classe majoritaris CCOO i UGT va ser recolzada, a nivell estatal, pels sindicats de classe USO i CNT. No ho va fer així el sindicat corporatiu CSIF. Però en aquesta ocasió, l'onada de d'adhesions de suport a la convocatòria va ser molt àmplia, es va estendre arreu de l'estat i no va quedar restringir ni molt menys a l'àmbit sindical i laboral (Figura 10.29).

Figura 10.29
Adhesions de suport a la vaga del 14 de desembre del 1988. Diaris espanyols, novembre-desembre del 1988

ORGANITZACIONS SINDICALS	
De classe	
Estatals	USO, CNT
Nacionalistes	ELA-STV, LAB, INTG, CXTG
Corporatives i/o sectorials	
Estatals	SNP, SUP
Nacionalistes	CSC, SQC, STAC
Autònoms	Coordinadora del Port de Barcelona
Agràries	COAG
Estudiants	Sindicato de Estudiantes
Internacionals	CES, CIOSL
ASSAMBLEES DE TREBALLADORS	Asamblea General de Actores; Asamblea Estatal de Comités de Empresa y Delegados de Personal de TVE, RNE, RCE y del Ente Público; Assemblea de Telefónica
ORGANITZACIONS EMPRESARIALS	Confederación de APYMES de Madrid (CADAM), PIMES d'Andalusia
ASSOCIACIONS PROFESSIONALS	Federación de la Unión de Actores del Estado Español, Flota pesquera de capitanes i patrones de barcos, AFE, Federación de Asociaciones del Cuerpo Superior de la Administración Civil
PARTITS POLÍTICS	Izquierda Socialista, PCE, IU, IC
ENTITATS SOCIALS	Coordinadora estatal de Cristianos por el Socialismo, Cáritas Diocesana de Catalunya
PLATAFORMES	Plataforma Juvenil por el Empleo
MANIFESTOS(1)	Professionals, intel·lectuals, artistes; advocats laboralistes

Nota: (1) Els dos manifestos eren: «*Manifiesto de solidaridad con los sindicatos*», signat per més de 1.000 professionals, intel·lectuals i artistes (*El País*, 10.12.88, p. 55); i, «*Manifiesto en apoyo a la huelga general*», signat per més de 250 advocats laboralistes (*El País*, 13.12.88, p. 38). Cal dir també que, per contra, al dia següent de la publicació del primer manifest apareixia un altre, encapçalat amb la frase: «*NO a la confrontación, SÍ al diálogo*», on 67 escriptors, artistes, esportistes i intel·lectuals (tots ells, persones properes als cercles de poder socialistes, entre altres, Ludolfo Paramio –membre de l'executiva del partit– o Fernando Claudín –president de la Fundación Pablo Iglesias–) expressaven la injustícia i la desmesura de l'acció sindical i defensaven l'actitud negociadora del Govern (*El País*, 11.12.88, p. 27).

La vaga té un seguiment massiu i es converteix en la vaga que registra més participació en la història del país, i sense que es produïssin actes o incidents destacables, més enllà d'alguns enfrontaments entre piquets i policia.[189] L'activitat laboral i ciutadana va quedar paralitzada arreu de l'estat. La vaga va tenir un començament espectacular i decisiu per l'èxit posterior de la vaga: a les zero hores del 14 de desembre es va

[189] Sobre els incidents produïts durant la vaga, vegeu la Figura 10.24 de l'annex.

interrompre l'emissió de TVE, en el mateix moment en que s'anunciaven els serveis mínims que s'havien d'oferir.[190] Els sindicats convocants donaven una xifra de seguiment de 7.800.000 vaguistes (a Catalunya, 1.700.000).[191] El Govern no entrava en la guerra de xifres habitual i acceptava un ampli seguiment de la convocatòria. Segons un sondeig elaborat la mateixa tarda del dia 14,[192] dels 11'7 milions de persones que constitueixen la Població Activa Ocupada, 8'9 milions (76'6%) van fer vaga durant tota la jornada, 0'9 milions (8'2%) van fer vaga parcial i 1'7 milions (15'2%) van treballar. A Catalunya, el seguiment total de la vaga se situava en el 79'3% de la Població Activa Ocupada i el parcial en el 12%, mentre que un 8'7% va treballar (Figura 10.26). Cal dir que aquest seguiment es recolzà en un ampli percentatge de població favorable a la convocatòria: un 66% de la població activa ocupada.

Figura 10.26
Seguiment de la vaga general del 1988

	Espanya		Catalunya	
	Núm. absoluts	Percentatge	Núm. absoluts	Percentatge
Van fer vaga tota la jornada	8.963.000	76,6%	1.547.000	79,3%
Van fer vaga part de la jornada	964.000	8,2%	170.000	8,7%
Van treballar	1.781.000	15,2%	233.000	11,9%
Total població activa ocupada	11.708.000		1.950.000	

Font: Elaboració pròpia a partir del sondeig elaborat per IOPE-ETMAR pel diari *El Periódico* (15.12.88, p. 3-4).

Aquest mateix sondeig reflectia dades significatives per entendre tant l'èxit com la naturalesa de la vaga. Per sectors de producció, tant la indústria com la construcció arriben quasi al 90% de participació, el sector serveis (comerç,[193] transports, hoteleria, banca, ensenyament, Administració pública, TVE) —que agrupa a més de la meitat (53'1%) de la població activa—[194] suma el 85% de vaguistes, i a l'agricultura hi participa el 73'7% (Figura 10.27)

Figura 10.27
Seguiment estatal de la vaga general del 1988. Segons sectors d'activitat

	Núm. absoluts	Percentatge	Població activa
Agricultura	1.232.000	73,7%	1.671.000
Indústria	2.514.000	89,1%	2.822.000

[190] Després de dures jornades de negociació entre l'Ens públic i els sindicats no es va assolir un acord de serveis mínims, tot i que l'Assamblea de Treballadors de RTVE, RNE, Radio Cadena i l'Ens públic havia acordat, per unanimitat, el seguiment de la vaga. A això, se sumava el descontetament acumulat per la gestió de la directora general de l'ens, Pilar Miró, que exclatava amb el tractament mediàtic parcial de la vaga a favor de les posicions governamentals. A les dotze de la nit del dia 13, els set tècnics del centre emissor de Navacerrada paralitzaven l'emissió amb les barres d'ajust. El tall de senyal durava fins a les 8.30 hores del 14 de desembre, després de tota una nit de pressions de la direcció de l'ens i de negociacions entre els dirigents sindicals i empresarials sobre els serveis mínims. Finalment, l'acord arribava quasi alhora que els tècnics anunciaven la fi del tall. Font: *El Independiente*, 16.12.88, p. 6.

[191] Font: *La Vanguardia*, 15.12.88, p. 15. Sobre les dades definitives de seguiment segons CCOO, vegeu la Figura 10.25 de l'annex.

[192] Sondeig elaborat per IOPE-ETMAR pel diari *El Periódico* (15.12.88, p. 3-4). Totes les dades que es presenten a continuació són extretes d'aquest sondeig.

[193] Les agrupacions de botiguers i comerciants de Catalunya, València, Madrid, Sevilla i Euskadi, tot i no defensar la vaga, recomanaven el tancament de comerços i botigues.

[194] Segons dades de l'EPA del 2n trimestre de 1988. Font: *El Periódico*, 16.12.88.

Construcció	886.000	89,4%	991.000
Serveis	5.296.000	85,1%	6.224.000
Total	9.928.000	84,8%	11.708.000

Font: Elaboració pròpia a partir del sondeig elaborat per IOPE-ETMAR pel diari *El Periódico* (15.12.88, p. 3-4).

Als mitjans de comunicació, la vaga va afectar a tots els diaris de difusió estatal, i un centenar més de provincials i regionals. L'aturada que van realitzar el dimarts 13 de desembre els treballadors de tallers i gran part de les redaccions va impedir la sortida al carrer de l'edició del dia 14. A les comunitats autònomes tampoc van aparèixer els diaris, amb les excepcions de les Illes, Euskadi, Galícia i Cantàbria. A Catalunya, només es van publicar alguns diaris d'àmbit provincial a Lleida i Girona. Pel que fa a les cadenes de ràdio, RNE va complir els acords mínims així com, la major part de les ràdios privades que van emetre programes informatius especials.[195]

La repercussió de la vaga en el sector de l'oci també va ser molt significatiu: teatres, cinemes, bars i sales de festes van registrar quasi un 100% de seguiment. La Federación de la Unión de Actores del Estado Español va convocar una vaga seguida de forma total. D'altra banda, l'adhesió a la vaga de la Asociación de Futbolistas Españoles (AFE) va fer que la totalitat de jugadors dels equips de futbol de les categories professionals de Primera i Segona Divisió seguissin l'aturada: no es van fer entrenaments i es va haver de suspendre de la jornada de futbol prevista pel dia 14.[196]

En relació amb el seguiment segons la professió, va parar un 78'7% dels empresaris amb assalariats, un 84'4% dels treballadors autònoms o per compte pròpia i un 79,3% dels funcionaris. Un percentatge de prop del 80% dels vaguistes es troba entre els quadres de les empreses que es van sumar a la vaga. En definitiva, una dada global prou significativa és que de 9'9 milions de persones que van fer vaga total o parcial, només 3'8 milions eren obrers o similars. La resta eren quadres alts i mitjos, empleats administratius o de serveis, venedors o agricultors (Figura 10.28).

Figura 10.28
Seguiment estatal de la vaga general del 1988. Segons professió

	Núm. absoluts	Percentatge	Població activa
Empresaris	314.000	78,7%	399.000
Autònoms	2.529.000	84,4%	2.998.000
Funcionaris	1.463.000	79,3%	1.845.000
Assalariats	5.621.000	86,9%	6.466.000
Total	9.927.000	84,8%	11.708.000

Font: Elaboració pròpia a partir del sondeig elaborat per IOPE-ETMAR pel diari *El Periódico* (15.12.88, p. 3-4)

Durant tota la jornada de vaga general es van celebrar manifestacions i concentracions arreu de l'estat, sense incidents destacables.[197] El mateix dia els sindicats afirmaven que el nombre de manifestants superava amb escreix el milió de persones (Figura 10.30). Les manifestacions convocades a la tarda per concloure la jornada van tenir un

[195] Font: El País, 15.12.88, p. 23.
[196] Font: El País, 15.12.88, p. 23.
[197] Sobre els incidents durant les manifestacions i concentracions, vegeu la Figura 10.36 de l'annex.

seguiment massiu.[198] La manifestació de Madrid (amb 600.00 participants, segons els sindicats convocants) era qualificada com la segona més nombrosa des de l'inici de la transició, després de la manifestació del 25 de febrer del 1981 contra el cop d'estat. La manifestació de Barcelona (entre 250.000 i 120.000 manifestants, segons les fonts) es qualificava com una de les més importants registrada en els darrers anys, fins el punt que alguns líders sindicals afirmaven que la participació havia estat major que l'onze de setembre de 1977 per la reivindicació de l'Estatut d'Autonomia. Aquesta afirmació també es feia en relació amb ciutats com Sevilla (50.000 persones) o Lleida (4.000 persones). També es destacaven nivells de participació «històrics» a ciutats com Saragossa (entre 175.000 i 65.000 persones, segons les fonts); a comunitats com Cantàbria (amb una manifestació d'unes 20.000 persones a Santander) i les Illes Balears (a Palma es calculava que es manifestaren també 20.000 persones), o en comunitats tradicionalment poc tendents a la mobilització col·lectiva com Galícia, sobretot a les zones industrials (Vigo acollia la manifestació més nombrosa –75.000 persones–). Però el seguiment no es va limitar a capitals de província, sinó que es va extendre al llarg de ciutats i pobles de l'estat.[199] D'altra banda, la manifestació del 16 de desembre a Madrid que concloïa el període de mobilitzacions va tenir un seguiment d'un milió de persones, segons els sindicats (d'entre 35.000 i 45.000 persones, segons la Delegació del Govern.)

Figura 10.30
Seguiment de les manifestacions de la vaga del 1988. Per comunitats autònomes

Comunitat	Nombre de manifestants
Andalusia	223.500
Aragó	161.000
Astúries	100.000
Canàries	45.000
Cantàbria	18.000
Castella-La Manxa	27.500
Castella-Lleó	95.500
Catalunya	271.000
Euskadi	63.000
Extremadura	25.000
Galícia	115.000
Illes Balears	35.000
La Rioja	10.000
Madrid	600.000
Múrcia	10.000
País Valencià	125.000
Total	1.924.500

Font: Elaboració pròpia a partir de Campos i Álvarez (1990).

[198] Font: *El Periódico*, 15.12.88, p. 12-13; *La Vanguardia*, 15.12.88, p. 22; *El Independiente*, 16.12.88, p. 8-11.
[199] Sobre dades definitives de participació a manifestacions i concentracions per localitats, vegeu Figura 10.31 de l'annex.

El caràcter festiu de la jornada no només venia donat per l'afluència massiva o la manca d'incidents destacables, sinó també per l'ambient que es va viure en elles. Una anàlisi detallada de les consignes, lemes, pancartes i accions desenvolupades en algunes d'aquestes manifestacions o en la manifestació del 16 de desembre a Madrid, la qual tancava el període de mobilitzacions, ho posa clarament de manifest.[200] A títol d'exemple, presentem a continuació el cas de la manifestació de Barcelona del 14 de desembre (Figura 10.35).

Figura 10.35
Repertoris d'acció desenvolupats durant la vaga general del 14 de desembre del 1988. Diaris espanyols, 15 de desembre

BARCELONA	
Lemes, consignes, pancartes	–Contra líders polítics, sobretot Felipe González: «*Felipe, Guerra, el pueblo está a la izquierda*»; «*Felipe, cabrón, trabaja de peón*»; «*Pujol, Felipe, Solchaga, això és una vaga*». –Contra Narcís Serra (ministre de Defensa): «*El del piano, que trabaje de romano*». –Contra el gran desplegament policial davant la Delegació del Govern: «*Ésos de marrón, ¿de qué empresa son?*» –Contra helicòpter policia: «*ito,ito ,ito, que caiga el pajarito*». –Consigna més corejada a la primera fase, entonant cançó popular catalana "Baixant de la font del gat": «*Hacia falta ya una huelga, una huelga; hacia falta ya una huelga general, que no podía fracasar*». –Altres consignes: «*El pueblo unido, jamás será vencido*», «*Viva la clase obrera*», «*Aquí están, éstos son, los que aguantan la nación*». –Pancarta treballadors del Zoo de Barcelona: foto de Floquet de Neu amb inscripció contra el PEJ.
Ambient festiu	–Des dels altaveus de la furgoneta al cap de la manifestació s'emeten cançons de Lluís Llach, Raimon, Labordeta,... –Els bombers uniformats porten torxes i bengales i llencen traques. –Dos capgrossos que representen Felipe González (vestit de frac) i Jordi Pujol. –Manifestants i espectadors aplaudeixen durant la marxa. –«[...] *El ambiente era casi festivo* [...]. *Entre tambores, pitos y fanfarrias, los manifestantes comenzaron a desfilar entonando consignas entre reivindicativas y jocosas*»; «*la manifestación fue modelo de sensata participación cívica*"» (*El Periódico*, 15.12.88, p. 13).

[200] Vegeu Figura 10.35 i Figura 10.37 de l'annex.

(5) CONCLUSIONS TEMPTATIVES

Les principals idees que es deriven de l'anàlisi realitzat en aquest treball es poden agrupar de la manera que exposem a continuació.

1. Durant el període en què es produeixen les vagues generals de 1985 i 1988, es dóna un canvi substancial en la natura i el contingut de les vagues generals. Les vagues generals del 20 de juny de 1985 i del 14 de desembre de 1988, com a «vagues generals no insurreccionals», prenen la forma de mobilitzacions massives, de caràcter no insurreccional i bàsicament pacífic, que cerquen expressar, més enllà de demandes sindicals vinculades a qüestions materials, laborals i/o redistributives, reivindicacions polítiques no admeses pel sistema polític formal. Aquestes reivindicacions es troben directament relacionades amb el cicle polític on s'emmarquen: el cicle postransicional d'hegemonia socialdemòcrata (1982-1992).

2. La vaga general del 14 de desembre del 1988 pren la forma d'una «acció col·lectiva de masses», és a dir, una mobilització massiva, pacífica i festiva, que esdevé una acció de democràcia directa en si mateixa. Malgrat que les organitzacions sindicals esdevenen l'estructura de convocatòria, organització i coordinació que inicialment propicia la mobilització, aquesta es veu àmpliament superada per la participació de la població. En aquest sentit, es manifesta un alt grau d'espontaneïtat i d'autoorganització per part de la societat civil i de la ciutadania en general, que se suma a la protesta. En aquesta vaga, es posen de relleu reivindicacions polítiques on es demana un aprofundiment de la qualitat de la democràcia liberal derivada del procés de transició política.

3. Una aproximació als fenòmens en el marc del context històric-polític, per mitjà de l'anàlisi de la interacció conflictiva entre actors polítics i socials, així com, d'un element essencial d'aquesta: l'acció col·lectiva i la protesta, ens ha permès distingir alguns factors directament relacionats amb i que contribueixen a desencadenar les peculiars formes de protesta que analitzem aquí: les vagues generals no insurreccionals.

Un primer factor es deriva de l'anàlisi de les relacions entre el Govern socialdemòcrata i les organitzacions sindicals. Aquest factor és el procés de redefinició de la correlació de forces socioeconòmiques derivada de la transició política que es dóna durant la dècada dels vuitanta. A partir del 1982, en un context de crisi econòmica, els sindicats van orientar la seva acció a l'enfortiment organitzacional per mitjà de les seves relacions d'interacció amb el Govern. L'objectiu era obtenir recursos i incrementar la seva participació institucional, la seva capacitat d'influència en la presa de decisions polítiques i econòmiques, i la seva legitimitat com a institucions d'acció col·lectiva. Però, aquesta estratègia sindical es va mostrar inoperant en relació amb l'assoliment dels seus objectius. L'hegemonia política socialdemòcrata, la seva estratègia econòmica liberal i la seva aliança amb el capital esdevenien grans obstacles per l'acció sindical.

D'una altra banda, també cal tenir en compte que, després d'un llarg període de polítiques econòmiques restrictives, la conjuntura de reactivació econòmica ja iniciada al 1985 no repercutia en la millora de les condicions de vida de la població. L'estratègia econòmica d'ajust i sanejament desenvolupada pel Govern del PSOE va perjudicar fortament les condicions de vida i de treball de les classes populars i assalariades. Els principals resultats de la política econòmica socialdemòcrata van ser la recomposició de les rendes del capital a curt i llarg termini, i l'augment de les desigualtats socials i de la

pobresa. Això va generar un gran malestar en les bases sindicals, que van començar a reivindicar unes polítiques econòmiques i socials més favorables als seus interessos, així com a qüestionar l'estratègia d'acció i el paper institucional de les organitzacions sindicals majoritàries (CCOO i UGT) i el model de relacions entre Govern i sindicats imperant des de l'inici de la transició: el model de concertació social o la política de pactes. Davant aquesta conjuntura, a finals del 1987, es feia ja evident el canvi en l'estratègia de les organitzacions sindicals que s'acaba materialitzant en la creació d'un front –la «unitat d'acció» entre CCOO i UGT– que desafiava l'hegemonia política del Govern socialdemòcrata i la seva aliança amb el capital, i que esdevenia un clar intent de redefinir la posició de força sindical en l'escenari polític.

Un segon factor desencadenant es deriva de l'anàlisi de la interacció entre les dues organitzacions socialdemòcrates, el PSOE i la UGT. Aquest factor es concreta en el progressiu deteriorament i el canvi d'orientació de les relacions entre les dues organitzacions: del model de sindicats com a «corretges de transmissió» dels partits afins al model de sindicats «autònoms». Per dir-ho de manera sintètica: si la UGT no s'hagués primer distanciat i després autonomitzat del PSOE, les vagues generals que estem considerant, s'haguessin produït de manera ben diferent. De fet, aquest factor té una influència decisiva en el qüestionament i posterior trencament del model de concertació derivat del procés de transició, és a dir, del factor desencadenant que hem considerat en primer lloc. L'autonomia de la UGT en relació amb el PSOE, que comporta la pèrdua de politització partidària del sindicat, impossibilita la concertació i obre pas a una nova etapa d'unitat sindical i de confrontació per part de CCOO i UGT amb l'objectiu d'obtenir més poder polític, és a dir, més capacitat de gestió i participació en el procés de presa de decisions i elaboració de polítiques públiques.

Un tercer factor desencadenant es deriva de l'anàlisi dels repertoris d'acció col·lectiva i dels actors que desafien l'hegemonia política socialdemòcrata. Aquest factor és, en termes generals, la manca de funcionament dels canals polítics formals de la democràcia liberal espanyola, i, en concret, l'estil de governar que caracteritza la socialdemocràcia durant els anys vuitanta. Hi ha forts indicis que mostren que aquest és el motiu principal que convoca al carrer a tants milions de ciutadans i ciutadanes, i que fa emergir una nova societat civil, quantitativament i qualitativa diferent a la societat civil transicional, que supera les organitzacions d'interessos i els partits polítics com a canals bàsics de representació i mecanismes de gestió del conflicte en el si de la democràcia liberal espanyola. Podem dir que les vagues generals del 1985 i del 1988 posen de manifest l'existència d'un conjunt d'anomalies estructurals derivades del procés de transició:

—la manca de representativitat de les institucions polítiques formals: Parlament, Govern i partits polítics;
—la manca d'una veritable oposició política, que, de fet, és substituïda i desenvolupada per les organitzacions sindicals;
—la manca d'un funcionament «normal» (democràtic liberal) de les associacions intermitges (com els sindicats) entre les institucions de poder i la ciutadania;
—la manca de participació «des de baix»;
—el fort biaix en la implementació de les polítiques públiques a favor dels interessos altament organitzats i econòmicament poderosos; o,
—unes elits polítiques caracteritzades per una concepció patrimonialista de l'estat, la corrupció i les pràctiques clientelistes.

4. Tant la nova caracterització de les vagues generals del 1985 i del 1988 com els factors que les desencadenen ens permeten afirmar que a Espanya i Catalunya, a partir del 1982,[201] es produeix el canvi d'un model de conflicte propi d'una societat industrial típica a un model propi d'una societat de capitalisme de benestar en règim de poliarquia. D'una banda, les que anomenem «vagues generals no insurreccionals» són un cas paradigmàtic de les formes emergents d'acció col·lectiva en la nova situació històrico-política. En aquest sentit, les vagues generals del 1985 i del 1988 esdevenen un indicador del canvi de model de conflicte a l'Espanya i la Catalunya postransicionals. D'una altra banda, el conflicte entre el PSOE i la UGT, concretat en un progressiu deteriorament i canvi d'orientació entre partit i sindicat, és un fenomen que, per la seva notable dimensió social i política, també expressa una forma emergent de conflicte social, en la mesura que trenca un dels pilars institucionals de canalització del conflicte, com representa el sorgiment al si del moviment obrer de dues grans «organitzacions de moviment» (Zald i McCarthy, 1987): el partit socialdemòcrata de masses però, de base obrera i el sindicat de classe d'orientació socialdemòcrata, que havia caracteritzat una llarga etapa d'«institucionalització del conflicte» a l'Europa Occidental (Dahrendorf, 1990). Finalment, el canvi en l'estratègia sindical i el trencament del model de concertació evidencia el qüestionament del principal mecanisme d'institucionalització del conflicte: el neocorporativisme.

En definitiva doncs, durant la segona meitat dels anys vuitanta a Espanya i Catalunya, la gestió tradicional del conflicte als països industrials de l'OCDE, que s'havia començat a aplicar a partir dels inicis de la transició política, entra en crisi i comença a ser substituïda per formes noves de conflicte social i de gestió de les mateixes (formes que, almenys en part, tenen un cert grau de generalització en els països de l'entorn).

[201] Un cop es pot donar per finalitzada la transició política, si més no en el seu aspecte de canvi institucional, és a dir, de canvi de les institucions polítiques bàsiques.

Capítol 11 ▪ LES VAGUES GENERALS DE 1992 i 1994

FUNDACIO 1374 H

(1) Prefacio

Los limitados recursos con que se ha hecho esta investigación, como se cuenta en el capítulo 1, han propiciado que algunos aspectos del trabajo de campo no se hayan podido realizar durante el año y medio operativo que ha durado el trabajo. Por lo que se refiere a los episodios de huelgas generales ocurridos durante el período 1982-2003, el equipo de trabajo los jerarquizó de manera que se garantizara que los episodios emblemáticos desde el punto de vista de la estrategia de investigación (capítulo 2) quedaban cubiertos por el trabajo de campo. Como consecuencia de esta elección, las huelgas generales de 1992 y 1994, relativamente menores desde la perspectiva del estudio, relativamente menores por lo que se refiere a su seguimiento y coyuntura de ciclo histórico-político (época de declive de la hegemonía política socialdemócrata), no quedaron cubiertos por el trabajo de recogida de información y construcción de bases de datos sistemáticas que se ha explicado en otra parte. Sin embargo, sí es posible, y conveniente, hacer un pequeño resumen de sus características generales como recordatorio básico para una eventual y futura investigación empírica completa de estos dos episodios.

(2) La huelga de 1992

El 28 de mayo de 1992, las organizaciones sindicales (CCOO y UGT) realizaron una huelga general de media jornada. La huelga respondía a la Ley de Huelga que el gobierno del PSOE presentó sin el acuerdo sindical, y al decreto que recortaba las prestaciones por desempleo. El gobierno de Felipe González no aceptó negociar ninguno de los dos proyectos aduciendo que estaban en sede parlamentaria y remitiendo toda negociación al grupo parlamentario que lo sustentaba. La situación se mantuvo tras la huelga pero, tiempo después, debió negociar y consiguió aprobar con acuerdo de las partes una nueva ley en la materia.

La promulgación de la Ley de Huelga, entre otras modificaciones, otorgaba al Gobierno la plena potestad para fijar los servicios mínimos en caso de movilización (El correo digital, 2002). El decreto de reforma del desempleo suponía la reducción del tiempo y cuantía de percepción de las prestaciones por desempleo, así como la elevación de seis meses a un año del tiempo mínimo trabajado necesario para cobrar la prestación por paro. Según establecía el decreto, aún en vigencia, un trabajador en paro percibiría la prestación por desempleo durante una tercera parte del tiempo que haya cotizado, en lugar de la mitad como hasta ese momento, con un máximo de dos años, y la cuantía pasaba del 80% al 70% en los primeros meses y al 60% en el resto.

La huelga se declaraba sobre la base de un mercado laboral que registraba un tercio de contratación temporal; el PIB caía hasta convertir los problemas económicos en recesión para alcanzar en 1993 los niveles más bajos de toda la década. Un reclamo se agregaba a las reivindicaciones sindicales: el Plan de Convergencia diseñado para cumplir los compromisos acordados en Maastricht de cara a formar parte de la Unión Económica y Monetaria (UEM) implicaba un ajuste fiscal que –indirectamente- repercutiría sobre los ingresos de los trabajadores.

Al igual que la huelga del 14-D de 1988, esta era realizada contra el gobierno socialdemócrata, profundizando la distancia de una parte importante de los votantes del Partido Socialista. Por entonces, el Partido Popular, presidido por J. M. Aznar, pedía al

Ejecutivo que "abandone su monólogo prepotente, tanto en el Parlamento como en sus relaciones con los interlocutores sociales" y [propicie] "mayor diálogo entre los sindicatos y el gobierno" (El Siglo, 2002).

El seguimiento de la huelga fue bajo y, en algunas zonas, irregular. Esto dio lugar a versiones divergentes donde las organizaciones sindicales la consideraron un éxito y el gobierno y la CEOE la consideraron un fracaso. El seguimiento de la huelga fue cifrado en el 90% por los sindicatos, y por el Gobierno en el 34,6%. Las críticas por la brutalidad policial marcaron la jornada. Hubo tantos policías que Francisco Umbral glosó que González había «pisado la raya de la legalidad democrática». La estrategia del gobierno en el tratamiento de esta huelga fue abiertamente represiva.

La huelga ocurrió en un año de gran proyección internacional de España: se celebraron los Juegos Olímpicos en Barcelona y la Exposición Universal en Sevilla. Con esa medida, las centrales protestaban por el Programa de Convergencia elaborado por el Ejecutivo –cuando Luis Martínez Noval dirigía el Departamento de Trabajo- y reclamaban un drástico cambio de la política económica aplicada. En cierto sentido, esta huelga retomaba una parte de los reclamos que habían planteado los sindicatos al gobierno sin encontrar respuesta.

Sobre el derecho de huelga

El derecho de huelga quedó reconocido en el artículo 28.2 de la Constitución, pero seguía regulado por un decreto preconstitucional de 1977 y por sentencias del Tribunal Supremo de los años ochenta. El marco legal es un híbrido de sucesivas legislaciones pero además es inconcluso, lo que refleja por un lado, que el derecho de huelga fue una conquista del movimiento obrero en plena transición democrática, pero por otro lado también revela que el Estado democrático no ha sabido o no ha querido regular el conflicto de intereses en democracia.

Los sindicatos, por su parte, temían una nueva regulación puesto que durante años consideraron que "la mejor ley de huelga es la que no existe" y su ingenua confianza en que la autorregulación del derecho podía vincular a todas las formaciones sindicales. Comprendieron que era menos arriesgado negociar una ley con los poderes públicos legitimados democráticamente que permanecer en el vacío legislativo aprovechado abusivamente por múltiples corporativismos que desprestigiaban el derecho de huelga, ofreciendo los mejores pretextos para una regulación unilateral y restrictiva para todos. Hipótesis que llegó a materializar el gobierno de Felipe González presentando por sorpresa en el Parlamento y sin negociación previa un proyecto de ley de huelga profundamente regresivo.

Tras la huelga general el 28 de mayo, CC.OO. y UGT entablaron negociaciones con el grupo parlamentario socialista que fructificaron en un nuevo texto legislativo, que garantizaba el derecho de huelga, compatible con la prestación de los servicios esenciales a la comunidad, que fijaba los procedimientos y proporciones para asegurar los servicios mínimos antes de llegar al conflicto y se comprometía a evitar la huelga simultánea en servicios públicos de similar naturaleza, así como en determinadas fechas en las que se incrementa la demanda de dichas prestaciones. Pero cuando ya había sido aprobado por el Congreso y el Senado, a falta del último trámite parlamentario, el presidente del gobierno decidió disolver las Cortes y se abortó el primer intento serio de la democracia española de dotar de una buena ley orgánica para el desarrollo del derecho de huelga (Gutiérrez Vergara, 2001).

(3) La huelga de 1994

El 27 de enero de 1994 el gobierno socialista debió afrontar una nueva huelga cuando no admitió discusión alguna sobre un proyecto de reforma laboral. La reforma se proponía, entre otras medidas, el establecimiento de contratos de aprendizaje con bajos salarios para los jóvenes, el aumento de la movilidad geográfica y el recorte de

algunas prestaciones por desempleo. (El Correo Digital, 2002). La medida era considerada imprescindible por el gobierno de González para luchar contra el desempleo, que alcanzaba al 23% de la población activa.

La huelga fue convocada por CCOO, UGT y CGT. Fue una huelga contra la creación de las ETT, la introducción del contrato de aprendizaje (conocido como PEJ – Programa de Empleo Juvenil), la movilidad geográfica y funcional, y la flexibilización de la contratación a tiempo parcial.

En ese año la economía española llegaba a los 4 millones de parados. La huelga logró la paralización de la mayoría de los sectores de la producción, mientras que los servicios mínimos se determinaron por decreto 9/1994 del 21 de enero del mismo año. En esta ocasión no hubo manera de retomar las negociaciones ni con el gobierno ni con su partido, pero la reforma fracasó –aun después de haber sido respaldada por todos los grupos parlamentarios– debido a que su verificación se daba en las empresas, donde los sindicatos lograron neutralizarla en los convenios colectivos[1] (Gutiérrez, 2002; EIRO, 2001). Tras meses de enfrentamiento, las centrales sindicales no habían logrado ganar el pulso contra la reforma laboral y, por su parte, el gobierno –preocupado por la proximidad de las elecciones europeas que no ofrecían buenas perspectivas para el PSOE- debió propiciar un relajamiento en las posturas que posibilitó alcanzar acuerdos. Los efectos se tradujeron en la firma del "Acuerdo para la Función Pública" y la subida de las pensiones en un 3,5% para 1995 (*El Siglo*, 2002). "La huelga del 27 de enero de 1994 acabó, pocos meses después, con los sindicatos firmando cada uno de los recortes a cambio de una Ley de Elecciones Sindicales que reafirmaba su control orgánico sobre el movimiento obrero" (Arnau, 2002).

El seguimiento de esta huelga fue mayoritario sólo en las zonas industriales. También aquí hubo lecturas dispares: mientras que para UGT y CC.OO. el seguimiento fue del 90%; el gobierno la situó en el 22,9% de la población (*El Siglo*, 2002). Los diarios nacionales estimaron el seguimiento, de forma unánime, en un 60%. El tratamiento de la protesta, a diferencia de la represión que se observó en las huelgas de 1988 y 1992, fue más relajado. El gobierno intentó dar una imagen de tranquilidad para disminuir la importancia de la huelga y la policía se limitó a la vigilancia[2].

La reforma de 1994 supuso una pérdida considerable de derechos laborales. Por un lado, se introdujo el llamado despido individual plural (los que afecten a menos del 10% de las plantillas, con un tope de 30 trabajadores al trimestre), con lo que las empresas podrían efectuar un ajuste importante de sus plantillas (hasta 116 trabajadores al año) sin que se consideraran despidos colectivos, que requieren de la intervención de los sindicatos (Albarracín, 1997). Por otro, se introdujeron dos nuevas causas de modo que, desde la reforma, los empresarios pueden despedir por razones económicas, técnicas, organizativas o por circunstancias de la producción. El objetivo era conseguir que la mayor parte de los despidos fueran considerados procedentes (que cuentan con una indemnización de veinte días por año con 12 mensualidades como tope) y evitar, como venía ocurriendo hasta entonces, que los jueces los terminaran fallando como improcedentes (con cuarenta y cinco días por año trabajado y un tope de 42 mensualidades).

[1] Años más tarde, las negociaciones se refrendarían en los acuerdos interconfederales con la CEOE de 1997.

[2] "200.000 miembros de las Fuerzas de Seguridad velaron por la paz" en Crónicas El Mundo, 20J, Memorias de un sindicalista, Domingo 26 de mayo de 2002 - Número 345.

Capítol 12. LA VAGA GENERAL DEL 20J DE 2002

Índice

1. INTRODUCCIÓN
2. MODELIZACIÓN
2.1. Adaptación del modelo teórico al análisis de la huelga
2.2. Elaboraciones conceptuales
3. CUADRO DE VARIABLES
4. ENCUADRAMIENTO DEL FENÓMENO. RELACIÓN DE LA HUELGA DEL 20J CON LAS HUELGAS ANTERIORES
4.1. Comparación con la huelga de 1988
4.2. Comparación con la huelga de 1992
4.3. Comparación con la huelga de 1994
4.4. Particularidades de la huelga del 20 de junio de 2002
5. DESCRIPCIÓN DE LA HUELGA GENERAL DEL 20 DE JUNIO DE 2002
5.1. Los motivos que condujeron a la huelga
5.2. La reforma del sistema de protección del desempleo
5.3. Las razones de los trabajadores para oponerse
5.4. La convocatoria a la huelga general
5.5. Los efectos de la huelga
5.6. El grado de acatamiento de la huelga general
5.7. El repertorio de acción colectiva en torno a la huelga general
5.8. El tratamiento de la protesta por parte del gobierno
5.9. El tratamiento de la huelga por parte de los medios de comunicación
5.9.1. LA POSICIÓN DE LOS SERVICIOS INFORMATIVOS DE TVE
5.9.2. LA HUELGA SEGÚN LA PRENSA INTERNACIONAL
6. ANÁLISIS DE LA HUELGA GENERAL DEL 20J
6.1. La huelga general y el declive de la hegemonía del PP
6.1.1. EL ASCENSO DEL PP: EL GOBIERNO EN MINORÍA
6.1.2. LA MAYORÍA ABSOLUTA Y EL FIN DEL CICLO DE HEGEMONÍA
6.1.3. EL DESARME DE LA OPOSICIÓN
6.2. La huelga general alerta sobre el fin del ciclo económico expansivo
6.3. El decreto de reforma del desempleo revitaliza los clivajes que dividen a españa. La huelga general como respuesta
6.4. La dinámica política de la huelga general del 20J
6.5. La relación adversa del PP con la protesta. Una mirada institucional
6.6. La estrategia del gobierno para tratar la protesta
6.7. Las alianzas frente a la huelga general
6.8. La huelga y el inicio de un nuevo ciclo de protesta
7. CONCLUSIONES TENTATIVAS

1. INTRODUCCIÓN

El 20 de junio de 2002 las principales organizaciones sindicales llevaron a cabo la primera huelga general contra el gobierno del Partido Popular. Habían transcurrido seis años de gobierno, durante los cuales la legislación laboral fue reformada en varias oportunidades con el acuerdo de los sindicatos y las organizaciones empresariales. Sin embargo, a inicios de 2002, en un contexto ideológico de hegemonía liberal, el presidente del gobierno emprendió unilateralmente la reforma del sistema de protección al desempleo, en un intento de restar contenido a la endeble estructura de derechos sociales que perdura en España.

El objetivo de este trabajo es reflexionar sobre las características de la huelga del 20 de junio, considerada como una forma de acción colectiva llevada a cabo por los sindicatos (como institucionalización de una parte del movimiento obrero) que desafían organizadamente a las autoridades existentes. Este desafío debe entenderse como una modalidad de protesta -frente a condiciones adversas- que interactúa con instituciones políticas formales (partidos políticos, organizaciones corporativas), con prácticas y procedimientos informales, enmarcados e influidos todos ellos por una estructura social y política que determina procesos y dinámicas particulares de la confrontación. Este trabajo trata de hacer comprensible esta interacción y de poner en claro los factores que desencadenan esa forma peculiar de protesta que es la huelga general.

En el siguiente apartado, se realiza una adaptación del modelo teórico para analizar la huelga general del 20J, acentuando los enunciados que se pueden aplicar y matizando o eliminando aquellos que no se adaptan directamente a este tipo particular de acción colectiva. Debe tenerse en cuenta que el modelo original está pensado para la comprensión de todo tipo de acciones colectivas, mientras que en este trabajo se considera una huelga sindical.

El tercer punto establece las relaciones, semejanzas y diferencias entre esta huelga y las que se habían producido con anterioridad a partir de 1985; así como la relación con el ciclo político. Se intenta encontrar algunas líneas de continuidad o ruptura en el ciclo de protesta que se inicia a mediados de la década del ochenta; así como caracterizar el ciclo político dentro del cual transcurre la huelga.

En la cuarta parte, el trabajo describe los principales acontecimientos que indujeron a la huelga: el proceso de convocatoria, el desarrollo, la concreción y los efectos específicos y generales de la protesta.

En el quinto apartado, la huelga es analizada a partir del modelo teórico según el cual influyen en la concreción y en las características de la huelga general determinaciones estructurales (políticas y económicas) y cuestiones institucionales formales. Se prestará especial atención a la trayectoria del partido en el gobierno (considerando las diferencias entre la primera y la segunda legislatura) y a la situación de la izquierda. En términos económicos se analizará la evolución de la economía y su impacto sobre las características y el desarrollo de la acción colectiva. Por último, se considera la reforma de la protección al desempleo como el agente de exacerbación de las confrontaciones que dividen a la sociedad española y a la huelga general como el intento de apaciguarlas.

También se considera la dinámica de corto plazo que envolvió a la huelga general. En esta se incluyen las acciones y respuestas que ocurrieron en torno a la protesta y aspectos políticos coyunturales que se entrecruzan en una multiplicidad de

interacciones (Kriesi, 1998; 1992; Aguilar, 2003). Asimismo, se reflexiona acerca de la huelga general como una modalidad de la acción colectiva y sus potencialidades para convertirse en el inicio de un nuevo ciclo de protesta tras la relativa paz social de los primeros años de gobierno del PP. En este sentido, puede pensarse que esta huelga, surgida de una cuestión laboral puntual, actúa como reacción a ciertas características del sistema democrático español y los fallos heredados de la transición (básicamente, la exclusión de ciertos sectore políticos del juego democrático).

Por último, se exponen las principales conclusiones del trabajo entre las que destacan que la huelga: a) actuó como iniciadora del período de declinación política del PP (fin del ciclo político de hegemonía) y reanimó la política competitiva entre partidos; b) actuó como signo de alerta –para el gobierno y para la clase trabajadora- del fin del ciclo expansivo de la economía; c) surgió como la respuesta a la desestructuración del orden social que produjo el PP al incentivar los clivajes –una parte de los cuales pasó por el decreto de reforma del desempleo-; y finalmente, c) la huelga fue el puntapié inicial de un nuevo ciclo de protesta y su potencial desenlace en una crisis política. A diferencia de la huelga del 14-D, la huelga del 20-J fue esencialmente sindical, lo que a priori no continúa la tendencia de las acciones colectivas de masas de 1988, que permitían delinear la emergencia de una nueva sociedad civil. Sin embargo, tras la huelga se produjo una serie de acciones de protesta que pusieron en cuestión las limitaciones de las instituciones poliárquicas para canalizar las demandas sociales.

2. MODELIZACIÓN

2.1. ADAPTACIÓN DEL MODELO TEÓRICO AL ANÁLISIS DE LA HUELGA

La perspectiva teórica adoptada para tratar la huelga general sindical del 20 de junio de 2002 deriva de la noción de estructura de oportunidades políticas de Kriesi (1998) originada en escritos de Tarrow (1989), y que se complementa con una noción sociológica de la estructura trabajada por Aguilar (2003b). Según este modelo, desarrollado en los capítulos iniciales de este informe, intervienen en la explicación de la acción colectiva cuestiones estructurales -políticas y económicas-, el ciclo histórico político y la dinámica de corto plazo.

Entre los determinantes estructurales comprendidos dentro de la estructura de oportunidades políticas se encuentran dos tipos de factores: a) el sistema poblacional, el proceso social de trabajo y la estructura de clases que conducen a un modelo de conflicto social y definen una estructura de clivajes[1] característica de la sociedad de referencia. b) los actores y las relaciones que se establecen entre ellos que constituyen el sistema político. Dentro de éste se pueden diferenciar actores e instituciones políticas formales e informales, y actores de la sociedad civil.

El ciclo político comprende las tendencias históricas y de corto plazo, las estrategias de las autoridades para tratar la protesta[2] y la estructura característica de las alianzas[3].

---

[1] Refiere a las líneas de confrontación que dividen a sectores importantes de la sociedad. Para Kriesi (1998) los conflictos políticos inciden fuertemente en las restricciones y/o posibilidades de la acción colectiva.

[2] Kriesi (1998) considera la capacidad de las instituciones formales para incluir las demandas sociales o excluirlas.

La dinámica de corto plazo, también denominada agencial o contenciosa, refiere fundamentalmente a los actores, sus líneas de acción y los cálculos estratégicos que realizan. También se intenta captar las modificaciones en las estrategias de comportamiento derivadas de las actitudes o respuestas de los otros actores, en un juego recíproco entre actores estatales (políticos o administrativos)[4] y desafiantes. En este sentido también puede ser importante la irrupción en la escena política de eventualidades y acontecimientos excepcionales, así como la aparición de temas de debate público. Todos ellos influyen, sumados a los factores estructurales, en las características que adopta la acción colectiva; en el lugar que la acción colectiva considerada ocupa dentro del ciclo de protesta o en su probable derivación en una crisis política.

Figura 12.1: El modelo teórico aplicado a la huelga del 20j

Estructura	Sistema político	Dinámica de corto plazo	Acción Colectiva
Estructura económica	Ciclo político	Actores	Huelga
Estructura de clivajes	Estructura institucional	Alianzas	General
	Tratamiento de la protesta	Estrategias	Sindical
	Rol de los medios de comunicación	Efectos	

En este trabajo se desarrollan las cuestiones fundamentales que, derivadas del marco teórico, se pudieron encontrar en la huelga del 20 de junio de 2002. En esta adaptación de la teoría de las oportunidades políticas están ausentes algunos factores, debido a cierta incongruencia entre el marco teórico –establecido para el tratamiento de la acción colectiva en general- y el marco teórico operacional específico para tratar esta huelga; en segundo lugar, la información periodística limita la capacidad para desarrollar todas las aristas que se plantean en el marco teórico; así como otros temas deberían tratarse específicamente.

2.2.ELABORACIONES CONCEPTUALES

La acción colectiva es una de las manifestaciones posibles del conflicto social que se caracteriza por ser "*una acció de grup concertada i intencional [...]; vinculada a una lògica de la reivindicació; [...] derivada, al seu torn, d'interessos col·lectius [...]; que es manifesta de dues maneres: agregant interessos (creant xarxa asociativa i, en el límit, organització) i portant a terme exhibicions de força col·lectiva en forma d'actes de protesta o de pressió*" (Aguilar, 2001, 199-200). Uno de los fenómenos que constituyen la acción colectiva es la huelga en sus diversas variantes.

[3] Considera ciertos aspectos en la configuración del poder y del sistema político que actúan como favorecedores o restrictivos de la acción colectiva.
[4] Kriesi (1998) cita a Karstedt-Henke denominándolas "contraestrategias de las autoridades" y Tarrow (1997) habla de competición entre organizaciones.

La huelga se define como todo cese de la actividad que se proponga obtener una mejora de las condiciones según las cuales se ejerce esta actividad o impedir un empeoramiento de estas condiciones (Lefranc, 1972, Aguilar 2003a). Los sindicatos operan según dos lógicas de comportamiento (Ver el apartado "Modelització per a la recerca – Teoría". Aguilar, 2003b): la lógica de pertenencia y la lógica de influencia[5]. La lógica de pertenenciaes la que vincula al sindicato con su base social a través de la provisión de bienes públicos (Olson, 1988) (condiciones de trabajo, negociación colectiva satisfactoria, mejoras en las condiciones de trabajo y el salario) y privados (incentivos selectivos, servicios jurídicos para los afiliados, acceso privilegiado a la vivienda para los afiliados, incentivos de identidad relacionados con la cultura política sindical) (Aguilar, 2003[a]). A cambio, la organización recibe la lealtad de la base social a la organización y la contribución a la acción colectiva (disposición a la acción y a la movilización, más los aportes del Estado a las organizaciones). La lógica de influencia está dada por la capacidad de la organización de implicarse en la política pública mediante un conjunto de intercambios políticos, relaciones sociales e institucionales. Cuando esta lógica se interrumpe emerge la acción colectiva, en este caso bajo la forma de la huelga general. El ejemplo típico es el ofrecimiento al Estado, por parte del sindicato, de cierta paz social a cambio de avanzar en la consecución de sus objetivos.

La organización sindical tiende a pacificar el conflicto de clases encauzándolo en la dinámica de la poliarquía. "Los sindicatos que participan en la coalición aceptan típicamente las siguientes restricciones: la inviolabilidad de los derechos de propiedad, una fuerte disminución y eventual pérdida de influencia ideológica sobre el movimiento obrero, [...] lo que equivale a legitimar el poder de la derecha (política, empresarial)..." (Roca y Aguilar, 1989 p. 11).

El régimen poliárquico, normado por la disputa entre partidos, transforma la política de clases en política de competencia electoral y esto implica no sólo una modificación en la forma sino también en el contenido de la misma. "En 1917 Weber constató que entre nosotros organizaciones como los sindicatos, pero también como el partido socialdemócrata, constituyen un contrapeso muy importante frente al poder típicamente real e irracional del populacho en la calle en los países puramente plebiscitarios" (Offe, 1988, p. 61). Años más tarde tanto R. Luxemburgo como R. Michels desarrollarían la idea para llevarla a epílogos diferentes: en los tres, en cuanto se organiza la participación política de las masas por medio de una organización burocrática a escala -que presupone y requiere el modelo de competencia electoral entre partidos y de negociación colectiva institucionalizada- la misma dinámica frena, pervierte y obstruye el interés de clase, de modo que conduce al oportunismo[6]

[5] Para una explicación detallada de las lógicas de acción de las organizaciones sindicales ver Aguilar, 2003 a y 2003 b.

[6] El eje de la producción teórica de Luxemburgo pasaba por discutir las características que estaba adoptando la socialdemocracia y sus posibles derivaciones en una modalidad política alejada de la clase obrera. En la crítica, no planteaba abiertamente la prescindencia de la vanguardia y los cuadros políticos de los partidos pero confiaba en gran medida en el papel de las "fuerzas sociales elementales", esto es, en la capacidad de presión sobre el Estado de la clase obrera y el campesinado en las calles (la revuelta). Trataba de marcar los límites y los peligros que amenazaban al socialismo al caer en el reformismo institucional: "formalmente el parlamentarismo sirve para dar expresión a las instituciones de toda la sociedad dentro de la organización estatal. Por otro lado, sin embargo, lo único que el parlamentarismo permite manifestarse es a la sociedad capitalista, es decir, una sociedad en la que los intereses capitalistas son predominantes" (Luxemburgo, 1978b, p. 46).

(Luxemburgo,1978), a la oligarquía[7] (Michels,1979) o a la sumisión al líder y a la estructura burocrática (Weber, 1984). Los efectos de la política competitiva residen en la pérdida del radicalismo; en la predisposición a las coaliciones y la consecuente desactivación de los miembros y, por último, a la heterogeneidad estructural y cultural de quienes lo apoyan que erosiona la identidad colectiva de los miembros (Offe, 1988). Desde 1994 hasta inicios de 2001, el sindicalismo en España adolecía de estos tres efectos de la política competitiva, lo que, a su vez, repercutía en su capacidad para utilizar la fuerza contra el gobierno que no pudieron ejercer hasta 2002. Esta situación dio lugar a que una parte importante de los actores sociales –la opinión pública en general- y de los actores institucionales formales considerara a los sindicatos como actores políticos responsables (Kriesi, 1992) capaces de actuar como interlocutores válidos del gobierno en la construcción y consolidación de la democracia. Si bien, en España la inserción en la política competitiva derivó más de la influencia de los partidos en presencia que de razones estrictamente sindicales e impulsadas desde abajo (Roca y Aguilar, 1989). La contrapartida de ello fue la sensación en la clase trabajadora de que se ha perdido una parte importante de los fines que dieron origen al movimiento obrero y a su cristalización en las organizaciones sindicales. En el mismo período creció, como respuesta a esta inactividad sindical, el sector disidente dentro de CCOO que intenta recuperar cierto radicalismo de la organización. Desde la perspectiva de los incentivos identitarios, de la socialización dentro de la cultura sindical, la base social se ha visto perjudicada por esta "madurez" de los sindicatos para participar en el sistema político. En un contexto de liberalización económica, desarme del Estado de Bienestar y creciente desprotección social como el actual, la modalidad de comportamiento adquirida por los sindicatos dificulta la presión a ejercer sobre el gobierno y va en contra de la afiliación sindical de los nuevos trabajadores que no encuentran justificativos a la misma.

La posibilidad de los sindicatos de recurrir esporádicamente a la huelga general sigue siendo la forma de liberarse de las ataduras de la poliarquía. La huelga de 2002 ocurrió después de un período de ocho años de relativa paz social pero desató inmediatamente una oleada de protestas debido a la conjución de diversos factores (la irrupción de acontecimientos a los que el gobierno no respondió de manera adecuada – como el hundimiento del Prestige, la pastoral de los obispos vascos, la protesta contra la ley universitaria, la invasión a Irak por parte del gobierno norteamericano, etc.). El conjunto de acciones colectivas que se sucedieron pueden dar lugar a un nuevo ciclo de protesta entendido como "una ola, primero creciente y luego decreciente, de acciones colectivas y reacciones a ellas, interrelacionadas, cuya frecuencia, intensidad y formas crecen y decaen con cierta proximidad cronológica" (Tarrow, 2002, p. 107). Los ciclos de protesta tienen ciertos rasgos característicos: la exaltación del conflicto, la amplia extensión sectorial y geográfica, la aparición de nuevas organizaciones de movimiento social y potenciación de las antiguas, creación de nuevos "marcos paradigmáticos" de significado y la invención de nuevas formas de acción colectiva" (Tarrow, 2002). La

[7] La "ley de hierro de la oligarquía", que elaboró R. Michels en 1919, enuncia básicamente que "la organización es la que da origen al dominio de los elegidos sobre los electores, de los mandatarios sobre los mandantes, de los delegados sobre los delegadores. Quien dice organización dice oligarquía" (Michels, 1979, p.189).

huelga del 20J fue el episodio de acción colectiva iniciador[8] del ciclo de protesta que comenzó en abril de 2002 y que fue decreciendo hacia abril de 2003.

3. LAS VARIABLES

Desde la perspectiva teórica adoptada, las variables que se consideran relevantes en el análisis de la huelga general del 20J son las siguientes:

1- El ciclo político.
2- El ciclo económico.
3- Los clivajes que dividen a España.
4- El tratamiento de la protesta por parte del gobierno.
5- El comportamiento de los medios de comunicación.
6- El ciclo de protesta.

4. ENCUADRAMIENTO DEL FENÓMENO. RELACIÓN DE LA HUELGA DEL 20J CON LAS HUELGAS DE 1988, 1992 Y 1994

4.1. Comparación con la huelga de 1988

En 1988, las relaciones entre el PSOE y la UGT vivían un fuerte deterioro a partir del disenso respecto de la política económica y social del gobierno. El año 1988 comenzó con la intención por parte del gobierno y las entidades sindicales y empresariales de alcanzar un pacto que se plasmase en una nueva concertación. El objetivo primordial era la creación inmediata de empleo, sin embargo, en octubre de 1988, sin que se operaran cambios sustantivos en el mercado de trabajo, Nicolás Redondo anunció el fracaso de la concertación social. El ministro de Economía y Hacienda, Carlos Solchaga anunció que el ejecutivo no revisaría las pensiones ni los sueldos de los funcionarios y aprobó el Plan de Empleo Juvenil sin el apoyo de UGT y CC.OO. Este fue el detonante para que ambos sindicatos convocaran una huelga general para el 14 de diciembre.

La huelga no sólo tuvo éxito en el mundo sindical sino que se difundió incorporando a gran parte de la sociedad civil. Como efecto inmediato el gobierno debió retirar el Plan de Empleo y retomar en el mediano plazo la negociación con las organizaciones sindicales

Si la huelga del 14D trascendió el mundo sindical para canalizar, a partir de sus propias bases sociales, el descontento de la sociedad civil contra el gobierno socialista que había elegido; la huelga del 20J está circunscripta al sindicalismo, que no incluye a los votantes del PP –es una huelga sindical contra un partido de derechas. Esta huelga es también el reflejo de un choque entre un gobierno conservador y una izquierda que se encontraba en el otro extremo desorientada y sin discurso tanto en España como en Europa; y que buscaba sobreponerse. Si esto sucediera, varios observadores arriesgaban que el conflicto no terminaría allí, sino que "se perfila un conflicto entre las formas y el lenguaje de Aznar y una ciudadanía que quiere detenerlo. La reacción del presidente del gobierno frente a sentencias del Tribunal Supremo, ante las pastorales de los obispos

[8] "En lugar de concebir todos los movimientos como entidades independientes cuyo surgimiento refleja una dinámica interna única, podríamos aspirar a distinguir entre dos amplias clases de movimientos cuyos orígenes reglejan procesos sociales muy diferentes: los movimientos iniciadores (que señalan o hechan a andar un ciclo de protesta identificable) y los movimientos derivados (que extraen impulso e inspiración del movimiento iniciador original) (McAdam, 2002).

vascos o ante decisiones legítimas de los sindicatos para convocar una huelga contribuye a que muchos españoles se sumen a la huelga"[9].

En este sentido, Gil Calvo (2002) afirma que: "La base social de la actual mayoría gobernante es indiferente al recorte de derechos sociales, y aplaude que su paladín ajuste las cuentas a los sindicatos; por eso los funcionarios y empleados de servicios, que el 14-D se sumaron a la huelga, no lo hicieron en junio de 2002, entendiendo que se trataba del clásico conflicto industrial de clase contra clase pura resistencia sindical contra el Gobierno de los empresarios. Además, en el 14-D se daba otra dimensión adicional que ahora no existe. Aquella movilización fue la unánime expresión de un doble *desencanto.* Desencanto con la transición, que se había revelado una restauración continuista del neofranquismo oligárquico. Y desencanto con las utópicas promesas que elevaron en volandas a González al poder en 1982, induciendo unas desmedidas expectativas de *cambio* que luego se verían radicalmente frustradas. Bien, pues nada semejante existe hoy. Nadie se encantó con la *segunda transición* de Aznar, y nadie se encantó con sus vacías promesas [...]. Así que nadie puede llamarse hoy a *desencanto:* ni sus votantes, encantados de que Aznar se haya crecido desmintiendo la desconfianza con que al inicio lo eligieron, ni sus víctimas, pues se han confirmado sus peores expectativas de derechismo neofranquista" (Gil Calvo, 2002).

Si el 20J no parece implicar un giro social del tipo del que canalizó la huelga de 1988; sí cabe esperar un giro político con una vuelta al centro del gobierno y a la concertación social, al menos en los temas laborales donde el pulso a los sindicatos demostró que no estaban ni tan divididos ni tan debilitados.

Hay características que comparten las dos huelgas: se producen bajo un presidencialismo sin separación de poderes, con la sumisión de los medios de comunicación masivos al poder y con la tendencia a la pasividad de una oposición escasa, dividida y políticamente débil. En este contexto, la resistencia sindical aparece como la única capaz de limitar el abuso de poder del gobierno.

La huelga del 14 de diciembre de 1988 fue el punto culminante de un ciclo de protesta que se había iniciado al promediar los años ochenta. Mientras ocurría la huelga, la derecha se encontraba procesando una aguda crisis interna que contribuyó a que el socialismo permaneciera en el poder –a pesar de las protestas y del alejamiento de los propios votantes que fue probado en las elecciones de 1993- hasta que se saldaran las cuentas en el partido popular e iniciara la carrera por el poder.

Por el contrario, la huelga del 20 de junio de 2002 aparece como un punto de inflexión que transformó la agenda política y puso fin a los tranquilos años de la hegemonía de derecha, lo que marcaría el inicio de un nuevo ciclo de protesta. Esta huelga facilitó el rearme del principal partido de la oposición que, hasta entonces, secundaba pasivamente la política de gobierno. Tras la protesta, las organizaciones sindicales consiguen imponerse como actores políticos legítimos y establecen una posición clara frente al gobierno.

También la huelga del 14D se inició como respuesta a un programa puntual del PSOE como fue el Plan de Empleo Juvenil que abundaba en la precarización del empleo y fue el acto que llevó al límite las imposiciones del partido gobernante en los presupuestos generales. La diferencia es que en esa ocasión el acuerdo tardó en concretarse un año y medio, debido a la imposibilidad del gobierno de aceptar el error y sentarse a negociar. Este hecho contribuyó a mantener altos niveles de conflictividad social que irradió hacia el resto de las relaciones laborales y tornó más difícil la

[9] La Vanguardia, 13/06/2002, artículo de Lluis Foix.

restauración del diálogo. El 20J parece haber asumido la experiencia del gobierno socialista puesto que encaró muy rápidamente la resolución del conflicto para evitar la propagación de la protesta, y en el único punto en que no acordó inmediatamente la protesta significó un costo político en ascenso, que debió compensarse con la reversión de las medidas.

La política económica inicial del partido socialista fue sostenida mediante un acuerdo más o menos explícito de paz social por parte de los sindicatos socialistas –a pesar del alto desempleo y de la flexibilización del mercado laboral que exigía- frente a un compromiso futuro de redistribución de la riqueza una vez recuperados los niveles de crecimiento del PIB por parte del gobierno del mismo signo. La huelga de 1988 tenía el objetivo de exigir el reparto de los beneficios del ciclo expansivo de la economía y detener la distribución regresiva del ingreso. Ahora bien, ¿por qué no se tradujo en las elecciones siguientes? La explicación de que una "huelga de tal dimensión tuviera, sin embargo, escaso impacto político estriba en el hecho de que desde finales de los años ochenta el sistema español de relaciones industriales se había independizado del sistema político" (Espina, 1999).

En contraposición, la política económica del ciclo de gobierno del PP estuvo marcada por el crecimiento económico y la huelga se declara en el primer año de ralentización de la economía y frente a perspectivas regresivas para el año siguiente (2002/2003).

4.2. Comparación con la huelga de 1992

La Ley de Huelga que el gobierno presentó sin el acuerdo sindical y el decreto que recortaba las prestaciones por desempleo motivaron la huelga del 28 de mayo de 1992. El decreto, según denunciaban los sindicatos, suponía la reducción del tiempo y cuantía de percepción de las prestaciones por desempleo, así como la elevación de seis meses a un año del tiempo mínimo trabajado necesario para cobrar el paro. Según establecía el decreto, aún en vigencia, un trabajador en paro percibiría la prestación por desempleo durante un tercera parte del tiempo que haya cotizado, en lugar de la mitad domo hasta ese momento, con un máximo de dos años, y la cuantía pasaba del 80% al 70% en los primeros meses y al 60% en el resto. Un reclamo se agregaba a las reivindicaciones sindicales: el Plan de Convergencia diseñado para cumplir los compromisos acordados en Maastricht de cara a formar parte de la Unión Económica y Monetaria (UEM) implicaba un ajuste fiscal que –indirectamente- repercutiría sobre los ingresos de los trabajadores.

El gobierno de Felipe González no aceptó negociar ninguno de los dos proyectos aduciendo que estaban en sede parlamentaria y remitiendo toda negociación al grupo parlamentario que lo sustentaba. La situación se mantuvo tras la huelga pero, tiempo después, debió negociar y consiguió aprobar con acuerdo de las partes una nueva ley en la materia.

Por entonces, el Partido Popular, presidido por J. M. Aznar, pedía al Poder Ejecutivo que "abandone su monólogo prepotente, tanto en el Parlamento como en sus relaciones con los interlocutores sociales" y [propicie] "mayor diálogo entre los sindicatos y el gobierno" (El Siglo, 2002).

El seguimiento de la huelga fue bajo y, en algunas zonas, irregular. Esto dio lugar a versiones divergentes donde las organizaciones sindicales la consideraron un éxito y el gobierno y la CEOE la consideraron un fracaso.

4.3. Comparación con la huelga de 1994

El 27 de enero de 1994 el gobierno socialista se vio jaqueado por otra huelga cuando no admitió discusión alguna sobre una nueva reforma laboral. La reforma se proponía, entre otras medidas, el establecimiento de contratos de aprendizaje con bajos salarios para los jóvenes. La medida era considerada imprescindible por el gobierno de González para luchar contra el desempleo, que alcanzaba al 23% de la población activa.

En esta ocasión no hubo manera de retomar las negociaciones ni con el gobierno ni con su partido, pero la reforma fracasó –aún después de haber sido respaldada por todos los grupos parlamentarios– debido a que su verificación se daba en las empresas, donde los sindicatos lograron neutralizarla en los convenios colectivos[10] (Gutiérrez, 2002; EIRO, 2001). Tras meses de enfrentamiento, las centrales sindicales no habían logrado ganar el pulso contra la reforma laboral y, por su parte, el gobierno –preocupado por la proximidad de las elecciones europeas que no ofrecían buenas perspectivas para el PSOE- debió propiciar un relajamiento en las posturas que posibilitó alcanzar acuerdos. Los efectos se tradujeron en la firma del "Acuerdo para la Función Pública" y la subida de las pensiones en un 3,5% para 1995 (El Siglo, 2002).

El seguimiento de esta huelga fue mayoritario sólo en las zonas industriales. También aquí hubo lecturas dispares: mientras que para UGT y CC.OO. el seguimiento fue del 90%; el gobierno la situó en el 22,9% de la población (El Siglo, 2002).

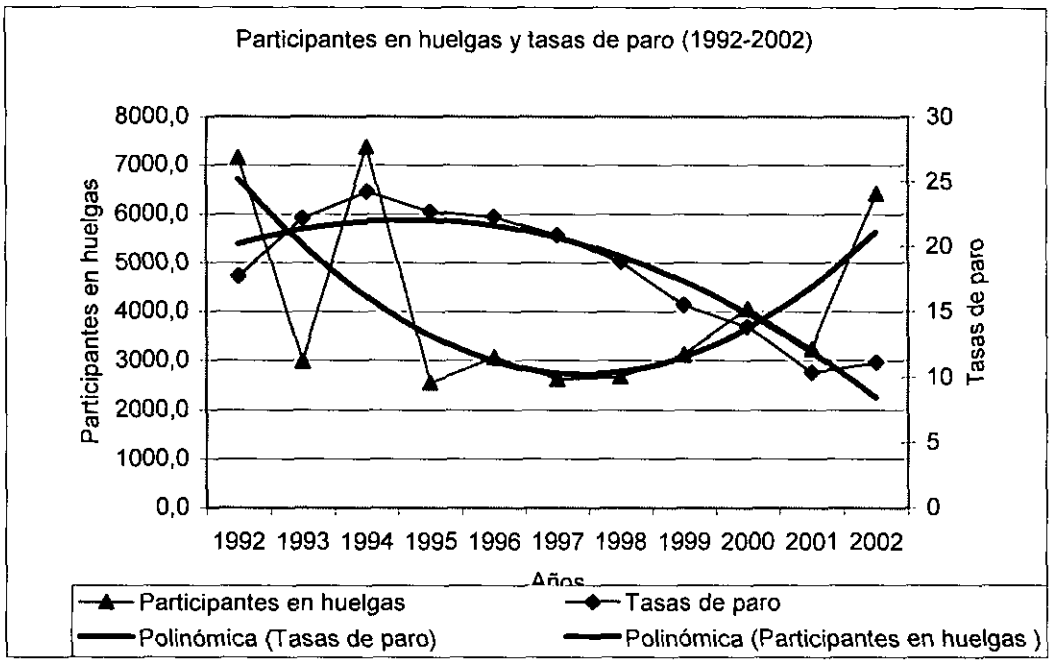
Para comparar la huelga del 20J con las anteriores, el gráfico siguiente muestra el alto número de participantes en huelgas con que finalizó el gobierno de Felipe González y la disminución en alrededor de un tercio durante el gobierno del PP.

Asimismo, el gráfico permite ver el momento de ruptura del "diálogo social" con el pico de participantes en huelgas que muestra el año 2002. Este pico está explicado fundamentalmente por la huelga general del 20J. En el segundo eje del gráfico se consideran las tasas de paro.

Si se atiende al número de huelgas, podemos ver que continúan una tendencia descendente respecto del número de huelgas que marcaron los gobiernos del PSOE.

Figura 12.2: Participantes en huelgas (en miles) y tasas de paro. 1992-2002

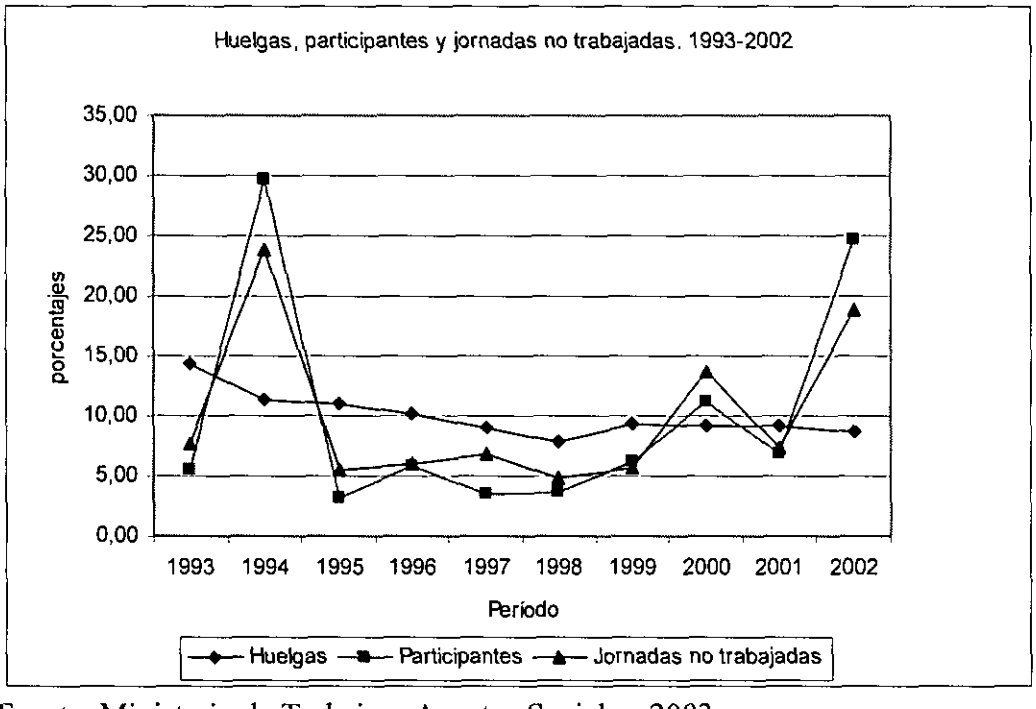
[10] Años más tarde, las negociaciones se refrendarían en los acuerdos interconfederales con la CEOE de 1997.

Fuente: INE, 2003; MTAS, 2003.

El gráfico siguiente está construido a partir de llevar a una estructura porcentual (con fines comparativos), los datos del período 1993-2002. El objetivo es conseguir un parámetro de comparación que no atienda sólo al número de participantes –que se incrementan exponencialmente toda vez que ocurre una huelga general- sino al número de huelgas que, aunque se trate de huelgas generales, cuentan por una sola.

Figura 12.3: Huelgas, participantes y jornadas no trabajadas.

Fuente: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 2003.

Se observa que, si bien el número de huelgas disminuye progresivamente respecto de la etapa socialista, la cantidad de participantes en huelgas y de jornadas no trabajadas muestran una tendencia ascendente desde 1995 en adelante, agudizada en el año 2002.

La conflictividad de los años 1992-1994 está relacionada con el incremento de las tasas de paro, y su disminución con la caída del desempleo entre 1994 y 2001; mientras la participación en la huelga del 2002 parece estar impulsada por la reversión de la tendencia descendente de la tasa de paro. Es probable que al final de la serie el peso de la explicación no deba recaer en las tasas de paro sino también en otras variables del mercado de trabajo como las tasas de precariedad laboral y temporalidad en ascenso en estos años.

La siniestralidad laboral es un indicador del grado de precariedad de las condiciones de trabajo. Este tema estuvo en el centro de las controversias entre los sindicatos y las corporaciones empresariales y derivaron en la firma de acuerdos[11] para aumentar la cantidad de contratos estables y, por tanto, en condiciones menos sujetas a la probabilidad de siniestros. Sin embargo, no parece haberse encontrado una solución al problema que, no sólo no disminuye, sino que se incrementa (Ver Cuadro 8).

Figura 12.4: Accidentes de trabajo y enfermedades profesionales. Totales. 1993-2002.

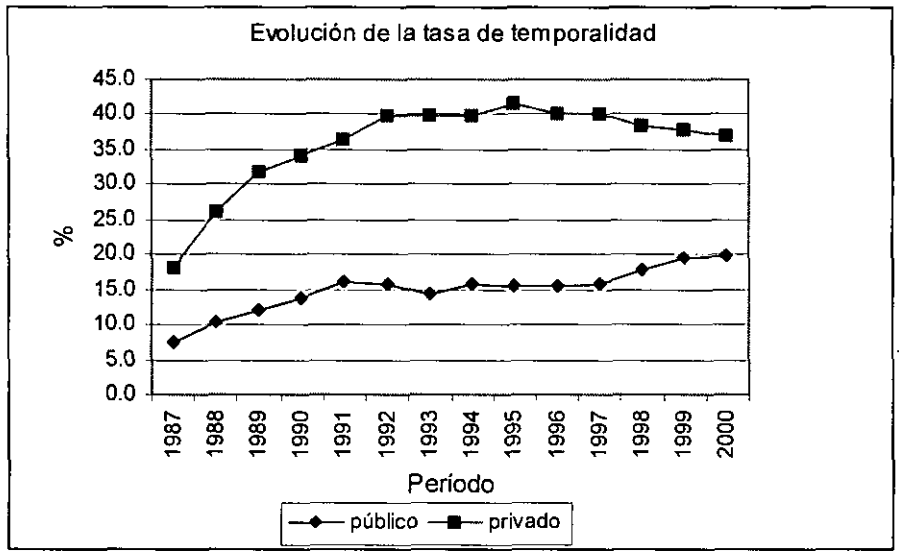
Año	*Accidentes en jornada de trabajo*	*Accidentes "in itinere"*	*Enfermedades profesionales*	
			Con baja	sin baja
1993	967.583	35.415	4.849	484
1994	989.803	35.460	4.804	180
1995	1.101.270	37.750	5.838	167
1996	1.172.497	40.349	7.069	175
1997	1.276.835	45.105	8.440	260
1998	1.432.728	53.381	10.428	636
1999	1.606.999	64.005	14.119	636
2000	1.730.230	71.186	17.261	597
2001	1.812.507	76.024	20.281	935
2002	1.831.938	77.764	22.292	1.507

Fuente: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 2003.

La cantidad de accidentes durante la jornada de trabajo se incrementó, en los nueve años, en un 89,33%; mientras las enfermedades profesionales con baja casi alcanzan a mulplicarse por seis. Las tasas de temporalidad afectaban a un porcentaje que superaba el 50% de la población ocupada (Ver Gráfico 4), si bien la tendencia es a disminuir levemente en el sector privado y a aumentar sensiblemente en el sector público.

[11] El acuerdo de Incentivo a la contratación estable y el de Salud y prevención de riesgos laborales. Ver Anexo 2.

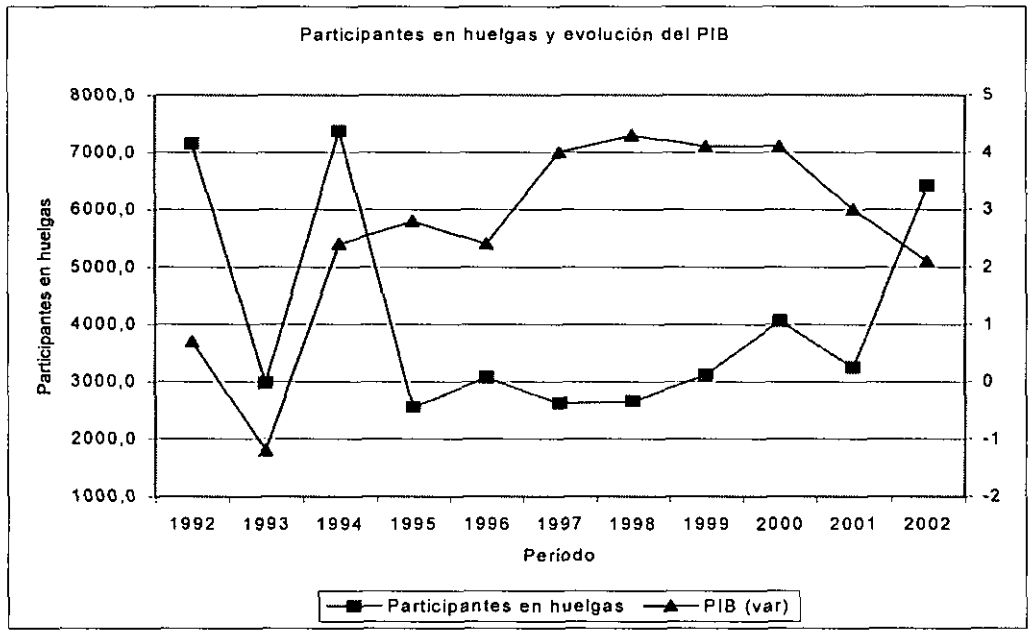
Figura 12.5: Tasas de temporalidad 1987-2000.

Fuente: Elaboración propia sobre la base de UGT, 2001.

Si se analiza la participación en huelgas con la evolución del PIB, puede verse que las huelgas de 1992 y 1994 coincidieron con un incremento en el producto; mientras que la huelga del 20J parece estar relacionada con la disminución –a partir del año 2000- de este indicador.

Figura 12.6: Participantes en huelgas y evolución del PIB (tasas de variación).

Fuente: Ministerio de Hacienda, 2003.

Las tasas de crecimiento del 4% del PIB pueden explicar la relativa paz en el mundo laboral, pero el factor fundamental pareciera ser el hecho de que durante la

primera legislatura el gobierno tuvo una clara política de concertación social. En el momento en que se rompe esta política rebrota el conflicto social.

El decreto de reforma de la protección al desempleo apareció como un paso más del PP en la avanzada contra los derechos sociales y contra el esquelético estado del bienestar que aun perdura en España. Este hecho, redundó en la primera huelga general realizada contra el gobierno de Aznar. De ahí, la importancia de una huelga que marca varios hitos: a) el inicio de un nuevo ciclo de protesta; b) la reversión del ciclo económico y c) la declinación del ciclo político de hegemonía del Partido Popular.

4.4. Particularidades de la huelga del 20J

El repaso de las distintas huelgas que ocurrieron durante las décadas del ochenta y noventa permite extraer algunas conclusiones que diferencian la huelga del 2002 del resto.

1- El grado de acatamiento de la huelga del 20J es similar a las huelgas de 1992/4, y difiere de la de 1988. Ésta fue una acción colectiva de masas, mientras que la huelga del 20J es una acción sindical. Si en 1988 se percibía –detrás de la huelga- la emergencia de una nueva sociedad civil, en el 2002 esta percepción se adquirió con la acumulación de acciones de protesta que excedía ampliamente al mercado de trabajo (la protestas en Galicia, las protestas contra la Ley Orgánica de Universidades, las movilizaciones contrala guerra de Irak).
2- Las cuatro huelgas fueron desencadenadas por políticas de empleo puntuales o por intentos de los gobiernos de realizar reformas laborales regresivas y/o diseñadas unilateralmente.
3- La huelga del año 2002 difiere en cuanto es la única huelga que realizan los sindicatos en democracia contra un partido de derechas; hasta entonces iban dirigidas contra un partido socialdemócrata.
4- Si la huelga de 1994 había sido el último coletazo del ciclo de protesta cuyo punto culminante fue la huelga general de 1988; la de 2002 es la huelga iniciadora de un nuevo ciclo de protesta (Tarrow, 1989).
5- La huelga sindical del 20J marca:
   5.1. El punto de inflexión de la hegemonía de derecha.
   5.2. La sustitución del partido de oposición realizada por las organizaciones sindicales. La crisis de la izquierda –en el país y en general- refuerza el papel que cumplen los sindicatos como partido de oposición. A partir de ella, el PSOE inicia la política de oposición teniendo como parámetro discursivo y de acción a los sindicatos.

5. DESCRIPCIÓN DE LA HUELGA GENERAL DEL 20J

5.1. Los motivos que condujeron a la huelga

Si bien había un motivo específico que llevó a la huelga (la irrupción en los medios de comunicación de la intención del gobierno de modificar el sistema de cobertura del desempleo) existen otras razones que la favorecieron y que exceden el mundo del trabajo. La huelga tenía una intencionalidad dirigida, primero contra el decreto de reforma, en segundo lugar, contra el giro a la derecha y el autoritarismo que estaba tomando el gobierno del Partido Popular (en el poder desde 1996), y por último,

contra la pasividad con que el espectro político de la oposición seguía las políticas de ese gobierno.

El PSOE se mantuvo expectante frente a la convocatoria de huelga hasta que, cuando la opinión pública dio señales claras de apoyo, terminó sumándose a la huelga y participando de las manifestaciones. No obstante haber brindado su apoyo personal como político –e indirectamente el de los afiliados al partido- el Secretario General no comprometió al partido como tal en el apoyo a la huelga. El resto de los partidos políticos de oposición y los gobiernos de las comunidades autónomas apoyaron la huelga convocada por los sindicatos, CC.OO. y UGT. Si bien la huelga no tuvo en su origen una intencionalidad político-partidista acabó por cobrar ese significado, sino en el proceso de convocatoria, al menos provisionalmente en su ejecución; de ahí el nombre del presente trabajo.

5.2. La reforma del sistema de protección del desempleo

El 11 de abril de 2002 el gobierno de J. M. Aznar dio a conocer la intención de elaborar un proyecto de ley de reforma del sistema de protección al desempleo, a lo que los sindicatos respondieron haciendo un llamamiento al diálogo. El gobierno no mostró intenciones de negociar y, mientras la presión sindical para conseguir que se retirara la propuesta aumentaba, dio a conocer el contenido de la reforma tras reunirse y consensuarla con la organización empresarial, CEOE.

La reforma legislaba sobre una serie de cuestiones, donde destacan las siguientes:

1- El subsidio para trabajadores eventuales agrarios de Extremadura y Andalucía (conocido inicialmente como Programa de Empleo Rural (PER) y luego como AEPSA) se mantendría para quienes formaban parte, pero no podían acogerse quienes no hubieran sido beneficiarios del subsidio en ninguno de los 3 años precedentes a la solicitud o quienes quisieran solicitarlo por primera vez.

2- La prestación por desempleo dejaría de cobrarse en una sola vez. En virtud de ello, los trabajadores y trabajadoras que pretendieran –con el cobro de la prestación- formar una cooperativa, sociedad anónima laboral o establecerse como autónomos no podrían percibir la prestación contributiva en un pago único, como lo habían hecho hasta el momento. Se cobraría en forma de crédito fiscal del que se descontarían cotizaciones y otro tipo de impuestos a la hora de poner en marcha un negocio.

3- El Sistema de Protección por Desempleo dejaría de ser un derecho ya que el beneficiario de prestaciones debería firmar un compromiso de actividad que acreditara su disponibilidad para aceptar un trabajo "adecuado", realizar las actividades necesarias para mejorar su empleabilidad, así como las acciones personales para la búsqueda de colocación.

Los mayores de 52 años que se encontrasen cobrando el subsidio o la Renta Activa de Inserción, podrían ser obligados a aceptar ofertas de empleo con bajo salario, pagando el empresario al trabajador la diferencia entre el subsidio y el salario propuesto por la empresa.

4- A partir de la reforma, el INEM decidiría cuando un empleo es "adecuado" e irrechazable. Si el trabajador rechazara tres empleos "adecuados" perdería el derecho a la prestación. Con el primer rechazo se produciría una reducción de derecho de 3 meses, con el segundo rechazo se produciría una reducción de 6 meses y con el tercer rechazo de perdería totalmente el derecho a la prestación.

Según el texto del decreto, una oferta sería "adecuada":
a. Si proviene de la profesión habitual del parado o de cualquiera de las profesiones que haya ejercido por un periodo mínimo de seis meses.
b. Cualquier otra que se ajuste a las aptitudes físicas y formativas del trabajador.
c. Las ofertas situadas en un radio inferior a 30 Km. del lugar de residencia y/o que no supere las tres horas (en total) de desplazamiento, y/o no suponga un gasto superior al 20% del salario neto mensual.
d. Transcurrido un período de tiempo desde el inicio de la prestación, además de las profesiones anteriores también se considerará "adecuada" la colocación en cualquier otra profesión que a criterio del Servicio Público de Empleo pueda ser debidamente ejercida por el trabajador.
5- Con respecto a los salarios de tramitación, se eliminarían. Hasta ese momento estaban vigentes para los casos de despidos declarados improcedentes.
6- La indemnización por despido y el patrimonio (dentro del cual se considera la vivienda que se habita) computarían como renta, impidiendo así el acceso al subsidio de desempleo a trabajadoras y trabajadores con una renta que supere del 75% del Salario Mínimo Interprofesional; es decir, 330 euros al mes (55.000 Ptas.).
7- Los Contratos de Inserción (desempleados de larga duración o de más de 45 años) para programas de fomento del empleo no darían derecho a prestación.
8- Empleo de "pago compartido", denominación dada a los trabajadores en formación en una empresa. Éstos seguirían cobrando su salario pagado por la empresa y serían sustituidos por trabajadores en paro que cobrarían la prestación por desempleo, y el resto, hasta completar el salario, lo abonaría la empresa.
9- Incompatibilización de los períodos de vacaciones no disfrutados con los de las prestaciones por desempleo. De este modo se retrasaría el abono de las prestaciones por desempleo durante el período en que el trabajador hubiera debido disfrutar las vacaciones, independientemente de si éstas han sido o no abonadas por el empresario en el finiquito de extinción de contrato.
10- No tendrían derecho a prestación por desempleo los trabajadores y trabajadoras fijos discontinuos en actividades y campañas que se repiten en ciertas fechas, como las vinculadas a la enseñanza, pero también a otras muchas cuando en cada temporada el período de actividad sea el mismo.
11- Los emigrantes españoles que retornaran a España tendrían que haber trabajado en el extranjero al menos 6 años para tener derecho al subsidio y deberían haber trabajado en países no pertenecientes a la Unión Europea o que carezcan de convenio sobre protección por desempleo.
12- La modificación unilateral por parte del Gobierno de la regulación de la Incapacidad Temporal (IT) desde el 1 de enero del año 2002 -de forma que aunque se esté en situación del IT al producirse la extinción del contrato se empezaría a cobrar el desempleo- implica pérdida de renta y de períodos de cobertura (CGT, 2002).

5.3. Las razones de los trabajadores para oponerse

Las organizaciones sindicales basaron el rechazo a la reforma en dos tipos de razones, unas referidas a la forma de impulsarlas y las otras por el contenido de la misma. En primer lugar, en el hecho de que el gobierno la impulsara unilateralmente y estuviera decidido a aprobarla por decreto y, en segundo lugar, debido al perjuicio que implicaba para los trabajadores la regresividad de la reforma.

Los principales puntos que atentaban contra los derechos de los trabajadores eran los siguientes (UGT, 2002a; CGT, 2002):

- La reforma daba lugar al abaratamiento del despido improcedente para el empresario. Este sólo debería pagar la cuota del INEM del trabajador en caso de considerar el despido improcedente, con lo que se realizaría un avance hacia el despido libre.

En cuanto a los salarios de tramitación: a- Antes, los 2 primeros meses del salario de tramitación eran pagados por el empresario y el resto por el Estado. Si la sentencia se declaraba en contra de la empresa, aquella tenía que abonar esos salarios. Ahora el trabajador empezaría a cobrar el paro desde el primer día, por lo que el salario de tramitación sería abonado por el trabajador siendo un ahorro para el empresario y el Estado. b- Antes, durante el tiempo en que se cobraba el salario de tramitación, se cotizaba tanto al seguro de desempleo como a la seguridad social, con la reforma esas cotizaciones, se perderían.

La noción de "empleo adecuado" decidida por el INEM.

La indemnización se modificaba de manera tal que las personas que contaren con cierta antigüedad en la empresa y cobraren una indemnización por despido, dejarían de tener derecho a la prestación por paro.

La categoría de "empleo de pago compartido" que surge de mezclar la formación, el trabajo y el cobro del seguro de desempleo, se convertiría en un tipo de contrato más apetecible para el empresario. Se produciría un efecto sustitución del empleo normal y a pago completo de la empresa por el empleo de pago compartido.

Con respecto a los emigrantes se endurecerían las condiciones para percibir la prestación por desempleo para los trabajadores que hubieren trabajado fuera de España y que retornaren. Hasta entonces se exigían sólo 6 meses de trabajo en cualquier país.

En cuanto a la cobertura por desempleo para los empleados fijos discontinuos la norma modificaba la situación de manera que, en las épocas de no actividad, los trabajadores no percibirían la prestación por desempleo.

El decreto implicaba la pérdida de la retribución correspondiente a las vacaciones anuales que debían ser retribuidas. Tanto el trabajador despedido como el que finaliza el contrato pierde la retribución de las vacaciones –si no hubieren sido abonadas al cierre del contrato.

El decreto también modificaba el abono de la prestación por desempleo en un único pago, para los desempleados que quisieran convertirse en socios trabajadores de una cooperativa de trabajo asociado o trabajadores minusválidos que se convirtieren en autónomos.

Finalmente, la progresiva eliminación del PER actuó como movilizador de una parte importante de los trabajadores del campo de Andalucía y Extremadura.

En términos generales, los secretarios generales se oponían abiertamente a la reforma porque las medidas adoptadas "no sólo son injustas, sino también injustificadas, ya que hay un excedente en el INEM de más de 3.005 millones de euros al año (medio billón de pesetas) y un 40% de parados sin cobertura. No hay ninguna justificación económica. No hay ninguna justificación social, porque estas medidas no van a crear empleo[12]".

Dado a conocer el contenido del decreto e iniciado el debate acerca del desmantelamiento de ciertos espacios de protección social, las organizaciones sindicales pronto formalizaron la convocatoria a la huelga general.

[12] José María Fidalgo "Aznar lo pasará mal en los próximos meses" en El Mundo, 26 de mayo de 2002.

5.4. La convocatoria a la huelga general

Una vez conocido el texto de la reforma, los sindicatos exigieron la retirada del proyecto bajo amenaza de llamar a una huelga general. UGT era el sindicato menos proclive a "dialogar" con el gobierno, frente a CC.OO. que tendía a la negociación, lo que se mostraba en las declaraciones de Cándido Méndez acerca de que "había que hacerle una huelga al PP". Parecía tener en claro que si no aprovechaba la primera oportunidad que se presentara, el PP podría terminar su segundo mandato si que las organizaciones sindicales hubieran opuesto resistencia. Tras la obtención de la mayoría parlamentaria en las elecciones del año 2000, el Presidente Aznar comenzó una modalidad de gobierno unilateral que –hasta el presente- no abandonaría. El sindicato que más impulsó la huelga fue UGT, puesto que desde hacía varios meses buscaba la oportunidad de convocarla en un clima laboral y político que no la favorecía. El mercado de trabajo se caracterizaba por una tasa de desempleo relativamente alta, los niveles de precariedad laboral (32%) casi alcanzaban a triplicar los del resto de la UE (12%) (Comisión Europea, 2002) con el consecuente deterioro de las condiciones de trabajo. En cuanto al clima político, el PP gozaba de la mayoría absoluta pero había realizado una política propia del centro derecha, con lo que había conseguido un alto grado de consenso; en conjunción con la crisis del PSOE que, en cierta forma, afectaba al sindicato de raíz socialista con el que compartía una parte de su base social. Como respuesta a la probabilidad de que los sindicatos convocaran una huelga, el gobierno avanzó rápidamente en la presentación de la iniciativa.

El 23 de mayo de 2002, las organizaciones sindicales confirmaron el llamado a la huelga; a lo que el gobierno respondió con la aprobación de la reforma por decreto allanando el camino a las organizaciones sindicales para las protestas. Entre el 27 de mayo y la huelga se sucedieron las concentraciones y marchas en todo el país encabezadas por los sindicatos mayoritarios y en Andalucía por el SOC.

El 13 de junio el gobierno convalidó el decreto en el Parlamento (Cuadro 1) con los únicos votos del PP, la abstención de los aliados habituales (CiU y CC) y la oposición del PSOE y otros partidos minoritarios.

Figura 12.7: Votación del decreto de reforma del sistema de protección del desempleo.

Partido	Moción	Votos
PP	A favor	169
CiU – CC	Abstención	16
PSOE - IU	En contra	129
Total	-	314

Fuente: La Vanguardia, 13 de junio de 2002.

En una segunda votación se aprobó por unanimidad la tramitación del texto como proyecto de ley, lo que permitiría a los grupos parlamentarios presentar enmiendas al texto.

El 20 de junio se produjo la huelga con un grado de acatamiento que, mas allá de las controversias, convocó a una parte importante de los trabajadores.

5.5. Los efectos dela huelga

Luego de la huelga se produjeron manifestaciones en las grandes ciudades contra el decreto en general; y, en particular, en Andalucía y Extremadura contra la eliminación del PER. Paralelamente, todo el espectro político (los partidos CiU, PSOE, CC, IU), institucional (organizaciones sindicales y empresariales) y la prensa mediante las notas editoriales comenzó a presionar al gobierno para que negociara el contenido del decreto. Una de las razones que mejor se trasluce en las declaraciones es el peso de la ruptura de la política de consenso que había llevado adelante el gobierno y que constituía la principal diferencia con el franquismo y aún con el PSOE; y que el gobierno había pulverizado en una decisión apresurada que iba contra los sindicatos e, indirectamente contra el espectro político socialdemócrata.

La estrategia del gobierno para retomar el diálogo con las organizaciones sindicales siguió dos caminos: el primero fue –considerado el primer efecto de la huelga- la remodelación del gobierno mediante el reemplazo de ocho ministros, incluido el de Trabajo, lo que permitiría retomar el proceso con figuras no sometidas al desgaste de la huelga. En segundo lugar, el gobierno, desde los días anteriores a la huelga, cargó toda la responsabilidad de la protesta sobre el secretario general del PSOE, lo que facilitó la recuperación del diálogo con los sindicatos.

Finalmente, el Ministro de Trabajo retomó la negociación para acordar los principales puntos de la reforma. En menos de cuatro meses (el 8 de octubre de 2002), aceptó siete de las ocho peticiones de los sindicatos (Ver Figura 12.8), quedando pendiente la restitución del subsidio a los trabajadores de Extremadura y Andalucía.

Figura 12.8: La respuesta del gobierno a las demandas sindicales

Demanda sindical	**Respuesta**
Restitución de los salarios de tramitación	Aceptada
Tutela judicial del despido	Aceptada
Redefinición de oferta adecuada de empleo	Aceptada
Cobertura de desempleo a fijos discontinuos	Aceptada
Indemnización legal compatible con subsidio por desempleo	Aceptada
Pago de vacaciones no disfrutadas	Aceptada
Capitalización de todo el seguro de desempleo para los autónomos	Aceptada
Subsidio agrario (PER)	Rechazado

Fuente: La Vanguardia, 18 de octubre de 2002.

La presión sindical por la restitución del PER continuó durante los meses siguientes hasta que, a mediados de 2003, se acordó una nueva modalidad en la prestación (Ver Figura 12.18: Síntesis de la Cronología en el Anexo).

5.6. El grado de seguimiento de la huelga general

Un dato importante a cuantificar en cualquier acontecimiento es la magnitud de la protesta; que, en este caso, es el grado de seguimiento de la huelga general sindical del 20J. Los sondeos que antecedieron la huelga daban una previsión del 34% de participantes (CIS, 2002).

Las cifras que se dieron a conocer en los días posteriores a la huelga han sido notablemente disímiles según la fuente que se utiliza. Desde el gobierno se menospreció la magnitud de la protesta desde las primeras horas de la jornada a través de las declaraciones de los funcionarios. Evaluando esta actitud, Ramón Jáuregui (perteneciente al PSOE) diría que "se han pasado en el ninguneo de la huelga. La ofensiva de Pío Cabanillas el día del paro fue bastante patética, pero su intención sin duda era no dar carta de naturaleza a la protesta. Querían gestionar desde un cierto paternalismo, con acuerdos con Coalición Canaria y CiU, que son sus socios parlamentarios, pequeños retoques después del verano y decir que aquí no ha pasado nada[13]". La Figura 12.9 -que muestra el total de la población activa de España, la información sobre el acatamiento de la huelga publicada por el Ministerio de Trabajo y la información publicada por las organizaciones sindicales en comunicados conjuntos- permite adelantar las diferencias en torno a las cuales se debatió la opinión pública al evaluar el número de participantes en la huelga.

Figura 12.9: Repercusión territorial de la huelga del 20j según fuente de información

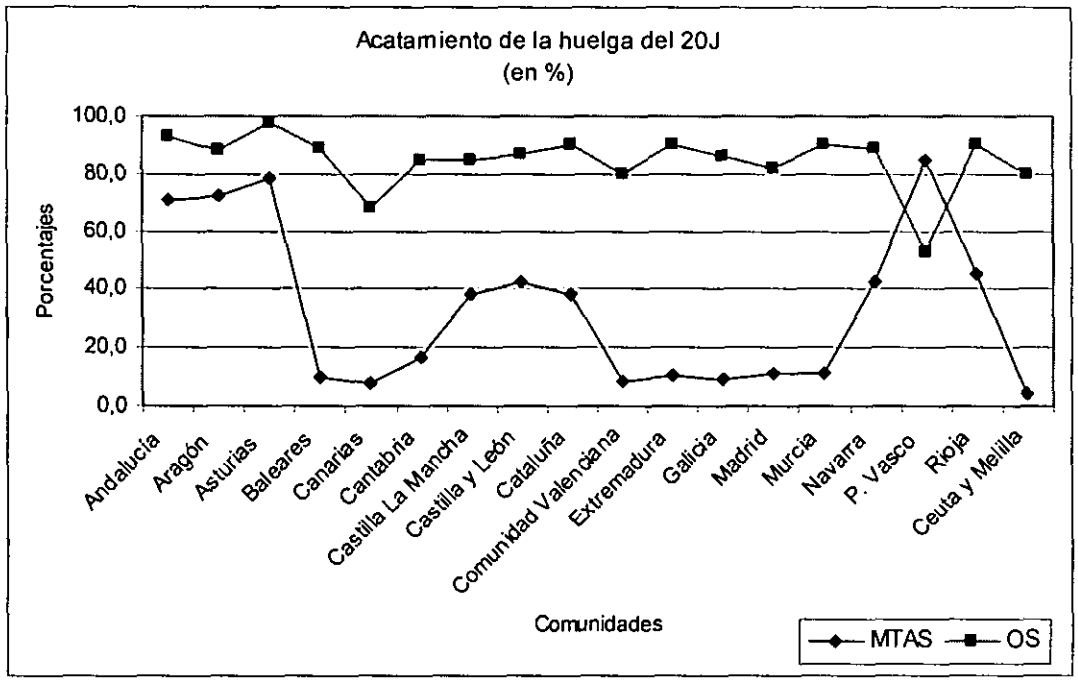
Comunidades	PA	MTAS	OS
Andalucía	2.012.700	1.419.200	1.871.811
Aragón	357.900	258.600	314.952
Asturias	279.100	219.000	273.518
Baleares	291.200	28.100	259.168
Canarias	623.200	45.900	423.776
Cantabria	160.700	26.400	136.595
Castilla La Mancha	477.300	183.500	405.705
Castilla y León	673.200	283.200	585.684
Cataluña	2.206.700	835.800	1.986.030
Comunidad Valenciana	1.417.100	114.000	1.133.680
Extremadura	266.500	27.100	239.850
Galicia	757.000	70.900	651.020
Madrid	2.019.900	224.800	1.656.318
Murcia	361.000	40.000	324.900
Navarra	182.500	77.900	162.425
P. Vasco	697.600	592.100	369.728
Rioja	80.300	36.200	72.270
Ceuta y Melilla	39.200	1.500	31.360
Total	**12.903.100**	**4.484.200**	**10.898.790**

Fuente: INE, 2002; MTAS, 2002; UGT, 2002b.

El gráfico siguiente muestra las diferencias en porcentajes.

[13] Expansión – Madrid , 28 de junio de 2002.

Figura 12.10: Grado de acatamiento de la huelga

Fuente: INE, 2002; MTAS, 2003.
Nota: El dato del MTAS correspondiente al País Vasco está sobredimensionado porque considera los dos días de huelga (19 y 20 de junio), frente al dato de UGT que sólo toma los participantes del día 20 de junio.

Puede verse que si el grado de acatamiento en el total es del 84% (10.898.790 trabajadores) según las organizaciones sindicales; el dato se reduce al 33% según las fuentes oficiales (4.484.200 personas). Los datos muestran que si bien hay comunidades en las que la diferencia entre las fuentes no es importante (como Andalucía, Aragón, Asturias y el País Vasco), aunque varía en torno al 20%; en el resto de las comunidades la información oficial resta aproximadamente el 50% al valor mostrado por los sindicatos[14].

Un dato que permite establecer un parámetro indirecto pero objetivo es el consumo de energía de ese día. Este dato no fue dado a publicidad por el gobierno. La prensa publicó los datos brindados por las empresas del sector. "Red Eléctrica Española ha acusado un considerable descenso respecto al jueves pasado. Si hace una semana el pico de consumo rondó los 30.500 megavatios, hoy ha quedado fijado en poco más de 24.000, un 20% menos, por debajo de los 25.000 registrados el pasado domingo"[15].

Los datos por sectores[16] mostraron que el seguimiento del paro en el transporte fue del 95% y en el transporte aéreo se situó en torno al 70% según los sindicatos, mientras que para el gobierno el servicio se desarrolló con normalidad y la incidencia fue del 28%. En cuanto al transporte por carretera y urbano, se sitúa en el 90%, mientras

[14] Lo que da sentido a la afirmación del Sr. Pío Cabanillas a primeras horas de la mañana de que "No hubo huelga" y, horas más tarde, a que el Vicepresidente Mariano Rajoy dijera que la huelga había sido "muy parcial" (El País, 21 de junio de 2002).
[15] El País, 20 de junio de 2002.
[16] El País, 20 de junio de 2002.

que el gobierno informa de un 25% de acatamiento. El transporte ferroviario ha alcanzado según los sindicatos un paro del 95% - si bien Renfe cumplió los acuerdos del 30% en horas puntas y del 25% en el resto del día- y el Ministerio de Fomento informa que el paro fue acatado por el 5 al 20% de los servicios. Por último, el seguimiento en el transporte marítimo fue del 100% para los sindicatos y del 6% para el gobierno.

En el comercio el paro tuvo una escasa significación, salvo en Barcelona donde las grandes superficies permanecieron cerradas y en las pocas que abrieron hubo enfrentamientos con los piquetes.

En el sistema financiero la huelga alcanzó al 65% de los trabajadores según las organizaciones y oscila entre el 5% y el 10% según el gobierno. La patronal bancaria asegura que el 9% de los trabajadores se ha sumado al paro.

El 98% de los recolectores de basura se sumó al paro; dato que no tiene controversias.

En las grandes industrias, según los sindicatos el seguimiento de la huelga fue del 96%, mientras que en las pequeñas del 90%. La industria automotriz fue absolutamente paralizada sin que exista información en contra.

El paro en la enseñanza pública fue seguido por el 82% de los trabajadores; en la enseñanza privada un 42% ha secundado el paro y en la universidad un 87%.

En la prensa la huelga tuvo un seguimiento desigual. La Vanguardia y El Periódico de Cataluña no fueron distribuidos. El País, El Mundo, La Razón y ABC fueron distribuidos, pero con versiones reducidas. Los sindicatos aseguraron que el seguimiento había sido del 80% en las televisiones privadas, que emitieron programación grabada. En RTVE, las centrales sindicales aseguraron que había sido del 80%, aunque desde la dirección de Televisión Española se afirmó que fue del 24,73%. En cuanto a las cadenas de radio, las emisoras emitieron su programación normal como la Cadena Ser u Onda Cero. En Radio 5, de RNE, hubo un corte en sus emisiones a la una de la madrugada. Radio 1 también tuvo problemas para emitir el informativo de esa misma hora[17].

5.7. El repertorio de acción colectiva en torno a la huelga general

La huelga general estuvo circundada por un periodo de protestas que comenzó en el mes de mayo de 2002 y finalizó en el mes de enero de 2003, cuando el gobierno hubo revertido la última medida del decreto que perduraba. El término "repertorio" se utiliza para significar una secuencia continua de acciones colectivas basadas en las modalidades transferidas históricamente por los actores sociales. Consiste en un "conjunto limitado de rutinas aprendidas, compartidas y actuadas a través de un proceso de elección relativamente deliberado [...] que surgen de la lucha" (Tilly, 1977; Tilly, 2002, p. 33). Esta característica permite a los actores movilizarse sin los costos de arranque en cuanto a la invención de técnicas completamente nuevas de contestación (Traugott, 2002). La huelga del 20J y las acciones colectivas que la circundaron no fueron, en ese sentido, novedosas (salvo alguna acción en respuesta a una prohibición específica), por tanto responden en líneas generales al repertorio de acción colectiva de la clase obrera en la España de la pos industrialización.

[17] El País, 20 de junio de 2002.

El repertorio de acción colectiva se inició con la declaración de la huelga realizada por los secretarios generales de los dos sindicatos mayoritarios, y continuó con una seguidilla de acciones por parte de los trabajadores como marchas, tomas de lugares públicos, asambleas y piquetes informativos. En otras acciones como concentraciones, manifestaciones, cortes de calles y "paseos", otros sectores de la sociedad se sumaron a la protesta sindical. La novedad en el repertorio estuvo dada por lo que se conoció como el "paseo" realizado en Málaga por los manifestantes en virtud de la prohibición por parte del gobierno de realizar una manifestación el 26 de noviembre. Las organizaciones sindicales acataron la orden pero llamaron a los manifestantes a realizar un "paseo" bajo la evidencia de que "Para dar un paseo por la ciudad no hay que pedir ningún tipo de permiso"[18] –declaración de Francisco Gutiérrez, secretario provincial de CC OO en Málaga–.

Mientras en las calles ocurrían las protestas, los secretarios generales de los dos sindicatos llevaban adelante las negociaciones para conseguir que se retire la norma. El Cuadro 4 muestra qué acciones componen el trasfondo de movilización social durante esos meses, actuando como indicadores del clima de acción colectiva alrededor de la huelga general.

Figura 12.11: Acciones de protesta. Mayo de 2002 a enero de 2003.

Tipo de acción colectiva	**Número de hechos**
Huelga	2
Huelga General	*1*
Marcha	12
Encierro	6
Manifestación / concentración	9
Recursos a Tribunales	5
Toma de Oficinas INEM	2
Piquetes informativos	17
Ocupaciones[1]	2
Asambleas	1
Recolección de firmas contra el decreto (35.000)	1
Amenaza de convocatoria a huelga	3
Acciones violentas[2]	7
Acciones de burla[3]	2
Cortes de calles y de rutas	5

Fuente: Elaboración propia sobre la base de El País y La Vanguardia, abril de 2002 a enero de 2003.
Notas:
(1) Se realizaron ocupaciones de fincas y de la pista del aeropuerto de Sevilla.
(2) Las acciones violentas consistieron en lanzar objetos contra la policía durante las manifestaciones; y lanzar huevos y frutas contra las sedes del PP en distintas ciudades.
(3) Las acciones de burla se realizaron en Sevilla donde acompañaron la manifestación con burros y mulas que personificaban al Presidente y a funcionarios del gobierno. Los

[18] El País, 1/12/2002.

manifestantes portaban leyendas alusivas al desconocimiento del mundo rural por parte del gobierno. En este punto está considerado el "paseo" al que convocaron los sindicatos en Málaga.

También hubo respaldo por parte de parlamentarios de IU y de las Comunidades Autónomas para acompañar a los sindicatos en la presentación de recursos judiciales ante el Tribunal Supremo, o al protagonizar encierros en sedes parlamentarias, actitudes que acompañaron los alcaldes en los ayuntamientos. También IU, el partido que más apoyó a los sindicatos, presentó 35.000 firmas contra el decreto. En el momento en que el ministro de Trabajo y Asuntos Sociales, Juan Carlos Aparicio, iniciaba el debate con su turno de defensa del decreto, desde la tribuna muchos parlamentarios se pusieron de pie y mostraron pancartas con el lema "20 junio. Huelga General"[19].

Puede verse que el sindicalismo desplegó un amplio repertorio de acciones de protesta, y que algunas -como las acciones de burla y las ocupaciones pacíficas (de las pistas del aeropuerto de Sevilla –cuando estaban comenzando a arribar los jefes de Estado-; de oficinas del INEM y de las fincas donde se emplean los jornaleros)- aparecieron por primera vez en el repertorio.

La acción de los piquetes informativos de los que da cuenta la prensa son 17, en los cuales se dan a conocer los lugares y una caracterización de su actividad. No obstante, las declaraciones del Ministro del Interior, Mariano Rajoy, hacen alusión a más de "1000 acciones de piquetes, algunas violentas con daños materiales y lesiones a efectivos policiales"[20]. Se denomina "piquetes"[21] a los grupos de huelguistas que, instalados en las puertas de las fábricas o alrededores, tratan de impedir –generalmente mediante la información y la discusión- que los trabajadores ingresen a la planta en el día de huelga. El término se aplica también a los grupos de activistas sindicales o partidarios que hacen actos, reparten panfletos y venden sus periódicos. Los mismos grupos pueden impedir violentamente que los esquiroles ingresen a la fábrica.

7.8. Tratamiento de la protesta por parte del gobierno

La movilización social fue contestada por el gobierno con diversas medidas represivas que incluyeron la aprobación por decreto del programa de servicios mínimos a desarrollar durante el día de huelga; la persecución ideológica a los trabajadores mediante solicitud de informes a las empresas acerca de los huelguistas; despidos; arrestos; represión en una manifestación y prohibición de realizarlas.

[19] El País, 13 de junio de 2002.

[20] Rajoy señaló que los policías "sufrieron lanzamiento de piedras y piezas de rodamientos, así como el incendio y pinchado de ruedas de vehículos policiales, rotura de lunas, sustracciones de placas de identificación y refirió el uso de explosivos caseros, artefactos incendiarios y petardos, además de intimidación y amenazas a empresarios y empleados por piquetes de hasta 300 componentes" (El País, 20/06/2002).

[21] El término proviene de las milicias de la Segunda Guerra Mundial y se utilizaba para designar a pequeños grupos de soldados, empleados en algún servicio específico (Kohan, 2002).

Figura 12.12: Acciones represivas. Mayo de 2002 a enero de 2003.

Acciones Represivas	Número de hechos
Arrestados	104
Despedidos	50
Manifestantes reprimidos	20
Autobuses -con manifestantes- secuestrados	70
Manifestaciones prohibidas	1

Fuente: Elaboración propia sobre la base de El País y La Vanguardia, abril de 2002 a enero de 2003.

Los secretarios generales de los principales sindicatos habían dado órdenes estrictas a los 200.000 cuadros sindicales que formarían los piquetes, de no responder a ninguna provocación para reducir las posibilidades de respuestas violentas por parte de la policía[22]. Por otro lado, la policía tenía órdenes de "prestar especial atención en la detección de piquetes y proceder a su neutralización y detención en su caso"[23]. Días después de la huelga, el 14,6% de las personas que la acataron declararon haberlo hecho debido a la acción de los piquetes[24]. Además de los 20 manifestantes reprimidos en la manifestación en Málaga, hubo seis policías heridos.

Andalucía fue la comunidad más activa contra el decreto. Este hecho estuvo determinado porque la huelga general consiguió la vuelta atrás de las medidas del decreto, con la única excepción de la eliminación del PER que estuvo sujeta a negociaciones más largas y al recrudecimiento de las protestas.

7.9. El tratamiento de la huelga por parte de los medios de comunicación

La disparidad de las cifras según la fuente de información produjo diversos efectos: a) dificultó la percepción de la magnitud de la protesta por parte de los ciudadanos, b) complicó la elaboración de la información por parte de los medios de comunicación; y c) permitió que los medios de comunicación masivos generaran opinión contraria a la huelga y respaldaran explícitamente al gobierno.

La distorsión en la formación de los datos es atribuible tanto al gobierno, que subestimaba el seguimiento de la huelga, como a los sindicatos que la sobredimensionaron, pero también –y fundamentalmente- a los medios de comunicación que difundieron la información a partir de optar por una fuente u otra. Se verá más adelante que los medios de comunicación masivos tendieron, en general, a respaldar las declaraciones gubernamentales. Contra este hecho, los sindicatos reclamaron en diversas oportunidades que "devuelvan el derecho a la información veraz" por el uso que hizo el Poder Ejecutivo de los datos[25].

Los medios tomaron tres opciones para resolver el disenso entre los datos: a) se alinearon con la información oficial (en este grupo puede considerarse la mayor parte de los canales de televisión abierta; los periódicos ABC y El Mundo), b) adoptaron la información que brindaron las organizaciones sindicales o ubicaron la participación en

[22] El País, 19/06/2002.
[23] El País, 21/06/2002.
[24] El país, 24/06/2002, El pulsómetro de la Cadena Ser.
[25] El País, 21 de junio de 2002.

cifras muy cercanas a ésta (la Cadena Ser y La Vanguardia); y c) establecieron una cifra calculada a partir de un promedio aproximado entre ambas fuentes, en algunos casos aclarando la estrategia informativa seguida (El País) .

7.9.1. LA POSICIÓN DE LOS SERVICIOS INFORMATIVOS DE TVE

El tratamiento de la huelga por parte de los servicios informativos de TVE dio lugar a numerosas críticas por la tendencia a respaldar las versiones emanadas del gobierno. Un trabajo de investigación de AIDEKA (2002) para la Federación de Comunicación y Transporte de CC.OO. mostró que la información de este medio contradijo los principios básicos de la comunicación: "impulsar el conocimiento de los valores constitucionales y promover activamente el pluralismo, con pleno respeto a las minorías, mediante el debate democrático, la información objetiva y plural y la libre expresión de opiniones" (Estatuto de la Radio y la Televisión).

Uno de los indicadores tratados en el estudio es el tiempo total destinado a la huelga en el Telediario 2 (en adelante TD2) del 20J. Se observa que, de los 15,23 minutos de programación destinados a la huelga, el 84,7% estuvo dedicado a mostrar la no incidencia a través de datos, imágenes y declaraciones en ese sentido. La apertura de este porcentaje muestra que el 29,1% se destinó a los piquetes y la violencia con referencia a las coacciones, el sabotaje, los enfrentamientos provocados por trabajadores y el impedimento del ingreso a las empresas por grupos violentos. El 55,65 restante consistió en declaraciones e imágenes de personas que no se sumaron a la protesta y la reprobaron.

Figura 12.13: Tiempo destinado a la huelga del 20j en TD2.

Tiempo destinado a la huelga	**Minutos**	**Porcentajes**
A favor de la incidencia	2.23	15.3
En contra de la incidencia	13.12	84.7
· *no incidencia*	*8.40*	*55.6*
· *piquetes y violencia*	*4.32*	*29.1*
Total	**15.23**	**100**

Fuente: Elaboración propia sobre la base de AIDEKA (2002).

En el mismo estudio se contabilizó el tiempo dedicado a encuestas en la calle. El resultado es 21 encuestas a personas en contra de la huelga (taxistas, pacientes en ambulatorios, familiares de enfermos, comerciantes) contra ninguna encuesta a personas que acataron o respaldaron la protesta.

En cuanto al tiempo dedicado al testimonio de los representantes de los partidos políticos y organizaciones obreras y empresariales, puede verse que el partido gobernante tuvo el tiempo más prolongado en este medio. Los voceros del PP fueron Mariano Rajoy, Rodrigo Rato y Javier Arenas; por el resto de las entidades sólo apareció la figura de mayor relevancia (secretarios generales o presidente).

Figura 12.14: Tiempo destinado a representantes de organizaciones políticas y sindicales

Entidad	Tiempo en segundos	Porcentaje
PP	115	59.0
PSOE	34	17.5
CC.OO.	12	6.1
UGT	14	7.1
CEOE	11	5.7
FNTA	9	4.6
Total	**195**	**100.0**

Fuente: Elaboración propia sobre la base de AIDEKA (2002).

La desigualdad en el reparto de los tiempos de aparición en el Telediario fue en contra de la igualdad de condiciones para la presencia de las distintas posturas en torno a la huelga; "por el contrario se ha efectuado un reparto del tiempo intencionado o manipulado" (AIDEKA, 2002) donde el partido en el gobierno tuvo casi un 60% del tiempo total destinado a las instituciones.

Los recursos utilizados por la cadena para orientar la opinión pública hacia las posturas del gobierno se vieron, además, en:

1- *La manipulación de la información* al evitar la difusión de las razones por las cuales se convocaba a la huelga y las declaraciones de los sindicatos; se ocultaron las respuestas a preguntas de la Encuesta del CIS (5 al 7 de junio de 2002) que favorecían a los sindicatos. No se difundió el dato de consumo eléctrico que mostraba una caída respecto del día anterior y posterior a la huelga del 50%.

2- *El desvío de la atención* con la reiteración constante -por parte de representantes del gobierno- de la politización de la huelga; el anuncio de la reforma de la ley de huelga[26] y dar por sentado que los sindicatos no respetarían los servicios mínimos.

3- *La difusión de información falsa* como que "en la huelga contra el PSOE, en 1994, se respetaron los servicios mínimos"[27]; cuando éstos no fueron aceptados en 1994 y fueron recurridos por los sindicatos. Afirmar que se mantiene el PER cuando en el mediano o largo plazo desaparecería al no permitir la entrada de nuevos beneficiarios; o que no se recorta ningún derecho cuando se pretendía eliminar beneficiarios del sistema de protección al desempleo.

4- *Manipulación por reiteración* al insistir permanentemente en que "se daña a imagen de España con la huelga"; agitar diariamente la posibilidad de piquetes violentos; o al insistir en la normalidad en el día de la huelga.

Las reiteradas anomalías en la provisión de información veraz de TD2 condujeron a CC.OO. a presentar una demanda judicial en el mes de marzo de 2003, a fines de probar que hubo "una auténtica campaña de propaganda y manipulación informativa enfocada a favorecer al gobierno y a crear una opinión pública contraria a los sindicatos y a la huelga con el fin de obstruirla e incidir así en el seguimiento de la misma por parte de los trabajadores convocados"[28]. Según la demanda por vulneración de los derechos fundamentales de huelga y libertad sindical, la televisión pública se

[26] El País, 18 de junio de 2002.
[27] Declaración de Alvarez Cascos y A. Menéndez. El País, 18 de junio de 2002.
[28] El País, 10 de mayo de 2003.

apartó manifiesta y burdamente de los principios de veracidad, objetividad, imparcialidad, pluralismo, independencia e igualdad a los que obliga la Constitución. El sindicato exige la comparecencia de Alfredo Urdaci, jefe de informativos TVE y no exige indemnización económica sino la difusión en los telediarios del resultado –que se espera favorable- del juicio. El día 22 de mayo se produjo la primera audiencia pero el director del medio no fue citado, por lo cual la causa no avanzó.

La información muestra que los medios de comunicación masivos se distanciaron –¿coyunturalmente?- de su posición dentro de la sociedad civil como empresas privadas para constituirse (a través de la política mediática) en un actor más del sistema político; los medios comenzaron a formar parte del poder del Estado y dejaron de propiciar el escenario de manifestación de las instituciones de acción colectiva para pasar a formar opinión pública desde el Estado.

7.9.2. LA HUELGA SEGÚN LA PRENSA INTERNACIONAL

En la víspera de la jornada de huelga, la prensa internacional se refería a la incidencia que tendría el paro en la cumbre europea y mencionaba el retraso de la llegada de los presidentes a Sevilla[29].

Le Monde tituló: "La España de José María Aznar afronta su primera huelga general en víspera de la Cumbre Europea. Los sindicatos protestan contra una reforma radical del sistema de desempleo y denuncian las derivas autoritarias del poder demostradas no sólo en el mundo sindical sino también respecto del problema vasco (contestando autoritariamente a la pastoral de los obispos). Este primer gran conflicto viene después de semanas de protesta contra la reforma del sistema de desempleo. Para el gobierno es un instrumento para alcanzar el pleno empleo, para los sindicatos implica una drástica reducción de las prestaciones sociales". Le Monde finaliza explicando los principales puntos del decreto.

El día 20 de junio una nota editorial del mismo diario reflexionaba acerca de la primera huelga general contra José María Aznar preguntando si la vuelta a escena de los sindicatos sería un indicador de la renovación de la izquierda en Europa. Concluía diciendo que "después de la Europa rosa que no ha sido capaz de sostener sus promesas, aparece la Europa azul que debe afrontar las nuevas formas sociales de oposición"[30].

La cadena de televisión británica BBC mostró la huelga como la primera en ocho años que iba dirigida a causar la máxima molestia posible al primer ministro conservador José María Aznar, anfitrión de la cumbre europea de Sevilla.

El diario argentino Clarín destaca las palabras que pronunció Aznar dos semanas antes del 20-J: "Esto se ha organizado para jorobar al Gobierno y hacer daño a España"[31].

El día 21 de junio, la prensa internacional recogía las impresiones sobre la huelga general. El Washington Post y el Herald Tribune titularon: "Una huelga general

---

[29] El día 21 de junio de 2002 se celebraría en Sevilla la Cumbre de la Unión Europea, encabezada por J. M. Aznar a pocos días de finalizar su período como presidente de la Unión. En los días previos, incluido el día de huelga, fueron arribando a la ciudad, con ciertos retrasos e inconvenientes los mandatarios europeos. Es de destacar el sentido estratégico de los sindicatos al convocar la huelga para ese día, ya que por un lado, las movilizaciones serían muy notorias dentro y fuera del país –como fueron- y, por otro lado, se solaparon con las movilizaciones antiglobalización de los días previos, sacando provecho de una gran concurrencia de militantes.

[30] Le Monde, 20 de junio de 2002.

[31] El Mundo, 21 de junio de 2002.

masiva cerró virtualmente España". En Gran Bretaña los diarios resaltaron que la huelga redujo considerablemente la actividad del país. The Guardian señaló: "La huelga causa el cierre de España. [...] El Gobierno de Aznar clamó victoria en el conflicto. El Gobierno dijo que funcionaron los servicios esenciales del país, mientras que los sindicatos afirmaron que uno de cada tres trabajadores rehusó ir a trabajar".

Le Monde afirmó que la huelga general ha eclipsado para la opinión pública española la Cumbre de Sevilla. Asimismo, destaca que el diálogo social ha sido uno de los logros del Gobierno de Aznar en estos últimos seis años, ya que no se ha interrumpido en ningún momento, "ni durante el ambicioso programa de privatizaciones ni durante el relanzamiento liberal de la economía".

Los principales periódicos italianos no trataron la huelga general. Ni Corriere della Sera ni la Repubblica destacan en sus ediciones los hechos acaecidos el día previo a la huelga en España.

Salvo Le Monde que publicó las principales medidas del decreto y las razones de los sindicatos para convocar la huelga, el resto de los medios focalizó los efectos de la huelga en la Cumbre Europea, con lo que coinciden con la postura del Presidente del gobierno, J. M. Aznar.

6. ANÁLISIS DE LA HUELGA GENERAL DEL 20J

La huelga general del 20J actuó como un indicador de cuestiones políticas, económicas y sociales que marcaron el fin de la década del noventa y los inicios de la del 2000. En términos políticos: a) implicó el fin del ciclo político de hegemonía del PP y, b) puso en evidencia el desarme de la oposición marcando la necesidad de una rearticulación del discurso y la práctica política de la izquierda. En términos económicos, coincidió con el fin del período de relativa bonanza económica que había experimentado el gobierno del PP y fue una señal de alerta acerca de las malas perspectivas que se insinuaban. Por último, en términos de sociales y desde una perspectiva de la acción colectiva, la huelga es el primer hito en el nuevo ciclo de protesta. Éste sobrevino después de unos seis años de paz social tras las huelgas que ocurrieron bajo el socialismo, habría continuado con las movilizaciones por el accidente del petrolero "Prestige" frente a las costas gallegas, las reacciones contra la participación de España en la invasión de Irak y el consecuente alineamiento con la política militar de Estados Unidos; todo ello con el telón de fondo del incremento progresivo de las movilizaciones contra la globalización.

6.1. La huelga general y el declive de la hegemonía del PP

La huelga general del 20J ocurrió en pleno apogeo de la hegemonía de la derecha en España. Sin embargo, una vez convocada la huelga, desató una serie de acciones contestatarias que dan cuenta de fenómenos de escasa aparición –hasta el momento- en la esfera pública pero que crecieron a medida que se profundizaba la política conservadora del PP. Para ver esta hipótesis, se hará un repaso por las distintas fases de construcción de la hegemonía del partido en el gobierno y el inicio del declive.

6.1.1. EL ASCENSO DEL PP: EL GOBIERNO EN MINORÍA

En las elecciones del 3 de marzo de 1996 el PP obtuvo 9.658.519 votos, el 38,85% del total, lo que representaba los mejores resultados electorales de su historia; el PSOE obtuvo un 37,48% (9.318.510 votos). Izquierda Unida alcanzó 2.629.846 votos, un 10,58% sobre el total, unos 300.000 votos más que en las anteriores elecciones legislativas, capitalizando los votos fugados del PSOE. Como efecto, el PP asumió el poder con un grado de legitimidad relativamente bajo.

Si la sociedad española desde la transición había oscilado hacia la izquierda, en virtud de las aspiraciones de cambio que se habían generalizado al final del franquismo, como la aspiración a la libertad, la democracia, el estado de bienestar, la descentralización, en suma, una modernización que se identificaba con la aproximación al resto de los países europeos y con la idea de progreso ligada principalmente a la izquierda; la derecha estaba asociada estrechamente a la dictadura. UCD, integrada por muchos hombres del aparato franquista, inició un giro desde la derecha hacia la izquierda, presentándose como un centro progresista, y ello siguió siendo la marca del PP con una práctica de gobierno de centro. Tras el relevo generacional pos franquista –sólo queda Manuel Fraga como representante de la vieja guardia- el PP se presentó y gobernó durante la primera legislatura como un partido de centro derecha. Además, la falta de la mayoría parlamentaria le obligó a llegar a acuerdos con CiU, CC y el PNV para formar gobierno y conseguir una mínima estabilidad en la legislatura (Jover Zamora y otros, 2001). Los primeros problemas en el camino de las alianzas surgieron mientras se urdía el pacto con los nacionalistas catalanes, puesto que muchos populares habían montado la campaña electoral sobre la agresión al presidente de la Generalitat, J. Pujol. Los lemas como la unidad de la patria y el rechazo a cualquier acuerdo con la burguesía catalana, que habían marcado la campaña, obligaron a dar un giro pos electoral inmediato para rectificar posturas. Como resultado, el presidente del PP catalán Vidal Cuadras, consciente del precio electoral de un acuerdo de ese tipo, se dedicó a sabotearlo hasta que fue obligado dimitir. En virtud de la necesidad del acuerdo, se involucraron en la presión los sectores financieros, los empresarios vinculados a la CEOE y el Rey hasta conseguir la firma de J. Pujol para el pacto de gobernabilidad. La situación se reiteró con Coalición Canaria, de quien obtuvo el apoyo -cuya función era demostrar que la nueva administración no sólo acordaba con las comunidades más prósperas sino que también lo hacía con las comunidades más relegadas. Con estos dos pactos firmados, el apoyo del PNV no era imprescindible pero sí beneficioso, por lo cual, las negociaciones continuaron hasta conseguir votar, si no el pacto de gobernabilidad como había hecho J. Pujol, la investidura de J. M. Aznar (Powell, 2001).

La relación con los sindicatos fue replanteada por el gobierno del PP sobre la base del interés mutuo de acordar. Los pactos que se firmaron[32] no fueron los grandes acuerdos políticos (como los de la transición) ni económicos (como los que se firmaron bajo el gobierno del PSOE) sino acuerdos sobre temas económicos puntuales que el gobierno legitimó a través del acuerdo con las cúpulas (sindicales y empresariales). Desde la perspectiva de los estudios sobre neocorporativismo, es probable que sea más adecuado calificar estos acuerdos como parte del "diálogo social" que propiamente

[32] En términos de Offe (1988) la política de acuerdos corporativos suma a la democracia política liberal la democracia económica, en el sentido –negativo- en que legitima con las corporaciones las desigualdades económicas.

"concertación". Esta última tiene una naturaleza fuerte de subsistema político para el control social de la que carecen estos nuevos acuerdos. Sin embargo, en sentido contrario, también se puede argumentar que el "diálogo social" no es sino la concertación de épocas de acomodación y declive del movimiento obrero.

Tanto los acuerdos con los sindicatos como con los partidos autonómicos se realizaron durante la primera legislatura del PP cuando ocurrían dos fenómenos: a) el PP gobernaba en minoría y necesitaba el apoyo, o al menos la moderación, de las organizaciones de intereses y de los gobiernos autonómicos; y b) los sindicatos: i) no estaban en condiciones de movilizar sus bases sociales y ii) las posibilidades de conseguir reformas favorables por otras vías –que no pasaran por el acercamiento al gobierno- eran mínimas. Desde ambos sectores el acuerdo aparecía como la opción política más racional.

A pesar de los acuerdos, la debilidad del primer gobierno del PP fue manifiesta. Este hecho pone de relieve la incapacidad de la burguesía española de constituir un partido político con estructura en todo el Estado, lo que obliga en cada gobierno a establecer alianzas, no siempre estables. Al contrario de Gran Bretaña, Francia o Alemania, la derecha en España sigue fragmentada en numerosos grupos regionalistas y nacionalistas que, si bien temporalmente se nuclean en torno al PP, son una fuente de contradicciones e inestabilidad política permanente (Powell, 2001). La situación condujo al PP a llevar adelante una política de acuerdos y diálogo social que lo había ubicado como un partido de centro, democrático y pluralista.

6.1.2. LA MAYORÍA ABSOLUTA Y EL FIN DEL CICLO DE HEGEMONÍA DEL PP

Las elecciones del año 2000, a las que concurrió el 70% de los votantes, dieron al PP el 44,5% de los votos y 184 escaños, mientras que el PSOE se adjudicó 125 escaños (el 34% de los votos) e IU obtuvo el 5,5% (8 bancas) (Powell,2001). La obtención de la mayoría absoluta puede ser el mecanismo mediante el cual un gobierno consigue desarrollar con autonomía sus políticas públicas y, a partir de ello consolidarse y consolidar la base social sobre la cual se asienta. También puede ocurrir que un gobierno que obtiene la mayoría parlamentaria comience a gobernar con independencia del poder del resto de los partidos políticos e, incluso, de su propia base social. En este caso, el incremento del poder y la pérdida de relación con los contrapoderes se volvió la causa de la debilidad del gobierno. El PP siguió el segundo camino, al influjo del sector más thatcherista de su electorado.

El PP tuvo una actitud conciliadora con los sindicatos y los empresarios durante la primera legislatura; pero a partir de obtener la mayoría absoluta, comenzó a distanciarse y decidió emprender unilateralmente la reforma del sistema de protección del desempleo mientras ocupaba la presidencia de la UE. El gobierno emprendió esta acción porque percibía que los sindicatos no estarían en condiciones de llamar a una huelga. Una vez que ésta se produjo, no asumió públicamente el éxito de la huelga pero se produjo una crisis donde se renovaron ocho ministros, entre ellos el de Trabajo[33]. El nuevo ministro de trabajo, Eduardo Zaplana, inició las negociaciones con los sindicatos

[33] Cabe aclarar que el Ministro de Trabajo, J.C. Aparicio, no había estado de acuerdo con la implementación por decreto de la reforma del desempleo, pero la obediencia al presidente del Ejecutivo le valió la renuncia.

y terminó volviendo atrás en todas las medidas que había adoptado el decreto, una vez probada la capacidad de las organizaciones sindicales de sostener la protesta.

El PP actuó según el impulso de que si ganaba la pulseada con las organizaciones sindicales se erigía como el mejor exponente de la derecha en la política interna y europea (por ello eligió justamente la presidencia de la UE para reformar el sistema de protección del desempleo, seguro de la difusión que tendría el éxito de la medida). Por otro lado, el acuerdo de pensiones al que arribó con CC.OO. había provocado la ruptura de las relaciones intersindicales por lo que –pensaba la dirección del PP- los sindicatos no estarían en condiciones de convocar conjuntamente una huelga general. No contaban con la capacidad de adaptación de las organizaciones sindicales y su sentido de la oportunidad para negociar o presionar según las circunstancias políticas en cada momento.

La estrategia de UGT consistió en distanciarse progresivamente de las políticas gubernamentales. Comenzó retirándose de la mesa de negociación y rehusando firmar el Acuerdo de Pensiones en el 2001, que sólo firmó CC.OO. Mientras tanto, mostró abiertamente durante el año 2001 la intención de llamar a una huelga general, sin conseguirlo debido al clima político poco propicio. Hacia el 2002 se inició un acercamiento a CC.OO. que finalizó en la convocatoria conjunta a la huelga general.

El cálculo estratégico que hacía el sindicato en ese momento era que hacía tiempo que esperaba el momento de convocar una huelga contra el PP. Las razones eran que el PSOE –su partido político de referencia- había soportado varias huelgas y el PP no había sufrido ninguna medida de fuerza por parte de los trabajadores. Por otro lado, existía una razón de carácter ideológico importante para convocar a la huelga, que era el objetivo de reanimar las expectativas de la izquierda política que –por entonces- ninguna fracción incentivaba. El decreto de reforma del desempleo creó la mejor estructura de oportunidades políticas para la convocatoria de la huelga general entre abril y mayo de 2002.

En cuanto a CC.OO., el sindicato pasó de la actitud pactista y el distanciamiento de UGT (provocado por la firma unilateral del Acuerdo de Pensiones) a la confrontación con el gobierno y a coincidir con UGT en el llamado a la huelga. Estaba en la evaluación de este sindicato que mientras se pudiera negociar se estaría dentro de la política de gobierno; si el gobierno cortara esa posibilidad –como ocurrió en abril de 2002- ya no habría nada que perder; por tanto, era el momento de demostrar que podían movilizar a las bases.

Una vez que se produjo la unión sindical, UGT y CC.OO. llamaron a la huelga y convocaron movilizaciones exigiendo la retirada del decreto. El éxito de la huelga consiguió el objetivo de hacer retroceder la reforma y les permitió adjudicarse el éxito de cara al gobierno y a sus bases sociales. Los sindicatos actuaron, en este caso, sobre la base de tres hipótesis: a) que ante la falta de una oposición política consistente, debían actuar como artífices de la política de largo plazo y como defensores del –endeble- Estado de Bienestar y de la izquierda política, de donde obtendrían el apoyo a la huelga. b) si la huelga era exitosa el gobierno debería dar marcha atrás con el consecuente efecto positivo en la legitimidad de los sindicatos y negativo en la del gobierno; por tanto retomarían la negociación en mejores condiciones. c) si la huelga fracasara, podría deberse a dos cuestiones: i) que con alto acatamiento de la huelga, el gobierno decidiera reformar el sistema de desempleo. Esto implicaría un costo político elevado que cargaría el PP. ii) que la huelga fracasara por el escaso acatamiento, con lo cual el PP estaría expresamente autorizado a emprender la reforma de la protección del desempleo.

Este cálculo era poco probable puesto que, para que la huelga fracasara en la convocatoria, debería haber condiciones favorables a la política del gobierno que habían empezado a deteriorarse. Cabe aclarar que los sindicatos estaban muy atentos a cuál sería el mejor momento para medir fuerzas con el gobierno y, si hasta el año 2002 esto no había ocurrido, no había razones para apresurarse y correr el riesgo de equivocarse.

Figura 12.15: Efectos de la huelga según grado de seguimiento

Huelga	**Grado de seguimiento**	**Tipo de resultado**	**Aclaración**
Exitosa	Alto o bajo	Procedimental	Crea nuevas formas de participación para OS.
		Proactivo	OS comienzan a intervenir en la política pública.
		Reactivo	Evita el recorte de derechos adquiridos.
Fracasada	Alto	No reactivo	No evita perjuicios (se produce la reforma), **con** costo político para el gobierno.
	Bajo	No reactivo	No evita perjuicios (se produce la reforma), **sin** costo político para el gobierno. La huelga actúa como plebiscito.

La huelga podría haber sido exitosa con alto o bajo seguimiento, ya sea porque con seguimiento relativamente bajo, podrían haber aparecido formas de protesta complementarias más radicalizadas o porque los sectores aliados coyunturalmente podrían haber sido actores políticos de peso. De la misma manera, la huelga podría haber fracasado –si no en la convocatoria, que puede haber sido muy importante- en la imposibilidad de impedir el recorte de derechos. En efecto, el acto reflejo del gobierno fue seguir adelante con la reforma asumiendo el alto costo político –en cuanto a pérdida de alianzas, pérdida del apoyo de la fracción de centro que lo había respaldado, inicio de un debate interno al PP entre los "reformistas y los fundamentalistas" o "duros y blandos" (O'Donnell y Schmitter, 1994) de la derecha; etc.- sin embargo, unos meses después debió rectificar.

6.1.3. EL DESARME DE LA OPOSICIÓN

Durante la primera legislatura del PP era evidente el agotamiento de la izquierda. El PSOE había cerrado la época del liderazgo de Felipe González y no había encontrado otro líder que lo sustituyera, ni había sido capaz de dotarse de una estructura eficaz que no estuviera basada en un liderazgo fuerte. Tras haber gobernado entre 1982 y 1996 y haber intentado cumplir con el programa de la modernización y la inclusión de Europa en la Unión, no pudo encontrar un mensaje alternativo al del PP (Méndez Lago, 2000). De la misma manera, la definición del sucesor de González tardó en cuajar en la figura de Rodríguez Zapatero. La erosión que alcanza a los partidos de izquierda también afecta las instituciones propias de la socialdemocracia "en la ineficacia para trasladar las demandas a los centros de decisión, [...] resultan escasamente útiles para la resistencia, [...] para suscitar la militancia de las personas, para engendrar solidaridades, para señalar objetivos" (Mientras Tanto, 2002).

La crisis también afectaba a IU. Este partido nació en 1986 como intento de aglutinar a las fuerzas y el electorado situado a la izquierda del PSOE, críticos con la labor de éste desde el gobierno y con la renuncia que hizo a las principales señas de identidad de la izquierda antifranquista: al marxismo, a la república, al federalismo, a la oposición a la OTAN, al socialismo radical sustituido por una socialdemocracia lindante con el liberalismo de ribetes sociales y concesiva con los poderes económicos. La crítica y la formulación de una alternativa desde la izquierda al PSOE que caracteriza a IU desde su nacimiento hicieron que en 1996, cuando el PP llegó al gobierno, se le plantee una complicada disyuntiva: unir sus fuerzas al PSOE en contra del PP, o mantener el enfrentamiento con el PSOE, con el riesgo de que ello favorezca a la derecha. La evidencia de que esto último se estaba produciendo –la famosa "pinza", real en cuanto a imagen efectivamente transmitida- y que no perjudicaba sólo al PSOE sino también y principalmente a IU es uno de los factores que llevaron a un cambio de rumbo de cara a las elecciones del 2000. En el acuerdo electoral de febrero entre IU y PSOE primó la conveniencia de hacer causa común frente al PP. De todas maneras, no fue posible evitar el triunfo del PP que se hizo con la mayoría absoluta y restringió a la izquierda a los márgenes del sistema político.

Otra de las razones que atentó contra las fuerzas de izquierda es la usurpación por parte del PP de contenidos discursivos propios de los primeros. En la primera legislatura el pacifismo, el pluralismo, la igualdad de género, etc. se convirtieron en los lemas del PP. Una vez que el PP rompió con esos contenidos discursivos -al emprender un giro hacia la derecha- la izquierda retomó su espacio en la escena política.

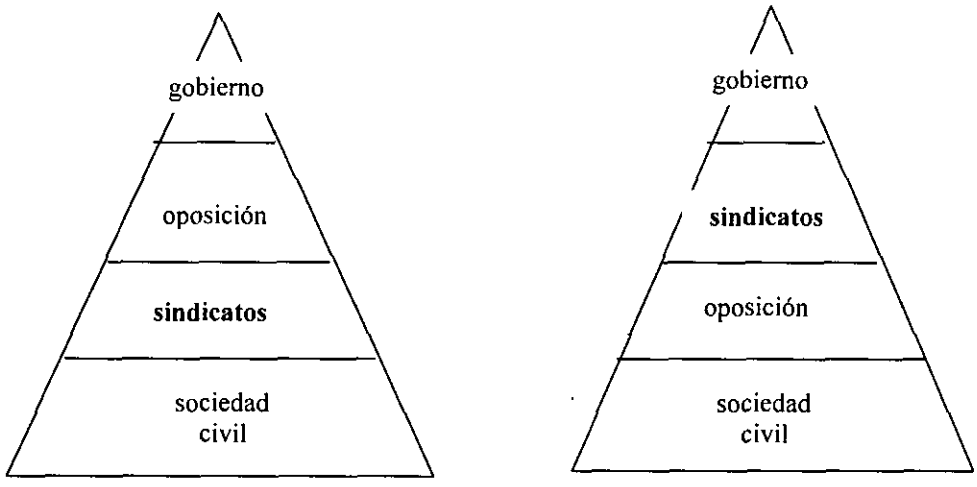
La huelga del 20J, construida a partir del poder sindical, vino a dar el puntapié de la reubicación de la izquierda en la política competitiva. Ello no ocurrió tanto por la acción de la (todavía paralizada) izquierda sino porque el gobierno cargó todo el peso de la huelga sobre el principal partido de oposición. Esta "acusación" de instigador de la huelga le permitió al PSOE posicionarse como una alternativa clara y un oponente de peso al partido popular: "el Gobierno le ha dado la oportunidad de recuperar el voto progresista que en las últimas elecciones se fue a la abstención. Su balance del 20-J es, pues, positivo, porque el PSOE se ve consolidado como alternativa progresista"[34]; "El PSOE ya inició su ofensiva político-electoral en la víspera de la huelga al anunciar una campaña basada en el eslogan "España iba bien" acompañado de un decálogo que argumenta la conveniencia del cambio político, la misma idea que llevó al PSOE al poder en 1982[35].

A modo de conclusión puede mencionarse que el gobierno de Aznar comenzó actuando como un régimen inclusivo caracterizado por el compromiso, la negociación, la interdependencia y el respeto a las reglas del juego democrático; para virar a la derecha convirtiéndose en un régimen excluyente donde las elites tienden a resolver los problemas sin participación de la sociedad civil y donde los partidos en minoría quedan excluidos de la toma de decisiones. Este viraje fue proporcional al paso de una mayoría parlamentaria relativa a otra absoluta. En plena hegemonía del Partido Popular, la gestión política segura e incontestada fue interrumpida por el incremento de la presión de la opinión pública primero; de los actores sindicales luego y, por último, el inicio de la contestación por parte de los partidos políticos de la oposición de cara a los proyectos electorales de 2003 y 2004.

[34] La Vanguardia, 21 de junio de 2002.
[35] La Vanguardia, 21/6/2002

Durante el período de hegemonía incontestada (2000-2002), los sindicatos comenzaron a ejercer el papel de partido de oposición (Kriesi, 1992) pero a medida que avanza la preparación de la huelga, se fue conformando un bloque ideológico de oposición que excede al fortalecimiento del PSOE y se expresa por fuera del sistema político partidario. En este sentido, pareciera invertirse el centro del poder político contestatario, en una situación donde el principal partido de la oposición se convierte en la base social que sostiene las acciones contestatarias que conducen los sindicatos. El diagrama siguiente intenta clarificar esta idea donde la huelga habría invertido el peso de cada actor social en el sistema político.

Figura 12.16: Relevancia de cada actor social durante la huelga.

T_0: Situación habitual T_1: situación durante la huelga

El protagonismo de los sindicatos en la escena política fue mayor que el de los partidos socialdemócratas durante el período que duró la presión social contra el decreto de reforma. Una vez obtenidas las reivindicaciones que se pretendían, los sindicatos volvieron a cumplir con el papel de organizaciones sindicales y los partidos de la oposición retomaron su papel de interlocutores privilegiados del gobierno. En este sentido, la huelga expresó también demandas políticas y no sólo las típicas demandas económicas en beneficio de los trabajadores sindicalizados.

La primera huelga general contra el PP fue el detonante del nuevo ciclo de protesta que estrenó la reacción –represiva- del gobierno a la contestación social. Luego ocurrieron diversas contingencias que en forma escalonada (como el accidente del barco petrolero en Galicia; el cambio en le relación política con el país vasco; la precipitación de la guerra contra Irak; etc.) generaron una acumulación de protestas confluyentes a partir de orígenes distintos. Las distintas protestas se propagaron a distintas regiones de España y fueron constituyendo una red de asociaciones que, alternativa o simultáneamente, estuvo en acción durante los meses posteriores a la huelga.

El ciclo político que incluye la huelga del 20J, en el plano internacional, coincide con la presidencia española de la UE, con el alineamiento del gobierno con la política exterior norteamericana -y sus inclinaciones belicistas- lo que ubicaba al gobierno de Aznar en un lugar de relevancia. De ello se deriva la sensación de legitimidad del gobierno que le permitiría afrontar con éxito una reforma drástica del sistema de desempleo. La huelga fue convocada para el día anterior a la Cumbre de

Sevilla, lo que produjo nerviosismo en el partido gobernante, puesto que el sentido de oportunidad de los sindicatos pondría en evidencia -para toda Europa- el deterioro de la relación entre organizaciones sindicales y gobierno. El gesto supondría un acercamiento al eje europeo Blair/Berlusconi a la vez que un revés a la Europa socialdemócrata pro Estado de Bienestar más cercana a Francia y Alemania.

En el plano interno, la focalización de la política en el problema vasco y el terrorismo había permitido debilitar al principal partido de la oposición y bajar los niveles de confrontación. Por otro lado, había mantenido hasta entonces una actitud dialoguista con los sindicatos que le permitió reconocerse como el gobierno (de derecha) que más acuerdos había realizado. La actitud conciliadora del gobierno no se debía tanto a una decisión política sino a una necesidad -determinada políticamente- por el hecho de tener que gobernar en minoría, como ocurrió durante la primera legislatura. La necesidad de conciliar se aplica a la relación con las organizaciones sindicales y a la relación con los partidos nacionalistas de las comunidades autónomas. El Partido Popular debía mantener las formas y los contactos con los apoyos que lo sostenían. La situación cambió a partir del año 2000, en que el PP consiguió la mayoría absoluta y pudo tomar distancia de los sindicatos y del resto de los partidos.

Algunos de los acuerdos que se firmaron produjeron fisuras en la unidad sindical (como el acuerdo de pensiones); es probable que ese hecho haya dado al gobierno la percepción de que no estarían en condiciones de oponerse a la reforma sindical y, mucho menos, de convocar una huelga general. Por otro lado, la relación del gobierno con los empresarios le permitió –ante la falta de acuerdo entre las partes- decidir unilateralmente, favorecer el despido improcedente y eliminar derechos y prestaciones a los sectores más débiles del movimiento obrero (empleados rurales, fijos discontinuos, parados, etc.).

El gobierno vivía en el apogeo del ciclo de hegemonía de la derecha, lo que lo llevó a dar muestras de la fuerza, cercana a la impunidad y falta de contrincantes plausibles con que creía contar. Por otra parte, el desarme de la izquierda desde hace varios años, y particularmente del PSOE en el ejercicio de la oposición, convirtió a los sindicatos en el referente de la competencia política. La crisis del partido socialista estuvo dada por una conjunción de factores: el desgaste de 14 años en el gobierno, muchos de los cuáles sin partidos de oposición fuertes; el rechazo de la sociedad civil con el que abandonó el poder; y el inicio del recambio generacional y la selección de los nuevos líderes que llevó varios años de reconstitución.

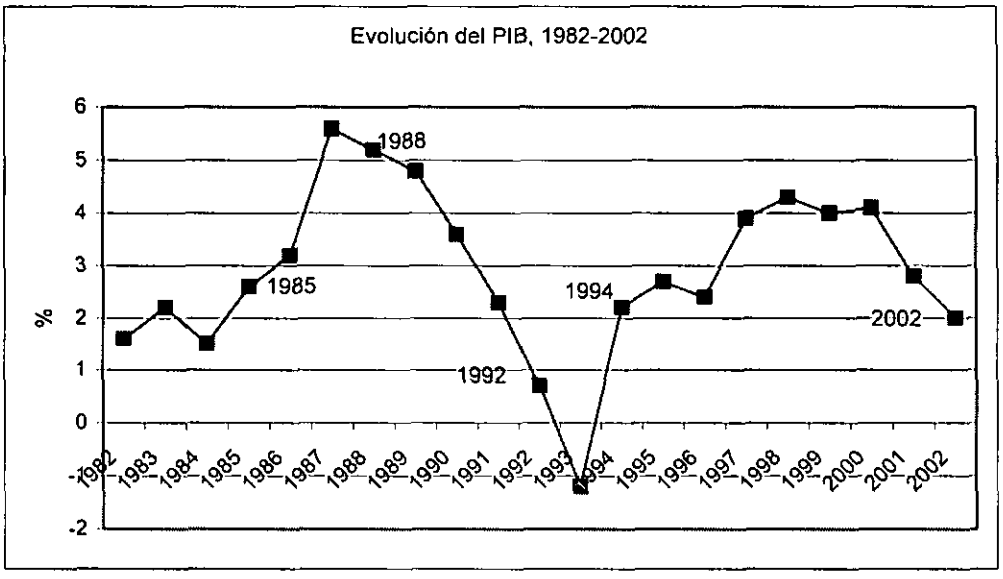
6.2. La huelga general alerta sobre el fin del ciclo económico expansivo

La economía mundial inició el año 2002 con claros signos recesivos que se manifestaron en el año anterior; la economía norteamericana experimentaba la peor recesión en 20 años, lo que llevó al presidente de la Reserva Federal, Alan Greenspan, a recortar el tipo de interés en 11 oportunidades, dejándolo -a fines del año 2001- en 1,75%, la cifra más baja de los últimos 40 años (El País, 2002). La ineficacia de estos recortes para resolver la crisis, llevó a las autoridades a tomar medidas para bajar la presión fiscal y aumentar la renta de las familias con el objetivo de incentivar el consumo; no obstante, estas medidas tienen como contrapartida la disminución de los ingresos fiscales y el consecuente riesgo de desequilibrios macroeconómicos e incremento de los índices de inflación (Frécel, 2001).

La economía europea que había cerrado el año 2000 con un crecimiento del 3,4%, finalizó el año 2001 habiendo crecido un 1,5% (UE, 2001). El 2002 se inició con la circulación física del euro como moneda única de la Unión, con perspectivas poco optimistas y con un movimiento antiglobalización que cuestionaba el pensamiento único y se expandía. Las manifestaciones de Génova radicalizaron la confrontación entre los nuevos movimientos sociales y los organismos internacionales, y el sistema capitalista en general.

La economía española, siguiendo las líneas generales de la economía mundial, a fines del 2001 e inicios del año 2002, mostraba el fin del ciclo expansivo iniciado tras la crisis de 1992 (Informe mensual La Caixa, 2003). El crecimiento del PIB se redujo en torno al 2,7%, frente al 4,1% de 2000 y frente a las previsiones oficiales del 3,6%, fijadas en los Presupuestos del Estado (INE, 2003; El País, 2002b).

Figura 12.17: Evolución del PIB, 1982-2002 (en porcentajes)

Fuente: Expansión, 2000; INE, 2003.

El Gráfico 6 permite ver el comportamiento del PIB en cada año en que se produjo una huelga general, lo que probaría que no existe una relación clara entre crecimiento o desaceleración económica y protesta sindical, sino que ésta puede ser producto tanto de momentos de expasión como de restricción económica. En definitiva, el producto no explica por sí solo los momentos propicios para la convocatoria a una huelga general.

La desaceleración económica internacional se tradujo en unas menores presiones inflacionistas. La caída de los precios del petróleo, en torno a 20 dólares por barril, ha supuesto una importante ayuda para el IPC español, aunque finalizase el año en el 2,7%, superando las previsiones oficiales de 2%. Por otro lado, la inflación subyacente que resulta de excluir la energía y los alimentos frescos alcanzó el 3,8%, por encima de la media de los demás socios comunitarios.

La primera consecuencia negativa de este balance es la ralentización del mercado laboral, que a pesar de haber seguido creando empleo, lo ha hecho a un ritmo descendente. Si bien la tasa de desempleo pasó del 14,1% al 12,8%, en términos

absolutos el desempleo creció en 18.462 personas respecto del año 2000 (INE, 2002). Paralelamente, el mercado de trabajo muestra una tasa de precariedad laboral y de siniestralidad importante.

En cuanto a los sindicatos, desde 1994 la política de acuerdos, pactos y negociación se había convertido en el eje de la acción sindical de los dirigentes de UGT y CCOO. El saldo de esa política, unido a los efectos de la recesión económica, el miedo a perder el puesto de trabajo, las altas tasas de paro, la eventualidad (superior al 30% de la población activa), con sus efectos de atomización entre la clase obrera, permitió a los empresarios imponer sus condiciones en las fábricas: el aumento de los ritmos de trabajo, la prolongación de la jornada, la reducción de los salarios, precarización contractual. Como resultado se produjo una recuperación de la tasa de beneficios. Este ambiente era el más propicio para que los sindicatos, sin un cambio en su orientación, continuaran su pérdida progresiva de afiliación.

El gobierno del PP comenzó su andadura con medidas orientadas en dos direcciones. Primero, recorte extraordinario del gasto público, para reducir el déficit: en mayo de 1997, más de 200.000 millones. Segundo, para "animar" la actividad económica, o mejor dicho para aumentar las plusvalías de los capitalistas, rebaja fiscal a la tributación de los grandes capitales: Hacienda ingresó en 1997 600.000 millones de pesetas menos que en 1996 por este concepto. Los presupuestos de 1997 fueron los más restrictivos de los últimos 13 años. Congelación salarial para dos millones de empleados públicos, aumento de impuestos al consumo y de las tasas, reducción de los gastos sociales, de la cobertura para desempleo, en sanidad, educación y caída en picado de la inversión pública, además de una política agresiva de privatizaciones (UGT, 2002a). Los presupuestos preveían un crecimiento de la inversión privada del 7%, incremento del 3% del PIB y la reducción del déficit público a los niveles definidos en el acuerdo de Maastricht. Eran unos presupuestos que en líneas generales contemplaban la reducción del gasto público en un billón de pesetas.

6.3. El decreto revitaliza los clivajes que dividen a España. La huelga general como respuesta

El decreto que originó la huelga estaba dirigido a modificar la situación de varios colectivos de trabajadores en situación precaria, lo que vinculó con el mercado de trabajo cuestiones estructurales y políticas de más profunda raíz. Los *clivajes* (Lipset, 1996, Aguilar, 2003), es decir las líneas de confrontación características y constitutivas del conflicto social en España -que habían sido encausadas institucionalmente durante el gobierno socialdemócrata y la durante primera legislatura del PP- fueron abruptamente exacerbadas por la política de la segunda legislatura.

En el contexto económico de perspectivas desfavorables, con un mercado de trabajo deteriorado -en cuanto a la generación de empleo como a la calidad del mismo- se aprobó una reforma que deterioraba también las condiciones de protección de los trabajadores desempleados. Entre otras medidas, se eliminaban los salarios de tramitación; el INEM decidía qué oferta era adecuada para el trabajador y podía quitar el subsidio por paro al rechazar la tercera oferta. Estas medidas tomadas por el poder político central produjeron una reacción inmediata en los centros políticos extremeños y andaluces que veían legislar por decreto y unilateralmente sobre cuestiones políticas de incumbencia directa con sus jurisdicciones. El *clivaje* de carácter político denominado "centro periferia" se puso a la orden del día en numerosas manifestaciones de actores

políticos y de la sociedad civil (en las manifestaciones había alusiones al desconocimiento que el gobierno nacional tenía sobre las cuestiones referidas a la política agraria).

El *clivaje centro-periferia* fue reanimado al demostrar -con la medida autoritaria el poder del gobierno central- respecto de los centros de poder político periféricos, como son las comunidades de Andalucía y Extremadura. La discusión sobre la implementación o el retroceso de las medidas del decreto condujo a reavivar la disputa en términos de dominación / subordinación entre los dos polos del poder y reafirmó a las comunidades en sus reivindicaciones regionales. De hecho, la restitución del PER no se consiguió hasta fines de enero de 2003, por lo que la confrontación en torno a esta línea divisoria permaneció durante varios meses *in crescendo*.

La modificación que imprimía la Reforma al PER (que afectaba especialmente a los trabajadores de las zonas rurales), al impedir la incorporación de nuevos beneficiarios, condenaba el sistema de subsidios a una desaparición progresiva y, por tanto, a la desprotección de los trabajadores en esas condiciones. Este hecho reanimó el viejo *clivaje territorial* que confronta, dentro de España, a las regiones o naciones pobres y ricas en torno a la distribución de los recursos. Si la divisoria anterior es eminentemente política, el eje de esta confrontación es esencialmente económica.

La reforma también animó la confrontación entre *trabajadores y empresarios*, los unos para evitar un nuevo recorte de los beneficios sociales y los otros por forzar al gobierno a hacer efectiva una política que incrementaba sus beneficios. La huelga es la expresión misma de esta confrontación que, originada en la esfera industrial, irradia en mayor o menor medida, hacia la sociedad civil.

La particularidad de esta confrontación es que, si bien fue el centro de las disputas durante la primera etapa pos franquista, tendió a solaparse durante los años ochenta bajo el influjo de la modernización que instaura valores pos industriales y redefine los conflictos de clase. Sin embargo, el gobierno del PP vuelve a poner en discusión abierta a los representantes de los trabajadores[36] y los empresarios[37] reflotando la vieja lucha de clases. En este punto, es rescatable un agregado que introdujo Aznar en los discursos de ese momento y que sumaba al *clivaje* de clases una nueva fractura: consistía en contraponer a los trabajadores ocupados como víctimas de aquellos que no lo están[38], como si el hecho de ser un parado fuera una condición sospechosa en sí misma.

Habría otro efecto de la huelga que repercute en *el clivaje de los valores post industriales* y los profundiza. Puede verse en las respuestas del gobierno acerca de que la huelga genera "daña la imagen de España" al realizarse durante una Cumbre Europea, reiterada por la mayoría de los medios periodísticos extranjeros; o en afirmaciones como que la realizan "quienes no aceptan la modernidad"[39]. Todas estas afirmaciones, además de representar el clivaje de clase que confronta al gobierno conservador con los trabajadores, muestran que existe una oposición de valores donde

[36] Cándido Méndez exigía "que se suspendan estas medidas que son un atentado a la clase trabajadora, a los sectores más desfavorecidos de la sociedad y, por extensión, a la gran mayoría de los ciudadanos [...], es por lo que vamos a seguir luchando", El País, 4 de octubre de 2002.

[37] En los meses posteriores a la huelga en que el gobierno procuraba retomar el diálogo con los sindicatos, el representante de la CEOE, J. Cuevas, declaró en varias oportunidades que el gobierno y España quedarían en una posición de debilidad si se restituían los salarios de tramitación. El País, 25 de mayo de 2002.

[38] El País, 25 de mayo de 2002; 14 de junio de 2002.

[39] La Vanguardia, 17, 22, 23, 24 y 25 de mayo y 19 de junio. El país, 24 de mayo.

los trabajadores sindicalizados son indicios de un país atrasado que no se quiere[40]. A su vez, el hecho de asociar el conflicto industrial con desestabilización política es una vieja estrategia franquista que se dirigía a CC.OO. (Amsden, 1974 citado en Espina, 1999).

En este punto, la iniciativa del gobierno de J. M. Aznar aparece desestructurando ciertos pilares del orden social que habían ido consolidándose durante el gobierno del Partido socialista y su primera legislatura. La Reforma actuó como detonante de las líneas de confrontación y el gobierno, si bien pudo sobrellevar la situación con los sindicatos, rebrió nuevos frentes de conflicto con las posiciones que fue adoptando en diversos temas que emergieron (el más importante fue la posición frente a la guerra).

6.4. La dinámica política de la huelga del 20J

El corto plazo que circunscribe la huelga está marcado por la determinación estructural y por la dinámica propia de los sucesos que se encadenan en una lógica de estímulo respuesta dentro de la escena política. A esta dinámica agencial hemos denominado política contenciosa. Se entiende por política contenciosa[41] el estado de interrelación conflictiva permanente que caracteriza determinados momentos de la escena política. En este caso es el contexto conflictivo que caracterizó la huelga general del 20 de junio. Es el juego de interacción conflictiva entre actores que representan a audiencias distintas y que compiten por el control de recursos que favorecen a sus bases sociales respectivas. La acción colectiva y la protesta son sólo un ingrediente –aunque muy sustantivo- de esta interacción. La situación genérica se sintetiza en la imagen de un macro - actor (el Estado), unos actores institucionales que dominan y controlan el terreno de juego, y otros actores que pretenden ingresar en él y son, en este sentido, desafiantes.

El presente apartado está dirigido a entender este sistema interactivo de reivindicación y protesta con dinámica propia, donde se puede especificar una serie de determinaciones estructurales pero también una dinámica o lógica propia de los acontecimientos.

6.5. La relación adversa del PP con la protesta. Una mirada institucional

El sistema institucional formal de un país puede analizarse desde dos puntos de vista (Kriesi, 1992): a) la estructura de *input* político y b) la estructura de *output* político. La primera puede ser abierta (cuando permite el acceso formal para los de fuera de las instituciones) o cerrada (el acceso es dificultoso o nulo); mientras que la segunda puede ser fuerte (el Estado con capacidad para imponer las decisiones) o débil (tiene dificultades para conseguir que se ejecuten las decisiones). El acceso formal a las instituciones es función de: a) el grado de centralización / descentralización territorial del Estado, b) del grado de concentración / desconcentración funcional del poder Estatal; c) del grado de coherencia de la administración pública y d) del grado de institucionalización de los procedimientos democráticos directos.

---

[40] En Italia Berlusconi también había sido obligado por una huelga general a acordar con los sindicatos la reforma del sistema de desempleo, lo que demuestra que la acción sindical no sólo era un fenómeno que afectaba a la España atrasada. La Vanguardia, 25 de mayo de 2002.

[41] En términos de Kriesi es "el sistema interactivo de reivindicación y protesta con dinámica propia" (Kriesi, 1998; Aguilar, 2003b).

El sistema político español es una poliarquía con anomalías derivadas de las características que asumió la transición. Existe un gobierno central con reconocimiento de las comunidades autónomas (ello implica que no se reconoce la misma entidad a todas las comunidades, lo que esporádicamente deriva en conflictos) pero de fuerte carácter centralista y funcionalmente concentrado; lo que determina un Estado nacional fuerte y, por tanto, cerrado. "Los Estados concentrados y centralizados que carecen de instituciones democráticas directas poseen una gran capacidad a la hora de actuar" (Kriesi, 1992) puesto que no recogen la presión democrática externa al sistema político; pero, por el contrario, contribuyen a reforzar el accionar de los sectores de la oposición hasta llegar a radicalizar las protestas.

La política parlamentaria está determinada por la mayoría absoluta obtenida en el 2000 por el PP; a lo que se suma el apoyo de los principales partidos autonómicos nacionalistas (CiU; PNG). Cuando el partido en el gobierno no cuenta con la mayoría, los partidos gobernantes de las comunidades autónomas se convierten en imprescindibles para dirimir la puja parlamentaria; esto suele convertir a la política de estado y al partido en un rehén de los aliados. Como contrapartida, el respaldo de los aliados nunca está asegurado (es el caso de la negativa de CiU a respaldar al gobierno frente a la huelga del 20J). Esta dinámica tiene repercusión sobre las políticas de formación de coaliciones y su perdurabilidad o no.

Tampoco el Parlamento contiene procedimientos de democracia directa que permitan incorporar los *inputs* políticos emanados de la sociedad civil. Este carácter excluyente deriva en que, desde la perspectiva de los participantes de la acción colectiva, el procedimiento democrático más directo es la iniciativa popular como mecanismo para incluir temas en la agenda y para pedir el voto del resto del electorado (Kriesi, 1992).

En la arena administrativa, existe un alto grado de formalización de las relaciones entre los grupos de interés (sindicales; empresarios; ONGs) y el Estado; lo que permitió que la política de concertación funcionara durante los primeros seis años de gobierno del Partido Popular. La formalización de las relaciones, por un lado, permite tomar decisiones en el ámbito de las cúpulas y hacerlas efectivas, pero por otro generan más contestación puesto que no permiten la inclusión de las demandas por vías institucionales de ningún tipo. La situación se agrava por la subordinación al gobierno de los principales medios masivos de comunicación o, peor aún, porque éstos toman la delantera en la ofensiva de la derecha contra los sectores asalariados. El efecto es que derivan en situaciones de protesta crecientes que refuerzan las demandas, se radicalizan y, finalmente, son incluidas en la agenda para evitar que la presión desborde las demandas iniciales y se traduzcan en una presión sobre la gobernabilidad.

6.6. La estrategia del gobierno para tratar la protesta

La estrategia del gobierno de J. M. Aznar para tratar las protestas que circundaron la huelga del 20J--en función de lo expuesto en el punto anterior- ha sido excluyente.

Si bien la transición y el período posterior estuvieron marcados por los acuerdos políticos neocorporativos (Monereo Pérez, 1999; Zaragoza y Varela, 1988), que se mantuvieron hasta entrado el año 2000 y esto marca una actitud dialogante por parte del gobierno y los actores sociales; en el ámbito de la movilización de las masas ni el gobierno socialista ni el PP han tenido una actitud asimiladora de la protesta. El

socialismo desplegó una estrategia represiva frente a la huelga del 14D (Murillo, 2001); en coincidencia con el PP durante la huelga del 20J. Esto indica una alta capacidad de formalización de las relaciones con los grupos de intereses a nivel de cúpulas de organizaciones empresariales y sindicales, pero también cierta incapacidad para tratar los conflictos que no se enmarcan en la estructura de relaciones formales.

A partir de la obtención de la mayoría absoluta, el PP fue abandonando la actitud conciliadora. Durante el desarrollo de la huelga del 20J el gobierno tendió a la confrontación, a la polarización de las posturas y a la represión, antes que al diálogo y a la asimilación de las reivindicaciones. Pudo verse en el corto plazo, el paso de una estrategia integradora respecto de la protesta a una estrategia excluyente y represiva. El punto de inflexión está puesto en el año 2000 en que consigue la mayoría, si bien la huelga que permite exponer explícitamente esta actitud gubernamental ocurre en el 2002. Uno de los indicadores que permite vislumbrar la actitud represiva –que excede el tratamiento en este trabajo- es la visión del gobierno respecto del movimiento antiglobalización que se venía desarrollando.

La actitud represiva del gobierno tuvo diversos hitos:

1- El PP adjudicó la huelga a quienes "atentan contra la imagen de España".

2- Frente a la amenaza de los sindicatos de llamar a la huelga, la respuesta fue la aprobación sorpresiva de la reforma por decreto.

3- Una vez convocada la huelga, comenzó una campaña de difusión de información con intenciones de incidir sobre lo que se avecinaba donde se remarcaba la posibilidad de que existieran piquetes violentos.

4- Los servicios mínimos tampoco fueron consensuados y terminaron aprobándose por decreto, refrendado por la justicia en tiempo récord.

5- Frente a la negativa a cumplir los servicios mínimos, el gobierno acusó a los sindicatos de faltar el respeto a las personas que querían ir a trabajar el 20J (Ministro Porta Voz), con el objetivo de quitar legitimidad a la huelga.

6- La policía solicitó informes a las empresas, por indicación del gobierno, sobre quiénes acatarían la huelga.

7- Los funcionarios del gobierno declararon a primeras horas del día que "no hubo huelga".

8- Varios huelguistas fueron despedidos de sus puestos de trabajo con carácter inmediato.

9- Numerosos manifestantes fueron reprimidos por la policía en el día de la huelga y la manifestación contra la Cumbre Europea del día siguiente; además de producirse el secuestro de autobuses de manifestantes en los accesos de entrada a Málaga.

Todo ello conformó un distanciamiento progresivo de las posiciones que reforzó el enfrentamiento a las autoridades, condujo al éxito a la acción de protesta; al fortalecimiento de los sindicatos y al retroceso del gobierno.

El gobierno debió afrontar varias consecuencias de la huelga: a. El éxito de la convocatoria reforzó la capacidad de negociación de las organizaciones sindicales. b. El espíritu represivo con que afrontó la protesta restringió el margen de acción para retomar el diálogo social. Sólo pudo hacerlo a partir de la renovación de una parte importante de los funcionarios, para que el nuevo Ministro de Trabajo pudiera restaurar las negociaciones con los sindicatos. c. En el retroceso frente a las exigencias sindicales, el gobierno volcó toda la responsabilidad de la huelga en un actor que, hasta entonces no existía o había tenido un perfil ambiguo y en todo caso muy bajo: el PSOE. d. Por

último, la huelga general reanimó en la opinión pública temas de debate propios de la izquierda.

La estrategia dominante en la España de este período para tratar la protesta es excluyente; ello tiende a homogeneizar ideológicamente y a polarizar las posiciones entre el gobierno y la oposición.

Así como los gobiernos que siguen estrategias inclusivas tienden a anticiparse a la protesta (Kriesi, 1998)[42], los gobiernos con estrategias represivas tienden a agudizar los conflictos hasta niveles de confrontación impredecibles. Los Estados fuertes o excluyentes dan un marco desfavorable para la movilización, puesto que elevan el costo de la acción colectiva; pero también la represión puede estimularla al reforzar la identidad de los opositores o por que empuja a otros a la acción o al respaldo que, de no mediar la represión, no lo harían. Como afirma Kriesi (1992) para el caso alemán y otros de estrategias excluyentes: "La fuerza excesiva del Estado es causa de su mayor debilidad: incapaz de permitir a los desafiantes articular sus preocupaciones a través de canales de acceso formales e informales, se ven periódicamente enfrentados a explosiones de descontento de gran envergadura que los obligan a hacer sustantivas concesiones "proactivas" [injerir en el diseño de la política] o a abandonar un proyecto [de reforma]".

Los efectos de las protestas pueden consistir en un éxito procedimental; reactivo o proactivo. El éxito es procedimental si abre nuevos caminos de participación; es proactivo si consigue participar en el diseño de la política pública y es reactivo si evita perjuicios, si logra vetar modificaciones contrarias a los derechos adquiridos.

La huelga del 20J consigue un éxito reactivo, en tanto que evita un retroceso (la implementación de la reforma del desempleo, desfavorable a los trabajadores), veta una acción del gobierno que restringe los derechos de la clase trabajadora. Asimismo, pone en evidencia la extralimitación del PP en el gesto de complacencia con su base social más conservadora que, además, fracasa.

6.7. Las alianzas frente a la huelga

Desde la perspectiva de la acción colectiva la estructura de las alianzas políticas no es otra cosa que la configuración del poder relevante para la confrontación o el tratamiento de la acción colectiva; permite especificar las estrategias de las autoridades o miembros del sistema para tratar la movilización de los participantes. Define la tendencia del sistema político a facilitar o entorpecer la movilización; las expectativas probables de respuestas ante las nuevas reivindicaciones; las posibilidades de éxito o fracaso del movimiento; y las posibilidades de avance o retroceso procedimental de la reforma cuando es el caso.

El partido en el gobierno pertenece a la derecha política y la izquierda prácticamente no forma parte del gobierno central; lo que convierte al PSOE y los partidos de izquierda en implícitos aliados políticos probables de los sindicatos para presionar al gobierno. La socialdemocracia en la oposición se suma a los opositores al gobierno que practican la acción colectiva porque los sindicatos y su base social forman un potencial electoral que deben aprovechar. El PSOE actuó como un actor facilitador de la huelga porque ello no tenía un costo presente –al no poder conceder prácticamente

[42] Además de que en los sistemas inclusivos existen más resquicios para ingresar a las instituciones, modificar las políticas o vetarlas.

nada- pero asumiendo un compromiso implícito en un futuro triunfo electoral. Esto último puede explicar que el Secretario General del PSOE -Rodríguez Zapatero- haya acompañado la huelga a título personal, de forma más bien tibia y sin sumar el apoyo del partido en ningún momento.

El gobierno tiene tejida desde 1996 una alianza con partidos nacionalistas de las comunidades autónomas de Cataluña (a través de CiU -Convergència i Unió) y Canarias (a través de Coalición Canaria). El gobierno del Partido Popular no contaba con la mayoría en el Parlamento, pero obtenía una mayoría relativa en virtud del apoyo que le brindaban los partidos nacionalistas. Tras la firma del decreto, las discrepancias que mostraron los dirigentes de ambos partidos autonómicos desde los inicios del debate sobre la reforma del desempleo se convirtieron en abierto distanciamiento llegando a la ruptura. De resultas, la actitud de CiU y CC devino un factor facilitador de la huelga en las comunidades autónomas de Cataluña y Canarias. Una vez producida la huelga, el PP se replantearía la relación con estos partidos. Para las organizaciones sindicales, la movilización –y cuando fuere conveniente la huelga- es una herramienta imprescindible bajo un gobierno de derechas porque la posibilidad de que se produzcan reformas favorables es a priori más limitada.

Tanto CiU como CC pasaron de apoyar las acciones del gobierno durante la primera legislatura y parte de la segunda; a distanciarse a partir del 2002 y no votar el decreto en el parlamento. Ambos partidos consideraban que estaba bien sujetar el respaldo al PP al diálogo y la negociación de la reforma, puesto que apoyarlo en la aprobación del decreto implicaría un costo político muy alto en las siguientes elecciones autonómicas de 2003.

El PSOE respaldó al gobierno y casi todas las medidas que tomó durante la primera legislatura (en especial las centradas en torno al terrorismo) debido a la lejanía de las elecciones siguientes (2004). Cuando los sindicatos convocaron la huelga quedó expectante hasta que el secretario general (J. L. Rodríguez Zapatero) comenzó a apoyarla en los días previos. A medida que transcurrieron los días y se confirmaba un grado de acatamiento relativamente algo, el secretario del partido comenzó a convocar a las movilizaciones hasta llegar a encabezar la más importante en la jornada de la huelga. A partir de la huelga, el partido socialista inició la disputa electoral contra el PP. Una vez que el gobierno retiró el decreto de reforma del desempleo, este partido se arrogó la pulseada frente al PP -que habían dado los sindicatos-.

Los sindicatos que convocaron la huelga general constituyen una parte de la base social del PSOE, por tanto, éste se vio obligado a respaldar la huelga. No obstante, la probabilidad de ganar una elección en el futuro no lejano le impidió aportar el respaldo del partido en función de que ello le conferiría un compromiso claro con los sindicatos en un próximo gobierno.

En la postura teórica de Kriesi (1998) un factor de peso que facilita la protesta es que la izquierda no forme parte del gobierno. Sin embargo, lo que determinó la huelga del 20J no fue tanto si la izquierda formaba parte del gobierno o no, sino si el gobierno de derechas siguió una estrategia incluyente (como ocurrió entre 1996-2000) o excluyente (2000 en adelante, en coincidencia con la obtención de la mayoría absoluta en el Parlamento) para tratar la protesta. El gobierno de Aznar abocó el segundo mandato –con mayoría absoluta- a una especie de thatcherismo a la española: hacer limpieza en cuestiones de principio y liderar cambios de actitudes y comportamientos

de largo plazo que instalaran a la derecha como agente capaz de dichos cambios políticos.

Por último, no sólo el partido socialdemócrata no formaba parte del gobierno, sino que tampoco ejercía una oposición política sólida, remitiéndose a ocupar los márgenes del sistema político al que lo reduce la crisis interna (Mientras Tanto, 2002). Ésta estuvo dada por el desgaste de los catorce años en el gobierno; el cambio generacional y el recambio de figuras al que dio lugar la retirada de F. González y de N. Redondo, del partido y del sindicato socialista respectivamente; y, que empieza a cuajar en la figura de Rodríguez Zapatero.

Los medios masivos de comunicación formaron parte de los factores que tendieron a dificultar el desarrollo de la huelga y, por defecto, se convirtieron en aliados explícitos del gobierno. La información que se analizó respecto de los medios mostró que éstos se distanciaron de su posición dentro de la sociedad civil para constituirse en un actor más del sistema político en alianza con el gobierno. Se constituyeron en parte del poder y lo ejercieron. El sesgo en la información a favor del gobierno fue en contra del grado de acatamiento de la huelga pero preparó el terreno para el inicio de un ciclo de protesta de alcances imprevistos. La formación de opinión mostró la cooptación en algunos casos o la avanzada respecto del gobierno en el intento de menospreciar el alcance de la huelga y la legitimidad de las organizaciones sindicales.

El frente empresario había establecido una alianza más tácita y orgánica que explícita con la CEOE, de la mano de su principal figura, J. Cuevas. Cuando el gobierno dio a conocer el decreto de reforma respaldó –con cierta cautela- la iniciativa en función del beneficio que implicaba la eliminación de los salarios de tramitación. Cuando se insinuaba un largo ciclo de protesta contra la reforma, el gobierno concretó una reunión con representantes de la corporación para hacer explícito el apoyo. La CEOE introdujo algunos cambios (básicamente en la definición de empleo adecuado) y declaró públicamente el respaldo a la medida. Unos meses después de la huelga, cuando el gobierno empezó a dar muestras de conciliación con los sindicatos y restituir los salarios de tramitación, el ente empresario comenzó a dar declaraciones tales como que "el gobierno daría una imagen de debilidad si se retractaba ante la presión sindical"[43]. Más tarde, cuando el 1 de octubre de 2002, el gobierno debió doblegarse ante los sindicatos la CEOE diría que "no se entiende por qué un gobierno tan conciliador puso tomar una medida tan apresurada[44]". Segurado – empresario ex presidente de CEOE- en una entrevista radiofónica declaraba que estaba "muy asombrado de que el PP (que había sido tan correcto en su política económica) se hubiera equivocado en las medidas que tomaba el decreto. [...] El gobierno ha cometido un error de política económica, espero que haya retomado el rumbo"[45].

6.8. La huelga general y el inicio de un nuevo ciclo de protesta

La huelga del 20J responde a, por lo menos, dos tipos de huelga (Ver Aguilar, 2003a). Por una parte, es una huelga industrial ampliada (o sindical o macrohuelga sindical o paro general); por otra parte, es una huelga general política de ámbito nacional de política competitiva (o partidaria). La huelga está fuertemente ligada a la EOP en tanto responde en forma directa a un problema focalizado, ligado a decisiones

[43] La Vanguardia, 9 de septiembre de 2002.
[44] El País, 2 de octubre de 2002.
[45] (RNE R5, 0,15 hs. del 3/12/02)

concretas del gobierno. Si bien la decisión de convocar una huelga general formaba parte de los objetivos de UGT desde el año anterior, la convocatoria y concreción fueron absolutamente coyunturales y producidas por la firma del decreto.

En virtud de que el decreto se origina y firma en sede del gobierno central, la protesta estuvo dirigida al nivel nacional y consiguió el apoyo de una parte importante de los gobiernos autonómicos que rompieron su alianza con el gobierno. La huelga puso de relieve, no sólo la disputa por evitar que se aprobara la reforma del sistema de desempleo, sino también un complejo conjunto de cuestiones que estaban latentes y que encontraron cómo encausarse tras la serie de errores que cometió el gobierno en el tratamiento de los temas sociales primero, y de las protestas después. Al respecto, R. Jáuregui, integrante del PSOE declaraba que "la huelga del 20 de junio ha sido la consecuencia de una contestación social que existe en el país, que ha estado oculta y dormida mucho tiempo y que el decreto ha despertado. Pero yo no entendería la huelga sólo como consecuencia del decreto, sino como respuesta a un malestar en el mundo laboral que se viene produciendo desde hace mucho tiempo[46]".

En España la estructura sindical corporativista se halla integrada eficazmente en el marco de convenios políticos elaborados, a la vez que ha desarrollado perspectivas políticas de largo plazo donde la huelga queda reducida a último recurso de demostración de fuerza de las organizaciones sindicales, una vez agotada la negociación.

Otra característica que asume el sindicalismo en España es la que imprime el hecho de que la izquierda se halla dividida en, al menos, dos partidos fuertes. Cada uno de ellos disputa la misma base social de clase obrera y genera una dinámica donde un sindicato se ubica más cerca de la socialdemocracia mientras que otro reivindica el conflicto de clase y la perspectiva comunista. Las características que asume la estructura de oportunidades políticas influyen para que en determinados períodos UGT o CC.OO. sea el sindicato que esté más cerca de las políticas socialdemócratas o que devenga un sindicato más combativo. Bajo el gobierno socialista UGT pasó del apoyo irrestricto a la confrontación abierta; mientras que CC.OO. tendía a tomar más distancia y a ocupar las posturas más combativas (Zaragoza, 1988). Bajo el gobierno de derechas CC.OO. tendió a una postura conciliadora con el gobierno mientras UGT buscaba permanentemente la inclinación favorable de la opinión pública hacia la huelga (lo que finalmente ocurrió en junio de 2002).

Si bien las organizaciones sindicales se habían convertido en un aliado político responsable del gobierno de Aznar, esto ocurría debido a la consideración e incorporación de sus objetivos en la política pública. Cuando el gobierno del PP se alejó de la dinámica de concertación los sindicatos se vieron librados a hacer uso de la movilización de las bases plasmada en la primera huelga general ocurrida bajo el gobierno del PP. La huelga general desencadenaría un ciclo de protesta[47] que aún está en crecimiento.

---

[46] Expansión – Madrid , 28 de junio de 2002.

[47] La noción de ciclo de protesta se debe a Tarrow (1989) y se define a partir de las siguientes características: 1) una amplitud creciente y luego decreciente de acción directa de perturbación del orden; 2) un amplio espectro, creciente y luego decreciente, de actores sociales implicados en acciones directas de perturbación del orden (es decir, una difusión social), 3) creciente difusión espacial/geográfica de la contestación, 4) creciente implicación de organizaciones de movimiento social cuando los ciclos se aproximan a su punto culminante, 5) la ampliación de los agravios y reivindicaciones desde intereses populares concretos, hacia la reconstrucción del concepto general de contestación popular de la sociedad,

El ciclo de protesta en ascenso puede conducir a una crisis política (Dobry, 1988) del gobierno del PP en el mediano largo plazo. Lo que ha ocurrido, en el corto plazo que siguió a la huelga, es un proceso de deslegitimación, esto es, un período de erosión del apoyo difuso –entendido como un respaldo implícito a la política de gobierno- con que contaba, como producto de las movilizaciones sucesivas.

7. CONCLUSIONES TENTATIVAS

El trabajo permite extraer ciertas conclusiones que dan cuenta de una serie de procesos que detonaron con la huelga general del 20J, donde reside la importancia de este episodio de acción colectiva. Entre los efectos de la huelga, enunciados sintéticamente, puede afirmarse que actuó como iniciadora del período de declinación política del PP (fin del ciclo político de hegemonía); actuó como signo de alerta –para el gobierno y para la clase trabajadora- del fin del ciclo expansivo de la economía; c) surgió como la respuesta a la desestructuración del orden social que produjo el PP al incentivar los clivajes –una parte de los cuales pasó por el decreto de reforma del desempleo-; finalmente, la huelga fue el puntapié inicial de un nuevo ciclo de protesta y su potencial desenlace en una crisis política.

La huelga general demostró que la hegemonía del PP tenía limitaciones que los sindicatos supieron poner de relieve en el momento oportuno. De esta forma: a) se detuvo el ataque del PP a la política social de España; b) se rompió el tejido de alianzas que había sostenido al partido en el gobierno, y c) inició la recuperación del terreno político y discursivo que habían perdido los partidos de izquierda a través del retorno de la política competitiva.

La huelga del 20J surgió por una cuestión puntual (en un momento propicio para las organizaciones sindicales que concitaron un apoyo importante de diversos sectores sociales) pero se convirtió en la demostración del rechazo de una parte de la sociedad civil a las políticas autoritarias del gobierno. En este sentido, las organizaciones sindicales pasaron a ocupar el lugar que los partidos de la oposición habían dejado vacante al no diferenciarse de -y a veces plegarse abiertamente a- las políticas conservadoras. Los partidos de izquierda se convirtieron implícitamente en la base social de los dos principales sindicatos, uniéndose al ciclo de protesta que desató la huelga. Tanto el PSOE como IU siguieron los acontecimientos que encabezaron los líderes sindicales y, hacia el final del proceso, protagonizaron algunas acciones colectivas de apoyo (J. L. Rodríguez Zapatero encabezó la manifestación en el día de la huelga al lado de los secretarios generales de los sindicatos y G. Llamazares llevó a cabo una sucesión de encierros en las sedes de los ayuntamientos cuando aún faltaba restituir el PER).

La política competitiva prácticamente había dejado de ser una modalidad de relación entre los partidos políticos en la España del PP; pero fue retomada después de la huelga general a causa de un error de lectura del gobierno. Éste leyó la protesta como una acción del principal partido de la oposición e inició el nuevo ciclo electoral, la definición de candidaturas y el proceso que se plasmó en las elecciones municipales el 25 de mayo (donde el presidente de la nación se involucró personalmente en la campaña) como preparatoria de las elecciones autonómicas y de las generales de 2004.

---

6) evolución repertorial desde la conducta más institucional y pautada a actividades de mayor confrontación y mayor versatilidad táctica, y evolución inversa posterior (White, 2002).

La huelga general inició la declinación del ciclo político de hegemonía de derecha, al tener -el Partido Popular- que volver atrás en la reforma del sistema de protección al desempleo; sin embargo, el gobierno no parece haber corregido el rumbo en el resto de la política de Estado donde sigue comportándose de manera autoritaria. Si bien las medidas que indujeron a la huelga fueron revertidas por la protesta y se negociaron, ello no implica una recuperación del diálogo social que caracterizó la primera etapa de gobierno del PP, sólo fue una respuesta al ciclo de protesta que se inició. Queda como pregunta la persistencia de la contestación y su conversión en un nuevo ciclo de protesta, así como su correlato en las citas electorales.

Si la huelga puso en evidencia la respuesta de los trabajadores organizados frente a una modalidad autoritaria de hacer política, los acontecimientos posteriores pusieron de relieve el carácter antidemocrático del PP en posesión de la mayoría parlamentaria. Ambas condiciones condujeron a una recuperación de la política competitiva donde los sindicatos vuelven a ser una parte de la base social de los partidos de izquierda que compiten por el poder político con el partido en el gobierno.

En segundo lugar, la huelga es la respuesta de los sindicatos al intento del gobierno de hacer caer sobre los trabajadores el peso de la recesión económica que se avizora. En el año 2002, la economía española presentaba por segundo año consecutivo un retroceso en el crecimiento del PIB y, por consecuencia, las organizaciones sindicales leyeron la reforma como el intento flexibilizar el mercado de trabajo reduciendo los costos laborales de los empresarios.

En tercer lugar, la huelga fue la respuesta de una parte de la sociedad civil a la exacerbación del conflicto social por parte del partido en el gobierno. El PP mostró la paradoja en la cual un gobierno conservador actúa como dinamitador del orden social construido y los sindicatos como preservadores del orden social obtenido.

Por último, la huelga inició un ciclo de protesta que encadenó varios episodios de acción colectiva (el hundimiento del *Prestige* y la constitución de la plataforma Nunca Mais, el manejo de la cuestión vasca que dio lugar a Basta Ya; la incorporación de España con un papel de relevancia en la invasión de Irak del cual surge una nueva oleada de movimientos pacifistas, de los cuales el más importante en Cataluña es la Plataforma "Aturem la guerra", etc.) que aún está en ascenso. Se abre el interrogante de: a) en qué medida o en qué momento el ciclo de protesta se plasmará en la política partidaria y en un futuro proceso electoral; b) hasta dónde el ciclo de movilizaciones podrá traducirse en una crisis política.

Capítol 13. 1991: LES MOBILITZACIONS CONTRA LA GUERRA DEL GOLF I LA CRISI D'OPINIÓ

Índice

1. DESCRIPCIÓN DEL FENÓMENO
   - 1.1. El episodio de las movilizaciones sociales contra la guerra
   - 1.2. El episodio de la "crisis de opinión pública"
2. EL MODELO DE INVESTIGACIÓN
   - 2.1. Adaptación del modelo general
   - 2.2. Elaboraciones conceptuales para el análisis de las movilizaciones
     - A. Movimientos "iniciadores" y "derivados"
     - B. Los repertorios de acción colectiva y su clasificación
   - 2.3. Hipótesis y cuadro de variables para el análisis de las movilizaciones
   - 2.4. Elaboraciones conceptuales para el análisis de la "crisis de opinión"
     - A. Definición del Proceso de Opinión Pública
     - B. Tipología de los procesos de opinión pública
   - 2.5. Hipótesis y cuadro de variables para el análisis de la "crisis de opinión"
3. METODOLOGÍA DE INVESTIGACIÓN
   - 3.1. Materiales, documentos y fuentes de información
   - 3.2. Elaboración de la base de datos
4. ANÁLISIS
   - 4.1. Análisis de las movilizaciones y acciones de protesta y conclusiones tentativas
   - 4.2. Análisis del contenido mediático para el estudio de la "crisis de opinión" y conclusiones tentativas

1. DESCRIPCIÓN DEL FENÓMENO

1.1. El episodio de las movilizaciones sociales contra la guerra.

A) DEFINICIÓN DE OBJETIVOS

Los actos de movilización y protesta contra la Guerra del Golfo de 1991 es uno de los episodios del fenómeno de las movilizaciones sociales que es objeto de nuestra investigación (tal y como ha sido acotada en el período que se indica en el diseño de la misma y en los capítulos iniciales de este informe). Estos acontecimientos reflejan, en primer lugar, los elementos del contexto internacional que fuerzan o se coaligan con las decisiones gubernamentales españolas relacionadas con la intervención en el conflicto y, en segundo lugar, las diatribas internas por las que atraviesa el gobierno socialista en esta coyuntura. Pero en relación directa con el objetivo del estudio, el conjunto de movilizaciones y actos contra la guerra del momento es expresión de algunos de los rasgos implícitos de la sociedad civil española post-transicional, fundamentalmente, los rasgos de

los movimientos sociales del momento (tanto el tipo de demandas políticas que emiten, como el nuevo perfil de conflicto y la forma de ejecutarlo, así como el contexto político en el que intervienen y las oportunidades políticas abiertas por el mismo).

Para el estudio de este episodio de las movilizaciones el proceso que seguimos contiene, en primer lugar, una exploración sobre la cuestión de cuáles son los elementos de la estructura de oportunidades políticas que determinaron el surgimiento del movimiento "iniciador" -el movimiento anti-OTAN-, del que retomamos, aquí, el esquema de los repertorios y las estructuras de movilización que lo caracterizan. En segundo lugar, a partir de las bases estructurales resultantes de la exploración del movimiento iniciador, en el estudio indagamos cómo se difunden o están presentes estas bases estructurales en el movimiento "derivado", en este caso, el movimiento contra la Guerra del Golfo de 1991. En tercer lugar, detectamos cuáles son los rasgos más relevantes del contexto político en el que se producen las movilizaciones contra la guerra, incluyendo la postura del Gobierno ante el conflicto y la del resto de formaciones políticas parlamentarias[1]. Por último, analizamos los repertorios y estructuras de movilización propios del movimiento contra la guerra.

B) RASGOS EMPÍRICOS

A través de la cronología de los hechos –que se narran a continuación- se insinúa, por un lado, un rasgo especial del período en que cuajan estas movilizaciones: en él se combinan de manera azarosa, al menos aparentemente, la existencia de un movimiento anti-mili, la exigencia de aplicar una reforma de las Fuerzas Armadas (retardada desde los inicios de la transición española) y, tras la invasión de Kuwait por parte de Irak, el anuncio de la intervención militar de orden internacional. Por otro lado, la cronología de los hechos muestra, además, un segundo rasgo –que es esencialmente relevante para nuestra investigación- derivado de las intenciones y las decisiones del movimiento que analizamos, esto es, veremos cómo las actuaciones de protesta del movimiento son, al mismo tiempo que una respuesta al contexto de la guerra, las formas de respuesta organizativa de un movimiento que, frente a los hechos que acontecen, emerge y se conforma al mismo tiempo que, desde el mismo, se empieza a tomar conciencia de la necesidad de un espacio de participación política democrática todavía sin desarrollar (por otro lado, aún hoy sin desarrollar).

a) <u>Precedentes</u>

Las movilizaciones sociales asociadas a esta guerra estuvieron marcadas, desde su inicio, por el conflicto político que activaron los grupos que se oponían tanto a la obligatoriedad del servicio militar como a -lo que representaba una alternativa al mismo- la prestación social sustitutoria (PSS).

A finales de 1989, el Gobierno socialista preparaba un anteproyecto de ley sobre la reforma del servicio militar, cumpliendo con el compromiso que había adquirido en la campaña electoral de las elecciones de octubre de ese mismo año. Un año antes, el movimiento antimilitarista, formado por el *Movimiento de Objeción de Conciencia* (M.O.C) y los colectivos asociados bajo la denominación *Mili KK*, había iniciado una campaña de insumisión a la que se habían sumado más de 500 insumisos que ni aceptaban el servicio militar ni su alternativa, la Prestación Social Sustitutoria. La Asociación de Objetores de Conciencia (AOC), con una implantación menor que el movimiento mencionado, mantenía una postura más moderada al defender la reforma de la ley y, al

[1] Los tres aspectos de la investigación que acabamos de mencionar se desarrollan en este informe en el apartado 2 (véase, especialmente, los apartados 2.1 y 2.2) de este capítulo.

mismo tiempo, aceptaba como alternativa al servicio militar la prestación social. Estas eran las líneas de movilización contra la mili que, bajo dos posturas próximas pero claramente diferenciadas, mantenían una confrontación con las instituciones de poder y con los órganos legislativos del estado que se retrotraían al inicio de las movilizaciones anti-OTAN (1981).

La reforma del servicio militar no se vislumbraba ni a corto ni a medio plazo y los cambios que se difundían públicamente parecían prever condiciones cuyo carácter generaban una oposición aún mayor. En el ambiente del momento reinaba, además, el malestar inmediato que producían las penas de prisión contra algunos insumisos. El debate público se activaba y radicalizaba progresivamente. De hecho, sólo en *El País* se redactaron durante 1990 seis editoriales sobre el tema[2] y durante los meses de marzo, abril y mayo del mismo año[3], y en el mismo diario se registraron algunas de las movilizaciones que se producían en el momento. Los lemas de las protestas no sólo hacían referencia a la *mili* sino que también recuperaban algunos de los lemas contra la OTAN y, desde el punto de vista del análisis, esto es un buen indicio de que la hipótesis sobre la integración de las demandas del movimiento antimilitarista en el movimiento anti-OTAN[4].

En marzo, la movilización registrada por el mismo diario era una concentración de objetores de conciencia en Alcalá de Henares. El colectivo, según la prensa, formado por unas 300 personas, protestaba contra el encarcelamiento de tres insumisos y la obligatoriedad del servicio militar[5]. Pero las protestas no sólo fueron ante la prisión de Alcalá de Henares según el Centro de Investigación para la Paz (CIP)[6].

El 1 de abril, se produjeron dos marchas, una en Torrejón y otra en Rota, cuyo recorrido unía cada localidad con las bases militares norteamericanas instaladas en las proximidades de ambos lugares. En los dos casos *El País* hablaba de miles de manifestantes: entre 3000 y 5000 ciudadanos que participaban en el recorrido hasta la base de Torrejón y entre 2500 y 5000 en el recorrido de Rota. Las movilizaciones se centraban en la protesta contra la presencia militar norteamericana en España, en la disolución de los bloques militares, contra el servicio militar obligatorio y en el encarcelamiento de insumisos. El movimiento antimilitarista convocaba las marchas: en la de Torrejón, la convocatoria la ejecutó la Coordinadora de Organizaciones Pacifistas de España que realizó el llamamiento a la protesta, y en Rota, fue la Confederación de Organizaciones Pacifistas de Andalucía (COPA) quien convocó el acto[7].

A finales de mayo, *El País* trataba una manifestación ocurrida en Barcelona contra la presencia en el puerto de la ciudad de la Fuerza Naval Mediterránea de la OTAN. En este caso, la protesta criticaba la permanencia de España en la OTAN y los lemas

---

[2] Los editoriales de El País son los siguientes: *Objeción a las armas*, 23 de febrero de 1990; *Inquietante moción*, 18 de junio de 1990; *Contra la mili*, 31 de julio de 1990; *El debate que viene*, 17 de septiembre de 1990; *Atropellos*, 1 de noviembre de 1990 y *El debate militar*, 10 de noviembre de 1990.

[3] El País, 12.03.1990, El País, 02.04.1990 y El País, 20.05.1990.

[4] Que categorizaremos, en las "Elaboraciones conceptuales para el análisis de las movilizaciones" (tanto en el apartado 2.2. de este capítulo como el capítulo anterior de este informe relativo al análisis de este movimiento) como "madrugador" o "iniciador", surgido por la oposición social existente a la permanencia de España en la OTAN.

[5] El País, 12.03.1990.

[6] "A finales de marzo de 1990 permanecían en prisión tres insumisos. Enrique Martínez, Carmelo Sanz e Iñigo Irausegui, todos ellos en la prisión de Alcalá de Henares. Por ello se realizaron movilizaciones en todo el Estado, principalmente en Euskadi y Madrid, convocándose diversas marchas a la prisión. En los meses siguientes, habitualmente por orden del juez militar de Burgos, fueron encarcelados una veintena de insumisos en dicha prisión." Anuario Centro de Investigación para la Paz. 1990-1991. Paz, Militarización y Conflictos. Icaria,1991.

[7] El País, 01.04.1990.

recordaban que en Cataluña los resultados del referéndum de 1986 mostraron el rechazo a la permanencia. La convocatoria estaba dirigida por organizaciones independentistas y, según *El País*, no la siguieron más de 200 personas[8].

A finales de julio, *El País* ocupaba su portada con los datos de un estudio del CIS, encargado por el Ministerio de Defensa, en el que se ponía de manifiesto el descontento de los jóvenes entre 16 y 24 años respecto a la *mili*[9]. Según el estudio, sólo el 15% estaba a favor, mientras que un 48% se mostraba partidario de un ejército profesional y un 28% prefería un sistema mixto de voluntarios y forzosos.

A pesar de que durante el segundo semestre de 1990 se anunció en varias ocasiones la aprobación de una nueva ley sobre el servicio militar, el año acabó sin que ésta saliera a la luz. No sólo eso, cuando en agosto se produjo la invasión de Kuwait y el gobierno decidió participar enviando barcos a la zona, el conflicto se agudizó. A las movilizaciones antimilitaristas que se venían produciendo, se sumaron los grupos y las personas que, a título individual, criticaban la postura del Gobierno ante la crisis y el desarrollo posterior de la guerra.

b) El conflicto

El día 2 de agosto de 1990 el Gobierno español condenaba la invasión de Kuwait y sólo cinco días después, cuando el 7 de agosto EEUU solicitaba su apoyo logístico, accedió inmediatamente a la petición. Por aquel entonces, la Comunidad Europea (CE) ya había decretado por su propia cuenta el embargo petrolífero y militar contra Irak, hecho que acontecía el día 4 de agosto. Dos días después de esta decisión, el 6 de agosto, era la Organización de Naciones Unidas (ONU) la que establecía para Irak un boicot militar, económico y comercial. El gobierno español escudó su decisión de apoyar a EEUU argumentando que el permiso para utilizar sus bases militares en territorio español estaba condicionado a que no se produjera una acción unilateral.

El día 21 de agosto, los países de la UEO (Unión Europea Occidental) decidieron sumarse al embargo decretado por la CE y aceptaron el uso de la fuerza para hacerlo cumplir. El acuerdo de la UEO acabó de decidir la intervención española en el conflicto, concretada en el envío de una flotilla compuesta por la fragata "Santa María" y por las dos corbetas "Descubierta" y "Cazadora". Según fuentes militares citadas en un artículo de información de *El País* [10], un 15% de la dotación de los buques se cubría con jóvenes que realizaban el servicio militar en la Armada. Los barcos se integraron en la flota naval que vigilaba las aguas del mar Rojo. El 25 de agosto, la resolución 665 ya autorizaba a los países de la coalición a adoptar las medidas necesarias con el propósito de mantener el embargo decretado.

Las movilizaciones publicadas en *El País* durante el mes de agosto coincidían con la salida de los buques españoles los días 25 y 26, último fin de semana del mes en el que estaba previsto el embarque de soldados de reemplazo rumbo a la zona del conflicto. Se iniciaba la campaña de movilizaciones que vendría a confluir con las protestas antimilitaristas. Las movilizaciones tuvieron lugar en las bases de los buques, en Rota y Cartagena, y también en la base militar de Morón.

El día 25, una manifestación en Cartagena reunió a unas 200 personas; durante la acción de grupos antimilitaristas, el MOC, la Comisión anti-OTAN y un grupo ecologista murciano protestaban contra el envío de tropas al Golfo. En la misma movilización, irrumpieron en escena los padres de los marinos de reemplazo que se manifestaron hasta el

[8] El País, 20.05.1990.
[9] El País, 30.07.1990.
[10] El País, 15.08.1990.

edificio de Capitanía de la ciudad[11]. El mismo día, en Morón, un grupo de unas 60 personas escenificaba el reclutamiento forzoso de soldados, fusilándolos simbólicamente al decir sus nombres[12].

El día 26, se reunían de nuevo unos 50 pacifistas en Cartagena para protestar por el embarque de soldados de reemplazo. En Rota, durante una movilización más amplia a la que acudieron unas 300 personas, los blancos de la protesta incluían el embarque de soldados hacía la zona del conflicto, el envío de tropas y la demanda de una solución diplomática para el conflicto. En ambas movilizaciones, se hicieron llamamientos a la deserción y la insumisión. Las acciones de este día estaban convocadas por la Coordinadora de Organizaciones Pacifistas de Andalucía, IU, CCOO, UGT, por la Federación Ecologista y Pacifista de Cádiz y, según *El País*[13] por otros grupos pacifistas. En la comparecencia en el Parlamento del ministro de Defensa, Narcís Serra, y del de Exteriores, Fernández Ordóñez, dos días después del envío de las tropas, explicaron que España se había movilizado en el Golfo en defensa de sus propios intereses y que los buques españoles sólo iban a cooperar.

Durante el mes de septiembre, el bloqueo contra Irak progresa y se hace más intensivo mientras que en el contexto español, el 1 de septiembre, se produce una manifestación en el centro de Madrid[14]. El día 5, la Coordinadora de Padres de Soldados enviados al Golfo y la Asociación de Información y Defensa del Soldado (vinculada al MOC-Mili KK barcelonés) realizaban una denuncia en Barcelona contra el Presidente del Gobierno y tres ministros por enviar soldados a la zona del conflicto sin celebrar una reunión en las Cortes y sin la firma del Rey, requisitos que la ley contempla en estos casos[15]. El mismo día, en Madrid, los niños de un colegio iraquí se manifestaron ante la embajada de EEUU en España en contra de la intervención militar[16]. El día 6 de septiembre más de un millar de personas salían a la calle en Barcelona para protestar por el envío de tropas y para pedir el retorno de éstas. La manifestación fue desde la Plaza Universitat hasta el Gobierno Militar y estaba encabezada por dos centenares de familiares de soldados[17]. El día 8, IU elabora un manifiesto contra el envío de tropas españolas al Golfo, a la iniciativa se suman CCOO, las Juventudes del CDS, la Asociación Pro Derechos Humanos y más de 300 intelectuales[18]. Aunque en un primer momento, el sindicato UGT, las Juventudes del PSOE, el MPDL y Solidaridad Internacional apoyaron la iniciativa, después se desmarcaron. Estas cuatro últimas organizaciones se mostraban de acuerdo con la demanda de una solución diplomática al conflicto pero no eran partidarias de incluir en el texto el rechazo al envío de tropas debido a su conexión con el Gobierno socialista. Por este motivo, dejaron de apoyar la iniciativa de IU y elaboraron otro manifiesto en función de la postura que habían adoptado. El 16 de septiembre, se produce en Madrid otra manifestación masiva, en la que participan unas 3000 personas contra la intervención en el Golfo Pérsico[19].

---

[11] El País, 25.08.1990.
[12] El País, 25.08.1990.
[13] El País, 27.08.1990.
[14] Convocada por grupos antimilitaristas, durante la protesta derraman pintura ante el Cuartel General del Ejército y colocan una máscara antigás a la diosa Cibeles. El País, 01.09.1990.
[15] Anuario del Centro de Investigación para la Paz. 1990-1991 (Icaria, 1991).
[16] El País, 01.09.1990.
[17] El País, 06.09.1990.
[18] El País, 08.09.1990.
[19] Aunque El País no ofrece datos sobre los convocantes de la movilización, el hecho de que IU se desmarcara, porque el comunicado final de la marcha incluía el llamamiento a la deserción de las tropas enviadas, hace pensar que los organizadores del acto formaban parte de los movimientos anti-mili. El País, 17.09.1990.

Durante el mes de octubre, EEUU anunció el envío de unos 100.000 soldados más hacia la zona del conflicto que se sumaron a los 250.000 que ya estaban en Arabia Saudí. La ONU, por su parte, aprobaba la resolución 674 con las abstenciones de Cuba y Yemen, permitiendo la presentación de reclamaciones contra Irak por haber cometido crímenes de guerra y por las pérdidas que podía haber ocasionado con la invasión de Kuwait. A finales de mes, Sadam Husein se mostraba partidario de entablar un diálogo con los presidentes soviético y francés para tratar de encontrar una solución al conjunto de problemas en Oriente Medio.

A pesar de que en agosto y septiembre, la ONU[20] aprobó dos resoluciones en las que exigía al Gobierno de Bagdad que facilitase la salida de extranjeros y condenaba la actuación de Irak contra el personal y los locales diplomáticos en Kuwait, la liberación de ciudadanos occidentales por parte del régimen iraquí se iba produciendo con cuentagotas. La polémica en España surgió a raíz del viaje a Irak de un grupo de personalidades de la vida política y cultural del país, entre los que se encontraban la diputada de IU Cristina Almeida y Gustavo Villapalos. La CE había acordado que ninguno de los países miembros establecería negociaciones con Irak para tratar de liberar a los ciudadanos retenidos de los diferentes países. En este sentido, la acción mediadora que llevó a cabo este grupo de personalidades fue interpretada desde diferentes puntos de vista: por un lado el Gobierno trató de desmarcarse y de presentarlo de cara al resto de países europeos como una iniciativa particular en la que no tenían nada que ver, mientras mantenía conversaciones con las familias de los rehenes españoles. El PP aprovechaba la ocasión para criticar la acción mediadora por considerarla que contaba con el beneplácito gubernamental, desmarcándose de los dictados del resto de países occidentales[21]. Finalmente, el día 15 de octubre los últimos españoles retenidos en Irak salían del país gracias a la negociación llevada a cabo por el grupo mediador. En noviembre, el dirigente socialdemócrata alemán Willy Brandt iniciaba las gestiones en Bagdad para lograr la salida de los extranjeros que todavía estaban retenidos en Irak .

Las movilizaciones de octubre siguieron en la línea de los meses anteriores. *El País*[22] informaba sobre una manifestación festiva en Torrejón el día anterior. Unas 300 personas se manifestaban contra la actividad militar en la base del municipio madrileño y exigían su desaparición convocadas por la Asociación de Vecinos de Las Fronteras, el grupo de Objetores de Torrejón de Ardoz, el comité anti-OTAN de la localidad y el sindicato CGT. El día 6, la Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas elaboraba una declaración en la que condenaba la invasión de Kuwait y criticaba el despliegue militar estadounidense[23]. El día 12, once personas iniciaban en Cornellà una huelga de hambre de tres días en una iglesia de la localidad, para protestar contra el encarcelamiento de uno de los 26 jóvenes catalanes que se habían presentado días antes ante el juez por negarse a la incorporación a filas. La mayoría de los participantes, pertenecían al grupo de insumisos de la localidad[24]. El 28 de octubre, unas 500 personas participaban en la IV Marcha a la Base Militar Aérea de Morón de la Frontera (Sevilla). Entre los convocantes se encontraba la Plataforma por la Paz y contra la Intervención, IU, Sindicato de Obreros del Campo, UGT y CCOO, aunque de estas fuerzas políticas y sindicales no acudió ningún

[20] Las dos resoluciones a las que hago referencia son, respectivamente, la 664 del 18.08.1990 y la 667 del 16.09.1990.

[21] Según Abel Matutes, del Partido Popular, participar en la negociación para conseguir la liberación de los españoles retenidos suponía "una falta de solidaridad con otros países occidentales que también defienden los intereses de España" (El País, 16.10.1990).

[22] El País, 01.10.1990.

[23] El País, 06.10.1990.

[24] El País, 12.10.1990.

dirigente significativo. El comunicado[25] solicitaba el desmantelamiento de las bases en Andalucía y exigía el regreso inmediato de las fuerzas enviadas al Golfo.[26]

Durante el mes de noviembre el conflicto empeoró y las perspectivas de una salida negociada iban perdiendo credibilidad ante el desarrollo de los acontecimientos. La misma polémica seguía abierta en el Parlamento Europeo debido a la decisión adoptada por los ministros de los Doce de no negociar con Sadam Husein.

Pero sin duda el punto álgido del conflicto se alcanzó con la aprobación el 29 de noviembre de la resolución 678. El texto, autorizaba el recurso de la fuerza para restablecer la soberanía de Kuwait si las tropas iraquíes no se retiraban del emirato ocupado antes del 15 de enero de 1991. Fue aprobado con el rechazo de Cuba y de Yemen y, muy significativamente, con la abstención de China que podría haber ejercido su derecho a veto. El ultimátum de la ONU fue rechazado desde el primer momento por el régimen iraquí.

En España, el discurso del Gobierno también se endureció. Felipe González daba un paso más en el respaldo a EEUU y consideraba que la ONU debía aprobar una resolución que incluyera la autorización del uso de la fuerza[27], tal y como venía sugiriendo el presidente norteamericano George Bush. A pesar del apoyo a las propuestas de EEUU, su discurso seguía amparándose en la legitimidad de Naciones Unidas y en que la aprobación del tipo de resolución que defendía era la única posibilidad de constituir una amenaza seria para acabar con el conflicto sin llegar a la intervención militar.

El 1 de noviembre, el Consejo de la Juventud de España hacía pública su propuesta alternativa para la reforma del servicio militar y el desarrollo de una ley de servicio civil. La propuesta del Consejo consideraba que todos los jóvenes españoles sin distinción de sexo debían realizar o el servicio militar o el civil y, aunque rechazaba la insumisión, reiteraba su oposición al envío de otro contingente militar al Golfo Pérsico[28]. El 8 de noviembre, varios centenares de jóvenes insumisos, se manifestaban frente al Gobierno Militar de Barcelona para protestar por la intervención de tropas españolas en la zona del conflicto[29].

Pero las manifestaciones más importantes a lo largo de ese mes, se produjeron en el ámbito estatal el día 11, fecha en la que se celebró el sorteo del reemplazo de 1991. Aquél día se produjeron manifestaciones en una treintena de ciudades de todo el Estado, las protestas se centraban en el envío de tropas al Golfo, en el encarcelamiento de cuatro insumisos y contra el servicio militar. En total, se manifestaron unas diez mil personas, unas 2500 en Madrid, más de 1000 en Barcelona convocadas por la Asociación de Objetores de Conciencia, varios miles en las tres capitales del País Vasco y el resto, en otras ciudades españolas. Los lemas de las marchas fueron "Ni mili, ni ejército", "*Contra la mili, insumisión*", "*Que no sorteen tu vida*", "*Para Golfo, Guerra; para el golfo, Serra*" y "*No a la mili, ni servicio militar ni sustitutorio*" [30]. El 26 de noviembre, unas 200 personas se concentraban ante la prisión militar de Alcalá de Henares, para denunciar la

[25] El País, 28.10.1990.

[26] *En el contexto internacional, el 1 de octubre aparecía una noticia sobre la manifestación en EEUU de cientos de personas que protestaban por el envío de tropas norteamericanas al Golfo. Los lemas de la protesta fueron "Paz sí, petróleo no" y "La vida es más preciosa que el petróleo" (El País, 01.10.1990). En Bagdad, dos días después, los estudiantes iniciaban el curso con manifestaciones ante las embajadas de EEUU y el Reino Unido para protestar por el embargo contra Irak (El País, 03.10.1990).*

[27] El País, 22.11.1990.

[28] El País, 01.11.1990.

[29] El País, 08.11.1990.

[30] El País, 11.11.1990.

situación de seis insumisos encarcelados desde el día 6 de noviembre. La concentración fue convocada por el Movimiento de Objeción de Conciencia de Madrid [31].

Durante el mes de noviembre, se produjeron diversas manifestaciones y una huelga en enseñanza convocadas por el Sindicato de Estudiantes[32]. A pesar de que el colectivo era más bien partidario del servicio militar obligatorio, hicieron diversos llamamientos a la objeción de los quintos del 91, para mostrar su rechazo al envío de tropas.

Tras el ultimátum de la ONU, la posibilidad de que estallara el conflicto era cada vez mayor y en diciembre los preparativos militares en la zona del Golfo se aceleraron. En este clima de tensión, el día 6, Sadam liberó a todos los extranjeros retenidos en Irak, aunque a medida que pasaban los días, su posición respecto a Kuwait se mantenía e incluso llegó a amenazar con utilizar armas químicas en caso de ser atacado.

En España, el Gobierno socialista aumentó el apoyo logístico al despliegue militar occidental en el Golfo, las bases norteamericanas en territorio español estaban en plena actividad y solían utilizarse para hacer escala en el traslado de tropas y material militar hacía la zona del conflicto. Mientras tanto, el encarcelamiento de insumisos continuó aunque dos de ellos, fueron puestos en libertad después de hacer huelga de hambre.

El día 2 de diciembre, los colectivos Mili KK realizaron unas jornadas en Coslada (Madrid) para tratar de coordinar su estrategia, durante las jornadas se hicieron llamamientos a la objeción y a la insumisión y acabaron por convocar una movilización de ámbito nacional para el día 15 de enero, fecha en la que terminaba el plazo de la ONU para que Irak se retirara de Kuwait si no quería ser atacado. Al final de las jornadas, unos 300 activistas se concentraron frente a la prisión de Alcalá para protestar por el encarcelamiento de varios insumisos[33].

Entre las movilizaciones que se produjeron ese mes la más seguida fue la convocada por el movimiento estudiantil el día 4 de diciembre. El Sindicato de Estudiantes consiguió que más de un millón y medio de alumnos de todo el Estado, salieran a la calle en diversas ciudades para protestar contra el envío de tropas, contra la guerra y contra la posición gubernamental. Las movilizaciones más masivas se produjeron en Madrid, Barcelona, Valencia y País Vasco. No sólo eso, los paros en las aulas fueron también muy secundados a lo largo del mes de diciembre[34]. El día 20, la Plataforma contra la Guerra y la Intervención que, como veremos en el análisis posterior no abarcaba a todo el Estado, organizó en Madrid la primera manifestación conjunta en la que desde la CAO (Comisión anti-OTAN) hasta el MPDL (Movimiento por la Paz, el Desarme y la Libertad), formado por miembros del PSOE, una amplia representación del movimiento pacifista secundó la protesta. Esta amplia representatividad del movimiento estuvo condicionada por el compromiso de no criticar abiertamente la postura del Gobierno, así que las protestas se centraron más en la crítica a la militarización del Golfo, a la invasión de Kuwait y a favor de una salida negociada y pacífica a la crisis[35].

Con motivo del aniversario de la ley de objeción, el día 28 de diciembre se produjeron en varias ciudades españolas las protestas de insumisos y objetores convocados por el MOC y el colectivo antimilitarista vasco, Kakitzat. Las más secundadas fueron las de Bilbao, Pamplona, San Sebastián y Sevilla[36].

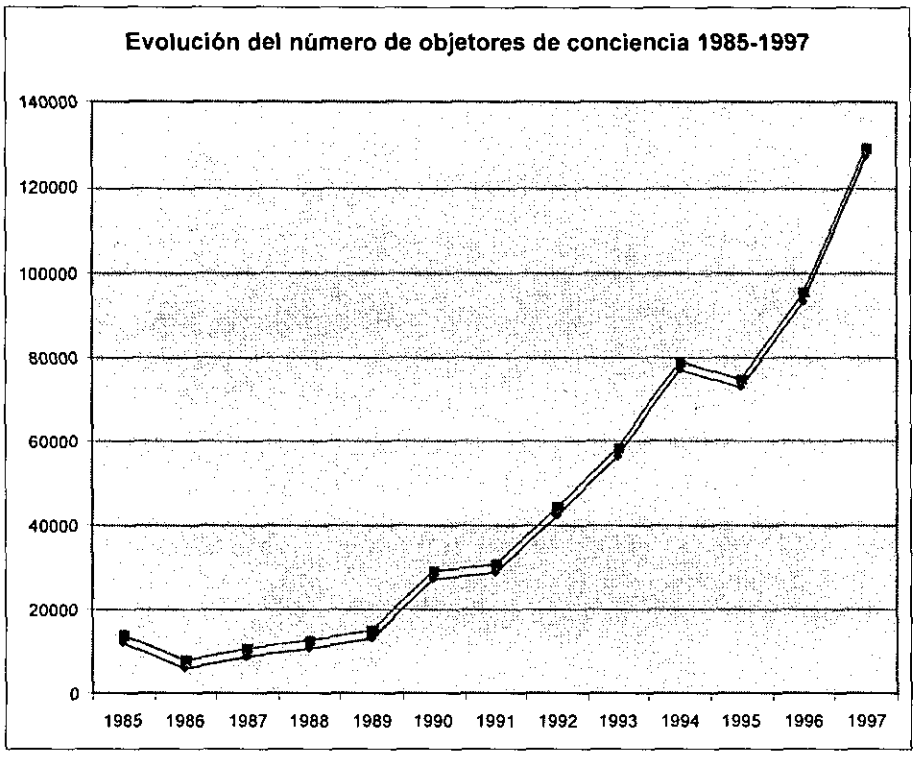
El año terminaba con un auge de las movilizaciones sociales que, desde el inicio del conflicto a partir de la invasión de Kuwait, no habían hecho más que crecer. Pero sin

---

[31] El País, 26.11.1990.
[32] Anuario del Centro de Investigaciones para la Paz (Icaria, 1991)
[33] El País, 02.12.1990.
[34] El País, 04.12.1990.
[35] Anuario del Centro de Investigación para la Paz (Icaria, 1991)
[36] El País, 28.12.1990.

duda, los colectivos que más consiguieron hacerse oír durante los últimos cinco meses de 1990, fueron los antimilitaristas que lograron encabezar las protestas contra la guerra sin dejar de lado sus demandas. La ampliación del número de objetores a partir de 1991 confirma que el despegue del movimiento se produce contemporáneamente al estallido de la crisis del Golfo.

Figura 13. 15.
Fuente: El País, 19.06.1998

c) <u>La guerra y la posguerra.</u>

El mes de enero fue si duda alguna el mes en que las movilizaciones alcanzaron su punto máximo y es que el clima prebélico se había apoderado de la situación. La fecha del 15 de enero dividió en dos el mes. Hasta ese día, se sucedieron los encuentros diplomáticos para tratar de alcanzar un acuerdo de última hora que lograra evitar la guerra, aunque los preparativos militares se aceleraron, en todos los casos, los intentos diplomáticos fracasaron[37]. Alrededor del día 15 se produjeron las movilizaciones más importantes del periodo. Desde que a principios de diciembre la Koordinadora de Kolectivos Anti-Mili decidió la convocatoria de una jornada de protesta para el día que expiraba el plazo de la ONU durante las jornadas celebradas en Coslada, diferentes organizaciones juveniles mantuvieron el contacto para coordinarse respecto a esa convocatoria. Así la mayor parte de las organizaciones estudiantiles integradas en el Marco para la Unidad de Acción convocaron una huelga general en todos los niveles de

[37] El día 9 de enero, Tarek Asís y James Baker se entrevistaban en Ginebra para tratar de resolver la crisis por la vía diplomática (El País, 09.01.1991); el día 12, el Secretario General de la ONU, Pérez de Cuellar, se entrevistó en Bagdad con Sadam Husein, el día 13 abandonaba Irak sin alcanzar ningún acuerdo (13.01.1991). Hasta el mismo día 15, en que acaba el plazo de la ONU para la retirada de Irak de Kuwait, Pérez de Cuellar hizo un último llamamiento para que se produjera la retirada de las tropas iraquíes en el emirato, es más, la organización debatió en el último momento una propuesta de solución pacífica al conflicto presentada por Francia, sobre la que tampoco se logró conseguir un acuerdo.

enseñanza para ese día, con la excepción del Sindicato de Estudiantes (el cual se oponía a la insumisión y apoyaba simplemente una reforma del servicio militar). Algunos de los lemas de los panfletos que circulaban sobre la convocatoria para el día 15 eran: "*Paremos la guerra*", "*El dinero del Golfo para la enseñanza*", "*Que vuelvan todos los soldados a casa, ¡ya!*" y "*Solidaridad con los insumisos*"[38].

El día 11 de enero, más de 700 intelectuales catalanes firman un manifiesto contra la intervención militar en el Golfo. Entre los firmantes se encontraban profesores de las universidades catalanas, así como representantes de otros colectivos profesionales entre ellos, periodistas, escritores, humoristas y cantantes. En Santa Cruz de Tenerife, se manifestaban el mismo día, unas 2.000 personas a favor de la paz, convocadas por el Club Amigos de la UNESCO[39].

Dos días después se producían manifestaciones masivas por toda la geografía española. En el Ateneo de Madrid, cerca de cien escritores se reunían ante unas mil personas, convocados por el Foro de Escritores contra la Guerra para tratar de ponerse de acuerdo en la redacción de un texto común de condena a la guerra. A pesar de no llegar al acuerdo, hubo unanimidad tanto en la condena de un posible desenlace bélico en el Golfo como en la crítica a la actuación norteamericana en el desarrollo de la crisis. Según el escritor Juan García Hortelano, era la primera vez desde la campaña de movilizaciones con motivo del referéndum sobre la OTAN que los escritores españoles se reunían para posicionarse ante la sociedad. Durante el acto, el llamamiento a la deserción de las tropas españolas fue aplaudido pero la propuesta no llegó a adoptarse[40]. Entre los días 12 y 13 hubieron manifestaciones en Madrid, Alicante, Elche, Pamplona, en las tres capitales vascas, Valencia, Barcelona, Zaragoza, Murcia, Santander, Gijón y La Coruña. En Madrid, IU convocaba el acto de protesta ante el obelisco al Soldado Desconocido bajo el lema "*Es posible la paz. No a la guerra*". En Barcelona, la convocatoria vino de organizaciones pacifistas, entidades cristianas, la coordinadora de Padres de Soldados y partidos de la izquierda catalana. Los socialistas catalanes criticaban las movilizaciones alegando que sólo beneficiaban a Sadam Husein. La Conferencia Episcopal Española hacía un llamamiento para que se hicieran oraciones a favor de la paz y en el Ayuntamiento de Pinto (Madrid), se aprobaba una moción en la que se solicitaba el regreso de las tropas españolas antes del día 15 de enero. La moción presentada por el Grupo Mixto, fue apoyada por IU, PSOE y CDS[41].

El día 15, las movilizaciones fueron masivas en toda España, las más secundadas fueron las de Barcelona y Madrid. Sólo en Catalunya, se manifestaron unos 100.000 estudiantes y el paro en los centros académicos fue apoyado masivamente. A parte de la movilización de Barcelona, se dieron manifestaciones en las tres capitales de provincia, en Terrassa, que fue tras la de Barcelona, la segunda más multitudinaria, en Sabadell, El Masnou, Reus, Valls, El Vendrell, Tortosa, Amposta, Tàrrega, La Seu d'Urgell y en Vic. Los estudiantes de la UAB, formaron una cadena humana desde un extremo a otro del campus, las Facultades de Teología y la Eclesiástica de Filosofía emitieron un comunicado en contra de la última resolución de la ONU, el Instituto Químico de Sarriá difundió un manifiesto en el que se pedía una resolución pacífica y dialogada para el conflicto. El Ayuntamiento de Barcelona, propuso que en todas las ciudades del mundo se realizara un paro silencioso de cinco minutos. En Madrid, los manifestantes marcharon tras una pancarta en la que se leía "*Paremos la guerra, solidaridad con los insumisos*" y en la Puerta del Sol IU, UGT y CCOO, convocaron una concentración de protesta. En Córdoba

[38] El País, 15.01.1991.
[39] El País, 11.01.1991.
[40] El País, 13.01.1991.
[41] El País, 13.01.1991.

y Sevilla se producían las manifestaciones más numerosas de toda Andalucía, en Valencia, las tres capitales vascas, Pamplona, en las principales ciudades gallegas, Zaragoza y en las Islas Baleares se producían también movilizaciones masivas contra la guerra. La convocatoria estudiantil y pacifista fue un éxito en todo el Estado español y a las organizaciones estudiantiles que desde diciembre venían coordinando las diferentes movilizaciones del día 15,se acabó por sumar el Sindicato de Estudiantes. Por otro lado, la coordinadora que agrupaba a los padres de los soldados presentó el mismo día[42], una denuncia ante el Tribunal Supremo contra el Presidente del Gobierno, los ministros de Exteriores y Defensa y contra la portavoz del Gobierno, Rosa Conde ya que consideraban un delito de prevaricación y detención ilegal el envío de sus hijos al Golfo Pérsico.[43]

Sólo dos días después de haberse acabado el plazo de la ONU, comenzó la guerra. Los bombardeos masivos sobre Irak y Kuwait, fueron contestados por las tropas iraquíes con una serie de ataques contra Israel y Arabia Saudí. Hacía finales de mes, la mancha del petróleo vertido desde Kuwait al Golfo Pérsico amenazaba las plantas desalinizadoras de Arabia Saudí y provocó una catástrofe ecológica sin precedentes en la zona. El día 29, EEUU y la URSS firmaron una declaración conjunta sobre la guerra.

Las movilizaciones continuaron produciéndose una vez iniciado el conflicto. El día del inicio de la guerra se vivieron manifestaciones y paros, la mayoría de estudiantes, en Barcelona, cuya manifestación fue la más numerosa de todo el Estado, Tarragona, L'Hospitalet de Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, El Prat de Llobregat, Sant Boi y Girona. Por la tarde, una 6000 personas acudían a una nueva manifestación en Barcelona, convocada por la *Taula Cívica per la Pau* que integraba partidos políticos de izquierda, sindicatos, organizaciones pacifistas e intelectuales y se sumaron algunos padres de soldados enviados al Golfo. Al final del acto el presidente de *Justicia i Pau* leyó un comunicado en el que se expresaba la condena a la guerra. En Madrid se concentraron también unos 2.000 estudiantes y a la tarde, la Plataforma Contra la guerra convocó una nueva protesta ante el Congreso[44].

El día 18, los sindicatos CCOO, USO y CGT convocaron un paro de dos horas en todos los centros de trabajo de España, mientras que UGT se desmarcaba de la convocatoria. Según los sindicatos convocantes, más de dos millones de trabajadores secundaron el paro. El mismo día se repitieron las manifestaciones de profesores y estudiantes por toda España. En Barcelona, de nuevo la más numerosa, 25.000 personas se manifestaron en el centro de la ciudad, se corearon gritos contra la guerra, la OTAN, la presencia de bases militares en España y el lema "*Per la pau, guerra no*". En Madrid, una

---

[42] El País, 16.01.1991.

[43] Mientras en el contexto internacional, las movilizaciones pacifistas también se intensificaron. En Alemania, el día 10 de enero, los grupos pacifistas eran secundados por los sindicatos en las manifestaciones contra la guerra (El País, 10.01.1991). El día 13, decenas de miles de alemanes volvían a salir a la calle en diversas ciudades bajo el lema "*Ninguna sangre por petróleo*", las más importantes tuvieron lugar en Francfort, Colonia, Munich, Bonn y Berlín Oeste (El País, 13.01.1991). El mismo día se producía una amplia manifestación en París, donde también decenas de miles de personas participaban en la manifestación convocada por una alianza de comunistas, izquierdistas, católicos, pacifistas, ecologistas y socialistas disidentes. Los manifestantes llevaban pancartas con los lemas "*No a la carnicería*", "*Ni Sadam, ni el tio Sam*" y "*Quelle connerie la guerre*", esta última, una cita del poeta Jacques Prevert. El presidente Miterrand recibió al final de la marcha a una delegación de manifestantes (El País, 13.01.1991).
Al mismo tiempo, en EEUU, la opinión pública se mostraba dividida: mientras un 45% de la población era partidario de iniciar un ataque contra Irak, un 48% prefería esperar a ver los efectos de las sanciones impuestas por la ONU (13.01.1991).

[44] El País, 18.01.1991.

3.000 personas se concentraron por la tarde en los alrededores del Congreso protestando por la guerra y la actitud del Gobierno español[45].

El día 20 se repetían las manifestaciones masivas de decenas de miles de personas en diversas ciudades españolas para exigir el fin de la guerra y el retorno de los soldados enviados al Golfo. Las manifestaciones de Barcelona y Madrid fueron las más numerosas desde el inicio del conflicto, en ambas manifestaciones los organizadores calcularon la asistencia de más de 100.000 personas a la convocatoria. En Barcelona, los padres de los soldados abrieron la marcha con una pancarta que decía "*Serra, tráeme a tierra lo que me has quitado por mar*" e incluso se corearon gritos a favor de la deserción de los soldados, reivindicación que el Secretario General de ERC, presente en el acto, secundó. En Madrid, la marcha contó con la presencia de líderes políticos, entre ellos el líder de IU Julio Anguita, sindicales y una amplia representación de artistas. El líder de UGT participó desde primera fila, así como los líderes de CCOO, del PCE y un reducido grupo de militantes socialistas. Durante el recorrido los lemas más coreados criticaron a EEUU y al Gobierno español. En Valencia, Alicante, Castellón, Elche, Torrejón de Ardoz, Coslada, Mejorada del Campo, Alcalá de Henares, Málaga, Sevilla y en Jaén, hubieron manifestaciones para pedir la paz[46]. El día 23 se repetían las protestas de marineros y familiares de soldados para protestar por el envío de barcos para relevar a los que estaban en la zona del conflicto. En la Plaza Sant Jaume de Barcelona se volvían a reunir cientos de personas para protestar contra la guerra el día 28 de enero y el día 30, se volvían a repetir las manifestaciones de estudiantes en diversas ciudades[47].

A lo largo del mes de febrero los ataques aéreos de los norteamericanos se intensificaron, mientras crecía la amenaza de poner en marcha un ataque terrestre si las tropas iraquíes no se retiraban de Kuwait. El día 11, después de 26 días de guerra, se habían llevado a cabo 2.900 acciones aéreas, dos días después se produjo el bombardeo aliado contra un refugio civil en Bagdad causando la muerte de varios cientos de civiles al considerarlo un objetivo militar, la ONU decidió reunir a puerta cerrada al Consejo de Seguridad. Tras la negativa ante los planes de paz presentados por China y la URSS en los días posteriores, el día 24, Bush anunció el inicio de la ofensiva terrestre cuyo avance se produjo sin la menor resistencia iraquí ante la huida de su ejército. Tras el anuncio de retirada de las tropas iraquíes en Radio Bagdad el día 25, Bush anunció el día 28 el fin de las operaciones en el Golfo y la liberación de Kuwait por parte de las tropas multinacionales.

En España, se empezaron a conocer datos sobre el apoyo logístico prestado a las tropas aliadas[48], ante las noticias publicadas y los reproches de la oposición, Felipe González decía, a principios de febrero que el secretismo sobre el apoyo a EEUU estaba considerado en la ley de Secretos Oficiales y, más tarde, que España mantendría un apoyo total a la coalición hasta que Irak abandonara Kuwait. A pesar de las críticas de la oposición sobre lo que consideraban una escasa información por parte del Gobierno sobre la intervención española, el apoyo de la mayoría de grupos políticos con representación

---

[45] El País, 18.01.1991.

[46] El País, 20.01.1991.

[47] En el contexto internacional, las movilizaciones tras el inicio de la guerra habían continuado. En Argel, más de medio millón de manifestantes se manifiestan convocados por grupos integristas el día 18 de enero (18.01.1991). En Yemen, unas 70.000 exigen a Sadam que deje de atacar a Israel (18.01.1991). El día 27, unas 200.000 salían a la calle en Bonn para protestar contra la guerra (El País, 27.01.1991). Un día después, en Marruecos se convocó una huelga general para protestar por la intervención aliada contra Irak (28.01.1991). En Argelia y Túnez, también se produjeron protestas contra el ataque de las tropas occidentales el día 30 (30.01.1991).

[48] El País, 02.1991 y 10.02.1991

parlamentaria continuó, es más el PNV, que había manifestado una postura mucho más crítica con el Gobierno socialista en la cámara vasca, acabó por reconocer, a finales de febrero, que su postura a lo largo de la crisis y durante la guerra había estado llena de contradicciones. Por otro lado, el día 11, llegaron a España las corbetas "Diana" e "Infanta Cristina".

En Melilla, unos 800 musulmanes protestaron contra la guerra el día 3 de febrero[49]

.

El día 4 de febrero, unos 2000 pacifistas se concentraron ante la base de Rota y unos 10.000 lo hacían en Torrejón para exigir el cierre de las instalaciones y el fin del conflicto[50]. El día 8, cargos políticos de HB interrumpían unas prácticas militares en Navarra encadenándose[51]. El día 10 de febrero, más de 15.000 personas participaron en una cadena humana en Zaragoza que llegaba hasta la base militar situada a unos 13 Km de la ciudad. En la movilización ciudadana se exigía el desmantelamiento de la base militar, el retorno de las tropas españolas en el Golfo y se protestó contra la guerra. Entre los participantes se encontraba el Defensor del Pueblo de Aragón, el rector de la Universidad de Zaragoza, el cantautor J.A. Labordeta y el diputado aragonés de IU en el Congreso[52]. El mismo día, la Cruz Roja publicó un manifiesto contra las guerras en el que pedía la cooperación de la ciudadanía para ayudar al pueblo iraquí[53]. Dos días después, unos 300 profesores de universidad elaboraron un manifiesto en el que apoyaban el derecho a desertar[54]. El día 8, varios cientos de mujeres se manifestaron en Madrid contra la guerra convocadas por asociaciones y grupos feministas[55]; en Morón, una cadena humana reunió a unas 400 personas bajo los lemas utilizados durante las movilizaciones contra la guerra de Vietnam[56]. El 22 de febrero, un grupo de estudiantes de secundaria y universitarios, colgaron carteles contra la guerra en diferentes monumentos de la capital española convocados por la Plataforma de Estudiantes contra la Guerra[57]. El día 27, un grupo de funcionarios del Ministerio de Cultura[58], se manifestó contra la política gubernamental y exigieron la dimisión de los ministros, Jorge Semprún y Carlos Solchaga.[59]

---

[49] El País, 03.02.1991.
[50] El País, 04.02.1991.
[51] El País, 08.01.1991.
[52] El País, 10.02.1991.
[53] El País, 10.02.1991.
[54] El País, 12.02.1991.
[55] El País, 08.02.1991.
[56] El País, 08.02.1991.
[57] El País, 22.02.1991.
[58] El País, 27.02.1991.
[59] Durante el mes de febrero, las protestas en el mundo árabe ocuparon la mayor parte de las noticias referidas a movilizaciones en El País. En Argelia, grupos de integristas se manifestaron a favor de Irak y pidieron el apoyo del ejército para crear un Estado islámico durante el día 1 de febrero (El País, 01.02.1991). El día 4 del mismo mes, 300.000 marroquíes se manifestaron a favor de Sadam. Un día después, las masivas manifestaciones en Marruecos hacían que se consolidara el frente opositor (02.02.1991). El día 8 fue sofocada por la policía egipcia una manifestación en El Cairo contra la intervención de Egipto en la guerra (08.02.1991). En Turquía, un día después, se producía un atentado en el puesto de mando de la OTAN para protestar contra la guerra (09.02.1991). El día 12, un grupo de 35 periodistas decidieron enviar cartas de protesta a sus embajadas respectivas ante la ONU (12.02.1991). En Jordania, el día 15 de febrero, cientos de manifestantes protestaron contra los bombardeos en Bagdad, en los muros de la Embajada norteamericana pintaron cruces gamadas (15.02.1991). Un día después, en Argelia, las sedes de la ONU y de Iberia fueron asaltadas en la capital después de amplias manifestaciones contra el ataque militar (16.02.1991). El día 25, se produjeron manifestaciones a favor de Sadam en Túnez y Marruecos, mientras en Egipto, las manifestaciones eran continuas en contra de la ofensiva militar (25.02.1991). (Todas las fechas señalas entre paréntesis indican el día de publicación de la noticia en el diario El País).

Una vez acabada la guerra, el 3 de marzo, los mandos militares iraquíes y aliados, se reunieron en el sur de Irak para establecer las condiciones del armisticio. Mientras tanto, unos 600 pozos petrolíferos de Kuwait, seguían ardiendo como consecuencia de los sabotajes iraquíes o de los bombardeos aliados, desencadenando una crisis ecológica en la zona de incalculables consecuencias.

Durante la posguerra, los países de la coalición aliada negociaban la intervención de sus empresas en esta tarea que, evidentemente, ganó EEUU adjudicándose la mayor parte de las tareas de reconstrucción.

Tras la Guerra del Golfo, el día 5 de marzo, Felipe González hacía públicos en el Parlamento, los datos sobre el apoyo logístico prestado por España: autorizó 294 misiones de bombardeo sobre Irak desde la base de Morón y 20.000 vuelos, en los que se trasladaron 105.000 personas y 205.000 toneladas de material[60]. En la intervención programada por la ONU de los "cascos azules", España quedó excluida al considerar que, a pesar de no intervenir directamente en la guerra, se había aliado de forma clara con el bando occidental. Tras esta remodelación el Gobierno anunció el envío a las Cortes del nuevo proyecto de ley de servicio militar para el mes de abril.

El fin de la guerra puso fin a las movilizaciones masivas que acabaron con la protesta de varios artistas que retiraron sus obras de una exposición titulada *Una historieta democrática* organizada por el Ministerio de Cultura[61]. El día 10, se producía en Madrid una manifestación[62] de exiliados iraquíes ante la embajada para exigir la democracia en su país[63].

Durante el mes de abril llegó el alto el fuego definitivo. El 7 de abril Irak aceptaba las condiciones de la resolución 687 del Consejo de Seguridad, pero lejos de que llegara la paz en el interior del país, el número de refugiados kurdos que huían hacía Turquía e Irán había ido creciendo hasta la tragedia humanitaria.

En España, el Gobierno de Felipe González decidía aplazar el debate sobre la reforma militar hasta después de las elecciones municipales que se celebrarían el mes siguiente, con el propósito de que ninguna fuerza política utilizara el tema de la mili durante la campaña electoral.

A pesar de esta decisión, la polémica acerca del tema continuó abierta y a principios de mes se hacía público un informe de la División de Inteligencia del Estado Mayor del Ejército de Tierra en el que se acusaba del crecimiento de la objeción a que la mayoría de los objetores no habían sido llamados a realizar la PSS. El PP, criticaba en un documento del día 12, la "*mili a la carta*" propuesta por el PSOE y proponía combinar la profesionalización del Ejército con un servicio militar obligatorio de al menos ocho meses de duración. A finales de mes, las Juventudes del CDS aprobaron en su primer congreso una resolución en la que consideraban que las condiciones del servicio militar de aquel momento, vulneraban la Constitución y los derechos fundamentales. El mismo día, IU

---

[60] El País, 06.03.1991.

[61] El País, 27.02.1991

[62] El País, 10.03.1991

[63] En el contexto internacional, las movilizaciones pacifistas también disminuían. En Manila, un grupo de mujeres del movimiento feminista, protestaba contra la política de EEUU frente a la embajada norteamericana (04.03.1991). En el Reino Unido, el día 4 de marzo, eran centenares de exiliados iraquíes y kurdos los que protestaban contra el régimen de Sadam (04.03.1991). El mismo día de la llegada del emir de Kuwait al emirato, el día 15, medio centenar de manifestantes protestaban contra él y su familia por haberse marchado en el momento de la invasión, creciendo la oposición kuwaití al poder del emir. En aquel momento, las reformas en la URSS, así como los cambios en los países del Este, volvían a ser noticia tras el episodio de la guerra y durante el mes de marzo, *El País* ocupó buena parte del espacio internacional con las movilizaciones que se producían en estos países.

pedía la abolición del servicio militar, la creación de un ejército profesional y remarcaba el apoyo del partido a los objetores que fueran juzgados. Los juicios a insumisos continuaron, así como algunos encarcelamientos, el día 4 los dos desertores catalanes de la tercera flotilla enviada al Golfo, se presentaban ante las autoridades militares y eran encarcelados durante tres meses. El día 5, era encarcelado el primer insumiso a la PSS con sentencia firme y pocos días después de enviar al Golfo Pérsico la cuarta flotilla compuesta esta vez sólo por dos fragatas y formada por numerosos soldados de reemplazo que se ofrecieron voluntarios, fue condenado otro insumiso a la PSS a cuatro meses de prisión[64]. Puesto que los juicios y las detenciones continuaban, el día 29 de abril, cuatro insumisos encarcelados en la prisión de Alcalá, iniciaron una huelga de hambre que estuvo acompañada de numerosas manifestaciones y de nuevas presentaciones de insumisos ante los jueces[65]. Por otro lado, el día 11, España firmó con la OTAN el cuarto protocolo de cooperación, relativo a la coordinación para la defensa del territorio nacional.

Las movilizaciones de este mes volvieron a hacer referencia al conflicto sobre el servicio militar, aunque el movimiento por la paz salió a la calle para protestar contra la represión del régimen iraquí contra los kurdos. El día 6, en medio de las críticas internacionales contra las fuerzas aliadas por la pasividad ante el genocidio de los kurdos, la Comisión anti-OTAN y la UGT emitían comunicados de condena al régimen de Sadam[66]. Al día siguiente, unas 500 personas entre exiliados kurdos, representantes de varios partidos políticos, asociaciones y sindicatos, se manifestaban en Barcelona en contra de la represión de Sadam e instaban al Gobierno a iniciar una acción diplomática para poner fin a las masacres. La manifestación acababa con la entrega de un documento que reunía estas demandas al presidente de la Generalitat y al cónsul de EEUU[67]. Ese mismo día, unas 40 personas pertenecientes a grupos antimilitaristas, se manifestaban para protestar por el encarcelamiento de los dos desertores de la tercera flotilla española enviada al Golfo[68]. Entre las movilizaciones antimilitaristas de ese mes por los sucesivos juicios a insumisos y las condenas contra ellos[69], se produjo en Madrid, la ocupación del despacho del Ministro de Justicia por parte de los mismos (que inmediatamente fueron desalojados).[70]

Durante el mes de mayo, en España se preparaban las elecciones autonómicas y municipales que tendrían lugar a finales de mes y, a pesar de que el Gobierno había solicitado que el tema del servicio militar no fuera utilizado durante la campaña electoral, IU y los diferentes partidos nacionalista vascos, incluyeron en sus programas la necesidad de que la administración municipal fuera la encargada de tallar y alistar a los quintos. Al menos 42 ayuntamientos vascos fueron denunciados por negarse a realizar las tareas de alistamiento[71].

El 28 de junio, el Congreso aprobaba con los votos del PSOE y PP, el Informe de la Ponencia creada 14 meses antes para la reforma de las Fuerzas Armadas. En el Parlamento vasco se aprobaba una resolución que solicitaba la abolición del servicio militar obligatorio y criticaba la dureza de la ley de objeción, el Parlamento catalán, por su parte, aprobaba una propuesta de ley de reforma de la ley de objeción para ser debatida en el Congreso y el Senado. El 19 de julio el Consejo de Ministros aprobó el proyecto de ley

[64] Anuario Centro de Investigaciones para la Paz (Icaria, 1992).
[65] El País, 29.04.1991.
[66] El País, 06.04.1991.
[67] El País, 07.04.1991.
[68] El País, 07.04.1991.
[69] Anuario del Centro de Investigación para la Paz (Icaria, 1992).
[70] El País, 11.04.1991.
[71] Anuario del Centro de Investigaciones para la Paz (Icaria, 1992)

orgánica del servicio militar y, en septiembre, la AOC de Catalunya presentó una nueva campaña de abandono de la PSS a los doce meses, siguiendo la campaña de Euskadi.[72]

Así el año acabó como había empezado, en noviembre las movilizaciones continuaron durante la celebración del último sorteo de quintos, aunque las movilizaciones convocadas no tuvieron el eco de otros años. A lo largo de noviembre y principios de diciembre, se produjeron varias manifestaciones ante la prisión de Alcalá, donde se encontraban siete de los trece insumisos encarcelados[73]. En diciembre se aprobó en el Senado la ley orgánica de servicio militar con los votos a favor del PSOE, PP y CIU. El año acabó con nuevas presentaciones de insumisos y con un número creciente de objetores (ver la figura anterior sobre la evolución del número de objetores al servicio militar).

1.2. El episodio de la "crisis de opinión pública"[74]

A) DEFINICIÓN DE OBJETIVOS

El acontecimiento completo de la Guerra del Golfo activa en el espacio público del momento, como hemos visto, toda una serie de movilizaciones sociales y actos de protesta diversos que se extienden por todo el territorio español. Lo que en términos de opinión pública reflejan tales movilizaciones y actos de protesta es que una parte considerable de la población se posiciona manifiestamente contra la guerra. Frente a esta posición está la actuación del gobierno, cuya manifestación empírica se concreta tanto en las declaraciones que realizan los dirigentes del gobierno como en las decisiones y medidas que se adoptan desde el gobierno y se aplican mediante las instancias correspondientes del aparato del Estado (en este caso, fundamentalmente el ejército). Esta contraposición de posturas es el primer síntoma claro de que estamos en un estadio especial del proceso de opinión pública que se articula alrededor de los hechos relacionados con esta guerra. Y este estadio especial, tal y como expondremos a lo largo de este informe, puede ser apropiadamente conceptualizado y clasificado como una situación de "crisis de opinión pública".

En este punto de la investigación y a lo largo de este capítulo del informe, lo que tratamos de desarrollar es el modelo de análisis que hemos desarrollado para la investigación de este tipo de situaciones especiales que hemos denominado crisis de opinión. Con el análisis resultante de la aplicación del modelo, tratamos de mostrar cuáles son las implicaciones -implícitas a estas situaciones- que se derivan. Todo ello, nos va a permitir comprender y explicar cuáles son los rasgos de actividad política en el funcionamiento de las democracias estables (sistema en el que se produce la situación de crisis a la que nos referimos aquí); cuáles son las respuestas ciudadanas a tal actividad (en la forma en cómo participan o cómo esperan participar en la actividad política de la sociedad de la que son miembros); cuáles son los límites estructurales que se perciben de tal actividad y cuáles son, finalmente, las respuestas (bajo la fórmula de presión hacia el cambio, o de "presión democratizadora", como se insinúa en el modelo general de la investigación) que la sociedad civil española del momento proyecta en la dinámica social y en la opinión pública resultante. La indagación sobre las respuestas a estas preguntas lo hacemos, en este caso, al hilo de la revisión de los hechos que se produjeron relacionados con el acontecimiento de la Guerra del Golfo.

---

[72] El País, 14.05.1991, 17.05.1991, 18.05.1991, 20.05.1991, 24.05.1991.

[73] Anuario del centro de Investigaciones para la Paz (Icaria, 1992).

[74] Los datos que suministramos sobre las posiciones predominantes asociadas al acontecimiento de la Guerra del Golfo son los que se hicieron públicos a través del diario El País en ese momento.

Uno de los puntos cruciales de los procesos de opinión pública que tienen lugar en las democracias liberales son, además, de las posiciones del gobierno y las posiciones que manifiesta la ciudadanía, las posiciones de las –digámoslo así- élites sociales (o aquellos miembros de la sociedad que se sitúan en las posiciones cúspide de la estructura social y ocupan y disponen de los puestos más relevantes en el ejercicio del poder, ya sean éstos de carácter institucional o sean simplemente posiciones asociadas a una enorme influencia social en todas sus dimensiones). El otro punto crucial lo representan los medios de comunicación de masas, precisamente por el lugar estratégico que ocupan socialmente para la difusión de la información necesaria en el funcionamiento de las democracias liberales.

En este informe, a través del modelo de análisis de las crisis de opinión y de una primera fase del análisis del contenido de los medios (que en este momento se concreta en el seguimiento del contenido publicado en El País mientras dura el acontecimiento de la Guerra del Golfo[75]) tratamos de reconocer cuál es la estructura básica de una crisis de opinión, a qué obedece y cómo es la intervención probable de un medio de comunicación de masas en tal situación. Consideramos, además, que este objetivo propuesto sobre el conocimiento formal de la crisis de opinión pública va a permitir sacar a la luz algunos de los rasgos emergentes en la sociedad civil española que actúa en condiciones de estabilidad democrática.

B) RASGOS EMPÍRICOS

Para acometer el estudio de este episodio -que postulamos como fenómeno general con la denominación de "crisis de opinión pública"- hemos tenido que asegurar, en primer lugar, la existencia de la realidad fáctica de que existen en el momento dos posiciones confrontadas (que conforman la base de la crisis de opinión). La primera posición ya ha sido parcialmente constatada a través del seguimiento de las movilizaciones y actos de protesta de oposición a la guerra (y en el apartado anterior damos cuenta detallada de la misma). De la segunda posición, representada por el gobierno y las –denominadas aquí- élites sociales, ofrecemos ahora los elementos más fácilmente detectables para su constatación, así como también ofrecemos los datos de encuestas que reflejan la posición de la ciudadanía más anónima (con los que se completaría la afirmación de que es la sociedad civil española la que adopta una postura clara de oposión a la guerra):[76]

- **Agosto de 1990-**

[75] En este nivel de la investigación hemos alcanzado a confirmar la existencia de la crisis de opinión y cómo interviene el diario El País en este estadio especial de proceso de opinión pública. Nuestro análisis, como se verá, comprende sólo una primera fase inicial en la que ofrecemos las características en detalle de la evolución de la posición del diario en relación al acontecimiento (mediante el análisis de los Editoriales), la evolución de la manifestación de posiciones de la sociedad civil que se manifiesta en la calle contra la guerra (de las que se recogen en los Artículos de Información sobre la posición de la ciudadanía, de lo que ya hemos dado parcialmente cuenta en el apartado 1.1. de este informe) y la de la sociedad civil en su conjunto que, de manera mediada, ocupa el espacio de los medios (esto es las posiciones que se reflejan en los Artículos de Opinión del mismo diario). Lo que se ofrece, pues, no es un análisis completo pero es la base imprescindible para poder realizar un trabajo posterior más definitivo.

[76] Los datos se presentan en el orden cronológico en que fueron haciéndose públicos en el diario El País.

Sale a la luz la posición del gobierno en relación al conflicto y se nos informa de ésta en los siguientes términos: A mediados de mes, el Ejecutivo consideró oportuno tratar el posible envío de buques de guerra a la zona. Para ello, el ministro de Asuntos Exteriores, Francisco Fernández Ordóñez, se entrevistó con los representantes de los principales partidos de la oposición: Partido Popular (PP), Izquierda Unida (IU), Convergència i Unió (CIU), Centro Democrático y Social (CDS) y Partido Nacionalista Vasco (PNV), a los que informó sobre el desarrollo de la crisis y la postura del Gobierno. El apoyo de los partidos con representación parlamentaria fue, en el fondo, casi unánime aunque con matices ante la decisión del Gobierno de enviar unidades de la Armada al Golfo Pérsico. Izquierda Unida (IU) era el partido que se opuso desde el primer momento, no sólo al envío de tropas a la zona del conflicto sino también a la autorización concedida a EEUU para utilizar las bases norteamericanas instaladas en territorio español. El Partido Nacionalista Vasco (PNV), aunque llamaba a la calma, consideraba que en caso de que la Unión Europea Occidental (UEO) tomara la determinación de participar en el dispositivo militar occidental el día 21, España debería participar en él. El CDS y las Juventudes de todos los partidos, incluso las del PSOE y el PP, respaldaban la decisión del Gobierno pero se oponían a que fueran los soldados procedentes del servicio militar obligatorio los que formaran parte de las tropas enviadas. Otros partidos políticos, como Euskadiko Ezkerra, Herri Batasuna y el Partido Andalucista se oponían también a la participación militar española. A la oposición gubernamental se sumaron los sindicatos Comisiones Obreras (CCOO), Unión General de los Trabajadores (UGT) y Comité General de los Trabajadores (CGT) así como una larga relación de organizaciones y colectivos sociales[77].

- **Septiembre de 1990-**

a) La posición de implicación del gobierno en el conflicto se acrecienta: El Gobierno español se planteó ampliar su aportación con otra fragata para lo cual era necesario el apoyo del Congreso. En el debate del día 11, la mayoría de los partidos, aunque de nuevo con matices y con la excepción de IU, dieron su apoyo a las medidas llevadas a cabo por el Gobierno.

b) El País publica los datos relativos a un sondeo de Demoscopia[78] realizado sobre una muestra de 800 personas durante el día 12 de septiembre.

Figura 13.27 :

Las Naciones Unidas han decretado un bloqueo contra Irak.
Para hacerlo efectivo, una serie de países han enviado barcos guerra a la zona; entre ellos España, que ha enviado tres barcos. Con la información que usted tiene, ¿le parece bien el envío de estos barcos españoles, le parece mal o le da igual?

[77] Referencia de estas posiciones en los artículos de información que se publican desde mediados del mes de agosto. Véase especialmente la información que se ofrece el día 16 de este mes.
[78] El País, 13.09.1990.

Porcentajes					
	Total nacional	**Madrid**	**Barcelona**	**Conj. capitales**	**Resto municipios**
Le parece bien	34	45	33	37	31
Le parece mal	48	44	54	47	48
Le da igual	8	3	8	8	8
NS/NC	10	8	5	8	13
Total (N=800)	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

En relación con la crisis del Golfo, ¿considera usted que el Gobierno español ha informado a los ciudadanos suficientemente de las decisiones que tomaba, o ha dado poca información?

Porcentajes					
	Total nacional	**Madrid**	**Barcelona**	**Conj. capitales**	**Resto municipios**
Ha informado suficientemente	18	26	15	19	16
Ha dado poca información	64	66	67	63	65
NC	10	8	18	18	19
Total (N=800)	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

En el caso de que estalle una guerra en el golfo Pérsico, ¿piensa usted que España debe...?

Porcentajes					
	Total nacional	**Madrid**	**Barcelona**	**Conj. capitales**	**Resto municipios**
Participar de la forma que lo hagan los principales países de la CE	32	44	37	35	30
Participar activamente aunque los países de la Comunidad no lo hicieran	*3*	*5*	*3*	*4*	*3*
Prestar cierto apoyo sin participar directamente en las hostilidades	*22*	*17*	*31*	*25*	*20*

Abstenerse de cualquier participación	32	30	18	29	34
NS/NC	11	4	11	7	13
Total (N=800)	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Según los resultados de esta encuesta, un 54% de la población parecía estar en contra de la participación directa de España en una guerra, un 32% consideraba que España debía participar de la forma en que lo hicieran los principales países de la CE y sólo un 3% era partidario de participar aunque el resto de países de la Comunidad Europea no lo hicieran.

c) A finales de septiembre, *El País* publicaba los datos de una nueva encuesta realizada por Demoscopia[79], sobre una muestra de 1200 personas entre los días 19 y 24 de septiembre. La tabla de la misma se reproduce en la figura siguiente:

Figura 13. 28:

Las Naciones Unidas han decretado un bloqueo internacional contra Irak. España ha enviado tres barcos a la zona. ¿Le parece bien el envío de estos barcos, le parece mal o le da igual?

	Sondeo 12 Sept. 1990	**TOTAL**
Bien	34	35
Mal	48	45
Igual	8	10
NS/NC	10	10

En el caso de que estalle una guerra en el golfo Pérsico, ¿piensa usted que España...?

	Sondeo 12 Sept. 1990	**TOTAL**
Debe participar de la forma en que lo hagan los principales países de Europa	32	39
Participar activamente aunque los países de Europa no lo hicieran	3	2
Prestar cierto apoyo sin participar directamente	22	21
Abstenerse	32	28
NS/NC	11	10

[79] El País, 30.09.1990

Según los datos, la opinión había variado a favor de la intervención por parte de los países de la CE (39% frente al 32% anterior) y había un menor apoyo a la total abstención en el conflicto (28% frente al 32%).

En la misma encuesta, se mostraban datos sobre la opinión de los encuestados respecto a la supuesta crisis de Gobierno. Ante la pregunta sobre cuáles eran los ministros que se debían mantener en el gobierno y los que debían ser sustituidos, la mayoría de encuestados consideraban que el vicepresidente del Gobierno, Alfonso Guerra, y el de Economía y Hacienda, Carlos Solchaga, debían salir del Gabinete. En aquel momento había estallado el "caso Guerra" y el vicepresidente había comparecido ente el Congreso para dar explicaciones sobre presuntas irregularidades cometidas por su hermano Juan Guerra.

Ese mismo mes y dentro de la discusión sobre la reforma de las Fuerzas Armadas, se venían discutiendo posibles recortes en el servicio militar obligatorio. El PP lanzó su propuesta de suprimir el SMO y de configurar un ejército profesional contradiciendo la tesis de una mili obligatoria que había defendido en su último programa electoral. En los datos presentados por *El País*[80] en la última encuesta mencionada sobre las actitudes ante el SMO, un 49% era partidario de suprimir la mili obligatoria y un 64% de que el SMO no fuera obligatorio, un 42% era partidario de dedicar más dinero a defensa en caso de formarse un ejército profesional. Entre los jóvenes, sólo un 17% era partidario de la obligatoriedad y un 80% se mostraba a favor de que no fuera obligatorio.

- **Octubre de 1990-**

El Presidente del Gobierno español, Felipe González, reconocía el rechazo de la sociedad ante el envío de tropas al Golfo y se manifestaba preocupado al considerar que no se correspondía con el respaldo que el Gobierno había obtenido en el Parlamento por parte de la mayoría de los partidos con representación en el Congreso[81]. Por otro lado, a mediados de este mes, el Gobierno aplazó el debate sobre la reforma de las Fuerzas Armadas hasta que finalizase la crisis del Golfo, por aquel entonces el número de objetores de conciencia y de insumisos no hacía más que crecer. El mes acabó con la salida de otras dos corbetas y una fragata hacía el Golfo, con el propósito de relevar a los primeros barcos enviados.

- **Enero de 1991-**

a) Cuando empieza la Guerra, el Parlamento español se reunía el día 18 para aprobar una resolución sobre la guerra. Ese día Alfonso Guerra acudía al Congreso por primera vez después de haber dimitido de su cargo. El Gobierno socialista consiguió ese día el respaldo de todos los grupos parlamentarios con la excepción de IU y el Grupo Mixto. El CDS y el PNV, rectificaron las posturas que habían venido manteniendo en contra del envío de tropas al Golfo y se mostraron partidarios de mantener los tres buques españoles en el Mar Rojo y en el Golfo de Omán. El mismo día, El País[82] publicaba los datos de un sondeo realizado por Demoscopia sobre una muestra de 800 personas mayores de 18 años realizada durante el día anterior. Según los datos de la encuesta, un 65% consideraba que la guerra podría haberse evitado, mientras que un 32% creía que era inevitable; el 63% consideraba que el culpable de que la guerra hubiera estallado era Sadam Husein, mientras que

[80] El País, 30.09.1990
[81] El País, 19.10.1990
[82] El País, 18.01.1991

sólo un 5% creía que era Bush y un 19% que era de ambos por igual. Preguntados sobre el supuesto de que la guerra se alargara y fuera necesario el envío de más tropas aliadas, el 38% consideraba que el Gobierno debía seguir como hasta el momento, un 29% consideraba que debía participar como el resto de países de la CE y otro 29% opinaba que España debía desentenderse del conflicto, aunque entre los consultados de 18 y 36 años, este último porcentaje aumentaba hasta el 26%.

b) La actividad de los partidos políticos de la oposición en España, se hizo más intensa a medida que se acercaba la fecha del ultimátum de la ONU en el que se le exigía a Sadam el abandono del territorio kuwaití. A principios de mes, IU solicitó una reunión extraordinaria en el Congreso para que el Gobierno informara sobre la crisis, pocos días después, cuatro partidos de la oposición, IU, CDS, PNV y PA, pidieron la retirada de los buques españoles en caso de que se iniciara la guerra, mientras el PP y CIU brindaron su apoyo incondicional al PSOE. El día 10, IU hizo un llamamiento a la ciudadanía para que se movilizara contra la guerra, mientras que el CDS volvía a exigir la retirada urgente de la flotilla española destinada en el Golfo Pérsico. Un día después, IU y el PP criticaban desde posiciones contrapuestas, las ambigüedades del presidente del Gobierno. *Iniciativa per Catalunya*, decidía presentar una proposición no de ley ante el Parlamento catalán en la que exigía una actitud decidida por parte de la Cámara para evitar la guerra. Los sindicatos CCOO y UGT criticaban también la falta de claridad respecto a la postura del Gobierno socialista ante la crisis y llamaban a los trabajadores a mostrar su rechazo a la guerra, mientras, la CNT-AIT de Cataluña emitía el día 12 un comunicado en el que comparaba la situación de aquel momento con la vivida en vísperas de la invasión nazi de Polonia y hacía también un llamamiento a la movilización contra la guerra[83].

- Febrero de 1991-

A pesar de las críticas de la oposición sobre lo que consideraban una escasa información por parte del Gobierno sobre la intervención española, el apoyo de la mayoría de grupos políticos con representación parlamentaria continuó, es más el PNV[84], que había manifestado una postura mucho más crítica con el Gobierno socialista en la cámara vasca, acabó por reconocer, a finales de febrero, que su postura a lo largo de la crisis y durante la guerra había estado llena de contradicciones. Por otro lado, el día 11, llegaron a España las corbetas "Diana" e "Infanta Cristina"[85].

- A principios del mes de marzo de 1991-

El País publicaba una encuesta realizada por Demoscopia en la que el 84% de los encuestados mostraban su deseo de que Sadam abandonara el poder y apoyaban por amplia mayoría el papel de España durante la guerra. En el Parlamento, a excepción de IU, el resto de partidos mostraron el apoyo al Gobierno en materia de política exterior, un apoyo que fue incondicional en el caso del PP. El final de la guerra devolvió a la escena política española el tema de la remodelación del Gobierno que se materializó el día 13 de marzo, con la incorporación de seis nuevos ministros al Gabinete y los cambios de Narcís Serra como vicepresidente y de Julián García Vargas como ministro de Defensa[86].

---

[83] El País, 12.01.1991.

[84] "Arzallus admite que el PNV <ha hecho el ridículo> con sus contradicciones". El País, 27.02.1991.

[85] El País, 12.02.1991

[86] 14.03.1991.

Finalmente, podemos incluir en esta descripción empírica del episodio de la crisis de opinión el rasgo común del comportamiento de los medios en el proceso de difusión seguido que, a grandes rasgos, podemos afirmar que lo que se produjo -denominado en su momento como el "apagón informativo"[87]- es que la oposición contra la guerra y las movilizaciones que tuvieron lugar entre la población de un número importante de países del entorno fueron, muy a pesar de la estrategia mediática, mucho más considerables que lo que reflejaron en su momento los medios[88]. El tratamiento informativo de las noticias estuvo claramente censurado sobre todo a través de la televisión, medio que las encuestas sitúan como el más utilizado por la población para conocer el estado de la guerra, y el dominio casi absoluto de la selección informativa estuvo capitaneado por la cadena norteamericana CNN. El esfuerzo de los gobiernos, sobre todo en el caso de EEUU estuvo tan orientado a controlar la información que se le proporcionaba a la opinión pública como a la campaña bélica y, por lo tanto, la censura sobre las imágenes así como el uso de una perspectiva maniquea para presentar al enemigo, fueron elementos determinantes de la estrategia propagandística del momento[89].

2. EL MODELO DE INVESTIGACIÓN

2.1. Adaptación del modelo general[90]

El modelo general de esta la investigación nos lleva a revisar algunos elementos para tratar de adecuarlos al análisis de las movilizaciones contra la guerra. Resulta básica la revisión del concepto de estructura de oportunidades políticas para el caso que nos ocupa y de ciclo de protesta.

a) La estructura de oportunidades políticas

Al hablar de estructura de oportunidades políticas nos estamos refiriendo a todas aquellas dimensiones del entorno político que favorecen o perjudican la acción de un movimiento social. El concepto ayuda a comprender por qué los movimientos adquieren en determinados momentos una mayor capacidad de presión contra las

[87] EL País, 13.03.1991: Aparece una artículo de opinión firmado por Joseba Pérez con este título y, a partir de este momento, éste se acuña como término del que se sirven otros articulistas para describir el comportamiento de los medios en ese momento.

[88] De hecho, no sólo no se informó de todo lo que acontecía en la calle sino que además se le otorgó el mínimo espacio mediático posible (los artículos de información que hemos recopilado del diario El País y nos dan cuenta de las movilizaciones tienen el formato de artículo de tamaño pequeño -menos de un quinto de la página de información- o son directamente "anuncio de noticias breves")

[89] Algunos detalles de esta afirmación se ofrecen en el apartado de Análisis, al final de este capítulo.

[90] Para el estudio de la "crisis de opinión pública" la adaptación del modelo general se ha encaminado a precisar la noción de "espcaio público" y su ubicación en la estructura social, así como sobre la noción de "opinión pública" se propone interpretarla como efecto resultante de los actores sociales y políticos de cada coyuntura. Por tanto, en este caso la adpatación del modelo general de investigación mínima y acotada a las nociones sobre las que acabamos de hacer referencia. La precisión sobre este aspecto se ofrece con posterioridad, en el apartado sobre "Conceptualizaciones..." correspondiente.

autoridades y, no sólo eso, también ayuda a comprender cómo se extiende la movilización a partir de los individuos movilizados enmarcados como "madrugadores" hasta alcanzar a aquellos que parten de circunstancias muy distintas.

Kriesi [91] considera que este concepto es elemental a la hora de abordar el análisis de los efectos del contexto político como mediador entre los conflictos estructurales y la movilización social. El autor pone el énfasis en cuatro componentes de la estructura de oportunidades políticas: la estructura de clivajes[92] nacional, la estructura internacional, las estrategias que prevalecen y la estructura de alianzas.

La estructura de clivajes nacional y la estructura internacional hacen referencia, en este caso, a los aspectos relacionados con la subordinación a EEUU que derivó en el ingreso de España en la OTAN y que generó - en un momento posterior- la convocatoria del referéndum acerca de la permanencia en la organización y que generó la etapa máxima de movilizaciones del movimiento anti-OTAN, sin dejar de tratar la vinculación de este hecho con la entrada del país en la CEE. Ambos aspectos guardaron una conexión no sólo porque en el ámbito internacional existieron presiones para que España se integrara primero en la OTAN si quería hacerlo después en la CEE, sino también porque el mismo argumento fue utilizado por los Gobiernos de la UCD y del PSOE, para legitimar ante la opinión pública su apuesta primero, por la integración y, después por la permanencia de España en la OTAN.

La estructura de alianzas del momento debe incluir las conexiones entre partidos políticos y sindicatos, en relación a la posición del Gobierno y al movimiento contra la guerra. El papel de unos y otros y entre ellos mismos, puede tener implicaciones en la emergencia de una respuesta social cuando se manifiesta un conflicto dentro de los propios partidos políticos o en sus relaciones con otros agentes sociales como puede ser el caso de las organizaciones sindicales. Por el contrario, la unidad de acción entre estos agentes puede tener un papel disuasorio en la acción colectiva, capaz de obstaculizar la respuesta social.

Por último, las estrategias que prevalecen en el seno del movimiento social, vienen definidas o, en cierta manera, influenciadas por la posible existencia de un movimiento importante que haya emergido con anterioridad, por la existencia de un movimiento internacional que comparta los motivos de la protesta, e incluso, otro tipo de coordenadas estructurales y la existencia de algún movimiento en activo que esté manteniendo algún conflicto con las autoridades en ese momento.

En la dimensión temporal pueden distinguirse elementos que influyen más a largo y medio plazo, de los que influyen a corto plazo. Entre los primeros, se encuentran las influencias externas que en el pasado hayan podido generar algún tipo de clivaje nacional, mientras que, más a corto plazo, se encuentran los elementos que hacen referencia a las alianzas entre partidos políticos y otro tipo de agentes sociales. Las influencias, en la emergencia del movimiento, más próximas pueden derivar de la existencia de un movimiento activo que se implique, desde el primer momento, en la protesta social al sentirse directamente afectado por los hechos que el movimiento en su conjunto identificará como injustos.

---

[91] Kriesi,H.; Koopmans,R.; Duyvendak,J.W.; Giugni,M.G., New Social Movements in Western Europe. A comparative análisis. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998.

[92] El término clivaje proviene del inglés clivage. La ausencia de un término en castellano que incluya las implicaciones del término inglés ha hecho que se utilice esta adaptación que viene a hacer referencia a las fracturas sociales que existen en un sistema social.

b) El ciclo de protesta

Según Tarrow el ciclo de protesta es una *"fase de intensificación de los conflictos y la confrontación en el sistema social, que incluye una rápida difusión de la acción colectiva de los sectores más movilizados a los menos movilizados; un ritmo de innovación acelerado en las formas de confrontación; marcos nuevos o transformados para la acción colectiva; una combinación de participación organizada y no organizada; y unas secuencias de interacción intensificada entre disidentes y autoridades que pueden terminar en la reforma, la represión y, a veces, en una revolución"*[93].

Tarrow distingue una serie de rasgos que caracterizan las olas de protesta[94]: la exaltación del conflicto, una amplia extensión sectorial y geográfica, la aparición de nuevas organizaciones de movimiento social y potenciación de las antiguas, la creación de nuevos "marcos paradigmáticos" de significado y la invención de nuevas formas de acción colectiva.

- La exaltación del conflicto, hace referencia a un aumento de la respuesta social en todos los ámbitos de la vida social. No sólo puede darse en las relaciones industriales, sino que coincidirá con la exaltación en la calle, en las zonas no urbanas o en las escuelas.

- La extensión sectorial y geográfica, hace referencia al momento en que los grupos que aparecen habitualmente en la vanguardia de la ola de protesta, se ven acompañados por otros que normalmente no destacan por su insurgencia.

- Los ciclos de protesta suelen caracterizarse también por la aparición de nuevas organizaciones. En el proceso de difusión que inician los movimientos más "madrugadores" otras personas pueden configurar nuevos movimientos identificados en parte con los primeros y dotándose de su propia identidad a partir de éstos.

- Los marcos de significado que construyen los movimientos iniciadores pueden dar origen, cuando se pone en marcha el ciclo, a otros nuevos o transformados. Este rasgo guarda una estrecha relación con la proliferación de nuevas organizaciones de movimiento social y con la dinámica que adquiere el ciclo.

- También la expansión de nuevas formas de acción colectiva es otra de las características más relevantes de los ciclos de protesta. Muchas veces, cuando las acciones de protesta iniciales tienen éxito es necesario avanzar en la ideación de otras formas de acción que permitan llamar la atención, en momentos más avanzados del ciclo, de aquellos sectores menos implicados en la protesta. De nuevo, la afluencia de organizaciones servirá para aumentar la imaginación del movimiento a la hora de ampliar el repertorio de contestación.

La aclaración de estos cinco rasgos permite distinguir si las movilizaciones contra la guerra del Golfo formaban parte de un nuevo ciclo o, por el contrario podían incluirse en el devenir de la ola de protesta que tuvo lugar durante los ochenta en España. En primer lugar el hecho de que el ciclo de protesta se trate como una ola primero creciente y luego decreciente, no significa que el ciclo se produzca según frecuencias regulares primero en aumento y después en disminución de las acciones de protesta. Puede darse el caso que una primera ola creciente se

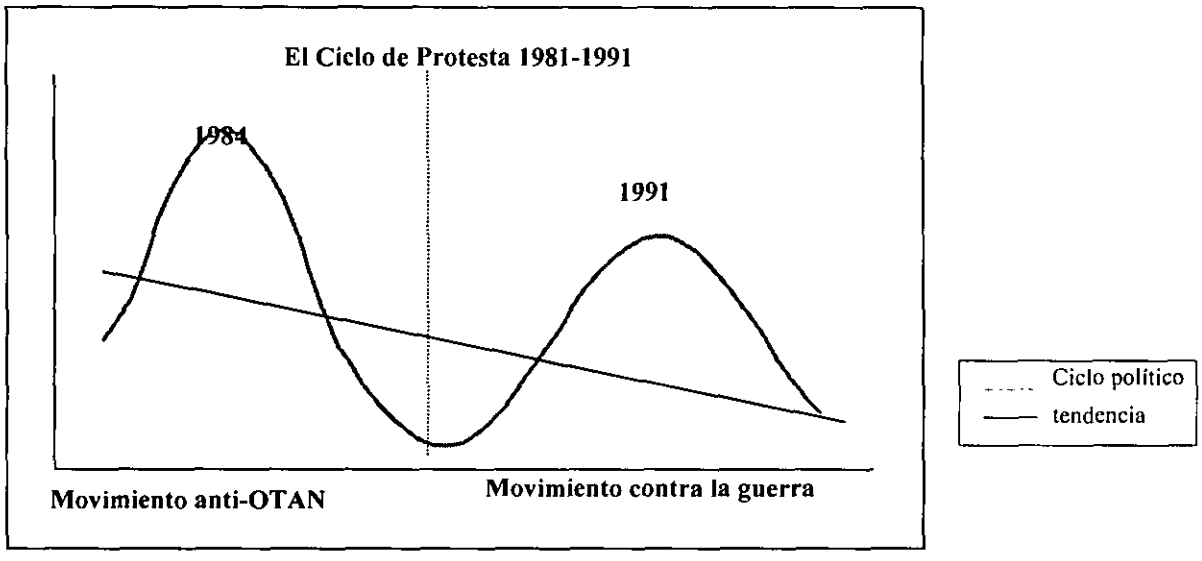
---

[93] Tarrow,S. El poder en movimiento. Los movimientos sociales, la acción colectiva y la política.
Madrid: Alianza Editorial, 1992

[94] Tarrow,S. "Ciclos de acción colectiva: entre los momentos de locura y el repertorio de contestación", en Traugott,M. (comp..), Protesta social. Repertorios y ciclos de la acción colectiva. Barcelona, Ed. Hacer, 2002

desactive parcialmente para volver a estallar en momentos posteriores. Esto significa que la regularidad del ciclo no es un indicador fiable para delimitar el inicio y el fin de un ciclo de protestas. El siguiente gráfico muestra la tendencia global del ciclo de protestas en el que se enmarcan las movilizaciones contra la guerra del Golfo, a la derecha de la línea divisoria de puntos, aparece la segunda ola de protestas que, junto a la desactivación del movimiento anti-OTAN, será objeto de análisis más adelante.

Figura 13. 3 – El ciclo de protestas 1981 – 1991.

La cuestión en el caso que nos ocupa implica que, si las consideramos como el inicio de un nuevo ciclo, se trataría de un movimiento iniciador que allanaría el camino para la puesta en escena de otros grupos derivados. En caso de considerarlo como una prolongación del movimiento anti-OTAN, habría que tratarlo como un movimiento derivado cuya fuente de inspiración está en el movimiento anterior y, por lo tanto, hace uso de las tácticas, los marcos de significado e incluso de la base social precedente. En este último caso, los cinco rasgos apuntados por Tarrow para distinguir un ciclo de protesta, no deberán producirse si no es a través de la vinculación con otro movimiento precedente.

2.2. Elaboraciones conceptuales para el análisis de las movilizaciones

A) MOVIMIENTOS "INICIADORES" Y "DERIVADOS"

McAdam[95] distingue entre dos amplías clases de movimientos cuya emergencia se debe a procesos sociales diferentes, en concreto hace referencia a: movimientos iniciadores y movimientos derivados. En el primer caso, se trata de movimientos que ponen en marcha un ciclo de protesta, en el segundo caso, se trata de movimientos que extraen su inspiración del movimiento iniciador.

Según el autor los movimientos iniciadores actúan de mediadores entre las oportunidades políticas en expansión y el inicio de una nueva ola de protestas. Las oportunidades políticas las aprovechan a través de dos dinámicas: por un lado el debilitamiento de la estabilidad de un sistema político o bien, por otro lado, a través del

[95] McAdam, D. "Movimientos <<iniciadores>> y <<derivados>>: procesos de difusión en los ciclos de protesta", en Traugott, M. (comp.), *Protesta social. Repertorios y ciclos de la acción colectiva.* Barcelona: Hacer, 2002.

aumento de influencia política de un grupo en particular. En este último caso, el ciclo comienza con la movilización exitosa de un grupo que se difunde hasta otros nuevos o inactivos; este proceso de difusión a través de los movimientos iniciadores requiere una teoria que se centre en los tipos de vínculos estructurales y los procesos de difusión que estimulan la movilización de otros.

La doble clasificación entre un tipo y otro de movimientos le lleva a examinar la validez de los elementos que forman parte del modelo de proceso político y a añadir un último aspecto que considere los mecanismos por los que los iniciadores fomentan la acción de otros grupos. Estos elementos son: las oportunidades políticas, la estrategia organizacional, el desarrollo de la conciencia insurgente y los procesos de encuadre, y, por último, la difusión, los vínculos de red y la atribución de semejanza.

a.1. Oportunidades políticas

En el origen de movimientos derivados, McAdam considera que no es necesario que aumente la vulnerabilidad del sistema siempre y cuando estemos ante un ciclo de reforma. En el caso que nos ocupa, habría que ver cómo afrontó las movilizaciones sociales el Gobierno español y, si incluso no sólo no se daba la expansión de oportunidades políticas sino que existía un contexto de oportunidades políticas en contracción – es decir, que las dimensiones del entorno político no facilitaban el desarrollo de la acción colectiva -. Tampoco considera que durante un ciclo de reforma, todos los movimientos que participen consigan mejores condiciones para negociar. El proceso de difusión y adaptación de las técnicas y demandas por parte de los derivados puede hacer que las demandas de los "madrugadores" priven de esa capacidad a los últimos. Habría que centrarse por tanto, en las ventajas y desventajas con que se encontró el movimiento contra la guerra debido a la circunstancia de tratarse de una prolongación del movimiento anti-OTAN. Según estas ideas, puede darse el caso en que se produzca la emergencia de una nueva ola de protesta sin que se den cambios importantes en la estructura de oportunidades políticas respecto a un momento anterior en el que precisamente la existencia de alteraciones estructurales influyeron de forma positiva en el surgimiento de un movimiento iniciador, esto es posible porque la contribución de los movimientos iniciadores en el surgimiento de movimientos derivados, no radica en la reducción de los costes de acción de los tardíos sino que, simplemente, la importancia del papel de los madrugadores radica en que, su aparición, pone en marcha la difusión táctica y organizacional.

a.2. Estrategia organizacional

La misma conclusión anterior se manifiesta en este caso: el papel del movimiento iniciador es decisivo en la medida en que, sobre todo en las etapas iniciales, los movimientos derivados se apoyan en el contexto y los recursos organizativos de los movimientos anteriores. Este hecho no sólo subraya la interdependencia entre movimientos de una misma "familia" sino que es un recurso extremadamente útil en el caso de que los acontecimientos que los movimientos consideran injustos o motivo de su protesta les sorprendan. En el caso de las movilizaciones contra la guerra de 1991, la invasión de Kuwait así como el casi inminente envío de tropas españolas a la zona fácilmente podría haber sorprendido al movimiento, con lo cuál sería fácil que se produjera la búsqueda de apoyo en el movimiento iniciador.

a.3. Desarrollo de la conciencia insurgente y procesos de encuadre

Los movimientos atribuyen significado e interpretan acontecimientos y condiciones pertinentes de manera que les permita movilizar a adherentes potenciales.

Según esto, en el encuadre de los acontecimientos, pueden distinguirse tres componentes: los marcos de injusticia, que definen un aspecto como intolerable; los marcos de actuación, que sirven para que el grupo pueda realizar el cambio en las condiciones agraviantes y, por último, los marcos de identidad, que ofrecen al grupo una visión alterada de sí mismo. El trabajo de encuadre es más fácil cuando existe un movimiento iniciador visible y es en este caso, cuando la huella de los madrugadores se manifiesta más claramente en los movimientos tardíos. McAdam apunta que entre los diferentes grados de adhesión de los movimientos derivados respecto a los iniciadores, el más frecuente es el caso en que los primeros se inspiran en un sólo movimiento iniciador y, con el tiempo, pasan a dar forma a ideologías y prácticas culturales específicas diferentes de las que le dieron origen.

Muchas veces un movimiento puede considerarse derivado de otro a pesar de existir con anterioridad al movimiento iniciador, esto es posible porque los movimientos duraderos nunca mueren del todo y, precisamente es en los momentos de "calma" que las relaciones y la actividad que mantienen estos grupos sirve para mantener la tradición activista y ponerla a disposición de una nueva generación en la siguiente ola de protesta. Los movimientos derivados cuadran en primer lugar con sus contemporáneos, y después se dotan del legado histórico que les precederá en caso de existir con anterioridad, pero lo realmente importante para explicar un ciclo es ver cómo se adaptan a sus contemporáneos y no cómo se dotan de su legado histórico particular. Así que la importancia del papel del movimiento antimilitarista en la ola de protestas contra la guerra del Golfo, debe basarse en la actividad que mantenía en momentos anteriores al inicio del conflicto y, sobre todo, en el papel que ejerció como portador del conocimiento del iniciador, para actuar como instigador de la nueva ola de protestas.

a.4. Difusión, vínculos de red y atribución de semejanza

McAdam incide en la importancia que tienen los mecanismos mediante los cuales los movimientos derivados adoptan el legado de un movimiento anterior con elementos de su marco de acción colectiva. Esta asimilación se produce a través de la difusión, de los vínculos de red y de la atribución de semejanza.

La difusión de los elementos de ideación – formas organizativas, repertorios tácticos, etc. – y materiales de un movimiento inicial, está pensada para que refleje el aprendizaje normal y el proceso de influencia como procesos mediados por la estructura de red de la vida cotidiana. Los vínculos de red son, por tanto, esenciales para que se produzca la difusión y la acción colectiva, más concretamente, es la confluencia de fuertes vínculos internos y de débiles vínculos puente, una de las condiciones que facilitan el desarrollo del ciclo de protesta. Esto explicaría porqué los grupos que tienen vínculos directos con el movimiento iniciador cuentan con mayores probabilidades de ser los primeros del ciclo y de ser los que proporcionen puntos de contacto adicionales a la red para otros grupos que, a su vez, den acceso a más grupos. De nuevo, el movimiento antimilitarista, parece ser el protagonista en cuanto al papel de difusor, en la medida en que era el grupo con más contactos con el movimiento iniciador a través de sus acciones en los momentos previos de calma. El papel de promotor del ciclo, así como el de difusor con el resto de la red más tardía, definiría al movimiento antimilitarista dentro de la nueva ola de movilizaciones contra la guerra de Irak de 1991. La atribución de semejanza de los movimientos derivados respecto al movimiento iniciador, es el otro elemento que facilita el proceso de difusión más general. Los vínculos directos son importantes a la hora de estimular el tipo de identificación fundamental de los movimientos tardíos respecto a los "madrugadores" y

para que se produzca la difusión. Esto no significa que en ausencia de vínculos directos no se pueda producir el tipo de identificación que se apuntaba ya que, en las etapas tardías del ciclo, los grupos que carecen de toda conexión real con un movimiento establecido también pueden movilizarse. ¿Ocurrió esta identificación entre el movimiento anti-OTAN y el movimiento contra la guerra, a finales de 1990 y principios de 1991? ¿se identificó de algún modo el movimiento contra la guerra con el movimiento anti-OTAN? Aparentemente, el hecho de que en ambos casos se tratara de protestas contra la acción gubernamental por las directrices tomadas en materia de política exterior hacía más fácil la atribución de semejanza de uno respecto al otro.

El modelo propuesto por McAdam para tratar de analizar un ciclo de protesta a partir de la distinción entre movimientos iniciadores y derivados, puede resumirse en cuatro puntos esenciales:

- Un ciclo de reforma depende del surgimiento y posterior desarrollo de un movimiento iniciador destacado y aparentemente exitoso.
- La presencia de un movimiento iniciador de estas características es condición mínima para la difusión.
- Que se produzca o no la difusión depende más de los vínculos estructurales que enlazan al movimiento con otros grupos que del éxito que alcance. Cuando se producen estos vínculos, se puede esperar que algún subconjunto de éstos se movilice y, a su vez, estimule a otros. La importancia de estos vínculos proviene del papel que desempeñan como estímulo de la "atribución de semejanza", decisiva para la difusión.
- El contacto directo de un movimiento con el iniciador contribuye a consolidar una identificación básica que abre un proceso de difusión por el que las lecciones de ideación organizativas y tácticas de la lucha inicial, son adaptadas y empleadas por movimientos derivados.

La ampliación acerca de la difusión de los repertorios de confrontación durante el ciclo de protesta amplía la explicación de Tilly sobre las tácticas que emplean los grupos en las luchas entre ellos. Como venimos viendo, la identificación de un movimiento derivado con uno iniciador garantiza un proceso de difusión más profundo. Sobre todo durante las primeras fases del ciclo, la adopción de formas tácticas de los grupos expresan su identificación con los más tempranos, lo que hace que sea necesario considerar los repertorios de confrontación porque su difusión es clave para entender la forma y la fuerza característica del ciclo de protesta.

B) LOS REPERTORIOS DE ACCIÓN COLECTIVA Y SU CLASIFICACIÓN

Históricamente los activistas han utilizado todo un repertorio de formas y rituales de acción como medio de presión más o menos eficaz, para hacer oír sus demandas en condiciones, muchas veces adversas, ante sus opositores. Entendemos por repertorio de acción colectiva un conjunto de medios que tiene un grupo para efectuar demandas de distinto tipo ante diferentes individuos o grupos (Tilly, 1986); en el caso de los nuevos movimientos sociales, las formas de confrontación utilizadas se caracterizan por la no convencionalidad, el dinamismo, la innovación, el lanzamiento de retos hacia el conjunto de la sociedad y por su carácter disruptivo.

La efectividad de los repertorios marca la elección de un tipo u otro de repertorio, siempre en función de la interacción entre los grupos sociales y las condiciones que la EOP determina. Por este motivo, la concepción del repertorio de protesta invita a considerar dos tipos de intereses como son el impacto que tiene el cambio estructural en la protesta y los cambios en la cultura de la protesta social. De este modo la importancia del análisis de los cambios en los repertorios de confrontación radica sobre todo en que

nos ayuda a comprender la influencia indirecta de los cambios macro-estructurales no sólo sobre los intereses, las oportunidades de los movimientos sociales y sus formas de organización, sino también en el aprendizaje y la elección de las formas que debe adoptar la lucha social con la intención de hacer llegar sus demandas hasta los oponentes primero y – como veremos más adelante – hasta el conjunto de la sociedad.

Con la aparición de los NMS – que podrían caracterizarse a grandes rasgos, como una "familia" de movimientos capaces de abordar un amplio abanico de temáticas y reivindicaciones y de coordinarse para poner en marcha movilizaciones de carácter masivo- pueden distinguirse algunos elementos novedosos de las formas de acción de los NMS, en concreto:

"a) los grupos y organizaciones de los NMS actúan con mayor autonomía de lo que era usual en otros movimientos, y en particular el modelo leninista de una "vanguardia revolucionaria"; b) no necesariamente centran su acción en el nivel nacional, sino que enfatizan la importancia de la política local; c) el significado de la participación en elecciones y la representación parlamentaria parece haber disminuido; d) por el contrario, otras formas de participación convencional, incluyendo la acción administrativa y judicial, parecen haber aumentado (lo que refleja nuevas posibilidades de intervención que antes apenas existían en estos ámbitos); e) las acciones violentas (y en particular el empleo de armas) han perdido importancia, mientras que la desobediencia civil la ha ganado; f) el repertorio de formas de acción se ha ampliado" (Riechmann y Fernández Buey, 1995:78).

Es importante destacar que las nuevas formas de protesta potencian su capacidad de ampliar el apoyo y la participación popular pero no implican una ruptura con otras formas tradicionales de acción colectiva, como pueden ser las huelgas o las manifestaciones callejeras; por otro lado, esto no significa que las formas convencionales de las que hacen uso los NMS, puedan asociarse simplemente a una demanda en particular como pudiera ser el reclamo de algún derecho laboral. Por el contrario, huelgas, manifestaciones, cadenas humanas, declaraciones y dramatizaciones públicas, conviven, se complementan y se potencian en función del "éxito" o "fracaso" en la obtención de sus demandas. En este caso, los métodos de acción colectiva convencionales se complementan o amplían con métodos de acción colectiva no convencionales aunque, en el primer caso, las formas convencionales de confrontación se utilicen para alcanzar ámbitos de la vida social distintos del económico (Riechmann y Fernández Buey, 1995:67).

En esta combinación de formas de acción colectiva convencionales y no convencionales, podemos clasificar los repertorios de confrontación de los movimientos sociales siguiendo la clasificación realizada por Tarrow para el análisis que efectuó a partir de la prensa italiana en el período de protesta social comprendido entre 1966 y 1973 (Tarrow, 2002: p.112) y añadiéndole el tipo de finalidad que se persigue con la elección de un tipo u otro de acción. Los repertorios convencionales comprenden las *"formas de acción colectiva consagradas por el hábito, las expectativas e incluso la legalidad"*(Tarrow, 2002: p.111), mientras que los repertorios no convencionales incluyen "formas insólitas, inesperadas y rechazadas como ilegítimas tanto por las élites como por la masa" (Tarrow, 2002: p.111). Entre las formas de acción colectiva no convencional pueden distinguirse entre: formas de confrontación y formas violentas.

Figura 13.4: CLASIFICACIÓN DE LOS REPERTORIOS DE ACCIÓN COLECTIVA

	FINALIDAD	CASOS CONCRETOS
	Coordinación del movimiento	Jornadas, encuentros, reuniones.

ACCIÓN COLECTIVA CONVENCIONAL	Disuasión	Publicaciones, recogida de firmas, manifiestos, audiencias, declaraciones, simulacros, acciones simbólicas, peticiones.	
	Ocupación del espacio público	Manifestaciones no masivas, concentraciones, marchas.	
	Resistencia pasiva	Paros laborales, huelgas.	
	Acción administrativa y judicial	Denuncias.	
	Disuasión	Panfletos, publicaciones.	
ACCIÓN COLECTIVA NO CONVENCIONAL	Ocupación del espacio público	**Confrontación**	Manifestaciones masivas, huelgas salvajes, concentraciones sectoriales.
	Resistencia pasiva		Bloqueos, ocupaciones, obstrucciones, irrupciones frustradas.
	Resistencia activa	***Violencia***	Ataques a la propiedad, a antagonistas, a autoridades, contra la policía.

Fuente: elaboración propia.

La conceptualización de los repertorios de acción colectiva de los NMS, contribuye a mostrar cómo se ha producido un cambio de intereses (en términos un tanto generales, vemos cómo la defensa del trabajo y de las condiciones laborales pasa a ser la defensa de múltiples intereses que abarcan un amplio abanico de áreas entre las que encontramos los derechos civiles, la mejora en las condiciones de vida de las mujeres, el aumento de la participación ciudadana, etc.), de oportunidades (al colocar a un amplio reguero de instituciones como blanco de sus demandas), y de organización (haciendo de las múltiples organizaciones sociales con diferentes identidades, protagonistas de una lucha conjunta bajo un objetivo concreto común). Así, los repertorios de acción colectiva varían en función de los cambios que sufren estos tres elementos.

El análisis de las formas de confrontación utilizadas en España durante la guerra del Golfo de 1991, se realiza a partir de la clasificación que hemos apuntado sobre los repertorios de acción colectiva de los NMS.

2.3. Hipótesis y cuadro de variables para el análisis de las movilizaciones

El enfoque del presente capítulo está constituido por las implicaciones del movimiento anti-OTAN en la emergencia del movimiento posterior desarrollado en España entre finales de 1990 y principios de 1991. Más concretamente, nos centramos en la etapa de declive de las movilizaciones contra la OTAN hasta las movilizaciones contra la guerra del Golfo, con el objetivo de profundizar en el análisis de la ola de protestas contra la guerra.

El punto de partida conceptual que orienta a este trabajo es la aplicación de dos categorías de movimientos (McAdam, 2002), cuyos orígenes se deben a procesos distintos: por un lado, los movimientos "iniciadores", capaces de poner en marcha un ciclo de protesta, y por otro lado, los movimientos "derivados", cuyo impulso se basa en las tácticas, marcos e incluso base social del anterior movimiento que ha puesto en marcha el ciclo. Según el mismo autor, el aspecto principal a tener en cuenta a la hora de abordar el análisis de un movimiento "derivado" proviene de que el movimiento madrugador actúa como impulsor de movilizaciones posteriores no porque facilite la capacidad de presión del movimiento derivado sino, simplemente, porque pone en

marcha un proceso de difusión táctico y organizativo. Esta idea nos lleva a prestar atención a los procesos de difusión, a los vínculos de red que pueden existir entre ambos movimientos y a la atribución de semejanza que realiza uno y otro, a la hora de abordar el estudio del caso.

La distinción entre ambos tipos de movimientos implica que, mientras en el caso del movimiento anti-OTAN los cambios en la estructura de oportunidades políticas fueron esenciales para su emergencia; en el caso del movimiento contra la guerra del Golfo de 1991, la contribución de estos elementos no sería tan necesaria para su puesta en escena como podían serlo los mecanismos de difusión del movimiento que le precedió.

Dichos aspectos nos llevan a articular una hipótesis básica: si la estructura de oportunidades políticas que marcan la impronta y posibilitan el origen del movimiento "iniciador" no sufre variaciones importantes, respecto a un momento posterior al que da origen a este movimiento al menos parcialmente desactivado, entonces es fácil que despegue un movimiento "derivado". Este movimiento "derivado" debe, por tanto, identificarse con algunos rasgos de su antecesor y poner en marcha algunas de las tácticas y de las formas organizativas utilizadas en el pasado. Para el caso concreto, la hipótesis de trabajo considera que el movimiento contrario a la entrada y permanencia de España en la OTAN, se prolongó hasta dar origen al movimiento español contra la guerra del Golfo.

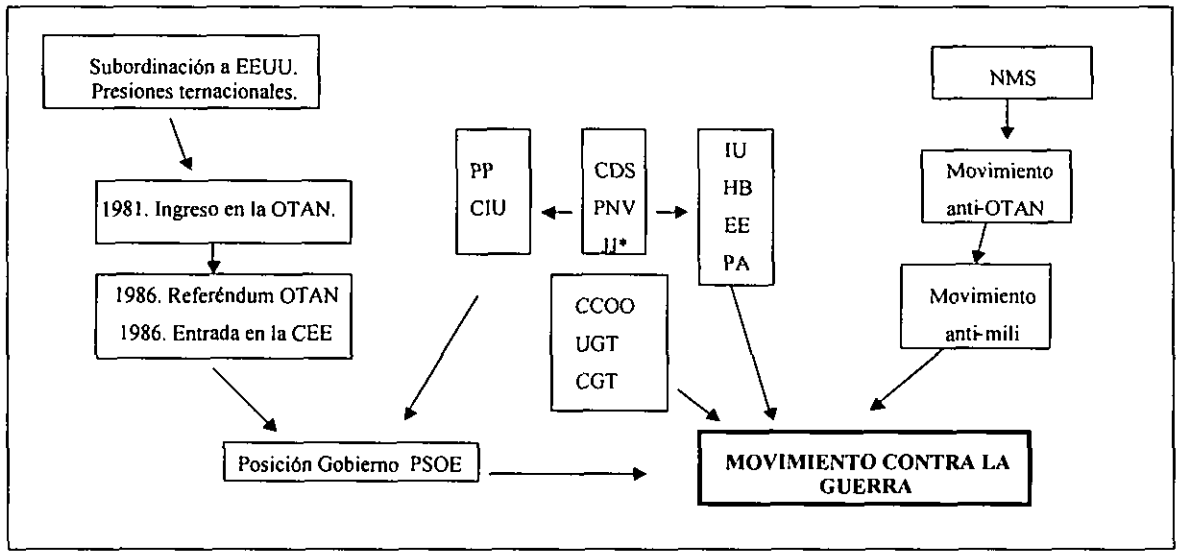
De la hipótesis pueden extraerse dos indicadores básicos:

- La estructura de oportunidades políticas no necesariamente debe sufrir cambios para que se produzca la emergencia del movimiento derivado. La apertura del proceso de participación, los cambios de alineamientos en el Gobierno, la vulnerabilidad de las élites y la existencia de aliados influyentes, no serán elementos imprescindibles que sirvan para explicar el origen del movimiento contra la guerra.
- Para poder aplicar las dos categorías de movimientos apuntadas en los casos del movimiento contra la OTAN y del movimiento contra la guerra, deberá existir una conexión entre ambos, comprensible a partir de los elementos de difusión, de los vínculos organizaciones que puedan establecerse y de la atribución de semejanza que el movimiento derivado hará respecto al iniciador.

Según esto, se considerarán las particularidades de la estructura de oportunidades políticas
tras el declive de las movilizaciones contra la OTAN hasta el periodo posterior al final de la guerra del Golfo, tanto a nivel internacional como nacional; así mismo, se considerarán las implicaciones del movimiento en contra de la entrada y permanencia de España en la OTAN, atendiendo a los mecanismos de difusión, a los vínculos de red y a la atribución de semejanza entre ambos movimientos.

A continuación y siguiendo el modelo analítico de la investigación general, se presentan las variables explicativas para el análisis de las movilizaciones contra la guerra que ayudan a entender las influencias internacionales y nacionales en la postura adoptada por el Gobierno del PSOE, las decisiones adoptadas por éste último, así como las implicaciones de este contexto internacional y nacional, en el movimiento social contra la guerra junto con aquellas variables explicativas, básicamente, de la experiencia colectiva de la que partía el movimiento contra la guerra del Golfo que se organizó en España a raíz, en primer lugar, de las decisiones adoptadas por el Gobierno respecto al conflicto.

Figura 13. 13 – Cuadro de variables para el análisis del movimiento contra la guerra del Golfo.

Partidos Políticos:

PSOE: Partido Socialista Obrero Español — CDS: Centro Democrático y Social — HB: Herri Batasuna — **Organizaciones Sindicales:**

PP: Partido Popular — PNV: Partido Nacionalista Vasco — EE: Euskadiko Esquerra — UGT: Unión General de Trabajadores

CIU: Convergència i Unió — IU: Izquierda Unida — PA: Partido Andalucista — CCOO: Comisiones Obreras

CGT: Confederación General de Trabajadores

Organismos Supranacionales:

OTAN: Organización del Tratado del Atlántico Norte — CEE: Comunidad Económica Europea

2.4. Elaboraciones conceptuales para el análisis de la "crisis de opinión"

A. DEFINICIÓN DEL PROCESO DE OPINIÓN PÚBLICA

Conjunto de dinámicas sociales en curso que articulan los temas de interés y de debate público, así como la diversidad de posiciones u opiniones que sustentan los miembros de una sociedad en un determinado momento histórico y en un contexto social específico.

En el conjunto de *dinámicas sociales* que componen un proceso de opinión pública se incluyen *toda la gama de acciones sociales* posibles mediante las que se subraya un tema o conjunto de temas de interés general y se expresa o precipita una toma de postura u opinión pública (de individuos aislados o de colectivos organizados formal o informalmente)con relación a tales temas.

El componente <opinión pública> de un proceso de opinión considerado equivale a cada uno de los estados de opinión que emergen en las fases parciales del mismo proceso. Está, por tanto, implícito en las dinámicas sociales en general y adopta tres formas de presentación:

a- Por un lado, los temas de interés general de cada momento. Tales temas se articulan -se seleccionan y ordenan- a partir del conjunto de posiciones u opiniones predominantes que determinan las cuestiones de interés general en un momento dado.

b- Por otro, las posiciones u opiniones que se hacen explícitas alrededor de cada tema de interés general.

c- Y, finalmente, las nuevas dinámicas sociales en germen (las que probablemente se activarán a partir de la primera toma de posiciones).

En la distinción entre <proceso de opinión pública> y <opinión pública> este último término generalmente se asocia, desde el punto de vista analítico, al intento de captar "la opinión u opiniones predominantes" que emergen alrededor de un tema de interés general en un tiempo acotado y, desde un punto de vista fáctico, coincide con el componente expresivo (declaraciones públicas, manifestaciones, movilizaciones, discursos en los medios de comunicación de masas, votos, etc.) de las dinámicas sociales en curso.

En la medida en que el proceso de opinión coincide con el curso que siguen las dinámicas sociales específicas que se activan en cada momento del proceso, el resultado de una opinión pública definida con predominio en el ambiente social del momento considerado es lo que las ciencias sociales y las técnicas de medida de la opinión (barómetros, sondeos, análisis del discurso de los medios, etc.) captan. Por tanto, a lo que comúnmente se denomina *opinión pública* es el *"estado de opinión sobre un tema o cuestión de interés general"*, entendiendo además que en el estado de opinión sobre un tema pueden ser una o varias las opiniones predominantes que emergen en una fase temporal acotada. Por tanto, la opinión pública no se corresponde con una entidad única y permanente sino que es variable para cada una de las fases consideradas del conjunto del proceso de opinión, mientras que el proceso de opinión tiene un carácter de continuidad y permanencia tal que lo hace inaprensible en toda su dimensión. Lo que las distintas disciplinas y técnicas sociales tienen capacidad para estudiar (medir y comprender) es exclusivamente las fases parciales que se consideren de un proceso de opinión pública general.

Los polos *dinámica social específica*, por un lado, y *opinión pública específica*, por otro, constituyen una relación indisoluble y en transformación permanente que es propiamente el proceso de opinión pública. Ambos polos se reconocen empíricamente de manera alternativa y circular, esto es, de específicas dinámicas sociales parecen derivarse opiniones y desde específicas opiniones se activan dinámicas nuevas.

a.1. Formas de manifestación empírica de los procesos de opinión pública

Los procesos de opinión tienen lugar en el seno de configuraciones societarias determinadas (en nuestro caso, el de una sociedad de capitalismo avanzado en combinación con un sitema político de democracia representiva o poliarquía). Son los rasgos estructurales (económicos, culturales y políticos) junto con las coyunturas específicas por las que atraviesa la vida social de una determinada sociedad los que pautan el ritmo y los rasgos de las dinámicas sociales que tienen lugar en general. En este sentido, y sin entrar todavía en la precisión de la coyuntura que es objeto de nuestro estudio, podemos reconocer los procesos de opinión en curso a través de la

serie de manifestaciones o efectos empíricos de la actividad política, cultural y económica, por un lado, y de los estados de opinión específicos, por otro, que se producen.

En sociedades son poliarquías y de capitalismo avanzado las formas comunes de manifestación empírica que adoptan los procesos de opinión -o curso del conjunto de dinámicas sociales en los que se articulan los temas de interés general y se aglutinan alineamientos de opinión o posición- directamente relacionados con la actividad política son:

1- las declaraciones públicas relativas a temas y actividades políticas diversas que llevan a cabo tanto los representantes del gobierno y del aparato del Estado, como los grupos socialmente organizados que conforman las sociedad civil;
2- las iniciativas de los gobiernos en la aplicación de medidas políticas de índole diversa (por ejemplo, aplicación de medidas políticas diversas, aprobación y ejecución de leyes que regulan ámbitos sociales diversos, tales como educación, sanidad, impuestos, seguridad ciudadana, política exterior, etc.);
3- movilizaciones sociales de caracterización diversa (convocatorias de huelga, manifestaciones, paros puntuales en la producción y en la vida social en general, encierros, jornadas de información y debate, actos festivos de reivindicación sobre un tema o posición...);
4- negociaciones entre grupos ideológicos y/o de interés socialemente organizados;
5- comunicados públicos de las posiciones de grupos sociales diversos o de la sociedad anónima (manifiestos, panfletos, carteles, cartas en los diarios de firma individual o colectiva, etc.);
6- confrontación pública entre grupos ideológicos y/o de interés socialemente organizados;
7- la prevalencia de temas y posiciones presente en el conjunto del discurso de los medios de comunicación de masas;
8- las posiciones que adoptan y los temas que priorizan cada medio de comunicación por separado.

Estas formas de manifestación empírica en realidad constituyen "la punta del iceberg" o las zonas más visibles de los procesos de opinión en curso. Cada una de ellas puede ser considerada la respuesta "visible" de dinámicas socialmente estructuradas, por tanto, identificables en su número y características a partir de las disposiciones estructurales de la configuración societaria que se considere (en nuestro caso, de capitalismo avanzado y democracia representativa).

Las manifestaciones empíricas que hemos enumerado en la medida en que son respuesta de dinámicas socialmente estructuradas por un sistema social de capitalismo avanzado y democracia liberal se pueden identificar mediante una tipología[96] que las organiza del modo siguiente:

[96] Esta tipología se construye a partir de los ejes básicos de funcionamiento de la actividad política y comunicativa que se pautan en la estructura social que caracteriza a la configuración societaria de capitalismo avanzado y democracia representativa. Los rasgos estructurales del sistema político y del sistema cultural-comunicativo de este tipo de sociedad son los determinantes reales de la serie de dinámicas sociales que se describen a continuación, esto es, la representación política, la organización social en grupos ideológicos, de representación y/o de intereresses y la publicidad de tales grupos y de sus líneas de actuación política.

a- **las dinámicas directamente relacionadas con el procedimiento de la representación política**, que es requisito indispensable para el funcionamiento de la política institucional de las poliarquías (1 y 2, de las que hemos apuntado arriba);

b- **las dinámicas directamente relacionadas con la actividad política** de los grupos socialmente organizados que componen la sociedad civil, incluyendo la interrelación entre estos grupos y la relación de éstos con el aparato de gobierno y del Estado (3 y 4, de las que hemos apuntado arriba),

c- y **las dinámicas comunicativas** que son el soporte expresivo o simbólico[97] de las anteriores y, por tanto, hacen posible que aquellas tengan lugar (5, 6, 7 y 8, de las que hemos apuntado arriba)y reflejan los intereses particulares por los que confrontan los grupos socialmente organizados presentes en una sociedad y en un momento dado.

a.2. Estructura básica de un proceso de opinión pública

En cualquier proceso de opinión se puede distinguir una serie de elementos básicos cuyos rasgos propios determinan formalmente al proceso. Estos elementos básicos son: primero, el abanico de temas predominantes; segundo, los subconjuntos o partes delimitadas de la sociedad que de manera predominante intervienen en el proceso; tercero, una estructura de poder que constriñe o posibilita el abanico de temas posible y jerarquiza a los subconjuntos o partes de la sociedad intervinientes y, cuarto, el espacio público donde se manifiestan y articulan los dos primeros elementos[98]. En la conformación societaria que nosotros consideramos estos elementos estructurales del proceso de opinión pública incluyen una serie de rasgos delimitados:

- El abanico de temas predominante se articula a partir de los temas o cuestiones de interés público y de ámbito societario[99] y la diversidad de posiciones u opiniones que éstos suscitan. En cada fase temporal que se considere del conjunto del proceso emerge un tema o un cojunto delimitado de temas predominantes.

- Los subconjuntos o partes de la sociedad que intervienen en el proceso están delimitados, de manera general e independientemente de la fase temporal considerada del proceso, por una jerarquía de posiciones interpuesta que, en principio, ordena de manera subordinada a aquellas posiciones que sustenta la sociedad anónima respecto de las posiciones que sustentan el conjunto de los grupos socialmente organizados que pueden intervenir en la actividad política propia de la política institucional de la

[97] La dinámica social de este tipo sólo puede reconocerse mediante el componente discursivo o comunicativo que la conforma.

[98] En el modelo general de la investigación esta serie de elementos y la caracterización que adoptan en cada ciclo político se corresponde con lo que allí se denominan "oportunidades políticas" (las que se abren o posibilitan desde cada ciclo político considerado).

[99] En un sistema de democracia representativa, las cuestiones o temas de interés público quedan perfilados a partir de la actividad política que este tipo de sistema establece (en lo fundamental, por la actividad que llevan a cabo los gobiernos para responder a las demandas sociales y el tipo de decisiones políticas que rutinariamente adoptan con tal fin); a partir de las demandas que socialmente se suscitan, y, en momentos coyunturales, a partir de las dinámicas que estos períodos especiales imponen a la relación entre sistema social y gobierno.

poliarquía, ya sea desde posiciones de *élite* (del gobierno, de la cultura o de la economía) o desde las posiciones de *sociedad civil.*[100] En las fases concretas que se consideren, los subconjuntos o partes de la sociedad que intervienen en ese momento dado el proceso quedan restringidos en función de las características del tema que predomina en dicha fase y por los mecanismos institucionalmente establecidos para que unos grupos socialmente organizados y no otros puedan intervenir en las decisiones políticas[101].

- La jerarquía de posiciones incluida en cualquier proceso de opinión pública refleja un grado de poder[102] superior para incidir en el proceso de opinión pública de los grupos socialmente organizados respecto del menor poder que dispone la sociedad anónima y ésta, salvo situaciones excepcionales, además, tiende a intervenir en el proceso de opinión siguiendo las dinámicas y pautas (de temas y posiciones) que inician tales grupos organizados.

- El proceso de opinión pública contemporáneo incluye un espacio público delimitado por el espacio de difusión que son los medios de comunicación de masas. Es decir, tanto los temas de interés general y de debate público que delinean tanto los grupos socialmente organizados como la sociedad anónima tienen difusión en los medios de comunicación de masas, pero el grado y la intensidad de difusión para cada parte (grupos organizados, por un lado, y sociedad anónima, por otro) es correlativo al diferente asentamiento y a la diferente capacidad de intervención en la política institucional de que dispone cada parte[103].

- La intervención de los medios de comunicación de masas en el proceso de opinión pública (y, por tanto, en la actividad política propia de las poliarquías, en general) tiene un carácter institucional por el que se les confiere el lugar estructuralmente establecido de *espacio público de dimensión macrosocial*[104].

---

[100] Este rasgo estructural del proceso de opinión pública deriva de las disposiciones sociales abiertas en la estructura social que encaja y conforma un sistema social capitalista en combinación con un sistema político de democracia representativa. De otra manera, el proceso de opinión pública no puede discurrir de manera aleatoria sino que tiende a discurrir por los cauces de la desigualdad estructural (social y política) que marca este tipo de sociedad.

[101] La reconfiguración de los subconjuntos intervinientes que actúan legitimados por los mecanismos institucionales establecidos en cada fase y en cada tema político predominante es lo que C. Offe denomina la reconfiguración cambiante de la "matriz social" asociada a cada uno de los temas políticos que son objeto de disputa en la actividad política rutinaria de las poliarquías.

[102] El grado de incidencia de las posiciones que se articulan desde la sociedad anónima o desde los grupos socialmente organizados está estructuralmente condicionado por los rasgos de la estructura de poder y del sistema político de cada conformación societaria. En una sociedad que incluye una estructura de poder de *capitalismo avanzado* y un sistema político caracterizado como *democracia representativa* o *poliarquía,* la variabilidad de dinámicas sociales y sus correlativas posiciones implícitas está delimitada por la relación, de carácter insititucional y estable, entre sociedad civil (grupos ideológicos y/o de interés) y el Estado (aparato insititucional de gobierno).

[103] Además, por razones propias del proceso productivo en el que operan los medios (en lo fundamental, la aplicación del criterio de economicidad para producir contenido informativo) éstos tienden a reproducir la desigual capacidad para intervenir en la actividad política traduciendo esta desigualdad en una desigualdad del espacio informativo que se reserva a cada parte. En situaciones rutinarias, o salvo situaciones especiales tales como el conflicto abierto en el que se pueden confrontar los gobiernos y la sociedad en general, los medios tienden a reservar mayor espacio de información mediática para los grupos organizados, incluyendo de manera sobredimensionada los grupos que conforman el aparato de gobierno, y menor espacio de información mediática para la sociedad anónima

[104] Por debajo de este espacio público de dimensión macrosocial opera un conjunto de espacios públicos de dimensión microsocial que se conforman y activan a partir de los lugares de reunión, asociación y de debate que establecen cada grupo socialmente organizado o las redes de asociaciones diversas que tales grupos promueven.

B) TIPOLOGÍA DE LOS PROCESOS DE OPINIÓN PÚBLICA

Tal y como ya se ha definido, los procesos de opinión son el efecto "discursivo-comunicativo" de dinámicas sociales específicas y se conforman en la fases temporales coincidentes con la duración de tales dinámicas. Pero dentro de los procesos de opinión amplios se incluyen fases delimitadas que son reconocibles los diferentes estados de opinión que atraviesan al proceso completo y por los tipos de ambiente en los que cuajan tales estados. Por tanto, los procesos de opinión pública pueden ser diferenciados a partir de los tipos de ambientes de opinión predominante que muestran y, con estudio de sus características podemos, además, reconocer las diversas fases temporales que incluye y cómo se relacionan entre ellas. Lo que ofrecemos a continuación es la propuesta tentativa de una tipología de los tipos de clima o ambiente social que pueden darse asociados a las dinámicas sociales propias de las socidades actuales más desarrolladas y con sistemas democráticos estables[105]:

1. *Corriente de una opinión mayoritaria.* El ambiente social se escenifica en el espacio público como una situación general de consenso social en relación a un tema o cuestión. Entre los miembros de la sociedad que manifiestan en público su posición existe consenso o apariencia de consenso.

2. *Doble clima de opinión.* El ambiente social se escenifica en el espacio público como una situación de empate, real o aparente, entre dos posiciones contrapuestas. Este doble ambiente social no tiene correlación con la división en la estructura de poder de las poliarquías sino que representa una división con bases ideológicas (por ejemplo, las posiciones de la derecha contrapuesta a la izquierda en relación a la despenalización del aborto, las visiones conservadoras contrapuestas a las visiones progresistas en relación a la liberación de la mujer y el reconocimiento de sus derechos, las situaciones de

---

La cadena de superposición de espacios públicos alcanza a y finaliza en los lugares socialmente indeterminados donde pueden tener lugar la confrontación de posiciones relativas a temas o cuestiones de la vida pública que se sustentan en los grupos primarios o entre individuos aislados.
Es desde el espacio público de dimensión macrosocial que ocupan los medios de comunicación de masas donde la cadena de superposición de espacios públicos microsociales puede quedar articulada adoptando la forma temas relevantes y posiciones relevantes que emergen y confluyen en cada una de las coyunturas que dan forma al proceso de opinión pública. Los mecanismos del que se sirven los medios para realizar la síntesis de espacios públicos diversos en un único espacio público, característicamente mediático y asociado a una coyuntura específica del proceso de opinión, están condicionados y son resultado de:

- por un lado, las dinámicas productivas que siguen los medios para elaborar contenido informativo sobre los acontecimientos sociales,
- por otro, las relaciones de dependencia que los medios establecen con los grupos socialemente organizados (tanto de la sociedad civil como del aparato insititucional de gobierno)
- y, finalmente, los intereses particulares asociados a cada coyuntura específica de la dinámica social general que sustentan cada medio por separado en función de las corporaciones empresariales en las que están insertados como organización productiva particular.

[105] Los sistemas democráticos imponen la existencia de condiciones que garanticen el acceso a la información y el derecho a la libertad de opinión. Son estas condiciones la causa común de que se produzca esta variabilidad de tipos de clima de opinión.

empate inicial en la confrontación de dos partidos que compiten en una convocatoria electoral, etc.).

3. *Crisis de opinión.* El ambiente social se escenifica en el espacio público como una situación de fractura social en la que se confrontan dos posiciones en relación a una cuestión o tema predominante: una de las posiciones es manifestada por una parte de la sociedad civil (la parte que se compone de grupos socialmente organizados –formal e informalmente- que no ocupan posiciones de élite en el Estado y en el aparato de gobierno) junto con una parte de la sociedad anónima (aquella que manifiesta en público su opinión o la que sobrepone al estado de silencio), mientras que la otra posición la sostienen los miembros de la élite (de la sociedad civil, el aparato de gobierno y del Estado) por otro, en relación a un tema o cuestión pública específica. En el ambiente social predomina un clima doble que se configura en directa correlación con la estructura de poder de las poliarquías y proyecta una forma de división social fundamentada en las bases de dominación establecidas por la estructura de poder que confronta a las élites con la sociedad general sobre la que ejercen sus posiciones de poder. La división o fractura social que representa este tipo de proceso de opinión no tiene, en principio, correlación con las posiciones de bases ideológicas asociadas comúnmente a "derechas" o "izquierdas".

4. *Pluralidad democrática* o diversidad de posiciones (corrientes de opinión diversas). En general, es el clima que se asocia a las cuestiones públicas menos relevantes o a aquellas que no demandan una acción inmediata. También puede ser una fase temporal de un proceso de opinión que antecede a los tipos 1, 2 o 3.

5. *Crisis de gobierno de carácter simbólico* (el gobierno no consigue asegurar la lealtad de las "masas", que es una de las condiciones para que sea posible la situación de gobernabilidad en la que debe operar el funcionamiento rutinario de los gobiernos en sistemas políticos de democracia representativa, tal y como los define C. Offe[106]). Clima de opinión en el que predomina la confrontación entre gobierno / sociedad (fractura del proceso político característico de la política institucional poliárquica[107]). Período en el que se anticipa la probabilidad de un resultado electoral que imponga cambios en la representación de partidos en el Parlamento y una probable alternancia de poder en el gobierno.

2.6. Hipótesis y cuadro de variables para el análisis de la "crisis de opinión" de la Guerra del Golfo de 1991.

[106] C. Offe (1990, cap. 1).

[107] La crisis de gobierno de carácter simbólico o "crisis de la democracia", tal y como la denomina N. Chomsky, refleja que la democracia en la que estamos funcionando se concibe desde un punto de vista más estrecho que la se intuye en una noción de democracia alternativa. En la democracia que hemos implantado "el ciudadano es un consumidor, un observador, pero no un partícipe. El público tiene derecho a ratificar políticas que se originan en otro lugar, pero si se sobrepasan estos límites no tenemos democracia, sino <una crisis de la democracia> que se ha de resolver de algún modo." (Chomsky, N., 1992: 25).

A) FORMULACIÓN DE LA CRISIS DE OPINIÓN PÚBLICA COMO HIPÓTESIS.

En el acontecer de la vida pública de las democracia liberales o poliarquías de vez en cuando tienen lugar una serie de episodios que dejan en suspenso los procesos de opinión pública en los que se apoyan los gobernantes para legitimar sus decisiones políticas, ya sean éstas de carácter jurídico, como la aprobación de una ley o la aplicación concreta de la misma, o político, como la aplicación de una medida presupuestaria o la regulación de un determinado sector económico, social o cultural. Tales episodios están propiciados por condiciones específicas (condiciciones estructurales) del sistema social en el que se producen y, cuando se producen, sacan a la luz nuevas condiciones que son síntomas de los procesos de cambio que se demandan y que han sido activados en el mismo sistema.

A.1.Condiciones estructurales del sistema social en las que emerge el fenómeno de las "crisis de opinión"

Tal y como hemos articulado en la noción de los *procesos de opinión pública,* estos son, en síntesis, dinámicas de comunicación y opinión relativas a cuestiones de interés general que afectan a cualquier individuo en la medida en que forma parte de una comunidad o sociedad. Forman parte, pues, de los procesos de opinión pública tanto la dinámica social mediante la que se determina el tema o cuestión de interés general como la diversidad de posiciones individuales, ya sean éstas individualmente manifestadas en público o silenciadas (E. Noelle-Neumann, 1995).

Los procesos de opinión pública pueden ser captados mediante el seguimiento de los ritmos y tiempos de manifestación/silencio y de aparición/desaparición de los temas o cuestiones de interés general, pero cada fase del ritmo y el tiempo del proceso es inseparable del conjunto del proceso (aunque artificialmente se separa con intenciones específicas, tales como las políticas o las de investigación social).

Cuando en lugar de referirnos a los procesos de opinión nos referimos a *la opinión pública* estamos, en este caso, designando el conjunto de opiniones individuales manifestadas en público sobre un tema o cuestión común. Si en los procesos de opinión pública existen múltiples temas de interés y múltiples conjuntos de posiciones, cuando nos referimos a *la opinión pública* estamos inmediatamente delimitando una cuestión o tema y las posiciones que predominan (la opinión pública sólo tiene existencia concreta). Finalmente, en determinados usos del término *opinión pública* la referencia inmediata se corresponde no sólo con un tema o cuestión de interés común sino con *una* posición que predomina (este es el significado implícito en los sondeos y encuestas de opinión, es también el que se corresponde con los resultados electorales y es el uso común que se hace del término desde la actividad política y mediática).

Es en este marco de definiciones sobre los procesos de opinión y la opinión pública donde debe limitarse el significado de lo que denominamos *crisis de opinión pública.* ¿Qué son las situaciones de crisis de opinión en medio de los procesos de opinión pública?, ¿qué tipo de temas y posiciones se conjugan en esa determinada coyuntura del proceso?, ¿existe una temática o cuestión específica implícita en las situaciones de crisis de opinión pública? Y, finalmente, ¿las crisis de opinión se asocian y tienen lugar en determinadas conformaciones societarias?. Para dar respuesta a estas

preguntas tenemos primero que establecer cuál es, en general, la forma social y organizativa en la que emergen los fenómenos relativos a los procesos de opinión:

- Es sabido y existe un acuerdo común en el conjunto de los estudios de la opinión pública que tanto los denominados procesos como la opinión pública tienen lugar en cualquier forma social conocida que cumple una serie combinada de requisitos o condiciones, y estos son, tal como los sintetiza C. Monzón (1996: 18): primero, la existencia de formas de relación social horizontal (entre iguales), segundo, la existencia de formas de relación social vertical (esto es, existe una forma de autoridad) y, por último, la existencia de mecanismos organizativos (sean estos cuales sean y sean más o menos complejos) que hacen posible la contestación a la autoridad y/o la participación de la comunidad en los asuntos de la vida pública. Por tanto, los términos *proceso de opinión pública* y *opinión pública* designan un tipo de fenómeno indisociablemente asociado a una específica conformación societaria. C. Monzón identifica esta conformación societaria con el tipo sociedades que emergen a partir de "los comienzos de la Edad Moderna, junto al desarrollo de la imprenta, la expansión de las ideas democráticas y el nacimiento del público político" y en un tipo de sociedad que históricamente precede, de sociedad propia de la República Ateniense, aunque esta última sin continuidad histórica posterior (C. Monzón, 1996: 18 y ss.). Lo que este conocimiento y acuerdo comunes subrayan es que tanto en las sociedades de la Edad Moderna como en la sociedad ateniense del mundo clásico existe, además de comunicación horizontal y vertical, posibilidad de alguna forma de contestación y participación de los miembros de la comunidad en la vida pública.
- Para que los procesos de opinión pública adquieran su máxima relevancia organizativa en las sociedades en las que operan, hay que esperar hasta el momento de la consolidación de las sociedades liberales (finales del siglo XVIII e inicios del XIX) hasta llegar a su formulación final en la forma de sistemas políticos poliárquicos (el siglo XIX en Estados Unidos y después de la Segunda Guerra Mundial en Europa) que van progresivamente sedimentando los rasgos organizativos de la vida pública y política que hoy hemos alcanzado en las zonas económicamente más desarrolladas del mundo (aunque con giros, interrupciones y marcha atrás, dependiendo de la historia de cada uno de los países en los que tal sistema político cuaja). Uno de los rasgos organizativos más esenciales de las poliarquías está íntimamente ligado a las dinámicas propias de los procesos de opinión y el papel que éstos desempeñan en tales sistemas: el gobierno de las poliarquías -o el ejercicio de autoridad y sus variantes, toma decisiones, gestión de la vida pública- se legitima/o deslegitima mediante las posiciones de aprobación/o desaprobación implícitas en los procesos de opinión pública, o, de otra manera, el gobierno de las poliarquías requiere para su funcionamiento de la existencia de procesos de opinión pública que posiciones de consenso o de acuerdo que avalan la actividad de dichos gobiernos.

Veamos ahora, pues, qué son las crisis de opinión pública y cuáles son los rasgos específicos que identifican a tales coyunturas especiales en medio de los procesos de opinión definitorios de las dinámicas de las poliarquías:

- En primer lugar, las crisis de opinión pública **son un tiempo acotado de un proceso** de opinión pública en curso.
- En segundo lugar, como los procesos de opinión pública relevantes para el funcionamiento de los gobiernos de las poliarquías son aquellos cuyo contenido temático se relaciona con la dinámica del gobierno, entonces, el tiempo especial que acota la crisis de opinión **se correlaciona necesariamente con un tema o**

acontecimiento político en el que es obligado el concurso y la actuación del gobierno

- En tercer lugar, como los gobiernos en las poliarquías para su actuación o mantenimiento requieren de la legitimidad que otorgan los procesos de opinión pública que siguen a las actuaciones de gobierno y que expresan consenso, el tiempo del proceso opinión que denominamos crisis de opinión de alguna manera **constituyen un *impasse* temporal (freno o retraso) en la consecución del consenso o, bien, una fisura social** que puede impedir la consecución de un proceso en el que discurre el consenso.
- En cuarto lugar, como en los procesos de opinión pública se aglutinan posiciones diversas relativas a una determinada cuestión, **el impasse temporal relevante** para la consecución del proceso de opinión que exprese consenso sólo puede ser aquel que refleja **la imposibilidad de que del conjunto de posiciones diversas sobresalga una posición como mayoritaria** o la más predominante. Este tipo de situación no expresa situación de consenso social, aunque no necesariamente deslegitima a la actuación del gobierno que acompaña esta fase del proceso de opinión.
- En quinto lugar, por tanto, **el *impasse* temporal que representan las crisis de opinión significan**, visto desde el carácter político del proceso de opinión pública en medio de las poliarquías, **o la imposibilidad de alcanzar una posición socialmente predominante** (aunque el conjunto no puede tener efectos sobre la legitimidad de la actuación del gobierno, dado que la diversidad de posiciones compiten y se auto invalidan para tener efecto o capacidad de presión sobre el gobierno) **o una posición predominante en la sociedad que no se siente representada por la actuación del gobierno (y consecuentemente con la expresión de su posición la deslegitima)**. Con el término "crisis de opinión pública" nosotros estamos designando este último tipo *impasse* temporal que acabamos de definir.

A.2. El fenómeno de las "crisis de opinión" como síntomas de un proceso de cambio.

El fenómeno que denominamos "crisis de opinión pública" está incrustado en el espacio que intersecciona a la dinámica de los procesos de opinión con la dinámica de la actividad política poliárquica, por tanto, las crisis de opinión pública constituyen el tiempo de opinión propio de un proceso más amplio, en el que se que interrumpe la dinámica en la que pueda cuajar un consenso que legitime a la actuación del gobierno. Pero en esta definición hay implícitas dos paradojas (podríamos decir que característicamente se producen en las poliarquías): una, de la dificultad para alcanzar una posición predominante no se deriva falta de legitimidad política (el consenso opera formalmente por la falta de consenso social en ninguna dirección) y, dos, de la existencia de una posición predominante que deslegitima la actuación del gobierno no necesariamente se deriva consenso con capacidad formal para cambiar el curso de acción del gobierno (es decir, existe consenso social real pero no del que parte el funcionamiento de las poliarquías).
La percepción de estas paradojas, propias de las poliarquías, es reflejo de un proceso de cambio social de carácter simbólico-cultural en el que, de manera predominante, lo que se está produciendo es un cambio en la percepción de lo que espera la sociedad civil sobre el funcionamiento del sistema democrático y de los procedimientos de gobierno asociados a tal sistema.

B. OPERACIONALIZACIÓN DE LA HIPÓTESIS

a. Las crisis de opinión pública reflejan dos estados de opinión predominantes y contrapuestos en relación a un tema prioritario de interés público y asociado a la actuación del gobierno.
b. En el ambiente social predomina, por un lado, la manifestación de una de las posiciones y ésta la articulan organizaciones de la sociedad civil y ciudadanos anónimos. Tal manifestación de posición se concreta en actos de movilización, manifiestos y declaraciones públicas.
c. En el mismo ambiente social predomina, por otro lado, la manifestación de la otra posición que es articulada mediante las actuaciones y declaraciones de los gobernantes y de las élites sociales.
d. Los estados de opinión y el ambiente social ocupan el espacio público que constituyen los medios de comunicación de masas.
e. La conformación del espacio público mediático interfiere en el proceso de crisis.
f. Los medios actúan o como "caja de resonancia" del ambiente, o como instrumento reconfigurador del ambiente o, alternativamente y en momentos diferentes, las dos opciones a la vez.

Mediante estos postulados operativos de la hipótesis ahora podemos, en primer lugar, concretar cuáles son las variables generales que tienen que ser consideradas para el análisis del tipo de proceso de opinión en relación al papel que desempeñan los medios de comunicación de masas en función de la difusión de las diversas posiciones existentes (tal y como se refleja en la figura siguiente):

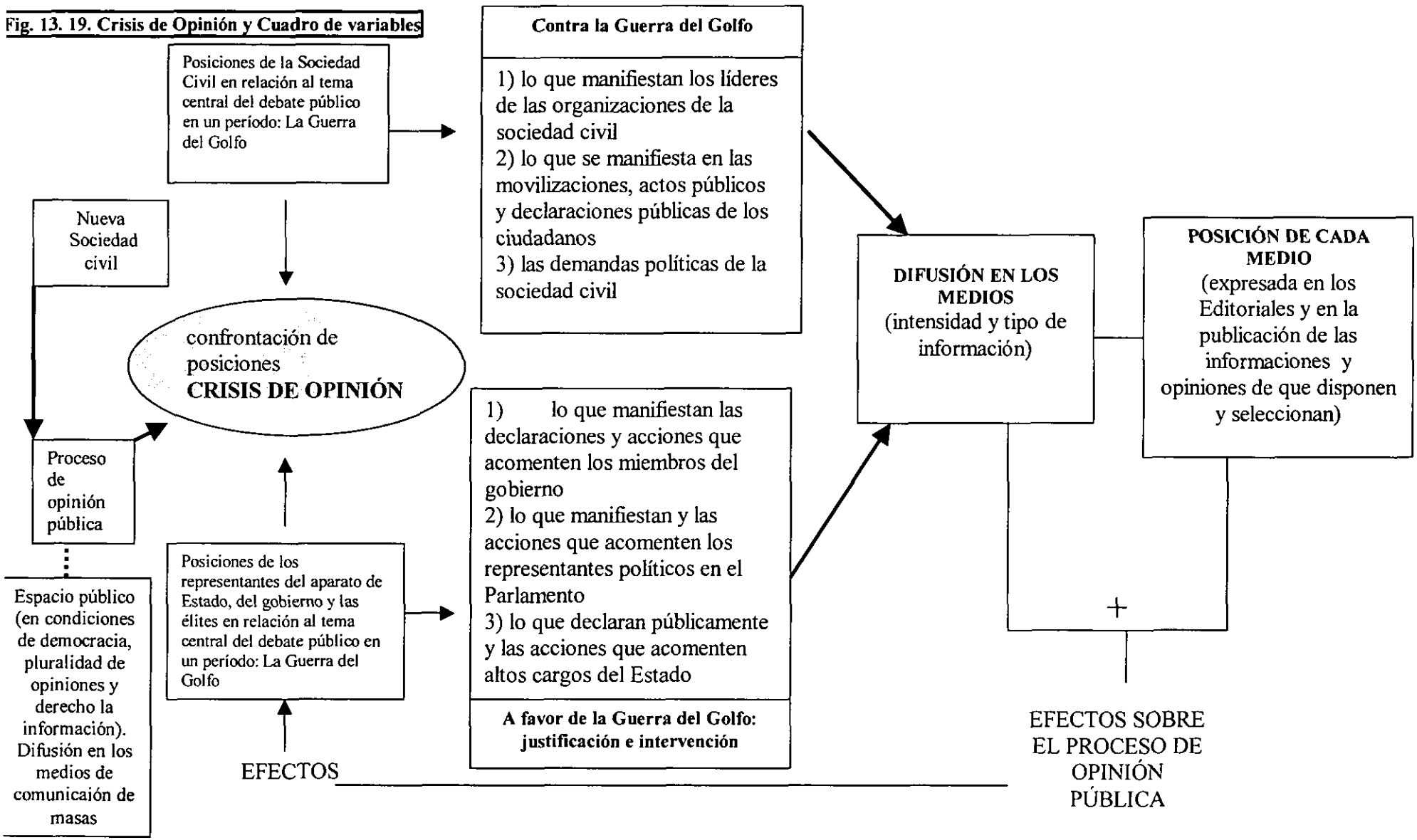
Figura 13. 16 . Variables relacionadas con el comportamiento informativo de los medios y la divulgación mediática de posiciones

Variable dependiente: La Opinión Pública sobre un tema prodominante	Variables independientes (determinantes del tipo de clima opinión que se configura): difusión mediáticas de las posiciones que sustentan grupos o estratos sociales diversos:	Efectos fácticos (según se establezcan las correlaciones entre variables): **Tipos de clima de opinión**
X (posición pública pública predominante ante la Guera del Golfo)	Y (manifestaciones de las élites acordes con las políticas esperadas)	1. Corriente de <u>una</u> opinión mayoritaria (ambiente social mayoritario). El ambiente social se escenifica en el espacio público como consenso social o apariencia de consenso.
	Y' (difusión en los medios de las posiciones de las élites). Elaboración de un discurso legitimador o deslegitimador de las políticas del gobierno.	2. Doble clima de opinión. El ambiente social se escenifica en el espacio público como una situación de empate, real o aparente, entre dos posiciones contrapuestas. Este doble ambiente social no tiene correlación con la división en la estructura de poder de las poliarquías, sino que representa una división con bases ideológicas (por ejemplo, la derecha contrapuesta a la izquierda, las visiones conservadoras contrapuestas a las visiones progresistas, el aparente empate en la confrontación de dos partidos en unas elecciones generales, etc.)
	Z (manifestaciones favorables/desfavorables de la	3. Crisis de opinión. El ambiente social se escenifica en el espacio público como una situación de fractura social

	sociedad civil)	en la que se contraponen las posiciones que sostienen una parte de la sociedad civil (la parte que se compone de grupos socialmente organizados que no ocupan posiciones de élite en el Estado y en el aparato de gobierno) junto con una parte de la sociedad anónima (aquella que manifiesta en público su opinión o la que sobrepone al estado de silencio), por una lado, frente a las posiciones de la élite (que se ocupan desde una parte de la sociedad civil, el aparato de gobierno y del Estado) por otro, en relación a un tema o cuestión pública específica. En el ambiente social predomina un clima doble que se configura en directa correlación con la estructura de poder de las poliarquías y proyecta una forma de división social fundamentada en las bases de dominación establecidas por la estructura de poder que confronta a las élites con la sociedad general sobre la que ejercen sus posiciones de poder. La división o fractura social que representa este tipo de proceso de opinión no tiene, en principio, correlación con las posiciones de bases ideológicas asociadas comúnmente a "derechas" o "izquierdas".
	Z' (difusión en los medios de las posiciones de la sociedad civil). Caja de resonancia o proceso de silenciamiento de las demandas sociales.	4. Diversidad de posiciones (corrientes de opinión diversas). En general, es el clima que se asocia a las cuestiones públicas menos relevantes o a aquellas que no demandan una acción inmediata. También puede ser una fase temporal de un proceso de opinión que antecede a en los tipos 1, 2 o 3
	α Posiciones de líderes y organismos internacionales	5. Crisis de gobierno de carácter simbólico (no consigue asegurar la lealtad de las "masas", Offe). Clima de opinión en el que predomina la confrontación entre gobierno / sociedad (fractura del proceso político característico de la política institucional poliárquica). Período en el que se anticipa la probabilidad de un resultado electoral que imponga cambios en la representación de partidos en el Parlamento y una probable alternancia de poder en el gobierno.
	α'(difusión en los medios de las variables de contexto internacional y nacional). Difusión de posiciones de los líderes políticos y organismos internacionales.	
	W (alineamiento de cada medio a una posición antes que a otra). Reflejan los apoyos partidistas de cada medio.	
	W' (alineamiento común de los medios a las posiciones de la élite)	

Y podemos, en segundo lugar, concretar de manera más acotada las variables que deben ser consideradas para el estudio del tipo de proceso que son las crisis de opinión (tal y como se refleja en el cuadro de variables que reproduce la figura siguiente):

Fig. 13. 19. Crisis de Opinión y Cuadro de variables

2.5. Marcos de los episodios de movilización y crisis de opinión que son objeto de nuestro estudio

A. SOBRE LAS MOVILIZACIONES SOCIALES

Las movilizaciones sociales ocurridas en España con motivo de la guerra del Golfo de 1991, forman parte de un ciclo de protestas de mayor significado que precedieron a este episodio y que coincidió con el inicio de las movilizaciones contrarias a la entrada y permanencia de España en la OTAN. Éstas significaron, en primer lugar, el cambio en el modelo de conflicto social desde el tradicional de una sociedad industrial, basado en el movimiento obrero, al conflicto social característico de una sociedad de capitalismo avanzado con un régimen político poliárquico. Y, en segundo lugar, representaron la proliferación de una serie de colectivos sociales que, con diferentes identidades, confluyeronan alineándose ante determinadas cuestiones viniendo a configurar el nuevo "sujeto histórico" que reclamaba una ampliación de las estructuras participativas y de su capacidad de influencia en el tipo de democracia que se articuló durante los primeros años de la transición española (1976-1981). El movimiento anti-OTAN se constituyó, así, en el colectivo social paradigmático de este período y de las cuestiones y objetivos políticos del momento.

Cuando se produjo la invasión de Kuwait el 2 de agosto de 1990, el movimiento anti-OTAN se encontraba fraccionado en una serie de colectivos y constituido sólo por aquellos que sobrevivieron a la pérdida del Referéndum (que tuvo lugar el 12 de marzo de 1986), los cuáles irremediablemente acabaron por acatar el hecho de que, efectivamente, España era y seguiría siendo miembro de la OTAN. Por tanto, desde la fecha de la celebración del Referéndum hasta mediados del año 1990, el movimiento anti-OTAN parcialmente se había estructurado necesariamente a partir de la definición de otra serie de reivindicaciones alternativas a la oposición a formar parte de esta organización militar y parcialmente, también, se había desactivado.

Como caso paradigmático de la acción colectiva española post-transicional, el movimiento anti-OTAN fácilmente podía representar la fuente de inspiración organizacional, táctica, de repertorios y base social, para las olas de protestas que se produjeron a partir de 1986 en España (fecha en que se produjo el referéndum sobre la permanencia de España en la OTAN y a partir de la cual el movimiento sufrió una desmovilización parcial).

La experiencia colectiva que representaron las movilizaciones contra la OTAN, estaba compuesta por la capacidad para coordinar en determinados momentos la participación de colectivos con diferentes identidades y por una forma de organización que combinaba la descentralización de los distintos colectivos al tiempo que se encontraban los mecanismos de coordinación unitaria. Estos rasgos permitieron unas formas de protesta de carácter masivo, al menos en términos relativos y en función del contexto social y político del momento, así como la expansión de los repertorios de acción colectiva que comportaron el desarrollo de un amplio espectro de acciones distintas no violentas, cuya originalidad les permitía llegar hasta los medios de comunicación y la opinión pública. Esta es, en síntesis, la experiencia colectiva de la que iba a partir el ciclo de protestas contra la guerra de Irak de 1991.

B. SOBRE LAS "CRISIS DE OPINIÓN"

En la investigación que nos ocupa aquí, el proceso de opinión pública, en su sentido general, se corresponde con las dinámicas sociales que tienen lugar en la sociedad española en el período postransicional, aproximadamente entre los años 1983 y

la primera mitad de la década de los años 90. La investigación se ha operacionalizado acotando las dinámicas sociales más relevantes, desde el punto de vista de las movilizaciones sociales que tales dinámicas activan y éstas se concentran alrededor de los acontecimientos que tuvieron lugar, primero, con ocasión de la entrada de España en la OTAN (1981) y la convocatoria posterior del Referéndum sobre esta cuestión (1984); segundo, con la convocatoria de huelga general por parte de los dos sindicatos mayoritarios (CC OO y UGT) y el seguimiento de la misma durante el 14 de diciembre de 1988, y tercero, durante la Guerra del Golfo de 1991, en la que se incluye desde el proceso que lleva al estallido de la guerra, la participación del gobierno español y las justificaciones públicas que se ofrecieron para la misma, hasta las movilizaciones sociales que se oponían a esta guerra y a la participación del gobierno español.

Es en este largo proceso de opinión pública en el que suponemos se gesta "la nueva sociedad civil" que hoy nos caracteriza como sociedad plenamente instalada en el funcionamiento político propio de una poliarquía. Es en este período, además, donde se marcan los perfiles de la actuación política del ciudadano que participa en la poliarquía y donde emergen los puntos de resistencia y de conflicto una vez que se confrontan los intereses y las reglas que operan desde la política institucional y las expectativas políticas que se sustentan desde la sociedad civil.

Los procesos de opinión pública parciales que destacan en el período, visto en su conjunto, se articulan alrededor de los tres episodios: el Referéndum de la OTAN, la Huelga General del 14 de Diciembre y la Guerra del Golfo de 1991. Estos tres episodios son, no sólo desde el punto de vista de la historia social española más reciente, relevantes porque, en primer lugar, alrededor de ellos se aglutinan las movilizaciones sociales más destacadas del período que nos ocupa y, en segundo lugar, porque en ellos coinciden una serie de rasgos comunes del proceso de comunicación (que se sigue desde los medios de comunicación de masas) y del proceso parcial de opinión pública que se activa en cada uno de ellos (y que en la investigación se postula con la formulación de la hipótesis de un tipo de proceso que es una "crisis de opinión pública").

En la *teoría de la espiral del silencio* de Elisabeth Noelle-Neumann el conjunto del proceso de opinión pública y las fases parciales del proceso (dinámicas específicas asociadas a estados de opinión específicos) quedan captados y representados bajo la forma, hasta cierto punto metafórica, que se representa con la imagen de una espiral infinita. Cada fase de un proceso general de opinión pública es, en definitiva, sólo una parte del recorrido de la espiral completa. Esta teoría impone, por tanto, una consideración de carácter metodológico con la que se obliga a reconocer que de cualquier estudio delimitado de la opinión pública sólo se puede derivar un tipo de conocimiento parcial sobre el fenómeno general del proceso de la opinión pública en el que, como máximo, se pueden explicar los aspectos más característicos del movimiento de la opinión pública, esto es, las causas temporales o parciales de un estado de opinión pero no las causas profundas del proceso general que lo articula. Tal restricción metodológica obliga a que el estudio de una fase del proceso de opinión pública incorpore de alguna manera la noción de transitoriedad como característica definitoria de cualquier estado de opinión emergente y, además, se operacionalice alguna estrategia de investigación que, si no evita la restricción de conocimiento en el que necesariamente operamos, permita visualizar el espacio temporal lo más amplio posible en el que cuaja el estado de opinión asociado al acontecimiento que es objeto de estudio.

El estudio del acontecimiento de la Guerra del Golfo y del estado de opinión asociado quedará temporalmente definido entre Enero de 1990 y Junio de 1991. Las justificaciones metodológicas de mayor matiz que la que ya se ha apuntado sobre la selección de este tiempo de análisis se justificará en secciones posteriores de este

trabajo[108]. La formulación de la hipótesis de la "crisis de opinión" como estado de opinión característico y supuestamente asociado, en este caso, al acontecimiento de la guerra, es el objetivo de la investigación en este punto. Pero para comprender en qué consiste y cómo se produce este estado de crisis tenemos que, necesariamente, revisar el curso del proceso de opinión completo (que coincide con el período temporal que hemos asignado).

3. Metodología de investigación

3.1. MATERIALES, DOCUMENTOS Y FUENTES DE INFORMACIÓN

1. Fuentes de información:

Los datos para este estudio sobre las acciones de protesta del movimiento contra la guerra del Golfo de 1991, se han extraído, en gran medida, de la revisión de los artículos publicados en periódico *El País*. Así mismo, algunos de los datos que manejamos en el informe, han sido extraídos de otras fuentes de información, tales como las publicaciones periódicas *En pie de paz, Mientras tanto* o el *Anuario del Centro de Intervención para la Paz*. Estas publicaciones especializadas han sido utilizadas para complementar y completar la información sobre las movilizaciones sociales y los diversos actos de reivindicación relacionados con la oposición a la Guerra del Golfo.

2. Justificación de la elección del período de control:

El período de control considerado incluye entre enero de 1990 hasta el mes de junio de 1991. La selección de este período se justifica mediante las reglas metodológicas que orientan la utilización de los documentos de prensa como "fuente de información". Estas reglas se configuran a partir del conocimiento que disponemos sobre las rutinas productivas y los criterios de noticiabilidad que rigen la elaboración diaria de información en la prensa:

- Una, la información que suministra la prensa sobre un acontecimiento constituye una versión nueva de los rasgos del acontecimiento. Esta versión está condicionada por el formato del medio (que se conforma a partir de los criterios de asignación de la dimensión de espacio y de las características de la sección de información donde se reflejará el acontecimiento como noticia) y por los criterios de noticiabilidad (aquellos por los que un acontecimiento real puede ser descartado como noticia en un momento dado y seleccionado como noticia en otro momento diferente)[109]. Por tanto, las noticias de prensa ofrecen

[108] La teoría que nos orienta el trabajo empírico (la denominada y ya mencionada *teoría de la espiral del silencio*) subraya en este punto y con toda claridad que ninguna investigación basada en la técnica del sondeo puede ofrecer conocimiento o explicación sobre qué es y cómo tiene lugar una fase del proceso de opinión: el sondeo, incluyendo el resultado de unas elecciones generales para elegir gobierno, por ejemplo, sólo expresa el resultado puntual de un estado de opinión en relación a una cuestión general. Este tipo de prevención contra la técnica del sondeo y su validez para el análisis de los procesos de opinión pública es uno de los argumentos en los que nos apoyaremos para apostar por una metodología de análisis alternativa basada, en lo fundamental, en la técnica del análisis del discurso y el seguimiento sistemático del lenguaje mediático utilizado para informar sobre los acontecimientos relacionados con la Guerra del Golfo de 1991.

[109] Sobre los criterios de noticiabilidad, rutinas productivas y formato de las secciones de prensa véase M. Wolf (1991) -especialmente la segunda parte del texto- y T.A. van Dijk (1990) –especialmente el cap. 2, "La estructura de la noticia"-.

datos de sobre los acontecimientos reales elaborados de tal manera que pueden modificar los datos reales del acontecimiento, especialmente en cuanto a su significación social y la duración temporal reales del acontecimiento.

- Dos, los acontecimientos reales se formulan en la prensa con rótulos (titulares y símbolos) variables[110] mientras dura el tiempo de información del acontecimiento. Por lo que sólo mediante el control de una serie temporal amplia de la producción de noticias en los medios relacionadas con un acontecimiento nos puede ofrecer una información significativa –datos- sobre el conjunto de aspectos que componen un acontecimiento. Y además, por los mismos criterios de producción que hemos indicado, la determinación del tiempo de información sobre un acontecimiento que se asigna en una investigación no puede ser establecido de antemano haciendo coincidir el tiempo de control con el tiempo de información que se detecta a primera vista (por ejemplo, considerando simplemente cuando ocurre el hecho destacable y cuándo se informa en el medio sobre el mismo), sEl tiempo de control de la información sólo puede ser asignado tras una primera exploración de las noticias de prensa relacionadas con el acontecimiento que se considere. En nuestro caso, esa primera exploración del contenido informativo del medio nos obligó a considerar toda la serie de informaciones relacionadas con el contexto político internacional que podían estar en la base de las motivaciones que propiciaban el acontecimiento de la guerra o podían representan el tipo de contexto favorable para que ocurriese el acontecimiento[111].
- Tres, en los acontecimientos reales existen causas y consecuencias (acontecimientos que le preceden y acontecimientos resultantes o derivados), lo mismo ocurre en la producción de información pero, en la medida en que la prensa trata sobre el hecho actual, ésta no puede consignar los acontecimientos que van a ser los precedentes de otros, o al menos no puede hacerlo con precisión. Desde el punto de vista del investigador que se sirve del material de prensa como documento de análisis, este tipo de condiciones generales de la producción de noticias prescribe que, en general, el tiempo de control asignado a la exploración del material de prensa relacionado con un

[110] En nuestra exploración sobre las noticias relacionadas con el acontecimiento de la Guerra del Golfo nos encontramos con rótulos variables en las secciones informativas que se elaboraron con el fin de informar sobre tal acontecimiento: Diario de la Guerra, Crónica, Análisis, Posiciones en el frente... O, en las secciones habituales de información. Y encontramos con titulares de contenido que, únicamente tras la exploración, podrán ser catalogados como material o documento de información relacionado con el acontecimiento.

[111] En los primeros meses del año 1990, antes de la invasión de Kuwait por parte de Irak, las noticias políticas sobre el contexto internacional nos informaban sobre la coyuntura especial que representaba la unificación de Alemania (tras la caída del muro de Berlín, a finales de 1989); el final de la guerra fría; el desarme de la dos superpotencias (Estados Unidos y la Unión Soviética) y la recomposición del nuevo sistema social en la antigua URSS. Este contexo no es aparentemente favorable a promocionar una guerra, sin embargo, sí es un contexto suficiente relevante para comprender las noticias que evaluaban la posición de algunos de los países implicados –directa o indirectamente- en la guerra. Este contexto también se vuelve significativo para comprender algunas de las reacciones sociales que se produjeron contra la guerra. En definitiva, la primera exploración del contenido de la prensa nos obligó reconocer como precedente informativo del acontecimiento relacionado con nuestra investigación, en este caso, la información que suministraba el diario El País sobre el contexto internacional y el nuevo panorama que cuajaba en el mundo. De ahí que el tiempo de control asignado se inicie en el mes de Enero de 1990.

acontecimiento sea suficientemente amplio, previsiblemente de mayor duración que la duración real del acontecimiento[112].

3. Criterios de utilización del material de prensa y otros documentos de trabajo:

Las ventajas que los recursos periodísticos ofrecen respecto a otro tipo de fuentes de información - como pueden ser datos oficiales o archivos policiales – radican en el hecho de que publican día a día un gran número de sucesos y que, como compiten con otros medios, se ven de algún modo obligados a mantener un cierto grado de precisión si quieren ofrecer una imagen un tanto creíble. Ni que decir tiene que, las ventajas que puedan ofrecer los recursos mediáticos respecto a otro tipo de fuentes, tiene mucho que ver con el tipo de información que queramos conseguir de ellos: para el caso del análisis del movimiento contra la guerra, los sucesos de acción colectiva aparecidos en *El País* se han utilizado, con carácter descriptivo básicamente para tratar de elaborar una cronología de las acciones de movilización social contra la guerra. Pero también se han utilizado otra serie de recursos gráficos con el fin de tratar de contrastar los datos que ofrecía El País; con tal fin nos hemos servido de las revistas *Mientras Tanto* y *En Pie de Paz / En Peu de Pau*, que han sido útiles sobre todo para contrastar información de tipo cualitativa acerca del movimiento y para contrastar y ampliar datos de tipo cuantitativo que, en algunos casos, no aparecían en el periódico. Sin duda, los *Anuarios del Centro de Investigación para la Paz (CIP)*, han sido de gran utilidad en toda esta tarea de recogida y contraste de información: en primer lugar, porque no sólo ofrecían datos que, en varias ocasiones, no aparecían en la prensa, sino que los trataban y analizaban con cierta rigurosidad y, en segundo lugar, porque permitían el contraste respecto al tipo de información periodística que hemos recogido. En el siguiente apartado se expondrá con más detalle, el tratamiento de los recursos periodísticos para la elaboración de la base de datos.

En su conjunto los datos periodísticos y los extraídos de publicaciones de la época involucradas de forma activa en las protestas -revistas y anuarios del CIP- han sido las fuentes principales que, según el modelo de la investigación, han guiado el análisis de los datos.

Para el análisis de la "crisis de opinión" el documento básico que se ha utilizado es el conjunto de ítems diversos de material gráfico que el diario El País publicó durante la selección temporal que ya hemos indicado. Este tipo de material ha sido codificado en función de los criterios y condiciones que se especifican a continuación y con los que hemos configurado una Base de Datos.

3.2. ELABORACIÓN DE LA BASE DE DATOS

Con el objetivo de obtener de un modo sistemático la información que nos interesaba para nuestro estudio, se recogieron todas las noticias relacionadas con el conflicto en el Golfo Pérsico (incluyendo, tal y como lo rotuló el diario, El Conflicto en el Golfo y la Guerra en el Golfo[113]) que tuvieran relación directa o indirecta con el acontecimiento

[112] Por tanto, bajo esta prescripción el punto final del tiempo de control estimado lo hemos situado lo suficientemente alejado del "hecho de la guerra" para poder revisar toda la información relacionada con las consecuencias del hecho, incluídas las valoraciones *a posteriori* sobre el mismo hecho. De ahí que el tiempo de control finalice el mes de Junio de 1991.

[113] Con el primer rótulo el diario identificó el acontecimiento de la invasión de Kuwait por parte de Irak y la secuencia de acontecimientos relacionados, mientras con el segundo rótulo se identificaba el

entre los meses de enero de 1990 y mayo de 1991. La recopilación de artículos dio origen a un amplio número de volúmenes de dossiers[114], sobre los que se ha realizado el vaciado de contenido en función del conjunto de categorías siguiente[115]:

- 1. Código fuente: Dónde se especifica, de forma codificada, el diario en el que se publica el acontecimiento. (P: El País, A: ABC, V: La Vanguardia.)[116]
- 2. Fecha: día, mes y año de publicación la noticia.
- 3. Ubicación: N° del dossier en el que aparece la noticia recogida en soporte papel.
- 4. Página volumen: N° de página en el dossier.
- 5. Zona: Sección del diario en la que aparece la noticia.
- 6. Acontecimiento – noticia: Titular y breve resumen del contenido de la noticia.
- 7. Lenguaje mediático: Elementos discursivos (vocablos especiales, frases hechas, términos valorativos...) relevantes para detectar la posición que se manifiesta en el ítem de noticia correspondiente.
- 8. Evaluación de las consecuencias: Breve resumen de las consecuencias que puede tener el acontecimiento y que se apuntan en el ítem de noticia correspondiente.
- 9. Actores intervinientes: (LN. LI, RSC) Quién protagoniza el acontecimiento o quién tiene voz en el medio, tal y como se resume en la noticia correspondiente, diferenciando por medio de la codificación entre: Líderes nacionales, líderes internacionales y Representantes de la Sociedad Civil.
- 10. Fuente de información: Cuáles son las fuentes de información u opinión directas que se reflejan en la noticia (agencia, reportero, periodista en plantilla, experto, académico...)
- 11. Movilizaciones sociales: (Tipo) Especificamos el tipo de acción colectiva al que hace referencia el acontecimiento. (Manifestación, marcha, manifiesto, huelga,...)
- 12. Movilizaciones sociales: (Dimensión) Especificamos si se trata de una acción colectiva de masas o no. Por acción colectiva de masas entendemos todos aquellos actos que reúnen desde docenas de miles hasta centenares de miles de personas y que tienen un importante componente de espontaneidad que los hace no reductibles a una acción promovida por una sola organización o grupo de organizaciones.
- 13. Red de asociaciones: Hace referencia a la organización o conjunto de organizaciones que convoca el acto.
- 14. Conexión MRG: Posibles elementos de contacto existentes entre el acontecimiento recogido y el Movimiento de Resistencia Global.

En el caso de estudio del movimiento contra la guerra las variables referentes a la fecha, acontecimiento-noticia, actores intervinientes, movilizaciones sociales (en los dos

acontecimiento de la guerra que enfrenta a Estados Unidos, junto con los países aliados, con Irak. Ambos rótulos se correspondían, a nivel del formato, con las secciones especiales de información que se configuraron en ese momento en el diario.

[114] El número total de ítems de noticias seleccionadas durante el período indicado es de 4.208

[115] Estas categorías son las que se consignan en los Campos que nos han permitido diseñar la Base de Datos. Al final de este apartado reproducimos la imagen del diseño de la base a partir de la definición de cada uno de los campos.

[116] La Base de Datos que hemos confeccionado sólo dispone, en este momento, de los ítems de noticias seleccionadas del diario El País, pero se ha configurado para hacer compatible la entrada posterior de nueva información (la que suministre la exploración de otros diarios).

casos: tipo y dimensión) y red de asociaciones, fueron especialmente útiles porque nos permitían acceder a los datos con implicaciones sociales más significativos implícitos en los hechos parciales de los que se hacía eco El País.

Para el estudio de la "crisis de opinión" todos los datos consignados en los campos eran igualmente relevantes. El uso de los mismos previamente se había organizado para medir las variables más relevantes que se han operacionalizado con motivo del análisis de la hipótesis principal relacionada con la "crisis de opinión pública" (tal y como se ha definido en el apartado anterior correspondiente de este capítulo del informe). La relación entre variables de la hipótesis (para la investigación de la crisis de opinión) y campos que se consignan en la Base de Datos y su valor analítico se expone de manera sintética en la figura siguiente:

Figura 13.18. Relación entre la operacionalización de variables y configuración de campos:

Posiciones de las élites sociales y del gobierno	Actores intervinientes que se señalan en los Artículos de Información
Posiciones de la ciudadanía y de la Sociedad Civil	Movilizaciones sociales (dimensión y tipo) y Red de asociaciones y organizaciones convocantes de tales movilizaciones
Posiciones del diario	Número de Editoriales relacionadas con el acontecimiento y evolución de la posición manifestada. Número de Portadas y relevancia de significado que se otorga al acontecimiento. Artículos de Opinión: Características formales del formato de las secciones del diario (secciones habituales y secciones especiales)
Argumentos de carácter razonado o de carácter emocional asociados al transcurso de los hechos relacionados con el acontecimiento	Lenguaje mediático (tipo de discurso predominante) Contraste entre la intensidad de Artículos de Información asociados a cada tema (información bélica, información histórica, información de carácter humano, etc.)
Evaluación del contenido informativo y contenido de opinión (distinción formal y correspondencia con el contenido)	Predominio de opinión o información en las secciones informativas formalmente establecidas (tendencias presentes en los Artículos de información)

Las secciones y zonas del diario consignadas en la base de datos y los códigos empleados se recogen en la figura siguiente:

Figura 13. 17:

CÓDIGOS DE LAS ZONAS DEL PERIÓDICO		
1	PORTADA	Pr
2	EDITORIAL	Ed
3	ARTÍCULO DE OPINIÓN	Ao(firma)
4	ARTICULO DE INFORMACIÓN	Ai
5	ARTÍCLE DE INFORMACIÓN BREVE	Ai(bre)
6	VIÑETA	Vi
7	CARTAS AL DIRECTOR	Cd

8	DIARIO DEL CONFLICTO	Dia
9	ARTÍCULO INFORMA DOMINICAL	Ai (dom)
10	ARTÍCULO OPINIÓN DOMINICAL	Ai (dom)
11	Revista internacional en Editorial	Ed(Re)
12	ARTÍCULO INFORMA ENTREVISTA	Ai(entre)
13	Ai (Resultados de encuestas de opinión)	Encuesta
14	SUPLEMENTO (el mundo de los 90)	Suple
15	CONTRAPORTADA	Pr Contra

En unas zonas predomina el contenido informativo (en general, los diversos formatos que constituyen Artículos de Información) y en otras el contenido de opinión (los Artículos de Opinión que en el caso de este diario se corresponde mayormente con las denominadas "Columnas" , pero también se incluyen aquí las Viñetas). Los Editoriales constituyen la zona de opinión reservada al diario como organización. Las Cartas al Director contienen la opinión de ciudadanos particulares. La Portada y Contraportada en la medida en que ofrecen la información que el diario destaca es también zona de opinión del medio. Los suplementos contienen información u opinión complementaria y elaboradas, generalmente de manera más extensa. La Revista de Prensa en la medida en que es una noticia extraída de otro medio impreso y aparece en la página Editorial también es valorada analíticamente como fuente de información de la opinión del medio. Finalmente, se ha consignado también las secciones especiales denominadas "Diario del Conflicto/de la Guerra" que, en principio, deben contener información de los datos relevantes, respectivamente del conflicto que se activa con la invasión de Irak por parte de Kuwait o de la guerra contra Irak (luego ya veremos, en el análisis, que esta consideración muestra algunos matices significativos).

4. ANÁLISIS

4.1. Análisis de las movilizaciones y acciones de protesta

En el modelo teórico adoptado (en el apartado 2.1 de este trabajo) se señala que, el estadio en el que se encuentran las oportunidades políticas del contexto sosial que consideramos es especialmente relevante para el surgimiento de los denominados movimientos "iniciadores" que activan el ciclo de protesta. Pero esta relevancia pasa a un segundo plano cuando el análisis se centra en la acción colectiva de movimientos "derivados", ya que su origen se debe más a los procesos de difusión de los elementos culturales que ponen en marcha los movimientos "iniciadores" que, propiamente, a los aspectos de raíz política. A pesar de ello, la viabilidad de la aplicación analítica de ambas categorías de movimientos se sostiene por el hecho constatable de que la estructura de oportunidades políticas -cuyos cambios determinaron el origen del movimiento iniciador- se mantiene en términos relativamente intacta respecto al momento en que se activa el movimiento derivado. La constatación de este hecho es el primer objetivo del análisis. En concreto, tratamos de reconocer cuáles son los cambios estructurales que influyeron en la emergencia del ciclo de protestas iniciado con el movimiento anti-OTAN y pasamos, después, si el el ciclo de movilizaciones inicial se prolonga hasta las protestas contra la guerra del Golfo. A nivel de teoría, el repaso de estas costantes estructurales y su comprobación nos va a ofrecer la legitimidad necesaria para el uso de las categorías estipuladas como "movimiento inicador" y "movimiento derivado", con las que hipotéticamente habíamos tipologizado, respectivamente, al movimiento anti-OTAN y a las acciones de protesta contra la Guerra del Golfo. En segundo lugar, analizaremos en detalle, ahora sin puntos de contraste con el momento que le precede, la estructura de oportunidades políticas en la que se activa el movimiento contra la guerra. Por último, repasaremos los repertorios y las estructuras de movilización del movimiento contra la OTAN e intentaremos ver cuál ha sido su influencia en el origen del "movimiento derivado" y qué similitudes, a este nivel, guardan entre sí ambos movimientos.

4.1. 1. EL MOVIMIENTO INICIADOR

A. El germen de la estructura de oportunidade políticas

En el repaso de la influencia de la estructura de oportunidades políticas sobre la emergencia del ciclo de protestas, destacan dos elementos que son los más influyentes en el conjunto global del ciclo: el contexto político internacional y las posiciones de los partidos políticos respecto a la integración y posterior permanencia en la OTAN (más detallado en el capítulo acerca del movimiento anti-OTAN).

La subordinación a los intereses de Estados Unidos y las presiones internacionales para que España ingresara en la Alianza Atlántica constituyen los aspectos más relevantes que, a nivel internacional, ayudan a comprender el inicio del movimiento "iniciador" y las posiciones que, a partir de ese momento, se adoptaron en política exterior en España. La política de bloques a las que estaban sometidas el conjunto de relaciones internacionales, hizo de España un lugar de importancia geoestratégica que hacía ineludible su vinculación desde la perspectiva del bloque militar occidental. El segundo elemento de presión para la integración, que también provenía del exterior, lo constituía la vinculación entre la participación en la OTAN

y la entrada de España en la CEE, hecho que incluso el propio Gobierno socialista utilizó para tratar de convencer a los países europeos más reacios a la entrada de España en la Comunidad Europea y, sin embargo, favorables de su implicación militar en la OTAN.

A raíz del ingreso en la Alianza Atlántica - en el último Gobierno de la UCD -, se pusieron en marcha dos aspectos esenciales de su política exterior que, por otro lado, serían adoptados por los sucesivos Gobiernos: la puesta en marcha de contactos con países de la CEE y de la OTAN y, la renovación de los Acuerdos Bilaterales sobre las bases militares de EEUU instaladas en España. La entrada en la OTAN materializó las estrategias seguidas por la UCD en materia de política exterior y determinó las estrategias del partido socialista, aplicadas a partir del momento en que ganó las elecciones con una mayoría absoluta aplastante, aunque en un principio esto no se hizo de manera explícita. Estas estrategias se consolidaron definitivamente con el resultado favorable a la permanencia en la OTAN que se obtuvo en el Referéndum convocado en marzo de 1986.

La entrada de España en la CEE, fue el otro elemento importante de presión externa. Desde la muerte de Franco, la entrada en la CEE se presentó como un hecho imprescindible para sanear la economía y rehabilitar la democracia española ante el mundo, después el Gobierno socialista utilizó el mismo tipo de argumentos para justificar su cambio de postura acerca de la permanencia en la OTAN. De hecho Felipe González no propuso la celebración del referéndum hasta que España no firmó, después de haber pasado ocho años desde que se presentó la solicitud, el Tratado de Adhesión a la Comunidad Europea el 12 de junio de 1985. El Congreso de los Diputados respaldó, con el apoyo de 309 diputados, el tratado de adhesión.

El contexto político internacional facilitó la entrada y permanencia en la OTAN, así como la integración de España en la CEE. Ambos hechos significaron el final de las ambigüedades en política exterior, rasgo que había caracterizado a los Gobiernos de la UCD y del PSOE hasta ese momento. La participación española en el contexto internacional estuvo limitada por estas incorporaciones, pero ante la opinión pública, poco acostumbrada a oír hablar sobre temas internacionales, la permanencia en la OTAN fue un asunto que costó de digerir, como veremos, hasta principios de los años noventa.

B. La posición de los partidos políticos ante la permanencia en la OTAN

Los dos partidos políticos que ocuparon el Gobierno durante la integración y, después con el referéndum acerca de la permanencia, se mostraron proatlantistas: a la hora de la integración, la UCD, y en el momento de apoyar la permanencia, el PSOE. Pero si la ambigüedad se apoderó de los partidos de gobierno, en la oposición también se dieron contradicciones ideológicas con la única excepción del partido comunista que siempre se manifestó en contra de la entrada y de la permanencia de España en la Alianza Atlántica.

Coalición Popular, liderada en aquel momento por Manuel Fraga, siempre había sido partidaria de la permanencia de España en la OTAN pero, ante la celebración del referéndum, el dirigente conservador que había intentado que no se produjera la consulta popular, defendió la abstención activa con la esperanza de que la derrota del gobierno pudiera provocar la dimisión del Presidente. La actitud inflexible de Fraga ante el referéndum desacreditó, en buena medida, su figura como líder de un partido que aspiraba a ser una alternativa real de Gobierno.

Desde 1979, el PCE se posicionó en contra de la entrada de España en la OTAN y a favor del ingreso en la CEE. Su trayectoria en cuestiones de política exterior, siempre se caracterizó por el mantenimiento de una postura firme antiatlantista. Ante las largas que el PSOE, ya en el Gobierno, dió a la cuestión del referéndum, en 1984, el PCE decidió poner en marcha una campaña de movilizaciones para exigir la celebración de la consulta popular convirtiéndose en líder del Movimiento anti-OTAN. Fue la única formación que mantuvo su postura de modo constante y sin ambigüedades.

El CDS, surgido de la escisión sufrida en el seno de UCD, mantuvo junto al PNV, una postura de indefinición, evolucionando desde la postura proatlantista que mantuvo en el Gobierno y que se materializó con la entrada en la organización, hacía la indefinición. El PNV, concedió a sus electores la libertad de voto, pero tanto los nacionalistas vascos, como los catalanes, que también recomendaron que cada uno votara lo que creyera oportuno, manifestaron públicamente a través de sus líderes, Pujol y Ardanza, su intención de votar afirmativamente, aunque el voto negativo triunfó tanto en Cataluña como en el País Vasco.

Como puede verse, si en algún momento existió falta de consenso en materia de política exterior ese fue cuando se planteó la celebración del referéndum. En los años que siguieron no existió más oposición al Gobierno en las decisiones tomadas en este tipo de política. La postura que adoptaron los partidos de la oposición ante la permanencia en la OTAN continuó manteniéndose a lo largo de las legislaturas del gobierno socialista con mayoría absoluta, de hecho, los grupos conservadores tomaron buena nota del descrédito que representó para Fraga la confrontación con la postura ideológica del partido al que pertenecía, apostando individualmente por la propuesta de la abstención activa en el referéndum y, por tanto, en lo sucesivo apoyaron la gestión socialista en esta materia.

C. Repertorio y estructuras de movilización

Aunque el movimiento contra la OTAN surgió por motivos intrínsecos y por las características políticas y sociales internas de la España del momento, la influencia del movimiento pacifista europeo fue importante en el carácter y la configuración que este movimiento adquirió. El movimiento europeo del momento contribuyó de manera indirecta a la aparición de los nuevos movimientos sociales en España y en el proceso de configuración del discurso neutralista que adoptaron algunos colectivos sociales. Los repertorios de acción también estuvieron influenciados por las movilizaciones europeas que se sucedieron durante los ochenta en contra de la instalación de los euromisiles: las acciones colectivas de masas que se produjeron en diferentes ciudades europeas también se sucedieron en España llegando a compartir el mismo lema: "*OTAN no, bases fuera*" y el hecho de abarcar a un número importante de personas que de hecho no pertenecían a los colectivos anti-OTAN.

Desde el punto de vista internacional, el movimiento anti-OTAN se constituyó como un "movimiento de movimientos", en el que confluyeron diferentes identidades, tales como la que representaban las posiciones pacifista, ecologista, antimilitarista, a favor de la liberación sexual, de defensa de los derechos humanos así como las que representaban los partidos de la izquierda tradicional, sin incluir al PSOE, y las centrales sindicales. Surgieron plataformas y coordinadoras de carácter unitario que se encargaron de la tarea de coordinar la protesta a nivel estatal, la más importante de ellas era la Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas (CEOP),

y en una etapa más avanzada del ciclo de protesta también se sumaron diferentes colectivos de profesionales que se coordinaron para apoyar el "no" a la OTAN.

En cuanto a los rasgos de los repertorios de acción colectiva desarrollados por el movimiento anti-OTAN, encontramos que las acciones de protesta convencionales – manifestaciones, huelgas – fueron superadas por el número de acciones no convencionales que llegaron a conseguir el apoyo masivo de la ciudadanía, como fue el caso de la primera convocatoria de una marcha pacífica de 12 Km de recorrido hasta la base militar de Torrejón de Ardoz en enero de 1981 y que sobrepasó las previsiones de participación de los convocantes. Este tipo de acción se convertiría en un clásico del movimiento anti-OTAN, celebrándose cada año a partir de entonces. La recogida de firmas y las acciones simbólicas –parodias de ataques nucleares, simulacros de referéndum, la colocación de un misil en La Cibeles, sentadas, ocupación de organismos institucionales, etc.- fueron abriéndose paso sobre todo a partir de 1984, momento en que llegaron a producirse las acciones más masivas (éstas, vinieron de la mano de los partidos políticos situados a la izquierda del PSOE, cuya capacidad de convocatoria era importante en ese momento). Por último, cabe mencionar también que algunas publicaciones del pacifismo más relevantes –como es el caso de *En Pie de Paz* – surgieron en aquel momento.

A lo largo del período de movilizaciones el eslogan más coreado fue "*OTAN no, bases fuera*" pero, en el conjunto de las movilizaciones, existía la exigencia de los ciudadanos de un ensanchamiento de la participación política a través de otro tipo de eslógans.

En síntesis, los rasgos más importantes que dotaron al movimiento anti-OTAN de su carácter "iniciador" son: la habilidad para coordinar una amplia amalgama de movimientos con diferentes identidades así como a partidos de la izquierda y sindicatos, la ideación de repertorios que sobrepasaron las tradicionales manifestaciones y huelgas con acciones imaginativas adecuadas a la protesta del momento, y la puesta en escena de demandas que iban más allá de reivindicaciones sobre aspectos concretos y que exigían una ampliación de los mecanismos participativos de la democracia realmente existente.

4.1.2- EL MOVIMIENTO "DERIVADO"

A. La estructura de oportunidades políticas

A.1..- Política interior 1988-1993

Durante la primera legislatura socialista, el PSOE se dedicó básicamente a consolidar el sistema democrático y a sentar las bases para llevar a cabo una nueva manera de proceder según sus criterios. A partir de 1986, podría decirse que el Gobierno dirigió todos sus esfuerzos a modernizar España con miras a convertirlo en un país competitivo dentro del mercado europeo e internacional. En buena medida, la segunda mitad de los ochenta y los primeros años de la década de los noventa, vieron cómo la puesta en marcha de su política en cuanto a crecimiento y redistribución generó los primeros conflictos sociales de este mandato y éstos se agravaron con la irrupción en escena del fenómeno de la corrupción. Como consecuencia de todo esto, empezó el debilitamiento interno del partido y el descenso de su credibilidad ante la opinión pública. Los ejes que marcaron este período fueron:

a) Crecimiento económico y conflicto sindical[1]

Los años de bonanza económica generaron en el panorama sindical un aumento de sus demandas laborales bajo el argumento de que la recuperación económica del país debía traducirse en un aumento de los salarios e incluso del empleo. Los sindicatos, sobre todo los mayoritarios UGT y CCOO, dirigían sus reclamaciones al Estado y no tanto a los empresarios privados[2]. Inician, así, un periodo de conflicto creciente, en el que se confrontan especialmente el sindicato UGT y el gobierno. La ruptura de las relaciones entre el PSOE y la UGT tuvieron bastante que ver algunos aspectos como la novedosa unidad de acción entre CCOO y UGT, así como la subordinación del sindicato al partido que conllevaba un cierto desprecio a las demandas que le planteaban[3].

A principios de 1988, el PSOE presentó su plan de empleo juvenil en el que se contemplaba la firma de 200.000 contratos temporales para menores de 25 años cobrando el salario mínimo interprofesional. A este plan de empleo le siguieron numerosas protestas.

El carácter político de la protesta hizo que el ministro de Economía, Carlos Solchaga, propusiera al presidente del Gobierno un adelanto de las elecciones previstas para 1990, sin embargo, Felipe González no lo consideró oportuno debido a que España iba a ocupar por primera vez la presidencia de la Comunidad Europea durante los seis primeros meses de 1989. El efecto inmediato fue que la convocatoria de elecciones se adelantara, aunque la fecha se fijó para octubre de 1989. Para las elecciones europeas celebradas en junio de ese mismo año, la UGT ya no pidió el voto para el partido socialista e hizo lo mismo con las elecciones legislativas de octubre. Los resultados electorales de las elecciones legislativas de 1989, supusieron para el PSOE, la pérdida de 900.000 votos, a pesar de ello, logró de nuevo una ajustada mayoría absoluta con el 39% de votos y los 175 escaños necesarios para gobernar en solitario[4].

Ante la desaceleración económica y el nulo entendimiento con los sindicatos, el PSOE decidió aprobar en 1992 un *decretazo* que se tradujo en una reducción considerable de la cobertura por desempleo de los gastos en prestaciones por incapacidad laboral transitoria. De nuevo, como reacción, los sindicatos convocaron una huelga general de media jornada el día 28 de mayo que tuvo un seguimiento bastante menor que la anterior.

b) Crisis de partido y corrupción

La tercera legislatura del PSOE se caracterizó por *<<una tendencia a la personalización del poder, la proliferación de los casos de corrupción y una notable falta de reflejos del Gobierno y de su partido para encontrar remedios a estos males>>*[5]. Es de destacar el caso de corrupción (que estalla en 1990) asociado a Juan Guerra, hermano del vicepresidente del gobierno, por las implicaciones que este caso tuvo en los conflictos internos del partido y el consiguiente desprestigio del gobierno.

En enero de 1991, Guerra presentó su dimisión tras veinte años de colaboración con Felipe González. Una de las consecuencias de su marcha fue que, ante los sucesivos casos de corrupción que irían apareciendo - *Filesa, Renfe, Ibercop,...*-, se

[1] Para los detalles que acontecieron en este momento y sobre este aspecto, véase el capítulo dedicado al estudio de las huelgas de este mismo infome.

[2] Maravall, José María, Los resultados de la democracia: un estudio del sur y del este de Europa, Madrid, Alianza, 1995.

[3] Powell, Charles, *España en democracia*, Barcelona, Plaza & Janés, 2001.

[4] Powell, Charles,. Ibid.

[5] Cotarelo, Ramón, La conspiración. El golpe de estado difuso, Barcelona, Ediciones B, 1995.

acentuaron las divisiones entre los partidarios del presidente y los guerristas. Ante la creciente evidencia de la corrupción que se asociaba al partido, el Presidente del Gobierno adelantó la convocatoria de elecciones para el 6 de junio de 1993.

c) El resto de formaciones políticas

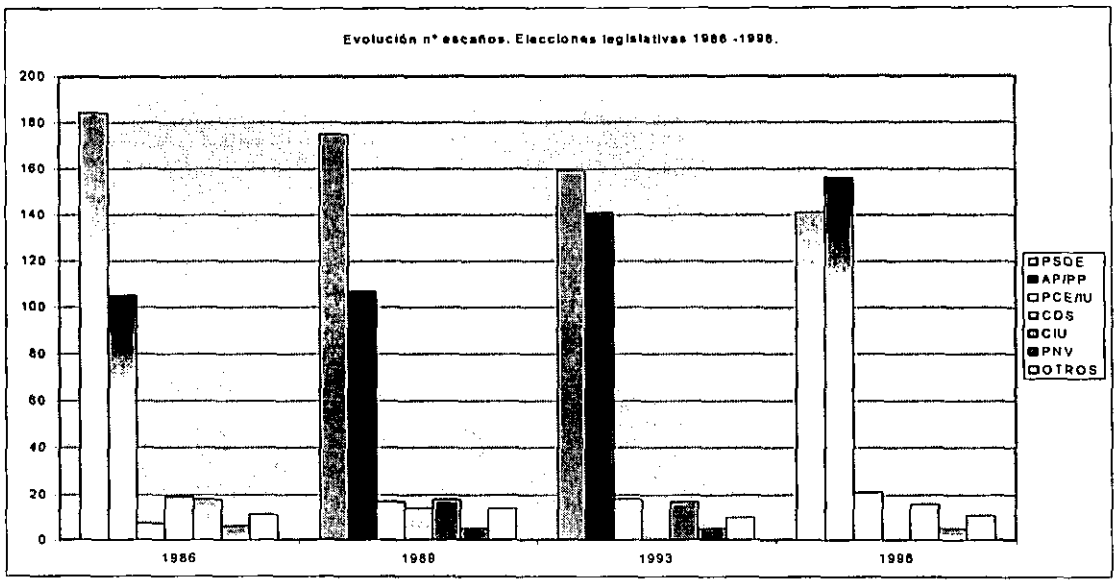
A lo largo de las tres legislaturas en que gobernó el PSOE con mayoría absoluta, hubo una ausencia de alternativa real de Gobierno en el seno de las dos principales formaciones de la oposición: AP, fácilmente vinculable a la dictadura bajo la dirección de Manuel Fraga e IU, heredera del PCE desde 1986 y cuya consolidación no se produjo hasta las elecciones de 1989.

La coalición conservadora inició, en 1986, el proceso de ruptura de AP y la etapa de renovación interna que culminó con la elección de José Mª Aznar en 1990, como presidente del nuevo Partido Popular. El PP liderado por Aznar inició la carrera para tratar de hacerse con el electorado centrista a través de la renovación de cuadros del partido, la redefinición ideológica y la homologación del partido con la Internacional Demócrata Cristiana. La etapa de renovación empezó a dar sus frutos en las elecciones de 1993, momento en que el PP se convirtió por primera vez en una alternativa real de gobierno, al conseguir el 34% de los votos y 141 escaños, sólo un 4% de los votos y 18 escaños menos que el PSOE.

Las elecciones de 1986 también tuvieron consecuencias en el seno de la formación comunista, en este caso, los malos resultados obtenidos llevaron al PCE hacia la reflexión y reestructuración interna, dando origen a partir de 1988, a la formación de Izquierda Unida y a la elección de Julio Anguita como nuevo Secretario General en sustitución de Iglesias. Anguita destacó en seguida por su implacable oposición al PSOE y, en especial, contra Felipe González, que le llevó incluso a alinearse con la derecha. Durante las elecciones de 1989, IU consiguió el 9% de los votos y 17 escaños, volviéndose a aproximar a los resultados obtenidos por el PCE en 1977. Durante las elecciones de 1993, la formación comunista arañó un escaño más que en 1989 aunque sin mejorar el porcentaje de votos alcanzados. El hecho de que Anguita rechazara de antemano un posible pacto o coalición con el PSOE, incentivó que una parte del voto de izquierdas se decantara hacia los socialdemócratas por temor al posible triunfo de Aznar.

En definitiva, el período político comprendido entre 1988 y 1993, se vio marcado por el inicio del fin de la hegemonía socialista. El conflicto sindical, la aparición de los casos de corrupción, la crisis interna del partido, la breve pero intensa crisis económica a partir de 1991 junto con la renovación de la derecha, llevaron al PSOE hacía la pérdida de la mayoría absoluta en las elecciones de 1993. La evolución de los resultados electorales obtenidos en los comicios celebrados durante estos años, muestra como todos esos elementos calaron en la opinión pública y se fueron traduciendo en la pérdida progresiva de votos socialistas.

Figura 13. 5. Evolución del nº de escaños en las elecciones legislativas 1986-1996.

A.2. Política exterior 1988 - 1993

La política exterior española de la etapa posterior a la dictadura puede diferenciarse en dos periodos: el anterior a la llegada al poder del PSOE, entre 1976 y 1982, y el periodo posterior entre los años 1982 y 1990. El primero se caracterizó por una escasa actividad en este ámbito debido a la prioridad que se le dio en aquellos años a la construcción del sistema democrático basado en la idea del consenso. El segundo periodo, se caracterizó por el despliegue en política exterior que llevó a cabo el PSOE, con miras a acabar con el aislacionismo propio de la dictadura y haciendo de la integración en Europa su principal razón de ser[6]. Una vez consolidado el periodo de transición hacía la democracia y con la mayoría absoluta del PSOE en el Gobierno, puede afirmarse que, con la excepción de la permanencia de España en la OTAN, el resto de la política exterior producida entre 1982 y 1992, contó con el respaldo de la gran mayoría de fuerzas parlamentarias[7].

A partir de 1986 la incorporación de España a la Comunidad Europea y la confirmación de su adhesión al Tratado del Atlántico Norte, marcaron las directrices de la política exterior adoptada por el Gobierno socialista. Estos dos hechos, junto con las ideas anteriormente expuestas sobre el consenso que consiguió el PSOE, contextualizan a grandes rasgos, las implicaciones del ciclo político en el caso de la Guerra del Golfo.

Tras la celebración del referéndum sobre la permanencia de España en la OTAN, se iniciaron las negociaciones entre España y EEUU para la firma de un acuerdo bilateral. Mientras el Gobierno español se mostró partidario de una

[6] La distinción entre ambos periodos es de Pere Vilanova, El sistema político y la política exterior: el ciclo formal. Woking Paper n.94, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1994.

[7] Pere Vilanova, Ibid. Según el autor nunca existió tanto consenso en política exterior como en la década socialista y eso fue posible, en primer lugar, por el cambio de actitud del PSOE al llegar al Gobierno en temas como la OTAN, la CE o la relación con Estados Unidos. El autor afirma que en el caso de mayorías absolutas y con el valor añadido del apoyo de la mayoría parlamentaria a la acción del Gobierno, se reducen las funciones de control, orientación, inspección y/o sanción en cualquier tipo de política y, en el caso de la política exterior, se ha venido produciendo una enorme reducción del control del Parlamento sobre el Ejecutivo.

reducción sustancial de las tropas estadounidenses en su territorio, EEUU se resistió a escuchar sus demandas provocando que hasta enero de 1988 no se empezara a ver la luz en las negociaciones entre ambos países. Teniendo en cuenta que el mes de mayo de aquel año expiraba el plazo de vigencia del convenio de 1982, la firma se produjo en el último momento suponiendo una reducción del 40% por parte de las tropas norteamericanas instaladas en España. El convenio no sólo era esencial para definir el tipo de relaciones entre ambos países sino que sirvió también para sentar las bases generales de la contribución española a la Alianza Atlántica.

En 1988, se produjo también la entrada de España en la Unión Europea Occidental (UEO) como observador activo aunque su ingreso no se efectuó hasta marzo de 1990. Dos meses después de este último hecho, el Gobierno español firmó el protocolo de integración en la estructura militar de la OTAN.

Las intervenciones de las fuerzas españolas en algún tipo de coalición internacional se iniciaron en 1989 dentro del sistema de Naciones Unidas. Las misiones fueron muy limitadas en todos los sentidos y, lo más importante fue que, en ningún caso, conllevaron la exposición al combate. De todos modos, esta participación contribuyó a que, en 1993, España fuera elegida como miembro no permanente del Consejo de Seguridad de Naciones Unidas, para un mandato de dos años[8].

Cuando en 1989 se produjo la caída del Muro de Berlín, Felipe González apoyó desde el primer momento la reunificación de Alemania y trató de impulsar todas las medidas favorables para su integración en la UE, durante 1990. A su vez, el Gobierno se mostró un firme partidario de las medidas impulsadas por Gorbachov y en 1991, firmó un acuerdo de amistad y cooperación con la URSS. En enero de 1991, España firmó también el Tratado de Buena Vecindad, Amistad y Cooperación con Marruecos. Con Latinoamérica, impulsó iniciativas como la institucionalización de la Comunidad Iberoamericana de Naciones. En Julio de 1991, España envió tropas hacía la antigua Yugoslavia. El número de efectivos se vio aumentado durante 1992 y 1993, hasta alcanzar su despliegue máximo con 1400 hombres. La contribución española fue, en este caso, muy bien valorada por la opinión pública. En octubre de 1991, se celebró en Madrid la Conferencia de Paz sobre Oriente Próximo, siendo la primera vez que se produjo en territorio español un acto de esas características.

En octubre de 1992, el Parlamento aprobó por una mayoría abrumadora el Tratado de Maastrich basado en el proyecto de una unión monetaria europea. El Gobierno español no quiso perder la oportunidad para aumentar el protagonismo del país a nivel internacional y, aunque la firma del Tratado se produjo en un momento de recesión económica, el Gobierno socialista se comprometió a alcanzar las medidas de convergencia que impuso la UE para formar parte del grupo de países que alcanzarían la unión momentaria. A partir de ese momento, el consenso alcanzado entre las fuerzas parlamentarias acerca de cuestiones internacionales, empezó a encontrarse con los primeros detractores de la integración europea los cuáles, basaban su postura en el hecho de que las medidas de convergencia impuestas condicionarían la política socioeconómica del país y en la crítica al argumento gubernamental que vinculaba la permanencia en la Comunidad con la superación de las crisis económicas.

En global, la tesis del mayor consenso en cuanto a política exterior alcanzado durante los gobiernos con mayoría socialista, no sólo podría respaldarse en el apoyo

[8] Bardají, R., La II Guerra del Golfo (1991), Ponencia presentada al Seminario *Lecciones de los conflictos recientes*, organizado por el Grupo de Estudios Estratégicos con la colaboración del Instituto Español de Estudios Estratégicos del Ministerio de Defensa, Madrid, 14 de noviembre de 2002.

de las fuerzas parlamentarias sino también en el de la opinión pública. A parte de que este tipo de política estuviera muy poco condicionada por el control parlamentario y que las reticencias eran fácilmente vinculadas con el aislacionismo franquista, hay que decir que la política exterior nunca fue uno de los temas por los que la población se hubiera interesado demasiado, siempre con la excepción de la OTAN. Lo que sí podría deducirse es que la progresiva intervención española en asuntos internacionales, conllevó que la ciudadanía fuera acostumbrándose a este tipo de participación, aunque en la actualidad siga siendo reacia a la intervención de tipo militar. En definitiva, durante la segunda mitad de los ochenta y los primeros años noventa, la política exterior fue uno de los aspectos mejor valorados de la gestión socialista. En 1992 la mayoría de encuestados tenía una opinión "buena" o "muy buena" del desarrollo en política exterior desde 1982, un 39% la tenía "regular" y un 10,5% la consideraba "mala" o "muy mala"[9]. Por otro lado, el ministro de Asuntos Exteriores, Francisco Fernández Ordóñez, contó siempre con el mayor respaldo social siendo el ministro mejor valorado del Gobierno[10].

A.3 Las implicaciones del ciclo político español en el conflicto del Golfo

La reacción del Gobierno español ante los acontecimientos que acabaron por provocar la guerra contra Irak en 1991 estuvo determinada por la situación del país en la esfera internacional y por lo que representó el conflicto en el plano nacional.

Como hemos podido constatar en la explicación sobre la política exterior llevada a cabo básicamente a partir de la llegada al poder del PSOE, la confirmación de España en la Alianza Atlántica y su integración en la estructura militar de la organización a partir de 1990, determinaron la relación con EEUU y en definitiva en el conjunto internacional, pasando a formar parte del paraguas liderado por la superpotencia occidental. Por otro lado, la integración de España primero en la UEO y después, en la Comunidad Europea, determinó no sólo el tipo de implicación del país en los asuntos internacionales sino también su política socioeconómica nacional. Esta doble implicación no disociada, con la OTAN y con la CE, determinó la postura del Gobierno de *cara al exterior* y, fundamentalmente en las decisiones respecto a la implicación que acabó teniendo España en el conflicto del Golfo desde agosto de 1990 hasta febrero de 1991.

En el ámbito nacional, la crisis del Golfo representó para el Gobierno tener que hacer frente a dos cuestiones peliagudas que tenían bastante que ver la una con la otra. Por un lado, las presiones derivadas de la permanencia en la Alianza Atlántica, hicieron que España no pudiera mantenerse al margen de los acontecimientos. Pero lo que representaba una gran oportunidad para que el Gobierno demostrara en la práctica sus ansias de internacionalizar España, podía girarse en su contra teniendo en cuenta que el paradigma del rechazo popular a algún aspecto relativo a política exterior había sido el tema de la permanencia en Alianza Atlántica. Por otro lado, el Gobierno mantenía abierto el conflicto sobre el servicio militar resistiéndose a abordar la cuestión sobre la profesionalización del ejército y aplicando el código penal contra las formas de desobediencia civil que impulsaron los colectivos antimilitaristas. Este doble frente, abierto en el país cuando se desató el conflicto en el Golfo, hizo que el Gobierno adoptara otro tipo de postura diferente, de *cara al interior*.

[9] del Campo, S., La opinión pública española y la política exterior, Informe INICIPE 1992, pp.39 y ss. Citado en Powell, Charles, España en democracia, Barcelona, Plaza & Janés, 2001.
[10] El País, 30.09.1990.

Esta doble postura mantenida por el Gobierno fue uno de los elementos determinantes de la activación del conjunto de las movilizaciones sociales llevadas a cabo por la ciudadanía en aquel momento.

a) La postura del Gobierno de *cara al exterior.*

El conflicto desatado el 2 de agosto de 1990 a raíz de la invasión de Kuwait, significó una condena unánime por parte de los países occidentales y una rápida reacción de EEUU no sólo a través de la ONU sino también con el envío casi inmediato de tropas a la zona. El poder de influencia de la superpotencia sobre el conjunto de países aliados derivado de la Guerra Fría, hizo que rápidamente tomaran decisiones al respecto. En este sentido, España como miembro de la Alianza Atlántica y de la Unión Europea Occidental hizo lo propio, siguiendo la línea del conjunto de países bajo influencia norteamericana. Por primera vez en la historia, se acabó con la ausencia militar española en el mundo. El Gobierno español se mostró dispuesto con sus actuaciones a ayudar a EEUU, a garantizar el embargo decretado rápidamente por la ONU y a seguir las directrices del resto de países europeos respecto a Irak. En la práctica significó que las primeras decisiones adoptadas básicamente por el Presidente, los ministros de Defensa y de Asuntos Exteriores de aquel entonces, fueran la concesión de permisos, desde el primer momento, a EEUU para hacer uso de las bases militares instaladas en España y el envío de dos corbetas y una fragata para hacer cumplir el embargo naval decretado contra Irak.

En el plano diplomático también aumentó la actividad del Gobierno, a mediados de agosto Felipe González se entrevistó en Marruecos con el rey Hassan, en septiembre el ministo de Asuntos Exteriores viajó a Egipto para entrevistarse con Mubarak y Serra lo hizo con su homólogo egipcio unos días después. A finales de septiembre Felipe González mantuvo una reunión con George Bush, en octubre Gorbachov viajó a España aunque en este caso lo hizo para tratar de establecer acuerdos relativos a la situación de la URSS y una vez finalizado el conflicto, Fernández Ordóñez se entrevistó con el ministro de exteriores norteamericano James Baker dentro de la ronda de entrevistas que este último mantuvo con sus homólogos de la coalición antiiraquí. Este tipo de actividad, muestra cómo los contactos establecidos con otros países estuvieron también determinados por la posición española en el contexto internacional. Todas las entrevistas que mantuvieron el Presidente del Gobierno, los ministros de Defensa y de Asuntos Exteriores, con la excepción de la visita de Gobachov que estuvo al margen de los acontecimientos del Golfo, fueron con representantes de países que reaccionaron muy pronto en contra de Sadam, en concreto, Egipto incluso llegó a enviar tropas a la zona erigiéndose en el máximo aliado árabe de EEUU[11].

El asunto acerca de los rehenes occidentales en Irak, también tuvo implicaciones externas. La polémica que se generó en España alrededor de esta cuestión surgió a raíz de la acción mediadora que llevaron a cabo un grupo de personalidades españolas para tratar de negociar con el Gobierno iraquí, la salida de los españoles retenidos en Irak[12]. La CE acordó que ninguno de los países miembros estableciera contactos para tratar de liberar a los retenidos y por este motivo, el Gobierno trató de presentar la iniciativa como un asunto en el que nada tuvo que ver, aunque durante los días en que permanecieron españoles retenidos, entabló conversaciones con sus familiares dando pie a a que algunos sectores lo interpretaran como una muestra de su vinculación a la iniciativa mediadora.

[11] El País, 17.08.1990, 03.09.1990, 11.09.1990, 30.09.1990, 26.10.1990, 02.03.1991 y 06.03.1991.
[12] El País, 06.10.1990.

En definitiva, el Gobierno español se mostró dispuesto en todo momento a ayudar a EEUU y la intervención que llevó a cabo lo demostró de sobras. Aunque España nunca había participado en conflictos internacionales, en este caso supo desde el primer momento, qué tipo de intervención haría y del lado de quién estaría y no puede decirse que fuera incoherente con el tipo de política exterior que llevó a cabo desde su llegada al poder. Las incoherencias vendrían a la hora de dar explicaciones ante la opinión pública: mientras se mostró dispuesto a ayudar a EEUU, siempre se negó a admitirlo en público[13] .

b. La postura del Gobierno de *cara al interior.*

b.1- Los dilemas

El conflicto del Golfo supuso para el Gobierno español, tener que hacer frente a dos cuestiones conflictivas dentro del Estado. Por un lado, el respaldo a los EEUU podía suponer que el movimiento generado alrededor de la cuestión de la permanencia de España en la OTAN, despertara de su letargo. Esta suposición cobra más sentido si tenemos en cuenta que, una parte de los coletivos que en el momento del Referéndum de 1986 actuaron en contra de la permanencia, no sólo habían mantenido sus acciones sino que habían ido ganando respaldo social. Este era el caso de los movimientos antimilitaristas que se mantuvieron prácticamente como el único residuo del pacifismo activo en España. Hay que añadir que si habían permanecido activos era en parte porque el conflicto alrededor del servicio militar continuó abierto, lo cual representó tener que hacer frente a esta oposición.

Pero el gran dilema que se le planteó al Gobierno fue en referencia a este último conflicto. Cuando el PSOE decidió enviar buques a la zona del conflicto se planteó el hecho de enviar o no soldados de reemplazo. No haberlo hecho, suponía reconocer que el servicio militar no tenía razón de ser cuando ni en caso de conflicto podía hacerse uso de los soldados no profesionales que realizaban el servicio militar obligatorio en aquel momento. Esto podría haberse interpretado como un triunfo de los colectivos antimilitaristas y de buena parte de la ciudadanía que consideraba inútil la *mili* aún sin entrar en las cuestiones morales en que se basaba el antimilitarismo. Además, el Gobierno no se planteaba por aquel entonces la profesionalización del ejército, es más, lo interpretaba como algo inviable y discriminatorio que acabaría por dotarse de los colectivos sociales con menos posibilidades económicas. Por otro lado, enviar tropas de leva a la zona del conflicto podía suponer, como de hecho supuso, acentuar el conflicto abierto sobre el servicio militar obligatorio.

b.2- La posición de la oposición

Entre el resto de fuerzas políticas del arco parlamentario, hay que decir que, excepto en el caso de IU, contraria a la postura adoptada por el Gobierno desde el primer momento, no hubo una oposición importante al conjunto de medidas que se adoptaron. Las diferencias con otros partidos como el CDS y el PNV, se limitaron en un primer momento a la cuestión del envío de tropas de reemplazo a la zona del Golfo Pérsico, aunque en los últimos momentos de la guerra, todos los partidos con excepción de IU, respaldaron la política exterior del Gobierno. A pesar de ello, hubieron protestas en lo relativo a la escasa información del Gobierno ante la cámara sobre cuestiones relativas al conflicto y al grado en que España participó. También la cuestión de los rehenes y de la expedición mediadora que viajó al Golfo fue

[13] Esta doble postura contrasta, en parte, con la adoptada por el PP durante la última guerra contra en Irak que se ha producido este año: mientras el Gobierno de Aznar ha estado más que dispuesto a ayudar a EEUU, ante la opinión pública no ha hecho más que exagerar la contribución española en el conflicto.

aprovechada, sobre todo por el PP, para criticar que esta acción contaba, a su modo de ver, con el beneplácito del Gobierno.

En general el PSOE, contó con el apoyo incondicional de PP y CIU, el apoyo posterior de CDS y PNV y la oposición de IU que, junto con sindicatos y movimientos sociales, formó el eje de oposición a la postura del Gobierno, al envío de tropas y a la guerra.

b.3- La postura del Gobierno ante la opinión pública

Los permisos de uso de las bases españolas a EEUU fueron una muestra clara del apoyo logístico a la batalla, pero a pesar de esto, el Gobierno se amparó siempre en que la actuación española se enmarcaba en las resoluciones de la ONU. Esto serviría para ver cómo el Gobierno trató de simplificar ante la opinión pública la intervención de España en el conflicto, pero si consideramos algunas de las declaraciones del propio Presidente y de los ministros de Defensa y Exteriores, podemos ver cómo fue evolucionando su postura ante la opinión pública.

Durante los primeros meses, los ministros trataron de justificar el envío de tropas en las resoluciones alcanzadas por la ONU; en el caso del uso de las bases militares norteamericanas en España, incluso llegaron a decir que el permiso a EEUU estaba condicionado a que no se produjera una acción unilateral contra Irak. En noviembre, el ministro de Asuntos Exteriores, repitió que el Gobierno era partidario de encontrar una solución política y pacífica para el conflicto, aunque pocos días antes declaró que el plazo para evitar la guerra se estaba agotando[14]. Ese mismo mes, el ministro de Defensa respondió a la cuestión planteada por la oposición acerca de la postura que adoptaría el Gobierno, en caso de que se desatara la guerra, que todavía hacía falta esperar un tiempo para ver las consecuencias del embargo decretado contra Irak. Serra, añadió poco después que las tropas españolas permanecerían en la zona del Golfo mientras estuviera vigente la resolución 665 de Naciones Unidas que autorizaba a los países de la coalición a utilizar *"medidas en relación con las circunstancias del momento y según sea necesario"*, entre las medidas necesarias podía interpretarse que el uso de la fuerza era una de ellas[15]. Esta resolución fue utilizada para legitimar las declaraciones de Felipe González, el día 21 de noviembre, en aquella ocasión el Presidente respaldó la política estadounidense mostrándose partidario de una resolución que permitiera hacer uso de la fuerza, añadiendo a estas palabras que esto no tenía porqué significar el desenlace inmediato de la guerra sino que simplemente, debía servir para demostrar a Irak que la comunidad internacional estaba dispuesta a que se cumplieran las resoluciones de la ONU[16]. Una vez terminada la guerra, el Gobierno se presentó ante el Parlamento para ofrecer datos sobre la participación española en el conflicto, entre los que destacó el permiso para que EEUU realizara 294 misiones desde la base de Morón y la autorización de unos 20.000 vuelos de ida y vuelta para transportar material bélico y tropas estadounidenses hacía el área del conflicto.

Así que, amparado en la legitimidad que suponía que la ciudadanía le otorgaba a la ONU, el Gobierno llevó a cabo el apoyo solicitado por los EEUU y mostró ante la opinión pública una postura más independiente de la que otros países de la UEO ejercieron, como fue el caso del Reino Unido y Holanda. España estuvo en la línea de las posturas de Francia e Italia, más interesadas en mantener buenas relaciones con los países árabes. Sin duda alguna, las dificultades para desarrollar una política exterior común a causa de las divergencias entre países permitió que España pudiera

[14] El País, 08.10.1990 y 08.11.1990.
[15] El País, 01.11.1990 y 27.11.1990.
[16] El País, 01.11.1990 y 27.11.1990.

quedar bien ante EEUU y ante la mayoría de países de la UEO. A pesar de esto, la doble postura del Gobierno, no pasó inadvertida entre el movimiento pacifista que se generó y el blanco de las protestas no dejó de ser nunca la actitud gubernamental.

b.4 -El tratamiento de las protestas

En octubre el presidente del Gobierno, consideró "grave" el rechazo social que había planteado el envío de tropas de reemplazo a la zona porque esa falta de apoyo no se correspondía con el que había obtenido en el Parlamento. Por este motivo Felipe González se cuestinaba acerca de cuánta sociedad estaba detrás de la decisión de enviar tropas si en el Parlamento contaba con un 90% del apoyo[17]. La alusión a que la protesta no se correspondió con la mayoría de la ciudadanía no dejó de ser cierta en aquel momento inicial del ciclo de movilizaciones, además la ausencia de información sobre las protestas y en general del conflicto ayudó a que se minimizara la reacción social. Pero las acusaciones más graves contra el pacifismo vinieron más adelante, cuando las protestas eran masivas y se habían extendido por todo el territorio español. En el mes de enero, Raimon Obiols afirmaba que "las movilizaciones sólo benefician a Sadam"[18] y, justo finalizar la guerra, el ministro de Asuntos Exteriores valoró la posición del conjunto de la ciudadanía ante el conflicto como positiva para el Gobierno considerando que había ido evolucionando a lo largo de los meses y que había acabado por entender el conjunto de medidas adoptadas[19]. El día 10, Alfonso Guerra, afirmó que el electorado votaba por un programa de partido y que durante la legislatura no se debía actuar atendiendo a las demandas de los ciudadanos[20]. Pero, aunque las protestas se trivializaran o se ignoraran en cierta medida, las consecuencias de la Guerra del Golfo en el ámbito nacional sí que sirvieron para sentar las bases de las demandas de los colectivos antimilitaristas.

c- Consecuencias del conflicto

El despegue que los movimientos anti-mili alcanzaron a raíz de las movilizaciones contra la Guerra del Golfo significó la quiebra definitiva de la aceptación del reclutamiento forzoso en España -como lo demuestra la evolución del número de objetores a partir de 1991-. Este rechazo mayoritario sirvió para que el Gobierno se sentara a discutir pocos meses después en el Congreso de los Diputados, un nuevo modelo de ejércitos, el FAS-2000, y para que modificara algunos de los aspectos del Servicio Militar Obligatorio. No sólo eso, tras la guerra, el Gobierno tuvo que acceder a informar al Parlamento en caso de que pensara enviar soldados forzosos al extranjero. De hecho, fue la última vez que esto ocurrió, ya que en la antigua Yugoslavia, las tropas españolas enviadas estuvieron formadas íntegramente por soldados profesionales. La Guerra del Golfo tuvo su primera consecuencia en que representó el principio del fin del reclutamiento forzoso y la segunda, en que fue la última vez que tropas de reemplazo españolas participaron en alguna misión internacional.

B - REPERTORIO Y ESTRUCTURAS DE MOVILIZACIÓN

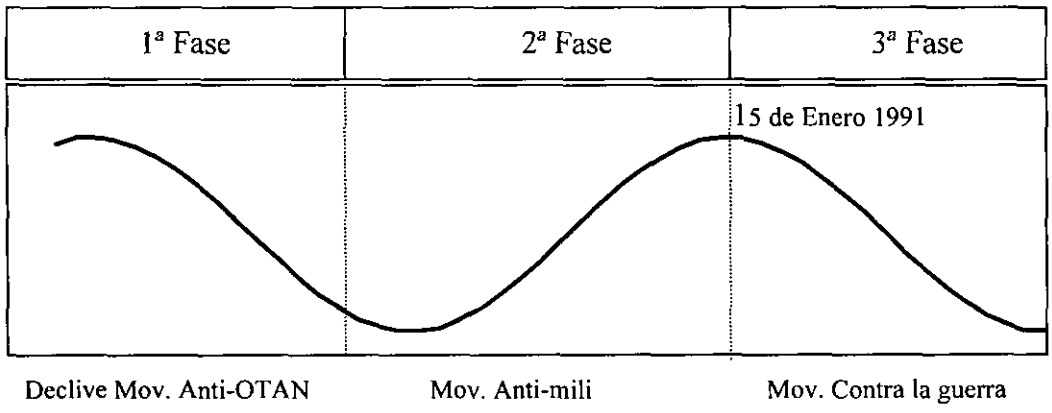
En la evolución que siguieron las movilizaciones contra la Guerra del Golfo de 1991 se diferencian tres etapas. Cada una de ellas se perfila en función del grado de incidencia de las protestas que se llevaron a cabo, de las demandas de los grupos que participaron y del seguimiento de las protestas. El conjunto muestra un tipo de

[17] El País, 19.10.1990.
[18] El País, 10.01.1990.
[19] El País, 01.03.1991.
[20] El País, 10.03.1991.

evolución cíclico y se compone de una primera fase descendente, marcada por los acontecimientos ocurridos con motivo de la celebración del referéndum sobre la permanencia de España en la OTAN. La segunda fase estaría caracterizada por un aumento de las protestas, así como de las demandas y por un mayor apoyo social, aunque bastante tímido. Por último, la tercera fase incluiría el momento de máxima expansión de la protesta, caracterizado por la heterogeneidad de demandas, fruto de las fases anteriores, y por un seguimiento masivo de las acciones colectivas no sólo a nivel de organizaciones sociales sino también de la ciudadanía "no organizada", y por último, el declive y la desaparición rápida del movimiento una vez concluida la guerra.

De un modo gráfico, el desarrollo de las movilizaciones ocurridas en aquel momento se representa así:

Figura 13. 6 – Etapas de las movilizaciones contra la guerra del Golfo 1991.

1ª Fase. Precedentes y orígenes del movimiento contra la Guerra del Golfo 1991

A partir de la entrada de España en la OTAN en el año 1981, se inició un periodo de protestas que marcó el desarrollo del comportamiento y el tipo de sociedad civil española que predominó a lo largo de la década hasta inicio de los noventa. Por aquel entonces, las movilizaciones estuvieron marcadas por una coyuntura histórica muy determinada por el proceso de transición hacia un régimen democrático y por un movimiento pacifista europeo que había resurgido con fuerza a finales de los años setenta para oponerse al despliegue de los misiles nucleares en el continente y a la carrera armamentística entre las dos superpotencias que polarizaban el poder mundial.

Las movilizaciones contra el ingreso de España en la OTAN y, con posterioridad, contra la permanencia en la organización, estuvieron básicamente orientadas a promover un cambio en la política exterior del Gobierno y a forzar la democratización en el proceso de toma de decisiones[21]. En un segundo plano, las

[21] Según P.Vilanova, la política exterior tiende cada vez más a quedar en manos de la Presidencia del Gobierno con el apoyo de Asuntos Exteriores: "Si se analiza la gestión de las primeras reacciones del Gobierno español ante la crisis del Golfo –agosto de 1990, hasta primeros de septiembre-, se observa claramente el abismo entre ciclo formal y proceso decisional. Las primeras decisiones se gestan no sólo en el ejecutivo, sino en una célula de trabajo limitada al Presidente, a los ministros de Defensa y de Asuntos Exteriores, y a la Ministra Portavoz de Gobierno". Vilanova, P., El sistema político y la política exterior: el ciclo formal. Working Paper n.94, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1994.

acciones se dirigieron hacía un cambio de valores de las sociedades occidentales[22]. Era, la primera orientación dirigida a presionar sobre las instituciones de poder lo que fundamentalmente diferenciaba al movimiento pacifista español del movimiento europeo, aunque no por ello hay que menospreciar el papel que jugó el movimiento anti-OTAN en el inicio del desarrollo de una cultura por la paz[23]. Si en algo destacaron las movilizaciones alrededor del referéndum de 1986 fue en la importancia que tuvieron, a nivel nacional, en el desarrollo de un enorme potencial de protesta capaz de impulsar una joven democracia hacia la integración de la sociedad civil, forzando a implementar –desde la ciudadanía- mecanismos de participación y de desobediencia civil.

Cuando se celebró el referéndum y ganó la opción de la permanencia en la OTAN, quedó en el movimiento una especie de desencanto que no sólo se derivó de la pérdida de la votación; en ese desgaste influyó, sobre todo, la campaña llevada a cabo por el gobierno socialista para que la opinión pública se pusiera de su parte lo cual generó un sentimiento de impotencia en muchos de los que habían dejado su tiempo y su esfuerzo en la organización de la campaña en contra de la permanencia. Lo que vino después fue una especie de examen de conciencia en el que unos optaron por la política institucional en los partidos de la izquierda favorables a la no permanencia o en los sindicatos, otros optaron por la creación de una alternativa pacifista al margen de los partidos[24] y, otros muchos, por abandonar momentáneamente el activismo que habían llevado a cabo durante esos años. Es decir, una vez celebrado el referéndum, el movimiento anti-OTAN se reorganizó y algunos de sus componentes se plantearon la necesidad de avanzar hacía la definición de propuestas globales capaces de abarcar nuevas preocupaciones. Este fue el caso de la corriente ecologista que surgió a raíz de estos acontecimientos entre los partidarios de una izquierda alternativa situada más al margen de los partidos políticos[25]. Después de un año de discusiones sobre la evolución del movimiento, se generó un movimiento ecopacifista a partir de 1986. Fue así como se crearon organizaciones de este signo en diferentes lugares del territorio español, entre ellas: la Asociación Ecologista de Defensa de la Naturaleza (AEDENAT), la Coordinadora Ecologista de Cantabria, EKI en Bilbao, la Coordinadora contra Garoña en Logroño, ADENEX en Extremadura, el G.O.B en las Islas Baleares y Garba Ecologista en Murcia. También otras organizaciones que tuvieron gran relevancia contra la

---

[22] Pont Vidal, Josep. Moviments socials a Europa. Del moviment per la pau a les ONGs. Hacer. Barcelona, 1998.

[23] <<La cultura pacifista de la población española no está formada. La fase actual en la que se debate la permanencia o el abandono de la OTAN es muy importante para que consiga cuajar uno de los rasgos fundamentales del pacifismo español, a saber: el neutralismo respecto de los dos bloques militares.[...] El rechazo de la OTAN se daría más por miedo a la guerra que por convicción pacifista.>> Izquierdo, A.,"La conciencia pacifista española: un aporte estadístico" en Anuario sobre armamentismo en España, 1986. Fontamara, Barcelona, 1986.

[24] Boades,J., Jover,B., De las Asambleas: Metamorfosis hacia una oposición contemporánea. En Pie de Paz, Enero-Febrero-Marzo de 1990.

[25] <<La primera etapa de la "Asamblea" que se cierra con el Referéndum en la primavera de 1986, consistió en una agotadora y constante historia de tensiones entre los que daban su apoyo a uno u otro horizonte, de los dos autoexcluyentes que teníamos delante: convertirnos en el "frente del activismo antiOTAN/bases fuera de la izquierda, reconociendo el papel guía de los partidos favorables al No (PCE, PCE-ML), o por el contrario siguiendo las experiencias del CND británico o "Die Grünen", intentar articular un movimiento pacifista local, que negando la jerarquía de partidos/movimientos sociales, asentara las bases de un área de trabajo alternativa que antes o después alentase una oposición local real.>> Boades,J., Jover,B., De las Asambleas: Metamorfosis hacia una oposición contemporánea. En Pie de Paz, Enero-Febrero-Marzo de 1990.

permanencia en la OTAN, volcaron sus esfuerzos en el discurso antinuclear y por los cambios en la política energética, entre ellas la Coordinadora de Organizaciones Pacifistas de Andalucía (COPA) y la *Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total de Barcelona.* A partir de 1989, el movimiento ecologista empezó a percibir el apoyo social a sus demandas al celebrarse las elecciones al Parlamento Europeo y conseguir un aumento del voto verde que no esperaba[26]. A pesar de los intentos por tratar de unir esfuerzos de cara a las elecciones legislativas de 1989, el problema de las divisiones no sólo no se solucionó sino que empeoró: Los Verdes-Lista Verde, los Verdes Ecologistas, Partido VERDE, Alternativa Verda, Movimiento Verde y Partido Ecologista de Euskadi, se presentaron por separado a las elecciones. Debido a la fragmentación del voto verde, no se consiguió ningún escaño. A pesar del desgaste sufrido por el fracaso en las urnas, ese mismo año el movimiento ecologista consiguió un triunfo importante con el cierre de la central de Vandellós tras producirse un accidente en la planta durante el mes de julio. El grave accidente en la central contribuyó al lanzamiento de la campaña *Vivir sin nucleares* basada en la recogida de firmas para la propuesta de un Plan Energético Alternativo aprovechando que durante 1990 se iba a producir la discusión en el Congreso sobre el nuevo Plan Energético Nacional (PEN). Con el propósito de entrar en el debate sobre el PEN, la CEAN decidió promover una propuesta de AEDENAT, basada en el uso de la Iniciativa Legislativa Popular. La propuesta de ley exigía el cierre de las centrales nucleares en España y un cambio substancial del modelo energético mediante el ahorro, la diversificación, la eficiencia y la potenciación de las energías renovables.

La crisis del Golfo y, después, el desarrollo de la contienda bélica, le planteó al movimiento ecopacifista algunas ventajas y desventajas en relación a la propuesta que acababan de poner en marcha esos grupos. Por un lado, las amenazas de guerra hicieron que despertara la indignación de una parte importante de la población generándose también un resurgimiento de muchos grupos pacifistas locales. En principio esta circunstancia debía hacer más fácil la tarea de difundir los motivos que les llevaban a poner en marcha la campaña *Vivir sin nucleares,* esgrimiendo, que la motivación de los países implicados para llevar a cabo una intervención militar en el Golfo, era la defensa de un modelo energético basado en el expolio del petróleo, lo cual podía facilitar la tarea de recogida de firmas en el plazo de seis meses.

Ante el desarrollo de los acontecimientos internacionales y la amenaza cada vez más real de guerra en el Golfo, muchas personas partidarias de *Vivir sin nucleares* desde el primer momento, consideraron que la oposición a la guerra era más urgente que la campaña de recogida de firmas. Además de este impedimento, la propuesta de los ecologistas se encontró con la dificultad añadida del bloqueo informativo, ya que los medios de comunicación, que raramente se habían hecho eco de la cuestión antinuclear en el pasado, mucho menos aún lo hicieron en aquel momento[27].

---

[26] Con motivo de las elecciones europeas, Los Verdes y la Confederación de Los Verdes, integrada por Alternativa Verda(MEC), Los Verdes Alternativos de Madrid, Partido Ecologista de Euskadi y Alternativa Ecoloxista de Galicia, alcanzaron un acuerdo de coalición del que se descolgó a última hora Alternativa Verda. Grupos como AEDENAT, EGUZKI o la Comisión Anti-OTAN se mantuvieron al margen. La nueva coalición Lista Verde obtuvo 164.524 votos, Los Verdes Ecologistas 161.903, V.E.R.D.E. 58.697 y Alternativa Verda 47.250. De haberse conseguido la unidad de candidaturas, el número total de votos hubiera sido 432.374, el 3% de votos válidos emitidos, y traducido en escaños hubiera significado la adjudicación de uno o dos.

[27] Para más información sobre la escasa cobertura informativa que tuvo la campaña *Vivir sin nucleares*, véase la revista Mientras Tanto pp.46, nº 46, septiembre de 1991.

Pero si en la esfera nacional el movimiento ecologista estaba fraccionado e influenciado por la reorganización de los partidos de izquierdas que tradicionalmente habían apoyado la causa antinuclear, en el panorama internacional las cosas no iban mucho mejor. Los sucesos ocurridos a partir de 1989 y, sobre todo, cuando se dio por finalizada la Guerra fría argumentando que el peligro inminente de una guerra nuclear se había alejado, dejaron al movimiento sin su principal razón de ser ante la opinión pública e hicieron que reapareciera dentro del pacifismo la temática sobre la justificación de algunas guerras[28]. Esta situación quedó reflejada en el caso español a través de la actuación de algunos intelectuales que en su momento habían pertenecido al área del pacifismo y que, cuando se produjo la crisis del Golfo, justificaron la intervención militar contra Irak[29].

Tras el fin de la guerra, el Gobierno decidió aplazar la discusión parlamentaria sobre el PEN. La campaña *Vivir sin nucleares* no llegó a conseguir las firmas necesarias en el plazo de tiempo que la Junta Electoral determinó, pero, por primera vez después de muchos años, la CEAN fue capaz de coordinar una campaña en la que se había optó por la intervención política.

Si algún movimiento puede considerarse el eslabón intermedio entre las movilizaciones con motivo del referéndum sobre la permanencia de España en la OTAN y las que se produjeron en contra de la guerra del Golfo, ese fue el movimiento antimilitarista. Entre los años 1986 y 1990, las movilizaciones que se produjeron tenían mucho que ver con esta corriente pacifista y, precisamente, se mantuvo un cierto grado de tensión y activismo por las demandas de los grupos de objetores y de insumisos que reaccionaban ante las detenciones, juicios y encarcelamientos que se produjeron por el tipo de desobediencia civil que impulsaron. Aunque las raíces del movimiento antimilitarista en España eran anteriores a la campaña anti-OTAN[30], las aludiré para centrarme en el análisis a partir de ese momento con el propósito de establecer las posibles conexiones entre los dos momentos del ciclo de protesta.

Los tres principales grupos antimilitaristas eran el Movimiento de Objeción de Conciencia (M.O.C.), los colectivos Mili KK y la Asociación de Objetores de Conciencia (AOC). El M.O.C., surgido a raíz de las movilizaciones contra el decreto ley de 1977 sobre la objeción de conciencia por motivos religiosos, lideró la oposición social en este ámbito hasta 1984, cuando en plena campaña de oposición a la OTAN, en la que estuvo coordinado, surgieron los Colectivos Mili K. Sólo un año después se creó la AOC. Entre 1985 y julio de 1990, los colectivos antimilitaristas desarrollaron una amplia actividad a nivel estatal, entre los acontecimientos y acciones más destacables que ponen de relieve su estrategia durante este periodo cabe mencionar:

- 1985: El Defensor del Pueblo, a instancias de los grupos antimilitaristas y de objeción de conciencia, interpuso un recurso de inconstitucionalidad a la ley sobre la objeción de conciencia (LOC 48/1984).

---

[28] Desde 1967 hasta 1983, las encuestas mostraban cómo los españoles relacionaban el riesgo de guerra con el choque entre las dos grandes potencias mundiales. Para más información sobre este tema, véase Izquierdo, A.,"La conciencia pacifista española: un aporte estadístico" en Anuario sobre armamentismo en España, 1986. Fontamara, Barcelona, 1986.

[29] Véase el artículo de opinión de Fernando Savater publicado el *El País* el día 18-01-1991.

[30] Sobre la historia del movimiento de objetores de conciencia, véase: García,J., Gisbert,T, Porret,F., Amb raó, insubmissió. Revolució, Barcelona, 1989.

- 1985: La mayoría de objetores de conciencia del Estado firman la Declaración de Objeción Colectiva que intentaba evitar las funciones del Consejo Nacional de Objeción de Conciencia (CNOC).
- 1986: Inicio del caso judicial contra un objetor reconocido como tal por el CNOC, motivo por el que se hizo una amplia publicidad.
- 1986: I Asamblea Intercomarcal del MOC de Catalunya en la que se configura la *Assamblea Intercomarcal dels Països Catalans*.
- 1986: II Congreso Estatal del M.O.C.
- 1987: I Jornadas Antimili convocadas por los colectivos Mili KK en Santa Coloma de Gramenet.
- 1988: II Jornadas Estatales Antimilitaristas organizadas por Mili KK y el M.O.C. en Zaragoza.
- 1989: En marzo se puso en marcha la Prestación Social Sustitutoria. El M.O.C. y los colectivos Mili KK concluyeron con éxito el primer año de insumisión con más de medio millar de insumisos.

Fuente: de 1985 a 1988, Pont, J., Moviments socials a Europa. *Del moviment per la pau a les ONG's*. Hacer, Barcelona, 1998. 1989, En Pie de Paz, abril-mayo-junio de 1990.

En el caso de los colectivos antimilitaristas, la pérdida del Referéndum no tuvo las mismas consecuencias que en el resto del Movimiento Pacifista. El suyo fue un caso particular ya que su discurso contra la obligatoriedad del servicio militar se vio reforzado por los movimientos anti-OTAN y, después de 1986, no necesitó reformular sus demandas y estrategias porque el conflicto con el Gobierno seguía abierto, es más, se acentuó con las prácticas represivas de detención, enjuiciamiento y encarcelamiento de algunos insumisos. La evolución del número de objetores de conciencia avala la tesis sobre la supervivencia del movimiento antimilitarista tras el Referéndum de la OTAN y el respaldo creciente que logró adquirir a medida que pasaba el tiempo.

Figura 13. 7. – Evolución del nº de objetores. Período 1976 – 1989.

Hasta 1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	**TOTAL**
597	501	656	726	943	788	782	1106	756	12178	6047	8897	11049	13130	**58156**

A partir de 1989, el conflicto entorno al servicio militar se agudizó y el número de objetores, así como de insumisos no dejó de aumentar hasta que se profesionalizaron las fuerzas armadas (ver gráfico en 1.2).

Así como la cuestión antinuclear y ecologista en raras ocasiones aparecieron en la prensa, las movilizaciones antimilitaristas aparecían en más de una ocasión y contaban con un respaldo social considerable heredado de las movilizaciones anti-OTAN. En los primeros meses de 1990, cinco movilizaciones aparecían en *El País* y, en todas ellas, los grupos anti-mili protestaban por el encarcelamiento de insumisos y la obligatoriedad del servicio militar. Hay que decir que a estas demandas se unían aquellas que tenían que ver con la disolución de los bloques militares, la presencia militar norteamericana en territorio español y la permanencia de España en la OTAN, y que provenían del apoyo del movimiento pacifista en su conjunto a las demandas más concretas de objetores e insumisos. Es importante destacar que la recuperación de las demandas de aquel momento se producía, sobre todo, en la celebración anual de las marchas antimilitares a las bases de Rota y Torrejón; en este sentido, el 1 de abril de 1990 se produjeron ambas marchas en las que participaron miles de personas

haciendo confluir las demandas de aquella tradición con las nuevas propuestas antimilitaristas.

Hasta que no se produjo la invasión de Kuwait el 2 de agosto, el conflicto social que existía en España alrededor del servicio militar mantuvo el activismo de los grupos antimilitaristas. Los eslógans de las acciones de estos grupos incluían los utilizados durante las movilizaciones anti-OTAN y, a éstos se incorporaban los que hacían llamadas a la deserción y la insumisión de los colectivos antimilitaristas. Sus demandas se extendieron hasta la esfera política, donde el conflicto acerca del servicio militar formaba parte de la agenda del Gobierno y de los diferentes grupos políticos. Por este motivo, la cuestión alcanzó un mayor tratamiento mediático, sobre todo, en comparación con el que conseguía la corriente ecologista del movimiento pacifista.

La trayectoria creciente que venía adquiriendo el movimiento antimilitarista, junto con la decisión del Gobierno de enviar soldados de reemplazo a la zona del Golfo a finales de agosto, hizo que este movimiento se viera directamente afectado por el contexto del momento y pasara a liderar el inicio de las protestas.

A lo largo de esta primera fase de precedentes y preparación de las movilizaciones, hemos podido ver cómo el desencanto por la pérdida del referéndum llevó al movimiento pacifista español hacia dos posturas principales: una más innovadora que trató de incorporar el ideario ecologista a su imaginario antinuclear y pacifista y, otra, que tuvo más que ver con una tradición organizativa más consolidada y unificada, basada en el antimilitarismo y reforzada por la reacción penal a su propuesta de desobediencia civil. En esta última corriente resultó más fácil integrar las demandas y los eslógans de la campaña anti-OTAN, creando el vínculo necesario para mantener un relativo apoyo social, susceptible de aumentar al generarse la crisis del Golfo en la segunda etapa de las movilizaciones.

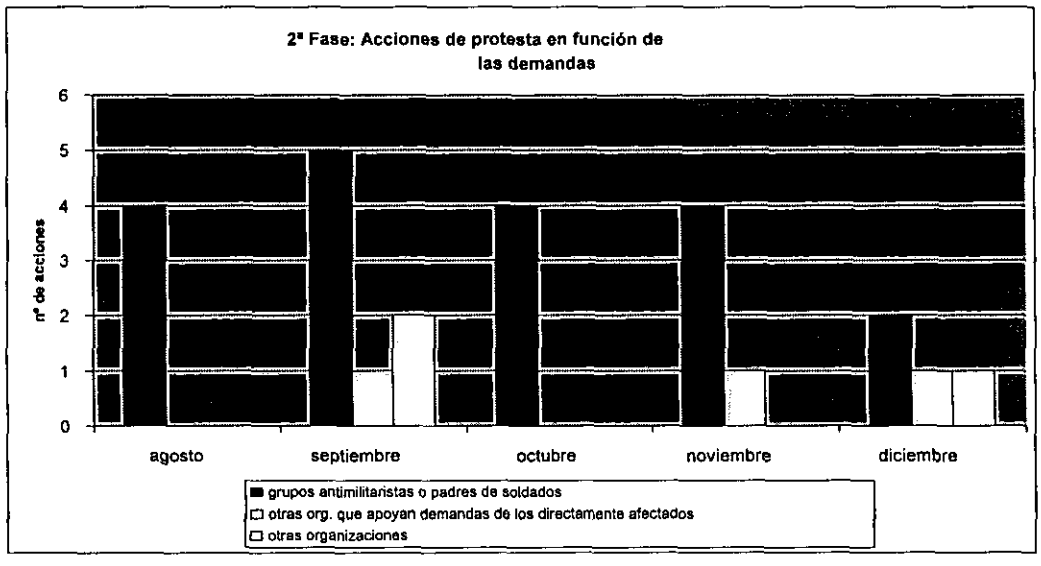
2ª Fase. Movilizaciones contra la Guerra del Golfo 1991. Agosto – Diciembre 1990

A partir de agosto se desató rápidamente el conflicto alrededor de la invasión de Kuwait. Pero no fue hasta finales de mes, que en España se inició la movilización social y, muy concretamente la de los que podríamos considerar como directamente implicados. Desde el 25 de agosto, fecha en que partieron las primeras tropas españolas hacía la zona del conflicto, hasta los días anteriores a la fecha en que se cumplió el plazo impuesto por la ONU para que Irak se retirara de Kuwait si no quería que se desencadenara la contienda bélica, el número de movilizaciones se incrementó pero sobre todo, las protestas estuvieron dirigidas a la crítica al Gobierno por las decisiones tomadas en relación al conflicto internacional aunque sin llegar a alcanzar un apoyo masivo.

Desde finales de agosto hasta el mes de diciembre, las acciones de protesta que se produjeron fueron protagonizadas, sobre todo, por los sectores de población que podríamos decir que se veían directamente afectados por la decisión del Gobierno español de enviar tropas de reemplazo al Golfo. Estos sectores eran los grupos de acciones antimilitaristas apoyados por el conjunto del movimiento pacifista así como los familiares de los soldados que, en el caso de Barcelona, se habían organizado en la Coordinadora de Padres de Soldados y que tuvo una presencia destacable a lo largo del periodo de protestas. A lo largo de los meses de septiembre y noviembre, otro tipo de organizaciones como el Sindicato de Estudiantes o las asociaciones de vecinos junto con aquellos partidos políticos y sindicatos que estaban en contra del envío de tropas españolas a la zona del conflicto, se sumaron a la incipiente ola de

protestas llevando a cabo algunas acciones, en las que apoyaron las demandas de los colectivos antimilitaristas y de los familiares de soldados. Por último y una vez definida la postura del Gobierno, durante los primeros meses después de la invasión de Kuwait, también participaron en las acciones de protesta otras organizaciones sociales como el Movimiento por la Paz, el Desarme y la Libertad (MPDL), la UGT, Solidaridad Internacional o las Juventudes del PSOE, que generalmente por su vinculación al partido del Gobierno no querían criticar la postura del Ejecutivo ante la crisis internacional pero consideraban que debían movilizarse para exigir una resolución pacífica y diplomática para el conflicto. En algún caso, la participación de estos colectivos en las protestas estuvo condicionada a silenciar la crítica al Gobierno y a potenciar la protesta en contra de la guerra, es decir su estrategia pasó por potenciar el carácter internacional del conflicto para evitar que las críticas de la población se centraran en el análisis de la postura adoptada por el PSOE.

Figura 13. 8. 2ª Fase: Número de acciones en función de los grupos convocantes.

Como puede verse en el gráfico, la decisión del Gobierno de enviar tropas al Golfo generó una primera reacción entre los grupos antimilitaristas y padres de soldados lo cual implicó que otras organizaciones se movilizaran para apoyarles y en la misma medida para expresar su rechazo a la intervención militar en la zona a partir del mes de septiembre. Entre los colectivos y organizaciones más activos durante estos meses se encontraban:

Figura 13. 9 – Organizaciones convocantes.

■	□	□
M.O.C. A.O.C. Comisión anti-OTAN Org. Ecologistas Coordinadora de Padres de Soldados COPA Federación Ecologista y Pacifista de Cádiz Asociación de Información y Defensa del Soldado Consejo de la Juventud Mili KK Kakitzat	AA.VV Sindicato de Estudiantes Plataforma por la Paz y contra la Intervención CGT UGT(*) CCOO SOC IU JJCDS Asociación Pro Derechos Humanos	UGT(*) JJPSOE MPDL Solidaridad Internacional

* En el caso de UGT, aunque a finales de agosto formó parte de las organizaciones convocantes de las movilizaciones contra el envío de tropas al Golfo, a principios de septiembre se desmarcó de un manifiesto por incluir el rechazo a la decisión del Gobierno, de un modo similar actuaron las Juventudes del PSOE.

Fue a partir de septiembre que, a las movilizaciones antimilitaristas y de otros integrantes del movimiento pacifista que los apoyaban desde el primer momento, se sumaron las de las centrales sindicales UGT, CCOO y CGT, sobre todo, junto con IU y el movimiento estudiantil. La capacidad organizativa y de convocatoria de estos últimos, dio el empuje para la creación de diversas Plataformas contra la Guerra y la Intervención en algunas ciudades españolas[31]. Esta movilización hizo que, durante los meses de noviembre y diciembre, las acciones de protesta ya no estuvieran sólo protagonizadas por los colectivos afectados más directamente sino que pasaran a dotar al movimiento de una heterogeneidad de la que había carecido hasta ese momento, y fue precisamente la implicación de otros colectivos lo que hizo que llegaran las primeras manifestaciones masivas del ciclo.

Aunque los datos que existen sobre el número de participantes en las movilizaciones durante este periodo son muy escasos, pueden extraerse algunas conclusiones de los pocos que se dispone. A partir de septiembre, se produjeron las movilizaciones que superaron el millar de participantes. Aunque las protestas consideradas masivas sean relativas al lugar geográfico en el que se producen, es importante destacar que, en este caso, las únicas acciones de protesta que habían superado el millar de personas durante 1989, fueron las tradicionales marchas a las

[31] Anuario Centro de Investigación para la paz. 1990-1991. Paz, Militarización y Conflictos. Icaria, 1991.

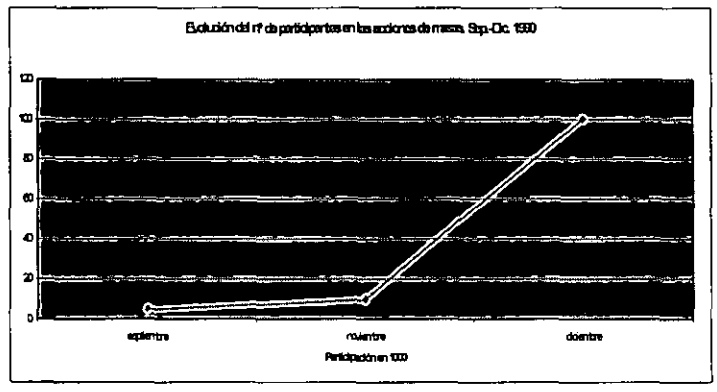
bases militares de Torrejón y Rota. Por lo general, las acciones de objetores e insumisos tampoco superaban esa cifra, aunque contaran con un apoyo importante por parte de la ciudadanía. Por este motivo, el hecho de que a partir de septiembre se produjeran manifestaciones en las que el número de participantes se contabilizara por encima del millar, permite hablar del inicio de las movilizaciones masivas durante este periodo.

A principios de mes, más de 1000 personas se manifestaron por las calles de Barcelona lideradas por unos 200 familiares de soldados. En Madrid, pocos días después, eran más de 3000 los participantes en una manifestación contra la intervención en el Golfo. No fue hasta el mes de noviembre, aunque en octubre continuaron las acciones de protesta, cuando se volvieron a secundar masivamente estas iniciativas. El Sindicato de Estudiantes se convirtió en uno de los colectivos más activos, organizando manifestaciones y una huelga en enseñanza media. El sorteo de quintos que se celebró ese mismo mes, provocó las otras manifestaciones masivas en varias ciudades españolas: en Madrid, unas 2500 personas se manifestaron contra el servicio militar y en Barcelona, más de 1000. En total fueron alrededor de 10000, los manifestantes por toda la geografía española, los que se juntaron para protestar, liderados por organizaciones antimilitaristas y apoyados por otros colectivos pacifistas.

A principios de diciembre, de nuevo el Sindicato de Estudiantes logró sacar a la calle a más de un millón de personas protagonizando las acciones más masivas de rechazo a la guerra a lo largo de la segunda etapa del periodo de estudio. En Madrid, se produjo la primera gran manifestación conjunta que recibió un amplio apoyo y que contó con la participación de organizaciones tan lejanas como la Comisión anti-OTAN y el Movimiento por la Paz, el Desarme y la Libertad (MPDL), estrechamente vinculado al PSOE. A medida que aumentaba el número de organizaciones y colectivos, los slógans de las movilizaciones dejaban de hacer referencia sólo a la cuestión antimili aunque continuban predominando:"*Contra la mili, insumisión*", "*Que no sorteen tu vida*", "*No a la mili, ni servicio militar ni sustiturio*", aparecieron durante esos meses en las movilizaciones, pero también se mezclaron con el conflicto de Irak en "*Para Golfo, Guerra; para el Golfo, Serra*".

El siguiente gráfico muestra cómo el número de participantes en las protestas, fue creciendo a medida que el conflicto avanzaba sin llegar a una solución pacífica.

Figura 13. 10 – Evolución del nº de participantes. Período Septiembre – Diciembre de 1990

Durante esta etapa destacan de mayor a menor uso las manifestaciones y concentraciones, la elaboración de manifiestos y peticiones, las huelgas y paros convocados, las acciones simbólicas y las denuncias.En función de los colectivos que hacían uso de los diferentes tipos de acción colectiva, las manifestaciones y concentraciones así como las acciones simbólicas, estuvieron principalmente protagonizadas por los colectivos antimilitaristas; los manifiestos y declaraciones por los partidos políticos y sindicatos apoyados por intelectuales - lo cual no significa que no participaran en las manifestaciones - y, por último, las huelgas y paros fueron exclusivas del sector de la enseñanza que, a su vez, participó también en las manifestaciones

3ª Fase. Expansión máxima de la protesta y declive de las movilizaciones. Enero – Marzo 1991.

A partir de enero se produjeron las manifestaciones y acciones más numerosas. El desarrollo de los acontecimientos y sobre todo, el ultimátum que la ONU impuso a Irak para su retirada de Kuwait antes del día 15 de ese mes, hizo que las protestas alrededor de esa fecha se multiplicaran. Las iniciativas ya no provenían únicamente del movimiento pacifista en sentido amplio, sino que buena parte de la sociedad civil se movilizó ante la amenaza inminente de la guerra. Si se puede hablar de una fase de protesta propiamente contra la guerra, esa es la que se desarrolló a partir de enero de 1991, lo cual no significa que las demandas de los meses anteriores en contra de la *posición del Gobierno, del envío de tropas y del servicio militar, no estuvieran* presentes. El grito contra la guerra fue el que logró sacar a la calle a un mayor número de personas y esto no se produjo hasta el último momento.

Alrededor del día 15, tanto las acciones masivas como las menos secundadas se multiplicaron. Las manifestaciones que se produjeron por toda la geografía española, fueron secundadas masivamente y durante los tres días anteriores a la fecha en que venció el ultimátum de la ONU, fueron miles de personas las que salieron a manifestarse en Madrid, Barcelona, Zaragoza, Murcia, Santander, Gijón, Valencia, La Coruña, Alicante, Elche, Pamplona, Vitoria, Bilbao, San Sebastián, Sevilla, Córdoba, las Islas Baleares y Santa Cuz de Tenerife.

En el momento de máxima expansión del ciclo, las manifestaciones llegaron a estar secundadas por más de 100.000 personas en Madrid y Barcelona. La propuesta de paro de los sindicatos fue seguida según las centrales, por unos dos millones de trabajadores en todo el estado español. De nuevo el movimiento estudiantil junto con

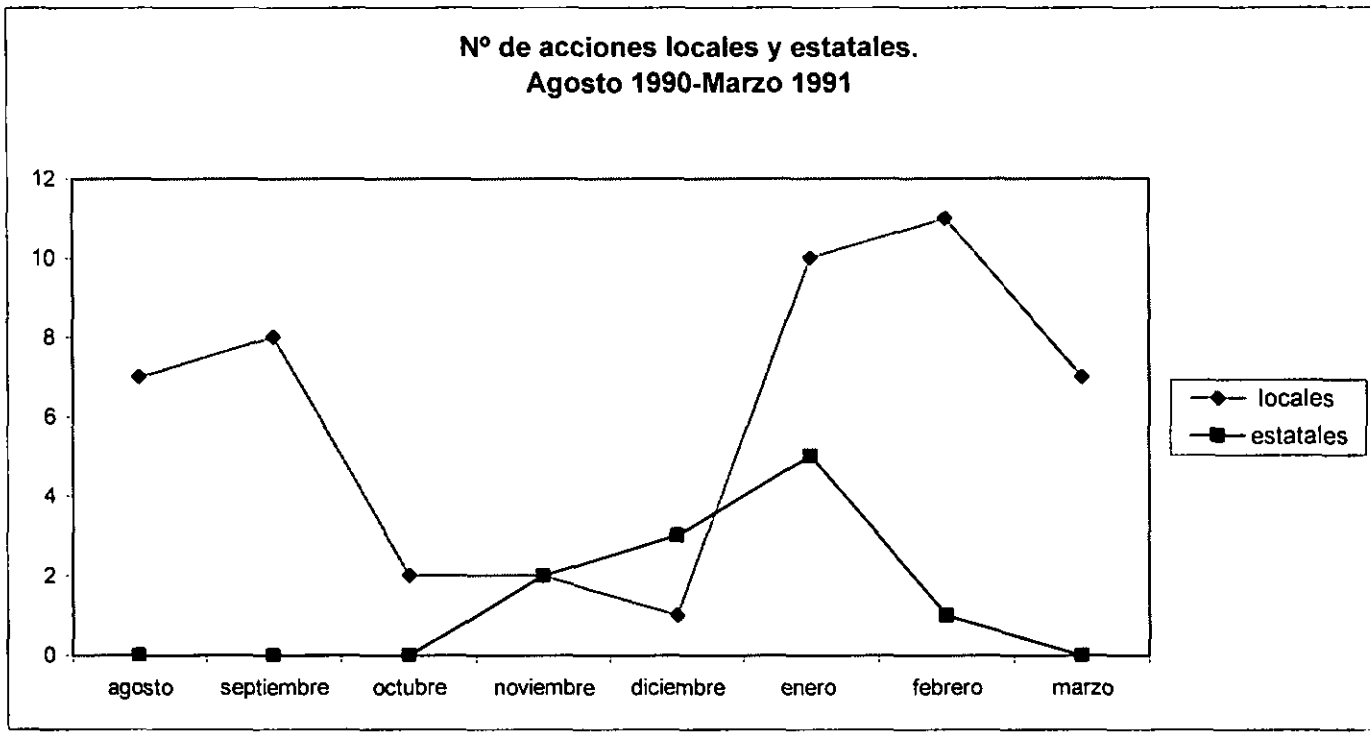
los antimilitaristas protagonizonizaron las movilizaciones y huelgas más masivas en toda España durante el día 15 de enero. Pero una movilización ciudadana de estas características requería que fueran cada vez más las organizaciones y colectivos participantes en la oposición a la guerra y eso fue precisamente lo que ocurrió.

En la tercera etapa se acabaron de sumar a los colectivos más madrugadores de la ola de protesta – colectivos antimilitaristas, colectivos de padres de soldados, estudiantes, sindicatos e IU - otros colectivos sociales y profesionales así como muchas personas que, a título personal participaron en las manifestaciones contra la guerra. Esta amalgama de participantes hizo que durante enero la heterogeneidad del movimiento fuera máxima y aunque con diferentes identidades, el deseo de evitar la guerra y, después, de detenerla se priorizó para conseguir mostrar un rechazo masivo a la situación internacional y tratar de unificar esfuerzos. Este fue el caso de la convocatoria de manifestaciones a nivel estatal del día 15 que vino de la mano del Sindicato de Estudiantes y de los Kolectivos AntiMili. Una vez iniciada la guerra, estas acciones continuaron y aunque fueron menos secundadas por el desgaste de los días previos al 15 de enero, consiguieron un apoyo importante. Los sindicatos, también mantuvieron y estrecharon su unidad de acción participando en la convocatoria de manifestaciones conjuntas, como la del día 20 de enero, y el 12 de febrero, CCOO y UGT convocaron un paro de cinco minutos que fue seguido en algunas provincias por el 80% de trabajadores.

A las organizaciones ya movilizadas, se unieron los esfuerzos de diversos colectivos profesionales e intelectuales. En Madrid se reunieron un centenar de escritores coordinados bajo el nombre de Foro de Escritores contra la Guerra para elaborar un manifiesto; en Barcelona, unos 700 intelectuales entre periodistas, escritores, humoristas y cantantes hicieron lo mismo. La iniciativa de un grupo de periodistas catalanes constituidos en el colectivo *Periodistes per la Pau*, de poner marcha la edición de un diario, también surgió justo al iniciarse la guerra. La iniciativa se materializó la última semana del mes al aparecer los primeros 30.000 ejemplares del *Diari de la Pau*. El proyecto duró siete semanas a lo largo de las cuáles contó con una gran acogida entre la opinión pública catalana, el primer número se tuvo que reeditar al agotarse todos los ejemplares de la primera edición. A esta iniciativa, le siguieron similares en otros lugares como Madrid, Canarias, Euskadi, Asturias y La Rioja[32]. También los funcionarios del Ministerio de Cultura se coordinaron en el Comité del Ministerio de Cultura contra la Guerra, elaboraron un comunicado que suscribieron algunos altos cargos y que provocó el cese inmediato de dos directores generales. La misma Conferencia Episcopal se pronunció en contra de la guerra, siguiendo la postura defendida por el Papa, y los diferentes grupos cristianos también se sumaron a las movilizaciones durante este periodo. El movimiento feminista constituyó la Plataforma de Mujeres contra la Guerra y en febrero convocó una manifestación y una cadena humana en Madrid, que fueron secundadas por cientos de personas.

En general, todos los grupos y organizaciones pacifistas trataron de coordinarse durante los meses de enero y febrero, aunque la guerra ya se había iniciado. Esto explicaría porqué las movilizaciones masivas se iniciaron tan tarde y, sobre todo, cuando la guerra ya no se podía detener. Pese a la escasa organización, las acciones a nivel local fueron bastante numerosas y secundadas y, aunque lo hiciera tarde, la respuesta social ante el conflicto fue importante.

[32] Aguilar,S. et.alii. Las mentiras de una guerra. Desinformación y censura en el conflicto del Golfo. Editorial Deriva, Barcelona, 1991.

Fuente: Elaboración propia a partir de los datos recogidos en la cronología.

Como puede verse en el gráfico, las acciones cuya convocatoria se realizó a nivel estatal se produjeron a partir de noviembre y, sobre todo, en enero, aunque en general puede verse como la mayoría de acciones que se llevaron a cabo alcanzaron niveles de convocatoria más próximos. Este hecho revela la falta de coordinación y de organización que existió en el movimiento pacifista en general. Hay que añadir también que, en muchos casos, las movilizaciones que se produjeron a nivel estatal fueron en su mayoría, coordinadas por los colectivos antimilitaristas cuya capacidad de organización en todo el estado, venía ya del empuje que había adquirido el movimiento antes del conflicto y que se vio reforzado claramente después de la guerra del Golfo.

Por otro lado en esta etapa, la convocatoria de movilizaciones en contra de la guerra logró sacar a la calle a muchas personas que no compartían otras demandas, lo que generó algunas críticas de los que acudían a alguna manifestación por la paz y se encontraban reivindicaciones de insumisión y contra la OTAN. La amalgama de colectivos movilizados hizo que confluyeran eslógans de protesta diversos, entre los que se encontraban los que hacían referencia exclusiva a la guerra, los utilizados por los estudiantes que mezclaban todas las críticas, los antimilitaristas, los contrarios a la actitud del Gobierno y los anti-OTAN.

LOS ESLOGANES DE PROTESTA	
Contra la Guerra	"Paremos la guerra" "Es posible la paz, no a la guerra" "Per la pau, guerra no" "No a la guerra"
Antimilitaristas	"Que vuelvan todos los soldados a casa, ¡ya!" "Solidaridad con los insumisos" "Paremos la guerra, solidaridad con los insumisos" "Cap soldat al Golf, que tornin ¡ja!" "Contra la guerra, insumisión"

Estudiantes	""El dinero del Golfo para la enseñanza"
Contra el Gobierno	"Serra, tráeme a tierra lo que me has quitado por mar" "Si quieren guerra, que vaya Serra" "Serra tururú, la guerra la haces tú"
Contra la OTAN	"OTAN no, bases fuera" "No a la intervención imperialista" "La OTAN no mola, la guerra tampoco"

La heterogeneidad de movilizaciones y demandas durante esta tercera fase, generó también el aumento de los diferentes tipos de protesta utilizados. Al repertorio de acción de los primeros meses – en el que básicamente se hizo uso de la convocatoria de manifestaciones, marchas y pocas acciones simbólicas - se añadieron otras iniciativas como las cadenas humanas, la edición de un periódico, caceroladas, cartas al Gobierno, carnavales por la paz, formación de palomas de la paz, marchas en silencio, exposiciones, recitales, vigilias, acampadas[33].

Las movilizaciones tras el inicio de la guerra fueron disminuyendo aunque conservaron una capacidad de movilización considerable. No fue hasta que acabó el 28 de febrero, que el movimiento pacifista dejó de convocar movilizaciones como las que habían venido protagonizando durante los últimos siete meses, pero aún así el compromiso que habían adquirido en la defensa de la paz hizo que se comprometieran contra las consecuencias que había tenido la guerra contra Irak. El 2 de marzo más de 1000 personas entre intelectuales y profesionales de diferentes sectores, se reunieron en la Universidad de Barcelona para elaborar un documento definitivo y final de la campaña por la paz. Unos días después, se celebró un acto en el *Palau de Congressos* de Barcelona en el que se pudieron escuchar las alegaciones de varios intelectuales contra la guerra y al que asistieron más de 2000 personas. En abril la Comisión anti-OTAN, emitió un comunicado en el que condenaba al régimen iraquí por las atrocidades que estaban cometiendo contra los kurdos y en el que exigían una implicación diplomática de la coalición. En Barcelona, hubo también una manifestación en la que se condenó a Irak y se exigió el compromiso de intervenir para poner fin a las masacres. Estas acciones pusieron fin a las movilizaciones pacifistas contra la guerra, abriéndose el debate en el interior del movimiento para tratar de hacer una reflexión sobre lo que había sucedido.

Conclusiones tentativas

En el devenir de la nueva ola de protestas fueron esenciales los procesos de difusión y adaptación que llevó a cabo el movimiento contra la guerra de las técnicas y demandas propias del movimiento anti-OTAN. El desarrollo de la nueva conciencia insurgente y la nueva estrategia organizacional sufrió, sobre todo, las desventajas que representó el hecho de tratarse de un movimiento "derivado".

La estructura de oportunidades políticas que contribuyó a generar el movimiento anti-OTAN, permitió en buena medida que el movimiento "iniciador" pudiera derivarse en las protestas contra la guerra. Pero en este último caso, la estructura de oportunidades políticas no fue tan importante para que se iniciara la ola de protestas: no necesitó del aumento de la vulnerabilidad del sistema político para constituirse como frente opositor a las posturas llevadas a cabo tanto en el contexto internacional como a nivel nacional, todo lo contrario, podría deducirse que las oportunidades políticas del momento atravesaban una etapa de contracción. Esto fue así en el papel

[33] Anuario Centro de Investigación para la paz. 1990-1991. Paz, Militarización y Conflictos. Icaria, 1991.

que ejerció la vinculación de la postura del Gobierno español y de los gabinetes de otros países, con los "mandatos de la ONU" como si se tratara de una especie de Parlamento internacional cuya legitimidad estuviera fuera de toda duda. La caída del muro de Berlín y la aguda crisis que atravesaba la URSS, se utilizaron a su vez para desacreditar las posturas pacifistas y neutralistas que perdían parte de la justificación del discurso basado en la política de bloques y el peligro de guerra nuclear. La manera en que se trataron las protestas desde el Gobierno contribuyó en el descrédito de las propuestas del movimiento contra la guerra, así la vinculación de las manifestaciones con el apoyo al régimen iraquí y la oferta de sanción judicial con que fueron recibidas la llamada a la insumisión y su apoyo jurídico, no ayudaron a que las movilizaciones consiguieran un apoyo decidido y firme en algunos casos. Por otro lado, la puesta en práctica del Gobierno español de las tendencias que se habían ido adoptando en el pasado a través de la entrada y permanencia en la OTAN y en la UEO, ejerceron el papel contrario a las anteriores influencias exteriores, facilitando la atribución de semejanza y el desarrollo de la conciencia insurgente de los activistas. A nivel nacional, el envío de tropas de reemplazo españolas a la zona del Golfo y el apoyo logístico a través de los permisos concedidos para hacer uso de las bases militares en territorio español a EEUU, fueron el detonante del inicio de las protestas.

Mientras que los elementos centrales del "imaginario" del movimiento anti-OTAN se recuperaron, no puede decirse lo mismo sobre lo que ocurrió con la vertebración organizativa, que en su día corrió a cargo de la Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas (CEOP). Este fue el aspecto clave y en él se manifestaron las desventajas que podían producirse debido a que se trataba de una reactivación de un activismo venido del pasado. El desencanto que produjo la pérdida del referéndum sobre la permanencia de España en la OTAN, hizo que la coordinación de los esfuerzos derivados de los diferentes colectivos que formaban el movimiento anti-OTAN, pasara a un segundo plano para concentrarse en las temáticas "propias" de cada uno de ellos entre 1986 y 1990. De hecho a lo largo de la primera fase y buena parte de la segunda etapa de movilizaciones, el vacío organizativo que representó la pérdida del referéndum fue ocupado en buen medida por los colectivos de objetores conciencia cuyo impulso provenía del movimiento anterior y esto fue así, debido a la fácil vinculación que podía establecerse entre la postura adoptada por el Gobierno con el envío de soldados de reemplazo a la zona del conflicto y las demandas de objeción e insumisión. A pesar de la escasa capacidad que mostró al movimiento contra la guerra en sus inicios para coordinarse de modo parecido al movimiento "iniciador", se confirmaron ciertas tendencias en las alianzas de los colectivos que fueron sumándose lentamente a la protestas. Se confirmó la alianza puntual con la izquierda parlamentaria (representada por Izquierda Unida), aunque no sirviera para solucionar el dilema que se le planteó al movimiento anti-OTAN acerca de su vinculación con la izquierda tradicional, con el movimiento sindical, con la izquierda extraparlamentaria – a través de la Comisión Anti-OTAN, fundamentalmente – y con movimientos colindantes como el feminista y el ecologista. El movimiento vecinal, así como diversas entidades de carácter cívico laicas o religiosas y diferentes colectivos de profesionales, también estuvieron presentes de forma activa, aunque en momentos posteriores, aunando esfuerzos con el resto de colectivos sociales, y las nuevas aportaciones a la protesta corrieron a cargo de la acción organizada de los padres de reclutas. La debilidad que atravesaba la izquierda se manifestó con la ausencia de la Campaña Bases Fuera, vieja estructura del PCE para sus reivindicaciones pacifistas que se había desarticulado

tras el referéndum de 1986 y que, en el caso de algunos de sus miembros, habían optado por participar a través del Movimiento por la Paz, el Desarme y la Libertad (MPDL), estrechamente vinculado al PSOE. En general, el carácter de las movilizaciones contra la guerra se vio de nuevo caracterizado por la participación de diversos colectivos cuya capacidad de coordinación a nivel estatal fue escasa, aunque no por ello dejó de dotar al movimiento de la heterogeneidad que había adquirido en los momentos iniciales del ciclo de protestas protagonizado por el movimiento anti-OTAN.

El desarrollo de la conciencia insurgente estuvo dirigido por los movimientos antimilitaristas, impulsando desde el primer momento la indignación por el envío de soldados de reemplazo al Golfo y haciendo de sus demandas de objeción e insumisión una bandera de todas las acciones de protesta que se llevaron a cabo hasta el final de la guerra. El encuadre de los acontecimientos se produjo desde el primer el momento a la par con lo que constituía su legado tradicional, en ningún momento consideraron oportuno dejar en un segundo plano sus demandas identitarias y esto les permitió que su mensaje llegara a un público mucho más amplio del que era habitual.

La argumentación teórica acerca de la importancia de la confluencia entre la existencia de fuertes vínculos internos y débiles vínculos puente en el desarrollo del ciclo de protestas explicaría porqué los antimilitaristas al mantener vínculos directos con el movimiento "iniciador" contaron con un mayor número de probabilidades para ser los impulsores de la nueva ola de protestas y generar a su vez puntos de contacto adicionales a la red, con los colectivos estudiantiles y anti-OTAN. La atribución de semejanza del movimiento "derivado" con respecto al "iniciador" se mostró a través de la recuperación de temas estrechamente vinculados a la OTAN, la UEO y el convenio bilateral, de hecho, "*OTAN no, bases fuera*" fue de nuevo, uno de los eslógans más coreados en las calles. La denuncia del interés hegemónico de EEUU y sus aliados por hacerse con el control del petróleo de la zona, así como la crítica al Gobierno por subordinarse a los intereses norteamericanos con su participación en el conflicto permitieron recuperar los antiguos temas que se habían convertido en motivo del conflicto social más aparente.

Los repertorios de acción utilizados por los colectivos que mostraron su oposición a la guerra guardan estrechas similitudes con los utilizados por el movimiento contra la OTAN. De nuevo, a los tipos de protesta más convencionales, como las manifestaciones, las huelgas o los paros, se sumaron otro tipo de acciones no convencionales como la simulación de un fusilamiento, la expedición de un velero en "misión de paz", las parodias de los líderes del Gobierno y un sinfín de acciones entre cadenas humanas, manifiestos, denuncias, concentraciones y ocupación de organismos institucionales, entre otras, que sacaron a la calle a mieles de personas. Entre las acciones más masivas estuvieron las protagonizadas por colectivos estudiantiles y las acciones que se produjeron en el momento de máxima expansión justo antes de que culminara el plazo otorgado por la ONU para que Irak se retirara de Kuwait, el 15 de enero de 1991. En este caso también se puso en marcha la edición de un diario con el propósito de contrarrestar la información de los rotativos convencionales, aunque quien puso en marcha la iniciativa fue el propio colectivo de periodistas.

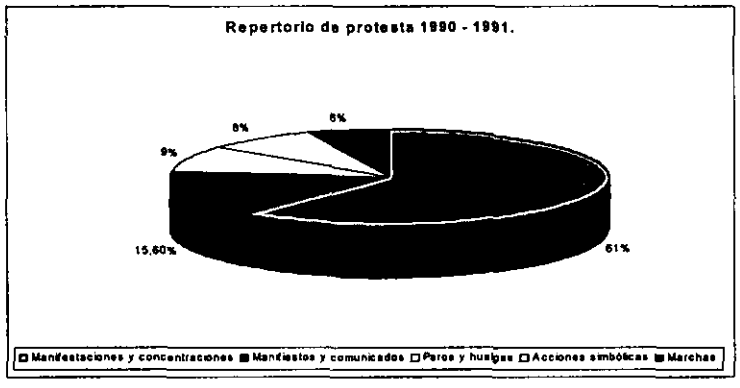
El carácter masivo de las movilizaciones junto con la reproducción de una amplia gama de acciones de protesta, fueron las características que más dejaron entrever la relación entre movimiento "iniciador" y movimiento "derivado", poniéndose de manifiesto que el nuevo tipo de conflicto social iba a estar caracterizado por la heterogeneidad de colectivos, la amplitud de temas

reivindicativos, el apoyo masivo a las movilizaciones y, en definitiva, por una nueva cultura de protesta civil basada en la reivindicación de un ensanchamiento de las coordenadas institucionales que venían a definir el tipo de democracia existente. El siguiente gráfico muestra cómo las acciones colectivas no convencionales se utilizaron junto con acciones colectivas convencionales. A partir del recuento de las acciones colectivas que aparecen en la cronología (véase anexo Figura 13.1 Cronología: Acciones de protesta del movimiento contra la guerra 1990-1991) puede verse como, durante todo el período de protestas las acciones colectivas convencionales superaron a las no convencionales, esto fue así porque la mayor parte de las iniciativas llevadas a cabo por el movimiento contra la guerra, no fueron seguidas de un modo masivo. El recuento en función de las categorías diferenciadas de los tipos de acción colectiva emprendidas (véase Figura 13.4. Clasificación de los repertorios de acción colectiva) se resume en la siguiente tabla:

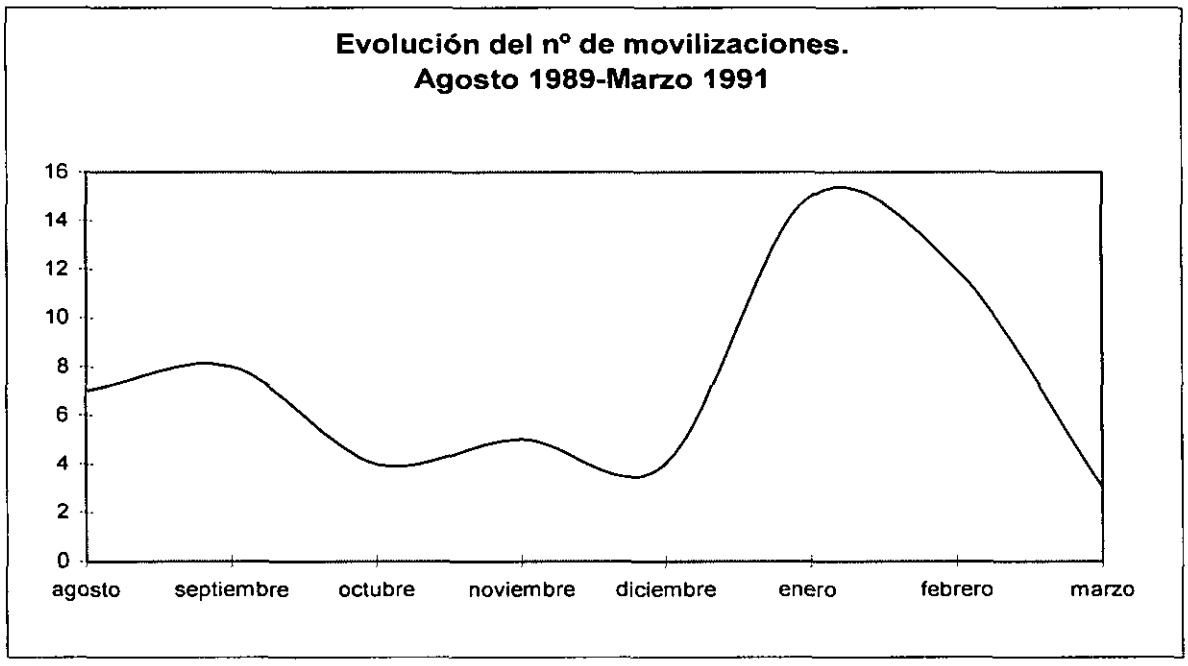
Figura 13. 11 – Clasificación del repertorio de protesta del movimiento contra la guerra 1990 – 1991.

ACCIONES COLECTIVAS CONVENCIONALES	ACCIONES COLECTIVAS NO CONVENCIONALES	
	Confrontación	Violencia
49	22	2

Figura 13. 12 – Repertorio de confrontación. Período 1990 – 1991.

Por último, el siguiente gráfico muestra la evolución de las movilizaciones sociales durante las tres etapas que se han identificado en el análisis de los repertorios y las estructuras de movilización del movimiento contra la guerra.

Fuente: elaboración propia según datos de la cronología.

Como puede verse, a la reacción inicial de los grupos antimilitaristas, le siguió un período de calma relativa en el que se definieron las posturas del Gobierno y los movimientos sociales empezaron a reaccionar. Por último, fue durante la tercera fase que el movimiento consiguió un mayor grado de apoyo y participación ciudadana, curiosamente pocos días antes del inicio de la guerra y en los días posteriores. La brevedad del conflicto así como el desgaste del gran número de acciones que se llevaron a cabo alrededor del 15 de enero, hizo que el declive de las movilizaciones fuera rápido y que, de nuevo, el movimiento antimilitarista volviera a las prácticas anteriores a la ola de protesta.

4.2. Análisis del contenido mediático para el estudio de la "crisis de opinión" y conclusiones tentativas

Una de las variables clave en el estudio de la "crisis de opinión pública" que precipita el acontecimiento de la Guerra del Golfo de 1991 es, tal y como habíamos operacionalizado con las hipótesis formuladas en este nivel del estudio, el posiciminamiento de los medios[1]. En la definición de las hipótesis se articulaba la idea de que la opinión de los medios se añade a la opinión proveniente de los distintos sectores sociales (gobierno, instituciones relevantes y sociedad civil). El conjunto de opiniones, provenientes de sectores sociales diversos, ocupa el "espacio público" (de debate o controversia) y es donde toman forma los temas de interés prioritario para la sociedad en un momento dado. La opinión de los medios, por tanto, conforma uno de los ejes relevantes de cualquier proceso de opinión pública considerado. También, se articulaba la idea de que los medios son mediadores de las posiciones u opiniones sociales que predominan en cada contexto social contemporáneo. El análisis que detallamos a continuación ofrece, aunque de manera parcial e incompleta, una revisión de estas hipótesis y ofrece la respuesta tentativa a dos preguntas clave: ¿Cuál es la posición del medio de comunicación de masas (en este caso, el diario El País) con relación al acontecimiento particular que se acota en este estudio? , y ¿cuál es el comportamiento del diario seguido en su papel de mediador difundiendo las posiciones u opiniones que predominan en el contexto social y político considerado?
Para la determinación de la posición del diario frente al hecho de la guerra seguimos en detalle la publicación de Editoriales del diario. Y para desentrañar los rasgos del medio en su papel mediador realizamos un estudio de los Artículos de Opinión. Esta primera fase de la investigación quedaría completada con el estudio, y siguiendo los mismos procedimientos pautados por este trabajo, del contenido de los Artículos de Información.

El estudio de esta zona de información no ha podido todavía completarse pero disponemos, ya, de algunos de los rasgos que la caracterizan:

- Uno de los temas predominantes de información giran alrededor de la asociación del conflicto al papel y la responsabilidad de la ONU, el predominio del poder del gobierno de EE UU en el mundo, o el papel y la responsabilidad del gobierno español (aunque a este respecto ofrece una significativa menor proporción de información).
- Otro de los temas predominantes está relacionado con todos los aspectos de información bélica (características del armamento, de los ejércitos y el

[1] Aunque aquí hemos conseguido alcanzar sólo el seguimiento de uno de los medios de referencia, El País. Un estudio completo de los procesos de opinión pública en general, y de las crisis de opinión en particular, obliga a completar el análisis con otros medios. Está, pues, especialmente indicado continuar el trabajo con el contrate de la posición u opinión que manifiesta otro de los medios de prensa de referencia españoles, como es el caso del diario ABC (por otro lado, previsto en los objetivos finales de esta investigación y en su continuación). Así mismo, el seguimiento de este medio debe incluir también el análisis del contenido informativo -presente en sus correspondientes secciones de información- y el contenido de opinión –presente en los Artículos de Opinión de este diario-.

desarrollo de las contiendas). Este tema es, además, el que ocupa la mayor proporción de espacio mediático.

- El último tema que predominan es el que muestra la presencia en el conflicto del componente emocional-humano; se incluyen aquí desde la serie de hechos, anécdotas, expresiones, opiniones, etc. relacionados con los soldados españoles destinados en la zona del conflicto y sus familias, hasta el desplazamiento a la zona de personajes públicos como prueba de apoyo a los soldados.
- La información sobre las manifestaciones y actos de protesta contra la guerra que acontecieron (de la que ya hemos dado cuenta), además de no haber sido completa, muestra una tendencia general: se ofrece en artículos de información de tamaño pequeño y/o comunicados breves (lo que en la Base de Datos y en la Metodología que se expone en este informe hemos codificado con abreviaturas Ai [bre]).
- Los artículos que constituyen la crónica de lo que acontece en el frente de la guerra contienen, en un primer momento, la firma de los corresponsales enviados a la zona del conflicto y, en un segundo momento, la explicitación de estas firmas desaparece. Esto tiene que ser minuciosamente valorado pero, a primera vista, la explicación de este detalle parece guardar relación con el intento, por parte del diario, de legitimar la información que suministra presentándola como "información de primera mano" (los artículos narran lo que ven los corresponsales destinados en la zona), mientras que, con posterioridad, cuando ya se has hecho públicas las condiciones de censura y se han activado los rumores sobre la producción de contenidos falsos, entonces el medio retira las firmas y, con ellas, elude simbólicamente su compromiso de responsabilidad de suministrar información veraz.
- El primer visionado del conjunto nos induce a pensar que el diario sigue la tendencia hacia la creación de la guerra como espectáculo y la apariencia de información, tal y como lo hizo la televisión en ese mismo momento, aunque bajo las reglas que impone el formato impreso.

Estas son, por tanto, las primeras guías que orientarán la continuación del trabajo que, por otro lado, el estudio del contenido del diario El País sólo quedará completo con el análisis de las zonas de control que se detallaban en el apartado dedicado a la Metodología y que han servido, hasta el momento, para elaborar la Base de Datos (Portadas, Cartas al Director, Viñetas, Suplementos, etc.)
Vamos ya, pues, al análisis de detalle de los Editoriales y Artículos de Opinión que se incluye en los siguientes apartados.

4.2.1. ANÁLISIS DE LOS EDITORIALES.

Evolución de la posición del diario

Para el análisis de la evolución de la posición del diario con cierto detalle se ha seguido el procedimiento siguiente:
- Uno, se ha seguido la publicación cronológica de los Editoriales que aparecieron durante el período que se comprende entre el día 1 de Enero de 1991 hasta el 30 de

Junio de 1991 (la selección del período se justifica en el apartado de Metodología correspondiente).
- Dos, del conjunto de los Editoriales se han seleccionado aquellos que expresaban algún tipo de información relacionada con el conflicto que nos ocupa (incluyendo en éste los temas de información relacionados con el tipo de gobierno en Irak, la invasión de Kuwait por parte de Irak o la consiguiente Guerra del Golfo que estalla el 17 de Enero de 1991 y sus consecuencias posteriores). Así mismo, se han seleccionado tanto los Editoriales cuyo contenido configuran el contexto internacional que precede al conflicto, tal y como se configura como acontecimiento mediático y su perdurabilidad informativa, como los Editoriales que reflejan el contexto internacional posterior al conflicto.
- Tres, para el análisis de cada uno de los Editoriales hemos considerado el contenido que reflejan los titulares y el tema y la posición predominante que se manifiesta en el contenido del conjunto de cada uno de los artículos correspondientes.
Cuatro, hemos pautado el control de los temas y posiciones que se expresan en los Editoriales a partir de las fases que marca el mismo acontecimiento, es decir: I) antes de la invasión de Kuwait, II) en medio de la invasión, III) próximo al inicio de la guerra (o cuando se ha expresado, por parte de EE UU, la amenaza de guerra y/o cuando ya se ha anuncia su posibilidad), IV) en plena guerra y V) después de la guerra[2].

Siguiendo este procedimiento, en cada una de las fases vemos que se destaca un comportamiento informativo predominante que varía en función de la selección de unos temas antes que otros y la identificación de unos protagonistas de la información antes que otros para cada fase. Así mismo, en cada Editorial y en el conjunto que predomina en cada fase el medio refleja una localización específica del acontecimiento (política internacional y, por tanto, organizaciones, países y protagonistas de la esfera internacional o política nacional y, por tanto, organizaciones, países y protagonistas de ámbito nacional y directamente relacionados con las instituciones de gobierno del momento). En la medida en que el seguimiento de los Editoriales muestra un comportamiento informativo internamente homogéneo a cada fase podemos considerar que tal comportamiento es reflejo de la evolución de la posición del medio frente al conflicto que nos ocupa[3].

El comportamiento informativo y la evolución de la posición mediática que reflejan los Editoriales del país es la siguiente:

I) Antes de la invasión de Kuwait.

Se condena al dictador y a los países que le han apoyado con armamento.

[2] Estas mismas fases servirán de pauta para el análisis de otras zonas del diario, tal y como veremos con posterioridad, como las Portadas o los Artículos de Opinión.

[3] Las páginas Editoriales de cualquier diario constituyen, desde el punto de vista del análisis, la voz directa de cada medio como organización que actúa en el espacio público e interfiere en la dinámica social de la sociedad en la que se asienta. El valor metodológico que se otorga a las páginas Editoriales para el análisis de la prensa y su justificación se explica en detalle en el apartado correspondiente de este informe (3.1).

- "Sadam contribuye con sus actos a exacerbar los conflictos en la zona, pero la posesión de armas de Irak hace que su responsabilidad sea compartida[4] con los países vendedores de estas armas" (El País, 4.04.90)

II) En medio de la invasión de Kuwait.

Se condena a la invasión pero se relativiza el poder bélico de Irak. Con este tipo de Editorial no se contribuye a crear el símbolo de "enemigo todopoderoso" que pueda justificar cualquier acción de ataque contra Sadam.

- "La pesadilla nuclear"(El País, 27.08.90): Referencia explícita al tratado de Ginebra en el que se incluye el pacto de 114 países y sobre las dudas manifiestas de que Sadam esté en posesión de armas químicas

III) Próximo al inicio de la guerra contra Irak.

En esta fase se produce un cierto salto o cambio de posición: con el conjunto de los Editoriales aparecidos durante este período el medio parece contribuir a crear la imagen del "mundo árabe enemigo". Se defiende la necesidad de una posición conjunta de los países aliados occidentales, pero se condena al mundo árabe en su conjunto y deja abierta la posibilidad de que no se llegue a la situación de guerra. El significado conjunto que emerge del contenido y de las posiciones que se expresan en los Editoriales que se publican en esta fase contiene la representación de un mundo occidental civilizado que inevitablemente debe aliarse contra un mundo árabe autoritario, pero la confrontación de estos dos mundos quizá pueda resolverse "sin guerra".

- "¿Llega el momento?" (El País, 25.11.90): "La dinámica seguida hasta ahora para doblegar a Irak ha sido la correcta para no provocar el estallido de todos los conflictos en la zona. Ahora, Bush hace bien al decir que hay que pasar a la acción militar y el resto de aliados deben apoyarle para que parezca una amenaza real a los ojos de Sadam."
- "Arabización" (El País, 29.12.91): Muchos de los regímenes del mundo árabe muestran señales de comportamientos autoritarios.
- "No es inevitable [la guerra]" (El País, 3.01.91)
- "La crisis marroquí" (El País, 4.01.91): La oposición en el gobierno marroquí limitada en sus posibilidades de ejercitar la crítica.
- "Horas críticas" (El País, 10.01.91): "Vivimos las horas más críticas de la crisis. España está plenamente comprometida con ella. El gobierno está obligado a una absoluta claridad: se necesita una explicación seria de las opciones de la política española con relación al conflicto."

[4] El texto subrayado que aparece, desde este punto en adelante, es nuestro. Con éste subrayado destacamos las palabras clave que indican la posición que se manifiesta o sobresale en cada uno de los Editoriales seleccionados.

IV) En plena guerra.

En este caso, los Editoriales del diario expresan el reconocimiento público de que se han dado dos posiciones contrapuestas en la sociedad española frente al hecho de la guerra. Una de las posiciones es representada en el diario por los que denomina "pacifistas" y, enfrente de éstos, están las instituciones del Estado en las que se incluye el Gobierno que, además, se reafirma en su posición de aliado de EE UU "por razones de Estado"[5]. El diario utiliza, además, su página Editorial para difundir la posición del gobierno español y asocia su posición de aliado en esta guerra con una postura "antibelicista" o como el que debe aceptar lo irremediable. Se convierte, así, en instrumento de comunicación política para apaciguar los ánimos de los que abiertamente se oponían a la guerra.

- "No queríamos la guerra; no pudimos evitarla" (El País, 19.01.91)
- "El debate [de la nación]" (El País, 19.01.91): ninguna voz belicista en el Congreso.
- "Sobre la paz y el pacifismo" (El País, 21.01.91): Expresa que el rechazo de la guerra y el juicio político crítico frente a la guerra como solución al conflicto son posiciones legítimas. Los que se manifiestan contra la guerra tienen, por tanto, derecho a ello. Pero esta posición contraria y legítima lo es tanto como la posición de los que apelan a una "guerra justa" para posicionarse a favor de la intervención bélica.
- "Razón de Estado, razón de gobierno" (El País, 3.02.91): "La Moncloa no dice la verdad a los españoles [se supone que por razones de Estado]".
- "Los socialistas y la guerra" (El País, 13.02.91): Sintetiza las diferentes posiciones adoptadas por los diferentes partidos socialistas europeos frente al conflicto y reflexiona sobre éstas.

V) Después de la Guerra.

Los Editoriales reflejan el final de la fase de confrontación de posiciones, por tanto, en nuestros términos el final de la "crisis de opinión" y, además, encauza las líneas de actuación para el apaciguamiento final de la oposición a la guerra de los –denominados por el diario- "pacifistas" o, más en general, la proporción de la población de la sociedad española que manifiestamente se oponía a la guerra. Como línea de actuación a seguir por parte del gobierno se subraya la necesidad de la reforma del Ejército y el final de la "mili" obligatoria. De esta manera, el diario se ofrece como instrumento de comunicación política para poner fin a la "crisis de opinión" haciendo pública la posibilidad de una medida que reclamaban muchos de los participantes en las movilizaciones contra guerra. (Véase las características de las movilizaciones contra esta guerra y algunas de las demandas de los movimientos y

[5] El conjunto del contenido de estos Editoriales debe ser considerado para el análisis como uno de los rastros explícitos de la posición del medio que aquí analizamos. La posición del medio es una de las variables clave en la conformación de la fase de "crisis de opinión pública" que –todavía como hipótesis- forma parte del proceso de opinión que se articula alrededor del acontecimiento de la Guerra del Golfo de 1991 (tal y como lo hemos formulado a nivel conceptual y como hipótesis de investigación en los apartados 2.4 y 2.6 que preceden).

organizaciones convocantes de las manifestaciones que tienen lugar en este período, tal y como se reseña en el análisis de las mismas, en el apartado 4.1 de este informe).

- "Optimismo económico" (El País, 3.03.91): "El fin de la guerra ha iniciado un proceso de reactivación económica que debe acompañarse por la voluntad de gobierno para favorecer el crecimiento de la producción, la inversión y el empleo".
- "Balance en el Congreso" (El País, 6.03.91): González hace balance de la guerra en el Congreso, después de que las críticas de la oposición, como las de la opinión pública, se hayan moderado. La experiencia debe servir para abordar la reforma del servicio militar y la profesionalización del ejército.

Síntesis de los temas predominantes en los Editoriales:

El conjunto de los temas relativos al contexto internacional –anterior y posterior al conflicto- y los relativos al conflicto mismo muestran, tal y como se refleja en la tabla siguiente, primero, que el núcleo del acontecimiento está enmarcado por **un ciclo informativo definido** que claramente se expresa mediante la presencia de uno temas predominantes en el inicio y en el final del período considerado para el análisis. El tema que abre y cierra el ciclo es la situación de la superpotencia de URSS; en los Editoriales aparece seleccionado como acontecimiento-noticia prioritario sobre el que, además de informar, se ofrecen las evaluaciones del presente de este país y las perspectivas de su evolución futura. Evidentemente, la apertura y el cierre del ciclo también presentan algunas diferencias del contenido informativo sobre el tema: el inicio del ciclo se abre con el tema informativo que es la URSS y su papel en la guerra fría, así como en el final del ciclo el tema informativo se vincula a los conflictos internos y a la situación de inestabilidad en el gobierno de este país que abandona el sistema comunista para iniciar su andadura hacia el sistema capitalista[6]. Segundo, que **la duración temporal** real de los acontecimientos concretos más relevantes, como es la invasión de Kuwait y la consecuente guerra posterior, **se extiende mediáticamente** en la medida en que, respecto al primero, el medio anticipa el acontecimiento ofreciendo información del comportamiento del dictador Sadam y, respecto al segundo, el medio posterga el final de la Guerra mediante la información de las consecuencias de la misma en los meses posteriores a la fecha oficial del final de esta

[6] Véanse, por ejemplo, los Editoriales del diario de los días 3.02.90 y 8.04.91. En la evolución de los acontecimientos seleccionados como tema de Editorial vemos, también, que hay un período breve en el que el tema que aparece o reaparece comparte el rango de priorización con el tema que se está retirando de escena, es decir, el ciclo informativo que intentamos describir no se desgaja del flujo informativo del que forma parte sino que encaja interseccionando con temas de ciclos informativos diferentes. Este esquema de comportamiento del "ciclo informativo" tiene una estructura común a la de los procesos de opinión pública, tal y como se describen en la "teoría de la espiral del silencio". Véase especialmente la consideración que hace esta teoría sobre la conformación de temas prioritarios en el ambiente social de un contexto dado y el papel que desempeñan los medios de comunicación de masas en la conformación de este ambiente, Noelle-Neumann, E. (1995):.

guerra[7]. Y, tercero, que en **el núcleo del ciclo informativo** predomina en el Editorial del diario un compromiso implícito de, además de mostrar su **posicionamiento como medio** frente al conflicto, enmarcar **la posición del gobierno español** con las posiciones de un conjunto relevante de países con los que se alía y que, por otro lado, confieren -simbólicamente y frente a la opinión de la sociedad- legitimidad de la posición española[8].

Figura 13. 29. ESQUEMA DEL CICLO INFORMATIVO QUE CONFORMAN LOS TEMAS PREDOMINANTES EN LOS EDITORIALES:

EDITORIALES DEL DIARIO EL PAÍS RELACIONADAS CON LA GUERRA DEL GOLFO Y/O EL CONTEXTO INTERNACIONAL. Período de control: Desde 1/1/1990 hasta 30/6/1991	
Fase del ciclo informativo	**Temas predominantes**
1ª) Enero-Marzo	- Final de las superpotencias de EE UU y URSS (final de la guerra fría, desarme nuclear, unificación de Alemania y preacuerdos entre EE UU y URSS) - Nueva Ley del Servicio Militar y posición anti-mili de los jóvenes en España
2ª) Abril- hasta el 3 de Agosto	- Sadam y las consecuencias de su comportamiento. - La posición de Sadam en el Golfo Pérsico y la invasión de Kuwait.
3ª) Agosto de 1990- Febrero de 1991	- La Guerra del Golfo y las posiciones de los aliados contra Sadam (según corresponda, países miembros de la ONU, países miembros de la CEE o la posición específica del gobierno español)
4ª) Marzo de 1991- Junio de 1991	- El final de la guerra y sus consecuencias (en la zona del

[7] Esta segunda característica del ciclo informativo quedará más de relieve cuando consideremos el análisis de las zonas del diario relativas a los Artículos de Opinión y los Artículos de Información. En lo que nos ocupa en este punto, esto es, el análisis de los Editoriales lo que se refleja es que compromiso del diario de posicionarse con relación al conflicto se extiende más allá de la duración real de los acontecimientos más relevantes a los que hemos hecho referencia.

[8] En este núcleo informativo (que en la tabla que sigue a continuación se señala como la tercera fase del ciclo y que se inicia al día siguiente de la invasión de Kuwait) destacan 68 Editoriales. El número total de Editoriales que hemos controlado durante el período considerado para el análisis (Enero de 1990-Junio de 1991) es de 140, de los cuales 90 están directamente relacionados con el conflicto.

	Golfo Pérsico, en el orden internacional y en la economía mundial). - Las condiciones del pueblo Kurdo - La situación de la URSS, la vida en Moscú y el fracaso contra el golpe contra el gobierno de Yeltsin.

En la tabla siguiente se especifican con cierto detalle cuáles han sido los temas predominantes en los Editoriales del diario y se especifica, así mismo, el número total de editoriales dedicado a cada tema relevante:

Figura 13. 30:

TEMAS PREDOMINANTES DE LOS EDITORIALES	**NúmeroTotal**
Sobre el contexto político-militar del orden mundial y sobre la "Guerra del Golfo"	140
Sobre la Guerra del Golfo	90
Sobre la posición de la ONU ante y en el conflicto	13
Sobre la posición de los países de la Comunidad Europea	5
Sobre la posición de la URSS y la Europa del Este	4
Sobre la posición del gobierno español	13 (4 publicados durante la guerra y 5 publicados después del final de la guerra)
Sobre la cobertura informativa de la Guerra	6 (2 dedicados al tema de la censura informativa, uno desde EE UU[9] y otro desde Irak[10])

[9] "Censura", El País, 24.01.91. En el texto se incluye una afirmación explícita sobre el hecho de que "sólo se ve en televisión lo que quieren los EE UU. Y un Editorial anterior, aunque no hace mención a una situación de censura, abunda ya en la idea del monopolio de la cadena CNN para retransmitir imágenes sobre la guerra (El País, 18.1.91).

[10] "Oscuridad sobre Irak", El País, 17.03.91: "La censura en Irak impide saber el estado de las revueltas contra Sadam y del posible desmembramiento del país."

Sobre información militar en general e información relacionada con la posición de los jóvenes españoles ante la mili	13
Sobre la paz en el mundo y la paz en la zona árabe	12
Sobre implicaciones económicas de la guerra	7
Otros (la posición de China o la posición de algunos de los países árabes y la situación en la zona después de la guerra, sobre democratización y paz en la zona, sobre ecología y guerra o sobre posibilidades de paz en la zona y en el mundo)	17

4.2.2. ANÁLISIS DE LOS ARTÍCULOS DE OPINIÓN

Evolución de las posiciones y los temas predominantes en los Artículos de Opinión

Para el análisis de los Artículos de Opinión hemos seguido el control del mismo período que ya hemos indicado en los apartados que preceden (desde el 1 de Enero de 1990 hasta el 30 de Junio de 1991). También hemos pautado por fases el seguimiento de los tipos de opiniones que predominan en el medio. Para determinar nuestra intensidad de atención localizada –como se verá- sobre unas fases antes que en otras se ha considerado, en primera instancia, el ritmo que marcan los hechos más relevantes relacionados con el acontecimiento de la Guerra del Golfo y, en segunda instancia, el flujo y la intensidad de producción y difusión de los artículos y lo que proyecta el contenido de cada uno de los artículos sobre la interpretación de los los hechos y del acontecimiento principal[11]. Pero, en este caso, nuestro análisis se queda en el nivel de un trabajo puramente exploratorio dado que un análisis detallado requiere de la aplicación exhaustiva de la técnica del "análisis del discurso" sobre el contenido completo de artículos -como mínimo- de una muestra o selección significativa de cada uno de los tipos de artículos que predominen en el período y sobre el tema de información que analizamos. Este trabajo exploratorio constituye, pues, sólo la primera fase del análisis sobre lo que fue el discurso predominante en el medio durante la Guerra del Golfo de 1991.

Las líneas de exploración básicas seguidas son, en primer lugar, las que en parte han configurado el formato de la base de datos que se ha elaborado para esta investigación (firmas predominantes, perfil profesional de los firmantes de los artículos, tipo de valoración sobre el conflicto, vinculación del conflicto con un tema principal -moral, político, económico, militar, etc.-) y, en segundo lugar, líneas exploratorias con las que se intenta sistematizar cuáles son las posiciones u opiniones que se han publicado en el medio y cómo han sido presentadas. Este último nivel de exploración es del que damos cuenta aquí mediante el seguimiento de una serie de temas de opinión que están presentes en el medio, tales como la asociación del tema del conflicto a posiciones pacifistas/belicistas; la vinculación del conflicto y su resolución a la respuesta de organismos internacionales; el debate sobre los niveles de información y censura, o la valoración de los ejércitos que se confrontan.

A través de las fases marcadas por el mismo acontecimiento, tal y como las hemos hecho servir en los análisis que preceden, encontramos que:

I) Antes de la invasión de Kuwait: Predominan los Artículos de Opinión que versan sobre el poder de la OTAN, el final de la guerra fría y la realidad sobre el anunciado desarme nuclear.

[11] El mayor flujo de puplicación de opiniones se produce durante los meses de Enero, Febrero y Marzo de 1991, periodo que en buena parte coincide con las fases IV y V que aquí hemos pautado y coincide, así mismo, con el período que comprende el estallido de la guerra y la proclamación del final de la misma y el inicio de la percepción de sus efectos.

II) En medio de la invasión: Se valora la posición que puede adoptar el gobierno español en medio del conflicto que se anuncia como guerra probable; aparecen en escena algunos artículos contra la guerra, así como el desasosiego de las familias de los soldados españoles enviados al Golfo; se abre espacio a la posición de soldados y cargos del ejército español y se abre el debate sobre el modelo de ejército que necesita el Estado español; algunos de los artículos reproducen el debate sobre la cuestión de fondo de la guerra probable (el precio del petróleo o los derechos humanos y los derechos de los Estados) y se discute sobre el papel que debe o pueden jugar la ONU y la CE pero impregnando de este debate una fuerte sensación de desencanto.

III) Próximo al inicio de la guerra: Se ponen en la escena del debate las cuestiones relacionadas con el nivel de información que se dispone desde España para adoptar decisiones con relación al conflicto (desde la información que se difunde desde los medios de comunicación de masas hasta la dependencia del gobierno español de la información sobre los que sucede en Irak y Kuwait que es gestionada exclusivamente EE UU); las posibilidades de democracia y participación en el mundo árabe frente a la concepción del gobierno de EE UU del mundo no occidental en general y se inicia la serie de artículos en los que se destaca el papel que puede estar jugando en este conflicto la difusión de la mentira sistemática sobre el funcionamiento del gobierno de Irak. Así mismo, se recurre en más de una ocasión a deslegitimar el papel de Estados Unidos poniendo en tela de juicio su capacidad para juzgar y/o impedir los actos de violación de los derechos humanos.

El conjunto de los Artículos de Opinión muestra una confrontación de posiciones y argumentos que pivotan alrededor de dos principios que se correlacionan: uno, sobre las posturas contra o a favor de la guerra como solución de la invasión de Kuwait y, dos, sobre las posturas favorables o contrarias al papel de justiciero que está representando para el mundo el gobierno de Estados Unidos.

En esta fase, se cumple una de las condiciones asociadas a la existencia de una "crisis de opinión publica", esto es, que sobre un tema de debate público exista una clara confrontación de opiniones[12]. Y de esta condición de la crisis los Artículos de Opinión constituyen en esta fase un reflejo.

IV) En plena guerra: Destaca, sobre el conjunto de artículos publicados en esta fase, una categoría de Artículos de Opinión claramente diferenciadas temáticamente por la relación a, una, la estrategia militar; dos, sobre las mentiras y la desinformación en la guerra y, tres, sobre las movilizaciones contra la guerra y las posiciones pacifistas.

[12] La otra condición es que las posturas confrontadas se proyecten mediante el enfrentamiento entre la sociedad civil y el aparato de gobierno junto con las élites institucionales y económicas del país donde se produce tal tipo de proceso de opinión pública.

IV. 1. Sobre la opinión del "experto" en estrategia militar

Los "expertos" en estrategia militar, encargados de comentar las estrategias y el sistema de armamento de cada bando en contienda y las valoraciones políticas que se derivan, fueron Rafael L. Bardají –director del Grupo de Estudios Estratégicos- y Andrés Serrano –titulado en el master de Estudios sobre la Guerra del King College de Londres-. La publicación de este tipo de artículos siguió un ritmo de alternancia entre las firmas y, ambas, cubrían totalmente el núcleo central del período acotado que duró la contienda bélica (desde el 17 de Enero de 1991, hasta el 27 de Febrero de 1991).

A continuación ofrecemos una selección de los titulares de los artículos de R. L. Bardají junto con una línea de resumen del contenido que, a todas luces, resultan elocuentes para evaluar una de las líneas informativas seguidas por el diario durante este período:

Figura 13. 23. Artículos de Opinión de información bélica: 1. "Experto" en estrategia militar

Fecha	Zona del diario	Acontecimiento-noticia
21.01.1991	Ao (Bardají)	El infierno a sus pies (sobre las características de las minas de que disponía el ejército iraquí y sobre los campos minados)
24.01.1991	Ao (Bardají)	En la mente de Sadam (Pretende ser más creíble en su afán de destrucción)
25.01.1991	Ao (Bardají)	Las sorpresas de Sadam (anuncio/amenaza de las armas químicas que puede utilizar)
26.01.1991	Ao (Bardají)	El "día G" (es el día en que se inicia la batalla terrestre; la guerra más difícil)
27.01.1991	Ao (Bardají)	El arma del petróleo (Sadam es capaz de cualquier cosa)
28.01.1991	Ao (Bardají)	La batalla de Israel (nadie puede defender a Israel)
30.01.1991	Ao (Bardají)	No más vietnams (propone un ataque más duro para terminar)
02.02.1991	Ao (Bardají)	Cuando llega el momento de la decisión (destrucción de las líneas de comunicación)
03.02.1991	Ao (Bardají)	El que más aguanta, gana. (No es seguro cuánto puede resistir Sadam).
04.02.1991	Ao (Bardají)	Parte de bajas (la letalidad de las armas, el número de bajas humanas)
05.02.1991	Ao	Desgaste por "fricción"(uno de los peligros de esta guerra es,

Figura 13. 23. Artículos de Opinión de información bélica: 1. "Experto" en estrategia militar		
Fecha	**Zona del diario**	**Acontecimiento-noticia**
21.01.1991	Ao (Bardají)	El infierno a sus pies (sobre las características de las minas de que disponía el ejército iraquí y sobre los campos minados)
	(Bardají)	como está sucediendo, que los marines sean bombardeados por su propio ejército)

En este conjunto de artículos cabe destacar que, además de posicionarse a favor de la guerra y de contribuir a identificar, desde el mismo titular, la maldad del enemigo (el infierno, la mente, las sorpresas de Sadam y el arma del petróleo), incluye una especie de crónica militar con la que se anticipa y opina sobre cómo deben transcurrir la batallas y cuáles pueden ser los movimientos militares estratégicos. Con estos artículos, el experto militar mediático consigue narrar en la prensa un guión de guerra y éste se completa mediante la publicación intensa de artículos de información sobre la guerra[13] que, por otro lado, constituyen el marco formal -pero también de interpretación del significado[14]- en el que aparecen estos artículos de opinión. Con ellos, además, el diario rompe el formato normal de secciones con el que rutinariamente quedaban separados los productos de información y de opinión[15]: estos artículos de "experto" se publican en medio de una serie de artículos de información (elaborados por periodistas en plantilla o confeccionados a partir de la información rutinaria que suministran las Agencias) pero, contrariamente a lo que se anuncia desde la sección en que aparece, no ofrecen información sino "opinión del experto" y valoración con la que se anticipan hechos[16].

IV.2. Sobre las mentiras y la desiformación durante la guerra

[13] En un apartado posterior daremos cuenta de los rasgos que describen este conjunto de artículos y la intensidad de los mismos que paradójicamente, tal y como argumentaremos, choca con la escasa disponibilidad real de información por parte del conjunto de los medios europeos (incluyendo el diario El País) y de las agencias de información.

[14] Van Dijk, T. A. (1997): Este marco contextual constituye una de las "limitaciones contextuales del *modo* de formular tales opiniones" (1997: 265).

[15] Para la distinción entre opinión e información, además del criterio de formato contenido en las secciones habituales de opinión e información en el diario, adoptamos, aquí, la definición de <opinión> que nos ofrece T. A. Van Dijk: Las opiniones versan sobre algo real o imaginado de una situación que consideramos como verdadera o falsa, como agradable o desagradable, aceptable o rechazable, etc.; las opiniones son *creencias que contienen una dimensión valorativa* (1997:255-257).

[16] Es decir, las secciones de información inducen a expresar opinión bajo la fórmula de opinión avalada (la del experto) que no se apoya ni en la creencia ni en la valoración personal de los hechos, sino en las razones y en el conocimiento que posee el experto.

Aunque la publicación de artículos que versan sobre información, censura y mentiras de la guerra se extienden antes y después de la fase consignada para el período acotado que dura la guerra (véanse algunos datos al respecto en la figura que sigue inmediatamente), el núcleo del debate sobre el nivel de información disponible en esta guerra y sobre la veracidad de tal información se concentra en esta fase. La sospecha de que no se dispone de información o que, deliberadamente, se oculta la información ocupa una parte importante de las firmas que sostienen posiciones contrarias a la guerra y se convierte, así, en uno de los centros de atención del debate público del momento:

> "Hoy, sin embargo, casi tres semanas después del inicio de la guerra, los periodistas de Arabia Saudí han permitido que las autoridades occidentales les embauquen, forzados a integrarse en los *pools* de reporteros bajo restricciones militares o actuar independientemente con el peligro de que le sean retiradas sus credenciales de prensa. En teoría, el pertenecer a un *pool* de reporteros significa que las informaciones de los periodistas que viajan con los militares están disponibles para todas las redes de televisión y periódicos. En la práctica, significa que las informaciones de los únicos reporteros con permiso oficial para presenciar los sucesos del frente son leídas y a menudo modificadas por censores militares."[17]

Sobre las medidas efectivas para el control de *pools* se puede leer en el diario:

> "Todos han debido aceptar drásticas restricciones de la libertad de información (...) Los periodistas del frente no podrán, por ejemplo, hablar con soldados heridos. Tampoco podrán dar a conocer (...) el estado anímico de los soldados, cuyas declaraciones sólo podrán ser recogidas *on the record*, es decir con el nombre y apellido de quien habla, lo que garantiza que nadie formulará la menor crítica o queja. Los periodistas deberán permanecer siempre acompañados, además, por un miembro del servicio de información militar (...) Y todas las informaciones deberán ser revisadas por un servicio de censores militares antes de transmitirlas."[18]

[17] Robert Fisk, "Libres para contar lo que nos dicen" (El País, 7.02.1991).
[18] Enric González: "La prensa se prepara para la guerra" (El País, 7.01.91). En este caso es un Artículo de Información que confirma lo que en muchos de los Artículos de Opinión se está denunciando.

Figura 13. 26x. Artículos de Opinión relacionados con la información disponible durante la guerra.		
Fecha	**Zona del diario**	**Acontecimiento-noticia**
15.10.1990	Ao (Luis Landero)	Incertidumbres de un mariscal de café. (Landero comenta las contradicciones que se derivan de tomar una postura a partir de la información que tenemos y apela a que sólo hay que mirar quién sufre para posicionarse.)
01.11.1990	Ao (Muñoz Molina)	Mentiras de otros.(El escritor propone huir de la estupidez con un libro sobre el pianista Glenn Gould y otro de Faulkner.)
17.01.1991	Ao (Eduardo Haro Tegglen)	Vigilia (la censura ya está funcionando)
19.01.1991	Ao (E. Haro Tegglen)	Los insomnes (Gana la censura sobre la información de la guerra)
20.01.1991	Ao (E. Haro Tegglen)	La buena fuente (Sobre información y el papel de la CNN)
21.01.1991	Ao (M. Vázquez Montalbán)	Expertos (tenían ganas de una ocasión así, se les caía la baba pero, sobre todo, no deseaban la guerra). Evalúa la información que se está ofreciendo en esta guerra.
21.01.1991	Ao (E. Haro Tegglen)	La otra Intifada (poca información, sensacionalismo y mentiras manifiestas)
28.01.1991	Ao (M.Vázquez Montalbán)	Los asesinos (es una crítica a la realidad de la no-información sobre la guerra a pesar de que ésta ha sido televisada en directo: "Empiezan a salir los cadáveres por detrás del telón de la desinformación")
02.02.1991	Ao (M. Vázquez Montalbán)	El experto ("lo sabe todo sobre cohetes, misiles, aviones, logística...", "aquel que se prepara para la guerra, acaba haciéndola". "Nuestro experto es apasionado y se le nota mucho que le pone nervioso cualquier opinión pacifista -al que la sustenta lo califica como "esquizofrénico"-)
06.02.1991	Ao (A.B.Yehoshúa)	Reflexiones desde la habitación sellada (nuestro Gobierno se niega a salir de la habitación sellada-desinformación)

07.02.1991	Ao (J.R.Maura)	¿"Chek-point",Pepe?(no hay información de lo que pasa)
09.02.1991	Ao (Vicente Molina Foix)	Sobre información. La batalla, en Inglaterra
10.02.1991	Ao (Javier Pradera)	Casuismos y silencios (sobre información y silencios del gobierno, referencia a la entrada de España en la OTAN y posición del gobierno español en el año 1982)
11.02.1991	Ao (Sánchez Ferlosio)	'Mirage' contra 'Mirage' (sobre militarismo, sobre la diplomacia norteamericana, sobre información y periodismo; "Cúmplase la justicia aunque se acabe el mundo", la resolución 678)
24.02.1991	Ao (Jorge Edwards)	Guerra y censura, de Jorge Edwards.
01.03.1991	Ao (Haro Tegglen)	Aníbal sin Sagunto.(Critica la censura de los medios de comunicación respecto a la guerra del Golfo.)
07.03.1991	Ao (Ignacio Sotelo)	La hora de la verdad. (El fin de la guerra ha puesto sobre la mesa las mentiras de los dos bandos y ha supuesto la desestabilización de Europa, quizás uno de los objetivos principales para que EEUU montara la guerra y proclamara su hegemonía mundial.)
11.03.1991	Ao (M. Vázquez Montalbán)	Epílogo. (Denuncia las mentiras de la guerra y que ahora los vencedores, entre ellos el Gobierno español, quieran hacerse pasar por inocentes.)
16.03.1991	Ao (Juan Goytisolo)	Exégesis de una victoria heroica. (Ahora que todo son éxitos, cabe hacer algunas consideraciones: el control absoluto de la información por parte de Bush, la guerra ha servido para probar la nueva tecnología producida por la industria armamentística, la guerra ha supuesto la supremacía de Occidente)
06.04.1991	Ao (M. Vázquez Montalbán)	La ley del silencio (entre los desastres de esta guerra cita la "miseria comunicacional" porque no se ha informado de actos contra la guerra).
17.04.1991	Ao (G.Tortella)	La hora de las mentiras(la gran mentira es que sea un conflicto entre ricos y pobres-Irak no es pobre-varios países del mundo árabe estaba con los aliados)

Detrás del despliegue tecnológico para la producción de información seguido por el conjunto de los medios escritos y audiovisuales del momento, con lo que esto implica de sobreabundancia en reserva de espacios y tiempos dedicados al conflicto, de apariciones "ad-hoc" de secciones especiales o la contratación de expertos, etc., no parece haber información sólida sobre el acontecimiento. Más bien, y eso es lo que reflejan los contenidos de esta categoría de Artículos de Opinión, toda esa serie de estrategias mediáticas parecen contribuir a crear una cortina humo, elaborada mediante el recurso de sobreabundancia de símbolos que proyectan posiciones intensamente confrontadas pero con escasa o nula base argumental, que oculta la escasez de información disponible y las dificultades para acceder a ella[19]. Esa es la estrategia mediática seguida fundamentalmente por las emisoras de radio y los canales de televisión, que convierten la guerra en espectáculo[20], pero también es la estrategia que parece imitar la prensa escrita pero, en este caso, adaptándola a su formato.

En esta línea de interpretación sobre la construcción del espectáculo de la guerra es donde puede encajar el análisis del hecho mediático que se produce con la presencia de las dos categorías de Artículos de Opinión que hasta aquí hemos considerado: los artículos del "experto" desde donde se evalúa y opina sobre los hechos a partir de una supuesta formación técnica, frente a los artículos que a partir de las propias consideraciones evaluadoras de los hechos dictaminan la situación de "silencio informativo" durante el conflicto[21]. Estamos, pues, delante de dos versiones contrapuestas que, en la prensa, cumplen la función *de respeto a la regla de la pluralidad informativa* pero, al mismo tiempo, imitan a los debates televisivos y radiofónicos por lo que tienen de contraposición y enfrentamiento y, al igual que en los medios indicados, no ofrecen el fondo informativo sobre las cuestiones y sobre el conflicto en general.

---

[19] Este comportamiento informativo que muestran los Artículos de Opinión coincide con el comportamiento informativo seguido en los Artículos de Información (véase el apartado 4.2.4 de este capítulo). Allí, la apariencia de acceso a la información se hace, durante un período de tiempo, aún más patente: durante las fases iniciales de la guerra las crónicas informativas incluían las firmas de los reporteros enviados por el diario, cuyas firmas se eliminan del formato del artículo cuando sale a la luz las condiciones de trabajo impuestas al conjunto de periodistas trasladados a la zona por el gobierno de Estados Unidos y se empieza a tener evidencia de "condiciones de censura". La firma de los reporteros a pie de las crónicas empieza a publicarse al mismo tiempo que se inicia la guerra y aparece la sección informativa denominada DIARIO DE LA GUERRA, desaparece a partir del 29 de Enero de 1991 en adelante, aunque la sección especial se sigue publicando (el detalle de este aspecto se indica en el análisis de los Artículos de Información, en el apartado anterior al que acabamos de referirnos, aquí sólo indicamos que el día 3 de Febrero se hace pública una información relacionada con los enfrentamientos entre marines norteamericanos y reporteros: "Reporteros de la televisión francesa denuncian amenazas de los marines", El País, 03.02.91).

[20] Orive Riba, P. (compilador) (1994:50-56).

[21] A este respecto, véanse los artículos de Manuel Vázquez Montalbán, "La ley del silencio" (El País, 06.04.1991) y Joseba Pérez, "Apagón informativo" (El País, 13.03.1991). En el primero de los artículos referidos se formula una de las preguntas clave sobre el papel que están desempeñando los medios en este conflicto y sobre el cumplimiento de su función informativa y si son efectivos mediadores del derecho a la libre expresión o, más bien, todo lo contrario. La formulación de la pregunta reza así: ¿Nuestros medios de información han tenido en cuesta esta vez la alineación de las audiencias o han jugado a forzarla en una perfecta sintonía con los propósitos del *huidizo minigobierno de urgencia?* La pregunta nos interesa y más aún la respuesta pero, ¿cómo puede producirse esta situación de "silencio informativo" al mismo tiempo que se publican artículos de denuncia sobre tal situación? o ¿hay posibilidades de que se produzca una verdadera pluralidad de opiniones en los medios?.

IV.3. Sobre movilizaciones contra la guerra y posiciones pacifistas

Como ocurre en la categoría de Artículos de Opinión anterior, la aparición de artículos relacionados con las denominadas "posiciones pacifistas" y con las movilizaciones contra la guerra tiene lugar antes y después del núcleo del conflicto (el período que oficialmente dura la guerra), pero también se concentran en él un número significativo de firmas que opinan a favor y en contra de los que se oponen a la guerra (con relación a las manifestaciones que tuvieron lugar en Estados Unidos, Francia, Italia, Inglaterra o España).

La relevancia, desde el punto de vista del análisis, de esta categoría de artículos radica en que, además de los resultados que puede dar la primera fase del análisis (tal y como se ha indicado en el apartado correspondiente sobre Metodología que se incluye en este informe), un estudio minucioso del contenido discursivo de cada uno de los artículos y del marco discursivo que ofrecen todos las informaciones disponibles en el medio con relación a las movilizaciones sociales contra la guerra es una de las variables estratégicas en las que se fundamenta la especificación de la función del medio en la resolución de la situación de "crisis de opinión pública". Por tanto, los rasgos descriptivos de la selección de artículos que se presentan a continuación constituyen, en este nivel del análisis, un aspecto parcial de la exploración completa[22] sobre la "crisis de opinión" y sobre cómo interviene el diario El País en este tipo de proceso de opinión pública.

Figura 13. 25 x. Artículos de Opinión con referencia directa a las posiciones pacifistas o contra la guerra.

Fecha	Zona del diario	Acontecimiento-noticia
04.09.1990	Ao (Juaniz Maya)	El pacifismo como ética humana (relaciona la entrada en la OTAN, la paz y la guerra)
16.01.1991	Ao (Jordi Solé Tura)	Europa (las manifestaciones son legítimas pero no pueden ser instrumento partidista y no resuelven las grandes cuestiones)
25.01.1991	Ao (Anguita)	Paz, porque es de lógica (perder autonomía y enfrascarse en una lógica de guerra)
26.01.1991	Ao (L. Rincón)	Guerra y Paz un apócrifo de Tolstoi (hay que hablar de todos)

[22] Otra parte importante de la exploración consiste en el seguimiento de los Artículos de Información, fundamentalmente, en los que se difunden los hechos relacionados con las movilizaciones contra la guerra y la difusión de los distintos manifiestos contra la guerra que se produjeron (de lo que damos cuenta en el apartado siguiente de este informe).

31.01.1991	Ao (Yves Montand)	"El delirio antinorteamericano de los pacifistas es ingenuo
01.02.1991	Ao (Vázquez Montalbán)	La nausea ("Una aplastante mayoría de los diputados de todo los parlamentos de los países democráticos es partidaria de la guerra en el Golfo Pérsico. En los parlamentos, la mayoría belicista es tan evidente como lo es la mayoría pacifista instalada en la sociedad civil[23]")
02.02.1991	Ao (A.Elorza)	El dilema de Malesherbes (abstenerse de las hostilidades no basta para asegurar la paz)
05.02.1991	Ao (J.S.Tura)	Partidarios de la paz (podemos organizarnos en sociedad contra la guerra)
15.02.1991	Ao (C. Gurméndez)	La guerra y la paz
17.02.1991	Ao (J. L. Cebrián)	La paz y la razón, Juan Luís Cebrián. (Aparente ambigüedad: los que han optado por la guerra tienen sus razones, pero es normal querer la paz)
18.02.1991	Ao (M. Vargas Llosa)	Los pacifistas, de Mario Vargas Llosa.
24.02.1991	Ao (P. Egurbide)	Quien teme la paz retrasa el fin de la guerra, de Peru Egurbide (corresponsal a Jerusalén).
25.02. 1991	Ao (J.P. Fusi Aizpurúa)	Los motivos de la irakofilia (indaga sobre las raíces de las posiciones antibelicistas que eran mayoritarias en España y las pone en relación con posturas antiamericana y propalestinas)
02.03.1991	Ao (Manuel de Lope)	La paz americana.(Sobre el cinismo que envuelve la acción norteamericana.)
04.03.1991	Ao (Maurice Duverger)	La izquierda, dividida por la guerra. (Las diferentes posturas ante la guerra han fragmentado la unidad de los partidos de la izquierda parlamentaria[24], una vez acabada es necesario que la izquierda se una para construir una paz que haga imposible una nueva agresión.)
04.03.1991	Ao (Juan Trias Vejarano)	El pacifismo, ¿sin ética y sin política? (Responde a las críticas de algunas plumas y, en concreto, a un Ao de Juan Pablo Fusi publicado en EL PAíS que critican al movimiento pacifista de carecer de sentimiento de justicia por no apoyar la guerra del Golfo.)
05.03.1991	Ao (Joaquín Vidal)	Aplastamiento. (La posición pacifista no sólo era un no a la guerra sino al aplastamiento sin justificaciones de un ejército maltrecho. La posición de la coalición ha sido una demostración de la ley del más fuerte y del nuevo orden que ha llegado.)
08.03.1991	Ao (J. L. Buhigas)	Respuesta a un escrito de Vázquez Montalbán. Buhigas le acusa de "falso pacifista".

[23] M. Vázquez Montalbán percibe y formula de esta manera lo que está sucediendo en el ambiente social del momento; su percepción se aproxima a la comprensión de lo que aquí hemos conceptualizado como "crisis de opinión".

[24] En el apartado siguiente de este informe daremos cuenta de la información que se publicó respecto a las posiciones de los partidos con representación en el Parlamento español y también, algunos matices sobre las posturas sostenidas desde la izquierda que se hicieron públicas en España durante el conflicto.

20.04.1991	Ao (H. Kung)	Paz y reconciliación (después de la guerra se busca la reconciliación entre árabes e israelíes)

La fractura social abierta por la oposición entre los partidarios de la guerra y los que están contra la guerra es escenificada en el conjunto de los Artículos de Opinión de este momento. Tal escenificación no consiste en pura representación de posiciones, sino que en la selección que ejerce el diario se toma partido por una postura antes que otra: la fórmula seguida consiste en **arropar la posición a favor de la guerra de argumentos y datos**, al tempo que se otorga a la postura a favor de **la paz** el estatuto de **principio general irreprochable** (el artículo de Juan Luis Cebrián, director del diario es claro síntoma de ello). Por otro lado, **las posturas pacifistas** y el tema de la paz, en general, quedan en cierto sentido **diluidas** en medio de artículos que abordan el tema desde enfoques que hacen referencia a **dos subtemas** diferentes pero confundidos en el discurso: uno, la posición contra la guerra -o "pacifista", tal y como se simboliza en el medio- y, otro, el problema de la inexistencia de condiciones de paz en la zona del Golfo Pérsico. Es evidente que los dos subtemas indicados interseccionan por razones fácticas, así como también lo hacen cuando -al hilo argumental y de reflexión sobre la postura particular contra o a favor de la guerra- se elabora un discurso de opinión sin que a ello e implícitamente se le pueda atribuir una intencionalidad por diluir el tema central. Pero en el conjunto de los Artículos de Opinión, especialmente aquellos que ofrecen argumentos veladamente a favor de la guerra, predomina el recurso a la confusa asociación entre la opción de la guerra *y la necesidad de soluciones para alcanzar la paz en la zona*, y la opción pacifista – o contra la guerra- *sin ofrecer respuesta a las necesidades de paz en la zona.* Cuando este recurso predomina hay que señalar que se produce un sesgo en la opinión (la que divulga el medio) en la que se camuflan las cuestiones de fondo que apoyan una postura[25].

V) Después de la guerra: Se siguen publicando opiniones sobre los temas relacionados con la desinformación, la censura y las mentiras durante y antes de la guerra, pero se empieza a alejar el tema de los denominados pacifistas. Uno de los temas que progresivamente va ocupando el espacio coincide con la aparición en escena de la opinión de algunos políticos españoles: José María Benegas (secretario general del PSOE que publica un artículo titulado "Ante una guerra no deseada pero legítima", El País, 22.02.1991), Fernando Morán (eurodiputado socialista, con el artículo titulado "La ONU y las bases", 25.02.91) y Adolfo Suárez (expresidente del gobierno, con un artículo titulado "Reflexiones para después de una guerra", 03.03.1991)[26], es decir, cuando se tiene casi seguro el resultado de una victoria rápida por parte de los aliados es entonces cuando aparecen las posturas y las razones de representantes políticos directamente

[25] Las opiniones están sustentadas, evidentemente, por los que firman tales discursos, pero la postura que emerge del conjunto la sustenta el diario que los selecciona.

[26] Antes del final de la guerra el diario publica posiciones de políticos contrarios a ésta, como es el caso de Julio Llamazares (con el artículo, "La guerra televisada", 24.01.1991) y Julio Anguita (con el artículo, "Paz , porque es de lógica", 25.01.1991).

vinculados al gobierno y a favor de la guerra[27]. Otro tema importante es el papel que ha tenido la ONU y de la CE en el conflicto y el que puede tener en la labor de reconstrucción de la zona del Golfo Pérsico. Y, el tema genérico de opinión que ocupa el mayor espacio es la valoración de las consecuencias humanas (los muertos reales de la guerra y el pueblo kurdo), económicas (quien controla a partir de ahora el petróleo), geopolíticas (los conflictos en la zona) y, en general, el desastre que ha producido la guerra.
Finalmente, también aquí -como en el caso de los Editoriales- volvemos a encontrar la recuperación progresiva de la situación de la URSS como tema central del debate[28].

4.2.3. RASGOS DEL TIPO DE PLURALIDAD DE INFORMACIÓN Y OPINIONES:

(1) La valoración de los ejércitos

Se publican una serie de artículos relacionados con el tema informativo que es el estado de los ejércitos: la capacidad bélica, las muestras de resistencia psicológica y la preparación militar, la voluntad de participar en esta guerra o el estado de preocupación de las familias de los soldados que participan o están próximos a la contienda. Esta serie de Artículos de Opinión se complementan con la serie numerosa de Artículos de Información que versan sobre el mismo tema y la asociación a los mismo subtemas que acabamos de enumerar. El amplio número de ítems informativos junto con la combinación de informaciones y opiniones relacionadas con los ejércitos que son bandos en esta contienda parece constituir una de las fórmulas seguidas por el medio que si no produce, al menos aparenta, una pluralidad informativa.

Anexo 13. 24x. Artículos de Opinión de información bélica: 2. Los soldados españoles y los soldados irakís

Fecha	Zona del diario	Acontecimiento-noticia
24/08/1990	Ao	Como si fuéramos subnormales (familiares de los soldados españoles)
13/09/1990	Ao (Xavier Rius)	Soldados de quinta, a la guerra(Que modelo debe tener España)
11/11/1990	Ao (Javier Ayuso)	Depresión a los 100 días.(Tras cumplirse los 100 primeros días desde la invasión de Kuwait, varias docenas de soldados norteamericanos han tenido que volver a casa por problemas psicológicos.)
29/01/1991	Ao (General israelí)	"Yo haría bombardeos más masivos sobre puntos vitales de Irak"
01/02/1991	Ao (A.Serrano)	Trampas en el desierto (el ejército de Irak es pequeño)

[27] Manuel Vázquez Montalbán así lo denuncia en su "Epílogo", Artículo de Opinión publicado en El País, el 11.03.1991, donde expresa su repulsa otra vez ante las mentiras de la guerra y ante el hecho de que ahora los vencedores, entre ellos el Gobierno español, quieran hacerse pasar por inocentes.

[28] Se abre la brecha de opinión sobre el tema con el artículo titulado "El referéndum" (En una situación crítica, Gorbachov y Yeltsin disputan sobre el Tratado de la Unión en un referéndum. La propuesta de Gorbachov ofrece más garantías de construcción de un Estado de derecho, Yeltsin sólo pretende sacarlo del poder.) firmado por K. S. Karon y publicado el 17.03.1991.

Anexo 13. 24x. Artículos de Opinión de información bélica: 2. Los soldados españoles y los soldados irakís		
Fecha	**Zona del diario**	**Acontecimiento-noticia**
05/02/1991	Ao (Bardají)	Desgaste por "fricción"(marines que son bombardeados por su propio ejército)
24/02/1991	Ao (J. Sánchez Méndez)	La destrucción del sistema de mando y control iraquí, de José Sánchez Méndez (general de aviación).
05/03/1991	Ao (Joaquín Vidal)	Aplastamiento.(La posición pacifista no sólo era un no a la guerra sino al aplastamiento sin justificaciones de un ejército maltrecho. La posición de la coalición ha sido una demostración de la ley del más fuerte y del nuevo orden que ha llegado.)

En el contenido de estos artículos de opinión destaca, más que la posición manifiesta del que firma cada artículo, el hecho de que cada uno de ellos se sirve de la información de contenido humano (las condiciones de los soldados de cada bando) para argumentar o dar razones que apoyan la propia posición.

(2) La valoración de la responsabilidad de los Estados y las instituciones

Una fórmula semejante a la anterior, que crea la apariencia de pluralidad de información y opinión, es la que muestra la serie de artículos relacionados con la vinculación del conflicto a las posiciones matizadas que sostienen los gobiernos de cada país (Inglaterra, Francia, Italia, España o Estados Unidos) y la responsabilidad sobre el inicio y el seguimiento del conflicto que tienen instituciones como la Comunidad Europea o la Organización de Naciones Unidas.

(3) La diversidad de perfiles socio-profesionales de los firmantes de Artículos de Opinión

Además de los articulistas más habituales que publican su columna con cierta regularidad en las secciones fijas de opinión del diario, tales como Maruja Torres, Manuel Vázquez Montalbán, Juan José Millás o Eduardo Haro Tegglen, aparecen firmas nuevas cuyo perfil socio-profesional varía desde politólogos, políticos, filósofos, novelistas, poetas, sociólogos, cargos militares y expertos en estrategia militar, tales como J. Habermas, D. Bel, N. Chomsky, M. Enszerberger, Antonio Muñoz Molina, R. L. Bardají, M. Duverger, etc. Algunas de estas firmas aparecen publicadas en secciones de opinión que ya estaban asentadas en el formato del diario, pero el dato se vuelve significativo si éstas aparecen –tal y como sucede con algunas de las indicadas- en espacios creados "ad hoc" con motivo del seguimiento del conflicto, tales como el rotulado con el término ANÁLISIS (reservada para la opinión del experto e insertada en medio de la sección informativa que constituye el DIARIO DE LA GUERRA) o el rotulado ESCRITORES CONTRA LA GUERRA (con la que el medio parece querer asegurar la presencia de la pluralidad de opiniones e insertado en medio del espacio rotulado DIARIO DEL CONFLICTO, cuya publicación perdura desde el mes de Agosto y la invasión de Kuwait hasta el mes de Enero y el estallido de

la guerra). De hecho, la imagen formal que presenta la visión de conjunto del diario, induce a interpretar uno de los espacios -"Análisis"- confrontado con el otro – "Escritores contra la guerra" y esto, se podría pensar, muestra por sí mismo la voluntad del diario por difundir una pluralidad de opiniones. La revisión del contenido de cada espacio ofrece, sin embargo, algunas matizaciones significativas sobre las condiciones en las que se ofrece esta pluralidad formal. Pero en el primer caso, la opinión que se incluye en el "Análisis", queda avalada con la garantía que ofrece el "experto" y contextualizada en medio de información sobre armamento, batalla, ejércitos, etc., en medio de mapas de los combates y los despliegues militares y en medio de esquemas sobre el tipo de material bélico empleado. Mientras el segundo caso, con el "humanismo" del escritor (de poetas y novelistas) se induce a asociar las posiciones pacifistas con argumentos sustentados por la imaginación y no la razón, el deseo y no la voluntad. En síntesis, la pluralidad de opiniones y el significado implícito en ellas que representan estos casos se contextualizan de tal manera que se induce a asociar la opinión del experto como un argumento desarrollado desde el conocimiento y la información que éste dispone, mientras los argumentos que se ofrecen implíctos en la opinión del escritor se sustentan en creencias y convicciones particulares.

Capítol 14. Bibliografia

Adell, Ramón
- (1989) *La transición política en la calle. Manifestaciones políticas de grupos y masas, Madrid 1976-1987*, tesis doctoral en 2 tomoos, editada en facsímil por la UCM, Madrid 1989, Colección Tesis Doctorales nº 283/89. [Depositada a la Biblioteca de la UB, Facultat C. Econòmiques, Habitació de tesis doctorals, Codi: TP-89ADE]

Aguilar, S.
- (2001) *Ordre i desordre. Manual d'estructura i canvi de les societats.* [vol. I]. Barcelona, Hacer.
- (2001) *Movimientos sociales y cambio social: ¿una lógica o varias lógicas de acción colectiva?. Revista Internacional de Sociología*, núm. 30, p. 29-62.
- (2003a) *Conceptualización de la noción de huelga y fenómenos derivados*, Anexo I del Informe de la Investigación Una nueva sociedad civil. Subgrupo Ciclo de huelgas.
- (2003b) *Modelització per a la recerca* – Teoría, Mimeo.
- (1994) *Estructura social i acció col.lectiva: la lògica de l'acció sindical*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona. - (1992a) Entrada "Conflicto industrial", *Enciclopedia Larousse*, Planeta, Barcelona.
- (1992b) Entrada *Transición política*, *Enciclopedia Larousse*, Planeta, Barcelona.

Aguilar, S., et alii.
- (1991) *Las mentiras de una guerra: desinformación y censura en el conflicto del Golfo*, Deriva, Barcelona.
- (1989) y Jordi Roca, *14-D: Economía política de una huelga*, Fundació J. Bofill, Barcelona.
- (1991) i Jordi Roca, *Epíleg: la vaga general el 14-D*, vol. VI de S. Aguilar (Dir.), *Sindicalisme i canvi social a Espanya, 1976-1988*, Fundació J. Bofill i Fundació Volkswagen, Barcelona.

Aguilar, Susana
- (1995) *Las nuevas e inciertas bases sociales de la política*, capítol 6 de Jorge Benedicto y María Luz Morán (eds.), *Sociedad y política. Temas de sociología política*, Alianza Ed., Madrid.

Aguirre, Mariano.
- (1984) *Construyendo el discurso de la paz.* El País, 28 de maig.

AIDEKA
- (2002): *Tratamiento informativo de TVE sobre la huelga general del 20 J*, Informe de la Federación de Comunicación y Transporte de CC.OO., Estudio de investigación. Coordinado por Pedro Soler Rojas, Mario Cuellar Brenes y José María Jiménez. 5 de diciembre.

Albarracín, Jesús
- (1991) *La política de los sindicatos y la dinámica del movimiento obrero*, cap. IX de Miren Etxezarreta (coord.), *La reestructuración del capitalismo en España, 1970-1990*, FUHEM-Icaria, Barcelona, pp. 399-425.

Albarracín, L.
- (1997) *Acuerdo Patronal – Sindicatos*, en *España Roja* N° 5, abril de 1997, reproducido de *Mundo Obrero,* 1997.

Álvarez Junco, José.
- (1994) *Movimientos sociales en España: del modelo tradicional a la modernidad postfranquista*, a Laraña, E.; Gusfield, J. (eds.). *Los nuevos movimientos sociales. De la ideología a la identidad.* Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid.

Arato, Andrew; Cohen, Jean.
- (1999) *Civil Society and Political Theory.* The MIT Press, Cambridge (Ms.) Londres.

Arnau, J.
- (2002): *Por aquí no!* en Revista *De Verdad* N° 8, 28 de mayo, en http://www.uce.es/ DEVERDAD/ARCHIVO_2002/08 _02/DV08_02_07 poraquino. html).

Baker, Gideon
- (2002) *Civil society and democratic theory*, Routledge, Londres.

Balcells, Albert
- Citat per Tamames a La República. *La era de Franco*, Alianza Ed., p. 121.

Balfour, Sebastian.
- (1994) *La dictadura, los trabajadores y la ciudad. El movimiento obrero en el área metropolitana de Barcelona (1939-1988).* Edicions Alfons el Magnànim, València.

Ball, Alan R. i Frances Millard
- (1986) *Pressure politics in industrial societies*, Macmillan, Londres.

Bardají, R.
- (2002) *La II Guerra del Golfo (1991).* Ponencia presentada en el Seminario Lecciones de los conflictos recientes, organizado por el Grupo de Estudios Estratégicos con la colaboración del Instituto Español de Estudios del Ministerio de Defensa, Madrid, 14 de noviembre de 2002.

Batstone, Eric
- (1980) i Ian Boraston & Stephen Frenkel, *The social organization of strikes*, Basil Blackwell, Oxford.

Bell, Daniel
- (1976) *El advenimiento de la sociedad postindustrial*, Alianza Ed., Madrid (ed. original de 1973).

Beúnza, Pepe.
- (2002) *Charla en Valencia con motivo del 25 aniversario de su primer Consejo de Guerra (1996)*, a Movimiento de Objeción de Conciencia. *En legítima desobediencia. Tres décadas de objeción, insumisión y antimilitarsimo.* Proyecto Editorial Traficantes de Sueños, Madrid.

Blumer, Herbert
- (1969) *Social movements*, en B. McLaughlin (ed.), *Studies in social movements: a sociopsychological perspective*, Free Press, Nova York, pp. 8-28.

Boades, J., et alii.
- (1990) *De las Asambleas: Metamorfosis hacia una oposición contemporánea*, En pie de paz, enero-febrero-marzo.

Borrat, H.
- (1989) *El periódico, actor político*, Gustavo Gili, Barcelona.

Bouza, F.
- (1998) *La influencia política de los medios de comunicación: mitos y certezas del nuevo mundo*, en http://www.ucm.es/info/socvi/BOUZA/NUEVA1/ArtFBouza.html .
- (1998) *Comunicación política: Encuestas, Agendas y procesos cognitivos electorales*, publicado en Praxis sociológica nº3, Azacanes, Toledo.
- (2000) *Democracia y comunicación política: paradojas de la libertad*, en Anales de la cátedra Francisco Suárez, Universidad de Granada, nº34, Granada.

Calhoun, Craig.
- (2002) *Los 'nuevos movimientos sociales' de comienzos del siglo XIX*, a Traugott, Mark. *Protesta social. Repertorios y ciclos de la acción colectiva*, Hacer Editorial, Barcelona.

Camiller, P.
- (1986). *Spanish Socialism in the Atlantic Order. New Left Review*, núm. 156, p. 5-36.

Campos, Á. i Álvarez, J. M.
- (1990). *Ayer, hoy y mañana del 14-D.* CCOO (Col. Asamblea), Madrid.

Carr, Raymond
- (1990) y J.P. Fusi, *Spain*

Casals Costa, Vicent; Farràs, Andreu.
- (1981) *La lucha antinuclear dos años después de Harrisburg. Mientras tanto*, 8, desembre.

Castells, Manuel
- (1995) *La ciudad informacional*, Alianza Ed., Madrid.

Castells, Manuel
- (1992) *La nueva revolución rusa*, Sistema, Madrid.

CGT
- (2002) *Reforma de la prestación por desempleo (Decreto ley 5/2002)* Artículo de divulgación de los efectos del Decreto Ley.

Champagne, P.
- (1999) *La manifestation comme action simbolique*, capítulo 11 de F. Favre, La manifestation, PFNSP, París.
- (1993) *La construcción mediática de malestares sociales*, en Voces y Culturas, n°5, Ediciones Voces y Culturas, Barcelona.

Cherki, Eddie
- (1978) i Dominique Mehl & Anne Marie Metaillé, *Urban protest in Western Europe*, cap. 10 de Colin Crouch i Alessandro Pizzorno (eds.) *The resurgence of class conflict in Western Europe since 1968*, vol 2, *Comparative analyses*, Holmes & Meier, New York, pp. 247-275.

Chomsky, N. y Herman, E.
- (1999) *Un modelo de propaganda*, capítulo 1 de Los guardianes de la libertad: propaganda, desinformación y consenso en los medios de comunicación de masas, Crítica, Barcelona.

CIS
- (2002) *Encuesta sobre participación en la huelga realizada los días 5, 6 y 7 de julio de 2002.*

Cohen, Jean, i Andrew Arato
- (1999) *Civil Society and Political Theory*, The MIT Press. Cambridge (Ms.), Londres.

Comisión Europea
- (2002) *Informe General sobre la actividad de la UE, 2002*. Ed. Oficina de Publicaciones Oficiales de las Comunidades Europeas.

Cotarelo, R.
- (1995) *La conspiración. El golpe de estado difuso*, Ediciones B, Barcelona.

Crouch, Colin
- (1996) *Industrial relations and European State traditions*, Clarendon, Oxford.
- (1982) *Trade Unions: the logic of collective action*, Fontana, Londres.
- (1978) i Alessandro Pizzorno (eds.) *The resurgence of class conflict in Western Europe since 1968*, vol 2, *Comparative analyses*, Holmes & Meier, New York.
- (1988) comp., *Estado y economía en el capitalismo contemporáneo*, MTSS, Madrid.

Dahl, Robert
- (1986) *Democracy, liberty, and equality*, Norwegian University Press, Oslo.

Dahrendorf, R.
- (1990) *El conflicto social moderno*. Madrid, Mondadori.
- (1993) *El conflicto social moderno. Ensayo sobre la política de la libertad,* Mondadori, Madrid.

Díaz, José Antonio.
- (1977) *Luchas internas en Comisiones Obreras. Barcelona 1964-1970.* Bruguera, Barcelona.

Díaz, V. et alii.
- (1977) *Madrid en Huelga*. Enero 1976, en Temas actuales nº 10. Ed. Ayuso, Madrid.

Diversos autors
- (s.f.) El Periódico de Catalunya, *Diez años sin Franco: desatado y bien desatado*, Barcelona.
- (1980) *Tiempo de Historia*, Especial, *Balance de 5 años: el postfranquismo*, Año VI, N. 72, XI.

Dobry, M.
- (1988) *Sociología de las crisis políticas. La dinámica de las movilizaciones multisectoriales.* Siglo XXI/CIS, Colección de Monografías Nº 98, Madrid.

Domènech Sampere, Xavier.
- (2002) *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment obrer, societat civil i canvi polític. Sabadell (1966-1976).* Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

Domínguez, J.
- (1990) *Diez años de relaciones industriales en España (1977-1987)*. A: A. Zaragoza (comp.), *Pactos sociales, sindicatos y patronal en España*, Madrid, Siglo XXI.

Dubois, Pierre
- (1978) *New forms of industrial conflict*, cap. 1 de Colin Crouch i Alessandro Pizzorno (eds.) *The resurgence of class conflict in Western Europe since 1968*, vol 2, *Comparative analyses*, Holmes & Meier, New York, pp. 1-34.

Easton, David
- (1957) *An approach to the analysis of political systems*, a *World politics*, vol. 9, No. 3, pp. 383-400.

Edwards, P.K.
- (1982) i Hugh Scullion, *The social organization of industrial conflict. Control and resistance in the workplace*, Basil Blackwell, Oxford (Trad. castellana: *La organización social del conflicto laboral: control y resistencia en la fábrica*, Ministerio de Trabajo, Madrid, 1987).

- (1990) *El conflicto en el trabajo. Un análisis materialista de las relaciones laborales en la empresa*, Ministerio de Trabajo, Madrid.

EIRO
- (2001) *Se reanuda el diálogo social, Fundación Europea para la mejora de las condiciones de Vida y de Trabajo*. EIRO –Observatorio Europeo de Relaciones Laborales.

El Correo Digital
- (2002) *Las huelgas en la democracia* en http://www.elcorreodigital.com/vizcaya/edicion/otro_contenido/documentos/huelgas_democracia.html.

El País
- (2002) *Anuario 2001*, Edición El País.
- (2002b) *Debate sobre el Estado de la Nación*, 16 de julio de 2002.

El Siglo
- (2002) *Las huelgas generales en España*, N° 510, 27 de mayo.

Eldridge, J.E.T.
- (1968) *Industrial disputes*, Routledge and Kegan Paul, Londres.

Espina, A.
- (1999) *El "Guadiana" de la concertación neocorporatista en España: de la huelga general de 1988 a los acuerdos de 1997* en Las relaciones de empleo en España, Miguélez, F. y Prieto, C. directores. Siglo XXI, Madrid.
- (1999) *Las relaciones de empleo en España*. Siglo XXI, Madrid.

Esping-Andersen, Gosta
- (1999) *Politics without class? Postindustrial cleavages in Europe and America*, cap. 10 de Herbert

Favre, Pierre
- (1990) dir., *La manifestation*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris.

Fernández de Castro, I.
- (1980) *Los obreros, factor de estabilidad en el Cambio, Tiempo de Historia*, Especial, *Balance de 5 años: el postfranquismo,* Año VI, N. 72, XI.

Ferri, Llibert
- (1978) i Jordi Muixí, Eduardo Sanjuan, *Las huelgas contra Franco (1939-56) : aproximación a una historia del movimiento obrero español de posguerra*, Planeta, Barcelona.

Fishman, Robert
- (1996) *Organización obrera y retorno a la democracia en España,* IS n° 151, Madrid.

Fishman, Robert M.
- (1990) *Working-class organization and the return to democracy in Spain*, Cornell University Press, Ithaca.

Flores d'Arcais, Paolo
- (2002) *La anomalía italiana*, *El País* 16.11.02.

Franzosi, Roberto
- (1995) *The puzzle of strikes. Class and State strategies in postwar Italy*, Cambridge University Press, Cambridge.

Franzosi, Roberto
- (1995) *The puzzle of strikes. Class and State strategies in postwar Italy*, Cambridge University Press, Cambridge.

Frécel, P.
- (2001) *Inflexion. Conjoncture économique* en *Projet* nº 264, París.

García Santesmases, A.
- (1985) *Evolución ideológica del socialismo en la España actual. Sistema*, núm. 68-69, p. 61-78.

García, J., et alii.
- (1989) *Amb raó, insubmissió*, Revolució, Barcelona.

Giralt, Emili I Albert Balcells i Josep Termes
- (1966) *Els moviments socials a Catalunya, País Valencià I les Illes. Cronologia 1800-1939*, Lavínia, Barcelona.

Goldstone, Jack
- (1991) *Revolution and rebellion in the early modern world*, University of California Press, Berkeley.

Gomáriz, Enrique.
- (1985) *El corazón pacifista de Felipe González*, *El País*, 6 de maig.

González i Calvet, J.
- (1989) *La liberalización como estrategia socialdemócrata. Mientras tanto*, núm. 38, p. 23-42.

Gouldner, Alvin
- (1965) *Wildcat strike. A study in worker-management relationships*, Harper, New York.

Gourevitch, P. et alii
- (1991) *Los sindicatos y la crisis económica. Gran Bretaña, Alemania Occidental y Suecia*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

Gourevitch, Peter
- y otros (1984) *Unions and economic crisis: Britain, West Germany, and Sweden*, Allen & Unwin, Londres.

Thompson, Edward P.
- (1971) *The moral economy of the English crowd in the eighteenth century*, en *Past and Present*, 50, febrer, pp. 76-136.

Graham, Robert
- (1985) *España: anatomía de una democracia*, Plaza Janés, Barcelona.

Gunther, R.; Sani, G. i Shabad, G.
- (1986) *El sistema de partidos políticos en España. Génesis y evolución*. Madrid: CIS / Siglo XXI.

Gurr, Ted Robert
- (1969) *A comparative study of civil strife*, cap. 17 de H.D. Graham i T.R. Gurr (eds.), *The history of violence in America*, Bantam Books, Nueva York.

Gutiérrez Vergara, A.
- (2001) *La Huelga contra la huelga*, *La Vanguardia*, 2/7/2001.
- (2002) *Tras la huelga, negociación*, Observatorio de la Globalización, UB/Fundación Caja Madrid; publicado en *La Vanguardia* el 28 de junio.

Hirschman, Albert
- (1977) *Salida, voz y lealtad. Respuestas al deterioro de empresas, organizaciones y estados*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic.
- (1985) *Shifting involvements: private interest and public action*, Blackwell, Oxford.
Turner, Ralph i Lewis Killian
- (1972) *Collective behavior*, 2ª ed., Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- (1978) *Las pasiones y los intereses. Argumentos políticos a favor del capitalismo antes de su triunfo*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic.

Hobsbawm, Eric J.
- (1959) *Primitive rebels: studies in archaic forms of social movements in the 19th and 20th centuries*, Norton, Nova York. (Les cites corresponen a la reimpressió nordamericana de Norton o a la versió castellana de 1968, *Rebeldes primitivos*, Ariel, Barcelona.)

Hyman, Richard
- (1976) *Strikes*, Fontana/Collins, Glasgow.

Ibarra Güell, Pedro
- (1987) *El movimiento obrero en Vizcaya (1967-1977). Ideología, organización y conflictividad*, Bilbao, Servicio Editorial, Universidad del País Vasco.

Ibarra Robles, Juan Luís.
- (1986) *Referéndum y libre formación de la voluntad popular*. *En pie de paz*, 0, segona època, febrer.

Ibarra, P. et alii
- (1996) *Movimientos sociales y democracia en Euskadi. El discurso y la estructura de oportunidad política de la insumisión, el ecologismo y el pacifismo vasco. Mientras tanto*, núm. 64, p. 91-124.

Iglesias, R.
- (1990) *La concertación social desde la perspectiva de las organizaciones empresariales*. A: A. Zaragoza (comp.), *Pactos sociales, sindicatos y patronal en España*. Madrid, Siglo XXI.

INE
- (1991) *Anuario Estadístico de España, año 1990*. Madrid.
- (2002) *Encuesta de Población Activa*, INE, Segundo trimestre de 2002.

Inglehart, Ronald.
- (1990) *El cambio cultural en las sociedades avanzadas.* Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid.

Izquierdo,A.
- (1986) *La conciencia pacifista española: un aporte estadístico* en Anuario sobre Armamentismo en España, Fontamara, Barcelona.

Janoski, Thomas
- (1998) *Citizenship and Civil Society. A Framework of Rights and Obligations in Liberal, Traditional and Social Democratic Regimes*, Cambridge University Press, Cambridge (Ms.).

Jover Zamora, J.; Gómez-Ferrer, G.; Fusi Aizpúrua, J.
- (2001) *España: sociedad, política y movilización (siglos XIX – XX)*, Ediciones Areté, Barcelona.

Kitschelt, H.
- (1996) *The Transformation of European Social Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- (1986) *Political opportunity structures and political protest. Antinuclear movements in four democracies*, a *British Journal of Political Science*, 16, Part I, gener, pp. 57-85.

Kitschelt, Peter Lange, Gary Marks y John Stephens (eds.)
- (1999) *Continuity and change in contemporary capitalism*, Cambridge University Press, Cambridge.

Kitschelt, Peter Lange, Gary Marks y John Stephens (eds.)
- (2000) *Fundamentos sociales de las economías postindustriales*, Ariel, Barcelona.

Knoke, David
- (1990) *Organizing for collective action. The political economies of associations*, Aldine, Nova York.

Kohan, A.
- (2002) *¡A las calles! Una historia de los movimientos piqueteros y caceroleros de los '90 al 2002*, Ediciones Colihue, Buenos Aires.

Kohler, Holm-Detlev
- (1995/2001) *El movimiento sindical en España. Transición, Democracia. Regionalismo. Modernización económica,* Ed. Fundamentos, Madrid.

Kriesi, H.
- (1992) *El contexto político de los nuevos movimientos sociales en Europa Occidental* en *Las transformaciones de lo político* Benedicto, J y Reinares, F. Editores. Ed. Alianza Universidad, Madrid.
- (1995) amb Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak i Marco G. Giugni, *New social movements in Western Europe. A comparative analysis*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

La Vanguardia
- (2002) *Texto del real decreto ley de reforma del sistema de protección del desempleo*, 24 de mayo de 2002.

Lange, Peter
- (1977) *La teoria degli incentivi e l'analisi dei partiti politici*, en *Rassegna Italiana di Sociologia*, 4, X-XII.
- (1982) i G. Ross i M. Vannicelli, *Unions, change and crisis*, Allen & Unwin, Londres.

Lange, P.; Ross, G. i Vannicelli, M.
- (1990) *Sindicatos, cambio y crisis. La estrategia sindical en Francia y en Italia y la economía política de 1945 a 1980.* Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

Olson, Mancur
- (1965) *The logic of collective action: public goods and the theory of groups*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- (1982) *The rise and decline of nations: economic growth, stagflation, and social rigidities*, Yale University Press, New Haven.
- (2000) *Power and prosperity: outgrowing communist and capitalist dictatorships*, Basic Books, Nova York.

Laraña, E.
- (1999) *La construcción de los movimientos sociales*, Alianza Editorial, Madrid.

Lefranc, Georges
- (1972) *La huelga: historia y presente*, Laia, Barcelona.

Lehmbruch, G.
- (1985) *Democracia consociacional, lucha de clases y nuevo corporativismo. Papeles de Economía Española*, núm. 22, p. 445-450.

Lenski, Gerhard
- (1969) *Poder y privilegio. Teoría de la estratificación social*, Paidós, Buenos Aires.

Lichbach, Mark Irving
- (1998) *The rebel's dilemma*, The University of Michigan Press, Ann Arbor.

Lijphart, A.
- (1969) *Consociational democracy*, en *World Politics*, XXI, 2, pp. 207-225.

Linz, Juan J.
- (1982) *Transitions to democracy: a comparative perspective*, IPSA, Tokyo.

Lipset, Seymour M.
- (1963) *Political man. The social bases of politics*, Doubleday, Anchor, Nova York.
- (1967) i Stein Rokkan, *Cleavage structures, party systems and voter alignments*, a *Party systems and voter alignments*, Free Press, Nova York, pp. 1-64.
- (1996) *Repensando los requisitos sociales de la democracia*, a *La Política. Revista de Estudios sobre el Estado y la Sociedad*, segundo semestre, n ° 2, pp. 51-87, Paidós, Barcelona.

Lorenzo Cadarso, Pedro Luis
- (2001) *Fundamentos teóricos del conflicto social*, Siglo XXI, Madrid.

Lukes, Steven
- (1985) *El poder. Un enfoque radical*, Siglo XXI, Madrid.

Luxemburgo, R.
- (1978a) *Huelga de masas, partido y sindicatos* en *Rosa Luxemburgo. Obras Escogidas*. Editorial Ayuso, Vol. I. Madrid.
- (1978b) *Reforma social o revolución* en *Rosa Luxemburgo. Obras Escogidas*. Editorial Ayuso, Vol. I. Madrid.

Maravall, J. M.
- (1985) *La política de la transición*. Madrid, Taurus.
- (1991) *From Opposition to Government: the Politics and Policies of the PSOE*. A: J. M.ª Maravall i altres, *Socialist Parties in Europe*, Barcelona, Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- (1995) *Los resultados de la democracia: un estudio del sur y del este de Europa*, Alianza, Madrid.

Maravall, J. M.ª i Santamaría, J.
- (1985) *Crisis del franquismo, transición política y consolidación de la democracia en España. Sistema*, núm. 68-69, p. 79-129.

Martínez, L., et alii.
- (1992) *Reflexiones sobre AEDENAT*, En Pie de Paz, abril-mayo-junio, 1992.

McAdam, D.
- (2002) *Movimientos "iniciadores" y "derivados": procesos de difusión en los ciclos de protesta* en *Protesta social*. Ed. Hacer, Barcelona

McAdam, D. y S. Tarrow y C. Tilly
- (2001) *Dynamics of contention*, Cambridge University Press, esp. *A civil war that never happened: the Spanish transition to democracy*, pp. 171 y ss. (de pròxima publicació en castellà a Editorial Hacer, Barcelona).

McGrew, Anthony
- (1992) *The State in advanced capitalist societies*, cap. 2 de John Allen, Peter Braham i Paul Lewis (eds.) *Political and economic forms of modernity*, Polity, Cambridge.

Melucci, Alberto
- (1996) *Challenging codes: collective action in the information age*, Cambridge University Press, Cambridge.

Méndez Lago, M.
- (2000) *La estrategia organizativa del Partido Socialista Obrero Español (1975-1996)*. CIS, Colección monografías nº 178, Madrid.

Michels, R.
- (1979) *Los partidos políticos (2). Un estudio sociológico de las tendencias oligárquicas de la democracia moderna*. Amorrortu editores, Buenos Aires.

Mientras Tanto
- (2002) *En la agonía de la izquierda institucionalizada*. Nota editorial, Nº 85, Invierno, Barcelona.

Ministerio de Hacienda
- (2003) *Presupuestos del Estado 2002*, en www.minhac.es.
- (2002) *Boletín de Estadísticas Laborales*. Nº 170, diciembre.

Molinero, Carme; Ysàs, Pere
- (1981) *L'oposició antifeixista a Catalunya*. La Magrana, Barcelona.
- (1989) *Comissions Obreres*, a Gabriel, Pere (coord.). *Comissions Obreres de Catalunya, 1964-1989*. Empúries, Barcelona.
- (1994) *El règim franquista: feixisme, modernització i consens*. Eumo, Girona.

Molitor, Michel
- (1978) *Social conflicts in Belgium*, cap. 2 de Colin Crouch i Alessandro Pizzorno (eds.) *The resurgence of class conflict in Western Europe since 1968*, vol 1, *National Studies*, Holmes & Meier, New York, pp. 21-51.

Monereo Pérez, J. L.
- (1999) *Concertación y diálogo social*. Editorial Lex Nova, Valladolid.

Monzón Arribas, C.
- (1990) *La opinión pública. Teorías, concepto y métodos*, Tecnos, Madrid.

Muniesa, B.
- (1996) *Dictadura y monarquía en España. De 1939 hasta la actualidad.* Barcelona, Ariel.

Murillo, G.
- (2001) *Socialdemocracia i conflicto social. Les relacions entre partir i sindicats socialdemòcrates a Espanya i la seva incidència sobre les vagues generals del 1985 i 1988.* Trabajo de DEA del doctorado en Sociología, Universidad de Barcelona.

Neveu, Érik
- (2002) *Sociología de los movimientos sociales*, Hacer, Barcelona.

Nisbet, Robert
- (1979) *Cambio social*, Alianza Ed., Madrid.

Noelle-Neumann, E.
- (1992) *La espiral del silencio. Una teoría de la opinión pública*, capítulo 13 de Jean-Marc Ferry y otros, El nuevo espacio público, Gedisa, Barcelona.
- (1995) La espiral del silencio. Opinión pública: Nuestra piel social, Paidós, Barcelona.

O'Donnell, G. i Schmitter, P. C.
- (1994) *Conclusiones tentativas sobre las democracias inciertas* [vol. IV]. Dins: G. O'Donnell i P. C. Schmitter, *Transiciones desde un gobierno autoritario.* Barcelona, Paidós.

O'Donnell, Guillermo i Philippe Schmitter
- (1986) *Tentative conclusions about uncertain democracies*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- (1991) *Conclusiones tentativas sobre democracias inciertas*, Paidós, Buenos Aires.

Offe, C.
- (1988) *Partidos políticos y nuevos movimientos sociales*. Ed. Sistema, Madrid.
- (1990) *Contradicciones en el Estado del Bienestar*, Alianza Editorial, Madrid.
- 1992) *La gestión política*, Ministerio de Trabajo, Madrid.
- (2003) *Las nuevas democracias*, Hacer, Barcelona.

Olson, M.
- (1978) *Logique de l'action collective*, Presses Universitaires de France, París.

Orive, P. (comp.).
- (1994) *Del Golfo Pérsico a los Balcanes*, Editorial Complutense, Madrid.

Ortega, Andrés
- (1998) *Movimientos de masas no identificados*, *El País*, 5 de enero, p. 6.
Otero Carvajal, Luis E.

- (1986) *¿Es posible una nueva izquierda?*, a *En Pie de Paz*, 2ª època, núm.2, juny-juliol

Pérez Díaz, Víctor
- (1996) *España puesta a prueba, 1976-1996*, Alianza Ed., Madrid.
- (1993) *La primacía de la sociedad civil*, Alianza Ed., Madrid.
- (1987) *El retorno de la sociedad civil*, Instituto de Estudios Económicos, Madrid.
- (1984) *Políticas económicas y pautas sociales en la España de la transición: la doble cara del neocorporatismo*, en Juan J. Linz (ed.), España: un presente para el futuro, 1, La sociedad, Instituto de Estudios Económicos, Madrid, pp. 21-55.

Pérez Yruela, Manuel i Salvador Giner
- (1988) *El corporatismo en España*, Ariel, Barcelona.

Pimentel, F.
- (1993) *Organized Labor Under the Spanish Socialist Government: the Impossible Social-democratic Compromise?* Paper presentat al *88th Annual Meeting of the American Sociological Association* (Miami Beach, Florida, 13-17 d'agost).

Pizzorno, Alessandro
- (1971) Editor, *Political sociology*, Penguin, Hardmondsworth, "Introduction".

Pont, J.
- (1990) *Moviments socials a Europa. Del moviment per la pau a les ongs*, Hacer, Barcelona.

Powell, Ch.
- (2001) *España en democracia, 1975-2000. Las claves de la profunda transformación de España.* Premio Así fue 2001, Plaza y Janés, Barcelona.

Preston, Paul
- (1986) *El triunfo de la democracia en España: 1969-1982*, Plaza Janés, Barcelona.

Przeworski, Adam
- (1994) *Algunos problemas en el estudio de las transiciones hacia la democracia* en *Transiciones desde un gobierno autoritario. Vol III,* Paidós, Barcelona. Pp.79-104.
- (1986) *La democracia como resultado contingente de los conflictos*, a *Zona Abierta* 39-40, pp. 1-25.
- (1986) *Some problems in the study of the transition to democracy*, capítol 2 de G. O'Donnell, Ph.C. Schmitter i L. Whitehead (eds.), *Transitions from authoritarian rule. Comparative perspectives*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, pp. 47-62.

Regalia, Ida
- (1978) i Marino Regini i Emilio Reyneri, *Labour conflicts and industrial relations in Italy*, cap. 4 de Colin Crouch i Alessandro Pizzorno (eds.) *The*

resurgence of class conflict in Western Europe since 1968, vol 1, *National Studies*, Holmes & Meier, New York, pp. 101-158.

Revilla, Marisa
- (1994) *El concepto de movimiento social: acción, identidad y sentido*, en M. Revilla (comp.) *Movimientos sociales, acción e identidad*, Zona Abierta 69, pp. 181-213.
- (2002) *Las ONG y la política*, Revilla, Marisa (ed.). Istmo, Madrid.

Reynaud, Jean-Daniel
- (1982) *Sociologie des conflits du travail*, PUF, Paris.

Rustow, Dankwart
- (1970) *Transitions to democracy: toward a dynamic model, Comparative Politics.*

Sacristán, Manuel.
- (1982) *Trompetas y tambores. Mientras tanto*, 11, abril.

Sakwa, Richard
- (1999) *Postcommunism*, Open University Press, Buckingham.

Santos Juliá.
- (1989) *La desavenencia. Partidos, sindicatos y huelga general.* El País-Aguilar, Madrid.

Sastre, Cayo
- (1997) *Transición y desmovilización política en España (1975-1987),* Universidad de Valladolid, Valladolid.

Schmitter, Philippe i Wolfgang Streeck
- (1981) *The organization of business interests*, Wissenchaftszentrum, Berlin.

Sen, Amartya
- (1981) *Poverty and famine*, Clarendon, Oxford.

Sennett, Richard
- (2000) *La corrosión del carácter. Las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*, Anagrama, Barcelona.

Shalev, Michael
- (1978a) *Lies, damned lies and strike statistics: the measurement of trends in industrial conflict*, cap. 1 de Colin Crouch i Alessandro Pizzorno (eds.) *The resurgence of class conflict in Western Europe since 1968*, vol 1, *National Studies*, Holmes & Meier, New York, pp. 1-19.
- (1978b) *Problems of strike measurement*, Appendix II de Colin Crouch i Alessandro Pizzorno (eds.) *The resurgence of class conflict in Western Europe since 1968*, vol 1, *National Studies*, Holmes & Meier, New York, pp. 321-334.

Shorter, Edward
- (1985) i Charles Tilly, *Las huelgas en Francia, 1830-1968*, Ministerio de Trabajo, Madrid.

Skilling, H. Gordon
- (1971) i Franklyn Griffiths (eds.), *Interest groups in Soviet politics*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Soskice, David
- (1978) *Strike waves and wage explosions, 1968-1970: an economic interpretation*, cap. 9 de Colin Crouch i Alessandro Pizzorno (eds.) *The resurgence of class conflict in Western Europe since 1968*, vol 2, *Comparative analyses*, Holmes & Meier, New York, pp. 221-245.

Soto, Álvaro
- (1998) *La transición a la democracia. España, 1975-1982*, Alianza Ed. Madrid.
- (1996) *Conflictividad social y transición sindical* en Soto, A. y Tusell, J. (eds) *Historia de la transición. 1975-1986,* Alianza Universal, Madrid. Pp. 363-408.

Stepan, A.
- (1994) *Caminos hacia la redemocratización: consideraciones teoricas y analisis comparativos*. A: G. O'Donnell i P. C. Schmitter, «Perspectivas comparadas» [vol. III], a: G. O'Donnell i P. C. Schmitter, *Transiciones desde un gobierno autoritario*. Barcelona, Paidós.

Sztompka, Piotr
- (1995) *Sociología del cambio social*, Alianza Ed., Madrid.

Tamames, Ramón
- (1976) *La República. La Era de Franco*, Vol. 7 de la Historia de España Alfaguara, Alianza Ed.-Alfaguara, Madrid.

Tarrow, S.
- (2002) *Ciclos de acción colectiva: entre los momentos de locura y el repertorio de contestación* en Protesta social. Ed. Hacer, Barcelona.
- (1997) *El poder en movimiento. Los movimientos sociales, la acción colectiva y la política*. Ed. Alianza, Barcelona.
- (1989) *Struggle, Politics and Reform; Collective Action, Social Movements and Cycles of Protest*. Columbia University, Nueva York.

Tezanos, J. F.
- (1985) *Continuidad y cambio en el socialismo español. El PSOE durante la transición democrática. Sistema*, núm. 68-69, p. 19-60.

Tierno Galván, Enrique
- () *Cabos sueltos*,

Tilly, C.
- (1978) *From Mobilization to Revolution*. Nova York, McGraw-Hill.

- (1986) *The Contentious French: Four Centuries of Popular Struggle*, Harvard University Press, Cambridge.
- (1977) *Getting it together in Burgundy, 1675-1975* en Theory and Society, nº 4.
- (2002) *Repertorios de acción contestataria en Gran Bretaña: 1758-1834*. Ed. Hacer, Barcelona.
- (1991) *Grandes estructuras, procesos amplios, comparaciones enormes*, Alianza Ed., Madrid.
- (1997) *Roads from past to future*, Rowman & Littlefield, Lanham.
- (1998) *Conflicto político y cambio social*, cap'tulo 1 de P. Ibarra y B. Tejerina (eds.), *Los movimientos sociales: transformaciones políticas y cambio cultural*, Trotta, Madrid.

Touraine, Alain
- (1969) *La sociedad postindustrial*, Ariel, Barcelona.

Touraine, Alain
- (1996) y altres autors, *Le grand refus: reflexions sur la grève de decembre 1995*, Fayard, Paris.

Traugott, M.
- (2002) *Pautas recurrentes de acción colectiva*. Introducción a *La Protesta Social*. Ed. Hacer, Barcelona.

Traugott, Mark (comp.)
- (2002) *Protesta social. Repertorios y ciclos de la acción colectiva*, Hacer, Barcelona.

UGT
- (2002a) *Rectificazo del decretazo* en *Les Noticies*. La Revista de la Unió General de Treballadors de Catalunya, Nº 17, Noviembre.
- (2002b) *Seguimiento de la Huelga General* en www.ugt.es/huelga/seguimiento
- (2001) *Anuario Sociolaboral de la UGT de Catalunya 2000*. Ed. CRESC -Centre de Recerca Econòmica i Social de Catalunya.

Val Cid, Consuelo del.
- (1996) *Opinión pública y opinión publicada. Los españoles y el referéndum de la OTAN*, CIS, Madrid.

Van Dijk, T.A.
- (1983) *Estructuras textuales de las noticias de la prensa*, en Anàlisi nº 7-8, UAB, Barcelona.
- (1999) *Ideología. Una aproximación multidisciplinaria*, Gedisa, Barcelona.
- (1997) *Racismo y análisis crítico de los medios*, Paidós, Barcelona.
- (2000) *El discurso como interacción social*. Gedisa, Barcelona.

Vilanova, P.
- (1994) *El sistema político y la política exterior: el ciclo formal*, Working Paper n.94, Universitat de Barcelona, Barcelona.

Weber, M.
- (1984) *Economía y Sociedad. Esbozo de sociología comprensiva.* (1922) Ed. Fondo de Cultura Económica, México.

White, J.
- (2002) *Ciclos y repertorios de contestación popular en Japón a principios de la era moderna* en La protesta social. Ed. Hacer, Barcelona.

Wolf, M.
- (1987) *La investigación de la comunicación de masas: crítica y perspectivas*, Paidós, Barcelona.
- (1994) *Los efectos sociales de los media*, Paidós, Barcelona.

Zald, Mayer N. i John D. McCarthy
- (1987) *Social movements in an organizational society. Collected essays*, Transaction, New Brunswick.

Zambrana, Joan.
- (1999) *La alternativa libertaria. Catalunya 1976-1979.* Edicions Fet a Mà, Badalona.

Zaragoza, A.; Varela, J.
- (1988) *Pactos sociales y corporativismo en España en Pactos sociales, sindicatos y patronal en España.* Angel Zaragoza compilador. Ediciones Siglo XXI, Madrid.

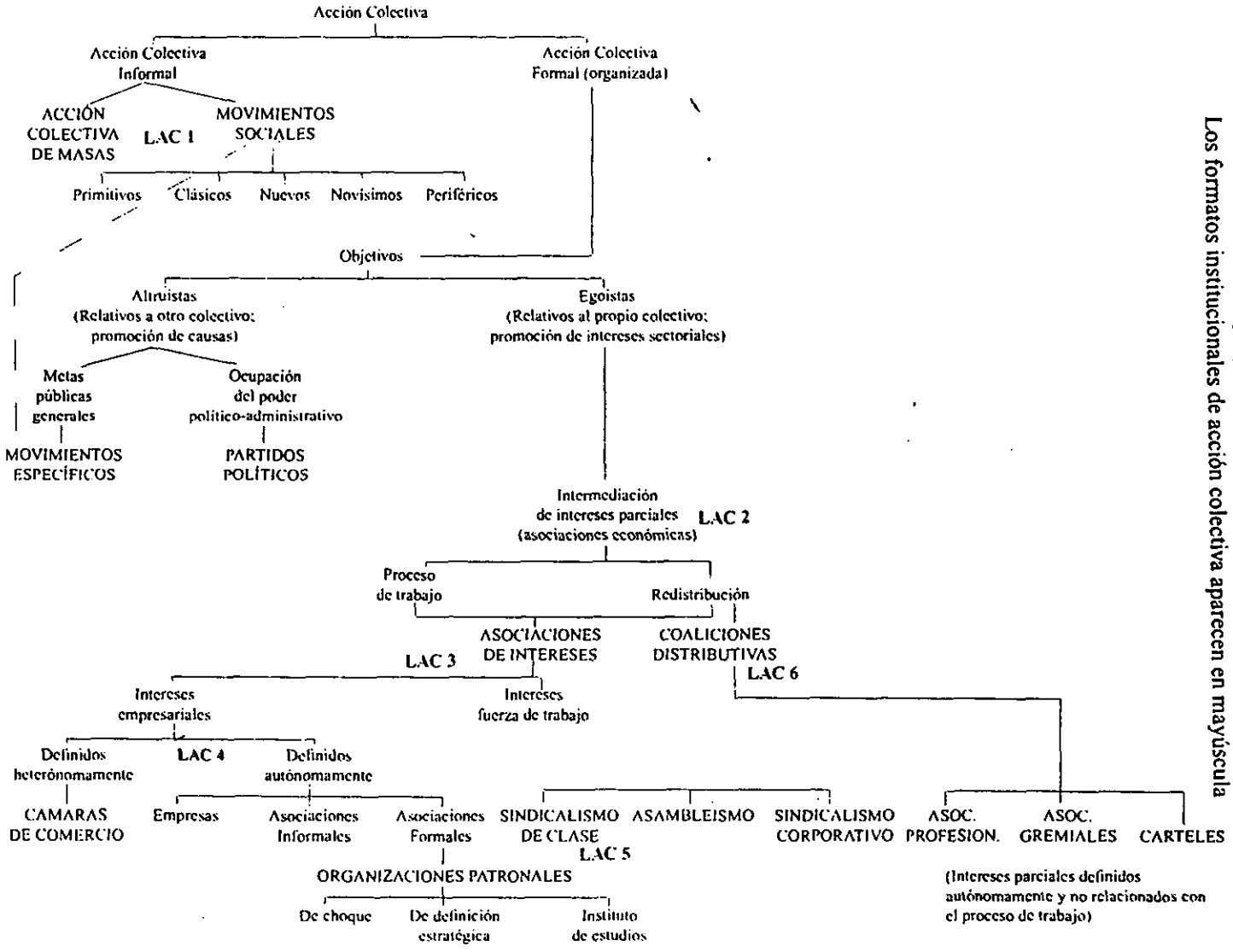
Zeller, C.
- (2001) *Los medios y la formación de la voz en una sociedad democrática*, en Anàlisi, nº26, UAB, Barcelona.

Prensa y publicaciones:

Anuario Centro de Investigación para la Paz. 1990-1991
Anuario Centro de Investigación para la Paz. 1991-1992
Anuario sobre armamentismo en España, 1986.
El País 1990 - 1991
En peu de pau./ En pie de paz.
Mientras Tanto.

Capítol 15: Annexos. Dades sistemàtiques sobre els episodis de mobilització

Figura 3.1

El árbol de la acción colectiva en una poliarquía ideal-típica.
Los formatos institucionales de acción colectiva aparecen en mayúscula

Figura 3.2

Movimientos sociales generales y específicos

Variables	Movimientos generales	Movimientos específicos
Objetivos	Difusos (sólo señalan una dirección general) (p.e.: la emancipación de los trabajadores en el caso del movimiento obrero)	Definidos (focalizados en uno o unos pocos objetivos tangibles)
Organización	Informal y difusa (más posibilidad de generar organizaciones del movimiento; p.e. los sindicatos)	Definida-> convierte al colectivo en "una microsociedad"
Liderazgo	Rol distintivo de los líderes: no tanto la dirección como la apertura de caminos innovadores + importante papel de numerosos individuos anónimos en la continuidad del movimiento	Reconocido y aceptado Genera cuatro tipos: cuasi-agitadores; profetas-reformadores; hombres de Estado; administradores
Pertenencia ("membresía")	No reglada	Reglada-> conciencia del "nosotros"
Cultura de grupo	El material escrito juega un papel fundamental de difusión del mensaje y contiene la expresión de la protesta y un bosquejo habitualmente vago de la filosofía que inspira al colectivo	Se trata de un complejo a la vez de cultura y de ideología, formado por tradiciones, valores, filosofía y normas; este complejo es el que permite visualizar una "sociedad" y produce un fuerte impacto en la personalidad de los miembros del colectivo
Medios de interacción	Lecturas, conversaciones, charlas y debates (terreno de la experiencia individual)	Interacción reglada (terreno de la acción concertada de los grupos)

Fuente: Blumer, 1969. Elaboración propia.

Figura 4.1
Grau de generalitat

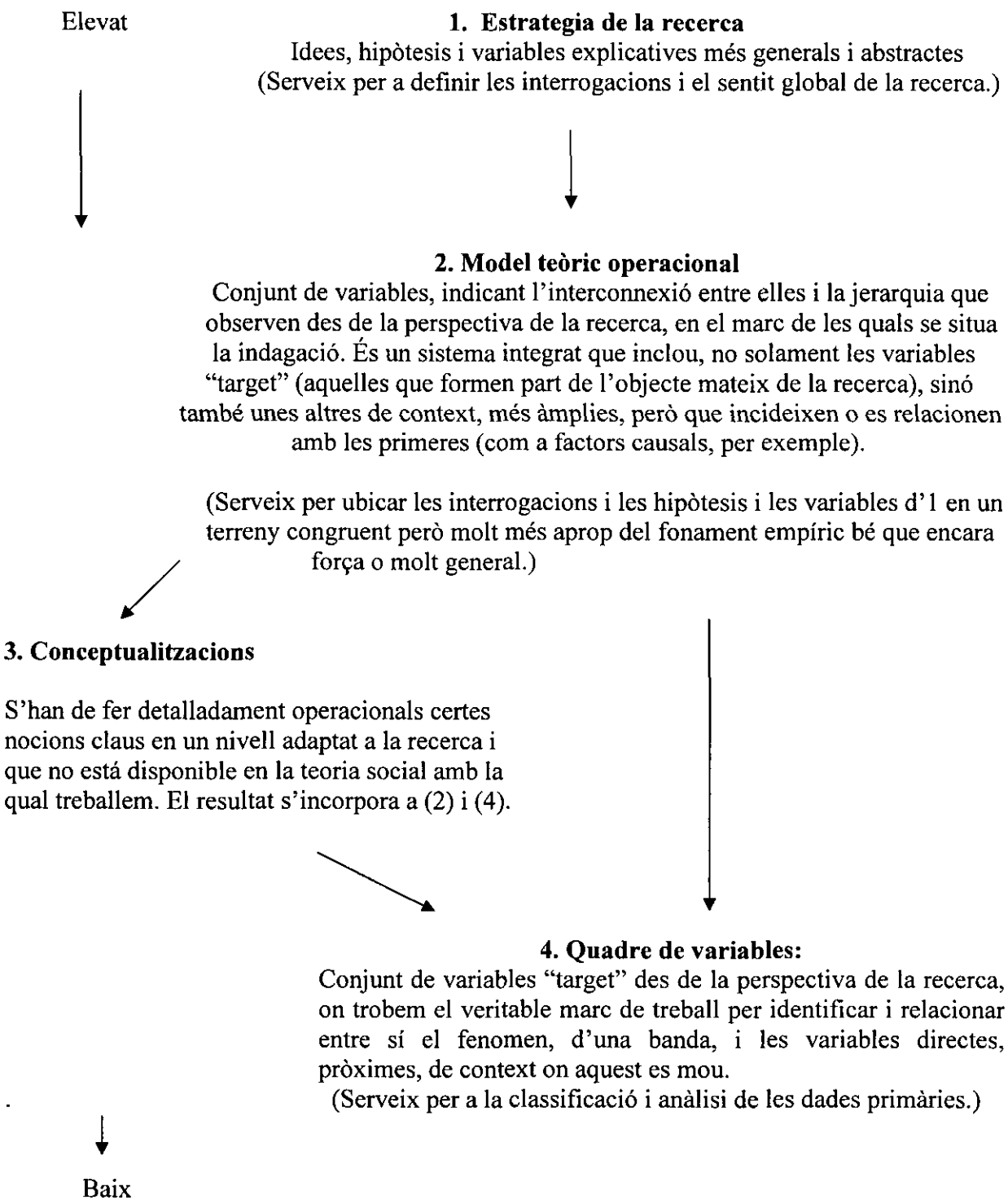

Figura 4.2

ESTRUCTURA - - - - - - - -> Dinàmica de conjuntura - - - - - - - -> FENOMEN EMPIRIC d'AC
(context d'interacció) (acció col.lectiva)

Una manera més específica de dir això és aquesta (Kriesi et alii 1995):

Nivell macroestructural
de l'EOP .....> En tant que intermediat per la dinàmica interactiva de la contestació (*contention*), una dinàmica de natura ancorada en el curt termini i fonamentada en la relació entre actors, i entre actors i esdeveniments .....> Determina AC

I II III

Figura 4.3

Nivell macroestructural
de l'EOP .....> Nivell de procés = factors tendencials de curt i mig termini que operen com a quasi estructurals -> Dinàmica política de molt curt termini en forma de dinàmica agencial i acció contenciosa → Determina l'AC

I II III IV

Figura 4.4 – *Els elements estructurals i l'EO: primera aproximació (només pren en compte els elements estructurals i quasi-estructurals; la dinàmica social i política conjuntural es gairebé absent)*

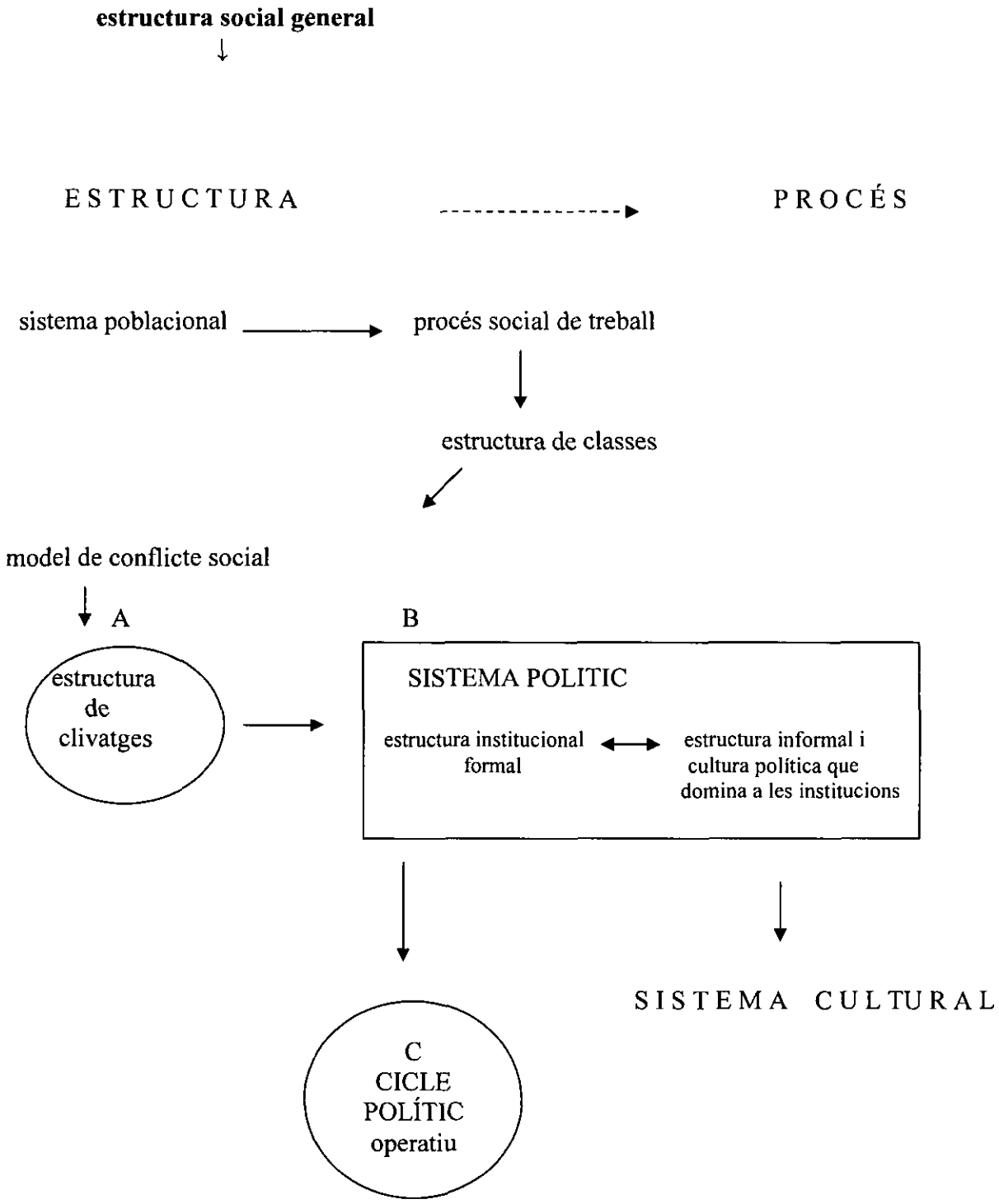

Figura 4.6

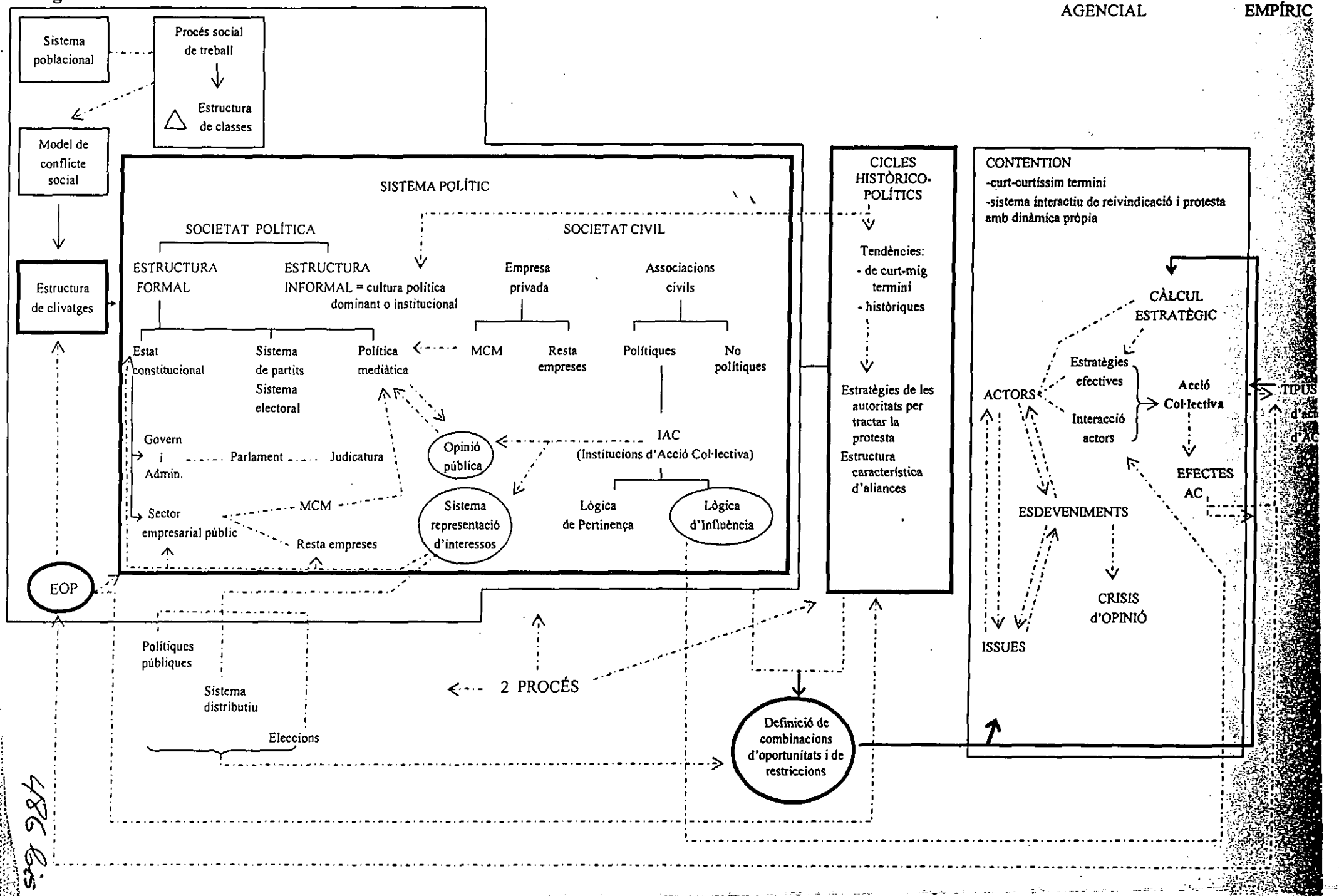

1 ESTRUCTURA
3 DINÀMICA POLÍTICA AGENCIAL
4 FENOME EMPÍRIC
Sistema poblacional
Procés social de treball
Estructura de classes
Model de conflicte social
Estructura de clivatges
SISTEMA POLÍTIC
SOCIETAT POLÍTICA
SOCIETAT CIVIL
ESTRUCTURA FORMAL
ESTRUCTURA INFORMAL = cultura política dominant o institucional
Empresa privada
Associacions civils
Estat constitucional
Sistema de partits
Sistema electoral
Política mediàtica
MCM
Resta empreses
Polítiques
No polítiques
Govern i Admin.
Parlament
Judicatura
Opinió pública
IAC
(Institucions d'Acció Col·lectiva)
Sector empresarial públic
MCM
Resta empreses
Sistema representació d'interessos
Lògica de Pertinença
Lògica d'Influència
EOP
CICLES HISTÒRICO-POLÍTICS
Tendències:
- de curt-mig termini
- històriques
Estratègies de les autoritats per tractar la protesta
Estructura característica d'aliances
CONTENTION
-curt-curtíssim termini
-sistema interactiu de reivindicació i protesta amb dinàmica pròpia
CÀLCUL ESTRATÈGIC
ACTORS
Estratègies efectives
Interacció actors
Acció Col·lectiva
TIPUS
EFECTES AC
ESDEVENIMENTS
CRISIS d'OPINIÓ
ISSUES
Polítiques públiques
Sistema distributiu
Eleccions
2 PROCÉS
Definició de combinacions d'oportunitats i de restriccions

Figura 6.1

Variable 1: ámbito de agregación territorial

Ámbito nacional y >	**Ámbito < nacional**	
2 Industrial ampliada (macrohuelga sindical)	1 Industrial local	**Variable 2: Naturaleza de las demandas Fundamentalmente: <= laborales**
3 Huelga general política 31 Huelga general insurreccional 32 Huelga general no insurreccional 321 De base sindical (se vincula 322 De política competitiva 323 Como acción colectiva de m 33 Transicional	4 Huelga general p 41 Insurreccional 42 No insurrecci 43 Transicional	**<= políticas**

Figura 6.2

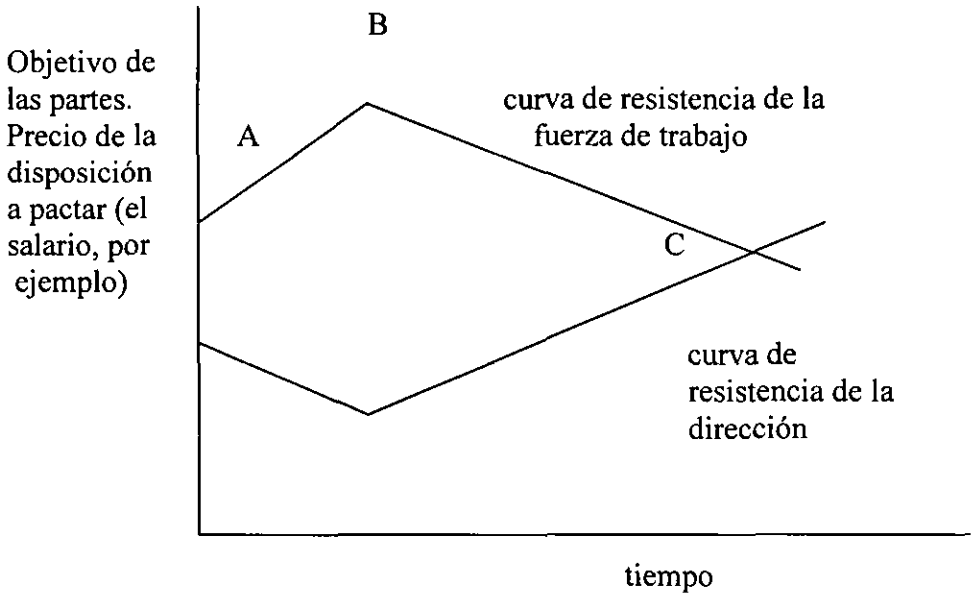

Figura 7.1 Mobilitzacions i polítiques públiques: tipologia

capacitat de l'Estat per portar a terme polítiques	sistema polític: **obert**	**tancat**
forta	Suecia	França
dèbil	Estats Units	Alemania

Figura 7.2

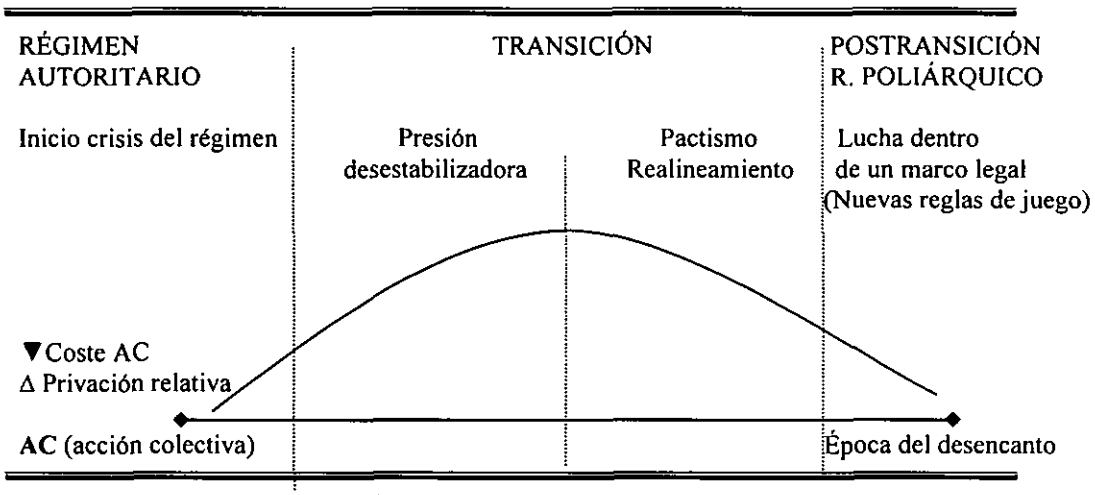
Hipòtesis de Kitschelt sobre la relació entre l'EOP i la dinàmica de la mobilització

estructures del *output* polític	estructures de l'*input* polític: **obertes**	**tancades**
fortes	1. Estrategies dominants d'assimilació dels moviments **1** 2. Guanys procedimentals significatius 3. Innovació altament substantiva pel que fa les polítiques públiques 4. Poques pressions estructurals (cas de Suecia)	1. Estrategies dominants confrontacionals pel que fa els moviments **2** 2. Impacte procedimental escàs 3. Reforma substantiva per part de l'elit limitada; innovació baixa-mitja 4. Pressions estructurals potents (cas de França)
dèbils	1. Estrategies dominants d'assimilació dels moviments **3** 2. Impactes procedimentals significatius 3. Impactes substantius: tendència a la paràlisi de les polítiques; innovació mitja-baixa 4. Poques pressions estructurals (cas d'Estats Units)	1. Estrategies pel que fa els moviments a la vegada confrontacionals i assimilatives **4** 2. Pocs impactes procedimentals 3. Pocs impactes substantius, tendència a la Paràlisi de les polítiques; innovació molt escassa 4. Pressions estructurals potents (cas d'Alemania Occidental)

Figura 8.1 Huelgas generales durante la Transición

Fecha	*Convocantes*	*Motivo*
12 de noviembre de 1976	COS (CCOO, UGT y USO)	Contra un paquete de medidas económicas
27 de enero de 1977	COS. En Cataluña: CCOO, SOC y COS.	Contra los asesinatos de varios abogados laboralistas
15 de abril de 1977	CCOO y USO	Contra la política económica del Gobierno
5 de abril de 1978	CES	Jornada europea contra el paro
11 de julio de 1979	CCOO	Contra el proyecto sobre el Estatuto de Trabajadores
29 de noviembre de 1979	CCOO	

Figura 8.2 Ciclo de movilización en un proceso de transición política

Fuente: elaboración propia a partir de las ideas de O'Donnell et alii. (1994).

Figura 8. 3 Evolución de los conflictos 1973-1978. Valores absolutos

Años	N° CF	N° tr afectados	N° jornadas perdidas
1973	931	357.500	1.081.150
1974	2.290	685.100	1.748.625
1975	3.156	647.100	1.815.237
1976	3.662	2.555.900	12.592.700
1977	1.194	2.955.000	18.641.700
1978	1.128	2.963.855	11.550.911
1979			18.916.900 (*)
1980			677.500 (*)
1981			553.800 (*)
1982			2.787.600 (*)

Fuente: Elaboración propia a partir de los datos de: Ministerio de Trabajo. *Conflictos Colectivos de Trabajo en 1975.* MT Trabajo. 1977. *Coyuntura Laboral, Boletín Informativo 1974-77.* MT Trabajo y SS, *Datos estadísticos año 1980* (Sastre, 1997: 129); (*) CEOE (Soto, 1996: 374).

Gráfico de figura 8. 3

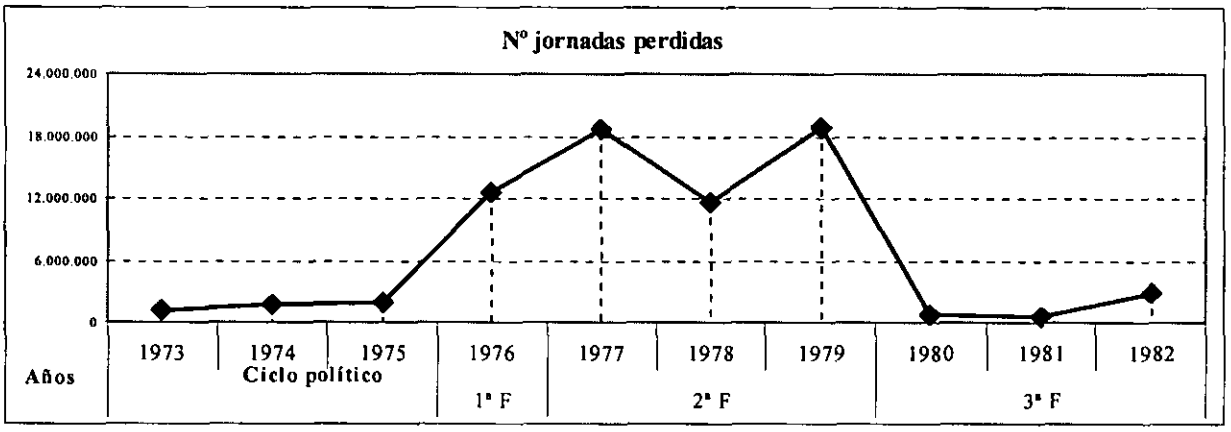
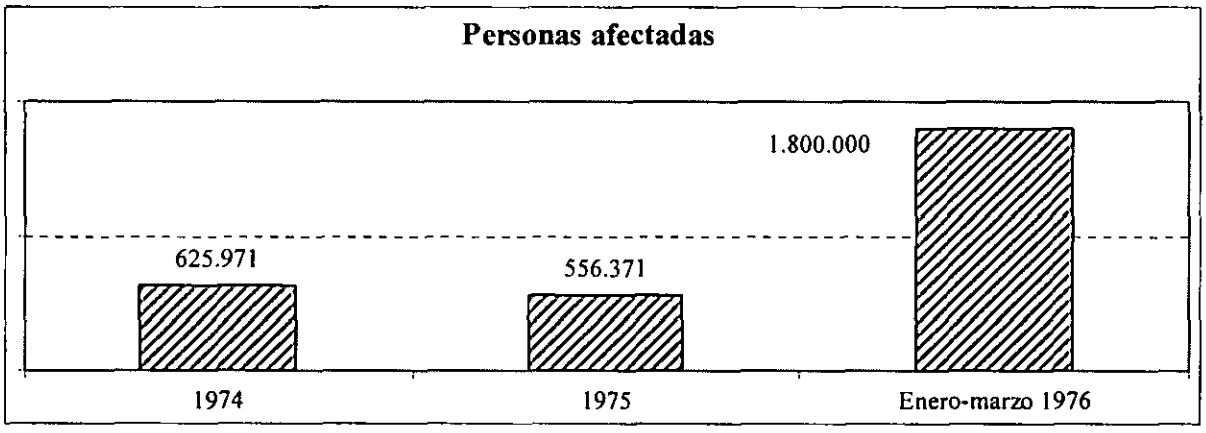

Figura 8.4 Datos sobre conflictividad laboral. 1976-1982

	HUELGAS (en miles)			HUELGUISTAS (en miles)			JORNADAS PERDIDAS (en miles)		
AÑOS	*CEOE*	*M Trabajo*		*CEOE*	*M Trabajo*		*CEOE*	*M Trabajo*	
1976	1568			3689,9			13753		
1977	974	1194	[1]	2317	2955,6	[1]	11565,2	16641,7	[1]
1978	1356	1128	[1]	3633	3863,8	[1]	16098,3	11550,9	[1]
1979	1789	2680	[1]	5752,3	5713,2	[1]	21383,3	18916,9	[1]
1980	1669	2103	[2]	2461	2287	[2]	13578,2	677,5	[3]
1981	2556	1993	[2]	3358,2	1944,9	[2]	9319,9	553,8	[3]
1982	2582	1810	[2]	1634	1058,9	[2]	7229,3	2787,6	[3]

Nota: Las fuentes oficiales son datos del Ministerios de Trabajo. Desde 1980, Cataluña no envía los datos sobre jornadas perdidas. [1] 1977-79, Ministerio de Economía y Hacienda: *La investigación colectiva en 1985*, Madrid, 1986. (A partir de los datos del Ministerio de Trabajo); [2] Datos para toda España, provenientes del *Boletín de Estadisitcas Laborales*, Ministerio de Trabajo y SS, años respectivos; [3] Excepto Cataluña. (Soto, 1996:374)

Figura 8.5 Personas afectadas por la conflictividad laboral. 1974-1er trimestre 1976

Fuente: VVAA. (1977) "Análisis sistemático de la conflictividad laboral en España-1976" en AEDIPE. *Cuadernos para la dirección de personal: Reivindicaciones y conflictos laborales*. Madrid. (p. 182)

Figura 8.6 Tipo de reivindicaciones. 1976*

		nº absolutos	% de reivindicaciones	% de casos
Entorno al convenio colectivo**		134	24%	*33%*
Mejoras Salariales		130	23%	*32%*
En solidaridad con compañeros		115	20%	*28%*
	Contra sanciones	*98*	*85%*	*24%*
	Contra detenciones	*17*	*15%*	*3,7%*
Mejoras laborales en general***		104	18%	*26%*
Dirigidas al Gobierno		46	8%	*11%*
	Directamente	*27*	*59%*	*6,7%*
	Indirectamente	*19*	*41%*	*4,7%*
En solidaridad con otras empresas		21	4%	*5,2%*
Otras reivindicaciones		18	3%	*4,5%*
	TOTAL	568	100%	

Fuente: Elaboración propia a partir de la información de *El País* y *La Vanguardia*.1976.
*La información que se puede recoger sobre las reivindicaciones corresponde a 403 huelgas de las 614 registradas mediante la prensa *(La Vanguardia* y *El País)*
**Pueden o no incluir mejoras salariales y laborales en general en el marco del convenio.
***No se han incluido las mejoras salariales.

Figura 8.7 Conflictos militarizados*

Enero	Huelga general RENFE	3 meses de militarización
Enero	Huelga metro de Madrid	
Enero	Huelga correos de Madrid	
Febrero	Huelga funcionarios ayuntamiento Barcelona	80.000 trabajadores
Febrero	Huelga de transportes urbanos de Sevilla	
Octubre-Noviembre	Huelga de transportes de la empresa municipal de Madrid	Se militarizan los autobuses

*Información extraída a partir del vaciado de información de los diarios *La Vanguardia* y *El País*.1976

Figura 8.8 Huelgas generales*

Enero	Huelga general espontánea en Madrid
	Jornada de lucha en Valladolid (21.01.76)
	Huelga general de solidaridad en el Baix Llobregat (más de 100 empresas)
	Huelga general de trabajadores de banca en Madrid
Febrero	Huelga general en Vitoria (16.02.76)
	Huelga general en Sabadell (del 20 al 26.02.76)
Marzo	Huelga general en Vitoria (del 3 al 09.03.76)
	Huelga general de solidaridad con Vitoria en Vizcaya (08.03.76)
	Huelga general de solidaridad con Vitoria en Madrid (08.03.76)
Junio	Jornada de lucha en Madrid (23.06.76)
agosto	jornada de lucha en Almería (18.08.76)
Septiembre	Huelga general en el País Vasco (13.09.76)
	Huelga general en Sabadell
	Huelga general en el País Vasco (27.09.76)
	Huelga general en Tenerife (27.09.76)
Octubre	jornada de lucha en Madrid (1.10.76)
Noviembre	**Huelga general estatal** (12.11.76)

* Información a partir del vaciado de los diarios *La Vanguardia* y *El País*.

Figura 8.9 Principales huelgas de sector o profesión*

Enero	Huelga general de Renfe (más de 15 días de conflicto)
	Huelga del metro de Madrid (del 7 al 11.01.76)
	Huelga de correos y de Madrid (del 13 al 14.01.76)
Febrero	Huelga general de profesores de EGB (más de 8 días de conflicto)
	Huelga del personal auxiliar de justicia
	Huelga del sector de la construcción en Barcelona (se extiende)
	Huelga general de transportes de mercancías
Marzo	Huelga sector transportes en Barcelona (contra un decreto)
	Huelga sector textiles agua en Barcelona (más de 13.000 huelguistas)
Abril	Huelga de basureros en Barcelona
Mayo	Huelga del sector de hostelería en Madrid
Junio	Huelga del sector del metal en Sevilla (más de 8 días de conflicto)
Septiembre	Huelga del sector del metal en La Coruña (más de un mes)
	Huelga del sector del metal en Sabadell (más de un mes)
	Huelga del sector de la construcción en Coruña, León y Burgos.
Octubre	Huelga del sector de la construcción en Guipúzcoa (más de 10 días)
Julio	Huelga del correos en diferentes provincias (más de 10 días)
Noviembre	Huelga general de profesores de EGB (del 23 al 24.11.76)
	Huelga del sector del metal en Vigo (más de un mes)
	Huelga del sector de la construcción en Tenerife, Bilbao y Zaragoza

Figura 8.10 Principales huelgas de empresa*

	Reivindicaciones y acciones relacionadas	Costes de la acción y participación
Enero		
H. Standard Eléctrica (metal) (3-22.01.76)	- Piden la anulación del decreto de congelación salarial de noviembre de 1975. La protesta estalla ante las discrepancias en la negociación del convenio colectivo. - *Acciones relacionadas*: asambleas de 4.000 trabajadores en una iglesia de Madrid, acciones de solidaridad con la huelga de correos de Madrid.	- Cierre patronal durante más de 7 días de casi todas las factorías de la empresa que estaban en huelga: Madrid, Toledo, Sevilla y Albacete.
H. de estibadores portuarios (13-15.01.76)	- Ruptura de las negociaciones del convenio colectivo	- *Seguimiento:* 1.800 trabajadores en huelga. - Gran repercusión en la actividad comercial
H. Terpel [aprox.196 días] (del 23 de enero al 5 de agosto)	- En la tabla reivindicativa pedían aumento salarial, seguridad social y jornada de 40 horas semanales. - *Acciones relacionadas*: 300 trabajadores se encierran en una iglesia.	-Son despedidos 500 trabajadores, algunos de los cuales serán read-mitidos más tarde (con excepción de la comisión negociadora elegida democráticamente).. Lock out.
H. Hunosa [56 días] (mina pública) (del 15 de enero al 12 de marzo)	- Reivindican mejoras salariales, negociación del convenio colectivo, readmisión de despedidos a lo largo del conflicto y libertad de trabajadores de la minería detenidos - *Acciones relacionadas*: concentraciones, encierros, manifestaciones; huelgas de solidaridad.	- Sancionada prácticamente toda la plantilla (más de 13.000) - Cierre patronal. - 6 mineros detenidos
Febrero		
H. laforsa (desde 00.11.75 hasta el 23 .02.76)	- *Acciones relacionadas*: huelgas y protestas de otras empresas solidarizándose con los trabajadores en huelga.	- 104 despidos que, al finalizar el conflicto, se anulan
H. Vers [más de 5 meses] (desde febrero hasta junio)	- Reivindicaciones salariales a las que se suma más parte la exigencia de reincorporar a los 283 despedidos. - *Acciones relacionadas*: concentraciones pro-amnistía junto con otros trabajadores de otras empresas (Masa y Hutchinson).	- Intervención del ministerio de trabajo para solucionar el conflicto.

H. 3 factorías de Michelín [70 días] (desde el 6 de febrero hasta el 16 de abril)	- Reivindican la negociación del convenio colectivo; elaboran una plataforma reivindicativa. - Los trabajadores se organizan mediante asambleas; algunos de ellos son de CCOO y USO (*La Vanguardia,* 22.03.76). - *Acciones relacionadas*: a lo largo del año seguirán habiendo huelgas y actos de protesta; se suceden diversos paros en otras empresas solidarizándose con los huelguistas.	- *Seguimiento*: 4.000 huelguistas de 5.600 trabajadores. - Hay despedidos y sancionados.
Marzo		
H. en minas de Asturias	- En Hunosa, Eskar, Figaredo, Lieres, Coto Cortes, Miravalle, Camocha. - Además de reivindicaciones laborales exigen la libertad de trabajadores de HUNOSA detenidos.	- *Seguimiento:* Prácticamente la totalidad de las platillas sigue las huelgas
Abril		
H. Motor Ibérica (metal) [100 días aprox.] (del 28 de abril al 6 de agosto)	- El conflicto estalla a partir de las sanciones impuestas a trabajadores después de realizar un paro exigiendo mejoras salariales. - *Acciones relacionadas*: jornadas de solidaridad (paran 20.000), manifestaciones, huelgas de hambre y recogida de firmas.	- 1.800 cartas de despido.
Junio		
H. Masa	- Reivindicaciones laborales. - *Acciones relacionadas*: paros de solidaridad (agosto) con los expedientados.	-Enlaces sindicales expedientados. Suspensión de trabajo y salario a 170 trabajadores.
H. Hutchinson [70 días aprox.] (desde el 3 de junio al 17 de agosto)	- Estalla después de las sanciones por haber hecho un paro parcial en apoyo al convenio colectivo unitario de Químicas; exigen derecho de huelga. - *Acciones relacionadas*: manifestaciones y encierros con trabajadores de otras empresas. Los trabajadores del sector químico madrileño deciden dar el salario de un día a los huelguistas.	- Intervención del ministerio de trabajo para finalizar el conflicto (*El País*, 01.08.76).
Noviembre		
H. ROCA [más de 10 días]	- Reivindicaciones salariales. - Asambleas informativas y de las que se elige la comisión negociadora.	- Cierre patronal en la factoría de Barcelona. - *Seguimiento:* toda la plantilla de las 3 factorías (BCN, Madrid y Sevilla).
H Tarabusi [más de 1 mes]	- En apoyo a un trabajador despedido. - *Acciones relacionadas*: asambleas en iglesias, denuncias por despidos improcedentes, escritos al rey y al ministro de trabajo.	- Trabajadores sancionados y despedidos (1.300) - *Seguimiento:* toda la plantilla.

Figura 8.11 Duración de las huelgas. 1976

	nº absolutos	%	
Huelgas de más de 46 días (más de un mes y 1.2)	15	2%	
Huelgas de 32 a 46 días (más de un mes)	19	3%	
Huelgas de 16 a 31 días	64	11%	57%
Huelgas de 8 a 15 días	76	13%	
Huelgas de 2 a 7 días	171	28%	
Huelgas de 1 día	259	43%	43%
TOTAL	604	100%	100%
Media de días por cada huelga	8,8		

Fuente: elaboración propia a partir de los datos de *El País* y *La Vanguardia* *Se han excluido las huelgas generales

Figura 8.12 Huelga general a nivel estatal del 12 de noviembre de 1976

Reivindicaciones principales	*Organizaciones que se adhieren a la convocatoria*
*Contra medidas económicas, sobre todo contra la supresión artículo 35 de la ley de Relaciones Laborales que regulaba los despidos. *Contra la congelación salarial (aumento de 6.000 ptas lineales). *Contra el despido libre y desempleo y a favor de puestos de trabajo y seguro de paro. *Contra reforma sindical; desaparición del Consejo Nacional del Sindicato (CNS) y amnistía laboral.	*La Coordinadora Nacional de la Confederación Sindical Obrera (CSO) [reformistas del verticalismo] (*El País,* 30.10.76). *En Cataluña: convocan UGT, SOC y CONC; en Valencia: CCOO, COA, CNT-AIT, UGT y USO (*El País,* 24.10.76). *Apoyo del comité nacional del PSOE (*El País,* 30.10.76).

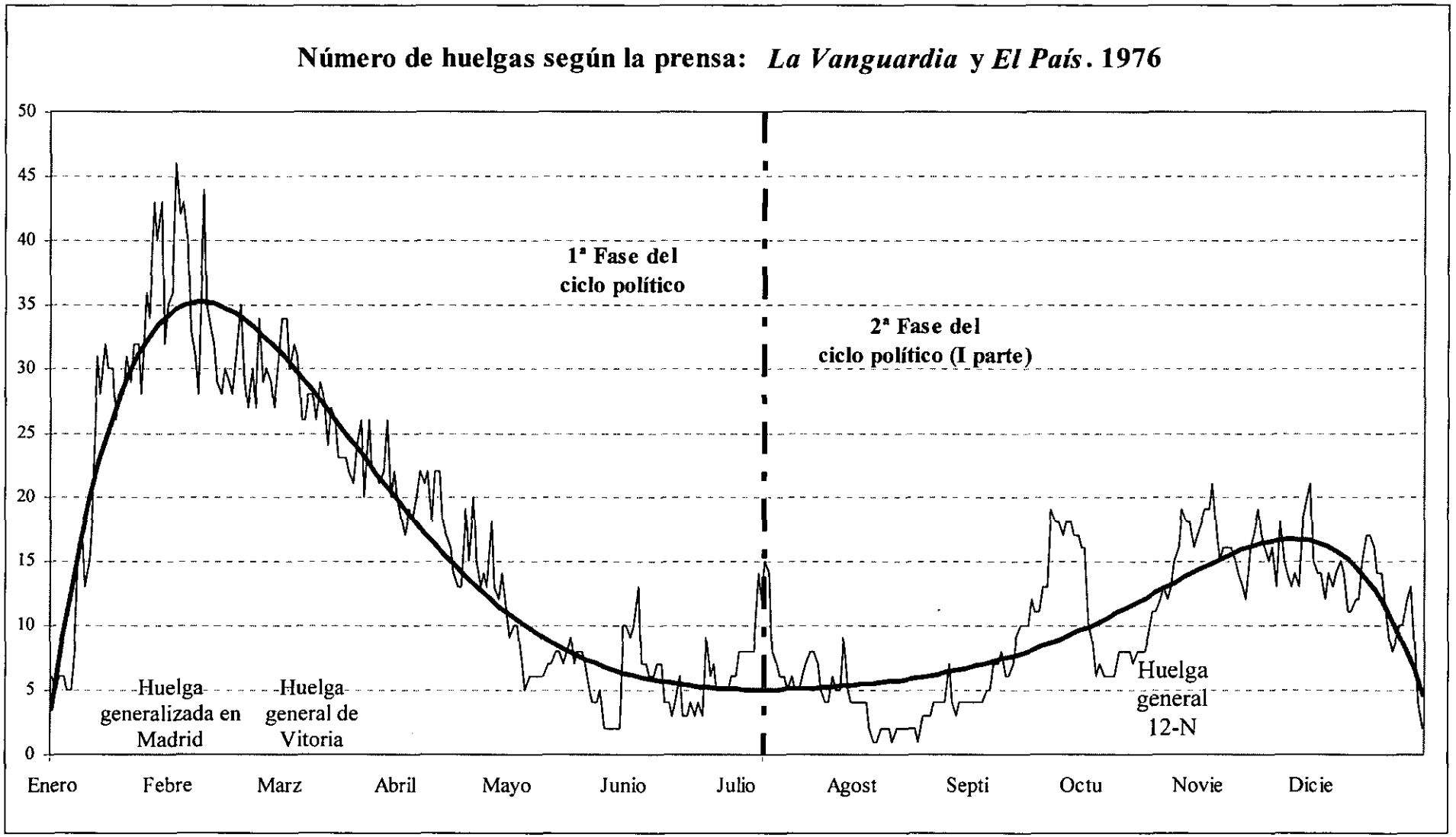
Figura 8.13 Ejemplo de episodios emblemáticos: huelgas en Madrid en Enero de 1976

Actividad huelguística en enero de 1976 en la provincia de Madrid*

Madrid		
H. Stándard Eléctrica (metal)	03-22.01.76	Comunicado reivindicativo de la Comisión negociadora que aglutina a huelguistas de diferentes empresas: «1) Reapertura de todos los centros de trabajo. 2) Levantamiento de sanciones y despidos para los detenidos. 3) Desmilitarización de los 120.000 trabajadores de Correos y RENFE. 4) Apertura de negociaciones para solucionar rama por rama, el problema salarial» (Díaz et alii.,1977:55)
H. Metro	06-09.01.76	
H. Banca y seguros	09-20.01.76	
H. Chrysler españa	09-29.01.76	
H. Construcción	12-18.01.76	
H. correos	13-14.01.76	
H. Telefónica	15-16.01.76	
H. Renfe	16.1 al 30.02	
Getafe		
H.Empresas:John Deere,Casa Wafios,kelvinator,Intelsa,Siemens,Mayekord,Electromecánica	02-09.01.76	Exigencia de amnistía de despedidos y detenidos. Reivindicación de un sindicato libre. Reivindicaciones económicas (Díaz et alii., 1977:116)
Torrejón		
H. empresas sector: metal madera, química, artes gráficas	Aprox. 12.01.76	1) Exigencia al ministro de Relaciones Sindicales la inmediata puesta en libertad de todos los representantes sindicales y trabajadores detenidos. 2) Contra la congelación salarial. 3) «Amnistía y libertad para todos los presos políticos, sindicales y de opinión, haciendo viable el regreso inmediato de todos los exiliados». 4) «Sindicato obrero, único y de clase, independiente del Gobierno y de los partidos políticos.» 5) «Dimisión de los ministros de Relaciones Sindicales y de Hacienda por sus posturas contrarias a los intereses de los trabajadores» (Díaz et alii., 1977:119,120)
Otras localidades alrededor de la ciudad de Madrid		
- San Fernando: H. empresas: Pegaso, Fiat, DAF, Isodel, Talleres Durán, Talleres Vicálvaro y Escofet (el 11.01.76 el día 14 se generaliza la huelga). - Alcalá de Henares: H. construcción y empresa Fiesta. - Alcobendas: H. Empresas: Recon, Electroválvulas, Electroóptica, FASA...		

*Información extraída del vaciado del diario *La Vanguardia* y del libro de Díaz, V. et alii. (1977)

Figura 8.14

Fuente: Elaboración propia a partir de los datos extraídos de *La Vanguardia* (de enero al 3 de mayo) y de *El País* (del 4 de mayo a diciembre).

Figura 8.15 Modelo de conflicto asociado a una transición

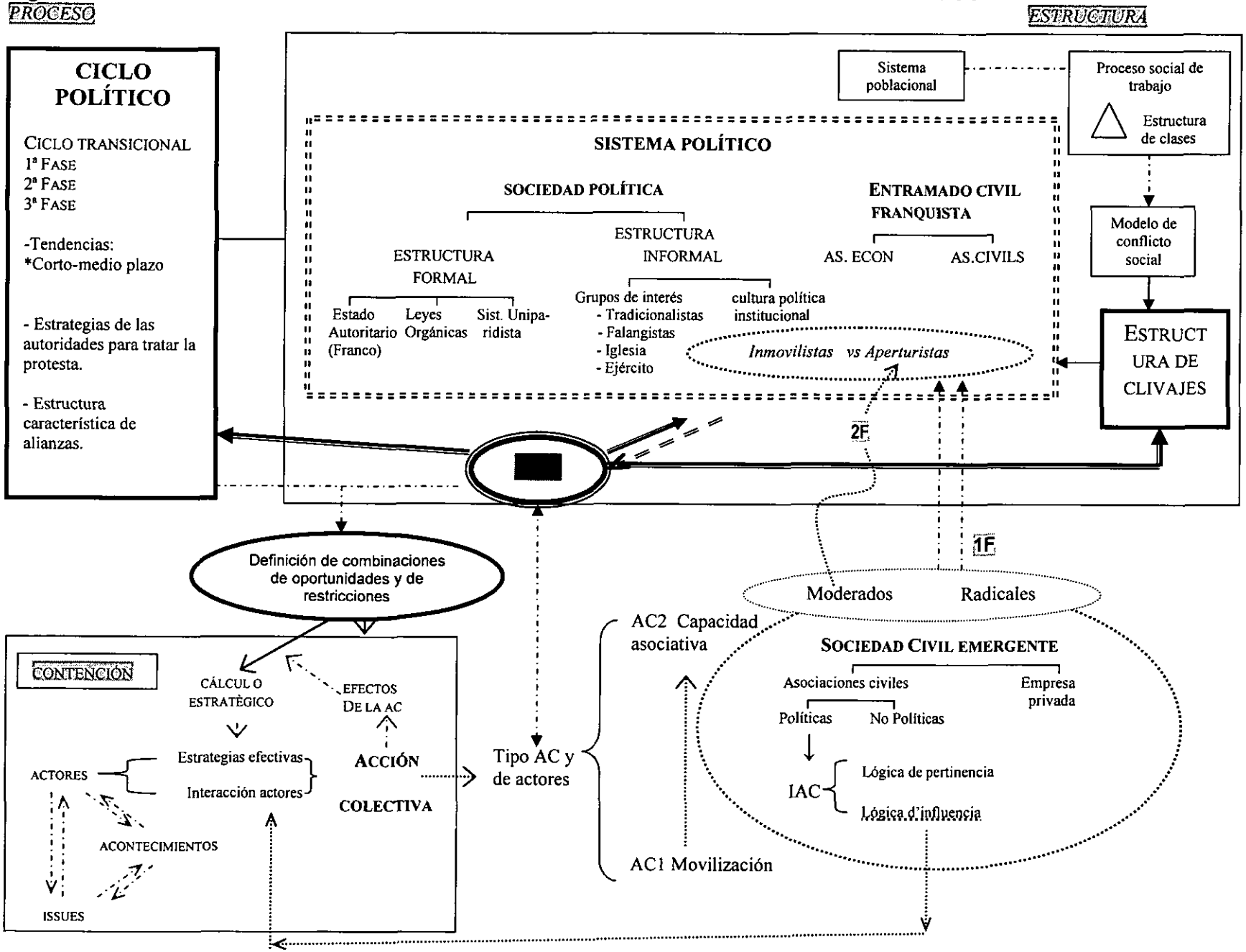
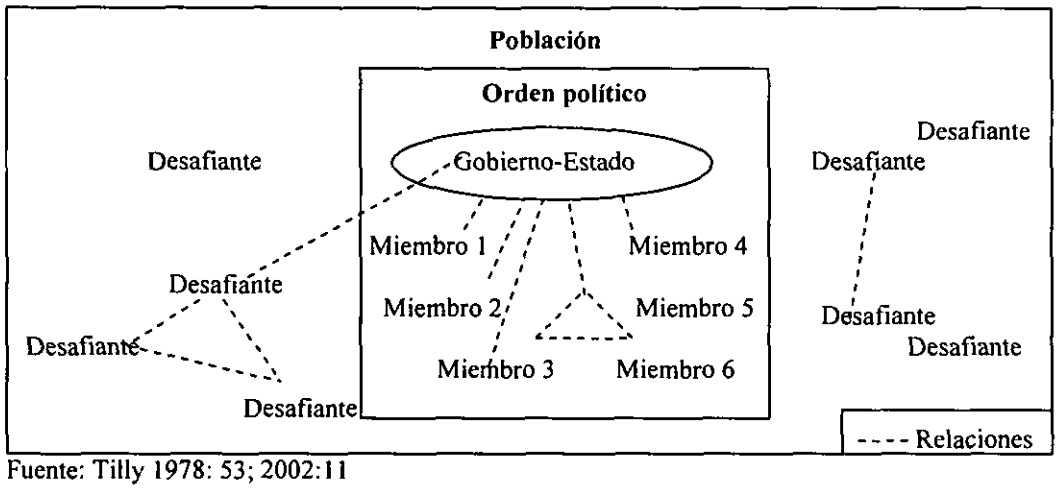

Figura 8.16

Posiciones posibles de los diferentes actores políticos en la transición (i)

Fuente: Tilly 1978: 53; 2002:11

Figura 8.17

Posiciones posibles de los diferentes actores políticos en la transición (ii)

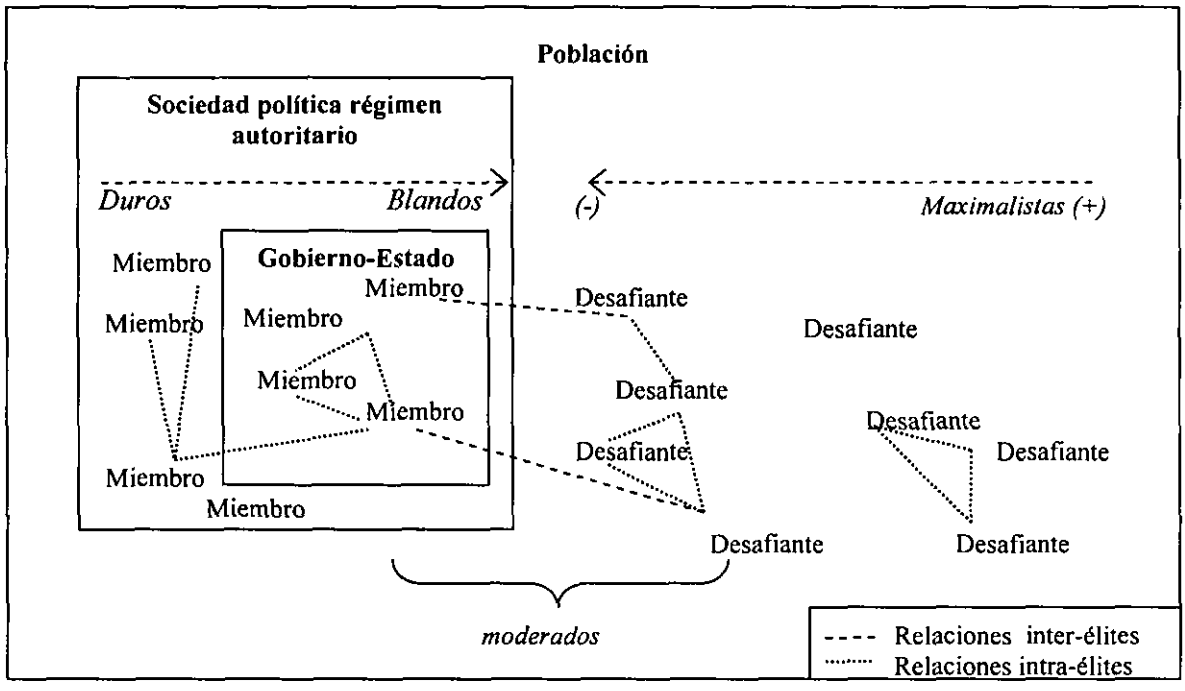

Figura 9.1 Les variables explicatives del fenomen.

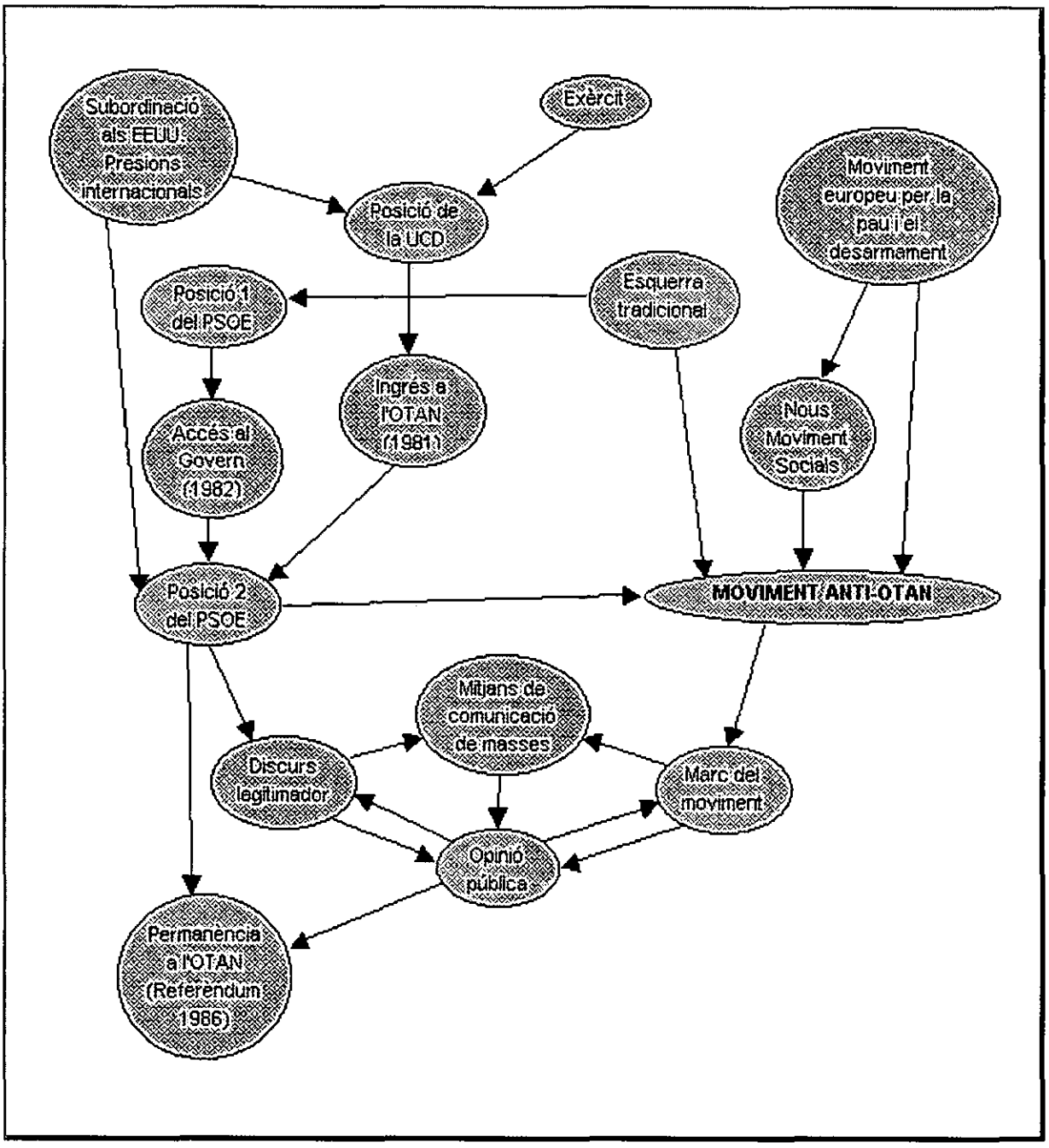

Figura 9.2 Xarxa d'organitzacions del moviment anti-OTAN. Distribució geogràfica i per tipus

	Anti-OTAN / Pacifistes	Antimilitaristes	Ecologistes	Alternatives	Solidàries	Feministes / Dones	Centres de recerca	Revistes	AAVV	Professionals / Culturals	Drets humans	Cristianes	Total	Pes relatiu (%)
Andalusia	17	2	2	3	0	1	0	0	0	0	1	0	26	7,70%
Aragó	5	0	1	0	0	0	3	0	1	2	0	0	12	3,60%
Astúries	6	1	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	10	3,00%
Balears	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	1,20%
Canàries	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	4	1,20%
Cantàbria	4	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	1,50%
Castella-La Manxa	4	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	1,80%
Castella-Lleó	11	2	2	2	0	0	0	0	1	0	0	0	18	5,40%
Catalunya	**71**	**6**	**17**	**4**	**2**	**4**	**2**	**2**	**1**	**12**	**2**	**2**	**125**	**37,20%**
Euskadi	5	2	5	2	1	0	0	0	0	0	0	0	15	4,50%
Extremadura	4	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	1,80%
Galícia	2	1	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	6	1,80%
Rioja	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,60%
Madrid	**21**	**1**	**6**	**1**	**1**	**2**	**2**	**1**	**1**	**4**	**1**	**1**	**42**	**12,50%**
Múrcia	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	9	2,70%
País Valencià	**9**	**3**	**2**	**1**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**42**	**12,50%**
Sense classificar	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,30%
Estatal	7	2	5	0	2	4	0	0	0	1	3	6	30	8,90%
Total	**179**	**25**	**48**	**14**	**6**	**11**	**7**	**3**	**4**	**22**	**7**	**10**	**336**	**100,00%**
Pes relatiu (%)	**53,30%**	**7,40%**	**14,30%**	**4,20%**	**1,80%**	**3,30%**	**2,10%**	**0,90%**	**1,20%**	**6,50%**	**2,10%**	**3,00%**	**100,00%**	-

Font: El País i En peu de pau.
Elaboració pròpia.

Figura 9.3 Xarxa d'organitzacions del moviment anti-OTAN. Distribució per tipus i àmbit d'actuació

	Estatals	Autonòmiques	Provincials	Comarcals	Locals	De barri	Treb.	Educ.	Altres	Total	Pes relatiu (%)
Anti-OTAN / Pacifistes	**6**	**22**	**48**	**5**	**53**	**35**	**4**	**5**	**1**	**179**	**53,30%**
Antimilitaristes	**2**	**6**	**13**	**0**	**4**	**0**	**0**	**0**	**0**	**26**	**7,70%**
Ecologistes	**5**	**9**	**14**	**3**	**16**	**2**	**0**	**0**	**0**	**49**	**14,60%**
Alternatives	0	4	7	0	1	0	0	0	0	12	**3,60%**
Solidàries	2	2	2	0	0	0	0	0	0	6	**1,80%**
Feministes / De dones	5	2	3	0	1	0	0	0	0	11	**3,30%**
Centres de recerca	0	5	2	0	0	0	0	0	0	7	**2,10%**
Revistes	0	2	1	0	0	0	0	0	0	3	**0,90%**
AAVV	0	1	3	0	0	0	0	0	0	4	**1,20%**
Professionals / Culturals	**1**	**6**	**4**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**22**	**6,50%**
Drets humans	4	2	1	1	0	0	0	0	0	7	**2,10%**
Cristianes	6	1	2	0	1	0	0	0	0	10	**3,00%**
Total	**30**	**62**	**101**	**9**	**87**	**39**	**4**	**7**	**2**	**336**	**100,00%**
Pes relatiu (%)	**8,90%**	**18,50%**	**30,10%**	**2,70%**	**25,90%**	**11,60%**	**1,20%**	**2,10%**	**0,60%**	**100,00%**	-

Font: *El País* i *En peu de pau*. Elaboració pròpia.

Figura 9.4 Participació en esdeveniments de protesta. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL
Coordinadora Pacifista del Estado Español / Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas [Estatal]	6	11	14	**31**
Partido Comunista de España [Estatal]	5	9	7	**21**
Comisiones Obreras [Estatal]	5	9	6	**20**
Comisión Anti-OTAN de Madrid [Madrid]	5	7	5	**17**
Partit Socialista Unificat de Catalunya [Catalunya]	9	4	3	**16**
Mesa por el Referéndum [Estatal]	4	9	1	**14**
Plataforma Cívica para la Salida de España de la OTAN [Estatal]	0	1	13	**14**
Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total [Catalunya]	4	5	4	**13**
Asociación Pro Derechos Humanos [Madrid]	5	2	3	**10**
Esquerra Republicana de Catalunya [Catalunya]	3	2	1	**6**
Federación Progresista [Estatal]	1	1	4	**6**
Izquierda Socialista [Estatal]	5	1	0	**6**
Juventudes Socialistas [Estatal]	4	2	0	**6**
Partit dels Socialistes de Catalunya** [Catalunya]	5	1	0	**6**
Unión General de Trabajadores [Estatal]	5	1	0	**6**
Colectivo de Ciudadanos por la Paz y el Desarme de Valladolid [Castella-Lleó]	5	0	0	**5**
Comissió Obrera Nacional de Catalunya [Catalunya]	3	2	0	**5**
Die Grünen [República Federal Alemanya]	2	0	3	**5**
Euskadiko Ezkerra [Euskadi]	2	0	3	**5**
Partit Comunista de Catalunya [Catalunya]	4	1	0	**5**

* L'any 1986 només inclou el primer trimestre.

** Agrupacions locals/regionals o grups de militants a títol individual.

Font: El País. Elaboració pròpia.

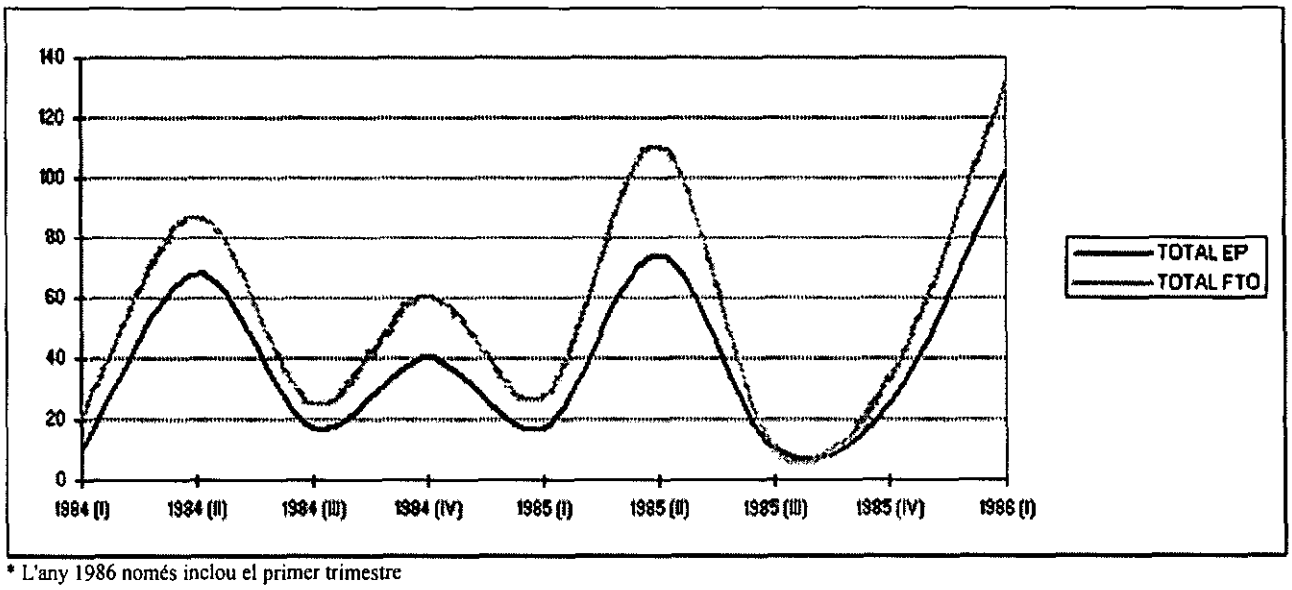
Figura 9.5 Capacitat de convocatòria en esdeveniments de protesta (estimació). 1984-1986*

Persones mobilitzades per organització	1984	1985	1986*	TOTAL
Coordinadora Pacifista del Estado Español / Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas [Estatal]	657.500	991.920	585.300	**2.234.720**
CEOP + Plataforma Cívica [Estatals]	0	0	304.500	**304.500**
Comisión Anti-OTAN de Madrid [Madrid]	54.050	100.850	0	**154.900**
Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total [Catalunya]	0	0	132.500	**132.500**
Comisiones Obreras [Estatal]	103.750	0	4.000	**107.750**
Comissió Obrera Nacional de Catalunya [Catalunya]	33.000	70.000	0	**103.000**
Comissions per la Pau i la Llibertat [Catalunya]	0	0	51.500	**51.500**
Col·lectiu per la Pau i el Desarmament de l'Hospitalet [Catalunya]	24.000	0	0	**24.000**
Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza [Aragó]	20.000	0	0	**20.000**
CDDT + Comitè per la Pau i el Desarmament de Catalunya [Catalunya]	17.500	0	0	**17.500**
Acción por la Paz [Aragó]	0	7.890	0	**7.890**
Colectivo de Ciudadanos por la Paz y el Desarme de Valladolid [Castella-Lleó]	5.410	0	0	**5.410**
Ajuntament de Santa Margarida de Montbui [Catalunya]	5.300	0	0	**5.300**
Comitè per la Pau i el Desarmament de les Comarques Gironines [Catalunya]	0	5.000	0	**5.000**
Manifiesto por la Soberanía Nacional [Euskadi]	0	0	5.000	**5.000**
Plataforma Cívica para la Salida de España de la OTAN [Estatal]	0	0	4.700	**4.700**
Plataforma de Andalucía para la Salida de España de la OTAN [Andalusia]	0	0	4.000	**4.000**
Comitè per la Pau i el Desarmament de Ripollet [Catalunya]	0	3.018	0	**3.018**
Comité Anti-OTAN de Cádiz [Andalusia]	13	0	3.000	**3.013**
Mesa Galega pola Paz [Galícia]	0	2.500	0	**2.500**

* L'any 1986 només inclou el primer trimestre.

Font: El País. Elaboració pròpia.

Figura 9.6. Esdeveniments de protesta i formes tàctiques observades. 1984-1986*

* L'any 1986 només inclou el primer trimestre

Font: El País. Elaboració pròpia.

Figura 9.7 Esdeveniments de protesta. Distribució geogràfica. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Andalusia	5	3	3	**11**	3,0%
Aragó	5	7	1	**13**	3,6%
Astúries	3	1	1	**5**	1,4%
Canàries	1	0	1	**2**	0,6%
Cantàbria	0	0	0	**0**	0,0%
Castella-La Manxa	0	0	0	**0**	0,0%
Castella-Lleó	**18**	**1**	**1**	**20**	**5,5%**
Catalunya	**49**	**25**	**31**	**105**	**28,9%**
Euskadi	**5**	**6**	**9**	**20**	**5,5%**
Extremadura	0	1	0	**1**	0,3%
Galícia	0	2	2	**4**	1,1%
Illes Balears	0	0	0	**0**	0,0%
La Rioja	1	1	0	**2**	0,6%
Madrid	**42**	**73**	**48**	**163**	**44,9%**
Múrcia	1	0	0	**1**	0,3%
Navarra	2	1	1	**4**	1,1%
País Valencià	3	5	4	**12**	3,3%
TOTAL EP	135	126	102	363	100,0%
Pes relatiu (%)	37,2%	34,7%	28,1%	100,0%	-

*Només recull les accions de gener fins a març.

Font: El País. Elaboració pròpia.

Figura 9.8. Formes tàctiques observades. Distribució geogràfica. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Andalusia	6	3	4	13	2,6%
Aragó	8	11	1	20	4,0%
Astúries	3	1	4	8	1,6%
Canàries	1	0	0	1	0,2%
Cantàbria	0	0	0	0	0,0%
Castella-La Manxa	0	0	0	0	0,0%
Castella-Lleó	**22**	**2**	**1**	**25**	**4,9%**
Catalunya	**78**	**44**	**42**	**164**	**32,4%**
Euskadi	**6**	**10**	**10**	**26**	**5,1%**
Extremadura	0	1	0	1	0,2%
Galícia	0	3	2	5	1,0%
Illes Balears	0	0	0	0	0,0%
La Rioja	1	1	0	2	0,4%
Madrid	**57**	**96**	**62**	**215**	**42,5%**
Múrcia	3	0	0	3	0,6%
Navarra	4	1	1	6	1,2%
País Valencià	5	8	4	17	3,4%
TOTAL FTO	**194**	**181**	**131**	**506**	100,0%
Pes relatiu (%)	**38,3%**	**35,8%**	**25,9%**	**1**	-

*Només recull les accions de gener fins a març.

Font: El País. Elaboració pròpia.

Figura 9.11 Accions col·lectives de masses. Distribució geogràfica. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Catalunya	2	2	1	5	33,3%
Madrid	4	3	2	9	60,0%
País Valencià	0	1	0	1	6,7%
TOTAL ACM	**6**	**6**	**3**	**15**	**100,0%**
Pes relatiu (%)	**40,0%**	**40,0%**	**20,0%**	**1**	-

*Només recull les accions de gener fins a març.

Font: El País. Elaboració pròpia.

Figura 9.12 Participants en ACM (estimació). Distribució geogràfica. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Catalunya	140.000	407.500	132.500	**680.000**	24,1%
Madrid	685.000	644.500	885.000	**2.214.500**	78,6%
País Valencià	0	55.000	0	**55.000**	2,0%
TOTAL	**825.000**	**1.107.000**	**885.000**	**2.817.000**	**100,0%**
Pes relatiu (%)	**29,3%**	**39,3%**	**31,4%**	**1**	-

*Només recull les accions de gener fins a març.

Font: El País. Elaboració pròpia.

Figura 10.1

Model d'Estructura d'Oportunitats Polítiques adaptat al cicle de vagues generals de mitjans dels anys vuitanta

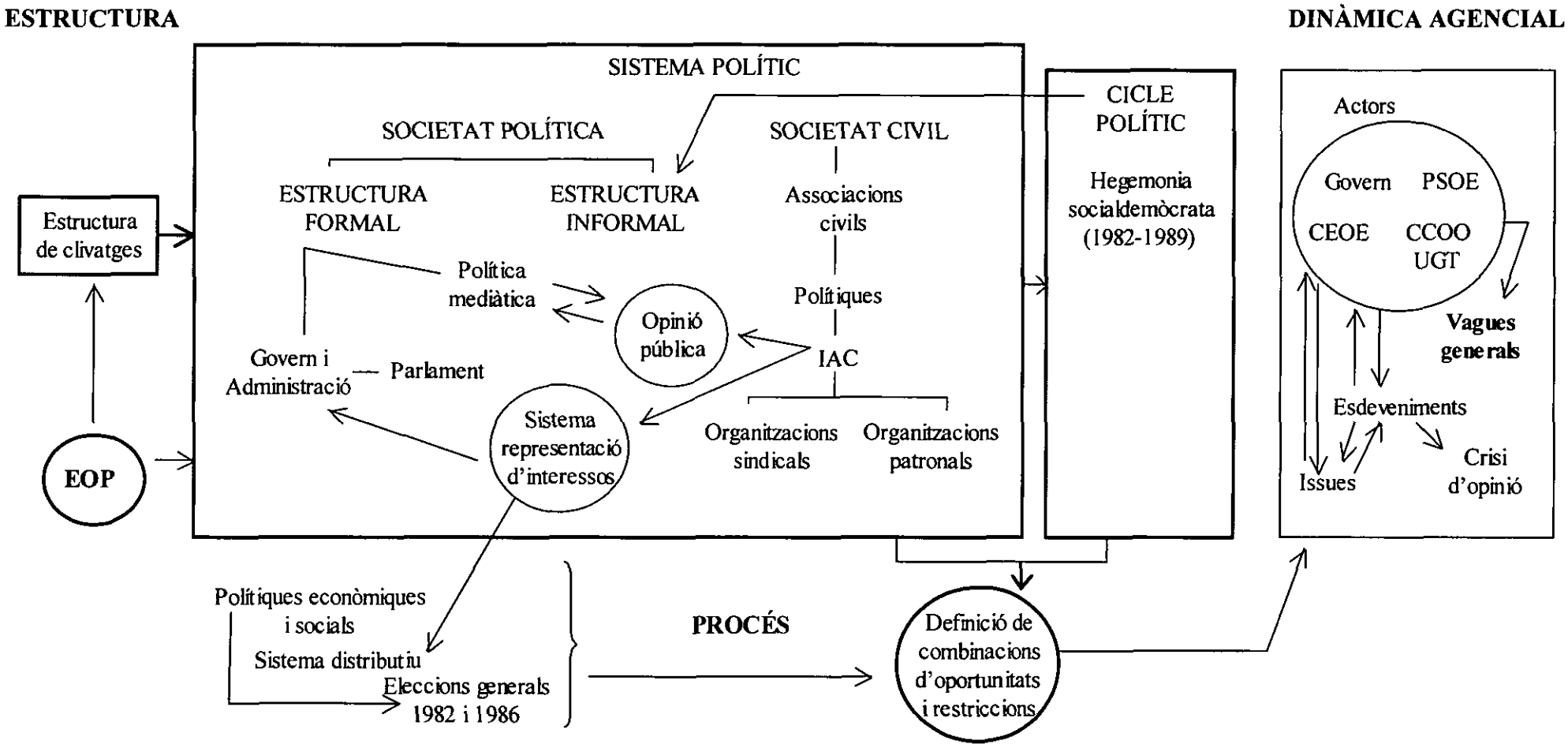

Figura 10.2
Quadre de variables

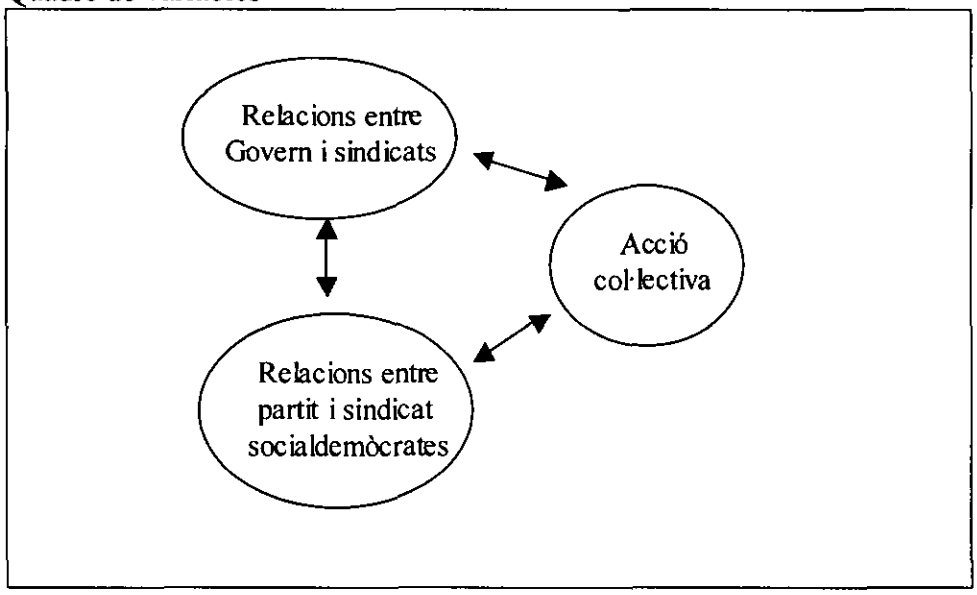

Figura 10.3
Evolució de la població activa i l'atur, 1982-1989 (mitjanes anuals)

	Població activa	Població aturada	Taxa d'atur (% s/ població activa)
1982	13.349	2.120	15,88%
1983	13.497	2.340	17,34%
1984	13.583	2.728	20,08%
1985	13.691	2.938	21,46%
1986	13.927	2.933	21,06%
1987	14.616	2.937	20,09%
1988	14.714	2.847	19,35%
1989	14.904	2.580	17,31%

Font: Elaboració pròpia a partir de dades EPA (INE, 1991)

Figura 10.4
Població ocupada i creació d'ocupació, 1982-1987. En milers de persones (mitjana anual)

Any	Població ocupada	Variació
1982	11.061	-
1985	10.571	-490
1987	11.593	+1.022

Font: Elaboració pròpia a partir de dades EPA (*El País*, 1.12.88, p. 77)

Figura 10.5
Evolució de la inversió i del PIB, 1982-1987.
(pessetes constants de 1980)

	Variació inversió (%)	Variació PIB (%) (a preus de mercat)
1982	1,5	1,2
1983	-4,1	1,8
1984	-3,9	1,8
1985	3,9	2,3
1986	14,4	3,3
1987	16,3	5,2

Font: Campos i Álvarez (1991: 32)

Figura 10.6
Participació «corregida»[(1)] dels ingressos salarials[(2)] en el PIB a cost de factors (%), 1982-1988

1982	53,2
1983	53,7
1984	51,4
1985	50,2
1986	49,4
1987	48,9
1988	48,2

Notes:
(1) Suposant que es manté constant la relació entre assalariats i ocupats totals de 1980.
(2) Incloent totes les cotitzacions socials.
Font: Campos i Álvarez (1991: 61)

Figura 10.7
Resultats PSOE a les eleccions al Parlament, 1979-1989

	Núm. vots	% vots	Escons Congrés
1979	5.477.037	30,4	121
1982	10.127.392	48,4	202
1986	8.887.345	43,4	184
1989	7.713.810	39,6	176

Font: Elaboració pròpia a partir de Maravall i Santamaría (1985: 118), i *El País*: Extra, "Perfil de una década. Un cambio de doble filo", 28.10.92, p. 14.

Figura 10.8
Acord Econòmic i Social (AES)

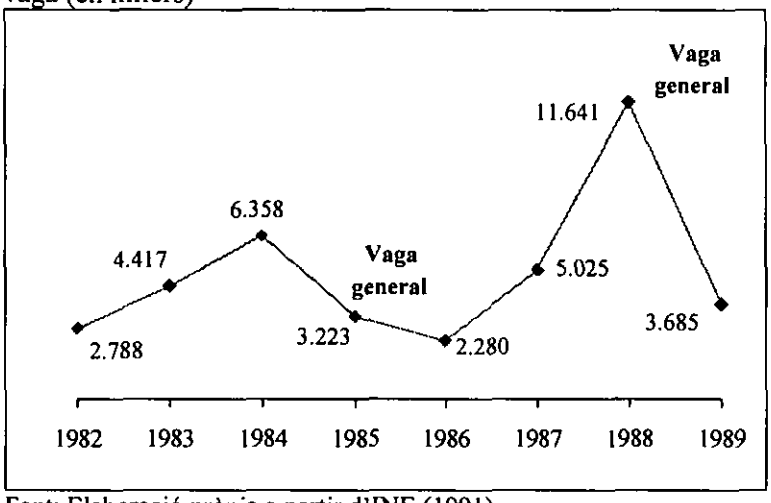
Signatura	9.10.84
Firmants	Govern, UGT, CEOE, CEPYME
Vigència	1985-1986

Contingut (principals acords)

Objectius macroeconòmics	—Activitat econòmica: 3% pel 1985, i 3,5% pel 1986 —Previsió IPC: 7% pel 1985 i 6% pel 1986 —Déficit públic (% sobre PIB): 5% pel 1985, i 4,5% pel 1986 —Pressió fiscal: 0,8% pels dos anys —Compromís de creació d'ocupació de 25.000 llocs a l'Administració
Acords fiscals	—Desgravacions fiscals per inversió: 15% sobre el valor de la inversió amb límit del 25% de la quota de l'impost de societats —Desgravacions fiscals per creació d'ocupació: 500.000 pts de la quota de l'impost de societats per cada treballador contractat a jornada completa/any
Acords salarials	—Increments salarials entre 5,5% i 7,5% pel 1985. Pel 1986, el 90% de la inflació prevista (6%), que situa la banda salarial entre 5,4% i 6,4%. Claúsula de revisió anual sobre previsió inflació
Cobertura atur	—Augment de la taxa de cobertura d'atur al 43% a finals del 1985 i al 48% a finals del 1986
Seguretat Social	—Revalorització pensions segons previsió anual d'inflació —Definició nou marc jurídic en materia de Seguretat i Higiene en el treball
Legislació laboral	—Compromís Govern adaptació de la legislació laboral segons directrius CE
Fons	—Inversions públiques no incloses als pressupostos: 50.000 milions pts/any —INEM: 30.000 milions pts per cada any per establir concerts amb organismes públics per contractar entre 160 i 190.000 aturats —Solidaritat per l'ocupació: 62.500 milions pts. Finançament a parts iguals per Govern, treballadors i empresaris. Contempla finançament per inversions generadores d'ocupació, incentius per contractació de joves quea ccedeixen a primera ocuapció en modalitat de pràctiques i per a la formació, finançament de programes de formació professional i ocupacional, contractació col·lectius amb especials dificultats
Patrimoni sindical	—Compromís Govern d'elaborar projecte de llei sobre adjudicació del Patrimoni sindical
Drets sindicals	—Participació institucional sindical a entitats oficials i empresa pública
Comissions de treball	—Consells assessors i informatius: Consell Assessor del president del govern, i Comissió Fiscal —Comités operatius i amb dotació de fons: Comissió Inversions públiques, Comissió seguiment concerts INEM-organismes públics, Comité tripartit del Fons de Solidaritat —Comisisions per abordar reformes estrucutrals: Comisió tripartita de reforma de la Seguretat Social (art. 13), Comité mixt sobre Seguretat i Higíene (art. 14), Consell general de la FP (art. 16), Comisisió sobre legislació laboral (art. 17).

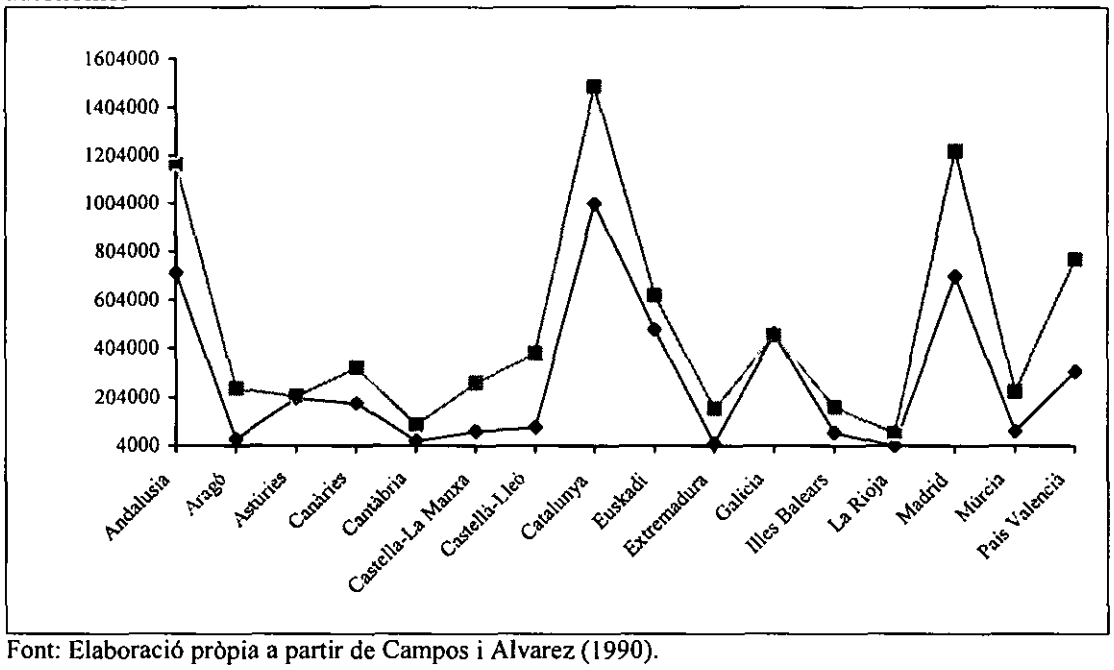
Font: Elaboració pròpia a partir de Domínguez (1990) i Iglesias (1990)

Figura 10.9
Conflictivitat laboral, 1982-1989: nombre de dies perduts per vaga (en milers)

Font: Elaboració pròpia a partir d'INE (1991)

Figura 10.10
Seguiment de les vagues generals del 1985 i del 1988: nombre de vaguistes per comunitats autònomes

Font: Elaboració pròpia a partir de Campos i Alvarez (1990).

Figura 10.11
Afiliació del PSOE (congressos ordinaris entre el 1974 i el 1984)

Any	Congrés	Afiliació
1974	XXVI	3.403
1976	XXVII	9.141
1979	XXVIII	101.082
1981	XXIX	97.320
1984	XXX	153.076

Font: Elaboració pròpia a partir de dades extretes de Tezanos (1985)

Figura 10.12
Resultats PSOE a les eleccions al Parlament, 1979-1989

	Núm. vots	% vots	Escons Congrés
1979	5.477.037	30,4	121
1982	10.127.392	48,4	202
1986	8.887.345	43,4	184
1989	7.713.810	39,6	176

Font: Elaboració pròpia a partir de Maravall i Santamaría (1985: 118), i *El País*: Extra, "Perfil de una década. Un cambio de doble filo", 28.10.92, p. 14.

Figura 10.13
Resultats electorals del PSOE (eleccions generals) i d'UGT (eleccions sindicals) entre el 1977 i el 1986

	1977	*1978*	*1979*	*1980*	*1982*	*1986*
PSOE	29,3	–	30,4	–	48,4	43,4
UGT	–	21,7	–	29,3	36,7	40,9

Font: Elaboració pròpia a partir dades de Pimentel (1993), Maravall i Santamaría (1985: 118), i *El País*: Extra, "Perfil de una década. Un cambio de doble filo", 28.10.92, p. 14.

Figura 10.14
Pactes socials nacionals signats entre el 1977 i el 1986

Any	Pactes socials nacionals	Parts signants
1977	Pactes de la Moncloa	Partits polítics
1979	Acord Bàsic Interconfederal (ABI)	UGT i CEOE
1980	Acord Marc Interconfederal (AMI)	UGT i CEOE
1981	Acord Nacional d'Ocupació (ANE)	UGT, CCOO, CEOE i Govern
1983	Acord Intercondeferal (AI)	UGT, CCOO i CEOE
1985-1986	Acord Econòmic i Social (AES)	UGT, CEOE i Govern

Font: Elaboració pròpia partir de Domínguez (1990) i Iglesias (1990)

Figura 10.15
Resultats de les eleccions sindicals (entre el 1978 i el 1986, en percentatge columna)

	1978	*1980*	*1982*	*1986*
UGT	21,7	29,3	36,7	40,9
CCOO	34,5	30,9	33,4	34,5
USO	3,9	8,7	4,6	3,8
Nacionalistes	1,0	3,5	4,5	4,6
Independents	38,9	27,6	20,8	16,1

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Ministerio de Trabajo extretes de Pimentel (1993)

Figura 10.16
Cronologia. Estratègia sindical CCOO i UGT, abril-juny del 1985. Diaris *El País* i *La Vanguardia*

	Esdeveniment
Maig	
13	Reunió UGT i CCOO per estudiar possibiitat de realitzar mobilitzacions conjuntes vs. reforma. UGT anuncia que no dóna suport a la VG i farà concentracions i manifestacions estrictament contra reforma pensions (no política global). No descarta unitat en les seves accions
22	Comité Nacional UGT-Catalunya en reunió extraordinària rebutja (sense votació) proposar una hora de vaga unitària amb CCOO pel 4 de juny. Havia estat defensada pel secretariat nacional i diverses federacions i unions comarcals. Convoquen Assemblea general de delegats pel 3 de juny i manifestació central a Barcelona pel 4 de juny contra la reforma Seg Social
30	Reunió executives UGT i CCOO. Acord sobre la unió de CCOO a la manifestació convocada per UGT: per separat i amb pancartes pròpies, encapçalaran la marxa militants jubilats d'ambdós amb pancarta comuna. Coordinació conjunta de la jornada en aquelles capitals on es preveuen accions
	Executiva UGT envia comunicat a unions provincials i federacions recomanant la participació de CCOO a les accions
	Zufiaur exposa els tres punts on coincideixen UGT-CCOO sobre projecte reforma: necessària reforma global de la Seg Social; proposta Govern és només retall de pensions; problemes derivats de les mesures de la llei
Juny	
3	UGT i CCOO de Catalunya convoquen conjuntament la manifestació dia 4 contra el projecte de reforma. Redacten manifest conjunt on exigeixen la retirada del projecte i l'obertura d'un procés de negociació. Discrepàncies sobre l'àmbit de negociació: UGT, a la taula de l'AES; CCOO, creació comissió específica
4	Manifestacions conjuntes de protesta contra el projecte de reforma a més de 30 províncies

Figura 10.17
Cronologia. Estratègia sindical CCOO i UGT, 1987-1988. Diaris espanyols

		Esdeveniment
1987		
Setembre		
	5	CCOO i UGT contra les previsions macroeconòmiques del Govern pel 1988 (4% increments salarials, 3% inflació). Demanen una política més social
	9	UGT i CCOO demanen reunió urgent per reiniciar el diàleg social amb Govern
	10	COO i UGT demanen revisió inflació (al 4%) i increments salarials entre el 4 i el 6% per començar el diàleg social
	25	Marcelino Camacho, secretari general de CCOO, proposa mobilitzacions a UGT contra Pressupostos i negativa del Govern a iniciar el diàleg social
Octubre		
	2	Marcelino Camacho, secretari general de CCOO, proposa mobilitzacions a UGT per exigir la negociació col·lectiva a la Funció Pública i contra Pressupostos
	21	Executiva UGT proposa campanya de mobilitzacions de protesta amb CCOO contra els Pressupostos
	22	UGT i CCOO convoquen dues manifestacions (funcionaris i pensionistes) contra Pressuposto
	27	UGT i CCOO a Catalunya convoquen mobilitzacions unitàries de funcionaris i pensionistes contra Pressupostos
Novembre		
	22	Antonio Gutiérrez, nou secretari general de CCOO, proposa mobilitzacions a UGT contra Pressupostos i en solidaritat amb els aturats
	26	UGT accepta accions conjuntes amb CCOO per solidaritat amb aturats i reivindicar ampliació cobertura d'atur, però no contra els Pressupostos
	28	Concentració de les federacions de Pensionistes i Jubilats d'UGT al Palau de Congressos de Madrid contra Pressupostos Generals
1988		
Febrer		
	15	Primera reunió Nicolás Redondo i Antonio Gutiérrez.
Maig		
	1	Manifestacions 1r Maig. Convocatòria unitària CCOO-UGT a 11 ciutats
Juny		
	13	Reunió executives CCOO i UGT davant el nou procés de diàleg social amb el Govern
Juliol		
	6	Reunió membres executives CCOO i UGT per establir unitat acció en el procés de diàleg social amb el Govern
	7	Inici procés de diàleg social

Setembre		
	6	Convocatòria CCOO i UGT de vaga general al sector construcció
	14	Assamblea unitària de delegats sindicals UGT i CCOO de Catalunya. Unitat d'acció enfront del Govern i empresariat
	19	Reunió executives CCOO i UGT. Anàlisi del procés de diàleg social davant acords Govern amb CSIF i UDP. Definició estratègia conjunta
Octubre		
	26	Manifestació CCOO i UGT de funcionaris a Catalunya en contra del límit d'increments salarials i de l'acord Govern-CSIF
	27	Manifestació CCOO i UGT de funcionaris estatal en contra del límit d'increments salarials i de l'acord Govern-CSIF
Novembre		
	7	CCOO i UGT amb Plataforma Juvenil por el Empleo negocien estratègia contra PEJ
	12	Reunió executives CCOO i UGT. Convocatòria CCOO i UGT de vaga general pel 14 de desembre

Figura 10.18
Cronologia. Conflicte entre partit i sindicat socialdemòcrates, octubre del 1984-juny del 1985. Diaris *El País* i *La Vanguardia*

		Esdeveniment
1984		
Desembre		
	1	*El País* fa públic l'enfrontament entre Nicolás Redondo i l'aparell del PSOE sobre el model de relacions partit i sindicat (intent de control i instrumentalització del sindicat vs. despolitització del sindicat i enfortiment en base a recuperar principis autènticament sindicals). Presenta Corcuera com el defensor de les tesis de Govern i partit dins el sindicat. Afirma que al sindicat s'assegura que passarà a l'executiva del partit o assolirà cartera ministerial. Fa referència al desgast del sindicat per les mesures econòmiques i socials preses pel Govern i la por de Redondo a la postura del partit (a adoptar en el pròxim Congrés) sobre temes sindicals i econòmics (sobretot, mercat de treball i Seguretat Social)

1985		
Febrer		
	25	La Federació de banca, estalvis, assegurances i oficines d'UGT, encapçalada per Justo Fernández, demana formalment a l'executiva del partit que els alts càrrecs de l'Administració es donin d'alta i/o paguin les seves quotes d'afiliació al sindicat en cumpliment dels estatuts del partit. A aquesta federació haurien d'estar afiliats (i no ho estan; donats de baixa per no pagar) Boyer i Solchaga. També González, E. Barón (ministre de Transports, Turisme i Comunicació), Almunia (ministre de Treball i Seguretat Social), E. Lluch (ministre de Sanitat i Consum) i J. Moscoso (ministre de Presidencia). Pràcticament tots, entre ells Almunia -exassessor UGT- haurien de ser expulsats del sindicat, si s'apliqués estrictament el reglament sindical Fonts sindicals parlen de "*pasotismo*" y "*estilos de nuevo rico que olvida sus orígenes de pobre sindicalista*".
Abril		
	25	Informe de l'executiva del PSOE, firmat per Benegas, enviat als secretaris generals del partit per aclarir «*la confusión creada*» sobre la reforma de la Seguretat Social. «*Contestación*» a la posició crítica de l'executiva UGT.
Maig		
	14	Corcuera anuncia la seva dimissió com a membre de l'executiva ugetista per resoldre la incompatibilitat de càrrecs abans de la reunió executiva confederal i comité confederal, amb Redondo de visita a l'estranger.
	16	Reunió Almunia, ministre de Treball i Seguretat Social amb Grup Socialista sobre la reforma. Fonts socialistes afirmen que la reunió s'orienta a tractar d'evitar la indisciplina de vot en el debat parlamentari del projecte
	25	Antonio Rosa, secretari general UGT Badajoz i senador socialista, renuncia al seu escó al Senat davant la incompatibilitat de càrrecs. 9 diputats i 5 senadors socialistes amb càrrec al sindicat davant el dilema de la indisciplina de vot parlamentari
	28	Reunió Comissió executiva UGT. Suport a la proposta de devolució del projecte com demanen tots els grups parlamentaris, excepte el socialista, i demanda de nova ronda de negociacions amb interlocutors socials. No s'accepten les esmenes socialistes al projecte
	30	Nicolás Redondo trenca la disciplina de vot i rebutja el projecte de reforma en el Congrés. La resta del grup vota a favor, excepte Garcia Damborenea que abandona l'hemiscicle abans de la votació
Juny	4	Dimissió José Antonio Cid, secretari general UGT-Saragossa, com a membre executiva regional PSOE
Juliol	6	Un informe de la federació estatal de banca d'UGTpresentat al comité confederal planteja la necessitat de replantejar «*el sentido de las relaciones entre el Partido Obrero y el sindicato de clase, cuando el partido llega al poder y rompe sus compromisos con el electorado y con la propia clase obrera*». Afirma que des del Congrés del partit del 1976, el PSOE «*ha venido influyendo para conseguir el desarme ideológico de la UGT*» i convertir-lo en un sindicat de serveis (*El País*, 6.07.85).

Figura 10.19
Cronologia. Conflicte entre partit i sindicat socialdemòcrates, octubre del 1987-desembre del 1988. Diaris espanyols

		Esdeveniment
1987		
Octubre		
	2	Comité federal del PSOE. Debat sobre la ponència-marc del XXXI Congrés del partit a celebrar al gener del 1988. Enfrontaments Antón Saracíbar, secretari organització UGT i Felipe González sobre orientació i mesures de política econòmica
	9	Reunió Comissió Executiva Confederal UGT. Redondo afirma que no s'acceptarà la subordinació leninista del sindicat al poder públic
	16	Trencament de les negociacions executives UGT-PSOE sobre els Pressupostos del 1988
	20	Nicolás Redondo, secretari general UGT, i Antón Saracíbar, secretari organització UGT, renuncien al seu càrrec de diputats del PSOE al Congrés pel seu desacord amb els Pressupostos Generals
	28	Cándido Méndez, secretari general UGT Andalusia, dimiteix com a diputat socialista al Parlament andalús pel seu desacord amb els Pressupostos de la Junta d'Andalusia
	29	Trencament de les negociacions Govern-PSOE-UGT sobre esmenes als Pressupostos del 1988
Novembre		
	10	José Antonio Saavedra, secretari general Federació Mineria UGT, demana la baixa del PSOE Justo Zambrana, secretari de relacions institucionals UGT i diputat del PSOE, dimiteix del seu càrrec al sindicat
	12	Redondo renuncia a participar com a delegat del PSOE-País Basc en el XXXI Congrés del partit
	16	Reunió plenària del Grup Parlamentari Socialista. Txiqui Benegas, secretari d'organització del PSOE, presenta acord sobre pensions signat entre PSOE i Federació pensionistes UGT. Culpa l'executiva sindical de haver-lo rebutjat com a esmena als Pressupostos
	18	Reunió Felipe González i dirigents regionals PSOE. Davant el XXXI Congrés del partit, s'acorden directrius per iniciar una estratègia de desqualificació de la política d'enfrontament de la UGT amb el Govern
	22	La direcció del PSOE acusa a la direcció d'UGT de trencar el model de negociació entre les federacions sectorials (pensionistes i funcionaris) del sindicat i el Govern
	23	Antón Saracíbar, secretari organitzacióUGT, acusa al PSOE de "fer el pont" a l'executiva sindical i negociar a la baixa els acords amb les federacions. Fa èmfasi en l'autonomia d'UGT en relació amb el Govern i el partit
	25	Circular de Nicolás Redondo als quadres sindicals. Afirmació de l'autonomia sindical: «[la seva] dimisión y la de Saracíbar como parlamentarios, [és] una decisión que no hemos buscado ni deseado, ha sido inevitable para dejar a salvo la autonomía del sindicato»; «no somos un partido bis, ni la oposición al Gobierno, ni una tendencia en el seno del PSOE».

Desembre	9	La direcció d'UGT no assisteix a l'acte d'homenatge a Pablo Iglesias que organitza el partit. UGT organitza un acte paral·l. La direcció del PSOE demana acostament del Govern a la UGT: la manca de concertació i la discrepància pública amb UGT són els principals obstacles del projecte socialista. Preocupació per l'augment de la conflictivitat laboral i el descens expectatives vot.
1988		
Gener	10	La direcció del PSOE fa pública una proposta de concertació sobre mesures de foment de l'ocupació joves a les organtizacions sindicals
	24	XXXI Congrés PSOE. Discurs de cloenda de Nicolás Redondo contra el projecte polític del partit. Afirma que el sindicat ha d'actuar en peu d'igualtat en relació amb el partit, cosa que obliga al sindicat a abandonar «*cualquier seguidismo partidario*».
Març	4	UGT presenta un programa d'ocupació i critica el PEJ del PSOE
	29	Crisi interna UGT per estratègia sindical d'autonomia del partit. L'executiva confederal destitueix a l'executiva de la federació del metall
	31	L'executiva PSOE acusa a l'executiva UGT de «*debilitar el sindicato*» per la destitució de l'executiva del metall
Abril	7	Informe de l'executiva PSOE donant suport incondicional a la gestió del Govern
	18	Nicolás Redondo i Felipe González assisteixen al primer acte del Patronat del I Centenari de l'UGT
	26	IV reunió Comité Confederal UGT. Debat i aprovació de la gestió de l'executiva confederal: informe de Nicolás Redondo denuncia injerències del PSOE en conflictes interns del sindicat
Maig	1	Actes Primer de Maig. L'executiva del partit designa una delegació, encapçalada pel president, Ramón Rubial, per assistir als actes d'UGT. Felipe González no hi participarà.
Juny	13	Reunió Felipe González i Manuel Chaves, ministre de Treball i Seguretat Social, amb l'executiva UGT davant l'inici del procés de diàleg social entre Govern i sindicats
Juliol	7	Informe UGT sobre greus repercusions socials de la política econòmica del període 1978-1988 elaborat per J.M. Zufiaur, responsable del Instituto Sindical de Estudios (ISE): «*el PSOE y la UCD han seguido una senda similar, quizás más decidida con los socialistas*»
	11	Dimissió de Matilde Fernández com a secretaria general de la federació de químiques UGT per incompatiblitat amb el nou càrrec com a ministra d'Assumptes Socials
Setembre	9	Txiqui Benegas, secretari d'organització del PSOE, anuncia que la prioritat política del partit és l'aprobació del PEJ
Octubre	17	Reunió delegació executiva UGT amb representants del grup parlamentari socialista per demanar la inclusió de les reivindicaicions del sindicat en els Pressupostos pel 1989 davant el fracàs del diàleg social amb el Govern
	27	El PSOE presenta el document "*Presupuestos 89: Servicio Público y Bienestar Social*" que legitima els Pressupostos del Govern pel 1989
Novembre	4	V Comité Executiu Confederal UGT. Aprovació de la gestió executiva i de la convocatòria de mobilitzacions generals amb CCOO i altres organitzacions progressistes i de joves contra la política econòmica i social del Govern

Figura 10.20
Acció col·leciva contra el projecte de llei de reforma de la Seguretat Social i tràmit parlamentari. Diari *El País* i *La Vanguardia*, 1985

	Tràmit projecte parlamentari	Mobilitzacions				
		Àmbit territorial	Convoca	Suport	Repertori acció	Participants
Febrer						
21		Estatal	CCOO		Aturades generalitzades	600 mil (segons CCOO)
		Estatal	CCOO		Manifestacions	Decenes de milers
Maig						
1		Madrid	UGT	PSOE	Míting-concentració	10.000
		Estatal	CCOO	PCE, Movimiento madrileño por la paz	Manifestació	Madrid: 250.000-100.000; Barcelona: 100.000
		Madrid	CNT		Manifestació	1.500 (segons Govern Civil)
13	Ministeri Treball i Seguretat Social fa presentació pública projecte definitiu					
24		Madrid	CCOO		Míting Manifestació cap al Parlament Petició retirada del projecte	Milers de delegats sindicals
30	Debat esmenes a la totalitat					
		Lleida	CCOO		Míting	Delegats sindicals
31			Federació banca UGT		Petició al Govern de retirada del projecte	

			Càdis	UGT		Tancament a la seu Govern Civil	Executiva UGT-Càdis
			Càdis	UGT		Tancament a les oficines INSS	Comités locals UGT-Càdis
Juny							
	3		Madrid	UGT		Tancament a la seu Direcció provincial de Trebal	200 quadres sindicals (dirigents de la Unió regional de Madrid i SG federacions de Banca, Comerç, Indústria, Construcció i pensionistes)
			Saragossa	UGT	CCOO, Unión de Agricultores y Ganaderos de Aragón	Tancament a la seu Direcció provincial de Treball	30 quadres sindicals (membres de l'executiva provincial, quadres i responsables de les federacions)
			Pontevedra	UGT		Concentració davant seu del Govern Civil	50 quadres sindicals (dirigents de les executives comarcals i de les federacions provincials)
			Barcelona	UGT		Assemblea sobre la reforma	Delegats sindicals de Catalunya
	4		Estatal	UGT	CCOO	Manifestacions	300 mil (1a estimació)
	12	Debat en comissió					
	18	Debat en ple. Votació i aprovació projecte					
	20		Estatal	CCOO	USO, CNT, sindicats nacionalistes (ELA-STV, LAB, INTG, CSTC, SQC), PCE	Vaga general	4 milions (CCOO); 1 milió (Oficina Portaveu Govern)

Figura 10.21
Manifestacions del 4 de juny contra el projecte de refoma de la Seguretat Social. Diari *El País*, 1985

Àmbit territorial	Convoca	Suport	Participants	Lemes i consignes	Observacions
Sevilla	UGT i CCOO		> 6 mil		Cap manifestació: responsables regionals UGT (Manuel Fernández) i CCOO (Antonio Herrera)
Càdis	UGT i CCOO		5 mil		Absència de Manuel Chaves. Nombre de participants superior al del 1r de Maig
Granada	UGT i CCOO		3 mil		Presència rector Universitat (José Vida Soria)
Jaén	UGT		Mil		Presència diputat socialista Cándido Méndez (vot favorable al projecte al Parlament)
Màlaga, Huelva i Còrdoba	UGT i CCOO		2 mil		
Astúries	UGT		10 mil (Policia Municipal)		Presència nombrosa de militants i dirgents (entre ells, SG) de CCOO i del Partido Comunista de Asturias. Participa Ángel Fernández Villa, membre executiva federal PSOE i SG SOMA-UGT
Barcelona	UGT i CONC		> 60 mil (convocants); 20 mil (Guàrdia Urbana)	Pancarta capçalera: "No al retall de les pensions"	Cap manifestació: principals dirigents sindicals (com Ramón Balcelis, diputat i S Alimentació UGT-Cat). Assisteixen, a títol personal, alguns regidors PSC-PSOE. Absència dirigents PSC. "La manifestación unitaria entre CCOO y UGT en Barcelona ha sido una de las más numerosas celebradas por los dos sindicatos en los últimos años" (*El País*, 5.06.85).
Bilbao	UGT		Mil	Consignes contra el projecte de reforma i a favor reforma global Seg Social	Absència diputats PSOE (Benegas, Damborenea). Presència de diputats socialistes del Parlament Basc (Vasco Fidel Orcajo i Nicolás Redondo -fill-)
Burgos	UGT i CCOO	CNT, PCE	Mil		
Canàries	UGT i CCOO		5 mil		

Ciutat Real	UGT i CCOO		600		
Logroño	UGT i CCOO		800		
Madrid	CCOO		200 mil; 50 mil-400 mil (Policia Municipal)	Pancarta capçalera UGT: "Recorte de pensiones, no". Discrepàncies sobre la conveniència de diversos crits corejats per CCOO: alusions directes a president del Govern, mEconomia, mTreball i Seg Soc. Des de les files UGT: "Almunia, Boyer, quién te ha visto y quién te ve".	Pancarta capçalera d'UGT, però sostinguda per representants federacions pensionistes UGT i CCOO. Segon terme, majoria membres executiva UGT (no Manuel Chaves). Darrera pancarta UGT, Marcelino Camacho i secretariat CCOO, resta de federacions indústria i unions territorials dels dos sindicats. Absència dirigents PSOE, sí diputats ugetistes (Redondo, Justo Zambrana -diputat i SG Fed Serveis Públics-, Matilde Fernández -membre executiva partit i SG Químiques-). Càrrecs del PSOE a títol personal: Manuel de la Rocha, conseller Comunitat Madrid, alcaldes socialistes localitats madrilenyes. Representants IS, PCE (Gerardo Iglesias -SG- i Santiago Carrillo)."Las diversas fuentes consultadas han coincidido en que el número de trabajadores asistentes a la manifestación de hoy es seguramente el más alto de los registrados en los últimos años" (El País, 5.06.85)
Múrcia	UGT i CCOO		4 mil		
Pamplona	UGT		250		Tancament 50 afiliats UGT a la seu Direcció provincial de treball (desallotjament policial amb incidents); concentració 200 afiliats UGT a antics locals INSS.
Saragossa	UGT	CCOO, Unión de Agricultores i Ganaderos de Aragón	10-15 mil		
Sòria	UGT i CCOO		500		
València	UGT i CCOO		20 mil	Pancarta encapçalament conjunta	Presència cinc regidors socialistes
Vigo	UGT		500		Presència regidors socialistes

Figura 10.22
Incidents produïts durant el desenvolupament de la vaga general del 1985.

Lloc	Detencions		Observacions
	CCOO[a]	*El País*[b]	
Alacant	5		Detingut un dirigent de CCOO
Albacete	2		Detinguts el secretari d'Organització i el secretari de Formació de CCOO a Albacete
Aragó	23		Detingut el secretari general de la Unió Regional de CCOO
Catalunya		44	Detinguts dirigents de CCOO. Un manifestant i cinc policies ferits a Barcelona.
Còrdova	2		Detingut el secretari d'Acció Sindical de CCOO
Euskadi		9	Sis persones detingudes per formar part de piquet coactiu
Galicia	9		Detingut el secretari de la Federació del Mar de CCOO
Illes Balears	2		Detinguts el secretari general i el secretari d'Organització de la Unió Regional de CCOO
Madrid	26		
Málaga		7	Durant l'enfrontament piquet-policia davant el Corte Inglés. Detinguts 7 dirigents de CCOO
Múrcia		8	Dos policies i un treballador ferits per enfrontaments piquet-policia
Sevilla	7		
València	3		
Valladolid			Concentració de 300 treballadors de l'empresa FASA-Renault dissolts per la Policia Nacional
Dades estatals	79	68	Segons dades del Ministeri de l'Interior, més de 128 persones són detingudes a tota Espanya. La majoria es produeixen en els enfrontaments entre piquets sindicals i policia (sobretot, als grans magatzems i les empreses d'autobusos urbans). Més de la meitat es donen a Catalunya (sobretot, a la província de Barcelona).

Font: [a]Campos i Álvarez (1990); [b] *El País*, 22.05.85.

Figura 10.23
Repertoris d'acció col·lectiva. Diaris espanyols, 1988

Mes	Dia	Repertoris	Convocants i reivindicacions
GENER			
	14	Campanya informativa	CCOO. Assamblees a les fàbriques sobre la situació de l'atur i l'ocupació. Enviament comunicats sobre els debats assamblearis al president del Govern i al secretari general del PSOE.
	18	Tancament patronal	Drassanes Euskalduna (Bilbao). Reconversió industrial
	20	Tancament patronal	Drassanes La Naval (Sestao-Bilbao). Reconversió industrial
	21	Tall de circulació carretera i manifestació	Treballadors drassanes Astano (El Ferrol-La Corunya) acollits a Fons de Promoció d'Ocupació. Reconversió industrial
		Tall de circulació ferroviària	Treballadors drassanes Euskalduna (Bilbao). Reconversió industrial
	28	Tall de circulació ferroviària	Treballadors drassanes Astano (El Ferrol-La Corunya) acollits a Fons de Promoció d'Ocupació. Reconversió industrial
FEBRER			
	3	Referéndum	Treballadors drassanes Euskalduna (Bilbao). Ratificació per unanimitat de proposta de negociació unitària recolçada per sindicats ELA-STV, LAB i CAT (rebuig alternativa de CCOO i UGT). Reivindicació de reobertura drassanes i rebuig pròrrogues Fons de Promoció d'Ocupació. Reconversió industrial
		Referéndum	Treballadors Seat (Lanbaden-Navarra). Aplaçament vaga indefinida (proposada per CCOO i LAB) per no renovació de contractes temporals
	4	Tall de via ferroviària	Treballadors drassanes Astano (El Ferrol). [2.000 participants]. Reivindicació pla reindustrialització de la comarca, reobertura drassanes i rebuig pròrrogues Fons de Promoció d'Ocupació. Reconversió industrial
	5	Referéndum i assemblea a la Direcció Provincial de Treball	Treballadors banca privada. Rebuig del preacord de conveni del sector entre CCOO, UGT i patronal
	9	Vaga	Sector construcció. Barcelona província. Convocada per CCOO i UGT. Pressió per la negociació condicions salarials i laborals del conveni

	12	Tall de circulació urbana i concentració davant empresa	Treballadors drassanes Astano (El Ferrol-La Corunya) acollits a Fons de Promoció d'Ocupació. Reivindicació de la reincorporació. Reconversió industrial
	13	Manifestació	Sector lleter. Lleó. Convocada pel sindicat Unió Camperols de Lleó. [2.000 participants]. Contra la disminució dels preus, quotes de producció i increment pressió fiscal
	16	Vaga	Sector metall. Barcelona província. Convocada per CCOO. Reivindicació negociació del conveni. Contra preacord UGT i patronal
	17	Vaga	Sector químiques. Estatal. Convocada per CCOO. Negociació condicions salarials i laborals del conveni
		Vaga	Sector construcció. Barcelona província. Convocada per CCOO i UGT. Pressió per la negociació condicions salarials i laborals del conveni. Tercera jornada.
MARÇ			
	8	Vaga	Sector tèxtil. Estatal. Convocada per CCOO. Reivindicació negociació del conveni. Contra preacord UGT i patronal
	15	Vaga	Sector construcció. Barcelona província. Convocada per CCOO i UGT. Pressió per la negociació condicions salarials i laborals del conveni. Setena jornada.
	17	Vaga	Treballadors Seat-Zona Franca (Barcelona). Convocada per sindicat CC. Contra pla industrial pactat per CCOO i UGT
	21	Tancament a l'empresa	Treballadors drassanes Astano (El Ferrol-La Corunya) acollits a Fons de Promoció d'Ocupació. Reivindicació de la reincorporació. Reconversió industrial
	24	Vaga	Comarca de El Ferrol. Convocada per UGT, CCOO i USO. Protesta per la rescisió de contractes de 1.500 estibadors excedents de les drassanes Astano. Reconversió industrial
		Vaga	Sector drassanes. Estatal. Convocada per UGT, CCOO i USO i centrals nacionalistes. Reconversió industrial
		Manifestació davant la patronal	Sector metall. Madrid. Centenars de treballadors. Reivindicació de millora del conveni.
	30	Vaga	Sector transport interurbà. Castelló, València, Madrid i Astúries. Convocada per UGT i CCOO. Negociació conveni.
ABRIL			
	20	Manifestacions i tancaments a oficines INEM o direccions provincials de Treball	Aturats, delegats i quadres sindicals. Grans ciutats de província (220 localitats). Convocada per CCOO. [100.000-80.000 participants]. Reivindicació de solucions a l'atur , increment cobertura d'atur i obertura taula de negociació amb el Govern

		Vaga	Sector mineria. Palència , Gijón i Lleó. Convocada pels sindicats miners. Negociació conveni (no acceptació patronal de millores salarials).
		Vaga	Sector ensenyament públic no universitari i universitari. Estatal. Convocada per CCOO, UGT, CSIF, ANPE i UCSTE. Negociació conveni
	21	Vaga	Sector hoteleria. Madrid. Convocada per UGT i CCOO. [50.000 participants]. Reivindicació millores salarials i laborals. Negociació conveni.
		Vaga	Sector construcció. Barcelona província. Convocada per CCOO i UGT. Pressió per la negociació condicions salarials i laborals del conveni. Onzena jornada
		Vaga	Empresa Vasco-Leonesa. Sector mineria. Negociació conveni (no acceptació patronal de millores salarials).
	27	Manifestació i concentració davant seu del Ministeri Educació	Sector ensenyament públic no universitari. Madrid. Convocada per CCOO, UGT, CSIF, ANPE i UCSTE. Suport de CNT, STEC, USO. [100.000-20.000 participants]. Negociació conveni (reivindicació de la homologació salarial amb resta funcionariat).
		Vaga	Sector ensenyament públic no universitari i universitari. Estatal. Convocada per CCOO, UGT, CSIF, ANPE i UCSTE. Suport de CNT, STEC, USO. Novena jornada.
		Vaga	Comarca de El Ferrol. Convocada per sindicats, partits, organitzacions socials. Reivindicació pla de reindustrialització naval de la comarca. Reconversió industrial
		Vaga	Sector metall. Madrid. Pressió per la negociació condicions salarials i laborals del conveni
		Vaga	Sector construcció. Barcelona província. Convocada per CCOO i UGT. Pressió per la negociació condicions salarials i laborals del conveni.
	28	Vaga	Sector ensenyament públic no universitari i universitari. Estatal. Convocada per CCOO, UGT, CSIF, ANPE i UCSTE. Suport de CNT, STEC, USO. Desena jornada.
		Vaga	Sector metall. Madrid. Pressió per la negociació condicions salarials i laborals del conveni
	31	Vaga	Sector benzineres. Catalunya. Convocada per CCOO i UGT. Reivindicació millores salarials i laborlas (contra nova modalitat de contractació precària: l'«aspirant»). Tercera jornada
MAIG			
	1	Míting i concentració	Madrid. Convocada per UGT. Per l'ocupació, la cobertura social i llei de repartiment dels beneficis empresarials
		Manifestacions	Estatal. [600.000 participants; Madrid: 200.000-20.000; Barcelona: 50.000-13.000)]. Convocatòria unitària CCOO i UGT a 11 ciutats. Per la plena ocupació, major cobertura atur i reducció jornada laboral
		Manifestacions	Estatal. [35.000-45.000 participants]. Convoca CNT-AIT. Per les 35 hores de jornada laboral. Per la independència sindical dels partits i de l'Estat.

	Concentració	Pamplona. [Un miler de participants]. Convoca ELA-STV.
	Manifestació	Pamplona. [2.000 participants]. Convoca LAB. Suport HB.
5	Vaga i manifestacions davant les seus d'ensenyament	Professorat ensenyament no universitari. Catalunya, Euskadi i Madrid. Contra preacord entre UGT, CSIF, ANPE, UCSTE i Ministeri Educació. Negociació conveni
	Concentració	Sector banca privada. Madrid. Convoca CNT, ELA-STV, INTG, CAT, CXTG. Contra la signatura conveni banca CCOO, UGT i patronal. Davant l'hotel on se signava l'acord i davant la seu de CCOO.
	Encadenament amb tall de trànsit	Sector banca privada. Barcelona. Convoca CNT. [50 treballadors]. Contra la signatura conveni banca CCOO, UGT i patronal
	Ocupació Borsa	Sector banca privada. València. Convoca CNT. Centenar de delegats sindicals i militants CNT. Contra la signatura conveni banca CCOO, UGT i patronal.
	Enfrontaments amb Policia; atacs violents	Treballadors drassanes Euskalduna (Bilbao) acollits a Fons de Promoció d'Ocupació. Reconversió industrial
10	Talls de circulació urbana amb barricades; enfrontaments amb Policia; atacs contra propietat pública	Treballadors drassanes Naval Gijón, Astano (El Ferrol) acollits a Fons de Promoció d'Ocupació. Reconversió industrial
11	Atacs contra propietat pública	Treballadors drassanes Euskalduna (Bilbao) acollits a Fons de Promoció d'Ocupació. Reconversió industrial
12	Petició	Organitzacions sindicals i ciutadanes (USO, federacions estatals jubilats i pensionistes CCOO, CNT, federació de comerç de CCOO-Madrid, Coordinadora de Colectivos Juveniles, Coordinadora Popular de Contribuyentes, Club Ciudadano, Vanguardia Popular de Inquilinos, Coordinadora Ciudadana Independente, Coordinadora Intervecinal) demanen per escrit a tots els grups parlamentaris l'establiment de diverses mesures que evitin excesos tributaris (elevació mínim exempt de tributar).
13	Vaga	Sector metall. Estatal. Convoca CCOO,UGT i ELA-STV. Pressió per negociar resolució excedents. Reconversió industrial.
17	Referéndum	Funcionaris Ajuntament afiliats a UGT. Barcelona. Rebuig preacord conveni entre UGT i Ajuntament
	Referéndum	Professorat ensenyament no universitari. Estatal. Rebuig massiu al preacord sindicats i Ministeri Educació

	18	Vaga	Funcionaris Ajuntament Barcelona. Convoquen CCOO, CSIF i independents. Contra preacord conveni entre UGT i Ajuntament. Cinquena jornada.
		Vaga	Professorat ensenyament no universitari. Estatal. Convoca CCOO. Contra preacord entre UGT, CSIF, ANPE, UCSTE i Ministeri Educació. Negociació conveni
	24	Manifestació; atacs contra propietat pública	Treballadors drassanes Euskalduna (Bilbao). Contra la decisió de la Direcció General de Treball de rescindir contractes. Reconversió industrial
		Campanya informativa laboral	UGT. Contra la contractació precària als sectors construcció, hosteleria, alimentació
	25	Manifestació	Treballadors drassanes Euskalduna (Bilbao). Contra la decisió de la Direcció General de Treball de rescindir contractes. Reconversió industrial
	27	Manifestació	Sector naval. Vigo. Convocada per CCOO i UGT. [2.200 participants]. Reivindicació solucions excedents laborals a Galícia. Reconversió industrial
		Referéndum	Treballadors Seat. Revoquen Comité empresa (dominat per CCOO i UGT).
	28	Vaga	Professorat ensenyament no universitari. Estatal. Convoca CCOO, ANPE, CSIF, UGT, STEC i USTEC. Negociació conveni.
	31	Manifestació	Madrid. Convocada per la Plataforma por la Escuela Pública (formada per sindicats, associacions veïnals i d'estudiants). Diversos milers de persones. En defensa de l'escola pública.
		Vaga	Professorat ensenyament no universitari. Estatal. Indefinida. Convoca CCOO, ANPE, CSIF, UGT, STEC i USTEC. Negociació conveni.
JUNY			
	6	Enfrontaments amb Policia ; atacs violents	Treballadors drassanes Euskalduna (Bilbao) acollits a Fons de Promoció d'Ocupació. Reconversió industrial
	7	Vaga	Sector construcció. Barcelona província. Convocada per CCOO i UGT. Negociació conveni (reivindicació reforma sistema contractació eventual). Segona jornada de la setmana.
	8	Vaga	Sector Adminsitració pública. Estatal. Convocada per CCOO. Reivindicació negociació partides salarials i laborals dels Pressupostos
	10	Vaga	Treballadora estacions de serveis de Renfe. Provincials. Convocada per CCOO i UGT. Negociació plantilles provincials.
	28	Vaga	Sector funcionaris aduanes. Convocada per l'Associació de Funcionaris de Gestió Aduanera. Reivindicació millores salarials i laborals

SETEMBRE			
	11	Campanya informativa laboral	UGT. Contra la precarització al sector hoteleria
	12 al 15	Vaga	Sector construcció. Catalunya. Convacada per CCOO i UGT. Forçar negociació conveni.
OCTUBRE			
	5	Denúncia	CCOO. Davant el Defensor del Poble i la OIT. Contra acord Govern-UDP (manca representativitat UDP)
	6	Manifestació	Pensionistes. Madrid. Convocada per CCOO. [2.000 pensionistes]. Reivindicació revisió retribucions del 1988 i 1989
	10	Denúncia	UGT. Davant OIT. Contra acord Govern-UDP (manca representativitat UDP)
	19	Vaga	Factories Corberó d'Esplugues i Castellbisbal (Baix Llobregat). Barcelona.Convocada per CCOO. Incumpliment del pla industrial per absorció multinacional sueca aprovat per governs central i autonòmic.
	20	Tancament patronal	Drassanes Puerto de la Luz. Gran Canària. Reconversió industrial
	21	Enfrontaments amb Policia	Estibadors. Drassanes Puerto de la Luz. Gran Canària. Reconversió industrial.
	22	Conferència	Sobre atur. Convocada per Consejo de la Juventud de Espanya (CJE). Document alternatiu al PEJ del PSOE: repartiment del treball i salari social joves en atur
	26	Manifestació	Funcionaris. Catalunya. Convocada per CCOO, UGT i sectorials (USTEC, UCSTE, CATAC, CSC, CAT). [3.000-10.000 funcionaris]. En contra de l'acord sobre límit increments salarials (4%) entre el CSIF i el Govern
	27	Manifestació	Funcionaris. Estatal. Convocada per CCOO i UGT. Suport de SUP, STEC i CNT. [100.000-4.000 participants]. En contra de l'acord sobre límit increments salarials (4%) entre el CSIF i el Govern
NOVEMBRE			
	8	Tancament a la Delegació provincial de Treball	Joves. Tarragona. Convocada per Coordinadora de Entidades contra el Plan de Empleo Juvenil. [20 joves]. Entrada al despatx del delegat de treball.
	11	Tancament a Departament de Defensa	Funcionariat. Madrid. Comissió negociadora conveni de Defensa. Per ruptura negociacions.
		Tancament a Departament d'Educació	Funcionariat. Madrid. Comité d'empresa del personal laboral (CCOO, UGT, CNT, CSIF). Reivindicació homologació salarial.
	14	Manifestació i concentració davant Ministeri Economia i Hissenda	Sector banca privada. Madrid. Convocada per CCOO i UGT. En contra acord entre patronal i Govern de no aplicar claúsula revisió salarial (2%).

	Manifestació i concentració davant Delegació del Govern	Sector banca privada. Barcelona. Convocada per CCOO, UGT i FITC. En contra acord entre patronal i Govern de no aplicar claúsula revisió salarial (2%).
17	Concentració davant Conselleria Indústria; desallotjament policial	Treballadors empreses La Maquinista i Pegaso. Barcelona. Convoca CCOO i UGT. Contra el projecte INI de privatització de les empreses.
19	Demanda judicial	UGT. Recurs contenciós-administratiu davant Tribunal Suprem contra el reglament de plans i fons de pensions del Govern
21	Manifestació	Pensionistes. Madrid. Convocada per CCOO. [20.000 pensionistes]. Reivindicació increments pensions del 7% en contra de l'acord Govern-UDP (5,35%)
24	Vaga	Funcionaris. Estatal. Convocada per UGT i CCOO. [Seguiment: 70%-5%]. En contra de l'acord sobre límit increments salarials (4%) entre el CSIF i el Govern
	Concentració davant Ministeri Administracions Públiques; recollida signatures	Funcionariat. Estatal. Organitza CCOO, UGT, CSIF-Madrid, CNT. [100.000 signatures; 15.000 concentrats]. En contra de l'acord sobre límit increments salarials (4%) entre el CSIF i el Govern. Entrega signatures a ministre d'Administracions Públiques, Joaquín Almunia (es nega a rebre'ls).
	Manifestació davant Ministeri de Treball	Joves i estudiants. Madrid. Convoca Sindicato d'Estudiantes. Contra PEJ. Acaba en la concentració del funcionariat davant Ministeri Administracions Públiques
	Protesta simbòlica; concentracions davant oficines INEM	Joves i estudiants. Estatal. Convoca Plataforma Juvenil por el Empleo i Sindicato d'Estudiantes. Concentracions a les oficines INEM i inscripció com aturats [150.000-400 persones]. Contra el PEJ.
	Vaga	Estudiants ensenyament mitjà i superior. Estatal. Convoca Plataforma Juvenil por el Empleo i Sindicato d'Estudiantes. [Seguiment: 90%, FP; 80%, BUP; 55%, universitats]. Contra el PEJ
	Vaga	Sector sanitat. Estatal. Convocada per UGT i CCOO. [Seguiment: 85%-1,06%]Negociació conveni. Quarta jornada
	Assamblees	Catalunya. [300 comités empresa]. Declaracions a favor de la vaga general
	Manifestació	Treballadors naval. Vigo. Convocada per CCOO i UGT. Reivindicació solució pels 450 treballadors acollits als Fons Promoció Ocupació. Reconversió industrial
26	Assamblea	Federació Pensionistes UGT. [1.000 pensionistes]. Contra acord sobre pensions entre Govern i UDP
29	Vaga	Funcionaris. Catalunya. Convocada per COOO, UGT, CATAC i CSC. [Seguiment: 80%-20%]Reivindicacions salarials i laborals.
	Vaga	Sector sanitat. Catalunya. Convocada per COOO, UGT, CATAC i CSC. [Seguiment: 60%-10%]Reivindicacions salarials i laborals.
	Vaga	Sector ensenyament públic. Catalunya. Convocada per CCOO i UGT. Reivindicacions salarials i laborals.
	Manifestació	Funcionaris. Catalunya. Convocada per COOO, UGT, CATAC i CSC. [3.000 funcionaris].

		Concentració davant Palau Generalitat. Entrega document sobre reivindicacions salarials i laborals per iniciar concertació. Concentració davant Govern Civil.
	Assamblees	Sector metall. Catalunya. Resolucions sobre suport a la vaga.
29	Vaga	Sector metall. Grans empreses. Catalunya. [30.000 treballadors]. Convocada per CCOO i UGT. Reivindicació increments salarials 5% per desviació previsió inflació.
DESEMBRE		
1	Vaga	Estudiants ensenyament mitjà. Estatal. Convoca Plataforma Juvenil por el Empleo i Sindicato d'Estudiantes. [Seguiment: 2 milions estudiants]. Contra el PEJ.
	Marxa	Joves i estudiants. Madrid. Convoca Plataforma Juvenil por el Empleo i Sindicato d'Estudiantes. [200.000-15.000 participants]. Suport de CCOO, UGT, IU, PCE. Contra el PEJ. Servei d'ordre de 3.000 persones
	Manifestacions	Joves i estudiants. Catalunya, País Basc, València, Aragó, Galícia, Astúries. Convoca Plataforma Juvenil por el Empleo i Sindicato d'Estudiantes. [Barcelona: 10.000-5.000 participants]. Contra el PEJ
14	Vaga	Estatal. Convocada per CCOO i UGT. Contra la política econòmica i social del Govern
	Manifestacions	Estatal. Convocada per CCOO i UGT. Contra la política econòmica i social del Govern
16	Manifestació	Madrid. Convocada per CCOO i UGT. Contra la política econòmica i social del Govern

Figura 10.24
Incidents produïts durant el desenvolupament de la vaga general del 1988. Diaris espanyols, 15 de desembre del 1988

Lloc	Detencions	Ferits	Observacions
Albacete	Diverses		– Detenció de membres d'un piquet que tirava xinxetes a una carretera
Barcelona (província)	36	14	– Es produeixen dotze ferits (cinc policies i set membres de piquets). Sis detinguts i dos ferits lleus (un estudiant i un membre de CCOO) durant els enfrontaments entre piquet i policia al Corte Inglés de Plaça Catalunya –Barcelona ciutat–. – Incendi vagó de RENFE a Cornellà – Set persones detingudes per llançar un petard a l'interior d'un bar on hi havia agents de policia (Ronda Sant Pau-Barcelona)
Bilbao	Diverses		– Enfrontaments policia-piquets amb barricades i talls vies fèrrees. – Forces de seguretat de l'empresa privada PROSESA s'enfronten a un piquet a la central Iberduero
Cantàbria	6		– Detinguts els membres d'un piquet per colocar una barricada
Madrid	5	5	– Explosió d'un paquet explosiu a la Gran Via (1 ferit lleu). – Quatre policies ferits i diversos detinguts durant enfrontaments policies-piquets (quatre vaguistes detinguts per fer pintada a la façana del Congrés de Diputats a la matinada) – Atacs contra desenes d'autobusos (rodes punxades)
Saragossa	15		– Els integrants d'un piquet a un supermercat amb enfrontaments policia (1 policia tira un tret a terra per dissoldre'l); cinc detinguts per intent d'agressió a dos motoristes de la Policia Municipal; tres detinguts per llançament de pedres a la Jefatura Superior de Policia
Valladolid			– Llançament cóctel molotov contra la Delegació provincial de Treball
Vigo	5		– Membres d'un piquet de transports que miraven d'impedir sortida d'autobusos
Dades generals	40 -60	30	Inclouen les detencions i ferits produïts durant les manifestacions i concentracions, però, bona part dels incidents són fruit dels enfrontaments policies-piquets, sobretot als grans magatzems (per posar silicona a les portes d'empreses, comerços i entitats bancàries; per trencar vidres i punxar rodes d'autobusos a transports).

Figura 10.25
Seguiment de les vagues generals del 1988 i del 1985.
Per comunitats autònomes (nombres absoluts)

Comunitat	1988	1985
Andalusia	1.167.550	712.862
Aragó	239.040	30.000
Astúries	208.936	200.000
Canàries	323.570	180.000
Cantàbria	88.200	21.500
Castella-La Manxa	264.095	62.000
Castella-Lleó	383.095	77.400
Catalunya	1.490.000	1.000.000
Euskadi	622.400	480.000
Extremadura	154.530	13.190
Galícia	456.250	462.500
Illes Balears	163.495	57.700
La Rioja	54.684	5.000
Madrid	1.221.424	700.000
Múrcia	227.200	61.300
País Valencià	770.400	309.020
Total	7.834.869	4.372.472

Font: Elaboració pròpia a partir de Campos i Álvarez (1990)

Figura 10.26
Seguiment de la vaga general del 1988

	Espanya		Catalunya	
	Núm. absoluts	Percentatge	Núm. absoluts	Percentatge
Van fer vaga tota la jornada	8.963.000	76,6%	1.547.000	79,3%
Van fer vaga part de la jornada	964.000	8,2%	170.000	8,7%
Van treballar	1.781.000	15,2%	233.000	11,9%
Total població activa ocupada	11.708.000		1.950.000	

Font: Elaboració pròpia a partir del sondeig elaborat per IOPE-ETMAR pel diari *El Periódico* (15.12.88, p. 3-4)

Figura 10.27
Seguiment estatal de la vaga general del 1988. Segons sectors d'activitat

	Núm. absoluts	Percentatge	Població activa
Agricultura	1.232.000	73,7%	1.671.000
Indústria	2.514.000	89,1%	2.822.000
Construcció	886.000	89,4%	991.000
Serveis	5.296.000	85,1%	6.224.000
Total	9.928.000	84,8%	11.708.000

Font: Elaboració pròpia a partir del sondeig elaborat per IOPE-ETMAR pel diari *El Periódico* (15.12.88, p. 3-4)

Figura 10.28
Seguiment estatal de la vaga general del 1988. Segons professió

	Núm. absoluts	Percentatge	Població activa
Empresaris	314.000	78,7%	399.000
Autònoms	2.529.000	84,4%	2.998.000
Funcionaris	1.463.000	79,3%	1.845.000
Assalariats	5.621.000	86,9%	6.466.000
Total	9.927.000	84,8%	11.708.000

Font: Elaboració pròpia a partir del sondeig elaborat per IOPE-ETMAR pel diari *El Periódico* (15.12.88, p. 3-4)

Figura 10.29
Adhesions de suport a la vaga del 14 de desembre del 1988. Diaris espanyols, novembre-desembre del 1988

ORGANITZACIONS SINDICALS	
De classe	
Estatals	USO, CNT
Nacionalistes	ELA-STV, LAB, INTG, CXTG
Corporatives	
Estatals	SNP, SUP, USTEC, STEC
Nacionalistes	CSC, SQC, STACC
Agràries	COAG
Estudiants	Sindicato de Estudiantes
Internacionals	CES, CIOSL
ASSAMBLEES DE TREBALLADORS	Asamblea General de Actores; Asamblea Estatal de Comités de Empresa y Delegados de Personal de TVE, RNE, RCE y del Ente Público; Asamblea de Telefónica; Coordinadora del Port de Barcelona
ORGANITZACIONS EMPRESARIALS	Confederación de APYMES de Madrid (CADAM), PIMES d'Andalusia
ASSOCIACIONS PROFESSIONALS	Federación de la Unión de Actores del Estado Español, Flota pesquera de capitanes i patrones de barcos, AFE, Federación de Asociaciones del Cuerpo Superior de la Administración Civil
PARTITS POLÍTICS	Izquierda Socialista, PCE, IU-Esquerra Catalana
ENTITATS SOCIALS	Coordinadora estatal de Cristianos por el Socialismo, Cáritas Diocesana de Catalunya
PLATAFORMES	Plataforma Juvenil por el Empleo
MANIFESTOS	Professionals, intel·lectuals, artistes: «*Manifiesto de solidaridad con los sindicatos*»; advocats laboralistes: «*Manifiesto en apoyo a la huelga general*»

Font: Elaboració pròpia a partir dels diaris espanyols, novembre-desembre del 1988

Figura 10.30
Seguiment de les manifestacions i concentracions desenvolupades durant les vagues generals del 1988 i del 1985. Per comunitats autònomes (nombres absoluts)

Comunitat	1988	1985
Andalucia	223.500	35.200
Aragó	161.000	22.000
Astúries	100.000	91.000
Canàries	45.000	100.000
Cantàbria	18.000	6.500
Castella-La Manxa	27.500	7.650
Castella-Lleó	95.500	12.050
Catalunya	271.000	-
Euskadi	63.000	-
Extremadura	25.000	40.000
Galícia	115.000	5.350
Illes Balears	35.000	4.550
La Rioja	10.000	1.200
Madrid	600.000	5.000
Múrcia	10.000	12.000
País Valencià	125.000	50.000
Total	1.924.500	392.500

Font: Elaboració pròpia a partir de Campos i Álvarez (1990).

Figura 10.31
Seguiment de les manifestacions i concentracions de la vaga del 1988. Per localitats

Localitat (per comunitats autònomes)	Nombre de manifestants
ANDALUSIA	
Almería	15.000
Cádiz	20.000
Algeciras	5.000
Jerez	15.000
Córdoba	25.000
Lucena	1.500
Granada	30.000
Almuñécar, Baza, Guadix, Loja, Motril	
Huelva	6.000
Jaén	3.000
Linares	3.000
Concentracions a 20 pobles	
Málaga	30.000
Sevilla	70.000
Concentracions a 80 pobles	

ARAGÓ		
Huesca		5.000
Teruel		6.000
Zaragoza		150.000
	Alcañiz	800
	Andorra	4.500
	Jaca	500
	Monzón	2.000
	Sabiñanigo	600
	Tarazona	4.000
ASTÚRIES		
Gijón		35.000
Oviedo		65.000
CANTÀBRIA		
Santander		18.000
	Reinosa	
CASTELLA-LLEÓ		
Ávila		3.000
Burgos		7.000
	Aranda del Duero	3.000
	Miranda del Ebro	3.000
León		20.000
	Ponferrada	2.000
Palencia		3.000
	Guardo	1.000
Salamanca		8.000
Segovia		5.000
Soria		1.500
Valladolid		45.000
Zamora		3.000
	Benavente (no autoritzada)	125
CASTELLA-LA MANXA		
Albacete		10.000
	Almansa	1.500
	Hellín	500
Ciudad Real		5.000
	Puertollano (concentració)	2.000
Cuenca		2.500
	Mota	500
Guadalajara		5.000
Toledo		5.000
	Sonseca	800
	Talavera	2.000

CATALUNYA		
Barcelona		250.000
	Cornellà (concentració)[1]	
	Granollers (concentració)	Centenars
	Igualada	
	Manresa	3.000
	Molins de Rei (concentració)	300
	Mollet (concentració)	Centenars
	Olesa de Montserrat (concentració)	1.000
	Sabadell	2.500
	Sant Andreu de la Barca	400
	Sant Boi de Llobregat	
	Sant Cugat del Vallès	Centenars
	Sant Feliu de Llobregat (concentració)	700
	Sant Joan Despí (concentració)	150
	Sant Just	Centenars
	Santa Coloma de Gramenet	4.000
	Terrassa	1.500
	Vic	
	Vilafranca del Penedès	1.500
	Vilanova i la Geltrú	3.000
Girona		7.000
Lleida		4.000
Tarragona		10.000
	Reus	500
	Tortosa	
	Valls	300
	El Vendrell	200
EUSKADI		
Álava		5.000
Bilbao		
Sant Sebastià		8.000
Pamplona		15.000
EXTREMADURA		
Badajoz		15.000
	Mérida	4.000
Cáceres		10.000
	Navalmoral de la Mata	4.000
	Plasencia	2.000
GALICIA		

Coruña		30.000
	Ferrol	25.000
	Santiago	5.000
Lugo		5.000
Orense		5.000
Vigo		75.000
ILLES BALEARS		
Palma		35.000
ILLES CANÀRIES		
Gran Canaria		30.000
	La Palma	8.000
Tenerife		15.000
MADRID		600.000
MÚRCIA		
Múrcia		10.000
	Cartagena	4.000
PAÍS VALENCIÀ		
Alacant		25.000
	Alcoi	8.000
	Elx	10.000
València		100.000
LA RIOJA		
Logroño		10.000
	Arnedo	4.000

Nota: (1). A Cornellà conflueix la que es va anomenar «Marxa del Baix Llobregat»: els manifestants de Sant Boi, Molins de Rei, Sant Feliu, Sant Joan Despí, Sant Just i Esplugues es van dirigir a la concentració davant de l'Ajuntament de Cornellà.
Font: Campos i Álvarez (1990) i diaris espanyols, 15.12.88.

Figura 10.32
Acció col·lectiva.[1] Diaris espanyols, novembre-desembre del 1988

Repertori	Nombre
Assamblea	1
Concentracions	5
Demanda judicial	1
Manifestacions	7
Marxa	1
Protesta simbòlica	1
Recollida signatures	1
Vagues	8
Total	25

Nota: (1). No s'inclouen les assemblees d'empresa celebrades per decidir el recolzament a la vaga general ni tampoc assemblees realitzades als centres d'estudi i centres de treball dins la campanya informativa sobre la política governamental i les possibles alternatives.

Figura 10.33
Convocants acció col·lectiva.[1] Diaris espanyols, novembre-desembre del 1988

onvocants	Nombre
CCOO	1
UGT	2
UGT i CCOO	8
UGT, CCOO i altres sindicats	7
Plataforma Juvenil-Sindicato Estudiantes	6
Sindicato de Estudiantes	1
Total	25

Nota: (1). No s'inclouen les assemblees d'empresa celebrades per decidir el recolzament a la vaga general ni tampoc les assemblees realitzades als centres d'estudi i centres de treball dins la campanya informativa sobre la política governamental i les possibles alternatives.

Figura 10.34
Reivindicacions acció col·lectiva.[1] Diaris espanyols, novembre-desembre del 1988

Convocants	Nombre
Contra PEJ	7
Contra privatització empreses públiques	1
Contra Reglament plans i fons pensions	1
Millores salarials i laborals	15
Solució Fons Promoció Ocupació (reconversió industrial)	1
Total	25

Nota: (1). No s'inclouen les assemblees d'empresa celebrades per decidir el recolzament a la vaga general ni tampoc les assemblees realitzades als centres d'estudi i centres de treball dins la campanya informativa sobre la política governamental i les possibles alternatives.

Figura 10.35
Repertoris d'acció desenvolupats durant la vaga general del 14 de desembre del 1988. Diaris espanyols, 15 de desembre del 1988

BARCELONA

Manifestació central

Participació	Segons convocants: 250.000-200.000 persones; segons Guàrdia Urbana: 120.000-100.000 persones (el Gabinet de Premsa de l'Ajuntament rectifica la xifra a la tarda: 40.000 persones). «*Una de las más importantes que ha registrado Barcelona en los últimos años, hasta el punto que algunos líderes sindicales llegaron a afirmar que era la mayor tras la celebrada el 11 de septiembre de 1977, en reivindicación de la autonomía*» (*El País*, 15.12.88, p. 1)
Convocants	CCOO, UGT, CNT, USO, Unió de Pagesos, Confederació Sindical Catalana (CSC), Coordinadora del Port i SATC (Sindicat de Treballadors Autònoms del Taxi de Catalunya).
Suport	Partits polítics (IC); Unió Progressista de Fiscals; actors i magistrats a títol personal; centenars de funcionaris; més de 100 bombers; militants MDT; nombrosos ciutadans (500 veïns de Nou Barris van baixar junts caminant); incomptables manifestants-espectadors.
Organització	–Encapçalen la manifestació 20 taxis del STAC, una furgoneta amb altaveus, un grup de persones discapacitades, tres cordons de seguretat de militants sindicals, els líders sindicals i un grup de persones jubilades. –A la cua de la manifestació, per intentar evitar incidents, l'organització situa els funcionaris de les administracions locals, de Justícia i el grup de més de 100 bombers. –Servei d'ordre organització: 200 persones a la capçalera; 500 persones a la cua. –Els convocants destaquen, per la manca de transport, les caminades de la gent provinent de barris perifèrics de la ciutat i l'autoorganització de la gent de poblacions veïnes per desplaçar-se.
Desenvolupament	–Més de 2 hores per fer el recorregut (Plaça Catalunya- Roger Llúria/Mallorca) –Final de la manifestació davant la Delegació del Govern. – Després de l'entrega d'un manifest al delegat del Govern per part dels representants sindicals, es Lectura del manifest unitari final a càrrec del cantautor Lluís Llach. Els manifestants criden «bien» a cada una de les 11 reivindicacions del manifest.
Lemes, consignes, pancartes	–Contra líders polítics, sobretot Felipe González: «*Felipe, Guerra, el pueblo está a la izquierda*»; «*Felipe, cabrón, trabaja de peón*»; «*Pujol, Felipe, Solchaga, això és una vaga*». –Contra Narcís Serra (ministre de Defensa): «*El del piano, que trabaje de romano*». –Contra el gran desplegament policial davant la Delegació del Govern: «*Ésos de marrón, ¿de qué empresa son?*» –Contra helicòpter policia: «*ito,ito ,ito, que caiga el pajarito*». –Consigna més corejada a la primera fase, entonant cançó popular catalana "Baixant de la font del gat": «*Hacia falta ya una huelga, una huelga; hacía falta ya una huelga general, que no podía fracasar*».

–Altres consignes: «*El pueblo unido, jamás será vencido*», «*Viva la clase obrera*», «*Aquí están, éstos son, los que aguantan la nación*».
–Pancarta unitària dels líders sindicals: reivindicació de canvi en la política econòmica i social Govern.
–Pancarta persones jubilades: «*No más pensiones de hambre y miseria*».
–Pancarta treballadors del Zoo de Barcelona: foto de Floquet de Neu amb inscripció contra el PEJ.

Ambient festiu
–Des dels altaveus de la furgoneta al cap de la manifestació s'emeten cançons de Lluís Llach, Raimon, Labordeta,...
–Els bombers uniformats porten torxes i bengales i llencen traques.
–Dos capgrossos que representen Felipe González (vestit de frac) i Jordi Pujol.
–Manifestants i espectadors aplaudeixen durant la marxa.
–«[...] *El ambiente era casi festivo* [...]. *Entre tambores, pitos y fanfarrias, los manifestantes comenzaron a desfilar entonando consignas entre reivindicativas y jocosas*»; «*la manifestación fue modelo de sensata participación cívica*"» (*El Periódico*, 15.12.88, p. 13).

Declaracions manifestants
–Membre d'un grup de veïns de Nou Barris: «*Somos un grupo de cabreados. Hemos llenado dos manzanas de la calle Aragón, pero, no es que queramos que caiga el Gobierno. Esto es un aviso para Felipe* [...]» (*El Periódico*, 15.12.88, p. 14).
–Moltes persones afirmaven la seva sorpresa per la gran participació (*El País*, 15.12.88).

Incidents
–Un cop dissolta la manifestació, enfrontaments entre la policia i un grup de joves (relacionats amb el MDT). Contenidors cremats. Es produeixen 5 detencions.

Observacions
–«*En la concentración estuvieron casi todos: sindicatos, partidos, grupos ecologistas, colectivos varios y muchos ciudadanos llegados a pie desde sus casas*» (*El Periódico*, 15.12.88, p. 13).
–«*Casi todos llegaron a pie, con la pancarta, la bandera y una idea por la que protestar, tan potente que, por primera vez, convirtió en nimiedad la diferencia de siglas, objetivos nacionalistas, premisas sindicales o proyectos políticos: unos marchaban, otros les aplaudían, saboreando atuendos originales, agradeciendo frases ocurrentes,...*» (*El Periódico*, 15.12.88, p. 14).
–Octavetes del partit CDS contra Chaves acollides amb burla general pels manifestants.

Manifestació

Convoca	CNT-AIT
Participació	200 persones
Incidents	–Un cop finalitzada, enfrontaments entre policia i grups de joves. Contenidors cremats. Diverses detencions.

Altres accions
–«*A partir de* [les deu del mati] *diversos sectores y sindicatos imporvisaron pequeñas manifestaciones, caracterizadas por consignas festivas como "Nos hacía falta ya una huelga general", entonadas con músicas populares como* Baixant de la font del gat. *Las más llamativas fueron protagonizadas por un pequeño ejército de mensajeros dando vuletqs a la plaza Catalunya subidos en sus motos y la de los bomberos de la Generalitat que recorrieron el centro lanzando petardos y haciendo sonar sirenas*» (*El País*, 15.12.88, p. 18).
–Els membres (23) de la Unión Progresista de Fiscales (UPF) renuncien al salari de la jornada en solidaritat amb la vaga, davant la impossibilitat efectiva del dret de vaga pels funcionaris del Ministeri de Justícia.
–El "Grup de Joves contra el PEJ" de la localitat de Badalona tapien l'entrada a l'oficina de l'INEM.

BILBAO		
Manifestació		
	Convoca	Organitzacions sindicals i polítiques esquerra radical (EMK, LAB, Liga Comunista, associons d'aturats)
	Participació	100 persones
	Suport	Missatgers amb les seves motos encapçalen la manifestació
	Incidents	Càrregues policials justificades per crida de consignes a favor del terrorisme. Diverses detencions i diversos ferits.
Altres accions	–Talls d'alguns dels accesos a la ciutat amb barricades	
GIRONA		
Manifestació		
	Participació	Segons els sindicats, 7.000 persones; segons la policia local, 4.000.
	Observacions	Part del manifest sindical deia: «*la victoria conseguida por los trabajadores ante el Gobierno chulesco y arrrogante de Felipe González y sus* vampiros-boys».
LLEIDA		
Manifestació		
	Participació	4.000 persones. «[...] *la más numerosa celebrada en la capital del Segrià desde 1977, cuando los leridanos reivindicaron la autonomía*» (*El Periódico*, 15.12.88, p. 13).
	Observacions	Ambient tranquil i festiu. Forts i perllongats xiulets contra el Govern municipal que no va proporcionar megafonia per fer els parlaments finals a l'organització. Els sindicats denuncien l'explotació juvenil en el món del treball (cas de l'empresa internacional MAI de Cervera: dels 700 joves que hi treballaven, només 11 tenien contracte).
MADRID		
Manifestació-concentració		
	Convoca	CCOO i UGT
	Participació	3.500 persones
	Desenvolupament	Manifestació pels carrers del centre. A la Puerta del Sol davant la seu del Govern autònom. Unes 350 persones es dirigeixen cap al Congrés dels Diputats.
	Consignes	Crits a favor de la vaga i en contra dels que no la seguien. Crits de «esquiroles» contra els parlamentaris davant del Congrés.

SEVILLA		
	Participació	Segons els sindicats, 40.000 persones; segons la policia, 15.000. «*La manifestación más numerosa que se recuerda desde la época de la reivindicación autonomista*» (*La Vanguardia*, 15.12.88, p. 22); «[...] *la mayor manifestación habida en Andalucía desde 1977*» (*El Periódico*, 15.12.88, p. 12).
	Suport	Partis polítics: IU, Partido Andalucista
	Desenvolupament	La manifestació acaba amb un míting davant la seu de la Delegació del Govern.
	Consignes	–Contra líders polítics: «(Felipe i Guerra) *vergüenza de los sevillanos*»; davant d'uns grans magatzems, es cridava «*aquí no compra ni Pilar Miró*».
	Observacions	«[...] *una huelga general que en Andalucía tuvo un carácter semi-festivo como lo demostró la afluencia masiva a las manifestaciones que el 14-D, se convocaron desde todos los puntos de Andalucía. Sirva como muestra, Sevilla, donde* [...] [entre els participants] *había niños y hasta estudiantes de Teología que con sentido del humor portaban una pancarta en la que se podía leer, "la política del Gobierno no hay Dios que la aguante"*» (*El Independiente*, 16.12.88, p. 9).
TARRAGONA		
Manifestació		
	Participació	10.000 persones. «*La mayor de la historia de la ciudad en los últimos años*» (*El País*, 15.12.88, p. 19); «*La marcha más importante de los últimos años en la ciudad*» (*El Periódico*, 15.12.88, p. 13);
	Convoca	CCOO, UGT, USTEC, CNT
	Observacions	Els convocants mostraven la seva sorpresa per l'alta participació. Ambient festiu
	Incidents	Cap
Altres accions	–Concentració de 1.000 persones davant la seu de la Delegació d'Hissenda a Tarragona –Talls de dues carreteres nacionals a Valls i Tarragona	
TERUEL		
	Participació	500 persones
	Convoca	Treballadors de les empreses mineres de la conca de Terol (reconversió industrial)
VALÈNCIA		
	Participació	«*A últimas horas de la tarde se celebró una de las manifestaciones más numerosas de la historia*» (*La Vanguardia*, 15.12.88, p. 22).

Figura 10.36
Incidents produïts durant les manifestacions i concentracions del 14 de desembre del 1988. Diaris espanyols, 15 de desembre del 1988

Lloc	Detencions	Ferits	Observacions
Barcelona	Diverses	Diversos	– Cua de la manifestació convocada per CCOO i UGT: crema de contenidors d'escombraries i una bandera espanyola; llançament de pedres, ampolles i petards contra policies davant la seu de la Delegació Govern; càrrega policial contra els manifestants amb detinguts i ferits. Es relaciona el grup violent amb el MDT. – Manifestació convocada per CNT: enfrontaments policia amb manifestants durant la manifestació
Bilbao		10	– Càrrega policial per disoldre la manifestació convocada per HB, EMK, LCR, LAB i associacions d'aturats dirigida cap a la Delegació del Govern. 10 ferits lleus. El Govern Civil explica que es va disoldre per haver-hi crits en favor d'ETA. Entre els detinguts hi ha una dirigent del Moviment Comunista de Esukadi (EMK), Rosa Olivares.
Madrid		Diversos	– Diversos ferits durant dues càrregues policials contra dues concentracions davant la Puerta del Sol i el Congrés dels Diputats. El secretari regional d'UGT anuncia possible presentació conjunta amb CCOO de querella contra el delegat del Govern i les forces de seguretat. Més de 10 reporters gràfics i càmares ferits, tot i portar distintiu ANIGP (Asociación Nacional de Informadores Gráficos de Prensa). Comunicat de l'associació denunciant l'actuació de la Policia Nacional i petició d'aclaraciments al Ministeri de l'Interior
Múrcia	3	Diversos	– Durant una càrrega policial contra una manifestació, diversos policies i una manifestant (aquesta amb ferides greus al cap) resulten ferits. El secretari regional d'UGT anuncia possible presentació conjunta amb CCOO de querella contra el delegat del Govern i les forces de seguretat.
Pamplona			– Enfrontaments policia i manifestants. Un policia dispara a l'aire tot el carregador
Saragossa	6		– Enfrontaments policia i manifestants.

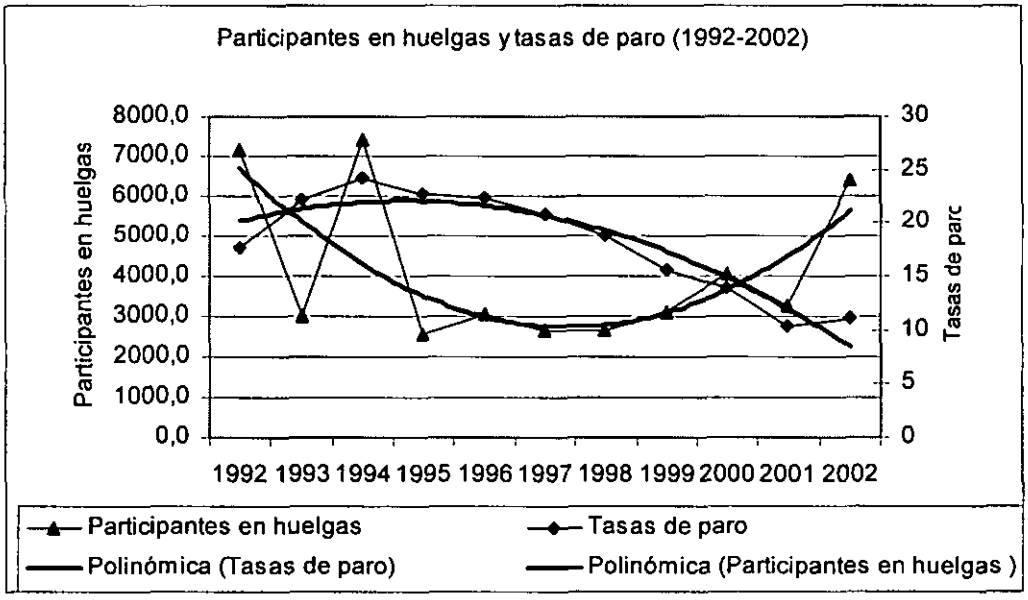
Figura 10.37
Manifestació a Madrid del 16 de desembre del 1988. Diaris espanyols, 17 de desembre del 1988

Participació	Segons convocants: 1.000.000 persones; segons Delegació del Govern: 35.000-40.000 persones
Convocants	CCOO, UGT
Suport	Plataforma Juvenil por el Empleo, Sindicato de Estudiantes, PCE, IU, Federación Regional de Asociaciones de Vecinos, actors (1.500), professionals i intel·lectuals a títol personal
Organització	–Servei d'ordre pròpia organització: 200 persones
Desenvolupament	El cap de la manifestació va ser desbordat. Abans d'arribar al final, a la Puerta del Sol, ja es concentraven desenes de milers de persones a la plaça i els carrers colindants. Quan la Puerta del Sol es va plenar inciaven la sortida encara els darrers manifestants
Lemes, consignes, pancartes	–Eslogan de la manifestació: «*Nosotros hemos cumplido, ellos no*» (es repeteix a pancartes penjades al llarg del recorregut) –Contra membres del Govern: «*Solchaga, cabrón, trabaja de peón*», «*Felipe, Guerra, irós a la mierda*» –Altres:, «*Hacía falta ya una huelga general*», «*UGT está detrás, adelante Nicolás*», «*Socialismo sí, felipismo, no*», «*El Corte Inglés, facha, facha es*» –Pancarta actors: «*Menos festivales, más teatros*» –Pancarta Sindicato de Transportes, Comunicaciones y Mar de CCOO: «*El sueño de la razón produce monstruos, el del cambio paro, pobreza y marginación. Preferimos el sueño de la razón. Los monstruos al menos son más inocentes y románticos*» –Pancartes i banderes de partits extraparlamentaris, banderes republicanes
Ambient festiu	–A la Puerta del Sol, fi del recorregut, pels altaveus se sentia música pop –Quatre *ninots* de València portats expressament: representaven a Felipe González, Alfonso Guerra, Carlos Solchaga i José María Cuevas sobre un asse carregat amb sacs de bitllets. Dos d'ells portaven a l'esquena amb mostres evidents d'esforç una gran rosa roja que simbolitzava els treballadors soportant la pesada carga de la política del Govern
Incidents	–Un cop dissolta la manifestació, enfrontaments entre policia i grup de joves. Càrregues policials, destrosses mobiliari urbà. Cinc detinguts.
Observacions	–«*Durante las dos primeras horas, los convocantes consiguieron que reinara el ambiente de charanga*» (El País, 17.12.88, p. 17) –Gran pitada contra la delegada del Govern a Madrid, Ana de Vicente, responent a la crida d'un membre de la Unió Regional de CCOO des de l'estrada dels oradors a la Puerta del Sol. La delegada havia desautoritzat els recorreguts proposats pels sindicats. Es criticava que el recorregut autoritzat era molt estret en gran part, cosa que provocava colls d'ampolla que haguessin fet difícil una evacuació d'urgència.

Figura 12.1 El modelo teórico aplicado a la huelga del 20j

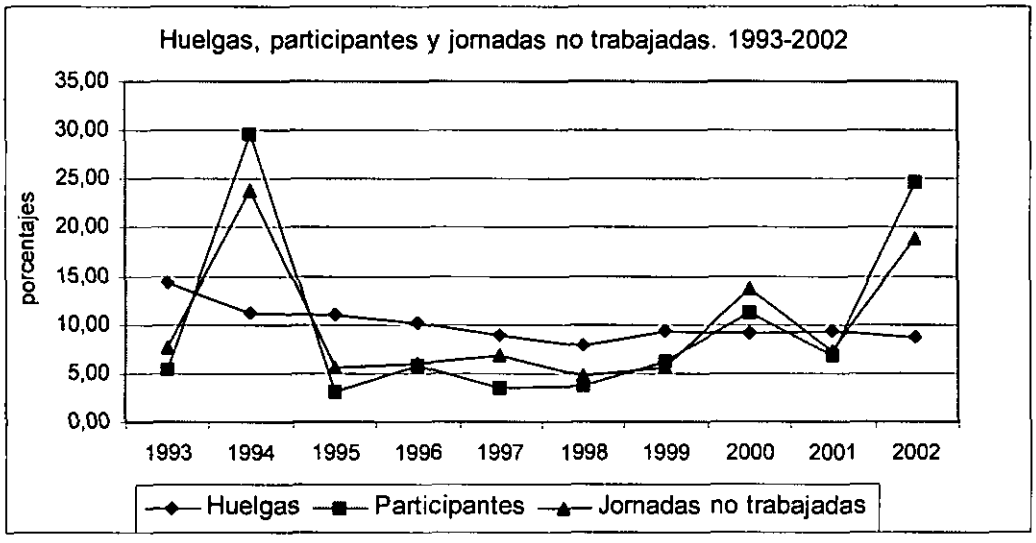
Estructura	Sistema político	Dinámica de corto plazo	Acción Colectiva
Estructura económica	Ciclo político	Actores	Huelga
	Estructura institucional	Alianzas	General
Estructura de clivajes	Tratamiento de la protesta	Estrategias	Sindical
	Rol de los medios de comunicación	Efectos	

Figura 12.2 Participantes en huelgas (en miles) y tasas de paro. 1992-2002

Fuente: INE, 2003; MTAS, 2003.

Figura 12.3 Huelgas, participantes y jornadas no trabajadas.

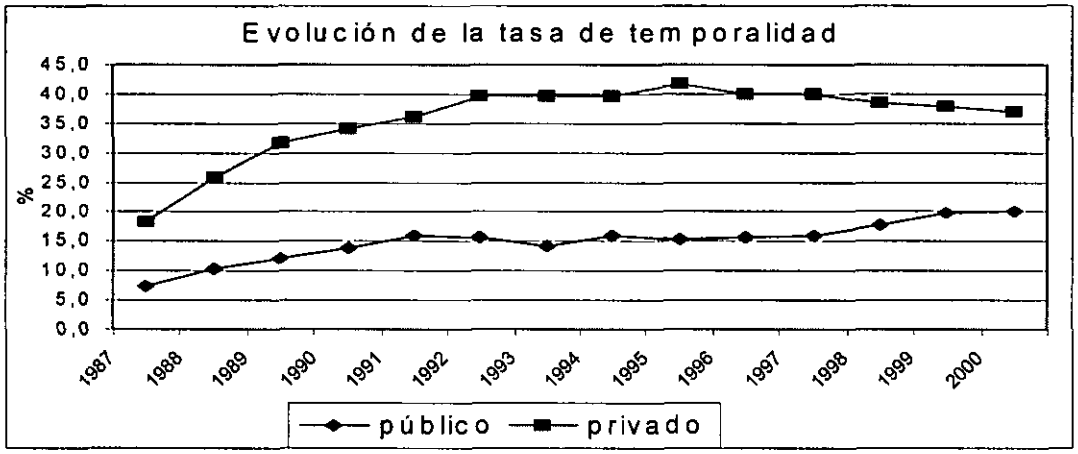
Fuente: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 2003.

Figura 12.4 Accidentes de trabajo y enfermedades profesionales. Totales. 1993-2002.

Año	*Accidentes en jornada de trabajo*	*Accidentes "in itinere"*	*Enfermedades profesionales*	
			Con baja	Sin baja
1993	967.583	35.415	4.849	484
1994	989.803	35.460	4.804	180
1995	1.101.270	37.750	5.838	167
1996	1.172.497	40.349	7.069	175
1997	1.276.835	45.105	8.440	260
1998	1.432.728	53.381	10.428	636
1999	1.606.999	64.005	14.119	636
2000	1.730.230	71.186	17.261	597
2001	1.812.507	76.024	20.281	935
2002	1.831.938	77.764	22.292	1.507

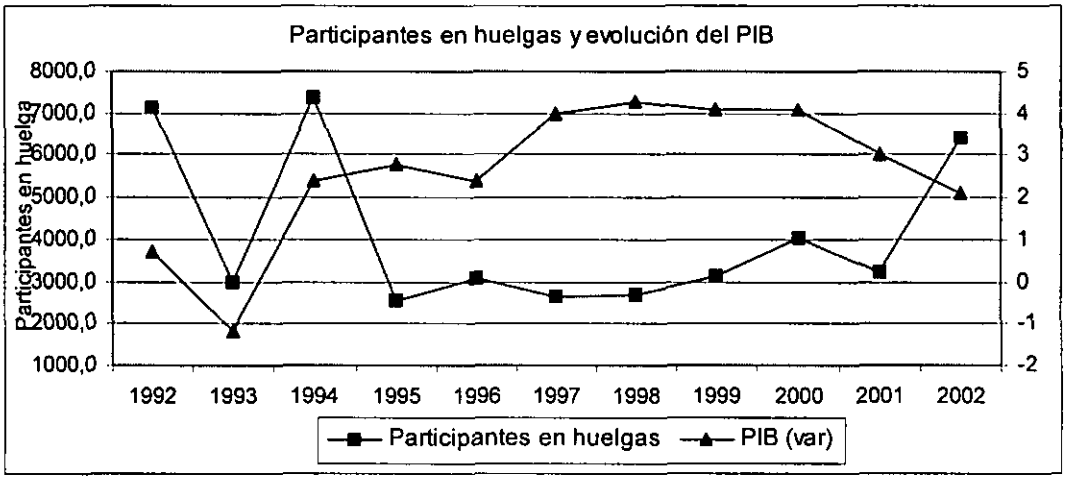
Fuente: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 2003.

Figura 12.5 Tasas de temporalidad 1987-2000.

Fuente: Elaboración propia sobre la base de UGT, 2001.

Figura 12.6 Participantes en huelgas y evolución del PIB (tasas de variación)

Fuente: Ministerio de Hacienda, 2003.

Figura 12.7 Votación del decreto de reforma del sistema de protección del desempleo.

Partido	Moción	Votos
PP	A favor	169
CiU – CC	Abstención	16
PSOE - IU	En contra	129
Total	-	314

Fuente: La Vanguardia, 13 de junio de 2002.

Figura 12.8 La respuesta del gobierno a las demandas sindicales

Demanda sindical	Respuesta
Restitución de los salarios de tramitación	Aceptada
Tutela judicial del despido	Aceptada
Redefinición de oferta adecuada de empleo	Aceptada
Cobertura de desempleo a fijos discontinuos	Aceptada
Indemnización legal compatible con subsidio por desempleo	Aceptada
Pago de vacaciones no disfrutadas	Aceptada
Capitalización de todo el seguro de desempleo para los autónomos	Aceptada
Subsidio agrario (PER)	Rechazado

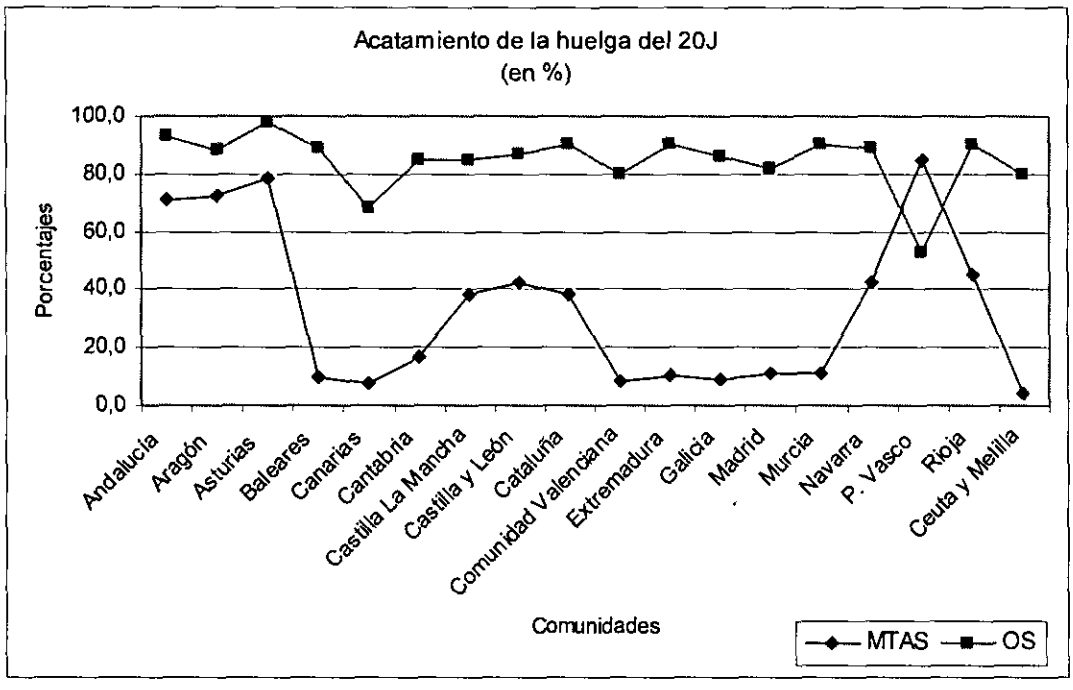
Fuente: La Vanguardia, 18 de octubre de 2002.

Figura 12.9 Repercusión territorial de la huelga del 20j según fuente de información

Comunidades	PA	MTAS	OS
Andalucía	2.012.700	1.419.200	1.871.811
Aragón	357.900	258.600	314.952
Asturias	279.100	219.000	273.518
Baleares	291.200	28.100	259.168
Canarias	623.200	45.900	423.776
Cantabria	160.700	26.400	136.595
Castilla La Mancha	477.300	183.500	405.705
Castilla y León	673.200	283.200	585.684
Cataluña	2.206.700	835.800	1.986.030
Comunidad Valenciana	1.417.100	114.000	1.133.680
Extremadura	266.500	27.100	239.850
Galicia	757.000	70.900	651.020
Madrid	2.019.900	224.800	1.656.318
Murcia	361.000	40.000	324.900
Navarra	182.500	77.900	162.425
P. Vasco	697.600	592.100	369.728
Rioja	80.300	36.200	72.270
Ceuta y Melilla	39.200	1.500	31.360
Total	**12.903.100**	**4.484.200**	**10.898.790**

Fuente: INE, 2002; MTAS, 2002; UGT, 2002b.

Figura 12.10 Grado de acatamiento de la huelga

Fuente: INE, 2002; MTAS, 2003.

Figura 12.11 Acciones de protesta. Mayo de 2002 a enero de 2003.

Tipo de acción colectiva	Número de hechos
Huelga	2
Huelga General	*1*
Marcha	12
Encierro	6
Manifestación / concentración	9
Recursos a Tribunales	5
Toma de Oficinas INEM	2
Piquetes informativos	17
Ocupaciones[1]	2
Asambleas	1
Recolección de firmas contra el decreto (35.000)	1
Amenaza de convocatoria a huelga	3
Acciones violentas[2]	7
Acciones de burla[3]	2
Cortes de calles y de rutas	5

Fuente: Elaboración propia sobre la base de El País y La Vanguardia, abril de 2002 a enero de 2003.

Figura 12.12 Acciones represivas. Mayo de 2002 a enero de 2003

Acciones Represivas	Número de hechos
Arrestados	104
Despedidos	50
Manifestantes reprimidos	20
Autobuses -con manifestantes- secuestrados	70
Manifestaciones prohibidas	1

Fuente: Elaboración propia sobre la base de El País y La Vanguardia, abril de 2002 a enero de 2003.

Figura 12.13 Tiempo destinado a la huelga del 20j en TD2.

Tiempo destinado a la huelga	Minutos	Porcentajes
A favor de la incidencia	2.23	15.3
En contra de la incidencia	13.12	84.7
· *no incidencia*	*8.40*	*55.6*
· *piquetes y violencia*	*4.32*	*29.1*
Total	**15.23**	**100**

Fuente: Elaboración propia sobre la base de AIDEKA (2002).

Figura 12.14 Tiempo destinado a representantes de organizaciones políticas y sindicales

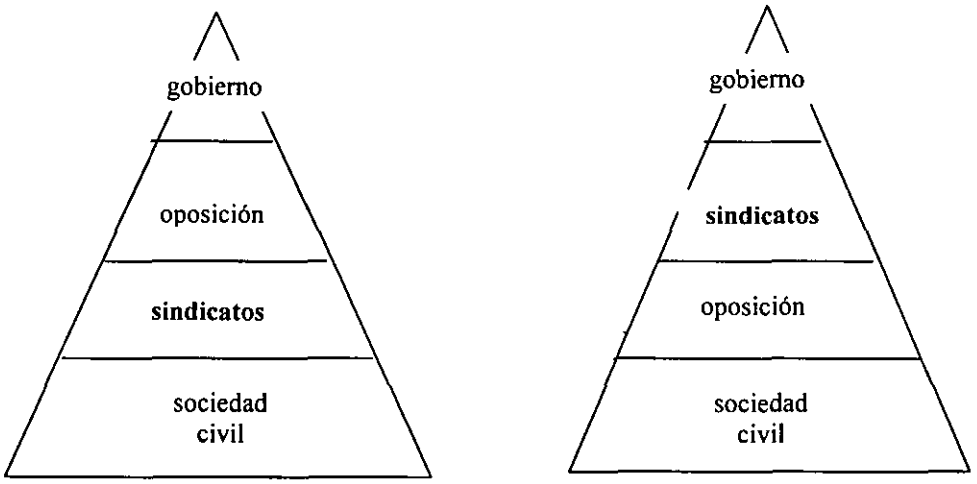
Entidad	Tiempo en segundos	Porcentaje
PP	115	59.0
PSOE	34	17.5
CC.OO.	12	6.1
UGT	14	7.1
CEOE	11	5.7
FNTA	9	4.6
Total	**195**	**100.0**

Fuente: Elaboración propia sobre la base de AIDEKA (2002).

Figura 12.15 Efectos de la huelga según grado de acatamiento

Huelga	Grado de acatamiento	Tipo de resultado	Aclaración
Exitosa	Alto o bajo	Procedimental	Crea nuevas formas de participación para OS.
		Proactivo	OS comienzan a intervenir en la política pública.
		Reactivo	Evita el recorte de derechos adquiridos.
Fracasada	Alto	No reactivo	No evita perjuicios (se produce la reforma), **con** costo político para el gobierno.
	Bajo	No reactivo	No evita perjuicios (se produce la reforma), **sin** costo político para el gobierno. La huelga actúa como plebiscito.

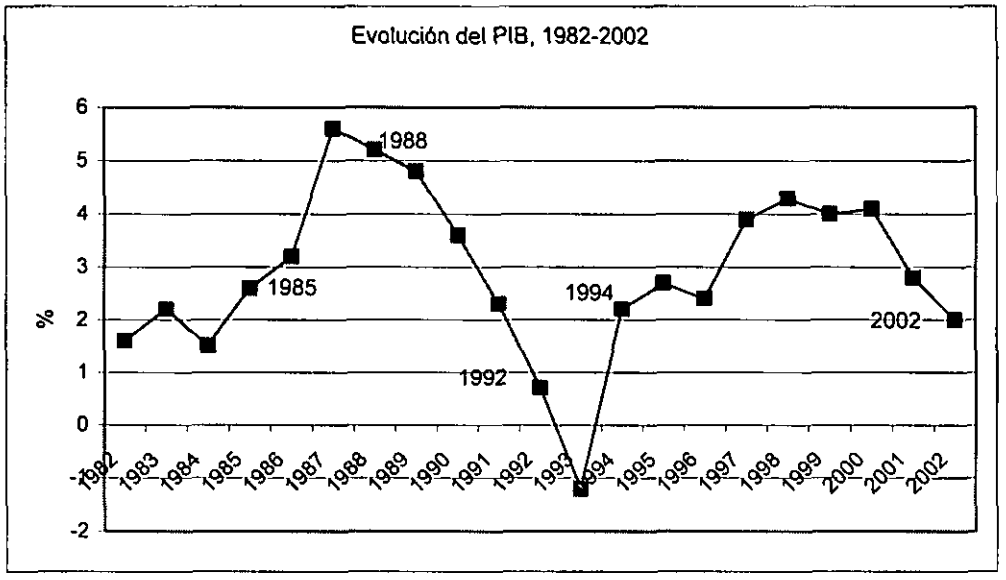
Figura 12.16 Relevancia de cada actor social durante la huelga.

T_0: situación habitual

T_1: situación durante la huelga

Figura 12.17 Evolución del PIB, 1982-2002 (en porcentajes)

Fuente: Expansión, 2000; INE, 2003.

Figura 12.18 Síntesis de la cronología

Fecha	Pág	Fuente	Zona	Información
10/05/2002	1	P	Art. De Inf.	Aznar contesta la carta de los sind.
14/05/2002	2	P	Economía	Reunión de Aznar y OS sobre la reforma: desacuerdo
14/05/2002	3	V,P	Economía	El 23/05 OS convocarán a la huelga
16/05/2002	**3**	**V**	**Economía**	**Confirman convocatoria de huelga**
18/05/2002	5	V	Economía	Trabajo llama a los sind para evitar la huelga
19/05/2002	7	V	Editorial	Cumbre de la UE con Iberoamérica en Madrid
19/05/2002	7/8	V	Economía	El gno. Constituirá un gabinete de crisis
19/05/2002	8	V	Art. De Inf.	Zapatero respalda la huelga
20/05/2002	9	V	Art. De Inf.	Los sind. piden reunión a Aznar
22/05/2002	12	V	Art. De Inf.	Fracasa la reunión entre los sind y el Ministro de Trabajo
23/05/2002	**14**	**V**	**Art. De Inf.**	**UGT y CCOO aprueban por unanimidad el llamado a huelga para el 20J**
24/05/2002	18	P	Art. De Inf.	Modificación del proyecto tras reunión con CEOE
24/05/2002	**21**	**V**	**Economía**	**El gobierno aprueba por decreto la reforma del desempleo**
26/05/2002	59	V	Economía	La CES apoya la huelga del 20J
27/05/2002	61	V	Economía	Jornaleros andaluces protestan por la desaparición del PER
04/06/2002	74	V	Economía	OS garantizan los servicios mínimos en un 10%
09/06/2002	84	V	Economía	Manifestación en Badajoz, 25.000 personas
10/06/2002	87	V/EM/P	Economía	Manifestación en Sevilla. Gno: 50.000, OS: 250.000 personas
13/06/2002	91	P/V	Art. De Inf.	El gno. Convalida el decreto. Se abstienen CiU y CC y se opone el PSOE.
15/06/2002	95	V/P	Art. De Inf.	El gno. envía a los sind. un borrador del decreto con los servicios mínimos.
19/06/2002	117	EM	Art. De Inf.	Comienza la huelga en Euskadi
20/06/2002	**130**	**P/V**	**Art. De Inf.**	**Huelga General. Según OS: 84% de acatamiento; según el gobierno: 17%**
21/06/2002		P/V	Art. De Inf.	Cumbre de la UE en Sevilla
22/06/2002	180	O	Art. De Inf.	Pujol, el Psoe, Ciu y OS piden a Aznar que negocie
25/06/2002	197	V	Art. De Inf.	Aznar deja la presidencia de la UE
28/06/2002	182	V	Art. De Inf.	Convocatoria a manifestación para septiembre. OS piden reunión y amenazan con nuevas huelgas
02/07/2002	202	V	Economía	El gno acepta suavizar algunas medidas
10/07/2002	227	P	Art. De Inf.	Aznar cambia 8 ministros, incluido el de Trabajo
17/07/2002	253	V	Economía	Reunión de CCOO y UGT con Zaplana (protoclaria)
01/10/2002	266	V	Economía	El gno repone parcialmente los salarios de tramitación
06/10/2002	271	V/P	Economía	Manifestación contra la reforma del desempleo. 200.000 personas
08/10/2002	**282**	**V**	**Economía**	**El gno acepta las peticiones de los sindicatos (salvo el subsidio agrario).**
03/11/2002	288	V	Economía	Los jornaleros se manifiestan en Sevilla por el subsidio agrario.
26/01/2003	**467**	**P**	**Art. De inf.**	**Se restituye el subsidio agrario con leves modificaciones**

Figura 12.19 Cronología completa

Nota nro	Fecha	Fuente	Zona	Título de la noticia
1	10/05/2002	P	Art. de inf.	OS rechazan las explicaciones de Aznar sobre la reforma
2	14/05/2002	P	Economía	Nuevo fracaso en el diálogo entre Gobierno y sindicatos
3	14/05/2002	V	Economía	Gobierno y sindicatos constatan que no existe posibilidad de acuerdo
4	16/05/2002	V	Economía	Los sindicatos confirman la huelga general para el 20-J si Aznar no lo remedia
5	17/05/2002	V	Economía	La huelga general del 20-J provoca el primer enfrentamiento entre los sindicatos y Aznar
6	18/05/2002	V	Economía	Trabajo convoca a los sindicatos en un último intento de frenar la huelga
7	18/05/2002	V	Economía	Zapatero pide a Aznar que "baje de la Cumbre" y retire la reforma del paro
8	19/05/2002	V	Editorial	Se está llegando al final del periodo de tregua entre ambos partidos. Finaliza la presidencia UE
9	19/05/2002	V	Economía	Los sindicatos rechazan la creación de un gabinete de crisis por la huelga general
10	19/05/2002	V	Art. de inf.	Zapatero respalda la huelga general, sin involucrar al PSOE
11	20/05/2002	V	Art. de inf.	Los sindicatos piden a Aznar que convoque una mesa de negociación sobre la reforma del paro
12	20/05/2002	V	Art. de inf.	Trabajo convocará de nuevo a las cúpulas sindicales para evitar la huelga general
13	20/05/2002	V	Art. de inf.	Rodrigo Rato considera "desproporcionado" que UGT y CC.OO. quieran hacerle una huelga general al Gobierno
14	21/05/2002	Radio Catalunya	Tertulia	Lluís Foix: "Les vagues generals sempre són prerevolucionàries »
15	21/05/2002	V	Opinión	debilitar a los populares en varios asaltos
16	21/05/2002	5D	Economía	Claves de la reforma del sistema de protección de desempleo
17	22/05/2002	V	Art. de inf.	Aznar afirma que un paro general es un despropósito y daña la imagen de España
18	22/05/2002	V	Art. de inf.	El ministro Aparicio fracasa en su intento de frenar la huelga general
19	23/05/2005	P	Art. de inf.	Los comités confederales de UGT y CC OO aprueban por unanimidad la huelga. Chozas anuncia modificaciones
20	23/05/2001	V	Art. de inf.	Fidalgo y Méndez acusan al Gobierno de romper el diálogo social
21	23/05/2002	V	Art. de inf.	Aznar acusa a los sindicatos de dañar los intereses de España
22	23/05/2002	V	Art. de inf.	El Gobierno reitera su rechazo a la convocatoria del paro y arremete contra el PSOE
23	23/05/2002	V	Economía	Informe de Fidalgo al Consejo Federal de CCOO. Expone el superávit del INEM
24	23/05/2002	V	Opinión	Una huelga insólita. Pros y contras del posible éxito o fracaso de la huelga
25	24/05/2002	P	Economía	Los sindicatos ratifican la primera huelga contra el PP
26	24/05/2002	P	Economía	El Ejecutivo se muestra abierto a redefinir el concepto empleo adecuado
27	24/05/2002	P	Economía	Dos días de paro en el País Vasco y Navarra por la división sindical
28	24/05/2002	P	Opinión	Vista la pérdida del diálogo social, ésta es una huelga en defensa de la democracia
29	24/05/2002	V	Economía	El Gobierno desafía a los sindicatos y aprueba la reforma del desempleo
30	24/05/2002	V	Economía	Los sindicatos convocan para el 20-J la séptima huelga general de la democracia
31	24/05/2002	V	Economía	La Generalitat considera que la reforma no puede hacerse por decreto
32	24/05/2002	V	Documentos	Texto del Real Decreto
33	24/05/2002	P	Art. de inf.	La reforma del paro entra en vigor el lunes tras aprobarla el Gobierno por real decreto
34	24/05/2002	P	Art. de inf.	Rodríguez Zapatero afirma que el trámite adoptado por el Ejecutivo es una "provocación intolerable".
35	24/05/2002	P	Economía	El Gobierno y los jornaleros se enfrentan por la reforma del PER (un sistema con 20 años de historia)
36	25/05/2002	P	Art. de inf.	PSOE, IU y los sindicatos estudian recurrir al TC la reforma urgente del paro
37	25/05/2002	P	Economía	Aznar responde a la huelga general con un 'decretazo'
38	25/05/2002	P	Editorial	Ambas partes son autoritarias y se arrogan una representatividad que no tienen.

39	25/05/2002	P	Radio y TV	Lo nuevo en la semántica de Aznar es implicar al trabajador que trabaja como víctima del que no trabaja
40	25/05/2002	P	Economía	La reacción del Ejecutivo a la convocatoria de huelga general pone en pie de guerra a los sindicatos y a la oposición
41	25/05/2002	P	Economía	La reforma se suaviza para incluir propuestas de Cataluña, Canarias y las comunidades del PP. Reduce de 50 a 30 Km la distancia del puesto de trabajo
42	25/05/2002	P	Economía	Cuevas -Pte. De CEOE- afirma que el Gobierno ha sentado un grave precedente
43	25/05/2002	V	Economía	Aznar acusa al PSOE de irresponsable por apoyar la huelga general
44	25/05/2002	V	Economía	El Consejo de Ministros aprobó ayer por sorpresa y mediante decreto ley la reforma del seguro de desempleo
45	25/05/2002	V	Opinión	que muchos verán en las prisas las desventajas de que un Gobierno disponga de mayoría absoluta.
46	25/05/2002	V	Economía	Las organizaciones sindicales subrayan que la reforma no se ha suavizado, "simplemente se ha maquillado"
47	26/05/2002	P	Art. de inf.	Aznar apela a su mayoría absoluta para descalificar la huelga general
48	26/05/2002	V	Política	Aznar censura a Zapatero por el 20-J
49	26/05/2002	V	Economía	La CES apoya la huelga general del 20-J y rechaza el uso del decreto ley
50	26/05/2002	V	Editorial	conferir a la jornada de huelga general el valor tácito de referéndum sobre la gestión gubernamental del PP
51	27/05/2002	P	Art. de inf.	El PSOE promoverá una campaña contra la reforma del desempleo
52	27/05/2002	V	Economía	Miles de jornaleros andaluces protestan contra la desaparición del PER
53	27/05/2002	V	Art. de inf.	El PSOE apoyará a fondo la huelga del 20-J para sacarse la espina del 14-D de 1988
54	30/05/2002	V	Economía	Zapatero dice que hay razones de sobra para la huelga y pide a Aznar un cambio de discurso
55	31/05/2002	P	Opinión	Aznar estaba convencido de que los sindicatos no convocarían la huelga genera
56	31/05/2002	V	Opinión	Una huelga torpemente provocada
57	31/05/2002	EM	Economía	El Estado ahorrará 230 millones de euros con la reforma del paro
58	31/05/2002	V	Opinión	Aznar debe dejar respirar a quienes no concuerdan, es la base del sistema de libertades.
59	01/06/2002	V	Economía	Los sindicatos acusan al Gobierno de desprestigiarlos con datos falsos
60	03/06/2002	EM	Charlas	CCOO y UGT comunican oficialmente a Trabajo la convocatoria de huelga
61	03/06/2002	V	Economía	IU y PSOE negocian presentar un recurso de inconstitucionalidad a la reforma de desempleo
62	03/06/2002	EM	Economía	El sindicato CSI-CSIF no secundará la huelga del 20-J
63	04/06/2002	V	Economía	CC.OO. y UGT sólo garantizarán unos servicios mínimos del 10%
64	04/06/2002	V	Opinión	La deriva autoritaria de Aznar coincide con el auge de los votos hacia la extrema derecha en muchos países europeos
65	04/06/2002	EM	Art. de inf.	UGT y CCOO aclaran que el 20-J aceptarán servicios mínimos en todos los medios de transporte
66	05/05/2002	V	Economía	Aznar pide a los ciudadanos que tomen en cuenta la realidad económica del país y no atiendan a los tópicos
67	06/06/2002	V	Economía	Una carta de la Policía que pide a empresas información sobre el 20-J enoja a sindicatos y oposición
68	06/06/2002	V	Economía	El Gobierno critica a los sindicatos por los servicios mínimos
69	06/06/2002	V	Editorial	CC OO y UGT darán hoy a conocer su propuesta de servicios esenciales
70	08/06/2002	P	Art. de inf.	Aznar hace un llamamiento a los sindicatos y a la oposición para que "no amenacen" a la sociedad con la huelga
71	08/06/2002	V	Economía	Aznar no entiende porqué se llama a la huelga con los buenos resultados económicos.
72	08/06/2002	EM	Art. de inf.	El Sindicato Español de Pilotos Aéreos (SEPLA) decidirá si acata la huelga
73	09/06/2002	P	Entrevista	Hay razones para hacer la huelga
74	09/06/2002	P	Art. de inf.	Debate en la sede de El País entre el Srio. de Edo de la Seguridad Social, Gerardo Camps; el Srio Gral de Empleo, Juan Chozas; la responsable de empleo de CC OO, Dolores Liceras, y el dirigente de acción sindical de UGT, Antonio Ferrer.
75	09/06/2002	P	Suplemento	La derechización de la política europea contagia al gobierno de Aznar.

76	09/06/2002	V	Economía	Después de varias críticas el gobierno suaviza el tono contra los sindicatos
77	09/06/2002	V	Economía	Manifestación en Badajoz. Gno: 6.000; OS: 25.000. Policía: 30.000
78	10/06/2002	P	Art. de inf.	Aparicio niega la intención de modificar la ley de huelga
79	10/06/2002	P	Opinión	Sobre la estrategia de Aznar contra los sindicatos, la necesidad de salir ganando.
80	10/06/2002	V	Economía	Sobre los servicios mínimos y la modificación de la ley de huelgas
81	10/06/2002	V	Economía	Manifestación en Sevilla contra el decreto. Gobierno: 50.000; OS. 250.000. SOC llevó 10.000 trabajadores
82	10/06/2002	P	Economía	Manifestación en Sevilla contra el decreto. Gno: 50.000; OS. 250.000. Policía: 150.000
83	11/06/2002	V	Economía	Los sindicatos esperan una propuesta por escrito para discutir servicios mínimos
84	11/06/2002	V	Editorial	No es el momento de regular el derecho de huelga. Huelga salvaje es la que incumple los servicios mínimos
85	11/06/2002	EM	Art. de inf.	Manifestación en Sevilla contra el decreto
86	11/06/2002	P	Art. de inf.	Aznar quiere convocar Ecofin (sobre presupuestos) para el 19J en Madrid
87	11/06/2002	P	Editorial	OS deben preocuparse más por el consenso (servicios mínimos) que por los huelguistas.
88	13/06/2002	P	Art. de inf.	El PP convalidó el decreto sin apoyos. Abstención de Ciu y CC y oposición de Psoe y OS.
89	13/06/2002	V	Economía	El PP convalidó el decreto solo.
90	13/06/2002	P	Art. de inf.	Gallardón fija los servicios mínimos por decreto en un 40%.
91	13/06/2002	V	Economía	Aprobación del decreto en el Parlamento. Aparicio repasa las virtudes del gobierno
92	13/06/2002	V	Opinión	Sobre las razones para hacer la huelga, más allá de la reforma
93	14/06/2002	V	Economía	Zapatero sugiere que el Gobierno debe retirar la reforma si la huelga es un éxito
94	14/06/2002	V	Editorial	El decreto es un desafío al mundo sindical
95	14/06/2002	V	Opinión	Se pregunta sobre la necesidad del decreto para aprobar la reforma
96	14/06/2002	P	Editorial	Los salarios de tramitación deben mantenerse
97	14/06/2002	V	Economía	El CIS informa que el 34% de los españoles participarán de la huelga
98	14/06/2002	V	Economía	El PP se queda solo en el Parlamento
99	15/06/2002	V	Opinión	El decreto es una inmoralidad
100	15/06/2002	P	Opinión	El decreto está destinado a ser efímero por lo apurado y la mala calidad.
101	16/06/2002	P	Art. de inf.	Fomento fija servicios mínimos altos
102	16/06/2002	V	Art. de inf.	El gobierno ha colado la ley de huelga junto con los servicios mínimos
103	16/06/2002	V	Art. de inf.	Méndez augura la continuidad del conflicto social.
104	16/06/2002	V	Opinión	Aparicio defiende la reforma
105	16/06/2002	V	Opinión	El empleo que se genera es de baja calidad
106	16/06/2002	V	Opinión	El gno central discute los servicios mínimos mientras en Cataluña las OS acordaron.
107	16/06/2002	V	Art. de inf.	El director provincial del INEM en Salamanca declara que la huelga es política y que las OS no representan a los trabajadores.
108	16/06/2002	P	Art. de inf.	No hay acuerdo sobre servicios mínimos. El gno publicará en el BOE el programa
109	16/06/2002	V	Editorial	Las OS deberían pensar qué harán el día después del 20j
110	16/06/2002	P	Art. de inf.	El gobierno fijará los servicios mínimos tras el desacuerdo con OS
111	17/06/2002	V	Art. de inf.	Los sindicatos ELA y LAB tienen la mayoría de los delegados en el país Vasco.
112	17/06/2002	P	Art. de inf.	La reforma abarata el despido, precariza el empleo y hace que el seguro de desempleo deje de ser un derecho
113	17/06/2002	P	Opinión	La huelga muestra la persitencia del conflicto social
114	17/06/2002	V	Art. de inf.	El poder de las OS reside más en sus delegados que en sus afiliados. España tiene el 18% de sindicalización. CCOO: 910.000; UGT: 840.000; ELA-StV: 65.000.
115	17/06/2002	P	Art. de inf.	Se cierra el desacuerdo entre gobierno y OS sobre los servicios mínimos.
116	17/06/2002	P	Art. de inf.	El inem instruye a sus funcionarios en el cumplimiento del decreto
117	18/06/2002	V	Economía	El tribunal Supremo admite la petición de los sindicatos de suspender el decreto se serv. Mínimos

118	18/06/2002	V	Opinión	Las OS sólo perderán si hay violencia, el gno perderá si no recupera el diálogo
119	18/06/2002	P	Art. de inf.	El Tribunal Supremo decidirá los servicios mínimos.
120	18/06/2002	P	Art. de inf.	Las OS incumplirán los servicios mínimos
121	18/06/2002	5D	Entrevista	La eliminación de los salarios de tramitación porque inducen al despido injusto y cuasi libre
122	18/06/2002	P	Opinión	Explicación de los salarios de tramitación
123	19/06/2002	EM	Art. de inf.	Comienza la huelga en Euskadi (un día antes)
124	19/06/2002	P	Art. de inf.	El Tribunal supremo desestima la suspensión de los servicios mínimos que pidieron las OS
125	19/06/2002	P	Art. de inf.	OS aclaran que no cumplirán los mínimos decretados sino los propuestos por ellos.
126	19/06/2002	P	Art. de inf.	El gobierno advierte de la obligación de cumplir los servicios mínimos
127	19/06/2002	P	Art. de inf.	El paro sólo cuaja en Guipúzcoa. La industria paró en 60% en Guipúzcoa, el 50% en Vizcaya y el 20% en Álava
128	19/06/2002	P	Art. de inf.	Los servicios mínimos y la probabilidad de restablecer el diálogo
129	19/06/2002	V	Opinión	Monólogo contra la huelga y a favor del decreto
130	19/06/2002	V	Editorial	Los sindicatos no llevarán a ningún lugar y reforzarán la actitud de Aznar
131	19/06/2002	V	Editorial	El empobrecimiento del sindicalismo español
132	19/06/2002	P	Art. de inf.	Resultado de los recursos contra los servicios mínimos en distintas CCAA
133	19/06/2002	P	Art. de inf.	El paro es importante en Guipúzcoa y en el sector industrial
134	19/06/2002	V	Art. de inf.	El paro está siendo generalizado en Euskadi. Datos de acatamiento por sectores (del 30 al 58%).
135	19/06/2002	V	Art. de inf.	Disidencias sobre el grado de acatamiento. Gno: 34%, OS: 67%
136	19/06/2002	V	Art. de inf.	El Inem tiene superávit gracias al aporte de los trabajadores y empresarios; el Edo. No hizo aportes en 2000.
137	19/06/2002	V	Opinión	Las razones que llevan a la huelga. 2 mill de afiliados y 80% de representatividad en las empresas
138	19/06/2002	V	Art. de inf.	Medidas de seguridad en Sevilla por la cumbre del 21 y 22. Paro de controladores aéreos
139	19/06/2002	V	Opinión	Aniversario de la primer huelga general en Cataluña
140	19/06/2002	V	Art. de inf.	El TS se expidió a favor del gobierno en cuanto a los servicios mínimos, no así en ciertas CCAA
141	20/06/2002	P	Art. de inf.	OS: 84% de acatamiento de la huelga, Gno: no hubo huelga
142	20/06/2002	P	Art. de inf.	Seguimiento de la huelga según sectores de actividad
143	20/06/2002	P	Art. de inf.	Manifestaciones en toda España. Datos por comunidades
144	20/06/2002	P	Art. de inf.	Zapatero acusa al gobierno de desinformar sobre el seguimiento de la huelga
145	20/06/2002	P	Art. de inf.	EL sindicalismo vasco se diferencia del español
146	20/06/2002	V	Art. de inf.	Datos contradicatorios sobre la huelga. Acciones de violencia.
147	20/06/2002	V	Art. de inf.	OS piden, en función del 84% de acatamiento de la huelga, que el gobierno que reconsidere el decretazo en su totalidad.
148	20/06/2002	V	Art. de inf.	Rato lee la huelga como fracaso político del PSOE. Asistentes y ausencias en la sesión del Parlamento.
149	20/06/2002	V	Art. de inf.	El PSOE acusa al gobierno de mentir
150	20/06/2002	P	Art. de inf.	La huelga como fracaso del PSOE. Manifestación en Toledo: 2.000 personas
151	20/06/2002	P	Art. de inf.	Principales perjudicados por las medidas del decreto. Detalles de la no negociación
152	18/06/2002	5D		Chat con Gutiérrez (ex CCOO), Chozas, Fidalgo, Méndez y Sevilla
153	20/06/2002	LM	Art. de inf.	Razones para la huelga. CCOO: 930.000; UGT: 840.000 cotizantes. Foro Soc. De Sevilla 200.000 personas
154	20/06/2002	LM	Art. de inf.	La protesta sindical anuncia la renovación de la izquierda en Europa
155	20/06/2002	LM	Art. de inf.	Relato de la trayectoria de Fidalgo en CCOO. Se espera que la huelga haga reflexionar al PP
156	20/06/2002	LM	Art. de inf.	Los obreros de Nissan acatarán en un 100% la huelga (el 80% está sindicalizado)
157	20/06/2002	LM	Art. de inf.	La huelga vista por la prensa española

158	20/06/2002	V	Art. de inf.	Manifestación en Barcelona encabezada por los secretarios generales de los sindicatos. Datos de las 89 movilizaciones: 4,5 millones de personas. Gno: 15.000; OS:500.000.
159	20/06/2002	V	Opinión	Diferencia en las cifras y significado para gobierno y sindicatos
160	21/06/2002	EM	Art. de inf.	Datos sobre las manifestaciones en distintos lugares
161	21/06/2002	EM	Art. de inf.	Acatamiento de la huelga. OS: 84%; gobierno: 17%.
162	21/06/2002	EM	Art. de inf.	Repaso de los periódicos europeos y su visión de la huelga. El paro de España es el máximo
163	21/06/2002	IM	Art. de inf.	Iniciativa de "oposición civil", la organización de Sylos Labini y otros.
164	21/06/2002	P	Art. de inf.	Datos de acatamiento de la huelga por sectores.
165	21/06/2002	P	Art. de inf.	El acatamiento de la huelga en el transporte
166	21/06/2002	P	Art. de inf.	2 millones de personas piden la retirada del decreto. Datos por grandes ciudades
167	21/06/2002	P	Art. de inf.	El gobierno culpa al PSOE de la huelga mientras prepara negociaciones con las OS
168	21/06/2002	P	Art. de inf.	Las OS ganan el partido al gobierno. Datos de acatamiento, comparación con otras huelgas
169	21/06/2002	V	Art. de inf.	Apreciaciones diferentes de OS y gobierno. Pujol pide retomar la negociación
170	21/06/2002	V	Art. de inf.	La prensa internacional informa que la huelga paralizó a España
171	21/06/2002	V	Art. de inf.	La huelga precipita la puja electoral
172	21/06/2002	V	Art. de inf.	El PSOE busca consolidarse como alternativa progresista tras la huelga
173	21/06/2002	V	Opinión	Reflexiones sobre cómo seguirá la política laboral el gobierno
174	21/06/2002	V	Opinión	Es imprescindible retomar el diálogo
175	21/06/2002	WP	Art. de inf.	Masiva huelga general en España. Participación de 10 millones de personas
176	21/06/2002	TG	Art. de inf.	El gobierno responde con violencia a las exigencias de las OS (63 arrestos)
177	22/06/2002	P	Opinión	Crítica al pensamiento único y a la sacralización de las razpmes económicas
178	22/06/2002	P	Editorial	Acerca de la huelga y de la distorsión de los hechos para encubrir los perjudicios
179	22/06/2002	P	Art. de inf.	Pujol y los partidos de izquierda piden a Aznar que negocie
180	22/06/2002	P	Art. de inf.	Las manifestaciones superan las expectativas de los jefes sindicales (Sevilla)
181	22/06/2002	P	Art. de inf.	Datos sobre acatamiento de la huelga y consumo de electricidad
182	22/06/2002	P	Art. de inf.	Presiones para retomar el diálogo y condiciones del gobierno para hacerlo
183	22/06/2002	P	Art. de inf.	Presión de distintas asociaciones patronales para retomar el diálogo
184	22/06/2002	P	Art. de inf.	Reflexión sobre la imposibilidad de hacer huelga de las amas de casa
185	22/06/2002	P	Opinión	Efectos de la huelga en el gobierno y el PSOE
186	22/06/2002	EM	Art. de inf.	Sobre los efectos de la huelga y la política laboral del PP.
187	23/06/2002	P	Opinión	El gobierno arriunó la concertación, volcando a las OS a la acción política
188	23/06/2002	P	Editorial	Pros y contras de la huelga para el gobierno, OS y empresarios
189	23/06/2002	P	Opinión	Guerra de cifras sobre el seguimiento de la huelga
190	23/06/2002	P	Opinión	Fracaso del PP en el partido contra los sindicatos
191	23/06/2002	P	Art. de inf.	El presidente de la Junta de Andalucía cuestiona la actitud del PP frente a la huelga
192	24/06/2002	V	Opinión	La huelga como reanimación de la sociedad civil y su rechazo a la soberbia del PP
193	24/06/2002	V	Editorial	Rato se expide sobre sus otrora aliados ciu y CC
194	24/06/2002	ABC	Opinión	Lecturas diversas de la huelga y sus efectos. Posturas contrapuestas
195	24/06/2002	P	Art. de inf.	El pulsómetro de la Cadena Ser muestra que la huelga fue un éxito.
196	24/06/2002	P	Art. de inf.	La encuesta del Pulsómetro.
197	24/06/2002	P	Editorial	Diferencias entre el 14-D y el 20-J. El gobierno deberá reflexionar
198	25/06/2002	P	Art. de inf.	El CES censura partes del decreto de reforma laboral
199	25/06/2002	P	Editorial	El efecto de la huelga sobre el PP, el PSOE, la derecha europea y las elecciones siguientes
200	25/06/2002	P	Art. de inf.	Reflexiones en el PP sobre CiU y el apoyo a la huelga.
201	25/06/2002	P	Art. de inf.	Sobre el cambio de actitud del PSOE hacia la huelga, de la cautela al apoyo extremo
202	25/06/2002	V	Art. de inf.	Aznar hace un balance optimista de la presidencia de la UE

203	25/06/2002	V	Editorial	Aznar debe reconocer el éxito de la huelga y dar un giro al centro
204	25/06/2002	V	Art. de inf.	El PSOE apoyará política y legalmente a los que recusen el decreto
205	25/06/2002	V	Editorial	EL PSOE agradece a Rato haber convertido a Zapatero como el líder obrero
206	25/06/2002	P	Art. de inf.	Debate sobre la cumbre y el 20J, acusación de Aznar a Zapatero
207	25/06/2002	P	Art. de inf.	La mayoría cree que la huelga fue un éxito. Pulsómetro de la cadena Ser
208	25/06/2002	V	Art. de inf.	Comparación entre 14D y 20J, situación política y efectos de las huelgas
209	26/06/2002	P	Art. de inf.	Las OS comienzan a discutir estrategias a seguir para modificar el decreto
210	26/06/2002	V	Art. de inf.	Las OS amenazan con la convocatorias a movilizaciones y paros. Datos sobre acat.
211	26/06/2002	P	Art. de inf.	Presión de IU y PSOE en el congreso para que el PP retire el decreto
212	27/06/2002	P	Art. de inf.	Aparicio dice que el decreto sólo está sujeto al Parlamento. Presión para que negocie
213	27/06/2002	P	Editorial	Aproximaciones a las posibilidades de enmiendas y la imposibilidad de retirar el dto.
214	27/06/2002	V	Art. de inf.	El éxito de la huelga da sentido a la exigencia de las OS de retirar el decreto
215	27/06/2002	V	Art. de inf.	OS convocan a movilizaciones para 15 y 16/7 y manifestación en Madrid para septiembre
216	28/06/2002	V	Editorial	Relación con las tres huelgas anteriores, efectos y perspectivas de la presente
217	28/06/2002	V	Art. de inf.	El gno dice que el CIS no hará nuevas encuestas pos huelga
218	28/06/2002	V	Art. de inf.	Fidalgo y Méndez envían una carta a Aznar para instarlo a una reunión sobre el Dto.
219	28/06/2002	EM	Art. de inf.	Las OS recuerdan en la carta a Aznar el éxito de la huelga
220	29/06/2002	P	Art. de inf.	Las OS no aceptan reunirse con ningún ministro si antes no son recibidos por Aznar.
221	30/06/2002	P	Art. de inf.	OS llaman a movilizaciones e IU es un apédice de OS desde la huelga
222	30/06/2002	P	Art. de inf.	PP-CiU: la mutua conveniencia de respaldarse, a pesar de las infidelidades de Ciu
223	30/06/2002	V	Art. de inf.	Estrategia de OS frente a los ministros para conseguir la retirada del decreto.
224	30/06/2002	EM	Art. de inf.	Si Aznar no recibe a OS se reunirán con los partidos y llamarán a movilizarse
225	01/07/2002	P	Art. de inf.	Denuncias de trabajadores que fuerond despedidos por acatar la huelga
226	01/07/2002	P	Editorial	Objetivos del gno y de OS. Efecto del decreto en la realineación de PSOE-OS
227	01/07/2002	V	Art. de inf.	Efectos del decreto sobre los prejubilados mayores de 52 años
228	02/07/2002	P	Art. de inf.	CCOO apela ante el TS los 50 despidos de los que tiene noticia en toda España
229	02/07/2002	P	Art. de inf.	Zapatero insta a Aznar a recibir a las OS y retomar el diálogo.
230	02/07/2002	V	Art. de inf.	OS comienzan las reuniones con los partidos. Informarán sobre las movilizaciones
231	02/07/2002	V	Art. de inf.	La huelga como punto de inflexión, la autonomía de CCOO y la trayectoria del PSOE
232	02/07/2002	V	Editorial	Aznar (que inició la confrontación) le corresponde restituir el diálogo con OS
233	02/07/2002	V	Editorial	Cómo se ha pasado de un período de distención a uno profundamente conflictivo
234	02/07/2002	V	Art. de inf.	Los ministros hablan de suavizar el decreto, OS exigen: retiro y que responda Aznar
235	03/07/2002	P	Art. de inf.	PSOE e IU recurrirán el decreto, PNV y BNG dudan
236	03/07/2002	V	Art. de inf.	PSOE e IU firmarán en forma conjunta el recurso al Tribunal Supremo
237	03/07/2002	P	Art. de inf.	Jornaleros del SOC marcharán en Madrid el 11/7 en protesta por el decreto
238	03/07/2002	V	Art. de inf.	Revisión de la mirada de los canales de TV sobre la huelga
239	04/07/2002	P	Art. de inf.	Aznar ofrece diálogo si no se habla del decreto. OS anuncian movilizaciones
240	05/07/2002	P	Art. de inf.	Zapatero aconseja a Aznar dialogar, OS dicen que el PP batirá records de conflicto
241	05/07/2002	P	Art. de inf.	Aznar responde por carta que Rato los recibirá y Rato avisa que 3 ministros lo harán
242	05/07/2002	P	Art. de inf.	PSOE e IU ven en la carta más prepotencia que disposición al diálogo
243	05/07/2002	P	Art. de inf.	El gno no tiene un percepción adecuada a la realidad.
244	05/07/2002	V	Art. de inf.	Críticas a la soberbia del gobierno, interpretaciones de los dirigentes

				sindicales
245	05/07/2002	V	Art. de inf.	Aznar delega en los ministros el encuentro y las OS lo tachan de autoritario
246	06/07/2002	P	Art. de inf.	Zapatero llevará al congreso la cuestión PP-OS, 15 de julio
247	06/07/2002	P	Art. de inf.	Italia y Alemania acuerdan con OS y empresarios las reformas laborales
248	06/07/2002	P	Art. de inf.	Sobre la conveniencia de que Aznar reciba a OS sin condiciones.
249	06/07/2002	V	Editorial	La generación de empleo se basa tanto en la legislación como en el buen clima social
250	06/07/2002	P	Art. de inf.	Rato es el autor del desconcierto, se suma la pelea por la sucesión en el PP.
251	07/07/2002	P	Art. de inf.	Rato telefonea a OS tras el fracaso de la delegación en los 3 ministros
252	07/07/2002	V	Art. de inf.	Rato se reunirá con los dirigentes sindicales para tratar la reforma
253	07/07/2002	V	Art. de inf.	Zapatero (mitin en Jaen, 7000 personas) suspende a los ministros y exige que el gobierno escuche más a los ciudadanos y menos a Bush
254	08/07/2002	P	Art. de inf.	Ciu de ofrece a tramitar las enmiendas consensuadas entre OS y empresarios
255	08/07/2002	P	Art. de inf.	CCOO y UGT preparan una gran marcha para el 21 de septiembre
256	08/07/2002	P	Editorial	El debe y el haber del gobierno del PP
257	08/07/2002	V	Art. de inf.	Rato espera el llamado de los dirigentes sindicales
258	08/07/2002	V	Art. de inf.	Aparicio muestra su disponibilidad para reunirse con OS, y el acuerdo con Rato
259	09/07/2002	V	Art. de inf.	OS se reunen con Pujol para tratar el decreto, declaraciones de funcionarios de CiU
260	09/07/2002	P	Art. de inf.	OS aclaran a CiU que el objetivo es la retirada del decreto. Aparicio pide que OS le contesten la invitación a reunirse.
261	10/07/2002	P	Editorial	Aznar intentará saldar con una renovación del gabinete el costo de la huelga
262	10/07/2002	P	Art. de inf.	Aznar cambia ocho ministros. Aparicio, la víctima de la huelga. Nombra a Zaplana
263	10/07/2002	P	Art. de inf.	Zapatero cree que esta crisis anuncia la debacle del PP.
264	10/07/2002	P	Art. de inf.	Representante de la OCDE respalda el decreto del gobierno
265	10/07/2002	V	Art. de inf.	OCDE: si las reformas tienen premios y castigos, la de Aznar sólo tiene "palos"
266	10/07/2002	P	Editorial	Los cambios de ministros muestran que el PP no supo gobernar bien (UE)
267	10/07/2002	V	Art. de inf.	Zaplana (reciente ministro de trabajo) ofrece diálogo a los sindicatos
268	10/07/2002	V	Art. de inf.	Los cambios pretenden resolver los problemas de coordinación en muchos temas
269	10/07/2002	V	Art. de inf.	Aparicio nunca fue partidario de la reforma por decreto, vista la eficacia del acuerdo
270	10/07/2002	EM	Art. de inf.	Zaplana se muestra partidario de restablecer el diálogo
271	10/07/2002	V	Art. de inf.	El gobierno busca sobreponerse a la oposición. Rajoy encabeza la iniciativa
272	10/07/2002	V	Editorial	Remodelación del gabinete, a dos años de las elecciones
273	10/07/2002	V	Editorial	Los cambios son una muestra del desgaste que afecta al gobierno
274	11/07/2002	V	Art. de inf.	El gobierno no cambia el rumbo sino la manera de afrontar los problemas.
275	11/07/2002	V	Art. de inf.	Entrevista a Zaplana: es imposible retirar el decreto, sí enmendarlo
276	11/07/2002	V	Art. de inf.	OS no creen en el diálogo con el ministro, exigen la retirada de decreto
277	11/07/2002	V	Art. de inf.	OS acusan falta de claridad del gobierno sobre el interlocutor (Rato, Arenas, Zaplana)
278	11/07/2002	P	Art. de inf.	OS piden al gobierno que aclare de qué manera retomarán el diálogo
279	11/07/2002	P	Art. de inf.	Zaplana telefone a OS "ya hablaremos" sin suspender las reformas necesarias
280	11/07/2002	P	Art. de inf.	Entrevista a Aparicio al dejar el ministerio de trabajo
281	11/07/2002	P	Art. de inf.	El gobierno es posiciona mejor para el debate, el PSOE criticará la política social
282	11/07/2002	V	Editorial	Un perfil de cada uno de los "nuevos" del gobierno (ver Zaplana)
283	12/07/2002	P	Art. de inf.	Los jornaleros marchan hasta Madrid contra la eliminación del PER
284	12/07/2002	P	Art. de inf.	OS apoyan las movilizaciones y planean un encierro en la catedral. Apoyo PSOE
285	13/07/2002	V	Editorial	Sobre los cambios y las incertidumbres
286	14/07/2002	P	Art. de inf.	Entrevista a Rato: a los ministros no se los llevó la huelga, ya estaba pensado
287	14/07/2002	P	Art. de inf.	Aznar hizo los cambios sin consultar ni comunicar a los perjudicados

288	14/07/2002	P	Editorial	Doce claves para entender la crisis de gobierno: la herida de la huelga
289	14/07/2002	P	Art. de inf.	Mil jornaleros andaluces llegan a Madrid.
290	15/07/2002	P	Art. de inf.	Los temas del PP en el debate sobre el Estado de la nación (CiU, OS)
291	15/07/2002	P	Art. de inf.	Repaso de los temas del debate: decreto, inmigración, terrorismo, delincuencia.
292	15/07/2002	P	Art. de inf.	Aznar responsabiliza a OS de la huelga pero no cambia el decreto
293	15/07/2002	P	Art. de inf.	Aznar ofrece diálogo sin retirar el decreto, los cambios tienen ese objetivo
294	15/07/2002	P	Art. de inf.	El SOC presenta su plan alternativo en la Moncloa. CCOO y UGT tomarán el INEM
295	15/07/2002	V	Art. de inf.	CCOO UGT continuarán con las movilizaciones. Concentraciones informativas en INEM
296	15/07/2002	V	Art. de inf.	Debate sobre E-nac: Zapatero propone una reforma que penalice el empleo temporal
297	15/07/2002	V	Art. de inf.	Debate sobre el Estado de la Nación
298	15/07/2002	V	Editorial	El debate servirá para pulsar el momento de cada fuerza política. CiU?
299	16/07/2002	P	Art. de inf.	Acusación a Zapatero por participar de la manifestación, respuesta
300	16/07/2002	P	Art. de inf.	Zapatero aparece como el ganador del debate.
301	16/07/2002	P	Art. de inf.	Debate del estado de la nación: Zapatero es la figura
302	16/07/2002	P	Art. de inf.	OS no ven con claridad la intención del PP de retomar el diálogo
303	16/07/2002	P	Art. de inf.	OS desconocen quién será el interlocutor en el gobierno. Retoman movilizaciones
304	16/07/2002	P	Editorial	Aznar expone en el Debate sobre el Estado y Zapatero habla al electorado de izquierda
305	16/07/2002	P	Art. de inf.	OS informan a los desempleados que acuden al INEM del contenido del decreto
306	16/07/2002	V	Editorial	Aznar hace eje en los aspectos económicos, el PSOE critica el resto
307	17/07/2002	P	Editorial	Acuerdos y desacuerdos en el debate entre PP y PSOE
308	17/07/2002	V	Art. de inf.	Fidalgo y Méndez se entrevistan con Zaplana, es una reunión de protocolo
309	17/07/2002	V	Editorial	Zapatero sale fortalecido del debate como jefe de la oposición
310	17/07/2002	EM	Art. de inf.	Zaplana se reúne con los dirigentes sindicales con agenda abierta
311	18/07/2002	P	Art. de inf.	Zaplana no retira el decreto, OS temen que reformen la negociación colectiva
312	18/07/2002	V	Art. de inf.	OS se encuentran con Zaplana después de la negativa de Aznar.
313	20/07/2002	P	Editorial	El conflicto con OS es negociable, el problema vasco no (no es un conflicto de clase)
314	21/07/2002	P	Art. de inf.	Otros países europeos modifican sus sistemas de desempleo. Resumen España
315	24/07/2002	P	Art. de inf.	El Pte. De la Junta de Andalucía recurrirá el decreto ante el Tribunal Supremo
316	24/07/2002	V	Art. de inf.	El gno. Andaluz presentará en julio la inconstitucionalidad, apoyo sindical
317	24/07/2002	V	Editorial	Zaplana y el diálogo con OS. Redondo: las reformas han sido perjudiciales, 1981 en +
318	25/07/2002	P	Art. de inf.	OS se reunirán con Rato, advertencias mutuas sobre los límites de la negociación
319	25/07/2002	V	Art. de inf.	Arenas dice que el gobierno quiere reformar la negociación colectiva
320	25/07/2002	V	Art. de inf.	El PSOE presentará su recurso de inconstitucionalidad
321	26/07/2002	V	Art. de inf.	OS recrudecen el conflicto si se avanza en la reforma de la negociación colectiva
322	27/07/2002	P	Art. de inf.	OS auguran más conflictividad si el gobierno no retrocede con las reformas
323	27/07/2002	P	Art. de inf.	OS levantan la apuesta ante el nuevo intento del gobierno de arrinconarlos
324	27/07/2002	V	Art. de inf.	El gno colaría la negociación colectiva con la ley de presupuestos, OS por otra huelga
325	27/07/2002	V	Art. de inf.	Zaplana confía en poder restituir el diálogo con OS
326	28/07/2002	P	Art. de inf.	Un referendum en Málaga rechaza el decreto de reforma (1 voto a favor, contra 1272)
327	28/07/2002	P	Art. de inf.	Zaplana cree que las relaciones pueden mejorar con OS
328	28/07/2002	V	Editorial	La necesidad de paz vistas las previsiones económicas adversas
329	30/07/2002	V	Editorial	El gobierno avanza con la reforma concursal (empresas insolventes) sin las OS.
330	31/07/2002	V	Art. de inf.	La junta de Andalucía recurre ante el Constitucional la reforma del

				desempleo
331	02/08/2002	P	Art. de inf.	Un Juez recurre el decreto, inconstitucional la desigualdad de salarios de tramitación
332	02/08/2002	P	Art. de inf.	Jornaleros se movilizarán al aeropuerto. 300 ocupan fincas simbólicamente
333	05/08/2002	P	Art. de inf.	El PSOE envía las enmiendas a OS, Zapatero se pliega a la moción de retirarlo
334	07/08/2002	P	Art. de inf.	En Asturias también recurrirán el decreto ante el constitucional
335	08/08/2002	P	Editorial	El Juez de Badajoz, entre otros, prueba la inconstitucionalidad en medidas del decreto
336	21/08/2002	P	Art. de inf.	La izquierda se apoya en la inconstitucionalidad de los salarios de tramitación
337	22/08/2002	P	Art. de inf.	Para la izquierda hay más despidos tras el decretazo. El gno sigue amenazando OS
338	24/08/2002	P	Art. de inf.	Asturias presentará la inconstitucionalidad del decreto
339	05/09/2002	P	Art. de inf.	PSOE e IU presentarán textos alternativos, se suma Zapatero que cambió de opinión
340	07/09/2002	P	Art. de inf.	El presidente del CES no defiende ni se opone a la reforma, "deben dialogar"
341	08/09/2002	P	Art. de inf.	Texto alternativo del PSOE: red de monitores y subsidios a nuevos colectivos
342	08/09/2002	V	Art. de inf.	Principales medidas de la alternativa del PSOE a la reforma
343	08/09/2002	P	Art. de inf.	Zaplana dice que las medidas del PSOE ya están en marcha
344	08/09/2002	V	Art. de inf.	Entrevista a Cándido Méndez: el gobierno tiene en sus manos bajar la conflictividad
345	09/09/2002	P	Art. de inf.	El PSOE avisa que la conflictividad subirá si no retira el decreto
346	12/09/2002	P	Art. de inf.	Oposición y OS rechazan la privatización de servicios públicos propuesta por PP
347	12/09/2002	V	Art. de inf.	La alternativa del PP fue rechazada en el Congreso con los votos, sólo, del PP
348	13/09/2002	P	Art. de inf.	La oposición exige políticas activas de empleo
349	15/09/2002	P	Art. de inf.	Cándido Méndez habla del incremento de las muertes en el trabajo
350	16/09/2002	P	Art. de inf.	CiU comunica en 3 versiones las enmiendas al decreto. Busca acuerdo con PP
351	16/09/2002	V	Art. de inf.	CiU comunica 28 enmiendas; PSOE 47 para corregir el decreto
352	17/09/2002	P	Art. de inf.	El gobierno suaviza el contenido de la reforma
353	24/09/2002	P	Art. de inf.	OS convocan a una huelga en la enseñanza para el 29/10/02 por Ley de calidad
354	25/09/2002	P	Art. de inf.	Convocatoria a manifestación para el 5 de octubre contra el decreto
355	25/09/2002	V	Art. de inf.	CCOO afirma que 85.829 personas perdieron el salario de tramitación x decreto
356	26/09/2002	V	Art. de inf.	Se inició la marcha que culminará el 5/10 en Madrid. 400 líderes sindicales
357	27/09/2002	V	Art. de inf.	Ayer comenzó la marcha. OS: las movilizaciones continuarán hasta retirar el decreto.
358	29/09/2002	V	Art. de inf.	EL gobierno tiene intenciones de retomar el diálogo mientras se reinician movilizaciones
359	30/09/2002	V	Editorial	Sobre la incapacidad de dialogar del gobierno. Puntos centrales de la reforma
360	30/09/2002	P	Art. de inf.	Zapatero dice que si el gobierno quiere dialogar debe retirar el decreto
361	30/09/2002	P	Art. de inf.	Zaplana telefonea a OS, patronal y partidos para negociar
362	01/10/2002	P	Art. de inf.	Sindicatos piden la restitución de los salarios de tramitación. Sigue la marcha
363	01/10/2002	P	Art. de inf.	En la concentración del 5/10 estarán PSOE e IU, culminará la marcha que está en Jaén
364	02/10/2002	P	Art. de inf.	PP y CiU esperan acordar. También hay negociaciones con CC
365	02/10/2002	P	Art. de inf.	Zaplana telefonea a Méndez y Fidalgo, comunica que limará el decreto. Reunión lunes
366	02/10/2002	P	Art. de inf.	La marcha llega a Castilla-La Mancha
367	02/10/2002	V	Art. de inf.	Zaplana avisa que, entre otras medidas, restituirá los salarios de tramitación
368	02/10/2002	V	Art. de inf.	Zaplana dice que no se ha vualto atrás, OS creen recuperar el diálogo luego del 5/10
369	03/10/2002	P	Art. de inf.	OS: un gobierno democrático debe considerar la movilización, Zaplana: "al gobierno no le importa"

370	03/10/2002	V	Art. de inf.	OS afirman que el 20J empieza a dar réditos, para Zaplana son mejoras técnicas
371	03/10/2002	V	Art. de inf.	OS seguran que si no salen satisfechos el conflicto social recrudecerá
372	04/10/2002	V	Art. de inf.	CEOE pide que se mantenga el espíritu de la reforma (los salarios de tramitación)
373	04/10/2002	P	Art. de inf.	Méndez y Martínez dicen que la presión puede hacer que el gobierno cambie
374	04/10/2002	P	Art. de inf.	Cuevas pide no volver a la situación anterior donde las empresas pagan el despido
375	04/10/2002	P	Art. de inf.	6000 sindicalistas catalanes llegan a Madrid para la manifestación
376	05/10/2002	V	Art. de inf.	500.000 personas asistieron a la manifestación, policía municipal: 105.000
377	05/10/2002	P	Art. de inf.	Manifestación en Madrid contra el decretazo. Concentración paralela de CGT
378	05/10/2002	P	Art. de inf.	Zapatero reprocha a Aznar por creer que es el único capaz de cohesionar el país
379	05/10/2002	V	Editorial	El paro es de 8,71 % de la PEA
380	06/10/2002	P	Art. de inf.	200.000 personas en la manifestación; OS: 500.000 y policía: 105.000
381	06/10/2002	P	Art. de inf.	Toda la izquierda acude a la manifestación; Zaplana dice que flexibilizará las posturas
382	06/10/2002	V	Editorial	Zaplana comenzó a dialogar, las OS deberían hacer lo mismo
383	06/10/2002	V	Art. de inf.	Sindicatos e izquierda en la manifestación contra el decreto. Declaraciones de Méndez
384	07/10/2002	P	Art. de inf.	Zaplana explica a OS y patronal los cambios en el decreto
385	08/10/2002	P	Art. de inf.	El gobierno replica a quienes dicen que retrocedieron
386	08/10/2002	V	Art. de inf.	El gobierno vuelve atrás en 7 de las 8 peticiones de los sindicatos (falta el PER)
387	08/10/2002	P	Art. de inf.	CEOE critica el sobrecoste de los salarios de tramitación para las empresas
388	08/10/2002	P	Art. de inf.	OS: La eliminación progresiva del PER impide cerrar el conflicto con el gobierno
389	08/10/2002	P	Art. de inf.	PSOE e IU dice que la presión de los trabajadores y el apoyo cambió el decreto
390	08/10/2002	P	Editorial	El gobierno se rindió a la presión sindical. Aparicio no hubiera podido retroceder
391	08/10/2002	V	Art. de inf.	Declaraciones de Rajoy y Aznar sobre la no marcha atrás, pero el decreto es otro
392	08/10/2002	P	Art. de inf.	Rajoy y Aznar: hubo muchas modificaciones no marcha atrás
393	08/10/2002	V	Art. de inf.	PSOE cree que la rectificación se debe a las encuestas y a la sucesión
394	08/10/2002	V	Editorial	EL hecho de gobernar no termina en el recuento de votos del congreso (la sociedad)
395	08/10/2002	P	Art. de inf.	EL gobierno vuelve atrás pero OS mantendrán la presión hasta recuperar el PER
396	08/10/2002	V	Editorial	De la intransigencia a la revisión total del decreto. Las encuestas PP vs PSOE
397	08/10/2002	V	Art. de inf.	Fidalgo dice que se puede acordar sobre el PER y evitar una huelga en noviembre
398	09/10/2002	P	Art. de inf.	Una parte importante de las enmiendas de CIU fueron incorporadas
399	09/10/2002	V	Editorial	Subsidiar agricultores va en contra del mercado y el libre comercio
400	09/10/2002	V	Art. de inf.	Cada partido se arroga la modificación del decreto (PP, CiU, PSOE)
401	09/10/2002	V	Art. de inf.	Pujol y Mas lamentan la desparición del PER y que los cambio hayan llegado tarde (20J)
402	09/10/2002	P	Art. de inf.	Rato asegura que el gobierno no retrocedió, agradece el acercamiento de las OS
403	11/10/2002	V	Art. de inf.	Críticas a los cambios por CEOE, declaraciones del gobierno y apuesta de OS x el PER
404	13/10/2002	P	Art. de inf.	El PP vira al centro y retoma el tema de la unión territorial para contrarrestar al PSOE
405	13/10/2002	P	Art. de inf.	Entre 1000 y 2000 jornaleros ocupan la pista del aeropuerto de Sevilla
406	13/10/2002	P	Art. de inf.	Sobre la falta de coordinación entre las primeras figuras del gobierno
407	13/10/2002	V	Art. de inf.	Un juez de Barcelona censura el decreto por facilitar los despidos
408	14/10/2002	P	Art. de inf.	En los primeros 4 meses de decreto el M. de T denegó 9.450 solicitudes de PER
409	14/10/2002	P	Art. de inf.	El MT contesta acerca de las denegaciones de subsidio agrario, se deben al decreto
410	14/10/2002	P	Art. de inf.	El decreto provoca despidos que vulneran el derechos fundamentales

411	14/10/2002	V	Economía	Zaplana estaría dispuesto a reformar el PER sin tocar el decreto
412	15/10/2002	P	Art. de inf.	Arenas dice que el acuerdo con los sindicatos deja descolocado al PSOE
413	15/10/2002	P	Art. de inf.	Dirigentes andaluces de PSOE y PP se reunen con OS para abordar la reforma del PER
414	15/10/2002	P	Art. de inf.	OS y PP y PSOE de Andalucía debaten sobre la reforma del PER
415	15/10/2002	P	Editorial	La eliminación del PER tendrá su repercusión en la elección en Andalucía
416	16/10/2002	P	Art. de inf.	La Junta de Andalucía difunde los puntos positivos del subsidio agrario
417	16/10/2002	V	Art. de inf.	Aznar dice que flexibilizar su postura por la flexibilidad de las OS
418	16/10/2002	V	Economía	El Círculo de Empresario muestra la marcha atrás como un fracaso del gobierno
419	17/10/2002	P	Art. de inf.	Diputados aprueba cambios al decreto, apoyo de CiU y CC. Llamazares se encierra.
420	17/10/2002	V	Economía	El congreso aprueba el proyecto de ley: PP, CiU y CC a favor del texto enmendado, IU y PSOE, en contra y PNV se abstiene
421	17/10/2002	V	Art. de inf.	Cuevas lamenta la vuelta atrás del gobierno, incide en su imagen de firmeza.
422	17/10/2002	V	Art. de inf.	CCOO convocará una huelga en el campo andaluz para fines de noviembre
423	17/10/2002	P	Art. de inf.	ELA y LAB acusan a CCOO y UGT de financiarse con aportes públicos
424	18/10/2002	P	Art. de inf.	Cuevas dice que la vuelta atrás por la presión de OS sienta un grave precedente
425	18/10/2002	P	Art. de inf.	IU comenzó el encierro de cuatro horas que cerca de 250 cargos públicos
426	18/10/2002	P	Art. de inf.	Cuevas adjudica al esfuerzo de las empresas el déficit cero, critica el IAE
427	18/10/2002	V	Economía	Cuevas dice que lo grave es la imagen de debilidad que ha transmitido el gobierno
428	19/10/2002	V	Economía	Cuevas pide a Aznar que acabe con la incertidumbre de la sucesión, responde Rajoy
429	20/10/2002	P	Art. de inf.	Entrevista a J. Sevilla: Rato cambió el decreto para optar a la sucesión
430	21/10/2002	P	Art. de inf.	Llamazares, Zapatero, Méndez y Fidalgo se reunen para analizar la política soc. del PP
431	22/10/2002	V	Economía	El Tribunal constitucional admite los recursos contra el decretazo
432	23/10/2002	P	Art. de inf.	Jornaleros de CC.OO y UGT convocan manifestaciones para 23 y 30/11/2002
433	23/10/2002	P	Art. de inf.	OS convocan manifestaciones y planean una huelga general. SOC arroja huevos y naranjas a la fachada de la sede del PP en Cádiz y Sevilla.
434	23/10/2002	P	Art. de inf.	El constitucional admite seis recursos contra el decreto
435	27/10/2002	V	Art. de inf.	Elecciones sindicales entorpecen la unidad de acción, Cuevas busca un interlocutor
436	27/10/2002	V	Editorial	Las elecciones sindicales y el efecto de las rupturas en una economía en restricción
437	27/10/2002	P	Art. de inf.	100 alcaldes se encierran;20 asambleas en zonas rurales. Soc: mani el domingo y concentraciones frente a las sedes del PP
438	27/10/2002	P	Art. de inf.	El PP acusa al PSOE de financiar con dinero público las movilizaciones
439	28/10/2002	P	Editorial	Sobre la necesidad de que Zapatero arme una alternativa y no sólo aproveche el ciclo
440	29/10/2002	V	Editorial	300 alcaldes del PSOE e IU y sindicalistas se encierran
441	29/10/2002	V	Economía	300 alcaldes y sind se encerraron, el gobierno responde que la reforma está cerrada
442	03/11/2002	V	Economía	Manifestación en Sevilla, burros y mulas personifican a integrantes del gobierno
443	04/11/2002	V	Economía	Manifestación (Sevilla) SOC: 20.000, policía: 3.500. Srios grales se reunen con Chozas
444	04/11/2002	P	Art. de inf.	Jornaleros andaluces anuncia que permanecerán en la calle hasta la rectificación
445	04/11/2002	P	Art. de inf.	Jornaleros se manifiestan y anuncian que seguirán las movilizaciones. Piden plan serio
446	09/11/2002	P	Art. de inf.	Andalucía y Extremadura están dispuestos a reformar pero rectificando el decreto
447	09/11/2002	P	Art. de inf.	EL gobierno responde a la presión de la CEOE con una nueva enmienda el decreto
448	12/11/2002	P	Art. de inf.	OS esperan que el gobierno rectifique antes de fin de año. Mani para el 21/11 y 1/12

449	22/11/2002	P	Art. de inf.	Explica la importancia del PER y el carácter retardatario de la reforma
450	26/11/2002	P	Art. de inf.	Encierro de parlamentarios de IU y registro de 35.000 firmas
451	27/11/2002	P	Art. de inf.	15.000 manif en Málaga, policía: 3.000. Buses detenidos en la entrada, represión
452	01/12/2002	P	Editorial	Las razones del descenso del PP y el avance del PSOE de cara a las elecciones
453	01/12/2002	P	Art. de inf.	Entrevista a Gutiérrez: denuncia todas las acciones represivas del PP.
454	02/12/2002	P	Art. de inf.	Manifestación en Sevilla, 250.000 personas, 120.000 según la delegación de gno.
455	07/12/2002	P	Art. de inf.	El gobierno denegó 12.649 solicitudes de subsidio agrario
456	19/12/2002	P	Art. de inf.	OS anuncia protestas masivas en toda España si no se restituye el subsidio en enero
457	05/01/2003	P	Art. de inf.	Reunión de OS y MT sin acuerdo. Anuncian movilizaciones, para Zaplana no influyen
458	06/01/2003	P	Art. de inf.	OS convocan a huelga general para el 20F
459	06/01/2003	P	Art. de inf.	Zaplana ofrece un nuevo PER con un plan de reinserción, Os no aceptan
460	07/01/2003	P	Editorial	La huelga como respuesta a reforma.
461	07/01/2003	P	Art. de inf.	Explicación sobre el Per desde su origen hasta el estado actual de negociación con OS
462	07/01/2003	P	Opinión	La principal novedad es la vuelta de los salarios de tramitación
463	13/01/2003	P	Art. de inf.	El SOC cortará carreteras el 22/01/03 en andalucía si Zaplana no reponde a OS
464	19/01/2003	P	Economía	La vuelta al diálogo y los problemas de la unidad sindical
465	23/01/2003	P	Art. de inf.	Zaplana enviaría por escrito la reforma a las OS que verán si cumple los acordado
466	26/01/2003	P	Art. de inf.	OS y PSOE se atribuyen la restitución del PER. Para el PP fue el diálogo social
467	26/01/2003	P	Economía	OS creen positiva la propuesta del gobierno y levantan la huelga en el campo

Figura 13. 1 Cronología. Acciones de protesta del movimiento contra la guerra en España 1990-1991.

<table>
<tr><td colspan="3">1ª Fase: Declive del movimiento anti-OTAN. Residual.</td></tr>
<tr><td>Elementos de análisis</td><td>Tipo</td><td>Datos empíricos</td></tr>
<tr><td>EOP (1)</td><td>Desfavorable</td><td rowspan="5">• Entre los meses de marzo y julio de 1990, se incluyen 5 acciones de protesta. El País: 12.03.1990, 02.04.1990, 02.04.1990 y 20.05.1990. Anuario CIP: finales de marzo.
• Los tipos de acciones escogidos son: manifestación, marcha y concentración.
• Las organizaciones promotoras extraen su impulso del periodo de máxima expansión del movimiento anti-OTAN: Coordinadota Estatal de Organizaciones Pacifistas (CEOP), Coordinadota de Organizaciones Pacifistas de Andalucía (COPA) y colectivos antimilitaristas.
• Los vínculos de red entre los colectivos sociales se limitan a la existencia residual de los colectivos anti-OTAN, los cuáles prestan su apoyo a los colectivos antimilitaristas.
• Las demandas están orientadas hacía la protesta por la pertenencia de España en la OTAN, contra las bases militares y el servicio militar obligatorio.</td></tr>
<tr><td>Repertorio de acción colectiva (2)</td><td>Acciones colectivas convencionales</td></tr>
<tr><td>Organizaciones sociales participantes (3)</td><td>Homogeneidad (residuales)</td></tr>
<tr><td>Nivel de coordinación organizacional (4)</td><td>Débil</td></tr>
<tr><td>Demandas (5)</td><td>Homogéneas</td></tr>
<tr><td colspan="3">2ª Fase: Emergencia y desarrollo del movimiento contra la guerra. Emergente.</td></tr>
<tr><td>Elementos de análisis</td><td>Tipo</td><td>Datos empíricos</td></tr>
<tr><td>EOP</td><td>Desfavorable</td><td rowspan="2">• A partir de agosto de 1990 hasta el 14 de enero de 1991, se incluyen 33 acciones de protesta. El País: 26.08.1990, 27.08.1990, 02.09.1990, 06.09.1990, 07.09.1990, 09.09.1990, 17.09.1990, 01.10.1990, 06.10.1990, 13.10.1990, 29.10.1990, 02.11.1990, 09.11.1990, 12.11.1990, 26.11.1990, 02.12.1990, 05.12.1990, 29.12.1990, 11.01.1990, 13.01.1990; Anuario CIP: 23.08.1990, 24.08.1990, 30.08.1990, 05.09.1990, noviembre, 20.12.1990, 12.01.1990, 13.01.1990.
• Las acciones escogidas son: manifestación, marcha, concentración, acción simbólica,</td></tr>
<tr><td>Repertorio de acción colectiva</td><td>Mezcla de acciones colectivas convencionales y no convencionales</td></tr>
</table>

Organizaciones sociales participantes	Heterogeneidad creciente. Directamente afectadas, residuales del movimiento anti-OTAN, apoyo creciente de otro tipo de organizaciones.	denuncia, manifiesto, declaración, huelga de hambre y propuesta. • Las organizaciones sociales promotoras se amplían: colectivos antimilitaristas, Coordinadora de Padres de Soldados, Asociación de Información y Defensa del Soldado, Comisión anti-OTAN (CAO), COPA, Federación Ecologista y Pacifista de Cádiz (FEPC), Asociación Pro Derechos Humanos, Solidaridad Internacional, CEOP, Plataforma por la Paz contra la Intervención, Consejo de la Juventud, Sindicato de Estudiantes, Club Amigos de la UNESCO, Foro de Escritores contra la Guerra, IU, CCOO, UGT, CGT, JJCDS, JJPSOE, MPDL, SOC. • La vinculación entre los distintos colectivos empieza a fraguarse aunque sigue siendo débil. Así, en las jornadas que los colectivos antimilitaristas organizan el 02.12.1990, se convoca una manifestación masiva para el 15.01.1991. A esta convocatoria se suman las organizaciones estudiantiles y pacifistas, así como IU y las organizaciones sindicales. • Las demandas de los grupos sociales están orientadas a la oposición al envío de tropas de reemplazo españolas a la zona del conflicto, contra la obligatoriedad del servicio militar y en contra del posible desenlace bélico en la región.
Nivel de coordinación organizacional	Débil	
Demandas	Homogéneas, hacía la ampliación.	

3ª Fase: Expansión máxima del movimiento contra la guerra y declive de las movilizaciones. Expansión y declive.

Elementos de análisis	*Tipo*	*Datos empíricos*
EOP	Desfavorable	• Desde el 15 de enero hasta finales de abril de 1991, se incluyen 32 acciones de protesta. El País: 16.01.1991, 18.01.1991, 19.01.1991, 21.01.1991, 24.01.1991, 28.01.1991, 30.01.1991, 03.02.1991, 04.02.1991, 08.02.1991, 11.02.1991, 22.02.1991, 27.02.1991, 01.03.1991, 12.03.1991, 10.03.1991, 06.04.1991, 08.04.1991, 29.04.1991. Anuario CIP: 12.02.1991, 17.02.1991, Abril de 1991. Las mentiras de una guerra: fin enero, 02.03.1991, 11.03.1991. • Las acciones escogidas son: manifestación, concentración, denuncia, paro, publicación, acción simbólica, cadena humana, comunicado, recogida de firmas, documento, ocupación
Repertorio de acción colectiva	Mezcla de acciones colectivas convencionales y no convencionales	

Organizaciones sociales participantes	Heterogeneidad máxima de colectivos.	institucional, envío de cartas al Gobierno y huelga de hambre. • Las organizaciones sociales promotoras se mantienen por lo general: Marco para la Unidad de Acción, Coordinadora de Padres de Soldados, Taula Cívica per la Pau, Justicia i Pau, Periodistas per la Pau, grupos feministas, Plataforma de Mujeres contra la Guerra, Plataforma de Estudiantes contra la Guerra, Plataforma de Empleados Públicos por la Paz, Comité del Ministerio de Cultura contra la Guerra, CAO, colectivos antimilitaristas, IU, HB, CCOO, UGT, CGT. • En las movilizaciones masivas ocurridas el 15.01.1991, confluyen un gran número de organizaciones (incluso los sindicatos CCOO y UGT convocan paros unitarios). La coordinación, aunque no fuera tan elevada como en las movilizaciones contra la OTAN, alcanza en esta etapa el grado máximo de todo el periodo. • La heterogeneidad de demandas, aparece en esta fase, en su máxima expresión. A las críticas contra la postura adoptada por el Gobierno, se suma la protesta contra una resolución armada del conflicto, contra la pertenencia de España en la OTAN, contra la obligatoriedad del servicio militar y contra la actuación norteamericana.
Nivel de coordinación organizacional	Medio	
Demandas	Heterogeneidad máxima de demandas.	

Figura 13. 2 Cronología. Acciones de protesta del movimiento contra la guerra del Golfo en España 1990 – 1991.

	Fecha (noticia)	Tipo de acción	Nº participantes (estimado)	Organizaciones sociales
a)	12.03.1990	Concentración	300	s.d.
b)	Fin marzo	Manifestación, marcha	s.d.	s.d.
c)	02.04.1990	Marcha	3000-5000	Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas.
d)	02.04.1990	Marcha	2500-5000	Coordinadora Organizaciones Pacifistas de Andalucía (COPA).
e)	20.05.1990	Manifestación	200	Organizaciones Independentistas y antimilitaristas.
f)	23.08.1990	Manifestación	s.d.	s.d.
g)	24.08.1990	Manifestación	s.d.	s.d.
h)	26.08.1990	Manifestación	200	Org. Antimilitaristas, MOC, Comisión anti-OTAN (CAO), ecologistas (Murcia).
i)	26.08.1990	Acción simbólica	60	s.d.
j)	27.08.1990	Concentración	50	s.d.
k)	27.08.1990	Manifestación	300	COPA, IU, CCOO, UGT, Federación Ecologista y Pacifista de Cádiz (FEPC).
l)	30.08.1990	Manifestación	s.d.	s.d.
m)	02.09.1990	Manifestación	s.d.	Grupos antimilitaristas.
n)	06.09.1990	Denuncia	-----	Coordinadora de Padres de Soldados, Asociación de Información y Defensa del Soldado.
ñ)	06.09.1990	Manifestación	s.d.	------
o)	07.09.1990	Manifestación	1000	Coordinadora de Padres de Soldados.
p)	09.09.1990	Manifiesto	s.d.	IU, CCOO, JJCDS, Asociación Pro Derechos Humanos, intelectuales.

Fecha	Tipo de acción	Nº de participantes (estimado)	Organizaciones sociales
q) 09.09.1990	Manifiesto	s.d.	UGT, JJPSOE, MPDL, Solidaridad Internacional.
r) 17.09.1990	Manifestación	3000	Grupos antimilitaristas.
s) 01.10.1990	Manifestación	300	Org. Antimilitaristas, AAVV Las Fronteras, Objerores de Torrejón, CAO, CGT.
t) 06.10.1990	Declaración	------	Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas (CEOP).
u) 06.10.1990	Expedición	4	M.O.C. y ecologistas.
v) 13.10.1990	Huelga de hambre	11	Grupo de insumisos de Cornellà
w) 29.10.1990	Marcha	500	Plataforma por la Paz contra la Intervención, IU, SOC, UGT, CCOO.
x) 02.11.1990	Propuesta	-------	Consejo de la Juventud
y) 09.11.1990	Manifestación	Centenares	Grupos de insumisos.
z) 12.11.1990	Manifestación	10.000 (Madrid 2.500, Barcelona 1.000)	s.d.
aa) 26.11.1990	Concentración	200	MOC de Madrid.
ab) Noviembre	Huelga (enseñanza)	s.d.	Sindicato de Estudiantes.
ac) 02.12.1990	Jornadas-manifestación	300	Colectivos Mili KK.
ad) 05.12.1990	Manifestación, paro	1.500.000	Sindicato de Estudiantes.
ae) 20.12.1990	Manifestación	s.d.	Plataforma contra la Guerra y la Intervención.
af) 29.12.1990	Manifestación	s.d.	MOC, Kakitzat.
ag) 11.01.1991	Manifiesto	700	s.d.
ah) 11.01.1991	Manifestación	2.000	Club Amigos de la UNESCO.
ai) 13.01.1991	Manifestación	s.d.	s.d.

Fecha	Tipo de acción	Nº de participante (estimado)	Organizaciones sociales
aj) 13.01.1991	Manifestación	s.d.	s.d.
ak) 13.01.1991	Manifiesto	1.100	Foro de Escritores contra laGuerra
al) 16.01.1991	Manifestación, paro concentración	300.000 (Barcelona 60.000 - 80.000 Madrid 70.000)	Marco para la Unidad de Acción, Coordinadora Padres De Soldados, CCOO, CGT, IU, org. Pacifistas, Cristianas y de la izquierda catalana.
am) 15.01.1991	Denuncia	-----	Coordinadora de Padres de Soldados
an) 18.01.1991	Manifestación, paro	s.d. (Barcelona, la más numerosa)	Taula Cívica per la Pau, Justícia i Pau,
añ) 19.01.1991	Paro	2.000.000	CCOO, USO, CGT
ao) 19.01.1991	Manifestación	s.d. (Barcelona 25.000)	(profesores y Alumnos)
ap) 21.01.1991	Manifestación	Miles (Barcelona 100.000, Madrid 100.000.)	Coordinadora Padres de Soldados, IU, UGT, CCOO, PCE.
aq) 24.01.1991	Manifestación	s.d.	Coordinadora de Padres de Soldados
ar) 28.01.1991	Concentración	Cientos	s.d.
as) 30.01.1991	Manifestación	s.d.	s.d.
at) Fin enero	Diari de la Pau	s.d.	Periodistes per la Pau
au) 03.02.1991	Manifestación	s.d.	(musulmanes)
av) 04.02.1991	Concentración	2.000	Org. Pacifistas.
aw) 04.02.1991	Concentración	10.000	Org. Pacifistas.
ax) 08.02.1991	Acción Simbólica	s.d.	Herri Batasuna.
ay) 08.02.1991	Manifestación	Cientos	Grupos feministas.
az) 08.02.1991	Cadena humana	400	s.d.
aaa) 11.02.1991	Cadena humana	15.000	s.d.

Fecha (noticia)	Tipo de acción	Nº de participantes (estimado)	Organizaciones sociales
aab) 12.02.1991	Paro	s.d.	CCOO y UGT.
aac) 17.02.1991	Cadena Humana	s.d.	Plataforma de Mujeres contra la guerra.
aad) 22.02.1991	Acción simbólica	s.d.	Plataforma de Estudiantes contra la Guerra.
aae) 27.02.1991	Manifestación Comunicado y recogida de firmas	6.000	Plataforma de Empleados Públicos por la Paz, Comité del Ministerio de Cultura contra la guerra.
aaf) 01.03.1991	Acción simbólica	4	----
aag) 02.03.1991	Documento final	1.000	----
aah) 11.03.1991	Alegaciones contra la guerra	2.000	----
aai) 12.03.1991	Acción simbólica	s.d.	Liceo Francés de Barcelona
aaj) 10.03.1991	Manifestación	s.d.	(exiliados iraquíes)
aak) 06.04.1991	Comunicado	-----	Comisión anti-OTAN.
aal) 06.04.1991	Comunicado	-----	UGT.
aam) 08.04.1991	Manifestación Entrega de un documento	500	s.d.
aan) 08.04.1991	Manifestación	40	(antimilitaristas).
aañ) Abril	Ocupación del Ministerio de Justicia	s.d.	(antimilitaristas).
aao) 29.04.1991	Huelga de hambre	4	(insumisos)

Fuente: ***El País*** en las diferentes fechas que se indican para a), b), c), d), e), h), i), j), K), m), ñ), o), p), q), r), s), t), u), v), w), x), y), z), aa), ac), ad), af), ag), ah), ak), al), am), an), añ), ao), ap), aq), ar), as), au), av), aw), ax), ay), az), aaa), aad), aae), aaf), aai), aaj), aak), aal), aam), aan) y aao). ***Anuario Centro de Investigación para la Paz.*** 1990-1991. Paz, militarización y conflictos. Icaria, Barcelona, 1991; en los casos de f), g), l), n), ab), ae), ai), aj), aab), aac) y aañ). Aguilar, S., et alii. **Las mentiras de una guerra. Desinformación y censura en el conflicto del Golfo**, Deriva, Barcelona, 1991; en los casos at), aag) y aah).

Definiciones tabla: cronología – resumen

- (1) Estructura de Oportunidades Políticas: Conjunto de dimensiones del entramado político que favorecen o perjudican el desarrollo de un proceso movilizador. (Tarrow, 1997) El concepto considera que existen coyunturas más o menos facilitadoras que operan como recursos exteriores en la emergencia y el desarrollo de la acción colectiva. Los cambios que se pueden producir en la estructura de oportunidades políticas y que contribuyen a la reducción de los costes de la acción colectiva son: una apertura del acceso a la participación en la que se combinen factores abiertos y cerrados; los cambios en los alineamientos políticos; la presencia de aliados influyentes y los conflictos en el seno de las élites, cuando se da una o más de una de estas circunstancias, hablamos de una EOP *favorable* para que se produzca la emergencia y/o el desarrollo de la acción colectiva. Por el contrario, cuando no se produce la apertura institucional o no existe una mezcla de elementos que faciliten y obstaculicen a la vez la participación, cuando existe un ciclo político en relativa estabilidad, sin cambios de gobierno constantes, cuando el movimiento social no cuenta con aliados influyentes y entre las élites no se manifiesta ningún tipo de conflicto,hablamos de una EOP *desfavorable* para el desarrollo de la acción colectiva. Como apuntaba McAdam, en los ciclos de reforma estos aspectos pasan a un segundo plano si centramos el caso de estudio en el análisis de un movimiento derivado. Que se produzca o no alguno de los cambios apuntados en la EOP no será estrictamente necesario siempre y cuando se produzca algún tipo de vínculo estructural y de proceso de difusión que haga que el movimiento madrugador estimule la movilización de un movimiento derivado. (véase apartado 2.1)
- (2) Repertorio de acción colectiva: Formas de protesta colectivas culturalmente asumidas (Della Porta, Diani, 1999), que en el caso de los nuevos movimientos sociales, se caracterizan por la no convencionalidad, el dinamismo la innovación, el lanzamiento de retos hacia el conjunto de la sociedad y por su carácter disruptivo. Entre el repertorio de acciones utilizadas por los colectivos sociales para hacer oír sus demandas, pueden distinguirse dos tipos: la acción colectiva convencional y la acción colectiva no convencional. Véase la clasificación en el apartado 2.2 B).
- (3) Organizaciones sociales participantes: conjunto de colectivos sociales que confluyen en las acciones de protesta en un momento dado. En este claso la distinción se ha elaborado en función de la identidad de cada organización social que forman parte de un movimiento social. Cuando hablamos de homogeneidad, nos estamos refiriendo al conjunto de colectivos participantes que, independientemente del número que sean, se identifican con una causa en concreto porque forma parte de las razones por las que se han constituido como tal. Cuando hablamos de heterogeneidad, nos referimos a la participación conjunta de diversos colectivos sociales que en un momento determinado se unen en la protesta pero que la causa que los une no es, para algunos colectivos, el principio de injusticia que les ha hecho organizarse como tal. En estos casos, los colectivos que se unen suelen unificar esfuerzos para hacer frente a una causa pero, a su vez, aprovechan el momento para hacer oír las demandas que constituyen su propia identidad.
- (4) Nivel de coordinación organizacional: hace referencia en este caso al nivel de vinculación y de coordinación existente entre los colectivos sociales que forman el movimiento. En este caso, la medición de los distintos niveles es difícil de cuantificar por lo que el criterio utilizado ha sido la comparación entre el nivel de coordinación alcanzado por el movimiento social precedente y el alcanzado durante el periodo de movilizaciones contra la guerra. Como puede verse en el tratamiento del caso del

movimiento anti-OTAN, el nivel de coordinación entre organizaciones sociales fue alto, al menos en términos relativos al momento histórico en que se produjo, teniendo en cuenta el impacto social y los niveles de participación que adquirió. En el caso del movimiento contra la guerra del Golfo, los acontecimientos que sucedieron alrededor de la invasión de Kuwait a nivel internacional, la rápida reacción del Gobierno español con el envío de tropas de reemplazo a la zona del conflicto y el momento de desmovilización parcial que había vivido el movimiento anti-OTAN tras la pérdida del referéndum, sorprendieron a las organizaciones sociales que en muchos casos se encontraban en pleno proceso de reflexión interna. Esto hizo que algunas fueran incapaces de reaccionar en los primeros momentos del conflicto, que otras estuvieran preparando nuevas campañas de reivindicaciones y que se encontraran ante el dilema de relegarlas a un segundo plano y que, otras no participaran como tales. Por lo general, el movimiento contra la guerra tuvo un nivel coordinación débil que sólo se incrementó en los momentos inmediatamente anteriores y posteriores al desarrollo de la guerra – es decir, alrededor del 15 de enero de 1991- pero tampoco en este momento el nivel de coordinación alcanzado fue similar al que consiguió el movimiento anti-OTAN, por lo cual se ha considerado como un nivel medio.

- (5) Demandas: Conjunto de actuaciones o hechos, que los colectivos sociales identifican como injustos y como razón de las acciones que ponen en marcha. Cuando hablamos de homogeneidad de demandas, nos venimos a referir al conjunto de planteamientos que presentan los colectivos sociales y que hacen referencia a una misma área social; por el contrario, cuando hablamos de heterogeneidad de demandas, hacemos referencia a un conjunto de protestas que incluyen aspectos que se consideran injustos pero que forman parte de diferentes identidades.

Figura 13. 3 El ciclo de protestas 1981 – 1991.

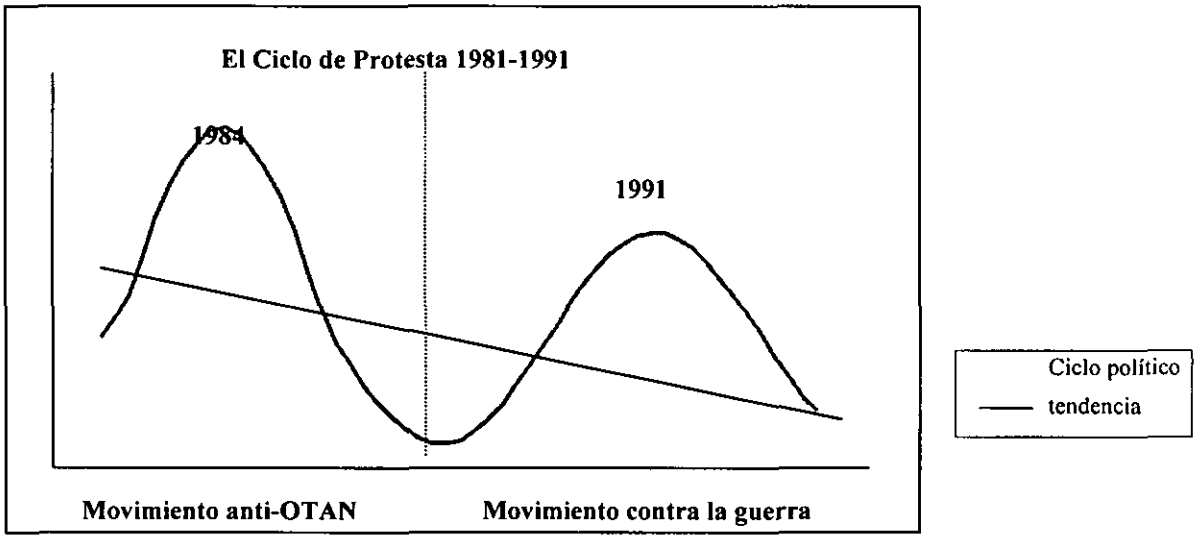

Figura 13. 4 Clasificación de los repertorios de acción colectiva

	FINALIDAD	*CASOS CONCRETOS*	
ACCIÓN COLECTIVA CONVENCIONAL	Coordinación del movimiento	Jornadas, encuentros, reuniones.	
	Disuasión	Publicaciones, recogida de firmas, manifiestos, audiencias, declaraciones, simulacros, acciones simbólicas, peticiones.	
	Ocupación del espacio público	Manifestaciones no masivas, concentraciones, marchas.	
	Resistencia pasiva	Paros laborales, huelgas.	
	Acción administrativa y judicial	Denuncias.	
	Disuasión	Panfletos, publicaciones.	
ACCIÓN COLECTIVA NO CONVENCIONAL	Ocupación del espacio público	**Confrontación**	Manifestaciones masivas, huelgas salvajes, concentraciones sectoriales.
	Resistencia pasiva		Bloqueos, ocupaciones, obstrucciones, irrupciones frustradas.
	Resistencia activa	**Violencia**	Ataques a la propiedad, a antagonistas, a autoridades, contra la policía.

Fuente: elaboración propia.

Figura 13.5 Evolución del nº de escaños en las elecciones legislativas 1986 – 1996.

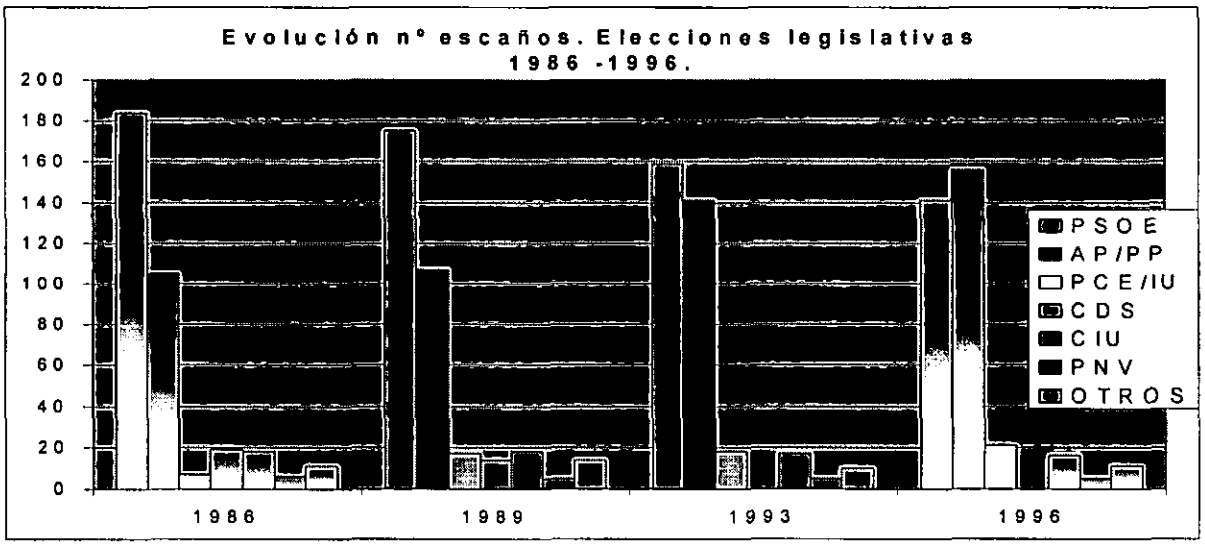

Figura 13. 6 Fases de las movilizaciones sociales del movimiento español contra la guerra del Golfo 1990 – 1991.

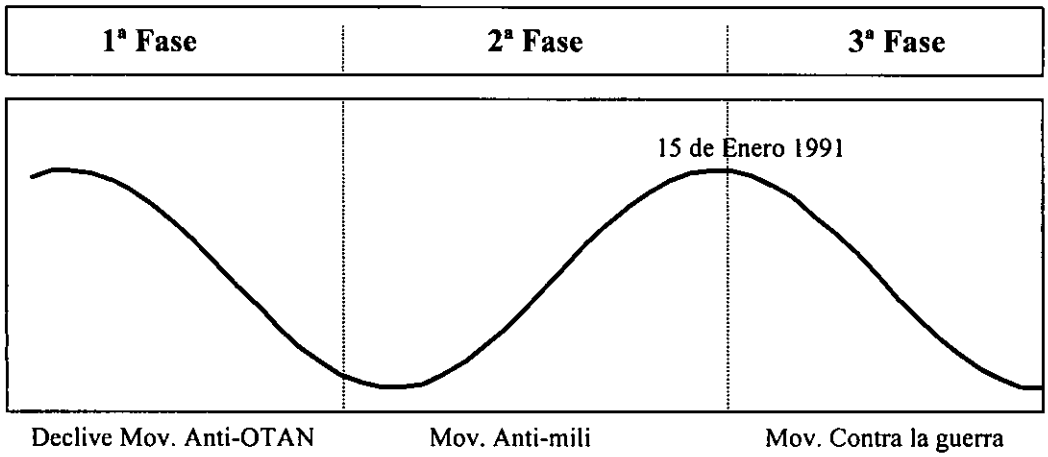

Figura 13.7 Evolución del nº de objetores. Período 1976 – 1989.

Hasta 1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	**TOTAL**
597	501	656	726	943	788	782	1106	756	12178	6047	8897	11049	13130	**58156**

Figura 13.8 2ª Fase: Nº de acciones en función de los grupos convocantes.

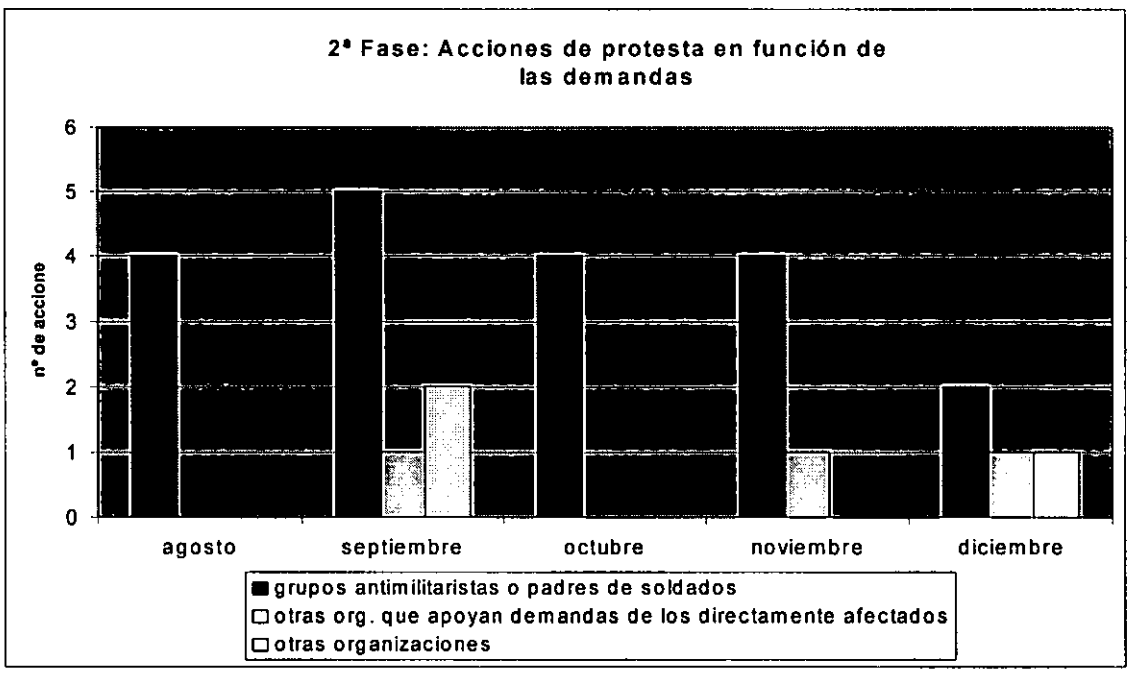

Figura 13. 9 Organizaciones convocantes.

■	□	□
M.O.C. A.O.C. Comisión anti-OTAN Org. Ecologistas Coordinadora de Padres de Soldados COPA Federación Ecologista y Pacifista de Cádiz Asociación de Información y Defensa del Soldado Consejo de la Juventud Mili KK Kakitzat	AA.VV Sindicato de Estudiantes Plataforma por la Paz y contra la Intervención CGT UGT(*) CCOO SOC IU JJCDS Asociación Pro Derechos Humanos	UGT(*) JJPSOE MPDL Solidaridad Internacional

* En el caso de UGT, aunque a finales de agosto formó parte de las organizaciones convocantes de las movilizaciones contra el envío de tropas al Golfo, a principios de septiembre se desmarcó de un manifiesto por incluir el rechazo a la decisión del Gobierno, de un modo similar actuaron las Juventudes del PSOE.

Figura 13.10 Evolución del nº de participantes. Período Septiembre – Diciembre de 1990

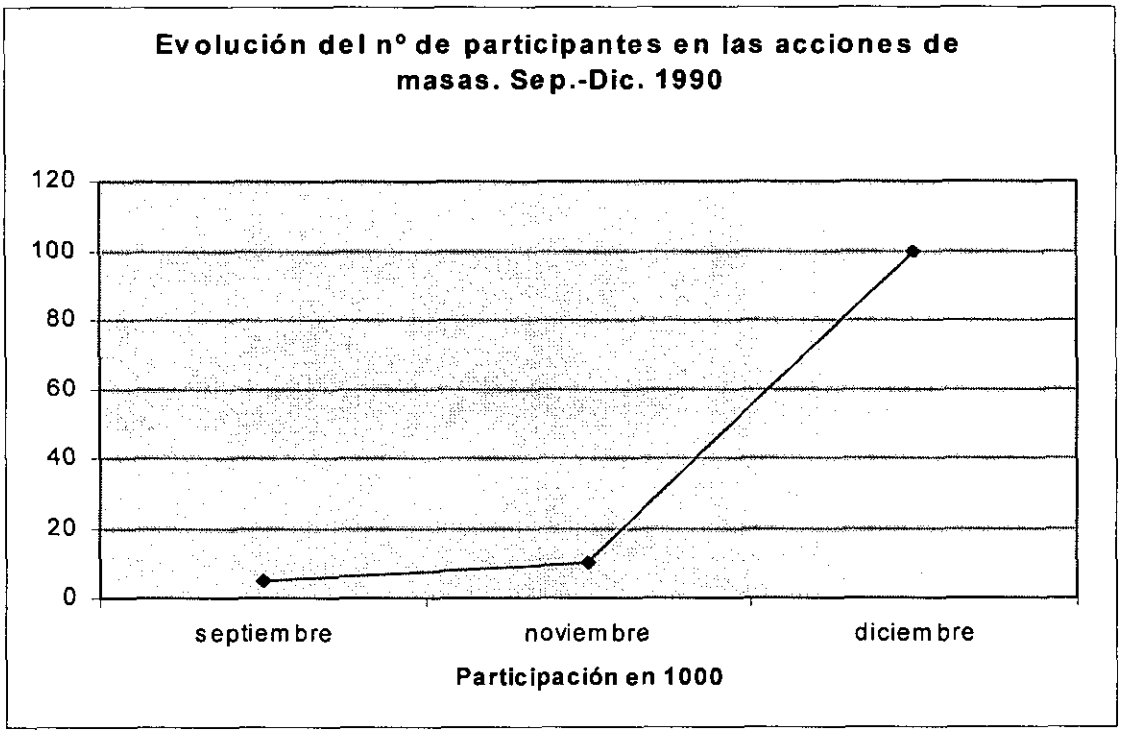

Figura 13. 11 Clasificación del repertorio de protesta del movimiento contra la guerra 1990 – 1991.

ACCIONES COLECTIVAS CONVENCIONALES	ACCIONES COLECTIVAS NO CONVENCIONALES	
	Confrontación	Violencia
49	22	2

Figura 13. 12 Repertorio de confrontación. Período 1990 -- 1991.

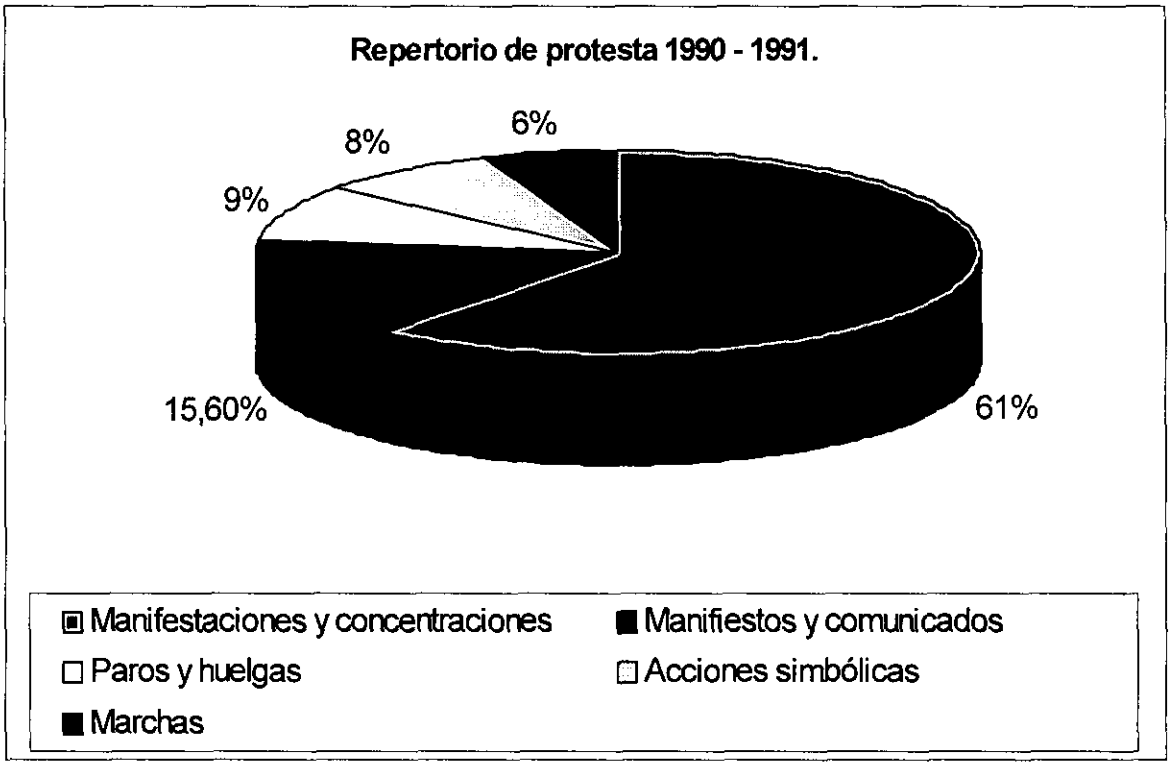
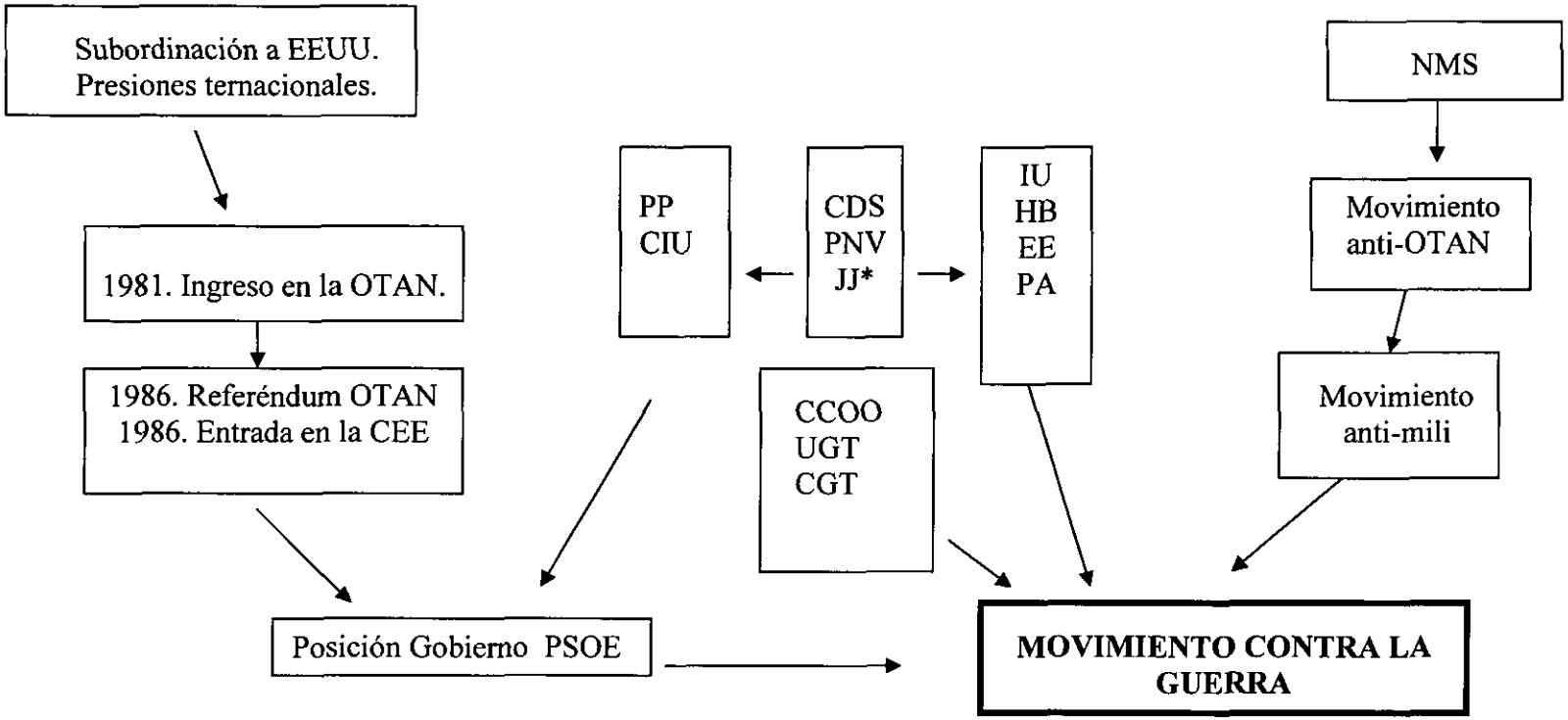

Figura 13.13 Cuadro de variables para el análisis del movimiento contra la guerra del Golfo

Partidos Políticos:
PSOE: Partido Socialista Obrero Español **CDS:** Centro Democrático y Social
HB: Herri Batasuna **PP:** Partido Popular **PNV:** Partido Nacionalista Vasco
EE: Euskadiko Esquerra **CIU:** Convergència i Unió **IU:** Izquierda Unida
PA: Partido Andalucista
Organismos Supranacionales:
OTAN: Organización del Tratado del Atlántico Norte
CEE: Comunidad Económica Europea

Organizaciones Sindicales:
UGT: Unión General de Trabajadores
CCOO: Comisiones Obreras
CGT: Confederación General de Trabajadores

Figura 13.14 Síntesis de la invasión de Kuwait y los hechos que precipitan la guerra*.

El 2 de agosto de 1990, Irak invade Kuwait. Las razones del conflicto tienen mucho que ver con las confrontaciones entre países (fuera y dentro de la zona de Oriente Medio) por acceder a una mayor cuota de poder en el mercado del petróleo. Una breve recapitulación histórica de los hechos inmediatamente precedentes muestran que:

1. Tras la caída del Sha de Irán en 1979, EEUU, algunos países de Occidente y la URSS facilitaron a Irak las armas necesarias para el enfrentamiento bélico que sostuvo este país contra Irán entre 1980 y 1988. El propósito era que Irak contuviera a los chiitas y, así, lo que a juicio de este gobierno constituía la amenaza islámica. Irak pagaba parte de la factura de armamento con exportaciones de petróleo y, de esta manera, el denominado peligro islámico se frenaba por parte de los propios árabes. El apoyo occidental obedecía a los propios intereses por asegurar el control de la zona árabe del petróleo y formaba parte de las estrategias occidentales desarrolladas después de la crisis de 1973 para relegar a la OPEP** a una posición de desventaja en el mercado mundial del petróleo.
2. A partir de ese momento, las multinacionales del petróleo iniciaron la acumulación de reservas con la intención de desvincular la fijación de los precios del crudo por parte de los países "productores". A este hecho se sumó la actuación de algunas monarquías árabes de la OPEP, las cuales habían multiplicado los ingresos del petróleo gracias a los precios en alza desde 1973 hasta 1985, que pasaron a convertirse en exportaciones de capital incluyendo su participación en las multinacionales petroleras.
3. Cuando el precio del crudo empezó a caer, estos países obtenían mayores ingresos de sus inversiones económicas en Occidente que de las exportaciones de petróleo, con lo que sus intereses pasaron a ser los mismos que los de las multinacionales petroleras. En el caso de Irak, cuando el precio del petróleo cayó, no pudo aguantar el esfuerzo bélico contra Irán y se dirigió hacia los países vecinos en demanda de ayuda, la que esperama como compensación por contener el progreso del grupo chiíta en la zona. Irak recibe una respuesta negativa a su demanda por lo que denuncia el papel "insolidario" de Arabia Saudí, los Emiratos Árabes y Kuwait en el seno de la OPEP y acaba por desenterrar antiguas reclamaciones de dominio territorial sobre este último país, un pequeño protectorado británico, rico en petróleo. La ocupación de Kuwait se produjo en este escenario.
4. Pocos meses antes de la ocupación, Irak consideraba la actuación de Kuwait y de los emiratos equivalente a una agresión militar y acusaba a Kuwait de extraer petróleo de las reservas iraquíes en Rumalia. El gobierno de Kuwait recurrió a la Liga Árabe y al secretario general de Naciones Unidas para recibir apoyo y legitimación de su actuación. La respuesta del gobierno de Irak es acusar al gobierno kuwaití de instrumento de los intereses norteamericanos en la zona.
5. Casi inmediatamente después pudo saberse que en la embajada de EEUU en Irak eran conscientes de las intenciones de ocupar Kuwait, pero los ambiguos mensajes de Washington fueron interpretados como una luz verde a la operación. La reacción no se hizo esperar. De hecho, desde el día en que se produce la invasión, el 2 de agosto de 1990, hasta la madrugada del 17 de enero de 1991, en que comenzó la batalla aérea, los cinco meses y medio que

* Este apartado, en el que se recogen los datos más destaclables del acontecimiento, se ha hecho parcialmente a partir de la Base de Datos que, con fines de llevar a cabo esta investigación, se ha configurado a partir de la recogida y selección de las noticias aparecidas en el diario El País en el período que comprede de Enero de 1990 a Junio de 1991. Para los detalles sobre la confección de la base de datos, véase el apartado de Metodología de este capítulo del informe. También se han utilizado las fuentes bibliográficas de Orive Riva, P. (1994) y Giordano, E. (2002).

** OPEP: Organización de Países Exportadores de Petróleo.

transcurrieron entre ambas fechas, fueron testigos de una desenfrenada carrera diplomática, de múltiples reacciones, comunicados y concreción de posturas.

a. La actuación del "mundo árabe" en el conflicto

Una vez producida la invasión, comienzan las gestiones del rey de Jordania para tratar de encontrar una solución al conflicto. Este rey, en su primera entrevista con Sadam, consiguió la promesa, por parte de Sadam, de ordenar a sus tropas la retirada de Kuwait a partir del 5 de agosto siempre y cuando el conflicto se resolviera en un marco estrictamente árabe. El papel de Jordania en el conflicto del Golfo fue más de mediador que de aliado ya que a pesar de proclamar su apoyo a Bagdad durante los primeros días después de la invasión, el rey Hussein se comprometió a respetar las resoluciones de la ONU en los meses que siguieron, aunque en ocasiones se transportara ayuda y víveres hasta Irak.

La OLP y Yemen fueron los otros dos aliados árabes de Sadam. La OLP prometió el apoyo militar al líder iraquí pero aseguraba estar en contra de la invasión. Yemen, a pesar de votar a favor de las primeras resoluciones contra Irak, se abstuvo y votó en contra de las resoluciones más duras que vinieron en los últimos meses de 1990. Otros países también mostraron su apoyo a Sadam, fue el caso de Sudán, Mauritania y Libia.

Pero si desde un primer momento existieron contactos dentro del mundo árabe para tratar de solucionar el conflicto por la vía negociadora, existieron a la vez contactos entre los norteamericanos y otros países árabes. Este fue el caso de Egipto, a quien se le advirtió que si no tomaba una postura clara contra la invasión de Kuwait, EEUU no les vendería más armas. Egipto, Siria, Arabia Saudí, Marruecos y Turquía reaccionaron contra Sadam muy pronto e, incluso, algunos enviaron tropas de apoyo a la coalición.

b. La actuación de la ONU en el conflicto

En el plano internacional, la invasión de Kuwait fue condenada por la gran mayoría de países. El Consejo de Seguridad de Naciones Unidas votó por unanimidad de sus 15 miembros todas las resoluciones emitidas en las que se condenaba la actuación de Irak. Durante los meses previos a la guerra, la ONU adoptó 5 resoluciones en las que condenaba la invasión, exigía la retirada de tropas de Kuwait, la salida inmediata de los extranjeros y la liberación de los rehenes. Pero estas no fueron las más duras, cuatro días después de la invasión, la ONU decretaba un embargo militar, económico y comercial con las abstenciones de Cuba y Yemen y, el 25 de agosto, mediante la resolución 665 autorizaba a los países a adoptar las medidas necesarias para asegurar el cumplimiento de dicho embargo, lo que a efectos prácticos podía incluir la consideración del uso de la fuerza. No sería hasta el 19 de noviembre, después de múltiples encuentros diplomáticos en los que EEUU se fue asegurando el apoyo de todos los miembros del Consejo de Seguridad y de otros países, cuando la ONU aprobó un texto definitivo, iniciativa de EEUU, en el que autorizaba el uso de la fuerza si antes del 15 de enero de 2001, Irak no se retiraba de Kuwait. En este caso, la resolución fue rechazada por Cuba y Yemen, y China, miembro permanente del Consejo de Seguridad y con derecho a veto, se abstuvo.

c. El contexto internacional y su relación con el conflicto

El fin de la guerra fría se dejó notar en el apoyo de la URSS a EEUU. Gorbachov que se enfrentaba a una grave crisis interna en su país, exigió la retirada de las tropas de Sadam y le llegó a advertir sobre la posibilidad de usar la fuerza. Pero en lo que no dejó de ser una postura algo ambigua, Gorbachov lanzó una propuesta a finales de octubre en la que substituía la opción militar por la celebración de una conferencia interárabe como solución al conflicto. De hecho, a pesar de condenar la invasión y de hacer serias advertencias a Sadam, la URSS no participó militarmente con la coalición liderada por EEUU.

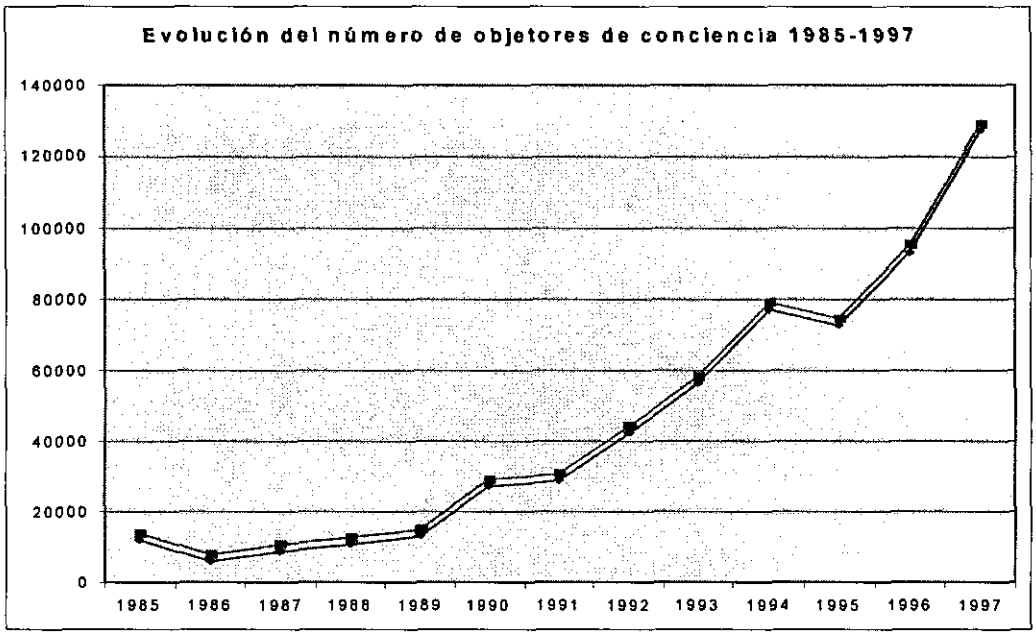
Francia, Italia, Gran Bretaña y Holanda enviaron tropas a la zona y participaron directamente en combates junto con EEUU, Canadá, Egipto, Siria y Checoslovaquia. En el conjunto de la operación, ya fuera mediante el apoyo logístico o para tratar de hacer cumplir el embargo, participaron también Alemania, Argentina, Australia, Bangladesh, Bélgica, Dinamarca, España, Grecia, Hungría, Japón, Marruecos, Níger, Noruega, Nueva Zelanda, Pakistán, Polonia, Senegal, Sierra Leona, Singapur y Suecia.

En el conjunto de la UEO (Unión Europea Occidental) se puso de manifiesto la ausencia de un proyecto común sobre política exterior. Esta ausencia teórica y formal puso en evidencia las divergencias entre diferentes países, así, mientras Reino Unido y Holanda eran partidarios del apoyo sin condiciones a EEUU, otros países como Francia, Italia y España adoptaron otro discurso más independiente aunque, a efectos prácticos y en la medida de sus posibilidades, todos ellos supeditaron sus decisiones a los planes norteamericanos. Las tres opciones que llevaron a cabo los países europeos, es decir, mediante la intervención directa en la guerra, el envío de buques a la zona para controlar el cumplimiento del embargo o con apoyo logístico o financiero, permitieron desarrollar el conjunto de la operación liderada por EEUU.

d. Resumen del acontecimiento de la guerra

El ataque militar contra Irak se inició en la madrugada del 17 de enero de 1991, sólo dos días después de haber expirado el plazo que la ONU (Organización de Naciones Unidas) concedía a Irak para retirarse de Kuwait en la resolución 678 aprobada el 19 de noviembre de 1990. Esa madrugada empezaron los numerosos ataques aéreos con el objetivo de conseguir el mínimo de bajas para los aliados pero con las consecuencias nefastas de este tipo de ataques. A pesar de la intensidad de los bombardeos que duraron 40 días, las tropas iraquíes temían el ataque terrestre, por este motivo el día 21 e febrero Sadam Husein acepta el plan de paz propuesto por la URSS pocos días antes y rechazado por la coalición aliada. El día 23 de febrero, las tropas aliadas iniciaban una gran ofensiva terrestre contra las posiciones iraquíes y sólo cinco días después, el 28 de febrero, Radio Bagdad emitía un mensaje en el que anunciaba la retirada de las tropas iraquíes y, el día siguiente se percibe en occidente como el final de la guerra. Pero hasta el 7 de abril de 1991, en que se produce la aceptación de Irak de la resolución 687 del Consejo de Seguridad, no se proclama el Alto el Fuego definitivo .

Figura 13.15 Evolución del número de objetores de conciencia. 1985-1997

Fuente: El País, 19.06.1998

Figura 13. 16 Variables relacionadas con el comportamiento informativo de los medios y la divulgación mediática de posiciones

Variable dependiente: La Opinión Pública sobre un tema prodominante	Variables independientes (determinantes del tipo de clima opinión que se configura): difusión mediáticas de las posiciones que sustentan grupos o estratos sociales diversos:	Efectos fácticos (según se establezcan las correlaciones entre variables): **Tipos de clima de opinión**
X (posición pública pública predominante ante la Guera del Golfo)	Y (manifestaciones de las élites acordes con las políticas esperadas)	1. Corriente de una opinión mayoritaria (ambiente social mayoritario). El ambiente social se escenifica en el espacio público como consenso social o apariencia de consenso.
	Y' (difusión en los medios de las posiciones de las élites). Elaboración de un discurso legitimador o deslegitimador de las políticas del gobierno.	2. Doble clima de opinión. El ambiente social se escenifica en el espacio público como una situación de empate, real o aparente, entre dos posiciones contrapuestas. Este doble ambiente social no tiene correlación con la división en la estructura de poder de las poliarquías, sino que representa una división con bases ideológicas (por ejemplo, la derecha contrapuesta a la izquierda, las visiones conservadoras contrapuestas a las visiones progresistas, el aparente empate en la confrontación de dos partidos en unas elecciones generales, etc.)
	Z (manifestaciones favorables/desfavorables de la sociedad civil)	3. Crisis de opinión. El ambiente social se escenifica en el espacio público como una situación de fractura social en la que se contraponen las posiciones que sostienen una parte de la sociedad civil (la parte que se compone de grupos socialmente organizados que no ocupan posiciones de élite en el Estado y en el aparato de gobierno) junto con una parte de la sociedad anónima (aquella que manifiesta en público su opinión o la que sobrepone al estado de silencio), por una lado, frente a las posiciones de la élite (que se ocupan desde una parte de la sociedad civil, el aparato de gobierno y del Estado) por otro, en relación a un tema o cuestión pública específica. En el ambiente social predomina un clima doble que se configura en directa correlación con la estructura de poder de las poliarquías y proyecta una forma de división social fundamentada en las bases de dominación establecidas por la estructura de poder que confronta a las élites con la sociedad general sobre la que ejercen sus posiciones de poder. La división o fractura social que representa este tipo de proceso de opinión no tiene, en principio, correlación con las posiciones de bases ideológicas asociadas comúnmente a "derechas" o "izquierdas".
	Z' (difusión en los medios de las posiciones de la sociedad civil). Caja de resonancia o proceso de silenciamiento de las demandas sociales.	4. Diversidad de posiciones (corrientes de opinión diversas). En general, es el clima que se asocia a las cuestiones públicas menos relevantes o a aquellas que no demandan una acción inmediata. También puede ser una fase temporal de un proceso de opinión que antecede a en los tipos 1, 2 o 3
	α Posiciones de líderes y organismos internacionales	5. Crisis de gobierno de carácter simbólico (no consigue asegurar la lealtad de las "masas", Offe).

		Clima de opinión en el que predomina la confrontación entre gobierno / sociedad (fractura del proceso político característico de la política institucional poliárquica). Período en el que se anticipa la probabilidad de un resultado electoral que imponga cambios en la representación de partidos en el Parlamento y una probable alternancia de poder en el gobierno.
	α'(difusión en los medios de las variables de contexto internacional y nacional). Difusión de posiciones de los líderes políticos y organismos internacionales.	

Figura 13. 17 Códigos de las zonas del periódico

1	PORTADA	Pr
2	EDITORIAL	Ed
3	ARTICLE D'OPINIÓ	Ao(firma)
4	ARTICLE D'INFORMACIÓ	Ai
5	ARTÍCLE D'INFORMACIÓ BREVE	Ai(bre)
6	VIÑETA	Vi
7	CARTAS AL DIRECTOR	Cd
8	DIARIO DEL CONFLICTO	Dia
9	ARTICULO INFORMA DOMINICAL	Ai (dom)
10	ARTICULO OPINIÓN DOMINICAL	Ai (dom)
11	Revista internacional en Editorial	Ed(Re)
12	ARTÍCULO INFORMA ENTREVISTA	Ai(entre)
13	Ai (Resultados de encuestas de opinión)	Encuesta
14	SUPLEMENTO (el mundo de los 90)	Suple
15	**CONTRAPORTADA**	**Pr(contra)**

Figura 13. 18 Relación entre la operacionalización de variables y configuración de campos:

Posiciones de las élites sociales y del gobierno	Actores intervinientes que se señalan en los Artículos de Información
Posiciones de la ciudadanía y de la Sociedad Civil	Movilizaciones sociales (dimensión y tipo) y Red de asociaciones y organizaciones convocantes de tales movilizaciones
Posiciones del diario	Número de Editoriales relacionadas con el acontecimiento y evolución de la posición manifestada. Número de Portadas y significación o relevancia que se otorga al acontecimiento. Artículos de Opinión

	Características formales del formato de las secciones del diario (secciones habituales y secciones especiales)
Argumentos de carácter razonado o de carácter emocional asociados al trancurso de los hechos relacionados con el acontecimiento	Lenguaje mediático (tipo de discurso predominante) Contraste entre la intensidad de Artículos de Información asociados a cada tema (información bélica, información histórica, información de carácter humano, etc.)
Evaluación del contenido informativo y contenido de opinión (distinción formal y correspondencia con el contenido)	Predominio de opinión o información en las secciones informativas formalmente establecidas (tendencias presentes en los Artículos de información)

Figura 13.19 Crisis de opinión: cuadro de variables

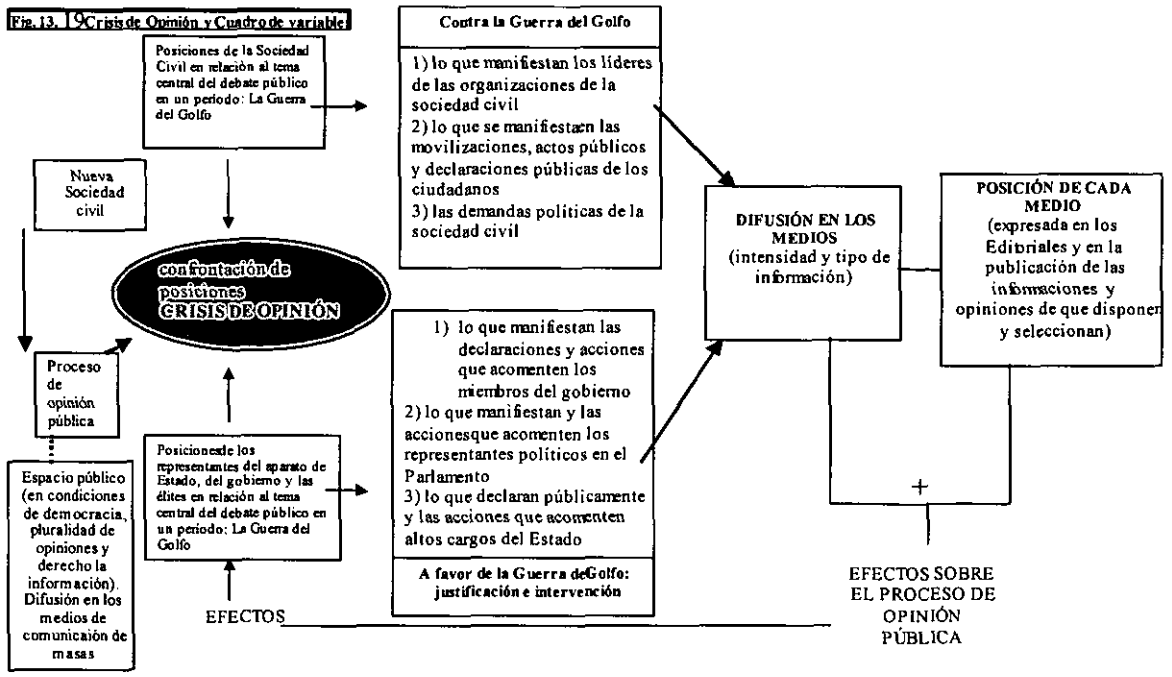

Figura 13. 20: **Configuración de los campos que conforman la Base da Datos**

Nombre del campo	Tipo de datos	Descripción
Codi font	Texto	P
Data	Fecha/Hora	Fecha de la noticia
Ubicació	Número	Localización en los volúmenes de prensa
Página Vol	Número	página del volumen donde se encuentra la noticia
Zona	Texto	(Pr),(Ed), (Ao, nombre de la firma), (Ai), (Cd), Vi , Diario del conflicto (dia), Ai(dom), Ao(dom), Ed(Re), Ai(entre), Encuesta, Suple, Contra
Acontecimiento-noticia	Memo	Hecho que se destaca en la noticia
Lenguaje mediático	Memo	Frase resumen o símbolo que se acuña en el medio para resumir el hecho
Relevancia mediática (tamañ	Memo	tamaño de la noticia, riqueza de elementos visuales, inclusión de datos
Posicionamiento (opinión)	Texto	Positiva o Negativa (a favor o contra): éxito, peligro, amenaza, necesidad del acontecimiento.....
Datos básicos para análisis	Memo	Históricas y actuales
Evaluación de las consecuenc	Texto	Previsiones de hechos futuros relacionados con el acontencimiento
Actores intervinientes(LN, LI,	Memo	Líderes nacionales, líderes internaciones, representantes de la sociedad civil
Fuente de información (Agen	Texto	Agencias de noticias, Fuentes oficiales nacionale e internacionales (especificar Oriente/Occidente)
Movilizaciones sociales (tipo)	Texto	Huelgas, manifestaciones, manifiestos, actos festivos, recogida de firmas...
Movilizaciones sociales (dimer	Texto	Acción de masas o no de masas
Red de asociaciones	Memo	Organizaciones que contribuyen a desencadenar y mantener la movilización
Conexión MRG	Texto	Indicios y datos que avalan hipótesis de futura conexión con MRG

Figura 13.21 Una selección* cronológica de los Editoriales publicados por el País. Período de control: 1 de Enero de 1990- 30 de Junio de 1991

Fecha	Zona del diario	Acontecimiento-noticia
03/02/1990	Ed	Los dividendos de la paz (retirada de establecimientos militares de las dos superpotencias)**
11/02/1990	Ed	El año del desarme (discusión del proyecto "cielos abiertos')
13/02/1990	Ed	La historia (del desarme) se acelera
23/02/1990	Ed	Objeción a las armas
04/04/1990	Ed	Sadam (contribuye con sus actos a exacerbar los conflictos en la zona, pero la posesión de armas de Irak hace que su responsabilidad sea compartida con los países vendedores).
21/05/1990	Ed	Los preacuerdos alcanzados entre EEUU y la URSS (disminuye el riesgo de enfrentamiento militar en el futuro).
17/06/1990	Ed	La unidad de Alemania (y su futuro geoestratégico, el apéndice más complicado por resolver después del fin de las tensiones entre bloques).
31/07/1990	Ed	La nueva ley de Servicio Militar (corre el riesgo de quedar desfasada si no se toma buena nota del rechazo que manifiesta la mayor parte de la juventud española hacia la "mili").
03/08/1990	Ed	Sadam se toma en serio sus amenazas. (La invasión de Kuwait)
27/08/1990	Ed	La pesadilla nuclear (Sobre el tratado de Ginebra de 114 países y la duda de que Sadam tenga armas químicas)
31/08/1990	Ed	El camino de la paz (critica a la inseguridad que existe respecto al futuro desde distintas perspectivas)
09/09/1990	Ed	Efectos positivos(enfrentamiento de Irak con el resto del mundo)
17/09/1990	Ed	El debate que viene (sobre el servicio militar)
20/09/1990	Ed	Endurecer la presión (contra Irak, es el acuerdo de La Unión Europea Occidental con el Consejo de Seguridad de la ONU)
23/09/1990	Ed (Re)	La publicidad va a la Guerra
05/10/1990	Ed	Compás de espera. (En los úlitmos días se han producido 2 matizaciones importantes en la posición aliada: la 1ª en las ideas de Miterrand y la 2ªen el discurso de Bush al ligar la solución iraquí con una para árabes e israelíes.)
16/10/1990	Ed	Ahora que están en casa. (Comentario sobre la iniciativa no gubernamental de los mediadores en Bagdad, que ha permitido no comprometer al Gobierno en su pacto con el resto de países, aunque algunos critiquen esta actuación.)
01/11/1990	Ed	Atropellos.(Critica la decisión de un juez militar de dejar impune a un teniente que pegó a un recluta argumentando que esto sólo sirve para exista más rechazo a la mili.)
10/11/1990	Ed	El debate militar.(Se hace necesario un debate nacional que pueda resolver qué hacer con el servicio militar obligatorio, cada vez más rechazado. La profesionalización del ejército estaría bien.)
25/11/1990	Ed	¿Llega el momento?. (La dinámica seguida hasta ahora para doblegar a Irak ha sido la correcta para no provocar el estallido de todos losconflictos en la zona.Ahor, Bush hace bien al decir que hay que pasar a la acción militar y el resto de aliados deben apoyarle para que parezca una amenaza real a los ojos de Sadam.)
29/12/1990	Ed(bis)	Arabización (el empecinamiento autoritario típico de muchos de los regímenes del

* La selección se ha hecho en función de la relevancia explícita del significado de los Editoriales en relación a la evolución de la posición del diario respecto de la Guerra del Golfo de 1991. Los primeros editoriales seleccionados, en orden cronológico, captan el momento temporal en que se produce el reconocimiento por parte del diario de la importancia del acontecimiento, no sólo como hecho noticiable sino como hecho que demanda una posición, tal y como está progresivamente ocupando el espacio de debate social y está activando un proceso de opinión pública. Algunos de los Editoriales aparecen destacados en color gris por la importancia que tienen para detectar la evolución de la posición del diario.

** A partir de aquí, se reproducen los titulares de los Editoriales y entre paréntesis () el texto resumen del contenido de cada artículo.

		mundo árabe, se prevé la erradicación del francés en Argelia)
03/01/1991	Ed	No es inevitable (a 12 días de la fecha dada por la ONU de la salida de Irak de Kuwait
10/01/1991	Ed	Horas críticas (Vivimos las horas más críticas de la crisis. España está plenamente compormetida con ella. El gobierno está obligado a una absoluta claridad: se necesita una explicación seria de las opciones de la política española)
10/01/1991	Ed(Re)	Guerra y censura (en la información sobre la guerra los periodistas deben respetar ciertas normas pero no caer en la censura informativa)
17/01/1991	(Sin Editorial)	El inicio de la guerra contra Irak
18/01/1991	Ed(Re)	El nuevo orden mundial
18/01/1991	Ed	Pregunte a CNN (el único medio que podía retransmitir, la fidelidad de las cámaras)
18/01/1991	Ed	Una posguerra sin humillaciones (Europa sin voz en el momento decisivo)
19/01/1991	Ed(Re)	No queríamos la guerra; no pudimos evitarla
19/01/1991	Ed	El debate (ninguna voz belicista en el Congreso)
21/01/1991	Ed	Sobre la paz y el pacifismo (expresa el repudio a la guerra y un juicio político crítico a la solución; están en su derecho; es un discurso legítimo como el que se refiere a la "guerra justa")
22/01/1991	Ed	La estrategia(Sadam arrastrar a Israel a la guerra)
23/01/1991	Ed	El precio del conflito(coste de la guerra y equilibrio)
23/01/1991	Ed	Criminal de guerra(vejación a los pilotos)
24/01/1991	Ed	Censura(sólo se ve lo que quieren los EEUU en TV)
25/01/1991	Ed	Estrasburgo y el Golfo (la ONU se apartó de su norma esencial)
26/01/1991	Ed	jordania y la Guerra(hace años)
28/01/1991	Ed	Israel y la guerra(aguanta los misiles de Irak sin defenderse)
29/01/1991	Ed	Siria y la guerra(q hara Siria a medida que evolucione la crisis)
30/01/1991	Ed	Cumbre aplazada(Bush no se puede ausentar en tiempo de guerra)
31/01/1991	Ed	La barbarie(siempre salvajes-no hay ley internacional)
01/02/1991	Ed	El profeta del desastre(Sadam sólo esperó dos días para lanzar misiles contra la población civil de Israel)
02/02/1991	Ed	La ONU y la guerra (parece que no exista)
03/02/1991	Ed	Razón de Estado razón de Gobierno (la Moncloa no dice la verdad a los españoles)
08/02/1991	Ed	Irán y la guerra (la propuesta reciente es como las anteriores, una propuesta de solución de paz en la región, el mantenimiento de la neutralidad es un objetivo fundamental para Irán)
08/02/1991	Ed(Re)	Europa del Este y el Golfo
09/02/1991	Ed	El enfriamiento económico
09/02/1991	Ed	La URSS y el Golfo
09/02/1991	Ed(Re)	Excepticismo árabe ante el nuevo orden
13/02/1991	Ed	Los socialistas y la guerra (argumentos y justificaciones de las diferentes posiciones adopatadas por los partidos socialistas)
16/02/1991	Ed	Gestos (discrepancias de miembros de los gobiernos español y francés respecto al desarrollo de la guerra).
16/02/1991	Ed(Re)	The New York Times: "El mundo necesita una nueva OLP".
16/02/1991	Ed	Retirada incondicional
17/02/1991	Ed(Re)	Los efectos de una guerra.
17/02/1991	Ed	Un mes de guerra (incluye un análisis de la posición del Estado español).
20/02/1991	Ed(Re)	Financial Times: La defensa de Occidente.
21/02/1991	Ed	La causa de la paz.
22/02/1991	Ed	Una oportunidad a la paz.
25/02/1991	Ed(Re)	The Economist: ONU: otra oportunidad.

26/02/1991	Ed	El fracaso de la ONU.
27/02/1991	Ed	Detener la guerra.
01/03/1991	Ed	Pasada la tormenta.(Una vez finalizada la guerra deben buscarse soluciones que eviten nueva crisis, la construcción de una defensa europea independiente será decisiva en el futuro.)
03/03/1991	Ed	Optimismo económico.(El fin de la guerra ha iniciado un proceso de reactivación económica que debe acompañarse por la voluntad del gobierno de para favorecer el crecimiento de la producción, la inversión y el empleo.)
05/03/1991	Ed	Superar la etapa militar.(La resolución 686 de la ONU, responde a las demandas de EEUU y su dureza es excesiva teniendo en cuenta que la derrota iraquí es total. Lo que parece es que exista la voluntad de estimular un alzamiento contra Sadam. Las ideas de Miterrand contribuirían a reforzar el papel de la ONU como centro de solución pacífica de los problemas.)
06/03/1991	Ed	Balance en el Congreso. (González hace balance de la Guerra del Golfo en el congreso, después de que las críticas de la oposición, como las de la opinión pública, se hayan moderado. La experiencia debe servir para abordar la reforma del servicio militar y la profesionalización del ejército.)
07/03/1991	Ed	Rebelión en Irak. (La población se ha revelado contra Sadam pero no parece existir una alternativa entre la oposición. EEUU sigue sin querer intervenir en los asuntos internos de Irak, el papel de la ONU debe ser esencial si no queremos que Irak se convierta en otro Líbano.)
15/03/1991	Ed	El doble rasero. (La coalición aliada tiene la oportunidad de no ser acusada de usar el doble rasero para solucionar los conflictos en Oriente Próximo, abordando la solución del problema palestino y dejando que sea la ONU el árbitro principal.)
17/03/1991	Ed	Oscuridad sobre Irak. (La censura en Irak impide saber el estado de las revueltas contra Sadam y del posible desmembramiento del país. Mientras EEUU permanece a la expectativa ya que esta posibilidad modificaría a favor de Irán el equilibrio en la zona. EEUU es más partidario de que un general elimine a Sadam.)
19/03/1991	Ed	Ecología y guerra. (Lo que está latente es la utilización del medio ambiente como arma, sin necesidad de ser alarmistas hay que tener presente la responsabilidad con el medio ambiente.)
22/03/1991	Ed	Democratización. (Tras la guerra, es necesaria la democratización de los países de la zona del Golfo, pero en este momento no hay motivos para ser optimistas.)
01/04/1991	Ed	Guerra kurda, cínicos y cómplices.(Lo que parecía un reconocimiento sin precedentes de los derechos del pueblo kurdo, ha desembocado en el silencio y la pasividad aliada que, ante los ataques criminales de Sadam contra los kurdos no piensa hacer nada por miedo a que sus intereses en la zona se pongan en peligro.)
04/04/1991	Ed	Un pueblo diezmado. (La guerra sólo ha servdo para desalojar a las tropas iraquíes de Kuwait pero no para hacer caer a Sadam, ni para una conferencia de paz ni para el establecimiento de un orden más justo en la zona. La actuación de la ONU en estos momentos, le daría la autoridad moral que está demostrando no tener en estos momentos.)
08/04/1991	Ed	La vida en Moscú. (Ante la caótica situación que vive la URSS, es necesario frenar el auge de las fuerzas conservadoras, militares y civiles. El fracaso del golpe contra Yeltsin es un dato positivo.)
10/04/1991	Ed	Del nuevo orden. (La protección de los kurdos en una región autónoma cuestiona el principio de la inviolabilidad de fronteras. El principio de soberanía se debe debatir en un orden cada vez más interrelacionado, quizás ese sea el principio del nuevo orden internacional.)
17/04/1991	Ed	Los kurdos y el derecho (necesidades de los que abandonan masivamewnte su tierra)
18/04/1991	Ed	Viajes y problemas (Palestina-Israel-cambio de tierra por paz)
24/04/1991	Ed	El envío de tropas (salvar al pueblo Kurdo de la aniquilación)
23/06/1991	Ed	El Irak de Sadam (¿Cómo puede ser que siga en el poder político?)

Figura 13.22 Selección cronológica de los Artículos de Opinión publicados por el diario El País. Período de control: 1 de Enero de 1990 – 30 de Junio de 1991.

Fecha	Zona del diario	Acontecimiento-noticia
31/05/1990	Ao (Vicenç Fisas)	Vicenç Fisas considera que el tratado START entre EEUU y la URSS no pretende alcanzar un progresivo desarme sino modernizar los arsenales de ambas potencias.
23/08/1990	Ao (firma)	Un dilema para España (la prudencia es lograr un equilibrio)
24/08/1990	Ao (firma)	No queremos la guerra (planteamiento general, pero justifica la guerra)
26/08/1990	Ao	Más allá del Golfo (planteamiento de problemas sobre la ONU)
27/08/1990	Ao	Cómo responder a Husein (España debería dirigirse a naciones unidas para pedir reducir sus efectivos militares y más)
28/08/1990	Ao	El sendero de la abyección (visión general donde Sadam, que no es una muchacha violada)
28/08/1990	Ao	Hagan sus apuestas (cree que no habrá guerra)
29/08/1990	Ao (Ignacio Carrión)	Antigás (Comprar un máscara anti-gas como un artículo normal)
30/08/1990	Ao (Alfredo Valdivieso Gal)	El oro negro necesita un precio justo(la solución esta en encontrar el precio justo y la crisis servirá para concienciar al mundo de la desigualdad de los países pobres)
31/08/1990	Ao (B. Lewis)	La invasión de Kuwait concierne más al derecho que al petróleo
03/09/1990	Ao (Justo Barboza)	El verdadero invasor (historia de sucesos y porqués; EEUU no intervino en la ocupación de Israel)
04/09/1990	Ao (Juaniz Maya)	El pacifismo como ética humana (relaciona la entrada en la OTAN, la paz y la guerra)
09/09/1990	Ao (Roberto centeno)	El impacto de la crisis del Golfo (impacto sobre la economía de la guerra del Golfo)
13/09/1990	Ao (Xavier Rius)	Soldados de quinta, a la guerra (¿Qué modelo de ejército debe tener España?)
14/09/1990	Ao (Emilio Menéndez)	Nuestras relaciones con los árabes (relaciones Europa y los árabes)
16/09/1990	Ao (F. Savater)	El 23-F de Sadam Husein (F. Savater)
23/09/1990	Ao (J. Pradera)	Los fueros del parlamento (discusión entre partidos por la participación española en el Golfo)
27/09/1990	Ao (Thierry de Montbrial)	Una larga partida (la Invasión de Kuwait sirve a numerosos intereses materiales)
29/09/1990	Ao (Regis Debray)	Aristóteles y John Ford (La crisis del Golfo no es menos instructiva desde el punto de vista de los medios de comunicación que desde el diplomático)
01/10/1990	Ao (Ptyler)	¿Y si Sadam se retirase? (Que Sadam se retirase de Kuwait no sería la victoria que les gustaría a EEUU, saudíes y kuwaitíes).
09/10/1990	Ao (Vicenç Fisas)	Nuevas armas y manipulación informativa. (Critica a la prensa norteamericana por publicar en grandes titulares que Irak ha desarrollado un arma que EEUU estrenó en Vietnam.)
15/10/1990	Ao (Luis Landero)	Incertidumbres de un mariscal de café. (Landero comenta las contradicciones que se derivan de tomar una postura a partir de la información que tenemos y apela a que sólo hay que mirar quién sufre para posicionarse.)
20/10/1990	Ao (Javier Ayuso)	Kuwait, un país que se vacía. (Desde la invasión decenas de miles de ciudadanos kuwaitíes han huido de su país y explican que la vida allí es insoportable.)
27/10/1990	Ao (Javier Ayuso)	"Halcones" y "palomas". (Divisiones en Arabia Saudí, mientras el rey Fahd está con Bush, su hermano aboga por una solución árabe al conflicto.)

01/11/1990	Ao (Muñoz Molina)	Mentiras de otros. (El escritor propone escapar de la estupidez general en la que se está cayendo con un libro sobre el pianista Glenn Gould y otro de Faulkner.)
02/11/1990	Ao (J.Ayuso)/Pr	El viento "shamal trae ecos de guerra". (Tras tres meses de conflicto, la intervención militar es cuestión de días o semanas, podría ser el 17 de noviembre, luna nueva, o tras la visita de Bush –el 22 de noviembre- a sus tropas.)
03/11/1990	Ao (Manuel Lope)	Satán. (En la crisis del Golfo, ironiza sobre la consideración de que Satán es el que posee las armas químicas, las convencionales gozan de buena prensa.)
04/11/1990	Ao (Javier Ayuso)	Barreras rotas. (El conflicto del Golfo, acabe o no en conflicto militar, tendrá consecuencias imprevisibles para todos los países del Golfo.)
04/11/1990	Ao (Javier Ayuso)	Beduinos, mercaderes y piratas. (La historia de los pequeños estados del Golfo Pérsico es un continuo de guerras, alianzas y engaños.)
07/11/1990	Ao (Víctor Cygielman)	Israel, en estado de alerta total. (Israel moviliza a los reservistas, atacará con armamento nuclear si es atacado y planea un ataque preventivo en caso de que las tropas occidentales se marchen sin atacar.)
07/11/1990	Ao (Pedro M.Montávez)	¿Hacia otra cultura política árabe? (Sobre cómo puede influir el conflicto del Golfo en el debate interno árabe acerca de la democracia y la participación ciudadana de estos regímenes.)
07/11/1990	Ao Georgina Higueras)	Brandt, Nakasone y Arafat buscan en Bagdad un desenlace pacífico.(Esfuerzos desesperados para encontrar una solución pacífica en Bagdad.)
22/11/1990	Ao (Vicenç Fisas)	¿Espera de ofertas o miedo al desarme?. (El autor dice que la disminución del presupuesto de Defensa para este año, no es debido a intenciones de desarme sino a la espera de que se resuelvan algunos acontecimientos.)
12/12/1990	Ao (Antonio Muñoz Molina)	Cervantes en el Golfo (referencia a la visita de Marta Sánchez al Golfo y el lugar que ocupa España ahora en el mundo equiparable a la conquista de América, en el peor sentido, el de las apariencias y el espectáculo)
02/01/1991	Ao bis (A. García Calvo)	El fantasma de la guerra
05/01/1991	Ao P. Andrés de Santamaría	Las Naciones Unidad y la crisis del Golfo (las Naciones Unidas han hecho dejación de sus facultades en el conflicto, permitiendo iniciativas individuales)
08/01/1991	Ao (Luis Rojas Marcos)	La guerra del Golfo y la identidad de Norteamérica
09/01/1991	Ao bis (Maruja Torres)	¿Qué tal? (contra la guerra)
09/01/1991	Ao (J. Foix, E. Prat)	¿Alguien ha pensado en las personas? (miembros de la Coordinadora de Desarmament i Denuclearització, se ha iniciado la cuenta atrás hacia la guerra, se intentrán negociaciones pero a la vez se prepara la intervención militar; esta guerra, como todas las guerras, traerá más pobreza y penurias)
10/01/1991	Ao (Paul H. Nitze)	La hipótesis nuclear (reflexión sobre la hipotética capacidad nuclear de Irak y la real de Israel)
12/01/1991	Ao (Noam Comsky)	Cuestiones sobre el Golfo (EE UU es uno de los grandes violadores de los derechos que ahora defiende de forma grandielocuente)
14/01/1991	Ao (Maurice Duverger)	Una dura lección (La Comunidad Europea ha hecho una penosa entrada en la gran diplomacia cuando ha querido ocuparse de la crisis en el Golfo; debería haber sido más rigurosa en la aplicación del Derecho)
14/01/1991	Ao (Carlo Pelanda)	Cuatro errores de Europa (Europa está permitiendo que Estados Unidos sostenga su estructura imperial que estaba en crisis)
15/01/1991	Ao (J. García Sánchez)	La fuerza de las cosas (ESCRITORES ANTE EL CONFLICTO. El discurso de los escritores de todas las épocas es inútil, conmovedor y necesario. Sobrevivir condignidad)
15/01/1991	Ao (José Ignacio Wert)	Escenarios morales para la guerra que viene (La guerra es inevitable, la necesidad de una patria de las patrias)

15/01/1991	Ao (Manuel Rivas)	Los últimos días (Canetti y "Ya no hay nada que hacer")
16/01/1991	Ao (Jesús Ferrero)	Máquinas de guerra (En la sección especial: ESCRITORES ANTE EL CONFLICTO. Evoca maquinarias de guerra orientales y alerta a los europeos que "creen que no les va a tocar")
16/01/1991	Ao (Jordi Solé Tura)	Europa (las manifestaciones son legítimas pero no pueden ser instrumento partidista y no resuelven las grandes cuestiones)
17/01/1991	Ao (Eduardo Haro Tegglen)	Vigilia (la censura ya está funcionando)
18/01/1991	Ao (A.Berges, D. Manzano)	LAS CONSECUENCIAS DE LA GUERRA. La guerra y los mercados
18/01/1991	Ao (Fernándo Savater)	Oficio de tinieblas (justificación de la guerra)
19/01/1991	Ao (M. Vázquez Montalbán)	Tenemos derecho a una infinita satisfacción
19/01/1991	Ao (Thierry de Montbrial)	La necesidad de una Europa unida (la primera fase, éxito de Estados Unidos)
19/01/1991	Ao (E. Haro Tegglen)	Los insonnes (Gana la censura sobre la información de la guerra)
20/01/1991	Ao (Sélim Nasib)	Morir por un quizá (Es posible que Irak se hunda y que los pueblos árabes se aparten de Sadam)
20/01/1991	Ao (Manuel de Lope)	Los acontecimientos (Hay principios que merecen una guerra... La ilusión es antigua, y el señuelo también)
20/01/1991	Ao (E. Haro Tegglen)	La buena fuente (Sobre información y el papel de la CNN)
21/01/1991	Ao (Jean Daniel)	El aliento de la guerra
21/01/1991	Ao (M. Vázquez Montalbán)	Sobre información. Expertos (tenían ganas de una ocasión así, se les caía la baba pero, sobre todo, no deseaban la guerra)
21/01/1991	Ao (E. Haro Tegglen)	La otra Intifada (poca información, sensacionalismo y mentiras manifiestas)
22/01/1991	Ao (J Vidal)	¡Oh que bello! (la guerra espectáculo no tiene sentido alguno)
23/01/1991	Ao (F. Arrabal)	Un espectro recorre el imperio (crítica a la justificación mediática)
23/01/1991	Ao (M.Torres)	Ejercicio (bunker de Sadam y el control de la CNN- muy breve)
24/01/1991	Ao (Julio Llamazares)	La guerra televisada (es un espectáculo y nos olvidamos que se están matando)
25/01/1991	Ao (R.Bardají)	Las sorpresas de Sadam (armas químicas)
25/01/1991	Ao (Anguita)	Paz, porque es de lógica (perder autonomía y enfrascarse en una lógica de guerra)
25/01/1991	Ao (J.Timerman)	La derrota (la incapacidades de los tiranos tienen estas consecuencias trágicas)
26/01/1991	Ao	Tres opciones para la batalla decisiva (3 formas de atacar diferentes)
26/01/1991	Ao (R.Bardají)	El "día G"(es el día en que se inicie la batalla terrestre)
26/01/1991	Ao (I.Carrión)	El acusado (crímenes de guerra)
26/01/1991	Ao (L.Bassets	Los primeros vencidos (La tecnología es la que vence)
28/01/1991	Ao (M.V.Montalbán)	Los asesinos(es una crítica a la realidad de la no información)
28/01/1991	Ao (E.Trias)	Aforismos para una guerra (las raices son culturales y religiosas-+16 pautas de crítica)
29/01/1991	Ao (F.Carreras)	Venceréis pero no convencereis (la peor elección de EEUU es la de los aliados para solucionar el problema)
29/01/1991	Ao (E.Gil.Calvo)	La insensatez (dictador autocrático)+(Bush debe de medir todas las consecuencias y consultar todas las variables que intervienen)
30/01/1991	Ao (Bardají)	No más vietnams (propone un ataque más duro para terminar)

31/01/1991	Ao (Yves Montand)	"El delirio antinorteamericano de los pacifistas es ingenuo
01/02/1991	Ao (A.Serrano)	Trampas en el desierto (el ejército de Irak es pequeño)
01/02/1991	Ao (M.V.Montalban)	La náusea (orden internacional fraguado por el interés de grandes potencias)
01/02/1991	Ao (J.J.Millas)	Tejidos (crítica a la moral de EEUU)
02/02/1991	Ao (H.Tegglen)	El futuro no está escrito(el cambio de valores internacionales)
02/02/1991	Ao (R.Bardají)	Cuando llega el momento de la decisión(destrucción de las líneas de comunicación)
03/02/1991	Ao (R.Bardají)	El que más aguanta, gana
03/02/1991	Ao (dom Jean.P)	El belicismo norteamericano convirtió en objetor Al ministro de defensa francés
04/02/1991	Ao (Daniel Bell)	La guerra no deseada (lo extraordinario es la pequeñez para los motivos iniciales)
05/02/1991	Ao (William Pfaff)	Un nuevo orden mundial ilusorio (los ordenes nuevos son terreno fácil para EEUU-pero es un nuevo desorden)
05/02/1991	Ao (J.S.Tura)	Partidarios de la paz (podemos organizarnos en sociedad contra la guerra)
06/02/1991	Ao (J.Semprún)	"Por primera vez en este siglo se ha invertido a tiempo"(la guerra es justa no santa)
06/02/1991	Ao (J.G.Añoveros)	Guerra injusta (apoyar o condenar la guerra)
06/02/1991	Ao (Alpher)	Fracaso de las tesis previas(Sadam rodeado de hombres sumisos e incapacidad de revelar la verdad de la guerra
06/02/1991	Ao (A.B.Yehoshúa)	Reflexiones desde la habitación sellada (nuestro Gobierno se niega a salir de la habitación sellada-desinformación)
07/02/1991	Ao (J.R.Maura)	¿"Chek-point",Pepe?(no hay información de lo que pasa)
07/02/1991	Ao (J.A.Gimbernat)	Una guerra injusta (efectos nocivos de la militarización de ideas)
10/02/1991	Ao (H. M. Enzensberger)	Hitler y su espectro
10/02/1991	Ao (Javier Pradera)	Casuismos y silencios (sobre información y silencios del gobierno, referencia a la entrada de España en la OTAN y posición del gobierno español en el año 1982)
11/02/1991	Ao (Sánchez Ferlosio)	'Mirage' contra 'Mirage' (sobre militarismo, sobre la diplomacia norteamericana, sobre información y periodismo; "Cúmplase la justicia aunque se acabe el mundo", la resolución 678)
13/02/1991	Ao (Juan García Hortelano	Hazañas bélicas (La mentira es rentable)
14/02/1991	Ao (Paolo Flores D'Arcai	La guerra (La guerra podía haberse evitado)
18/02/1991	Ao (Mario Vargas Llosa)	Los pacifistas, de Mario Vargas Llosa.
21/02/1991	Ao (J. Habermas)	Contra la lógica de la guerra, de J. Habermas.
22/02/1991	Ao (José María Banegas)	Ante una guerra no deseada pero legítima, de José María Benegas (sec. Gral. Del PSOE).
24/02/1991	Ao (Peru Egurbide)	Quien teme la paz retrasa el fin de la guerra, de Peru Egurbide (corresponsal a Jerusalem).
24/02/1991	Ao (J. Edwards)	Guerra y censura, de Jorge Edwards.
26/02/1991	Ao (M. Vázquez Montalbán)	La muerte para quien la trabaja, de M. Vázquez Montalbán.
01/03/1991	Ao (Antonio Caño)	Análisis. Desde la óptica de los perdedores.(No sólo ha perdido Sadam Husein, con la derrota de Irak han perdido el islamismo moderado, los pueblos árabes más pobres, han perdido Jordani y, sobre todo, Palestina.)

01/03/1991	Ao (Roberto Centeno)	Reconstrucción y reactivación económica.(Tanto Irak como Kuwait han acabado destrozadas tras la guerra. Ambos países tienen los recursos suficientes para poder recuperarse, pero necesitan de ayuda externa si no queremos que ocurra los mismo que en alemania tras la 1ªguerra mundial.)
01/03/1991	Ao (Haro Tecglen)	Aníbal sin Sagunto.(Critica la censura de los medios de comunicación respecto a la guerra del Golfo.)
02/03/1991	Ao (Manuel de Lope)	La paz americana.(Sobre el cinismo que envuelve la acción norteamericana.)
02/03/1991	Ao (Luis Rojas Marcos)	Conflictos en Mesopotamia.(La guerra del golfo y los efectos psicológicos en la ciudadanía como consecuencia de la falta de comunicación.)
03/03/1991	Ao (Adolfo Suárez)	Reflexiones para después de una guerra.(El ex presidente del gobierno reflexiona sobre los intereses y causas que han llevado a la Guerra del Golfo.)
04/03/1991	Ao (Juan Trias Vejarano)	El pacifismo, ¿sin ética y sin política? (Responde a las críticas de algunas plumas y, en concreto, a un Ao de Juan Pablo Fusi publicado en EL PAíS que critican al movimiento pacifista de carecer de sentimiento de justicia por no apoyar la guerra del Golfo.)
04/03/1991	Ao (Maurice Duverger)	La izquierda, dividida por la guerra. (Las diferentes posturas ante la guerra han fragmentado la unidad de los partidos de la izquierda parlamentaria, una vez acabada es necesario que la izquierda se una para construir una paz que haga imposible una nueva agresión.)
05/03/1991	Ao (Joaquín Vidal)	Aplastamiento.(La posición pacifista no sólo era un no a la guerra sino al aplastamiento sin justificaciones de un ejército maltrecho. La posición de la coalición ha sido una demostración de la ley del más fuerte y del nuevo orden que ha llegado.)
06/03/1991	Ao (Raúl Morodo)	El Golfo:la reducción europea.(Se mire desde donde se mire, la guerra del Golfo ha puesto de manifiesto que la Europa como unidad política no existe y que la ONU no ha servido como instrumento de resolución de conflictos.)
06/03/1991	Ao (Gabriel Jackson)	Alarma nuclear. (La guerra del Golfo ha agravado todos los conflictos en la zona, la situación debe abordarse empezando por la eliminación de las armas de destrucción masiva.)
07/03/1991	Ao (Haro Tegglen)	Reencarnaciones. (El Gobierno ha ganado la batalla a la oposición después de la guerra, pero de socialistas y obreros poco.)
07/03/1991	Ao (F. Pérez Royo)	Los horrores (políticos) de la guerra. (Cree necesario restablecer el orden que se violó pero ve desmesurada la intervención militar. De todas las consecuencias del conflicto se detiene en la crisis que se ha producido en la izquierda: mientras los socialistas han sido incapaces de llevar a cabo una política propia, otros sectores han rozado el apoyo a Sadam.)
07/03/1991	Ao (Igancio Sotelo)	La hora de la verdad. (El fin de la guerra ha puesto sobre la mesa las mentiras de los dos bandos y ha supuesto la desestabilización de Europa, quizas uno de los objetivos prinicipales para que EEUU montara la guerra y proclamara su hegemonía mundial.)
11/03/1991	Ao (Eugenio Trias)	Aforismos para una posguerra. (Definición de algunos conceptos utilizados durante la crisis y la guerra del Golfo, para criticar el cinismo de los vencedores.)
11/03/1991	Ao (Vázquez Montalbán)	Epílogo. (Denuncia las mentiras de la guerra y que ahora los vencedores, entre ellos el Gobierno español, quieran hacerse pasar por inocentes.)
16/03/1991	Ao (Juan Goytisolo)	Exégesis de una victoria heroica. (Ahora que todo son éxitos, cabe hacer algunas consideraciones: el control absoluto de la información por parte de Bush, la guerra ha servido para probar la nueva tecnología producida por la industria armamentística, la guerra ha supuesto la supremacia de Occidente sobre sus virreinatos.)
18/03/1991	Ao (F. Savater)	Alivio de luto. (Savater señala que la disociación entre juicio ético y acción efectiva, se produce tanto en los que han proclamado su negativa a la guerra como en los que proclaman el "éxito" de la contienda. Mientras esto ocurra, será difícil encontrar una solución a los conflictos de Oriente Próximo e

		incluso, al problema de objetores e insumisos en España.)
20/03/1991	Ao (Gilles Kepel)	¿Está el mundo árabe en un callejón sin salida?/1 (Primera parte de un artículo sobre el significado de la guerra en el mundo árabe y sus posibles consecuencias.)
21/03/1991	Ao (E. Gil Calvo)	Carretera y bueyes. (Los dos obstáculos que impiden el desarrollo autónomo son el tradicionalismo antimoderno y la inexistencia del tejido organizativo de una sociedad civil, por eso la solución está más en fomentar el desarrollo político antes que el económico, al contrario de lo que propone EEUU por miedo a la influencia soviética.)
21/03/1991	Ao (Gilles Kepel)	¿Está el mundo árabe en un callejón sin salida?/y 2 (Segunda parte del artículo en el que analiza la situación de los movimientos islamistas tras la guerra y los problemas de las relaciones entre el Magreb y Europa.)
23/03/1991	Ao (J. Garcia Añoveros)	El sueño de la piedad. (La guerra ha dejado la enseñanza de que la piedad no tiene más soporte que el odio y éste, se alimenta de la piedad. Mientras, las víctimas están ahí.)
24/03/1991	Ao (Sami Naïr)	La amarga lección.
27/03/1991	Ao (Giorgio Napolitano)	Preguntas incómodas.(Con la guerra se han puesto de manifiesto la ausencia de una postura común entre las fuerzas socialistas y de izquierda. Algunas preguntas a plantearse son , 1°, sobre el papel de Europa en el nuevo orden mundial, 2° sobre el nexo entre política exterior y política de seguridad. Habrá que ver cómo la defensa europea se relaciona con la renovación de la OTAN.)
10/04/1991	Ao (Daniel Bell)	¿La sociedad inteligente? (Vivimos en una sociedad inteligente cuando los problemas son técnicos, pero los avances tecnológicos no sirven para dar solución a problemas que requieren soluciones derivadas de los diferentes valores de las personas y no de ese tipo de avances.)
17/04/1991	Ao (G.Tortella)	La hora de las mentiras (la gran mentira es que sea un conflicto entre ricos y pobres-Irak no es pobre-varios paises del mundo árabe estaba con los aliados)
24/04/1991	Ao (S.Nassib)	Querido Occidente (Occidente ha destapado la caja de "Pandora")
26/04/1991	Ao (J.Goytisolo)	¿Nuevo orden o caja de Pandora?(se ha resuelto el problema con 300.000 muertos?)
29/04/1991	Ao (M.V.Montalbán)	Kurdos 3 (se presenta el genocidio kurdo como consecuencia de Irak y en verdad es de la guerra)
15/05/1991	Ao (H. Kissinger)	EEUU en el Golfo(el pueblo kurdo es víctima de una historia que se remonta a varios siglos)
20/06/1991	Ao (Hamid Hamadi)	"No ha habido rebelión ni en el norte ni en el sur de Irak"

Figura 13. 23. Artículos de Opinión de información bélica:1. "Experto" en estrategia militar

Fecha	Zona del diario	Acontecimiento-noticia
21/01/1991	Ao (Bardají)	El infierno a sus pies (sobre las características de las minas que posee Irak y sobre los campos minados)
24/01/1991	Ao (Bardají)	En la mente de Sadam (Pretende ser más creíble en su afán de destrucción)
25/01/1991	Ao (Bardají)	Las sorpresas de Sadam (las armas químicas que puede utilizar)
26/01/1991	Ao (Bardají)	El "día G" (es el día en que se inicie la batalla terrestre)
27/01/1991	Ao (Bardají)	El arma del petróleo Sadam es capaz de cualquier cosa)
28/01/1991	Ao (Bardají)	La batalla de Israel (nadie puede defender a Israel)
30/01/1991	Ao (Bardajíl	No más vietnams (propone un ataque más duro para terminar)
02/02/1991	Ao (Bardají)	Cuando llega el momento de la decisión (destrucción de las líneas de comunicación)
03/02/1991	Ao (Bardají)	El que más aguanta, gana
04/02/1991	Ao (Bardají)	Parte de bajas (letalidad de las armas, bajas humanas)
05/02/1991	Ao (Bardají)	Desgaste por "fricción"(marines que son bombardeados por su propio ejército)

Figura 13.24 Artículos de Opinión de información bélica: 2. Los soldados españoles y los soldados irakís

Data	Zona	Acontecimiento-noticia
24/08/1990	Ao	Como si fuéramos subnormales (familiares de los soldados españoles)
13/09/1990	Ao (Xavier Rius)	Soldados de quinta, a la guerra(Q modelo debe tener España)
11/11/1990	Ao (Javier Ayuso)	Depresión a los 100 días.(Tras cumplirse los 100 primeros días desde la invasión de Kuwait, varias docenas de soldados norteamericanos han tenido que volver a casa por problemas psicológicos.)
29/01/1991	Ao (General israelí)	"Yo haría bombardeos más masivos sobre puntos vitales de Irak"
01/02/1991	Ao (A.Serrano)	Trampas en el desierto (el ejército de Irak es pequeño)
05/02/1991	Ao (Bardají)	Desgaste por "fricción"(marines que son bombardeados por su propio ejército)
24/02/1991	Ao (J. Sánchez Méndez)	La destrucción del sistema de mando y control iraquí, de José Sánchez Méndez (general de aviación).
05/03/1991	Ao (Joaquín Vidal)	Aplastamiento.(La posición pacifista no sólo era un no a la guerra sino al aplastamiento sin justificaciones de un ejército maltrecho. La posición de la coalición ha sido una demostración de la ley del más fuerte y del nuevo orden que ha llegado.)

Figura 13.25 Artículos de Opinión con referencia directa a las posiciones pacifistas o contra la guerra.

Fecha	Zona del diario	Acontecimiento-noticia
04/09/1990	Ao (Juaniz Maya)	El pacifismo como ética humana (relaciona la entrada en la OTAN, la paz y la guerra)
16/01/1991	Ao (Jordi Solé Tura)	Europa (las manifestaciones contra la guerra son legítimas pero no pueden ser instrumento partidista y no resuelven las grandes cuestiones)
25/01/1991	Ao (Anguita, líder de Izquierda Unida)	Paz, porque es de lógica (perder autonomía y enfrascarse en una lógica de guerra)
26/01/1991	Ao (L. Rincón)	Guerra y Paz un apócrifo de Tolstoi (hay que hablar de todos las posiciones y de todos los intereses que intervienen en la guerra)
27/01/1991	Ao (J.Bardají)	El arma del petróleo. (Sadam es capaz de cualquier cosa)
02/02/1991	Ao (A.Elorza)	El dilema de Malesherbes (abstenerse de las hostilidades no basta para asegurar la paz)
05/02/1991	Ao (J.S.Tura)	Partidarios de la paz (podemos organizarnos en sociedad contra la guerra)
17/02/1991	Ao (Juan Luis Cebrián)	La paz y la razón.
20/04/1991	Ao (H.Kung)	Paz y reconciliación (después de la guerra se busca la reconciliación entre árabes e israelíes)
24/02/1991	Ao (Peru Egurbide)	Quien teme la paz retrasa el fin de la guerra, de Peru Egurbide (corresponsal a Jerusalem).
15/02/1991	Ao (C. Gurméndez)	La guerra y la paz
02/03/1991	Ao (Manuel de Lope)	La paz americana.(Sobre el cinismo que envuelve la acción norteamericana.)
04/03/1991	Ao (Maurice Duverger)	La izquierda, dividida por la guerra. (Las diferentes posturas ante la guerra han fragmentado la unidad de los partidos de la izquierda parlamentaria, una vez acabada es necesario que la izquierda se una para construir una paz que haga imposible una nueva agresión.)

Figura 13. 26. Artículos de Opinión relacionados con la información disponible durante la guerra.

Fecha	Zona del diario	Acontecimiento-noticia
15/10/1990	Ao (Luis Landero)	Incertidumbres de un mariscal de café. (Landero comenta las contradicciones que se derivan de tomar una postura a partir de la información que tenemos y apela a que sólo hay que mirar quién sufre para posicionarse.)
01/11/1990	Ao (Muñoz Molina)	Mentiras de otros.(El escritor propone huir de la estupidez con un libro sobre el pianista Glenn Gould y otro de Faulkner.)
17/01/1991	Ao (Eduardo Haro Tegglen)	Vigilia (la censura ya está funcionando)
19/01/1991	Ao (E. Haro Tegglen)	Los insomnes (Gana la censura sobre la información de la guerra)
20/01/1991	Ao (E. Haro Tegglen)	La buena fuente (Sobre información y el papel de la CNN)
21/01/1991	Ao (M. Vázquez Montalbán)	Sobre información. Expertos (tenían ganas de una ocasión así, se les caía la baba pero, sobre todo, no deseaban la guerra)
21/01/1991	Ao (E. Haro Tegglen)	La otra Intifada (poca información, sensacionalismo y mentiras manifiestas)
28/01/1991	Ao (M.V.Montalban)	Los asesinos (es una crítica a la realidad de la no información)
06/02/1991	Ao (A.B.Yehoshúa)	Reflexiones desde la habitación sellada (nuestro Gobierno se niega a salir de la habitación sellada-desinformación)
07/02/1991	Ao (J.R.Maura)	¿"Chek-point",Pepe?(no hay información de lo que pasa)
09/02/1991	Ao (Vicente Molina Foix)	Sobre información. La batalla, en Inglaterra
10/02/1991	Ao (Javier Pradera)	Casuismos y silencios (sobre información y silencios del gobierno, referencia a la entrada de España en la OTAN y posición del gobierno español en el año 1982)
11/02/1991	Ao (Sánchez Ferlosio)	'Mirage' contra 'Mirage' (sobre militarismo, sobre la diplomacia norteamericana, sobre información y periodismo; "Cúmplase la justicia aunque se acabe el mundo", la resolución 678)
24/02/1991	Ao (Jorge Edwards)	Guerra y censura, de Jorge Edwards.
01/03/1991	Ao (Haro Tecglen)	Aníbal sin Sagunto.(Critica la censura de los medios de comunicación respecto a la guerra del Golfo.)
07/03/1991	Ao (Igancio Sotelo)	La hora de la verdad. (El fin de la guerra ha puesto sobre la mesa las mentiras de los dos bandos y ha supuesto la desestabilización de Europa, quizás uno de los objetivos principales para que EEUU montara la guerra y proclamara su hegemonía mundial.)
11/03/1991	Ao (Vázquez Montalbán)	Epílogo. (Denuncia las mentiras de la guerra y que ahora los vencedores, entre ellos el Gobierno español, quieran hacerse pasar por inocentes.)
16/03/1991	Ao (Juan Goytisolo)	Exégesis de una victoria heroica. (Ahora que todo son éxitos, cabe hacer algunas consideraciones: el control absoluto de la información por parte de Bush, la guerra ha servido para probar la nueva tecnología producida por la industria armamentística, la guerra ha supuesto la supremacía de Occidente sobre sus virreinatos.)
17/04/1991	Ao (G.Tortella)	La hora de las mentiras(la gran mentira es que sea un conflicto entre ricos y pobres-Irak no es pobre-varios países del mundo árabe estaba con los aliados)

Figura 13. 27 *Las Naciones Unidas han decretado un bloqueo contra Irak. Para hacerlo efectivo, una serie de países han enviado barcos guerra a la zona; entre ellos España, que ha enviado tres barcos. Con la información que usted tiene, ¿le parece bien el envío de estos barcos españoles, le parece mal o le da igual?*

Porcentajes					
	Total nacional	**Madrid**	**Barcelona**	**Conj. capitales**	**Resto municipios**
Le parece bien	34	45	33	37	31
Le parece mal	48	44	54	47	48
Le da igual	8	3	8	8	8
NS/NC	10	8	5	8	13
Total (N=800)	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

En relación con la crisis del Golfo, ¿considera usted que el Gobierno español ha informado a los ciudadanos suficientemente de las decisiones que tomaba, o ha dado poca información?

Porcentajes					
	Total nacional	**Madrid**	**Barcelona**	**Conj. capitales**	**Resto municipios**
Ha informado suficientemente	18	26	15	19	16
Ha dado poca información	64	66	67	63	65
NC	10	8	18	18	19
Total (N=800)	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

En el caso de que estalle una guerra en el golfo Pérsico, ¿piensa usted que España debe...?

Porcentajes					
	Total nacional	**Madrid**	**Barcelona**	**Conj. capitales**	**Resto municipios**
Participar de la forma que lo hagan los principales países de la CE	32	44	37	35	30
Participar activamente aunque los países de la Comunidad no lo hicieran	*3*	*5*	*3*	*4*	*3*
Prestar cierto apoyo sin participar directamente en las hostilidades	*22*	*17*	*31*	*25*	*20*
Abstenerse de cualquier participación	32	30	18	29	34
NS/NC	11	4	11	7	13
Total (N=800)	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Figura 13. 28

Las Naciones Unidas han decretado un bloqueo internacional contra Irak. España ha enviado tres barcos a la zona. ¿Le parece bien el envío de estos barcos, le parece mal o le da igual?

	Sondeo 12 Sept. 1990	TOTAL
Bien	34	35
Mal	48	45
Igual	8	10
NS/NC	10	10

En el caso de que estalle una guerra en el golfo Pérsico, ¿piensa usted que España...?

	Sondeo 12 Sept. 1990	TOTAL
Debe participar de la forma en que lo hagan los principales países de Europa	32	39
Participar activamente aunque los países de Europa no lo hicieran	3	2
Prestar cierto apoyo sin participar directamente	22	21
Abstenerse	32	28
NS/NC	11	10

Figura 13.29 Esquema del ciclo informativo que conforman los temas predominantes en los editoriales

EDITORIALES DEL DIARIO EL PAÍS RELACIONADAS CON LA GUERRA DEL GOLFO Y/O EL CONTEXTO INTERNACIONAL. **Período de control: Desde 1/1/1990 hasta 30/6/1991**	
Fase del ciclo informativo	**Temas predominantes**
1ª) Enero-Marzo	- Final de las superpotencias de EE UU y URSS (final de la guerra fría, desarme nuclear, unificación de Alemania y preacuerdos entre EE UU y URSS) - Nueva Ley del Servicio Militar y posición anti-mili de los jóvenes en España
2ª) Abril- hasta el 3 de Agosto	- Sadam y las consecuencias de su comportamiento. - La posición de Sadam en el Golfo Pérsico y la invasión de Kuwait.
3ª) Agosto de 1990-Febrero de 1991	- La Guerra del Golfo y las posiciones de los aliados contra Sadam (según corresponda, países miembros de la ONU, países miembros de la CEE o la posición específica del

	gobierno español)
4ª) Marzo de 1991-Junio de 1991	- El final de la guerra y sus consecuencias (en la zona del Golfo Pérsico, en el orden internacional y en la economía mundial). - Las condiciones del pueblo Kurdo - La situación de la URSS, la vida en Moscú y el fracaso contra el golpe contra el gobierno de Yeltsin.

Figura 13.30 Temas predominantes de las editoriales

TEMAS PREDOMINANTES DE LOS EDITORIALES	**NúmeroTotal**
Sobre el contexto político-militar del orden mundial y sobre la "Guerra del Golfo"	140
Sobre la Guerra del Golfo	90
Sobre la posición de la ONU ante y en el conflicto	13
Sobre la posición de los países de la Comunidad Europea	5
Sobre la posición de la URSS y la Europa del Este	4
Sobre la posición del gobierno español	13 (4 publicados durante la guerra y 5 publicados después del final de la guerra)
Sobre la cobertura informativa de la Guerra	6 (2 dedicados al tema de la censura informativa, uno desde EE UU* y otro desde Irak**)
Sobre información militar en general e información relacionada con la posición de los jóvenes españoles ante la mili	13
Sobre la paz en el mundo y la paz en la zona árabe	12
Sobre implicaciones económicas de la guerra	7
Otros (la posición de China o la posición de algunos de los países árabes y la situación en la zona después de la guerra, sobre democratización y paz en la zona, sobre ecología y guerra o sobre posibilidades de paz en la zona y en el mundo)	17

* "Censura", El País, 24.01.91. En el texto se incluye una afirmación explícita sobre el hecho de que "sólo se ve en televisión lo que quieren los EE UU. Y un Editorial anterior, aunque no hace mención a una situación de censura, abunda ya en la idea del monopolio de la cadena CNN para retransmitir imágenes sobre la guerra (El País, 18.1.91).

** "Oscuridad sobre Irak", El País, 17.03.91: "La censura en Irak impide saber el estado de las revueltas contra Sadam y del posible desmembramiento del país."

Capítol 16. SIGLES SISTEMÀTIQUES

ABI Acuerdo Básico Interconfederal
AEPSA Acuerdo de empleo y protección social agraria
AES Acuerdo Económico y Social
AFE Asociación de Futbolistas Españoles
AI Acuerdo Interconfederal
AP Alianza Popular
APDH Asociación Pro Derechos Humanos
ARDE Asociación Republicana Democrática Española
BNG Bloque Nacionalista Galego
CANC Comitè Antinuclear de Catalunya
CAO Comisión Anti-OTAN
CAPD Comité de Acción por la Paz y el Desarme
CC Coalición Canaria
CCOO Comisiones Obreras
CDDT Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total
CEE Comunitat Econòmica Europea.
CEOE Confederación Española de Organizaciones Empresariales
CEOP Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas
CEPYME Confederación Española de la Pequeña y Mediana Empresa
CES Confederación Europea de Sindicatos
CIOSL Confederación Internacional de Organizaciones Sindicales Libres
CIP Centro de Investigación para la Paz
CIS Centro de Investigaciones Sociológicas
CiU Convergència i Unió
CJE Consejo de la Juventud de España
CND Campaign for Nuclear Disarmament
CNT Confederación Nacional del Trabajo
CNT-AIT Confederación Nacional del Trabajo-Asociación Internacional de Trabajadores
COAG Confederación de Organizaciones Agrícolas
CONC Comissió Obrera Nacional de Catalunya
CPDZ Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza
CPL Comisiones por la Paz y la Libertad / Comissions per la Pau i la Llibertat
CSC Confederació Sindical Catalana
CSIF Confederación Sindical Independiente de Funcionarios
CTD Centre de Treball i Documentació
CXTG Confederación Sindical de Trabajadores de Galícia
DOAN Dones Antimilitaristes del MOC.
EE Euskadiko Ezkerra
ELA-STV Solidaritat de Treballadors Bascos
END European Nuclear Disarmament
ERC Esquerra Republicana de Catalunya
EUA Estats Units de Nord-Amèrica
FAGC Front d'Alliberament Gai de Catalunya
FFAA Forces Armades
FNTA Frente Nacional de Trabajadores Autónomos

GAMBA Grup Antimilitarista de Barcelona
GANVA Grup d'Acció Directa Noviolenta Anti-OTAN
HB Herri Batasuna
IC Iniciativa per Catalunya
ILP Iniciativa Legislativa Popular
INE Instituto Nacional de Estadística
INEM Instituto Nacional de Empleo
INTG Intersindical Gallega
IPC Índice de Precios al Consumidor
IR Izquierda Republicana
IS Izquierda Socialista
IU Izquierda Unida
JJSS Juventudes Socialistas
JSC Joventuts Socialistes de Catalunya
LAB Sindicat Abertzale
LCR Liga Comunista Revolucionaria / Lliga Comunista Revolucionària
LOLS Ley Orgánica de Libertad Sindical
MC Movimiento Comunista de España
MCC Moviment Comunista de Catalunya
MOC Movimiento de Objetores y Objetoras de Conciencia / Moviment d'Objectors i Objectores de Consciència
MPDL Movimiento por la Paz, el Desarme y la Libertad
MS Moviments Socials
MTASS Ministerio de Trabajo y Seguridad Social
NMS Nous Moviments Socials
OCDE Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic
OIT Organització Internacional del Treball
OMS Organització de Moviment Social
ONGs Organizaciones no Gubernamentales
OS Organizaciones Sindicales
OTAN Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord
OTAN Organización del Tratado del Atlántico Norte
PA Población activa
PASOC Partido de Acción Socialista
PCE Partido Comunista de España
PCEml Partido Comunista de España (Marxista-Leninista)
PCPE Partido Comunista de los Pueblos de España
PEJ Plan de Empleo Juvenil
PER Programa de Empleo Rural
PH Partido Humanista / Partit Humanista
PIB Producte Interior Brut
PNG Partido Nacionalista Gallego
PP Partido Popular
PSC Partit dels Socialistes de Catalunya
PSOE Partido Socialista Obrero Español
PSP Partido Socialista Popular
PSUC Partit Socialista Unificat de Catalunya
RCE Radio Cadena Española
RFA República Federal d'Alemanya
RNE Radio Nacional de España

RTVE Radio Televisión Española
SATC Sindicat de Treballadors Autònoms del Taxi de Catalunya
SNP Sindicato Nacional de Policía
SOC Sindicato de Obreros del Campo
SPD Partit Socialdemòcrata Alemany
SQC Sindicat de Quadres de Catalunya
SUP Sindicato Unificado de Policía
TVE Televisión Española
UCD Unión de Centro Democrático
UCE Unificación Comunista de España
UDP Unión Democrática de Pensionistas
UE Unión Europea
UGT Unión General de Trabajadores / Unió General de Treballadors
UJCE Unión de Juventudes Comunistas de España
UMD Unión Militar Democrática
UPG Unión do Pobo Galego
URSS Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques
USO Unión Sindical Obrera

Capítol 17. ANÀLISI DE LES VAGUES: METODOLOGIA DE TREBALL

1. Fonts

Les dades bàsiques de la recerca procedeixen de fonts de premsa. Secundàriament i en alguns casos, s'ha utilitzat informació procedent de: a) documents d'entitats implicades en el fenomen (per exemple sindicats, pel que fa les vagues); b) fonts estadístiques (per exemple, dades sobre activitat vaguista que registra el Ministeri de Treball); c) sondejos d'opinió; etc.

2. Arxiu de premsa

Es disposa d'uns arxius de material de premsa sobre els fenomens a observar: el cicle de vaguers generals "no insurreccionals" entre 1985 i 2002 (21.II.85, 20.VI. 85, 14.XII.88, 28.V.92, 27.I.94 i 20.VI.2002) amb un preludi preparatori en el període de conflictivitat laboral i política de la transició (1976). Els arxius estan ordenats cronològicament i numerats de forma correlativa a l'angle superior dret.

3. Arxiu de buidatge descriptiu (Cronologia)

L'arxiu de buidatge descriptiu elaborat a partir dels arxius de premsa es troba en suport informàtic en forma de base de dades d'Access i conté la informació sobre vagues que es presenta, a modo de exemple, a continuació:

Data	Pàg[1]	Font	Zona	Vagues generals	Vagues	Variables de context	Troballes
6/4/80	40	P					32 Congrés UGT: no OTAN
26/5/85	116-118	P		Vaga general			
17/03/86	219	P					Canvi postura UGT s/ OTAN
01/05/91	1	P				Articles: "Por el progreso social", N. Redondo i "Iniciativa sindical y parálisis gubernamental", A. Gutiérrez	
02/05/91	3	P				Editorial: "Cuestión de pactos"	
02/05/91	4,6	P,V				1r Maig: UGT-CCOO vs. Govern	
06/05/91	8	NL				Crònica laboral: "El proyecto socialista se desvanece", M. Gutiérrez	

[1] En aquesta columna cal fer referència al número de pàgina del volum del multifin on es troba l'ítem d'informació (vegeu l'angle superior dret de la pàgina).

07/05/91	9	V			X	Conflictivitat laboral a transports i comunicacions	
09/05/91	10,11	P,V				Noval, mT: avança a UGT com a guanyadora eleccions sindicals	
09/05/91	10	P				Solchaga s/ noves lleis de renda i patrimoni	

4. Arxiu de buidatge

Hem enregistrat quatre tipus d'ítems (unitats de notícia) d'informació:[2]

1) Fenomen central.
2) Fenomens complementaris.
3) Variacions a destacar del context. Inclou els següents ítems:

   - Pistes sobre les variables claus, valorant el seu pes específic en relació el tema.
   - Articles d'opinió i editorials de diaris.
   - Articles resum que continguin cronologia o facin un estat de la qüestió
   - Citacions de llibres.
   - Ítems concrets útils per fer el material bàsic d'altres subgrups.

4) Troballes casuals sobre informacions d'interès per a la recerca, dedicant una atenció especial al que pugui ser d'utilitat pels altres subgrups.

a) Fonts i codificació emprades

✓ Fonts:

DIARIS	REVISTES
Cinco Días = 5D	Cambio 16 = C16
Diari de Barcelona = DB	El Globo = EG
Diario 16 = D16	Época = EC
El Independiente = I	Interviu = IN
El Mundo = M	Panorama = PA
El Nuevo Lunes = NL	Tiempo = T
El País = P	Tribuna= TR
El Periódico = EP	
Egin = E	
La Vanguardia = V	

Aquests diaris es van recollir amb el següent criteri general: diàriament, tots els diaris de referència i/o molt propers a l'activitat (economia i relacions industrials): El País, La Vanguardia, Nuevo Lunes; gairebé tots els mínimament professionals quan es produïa un esdeveniment important (p.e., vaga general).

✓ Referència de l'ítem: sigles diari o revista (a la columna "Font"), data (a la columna "Data").

[2] A tall d'exemple, vegeu els ítems de la taula anterior.

✓ En cas que la font de l'ítem sigui un diari, cal fer referència a la zona on es troba (a la columna "Zona"). En aquest cas, les codificacions que emprem són:

ZONA	CODIFICACIÓ
Portada del diari	P
Editorial	E
Article d'opinió	O
Article d'informació	I

✓ Repetició d'ítems en diaris diferents: V, P (a la columna "Font").

✓ Per establir relacions entre columnes: posar "X" a la columna relacionada.

✓ Per establir relacions en una mateixa columna: citar la pàgina del mutifin i la font on es troba l'ítem relacionat.

✓ Abreviatures:

Adm. = Administració
Cat = Catalunya
gral = general
GP = grup parlamentari
Lab. = laboral
MT = Ministeri de Treball
mT = ministre de Treball
OS, sindi = organitzacions sindicals
s/ = sobre
SAS = Secretari d'Acció Sindical
SG = Secretari General

5. Model de variables clau (per guiar la recollida i elaboració de dades)

TRANSICIÓ (1975-1982): procés (informacions vinculades a natura característica de les transicions)

Hipòtesis

I. Cas 4a d'Stepan (alt funcionariat civil de l'antic règim).
II. Cas 6 d'Stepan (pacte interpartidari consociacional).

Estat	Oposició				Societat civil → AC	Economia política		Entorn internacional	
AR → Base social: - Forces armades - Coalició franquista	ACdeM	MS: -MO -MV -NMS	PP: - Esquerra SD PC - Dreta	AI: -OS -OP -CC		- Força de treball - Empresariat	- Performance - Polítiques: econòmiques i socials - Concertació	Política	Economia

POSTRANSICIÓ (1982-2002)

Hipòtesis

III. Reequilibri de forces
IV. Economia política de canvi de cicle.
V. Conflicte partit-sindicat (inclou en un apartat especial CCOO-PCE).
VI. Conjuntura crítica.
VII. Símptoma canvi model de conflicte → repertori AC.
VIII. Símptoma emergència UNSC.

Estat poliàrquic	Societat civil → AC	Entorn internacional		
Constitució Lleis i drets Sistema de partits Parlament *Judicial* Govern Estat de les autonomies	UNSC → ACdeM → N-N MS	Neoliberalisme	Flexibilitat	Dualisme

6. Variables clau

TRANSICIÓ

1976-1982

1. Cicle polític transicional
2. Cicle de protesta: conflictivitat laboral (1976)
3. Crisi econòmica
4. Entorn internacional

POSTRANSICIÓ

1985-1988

1. Relacions entre Govern i sindicats
2. Relacions entre partit i sindicat socialdemòcrates
3. Acció col·lectiva efectiva : repertoris i actors

2002

1. Cicle polític
2. Cicle econòmic
3. Clivatges
4. Tractament de la protesta per part del Govern
5. Procés de deslegitimació del Govern
6. Nou cicle de protesta

7. Hipòtesis

TRANSICIÓ (1975-1982)	POSTRANSICIÓ (1982-2002)
I. Cas 4a d'Stepan (alt funcionariat civil antic règim)	III. Reequilibri de forces polítiques i socials
II. Cas 6 d'Stepan (pacte interpartidari consociacional)	IV. Economia política de canvi de cicle
	V. Conflicte partit-sindicat
	VI. Conjuntura crítica
	VII. Símptoma canvi model de conflicte
	VIII. Símptoma emergència una nova societat civil